

***Skinheads* a Espanya: Orígens, implantació i dinàmiques internes (1980-2010)**

Carles Viñas i Gracia

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història

SKINHEADS A ESPANYA:
Orígens, implantació i dinàmiques internes
(1980-2010)

Tesi doctoral realitzada per:
Carles Viñas i Gracia

dirigida per:
Dr. Xavier Casals i Meseguer
Dr. Andreu Mayayo i Artal

Programa de doctorat
Món contemporani
Departament d'Història contemporània

Barcelona, 2012

SKINHEADS A ESPANYA:
Orígens, implantació i dinàmiques internes
(1980-2010)

Tesi doctoral realitzada per:
Carles Viñas i Gracia

dirigida per:
Dr. Xavier Casals i Meseguer
Dr. Andreu Mayayo i Artal

Aquesta obra ha comptat amb un ajut de la
Fundació Jaume Bofill
per a la seva finalització

RESUM

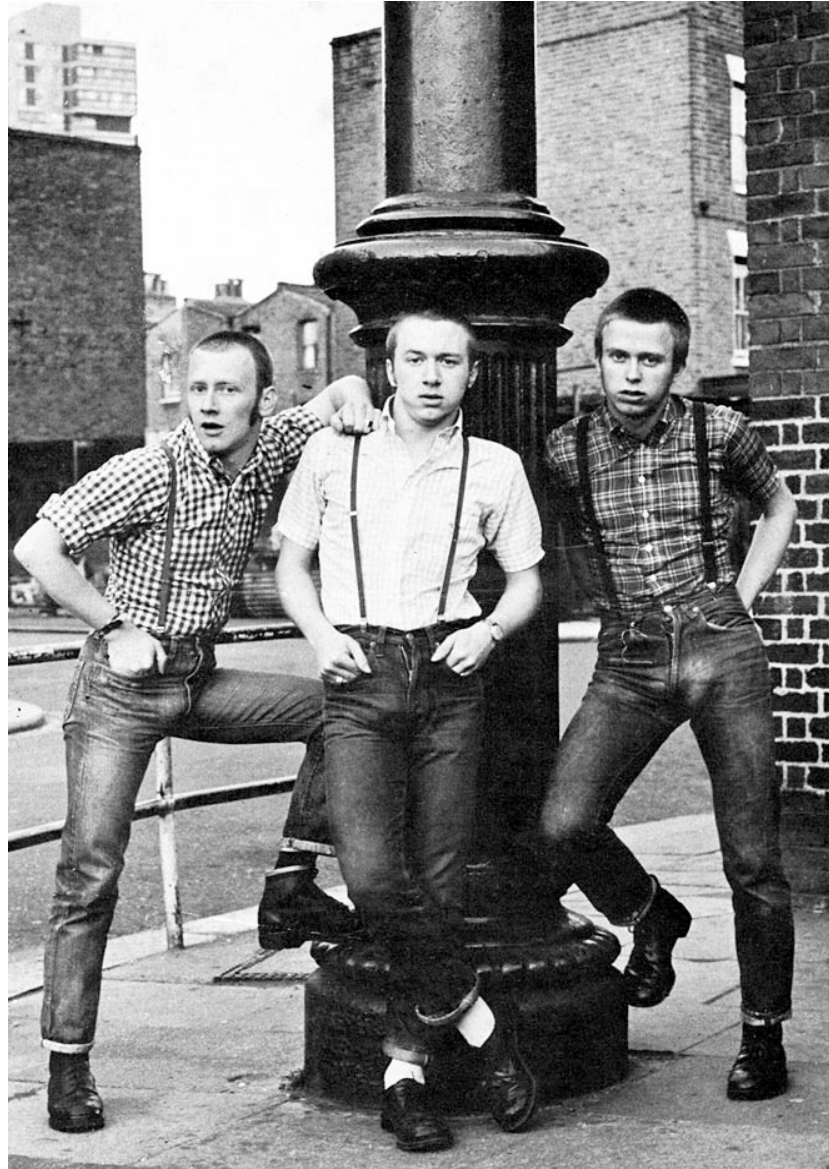
La present tesi doctoral consisteix en una revisió històrica i analítica de la implantació de l'estil skinhead a l'Estat espanyol i la seva posterior evolució (1980-2010). L'objectiu principal ha estat descriure com i on eclosionà aquest i de quina manera es plasmà a la geografia estatal d'ençà inicis dels anys vuitanta. A partir d'aquí exposem com la concreció autòctona skin es diversificà i fragmentà i quins elements foren cabals en la seva heterogeneïtat. En aquest sentit hem centrat la nostra anàlisi en els tres principals referents sobre els que l'estil s'ha articulats, els quals han caracteritzat la seves dinàmiques posteriors: política, música i esport.

ABSTRACT

This thesis is a historical and analytical review of the implementation of the skinhead style in Spain and its subsequent evolution (1980-2010). The main objective was to describe how and where to hatch and how this is reflected in the national territory since early eighties. From here we explain how the specific local skin is diversified and which elements were fragmentary and flows in its heterogeneity. In this regard we have focused our analysis on the three major references on the style that has been articulated, which have characterized its subsequent dynamic: politics, music and sports.

A Carles Roig i Pérez

**Tesi doctoral
Skinheads a Espanya:
Orígens, implantació i dinàmiques internes
(1980-2010)**

Ensenyament: Doctorat – Programa: Món contemporani – Bienni 2002-2004

Doctorand: Carles Viñas i Gràcia

Director de Tesi: Dr. Xavier Casals Meseguer

Codirector de Tesi: Dr. Andreu Mayayo i Artal

Tesi Doctoral

SKINHEADS A ESPANYA: Orígens, implantació i dinàmiques internes (1980-2010)

1. INTRODUCCIÓ GENERAL.....	19
I. Estructura i objectius.....	20
II. Justificació de l'estudi i de la hipòtesi de treball.....	20
III. Les limitacions.....	22
IV. Metodologia utilitzada.....	23
V. El jove com a categoria social.....	26
VI. Recerca de les cultures juvenils a l'Estat espanyol.....	33
VII. Aproximacions a l'estil <i>skinhead</i>	36
2. DESENVOLUPAMENT ARGUMENTAL.....	43
<i>I. ELS ORIGENS DE L'ESTIL SKINHEAD: DE KINGSTON A LONDRES</i>	
1. Rude Boys, els orígens jamaicans de l'estil <i>skinhead</i>.....	46
1.1 El fenomen <i>rude boy</i> : pobresa, atur i marginalitat.....	47
1.2 La creació del primer estil juvenil jamaicà.....	50
1.3 El referent musical dels rudes: la música <i>ska</i>	53
1.4 La incidència de la criminalitat en la música jamaicana: <i>Rude boy sound</i>	57
1.5 Del <i>rocksteady</i> al <i>reggae</i> : el declivi de la música <i>ska</i> (1966-1968).....	61
1.6 La música <i>reggae</i> esdevé un fenomen de masses.....	62
Apèndix gràfic.....	67
2. Els antecedents autòctons: els <i>Teddy boys</i>.....	73
2.1 Identitat juvenil i postguerra: l'estil <i>teddy boy</i> com a metàfora social.....	74

2.2	Territori, comunitat i conflicte: l'eclosió de la violència racial.....	77
2.3	Migració i discriminació racial: la diàspora indooccidental a la Gran Bretanya.....	82
2.4	<i>Beatniks</i> i <i>hippisme</i> : l'antítesi de l'estil <i>skinhead</i>	87
	Apèndix gràfic.....	93

II. LA CONCRECIÓ DE L'ESTIL SKINHEAD ORIGINAL

3.	La fusió de dos estils: <i>Hard mods</i> i neorudes.....	101
3.1	El pòsit de radicalitat: els <i>hard mods</i>	103
3.2	"Esperit del 69", l'eclosió <i>skinhead</i>	114
3.3	<i>Skinhead reggae</i> ; els orígens musicals britànics de l'estil.....	119
3.4	Evolució estètica, estereotips i tòpics.....	121
3.5	La pràctica de la violència <i>skin</i>	126
3.6	L'herència tradicional, la passió pel futbol.....	130
3.7	Politització i fragmentació del fenomen.....	139
3.8	La temptativa europea de recuperació de l'estil <i>skin</i> : de la unitat a la disgregació.....	152
	Apèndix gràfic.....	157
4.	La música, element central de l'estil.....	164
4.1	1977, del <i>punk</i> al <i>White Noise</i>	164
4.2	L'era Two Tone, el reviscolament britànic.....	176
4.3	<i>Oi! music</i> , la fornada rebel.....	186
4.4	Blood & Honour, l'extremisme polític i musical.....	195
	Apèndix gràfic.....	204

III. CABEZAS RAPADAS, LA DIFUSIÓ DE L'ESTIL SKINHEAD A L'ESTAT ESPANYOL

5.	L'homologació de l'estil.....	217
5.1	Efervescència llibertària a Barcelona, <i>Movida</i> lúdica a Madrid.....	217
5.2	Estils pioners, la generació post Transició.....	229

5.3	L'emergència del <i>punk</i> a Euskadi: el Rock Radical Basc.....	234
5.4	Barcelona: epicentre de noves estètiques.....	237
5.5	La <i>Nueva Ola</i> i el precedent <i>mod</i> madrileny.....	241
5.6	1980: introducció i homogeneïtzació de l'estil <i>skinhead</i>	244
	Apèndix gràfic.....	266
6.	La popularització de l'estil <i>skin</i>, dinàmiques autòctones.....	271
6.1	L'estil al País Valencià, d'alternatiu a despolititzat.....	271
6.2	<i>Skinheads</i> a Galícia: futbol, nacionalisme i rivalitat geogràfica.....	276
6.3	Saragossa: <i>skins</i> i activisme antifeixista.....	279
6.4	<i>Skins</i> asturians: Tosquillaos, una evolució dispar.....	282
6.5	Andalusia, una presència desigual.....	284
6.6	Cantàbria, a recer del referent basc.....	288
6.7	Plasmacions menors de l'estil <i>skin</i> a l'Estat.....	290
	Apèndix gràfic.....	291
7.	Politització i divisió de l'univers <i>skinhead</i>.....	294
7.1	La irrupció dels caps rapats ultradretans a Barcelona.....	296
7.2	Madrid, una evolució paral·lela.....	309
7.3	Caps rapats i extrema dreta: la connexió valenciana.....	312
7.4	Expansió i visualització d'un estereotip d'abast estatal.....	322
7.5	Una presència desigual i magnificada pels mitjans.....	332
7.6	Temptatives de vertebració: Blood & Honour Vs Hammerskins.....	333
7.7	La transició vers l'enquadrament: de caps rapats a militants.....	340
7.8	Un neonazisme nou i atomitzat.....	343
7.9	Raça i nació, la bifurcació ultrapatriota.....	346
	Apèndix gràfic.....	356
8.	De la militància a la desafecció.....	363
8.1	<i>Skins</i> bascos, el contrapunt ideològic en clau <i>abertzale</i>	363
8.2	<i>Redskins</i> , l'antítesi d'extrema esquerra.....	368

8.3	SHARP, el viratge antiracista.....	370
8.4	La reformulació skin del comunisme-llibertari: RASH.....	384
8.5	La generació de la desafecció: Skins apolítics, l'equiparació europea....	389
	Apèndix gràfic.....	396

IV. LA PROJECCIÓ MUSICAL

9.	L'herència <i>punk</i>.....	401
9.1	<i>La concreció del gènere</i>	401
9.2	Els inicis del <i>punk</i> barceloní.....	403
9.3	Madrid, la <i>Movida punk</i>	423
9.4	L'ascendent del Rock radical basc.....	431
9.5	El <i>punk</i> a la resta de l'Estat.....	438
9.6	Els primers referents <i>Oi!</i> autòctons.....	445
9.7	La dècada dels noranta, les noves generacions.....	447
	Apèndix gràfic.....	451
10.	La creació de l'escena skatalítica.....	455
10.1	La introducció de la música caribenya a l'Estat.....	455
10.2	<i>Ska/punk</i> , els conjunts pioners.....	459
10.3	De la marginalitat a la popularització: la consolidació d'una indústria musical.....	470
	Apèndix gràfic.....	479
11.	Rock neonazi i proselitisme polític.....	482
11.1	Del marasme a la gestació, els anys vuitanta.....	482
11.2	<i>Concierto por la Raza '92</i> , el punt d'inflexió.....	483
11.3	Les formacions pioneres.....	485
11.4	Expansió del RAC espanyol.....	489
11.5	Canals i vies de difusió de la música neonazi.....	493
	Apèndix gràfic.....	497

V. EVOLUCIÓ DE L'ESTIL SKIN A L'ESTAT	
12. Futbol i <i>skinheads</i>.....	500
12.1 Els estadis, canals d'adhesió.....	501
12.2 Radicals i <i>skinheads</i> , un binomi indestriable.....	503
12.3 La presència <i>skin</i> als grups radicals organitzats de futbol.....	506
12.4 El "fenomen casual": el declivi dels caps rapats als estadis.....	510
Apèndix gràfic.....	514
13. Ideologia, pràctica i discurs.....	516
13.1 La política, factor de divisió.....	516
13.2 Proclames <i>skin</i> : unes fronteres ideològiques poroses.....	518
13.3 Les connexions entre els caps rapats i l'entramat ultradretà.....	519
13.4 L'univers al·legòric dels caps rapats.....	524
13.5 Racisme: simbòlic o militant?.....	528
Apèndix gràfic.....	541
3. CONCLUSIONS FINALS.....	543
DEU TESIS I UNA PROSPECTIVA DE FUTUR.....	544
4. BIBLIOGRAFIA.....	553
1. Bibliografia genèrica.....	554
2. Suport documental.....	612
3. Sigles emprades.....	622
5. AGRAÏMENTS.....	630
Ⓢ CD1 (ANNEXOS)	
1. Glossari	
2. Cronologia auxiliar	
3. Biografies musicals	

4. Discografies

Ⓢ CD2 (SUPORT DOCUMENTAL SONOR)

Track list:

- 1 Dandy Livingstone – “Rudy a message to you”
- 2 Theo Beckford – “Easy Snappin”
- 3 The Wailers – “Simmer Down”
- 4 Desmond Dekker – “007 Shanty Town”
- 5 The Maytals – “Do the Reggay”
- 6 Laurel Aitken – “Boogie in My Bones”
- 7 Millie Small – “My Boy Lollipop”
- 8 Symarip – “Skinhead girl”
- 9 Bob & Marcia – “Young, Gifted & Black”
- 10 Sex Pistols – “God Save the Queen”
- 11 Madness – “The Prince”
- 12 The Beat – “Stand Down Margaret”
- 13 The Specials – “Racist Friend”
- 14 Cockney Rejects – “Oi Oi Oi”
- 15 4Skins – “Chaos”
- 16 Skrewdriver – “White Power”
- 17 Decibelios – “Botas y tirantes”
- 18 Kortatu – “Jimmy Jazz”
- 19 Pisando Fuerte – “Tios Oi!”
- 20 Klan – “Un recuerdo de gloria”
- 21 Pisando Fuerte – “Tios Oi!”
- 22 Klan – “Un recuerdo de gloria”
- 23 División 250 – “Eh negro”
- 24 Odal – “Hail Hammerskins”
- 25 Remences – “Sexe, birres i música Oi!”
- 26 Non Servium – “Escucha el Oi!”
- 27 Dr. Calypso – “Brigadistes internacionals”
- 28 Malarians – “Nobody Talks To You”
- 29 The Aggronauts – “River”
- 30 Los Granadians – “R.e.g.g.a.e”

1. INTRODUCCIÓ GENERAL

La present tesi doctoral reconstrueix l'evolució històrica de l'estil *skinhead* a l'Estat espanyol d'ençà la seva concreció el 1980. Hem optat per transcriure el terme *skinhead* com a "cap rapat", tot i no respondre a la traducció literal del mateix, al ser la locució catalana més estesa amb la que s'identifica als *skinheads* a l'Estat espanyol. Tanmateix, en aquest estudi hem utilitzat com a sinònims altres expressions com "skin" o "rapat" per referir-nos als joves que conformen aquest estil juvenil.¹

L'origen d'aquesta investigació es remunta a 1995, quan després de finalitzar la nostra llicenciatura decidirem iniciar una recerca sobre els *skins* a Catalunya. L'alarma social suscitada arran de les accions violentes comeses per escamots de caps rapats ultradretans des de finals dels anys vuitanta generaren un interès públic creixent sobre el fenomen. L'absència d'estudis acadèmics a l'Estat espanyol sobre la matèria ens motivà a realitzar aquesta recerca. La contradicció entre el buit bibliogràfic acadèmic existent i la proliferació de títols periodístics que accentuaven el confusionisme i reproduïen estereotips imprecisos foren determinants per emprendre aquest estudi. La nostra pretensió és analitzar de forma exhaustiva com aparegué al nostre país l'anomenat estil *skinhead* i de quina manera ha evolucionat fins avui. Per fer-ho, ens hem remuntat a la seva irrupció a finals dels anys seixanta a Gran Bretanya, ja que només d'aquesta manera es poden comprendre les diferents dinàmiques internes i tendències ideològiques que s'han associat a aquest estil juvenil.

A l'Estat espanyol feu eclosió a principis de la dècada dels anys vuitanta, tot coincidint amb la fi del procés de Transició democràtica (entenent com a tal el període comprés entre 1975 i 1982). Aquest context polític influencià notablement la plasmació i posterior desenvolupament de l'univers *skin*. Els primers caps rapats espanyols aparegueren, inicialment, en grans nuclis urbans: Així, Barcelona, Madrid, Bilbao i València acolliren els seus primers col·lectius sota l'influx de la música *punk*. Posteriorment, el nou estil creà les seves pròpies dinàmiques. En la seva expansió incidiren de forma rellevant els grups radicals de seguidors de futbol i els mitjans de comunicació, que difongueren abastament les accions violentes protagonitzades pels caps rapats ultradretans. Cal tenir en compte que l'aparició d'aquests darrers a finals dels anys vuitanta comportà la seva fragmentació ideològica de manera progressiva, entre ultradretans i antifeixistes; nacionalistes radicals catalans i ultraespanyols; antiracistes i "apolítics". La present recerca investiga com s'ha produït aquest fraccionament i com l'estil *skinhead* ha aconseguit perdurar fins a l'actualitat.

I. ESTRUCTURA I OBJECTIUS

¹ El 3 de setembre de 1969 el diari *Daily Mirror* va publicar l'article "No Love From Johnny", on per primer cop va aparèixer impresa la paraula *skinhead*. Fins aleshores els joves que lluíen l'estètica característica d'aquest estil no s'identificaven amb cap terme concret. Altres mots usats per referir-se a aquests joves foren *peanut boys*, *boiled eggs*,

En funció d'aquesta exposició hem estructurat el present treball en cinc parts clarament definides, però d'extensió desigual. La primera (que comprèn els capítols 1 i 2) descriu els estils juvenils existents a Gran Bretanya a la dècada dels anys cinquanta i els orígens jamaicans de l'estil. La segona part (que comprèn capítols 3 i 4) detalla l'ascendent multiracial dels primers *skins*, a més d'analitzar-ne les diferents etapes de declivi i *revival* i els seus gèneres musicals de referència. La tercera part (que comprèn els capítols del 5 al 8) se centra en l'exportació a l'Estat espanyol de l'estil *skin* el 1980 i el seu posterior fraccionament en aparèixer el 1985 un sector neonazi. Tot seguit, estudia les diverses tendències que sorgiren arran d'aquesta fragmentació política i com evolucionaren. La quarta part (que comprèn els capítols del 9 al 11) explica els diversos gèneres musicals (*punk*, *Oi!*, *ska* i *RAC*) que adoptaren com a propis els *skins* a l'Estat espanyol i examina la consolidació a nivell musical de dos pols antagònics dins l'estil. Aquests estan representats, d'una banda, pels aficionats de la música jamaicana, el *punk* i l'anomenada música *Oi!* i, d'altra banda, pels seguidors de l'anomenat "rock anticomunista". Finalment, la cinquena part de l'obra (que comprèn els capítols 12 i 13) aprofundeix en la presència *skin* en l'àmbit del futbol i en les transformacions que ha sofert l'estil arran del seu procés d'ideologització. Som conscients de que alguns capítols aporten molta informació i per tal de facilitar la seva assimilació hem repetit dades al llarg de la recerca.

La nostra investigació pretén establir la rellevància de l'univers *skinhead* a Catalunya i la resta de l'Estat i objectivar les seves dimensions. Per aquesta raó, analitzem la seva trajectòria des de diferents vessants amb la intenció d'oferir-ne un assaig d'interpretació coherent. Tot i la nostra vinculació a aquest estil des de fa més de quinze anys com a membre d'un conjunt musical, hem assajat de marcar distàncies crítiques vers el nostre tema d'estudi, a la vegada que la nostra vinculació a aquest ens ha ofert una visió àmplia del fenomen. El lector podrà jutjar tant si hem aconseguit aquest propòsit com si hem reeixit en el nostre objectiu fonamental: crear unes bases acadèmiques per tal d'analitzar l'estil *skinhead* amb rigor i objectivitat, tot oferint elements d'anàlisi fins ara desconeguts i que permetin encetar eventuais línies de recerca sobre aquest. No té, per tant, la pretensió de ser un estudi "definitiu", atès que tampoc ha desaparegut el subjecte d'estudi. Però sí que pretén bastir un treball de referència.

Finalment, volem apuntar que ens hem allunyat d'apriorismes i plantejaments militants apassionats (tot i la nostra esmentada vinculació personal a aquest estil), en entendre que perpetuen arquetips, moguts per l'afany de proporcionar una visió fidedigna de la gènesi, implantació i desenvolupament del fenomen *skinhead* al nostre Estat. En tal sentit, l'absència de valoracions ètiques no respon a una manca de criteri per part nostra, sinó al desig de dur a terme una recerca històrica lliure de prejudicis ideològics i de vel·leïtats allisonadores.

II. JUSTIFICACIÓ DE L'ESTUDI I DE LA HIPÒTESI DE TREBALL

Aquesta tesi estudia l'evolució d'un sector juvenil marginal i numèricament reduït. Hem de recordar que estem parlant d'una població canviant que evoluciona al llarg del temps, tant ràpidament per motius

generacionals com de canvi d'estil o per impacte mediàtic que en els seus millors moments rondaria els 10.000 membres. Per tot plegat es difícil establir una xifra plausible i estable en el temps. L'auge de l'estil *skin* a la dècada dels noranta afavorí que esdevingués una nova "moda" inserida en la societat de consum, però, tot i estendre la seva estètica entre els joves, no aconseguí convertir-se en quelcom massiu. Numèricament, doncs, estem davant d'un sector minoritari de la nostra comunitat que adquirí una transcendència que no s'ajustava a les seves dimensions reals. Així, els mitjans de comunicació i les fonts policials han ofert xifres diverses (amb una forquilla entre els 2.300 i 14.000 individus adherits) que no han contribuït a clarificar la qüestió pel que fa al ball de xifres.² Malgrat això, considerem que diverses raons justifiquen aquesta recerca. En primer lloc, perquè suposa una aproximació historiogràfica i –com a tal– pionera d'aquest estil juvenil, perquè fins ara ha estat analitzat per altres disciplines acadèmiques, com l'antropologia o la sociologia. En segon lloc, perquè ha estat elaborat amb fonts primàries orals i escrites que abasta l'evolució dels *skinheads* al conjunt de l'Estat per primer cop. Un fet paradoxal si tenim en compte l'abundosa producció periodística i l'alarma social que s'ha generat al seu voltant. Precisament –com ja hem apuntat– fou el contrast entre l'interès públic existent sobre la matèria i la manca de resposta des de les ciències socials el que ens dugué a treballar aquest tema en plantejar-nos diverses qüestions: Què fou el que atorgà notorietat pública a les bandes *skins* respecte de fenòmens similars? Per què aquestes aparegueren amb retard respecte a les existents a altres països europeus? Quins lligams i semblances mantenen amb moviments juvenils precedents? A recer d'aquestes preguntes en sorgiren d'altres sobre les diverses cosmovisions que adoptaren els col·lectius *skinheads*: Han obeït a l'adaptació a diferents contextos territorials? Aquesta darrera qüestió ens remet a un segon motiu que justifica la realització d'aquesta obra: copsar la multiformitat i homogeneïtat que presenta l'estil de manera simultània. Aquesta realitat ha estat menystinguda en obres precedents que abonaren la perpetuació del vincle dels *skins* amb el neonazisme, quan estem davant d'un estil ideològicament vaporós, però molt divers i polièdric. Aquest fet constitueix un aspecte cabdal per interpretar de manera coherent la seva evolució a l'Estat.

Finalment, el temor social que suscitaren les nombroses agressions i assassinats comesos per caps rapats neonazis també ens motivà a analitzar la conducta violenta dels joves adscrits a l'estil *skinhead* empesos per aquesta qüestió: Fins a quin punt la violència ha estat o és un factor cohesionador del mateix?

En definitiva, l'interès d'aquesta tesi doctoral resideix en el fet d'oferir una visió àmplia de la gènesi del moviment *skin* a Gran Bretanya, la seva translació posterior a l'Estat espanyol i la seva expansió i diversificació, tot confegint una àmplia taxonomia dels seus col·lectius i reflectint sobre com ha evolucionat d'ençà els seus orígens fins a l'actualitat.

² Al respecte, les estimacions sobre el número de caps rapats existents a l'Estat espanyol fluctuen segons la font atesa la volubilitat dels joves adscrits a l'estil, la manca d'una pertinença organitzada i el buit d'estudis acadèmics sobre la matèria. Així, mentre el 1995 el Ministeri de Justícia i Interior xifrava el nombre d'*skins* existents a l'Estat espanyol en 2.331, quatre anys més tard les estimacions del Movimiento contra la Intolerancia situava el número d'*skins* en 21.000. Una xifra que cinc anys després el diari *La Vanguardia* reduïa fins als 14.000. Vegeu A. M. Yagüe, "La mitad de skins fichados son catalanes", *El Periódico* (13/IX/1995) p. 15; J. M. Ahrens, "La policía tiene fichados a 2.300 cabezas rapadas en toda España", *El País* (13/IX/1995) p. 22; O. Pereda, "El número de skins s'ha quintuplicat en 4 anys", *El Periódico* (05/VIII/1999) p. 2; C. Novo, "El número de skin heads se ha multiplicado por cinco en España en sólo cuatro años", *La Vanguardia* (05/VIII/1999) p. 19 i S. Heredia, "Una amenaza llamada 14.000 skins", *La Vanguardia* (27/IV/2004), p. 25.

Atenint-nos al que fins ara hem exposat, la hipòtesi que sustenta aquest treball es demostrar com els estereotips que han imperat sobre aquest estil han estat reduccionistes, en associar-lo a una ideologia ultradretana i violenta i n'han comportat una percepció distorsionada que ha fet perdre de vista els seus elements més significatius. Tot simplificant, els podríem concretar així:

A) L'estil *skinhead* ha representat a l'Estat l'homologació d'un estil europeu, per primer cop, però –a la vegada– aquesta ha revestit nombroses particularitats que l'han fragmentat.

B) En l'emergència d'aquest estil han convergit de manera simultània diversos fenòmens que en d'altres contrades s'han manifestat per separat: l'eclosió dels grups de seguidors radicals de futbol organitzats; la violència gratuïta; i la desideologització dels sectors juvenils políticament més radicals.

C) La seva adaptació a contextos polítics i socials diferents associada a ultranacionalismes enfrontats: basc i català d'una banda i espanyol de l'altra.

Les pàgines que segueixen volen reflectir, doncs, com l'adaptació o importació d'aquest estil ha conformat una realitat plural i complexa, en situar-se en una cruïlla on conflueixen música, esport, política i –en determinats sectors– violència.

III. LES LIMITACIONS

Els handicaps principals d'aquesta recerca han estat d'ordre divers. L'entrebanc inicial –i més significatiu– ha estat la manca d'obres de referència a l'Estat espanyol sobre el nostre objecte d'estudi. Aquest fet ens va obligar a dur a terme un buidatge bibliogràfic d'obres acadèmiques anglosaxones, que són referents essencials per tal d'examinar amb minuciositat els orígens britànics dels *skinheads*. A la vegada, aquest dèficit d'investigacions científiques contrasta amb la producció editorial realitzada des de l'àmbit periodístic, la qual ha gaudit d'un extraordinari ressò social, tot i afavorir la confusió i els estereotips reduccionistes esmentats.

Considerem que aquesta absència d'obres acadèmiques que ofereixin una visió àmplia de l'estil *skin* al nostre país pot obeir a les dificultats que troben els investigadors socials en tractar aquest subjecte d'estudi. En conseqüència, la bibliografia sobre aquest tema –al marge de les aproximacions periodístiques esmentades i les escasses obres genèriques realitzades des de disciplines com l'antropologia o la sociologia– és gairebé inexistent. En aquest sentit, l'hermetisme dels cercles *skins* és un dels principals obstacles que hem hagut de superar. Els nostres vincles personals esmentats anteriorment ens han permès una àmplia aproximació a l'objecte d'estudi, tot mantenint el distanciament crític propi d'un investigador, així com poder penetrar en la quotidianitat dels subjectes que han col·laborat amb el seu testimoni.

Tot i així, els efectes que aquest buit acadèmic comportà per a la present recerca foren manifestos. En primer lloc, calgué plantejar quin seria el marc més idoni per desenvolupar la investigació i a desgrat de les dificultats logístiques i els costos econòmics ineludibles a un estudi d'abast estatal, decidirem no reduir-lo territorialment per poder comparar així les diverses tipologies i evolucions de l'estil, i observar si existien paral·lelismes o disparitats entre les seves concrecions en cada indret. Òbviament, la recerca va veure

augmentar les dificultats en voler abastar la totalitat de l'Estat i aprofundir en les diferents realitats locals. Per aquest motiu, hem incidit especialment en aquelles ciutats on la presència *skin* ha estat més significativa, tot i referir-nos també de forma menys exhaustiva a d'altres zones on aquesta ha estat menor.

Per acabar, també volem remarcar que la reconstrucció cronològica de l'evolució del moviment rapat neonazi va originar nous problemes per la manca d'assaigs sobre la matèria. El tractament sensacionalista del tema per part dels mitjans de comunicació havia convertit els medis rapats neonazis en refractaris a oferir el seu testimoni. La seva impermeabilitat i bel·ligerància vers a individus aliens al mateix (causa probable del buit investigador) va ser un problema que també vam resoldre accedint a testimonis d'antics membres d'aquest àmbit i fonts inèdites fonogràfiques i hemerogràfiques.

IV. METODOLOGIA UTILITZADA

Aquesta tesi doctoral és el resultat d'un intens treball que ha combinat l'esforç teòric i metodològic amb un intens treball de camp. En aquest sentit, la recerca empírica ha copat els darrers quinze anys de la nostra trajectòria investigadora. És una obra d'història elaborada des d'una òptica multidisciplinària, una condició ineludible si pretenem abordar globalment l'estil juvenil que s'investiga. Així, hem pogut contextualitzar i acotar l'objecte d'estudi gràcies a la concreció d'un cos teòric fonamentat en l'antropologia, la sociologia, la politologia o, fins i tot, la psicologia. Per tal de realitzar-lo, vam seguir els criteris que detallem a continuació.

Atesa la citada insuficiència de recerques sobre la matèria i les limitacions d'informació que se'n derivaren, optarem per recopilar informació de fonts primàries amb l'exhaustiu treball de camp esmentat. Per reunir el material emprat, vam aprofitar les nostres coneixences personals en el medi, gràcies a les quals vam mantenir-hi un contacte directe. Vam obtenir fonts escrites i testimonis orals sense mentir sobre les nostres fites, explicitant sempre els objectius de la nostra recerca a les persones entrevistades i a aquelles que ens facilitaren informacions o dades rellevants per la mateixa. Hem respectat en tot moment la confidencialitat de les fonts d'informació, preservant la identitat dels nostres testimonis en l'anonimat quan aquests així ho van sol·licitar.

En aquest sentit volem explicitar que una informació significativa de la present investigació prové de fonts anònimes que van ser protagonistes dels esdeveniments. Per tal d'evitar en els diferents capítols remetre de manera continuada a entrevistes amb persones anònimes en les notes a peu de pàgina hem optat per reproduir la informació que ens han ofert sense remissions i l'hem apuntalat amb referències documentals que la corroborarien.

Un puntal del nostre recorregut científic ha estat, doncs, el treball etnogràfic. L'observació participativa duta a terme (consistent en acumular informació per mitjà de la presència de l'investigador en la vida quotidiana dels subjectes estudiats) ens ha permès compilar el material gràfic i els testimonis necessaris per a la recerca. En el seu decurs vam entrevistar prop d'un centenar d'individus adscrits a l'estil, tant en l'actualitat com en el passat, amb l'objectiu d'apropar-nos a les diverses generacions d'*skinheads* d'arreu de l'Estat. Per aquest motiu, vam decidir diversificar les entrevistes i a banda de fer-ne per segments d'edat ho férem també per gènere, per tal de percebre el

rol de les dones en l'estil. De la mateixa manera, valorarem ampliar el camp d'estudi a àmbits amb incidència en la nostra recerca, com el dels seguidors radicals d'equips de futbol, els *fans* de determinats gèneres musicals o els consumidors de substàncies estupefaents.

Metodològicament la nostra investigació s'ha bastit a través de diversos elements, tant de producció externa a l'estil *skin*, com de fonts primàries vinculades al mateix. Dins aquest segon grup hem consultat documentació confeccionada pels seus membres, com *skinzines* (butlletins fotocopiats de tiratge reduït que circulen en els seus cercles), pamflets, adhesius i fulls volants generats pels seus diferents sectors. Ha estat una tasca difícil i problemàtica, atesa la difusió restringida que tenen aquestes publicacions, fet que en dificulta l'accés. A aquestes fonts tradicionals hem incorporat les subministrades per les noves tecnologies: la xarxa telemàtica Internet (amb el handicap de la consulta de pàgines web neonazis censurades) i els suports fonogràfic i videogràfic, primordials en la reconstrucció de la identitat musical *skin*. En aquesta línia, per fer més enriquidor i entenedor el text hem incorporat una selecció de fragments de cançons, proclames, testimonis i articles que hem estimat rellevants. La seva tria no ha estat aleatòria, sinó pautada per la voluntat de dotar de veu pròpia als protagonistes de la recerca.

Els criteris de redacció emprats comprenen el respecte per la transcripció dels textos originals reproduïts a les cites. Hem optat per mantenir l'idioma del document únicament quan aquest era en català o castellà, traduint lliurement al català la resta de cites en altres llengües per afavorir la comprensió del manuscrit. Malgrat tot, apareixen expressions –majoritàriament en anglès– o mots (com “escena”)³ de manera reiterada en el text que hem decidit transcriure literalment en reflectir l'argot dels propis *skins*. En els fragments reproduïts hem respectat els errors (ortogràfics o sintàctics) que presentaven per restar fidels a l'original. En alguns casos, hem remarcat determinades errades o expressions per mitjà d'un explícit [*sic*], tot i no emprar-lo de forma sistemàtica per alleugerir la lectura. Respecte dels topònims no catalans, hem utilitzat la seva traducció quan existeix i en cas contrari els hem reproduït en el seu idioma original. La tipografia cursiva l'hem emprat en la reproducció de fragments de cançons, així com en paraules que en el text no apareixen en llengua catalana.

Estimem que la terminologia imperant per referir-se als *skinheads* (amb conceptes com *pandilla*, banda, contracultura, cultura juvenil, microcultura o “tribu urbana”) en obres divulgatives i medis de comunicació és inconcreta i difusa i genera confusió. Davant d'aquesta situació, per tal de definir l'objecte d'estudi hem considerat escaients els termes “estil” o “subcultura”,⁴ habituals en els cercles acadèmics anglosaxons i que definim en l'apartat següent. Així mateix, ens hem permès també la llicència d'utilitzar l'expressió “moviment” per referir-nos a l'univers *skin*, sense que impliqui l'existència d'una estructura organitzada, sinó en referència a la seva identitat compartida. En referència als caps rapats d'ideari ultranacionalista hem emprat com a sinònims termes com

³ Hem usat aquest terme propi de l'argot dels *skinheads* en el text, emprat des de la dècada dels quaranta en l'àmbit periodístic i des dels anys noranta també en el món acadèmic, per definir el conjunt de col·lectius, individus, conjunts musicals, promotors i esdeveniments involucrats en la producció i el consum de gèneres i estils musicals concrets. Vegeu R. A. Peterson i A. Bennett (eds.), *Music Scenes: Local, Translocal, and Virtual*, Vanderbilt University Press, Nashville, 2004, p. 1-15.

⁴ Terme encunyat per les ciències socials per definir aquells grups d'individus que ostenten un estil distintiu vers els estàndards socials caracteritzat per un conjunt heterogeni de comportaments, abillaments estètics, llenguatges i materials. Vegeu D. Hebdige, *Subcultura. El significado del estilo*, Paidós, Barcelona, 2004.

“extrema dreta”, “ultradreta”, “neofeixisme” i “neonazisme”, tot i que som conscients que aquests mots al·ludeixen a realitats polítiques diverses.⁵

Aquesta elecció terminològica –que defuig el terme “contracultura” – ha estat justificada pel treball previ, perquè dels testimonis entrevistats s’ha després la voluntat d’adscripció dels membres d’aquest estil a un univers estètic-musical, i a voltes ideològic, que es troba lluny de pretendre vertebrar una resposta alternativa al sistema polític i econòmic vigent.⁶ Tot i això, els seus membres de tendències ideològiques contraposades no dubten en identificar-se com a lluitadors contra el “sistema”, sense anar més enllà de la consigna. Aquests, en definitiva, cada vegada es troben més assimilats per aquest i, per tant, no podem definir l’univers *skinhead* com un “moviment contracultural”.

Un altre concepte que també entenem incorrecte per referir-nos a l’objecte d’estudi és el de “banda”.⁷ Aquest terme s’utilitza en referència a col·lectius adscrits a una localitat o barri determinat, per tant no és vàlid per designar al conjunt de caps rapats espanyols. De fet, els grups *skins* s’autoanomenen *crews*, mot que podríem traduir com “colla” i actuaria com a equivalent de “banda”. Les bandes aparegueren a finals de la dècada dels anys seixanta i inicis dels setanta del segle XX, proliferaren a les grans ciutats i a la seva perifèria. Eren grups de joves, sovint companys d’escola o amics del barri, vinculats a activitats relacionades amb la marginalitat i la baixa delinqüència. La *pandilla callejera*, en la seva accepció popular, designa també a realitats urbanes concretes i, en conseqüència, no és funcional per designar un fenomen estatal o transnacional, com passa amb estils juvenils com l’*skin*. Per tant, tot i la territorialitat inherent als *skinheads*, creiem pertinent no emprar aquest terme per al·ludir-hi.

Als anys vuitanta del segle passat els estils juvenils emergents s’associaren amb el neologisme “tribu urbana”. El mot “tribu”⁸ s’havia emprat fins aleshores en recerques antropològiques per tal de definir aquelles comunitats indígenes descobertes per expedicions d’investigadors durant el segle XIX. El concepte, que fusionà primitivisme i urbanitat, fou difós profusament a l’Estat espanyol per la premsa a la dècada dels anys vuitanta del segle XX, que al·ludí a “tribus urbanes”, inicialment “un concepto periodístico y sensacionalista [sic] de etiquetar a jóvenes integrantes de la Movida madrileña

⁵ Sobre aquest debat nominal vegeu X. Casals, *Ultracatalunya. L’extrema dreta a Catalunya: de l’emergència del “bunker” al rebuig de les mesquites (1966-2006)*, L’Esfera dels Llibres, Barcelona, 2006, p. 36 i N. Mayer, “Populismo, extremismo de derecha e cultura del ‘né destra né sinistra’”, *Trasgressión*, n. 34 (I/2002) p. 55.

⁶ El sociòleg britànic Dick Hebdige indica com el terme contracultura “alude a esa amalgama de culturas juveniles “alternativas” de clase media –los hippies, los flower children, los yippies– desarrolladas en los sesenta y cuyo apogeo se sitúa en el período 1967-1970 [...] la contracultura se distingue de las subculturas que hemos estado estudiando por los perfiles explícitamente políticos e ideológicos de su oposición a la cultura dominante (acción política, filosofías coherentes manifiestos, etc.), por su creación de instituciones “alternativas” (prensa underground, comunas, cooperativas, “un-careers”, etc.), su “prolongación” de la etapa transicional más allá de la adolescencia y su difuminación de las distinciones, tan rigurosamente mantenidas en la subcultura, entre el trabajo, el hogar, la familia, la escuela y el ocio. Mientras que en la subcultura la oposición [...] se decanta hacia formas simbólicas de resistencia”, a D. Hebdige, *Subcultura*, p. 200-201.

⁷ El seu equivalent anglosaxó, *gang*, fou un dels primers termes emprats per les ciències socials per definir les agregacions juvenils aparegudes a inicis del segle XX. Vegeu al respecte l’obra pionera de Frederick Trasher, *The Gang. A Study of 1313 Gangs in Chicago* publicada als Estats Units el 1927. En l’actualitat el terme s’utilitza en aquest darrer país per definir els grups de caps rapats nord-americans. Aquest fet respon, però, a especificitats locals, atès que les seves dinàmiques d’actuació i la seva jerarquia interna són similars a les anomenades “*street gangs*” o bandes de carrer, que no tenen res a veure amb el concepte de banda tal i com l’entendem a Europa. Sobre la realitat nord-americana vegeu L. Christensen, *Skinhead Street Gangs*, Paladin Press, Boulder, 1994 i J. B. Moore, *Skinheads: Shaved for battle. A cultural history of american skinheads*, Bowling Green State University, 1993.

⁸ Etimològicament, el terme “tribu” és d’origen llatí, a l’Imperi romà s’utilitzava per definir aquells clans o persones que mantenien certs vincles en comú. Els orígens del terme es remunarien, però, al Neolític. Vegeu P. Bonte i M. Izard, *Diccionario AKAL de etnología y antropología*, AKAL, Madrid, 2008, p. 716.

de la época y que con el paso del tiempo el término cambió de sentido y pasó a designar a núcleos de jóvenes agrupados en torno a las distintas tendencias musicales, modas y hábitos de consumo”.⁹ El terme finalment va adquirir també connotacions negatives per la vinculació dels estils juvenils amb la violència. En conclusió i després de valorar el conjunt d’expressions descrites emprades en obres precedents, estimem que el concepte “estil” és el més adequat per referir-nos als *skinheads*. Per extensió, com ja hem assenyalat, també considerem pertinent el més lax de “moviment”, no tant perquè hagi generat estructures, sinó perquè abasta zones geogràfiques molt extenses i els seus integrants es definien com a membres d’aquest.

Com a reflex del treball de camp, hem adjuntat materials que considerem significatius i faciliten la comprensió del text a la conclusió de cada capítol en forma d’annexos gràfics. Hem afegit, a més, diversos apèndixs finals a mode de guia de consulta ràpida per facilitar l’accés dinàmic a un conjunt d’informació diversa que considerem rellevant: la bibliografia genèrica emprada, una relació del suport documental consultat (*fanzines*, films i documentals) i un directori dels acrònims utilitzats. En el disc de dades adjunt hem completat aquesta informació amb un glossari terminològic, una cronologia auxiliar dividida en tres àmbits (internacional, estatal i estils juvenils), les biografies dels conjunts musicals més punters esmentats en aquest estudi i, finalment, les discografies dels conjunts musicals que han esdevingut referents per als *skins* estatals dividides per gèneres (*ska*, música *Oi!* i rock neonazi). Per últim, també hem incorporat un disc compacte que conté una recopilació de cançons dels diversos estils musicals adoptats com a propis pels *skinheads*. Per remetre a les audicions incloses en aquest Cd hem col·locat una icona que representa un disc © quan apareixen en el text els títols de les cançons o els grups que les interpreten.

V. EL JOVE COM A CATEGORIA SOCIAL

Per concretar el cos teòric del present estudi sobre l’estil *skinhead* és imprescindible conceptualitzar històricament la “joventut” com a categoria social. Definida sovint, com aquell període vital entre la pubertat fisiològica i la inserció en el món adult, aquesta es gestà com a categoria social arran de l’emergència de la societat urbana industrial contemporània.¹⁰

Així, la joventut va aparèixer com a grup social a les darreries del segle XIX, quan es va diferenciar plenament de la infantesa. Aquest canvi fou el producte de la confluència de diversos processos transformadors en àmbits com l’econòmic (abolició del treball infantil) o la institucionalització de l’escolarització secundària.¹¹ Altres factors que contribuïren de manera transcendental en la generalització del terme identificat amb una realitat generacional van ser la imposició de l’ensenyament obligatori a països com

⁹ D. Madrid i J. Murcia, *Tribus urbanas*, p. 18-19.

¹⁰ Per una detallada descripció de l’evolució del concepte “joventut” a Europa vegeu Michael Mitteraurer, *A History of Youth*, Blackwell, Oxford, 1992 i J. Savage, *Teenage. The Creation of Youth 1875- 1945*, Chatto & Windus, Londres, 2007.

¹¹ Sobre la conceptualització científica moderna del terme joventut vegeu C. Feixa, *La joventut com a metàfora*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, p. 11-16. Per a una visió històrica del desenvolupament de la joventut en les societats industrials contemporànies vegeu J. R. Gillis, *Youth and History. Tradition and change*, Academic Press, Nova York, 1981. Altres disciplines com la sociologia també han abordat el fenomen de la joventut des de perspectives empíriques deixant de banda la teorització, vegeu M. Clos, “Entrevista a Javier Elzo”, *La Revista de Blanquerna*, n. 17 (VI/2007) p. 15.

Alemanya o França i els enquadraments dels joves en associacions catòliques com Young Men's Christian Association [YMCA] (1844)¹² i l'Assotiation Catholique de la Jeunesse Française [ACJF] (1880),¹³ els *wandervogel* (1896)¹⁴ o els *boy scouts* (1907),¹⁵ a més de les seccions juvenils d'organitzacions polítiques des d'inicis del segle XX. Tanmateix, fins a la fi de la Segona Guerra Mundial (1939-1945) no van sorgir els primers estils integrats únicament per joves, com els *teddy boys* o els *beatniks*, analitzats en detall en la primera part de l'obra. L'origen de l'expressió "jove" es remunta, però, al segle XVIII quan el filòsof suís Jean-Jacques Rousseau la va utilitzar per primer cop el 1762,¹⁶ no obstant això no va transcendir aleshores com a categoria social.

Tanmateix, en el nostre cas no analitzem la irrupció de la joventut com actor públic (fet que es remunta a la segona meitat del segle XX, inserida en la societat industrial),¹⁷ sinó que ens limitem a partir dels anys cinquanta, quan van aparèixer als Estats Units els estils pioners *beats* i *hipsters*.¹⁸ Ambdós es van inspirar de forma diferent en la cultura negra i, sobretot, en la variant jazzística d'abstracció pura, l'anomenat *be-bop*, aparegut a finals dels anys quaranta i que consistia en llargues i laborioses improvisacions al voltant d'una seqüència estàndard d'acords musicals.¹⁹ Mentre –tot simplificant– el *hipster* era un dandi de classe baixa aficionat al jazz que anhelava ascendir socialment,²⁰ el *beat* era un universitari d'extracció benestant que aspirava aïllar-se del seu entorn en llocs exòtics per fugir de la seva quotidianitat, influït per la literatura de l'anomenada *Beat Generation*, integrada per autors com Jack Kerouac, William S. Burroughs, Charles Bukowski, Ken Kesey o Allen Ginsberg.

Una dècada després de l'aparició als Estats Units de *beats* i *hipsters* van emergir a Gran Bretanya els primers estils associats a la joventut i Londres es va convertir en el seu epicentre per excel·lència. Els joves aleshores s'associaren a uns referents estètics i musicals concrets que –com veurem en

¹² Fundada a Londres el 1844 per George Williams, onze anys més tard va esdevenir una organització evangelista d'implantació internacional que, posteriorment, va comptar amb més de 45 milions de membres i 124 federacions nacionals. Vegeu C. Binfield, *George Williams and the YMCA: A Study in Victorian Social Attitude* (1973).

¹³ Creada a la dècada dels anys vuitanta del segle XIX, aquesta associació de joves catòlics va esdevenir contemporània de la protestant Unions Chrétiennes de Jeunes Gens [UCJG], la branca francesa de la YMCA britànica. Vegeu G. Cholvy, *Histoire des organisations et mouvements chrétiens de jeunesse en France, XIX-XX siècle* (1999) i A. Baubérot, "Los movimientos juveniles en la Francia de entreguerras", *Hispania*, n. 225 (I-IV/2007) p. 21-42.

¹⁴ Moviment juvenil creat el 1896 per joves provinents dels suburbis de Berlín que es reunien al gimnàs Steiglitz de les rodalies de la ciutat per assistir a les marxes organitzades per Herman Hoffman. Aquests "ocells migratoris" (traducció del mot alemany que donava nom al grup) abandonaren els nuclis urbans per gaudir d'un estil de vida diferent als boscos del país. El seu líder més afamat va ser Gustav Wyneken, teòric de l'anomenada *Jugendkultur* (cultura juvenil), qui l'octubre de 1913 es va dirigir a milers de joves des de la muntanya Hohe Meissner per pronunciar un discurs contra el patriotisme exacerbat i el creixent bel·licisme palpable a Alemanya. Vegeu J. Savage, *Teenage. The Creation of Youth 1875-1945*, p. 101-112; H. W. Koch, *The Hitler Youth* (1976) i N. Cospito, *l Wandervogel. La gioventù tedesca da Guglielmo V al Nazionalsocialismo* (1983) traduït com *Los Wandervögel. La juventud alemana de Guillermo II al III Reich* per Ediciones Nueva República, Molins de Rei, 2002.

¹⁵ Introduïts el 1907 a Gran Bretanya pel tinent general Sir Robert Stephenson Smyth Baden-Powell. Sobre els pioners de l'escoltisme vegeu T. Jeal, *Baden-Powell: Founder of the Boy Scouts* (2001) i M. Rosenthal, *The Character Factory: Baden-Powell and the Origins of the Boy Scout Movement* (1986).

¹⁶ Vegeu la reedició de la traducció de l'original *Émile, ou de l'éducation* escrita per Rousseau el 1762 publicada sota el títol *Emilio, o De la educación*, Alianza Editorial, Madrid, 2008.

¹⁷ Aquesta tesi es exposada per l'antropòleg H. Porrah, *Negación punk en Euskal Herria*, Txalaparta, Tafalla, 2006, p. 77.

¹⁸ El terme *hipsters* va aparèixer citat per primer cop a la contraportada del llibre *Who Walk in Darkness?* del novel·lista nord-americà Chandler Brossard, tot i que s'atribueix la paternitat del mateix al pianista novaiorquès Harry *The Hipster* Gibson. Per aprofundir en aquest estil vegeu R. Carr, B. Case i F. Dellar, *The Hip: Hipsters, Jazz and the Beat Generation* (1986); N. Mailer, *The White Negro: Superficial Reflections on the Hipster* (1956) i A. Goldman, *Ladies and Gentleman, Lenny Bruce* (1974).

¹⁹ D. Hebdige, *Subcultura. El significado del estilo*, p. 199.

²⁰ L'assagista Servando Rocha descriu el *hipster* com un estil "surgido en los primeros años cincuenta como un simple guiño literario para definir a un individuo bohemio y disidente de la cultura oficial, pacifista convencido, amante del jazz, la marihuana y la escasez material. En definitiva, un nuevo romántico en una sociedad decadente como la norteamericana", a S. Rocha, *Agotados de esperar el fin. Subculturas, estéticas y políticas del desecho*, Virus, Barcelona, 2008, p. 25.

detall més endavant— van assolir una transcendència social i mediàtica rellevant. Ens referim als estils *teddy boy*, *mod*, *skinhead* i *punk*. La fi de les penúries de tota mena causades durant la Segona Guerra Mundial (1939-1945) va fomentar l'expansió de les indústries del lleure i de la moda. L'augment del poder adquisitiu derivat de les millores laborals generades per la represa econòmica del país va afavorir l'aparició de l'anomenat *teenage market* (mercat adolescent).²¹ Entre 1945 i 1950 el salari dels joves va duplicar el dels adults. L'auge de despeses originades per aquest increment va coincidir amb el culte a la joventut; l'entronització de la figura del *teenager* com a categoria autònoma i interclassista; i els nous hàbits consumistes al voltant de les anomenades despeses no essencials. El resultat del procés assenyalat fou la concreció del concepte "joventut" com a categoria social durant la postguerra, tot esdevenint una de les manifestacions més palpables de la prosperitat i les transformacions econòmiques de l'època.²² Els joves es van veure sotmesos a profundes alteracions, com la prolongació dels estudis, la consolidació de la classe mitja, l'aparició d'un consum específic o l'eclosió de la música rock.²³ Un període pròsper que arribaria al col·lapse tres dècades més tard.

Tanmateix, som conscients que la joventut, com a concepte històric, és de difícil acotació. Per aquest motiu entenem imprescindible analitzar quines van ser les línies de recerca prèvies sobre aquesta categoria. D'aquesta forma, al segle XIX la legislació britànica va introduir els primers canvis per "protegir" a la societat dels joves, als quals percebia com un perill per a la població.²⁴ En el darrer terç d'aquest segle, en plena era victoriana (1837-1901), abundaven els anomenats *scuttlers*, adolescents d'edats compreses entre els 14 i els 18 anys que s'agrupaven en bandes, com els Bengal Tigers, els Forty Row o els Lime Street de Manchester. La seva pràctica habitual era l'*scuttling*,²⁵ baralles multitudinàries que es succeïen en els carrers dels barris suburbials de ciutats com Salford o Bradford. Anys més tard se'ls va conèixer també com *ikee lads*. Un altre exemple de col·lectiu similar l'oferiren els *peaky blinders* de Birmingham, els High Rip de Liverpool o els Monkey's Parade i els Bowry Boys de l'est de Londres.²⁶ La proliferació d'aquestes bandes de carrer durant la Revolució Industrial va afavorir el desenvolupament d'una etnografia urbana primària mitjançant contribucions pioneres com les dels escriptors Henry Mayhew i Thomas Archer²⁷ o les dels novel·listes Charles Dickens i Arthur

²¹ Del decimal anglès *teen*, el mot *teenager* s'emprà per acotar el segment d'edat que comprenia aquells nois que tenien entre tretze i dinou anys (*thirteen* i *nineteen* respectivament).

²² Vegeu "Whole Lotta Shakin'Goin'On: The Expansion of the Commercial Youth Market" a B. Osgerby, *Youth in Britain since 1945*, Blackwell, Oxford, 1998, p. 38-41 i M. Abrams, *The Teenage Consumer*, London Press Exchange, Londres, 1959.

²³ L. Ruiz Aja, *Contracultura. ¿Qué fue? ¿qué queda?*, Mandala ediciones, Madrid, 2007, p. 43.

²⁴ Existia una visió militarista de la joventut relacionada amb el culte a la masculinitat que es professava a l'època. Així, el 1857, el psiquiatre francès B. A. Morel va encunyar el terme "degeneració" per referir-se als joves que s'oposaven a aquest militarisme. Vegeu J. Savage, *Teenage. The Creation of Youth 1875-1945*, p. 21.

²⁵ Aquest terme, originari del comtat de Lancashire, s'emprava per definir les lluites territorials que mantenien les bandes veïnals. Durant la dècada de 1890 aquestes topades protagonitzades per colles d'adolescents es van estendre a altres zones del país. Vegeu J. Savage, *Ibidem*, p. 42- 48, A. Davies, *The Gangs of Manchester*, Milo books, Preston, 2008 i l'article d'Alexander Devine, "Scuttlers and Scuttling: Their Prevention and Cure", *Manchester Guardian*, 1890, p. 2.

²⁶ Sobre aquests grups juvenils seminals d'extracció obrera de l'era victoriana britànica vegeu A. Davies, *The Gangs of Manchester*, Milo books, Londres, 2008; autor també de l'article "Youth Gangs, Masculinity and Violence in Late Victorian Manchester and Salford", *Journal of Social History*, n. 32, vol. 2, p. 349-369; H. Shore, *Artful Dodgers: Youth and Crime in Early Nineteenth Century London* (1999); G. Pearson, *Hooligan: A History of Respectable Fears*, Macmillan, Londres, 1983 i del mateix autor "Disturbing continuities: Peaky Blinders to Hoodies", *Centre for Crime and Justice Studies*, n. 65, 2006, p. 6-7.

²⁷ Vegeu com aquests autors descriuen amb detall el submón criminal de la capital britànica a meitats del segle XIX a H. Mayhew, *London Labour and the London Poor* (1851) i T. Archer, *The Pauper, the Thief and the Convict* (1865).

George Morrison.²⁸ En aquesta mateixa línia, el 1904 G. Stanley Hall, psicòleg d'orientació darwiniana, va definir l'adolescència com una etapa d'*storm and stress* (tempestat i estímul).²⁹ En realitat Hall va racionalitzar l'emergència de la joventut com una etapa de semidependència paterna i va considerar l'adolescència, que segons ells comprenia als nois d'entre 14 i 24 anys d'edat, com un mer període transitori de reajustament vers l'etapa adulta.

Tanmateix, les primeres recerques científiques empíriques al voltant de la joventut no es van dur a terme fins a la dècada dels anys vint del segle passat. Els pioners van ser els investigadors de l'anomenada Escola de Xicago, que es van apropar al seu objecte d'estudi des de perspectives sociològiques, com l'ecologia humana, disciplina que examina els vincles de la població amb el seu entorn natural.³⁰ Aquests estudiosos van focalitzar el seu treball de camp en els grups marginals (contrabandistes i delinqüents) i en les esmentades *street gangs* (bandes de carrer), enteses com agrupacions juvenils informals vinculades a un territori concret. Les bandes proliferaven a ciutats com Nova York³¹ o Xicago i preocupaven a les institucions per la seva aparença extravagant, la seva oposició a l'autoritat i les activitats delictives que se'ls atribuïen. Aquestes "societats subterrànies" com les anomena el periodista britànic Jon Savage,³² van aparèixer en àrees marginals com a efecte col·lateral de les aglomeracions urbanes associades a l'anomenada "anòmia social",³³ palesa als Estats Units des d'inicis del segle XX. L'accelerat creixement econòmic que va viure en aquella època el país, producte dels fluxos migratoris rurals interns i d'altres externs (originaris d'Itàlia, Polònia o Irlanda)³⁴ afegit a la desaparició dels sistemes de control social tradicionals com la família i l'Església, van afavorir l'aparició d'aquestes bosses de marginalitat integrades per joves.

Des d'altres àmbits com la criminologia també es realitzaren aproximacions al fenomen de les bandes juvenils. Entre les més rellevants destacà l'elaborada pel periodista Robert E. Park. Membre des de 1915 del Departament de Sociologia de la Universitat de Xicago, Park va fonamentar les seves tesi en el que anomenava "contagi social". El seu sorgiment –argüia– es va veure afavorit per l'ambient de llibertat i solitud propi de les grans ciutats de l'època, que facilitaren l'augment de les bandes de carrer. Segons Park, aquest "contagi" va permetre l'aparició dels comportaments "desviats"³⁵ (en al·lusió a conductes que infringien les normes socials ordinàries situant a l'actor al marge

²⁸ Dickens publicà obres com *The Pickwick Papers* (1837); *Oliver Twist* (1838) o *Nicholas Nickleby* (1839). Per la seva part Morrison va escriure novel·les com *A Child of the Jago* (1896); *The Dorrington Deed-Box* (1897) i *To London Town* (1899). Vegeu al respecte D. Hebdige, *Subcultura*, p. 106.

²⁹ Hall es va inspirar en el romanticisme alemany literari precedent, prenent el nom de l'obra teatral escrita per Friedrich Maximilian Klinger: *Sturm und drang*. Vegeu G. Stanley Hall, *Adolescence: Its Psychology, and its Relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education* (1915) i J. Savage, *Teenage*, p. 63-73.

³⁰ El terme ecologia humana va ser introduït a la dècada dels anys vint del segle XX pels sociòlegs nord-americans Robert Ezra Park i Ernest Burgess, els quals van impulsar a la vegada l'Escola de Xicago vinculada a la sociologia urbana. Vegeu R. E. Park i E. Burgess, *Introduction to the Science of Sociology* (1921) i R. E. Park, E. Burgess i R. D. McKenzie, *The City: Suggestions for the Study of Human Nature in the Urban Environment* (1925).

³¹ Sobre les bandes aparegudes en aquesta ciutat nord-americana vegeu J. Savage, *Teenage*, p. 37-41.

³² *Ibidem*, p. 39.

³³ Concepte sociològic que pren el seu nom del grec "sense llei". Va ser formulat pel teòric francès Émile Durkheim, que el va utilitzar per referir-se a una desviació o ruptura de les normes socials duta a terme per l'individu. Vegeu L. Girola, *Anomia e Individualismo. Del Diagnóstico de la Modernidad de Durkheim al Pensamiento Contemporáneo*, Anthropos, Rubí, 2005.

³⁴ Entre els anys 1880 i 1910 la població urbana dels Estats Units d'Amèrica es va triplicar, passant dels 14 als 42 milions d'habitants. Vegeu J. Savage, *Teenage*, p. 36.

³⁵ Per aprofundir en el concepte de *deviance* (desviació) vegeu I. Taylor, P. Walton i J. Young, *La nueva criminología. Contribuciones a una teoría social de la conducta desviada* (1975); L. Cadarso, *Fundamentos teóricos del conflicto social* (2001) i D. Garland, *La cultura del control* (2005).

de les regles establertes), característics dels membres d'aquestes *gangs* urbanes.

L'obra cabdal de l'etnografia nord-americana va ser, però, *The Gang. A Study of 1313 Gangs in Chicago*, del sociòleg Frederick Trasher. Publicada el 1927, recollí les observacions del treball de camp realitzat per l'autor durant set anys amb més d'un miler de bandes de carrer dels *slums*, els suburbis de la ciutat.³⁶ L'estudi compilava màfies del joc, grups criminals, sindicats, fraternitats escolars, famílies i, fins i tot, grups escoltes. A l'obra, Trasher va definir analíticament la banda juvenil com "un grup intersticial que en origen s'ha format espontàniament i després s'ha integrat a través del conflicte. Està caracteritzat pels següents tipus de comportament: trobada cara a cara, batalles, moviment a través de l'espai com si fos una unitat, conflictes i planificació. El resultat d'aquest comportament col·lectiu és el desenvolupament d'una tradició, una estructura interna irreflexiva, un esperit de corps, una solidaritat moral, una consciència de grup i un vincle a un territori local".³⁷ Malgrat les mancances metodològiques de l'obra, que no detallava el sistema emprat per comptabilitzar les bandes i computava grups integrats per nens de sis anys al costat d'altres compostats per adults, aquesta va suposar un primer intent de sistematitzar el coneixement sobre els grups juvenils tot partint d'una observació sobre el terreny.

Trasher va superar les tesis sobre suposades conductes desviades i va evitar considerar l'adscripció dels joves a les bandes de carrer com un fenomen patològic. L'etnògraf va ressaltar la desorganització social i la desaparició dels sistemes tradicionals de control informal com a factors que van permetre la seva aparició. Aquestes es basaven en la solidaritat interna, la vinculació directa amb el territori i la construcció d'uns valors culturals distintius que els atorgaven cohesió. Com el propi Trasher va indicar: "Les bandes representen l'esforç espontani dels nois per crear una societat per si mateixos allà on no existeix cap que s'adeqüi a les seves necessitats [...] ofereixen un substitutiu d'allò que la societat no es capaç de donar".³⁸

A la dècada dels anys trenta un equip d'antropòlegs nord-americans adscrits a l'anomenat funcionalisme estructural, integrat per Ralph Linton,³⁹ Alfred Louis Kroeber⁴⁰ i Melville Herskovits⁴¹ va utilitzar per primera vegada el terme "subcultura juvenil" per tal de referir-se a les agregacions integrades per joves. Inicialment, l'expressió englobava els segments de classe, sexe i edat que formaven part d'una cultura, però aviat va identificar grups socials inserits dins una societat.⁴²

Però fou la fi de la Segona Guerra Mundial allò que comportà, com hem assenyalat anteriorment, la institucionalització de la joventut com a construcció social. L'augment als Estats Units del poder adquisitiu dels joves d'extracció obrera; la creació d'un mercat dissenyat per assimilar la producció excedent; i les transformacions del sistema educatiu derivades de l'anomenada Llei Butler de 1944 van ser, segons el sociòleg Dick Hebdige, els factors que van fomentar

³⁶ F. Trasher, *The Gang. A Study of 1313 Gangs in Chicago* (1927). Una altra obra rellevant pel seu caràcter pioner en la matèria va ser l'escripta per John Landesco, *Organized Crime in Chicago* (1929).

³⁷ F. Trasher, *Ibidem*, p. 46.

³⁸ *Id.*, p. 32-33.

³⁹ Entre les seves obres destaquem títols com R. Linton, *The Tanala: a Hill Tribe of Madagascar* (1933); *The Study of Man: an Introduction* (1936) i *The Cultural Background of Personality* (1945).

⁴⁰ Autor de l'assaig *Cultural and Natural Areas of Native North America* (1939).

⁴¹ Una de les seves aportacions més rellevants fou el llibre *In the New Negro* (1926).

⁴² Vegeu C. Feixa, *De jòvenes, bandas y tribus*, Ariel, Barcelona, 1998, p. 84.

la concreció d'una consciència generacional entre els joves.⁴³ D'aquesta forma, el debat al voltant de la *youth question* (qüestió jove) va ocupar als científics socials, que aprofundiren en la seva teorització i anàlisi. Ara, als referents de Trasher i Whyte s'hi va sumar l'obra de l'esmentat antropòleg Linton, qui el 1942 (influint per la recerca feta el 1928 per la seva col·lega Margaret Mead a Samoa)⁴⁴ va certificar la creació de patrons culturals per part dels joves.

L'any següent es va publicar una nova contribució acadèmica, *Street Corner Society (La societat de les cantonades)* de l'antropòleg William Foote Whyte.⁴⁵ Després de viure durant tres anys i mig a Cornerville, el barri de Boston on es concentrava la immigració italiana, Whyte va descriure aquest estudi les rutines, els rituals i les dinàmiques dels seus residents adolescents. Per aquest autor, el sentiment de solidaritat existent entre els membres d'una banda era el seu màxim factor cohesionador, una característica que prevalia davant el component delictiu de la mateixa.⁴⁶ Una darrera aportació conceptual d'aquella dècada va ser realitzada pel sociòleg estructural- funcionalista nord-americà Talcott Parsons, qui per primer cop va emprar el terme *youth culture* (cultura jove) per referir-se a les agregacions juvenils. A posteriori, Hebdige, tot i reconèixer la importància d'aquest conjunt d'obres pioneres per a les recerques científiques successives, va reprovar el seu rerefons moralista.⁴⁷

Durant els anys cinquanta es van desenvolupar altres investigacions, com les del criminòleg Albert K. Cohen i l'antropòleg Walter B. Miller, que van permetre perfeccionar el cos teòric dels estudis de joventut. El primer d'aquests autors afirmava que la banda juvenil realitzava una funció social compensatòria,⁴⁸ mentre Cohen sostenia que aquestes agrupacions constituïen una via per resoldre simbòlicament els conflictes vers la cultura adulta i eren la concreció d'un espai resistent propi creat a partir del lleure i allunyat dels valors propugnats a l'escola i la feina. Per la seva banda, Miller va focalitzar la seva recerca en la relació que mantenien els joves adherits a les subcultures i els seus progenitors, les quals evidenciaven les semblances i diferències generacionals existents. L'accés a l'educació dels joves de classe treballadora durant la postguerra va influir decisivament en aquest canvi de perspectiva.⁴⁹ Una línia de recerca similar va ser represa, posteriorment, pel sociòleg britànic Phil Cohen.⁵⁰

El 1961 els també sociòlegs David Matza i Gresham M. Sykes contribuïren al debat en el camp de les ciències socials al voltant de les bandes juvenils tot reconeixent l'existència de valors subversius propugnats per la subcultura en el propi sistema.⁵¹ Set anys després, l'etnòleg francès Jean Monod, deixeble de Claude Lévi-Strauss, va publicar *Les barjots*,⁵² una monografia sobre les bandes marginals de la perifèria de París. El títol feia referència a la inversió del mot *jobard* (brètol o boig en francès) que en l'argot d'un dels grups examinats, els *bloussons noirs*, significava *golfo*.⁵³ Segons

⁴³ D. Hebdige, *Subcultura*, p. 105.

⁴⁴ M. Mead, *Adolescencia, sexo y cultura en Samoa*, Planeta, Barcelona, 1986. (*Coming of Age in Samoa*, 1928).

⁴⁵ W. F. Whyte, *Street Corner Society* (1943).

⁴⁶ Vegeu la referència a P. O. Costa, J. M. Pérez Tornero i F. Tropea; *Tribus urbanas*, Paidós, Barcelona, 1996, p. 61.

⁴⁷ D. Hebdige, *Subcultura*, p. 107.

⁴⁸ A. Cohen, *Delinquent Boys: The Culture of the Gang* (1955).

⁴⁹ W. Miller, "Lower-Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency", *Journal of Social Issues* (1958).

⁵⁰ Vegeu P. Cohen, "Sub-cultural Conflict and Working Class Community", *Working Papers in Cultural Studies* (1972).

⁵¹ D. Matza i G. Sykes, "Juvenile Delinquency and Subterranean Values", *American Sociological Review* (1961).

⁵² Editada originalment el 1968, no va ser publicada a l'Estat espanyol fins el 1976 sota el títol *Los barjots. Ensayo de etnología de bandas de jóvenes*, Seix Barral, Barcelona.

⁵³ C. Feixa, *De jóvenes, bandas y tribus*, Ariel, Barcelona, 1998, p. 65.

Monod, aquestes bandes van constituir subcultures en articular un estil caracteritzat per un conjunt de comportaments, abillaments i llenguatges diferenciadors.⁵⁴ L'assaig de Monod va assentar de manera definitiva les bases interpretatives per a l'estudi de les subcultures juvenils.

La dècada següent, els sociòlegs britànics Stuart Hall i Tony Jefferson van afrontar l'estudi acadèmic dels estils juvenils des d'una perspectiva marxista. En la seva obra *Resistance Through Rituals*,⁵⁵ ambdós van considerar que els estils generats pels joves responien a intents per assolir espais de visibilitat propis que els eren negats per les institucions hegemòniques i parentals. L'adopció d'aquests estils suposava una recuperació simbòlica de la cultura tradicional de la classe obrera britànica.⁵⁶ Una resistència ritual amb la que els joves manifestaven la seva disconformitat vers les seves condicions de vida.⁵⁷

A diferència de l'enfocament antropològic de l'Escola de Xicago la perspectiva sociocultural d'autors de l'anomenada Escola de Birmingham, com Richard Hoggart, Stuart Hall, Phil Cohen i Paul Williams, va considerar les cultures juvenils com una metàfora cultural,⁵⁸ "la imatge condensada d'una societat canviant, en termes del seu règim polític, formes de vida i valors bàsics; l'expressió simbòlica dels processos de transició social".⁵⁹ Els seus autors van desenvolupar la teoria dels "estils juvenils", entenent aquests com la dimensió simbòlica de les cultures juvenils que es manifestava en un conjunt de referents identitaris propis. La seva anàlisi compregué les relacions familiars i les que els joves mantenien amb l'anomenada "cultura hegemònica", formada per les institucions educatives i de control social dominants. Segons aquesta escola, els joves que s'adscriuen a les subcultures ho fan per "diferenciar-se" dels seus progenitors.⁶⁰ El procés de construcció social identitaria al que es referien aquests investigadors es basava en dos conceptes procedents de la semiòtica. D'una banda, l'anomenat *bricolage* (bricolatge) i, de l'altra banda, l'*homologia*. El primer terme va ser concebut per l'antropòleg Claude Lévi-Strauss en relació al conjunt d'objectes i símbols que els joves reubiquen, recontextualitzen i resignifiquen.⁶¹ El segon va ser descrit per Paul Willis com "la correspondència simbòlica entre los valores, los estilos de vida, la experiencia subjetiva y las formas musicales que un grupo emplea para expresar o reforzar sus principales inquietudes".⁶² Una de les contribucions més importants d'aquest grup de sociòlegs va ser la popularització en cercles acadèmics de termes com "pànic moral", "estil" o "subcultura".

⁵⁴ *Ibidem*, p. 38.

⁵⁵ S. Hall i T. Jefferson (eds.), *Resistance Through Rituals*, Hutchinson, Londres, 1976.

⁵⁶ Davant el "coming man" (home que vindrà) de finals dels anys seixanta (classe mitjana, pau i amor, cabells llargs) s'hi contraposen els *skins* (cabells curts, violència, classe obrera). Vegeu S. Duncombe i M. Tremblay (eds.), *White Riot. Punk Rock and the Politics of Race*, Verso, Londres, 2011, p. 124.

⁵⁷ En una línia interpretativa similar destaquem les aportacions de Dick Hebdige, en àmbits pioners com la música i els seus vincles amb determinats estils com el *punk* o l'*skinhead*. Vegeu D. Hebdige, *Reggae, Rastas & Rudies: Style and the Subversion of Form*, University of Birmingham, Birmingham, 1974; *Cut'n'Mix. Culture, Identity and Caribbean Music*, Methuen, Londres, 1987 i la cabdal *Subculture. The Meaning of the Style*, Routledge, Londres, 1979, traduïda el 2004 per l'editorial barcelonina Paidós sota el títol *Subcultura. El significado del estilo*.

⁵⁸ Vegeu Raymond Williams, *Culture and Society* (1958) i Richard Hoggart, *The Uses of Literacy: Aspects of Working Class Life* (1957). Sobre l'Escola de Birmingham vegeu A. Martín Cabello, *La escuela de Birmingham. El Centre Contemporany Cultural Studies y el origen de los estudios culturales* (2006).

⁵⁹ C. Feixa, *De jóvenes, bandas y tribus*, p. 78.

⁶⁰ J. Clarke, S. Hall, T. Jefferson i B. Roberts; "Subcultures, cultures and class", a S. Hall i T. Jefferson (eds.) *Resistance Through Rituals. Youth subcultures in post-war Britain*, Routledge, Londres, 1998, p. 14.

⁶¹ Vegeu C. Lévi-Strauss, *The Savage Mind* (1966) i C. Lévi-Strauss, *Totemism* (1969).

⁶² D. Hebdige, *Subcultura*, p. 157.

A partir d'aquesta succinta exposició del concepte de joventut i dels estudis que aquesta ha generat, volem destacar que la present tesis s'ubica en unes coordenades eclèctiques. En la mesura que considerem pertinent per designar l'univers *skinhead* el concepte d'"estil", associat a determinats valors i territoris concrets que canvien segons les vies de la seva difusió, tot mantenint una tensió interna entre homogeneïtat i singularitat. Òbviament, ens allunyem de la seva consideració com una "patologia urbana" de la societat post industrial –idea que els medis de comunicació han transmès de manera implícita– i del gruix d'enfocaments assenyalats hem fet una tria sintètica de criteris per acotar l'estil *skin*, en ell, certament, hi convergeixen ruptura generacional, "anòmia social" relativa o tradicions culturals readaptades. Tanmateix, totes aquestes característiques les considerem subsumides en les del concepte "estil". Aquesta expressió delimita el conjunt de particularitats (estètica, argot, hàbits...) que caracteritzen les bandes *skins* estatals, unes microsocietats que exterioritzen col·lectivament una identitat concreta. En definitiva, analitzem una construcció social que s'allunya del control parental i que malgrat qüestionar la cultura dominant, no presenta cap alternativa a aquesta

VI. RECERCA DE LES CULTURES JUVENILS A L'ESTAT ESPANYOL

Després d'acotar conceptualment el nostre objecte d'estudi, a continuació examinem les investigacions sobre joventut realitzades a l'Estat espanyol amb l'objectiu d'oferir-ne un estat de la qüestió. Malauradament, ens trobem lluny de comptar amb un volum d'aportacions acadèmiques sobre el món juvenil com les que s'han generat a Gran Bretanya, caracteritzada per la seva abundància i riquesa temàtica i conceptual. Aquest fet es deu a que en aquest país a la dècada dels anys seixanta, coincidint amb les primeres modes juvenils, diverses disciplines s'interessaren per les mateixes. L'estudi de les subcultures va abraçar camps com la sociologia, l'antropologia o, fins i tot, la criminologia. Unes contribucions que, actualment, segueixen essent un referent ineludible per qualsevol recerca sobre la matèria.

A l'Estat espanyol els primers intents d'adoptar estils juvenils forans no van ser perceptibles fins a les darreries dels anys seixanta. Inicialment, les investigacions es van reduir a l'anomenada *literatura moral* o *edificant*, un conjunt d'obres escrites sota una perspectiva criminalista per eclesiàstics com el filòsof mallorquí Sebastián Trías Mercant o el sacerdot José María López Riocerezo.⁶³ Ambdós autors es van interessar "per la influència negativa de les noves corrents en la moralitat dels joves, vistes sota el doble prisma de la bretolada i la dissidència político- cultural".⁶⁴ A aquestes visions moralitzants s'hi van sumar, la dècada següent, els assaigs de periodistes o escriptors com Joaquim Gomis, Josep Maria Huertas, Josep Maria Carandell, Felipe Mellizo o la sociòloga Beatriz De Armas.⁶⁵ Les primeres aportacions teòriques es van elaborar des de disciplines com la filosofia o la sociologia fetes per

⁶³ Destaquem S. Trías, "Apuntes para una clasificación de grupos juveniles", *Revista del Instituto de Juventud* (1967) i J. M. López Riocerezo, *Problemática mundial del gamberrismo y sus posibles soluciones* (1970).

⁶⁴ C. Feixa i L. Porzio, *Culturas juveniles en España (1960-2003)*, Instituto de la Juventud, Madrid, 2004, p. 3.

⁶⁵ Destaquen les obres de J. Gomis, *Cartes a set joves Juke-Box per al final de l'adolescència* (1965); J. Mª Huertas, *Chicos de la gran ciudad* (1969); J. Mª Carandell, *La protesta juvenil* (1972); F. Mellizo, "En torno a los hippies", *Revista del Instituto de Juventud* (1972) i B. De Armas, "Valores y contravalores de una contracultura: el mundo hippy", *Revista del Instituto de Juventud* (1975).

investigadors com José Luis Aranguren, Enrique Tierno Galván, Carlos Gil Muñoz i Ernest Salcedo.⁶⁶ Aproximacions que suposaren “un primer intent de basar les teories en dades recollides sobre el terreny”.⁶⁷

Amb la fi de la Transició i la instauració de la democràcia es produí el traspàs de les competències en matèria de joventut als ajuntaments i a les comunitats autònomes, fetes efectives a partir de juliol de 1981, que comportaren un augment dels estudis sobre el tema. Segons l'antropòleg Carles Feixa, a qui seguim en aquesta part de l'argument, aquests darrers es poden agrupar en tres grans àrees: els que analitzen les contracultures precedents;⁶⁸ els basats en metodologies quantitatives centrats en els hàbits de consum dels joves,⁶⁹ i, en darrer lloc, els etnogràfics.⁷⁰

A partir de l'any següent es va estendre un estereotip inèdit que va servir per identificar el comportament transgressor d'un sector de la joventut de l'època, els anomenats “pasotas”.⁷¹ Un fenomen juvenil que va aparèixer a l'Estat espanyol en el període immediatament posterior a la Transició democràtica.⁷² Tres anys després, el Instituto de la Juventud va promoure la realització d'un gran estudi en motiu de l'Any Internacional de la Joventut. Dirigit pels sociòlegs Enrique Gil Calvo i Helena Menéndez,⁷³ va destacar la relació existent entre el poder adquisitiu dels joves i les seves possibilitats de lleure, si bé es va acotar únicament als joves de “15 a 29 años. El núcleo central de esta generación lo constituyeron las cohortes nacidas entre finales de los 50 y mediados de los 60 (entre 1956-1965). En este período se dio la tasa de natalidad más fuerte de la posguerra, coincidiendo con el inicio del desarrollo económico, de fuertes movimientos migratorios hacia Europa y del medio rural al urbano”.⁷⁴

Paradoxalment, l'efervescència juvenil dels anys setanta no ha estat objecte d'estudis sistemàtics i l'aproximació dels testimonis de l'època contrasta amb el buit acadèmic bibliogràfic existent. Per a Feixa i la també antropòloga Laura Porzio, a partir de la segona meitat dels anys vuitanta, les cultures juvenils a l'Estat es van caracteritzar per la seva segmentació en múltiples estils. Per aquest motiu en el període comprés entre 1986 i 1994 els estudis

⁶⁶ J. L. Aranguren, *Moralidades de hoy y de mañana*, Taurus, Madrid, 1973; E. Tierno Galván, *La rebelión juvenil y el problema universitario*, Edicusa, Madrid, 1972; C. Gil Muñoz, *Juventud marginada. Los hippies a su paso por Formentera*, Dopesa, Madrid, 1973 i E. Salcedo, *Integrats, rebels i marginats. Subculturas juveniles al País Valencià*, L'Estel, València, 1974.

⁶⁷ C. Feixa i L. Porzio, *Culturas juveniles en España (1960-2003)*, p. 3.

⁶⁸ Feixa es refereix als següents treballs: A. De Miguel, *Los narcisos. El radicalismo cultural de los jóvenes*, Kairós, Barcelona, 1979 i l'article de C. Moya, “Informe sobre la juventud contemporánea”, *De Juventud*, n. 9, 1983, p. 17-51). Mentre alguns fan la seva reconstrucció històrica (L. Racionero, *Filosofías del underground*, Anagrama, Barcelona, 1977 i M. Vázquez Montalbán, “Casi treinta años después” a DD. AA., *Crónicas de juventud*, Ministerio de Cultura, Madrid, 1985), altres aborden aspectes concrets com la delinqüència juvenil i les cultures emergents (J. Funes, *La nueva delincuencia infantil y juvenil*, Paidós, Barcelona, 1984 i l'article “Cultura juvenil urbana”, *Proyecto Jove*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1985) o la incidència del haixix (O. Romani, *Droga i subcultura. Una història del haix a Barcelona (1960- 1980)*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1982 i del mateix autor *A tumba abierta. Autobiografía de un grifota*, Anagrama, Barcelona, 1983).

⁶⁹ Seguint a Feixa es tractaria d'E. Gil Calvo, *Los depredadores audiovisuales. Juventud urbana y cultura de masas*, Tecnos, Madrid, 1985 i E. Gil Calvo i H. Menéndez, *Ocio y prácticas culturales de los jóvenes*, Instituto de la Juventud, Madrid, 1985.

⁷⁰ A. Muñoz, “El ceremonial comunicativo y la expulsión de la palabra”, *Los Cuadernos del Norte*, n. 29, 1985 i C. Feixa, *Juventut i identitat: una etnologia de la joventut a Lleida*, Tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, Barcelona.

⁷¹ Segons el sociòleg Amando De Miguel el pasota es caracteritzaria per ser “una bàrbara contradicció de pasivo e idiota, el que pasa de todo, para quedarse con su mera intimidad, sin participar en la vida pública”, a A. De Miguel, *Los narcisos. El radicalismo cultural de los jóvenes*, Kairós, Barcelona, 1979, p. 83.

⁷² Vegeu I. Díez del Río, “La contracultura”, *Revista de Estudios de Juventud*, n. 6, 1982, p. 101-132.

⁷³ E. Gil Calvo i H. Menéndez, *Ocio y prácticas culturales de los jóvenes*, Instituto de la Juventud, Madrid, 1985.

⁷⁴ Instituto de la Juventud, *Informe sobre la juventud en España*, Madrid, 1985, p. 377-387.

apareguts es dividiren en quatre camps: els intents de teorització;⁷⁵ les monografies locals;⁷⁶ els informes policials sobre els grups d'aficionats radicals de futbol⁷⁷ i els estudis etnogràfics que proposen l'ús d'una nova metodologia.⁷⁸

Paral·lelament, com hem esmentat anteriorment, els mitjans de comunicació van difondre massivament el terme “tribus urbanes” (emprat per primer cop el juny de 1985)⁷⁹ per identificar negativament el conjunt d'estils representats pels joves.⁸⁰ La proliferació de reportatges sobre les mateixes va potenciar la seva extensió social.⁸¹ Com remarquen Feixa i Porzio, el concepte fou “acceptat acríticament” afavorint la difusió de categoritzacions estereotipades dels diversos estils existents.

Entre 1995 i 1999 les “tribus urbanes” van esdevenir una mena de metàfora social de les pors col·lectives. El ressò mediàtic de la violència protagonitzada per bandes juvenils fomentà l'extensió de l'anomenat *moral panic* (pànic moral), concepte encunyat per la sociologia anglosaxona,⁸² que reproduïa amb freqüència el següent esquema: episodi violent que pot ser notícia/ ampliació mediàtica/ creació d'un problema social/ creixement de les cultures juvenils/ nou fet violent que pot ser notícia. Durant aquests anys la producció bibliogràfica es va centrar en les visions generalistes, com el número monogràfic dedicat a les “tribus urbanes” editat per la revista *Cuaderno de Realidades Sociales*, de l'Institut de Sociologia Aplicada de Madrid.⁸³ Un altre volum que va assolir una repercussió rellevant va ser *Tribus urbanas*, dels acadèmics Pere-Oriol Costa, José María Pérez Tornero i Fabio Tropea que assajà donar consistència conceptual a aquesta indefinida expressió.⁸⁴ En aquell mateix període es va publicar una aproximació periodística de to

⁷⁵ Vegeu treballs de conceptualització com E. Ucelay Da Cal (dir.), *La joventut a Catalunya al segle XX*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1987 i C. Feixa, *La joventut com a metàfora*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993.

⁷⁶ M. Barruti, *El món dels joves a Barcelona. Imatges i estils juvenils*, Projecte jove, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1990.

⁷⁷ Dirección General de la Policía, *Análisis policial del racismo y xenofobia: Tribu Skin-head*, Ministerio del Interior, Madrid, 1993.

⁷⁸ C. Feixa, *Cultures juvenils, hegemonia i transició social. Una història oral de la joventut a Lleida (1936-1989)*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1990; J. F. Gamella, *La peña de la Vaguada. Análisis etnográfico de un proceso de marginación juvenil*, Tesi doctoral, UAM, Madrid, 1989 i T. Adán, *Pautas y rituales de los grupos ultras del fútbol español. Análisis del caso Ultras Sur*, Memòria de llicenciatura, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1992.

⁷⁹ Reproduït per la premsa estatal el 9 de juny de 1985 a les pàgines de la secció de cultura del diari *El País*. Segons la sociòloga Minerva Donald Rivera el terme “fue acuñado por los promotores de la Movida madrileña de los 80 para referirse a lo que se dio en llamar gentes guapas. Gentes amantes de la música y de la vida nocturna. Con el discurrir del tiempo el término cambió de sentido y pasó a designar a núcleos de jóvenes agrupados en torno a las distintas tendencias musicales, modas y hábitos de consumo. En la actualidad ha adquirido una connotación claramente negativa. Las tribus urbanas hoy en día se asocian a grupos violentos”, *Cuadernos de Realidades Sociales*, n. 45-46, p. 25.

⁸⁰ D. Madrid i J. Murcia, *Tribus urbanas. Ritos, símbolos y costumbres*, Arcopress, Madrid, 2008, p. 10.

⁸¹ Al respecte, Israel Gutiérrez categoritza l'ús del terme “tribus urbanes” als mitjans de comunicació en tres períodes: poca utilització (1985-1993), major ús (1994-1996) i ús moderat (1997-2002). Dades de C. Feixa i L. Porzio, *Culturas juveniles en España (1960-2003)*, p. 152.

⁸² Expressió concebuda pel sociòleg britànic Stanley Cohen per descriure la reacció dels medis de comunicació i les institucions davant la conducta d'aquells grups d'individus que representen un perill pels valors socials establerts. Vegeu S. Cohen, *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of Mods and Rockers*, McGibbon and Kee, Londres, 1972.

⁸³ En el pròleg s'explica l'existència de les “tribus urbanes” com a “consecuencia directa del tipo de sociedad impuesta. Las grandes angustias de la sociedad –hambre, paro, drogas, vivienda, corrupción política y social...– se ven maximizadas en sectores juveniles con pocas posibilidades de promoción. Así es normal que el joven busque una referencia y una evasión fuera de los márgenes establecidos, creados y acatados implícita o explícitamente por la sociedad y cada uno de sus individuos”, a J. M. Vázquez, “Prólogo: ¿El tiempo de las tribus urbanas?”, *Cuadernos de Realidades Sociales*, Madrid, n. 45-46, 1995, p. 3-14.

⁸⁴ Els seus autors definien el terme “tribu urbana” com un “conjunto de reglas específicas (diferenciadoras) a las que el joven decide confiar su imagen parcial o global, con diferentes –pero siempre bastante altos– niveles de implicación personal”, a P. O. Costa, J. M. Pérez Tornero i F. Tropea; *Tribus urbanas*, Paidós, Barcelona, 1996, p. 91. L'antropòleg Manuel Delgado apunta com aquest llibre fou “abundantemente recogido en su momento por los media como confirmación científica de sus fantasiosas descripciones sobre lo que se suponía que era y es una grave fuente de alarma social”, a M. Delgado, *La ciudad mentirosa*, Los libros de la catarata, Madrid, 2007, p. 184.

histrionisme escrita pel filòleg Pepe Colubi⁸⁵ i la contribució antropològica *De jóvenes, bandas y tribus* de Carles Feixa.⁸⁶ Aquest darrer títol va qüestionar per primera vegada l'ús indiscriminat de l'expressió "tribu urbana", proposant en el seu lloc la utilització del terme "cultura juvenil". Finalment, el 1998 es van editar monografies sobre l'anomenat moviment *okupa*,⁸⁷ així com investigacions etnogràfiques referents als *skinheads* i als grups d'aficionats radicals de futbol.⁸⁸

De l'any 2000 ençà els estudis publicats es van diversificar en cinc àrees temàtiques: estudis sobre els estils més difosos la dècada anterior;⁸⁹ recerques etnogràfiques articulades en l'anomenada cultura de ball i les rutes de l'èxtasi o metilendioximetanfetamina [MDMA],⁹⁰ investigacions sobre els anomenats moviments socials;⁹¹ obres referents a aspectes concrets (música, estètica o tatuatges);⁹² i assaigs que aprofundiren en el impacte dels estils en la quotidianitat dels joves.⁹³

VII. APROXIMACIONS A L'ESTIL SKINHEAD

Després d'aquest repàs sintètic a les recerques realitzades a l'Estat espanyol sobre els estils juvenils les darreres quatre dècades, a continuació oferim una aproximació a les investigacions que tenen als *skinheads* com a objecte d'estudi elaborades des de diverses perspectives, tant acadèmiques com d'altres àmbits (periodístiques, esportives, policials...) L'exposició l'hem dividida segons el seu àmbit d'elaboració en tres apartats: les recerques acadèmiques; les aproximacions mediàtiques i d'organitzacions no governamentals i els estudis policials. Com veurem, ha estat necessari fer al·lusions a obres ja esmentades.

Si l'estil *skinhead* va irrompre el 1980 a l'Estat, no va ser fins a finals d'aquella dècada quan aquest generà un cert interès entre els investigadors socials gràcies a la visibilitat mediàtica que assolí arran dels episodis criminals protagonitzats per caps rapats ultradretans. La proliferació d'aquests actes

⁸⁵ P. Colubi, *El ritmo de las tribus*, Alba, Barcelona, 1997.

⁸⁶ C. Feixa, *De jóvenes, bandas y tribus*, Ariel, Barcelona, 1998.

⁸⁷ Vegeu C. Costa, *La dimensión afectiva en los movimientos sociales. El caso del movimiento okupa*, Tesi de master, UAB, Bellaterra, 1998; E. Zulueta, *Movimiento okupa*, Instituto de la Juventud, Sant Sebastià, 1997; M. L. De Frutos, *Falta de vivienda como origen de la marginalidad: el movimiento okupa*, Injuve, Madrid, 1997 i L. Navarrete, *La autopercepción de los jóvenes okupas en España*, Instituto de la Juventud, Madrid, 1999.

⁸⁸ Ens referim a T. Adán Revilla, *Ultras y skinheads: la juventud visible*, Ediciones Nobel, Oviedo, 1994 i X. Casals, *Neonazis en España. De las audiciones wagnerianas a los skinheads*, Grijalbo, Barcelona, 1995. Altres aproximacions a l'àmbit juvenil foren J. Pujolar, *De què vas, tio?*, Empúries, Barcelona, 1997; R. Martínez i J. D. Pérez, *El gust juvenil en joc*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1997 i S. Martínez, *Enganxats al heavy. Cultura, música i transgressió*, Pagès editors, Lleida, 1999.

⁸⁹ R. Berzosa, *¿Qué es eso de las tribus urbanas?*, Desclée de Brouwer, Bilbao, 2000; J. E. Gutiérrez, *La lucha por nombrar al mundo. El imaginario político del movimiento okupa en Barcelona*, Tesi de màster, UAB, Bellaterra, 2001 i R. Gomà (coord.), *Joventut, okupació i polítiques públiques a Catalunya*, Aportacions, n. 18, Secretaria General de la Joventut, Barcelona, 2003.

⁹⁰ J. Pallarés i C. Feixa, "Espacios e itinerarios para el ocio juvenil nocturno", *Revista de Estudios de Juventud*, Madrid, n. 50, 2000, p. 23-42; J. Pallarés i C. Feixa, "Boïtes, raves, clubs", *JOVENES*, Mèxic, 2000, n. 12, p. 132-153; J. Blánquez i O. Morera (eds.), *Loops. Una historia de la música electrónica*, Reservoir Books, Barcelona, 2002; M. Gistain, *Florida 135: Cultura de clubs*, Ibercaja-Biblioteca Aragonesa de Cultura, Saragossa, 2001 i N. Romo, *Mujeres y drogas de síntesis. Género y riesgo en la cultura de baile*, Tercera Prensa- Hirugarren Prentsa, Sant Sebastià, 2001.

⁹¹ C. Feixa, J. R. Saura i C. Costa (eds.), *Movimientos juveniles. De la globalización a la antiglobalización*, Ariel, Barcelona, 2002 i O. Román i C. Feixa, "De Seattle 1999 a Barcelona 2002. Moviments socials, resistències globals", *Revista d'Etnologia de Catalunya*, Barcelona, n. 21, 2002, p. 72-95.

⁹² R. Martínez, *Cultura juvenil i gènere*, Secretaria General de Joventut, Barcelona, 2001; C. Viñas, *Música i skinheads a Catalunya. El so de la política*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 2001 i L. Porzio, *Tatuaje, género e identidad. Un estudio sobre la subcultura skinhead en Cataluña*, Tesi de màster, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2002.

⁹³ A. Lasén, *A contratiempo. Un estudio de las temporalidades juveniles*, CIS, Madrid, 2000.

violents i la seva amplificació per part dels mitjans d'informació va generar una alarma social creixent, que –al seu torn– va provocar inquietud en l'administració pública. La magnitud del fenomen va sorprendre a les institucions i als agents socials implicats, els quals reaccionaren amb tanta immediatesa com desconeixement del fenomen. Les Forces de Seguretat van minimitzar el rerefons ideològic de les accions perpetrades pels caps rapats en reduir-les únicament a unes disputes generacionals intranscendents. Les autoritats, sobretot les d'àmbit local, s'apressaren a definir estratègies encaminades a apaivagar el ressò públic de les agressions ultradretanes. En aquest context, el primer estudi del que tenim coneixement va ser l'informe *El món dels joves a Barcelona. Imatges i estils juvenils*, encarregat pel consistori barceloní. Elaborat per un equip d'antropòlegs coordinat per Mila Barruti, es va dur a terme el 1990,⁹⁴ tot comptant amb el precedent d'*Aproximació al moviment punk de Barcelona*, ja que l'Ajuntament va pretendre conèixer amb fonts directes i treball de camp els estils juvenils existents a la ciutat. La seva aportació principal va ser presentar l'univers *skin* com una realitat heterogènia, trencant el discurs majoritari dels mitjans informatius i l'administració. L'observació participant i el treball de camp possibilitaren escrutar les diverses tendències que s'englobaven sota una mateixa estètica. Per primera vegada des del camp acadèmic es va determinar l'existència d'un estil d'aparença similar, però multiforme pels tres vessants que presentava: caps rapats neonazis espanyolistes, *redskins* o *skinheads* d'esquerres i caps rapats neofeixistes catalans. Malgrat les conclusions d'aquest document, que romangué inèdit per motius desconeguts (únicament es facilitaven còpies als interessats), les referències confuses i els tòpics sobre les bandes *skins* perduraren en els medis de comunicació, tot accentuant la perpetuació de l'estereotip *skin*= nazi.

El 1996 es presentaren altres contribucions acadèmiques com l'esmentat volum *Tribus urbanas*, una obra que pretenia erigir-se en la primera síntesi divulgativa dels estils juvenils a l'Estat. Els seus autors van ser el catedràtic de comunicació política Pere- Oriol Costa, el semiòleg José Manuel Pérez Tornero i el sociòleg Fabio Tropea.⁹⁵ El capítol que dedicaren als *skins*, titulat *Skinheads: la imatge dominante*, va reforçar els clixés que emfatitzaren el desconcert al voltant de l'estil. El mateix any es va presentar la recerca *Ultras y skinheads. La juventud visible* de la investigadora Teresa Adán.⁹⁶ El text analitzava els lligams entre els grups de seguidors radicals del futbol i els caps rapats, amb especial èmfasi en el sector neonazi. Dos anys més tard, el 1998, es va publicar l'assaig *Skins, punkis, okupas y otras tribus urbanas* dels psicòlegs socials Àngel Aguirre i Marisol Rodríguez.⁹⁷ Un any després va aparèixer l'article "La escalada de violencia skin refuerza a los okupas" de Marina Marinas, professora d'Estructura Social i Exclusió Social a l'Escola de Treball Social de la UCM.⁹⁸

⁹⁴ *Aproximació al moviment punk de Barcelona*, Projecte Jove/Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1986.

⁹⁵ Aquest darrer autor el 1993 va publicar l'article "De Visca el Barça a Dale al guarro: la màscara agressiva de l'skin barceloní", un primer intent d'analitzar l'estil *skinhead* incidint en la seva vessant violenta. Vegeu F. Tropea, "De Visca el Barça a Dale al guarro: la màscara agressiva de l'skin barceloní", a DD. AA., *Noves formes de delinqüència*, Centre d'Estudis Jurídics, Barcelona, 1993, p. 29-50.

⁹⁶ T. Adán, *Ultras y skinheads: la juventud visible*, Ediciones Nobel, Oviedo, 1996.

⁹⁷ À. Aguirre i M. Rodríguez, *Skins, punkis, okupas y otras tribus urbanas*, Bardenas, Barcelona, 1998, p. 1. Per contrastar les dades errònies que hi apareixen vegeu C. Feixa i L. Porzio, *Culturas juveniles en España (1960-2003)*, p. 121-123.

⁹⁸ M. Marinas, "La escalada de violencia skin refuerza a los okupas", *Temas para el debate*, n. 61 (1999) p. 50-54.

En l'àmbit historiogràfic, la contribució pionera fou la de l'historiador Xavier Casals qui el 1995 publicà la seva tesi doctoral *Neonazis en España. De las audiciones wagnerianas a los skinheads (1966-1995)*.⁹⁹ L'obra, que analitzava en detall el moviment neonazi estatal, dedicava un capítol als caps rapats d'extrema dreta sota el títol "Skinheads, la perifèria de la política",¹⁰⁰ un intent d'anàlisi de les bandes de caps rapats i els col·lectius polítics que aquestes freqüenten. Casals situà les accions de les bandes rapades neonazis en una àrea de difícil definició, l'anomenada "perifèria de la política", on convergeixen els grupuscles d'entitat minúscula, la marginalitat juvenil, les batesses entre bandes rivals i grups radicals de seguidors de futbol i la violència gratuïta. Per la nostra part, el 2001 vam elaborar una reconstrucció històrica de l'estil *skin*¹⁰¹ circumscrita a Catalunya. *Música i skinheads a Catalunya: el so de la política*, la qual ens va permetre constatar els vincles existents entre la música i els sectors rapats ideologitzats.¹⁰² Tres anys més tard, vam realitzar una segona aportació historiogràfica titulada *Skinheads a Catalunya*,¹⁰³ on vam exposar la irrupció de l'estil al Principat i com aquest es va diversificar.

Des de disciplines com l'antropologia, altres investigadors van dur a terme noves recerques genèriques sobre els estils juvenils. El 2001 va aparèixer el volum *Movimientos juveniles en la Península Ibérica. Graffitis, grifotas, okupas*¹⁰⁴ coordinat pels antropòlegs Carles Feixa, Carmen Costa i Joan Pallarés, que incloïa un apartat descriptiu sobre les microcultures sorgides a Catalunya que esmentava breument l'origen, evolució i filiacions dels *skinheads*. Des d'aquesta mateixa disciplina, l'any següent Laura Porzio va presentar *Tatuaje, género e identidad. Un estudio sobre la subcultura skinhead en Cataluña*,¹⁰⁵ una recerca centrada en la rellevància del tatuatge en la construcció identitaria dels *skins*¹⁰⁶ que posteriorment amplià en la tesi doctoral *Cos, biografía i cultures juvenils. Els estudis de cas dels Skinheads i dels Latin Kings & Queens a Catalunya*.¹⁰⁷

Altres especialitats com la psicologia també van abordar el fenomen. Un exemple el tenim en l'obra del psicòleg Antonio Luis Moyano a *Neonazis. La seducción de la svástica*. Publicada el 2004, que dedicava una part extensa de la mateixa, "La serpiente del IV Reich. Skin History X", als caps rapats neonazis espanyols.¹⁰⁸ Però l'obra únicament reforçà els tòpics existents.

⁹⁹ X. Casals, *Neonazis en España. De las audiciones wagnerianas a los skinheads*, Grijalbo, Barcelona, 1995.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 269-288.

¹⁰¹ C. Viñas, *Música i skinheads a Catalunya. El so de la política*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 2001.

¹⁰² Per una revisió acurada del mateix vegeu C. Feixa i L. Porzio, *Culturas juveniles en España (1960-2003)*, p. 137-139.

¹⁰³ C. Viñas, *Skinheads a Catalunya*, Columna, Barcelona, 2004.

¹⁰⁴ Feixa, professor d'antropologia a la Universitat de Lleida [UdL], va impulsar una línia de recerca al voltant de l'estil *skin*, publicant referències al mateix en diverses obres i articles com "Fundamentalismo y xenofobia en la nueva Europa. El caso del movimiento skinhead", *JOVENES* n. 5, Mèxic, 1997, p. 136-151 i C. Feixa, C. Costa i J. Pallarés (eds.), *Movimientos juveniles en la Península Ibérica. Graffitis, grifotas, okupas*, Ariel, Barcelona, 2002.

¹⁰⁵ L. Porzio, *Tatuaje, género e identidad. Un estudio sobre la subcultura skinhead en Cataluña*, Tesi de màster, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2002.

¹⁰⁶ Seguint la seva línia d'investigació antropològica, Porzio va publicar articles com "Skinheads. Tatuaje, género y cultura juvenil", *Revista de estudios de juventud* n. 64, 2004, p. 101-110 i "Los Skinheads. Quienes eran y quienes son", *JOVENES. Revista de estudios sobre Juventud* n. 19, any VII, 2003, p. 184-203. El 2008 va presentar la seva tesi doctoral basada en la reconstrucció dels processos biogràfics de joves vinculats a dues cultures juvenils (la vessant antifeixista de l'estil *skin* i els *Latin Kings*). En ella interpretà les seves històries de vida mitjançant els seus itineraris corporals, entenen la corporeïtat com un fenomen cultural i alhora com un procés d'interacció social. Vegeu L. Porzio, *Cos, biografía i cultures juvenils. Els estudis de cas dels skinheads i dels Latin Kings & Queens a Catalunya*, Universitat Rovira i Virgili, Tarragona, 2008.

¹⁰⁷ L. Porzio, *Cos, biografía i cultures juvenils. Els estudis de cas dels Skinheads i dels Latin Kings & Queens a Catalunya*, Universitat Rovira i Virgili, Tarragona, 2008 (manuscrit inèdit).

¹⁰⁸ Vegeu A. L. Moyano, *Neonazis. La seducción de la svástica*, Ediciones Nowtilus, Madrid, 2004, p. 119-177.

A banda d'aquest conjunt de contribucions desiguals, l'interès social que despertaren els *skins* va provocar l'edició de diversos títols periodístics que cercaven explotar comercialment el que semblava un fenomen conjuntural. Entre aquests va destacar *Diario de un skin*, que mereix certa atenció en esdevenir un *best seller*.¹⁰⁹ L'obra fou el resultat d'una infiltració periodística en cercles rapats ultradretans, l'autor de la qual emprà el pseudònim *Antonio Salas* i el 2003 va conferir als *skins* el primer pla de l'actualitat.¹¹⁰ El llibre recollí el testimoni narratiu de l'experiència del "talp", que va conviure durant un any amb diversos grupuscles neonazis i seguidors radicals de futbol. L'obra va oferir, però, una visió allunyada de l'heterogeneïtat de l'estil *skin*. Segons Feixa i Porzio fou "imposible confrontar las fuentes sobre las cuales se documentó el autor, vista la falta de referencias bibliográficas, pero las palabras del mismo manifiestan su total desconocimiento sobre investigaciones, monografías y estudios dedicados al movimiento juvenil en cuestión, muchas de las cuales llevadas a cabo gracias a una metodología cualitativa [...] en el capítulo dedicado a la historia del movimiento skinhead de los orígenes y sus desarrollos sucesivos, también encontramos falta total de referencias, que dificulta la posibilidad de confrontar la información, en parte incorrecta y poco clarificadora [...] utiliza impropiaamente conceptos teóricos como el de cultura juvenil demostrando no entender, ni conocer su significado".¹¹¹ Entre les darreres aportacions mediàtiques que continuaren sense incorporar cap novetat figura el llibre *Hemos vuelto... El nazismo después de Hitler* del periodista Santiago Camacho.¹¹² Editada el 2007, conté un capítol titulat "Skinheads, Verdes y la Nueva Derecha" on descriu concisament els orígens de l'estil i la seva evolució. En aquest mateix camp, el 2010 es publicà l'obra *La huella de la bota. De los nazis del franquismo a la nueva ultraderecha* del periodista Joan Cantarero,¹¹³ que inclou el seguiment de les actuacions judicials contra diverses organitzacions de caps rapats neonazis espanyols.

Tot seguint l'estela de Salas, també aparegué l'obra d'un policia infiltrat entre els seguidors radicals de futbol neonazis titulada *Insider. Un policía infiltrado en las gradas ultras*.¹¹⁴ Una publicació irrellevant per la seva aportació que es sumà a les contribucions precedents elaborades també per membres de les Forces de Seguretat.

En el marc descrit, a recer de l'èxit de vendes de *Diario de un skin* van aparèixer textos de denuncia de les activitats de l'entramat neonazi similars als exposats per Salas. Un dels més destacats va ser *Los crímenes del odio. Violencia skin y neonazi en España*, d'Esteban Ibarra, president i portaveu de l'ONG Movimiento contra la Intolerancia [MCI].¹¹⁵ L'obra proporcionava un recorregut per les accions criminals perpetrades per caps rapats ultradretans a l'Estat publicat el 2003. El llibre, com el seu propi autor indicava, s'allunyava de qualsevol distanciament crític: "Éste es un libro de denuncia y reivindicación [...] es ante todo un testimonio combativo y solidario con las víctimas de la

¹⁰⁹ A. Salas, *Diario de un skin. Un topo en el movimiento neonazi español*, Temas de Hoy, Madrid, 2002.

¹¹⁰ Vegeu, per exemple, O. P., "Un llibre revela la impunitat dels skins nazis", *El Periódico* (23/1/2003).

¹¹¹ C. Feixa i L. Porzio, *Culturas juveniles en España (1960-2003)*, p. 141.

¹¹² S. Camacho, *Hemos vuelto... El nazismo después de Hitler*, Ediciones Martínez Roca, Madrid, 2007.

¹¹³ J. Cantarero, *La huella de la bota. De los nazis del franquismo a la nueva ultraderecha*, Temas de Hoy, Madrid, 2010.

¹¹⁴ D. Madrid, *Insider. Un policía infiltrado en las gradas ultras*, Temas de Hoy, Madrid, 2007.

¹¹⁵ E. Ibarra, *Los crímenes del odio. Violencia skin y neonazi en España*, Temas de Hoy, Madrid, 2003. Set anys abans el propi Ibarra va publicar diversos articles sobre les accions dels grups neonazis com "La amenaza de la violencia skin", *Temas para el debate*, n. 14, 1996, p. 25-27, on ja feia referència a l'activitat de les bandes de rapats ultres estatals, i "Aitor Zabaleta: neonazis en el banquillo", *Temas para el debate*, n. 65, Madrid, 2000, p. 17.

intolerància”.¹¹⁶ El text va tenir continuïtat en el volum *La España racista. La lucha en defensa de las víctimas del odio* que aquest mateix autor publicà el 2011.¹¹⁷ En una línia militant similar, des de 1996 l'organització SOS Racisme va iniciar l'edició del seu *Informe anual sobre el racismo en el Estado español*, que any rere any dedicà un capítol als episodis violents protagonitzats per caps rapats neonazis arreu de la geografia estatal.¹¹⁸

A banda d'aquestes incursions periodístiques i recerques acadèmiques, la bibliografia al voltant dels *skinheads* es nodreix també d'investigacions promogudes per les Forces de Seguretat de l'Estat. L'interès policial per analitzar l'estil va començar a principis de la dècada dels noranta,¹¹⁹ però no fou fins el 2008 quan es va publicar l'obra de caràcter generalista *Tribus urbanas. Ritos, símbolos y costumbres*.¹²⁰ Els seus autors, dos agents de la Policia Nacional,¹²¹ van recórrer als estereotips precedents per descriure els estils juvenils que van considerar de major interès atès el seu impacte social. L'objectiu del text va ser elaborar un manual didàctic a partir de les seves experiències personals que fos una eina de consulta pràctica per qualsevol policia o ciutadà interessat en la matèria. Dins la taxonomia que presentaren, dividida en “tribus violentas”¹²² i “no violentas”,¹²³ els *skinheads* es trobaven en el primer apartat.¹²⁴ Segons ambdós agents, l'estil *skin* és “por diferentes motivos la tribu urbana que más interés despierta no sólo en el conjunto de la sociedad, sino en todas las Fuerzas y Cuerpos de Seguridad, así como en los medios de comunicación”.¹²⁵ Per aquest motiu hi dedicaven el capítol “*Movimiento sociológico skinhead*”.

Més enllà dels assajos acadèmics, periodístics i policials els estereotips *skinheads* han estat també destacats en un heterogeni conjunt de produccions artístiques (films,¹²⁶ còmics,¹²⁷ obres de teatre¹²⁸ ...) i, fins i tot, documentals¹²⁹ que majoritàriament es dediquen a reiterar els mateixos tòpics.

¹¹⁶ E. Ibarra, *Los crímenes del odio*, p. 16-17.

¹¹⁷ E. Ibarra, *La España racista. La lucha en defensa de las víctimas del odio*, Temas de Hoy, Madrid, 2011.

¹¹⁸ DD. AA., *El racismo en el Estado Español. Informe 1995*, Gakoa, Sant Sebastià, 1996, p. 115-151.

¹¹⁹ Entre aquestes primeres aportacions va destacar l'article que el 1992 l'inspector de policia Julio de Antón publicà a la revista *Policía* sota el títol “Los cabezas rapadas”. Vegeu J. de Antón, “Los cabezas rapadas”, *Policía* n. 79 (1992) p. 17-22. Tres anys després, la mateixa revista va publicar J. M. Gómez, “La violencia y el fenómeno cabezas rapadas”, *Policía* n. 103, 1995, p. 5-8.

¹²⁰ D. Madrid i J. Murcia, *Tribus urbanas*, 2008.

¹²¹ Ambdós, amb experiència en investigacions sobre les anomenades “tribus urbanas”, usen pseudònim per preservar la seva identitat. Quan es va publicar l'obra impartien classes de formació sobre el tema en diverses escoles policials de l'Estat.

¹²² Al costat dels *skins* hi apareixen *canis*, *heavies*, *motards*, *okupas*, *punkies*, *rockers*, *tuneros* i membres de bandes llatines. Vegeu D. Madrid i J. Murcia, *Tribus urbanas*, p. 61-204.

¹²³ En aquest apartat engloben a *mods*, *graffiters* i gòtics. Vegeu *Ibidem*, p. 23-60.

¹²⁴ Tipifiquen dins el que anomenen “*Movimiento sociológico skinhead*” les següents corrents: *Black skins*, *Escénicos*, *Gay Aryan Skinheads* [GASH], *Nacional-Revolucionarios*, *Red & Anarchist Skinheads* [RASH], *Redskins*, *SHARP*, *Straight Edge* [SxE] i *Nacionalsocialistas*. Vegeu *Id.*, p. 121-130.

¹²⁵ *Id.*, p. 119.

¹²⁶ Entre altres citem pel·lícules com *Lucrecia* (Mariano Barroso, 1996), *Taxi* (Carlos Saura, 1996), *Caps Rapats* (Román Parrado, 2004), *Tánger* (Juan Madrid, 2004) i *Diario de un skin* (Jacobo Rispa, 2005).

¹²⁷ La producció de títols on apareixen caps rapats comprèn historietes com les protagonitzades pel duet Pedro Pico i Pico Vena del dibuixant Carlos Azagra a les pàgines del setmanari *El Jueves*, el còmic *Licantropunk* (La Cúpula, 1988) de la sèrie *Peter Punk* obra de l'il·lustrador Francesc Capdevila Max, els anomenats *Zkin Black* del dibuixant Ramone i el guionista Gurrú apareguts a la revista *Makoki*, el còmic *Ángel* (La cúpula, 1992) del dibuixant Carles Hierro Iron i el guionista Juan Mediavilla, el volum *A Reventar!!* (La Cúpula, 1996) de Quim Bou, les vinyetes del dibuixant David Parcerisa Ungé *El Gat* al número especial “Políticamente correcto” de la revista *El Víbora* (1998) p. 69- 74; el còmic *Drac Català* n. 3 (L'Enginy, 2001) de Carles Roman o les historietes del personatge *Raúl el Rude* creat pel dibuixant Pep Pérez publicades a la revista *El Víbora* i recollides al volum *Éxtasis Nazis* (La Cúpula, 2000) i l'obra integral *Raúl ¡el rude!* (Glénat, 2010).

¹²⁸ Com l'espectacle *El vals dels desconeguts*, un text de Raimon Àvila dirigit per Pere Planella que es va estrenar el juny de 1994 en el marc del Festival de Teatre de Sitges. Vegeu J. Antón, “Efectista montaje sobre un 'skinhead' catalán en crisis de identidad guiado por un ángel”, *El País* (15/VII/1994) i J. de Segarra, “Nazis, 'culés' e independentistas”, *El País* (8/VII/1994). Una altra aproximació al fenomen *skinhead* des de les arts escèniques va ser el musical *Què*, un text d'Àlex Mañas dirigit per Àngel Llàcer estrenat al Teatre Coliseum de Barcelona el 2008.

Precisament aquesta recerca neix amb la voluntat de clarificar els mites associats a l'estil *skin* d'ençà la seva aparició a l'Estat a inicis dels anys vuitanta. La nostra pretensió es oferir una anàlisi rigorosa del fenomen que obviï els estereotips precedents que contribuïren a estendre la confusió al voltant dels *skins*. L'estudi vol mostrar com es va produir la seva eclosió, expansió i posterior fragmentació, i quins vincles establiren els diversos sectors *skins* amb organitzacions polítiques radicals. En aquest sentit, la fita principal d'aquesta tesi doctoral és, doncs, assentar unes bases acadèmiques sòlides que permetin als investigadors socials analitzar amb rigor l'estil *skinhead*. Per aquest motiu, hem evitat voluntàriament interpretacions militants i apriorismes per reflectir de manera fidedigne l'univers *skin* estatal. En definitiva, aquesta recerca no és un estudi conclouent sobre la matèria sinó la primera investigació sobre l'estil *skinhead* elaborada des de l'àmbit historiogràfic. Esperem haver assolit els nostres objectius i oferir al lector elements d'anàlisi nous i claus interpretatives que permetin comprendre l'univers dels *skinheads*.

¹²⁹ Destaquem reportatges com *Més tribus que mai* TV3 (30 minuts, 21 de setembre de 1986), *Cabezas rapadas. Mentos fascistas* TVE (26 d'octubre de 1991), *Diario de un skin* Tele5 (1 de setembre de 2003) i *Creure en Hitler* TV3 (Entre Línies, 17 de març de 2008).

I PART

**ELS ORIGENS DE
L'ESTIL *SKINHEAD*:
DE KINGSTON A LONDRES**

Tot i que l'estil *skinhead* neix a Gran Bretanya els seus antecedents es troben a Jamaica. Aquesta primera part de l'obra ho demostra i examina la seva influència decisiva en l'eclosió a les acaballes dels anys seixanta de l'estil *skin*, de forma que en aquest darrer conflueixen manifestacions juvenils jamaicanes i britàniques. Les arrels dels *skinheads*, doncs, cal cercar-les a l'illa caribenya, que es va independitzar el 1962. Aleshores, el nou Estat i l'antiga metròpoli van mantenir vincles rellevants que afavoriren l'èxode migratori indooccidental a Gran Bretanya i l'establiment d'una nombrosa comunitat jamaicana en aquest país. Aquesta va exportar a diverses localitats l'anomenat fenomen "*rude boy*" (*rude* des d'ara). De manera paral·lela a aquesta onada migratòria transoceànica va irrompre a Londres un estil de la joventut autòctona anomenat *teddy boy*, que fou la primera moda genuïnament juvenil originada en terres britàniques. Com veurem, rudes jamaicans i *teddys* britànics compartiren una cultura de la violència i ambdós estils emergiren en realitats socioeconòmiques caracteritzades per la crisi: d'una banda, en la devastació de les àrees rurals jamaicanes, immerses en la pobresa, que experimentaren un èxode massiu cap a la capital –Kingston–; i d'altra banda, en la crisi financera derivada dels deutes contrets per la metròpoli durant la Segona Guerra Mundial. Fou de la síntesi d'ambdós estils –rudes i *teddys*– on cal cercar l'origen de l'estil *skinhead*.

La recuperació de l'economia britànica a la dècada dels anys seixanta possibilità l'aparició d'una cultura del lleure i el consum associada a la joventut. Londres es convertí en l'epicentre per excel·lència d'estils juvenils que succeïren als *teddy boys* pioners. D'aquesta manera, analitzarem als *mods*, que compartiren referents musicals i abillaments amb els rudes. La fragmentació d'aquest darrer estil originà l'aparició dels anomenats *hardmods*, que van patrimonialitzar els valors tradicionals de classe obrera que entenia inherents a l'estil i, al seu torn, s'oposà als anomenats *trendy boys*, influenciats per l'ascendent del *hippisme* i la música psicodèlica.

Les relacions i l'intercanvi d'experiències entre els joves rudes negres establerts a Gran Bretanya i els blancs *hardmods* residents a les àrees suburbials de les grans ciutats resultaren cabdals en la configuració d'un nou estil: els *skinheads*. Aquesta socialització fou propiciada per les preferències d'aquests darrers joves vers la música jamaicana que –a l'igual que l'estètica i l'argot dels rudes– esdevingueren referents ineludibles dels primers *skins* britànics. Una fusió que es materialitzà el trienni 1967-1969, quan es formaren les primeres bandes *skinheads*.

Aquesta part inicial de l'obra examina com aquestes es vertebraren, quins elements estètics i ideològics adoptaren i quins foren els referents musicals al voltant dels quals es cohesionaren. Analitza també la rellevància de la violència en l'estil *skin*, el context en el qual va aparèixer i com va evolucionar des de la recerca d'un pretès "enemic interior" polièdric (immigrants, *hippies*, homosexuals o estudiants) i la defensa del territori i dels valors tradicionals atribuïts a la classe obrera fins esdevenir un moviment tant polititzat com fragmentat.

A continuació, doncs, exposem la gènesi de l'estil des de les seves arrels jamaicanes –els *rude boys*– i la fusió d'aquests amb les cultures juvenils britàniques esmentades. La dificultat d'establir una seqüència cronològica lineal en haver de mostrar el caràcter dual –jamaicà/britànic– de l'estil *skinhead* ens

ha fet optar per estructurar la nostra narració de manera complexa: el primer capítol examina els antecedents i components jamaicans de l'estil *skinhead* i el segon apartat els britànics. El resultat és que fins al capítol tercer no definim l'estil *skinhead*, per tal de facilitar la lectura.

1. RUDE BOYS, ELS ORÍGENS JAMAICANS DE L'ESTIL SKINHEAD

*La presó és buida
Els rudies van pujant
Les porres es redueixen
Els rudies creixen
No es pot lluitar contra la joventut
Ara, no es pot lluitar contra la joventut
The Wailers, Jailhouse¹³⁰*

L' emancipació colonial de Jamaica el 1962 va generar unes grans expectatives de millora social i econòmica en una població castigada per les penúries continuades, de manera que la independència es va percebre com el desllorigador que garantiria el desenvolupament del país. Aquestes esperances de benestar van atraure a la capital els camperols de localitats perifèriques, com Mandeville, Spanish Town, Rhoden Hall o May Pen, fet que es traduí en una superpoblació dels guetos propera al col·lapse.¹³¹ D'aquesta forma, els desplaçaments a Kingston,¹³² efectuats en els populars autobusos *bungo-bungo*, esdevingueren multitudinaris i aquest nucli urbà del sud-est del país esdevingué la ciutat del somni de promoció social.¹³³ Aquest allau humà no fou el primer que conegué la ciutat. A inicis del segle XX ja es convertí en el principal centre d'acollida d'un altre gran èxode rural.¹³⁴ Fou una migració interior atida pels ciclons que assolaren les àrees agrícoles; el declivi de la indústria sucrera; i les plagues que arruïnaren els conreus de bananes dels petits productors. A aquesta onada se n'hi va afegir una altra protagonitzada pels veterans de la Gran Guerra (1914-1918) que havien lluitat a les files britàniques i els emigrants residents als Estats Units que retornaren a Jamaica després de la Gran Depressió de 1929. El resultat fou que l'oest de Kingston va quedar cobert per les tendes i barraques d'aquests refugiats.¹³⁵

A inicis dels anys seixanta, tot i les perspectives de progrés associades a l'emancipació colonial, la situació no va variar substancialment per a la majoria de la població. El colonialisme britànic va traspasar el poder a les èlits locals,¹³⁶ que es perpetuaren en el govern mitjançant un sistema polític

¹³⁰ "Jailhouse gets empty/ rudy gets plenty/ baton stock gets shorter/ rudy gets taller/ can't fight against the youth cause we're strong/ them are rude rude people".

¹³¹ Vegeu T. White, *Bob Marley*, Ediciones Robinbook, Barcelona, 2008, p. 252-253.

¹³² La capital jamaicana va ser fundada pels britànics el 1693, després que un terratrèmol va assolir Port Royal l'any anterior. El 1872, Kingston va prendre el relleu d'Spanish Town com a capital administrativa del país. Vegeu D. Howard, *Kingston. A Cultural and Literary History*, Ian Randle Publishers, Kingston, 2004.

¹³³ Com exposa el cineasta jamaicà Pery Henzell: "Anar a la ciutat era una il·lusió, assolir tot allò que la gent del camp desitjava. Però a la ciutat van adonar-se que no tenien res d'allò que volien. Tot havia estat un somni", a *Rebel Music. The Story of Jamaican Music*, capítol 2, BBC (2004).

¹³⁴ P. Sherlock i H. Bennett, *The Story of the Jamaican People*, Ian Randle Publishers, Kingston, 1998, p. 280.

¹³⁵ H. Lee, *Trench Town Reggae. En las calles de Bob Marley*, Océano, Barcelona, 2005, p. 31-32.

¹³⁶ L'oligarquia del país era representada per les anomenades "21 famílies": Chung, Manley, Shearer, Lindo, Desnoe, Sealy, Bustamante, Clarke, Spaulding, Ashenheim, Abraham, Mansfield, Foote, d'Costa, Gedde, Henriques, Goldings, de Cordova, Jarrett, Mitchell i Issa. Aquestes ostentaren el màxim poder a l'illa un cop assolida la independència mentre el poder polític va restar, inicialment, en mans del Jamaican Labour Party [JLP], associat amb el sindicat

bipartidista basat en el patrocini i el clientelisme,¹³⁷ les quals van permetre la substitució del domini polític de Gran Bretanya per l'econòmic nord-americà.¹³⁸ D'aquesta manera Kingston continuà essent la gran urbs de Jamaica envoltada d'un cinturó de suburbis i guetos.

EL FENOMEN RUDE BOY: POBRESA, ATUR I MARGINALITAT

La misèria, les malalties com el tifus o la tuberculosi i la manca d'oportunitats de prosperar¹³⁹ fomentaren el desencís dels adolescents que poblaven aquests suburbis de la capital. La independència tampoc esmorteí els desigualtats socials i els desequilibris econòmics. El teixit industrial del país, basat en l'exportació de bauxita, restava aleshores en mans de capital estranger, mentre que els ingressos generats pel turisme, l'altre puntal que sostenia la precària economia jamaicana, tampoc revertiren en la majoria d'habitants de l'illa. El 1966, el 5% de la població posseïa el 30% dels ingressos totals del país, mentre que el segment més pobre, el 20%, es repartia un 2% dels guanys. Aleshores la taxa anual de creixement de Kingston era de 20.000 habitants¹⁴⁰ i l'urbs esdevingué una aglomeració de pobresa:

No había espacio material para los que llegaban de fuera; la mayoría acababan en los suburbios (Shanty Towns) o en parques de chatarra, no teniendo otra salida que dormir debajo un puente, en las paradas de autobús o en el Coronation Market, mercado que por aquella época permanecía abierto por las noches. Los pocos que tenían suerte y conseguían trabajo, era de lo más tirado y mal pagado, vendiendo periódicos o lavando coches en los semáforos. Pero lo de menos era de que se tratase el trabajo en cuestión ya que en aquellos días no era nada inusual que hasta un muchacho de 10 años tuviese que mantener a una familia entera con sólo su trabajo.¹⁴¹

Per poder subsistir, la majoria dels nois que vivien en les barriades de barraques es vincularen a la petita delinqüència, als anomenats *scofflaws* (gent al marge de la llei) i als negocis tèrbols dels barris més pobres de Kingston. L'estructura urbanística dels suburbis, amb carrerons estrets, hi afavorí l'establiment de bandes de delinqüents.¹⁴² Per poder sobreviure els joves protagonitzaren furts, sempre fora de les zones on residien, sobretot a turistes

Bustamante Industrial Trade Union [BITU], fundat el 1938 en ple apogeu del moviment obrer al país. Ambdues organitzacions eren liderades per Alexander Clarke Bustamante, el primer ministre jamaicà, popularment conegut com *Busta* o *The Chief* (el cap). Sobre aquestes elits vinculades a la petita burgesia urbana de l'illa vegeu D. C. Martin, *Aux sources du reggae. Musique, Société et politique en Jamaïque*, Parenthèses, Marsella, 1982, p. 131-143 i A. Kuper, *Changing Jamaica*, Routledge and Kegan Paul, Londres, 1976, p. 125. Per aprofundir en la concreció del moviment sindicalista a Jamaica vegeu R. Hart, "Formation of a Caribbean working class, parts 4-6", *The Black Liberator* (XII/1978), p. 38-60.

¹³⁷ Format pel People National Party [PNP], que oferia una versió idealista del socialisme democràtic amb un fort ascendent inicial vers el règim castrista de Cuba, i l'esmentat JLP, de base pragmàtica liberal, vinculat amb la dreta conservadora aleshores al poder als Estats Units. Tots dos es repartiren els triomfs electorals des de l'establiment de la sobirania. Així mentre el PNP fou la força més votada els anys 1949, 1955, 1959, 1972 i 1976; el JLP guanyà els comicis celebrats els anys 1944, 1962, 1967 i 1980. Vegeu N. Foner, "Party Politics in a Jamaica Community", *Caribbean Studies* (VI/1973), p. 51-64 i Ll. Bradley, *Bass Culture. When Reggae Was King*, Penguin, Londres, 2001, p. 176.

¹³⁸ S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, Rough Guides, Londres, 1997, p. 53.

¹³⁹ El 1961 el 93% de la població del país, amb uns ingressos anuals inferiors als 300 dòlars, era considerada pobre. Vegeu T. White, *Bob Marley*, p. 185.

¹⁴⁰ J. Mathien, "Rudie's In Court Now: The Rudeboy and the Role of Popular Vernaculars in the Politicization of Jamaican Music", *Proceedings of the Tenth Annual Symposium about Language and Society*, Austin (12-14/IV/2002), p. 87.

¹⁴¹ "Rude Boys Story", *FBI*, n. 10 (1991), p. 20.

¹⁴² T. White, *Bob Marley*, p. 116.

nord-americans i a comerços. Aquests petits delinqüents armats que traficaven amb drogues van ser coneguts com a *rude boys*.¹⁴³ L'historiador Horace Campbell explica que entre 1964 i 1967 ecllosionà aquesta subcultura de nois afamats i malfactors que responien al pseudònim de "Rude Bwoy" i cercaven vies d'autoexpressió i visibilitat social.¹⁴⁴ Aquests rudes formaren, segons Hebdige:

Grups de joves que vagaven per les cantonades de les barriades. Molts estaven a l'atur i acostumaven a dur navalles i pistoles. Acostumaven a tenir entre 14 i 25 anys i provenien de l'oest de Kingston. Però per damunt de tot, estaven enrabiats. Hi havia cert estil en tot plegat. Els rudies vestien pantalons verds de sarga molt curts, jaquetes de pell o de vestit a l'estil gàngster i es cobrien els ulls darrera amenaçadores ulleres de sol. Si eren durs, forts i prou rics, voltaven en motocicletes lleugeres, desmuntades i cobertes amb crom. A banda de robar, barallar-se i intimidar, passaven part del temps jugant un agressiu joc de domino o saltant i botant (a vegades cap enrera) a les barres de les parts del darrera dels tramvies, mentre aquests recorrien els carrers de la ciutat.¹⁴⁵

El seu estil "obertament delinqüent"¹⁴⁶ va quallar entre la massa d'aturats i els adolescents no escolaritzats de West Kingston.¹⁴⁷ Aquests, fascinats per la seva violència, robaven a les botigues de licors i després es dirigien al cèntric teatre Odeon per gaudir de la seva programació i acabar la nit emborratxant-se amb cervesa Dragon.¹⁴⁸ En conseqüència, ser un *rude boy* o *rudie*, com també se'ls anomenava, significà assolir un cert prestigi al gueto: un reconeixement i un motiu d'orgull.¹⁴⁹ La seva impetuositat i agressivitat, sovint manifestada per impressionar a les noies, va esdevenir inherent a l'estil.¹⁵⁰ Així, les bandes de *rudies* van acabar exercint una violència extrema¹⁵¹ –com expliquem tot seguit–, fomentada per la corrupció existent a les estructures administratives del país i les disputes fratricides dels seus dos partits principals: el socialdemòcrata People National Party [PNP]¹⁵² i el centredretà Jamaican Labour Party [JLP].¹⁵³

¹⁴³ *Ruudbuoi* o *ruudbwai*, segons les transcripcions del jamaicà crioll. Sobre els nois rudes vegeu G. White, "Rudie, Oh Rudie", *Caribbean Quarterly*, n. 13 (1967), p. 39-44; Ch. Salewicz, *Rude Boy: Once Upon a Time in Jamaica*, Orion, Londres, 2000; A. De La Haye i C. Dingwall, *Surfers Soulies Skinheads & Skaters. Subcultural Style from the forties to the nineties*, V&A Publications, Londres, p. 76-77 i Ch. Menhorn, *Skinheads: Portrait einer Subkultur*, Nomos, Baden Baden, 2001, p. 16-18.

¹⁴⁴ H. Campbell, *Rasta & Resistance: From Marcus Garvey to Walter Rodney*, Hansib, Londres, 1985, p. 111.

¹⁴⁵ D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 72. Vegeu també "Rude Boys Story", *FBI*, n. 10, p. 21.

¹⁴⁶ R. Pedrini, *Skinhead. Lo stile della strada*, Castelvecchi, Roma, 1996, p. 55.

¹⁴⁷ Durant els cinc primers anys de la dècada dels seixanta la taxa d'atur a Jamaica es va duplicar fins arribar al 26% de la població en edat laboral, una dada amb especial incidència entre els joves de la capital menors de vint anys. Vegeu J. Mathien, *Rudie's In Court Now*, p. 87 i Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 177.

¹⁴⁸ T. White, *Bob Marley*, p. 139.

¹⁴⁹ J. Mathien, *Rudie's In Court Now*, p. 87.

¹⁵⁰ Segons Timothy White: "La mayoría de altercados tomaban la forma de peleas con arma blanca, provocadas por un desaire real o imaginario. Existía un lema que se gritaba al adversario elegido y que establecía las normas básicas para la confrontación: "Si hay fuego, haz que arda, si hay sangre, haz que corra". Lo que quería decir: Luchamos como un fuego ardiente, y si se vierte sangre, déjala correr sin trabas. Ésta es una lucha sin cuartel", a T. White, *Bob Marley*, p. 139.

¹⁵¹ Una violència que no era, però, inèdita a l'illa. Vegeu S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 53-54.

¹⁵² Creat el 1938 per l'advocat Norman Washington Manley sota l'ascendent de les lluites sindicals promogudes pel Bustamante Industrial Trade Union [BITU]. El 1943, però, les divergències entre el PNP i el BITU afavoriren la creació d'un sindicat afí al partit, la Trade Union Congress [TUC]. La línia ideològica del PNP s'ha renovat d'ençà la seva fundació i el socialisme inicial va passar a una versió idealitzada del "socialisme democràtic", atès l'ascendent que tenia el règim castrista aleshores entre els països en vies de desenvolupament del seu entorn. Una transformació que coincidí amb el lideratge de Michael Manley, fill del fundador del partit, que assumí la presidència del PNP el 1969. De la mà del populista Manley la formació va estendre la doctrina de la "consciència nacional", que recollia referents com el *Black Power* afroamericà o el culte a la figura de l'emperador d'Etiòpia Haile Selassie per part de la comunitat rastafari. Als anys vuitanta, coincidint amb l'esfondrament del bloc soviètic, Manley va abandonar la retòrica socialista precedent per reformular ideològicament el partit en clau socialdemòcrata. Vegeu C. Stone, *Jamaica: From Manley to Seaga* (1982); C. J. Edie, *Democracy in the Caribbean. Myths and Realities* (1994) i T. White, *Bob Marley*, p. 156.

La classe política jamaicana, repartida entre aquestes dues formacions, es va apropar a aquests gàngsters del gueto per controlar indirectament les zones dominades per les seves bandes. D'aquesta forma, ambdós partits, tot i rebutjar oficialment la violència protagonitzada pels *rude boys*, se'n van aprofitar de sota mà. Començà així una relació endèmica entre dirigents polítics, policia i delinqüents que desembocà en lluites entre faccions juvenils atacades per les dues formacions tant als anys seixanta com als setanta. Foren conegudes com a *rude boy wars* (guerres dels nois rudes), essent especialment virulentes durant els períodes electorals.¹⁵⁴ A canvi del suport incondicional a cada partit, les colles de *rude boys* foren armades per agents de policia corruptes relacionats amb les dues formacions. Aleshores els *rudies* van desenvolupar a més gran nivell les seves activitats delictives, focalitzades en el tràfic d'armes i drogues, amb total impunitat.¹⁵⁵ Cada partit comptà amb les seves bandes afins: el PNP tingué els Vikings¹⁵⁶ i els Spanglers,¹⁵⁷ mentre el JLP era associat als Park¹⁵⁸ i als Salt City.¹⁵⁹ Només la delimitació de les seves àrees d'influència als suburbis va aturar els enfrontaments.¹⁶⁰ La situació conflictiva que van generar les seves lluites va motivar que la judicatura actués

¹⁵³ Fou fundat el 1943 de resultes d'una escissió del PNP provocada per Alexander Bustamante Clarke, cosí de Norman Washington Manley. El JLP, igual que el seu rival polític, mantingué estrets lligams amb el pioner Bustamante Industrial Trade Union [BITU] fins a la creació el 1952 del National Workers Union [NWU]. De fet, el líder del partit formà part del sector dretà d'aquest sindicat. El JLP esdevingué un partit de base pragmàtica liberal, vinculat amb la dreta conservadora al poder als Estats Units i, per tant ideològicament antagònic al socialisme d'arrel popular propugnat inicialment pel PNP. Després de la retirada de la política de Bustamante, primer ministre del país des de la seva independència fins el 1967, ocuparen el lideratge del partit Donald Sangster, Hugh Shearer i Edward Seaga. Aquest darrer assolí la presidència del govern entre 1980 i 1989, succeïnt al seu rival en el càrrec, Michael Manley. L'arribada al poder de Seaga reforçà les relacions amb el govern nord-americà, presidit aleshores per Ronald Reagan. Vegeu C. Stone, *Jamaica: From Manley to Seaga* (1982). Per aprofundir en la genealogia de la classe dirigent jamaicana vegeu *Ibidem*, p. 156.

¹⁵⁴ Així va succeir el 1967, quan els partits van utilitzar les bandes per assegurar-se el control d'àrees d'influència i intimidar als seus adversaris: "Van trobar en els rude boys una mà d'obra barata que podia ser utilitzada fàcilment pels seus propòsits. Això va fer que els armessin, els donessin bons salaris i moltes vegades fins i tot una moto, essent símbol d'estatus la Honda CB50. Havia nascut el fenomen dels Gun Men, que a mesura que va transcórrer el temps més es va deslligar dels Rudies", a "Rude Boys Story", *FBI*, n. 10 (1991), p. 21.

¹⁵⁵ Vegeu Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 180-183.

¹⁵⁶ Banda que controlava la zona de Newport East i es dedicava a robar en vaixells i als mariners al port.

¹⁵⁷ Grup que dominava l'àrea de Charles Street.

¹⁵⁸ Els seus integrants esdevingueren uns afamats carteristes que actuaven a la zona de Denham Town.

¹⁵⁹ Originària de Salt Lane (zona propera a Spanish Town Road), es caracteritzà pel *modus operandi* dels seus membres que cometien robatoris al carrer emprant maxets i ganivets. Posteriorment s'anomenà Phoenix City (essent immortalitzada el 1965 en el tema homònim compost pel conjunt musical The Skatalites).

¹⁶⁰ A més d'aquestes quatre grans bandes rudes existien altres de menys renom: Zulu, Skull, Max, Dirty Dozen o Phantom. Sobre les actuacions violentes protagonitzades per aquests grups sota l'auspici dels dos grans partits del país vegeu T. Lacey, *Violence and Politics in Jamaica 1960-1970* (1977) i Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 179-180. El gangsterisme juvenil no va ser, però, un fenomen nou a l'illa, ans al contrari, el 1948 es va fer molt popular la figura de Vicent Ivanhoe *Rhyging* Martin, un pistoler de St. Catherine de 24 anys arquetip del *rudie* conegut per les seves constants topades amb la policia. *Rhyging* (que significa airat i salvatge) va ser qui va inspirar el guió de la pel·lícula *The Harder They Come*, protagonitzada per Jimmy Cliff (no endebades al film el protagonista s'anomena Ivan O Martin) i dirigida per l'escriptor i realitzador Perry Henzell el 1972 (a la seva banda sonora participaren artistes com Jimmy Cliff, The Maytals i Desmond Dekker). *Rhyging* va arribar a Kingston als 14 anys ocult en un camió de fruita. Va treballar com a ferrer fins que, com explica White, "cayó en una vida de latrocinio, relaciones con prostitutas, ingesta de vinos dulces como Puerto Pruno y palizas respaldadas por armas en vilo de las que salía impune. Tan pronto como la foto de Rhyging apareció en el Gleaner, los chicos de los barrios bajos lo convirtieron en un héroe e intentaron copiar su estilo". La seva popularitat va augmentar quan va aconseguir fugar-se de la Penitenciària General l'abril de 1948. Els seus seguidors acostumaven a escriure a les parets de les barriades la frase "Rhyging va ser aquí, però ha desaparegut". Aquest rude es va enfrontar diversos cops amb les forces de l'ordre a la zona occidental de la capital durant les sis setmanes que va durar la seva recerca, matant a tres agents i ferint a dos més. Finalment l'octubre de 1948, a l'edat de 29 anys, va morir abatut per agents de policia a la platja de Lime Cay. Quan el seu cos va ser traslladat al dipòsit de cadàvers de Kingston la policia va haver de dispersar la multitud espectant amb diversos trets a l'aire. El seu record es va perpetuar a l'illa gràcies a cançons com l'instrumental "Rhygin" de Prince Buster i a l'esmentat film *The Harder They Come*. Vegeu S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 51-60; T. White, *Bob Marley*, p. 179; "Rhyging buried in paupers' lot", *The Daily Gleaner* (11/X/1948), p. 1; "Underworld shelters Rhyging", *The Daily Gleaner* (8/IX/1948), p. 1; "Is Rhyging Martin or Blakhood?", *The Daily Gleaner* (9/IX/1948), p. 1 i "Reward out for killer", *The Sunday Gleaner* (5/IX/1948), p. 1. Sobre el film protagonitzat per Jimmy Cliff i Carl Bradshaw vegeu Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 283-287.

amb contundència¹⁶¹ i el govern –de manera hipòcrita– promulgà una llei contra la proliferació d'armes: aquell que fos trobat amb armament –com els anomenats ganivets okapi que els *rudies* esmolaven a les parets¹⁶²– o munició seria detingut indefinidament.

LA CREACIÓ DEL PRIMER ESTIL JAMAICÀ

La imatge d'aquests nois rudes es definí a la dècada dels anys seixanta i adquirí diversos elements estètics dels que aleshores eren els seus referents més propers: les sèries de televisió nord-americanes i el cinema. Assistien a les sessions celebrades als cinemes de la capital tot cercant una evasió de la dura realitat que els envoltava.¹⁶³ Les seves pel·lícules predilectes van ser les de gàngsters, destacant títols com *Angels with Dirty Faces* (1938, Michael Curtiz) o *Scarface: The Shame of a Nation* (1932, Howard Hawks); els *westerns* inspirats en l'oest nord-americà, com *The Magnificent Seven* (1960, John Sturges),¹⁶⁴ *The Good, the Bad & the Ugly* (1966, Sergio Leone), *A Fistful of Dollars* (1964, Sergio Leone)¹⁶⁵ i *Django* (1966, Sergio Corbucci)¹⁶⁶ –films pioners de l'anomenat *spaghetti western*–;¹⁶⁷ i en menor mesura també els influïren els cèlebres pèplums, especialment en les lletres bíbliques de les composicions que feren els rudes jamaicans.¹⁶⁸ Altres referents

¹⁶¹ Els magistrats van dictar sentències exemplars contra els joves *rude boys* que van passar a disposició judicial després de ser detinguts per la policia per petits furtus o actes delictius de major entitat.

¹⁶² Maxets tradicionals popularment anomenats *cutlasses* en l'argot usat pels rudes, en memòria de les espases curtes que empraren els pirates que habitaren l'illa segles enrere. Al segle XIX s'acostumaven a utilitzar per tallar canya de sucre a les plantacions. Les armes blanques eren les més comunes entre els *rude boys* i amb elles acostumaven a desfigurar el rostre de les seves víctimes a mode de càstig. Aquesta pràctica inspirà el títol del senzill *Screwface* (Tuff Gong, 1972) del conjunt musical The Wailers.

¹⁶³ T. White, *Bob Marley*, p. 258.

¹⁶⁴ Amb els actors Yul Brynner, Steve McQueen i Charles Bronson al repartiment, inspirà el títol del disc *The Magnificent Fourteen-14 Shots of Western Inspired Reggae* editat per Trojan records dècades més tard.

¹⁶⁵ Film protagonitzat per l'actor nord-americà Clint Eastwood, qui esdevindria una icona estètica recurrent en diverses portades de discs de música jamaicana a finals dels anys seixanta i inicis dels setanta com *Clint Eastwood* (Pama, 1969) o *Eastwood Rides Again* (Upsetter, 1970) entre d'altres.

¹⁶⁶ El personatge protagonista que encarnava l'italià Franco Nero Sparanero va inspirar fins a 17 films ambientats en el *far west* americà: *Django* (1966, Sergio Corbucci), *Django spara per primo* (1966, Alberto De Martino), *Pochi dollari per Django* (1966, León Klimovsky), *Dos mil dólares por Coyote* (1966, León Klimovsky), *Le due facce del dollaro* (1967, Roberto Bianchi Montero), *Bill il taciturno* (1967, Massimo Pupillo), *10.000 dollari per un massacro* (1967, Romolo Guerrieri), *Vado... l'ammazzo e torno* (1967, Enzo G. Castellari), *Preparati la bara!* (1968, Ferdinando Baldi), *Django il bastardo* (1969, Sergio Garrone), *Giù le mani... carogna* (1970, Demofilo Fidani), *Django sfida Sartana* (1970, Pasquale Squitieri), *Arrivano Django e Sartana... è la fine* (1970, Demofilo Fidani), *Una pistola per cento croci* (1971, Carlo Croccolo), *Anche per Django le carogne hanno un prezzo* (1971, Luigi Batzella), *W Django!* (1972, Edoardo Mulargia) i *Django 2: il grande ritorno* (1987, Nello Rossati). Entre 1964 i 1976 es van produir prop de 600 d'aquests pel·lícules, la majoria coproduccions amb participació italiana d'aquí el seu sobrenom. La incidència d'aquests films en la música jamaicana és evident en els prop de 60 temes i discs associats a aquest gènere: "Dollar in the Teeth", *Return of The Ugly* (Punch, 1970) i *Return of Django* (Trojan, 1969) de The Upsetters (número cinc a les llistes d'èxits britàniques durant tres setmanes, que incloïa el tema homònim instrumental, "Franco Nero", de Count Machuki, també versionat per Joe Gibson & The Destroyers) o temes com "Lee Van Cleef", de Winston King Stitt Sparkes, *The Ugly One* i "Van Cleef" de The Dynamites, en referència a l'actor nord-americà Lee Van Cleef que interpretava al dolent de la pel·lícula *The Good, the Bad & The Ugly* dirigida per Sergio Leone el 1966; "Return of Jack Slade" (Crab, 1969) de Derrick Morgan, "Jesse James" (NuBeat, 1969) de Laurel Aitken, "The Undertaker" (Trojan, 1970) de Derrick Harriott & The Crystalites, "A Fistful of Dollars" (Torpedo, 1970) de Hot Rod All Stars, "Gun the Man Down" de Dice The Boss, "Hang'Em High" de Richard Ace, "The Magnificent 7" de Rupie Edwards All Stars o "Django Fever" (FAB, 1969) de Prince Buster. Unes pel·lícules que, fins i tot, van donar nom a segells discogràfics com Cactus, Sioux o Bullet i a recopilatoris com *For a Few Dollars More*, ambdós editats per Trojan records dècades més tard. El *western reggae*, com es va arribar a anomenar el gènere, es va caracteritzar pel marcat ritme del teclat, l'accentuat baix, els *samplers* de pistoles i sons de cavalls i les fotografies de *cowboys* que il·lustraven les portades dels discs. Vegeu R. Pipolti, "Licensed to Kill. Spaguetti Westerns", *FBI*, n. 13 (II/1992), p. 15-16.

¹⁶⁷ Ch. Salewicz, *Rude Boy. Once Upon a Time in Jamaica*, p. 7.

¹⁶⁸ La pel·lícula més popular a l'època va ser *Ben-Hur* (1959, William Wyler), protagonitzada per Charlton Heston. Una mostra de la influència d'aquests films en la cultura jamaicana és la gran quantitat de cançons amb reminiscències bíbliques existents en la seva música, amb títols com "Jericho Rock" de Jackie Mitoo, "Dance Cleopatra" de Prince Buster, "Samson and Delilah", "Rivers of Babylon" de The Melodians (un *best seller* a l'illa que arribà a vendre prop de 80.000 còpies a Gran Bretanya), "Joshua's Desire" o "Pharaoh Hiding" i "King Of Babylon", ambdues darreres de Junior Byles, entre d'altres.

cinematogràfics, reflectits en l'abillament dels *rudies*, van ser les pel·lícules de l'agent britànic James Bond,¹⁶⁹ les quals inspiraren els seus vestits, en una combinació de marginalitat i dandisme. En conseqüència, el públic que hi acudia era majoritàriament format per nois que lluïen camises roses, pantalons acampanats¹⁷⁰ i els populars barrets *pork pie* d'ala curta.¹⁷¹ El cantant i productor de música jamaicana Derrick Harriot assenyalà com també les anomenades *Dollar Series* (les sagues de *western* més afamades) inspiraren els títols de cançons que assoliren gran projecció atesa la popularitat d'aquest gènere.¹⁷² Alguns d'aquests joves començaren a emular les maneres de fer dels seus astres cinematogràfics, tot copiant els seus *looks* i adoptant el nom d'algun dels seus protagonistes, com Trinity o Dillinger. Aquesta pràctica fou seguida, a posteriori, per artistes i punxa discos locals, com Dennis *Alcapone* Smith, Leroy *Mafia* i Josey *Wales*.¹⁷³ A través del cinema, doncs, va ser com es conformà inicialment l'estil *rude boy*.

El resultat fou que el 1965 els nois rudes eren ja cèlebres en les comunitats suburbials i van esdevenir herois populars. La seva violència i criminalitat va ser *glamoritzada* i adoptada com a marca de desafiament i rebel·lia.¹⁷⁴ En aquest procés d'adopció massiva del "look rude" fou decisiva la intervenció d'artistes que els van prendre com a font d'inspiració per a compondre les seves cançons.¹⁷⁵ Una mostra la tenim en la lletra del tema © "Rudy A Message to You", de Dandy Livingstone:¹⁷⁶ "Deixa de fer desastres/ pensa millor en el teu futur/ és moment de que et reivindiquis [...] Rudi, un missatge per tu/ Deixa de fanfarronejar/ és moment de que et reivindiquis/ pensa millor en el teu futur/ o acabaràs a la presó". En descriure en les seves cançons els sucesos quotidians, els intèrprets també van mantenir viva una tradició oral de folklore caribeny d'inicis del segle XX, el *calypso*.¹⁷⁷ Aquest

¹⁶⁹ El 1962 es va estrenar el film *Dr. No*, el primer de la saga de l'agent secret del MI6 britànic James Bond, dirigida per Terence Young. La pel·lícula conté localitzacions a Jamaica, no endebades el creador del personatge, l'escriptor Ian Fleming, va viure a l'illa durant 18 anys a la seva casa anomenada Goldeneye, situada al port d'Oracabessa, al nord de Jamaica (paradoxalment anys després la propietat passà a mans de Chris Blackwell, fundador de la discogràfica Island records). De les 13 novel·les que Fleming va escriure quan residia a Jamaica tres estan ambientades a l'illa: *Dr. No* (1958), *Live and Let Die* (1954) i *The Man With Golden Gun* (1965). La banda sonora de *Dr. No* comptà amb músics locals, com Byron Lee & the Dragonaires, que apareixen al film interpretant el tema "Jump Up" al Puss Feller's Club. El combo de Lee, integrat pel trompetista Lester Sterling (posterior saxofonista de The Skatalites), els guitarristes Ken Lazarus i Errol Gayle, el trombonista Vernon Muller i el baixista Courtney Robb, aportà altres cançons a la banda sonora com "Kingston Calypso" i "Under the Mango Tree". La repercussió de la figura de Bond a Jamaica arriba fins el punt que una de les platges de la ciutat d'Ocho Rios (est de Jamaica) s'anomena James Bond Beach. Vegeu "007 al servicio de la vanguardia", *Official Hooligan Streetzine*, n. 5 (2008), p. 41-45.

¹⁷⁰ H. Lee, *Trench Town Reggae*, p. 93.

¹⁷¹ Barret que els *mods* britànics incorporaren al seu vestuari als anys seixanta, altrament anomenat *stingy brims* o *blue-beats*. Vegeu D. Hebdige, *Cut'n'Mix: Culture, Identity and Caribbean Music*, Methuen, Londres, 1987, p. 106-107.

¹⁷² Entrevista realitzada per Aad van der Hoek del segell Jamaican Gold reproduïda a "Western Reggae", *Alpha Boys*, n. 5 (2001), p. 28-29.

¹⁷³ Àlies inspirat en la pel·lícula *The Outlaw Josey Wales* (1976, Clint Eastwood), protagonitzada pel mateix Eastwood.

¹⁷⁴ B. Osgerby, *Youth in Britain since 1945*, Blackwell, Londres, 1998, p. 124.

¹⁷⁵ Segons l'antropòleg James Mathien, els *rude boys* van seguir tres vies per prosperar econòmicament amb celeritat: l'exercici de la violència, l'explotació d'una carrera artística i el mercadeig de *collie weed* o *ganja* (marihuana). Aquesta darrera no es va introduir com a activitat lucrativa fins a inicis dels anys seixanta, quan els traficants nord-americans es van adonar del seu elevat benefici econòmic i van començar a vendre-la a ciutats com Nova York, Washington o Filadèlfia, multiplicant per vint el seu preu de cost. El conjunt que més va afavorir la difusió del fenomen *rude* van ser The Wailers amb l'èxit "Rude Boy" i altres temes com "Rule Them Rudie" o "Steppin' Razor". Altres artistes que també popularitzaren peces similars van ser Keith McCarthy i el seu "Everybody Rude Now" o Derrick Morgan amb "Tougher Than Tough". Vegeu J. Mathien, "Rudie's In Court Now", p. 87-88.

¹⁷⁶ Aquesta cançó de Livingstone, autor també del tema "Rudie Don't Go", va esdevenir molt popular a Gran Bretanya a les darreries dels anys setanta gràcies a la versió interpretada pel conjunt The Specials.

¹⁷⁷ Gènere musical originari de la veïna illa de Trinitat gestat pels esclaus que treballaven a les plantacions de sucre que pren el seu nom del mot francès "*carrouseaux*" (festa del beure). Altres fonts però el vinculen al terme caribeny "*carieto*" (cancó cantada durant el treball), al castellà "*caliso*" (cancó sobre fets d'actualitat) o al poble Hausu originari d'Àfrica occidental (derivat de la paraula "*kaiso*") d'on provenien els esclaus que eren propietat de francesos i espanyols. No fou fins l'ocupació britànica de l'illa quan es canvià la llengua en que es cantava el *calypso*. Els solistes pioners en adoptar l'anglès van ser Henry *Inventor* Forbes i Norman *Richard Coeur de Lion* Le Blanc el 1898. Les

gènere musical va plasmar en els seus texts la crònica social de l'època. Les seves composicions cantades contenien lletres al·lusives a la comunitat i els esdeveniments que hi succeïen, fet que els atorgà una gran popularitat.

Tot coincidint amb l'auge de la seva activitat delictiva, les accions d'aquests joves agressius i provocadors es convertiren en una de les temàtiques predilectes de les lletres d'aquests músics.¹⁷⁸ Les seves cançons popularitzaren la criminalitat sorgida als guetos,¹⁷⁹ la seva percepció nihilista de la vida o com la seva única opció era sobreviure perillosament.¹⁸⁰ Paradoxalment, l'exaltació musical dels *rudies* fou acompanyada d'una inquietud social creixent per la violència que exercien entre la població. El resultat fou que tant les accions dels *rude boys* com les cançons que escoltaven i seduïen als joves foren percebudes per les autoritats com a subversives i associades als habitants de les Shanty Towns, els barris de barraques de la capital.¹⁸¹

La primavera de 1966 la violència dels rudes es va incrementar de manera considerable perquè el desencís dels camperols i els treballadors industrials vers la política econòmica de govern va generar una gran conflictivitat social. Als molls de Kingston es succeïren els avalots atiatats pels Vikings, del PNP, que pretenien controlar el port, un espai ocupat pels Phoneix City, la banda propera al JLP, aleshores en el govern. L'enfrontament que allí va començar va ser l'excusa que esperaven ambdós partits per envair els feus dels respectius adversaris i les bandes rudes van ser instrumentalitzades per aconseguir el poder als guetos. Però l'actuació de la policia, vinculada al JLP, va desballestar de manera inesperada la jugada política en provocar l'aliança de les bandes, que hostigaren conjuntament a les forces de l'ordre.¹⁸² Dotze persones resultaren mortes i centenars de vivendes van ser destruïdes durant uns avalots que motivaren la declaració de l'estat d'emergència als guetos. Si fins llavors la criminalitat rude s'havia projectat fora d'aquestes àrees suburbials, a partir d'aleshores aquestes esdevingueren també un centre de la seva activitat delictiva, els espais on també van dur a terme robatoris,

primeres referències en la premsa local sobre el gènere aparegueren dos anys més tard. En elles es feia esment de diverses variants: "kalinda", "belair", "bongo" o "lavway". L'estil però es popularitzà arran de la seva vinculació a la festa de Carnestoltes, fet que es produí a partir de 1899. Uns actes que a partir de l'any 1910 podien durar dies o, fins i tot, setmanes. Els màxims exponents a la dècada dels anys trenta van ser artistes com *Atilla the Hun*, *Lord Invader* i, posteriorment, *Lord Kitchener* i *Mighty Sparrow*. El 1939 s'inaugurà el *Calypso King*, una competició per dilucidar anualment qui era el millor artista del gènere, que aquell any va comptar amb la participació de Rufus *Lord Caresser* Callender, Norman *King Radio* Span, Aldric *Lord Pretender* Farrell, Raymond *Attila The Hun* Quevedo, Hubert *Roaring Lion* Raphael i el vencedor Neville *Growling Tiger* Marciano amb la cançó "Trade Union". Tot i els 46 temes que Tiger enregistrà per la discogràfica Decca, el primer cantant de *calypso* professional va ser Philip *Lord Executor* Garcia. Però qui realment internacionalitzà el gènere a la dècada dels anys cinquanta del segle XX fou el novaiorqués d'ascendència trinitenca Harold George *Harry* Belafonte que el 1956 aconseguí l'èxit amb el disc *Calypso* (RCA, 1956), el primer àlbum d'un solista en vendre un milió de còpies. Belafonte, autor de temes com "Island in the Sun" i "Jamaica Farewell", assolí el seu major triomf amb l'adaptació del tema "Banana Boat Song", altrament coneguda com "Day-O", una cançó popular anònima de *mento* jamaicà que el 1957 va ser número cinc a les llistes d'èxit. Vegeu D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, Backbeat, San Francisco, 2002, p. 57- 66; R. Quevedo, *Atilla's Kaiso: A Short History of Trinidad Calypso* (1983); D. R. Hill, *Calypso Calaloo: Early Carnival Music in Trinidad* (1993) i K. Warner, *The Trinidad Calypso* (1982).

¹⁷⁸ L'assumpció d'aquestes temàtiques feia referència, segons John Mathien, a l'extracció d'algun d'aquests artistes, una mena de reconeixement als seus orígens. Vegeu J. Mathien, "Rudie's In Court Now: The Rudeboy and the Role of Popular Vernaculars in the Politicization of Jamaican Music", p. 87.

¹⁷⁹ En títols com *Gun Talk* (Luxor, 1960), de Higgs & Wilson, *Crime is Talking Over the Nation* (Tabernacle, 1966), de The Rehoboth Gospel Singers, o *Peace, Peace, Peace* (SEP, 1966), de Count Lasher. Una temàtica que rememorava les lletres de les cançons de *calypso* dels anys quaranta que enaltiren el crim i la rebel·lia amb un pòsit de *glamour*. Vegeu D. Hebdige, *Cut 'N' Mix*, p. 73.

¹⁸⁰ Altres temàtiques habituals foren, segons Hebdige, "les baralles de carrer, les trobades sexuals, baralles de boxa, curses de cavalls i experiències a la presó", a D. Hebdige, *Reggae, Rastas & Rudies: Style and the Subversion of Form*, Centre for Contemporary Cultural Studies, Birmingham, 1974, p. 23.

¹⁸¹ "Rude Boys Story", *FBI*, n. 10 (1991), p. 21.

¹⁸² L. Bradley, *Bass Culture*, p. 187.

extorsions, crims i desordres.¹⁸³ Aquests aldarulls, a més, van marcar de manera simbòlica el punt àlgid i d'inflexió en l'evolució del fenomen *rude boy*,¹⁸⁴ que va entrar en declivi entre finals de 1967 i inicis de 1968.¹⁸⁵ Aquest eclipsi obeí a que els rudes van deixar d'interessar als músics locals en canviar els gèneres musicals i les referències a aquests en les cançons d'aleshores ençà esdevingueren esporàdiques.¹⁸⁶

No obstant això, els episodis de violència que protagonitzaren els rudes constituïren els orígens de l'anomenada "cultura del *bad man*" (cultura de l'home dolent), apareguda a la dècada dels anys setanta a Jamaica i que tingué continuïtat en les primeres *posses* o bandes de narcotraficants que introduïren cocaïna i crack a l'illa. Eren grups integrats per criminals, coneguts com *dons* o *gunmen*, hereus dels rudes que als anys seixanta van popularitzar la violència com a professió.¹⁸⁷ Però aquesta deriva s'allunya de l'eix conductor de la nostra història, motiu pel qual no la desenvolupem aquí.¹⁸⁸

EL REFERENT MUSICAL DELS RUDES: LA MÚSICA SKA

El llegat dels *rude boys* tingué continuïtat en l'àmbit musical a través del seu gènere predilecte, l'anomenada música *ska*, futur referent dels primers *skinheads*. L'eclosió d'aquest estil musical va coincidir, entre 1960 i 1962, amb les demandes sobiranistes a l'illa i va reflectir l'efervescència política per la independència.¹⁸⁹ En la música *ska* convergiren diverses influències. D'una banda, les tradicions autòctones: l'anomenat *mento* i la música popular jamaicana; d'altra banda, sons forans com el *Rhythm & blues* [també R&B des d'ara] o el *boogie-woogie*. El major protagonisme en les composicions del baix i de la secció de vents, que va prendre una rellevància cabdal, van erigir-se com les característiques més distingibles del nou estil musical, conegut a l'illa com "*the National Sound*",¹⁹⁰ i que hom l'ha definit com una amalgama de *mento* i R&B.¹⁹¹

¹⁸³ *Ibidem*, p. 189.

¹⁸⁴ Els *rude boys* van ser el precedent d'un nou fenomen gestat a la dècada dels anys setanta a Jamaica, els anomenats *gun men*, les bandes armades que rivalitzaven per controlar els barris i suburbis de la capital del país amb el beneplàcit dels dos principals partits polítics jamaicans.

¹⁸⁵ Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 192.

¹⁸⁶ Com el tema de The Slickers "Johnny Too Bad" (1970, Panther) o la pel·lícula protagonitzada per Jimmy Cliff "The Harder They Come" (1972, Perry Henzell). Vegeu "The Harder They Come", *James Bond 007*, n. 3, 1992, p. 16-18.

¹⁸⁷ A la dècada dels anys setanta els hereus de les *rudie street gangs* precedents foren bandes com Skull i Phoenix, liderades per Claudié Massop i properes al JLP, que controlaven la zona de Tivoli Gardens i el sud d'Spanish Town Road, i els seus rivals Tel Aviv i Spanglers, afins al PNP i comandades per Tony Welch i Bucky Marshall, que dominaven Concrete Jungle, Denham Town, Jones Town i el nord d'Spanish Town Road. La seva incidència en la música jamaicana fou evident en temes com "Peace Treaty Special", de Jacob Miller, "The War Is Over", de Dillinger, o "Natty Dread Taking Over", del conjunt Culture. Vegeu Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 164 i 462-463.

¹⁸⁸ Per aprofundir en el fenomen dels *gunmen* jamaicans vegeu A. Klein, M. Day i A. Harriott, *Caribbean Drugs. From Criminalization to Harm Reduction*, Zed Books, Londres, 2004; B. Headley, *The Jamaican Crime Scene: A Perspective*, Eureka Press Ltd., Mandeville, 1994; O. Gray, *Demeaned but Empowered: The Social Power of the Urban Poor in Jamaica*, University of the West Indies Press, Kingston, 2004; A. Harriott, *Understanding Crime in Jamaica: New Challenges for Public Policy*, University of West Indies Press, Kingston, 2004; L. Gunst, *Born Fi' Dead: A Journey Through The Jamaican Posse Underworld*, Holt Paperbacks, Nova York, 1995 i A. Harriott, *Organized Crime and Politics in Jamaica*, University of West Indies Press, Kingston, 2008.

¹⁸⁹ Cançons com "Joybells For Independence" (Worldisc, 1962) de Winston & Bibby (duet de Kingston format per Winston Delano Stewart i Harris BB Seaton), altrament acreditada als Rhythm Aces, "Independence Blues" de Basil Gabbidon; "Independent Jamaica" de Lord Creator, "Independence Is Here" d'Al T. Joe Trevor Altaschith Joe; "Independence Song", de Prince Buster; "Forward March", de Derrick Morgan; o "August 1962", originària de Prince Buster All Stars (editada a Jamaica pel segell Voice Of the People el 1962 i acreditada a Rico & The Blue Beats en l'edició anglesa publicada per Blue Beat aquell mateix any), entre d'altres van fer esment de l'esdeveniment. Posteriorment, es van compondre altres temes commemoratius de l'esdeveniment com "Independent Anniversary Ska", de The Skatalites, que el 1965 va celebrar el tercer aniversari de la independència del país. Un any després es va publicar el senzill *Jump Independently* (Dutchness, 1966), de Count Lasher.

¹⁹⁰ "Credit for the Ska", *The Sunday Gleaner* (31/V/1964), p. 18.

¹⁹¹ T. White, *Bob Marley*, p. 166.

A partir de 1958 es va configurar gradualment l'*ska*,¹⁹² plenament assentat a Jamaica a finals de 1961.¹⁹³ Com descriu el cantant local Alton Ellis, els seus intèrprets “no teníem una direcció general, ni patrons establerts. Simplement enregistràvem qualsevol cosa que sonés bé i fos vendible”.¹⁹⁴ La voluntat d'allunyar-se dels paràmetres precedents del R&B i el *boogie-woogie* va ser el que va dur a Cecil Bustamante Campbell *Prince Buster*, cantant i propietari del *sound system*¹⁹⁵ *Voice of the People*, a retrobar-se amb el folclore autòcton, pilar essencial de l'estil. Segons el mateix *Buster*: “Volia dissenyar un so musical nou, alguna cosa que no tingués res a veure amb Amèrica”.¹⁹⁶

El cantant i compositor Clancy Eccles reclama la paternitat del gènere *ska* amb el tema “Freedom”: “Llibertat, oh oh llibertat, vull llibertat per mi/ abans era un esclau, saltaré sobre el meu sepulcre i tornare a casa del meu pare essent lliure/ no més crits, no més crits, no em cridaran més/ abans era un esclau, saltaré sobre el meu sepulcre i tornare a casa del meu pare essent lliure/ Llibertat, oh oh llibertat per mi”.¹⁹⁷ Altres fonts, però, citen al pianista Theophilus Beckford com a pioner de l'*ska* amb la cançó © “Easy Snappin”, també gravada pel productor Coxsonne Dodd el 1959. El debat sobre quin fou el primer tema “*ska*” i l'origen del propi terme encara resta obert i circulen múltiples versions. El guitarrista Ernest Ranglin l'associà a la manera com es tocava la guitarra, rasant: “El término lo acuñaron los músicos al comentar el chirriante rasgueo guitarrístico de skat, skat, skat que subyacía”.¹⁹⁸ Una segona versió el vincula, de manera més directa, amb l'esmentada cançó “Easy Snapping”, interpretada per Beckford (un dels primers èxits del *Rhythm & blues* jamaicà). Tot i així, fins a una dotzena de prominents artistes i productors reclamen haver “inventat” el terme o haver compostat la primera cançó del gènere: el bateria Lloyd Knibb; els guitarristes Ernest Ranglin i Jerome *Jah Jerry* Haines; o l'esmentat cantant *Prince Buster*, pioner amb temes com “Hunpty Dumpty”, d'Eric *Monty* Morris, i “They Got To Go”, amb arranjaments de Derrick Morgan.¹⁹⁹ L'origen d'aquest estil musical es va vincular igualment a la frase “*play like ska, ska, ska*” que acostumava a pronunciar el baixista

¹⁹² Hebdige va definir-lo com “una barreja desigual tocada de forma repetitiva amb la guitarra elèctrica amb el triple doblegat cap amunt. L'èmfasi recau en el temps no accentuat abans que en l'offbeat com al Rhythm and Blues i es augmentat pel baix, la bateria múltiple i les seccions metàl·liques [...] estructuralment és la versió inversa del R&B”, a D. Hebdige, *Reggae, Rastas & Rudies*, p. 21.

¹⁹³ D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 65. Vegeu també D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 258-262.

¹⁹⁴ K. O'Brien i W. Chen, *Reggae Routes. The Story of Jamaican Music*, Temple University Press, Filadèlfia, 1998.

¹⁹⁵ Discoteques mòbils ambulants, sovint eren furgonetes adequades, dotades amb grans equips de so (altaveus de grans dimensions, tocadiscs i generador elèctric) que es situaven en carrers, places o terrenys per oferir música enregistrada en festes improvisades. Foren un dels elements cabdals en la difusió, a partir dels anys cinquanta, de la música jamaicana arreu de l'illa, tant als barris i suburbis de les ciutats com en les àrees rurals. Vegeu Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 115.

¹⁹⁶ D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 258.

¹⁹⁷ “Freedom, oh oh freedom, well I want freedom over me/ before I be a slave, I'll skip over my grave and go home to my father and be free/ No more crying, no more crying, no more crying over me/ before I be a slave, I'll skip over my grave and go home to my father and be free/ Freedom, oh oh freedom, over me”.

Freedom, oh oh freedom”. Enregistrat el novembre de 1959 als estudis Federal, la cançó es va punxar en exclusiva al *Downbeat Sound System* de Coxsonne Dodd fins que aquest no el va editar en vinil a finals de 1960.

¹⁹⁸ T. White, *Bob Marley*, p. 45

¹⁹⁹ Per aprofundir en aquest debat vegeu T. White, *Bob Marley*, p. 45; Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 49-50; S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 31-34 i E. Gallart, “Jamaica Ska. El nacimiento de un ritmo”, *FBI*, n. 28 (22/09/2000), p. 21.

Cluette Clue J. Johnson,²⁰⁰ però també a d'altres artistes com el saxo tenor Dennis Ska Campbell.²⁰¹

Sobre l'evolució que va comportar l'aparició d'aquest ritme, la historiadora jamaicana Pamela O'Gorman explica com durant la transició del R&B a l'*ska* va influir de forma determinant que el característic ritme *boogie* del piano perdés les seves notes més baixes i el del banjo, habitual en les composicions *mento*, evolucionés cap a un so sincopat.²⁰² Julian Jingles, periodista especialitzat en cultura afroamericana, remarca el protagonisme de la bateria en el segon i el quart temps i de la guitarra, que emfatitza les pujades del segon, tercer i quart temps. Així, mentre la bateria du el ritme del *blues* i del *swing* nord-americans, la guitarra explicita el so característic del *mento* jamaicà.²⁰³ En opinió del cantant jamaicà Joe Higgs, l'*ska* tenia un so més africà, amb una major presència de la percussió que en el R&B.²⁰⁴

A la vegada, la música *ska* es va empeltar de la desfermada efervescència nacionalista jamaicana, doncs –com hem apuntat– es popularitzà la vigília de la independència i va esdevenir de retruc la seva banda sonora. El gènere es convertí en la música més representativa de la descolonització i fou reconegut com una nova forma d'expressió nacional de la música popular pròpia de l'illa.²⁰⁵ També conformà la seva primera manifestació musical reconeguda internacionalment.²⁰⁶

L'estil va experimentar a partir d'aleshores una ràpida evolució gràcies al seguiment de que gaudia i, fins i tot, va inspirar un nou ball.²⁰⁷ Les autoritats governamentals, coneixedores dels avantatges econòmics i d'imatge pel turisme que el fenomen musical suposava van potenciar la seva difusió. D'entre les bandes novelles que van començar a destacar cal esmentar-ne una creada aquell mateix any per músics que s'havien format a l'Alpha Boys School²⁰⁸ i tocaven estandards de jazz i R&B en hotels i clubs del país.²⁰⁹ The Skatalites. Segons el cantant Alton Ellis, van ser els pioners de les cançons d'*ska*, acompanyant a Bob Marley i a d'altres intèrprets.²¹⁰ Compaginaren les actuacions en directe amb la composició de temes instrumentals²¹¹ i el treball com a banda d'estudi o *session band*.²¹²

²⁰⁰ Expressió emprada pel músic de jazz nord-americà Slim Gallard que Johnson acostumava a dir a Ernest Ranglin quan aquest tocava alguna peça. Extrem que aquest darrer, però, sempre ha negat. Vegeu D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 260.

²⁰¹ Vegeu C. Larkin (ed.), *The Guinness Who's Who of Reggae*, Guinness Publishing, Endfield, 1994, p. 51 i "Dennis Ska Campbell", *Alpha Boy's*, n. 1 (1999), p. 33. Sobre les diverses versions existents al voltant de l'origen del terme *ska* vegeu E. Gallart, "Jamaica Ska. El nacimiento de un ritmo", *FBI*, n. 28 (22/09/2000), p. 22-23.

²⁰² Entrevista feta per Frankie Campbell recollida a E. Gallart, "Jamaica Ska. El nacimiento de un ritmo", *FBI*, n. 28 (22/09/2000), p. 19.

²⁰³ *Ibidem*, p. 19.

²⁰⁴ D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 65.

²⁰⁵ E. Gallart, "La emancipación del estilo. Independent Ska", *FBI*, n. 29 (22/12/2000), p. 16-17.

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 17.

²⁰⁷ White descriu en que consistia: "El innovador ritmo del ska se acopló a un baile con el mismo nombre, una complicada danza de dos pasos, en la que la rígida parte superior del cuerpo se inclinaba hacia delante al compás, mientras que se doblaban las rodillas y se abrían los brazos en abánico, cruzándose entre sí. Entre los pasos más marineros figuraban un movimiento de remo de la rodilla a la entepierna y, luego, un lento giro de cabeza-a-cabeza o de ritmillo (nalgas)-a-ritmillo para calmarse", a T. White, *Bob Marley*, p. 169.

²⁰⁸ Vegeu "Alpha Boys School", *The Sound of the City*, n. 3, 2002?, p. 10-11.

²⁰⁹ Alguns d'aquests van ser el Hi-Hat Club, Bournemouth Beach Club, Orange Bowl, La Parisienne, Club Havana, Glass Bucket Club, Runaway Bay Hotel o el Baby Grand Club. Vegeu D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 264.

²¹⁰ Entrevista a Alton Ellis el 19 d'agost de 1995 i recollida a L. Dick i Dr. Decker, "The Skatalites en sus propias palabras (2)", *FBI*, n. 29 (22/12/2000), p. 25.

²¹¹ El fet que aquests músics toquessin en orquestres de ball que no comptaven amb un vocalista fix influí, segons Gonzalo Javier Fernández Monte, professor de musicologia a la Universitat Complutense de Madrid, "en la proliferación de piezas instrumentales (o en la falta de un protagonismo constante de la voz), así como en la ejecución virtuosista propia de los solos, que se observan durante la primera época del ska", a G. J. Fernández Monte, *El ska en España: escena alternativa, musical y transnacional*, Tesi doctoral, Universitat Complutense de Madrid, Madrid, 2012, p. 153. A

L'esmentat Coxsonne Dodd va produir més d'una trentena de *singles* de The Skatalites entre 1964 i 1966 als seus segells, a més del seu Lp de debut *Ska Authentic* (Studio 1, 1965). Els editava sota el nom de The Studio One Orchestra i en les seves actuacions en directe aquests comptaven amb el suport de vocalistes com Doreen Shaffer, Tony DaCosta, *Jackie Opel* i Joseph *Lord Tanamo* Gordon. Altres conjunts populars de l'època van ser Justin Hinds & The Dominoes o The Vikings, que van actuar com a banda d'acompanyament de grups com The Maytals o The Wailers.²¹³

La popularitat del gènere el 1963 va ser desbordant, amb discs que arribaren a vendre més de cinquanta mil còpies.²¹⁴ El seu auge va atraure aleshores a la classe dirigent del país, interessada en les possibilitats d'explotació comercial de l'estil i la seva rendibilitat econòmica. La tasca de difusió duta a terme per l'influent Byron Lee, un jove director d'orquestra que interpretava temes de *calypso* en hotels de la costa nord del país, va ser cabdal en aquest aspecte. Lee va difondre aleshores l'*ska* més enllà dels barris de la capital que havien vist néixer el nou ritme com Trench Town i els guetos adjacents d'Ackee Walk, Foreshore Road, Concrete Jungle i Lizard City Boy's Town.²¹⁵ El mateix Lee explica així el seu paper:

Mai intentaria que se m'acredites com un dels creadors de l'*ska*. Però [jo i la meua orquestra] vam ajudar a donar-li forma com a música i vam ser la principal banda responsable de la seva difusió al voltant de Kingston i de tota Jamaica amb les actuacions en directe.²¹⁶

L'èxit de vendes i la popularitat assolida per l'*ska* no va passar desapercebuda a productors com l'esmentat Coxsonne Dodd²¹⁷ o Duke Reid, que esdevingueren pioners en la creació d'una indústria incipient al seu voltant i van trencar el monopoli discogràfic fins aleshores exercit per Seaga, propietari de West Indies Records Limited [WIRL].²¹⁸ Es va establir així una rivalitat en l'àmbit de la producció discogràfica que es va traslladar al camp musical.²¹⁹

la conclusió del nostre redactat final vam poder consultar aquesta tesi doctoral, dirigida per les doctores Victoria Eli Rodríguez i Silvia Martínez García. En tractar-se de la primera contribució acadèmica sobre la gènesi de la música jamaicana i la seva posterior implantació i evolució a l'Estat esdevé una aportació de referència sobre la matèria en ser, a més, pionera en l'anàlisi musicològic del gènere (examinant meticulosament l'estructura formal i harmònica, la configuració rítmica i la textura tímbrica i el tempo de les cançons compostades pels diversos conjunts associats a la música jamaicana de l'Estat).

²¹² Acompanyaren a músics com Bob Marley, Monty Morris, Hopeton Lewis, Delroy Wilson, Ken Boothe, The Soulettes (trio vocal format per Alphonso "Rita" Anderson, Constantine "Dream" Walker i Marlene "Precious" Gifford), el cantant de Barbados Dalton Sinclair Jackie Opel Bishop, Stranger Cole, Shenley Duffus o The Maytals. En aquella època va ser habitual que els músics treballassin per diversos productors a la vegada, motiu pel qual variaven el nom de la formació, des de Duke Reid Group a The Blue Blasters. Sobre aquestes *session bands* vegeu "Reggae Session Bands 68- 73, parte 1", *Liquidator*, n. 4, 2001, p. 16-17; Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 50 i "Reggae Session Bands II (1967-1972), *Liquidator*, n. 5, 2002, p. 6-7.

²¹³ D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 67.

²¹⁴ E. Gallart, "Uptown Ska. El asalto a los barrios altos", *FBI*, n. 30 (30/03/2001), p. 16.

²¹⁵ Anys abans es van produir altres intents de difondre l'*ska* més enllà dels barris marginals, com el protagonitzat per Winston Blake, propietari del Merritone Sound System, creat el 1954 i que va heredar del seu pare. Blake assegurava haver estat el primer en establir-se a la zona alta de Kingston, a llocs com l'Hotel Sheraton o el campus universitari de la University of West Indies [UWI] a Mona. Vegeu N. C. Stolzoff, *Wake the Town and Tell the People: Dancehall Culture in Jamaica* (2000) i D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 414.

²¹⁶ E. Gallart, "Uptown Ska. El asalto a los barrios altos", *FBI*, n. 30 (30/03/2001), p. 17.

²¹⁷ Dodd va ser el primer en vendre còpies dels temes més populars del seu *sound system*. Premsava pocs centenars d'exemplars i, davant la inexistència de botigues especialitzades, els venia porta per porta a establiments comercials o cases particulars, tot explicant l'èxit que havien assolit a les seves sessions les nits anteriors. En aquella època els productors també aprofitaven els seus shows per oferir tirades limitades dels discs a la seva audiència. Posteriorment van ampliar el seu mercat als propietaris de clubs nocturns, a altres *sound system men* i a les companyies de *jukebox*. Vegeu Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 44-45.

²¹⁸ El 1958 Seaga va fundar el segell WIRL per donar sortida als artistes locals de *rhythm & blues*. Segons el propi Seaga, va ser el primer en editar un tema escrit i produït íntegrament a Jamaica: "Oh Manny Oh", del duet Higgs & Wilson (format per Joe Higgs i Roy Wilson), del qual va ser-ne manager. Una cançó enregistrada el 1959 als estudis

LA INCIDÈNCIA DE LA CRIMINALITAT EN LA MÚSICA JAMAICANA: RUDE BOY SOUND

En iniciar-se els anys seixanta els *rude boys* es van sentir atrets tant per la música *ska* com per les perspectives de prosperitat, fama i diners que hi albiraven.²²⁰ Molts decidiren crear els seus propis grups o provar sort com a solistes. Alguns, com Eric Monty Morris, Jimmy Cliff, Bob Marley o Desmond Dekker tenien experiència per haver cantat gospel en corals baptistes.²²¹ Aquest darrer intèrpret va ser un dels majors exponents de l'estil *rude boy* en la seva vessant musical, juntament amb The Wailers, que com a residents a Trench Town eren percebuts per molts joves com els portaveus del gueto, gràcies a cançons com "One Love" o la desafiant "I'm Gonna Put It On", dos temes que reptaven a les autoritats i es convertiren en himnes als balls de l'oest de Kingston dominats pels rudes. En els seus inicis, The Wailers van lluir una imatge rude emprant en les seves cançons el *patois*.²²² La lletra del primer senzill del conjunt integrat per Marley, © "Simmer Down", produït el 1963,²²³ demanava als rudes que controlessin el seu caràcter i acabessin amb els enfrontaments entre bandes i els desordres. Aquest disc, juntament amb llançaments posteriors com "Rude Boy" i "Jail House", atorgaren als *rude boys*

JBC (situats a Half Way Tree) i editada per WIRL el 1960. Dos anys després va vendre la seva planta de premsatge de vinil i el segell WIRL a George Benson. Vegeu S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 79-80.

²¹⁹ El primer en enregistrar les sessions va ser Reid, seguit de Dodd. Les picabaralles entre productors per fer-se amb els serveis dels artistes més populars van ser constants. Foren també habituals les acusacions entre intèrprets, com el litigi que van mantenir Prince Buster i Derrick Morgan a inicis dels anys seixanta, quan el primer, enfurismat perquè Morgan havia signat contracte amb un altre productor, va manifestar que aquest havia plagiat el seu tema "They Got To Come" en l'èxitós "Forward To March", editat pel segell Beverley del productor d'ascendència xinesa Leslie Kong. Com a resposta Buster va compondre la cançó "Blackhead Chineman", en al·lusió a Kong, iniciant un nou desencontre entre ambdós. Morgan, però, va contraatacar amb "Blazing Fire", tema al que Buster va respondre amb "Thirty Pieces of Silver", i el primer replicà amb el tema "Praise Without Raise". La rivalitat es va traslladar als seguidors i les batusses van ser tan importants que el 1963 el govern va haver de mediar entre ambdós per calmar els ànims mitjançant una reconciliació pública: "instaren als dos productors a sortir fotografiats junts a la premsa dient que malgrat la retòrica de les cançons ambdós eren íntims amics". Vegeu el text del llibret del disc recopilatori d'èxits de Derrick Morgan, "I am the ruler" (Trojan records, 1992). Vegeu també el litigi que van mantenir Coxsonne Dodd i Duke Reid a T. White, *Bob Marley*, p. 278 i D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 220.

²²⁰ Fins aleshores les úniques vies d'ascens social pels joves que integraven el *lumpen* de l'illa eren assolir l'èxit en esports com el cricket o el futbol, o bé guanyar-se una reputació en el món de la delinqüència. Vegeu T. White, *Bob Marley*, p. 155.

²²¹ Aquest va ser el cas, entre altres, de Roy Ellis (cantant de Symarip) que va iniciar la seva relació amb la música cantant en el Children Gospel Choir de l'església baptista de Kingston. Vegeu "Mr. Symarip. Roy Ellis", *Liquidator*, n. 8 (2005), p. 10.

²²² El *patois* o JC (Jamaican Creole) és la llengua criolla pròpia de països caribenys com Dominica, Granada, Haití, Jamaica o la República Dominicana, altrament anomenat *patwa* i *patuà*. Ateses les onades migratòries ocorregudes durant la segona meitat del segle XX també es parla a zones dels Estats Units i Gran Bretanya. Sorgí del *pidgin* o barreja de l'anglès col·loquial dels segles XVI i XVII amb diverses llengües africanes importades pels esclaus, com l'*ashanti*, el *fanti* o l'*akwapim* originàries de Ghana, d'aquí les denominacions *creole english*, *caribbean english* o *vendee*. Va rebre també la influència del francès i el castellà. És juntament amb l'anglès l'idioma oficial de Jamaica. Sobre la seva utilització musical, alguns experts apunten que la majoria de grups no empraven el comú JC en les seves cançons, sinó el que el lingüista Andrea Sand descriu com "Jamaican English" [JE] o "Educated Jamaican English" [EJE], una variant del "Standard Southern British English" [SSBE], on introduïen un particular accent que pretenia imitar el parlar de les àrees rurals del país. Per aprofundir en el coneixement de la llengua emprada majoritàriament per la població negra jamaicana, vegeu L. E. Adams, *Understanding Jamaican Patois: An Introduction to Afro-Jamaican Grammar* (1991); M. Y. Hyatt, *The Patois: The Language as Spoken by Jamaicans* (1998); F. G. Cassidy i R. B. Le Page, *Dictionary of Jamaican English* (1980) i J. Mathien, "Rudie's In Court Now: The Rudeboy and the Role of Popular Vernaculars in the Politicization of Jamaican Music", 2002. Sobre l'ús per part del conjunt The Wailers del *patois* vegeu E. Gallart, "King Size Ska. Los años de madurez", *FBI*, n. 33 (22/IX/2001), p. 19.

²²³ El tema va ser tot un èxit a Jamaica, venent en dos mesos prop de 70.000 còpies. En la mateixa sessió The Wailers va enregistrar dues cançons més, "Do You Remember" i "I Am Going Home", amb The Skatalites com a banda d'acompanyament. Vegeu D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 159-160.

certa notorietat. Significativament, el mateix 1963 *Duke Reid* va produir el tema instrumental “Rude Boy”.²²⁴

Els músics, així, criticaven o enaltien la figura del *rudie* reproduïda com un heroi o delinqüent.²²⁵ Aquest era descrit en les cançons com un individu que es passava el dia fumant marihuana,²²⁶ bevent rom, apostant i jugant al domino, el joc de taula més popular del país. El gènere va desenvolupar “una efectiva i simultània crítica de la violència al carrer i l'autoritat estatal”.²²⁷ En aquest sentit, segons l'antropòleg nord-americà James Mathien, el missatge del rude que oferien els intèrprets a les seves lletres era el d'un personatge “ambivalent, de sentiments oposats respecte a la desigualtat de la independència, la criminalitat i l'autoritat: una ambivalència que reflecteix la persistència de sistemes d'autoritat i relacions econòmiques colonials dins de la Jamaica independent i el seu ideal de ciutadania burgesa post-colonial”.²²⁸

El 1964, dos anys després de l'emancipació, l'eufòria inicial per la independència es va esvaïr i el país restà immers en un col·lapse econòmic. Les classes populars malvivien en la més absoluta precarietat, atesa l'escassetat de carn de boví, la demora en la introducció del fluït elèctric a les àrees rurals i els retards en el pagament de les ajudes als damnificats per l'huracà Flora, que va afectar a l'illa la tardor de l'any anterior i devastà els conreus, tot perpetuant les penúries precedents.²²⁹ En aquest marc, l'oratória del clergue activista dels drets civils Martin Luther King que va visitar Jamaica el 1965, tot i predicar la no violència, facilità la cristallització d'un sentiment o consciència de “negritud”. Aquest fet i l'empresonament per homicidi del popular músic Don Drummond,²³⁰ *Don D.*, van precipitar l'hostilitat del jovent de

²²⁴ No va ser publicat com a senzill fins el juny de 1965, poques setmanes abans de la visita del líder pro drets civils nord-americà Martin Luther King a Jamaica amb motiu d'una entrega de diplomes a la Universitat de Les Antilles.

²²⁵ J. Mathien, “Rudie's In Court Now”, p. 90.

²²⁶ El consum de marihuana o *ganja* (*cannabis sativa*) no es circumscriu únicament als cercles rudes o rastafaris. Anomenada *kan* en llengua amàrica, el cànem índic fou dut pels espanyols al Carib el 1545. Posteriorment, els britànics en van subvencionar el seu cultiu per utilitzar la seva fibra per confeccionar cordes. No va ser però fins a la segona meitat del segle XIX quan, de la mà dels obrers indis que arribaren a Jamaica per treballar en les plantacions, el seu consum es va generalitzar entre la població. Considerada com l'“herba del saber”, la *kaya*, com s'anomenava popularment, es va emprar en remeis curatoris per part dels habitants de les zones rurals de Jamaica, que també l'usaven en el seu lleure quotidià. Els líders rastes o *nyahmen* (mot que empraren els rastes a partir de 1934 per referir-se a ells mateixos) en van incentivar el seu consum en *spliffs* (cigarrets liats a mà) o *chillums* (pipes d'aigua), com a part del ritus religiós aduint que afavoria la contemplació i la meditació al creïxer propera a la tomba del rei Salomó i aparèixer citada en diversos passatges bíblics, fet que li atorgava propietats sacramentals. A partir de 1938 el seu ús, possessió i cultiu va començar a ser perseguit pel govern del país mitjançant lleis com la *Dangerous Drug Act*, que de retruc permeteren assetjar la comunitat rasta amb detencions contínues als seus campaments (com la duta a terme el 1954 per la policia a la comunitat de Pinnacle que va acabar amb aquest assentament i va comportar la reclusió del seu líder Leonard Howell al Bellevue Hospital per malalts mentals i la dispersió dels rastes que formaren nous emplaçaments a Rockforth, les muntanyes Wareika i a suburbis de la capital com Back-A-Wall, Slip Dock Road i Salt Lane). Vegeu J. Mathien, “Rudie's In Court Now: The Rudeboy and the Role of Popular Vernaculars in the Politicization of Jamaican Music”, p. 88; P. Sherlock i H. Bennett, *The Story of the Jamaican People*, p. 396 i V. Rubin i L. Comitas, *Ganja in Jamaica* (1976).

²²⁷ J. Mathien, “Rudie's In Court Now”, p. 93.

²²⁸ *Ibidem*, p. 85. Aquesta interpretació de Mathien conflueix amb l'anàlisi de la folklorista jamaicana Louise Bennett en atorgar a l'*ska* la capacitat de conciliar diversió i missatge compromès o de denúncia. Un recurs que, segons Bennett, té el seu origen en la filosofia d'un ritus africà anomenat *dinkie-minnie* “practicado en Jamaica durante la época de esclavitud como recurso para sobrellevar la tragedia. Según este ritual, no se debe permitir que el sufrimiento afecte al estado anímico del sujeto, quien lo expulsa a través del movimiento y la danza”, recollit a G. J. Fernández Monte, *El ska en España: escena alternativa, musical y transnacional*, p. 94.

²²⁹ Entre 1780 i 1786 Jamaica havia patit cinc huracans. Vegeu P. Sherlock i H. Bennett, *The Story of the Jamaican People*, p. 191 i T. White, *Bob Marley*, p. 217.

²³⁰ El 2 de gener de 1965 el quotidià *Daily Gleaner* titulava: “Ballarina de rumba assassinada a punyalades: Trombonista acusat de l'homicidi”. Don Drummond, considerat el millor compositor i instrumentista del país (no endebades el 1954 amb només 20 anys va ser escollit Millor Trombonista de Jamaica), es va entregar a la comissaria de Rockfort on la policia el va detenir acusat de la mort violenta de la seva companya sentimental Anita *Margarita* Mahfood de 23 anys, la ballarina exòtica més popular de l'illa. L'assassinat es va produir al domicili de la parella situat al número 9 de Rusden Road, a l'àrea de Johnson Town (est de Kingston) quan la jove va tornar d'actuar al Baby Grand Club. El trombonista va ser condemnat pel crim i se'l va declarar desequilibrat (amb anterioritat ja havia patit altres patologies mentals que havien provocat el seu ingrès al sanatori durant llargues temporades). Per aquest motiu

l'oest de Kingston contra les autoritats governamentals. Aquesta situació de malcontent generalitzat que va incrementar la conflictivitat i la violència protagonitzada pels *rude boys*. Els membres de les bandes saquejaren botigues, apunyalaren conductors d'autobús, interromperen esdeveniments esportius i actes públics i tallaren les línies de subministrament elèctric de diverses zones de la capital. Les seves actuacions, incloses les ràtzies nocturnes en els barris benestants, van sumir Kingston en el caos. Les intervencions policials contra els joves dels suburbis, a voltes arbitràries, esperonaren encara més l'hostilitat dels seus residents.²³¹

El país es va dividir entre partidaris i detractors dels *rude boys*. Un debat que també es va traslladar a l'àmbit musical. Entre els artistes que simpatitzaren amb aquests joves, elevats a la categoria d'herois romàntics en l'imaginari col·lectiu, hi havia Lee Perry ("Set Them Free"), The Wailers ("Let Him Go. Rude Boy Get Bail") o The Pioneers ("Rudies Are the Greatest"). Entre els crítics, que s'hi referien amb menyspreu i irònicament, hi trobem, els Soul Brothers ("Lawless Street"), The Valentines ("Stop the Violence" i "Blam Blam Fever") i el trio The Rulers ("Copasetic"). La lletra de "Don't be a Rude Boy", interpretada també per aquest darrer conjunt, és ben clara respecte al posicionament dels seus components: "No vull ser un noi rude/ Només vull ser un bon noi/ Perquè no canvis el teu estil de vida noi rude/ Tria ser un bon noi/ Perquè si no canvis aquest estil/ Qualsevol dia t'assassinaran".²³²

Derrick Morgan, posteriorment conegut com *Mr. Skinhead Reggae*, va abordar aquesta temàtica en temes com "Cool Off Rudies",²³³ "Tougher Than Tough"²³⁴ i "Judge Dread in Court".²³⁵ També ho va fer *Prince Buster* amb cançons destinades al públic rude, com "Hard Man fe Dead", "Rude Rude Rudie" (altrament coneguda com "Don't Throw Stones"), "Shanty Town" o el

va ser traslladat a l'Hospital Bellevue situat a Winward Road (Kingston) on va morir el 6 de maig de 1969. Els fets causaren gran rebombori a Jamaica i afectaren també a The Skatalites que, com explica White, "se separaron inmediatamente, ya que los integrantes del grupo quedaron manchados por el incidente, y se vieron obligados a enfrentarse a un desdén y recelo considerables por parte del público mayoritario", a *Ibidem*, p. 228. Vegeu també Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 100- 103 i R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, Autoedició, Mèxic, 2008, p. 70. Per conèixer una altre versió sobre el crim vegeu "Don Drummond. The Man with the Big Trombone", *Onda Jamaicana*, n. 2 (1992), p. 11-12.

²³¹ Com descriu White: "La policia estigmatizaba a toda la juventud de Trench Town y alrededores como violentos y descontentos; y, como reacción, hordas de muchachos eligieron asumir a tope el papel que se les asignó. Cualquiera parecido con la estabilidad era pura coincidencia en la zona [...] La clase media y alta clamaron por medidas drásticas contra todos los criminales jóvenes y sus aliados", a T. White, *Bob Marley*, p. 232.

²³² "I don't wanna to be a rude boy/ I just want to be a good boy/ Why don't you change your way rude boy/ Try to be a good boy/ Because if you don't change your way/ You're going to be killed by mistake someday", The Rulers, "Don't be a Rude Boy" (Rio, 1966). Altres artistes disconformes amb la forma d'actuar dels nois rudes van ser Justin Hinds & the Dominoes ("No Good Rudie"), The Rulers ("Don't Be Rude"), The Heptones amb "Gunmen coming to town" (Rio, 1966), el duet Peter Austin i Fitzroy Ernest Wilson, amb "Rude Boy Gone To Jail" i, posteriorment, "Rudie Bam Bam"; el solista Alton Ellis, ("Don't Trouble People", "Dance Crasher", "Cry Tough", "Blessings Of Love" o "The Preacher"), el guitarrista Bobby Aitken ("Curfew") o, fins i tot, The Wailers amb el tema "Hooligan" que criticava els incidents que es produïen durant els seus concerts. Un dels cantants que més va incidir en condemnar la violència dels joves rudes va ser *Prince Buster* amb temes com "Judge Dread", on descrivia la carrera del magistrat Roughneck que a finals dels anys setanta va ser traslladat a Gran Bretanya després d'haver condemnat a diversos *rude boys* a llargues penes de presó. Vegeu D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 246.

²³³ Cançó que va comptar amb la col·laboració de Busby, un popular *rude boy* que va demanar participar en algun dels temes de Derrick Morgan. El mateix jove va inspirar, posteriorment, "Tougher Than Tough". Busby va morir en una revenja al carrer a mans dels Vikings, l'esmentada banda rude de Greenwich Town.

²³⁴ Aquest tema, basat en fets reals, va ser un èxit massiu a Jamaica. Descriu com quatre *rude boys* són jutjats per diversos delictes dels quals no s'empenedeixen. Els quatre joves acusats, George Grabanfree, Adolphus James, Two Gun Tex i Zachariah Zakipon, van ser condemnats pel magistrat, el qual en el moment de fer pública la sentència va proclamar: "I'm the rude boy now" (ara jo sóc el dur). Davant les peticions de clemència per part dels penats, el jutge els va allargar l'estada a la presó 100 anys més, motiu pel qual van ser coneguts popularment com *The 400 Year Four*. La cançó, tot un símbol de l'antiautoritarisme a l'illa, va ser enregistrada el gener de 1967, segons Hélène Lee, "l'any fatídic en que les armes van inundar els guetos". Vegeu H. Lee, *Trench Town Reggae*, p. 99 i D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 246.

²³⁵ Composat el maig de 1967 arran de l'esclat de violència que va sacsejar Jamaica en que es van veure involucrats diversos *rudies*, vuit dels quals, fins i tot, van perdre la vida durant els avalots.

mento “Sammy Dead Medley”,²³⁶ a més d’algunes de les seves composicions sobre Judge Dread (recreació fictícia d’un magistrat sever), com l’homònima “Judge Dread” o “Judge Dread Dance (the Pardon)”.²³⁷ Altres conjunts de menys renom que s’aproparen al fenomen rude a través de les seves cançons van ser The Spanishtonians, amb “Rudie Gets Plenty”, o The Emotions, amb “Rude Boy Confession”. Fins i tot, alguns es van inspirar en els nois durs per donar nom a les seves respectives formacions, com els jamaicans Shirley & The Rude Boys o els britànics Herbie Gray & The Rudies.²³⁸ Els productors es van sumar també a l’eclosió musical de l’anomenat *rude boy sound*. Entre els que van finançar els enregistraments en favor dels nois rudes trobem a Leslie Kong o Duke Reid, un ex agent de policia que preferia editar temes menys bel·ligerants (com els esmentats “Cry Tough”, “Rude Boy”, “Dance Crasher” o “Blessing Of Love” entre d’altres).²³⁹

El 1965 bandes de rudies, els *young ghetto gangsters*,²⁴⁰ havien protagonitzat saqueigs a les botigues situades al centre de la capital que eren propietat de ciutadans d’origen xinès.²⁴¹ La gravetat dels fets va obligar al govern a declarar l’estat d’excepció a Kingston. La ciutat va ser presa per l’exèrcit i la policia, que va imposar un toc de queda estricte de les deu de la nit fins a les sis del matí.²⁴² Les autoritats van estendre l’estat d’emergència a tot el país, especialment després que tres persones van ser assassinades i cinquanta autobusos cremats durant els anomenats *Rodney riots* l’octubre de 1968.²⁴³ La música, amb lletres ofensives que reproduïen escenes de robatoris i violència,²⁴⁴ va convertir-se, doncs, en un referent per aquests joves. Com hem d’esmentat, alguns artistes es van inspirar en ells per compondre les seves

²³⁶ D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 220.

²³⁷ Aquest jutge va aparèixer en altres temes de l’època com l’esmentada “Judge Dread in Court” de Derrick Morgan, “Trial of Pama Dice” de Lloyd Dice & Mum i, anys més tard, “People’s Court” de Mutabaruka. *Ibidem*, p. 246.

²³⁸ A Gran Bretanya es van formar altres bandes musicals que van prendre el seu nom dels nois durs jamaicans com The Rudies o els posteriors The Rude Boys, grup gal·lès liderat per Roddy Moreno (membre del conjunt The Oppressed) format a finals de la dècada dels anys vuitanta. Vegeu R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 53-57.

²³⁹ Entre 1966 i 1967 altres productors, a més de *Prince Buster*, van publicar discs amb lletres contràries a la violència rude, com “Drop the Ratchet” d’Stranger Cole, “Crime Don’t Pay” de Bob Andy, “Everybody Rude Now” de Keith McCarthy o “Cry Tough” d’Alton Ellis. Vegeu Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 186-189.

²⁴⁰ M. de Koningh i M. Griffiths, *Tighten Up! The History of Reggae in the UK*, Sanctuary, Londres, 2003, p. 25.

²⁴¹ La presència de la comunitat xinesa a Jamaica es remunta al darrer terç del segle XIX, quan milers de xinesos arribaren a l’illa juntament amb altres emigrants libanesos, indis, sirians, irlandesos i alemanys, atrets per les oportunitats de prosperitat que ofería aleshores el país arran de la manca de mà d’obra provocada per l’emancipació de la població negra. La seva implantació va ser evident en la música, amb artistes, *sound system operators* i productors de renom d’ascendència o amb avantpassats xinesos, com Byron Lee, Charlie Lord Moo, Vincent Randy Chin i el seu fill Clive Chin, Leslie Kong, la família Wong (propietaria de Wonards Radio Engineering), Dickie Wong (poseïdor del *sound system* Dickie’s Dynamic situat a Kingston) o el productor Justin Phillip Yap. Un cas similar al libanès, exemplificat en les figures del líder del JLP Edward Seaga i de l’empresari Ken Khouri. Per aprofundir en l’arribada i establiment de xinesos i libanesos a Jamaica vegeu R. Tortello, “Out Of Many Cultures The People Who Came. The Arrival of the Chinese”, *Jamaica Gleaner*, edició digital (1/IX/2003); R. Tortello, “Out Of Many Cultures The People Who Came. The Arrival of the Lebanese”, *Jamaica Gleaner*, edició digital (6/X/2003) i P. Sherlock i H. Bennett, *The Story of the Jamaican People*, p. 316-335.

²⁴² La situació de violència va provocar l’enduriment de la pressió policial i de les penes pels rudes detinguts, alguns dels quals, com *Lord Grab-And-Flee*, Emmanuel Zachariah Saccepon o Adolphus James van rebre condemnes de més de cinc-cents anys de presó.

²⁴³ Avalots originats l’octubre de 1968 arran de la detenció de Walter Rodney, jove advocat i professor guaianès d’història de la Universitat de Dar-es-Salaam (Tanzània) de tendència marxista (a Londres es va especialitzar en la recerca al voltant del comerç d’esclaus, va tornar a Jamaica el 1966 i popularitzà una visió actualitzada de les tesi de Garvey inserides en el culte rasta), per part de la policia estatal a l’aeroport de Kingston després que aquest aterres procedent de Canadà, on havia assistit a la Black Writers Conference. Grups d’estudiants van manifestar-se pel centre de la capital contra la prohibició del govern de permetre l’accés de Rodney al campus universitari de Mona. La protesta va derivar en aldarulls quan bandes armades van aprofitar l’acció per efectuar diversos saqueigs i pillatges en negocis de capital estranger. L’exèrcit va haver d’intervenir per restaurar l’ordre. El conjunt The Ethiopians va immortalitzar els fets i els incidents posteriors en el tema *Everything Crash* (JJ records, 1968), també *Prince Buster* s’hi refereix a *Doctor Rodney* (FAB records, 1969). Vegeu “Campus row brings out vandals”, *The Daily Gleaner* (17/IX/1968), p. 1; D. Hiro, *Black British, White British*, Penguin, Harmondsworth, 1971, p. 91 i Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 195-196.

²⁴⁴ Fins aleshores aquestes temàtiques havien restat inèdites en la música jamaicana. La seva popularitat va venir afavorida per l’extrema intel·ligibilitat de les mateixes per a la seva jove audiència.

cançons.²⁴⁵ Aquestes van esdevenir els referents musicals dels nois durs: “Los rude boys tienen por fin un objetivo a su alcance: cantar. A partir de ahora, se pasarán el día entero imitando a sus ídolos americanos, llevando el ritmo con botes de pintura o con guitarras de bambú”.²⁴⁶

El principal referent musical rude va ser, sense cap mena de dubte, Desmond Dekker, qui acompanyat per The Aces va interpretar temes com “007 (Shanty Town)”,²⁴⁷ “Rudie Got Soul” o “Rude Boy Train”. Dekker va ser decisiu en l’extensió de l’estil *rude boy* entre el jovent blanc britànic admirador de la música jamaicana que esdevindria *skinhead*, com explica el següent capítol.²⁴⁸

DEL ROCKSTEADY AL REGGAE: EL DECLIVI DE LA MÚSICA SKA (1966-1968)

L’etapa més prolífica de l’*ska* quedà enrera com a resultat de l’aparició el 1966 d’un nou estil musical: el *rocksteady* (que podriem traduir com “balancejar-se suaument”).²⁴⁹ Des d’inicis de 1965 fins 1967, quan el *rocksteady* eclosionà definitivament, la música jamaicana es va significar per una línia de baix més dinàmica i unes lletres que feien referència al públic del moment: els nois rudes. D’aleshores ençà va ser remarcable també l’absència de la secció de vents i el predomini dels conjunts vocals.²⁵⁰ El baix elèctric va adquirir major rellevància, mentre la guitarra recalçà el ritme.²⁵¹

L’enèrgic *ska* es va ralentitzar, reconvertint-se en aquest nou estil.²⁵² El *rocksteady* es va caracteritzar per un so més lent i introspectiu, a mig camí entre la somnolència i l’erotisme, influenciat pel *soul* i, en definitiva, més *cool* segons l’argot de l’època. Les lletres romàntiques sobre amors platònics i perduts substituïren la temàtica barroera i plena de referències sexuals associada als rudes, que gairebé havia monopolitzat l’etapa precedent.

²⁴⁵ Vegeu “Rude-boy music”, a S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 53-60.

²⁴⁶ H. Lee, *Trench Town Reggae*, p. 66.

²⁴⁷ Aquesta cançó, que donà nom a un senzill publicat el 1967 pel segell Beverley’s, va difondre l’estil rude a escala internacional. Va entrar en les llistes d’èxits de Gran Bretanya i també, sorprenentment en aquella època, a les dels Estats Units l’estiu d’aquell mateix any (Dekker va ser el primer artista jamaicà en assolir aquesta fita). La lletra de “007 (Shanty Town)” conté referències a James Bond i també al film *Ocean’s Eleven* (1960, Lewis Milestone): “0-0-7 At ocean eleven/ and now rudeboys have a go wail/ ‘Cause them out of jail/ Rudeboys cannot fail/ ‘Cause them must get bail/ Dem a loot, dem a shoot, dem a wail/ A Shanty Town” (“0-0-7 a l’Ocean Eleven/ i ara els rudeboys es lamenten/ perquè són fora de la presó/ rudeboys no ho podeu deixar/perquè han d’obtenir la llibertat sota fiança/ un botí/ un tret/ un lament/ Shanty Town”). Vegeu D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 355.

²⁴⁸ Tony Cousins de l’agència de management Creole Booking, que el 1967 va dur Desmond Dekker a Anglaterra per promocionar el senzill *007 (Shanty Town)* (Pyramid, 1967), va declarar això respecte de la influència dels artistes jamaicans en l’estètica dels joves britànics: “Cuando trajimos a Desmond Dekker, le dimos un traje, pero él insistía en que teníamos que recortarle la parte inferior 12 centímetros, entonces los chicos empezaron a imitarle, se arremangaban los pantalones y se dejaban el pelo bien corto”, a G. Marshall, *Spirit of’69. A Skinhead Bible*, S.T. Publishing, Dunoan, 1995, p. 14.

²⁴⁹ Segons Steve Barrow i Peter Dalton l’origen del *rocksteady* es remunta a finals de 1966. Durant l’enregistrament de “Take It Easy” per part del jove cantant Hopeton Lewis als Federal Studios, la banda d’estudi dirigida per Lynn Taitt va desaccelerar el ritme de la cançó, el qual va ser batejat pel pianista Gladstone Gladdy Anderson com a *rock steady*. Els altres temes gravats aquell dia van configurar el primer disc de Lewis, l’homònim *Take It Easy*, editat pel segell Merritone a Jamaica. Lp que incloïa un tema titulat “Rock Steady” (*People are you ready/This is rocksteady*). Altres fonts indiquen com el seu naixement va ser totalment espontani atesa l’onada de calor que va assolir l’illa l’estiu de 1966 que va obligar als músics a ralentir per força els temes que interpretaven, o enregistraven en una única sessió, per evitar un major cansament. Vegeu S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 60; Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 166 i D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 244-247.

²⁵⁰ D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 245.

²⁵¹ T. White, *Bob Marley*, p. 47.

²⁵² Entre els primers temes *rocksteady* trobem “Hold Them” de Roy Shirley i “Tougher Than Tough” de Derrick Morgan. Vegeu Ch. Salewicz, *Rude Boy: Once Upon a Time in Jamaica*, p. 53.

Tanmateix, l'“era *rocksteady*” va ser efímera i va comprendre de la primavera de 1966 a l'estiu de 1968 i va marcar l'esdevenidor de la música jamaicana. L'estil va exercir una notable influència en l'adveniment posterior d'altres gèneres com el *reggae*,²⁵³ el *dancehall*²⁵⁴ o el *dub*.²⁵⁵ Alguns dels conjunts *rocksteady* més exitosos, la majoria dels quals van tenir com a productors a Duke Reid²⁵⁶ i Clement Dodd,²⁵⁷ van ser The Melodians, The Gaylads, The Tennors²⁵⁸ o The Paragons. Aquestes formacions reproduïren el format de grups vocals nord-americans com The Drifters, The Platters o The Tams.²⁵⁹

El fet que molts dels artistes més populars del moment fossin originaris de West Kingston va apropar el gènere i, sobretot, les seves lletres a un públic que es sentia particip i protagonista d'aquestes. En conseqüència, la música va esdevenir un referent identitari col·lectiu en un moment de desencís vers la classe política del país, immersa en corrupteles i pràctiques fraudulentess.²⁶⁰

LA MÚSICA REGGAE ESDEVÉ UN FENOMEN DE MASSES

La refinada i harmoniosa melodia *rocksteady*, amb lletres edulcorades plenes de romanticisme, va deixar pas durant els primers mesos de 1968 a una música sorgida del desencís que contenia, però, un missatge encoratjador: el *reggae*.²⁶¹ Un ritme definit per l'escriptor Stephen Davis com “la música *soul* de

²⁵³ Algunes fonts apunten com el mot *reggae* derivaria del terme *regga*, nom d'una tribu bantú africana que habitava a les ribes del llac Tanganica. Altres afirmen, però, que es tracta d'una degeneració de la paraula *streggae*, que és com s'anomenaven les prostitutes en l'argot dels carrers de Kingston. Al respecte Frederick Toots Hibbert, cantant de The Maytals afirmava: “Fuí el primero en utilizar esa palabra, en el slang que tenemos en Jamaica, si no llevas zapatos, y no tienes buen aspecto, las chicas te llaman “streggae”, significa que no vistes correctamente, y de repente se me ocurrió reggae, hagamos reggae”, a T. Face, “Entrevista a Toots Hibbert”, *Liquidator*, n. 7 (2004), p. 21. Bob Marley també va oferir la seva particular versió. Segons ell, la paraula, de procedència espanyola, significava “la música del rei”. Altres músics, com el guitarrista Lynford Hux Brown, manifestaren que només descrivia el ritme propi de l'estil: “No es más que una broma, una palabra divertida que alude al ritmo entrecortado [ragged] y a la sensación del cuerpo. Si ha alcanzado un significado mayor, tanto da”, a T. White, *Bob Marley*, p. 42-43.

²⁵⁴ Per una aproximació acurada a aquest estil musical jamaicà vegeu “Dancehall”, a S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 231- 269; D. P. Hope, *Inna Di Dancehall: Popular Culture of Identity in Jamaica* (2006); N. C. Stolzoff, *Wake the Town and Tell the People. Dancehall Culture in Jamaica* (2000) i Ch. Potash, *Reggae, Rasta, Revolution. Jamaican Music from Ska to Dub*, Schirmer books, Nova York, 1995.

²⁵⁵ Estil que pren com a referent els precedents *remixes* instrumentals fets per Ruddy Redwood al segell Treasure Isle el 1967. Els primers discos *dub* van aparèixer als anys setanta, moment en el que va sorgir una nova generació de *sound system men*, propietaris d'equips com Home Town HiFi de King Tubby (situat a Waterhouse), Lloyd the Matador (a Waltham Park), Stereo i The Supreme Ruler del mateix Redwood (ambdós a Spanish Town). D'aquella època són títols com *Aquarius Dub* d'Herman Chin Loy, *Java, Java, Java, Java Dub* de Clive Chin o *Blackboard Jungle Dub* de Lee Perry, una de les figures del gènere juntament amb King Tubby i Horace Augustus Pablo Swaby. Sobre aquesta variant musical vegeu “Dub”, a S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 197-228; Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 308-335 i D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 101-103.

²⁵⁶ Reid va ser el veritable dominador del gènere mitjançant les edicions del seu segell Treasure Isle. El 1964 va reobrir els seus estudis gràcies als guanys obtinguts per la seva dona en unes apostes. A partir d'aleshores es va convertir en un referent per intèrprets com Dobby Dobson, The Paragons o Joya Landis que possibilitaren la re emergència de Reid en la indústria discogràfica del país.

²⁵⁷ Ambdós productors van ser els més prolífics en l'edició de discos de *rocksteady*. Un protagonisme que compartiren amb B.J. Kalnek Ken Lack, Edward O'Sullivan Lee Bunny “Striker” Lee (amb artistes com The Uniques, The Sensations o Pat Kelly), Winston Lowe, Lloyd Matador Daley, Sonia Pottinger, JJ Johnson, Harry A. Mudie i Joel Gibson Joe Gibbs. Aquest darrer va ser qui el 1967 va finançar les gravacions de la banda de Lynn Taitt supervisades per Lee Perry, per posteriorment editar-les en el seu propi segell Amalgamated. Vegeu “Catch this beat: the new producers”, a S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 72-80 i Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 171.

²⁵⁸ Nom que utilitzà en alguns dels seus enregistraments, juntament amb altres com Soul Agents o Harmonians, el trio The Kingstonians, anomenat així en homenatge a la seva població natal, la capital de Jamaica. Vegeu C. Larkin, *The Virgin Encyclopedia of Reggae*, p. 292.

²⁵⁹ Altres conjunts jamaicans que destacaren seguint l'exemple dels quartets i quintets americans van ser Slim Smith & The Techniques, The Three Tops, The Conquerors, The Jamaicans, The Tartans, The Rulers, The Emotions o The Diplomats. Posteriorment, per major facilitat per aranjarrar menys veus va afavorir l'aparició de trios vocals com The Wailers. Vegeu Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 170-171.

²⁶⁰ H. Lee, *Trench Town Reggae*, p. 87.

²⁶¹ Anteriorment a la seva eclòsió, conjunts com The Heptones (amb temes com “Equal Rights”, “Soul Power” o “Fight It To the Top”), The Gaylads amb “Africa” (Studio 1, 1967) o The Ethiopians (el trio format per Leonard Sparrow Dillon,

Jamaica, una mena de rock'n'roll tropical".²⁶² El *reggae* va ser el primer estil musical contemporani genuïnament jamaicà juntament amb el precedent *rocksteady*. A diferència dels gèneres anteriors restà aliè a les influències externes, majoritàriament nord-americanes, bastint una música autòctona basada en la tradició folclòrica de l'illa on la percussió i el baix (*drum and bass*) van prendre major protagonisme.²⁶³

Aquesta evolució musical es va originar arran de la visita d'Estat a Jamaica de l'Emperador d'Etiòpia, Haile Selassie I.²⁶⁴ Tres factors convergiren decisivament perquè aquest procés reeixís. En primer lloc, el substrat místic de la tradició mesiànica d'una població que compartia la reinterpretació de les teories bíbliques adoptades pels anomenats rastafaris. En segon lloc la difusió en les dues primeres dècades del segle XX de les tesis promogudes per l'activista afroamericà Marcus Garvey²⁶⁵ que van tenir un gran impacte social a l'illa per diversos motius; i, finalment, la cultura política del "*Black Power*" (poder negre)²⁶⁶ en boga, que es va difondre a Jamaica des dels anys cinquanta i

Aston *Charlie* Morris i Stephen Taylor) havien compost temes en la mateixa línia estilística introduïda pel *reggae*. Entre els pioners del gènere, quan aquest encara no tenia una denominació diferenciada del ritme *rocksteady*, hi trobem a solistes com Phillis Dillon amb la seva interpretació del tema "Perfidia" o Marcia Griffiths amb la cançó "Feel Like Jumping" editada per Studio One el 1968. Vegeu a Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 197.

²⁶² D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 44.

²⁶³ G. J. Fernández Monte, *El ska en España: escena alternativa, musical y transnacional*, p. 161. Sobre les transformacions musicals que comportà la transició vers el *reggae* vegeu L. Ehrlich, "The Reggae Arrangement" a S. Davis i P. Simon, *Reggae Bloodlines: In Search of the Music and Culture of Jamaica*, Da Capo Press, Cambridge, 1977, p. 52-55.

²⁶⁴ El 2 de novembre de 1930 Ras Tafari Makonnen (*ras* en llengua amàrica significa cap o cabdill), el net major del rei Saheka Selassie de Shoa i suposat descendent número 225 en el llinatge sucesori del rei Salomó de Jerusalem i la reina Makeda de Saba, va accedir al tro de Etiòpia, rebent els títols de *Negusa Negast* (Rei de reis), Senyor dels senyors i Lleó conqueridor de la tribu de Judah. Sobre l'emperador etiop vegeu E. Waughn, *The Coronation of Haile Selassie* (2005); T. White, *Bob Marley*, p. 59-78 i la crònica novel·lada de la decadència imperial etiop de R. Kapucinski, *El emperador*, Anagrama, Barcelona, 2001. Sobre els vincles de Selassie amb el rastafarisme o rastafarianisme, com també es coneix, i el *reggae* vegeu J. Akell, *Rasta: Emperor Haile Selassie and the Rastafarians* (1997); Ch. Salewicz, *Rude Boy: Once Upon a Time in Jamaica*, p. 120-125; C. Viñas, "La profecia rastafari. De Haile Selassie a Bob Marley", *Clio*, n. 57 (VII/2006), p. 68-71 i Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 63-87.

²⁶⁵ Nascut el 17 d'agost de 1887 a St. Ann's Bay (Jamaica). Garvey va ser descendent dels *maroons* (esclaus que van ser alliberats pels espanyols a Jamaica el 1655 per lluitar contra els britànics). Editor, orador, periodista i empresari, apodat *Mose*, va ser el líder de la Printers Union a Kingston on va editar la seva pròpia publicació *Garvey's Watchman* i va liderar el 1908 una vaga del sector. Un any després va recórrer Amèrica Central treballant com a temporer, coneixent de primera mà la situació laboral dels seus compatriotes a Bocas del Toro (Panamà), Costa Rica, Equador, Hondures, Colòmbia, Venezuela i Nicaragua. El 1912 va arribar a Londres, on va ser alumne del Birkbeck College i deixeble de l'erudit egipci Duse Mohammed Ali. De nou a Kingston, l'estiu de 1914 Garvey va organitzar la Universal Negro Improvement and Conservation Association and African Communities League [UNIA-ACL], que pretenia instaurar un sistema educatiu universitari per la població negra jamaicana. Establert al barri d'Harlem (Nova York) des del 23 de març de 1916, va fundar el diari *The Negro World*, la revista mensual *The Black Man* i la secció nord-americana de la UNIA (amb prop de dos milions d'afiliats), que pregonava pel retorn a Àfrica, fet pel qual va crear la companyia de vaixells Black Star Line, recollint així el pensament de pioners com Alexander Bedward, Henry McNeil Turner, Dr. Martin R. Delany o Alfred C. Sam. Una declaració feta, pressumtament per Garvey, durant un dels seus discursos ("Mireu cap a Àfrica, a la coronació d'un Rei Negre, ell serà el redemptor") va afavorir la cohesió del naixent moviment rastafari que rendia culte a l'Emperador etiop Haile Selassie. El 1922 Garvey va ser detingut, juntament amb altres tres membres de la UNIA, per suposat frau postal. Un any després va ser jutjat i condemnat per frau i evasió fiscal, ingressant el 3 de febrer de 1925 a la presó d'Atlanta fins que el president nord-americà John Calvin Coolidge va conmutar-li la pena el 1927. El desembre d'aquell mateix any va ser deportat a Jamaica. Dos anys més tard va fundar el People's Political Party [PPP]. Desencisat amb classe política de l'illa el 1935 va marxar novament a Londres on va morir cinc anys més tard, el 10 de juny de 1940, enmig de la pobresa. El 1964, després d'assolir Jamaica la independència, el seu cos va ser traslladat a la seva terra natal rebent honors d'estat, no debades rebé el títol pòstum d'Heroi Nacional. La seva figura va ser recordada per diversos artistes com Don Drummond qui el 1964, any del seu enterrament a Jamaica, va editar "The Reburial" produït per Justin *Phil* Yap. Figures destacades del *reggae* com Winston *Burning Spear* Rodney, qui el 1975 va publicar el disc *Marcus Garvey* (Island, 1975); Manley Augustus *Big Youth* Buchanan al tema "Marcus Garvey Dread" inclòs a l'àlbum *Dreadlocks Dread* (Klik, 1975) o Fred Locks i el seu "Black Star's Liners" entre altres també mentaren Garvey en les seves composicions. Vegeu E. D. Cronon, *Black Moses: Story of Marcus Garvey and the Universal Negro Improvement Association* (2006); M. Garvey, *Selected Writings and Speeches of Marcus Garvey* (2005); T. Draper, *El nacionalismo negro en Estados Unidos* (1972); Ch. Salewicz, *Rude Boy: Once Upon a Time in Jamaica*, p. 139-145; D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 51-52; T. White, *Bob Marley*, p. 29-38; Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 69-75 i P. Sherlock i H. Bennett, *The Story of the Jamaican People*, p. 292-315.

²⁶⁶ Cal remarcar en aquest sentit la visita a Kingston l'estiu de 1965 del reverend Martin Luther King, figura emblemàtica de la lluita pels drets civils de la població negra nord-americana. L'entusiasta rebuda oferida per part dels jamaicans va evidenciar la cristal·lització del discurs panafricanista entre la població del país. Als anys setanta destacats activistes *black panther* com Eldridge Cleaver i Angela Davis incidiren també en la conscienciació de la població negra durant la

permeté la consolidació d'una consciència en clau racial entre la classe obrera del país, on el 75% de la població era negra. Aquest cúmul d'elements afavorí la configuració d'un segment descontent de la població fart de la pobresa que assolava l'illa.²⁶⁷ Així s'explica perquè la visita de Selassie el 1966 fou un esdeveniment històric per la comunitat rastafari local.²⁶⁸ Segons les creences d'aquesta, el monarca africà encarnava el messies que Garvey vaticinà que deslliuraria al poble negre de tota opressió. Amb aquesta profecia com a referent, Selassie esdevingué pels seguidors del moviment espiritual rastafari una figura de culte i el reconegueren com el seu anhelat redemptor: *Jah* (Déu a la terra).²⁶⁹

El 21 d'abril d'aquell any l'emperador etiop va arribar a Jamaica. La seva estada fou inserida en el viatge oficial de Selassie per les illes del Carib.²⁷⁰ La seva rebuda a l'aeroport de Kingston evidencià el seu ascendent entre la

seva visita al campus de la University of West Indies de Mona, als afores de Kingston. En la dècada anterior va ser rellevant en la concreció d'aquesta teorització la figura del líder afroamericà Malcolm X. L'origen del terme *Black Power* es remunta, però, al 1959 quan l'escriptor Richard Wright va publicar un llibre sobre la independència de Ghana de títol homònim. Vegeu K. Ture i Ch. V. Hamilton, *Black Power. The Politics of Liberation*, Vintage Books, Nova York, 1992; B. Seale, *Seize the Time. The History of Black Panther Party and Huey P. Newton*, Black Classic Press, Baltimore, 1996 i T. G. Vincent, *Black Power and the Garvey Movement*, Ramparts Press, Nova York, 1971.

²⁶⁷ La situació econòmica i social de l'illa no va millorar amb l'arribada al poder de Michael Manley el 1972. Jamaica havia deixat de ser un país eminentment agrícola per transformar-se en una nació industrial que comerciava amb productes extrets de les seves mines i tenia una oferta turística atractiva. Malgrat tot, una quarta part de la població activa va restar a l'atur mentre la inflació es disparava fins el 40%. La violència continuava present als barris i carrers. Les condicions de vida de la majoria d'habitants de Jamaica eren precàries, sobretot les dels residents als suburbis de la capital i a les àrees rurals muntanyenques, que llindaven la pobresa. Un panorama que va perpetuar l'ascendent de la fe rasta entre els habitants del país. Manley va néixer a St. Andrew (Jamaica) el 10 de desembre de 1924, va ser el segon fill de Norman Washington Manley (fundador del PNP i Primer Ministre del país el 1955) i de l'esculptora Edna Manley. Durant la Segona Guerra Mundial va servir com a voluntari a la Força Aèria de Cà나다. A la fi del conflicte va estudiar a la London School of Economics fins la seva graduació el 1949. De nou a Jamaica va treballar com a *freelance* entre 1950 i 1951 fins convertir-se en articulista i editor del diari *Public Opinion*. Va exercir com a sindicalista del sector sucrer de la National Worker's Union fins que el 1962 va acceptar un càrrec al Parlament iniciant així la seva carrera política. Set anys després, coincidint amb la retirada del seu pare, va assumir el lideratge del PNP fins que el 2 de març de 1972 va ser escollit Primer Ministre de Jamaica. Va contraure matrimoni amb Beverly Anderson, una reconeguda figura de la ràdio i la televisió locals. Durant el seu mandat, tot i les reformes socials que va engregar i l'apropament a la comunitat rasta, el país va patir una significativa espiral de violència protagonitzada pels partidaris dels dos partits més influents, el JLP del seu rival Edward Seaga i el propi PNP de Manley. Un fet que va motivar que el gener de 1976 es declares l'estat d'emergència al país. El 1980 el PNP va ser derrotat a les eleccions i Seaga va ocupar la presidència. Manley va retornar al poder el febrer de 1989 allunyat, però, de la seva anterior retòrica socialista que l'havia apropat a la veïna Cuba i el bloc soviètic. El 1992 es va haver de retirar de la vida pública oficialment per culpa d'unes dolències cardíaques que precipitaren l'ascens del seu successor Percival J. Patterson. El 6 de març de 1997 va morir a Kingston als setanta dos anys víctima d'un càncer de pròstata. Per aprofundir en la biografia de Manley vegeu D. E. Levi, *Michael Manley: The Making of A Leader* (1990) i D. Panton, *Michael Manley: The Great Transformation* (1993).

²⁶⁸ Precisament pren el seu nom de la conjunció del títol nobiliari de Selassie i el nom d'aquest: Ras Tafari. El culte rasta es gestà al voltant del predicador Leonard Percival Howell, apodat *Gong*, un dels seus pioners juntament amb Robert Hinds (deixeble d'Alexander Bedward i mà dreta d'Howell), H. Archibald Dunkley i Joseph Nathaniel Hibbert (membres de la secta egípcia Gran Fraternitat Antiga del Silenci), Robert Athly Rogers, Ferdinand Rickets, B. L. Wilson, Claudius Henry (fundador de l'Església Reformada Africana), Altamont Reed, Mortimer Planner (o Planno), Vernal Davis i Paul Ervington. Per aprofundir en la gènesi i el desenvolupament de la doctrina rastafari vertebrada a la dècada dels anys trenta del segle XX al voltant de l'anomenada *Holy Piby* (Biblia de l'home negre), després de l'entronització de l'emperador etiop Haile Selassie, a assentaments com el de Dungle o els situats als boscos de St. Thomas o a les muntanyes de St. Catherine (com l'anomenat Pinnacle, un campament instal·lat en una plantació abandonada on residiren durant 14 anys prop de 1.600 rastes) i Wareika, ubicades a l'extrem oriental de Kingston, vegeu J. Owens, *The Rastafarians of Jamaica* (1976); B. Chevannes, *Rastafari, Roots and Ideology* (1995); H. Campbell, *Rasta & Resistance from Marcus Garvey to Walter Rodney* (1985); H. Lee, *Trench Town Reggae*, p. 241-247 i D. Hebdige, *Cut'N'Mix*, p. 51-61. Gràcies a l'èxit assolit pel conjunt musical The Wailers, des de mitjans dels anys setanta el rastafarisme va esdevenir gairebé l'únic referent musical de l'illa, a més del més popular i difós arreu del món.

²⁶⁹ Pels jamaicans Etiòpia simbolitzava Àfrica, la terra dels avantpassats víctimes de l'esclavatge. Aquesta creença es va difondre entre la població del país caribeny a partir de 1784, quan el pastor baptista nord-americà George Liele va fundar l'Església ortodoxa etiop a l'illa. Com descriu Timothy White: "El advenimiento de Selassie se tomó como una prueba resplandeciente de que el día de la Liberación estaba al alcance de la mano para toda la gente negra oprimida, tal y como habían profetizado los seguidores de Garvey, que querían regresar a África, y los agitadores del sincrético culto rastafariano", a T. White, *Bob Marley*, p. 75.

²⁷⁰ De fet la gira per països caribenys del monarca etiop vingué propiciada per la invitació que efectuà el primer ministre de Trinitat, Eric Williams, i l'interès mostrat per un grup de nacionalistes africans residents a Jamaica encapçalats pel doctor M. B. Douglas. Vegeu P. Sherlock i H. Bennett, *The Story of the Jamaican People*, p. 400.

comunitat rastafari jamaicana,²⁷¹ a l'hora que trasbalsà la població local.²⁷² En paraules de la periodista francesa Héléne Lee: "Jamaica entró en trance".²⁷³ Hom ha descrit l'ambient que es va viure a la capital així:

Un tumulto ensordecedor surgió de las masas, que golpeaban tambores de calabaza, encendían petardos, ondeaban banderas, y agitaban pancartas y carteles con los lemas: 'Derechos humanos ya', 'Mirad al Cordero de Dios', y 'No pongas tu mano sobre el ungido del Señor'. Gritaban exortaciones del tipo '¡Salud al Hombre!', y también se oyeron los enormes cuernos abeng de los *maroons* [els esclaus que durant el segle XVII fugiren de les plantacions i s'establiren en comunitats a Trelawny Town i les Blue Mountains, el mot deriva del terme castellà 'cimarron'].²⁷⁴

Els *sufferah* (desclassats)²⁷⁵ i la resta d'habitants dels suburbis i les empobrides zones rurals del país van trobar en la "renovada fe" dels artistes autòctons la millor redempció als seus neguits quotidians. Les expressions musicals en clau rastafari, que durant els períodes *rude boy* i *rocksteady* van ser esporàdiques, a partir d'aleshores van esdevenir habituals de la mà de productors com Derrick Harriott, Clancy Eccles, Joe Gibbs o Harry J. El culte rastafari, segons Lloyd Bradley, va esdevenir una part integral de l'evolució i popularització de la música de Jamaica.²⁷⁶ Un fet evident en l'àmplia varietat d'instruments adoptats pels rastes que el *reggae* va incorporar, com els bongos, ratlladors o tambors de mans originaris de l'època dels esclaus, la percussió *burru* o cultes indígenes caribenys com la *kumina*.²⁷⁷

Pel que fa a la gènesi del *reggae*,²⁷⁸ els primers músics en emprar públicament el terme foren The Maytals a ☺ "Do the Reggay" (1968, Beverley's): "Vull ballar reggae amb tu/ vine amb mi/ ballem/ és el nou ball de moda a la ciutat/ pots moure el cos/ i fer reggay, reggay, reggay".²⁷⁹

²⁷¹ Selassie va comprovar en persona el seu poder de convocatòria quan a l'aterrar l'avió que el transportava a l'aeroport de Palisadoes prop de 100.000 rastes entusiastes arribats de les muntanyes Wareika, Cockpit, Portland, St. Catherine, Hanover, St. Elizabeth, Oracabessa o Morant Bay envaiïren la pista i van rodejar l'aparell provocant escenes caòtiques. L'emperador, espantat per la rauxa dels seus fervents seguidors, va restar a l'interior de l'avió fins que el líder rasta Mortimer Planno (membre del Temple Teocràtic Diví de Rastafari de Kingston) va calmar les masses i li va garantir la seva integritat física. Vegeu T. White, *Bob Marley*, p. 41; *Ibidem*, p. 192-194 i "Wild welcome for Negus", *The Daily Gleaner* (22/04/1966), p. 1.

²⁷² Per celebrar la visita del Rei de Reis a Kingston, Peter Tosh va enregistrar el tema "Rasta Shook Them Up" (1966, Coxson). Una típica cançó de *rude boy music* però amb una lletra de contingut obertament rasta. Durant la recepció oficial, que va incloure danses *kumina*, va actuar davant l'emperador etiop Count Ossie and the Mystic Revelation of Rastafari que interpretaren el tema "Haile Selassie Is the King of Kings". A partir de 1968, cada 21 de juliol, la comunitat rastafari jamaicana rememora la visita de Selassie amb una cerimònia anomenada *grounation*. Una mena de concentracions que duraven tota la nit al so dels tambors *nyahbingi* on participaven centenars de persones, "se lo pasaban de fiesta por la tarde, comían carne de coco, arroz y guisantes y, por la noche, entonaban las tradicionales 'Bonga Man', 'Lumba' y los cánticos *nyahbingi*, con tamborileros que establecían un asombroso ritmo mediante un trío de percusión consistente en tambores repeater, funde y bass (repetidor, fundamental y bajo). Los dreads se ponían en cuclillas en apretados círculos, y se pasaban la pipa chillum, un marguile de arcilla con un tubo de quince centímetros 'unskanked' (desencorvado, de ahí viene el nombre del baile *skank*)", a T. White, *Bob Marley*, p. 260. Vegeu també S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 75 i R. Tortello, "All Hail. The State Visit of Emperor Haile Selassie I", *Jamaica Gleaner*, edició digital (25/III/2002).

²⁷³ H. Lee, *Trench Town Reggae*, p. 97.

²⁷⁴ T. White, *Bob Marley*, p. 243. Sobre els *maroons* vegeu P. Sherlock i H. Bennett, *The Story of the Jamaican People*, p. 133-149.

²⁷⁵ Vegeu la referència als mateixos a l'àlbum homònim del conjunt The Kingstonians, *Sufferer* (Trojan records, 1970) produït per Derrick Harriott als estudis Dynamic Sounds de Kingston i que va comptar amb The Crystalites com a banda d'acompanyament o a *singles* com *Sufferer's Time* (Upsetters, 1976) de The Heptones.

²⁷⁶ L.I. Bradley, *Bass Culture*, p. 64.

²⁷⁷ *Ibidem*, p. 205.

²⁷⁸ En l'àmbit musical el terme *reggae* s'utilitza sovint per englobar tots els gèneres que bastiren la música contemporània jamaicana: des de l'*ska*, fins al *reggae* passant pel *rocksteady*. Així, l'*ska* es reconegut com una de les etapes inicials d'aquest procés de concreció d'una música autòctona que culminà amb la gestació del *reggae*. L'èxit internacional assolit per aquest gènere afavorí la seva explotació comercial i popularitzà l'ús de la marca *reggae* per referir-se a qualsevol estil musical originari de Jamaica.

²⁷⁹ "I want to do the reggay with you/ come on to me/ do the dance/ is this the new dance going round the town/ you can move your body/ and do the reggay, reggay, reggay, reggay". Gairebé en paral·lel, altres artistes van fer propostes

La seva evolució vers el misticisme religiós²⁸⁰ va ser clau –com veurem a continuació– per entendre el posterior distanciament del *reggae* per part dels *skins*,²⁸¹ els majors apassionats i consumidors de música jamaicana a Gran Bretanya. El declivi en l'interès *skinhead* pel *reggae* comença a l'inici de la dècada dels anys setanta, quan el rastafarisme esdevingué predominant en la música jamaicana i la seva exaltació de la negritud el va fer menys atractiu.²⁸² Un allunyament que pel sociòleg Dick Hebdige va abocar als *skins* “a una perpètua adolescència”²⁸³ ja que no adoptaren els gèneres musicals sorgits de l'evolució posterior de la música jamaicana sinó que restaren fidels als referents inicials d'aquesta: l'*ska* i el *rocksteady*.

L'estil posteriorment anomenat *early reggae*²⁸⁴ es va caracteritzar per un ritme diferent del precedent *rocksteady*.²⁸⁵ L'omnipresent ritme del baix i el teclat va motivar que fos conegut també com *moon organ*. Un so capaç de prefigurar tots els estils posteriors i emparar els anteriors.²⁸⁶

A mode de balanç, abans d'endinsar-nos en els diferents estils juvenils sorgits a Gran Bretanya als anys cinquanta i seixanta esmentarem els elements més destacats del llegat dels *rude boys* en relació a l'estil *skinhead*. Un primer tret a tenir en compte és que l'estil que aquests adoptaren es convertí en un referent ambivalent entre la població, d'atracció i rebuig, atesa la fascinació que despertà entre els joves la imatge d'aventurer faldiller que projectaren i el temor que la seva violència generà entre els adults, quelcom similar a l'impacte que tingueren les bandes *skins* una dècada després a Gran Bretanya. Una segona característica rellevant dels rudes que també trobarem en els *skinheads* fou la vinculació identitària amb el territori, un element que aquests reproduïren també anys després, acompanyat per trets estètics (vestimenta i música) i una agressiva masculinitat. En definitiva, identitat i territori, creació d'una imatge –o autoimatge– i adopció d'una música, esdevingueren els eixos vertebradors de l'estil *skinhead*, que ja foren propis –com es pot apreciar– dels *rude boys*.

similars, com els temes “Feel the Rhythm” i “Bangarng Crash” de Clancy Eccles i Lee Perry. Vegeu D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 247.

²⁸⁰ Evident en la profusió de lletres referents al Vell Testament, *Jah*, la repatriació i la *ganja* (herba sagrada) i en cançons com *Satta Massa Gana* (Studio One, 1969) de The Abyssinians (títol en llengua amàrica que significa “donem gràcies i alabem”), enregistrat el març de 1969 i considerat tot un himne *roots reggae*, i en les composicions del cantant Winston *Burning Spear* Rodney. Per aprofundir en la relació entre el *reggae* i les tradicions religioses autòctones, com el revivalisme o la *Pocomania*, influents en la seva gènesi vegeu “The roots of reggae: religion and religious music”, a D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 47-50.

²⁸¹ Segons Hebdige: “La música se iba comprometiendo más con cuestiones raciales y con el rastafarianismo, empezaron a estallar grandes contradicciones [...] que irrumpieron en el campo de batalla de la estética y el estilo [...] Al irse centrando cada vez más el *reggae* en su negritud, empezó a perder atractivo para los *skinheads*”, a D. Hebdige, *Subcultura. El significado del estilo*, Paidós, Barcelona, 2004, p. 84-85.

²⁸² S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 92.

²⁸³ D. Hebdige, “Reggae, Rastas and Rudies”, a S. Hall i T. Jefferson (eds.), *Resistance Through Rituals*, p. 150.

²⁸⁴ Per aprofundir sobre el període d'eclosió del *reggae* a Jamaica vegeu “Early reggae”, a S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 83-126.

²⁸⁵ Derrick Morgan apuntava també com a característica del *reggae* un major protagonisme de la percussió, que enfatitzava els sons de l'anomenat *burro drum*, una tradició basada en el diàleg dels tambors *ashanti*, inicialment ubicada a Clarendon i posteriorment traslladada a Kingston, pels esclaus de l'Àfrica occidental i recuperada per artistes rastafaris com Count Ossie. Els *ashanti* els utilitzaven en grups de tres, “con el atumpan, de registro agudo, como solista improvisador, acompañado por los tambores contralto y bajo, de nombre apentemma y petia, respectivamente. Percutidos como sonajeros, cajas de rumba, maracas y saxas (saxos de botella, cuyas bocas las cubrían con membranas), los tambores burru, a menudo, saludaban el regreso a casa de un esclavo, tras haber pasado por la cárcel, o a la víctima de una flagelación, cuyas heridas habían sanado. En la década de los treinta, los primeros rastafarianos adaptaron la táctica burru en sus conjuntos [...] con el sagrado akete, o repetidor (solista), el fundeh (rítmico) y los bombos tras sustituir las odas burru a los más recientes triunfos sobre las desgracias del cautiverio por los cánticos de plegaria rasta tradicional, derivados del misticismo copto”, a T. White. *Bob Marley*, p. 164. [Testimoni de Morgan recollit al documental *Forward March. The Story of Jamaican Music*, capítol 1, BBC (2004)].

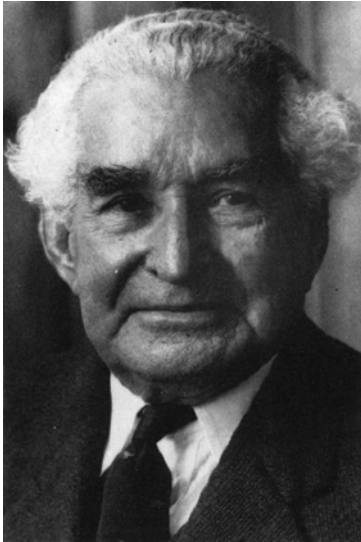
²⁸⁶ S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 83.

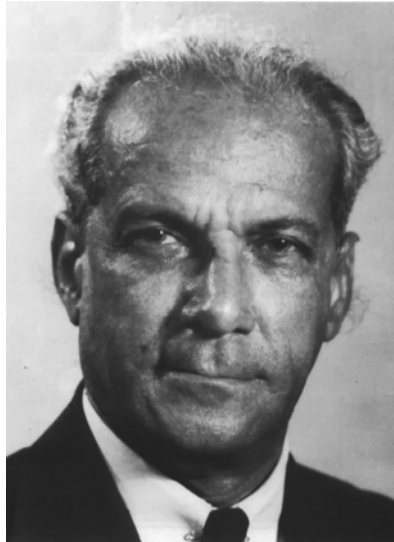
1962 fou l'any en que Jamaica aconseguí la seva independència. Per celebrar-ho es composaren temes com "Joybells for Independence" (sota). La fi de la colonització britànica comportà l'ascens al poder de les elits locals.

La música del Carib esdevingué el passatemps principal dels turistes que visitaven l'illa. Anys més tard es convertí en el seu màxim reclam. Entre els primers grups que destacaren hi havia The Wailers (a la dreta lluint estètica *rude boy*) integrats per uns joves Peter Tosh, Bob Marley i Bunny Livingstone.

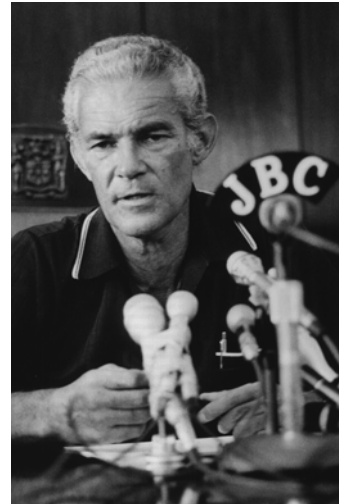
Alexander Clarke Bustamante (1884-1977), Primer Ministre de Jamaica entre 1962 i 1967. Fundà la Bustamante Industrial Trade Union [BITU].

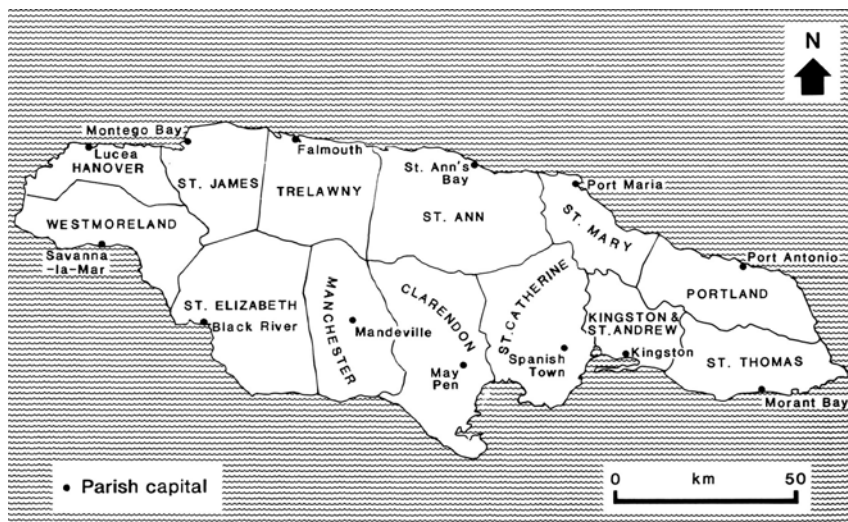
Norman Washington Manley (1893-1969), cosí de Bustamante, fundador del People's National Party [PNP]. Ocupà diversos càrrecs en l'administració colonial.

Edward Seaga (1930-). Primer Ministre de Jamaica entre 1980 i 1989. Impulsor de la indústria musical a l'illa. Fundà West Indies Records Limited [WIRL].

Michael Manley (1924-1997). Primer Ministre de Jamaica entre 1972 i 1980 i entre 1989 i 1992. Líder del PNP. Fill de Norman W. Manley.

Mapa de Jamaica que permet situar la ubicació geogràfica de les principals ciutats del país.

The Sunday Gleaner
 Advertisers: Please note—31,000 Copies issued every Sunday which are circulated over the entire island.

Police Offer £200 For Information Leading To Arrest Of Ivanhoe Martin
REWARD OUT FOR KILLER
Two Appearances In Eastern Kingston

TWO HUNDRED POUNDS REWARD are offered by the police for information leading to the arrest of Ivanhoe Martin, who on the 1st of August shot two men in the streets of Eastern Kingston. The police are offering the reward for information leading to the arrest of the killer. The reward is payable in full on the day the killer is arrested. The reward is payable in full on the day the killer is arrested.

LATE GREEN PRESIDENT
Marie Aiding Premier in Task

FRANCE: Schuman Trying For Cabinet
Marie Aiding Premier in Task

STAIN BORN HIS BIER
Labour MP Drowned in Attempt to Save Child

LABOUR MP DROWNED IN ATTEMPT TO SAVE CHILD
Victim of Bad English Weather

Berlin: Special Blockade Meeting Today

Tito Getting Cool To Greek
Communist Head

THIS IS THE KILLER

Workers' Strike Ends

More Letters

Letters to members of the Crime Investigation Department and the Gleaner purported to be written by Ivanhoe Martin, were received again yesterday. It would appear that they were written by chance, or persons with personal grievances against the police force.

The single possible exception was a letter posted during yesterday in the Kingston postal area with Cockburn Pen as the address. The writer of the letter signed himself "Ivanhoe Martin" but in the body of the letter made reference to a name which has not been connected with the amazing chain of incidents started by Tuesday night's shooting. He said that his real name was not Ivanhoe Martin but Ivan Brown but Ivanhoe Blackwood.

The surname of "Rhyging's" mother, a woman who owns property in Lawrence Tavern, is Blackwood. When he was last arrested there was some suggestion that "Rhyging's" name was Blackwood.

The fact that this is not very well known in the Corporate Area adds a note of verisimilitude to one of yesterday's letters to the Gleaner which duplicates a postal package received the previous evening without any name, and a sheet of blank paper inside.

Not Open Lion For U.K. Colon

£150,000 Loan For Renewal Of Sewage Plant

Tom Of A Dog

Underworld Shelters "Rhyging" Police hampered

As the Police reward of £200 failed to bring in information of the whereabouts of Ivanhoe Martin, the whistler went the rounds in Kingston's west-end yesterday that criminal elements of the city's population had against the Police actively aiding the gun killer in evasion. These were severe day pointing to vandals in the area who were expected to and police vigilance at nightclubs on all out of the city tended almost a certainty whose bullets have so long remained within the Corporate Area, as reported by Police heads to the fact that this parish or that of However, the police no leads go by. All said, and through and last night the... has... should of being up, as several suspected of... the streets of the... and by... police... Snags... The... of... with... Kingstone's criminal... led to... police... while... call... who have seen the... made it impossible for... to... on the spot in... to... in... Western Kingston... that the wanted man... at night... at... the Spanish Town... Road... Maudslayi Avenue... Swimmer's Pen area... Police appearance... at... a theatre on Monday... hunt for the cop-killer... that Martin had an... of his favourite types... there is a report that he... along the Waltham Park... Monday morning... standing by a... shining chrome-plated bicycle, and

'Rude boys' set broken bottles for motor cars

Gleaner Western Bazaar MONTEGO BAY, S.F., Dec. 21. Motorists in Montego Bay have been having a very trying time since Christmas morning. Reason: the streets of the town are littered with broken bottles, smashed by "rude boys" at night. This has resulted in an alarming number of punctured tyres on cars. In many instances all four tyres on a car have gone flat simultaneously. The police have not been able to catch up with the 'rude boys' and the condition continues unabated.

GOVERNMENT NOTICE

MAIL NOTICES

Police Notice Reward £200

A reward of Two Hundred Pounds will be paid for information which leads to the arrest of IVANHOE MARTIN wanted for murder.

W. A. CALVER, Commissioner of Police.

4th Sept. 1948.

Thousands Flee Homes

Question Message To World 'Oppose Those Who Sow Seeds Of War'

Els populars westerns de factura italiana influïren en els rude boys i en les produccions musicals jamaicanes.

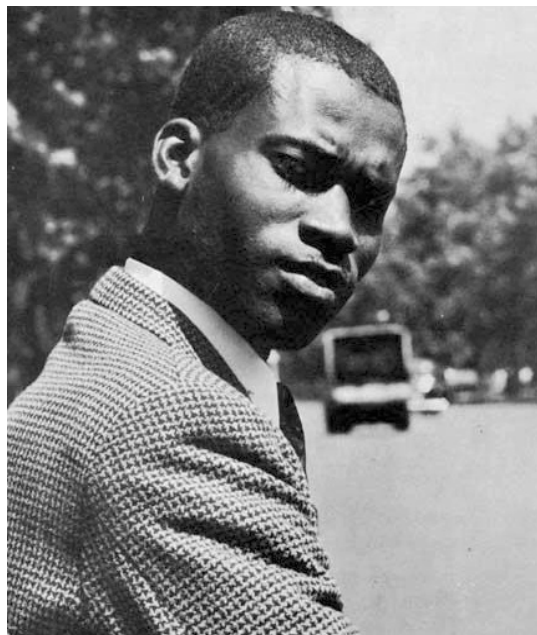

DJANGO
 EASTMANCOLOR WIDESCREEN
FRANCO NERO
LOREDANA NUSCIAK
 UN FILM DI **SERGIO CORBUCCI**

Dandy Livingstone (dreta) fou autor de diverses cançons de temàtica rude boy, com "A Message To You Rudie" (damunt dreta), que anys més tard fou versionada amb èxit pel conjunt britànic The Specials.

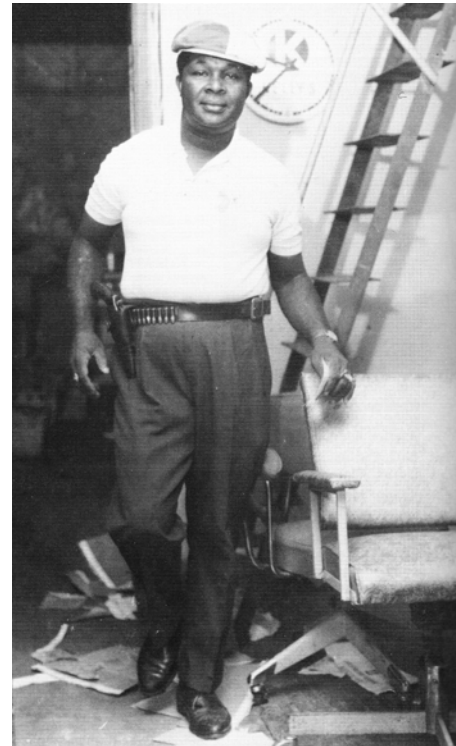
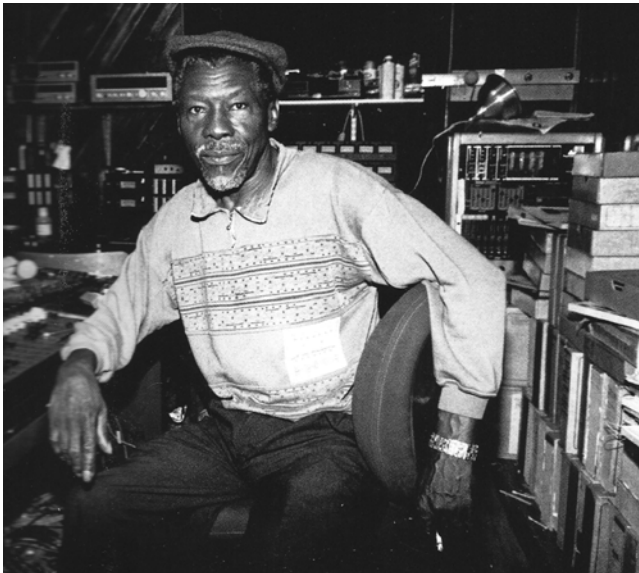

THE GOOD THE BAD AND THE UGLY

El guitarrista Ernest Ranglin (primer esquerra) i el pianista Theophilus Beckford (segon esquerra) foren dos dels músics pioners de l'ska.

Dos dels productors més afamats durant l'eclosió de l'ska a Jamaica: Clement Coxsonne Dodd (damunt) i Arthur Duke Reid (dreta). Noteu com Reid porta una pistola a la cintura, no debades els temps dels nois rudes eren temps perillosos.

Galeta d'un senzill editat per Coxsone records (damunt). Els *sound systems* (dreta), juntament amb la ràdio, foren el mitjà que permeté la ràpida difusió de l'ska a Jamaica.

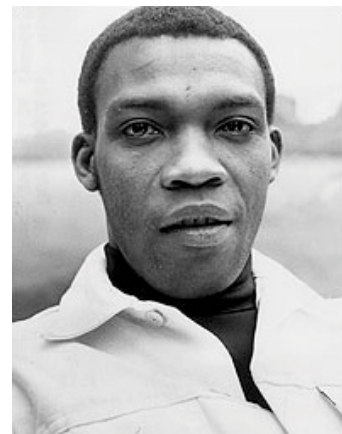
Portades de discs d'ska enregistrats per conjunts com The Skatalites i Byron Lee & The Dragonaires, dues de les formacions jamaicanes més destacades del gènere.

Cecil Bustamante Campbell, conegut amb el sobrenom artístic de *Prince Buster* (esquerra), fou pioner de l'ska jamaicà. Galeta del senzill "Prince of Peace" (damunt) publicat en el seu propi segell.

El cantant cec Derrick Morgan (esquerra) fou una de les figures destacades de la música jamaicana a la dècada dels seixanta.

Laurel Aitken (esquerra) i Desmond Dekker (damunt) foren dos dels màxims difusors de l'ska i l'estètica *rude boy* a Gran Bretanya. Les seves gires afavoriren l'extensió del gènere entre el jovent britànic.

**BLUEBEAT'S
GREATEST
FANS—THE
SKINHEADS**

DESPITE the fact that the very likeable Mr. Stephen Ellis of the Love Affair lays claim to being the original skinhead, they're not in general a lovable lot!

Skinheads are the new wave mods - and like many of their predecessors, bluebeat is THEIR music.

A skinhead is easy to recognise. Making a grand stand against hippies, long-hairs, drop-outs and all similar breed, the skinhead sports a haircut even shorter than the mod. In fact it's a good down to earth crew-cut.

Fashionwise, as they say, the skinhead also sticks out from the crowd. Boots (sort of Army style things without the metal) stamp non-chalantly across the tufted carpet, and jeans three sizes too small with no need for moral or material support are held up by good old fashioned braces of all styles and hues! Black eyes and other minor scars are predominant, for the skinheads are not by nature a peaceable pack.

This aside, the skinheads of Britain are considered the experts on blue beat 1969. Some of them know far more about the music than their West Indian colleagues.

Skinheads by nature are uniform. They all look alike, they all move around in bands, and they all follow each other. So it could be said they like the uniformity of bluebeat.

Mods i skins, juntament amb els joves d'origen caribeny, esdevingueren apassionats de la música jamaicana. La incidència dels *skinheads* en el gènere s'evidencia en cançons o discs com *Skinhead Moonstomp* de Symarip editat per Trojan records el 1969. El seu seguiment fou tan rellevant que, fins i tot, va prendre la denominació *skinhead reggae*.

SKINHEAD REGGAE

The Maytals foren els primers en emprar la paraula *reggae (reggay)* per donar nom a l'estil que aparegué atesa l'evolució de l'*ska*. El 1968 publicaren el disc *Do The Reggay*.

El 1966 Haile Selassie visità Jamaica (damunt). El monarca etiop (dreta sota) restà sorprès de l'allau entusiasta que s'aplegà a l'aeroport de Kingston. El Rei de Reis s'erigí en la divinitat de la comunitat rastafari, no debades era anomenat *Jah* (Déu a la terra). El seu ascens al tro significà pels seus seguidors el compliment de la profecia citada per l'activista afroamericà Marcus Garvey (damunt dreta): "Mireu cap a Àfrica, a la coronació d'un Rei Negre, ell serà el redemptor".

2. ELS ANTECEDENTS AUTÒCTONS DELS SKINHEADS: ELS TEDDY BOYS

Acosados por la policía, acusados por los jueces, incomprendidos por sus mayores y reprendidos por sus profesores, el teddy boy resistía el nuevo contexto inglés de bienestar social [...] Todo a su alrededor era visto como una amenaza, como una invasión

S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*²⁸⁷

Juntament al fenomen *rude boy*, per tal de comprendre l'aparició dels *skinheads* a Gran Bretanya hem d'analitzar la irrupció dels *teddy boys*,²⁸⁸ que tingué lloc als anys cinquanta. Aquests constituïren la primera subcultura genuïnament europea,²⁸⁹ a la que es van adscriure centenars de britànics —els anomenats *post-war teenagers*—²⁹⁰ majoritàriament nois d'extracció obrera. La presència de les anomenades *teddy girls*, que adoptaren un estil similar al dels nois (afegint peces com faldilles, espadnyes i barrets entre d'altres), va ser minoritària. Els estudis sociològics de l'època van situar als *teds* en el *lumpen*, atès el seu baix estatus social.²⁹¹

Aquests van emergir en un país que sortia d'un conflicte bèl·lic que va precipitar el racionament del menjar i la roba. La recessió que assolava Europa va potenciar la insatisfacció d'aquests joves, que manifestaven el seu desencís exterioritzant rebel·lia i rebutjant el món adult.²⁹² No va ser fins el 1951 quan Gran Bretanya va deixar enrere les penúries econòmiques per encetar un decenni de prosperitat:

Los esfuerzos de reconstrucción que se habían sucedido tras el conflicto bélico habían fomentado un mercado de trabajo abierto, y como consecuencia, el desempleo descendió [...] Esta libertad económica, combinada con el final del Servicio Militar (en 1953 el Gobierno Tory de Anthony Eden abolió el National Service) ofreció nuevas oportunidades a los jóvenes.²⁹³

En la seva conformació hi van confluïr dos factors: D'una banda, el creixement econòmic que a finals dels anys cinquanta va augmentar el nivell

²⁸⁷ S. Rocha, *Agotados de esperar el fin. Subculturas, estéticas y políticas del desecho*, Virus, Barcelona, 2008, p. 35

²⁸⁸ Sobre els *teds*, anteriorment coneguts com *Edwardians*, *Cosh boys* o *Ton-up boys*, vegeu T. Jefferson, *The Teds. A Political Resurrection*, University of Birmingham, Birmingham, 1973; Ch. Steele-Perkins i R. Smith, *The Teds*, Travelling Light/Exit, Londres, 1979; P. Rock i S. Cohen, "The Teddy Boy" a V. Bogdanor i R. Skidelsky (eds.), *The Age of Affluence, 1951-1964*, Macmillan, Londres, 1970, p. 288-320 i S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 33-40.

²⁸⁹ Com apunta el sociòleg Peter Marsh, els *teds* van tenir els seus fenòmens homòlegs contemporanis en països com França i Alemanya: els *blousons noirs* i els *halbstarke*, o *halbstarcken-kravalle* com també se'ls anomenava, respectivament, als quals l'assagista Servando Rocha afegeix els *stiliague* soviètics. Vegeu P. Marsh, *Aggro. The Illusion of Violence*, Dent, Londres, 1978, p. 14; L. Ruiz Aja, *Contracultura. ¿Qué fue? ¿qué queda?*, Mandala ediciones, Madrid, 2007, p. 43 i *Ibidem*, p. 27.

²⁹⁰ Segons Rocha, aquest tipus de subcultura de postguerra, com la que encarnen els *teddy boys*, rep el qualificatiu de les "Tres R": *Rowdism*, *Riot*, *Revolt* (camorriste, revolta, rebel·lia). Vegeu S. Rocha, *Id.*, p. 107 i P. Marsh, *Aggro*, p. 90.

²⁹¹ D. Hebdige, *Subcultura*, p. 202.

²⁹² S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 104.

²⁹³ M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod. Los chicos están bien*, Autoedició, Madrid, 2008, p. 36.

global de riquesa mitjana de les societats occidentals i –en conseqüència– el creixement de les indústries del lleure dirigides als joves. I d'altra banda, l'emergència de l'entreteniment en la cultura de masses.²⁹⁴

L'auge del benestar, acompanyat de l'increment dels salaris (que arribaren a créixer un 70%), va afavorir l'augment del consumisme²⁹⁵ i l'emergència dels joves com a nova categoria social.²⁹⁶ En aquest context els *teddy boys* –a l'igual que els *rude boys* jamaicans– cercaren visibilitat social tot desmarcant-se de l'austeritat imperant. Fins aleshores els joves que vivien sota la tutela dels seus pares vestien com ells i respectaven la seva autoritat.²⁹⁷ En aquest marc, els *teds*, com també se'ls coneixia, formaren part de l'anomenada “generació de les runes”²⁹⁸ que va transformar les relacions entre la cultura parental i la juvenil.²⁹⁹ Manifestaren obertament el seu menyspreu vers tot allò que fins aleshores era considerat socialment inqüestionable: “Era la generació nacida bajo el miedo a la gran bomba, a la guerra atómica y al terror a otro gran Hiroshima”.³⁰⁰

IDENTITAT JUVENIL I POSTGUERRA: L'ESTIL TEDDY BOY COM A METÀFORA SOCIAL

Els *teds* van irrompre a la premsa britànica per primera vegada el setembre de 1953 gràcies a una crònica publicada pel diari *Daily Express* sobre una baralla ocorreguda a Londres.³⁰¹ Tot i així, les bandes pioneres van proliferar l'any anterior a zones com l'East End i el sud de Londres, al voltant de l'emergent rock'n'roll nord-americà.³⁰² Aquest gènere musical es va difondre a través de les *juke-box* dels cafès ubicats en aquests barris proletaris de la capital. A posteriori, originà un estil musical conegut com *skiffle*, una versió autòctona del *blues* nord-americà influït pel folk que el 1956 es convertiria en una “obsessió nacional”.³⁰³

²⁹⁴ S. Hall i T. Jefferson (eds.), *Resistance Trough Rituals*, Hutchinson, Londres, 1976, p. 21. El periodista Héctor Fouce apunta com “Hall considera que los tres elementos básicos que definen el contexto de desarrollo de las subculturas son la riqueza creciente (affluence), especialmente el incremento de la capacidad de gasto de los trabajadores, el consenso en torno al estado del bienestar que hizo desaparecer los grandes conflictos entre clases de la actualidad, y el aburguesamiento de la experiencia de la clase obrera, a partir de la tesis de que, con el consenso y el crecimiento económico, ésta ya no podía ser entendida como “una formación social diferente dentro de la sociedad [...] aparecen nuevos tipos sociales [...] cuyo intereses están centrados en el estilo, la música, el tiempo libre y el consumo, lo que Hall llama una cultura juvenil sin clases”, a H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, Velecio, Madrid, 2006, p. 107-108.

²⁹⁵ El 1959 el sociòleg Mark Abrams va ser el primer en advertir sobre el dispendi en lleure efectuat pels joves britànics. A la seva obra *The Teenage Consumer*, Abrams recollia xifres sobre la despesa dels adolescents, fins aleshores depenents de l'economia domèstica controlada pels adults. Les dades revelaven un augment considerable al respecte: en només un any els joves havien gastat prop de 30 milions de lliures esterlines en activitats de lleure i consum. Vegeu J. M. Carandell, *La explosión demográfica*, Salvat, Barcelona, 1974, p. 39.

²⁹⁶ Segons Rocha, la instauració d'aquest mercat de consum multitudinari, evident en l'increment de vendes de productes com rentadores, televisors o cotxes i la introducció de les compres a terminis, va facilitar aquesta categorització: “Fue la nueva economía la que dotó al adolescente de una sobredosis de realidad [...] Progresivamente, el adolescente fue proclamando su independencia y, por extensión, su ruptura cultural con la sociedad heredada”, a S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 104.

²⁹⁷ M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 45.

²⁹⁸ Expressió que al·ludia al període en que van aparèixer, la postguerra, i als efectes devastadors que els bombardejos de l'aviació alemanya produïren en els edificis del país.

²⁹⁹ S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 39.

³⁰⁰ *Ibidem*, p. 101.

³⁰¹ Vegeu “Teddy Boys”, *Daily Express* (23/IX/1953), p. 1-2.

³⁰² Terme acunyat pel punxa discs nord-americà Alan Freed a la dècada dels anys cinquanta. Entre els artistes del gènere que es convertiren en idols pels *teds* trobem Bill Haley & the Comets, Elvis Presley, Buddy Holly, Eddie Cochran, Gene Vincent, Jerry Lee Lewis, Chuck Berry o Little Richard entre d'altres, a més de conjunts i cantants britànics com Marty Wilde, Tommy Steele, Billy Fury o Cliff Richard and the Drifters.

³⁰³ Gènere proper al folk nord-americà aparegut a inicis del segle XIX a Nova Orleans, posteriorment va rebre la influència del *blues* i el jazz. L'interpretaven les anomenades *spasm bands* mitjançant una guitarra acústica, un banjo,

Els *teddy boys* eren fills de famílies obreres, professionalment poc qualificats i sovint vinculats amb la baixa delinqüència³⁰⁴ i l'anomenat "*pandillerismo*",³⁰⁵ motiu pel qual sovint se'ls descrivia com "*zoot-suiters*", un estil popularitzat als anys trenta al voltant de l'anomenada *urban jazz culture* del barri novaiorquès d'Harlem, altrament conegut com "*zooties*".³⁰⁶ Estèticament es caracteritzaven per l'ús dels *zoot suit*: pantalons de cintura alta i baixos estrets, apareguts la dècada anterior a Nova York i coneguts com *drapes*, combinats amb jaquetes de solapa ampla de colors llampants. Una altra denominació relacionada amb l'argot de les bandes d'inicis de segle XX que s'utilitzà per al·ludir als *teds* fou el terme "*spivs*", que feia referència als delinqüents que realitzaven petits furtis, transaccions il·legals i venda de mercaderies robades en aquella època.³⁰⁷ Els *teds* prenen el seu nom del diminutiu d'*Edward*, *Teddy*, en referència al seu vestuari, la levita llarga amb colls folrats coneguda com *edwardian drape*. Aquesta jaqueta rememorava els vestits recarregats d'ornaments que duïen els aristòcrates durant el regnat d'Eduard VII (1901-1910) i que fins aleshores utilitzaven els *dandies* de classe benestant, per aquest motiu, inicialment, als *teds* se'ls anomenà eduardians.³⁰⁸

La recerca de notorietat dels *teds*, evidenciada en el seu *look*, motivà que incorporessin al seu guarda-roba peces com l'esmentat *edwardian drape*. Aquesta moda fou introduïda a Londres pels sastres de Savile Row que pretenien imposar un corrent nou entre els *dandies* urbans. Aquests s'inspiraren en els vestits que lluien els primers immigrants jamaicans arribats a Gran Bretanya el 1948 a bord del vaixell Empire Windrush. Els esmentats *zoot suits*, com es coneixien els jaquetons llargs de colors llampants que combinaven amb els pantalons amples de cintura alta, influïren en l'esdevenir de l'anomenada moda *eduardiana*. L'ús que en feien els *teds* va provocar que el 1954 aquestes peces es trobessin sense dificultat a preus rebaixats als mercats de la capital.³⁰⁹ Aquest procés va produir la devaluació d'aquests vestits entre la classe alta, que va rebutjar una indumentària cada cop més

una caixa i una taula de rentar. A finals de la dècada dels anys cinquanta va ser recuperat per grups britànics com The Gin Mill Skiffle Group o The Quarry Men (precedent de The Beatles). Vegeu P. Hewitt, *The Soul Stylists. Forty Years of Modernism*, Mainstream Publishing, Edimburg, 2000, p. 36.

³⁰⁴ Els atacs amb navalles, les batusses entre bandes, els enfrontaments contra la policia i els petits furtis van ser alguns dels actes que protagonitzaren les bandes *teds* als anys cinquanta. Per fets com aquests l'estil es va relacionar amb la criminalitat: "El primer *teddy boy* mantenia ocasionales vinculos con la pequeña delincuencia, para al cabo de unos años, imponerse como un popular estilo callejero. Pero, al principio, los *teds* entraban en contacto con el delito de una manera clara, aunque fueran pequeños delitos (la mayoría relacionados con la violencia como peleas, pero también robos), ajena a una actividad delictiva organizada y de importancia", a S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 36.

³⁰⁵ Jefferson va definir l'estatus d'aquests joves blancs de classe obrera com *near lumpen* (proper a la marginalitat i la delinqüència). T. Jefferson, "Cultural responses of the Teds", a .S. Hall i T. Jefferson, *Resistance Through Rituals*, p. 81. Vegeu també "Teddy boys set dog on child", *The Times* (27/VI/1958), p. 5.

³⁰⁶ S'atribueix la seva creació als sastres Louis Lettes i Nathan Toddy Elkus. L'estil va ser adoptat també per joves mexicans (anomenats *pachucos*), negres i altres d'origen filipí i italià residents als Estats Units. Sobre el vestuari *zoot suiter* vegeu T. Polhemus, *Street Styles: From Sidewalk to Catwalk*, Thames & Hudson, Londres, 1994 i A. De La Haye i C. Dingwall, *Surfers Soulies Skinheads & Skaters. Subcultural Style from the forties to the nineties*, V&A Publications, Londres, p. 24-25. Per aprofundir en els *zooties* vegeu S. White i G. White, *Stylin': African American Expressive Culture from Its Beginnings to the Zoot Suit* (1998); J. Savage, *Teenage. The Creation of Youth 1875-1945*, Chatto & Windus, Londres, 2007, p. 391-408 i S. Cosgrove, "The Zoot Suit and Style Warfare", a A. McRobbie (ed.), *Zoot Suits and Second-Hand Dresses: An Anthology of Fashion and Music*, Macmillan, Londres, 1989, p. 3-22.

³⁰⁷ Mot popularitzat en l'argot usat als hipòdroms, l'origen del qual es remunta a inicis del segle XX. De fet, era l'àlies del lladre Henty Bagster, detingut en diverses ocasions per realitzar vendes fraudulentes. El seu sobrenom, *Spiv*, al·ludia al *spiffy* o *spiff*, el vestit elegant que acostumaven a dur els comerciants de carrer. Se'ls considera l'antecedent dels *teddy boys* apareguts a la dècada dels anys quaranta.

³⁰⁸ Vegeu J. Savage, *Teenage*, p. xiv-xv.

³⁰⁹ Un dels motius de la devaluació d'aquestes prenes va ser que deixessin de ser confeccionades a mida per sastres qualificats per passar a fabricar-se industrialment a partir de novembre de 1951. De les 100 lliures que costava un vestit produït manualment per un sastre es va passar a les 20 lliures que valia un de producció en cadena. Això va generar una gran quantitat d'excedents que sumat al desinterès dels *dandies* va provocar el seu abaratiment afavorint que els *teds*, el sou dels quals aleshores era d'entre cinc i dotze lliures setmanals, poguessin accedir al mateix.

popular associada als *teddy boys*, o –el que era el mateix– amb sectors socials d'estatus inferior. Es conformà així una estètica consistent en jaquetes de tres quarts de cretona amb coll vellutat, pantalons estrets, corbates de llaç o de ratlles i sabates de sola de crepè.³¹⁰ Pel que fa al calçat, inicialment predominaren les sabates *suede*, popularment anomenades *Gay men's shoes*, *Brothel creepers*, *Beetle crushers* o *Nancy boy shoes*. Completaren el seu *look* lluint els cabells llargs llustrats de brillantina. El pentinat més habitual fou l'anomenat DA (*duck's arse* o cul d'ànec), caracteritzat per dur els cabells llargs tirats enrere amb l'ajut de la brillantina Brylcreem i moldejar al davant un tupé (*quiff*), mentre els laterals es pentinaven fins la part posterior del cap seguint la forma de l'esmentada anatomia animal. També va ser popular el pentinat conegut com *Tony Curtis*, en imitació al que lluia en aquella època aquest actor nord-americà.³¹¹ L'estil *ted* –en general– es va caracteritzar per la preocupació per lluir una imatge acurada, amb detalls manllevats dels *zooties* i els *cowboys* nord-americans dels anys quaranta,³¹² i escoltar música rock. La seva indumentària cridanera fou considerada estrofolària per a molts, com exemplifica el fragment d'aquesta sentència judicial del març de 1954:

Existen muchos de los llamados placeres de este mundo que exigen tener mucho dinero. Usted trató de apropiarse de una suma de dinero con el que pagar vestimentas ridículas como esos trajes eduardianos, los cuales parecen ridículos al ciudadano medio. Son llamativos, malos y feos e imprimen a quien los lleva un sello particularmente desagradable.³¹³

Els *teds* sentien atracció per dur una vida al marge de la llei i l'automarginació, no endebades es relacionaren amb individus dels baixos fons que obviaven l'autoritat institucional i els valors morals, fet que explica l'odi dels *teds* per la policia.³¹⁴ La seva imatge transgressora i rebel va atraure molts adolescents britànics pels quals “el placer de ser mirado era también el placer de ser temido”.³¹⁵

Segons Tony Moore, intendent d'Scotland Yard, les mancances educatives dels *teddy boys* impossibilitaren el seu accés a feines qualificades,³¹⁶ atès que la majoria dels joves que adoptaren aquest estil es trobava a l'atur o realitzava treballs poc especialitzats. Aquesta manca d'oportunitats de promoció professional, generà un fenomen de desclassament: els *teds* van pretendre aconseguir una millora virtual del seu estatus social tot negant els seus orígens proletaris i adoptant un estil vistós que juxtaposava dues formes d'expressió antagòniques: el Rhythm & blues negre en l'àmbit musical i l'estil aristocràtic eduardià pel que fa a la indumentària.³¹⁷ En fer aquesta darrera opció, els *teds* actuaren moguts pel desig d'assolir prestigi

³¹⁰ DD. AA., *Societat i conflictes culturals: Els grups juvenils a Barcelona. V Ponències sobre Seguretat Ciutadana*, Serveis de Protecció Ciutadana, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1986, p. 13- 14, recopilació de textos en català i castellà, d'aquí que la reproducció de les cites literals sigui en ambdós idiomes. Per visualitzar la vestimenta dels *teddy boys* vegeu A. De La Haye i C. Dingwall, *Surfers Soulies Skinheads & Skaters*, p. 42-45; P. Marsh, *Aggro*, p. 90 i J. Gonzalo, *Poder freak vol.1. Una crònica de la contracultura*, Discos crudos, Bilbao, 2009, p. 72.

³¹¹ Segons el cronista Marco Ruano: “Muchos se cortaron el pelo al estilo americano quif o tupé, corte de pelo con patillas, muy corto en la nuca y ligeramente más largo en los laterales y parte superior trasera, y mucho más larga en la parte superior frontal. De esta manera, el cabello se moldea y, ayudado por gomina, brillantina o algún fijador, permite llevar el flequillo alzado y peinado hacia atrás”, a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 37.

³¹² S. Frith, *Sound Effects: Youth, Leisure and the Politics of Rock'n'Roll*, Pantheon, Nova York, 1981, p. 219.

³¹³ DD. AA., *Societat i conflictes culturals*, p. 14.

³¹⁴ S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 36.

³¹⁵ *Ibidem*, p. 105.

³¹⁶ DD. AA., *Societat i conflictes culturals*, p. 13.

³¹⁷ T. Jefferson, “Troubled Youth, Troubling World”, a G. Mungham i G. Pearson (comps.), *Working Class Youth Culture*, Routledge, Londres, 1976.

social, en un procés de resignificació d'un objecte utilitzat per un grup de major estatus. De fet, el sociòleg Tony Jefferson vincula l'adopció dels vestits *edwardian*³¹⁸ (de color turquesa, rosa o verd) a un intent de *proletaritzar* un estil de vestir propi de la classe alta. D'aquesta forma els *teds* van trencar amb els canons de moda imperants en pretendre obtenir un estatus mitjançant l'element estètic; els seus vestits representaven un camí simbòlic d'expressió i negociació amb la seva realitat social.³¹⁹

El resultat fou que els *teds* foren una versió proletària de la moda eduardiana que combinà l'ascendent figura del *teenager* amb les aspiracions de promoció social de la classe treballadora. Conformà així una mixtura tan atractiva com problemàtica i volàtil.³²⁰ Es van agrupar en bandes en funció dels barris o carrers on residien i en un intent de defensar simbòlicament els espais que percebien amenaçats i d'un estatus en declivi, com expliquem tot seguit.

TERRITORI, COMUNITAT I CONFLICTE: L'ECLOSIÓ DE LA VIOLÈNCIA RACIAL

Els *teds* van participar en diversos aldarulls racials, atès l'ultranacionalisme xenòfob que van manifestar,³²¹ fets que van incidir en la introducció de la violència racial en els estils juvenils britànics de postguerra.³²² La premsa va associar la seva agressivitat amb el *rock & roll* americà interpretat per *Bill Haley*,³²³ que els *teds* van entendre com l'expressió més immediata d'energia juvenil. Aquests percebien el nou gènere musical com una revolta contra tot i tothom –rutines laborals, escola, família, policia i estrangers.³²⁴ D'ençà aleshores, la música va esdevenir un dels elements referencials més rellevants dels estils juvenils, essent emprada pels joves com a signe identitari grupal. Segons l'assagista Marcos Ruano, el rock va revolucionar la societat tradicional britànica:

Era una mezcla del ritmo de los negros estadounidenses con el estilo canturreado de los blancos. Con un ritmo sencillo y machacón, se hizo pronto patrimonio de la adolescencia, de sus actividades y sentimientos. Las letras, más bien simples, evocaban los elementos de la vida adolescente: Blue jeans, zapatos de ante, automóviles norteamericanos y las noches de sábado.³²⁵

En aquest marc, el setembre de 1956 es va estrenar a 300 sales de cinema britàniques el film *Rock Around the Clock* (Fred F. Sears, 1956), protagonitzat per Haley. En aquells moments l'artista nord-americà, considerat per la crítica com un dels pioners del gènere, va col·locar cinc senzills en el Top 20 d'èxits del país.³²⁶ Diverses projeccions es van haver d'aturar pel vandalisme dels *teds*, sobretot a Londres i Manchester, on aquests es van

³¹⁸ Foren també habituals les anomenades sabates *Brothel Creepers* de sola ample, a més de variants de pentinats com el *Quiff*, el *Pompadour* o el *Flattop* i les "patilles colonials".

³¹⁹ T. Jefferson, "Cultural Responses of the Teds", a .S. Hall i T. Jefferson, *Resistance Through Rituals*, p. 86.

³²⁰ R. Pedrini, *Skinhead. Lo stile della strada*, p. 53.

³²¹ D. Hebdige, *Subcultura*, p. 74-75.

³²² M. S. Hamm, *American Skinheads. The Criminology and Control of Hate Crime*, Praeger, Westport, 1993, p. 17.

³²³ A. de la Iglesia, *I've Got My Mojo Working. Londres 1960-66*, Armas tomar, Madrid, 1990, p. 5.

³²⁴ M. S. Hamm, *American Skinheads*, p. 17.

³²⁵ M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 38.

³²⁶ El 1952 William John Clifton *Bill Haley* va enregistrar el tema "(We're Gonna) Rock Around the Clock", que durant vuit setmanes va liderar les llistes de vendes a Gran Bretanya amb prop de 22 milions de còpies del disc venudes arreu del món. Vegeu J. Gonzalo, *Poder freak vol. 1*, p. 77.

posar a ballar frenèticament als passadissos de sales com l'Odeon o el Regal en sentir la música de la banda sonora. En altres cinemes els *teds* destrossaren els seients, tot esquinçant-los amb les seves navalles.³²⁷ Incidents similars motivaren la prohibició de la pel·lícula a d'altres ciutats, com Blackpool, Birmingham o Belfast i els cinemes impediren l'accés als joves que lluien l'estètica *ted* per evitar baralles. A la vegada, els *teds*, agrupats en bandes, cercaren brega amb d'altres vianants i provocaren destrosses gratuïtes. Els seus aldarulls es convertiren en un espectacle públic que monopolitzà el lleure juvenil als carrers. Qualsevol excusa era bona pels *teddys* per manifestar la seva agressivitat, que empreïen per delimitar el seu territori. Conformaren així un "espectacle alarmant",³²⁸ profusament explotat per la premsa i que afavorí la popularització de l'estil.³²⁹ El psicòleg Peter Marsh ha relativitzat la bel·ligerància que els era atribuïda:

Ens trobem suposades agressions en les que grups de teds van reaccionar de manera hostil quan alguns propietaris de botigues Fish and Chips es van negar a servir-los. Trobem grups de joves blancs caminant pels carrers de barris suburbials brandant porres o, més rarament, ganivets i cadenes de bicicletes. Però els assassinats per parts de bandes o els atacs descontrolats contra vianants innocents eren del tot inusuals.³³⁰

Els *teds*, lluny d'acollir bé els immigrants els van associar a les màfies de la prostitució i als xantatgistes i els convertiren en objectiu de la seva hostilitat. Aquesta animadversió es manifestà en els nombrosos atacs contra antillans que van protagonitzar el 1958. Els aldarulls més notables van succeir la nit del 20 d'agost d'aquell any a St. Ann (Nottingham) i Nothing Hill Gate (a l'oest de Londres).³³¹ Els avalots van començar quan un grup d'uns 400 joves blancs, molts dels quals eren *teds*, van recórrer Bramley Road cridant "Matarem tots els bords negres. Per què no els enviem de tornada a casa seva?" Durant la ràtzia atacaren a ciutadans negres amb barres de ferro i cinturons de cuir i aquella nit cinc joves negres van aparèixer inconscients als carrers del barri. Les agressions es van repetir fins el cinc de setembre i es van malmetre propietats de la comunitat negra de Notting Dale i es produïren enfrontaments amb la policia. Els fets es saldaren amb dos agents ferits i 108 persones detingudes (72 blanques i 36 negres). Entre elles figuraren nou *teddys boys*, que van ser condemnats a quatre anys de presó per les agressions comeses contra ciutadans d'origen indooccidental.³³²

Però aquests esclats de violència racial (*race riots*) comptaven amb precedents. A finals de la dècada anterior ja s'havien produït avalots similars a Liverpool, entre el 31 de juliol i el 2 d'agost de 1948; a Deptford (Londres), el 18 de juliol de 1949; i a Birmingham, entre el 6 i el 8 d'agost del mateix any.³³³

El cap de la policia de Nottingham va negar el component racista dels incidents, resposabilitzant als *teddy boys* i a altres joves ebris dels successos, alhora que valorava positivament l'actitud de la comunitat negra, que havia

³²⁷ S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 34. Vegeu també P. Marsh, *Aggro*, p. 88.

³²⁸ P. Marsh, *Aggro*, p. 88.

³²⁹ El sociòleg Stanley Cohen destaca el paper determinant dels mitjans de comunicació en la difusió d'estereotips que afavoriren canvis d'hàbits en els joves mitjançant portades, articles d'opinió i reportatges sobre els fets violents que protagonitzaren els *teds*. *Ibidem*, p. 91.

³³⁰ *Id.*, p. 88.

³³¹ Vegeu "London racial outburst due to many factors", *The Times* (3/IX/1958), p. 7 i "West indians call for ruthless suppression of race hostility", *The Times* (25/V/1959), p. 6.

³³² D. Hiro, *Black British, White British*, p. 35-75.

³³³ El 1919 la ciutat gal·lesa de Cardiff i, posteriorment, Manchester, Glasgow, Hull, Liverpool i Londres van ser testimoni d'assalts i incendis de propietats dels obrers negres que treballaven als seus respectius ports.

evitat enfrontar-se amb els provocadors.³³⁴ Aquests aldarulls de Nottingham i Notting Hill³³⁵ van esdevenir els detonants d'una escalada de tensió racial atida en part per la premsa i es succeïren actes semblants a ciutats com Harlesden, Hackney, Southall, Stepney, Hornsey, Islington o Wolverhampton.³³⁶

Els assalts i robatoris es reiteraren contra els xipriotes propietaris de cafès, unes accions que van fer palès el component racista de l'univers cultural dels *teds*.³³⁷ Altres successos amb *teds* involucrats foren l'assassinat d'un jove el 1953 a Clapham Common (sud de Londres) en una baralla entre una banda de *teddy boys* i tres joves. Les disputes al carrer per rivalitats veïnals –on eren habituals els llançaments de maons i l'ús de navalles de molla, cadenes de bicicleta i mitjons plens de sorra emprats com a porres– i les agressions a conductors negres d'autobusos nocturns sovintejaren. Pel criminòleg alemany Günter Kaiser, la violència *ted* es va concentrar en aquells sectors d'origen immigrant que havien prosperat social i econòmicament. Ho considerà “agressivitat sense objecte”, en revelar la incapacitat del *teddy boy* per assolir objectius de major entitat.³³⁸ Marsh les interpreta com un recurs per consolidar la idiosincràcia dels *teds*, tot i que assenyala que acceleraren el seu declivi:

Quan la Llei va començar a caure amb tot el seu pes sobre els Teddy Boys, el seu nombre va disminuir o almenys la seva cohesió com a grup. Qualsevol possibilitat de mantenir les institucions socials internes que donaven als Teds un sentiment d'identitat personal i com a grup foren sistemàticament eliminades. Aquells que es manteniren com a tals es sentiren agreujats i victimitzats i la seva violència tenia ara una nova finalitat. Ja no els interessava només protagonitzar les baralles, sinó descarregar el sentiment de culpabilitat en algun altre grup minoritari. Escolliren els negres i la seva sentència fou unir-se al tren del descontent racial. Van començar a involucrar-se en atacs salvatges contra els indooccidentals a Londres i els aldarulls de Notting Hill representaren la culminació de la seva total alienació i sentiments de despersonalització. A partir d'aleshores, van caure en l'oblit.³³⁹

Les prohibicions d'accès a les sales de ball o als clubs van esdevenir habituals pels *teds*. Les restriccions es repetiren a les casernes militars, on la roba *eduardiana* va ser prohibida. El resultat fou que després de complir el servei militar molts joves es van tallar els cabells abandonant l'estil influït també per les noves modes que arribaven dels Estats Units de la mà del cinema i la música. Tot i ser un fenomen eminentment britànic, a finals dels anys cinquanta a d'altres països van sorgir bandes de joves que compartien alguns dels trets característics dels *teds*, com els *Bodgies* i les *Widgies*³⁴⁰ –el seu homònim femení– a Austràlia o els *Tayozoku*³⁴¹ al Japó.

³³⁴ DD. AA., *Societat i conflictes culturals*, p. 15.

³³⁵ Com a resposta a aquests incidents l'any següent es va començar a celebrar l'afamat Carnaval de Notting Hill, que anualment rememora de forma festiva els avalots de 1958. Vegeu E. Pilkington, *Beyond the Mother Country: West Indians and the Notting Hill White Riots*, Tauris, Londres, 1988.

³³⁶ D. Hiro, *Black British, White British*, p. 41.

³³⁷ La percepció de l'establiment de la comunitat xipriota com a problema no va ser únicament dels *teds*. El govern britànic, ja a la dècada dels anys trenta, va considerar la seva presència problemàtica, establint per aquests motiu diverses restriccions en matèria immigratòria. Vegeu I. R. G. Spencer, *British Immigration Policy Since 1939*, Routledge, Londres, 1997, p. 24.

³³⁸ Cita recollida a S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 33.

³³⁹ P. Marsh, *Aggro*, p. 89.

³⁴⁰ Estil aparegut a inicis dels anys cinquanta a Austràlia i Nova Zelanda que emulava l'estètica dels *teddy boys* britànics. Vegeu K. Moore, “Bodgies, widgies and moral panic in Australia 1955-1959”, article presentat a la *Social*

Tanmateix, l'estil *teddy boy* va viure una revifada als anys setanta.³⁴² Una dècada en que van ser freqüents els enfrontaments amb els seguidors d'un nou estil juvenil, els *punks* i altres joves.³⁴³ Com afirma John Lydon, cantant del conjunt *punk* Sex Pistols:

Había mucha violencia en las calles entre los punkis y los *teddy boys* a finales de los setenta [...] los teds eran diferentes de los punkies porque tenían gente de todas las edades. Estaban los mayores, todos los padres, y luego estaban los chavales. El movimiento *punk* era muy joven. Por eso era bastante ridículo salir a pegarse con viejos.³⁴⁴

La nova generació *ted* va redescobrir els antecedents del rock'n'roll de la mà d'artistes com Carl Perkins, Wanda Jackson, Sleepy Labeef o Hayden Thomson entre d'altres. La popularitat del *rockabilly* (un succedani del *r'n'r* original), la influència de l'anomenat *Glam rock* i l'explotació estètica *ted* original per part de Vivienne Westwood i Malcolm McLaren,³⁴⁵ convergiren per revifar l'interés dels joves per aquest estil. Segons Hebdige, ambdues generacions de *teddy boys* compartiren unes mateixes tendències:

Los vocabularios de austeridad y de crisis, sin ser idénticos, se parecen y, lo que es más importante, la ansiedad ante los posibles efectos de la inmigración negra sobre el empleo, la vivienda y la calidad de vida se vio acentuada en ambos períodos. Las diferencias, sin embargo, son mucho más decisivas. La presencia, en el segundo período, de una cultura juvenil alternativa y predominantemente obrera (el *punk*), muchos de cuyos miembros defendieron activamente ciertos aspectos de la vida de los antillanos, sirve para distinguir claramente los dos momentos.³⁴⁶

Aquests *neoteds*, com aquest sociòleg els anomena, van ressucitar un seguit de convencions sexuals (la galanteria, el festeig) i un masclisme arrogant, que combinava xovinisme, brillantina i violència. Aquest ja existia en la cultura parental instaurada com a arquetip de comportament masculí, que s'havia mantingut intacte durant la postguerra.³⁴⁷ El resultat fou que l'estil *ted*, que a la dècada dels anys cinquanta va ser socialment transgressor i va crear alarma, vint anys després es va integrar dins el sistema de valors socialment dominant.

Change in 21st Century Conference celebrada al Center for Social Change Research de la Queensland University of Technology el 2004.

³⁴¹ El origen dels *Tayozoku* (tribus del sol) es remunta a la dècada dels cinquanta quan la premsa sensacionalista nipona emprà aquest terme per referir-se al segment més rebel de la joventut del país. Fou el 1955 quan arran de la publicació de la novel·la *Taiyo no Kiseitsu* (estacions al sol) de l'escriptor Shintaro Ishihara molts joves es sentiren atrets per l'estil de vida dels seus joves protagonistes. Vegeu C. Viñas, "Tayozoku. Los rebeldes de postguerra en Japón", article extret del web <http://carlesvinyas.wordpress.com/2010/11/01/tayozoku-los-rebeldes-de-postguerra-en-japon/> (consultat l'1/XI/2010).

³⁴² Aquest no va ser però l'únic revival *ted*, a inicis dels anys noranta la seva estètica va viure un altre auge gràcies a grups com The Edwardian Drape Society [TEDS] de Tottenham (Londres), que van tornar a difondre públicament l'estil. Fins i tot, el 2001 es va estrenar un film documental sobre aquesta societat titulat *The Teddy Boys of the Edwardian Drape Society* (Bruce Weber, 2001), premiat al Festival de Cinema de Cambridge celebrat el juliol de 2006.

³⁴³ Com les batusses entre *teds* i membres de conjunts musicals *punk* com The Adverts, The Boys, TV Smith o els aleshores poc coneguts Skrewdriver; o les baralles a l'estació d'Harrow Road i a King's Road (Chelsea).

³⁴⁴ Vegeu J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, Acquarela, Madrid, 2007, p. 159. Vegeu alguns exemples de les baralles entre *punks* i *mods* a "King's Road violence will go on, police say", *The Times* (2/08/1977), p. 3 i "13 accused after clashes", *The Times* (26/07/1977), p. 4.

³⁴⁵ Propietaris de la botiga "Let It Rock", situada a King's Road (Londres). Entre 1971 i 1976 l'establiment va canviar de nom diverses vegades. Inicialment es va anomenar "Let It Rock", posteriorment es va conèixer com "Too Young To Die", amb una línia de productes centrada en la roba i els complements per *rockers* i *zooties*. Anys després, sota el nom "Sex", venia roba fetitxista fins que, finalment, va prendre la seva darrera denominació, "Seditionaires", en ple auge del *punk*. Vegeu J. Savage, *Teenage. The Creation of Youth 1875-1945*, p. xiv.

³⁴⁶ D. Hebdige, *Subcultura*, p. 114.

³⁴⁷ *Ibidem*, p. 117.

A manera de balanç final, podem assenyalar que la reacció social que va desvetllar inicialment el fenomen dels *teddy boys* va ser ambivalent, com el dels rudes. Aquest promocionà el consum no restrictiu, la moda i l'exaltació de la joventut, motius pel qual fou ben vist, però a la vegada hom condemnà la violència i la immoralitat que hi va percebre com un símptoma de declivi de la Gran Bretanya. En qualsevol cas, tot coincidint amb l'aparició dels *teds* –i en bona mesura, degut a aquests– es va establir el primer mercat juvenil d'àmbit europeu; es va crear una moda de consum de classe obrera i es va acceptar el fet que els joves vestissin per lluir.³⁴⁸ A la vegada, en aquesta cultura juvenil nova, aparentment “apolítica”, però de fort contingut xenòfob, cristal·litzaren les pors dels joves blancs que cercaven una promoció social tot i estar mancats de formació. Com farien els *skinheads*, els *teds* varen delimitar territoris i exhibiren un exaltat masculisme. Tanmateix, la gran diferència respecte d'aquests fou que si els *teddy boys* expressaren un afany de desclassament en emprar la roba *eduardiana*, els *skins* suposaren una reacció de reclassament en vers l'univers de la classe obrera; és a dir, una ostentació orgullosa dels propis orígens socials. A la vegada, les percepcions socials de rebuig i d'estigmatització dels *teds* es van repetir amb l'eclosió *skin*.

El component de confrontació manifestat pels *teds* va tenir igualment continuïtat posterior amb els *skinheads*. Es va inserir en el context de recerca d'un pretès “enemic interior” causant de la crisi que va assolir el país als anys setanta i en l'aferrissada defensa del territori davant del que consideraven una agressió als valors tradicionals de la comunitat per part dels immigrants. Hebdige considera l'emergència del racisme entre la joventut britànica d'extracció obrera, que fou explicitat pels *teds* i assumit pels *skinheads*, respon a diversos factors:

El desencanto extendido entre la clase trabajadora por el Partido Laborista y por la política parlamentaria en general, el declive del Estado del bienestar, la vacilante economía, la prolongada falta de empleo y el problema de la vivienda, el desgaste de la comunidad, el fracaso del consumismo a la hora de satisfacer las necesidades reales y la inacabable ronda de conflictos industriales, cierres y piquetes, todo ello sirvió para generalizar la sensación de que los rendimientos disminuían, en radical contraste con el combativo optimismo del período anterior. Apoyado sin duda por constructos ideológicos retrospectivamente situados en la Segunda Guerra Mundial (la instigación, alrededor de 1973 y como respuesta ante los prolongados conflictos industriales, la crisis petrolífera, la semana laboral de tres días, etc., de un espíritu patriótico necesitado de enemigos más propio de tiempos de guerra; la sustitución del concepto “alemán”, más concreto, por el de fascista), todos estos fenómenos se combinaron con la visibilidad de las comunidades negras para hacer del racismo una solución mucho más creíble para los problemas vitales de la clase obrera.³⁴⁹

³⁴⁸ A. de la Iglesia, *I've Got My Mojo Working*, p. 5.

³⁴⁹ D. Hebdige, *Subcultura*, p. 115-116.

MIGRACIÓ I DISCRIMINACIÓ RACIAL: LA DIÀSPORA INDOOCCIDENTAL A LA GRAN BRETANYA

Al pòsit que deixà l'estil juvenil dels *teddy boys* s'hi va sumar en l'eclosió dels *skinheads* l'impacte d'una onada migratòria de les colònies d'ultramar als anys cinquanta propiciada per les vacants laborals producte de les baixes produïdes per la Segona Guerra Mundial.³⁵⁰ La instal·lació dels nouvinguts, a més de bastir de mà d'obra a la metròpoli, va suposar l'assentament d'una nombrosa comunitat negra als veïnats més desfavorits de Londres i les grans ciutats industrials del país.³⁵¹ L'arribada a la capital no va respondre a les elevades expectatives generades entre els immigrants antillans segons Hebdige: "Querían empleos, casas, respetabilidad, un lugar para que su familia se asentara de una vez para siempre [...] Para ellos, trasladarse a Inglaterra representaba [...] una solución mágica a sus problemas".³⁵² Però la necessitat de cobrir les carències bàsiques per subsistir va obligar a la gran majoria d'indooccidentals a treballar com a porters, assalariats de les companyies de transport o en serveis de neteja. Tot el nucli familiar visqué en una habitació llogada en vivendes dels barris més desfavorits, tant per la precarietat econòmica, com per la negativa a arrendar vivendes a immigrants negres pels propietaris (pràctica usual i visible en rètols com "*Sorry, no coloureds*" col·locats a les façanes). Aquesta situació va generar el sorgiment d'àrees suburbials a zones de la capital com Paddington, Brixton, Shepherd's Bush, Stoke Newington o Notting Hill. Com també succeí a Londres, en altres ciutats del país els immigrants, residents a àrees deprimides com Handsworth (Birmingham) o Chapelton (Leeds) es van desencisar davant d'aquest panorama i cercaren refugi en la seva cultura musical d'origen.³⁵³ Aquest fet va possibilitar l'encontre entre els fills dels nouvinguts i els joves blancs d'aquests barris, adolescents que van quedar fascinats pels hàbits i la música dels seus companys negres,³⁵⁴ la cultura dels quals esdevingué, com veurem a continuació, el seu referent.

Però aquest tram de relacions de proximitat convisqué amb un altre de segregació, atesa la manca de perspectives laborals, la discriminació racial o la pressió del mercat immobiliari des de l'arribada dels primers jamaicans d'ençà 1948, fet que generà conflictes. La decisió de molts locals i clubs d'afavorir polítiques d'exclusió vers la població negra,³⁵⁵ va provocar que aquesta organitzés balls, festes o reunions a domicilis particulars. Un gramòfon, usualment el *Blue Spot* importat d'Alemanya i originàriament anomenat *Blaupunkt*, i uns quants discs de R&B americà van animar les vetllades celebrades pels indooccidentals les nits dels dissabtes. Com rememora un dels

³⁵⁰ D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 90.

³⁵¹ Vegeu M. de Koningh i M. Griffiths, *Tighten Up! The History of Reggae in the UK*, p. 12 i D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 90-91.

³⁵² D. Hebdige, *Subcultura*, p. 63

³⁵³ S. Hamilton, "Teen music scene in England", *The Daily Gleaner* (21/VIII/1989), p. 24 i D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 91.

³⁵⁴ Dilip Hiro destaca com a valors referencials que tractava preservar la comunitat indooccidental resident a Gran Bretanya "les relacions familiars, la moral sexual, la classe social, el sistema de castes, la pràctica i creences religioses, el llenguatge, la música i la literatura", a D. Hiro, *Black British, White British*, p. 15.

³⁵⁵ Al respecte és interessant el següent testimoni d'un immigrant caribeny: "Ara vivim a Gran Bretanya, però som homes i dones negres vivint en una societat blanca", a D. Hiro, *Black British, White British*, p. 34- 41. Segons aquest autor la ciutadania britànica blanca sentia una històrica aversió vers la població negra a la que associava amb "brutícia, pobresa, baix estatus social, poca intel·ligència, sexualitat animal, primitivitat, violència i una inferioritat general", a *Ibidem*, p. 280.

assistents: “El ball era el lloc on podies escoltar una mica de música, ballar, beure una mica de licor i pensar en la llar”.³⁵⁶ Paradoxalment, aquestes trobades van afavorir l’empatia entre negres i immigrants irlandesos, que patien les mateixes condicions de vida precàries que els seus veïns de color i prejudicis similars entre la població britànica. En aquella dècada fou habitual llegir als anuncis de feina o als cartells que oferien habitacions de lloguer frases com “*No Blacks or Irish*” (ni negres ni irlandesos). Sovint aquesta s’allargava a mode d’escarni amb l’eslògan: “*No Dogs, Blacks or Irish*” (ni gossos, ni negres, ni irlandesos).

Aquesta manca d’espais públics on poder gaudir del lleure va ser un dels factors que va fomentar l’eclosió dels anomenats *sound systems* a Gran Bretanya. El primer que va existir al país, situat als carrers del suburbi londinenc de Ladbroke Grove, va ser The Tickler.³⁵⁷ Creat el 1955, va deambular per ciutats com Birmingham, Reading i Manchester donant a conèixer cançons com “Big Jay Shuffle”, de Big Jay McNeely, o “Page Boy Shuffle”, de Joe Thomas. El seu propietari, Duke Vin, era un jamaicà que havia treballat per Tom *The Great* Sebastian i el 1954 va emigrar a la metròpoli per muntar el seu propi negoci.³⁵⁸ El seu exemple el van seguir posteriorment els *sound systems* de Wilbert Augustus Count Suckle Campbell (ubicat a Ladbroke Grove, oest de Londres), *Hot Rod* (propietari del segell Torpedo), Ken *Fatman* Gordon,³⁵⁹ Ephraim Count Shelley Barrett³⁶⁰ i Clancy Sir Collins.³⁶¹ Aquesta oferta musical es va complementar amb clubs clandestins de dimensions reduïdes anomenats *shebeens* i generalment ubicats en soterranis: eren de caràcter il·legal (no tenien cap tipus de llicència) i esdevingueren el punt de trobada dels indooccidentals tot oferint música en viu.³⁶² Aquests locals van afavorir el reagrupament de la comunitat jamaicana, assentada principalment als barris londinencs de Lambeth i Brixton, on representava el 80% de la població negra, motiu pel qual carrers com Geneva o Somerleyton Road eren coneguts popularment com la “petita Jamaica”.³⁶³

El resultat d’aquesta “emigració musical” fou que l’*ska* va gaudir d’un gran predicament a Gran Bretanya gràcies a aquests clubs³⁶⁴ i als petits segells discogràfics establerts a la capital. Inicialment, però, els sons caribenys es van reproduir a les festes particulars que els jamaicans organitzaven als edificis on residien, les anomenades “*blues dances*”. Aquestes acostumaven a celebrar-se els divendres i dissabtes a la nit i acabaven en aldarulls amb els veïns i la

³⁵⁶ Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 116.

³⁵⁷ *Ibidem*, p. 115.

³⁵⁸ Sobre Duke Vin, guanyador els anys 1956 i 1957 de l’anomenada *Sound Systems Battle* celebrada a Lambeth Town All (sud-est de Londres), i la seva experiència com punxa discos de *sound system* a Jamaica i, posteriorment, com a propietari d’un d’ells a Gran Bretanya, vegeu “Duke Vin On Early Sound Systems”, a S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 12-13.

³⁵⁹ Propietari del seu propi *sound system*: Imperial Downbeat (posteriorment anomenat Fatman Hi-Fi) situat al nord de Londres, a l’àrea de Finsbury Park/Stoke Newington. Gordon va arribar el 1963 a Londres provinent de Jamaica esdevenint a mitjans dels anys setanta un dels més populars *sound system operators* del nord de la capital. Vegeu M. de Koningh i M. Griffiths, *Tighten Up! The History of Reggae in the UK*, p. 210-211.

³⁶⁰ Barrett va arribar a Gran Bretanya el 1962. Va ser un dels *sound system men* més populars del país. El 1972 va començar l’exportació de discos jamaicans produïts per Lee Perry, els quals distribuïa a través de la seva botiga Third World Records, que donava nom a l’homònim segell discogràfic fundat per Barrett. Vegeu D. Hebdige, *Cut’n’Mix*, p. 94.

³⁶¹ Per més informació sobre l’origen i la implantació dels *sound systems* a Gran Bretanya. *Ibidem*, p. 71-74 i Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 370-395 i M. De Koningh i M. Griffiths, *Tighten Up!*, p. 209-214.

³⁶² Vegeu T. White, *Bob Marley*, p. 46 i D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 319.

³⁶³ Vegeu D. Hebdige, *Reggae, Rastas & Rudies*, p. 22 i D. Hiro, *Black British, White British*, p. 27.

³⁶⁴ Des de la seva arribada a la capital britànica la comunitat jamaicana es va congrega en cinc clubs situats al centre de la ciutat: The 59, Flamingo, 77, Sunset Club i Contemporanean. Posteriorment van ser habituals les sessions ofertes per *sound systems operators* com Sir Neville a locals com l’A-Train o l’Ska Bar. Precisament van ser aquests clubs els primers en els quals els anomenats *white reggae fans* van entrar en contacte amb els estils musicals jamaicans i l’estètica *rude boy*. Vegeu D. Hebdige, *Cut’n’Mix*, p. 91-93.

intervenció de la policia.³⁶⁵ Fins als anys cinquanta l'interès de les grans empreses discogràfiques britàniques, sobretot EMI, es centrà en gèneres com el *calypso*. No endebades aquella dècada es coneix com l'edat daurada del gènere a Gran Bretanya, en comptar amb diversos artistes de referència (com *Lord Beginner*, *Lord Kitchener*, *Lord Melody* o *Roaring Lion* establerts al país) i èxits com "Oriental Ball". Però el 1960 segells com Melodisc, que anteriorment ja havia explotat el *mento* i el *calypso* en terres britàniques, i Starlight publicaren els primers discs de *Ja boogie*³⁶⁶ (com es va anomenar l'embrionari *ska*): els senzills "Lonesome Lover" (del qual entre 1960 i 1961 es van vendre 80.000 còpies) i © "Boogie in my Bones", ambdós de Laurel Aitken.³⁶⁷ Entre 1962 i 1963 l'*ska* es va donar a conèixer a Londres mitjançant els immigrants jamaicans que regentaren els primers establiments especialitzats en la importació de discos d'aquest nou gènere a barris com Notting Hill, Brixton o Hampstead.³⁶⁸ Durant el 1963 es van arribar a importar mensualment de Jamaica 15.000 discs.³⁶⁹ La música *ska* –anomenada *Blue Beat* pels distribuïdors comercials– es va estendre ràpidament, de Ladbroke Grove al West End, zones on les botigues de discos es van especialitzar en el gènere, que va esdevenir així un dels puntals de la indústria musical.

El llenguatge directe de les lletres de les cançons va potenciar el seu èxit de públic, perquè les seves referències planeres sobre sexe i violència van esdevenir comprensibles per a l'audiència adolescent de classe obrera baixa.³⁷⁰ L'extensió d'aquest ritme caribeny a Gran Bretanya, doncs, es va produir gràcies a la convergència de diversos elements. El més notable fou l'establiment de botigues³⁷¹ i segells discogràfics especialitzats, com Planetone,³⁷² Island Records³⁷³ (propietat de Chris Blackwell),³⁷⁴ Starlite,³⁷⁵

³⁶⁵ M. de Koningh i M. Griffiths, *Tighten Up!*, p. 15.

³⁶⁶ Abreviatura amb que es coneixia el *Jamaican boogie* o *boogie* jamaicà.

³⁶⁷ Es calcula que entre 1957 i 1972 es van editar a Gran Bretanya prop de 5.000 senzills de música jamaicana. Vegeu Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 126 i D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 319.

³⁶⁸ A. de la Iglesia, *I've Got My Mojo Working*, p. 37-38.

³⁶⁹ A. Marks, "Young Gifted and black: Afro-American and Afro-Caribbean music in Britain 1963- 88", a P. Oliver (ed.), *Black Music in Britain: Essays on the Afro-Asian Contribution to Popular Music*, Open University Press, Milton Keynes, 1990, p. 106.

³⁷⁰ El 1964 *Prince Buster* va obtenir l'èxit amb la cançó "Madness", un dels primers temes *ska* amb referències violentes que va esdevenir popular entre els joves *mods*: "Bogeria, bogeria/ ells en diuen bogeria/ es fàcil de veure/ això és el que ells pensen de mi/ Bogeria, bogeria/ jo en dic sort" ("Madness, madness/ They call it madness/ It is plain to see/ That is what they mean to me/ Madness, madness/ I call it gladness"). Vegeu D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 93.

³⁷¹ Entre les quals trobem locals com Library Parade (Craven Park Road, Harlesdem), que el 1968 es va reconvertir en el Harlesdem Music Salon, Hip City a Atlantic Road, Record Corner (al costat de l'estació de metro de Balham), Berveley (Lewisham), Reading (Clapham Junction), Webster (Sheperd Bus Market), Derek (Turnpike), Lane and Paul (Finsbury Park) o una altre botiga ubicada a Willesden Lane. Cal destacar, però, Orbitone Records (situada al costat de l'estació de Willesden Junction), el primer establiment musical regentat per un jamaicà, Sonny Roberts (propietari de Planetone records) a Gran Bretanya. Roberts va distribuir inicialment les seves produccions en diversos establiments administrats per indooccidentals com barberies, botigues de cosmètica o tendes especialitzades en perruques i productes pels cabells com Nat's Afro Wigs o Dyke & Dryden del barri de Brixton que comptaven amb clientela negra. Posteriorment va estendre la seva xarxa a agències de viatge, botigues d'electrònica o negocis d'importació de menjar propietat d'afro-caribenys. Sobre la seva biografia de Roberts vegeu la nota següent. Vegeu M. de Koningh i M. Griffiths, *Tighten Up! The History of Reggae in the UK*, p. 19 i Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 235-236.

³⁷² Roberts va arribar a Londres el 1953, després de treballar durant uns anys com a fuster el 1962 va fundar la seva pròpia companyia discogràfica a Willesden (nord-oest de Londres), pionera en la difusió dels ritmes caribenys a Gran Bretanya. Inicialment, va ubicar les oficines de la discogràfica a dues habitacions del seu domicili i un precari estudi d'una pista en una altre. Després de produir diversos temes *gospel* va decidir distribuir acetats de música *ska* d'artistes com *Dandy Livingstone* i *Tito Simon* i conjunts com *The Marvels*, els quals comptaven amb l'acompanyament de *The Planets* (la banda d'estudi de Planetone integrada per Rico Rodríguez). Posteriorment, Roberts va obrir la botiga de discos Orbitone a Londres, motiu pel qual també se'l coneix com *Sonny Orbitone*, i va fundar segells com *Sway*. Per aprofundir en la seva trajectòria vegeu M. de Koningh i M. Griffiths, *Ibidem*, p. 155-156; S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 325 i Ll. Bradley, *Ibidem*, p. 124-125.

³⁷³ Fundat el 1962 per l'anglojamaicà Chris Blackwell, pren el seu nom de la novel·la *Island In the Sun*, escrita per Alec Waugh el 1956. El maig de 1962 va decidir traslladar el seu negoci a Gran Bretanya i es va instal·lar a l'oest de Londres. Els seus dos primers llençaments van ser *Independant Jamaica Calypso*, de Lord Creator, i *Patricia*, del cantant jamaicà Owen Gray. A finals d'aquell mateix any el segell comptava amb un fons de catàleg de 33 senzills que

Blue Beat³⁷⁶ o R&B.³⁷⁷ A més, les discogràfiques londinenques, a diferència de les jamaicanes, van editar cançons de diversos productors en un mateix segell.³⁷⁸ També va ser rellevant la feina d'artistes jamaicans com Ernest Ranglin, Jackie Edwards, Laurel Aitken, Owen Gray, *Dandy Livingstone*, Winston Patrick *Pat* Rhoden o Rico Rodríguez, que es van establir al país. I és que des dels anys cinquanta va ser habitual que els músics jamaicans es trasllassessin a Gran Bretanya per treballar. De fet, a la fi de la Segona Guerra Mundial diversos artistes caribenys –com els saxofonistes Joe Harriott i Wilton Gaynair o el pianista Wynton Kelly– bastiren l'escena jazz del Soho londinenc.³⁷⁹ Altres factors decisius en la difusió de l'*ska* van ser les sessions que li dedicaren clubs com el cèntric Roaring Twenties,³⁸⁰ el Cue Club,³⁸¹ el Flamingo, el Ram Jam o el Marquee;³⁸² o la primera gira musical d'aquest

es venien exclusivament en mig centenar d'establiments de discs especialitzats. L'any següent es van crear dues subsidiàries, Black Swan (especialitzat en música *ska*) i Jump Up (dedicada a edicions de *calypso* i *mento*). Vegeu D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 322 i S. Newman i Ch. Salewicz, *Keep on Running: The Story of Island Records*, Universe Publishing, Nova York, 2010.

³⁷⁴ Nascut el 22 de juny de 1937 a Londres, fill del terratinent irlandès Joseph Blackwell (propietari d'una plantació a Jamaica) i de l'aristòcrata d'origen costa-riqueny Blanche Lindo. Va treballar com a comptable i es va dedicar al joc professional. El 1958 va tornar a Jamaica per exercir d'ajudant del governador Hugh Foot. Blackwell pretenia estendre el negoci discogràfic a Jamaica amb la intenció d'explotar el mercat europeu mitjançant el segell Bluebeat. A l'illa va treballar en diverses ocupacions, dirigint clubs com el Ferry Inn, situat a Spanish Town Road. El 1962 va muntar una empresa de distribució a petita escala de discs de música ètnica a partir de la compra d'Independent Jamaica. Va traslladar la seva discogràfica Blue Mountain- Island a Londres, editant diversos artistes jamaicans en segells com Black Swan, Jump Up, Sue o el principal Island records. La seva primera edició va ser l'àlbum compartit *At The Half Moon Hotel*, del pianista cec de jazz originari de les Illes Bermudes Lance Heywood i el guitarrista Ernest Ranglin (enregistrat en aquest hotel situat a Montego Bay). Tot i això, el primer èxit el va conrear amb *Boogie in My Bones* (Starlite, 1960), interpretat per Laurel Aitken, acompanyat per la banda d'estudi del segell The Caribs. Una cançó que va assolir el número u en les llistes d'èxits de l'emissora JBC durant 11 setmanes. Entre 1969 i 1972 Island records es va centrar gairebé exclusivament en el soul i el rock. Tot i això, artistes *reggae* com Jimmy Cliff atorgaren nous rèdits a la companyia. Vegeu T. White, *Bob Marley*, p. 273-282 i "Island records", *Alpha Boys*, n. 8, 2007, p. 20-29 o Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 130-131.

³⁷⁵ Segell creat el 1957 com a subsidiària de la discogràfica de jazz Esquire, fundada a inicis dels anys cinquanta pel bateria Carlo Krahmer.

³⁷⁶ Discogràfica pertanyent a la companyia Melodisc propietat d'Emile Shallit (segell que des de 1946 va importar referències de jazz, blues, R&B i *calypso*). El 1967 va ser substituïda per Fab records. El productor centreeuropeu d'origen jueu Siggie Jackson va suggerir el seu nom, provinent del terme *blue beat* que servia per designar el gènere musical inspirat en el *Rhythm & Blues* tocat a l'estil jamaicà. Així, l'agost de 1960, Blue Beat va esdevenir la subsidiària de música jamaicana de Melodisc. Les seves dues primeres edicions, el 1960, van ser els senzills *Boogie Rock* (Blue Beat, 1960) de Laurel Aitken i una versió de "Dumplings", original de Doc Bagby interpretada per Byron Lee & the Dragonaires, a més de treballs d'artistes com Basil Gabbidon (vocalista de The Mellow Larks) o Desmond Dekker and The Aces. Entre 1960 i 1965 Blue Beat va publicar 300 senzills en diverses subsidiàries com Duke, Check, Rainbow, Limbo, Dice o Fab. El 1967 el propi Jackson va crear un nou segell de *blue beat* dins la companyia EMI anomenat Columbia. Vegeu M. de Koningh i M. Griffiths, *Tighten Up! The History of Reggae in the UK*, p. 31 i Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 126-129.

³⁷⁷ Marca propietat del matrimoni jueu format per Rita Issels i Benny King (d'aquí el nom del segell Rita & Benny Discs Ltd.), creadors de subsidiàries com Ska Beat (que va mantenir la numeració del precedent R&B), Caribou o Port-O-Jam. La seva primera referència va ser el senzill *Do the Ska* (King, 1964) de Clive & Gloria. El 1964 publicaren temes com *Girl's Town Ska*, del trompetista *Baba Brooks*, o la producció de *Prince Buster* "Babylon", de Vernon Allen. Inicialment van regentar una botiga de discs homònima situada a Stamford Hill. *Ibidem*, p. 129.

³⁷⁸ Vegeu un extens llistat de discogràfiques relacionades amb la música jamaicana a Gran Bretanya a R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 63-65.

³⁷⁹ De fet, en la llista de passatgers del vaixell Empire Windrush que va atracar a Londres el 1948 figuraren músics com el trompetista Alphonso *Dizzy* Reece, el tenor Sammy Walker o els cantants de *calypso* Aldwyn *Lord Kitchener* Roberts i Egbert *Lord Beginner* Moore. Vegeu Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 122 i D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 151.

³⁸⁰ Club situat al barri del Soho, al centre de Londres. A la dècada dels anys setanta es va convertir en l'únic establiment on es podia escoltar *roots reggae* regularment de la mà del jamaicà Lloyd *Coxsone* Blackwood i el seu *sound system*: Six *Coxsone* International.

³⁸¹ Sala de billar situada a Praed Street (Paddington, Londres) reconvertida en club pel seu propietari *Count Suckle* el 1962. Inicialment es podia escoltar *Rhythm & blues* importat dels Estats Units, esdevenint a posteriori punt de trobada de la comunitat indooccidental. Vegeu M. de Koningh i M. Griffiths, *Tighten Up!*, p. 15.

³⁸² No fou però fins el 1967 quan es va consolidar a Gran Bretanya el primer magazín dedicat a la música negra, *Blues & Soul Music Review*, el qual el gener de 1970 va passar a anomenar-se *Blues & Soul Music Review Incorporating Reggae*, una edició que incloïa una pàgina amb crítiques i cròniques d'*ska* i *reggae*. *Ibidem*, p. 220.

gènere duta a terme per *Prince Buster* acompanyat per Georgie Fame, que va contribuir a popularitzar-lo arreu del país.³⁸³

D'aquesta forma, l'estil va sortir de l'anonimat al llarg de 1963 i el febrer de 1964 Millicent *Millie Small* Smith es va convertir en la primera artista jamaicana a accedir a les llistes d'èxits britàniques. La cantant va assolir el número dos d'aquest rànquing amb una versió *ska* del tema © "My Boy Lollipop" (Island records, 1964):³⁸⁴ "El meu noi Lollipop/ fas que el meu cor s'encongeixi/ ets tan dolç com el caramel, tu ets el meu sucre/ Ha, Ho, el meu noi Lollipop/ No em deixis mai/perquè em faries mal/ El meu cor em diu/ t'estimo, t'estimo, t'estimo/ vull que ho sapigues/ et necessito, et necessito, et necessito/ i no et deixare marxar".³⁸⁵ Un disc del qual la discogràfica Philips, a través de la seva subsidiària Fontana, va vendre més de sis milions de còpies arreu del món, si bé 600.000 foren adquirides a Gran Bretanya. Als Estats Units, tot i que "My Boy Lollipop" va vendre un milió de còpies i va arribar al número cinc del Top Ten, l'*ska* no va quallar:

No porque no hubiese una potencial audiencia para esa música pues, por aquella época, había un número de emigrantes jamaicanos en los USA similar al de Gran Bretaña [...] Por una parte, la escena de la música negra americana era muy fértil, capaz de crear sus propios estilos y muy resistente a cualquier música que no hubiesen creado ellos mismos. Por otra, el intento de presentar el ska de una manera "descafeïnada" no podía satisfacer de ningún modo a una audiencia que se había formado con los sonidos más crudos del jazz, del blues y del R&B.³⁸⁶

L'intent d'introduir l'*ska* als Estats Units, doncs, no va reeixir de la mateixa manera com ho va fer a Gran Bretanya.³⁸⁷ Tot i que un dels màxims impulsors en exportar la música jamaicana fou Edward Seaga, que després de promoure la discogràfica jamaicana WIRL fou ministre de Desenvolupament, Benestar i Turisme, que coordinà un seguit d'actes per difondre la música *ska* als Estats Units, principalment a Nova York. El gènere va obtenir certa repercussió en programes de televisió i magazins com *Variety*, *Life*, *Look*, *Newsweek*, *Time*, *Glamour*, *Cue*, *New Yorker*, *Playboy*, *Esquire* o el rotatiu *Sunday News*. A més, es van publicar quatre àlbums (*Jamaica Ska* a Atlantic records, *The Real Jamaican Ska* a Epic records, *Starring Steve Alaimo* a ABC-Paramount i un darrer dels Blues Blasters amb Capitol, a més de diversos *singles* editats per

³⁸³ Fame aquell mateix any va publicar l'Ep *Rhythm And Blue Beat* (Columbia, 1964), el qual incloïa temes del propi *Buster* com "Madness" i una versió del "Humpty Dumpty" d'Eric Morris, a més de "Tom Hark Goes Blue Beat" i "One Whole Year Baby". El jamaicà es va convertir en un veritable heroi pels *mods*, segons l'escriptor Lloyd Bradley, va ser habitual veure grans concentracions de motos escúters a les portes de les sales on actuava. Vegeu P. Hewitt, *The Soul Stylists. Forty Years of Modernism*, p. 81; Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 149; D. Thompson, *Wheels Out of Gear-2Tone, The Specials and A World in Flame*, Helter Skelter, Londres, 2004, p. 77 i D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 323.

³⁸⁴ Produït per Chris Blackwell i amb arranjaments del guitarrista Ernest Ranglin, el tema era una versió d'una cançó R&B, originàriament titulada "My Boy Lollypop", composta la dècada anterior per Johnny Roberts, Morris Levy i Robert Spencer que a finals de 1956 havia interpretat la jove interpret nord-americana Barbie Gaye i va popularitzar a la ràdio Alan Freed. En la versió cantada per Small destacava l'aportació a l'harmònica de Pete Hogman, del conjunt The Pete Hogman Blues Band and Hoggie & The Sharpetones, també col·laborador puntual de la banda de Birmingham Jimmy Powell and the Five Dimensions. Aquesta precisament va ser la que va enregistrar el tema, comptant amb la col·laboració del ja esmentat Ranglin i del trompetista Pete Peterson, els dos únics músics jamaicans que participaren en la gravació. Vegeu D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 261.

³⁸⁵ "My boy Lollipop/ you made my heart go giddy up/ You are as sweet as candy, you're my sugar dandy/ Ha, ho, my boy Lollipop/ Never ever leave me/ Because it would grieve me/ My heart told me so/ I love ya, I love ya, I love ya so/ That I want ya to know/ I need ya, I need ya, I need ya so/ And I'll never let you go".

³⁸⁶ E. Gallart, "La conquista del mundo. Internacional Ska", *FBI*, n. 31 (22/VI/2001), p. 22.

³⁸⁷ Com a mostra de l'èxit del gènere a les Illes Britàniques citem dos *singles* que el 1967 esdevingueren les primeres produccions jamaicanes en accedir al Top 20 i Top 30, ens referim als temes "Al Capone" de *Prince Buster* i "Guns of Navarone" de The Skatalites. *Ibidem*, p. 153.

Atlantic, MGM i Time); es va incloure publicitat a emissores de ràdio (com WINE o WMCA, WMRL, WFUN) i, fins i tot, s'organitzaren demostracions de ball, com la que protagonitzaren el mes d'abril l'actriu sueca Inger Stevens i el popular *dancemaster* jamaicà Killer Joe Piro al selecte club nocturn Shepheard's de Manhattan o la que va fer Carol Joan Crawford ("Miss Món" el 1963) i el propi Byron Lee. En aquest darrer espectacle també hi actuaren músics com *Prince Buster*, que interpretà "Tongue Will Tell" i "Wash Wash", Eric Morris, que va cantar el tema "Sammy Dead", i Jimmy Cliff, amb "King of Kings". Però malgrat tots aquests esforços perquè l'*ska* esdevingués un nou ritme de moda als Estats Units, l'estil va passar pràcticament desapercebut en aquest país.³⁸⁸ D'aquesta manera, a Gran Bretanya es creà un substrat juvenil específic, que configurà un estil xenòfob que, paradoxalment es nodria de música generada pels seus "enemics", els immigrants caribenys.

BEATNIKS I HIPPIISME: L'ANTÍTESI DE L'ESTIL SKINHEAD

En aquest sentit, les distàncies entre ambdós països augmentaren la mateixa dècada dels anys cinquanta, perquè quan van irrompre els *teddy boys* a Gran Bretanya, als Estats Units es va materialitzar un altre estil que – juntament amb el dels *teds*– podem considerar pioner de les subcultures juvenils posteriors: el *beat* o *beatnik*. El terme, derivat de l'expressió "*beaten down*" (que podem traduir per derrotat, esgotat, exhaust o colpejat), fou utilitzat per primer cop pels *jazzmen* nord-americans per identificar un estat personal alienat, allunyat de la societat convencional.³⁸⁹ L'estil *beatnik* es va eregir en l'antecedent directe de les expressions contraculturals gestades als anys seixanta,³⁹⁰ les quals serien rellevants en la gestació dels *skinheads* en la mesura que aquests en foren un reactiu negatiu.

En el decenni anterior els Estats Units van patir un procés de transformació econòmica que va afavorir la consolidació d'una classe mitja suburbana emergent. Aquest reajustament social, però, va generar arreu del territori bosses de pobresa endèmica que generaren desconfiança cap a la classe política dirigent.³⁹¹ A més, el país va ser testimoni de la repressió d'intel·lectuals sospitosos de col·laborar amb el bloc soviètic liderada pel senador Joseph McCarthy. En aquest context va sorgir l'anomenada *Beat Generation* (generació colpejada)³⁹² com un reflex del malcontent i la frustració

³⁸⁸ Vegeu "Successful publicity drive for Ska in USA", *The Sunday Gleaner* (7/VI/1964), p. 2 i Li. Bradley, *Bass Culture*, p. 138.

³⁸⁹ L'expressió fou manllevada pels escriptors Jack Kerouac i Allen Ginsberg de l'argot d'aquests *jazzmen* novaiorquesos, els quals acostumaven a dir: "*I'm beat right down to my socks*" ("estic a les últimes"). D'aquesta manera definien la situació de desènc i depressió que patien en l'Amèrica post bèl·lica. El sufix *-nik* (establert pel columnista Herb Caen del *San Francisco Chronicle*) va ser extret del *jiddisch*, la llengua pròpia dels jueus *askenazis*, nom que rebien determinades comunitats jueves centreuropees. Sobre la generació *beat* vegeu E. Feldman i M. Gartenburg (eds.), *The Beat Generation and the Angry Young Men* (1959); B. Cook, *The Beat Generation* (1971); E. Halsey Foster, *Understanding the Beats* (1992) i S. Watson, *The Birth of the Beat Generation* (1995).

³⁹⁰ El sociòleg francès Pierre Bordieu definí contracultura com tot allò que resta al marge, fora de l'*establishment*, allò exterior a la cultura oficial. Altres investigadors, però, es mostren en desacord amb aquesta afirmació perquè obvia la vertebració d'una alternativa de tipus autogestionari que consideren inherent al model contracultural. Vegeu S. Rocha, *S. Rocha, Agotados de esperar el fin*, p. 17.

³⁹¹ L. Ruiz Aja, *Contracultura*, p. 38-39.

³⁹² Expressió popularitzada pel periodista John Clellon Holmes. Vegeu J. Clellon Holmes, "This is the Beat Generation", *New York Times Magazine* (16/XI/1952). El mot va sorgir espontàniament durant una conversa informal entre el propi Clellon Holmes i Kerouac sostinguda quatre anys abans. Segons el columnista: "Ser beat era una espècie de desnudez de la mente, en última instancia del alma [...] el sentimiento de estar reducido al duro lecho de la conciencia", a D. McNally, *Jack Kerouac. América y la generación beat. Una biografía*, Paidós, Barcelona, 1992, p. 199. El també periodista Eugene Herb Caen va ser, però, qui va introduir el terme *beatnik* en l'article "Pocketful of Notes" publicat al *San Francisco Chronicle* (2/IV/1958). Vegeu també J. Clellon Holmes, *Nothing More to Declare* (1967).

vers les convencions i els costums imposats per les ideologies que bastiren el model del “somni americà”.³⁹³

La costa californiana, el barri de North Beach a San Francisco i la ciutat de Nova York foren els llocs on van aparèixer els primers *beatniks*.³⁹⁴ Inicialment aquest estil fou minoritari però dominant entre joves de famílies benestants i va englobar un conjunt d'expressions artístiques i intel·lectuals “dissidents” molt diverses. Aquestes abastaven des de la música jazz fins a la literatura d'assaig, la poesia, el misticisme, la pintura abstracta o les drogues.³⁹⁵ L'ideari dels *beats* va ser rellevant en l'esdevenir del moviment en favor dels drets dels gais i les vindicacions feministes:

Su importancia literaria parece irrelevante (fueron superados por sus maestros y por sus discípulos), pero si la tienen como movimiento, obviamente, en la historia cultural y social de la segunda mitad del siglo XX, por ser uno de los muchos precedentes que finalmente desembocaron en la lucha por los derechos civiles de la mujer y de los homosexuales.³⁹⁶

Els seus seguidors van esdevenir una minoria que cultivà la dissidència artística i intel·lectual que pretenia recuperar l'esperit dels existencialistes parisencs i elements del surrealisme, el dadà, el situacionisme, el nihilisme i la psicoanàlisi.³⁹⁷ Altres referents dels *beats*, van ser l'existencialisme i l'individualisme d'autors com Jean-Paul Sartre o Albert Camus i l'avantguarda intel·lectual del París de postguerra que freqüentava els cafès ubicats a la Rive Gauche o al *boulevard* Saint Michel. Una amalgama que va bastir als anys seixanta contracultures com l'*underground* o el “hippisme”.³⁹⁸

La *Beat Generation* va ser més visible a partir de 1957, arran de la publicació de la novel·la *On the Road (En el camino)*³⁹⁹ de qui seria el cronista *beat* per excel·lència, Jack Kerouac.⁴⁰⁰ L'obra va assumir el caràcter de manifest fundacional d'aquella generació de bohemis de classe mitja. Uns joves que volien fugir de les normes establertes mitjançant el que anomenaven un “estil vital dissipat”, visible en el seu vestuari: pantalons *slacks*; jerseis en

³⁹³ M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 31.

³⁹⁴ El 1960 els *beats* van traslladar-se al barri novaiorqués de Lower East Side, fugint dels turistes i els controls policials. Vegeu D. McNally, *Jack Kerouac. América y la generación beat*, p. 326.

³⁹⁵ Segons l'escriptor Albert Goldman: “El beat fue desde el principio un universitario serio de clase media como Kerouac, asfixiado por las ciudades y por su herencia cultural y que quería plantarlo todo para largarse a lugares lejanos y exóticos, donde pudiera vivir como la “gente”, escribir, fumar y meditar”, a D. Hebdige, *Subcultura*, p. 71.

³⁹⁶ E. Fernández-Santos, “Los aullidos de una generación perdida”, *El País* (19/VI/2006), p. 62.

³⁹⁷ C. Feixa, *De jóvenes, bandas y tribus*, Ariel, Barcelona, 1998, p. 106.

³⁹⁸ Els primers en emprar el terme *hippy* als anys quaranta foren els *hipsters* negres. L'usaren per referir-se als *hipsters* blancs fins que a inicis dels anys seixanta l'empraren per al·ludir a aquells fills de l'explosió demogràfica nord-americana nascuts dues dècades abans que adoptaren un estil de vida alternatiu. El mot va fer fortuna en les comunitats contraculturals d'Haight i East Village de Nova York, que foren pioneres en definir-se com a *hippies*. Vegeu J. Gonzalo, *Poder freak vol. 1*, p. 48 i K. Goffman, *La contracultura a través de los tiempos*, Anagrama, Barcelona, 2005, p. 357-358.

³⁹⁹ Set anys després de publicar la seva primera novel·la, *The Town and the Country*, Jack Kerouac va escriure l'autobiogràfica *On the Road*. El personatge principal, Sal Paradise (el propi Kerouac), comparteix protagonisme amb Dean Moriarty (l'*alter ego* de Neal Cassidy, company de viatge de Kerouac). El 1986 l'editorial Anagrama va traduir el text original al castellà sota el títol *En el camino*.

⁴⁰⁰ Va néixer el 12 de març de 1922 a Lowell (Massachusetts), al si d'una família catòlica francocanadenca. A la dècada dels quaranta, Kerouac va ingressar a la Universitat de Columbia, on va esdevenir un jugador de futbol americà destacat, moment en que va conèixer a Allen Ginsberg i William S. Burroughs. El 1942 va abandonar els estudis per enrolar-se com a cuiner en un vaixell de la marina mercant, per posteriorment treballar com a mariner, cronista esportiu al *Lowell Sun*, empleat de ferrocarril, guionista de la Twenty Century Fox, barman, col·lidor de cotó, forestal i, fins i tot, paleta. El 1950 va publicar la seva primera novel·la, titulada *The Town and the Country*, i set anys després l'esmentada *On the Road*. La seva següent obra, escrita en dos dies i tres nits, que descriu la gènesi de la generació *beat* a Califòrnia el 1953 va ser *The Subterraneans*, a la que van seguir *Tristessa*, *Visions of Cody* i *Los Vagabundos del Dharma*. El seu èxit va provocar el seu aïllament i la seva reclusió fins que una hemorràgia interna va provocar la seva mort la nit del 20 d'octubre de 1969. Sobre Kerouac vegeu E. Auburn, *Subterranean Kerouac: The Hidden Life of Jack Kerouac*, St. Martin's Press, Londres, 1999; P. Maher Jr., *Kerouac: The Definitive Biography* (2004) i B. Miles, *Jack Kerouac: King of the Beats* (1998).

comptes de camises i sandàlies amb mitjons.⁴⁰¹ Era una mena d'antimoda: "Vestir para un eterno viaje sin retorno. Ignorar que se están poniendo de moda sus costumbres, que se están haciendo famosos y ricos. La estética de no pensar en el mañana, una especie de resistencia adolescente".⁴⁰²

Els *beatniks*, altrament anomenats "els soterranis" pel poeta Allen Ginsberg,⁴⁰³ van conformar un moviment eminentment literari que anhelà crear una "contrasocietat" amb regles i valors propis. D'aquesta forma, a banda de Kerouac hi figuraren altres escriptors, com William Seward Burroughs, Herbert Huncke, Ken Kesey, Charles Bukowski, Neal Cassidy i l'esmentat Ginsberg.⁴⁰⁴ Els seus autors van formar part de la darrera generació perfectament definida i cohesionada que ha donat la literatura nord-americana amb una influència decisiva en autors postmoderns com William H. Gass o Raymond Carver. Els seus texts es van significar per un estil directe i un ritme literari caracteritzats per un llenguatge comú: la "prosa espontània", en expressió de Kerouac. Les obres abastaren temes diversos, com la màfia, els viatges, les drogues o els problemes existencials, tot manifestant l'inconformisme dels seus autors.⁴⁰⁵

El consum de substàncies psicotròpiques com els àcids, l'efedrina, la dixedrina, la benzedrina, la marihuana, les amfetamines o l'heroïna va caracteritzar aquella generació de literats.⁴⁰⁶ Juntament amb l'alcohol, les empraven com una via per aprofundir en la seva cosmovisió eclèctica i assumir determinats rols.⁴⁰⁷ Aquesta pràctica esdevingué una manifestació dissident en un context marcat pel mccarthisme i els valors conservadors propugnats per l'anomenat *American Way of Life* (estil de vida americà), que, segons els *beats*, palesaven el fracàs de la civilització moderna i eren un símptoma del seu declivi. Els *beatniks* van esdevenir un dels principals referents d'una generació novell d'artistes plàstics i cineastes.⁴⁰⁸ Van fer proselitisme d'un *modus vivendi* alternatiu que els va dur a la marginalitat mitjançant un ideal romàntic de pobresa. La majoria va morir en condicions precàries, víctimes de l'oblit i la solitud. Segons el biògraf de Kerouac, Dennis McNally, la generació *beat* influí a milions de joves que potser no havien llegit mai cap de les seves obres.⁴⁰⁹

L'estil es va implantar també a Europa. A Gran Bretanya, el seu epicentre va ser el barri del Soho (situat al West End de Londres), tot i que el 1962 es va constatar la seva presència a la població costanera de Brighton, la "Greenwich

⁴⁰¹ Per Hebdige aquesta indumentaria, "con sus tejanos y sandalias cuidadosamente destrozados, expresaba una relación mágica con una pobreza que para él era como una esencia divina, un estado de gracia", a D. Hebdige *Subcultura*, p. 72.

⁴⁰² M. Vela Zanetti, "El estilo de la mala conciencia", *Babelia-El País* (11/XI/1995), p. 9.

⁴⁰³ Va ser deixeble de Kenneth Rexroth i precursor del moviment homosexual nord-americà. El 1956 Ginsberg va escriure el poemari *Howl* (udol), la seva obra més rellevant.

⁴⁰⁴ Altres autors de renom de la generació *beat* van ser Carl Solomon, Philip Lamantia, Gregory Corso, Peter Orlovsky i el poeta surrealista Lawrence Ferlinghetti. Per aprofundir en el seu llegat literari vegeu A. Charters, *Beats and Company. Portrait of A Literary Generation* (1986) i les antologies P. Honan (ed.), *The Beats: An Anthology of Beat Writing* (1987); D. Kherdian (ed.), *Beat Voices: An Anthology of Beat Poetry* (1995) i S. Krim (ed.), *The Beats* (1960).

⁴⁰⁵ A. De Miguel, *Los narcisos. El radicalismo cultural de los jóvenes*, Kairós, Barcelona, 1979, p. 25.

⁴⁰⁶ No endebades van ser els precursors de l'experimentació amb tot tipus de drogues, introduint el consum massiu de dietilamina d'àcid lisèrgic (popularment conegut com LSD). Una substància psicoactiva descoberta pel novel·lista Ken Kesey (autor del best seller *Algú va volar sobre el niu del cucut*) després de realitzar unes proves voluntàries amb drogues psicotròpiques promogudes pel govern nord-americà a l'Hospital de Veterans Menlo Park (Palo Alto, San Francisco). Kesey, juntament amb els anomenats The Merry Pranksters, va ser un dels pioners en l'experimentació lúdica del LSD i en la seva extensió als Estats Units. Vegeu J. Gonzalo, *Poder freak vol. 1*, p. 91-102.

⁴⁰⁷ A. Escotado, *Historia general de las drogas*, Espasa, Madrid, 1998, p. 1311.

⁴⁰⁸ Entre els pintors més destacats influenciats pel corrent *beat* destacaren Willem De Kooning, Wallace Berman, Robert Rauschenberg i Claes Oldenburg. Pel que fa al cinema, els directors més rellevants van ser John Cassavettes, Kenneth Anger o Dennis Hopper i altres vinculats als pioners films independents com Jonas Mekas. Vegeu el dossier monogràfic publicat al suplement de cultura *Babelia* titulat "La nueva América: 1950-1965, y la cultura beat", *El País* (11/XI/1995), p. 6-9.

⁴⁰⁹ D. McNally, *Jack Kerouac. América y la generación beat*, p. 372.

Village” britànica.⁴¹⁰ Els *beachniks*, com els va anomenar la premsa del país, van ser visibles als campus universitaris, les llibreries del West End o a Chelsea, el barri benestant de la capital.

A diferència dels *beats* originals, els britànics es caracteritzaren pel seu posicionament polític. Mentre la generació *beat* nord-americana va restar aliena a qualsevol doctrina ideològica i es va oposar a qualsevol articulació política del moviment,⁴¹¹ a Gran Bretanya sí que participà en iniciatives d’aquesta índole. Una d’elles va ser la Campaign for Nuclear Disarmament [CND] (campanya pel desarmament nuclear) organitzada el gener de 1958 pel Direct Action Committee Against Nuclear War (comitè d’acció directa contra la guerra nuclear). Segons l’historiador Bill Osgerby, la campanya antinuclear del CND va esdevenir precursora dels moviments polítics radicals apareguts a la dècada dels seixanta estretament lligats a la contracultura.⁴¹²

La generació *beat* va incidir en la concreció posterior de diverses expressions contraculturals aparegudes tant a Europa com als Estats Units en palesar de manera ostentosa el seu trencament vers els convencionalismes. Entre aquestes destacaren el hippisme, la creació de comunes, l’auge de l’ecologisme, el feminisme i el naturisme, l’ascendent orientalista o l’extensió del consum de drogues.⁴¹³ Segons Theodore Roszak –un dels màxims exponents del moviment contracultural⁴¹⁴– aquestes manifestacions van suposar un intent de vertebrar una alternativa cultural global a la societat de l’època.⁴¹⁵ Una temptativa de reprendre l’estil bohemí, l’experimentació psicodèlica i sexual, l’orientalisme, el nomadisme i el culte a la espontaneïtat preconitzats pels *beatniks*.⁴¹⁶

No obstant això, un dels àmbits on aquesta influència va ser més perceptible va ser el musical. I és que en la gènesi dels *beatniks* va incidir de manera determinant una altra manifestació artística: la música *be-bop*.⁴¹⁷ El *so bop*, com també es coneixia aquest gènere, va renovar la música *swing* precedent mitjançant les virtuts solistes dels instrumentistes. Entre aquests destacaren músics de renom com el trompetista John Birks *Dizzy* Gillespie, els saxofonistes Charlie *Bird* Parker i John Coltrane o els pianistes Bud Powell i Thelonious Sphere Monk. Molts d’aquests músics *boppers*, com se’ls anomenava, van formar part de les grans bandes de *swing*, on van coincidir amb figures de renom com Jack Teagarden, Earl Hines o Jay McShann. L’esclat de la Segona Guerra Mundial va provocar, però, la crisi d’aquestes orquestres per l’increment d’impostos que va recaure sobre les sales de ball.

⁴¹⁰ Greenville Village va esdevenir el centre neuràlgic de l’estil *beatnik* a la ciutat de Nova York. Un referent per una generació introspectiva i creativa de bohemis i intel·lectuals dissidents. Altres poetes i artistes relacionats amb la *Beat Generation* es van instal·lar a l’àrea de North Beach (San Francisco).

⁴¹¹ L. Ruiz Aja, *Contracultura*, p. 39.

⁴¹² B. Osgerby, *Youth in Britain since 1945*, p. 85.

⁴¹³ Segons Allen Ginsberg, eren unes manifestacions inserides en “una constant històrica de pensament heterodoxo, universalista i antiautoritari”. Recollit a L. Ruiz Aja, *Contracultura. ¿Qué fue? ¿qué queda?*, p. 29.

⁴¹⁴ Roszak va impulsar la popularització de l’expressió contracultura en la seva sèrie d’articles publicats a la revista *The Nation* el 1968. Vegeu A. de Miguel, *Los narcisos*, p. 16.

⁴¹⁵ Els investigadors adscrits al Centre for Contemporary Cultural Studies de Birmingham van establir clarament les diferències existents entre els models subcultural i contracultural. Per aquests estudiosos les subcultures es caracteritzaven per estructurar-se col·lectivament de manera compacta en bandes o pel seu sentit de territorialitat, mentre que a les contracultures predominava l’aparell discursiu ideològic que dota d’identitat i sentit al grup o comunitat.

⁴¹⁶ C. Feixa, *De jóvenes, bandas y tribus*, p. 79.

⁴¹⁷ Gènere musical, desenvolupat a finals dels anys quaranta i inicis dels cinquanta, consistent en llargues i elaborades improvisacions al voltant d’un seqüència estàndard d’acords. Va ser interpretat per músics de bandes reduïdes que cercaven l’espontaneïtat mitjançant creacions ràpides i complexes a locals no segregats de Nova York com els clubs Milton i Monroe. Vegeu F. Kofsky, *Black Nationalism and the Revolution in Music* (1969); P. Carles i J. L. Comolli, *Free Jazz, Black Power* (1973) i B. Vian, *Escritos sobre jazz* (1984).

L'escassetat de benzina, a més, va suposar la fi de les gires d'aquestes formacions i el racionament del vinil va dificultar els seus enregistraments.⁴¹⁸ En qualsevol cas, el gènere va exercir de banda sonora d'una generació fascinada pels nous *tempos* d'aquesta vessant del jazz, amb ritmes innovadors que trencaven amb la tradició musical precedent. Segons l'historiador nord-americà Dennis McNally:

El bop reflejaba los cambios técnicos de la segunda guerra mundial – mayor velocidad y puntos de vista más complejos– con una precisión perfecta, pero sus aspectos sociales eran igualmente importantes. Por primera vez, los músicos negros se veían a sí mismos como artistas que debían ser respetados.⁴¹⁹

El *be-bop* va comportar la interacció dels joves negres amb els blancs i la gestació d'un moviment soterrat no articulad. La comunió entre blancs i negres en una Amèrica immersa encara en la lluita pels drets civils i la fi de la segregació racial va ser mal vista per l'*establishment*. Els *beatniks* van idealitzar la cultura negra, ja que tenien una visió molt particular del negre com a "bon salvatge". Com explica Hebdige: "L'home negre, vist a través d'un filtre sentimental per la prosa afectadament tòpica de Norman Mailer o els panegírics de Jack Kerouac [...] podia servir a la joventut blanca com model de llibertat dins el captiveri".⁴²⁰ Aquests vincles van despertar reticències als estaments conservadors dels Estats Units de l'època, preocupats en identificar i eliminar qualsevol signe de dissidència o d'"antiamericanisme".⁴²¹ Segons el sociòleg Iain Chambers, tant els *hipsters* (terme derivat del mot "hip" amb que es va conèixer des de la dècada dels anys quaranta l'estil adoptat per aquests joves aficionats al jazz modern en la seva majoria blancs que emulaven els hàbits, l'argot i la forma de vestir dels músics negres que idolatraven)⁴²² com els *beatniks*, integraren en la seva cultura la música negra, símbol i símptoma de les contradiccions i tensions actives en aquestes subcultures juvenils blanques.⁴²³ El *be-bop* va tenir el seu reflex en la literatura *beatnik*, com demostren els diversos poemes i escrits que els seus integrants van dedicar als instrumentistes o les recitacions de poemes dutes a terme per altres autors com Ferlinghetti, Rexroth o Patchen amb música jazz de fons.⁴²⁴ Aquest llegat *beatnik* va perdurar de la mà d'artistes i grups musicals com David Bowie, The Rolling Stones, Steely Dan, Soft Machine, Janis Joplin o The Beatles.⁴²⁵

L'eclosió de l'*hippisme*, ocorreguda a inicis dels anys seixanta, va estendre un estil de vida alternatiu entre la joventut britànica. Aquest es caracteritzà per la creació de comunitats regides per normes transgressores, la reivindicació de l'alliberament sexual, el posicionament antibel·licista, el

⁴¹⁸ Vegeu D. McNally, *Jack Kerouac. América y la generación beat*, p. 103.

⁴¹⁹ *Ibidem*, p. 103.

⁴²⁰ *Id.*, 71.

⁴²¹ Com descriu l'assagista Antonio Escotado: "Está por entonces en su apogeo una reviviscencia del americanismo duro de los años inmediatamente anteriores a la Primera Guerra Mundial. Con el Programa de Lealtad –que el Presidente Truman promulga el 1947– comienza una operación cuyo objeto es expulsar del país o internar en campos de concentración por "actividades antinorteamericanas" a cualquier persona "respecto de la cual existan dudas razonables de simpatizar con cualquier grupo, movimiento o asociación de personas consideradas totalitarias por el Fiscal General", a A. Escotado, *Historia general de las drogas*, Espasa, Madrid, 1998, p. 730.

⁴²² Vegeu J. Gonzalo, *Poder freak vol. 1*, p. 44.

⁴²³ Mentre els *beats* i, posteriorment, els *hippies*, idealitzaren positivament la música negra, els *skins*, atès el seu allunyament del *reggae* en clau mística la idealitzaren negativament. I. Chambers, "A Strategy for living. Black music and white subcultures", a S. Hall et al. (comp.), *Resistance Through Rituals* (1976), p. 157-166.

⁴²⁴ El propi Kerouac va ser anomenat per Holmes com "el bardo del *be bop*", a D. McNally, *Jack Kerouac. América y la generación beat*, p. 300.

⁴²⁵ D. McNally, *Jack Kerouac. América y la generación beat*, p. 372.

consum de drogues al·lucinògenes⁴²⁶ i l'adopció del rock psicodèlic com a referent musical.⁴²⁷ Aquest trencament amb els valors tradicionals que preconitzava el *hippisme* toparia a finals de la dècada amb la defensa a ultrança dels mateixos per part de bandes de joves de classe obrera, els *skinheads*.⁴²⁸ Aquests esdevingueren una manifestació reactiva versus les cultures emergents i si el hippisme procedí a idealitzar una comunitat multicultural, l'estil *skinhead* lliscaria amb el temps vers l'exaltació d'una comunitat ètnica i cultural homogènia. Front a la idealització positiva de la negritud de *beatniks* i hippies, aquest estil estigmatitzà l'immigrant.

El capítol següent analitza com sorgiren els *skinheads* a partir de la hibridació de dos dels estils existents a finals de la dècada dels seixanta a Gran Bretanya: els esmentats *rude boys* i els anomenats *hard mods*. Ambdós estils en fusionar-se donaren lloc, com expliquem tot seguit, als primers *skinheads*.

⁴²⁶ Vegeu K. Goffman, *La contracultura a través de los tiempos*, p. 328-337.

⁴²⁷ Per aprofundir en aquest moviment contracultural vegeu S. Hall, *Los hippies: una contracultura* (1970) i B. Miles, *Hippie* (2005).

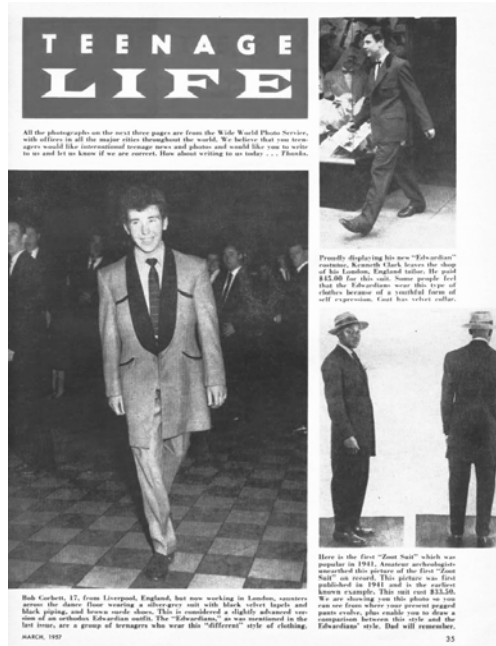
⁴²⁸ Sobre la dicotomia *hippie-skin* vegeu M. Brake, *Hippies and skinheads. Sociological aspects of middle and working class subcultures* (1977).

L'extensió del vestuari *teddy boy* entre la joventut (sota) comportà l'abandonament per part dels aristòcrates de l'*edwardian drape* (esquerra)

Les cantonades (*street corners*) foren un dels espais de trobada habituals dels *teddy boys*. Així fou com explicitaren el component de territorialitat de l'estil.

Els teddy boys aparegueren freqüentment a la premsa britànica durant la dècada dels cinquanta. Els episodis de violència que protagonitzaren els convertiren en els nous dimonis populars.

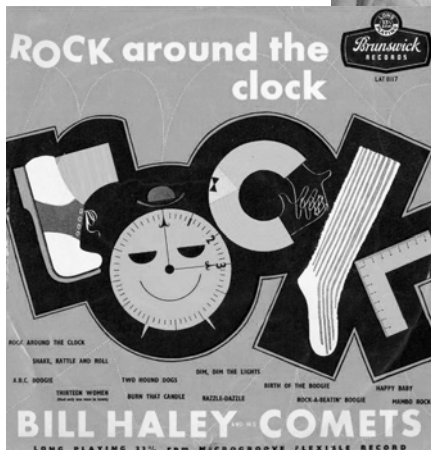
El vestuari fou un elements que articulà l'estil teddy boy. Vestint de forma elegant els seus membres pretenien millorar simbòlicament el seu estatus social.

La violència amb que hom associà als *teddy boys* provocà, fins i tot, que les sales de ball i els locals de lleure prohibissin l'entrada als joves que vestien l'*edwardian drape* (sota). A l'esquerra *teds* davant l'aparador d'una barberia admirant els diversos pentinats que oferia a la seva clientela.

GEORGE HOTEL BALLROOM
 MANAGER Mr A. D. Kidd LUTON December 11th 1954
**YOUTHS WEARING
 EDWADIAN DRESS
 WILL
 NOT BE ADMITTED
 TO THE HOTEL DANCES**

Bill Haley es convertí en un dels màxims referents musicals dels *teddy boys*. El rocker nord-americà liderà les llistes de vendes britàniques el 1952 amb el senzill *Rock Around The Clock*. Quatre anys després protagonitzà un film homònim que desfermà la passió dels *teds*. En cinemes de Londres i Manchester els joves protagonitzaren aldarulls durant l'estrena. A la dreta Bill Haley & His Comets. A sota portada del exitós *single*.

L'estiu de 1958 es produïren diversos aldarulls racials (*race riots*) en ciutats com Nottingham o Londres. En aquests incidents participaren un bon nombre de *teddy boys*. Les víctimes de la violència racista foren els membres de la comunitat negra. Desenes de teds van ser detinguts.

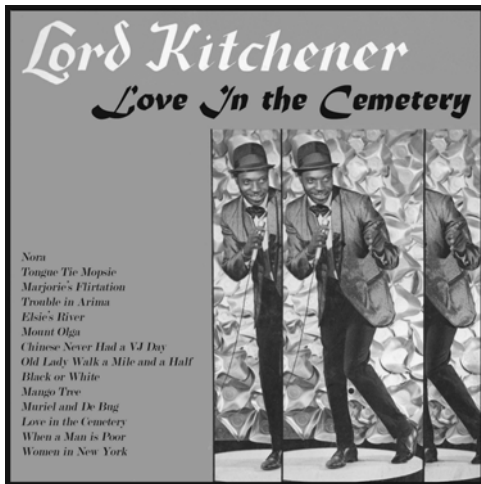

A l'esquerra dos ciutadans dialoguen davant un grafit racista amb la inscripció *Keep Britain White* [KBW] (mantingueu Gran Bretanya blanca). A sota un altre grafit racista amb l'eslògan "No Colour Bar Here" (no en volem de color aquí).

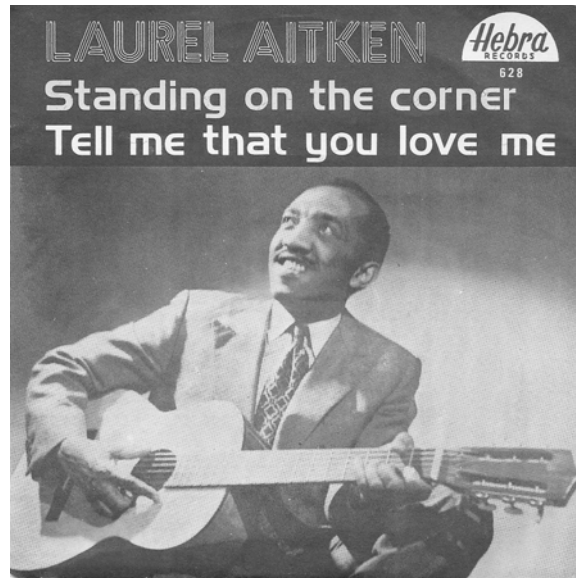

A l'esquerra dues imatges on es pot apreciar el vestuari habitual dels *teddy boys*. Sabates de sola de crepè, jaqueta de tres quarts (*edwardian drape*), pantalons estrets, llacet al coll i el pentinat característic amb brillantina i tupé (*quiff*).

L'emigració indooccidental comportà també la introducció al país dels seus referents musicals. Als anys cinquanta l'interès de les empreses discogràfiques britàniques es centrà en gèneres com el *calypso*. No endebades aquella dècada es coneix com l'edat daurada del gènere a Gran Bretanya, en comptar amb diversos artistes de referència (com *Lord Beginner*, *Lord Kitchener* [esquerra], *Lord Melody* o *Roaring Lion* establerts al país) i èxits com "Oriental Ball".

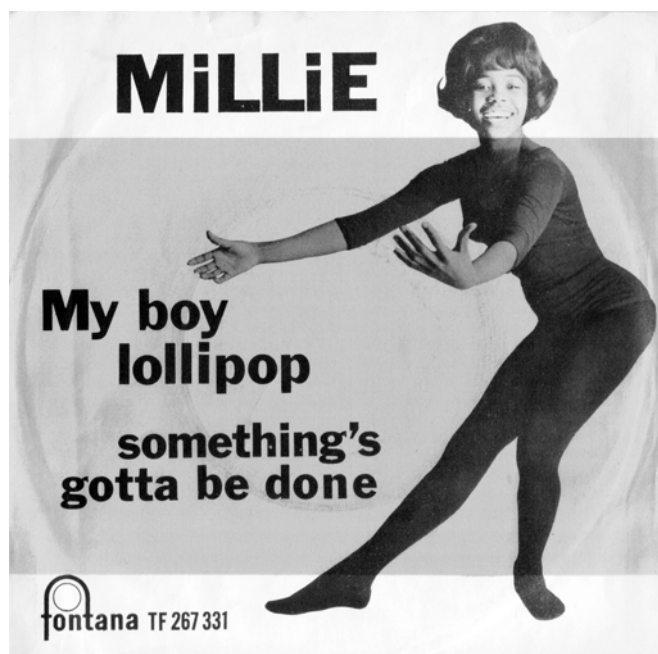
El 1960 segells com Melodisc i Starlight publicaren els primers discs de *Ja boogie*, nom de l'embrionari *ska* a Gran Bretanya. Entre els artistes pioners es trobava Laurel Aitken (dreta), posteriorment conegut com "el padri de l'*ska*", que situà dos dels seus senzills "Lonesome Lover" i "Boogie in My Bones" entre els més venuts del país.

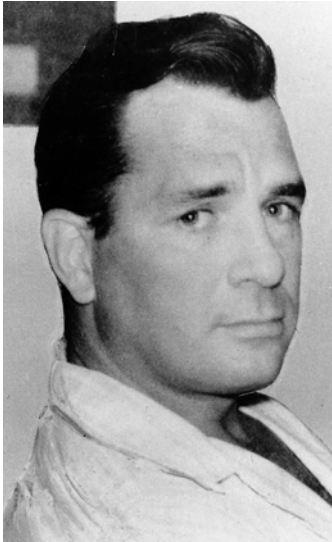

Els *sound systems* permeteren la difusió de la música jamaicana a Gran Bretanya. El primer que va existir al país, situat als carrers del suburbi londinenc de Ladbroke Grove, va ser The Tickler, propietat del jamaicà Duke Vin (esquerra).

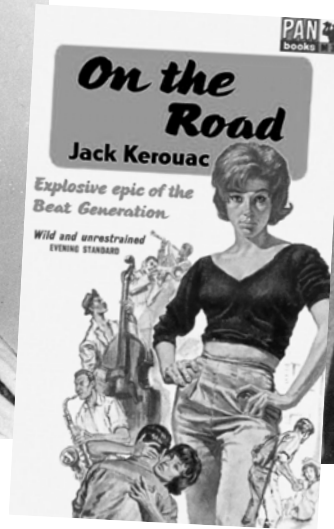

La música *ska* es popularitzà a Gran Bretanya durant el bienni 1963-1964. Millicient *Millie Small* Smith (dreta) es va convertir en la primera artista jamaicana a accedir a les llistes d'èxits britàniques. La cantant va assolir el número dos d'aquest rànquing amb una versió *ska* del tema "My Boy Lollipop" (Island records, 1964).

Escriptors com Jack Kerouac (esquerra) o Allen Ginsberg (Sota) es convertiren en els màxims referents literaris de l'anomenada Beat Generation nord-americana que a posteriori influiria en l'eclosió del hipisme.

Els trompetistes Dizzy Gillespie i John Coltrane (esquerra), dos dels màxims representants del be-bop, el referent jazzístic dels *beatniks*.

D'ençà els anys seixanta els *hippies* (sota) esdevingueren l'antitesi dels *skinheads*.

Els *beatniks* britànics participaren a la Campaign for Nuclear Disarmament [CND] (campanya pel desarmament nuclear) organitzada el gener de 1958 pel Direct Action Committee Against Nuclear War (comitè d'acció directa contra la guerra)

II PART

LA CONCRECIÓ DE L'ESTIL *SKINHEAD* ORIGINAL

Un cop analitzat el context socioeconòmic que va facilitar l'aparició dels *rude boys* jamaicans i coneguts quins foren els estils pioners sorgits a Gran Bretanya als anys cinquanta, a continuació ens centrarem en un altre estil que juntament amb el rude convergí en l'eclosió *skinhead*: el *mod*. Així, en aquesta segona part de l'obra analitzem com aquest darrer es vertebrà a les acaballes de la dècada dels seixanta a Gran Bretanya. En fer-ho descriurem la conjuntura que afavorí l'eclosió d'altres estils juvenils precedents a l'estil dels *skinheads* i veurem com aquests esdevingueren cabdals en la posterior configuració de les seves primeres bandes.

Per aquest motiu, en el tercer capítol expliquem com l'estil *mod* evolucionà fins fragmentar-se a meitats dels anys seixanta originant l'aparició de dos representacions antitètiques: els *trendy mods* i els *hard mods*. Aquests darrers radicalitzaren la seva actitud transgressora i extremaren els trets de la seva estètica convergint, paral·lelament, amb els joves d'origen caribeny que importaren al país la imatge dels *rude boys*. Analitzarem doncs com es produí aquesta socialització i quins elements d'ambdós estils confluïren i caracteritzaren els primers *skinheads* britànics en la conjuntura de finals dels anys seixanta que els originà.

Després de conèixer com es concretà l'eclosió de l'estil descrivim com aquest es desenvolupà fins a la fase de politització, succeïda una dècada després, quan aparegué un sector neofeixista que l'abocà a la divisió. Abans de detallar com aquesta es produí analitzem, però, el paper de l'estètica, la violència i el futbol com a eixos cohesionadors de l'estil *skinhead* i quina incidència tingueren en la seva configuració original.

Finalment, en el quart capítol ens apropiem a un altre d'aquests elements vertebradors com és la música que tractem específicament atesa la seva rellevància. Definirem l'àmplia tipologia de gèneres que exerceixen de referent des de l'aparició dels *skins* a finals dels anys seixanta fins a l'actualitat i desenvoluparem la nostra tesi sobre la centralitat de la música dins l'estil i com aquesta esdevé fonamental en l'extensió i perpetuació del mateix.

3.

LA FUSIÓ DE DOS ESTILS: HARDMODS I NEORUDES

L'estil *mod* aparegué a les darreries dels anys cinquanta manllevant l'abreviació del terme *modernist* (mot provinent del gènere musical conegut com *modern jazz*), que s'utilitzà per definir aquells joves obsessionats amb la moda elegant, la música pop, el Rhythm & Blues [R&B], el *soul* i l'*ska*, així com les motocicletes escúter italianes.⁴²⁹ El vocable *mod* sintetitzava l'esperit de modernitat que pretenia impregnar l'estil.⁴³⁰ Ser *mod* representava mantenir una actitud davant la vida on el més important era estar a l'avantguarda, és a dir, esdevenir el més modern. Altres fonts indiquen, però, com l'ús del terme deriva de l'admiració d'aquests joves pel conjunt nord-americà Modern Jazz Quartet. Mitjançant la seva evolució i les relacions que els seus seguidors blancs i negres britànics mostrarem com es plasmà l'estil *skinhead* a finals dels anys seixanta. Examinarem aquí les característiques que el van identificar i com es va desenvolupar fins a la seva fragmentació una dècada després.

Aquest estil juvenil britànic es va veure afavorit per la conjuntura socioeconòmica i política en el que es va desenvolupar. Durant la segona meitat dels anys cinquanta es va produir un increment continu de l'activitat productiva que va permetre l'extensió del *Welfare State* (estat del benestar),⁴³¹ que contrastà amb la penúria i austeritat que va marcar l'eclosió dels *teds*. Els primers joves que es van adscriure al nou estil procedien de la classe obrera i de la burgesia urbana. Aquests *mods* pioners van freqüentar els mateixos clubs londinencs que visitaven els estudiants francesos afincats a la capital.⁴³² D'aquests darrers van prendre referents culturals com la literatura *beat* i existencialista o el cinema de la "Nouvelle Vague" francesa;⁴³³ la fixació per les

⁴²⁹ Vegeu R. Barnes, *Mods!*, Plexus, Londres, 1979; T. Rawlings, *Mod a very British Phenomenon*, Omnibus, Londres, 2000 i P. Hewitt, *The Soul Stylists. Forty Years of Modernism*, Mainstream Publishing, Edinburg, 2000.

⁴³⁰ Sobre aquest estil vegeu R. Barnes, *Mods!*, 1979; T. Rawlings, *Mod a very British Phenomenon*, 2000; P. Hewitt, *The Soul Stylists. Forty Years of Modernism*, 2000; A. Fletcher, *The Mod Crop Trilogy: The Last Words on the 60s Mods*, Chainline, Nottingham, 2003 i R. Abella, *Revival Mod 1974-1988. Historia de un renacer*, Lenoir, Barcelona, 2008, p. 7.

⁴³¹ L'Informe Beveridge, publicat el 1942, sustentava l'estat del benestar en la promoció d'habitatge públic, la instrucció primària gratuïta, un equànim sistema fiscal redistributiu, l'assistència sanitària gratuïta (garantida pel Servei Mèdic Nacional) i el pagament regular de subsidis pels aturats. Sobre la seva evolució a Gran Bretanya vegeu R. Lowe, *Welfare State in Britain since 1945* (2004) i D. Fraser, *The Evolution of the British Welfare State* (2002).

⁴³² Aquests primers *mods*, majoritàriament d'ascendència jueva, acostumaven a passejar pel barri de Chelsea i reunir-se a cafès del Soho (com The Bastille) per lluir i intercanviar opinions al voltant de les darrers novetats en matèria de moda, "eran simplemente unos atrevidos, algo snobs y totalmente narcisistas [...] se dedicaban a pasear todo el día luciendo sus trajes estilo italiano o iban al centro a hacerse camisas y zapatos a medida", a A. de la Iglesia, *I've Got My Mojo Working. Londres 1960-66*, p. 6-7.

⁴³³ Al respecte el cronista Marcos Ruano explica: "Existe un vínculo muy fuerte entre la Nouvelle Vague francesa y los comienzos del movimiento Mod, puesto que entre 1959 y 1962, gran parte de estos primeros *Mods* que recorrían las calles de Londres estaban influenciados por todo lo francés. Los primeros Modernistas (jóvenes judíos de familias acomodadas de suburbios londinenses como Stamford Hill) se inspiraban en todo lo que proviniera de Italia o Francia. Una obsesión que cubría todo tipo de detalles: Fumar Galuaises, leer *Le Soir* o reunirse en los locales franceses de Londres como La Poubelle hasta acudir a la proyección de películas de la *Nouvelle Vague*, a pesar de que no entendiesen una palabra, era lo más *In*", a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 70.

jaquetes curtes i els pantalons estrets;⁴³⁴ i les motocicletes escúter italianes.⁴³⁵ Musicalment les seves preferències foren el R&B i el *Modern Jazz*⁴³⁶ nord-americà, antagònic del *Trad Jazz*.⁴³⁷ Entre els artistes més venerats d'aquest gènere hi figuraven –entre d'altres– els organistes Jimmy Smith, Big John Patton, Richard Groove Holmes i Jimmy McGriff.

Als anys seixanta, definits per l'escriptor Tom Wolfe com “la dècada del jo” (atès l'egocentrisme que caracteritzà la joventut concebuda durant el *baby boom* de postguerra),⁴³⁸ la prosperitat econòmica generada va començar a davallar.⁴³⁹ La instauració d'una nova política econòmica per part del govern laborista presidit per Harold Wilson, al poder entre 1964 i 1970,⁴⁴⁰ no va resoldre el col·lapse financer que assolà el país.⁴⁴¹ Aquest fou el context en que sorgí l'esmentat estil *mod*. El mite del *Swinging London*⁴⁴² va formar part de la seva expansió. Recollint l'herència de l'obrerisme tradicional dels *teddy boys*, es confegí una identitat inèdita que, gradualment, es va dotar dels seus propis símbols. Els més característics foren les parkes,⁴⁴³ la música negra, les amfetamines i les esmentades escúters tunejades amb diversos accessoris, com miralls cromats, llums, barres de defensa, retrovisors, seients abatibles, antenes, botzines, adhesius o banderes.⁴⁴⁴

⁴³⁴ Acostumaven a visitar eixos comercials de la capital britànica com els ubicats a Austin, Shaftesbury Avenue o Cecil Gee a Charing Cross a la recerca de les darreres peces de roba importades dels Estats Units.

⁴³⁵ Les escúters, segons Ruano, facilitaren el lleure nocturn dels *mods* perquè foren el vehicle més asequible i l'únic que els permetia traslladar-se passades les onze de la nit, hora en que finalitzava el servei de transport públic. Com descriu el mateix autor: “El interés de los primeros grupos de Modernistas eran las cosas que mantenían su imagen cool, tales como el Jazz moderno y los coches Jaguar. Sin embargo, los sueldos relativamente pequeños les dirigieron hacia los scooters como medio de transporte, que, además, les daba esa imagen moderna, desprendían menos aceite que las motocicletas y, sobre todo, no estropeaba sus trajes”, a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 64.

⁴³⁶ Variant jazzística popularitzada als Estats Units per artistes com The Modern Jazz Quartet, Gerry Mulligan, Dave Brubeck, Sonny Rollins, Jimmy Smith o Charlie Mingus. Músics que “reaccionaron contra la vulgaridad de los 50 en todos los campos, odiaban la ordinariéz de lo que había a su alrededor y se identificaron con todo lo nuevo y sofisticado que llegaba principalmente del otro lado del Atlántico”, a A. de la Iglesia, *I've Got My Mojo Working*, p. 7-8.

⁴³⁷ Vessant del gènere interpretada per músics britànics que emulava l'estil *Dixieland* nord-americà. Va esdevenir molt popular a finals de la dècada dels cinquanta del segle passat.

⁴³⁸ A inicis dels anys seixanta la població britànica menor de 25 anys representava un 45% del total del país. Vegeu A. De Miguel, *Los narcisos. El radicalismo cultural de los jóvenes*, Kairós, Barcelona, 1979, p. 27.

⁴³⁹ El polític Vernon Bogdanor i l'economista Robert Skidelsky coincideixen en anomenar aquesta etapa com *The Age of Illusion* (edat de la il·lusió). Segons ambdós la bonança econòmica britànica s'havia vist afavorida pel fet de no haver de sufragar grans despeses en la reconstrucció del país. Circumstància que explicaria el retrocés que van patir altres estats com França o Itàlia que si les van afrontar. Vegeu V. Bogdanor i R. Skidelsky, *The Age of Affluence, 1951-64*, Macmillan, Londres, 1970, p. 7.

⁴⁴⁰ Posteriorment presidí un breu segon mandat entre 1974 i 1976, fins que fou succeït pel laborista James Callaghan.

⁴⁴¹ Per una acurada aproximació al primer mandat presidencial de Wilson vegeu “The Wilson Years, 1966-70”, a D. Childs, *Britain since 1945. A Political History*, Routledge, Londres, 1993, p. 179-218.

⁴⁴² Terme emprat per primer cop per la revista *Time* el 16 d'abril de 1966 per definir l'ambient que vivia la capital britànica, convertida en centre de la moda i del moviment juvenil contracultural internacional. L'expressió prenia com a referent l'emissora pirata *Swinging Radio England*. Aquell mateix any, el director italià Michelangelo Antonioni va fer-ne una recreació al film *Blow-Up*. Per aprofundir en la Gran Bretanya dels anys seixanta vegeu D. Sandbrook, *White Heat: A History of Britain in the Swinging Sixties* (2006) i M. Donnelly, *Sixties Britain: Culture, Society and Politics* (2005). Sobre l'anomenat *Swinging London* vegeu S. Levy, *Ready, Steady, Go!: Swinging London and the Invention of Cool* (2003) i del mateix autor *Ready, Steady, Go!: The Smashing Rise and Giddy Fall of Swinging London* (2002).

⁴⁴³ Jaqueta llarga militar impermeable amb caputxa utilitzada pels *mods* durant els seus trajectes en moto, tant per preservar-se del fred com per no tacar la roba. Esdevingueren un dels seus elements identitaris més populars i alhora essencials del seu vestuari. Els joves les decoraven amb diversos brodats que feien referència als seus gustos musicals o a la seva procedència, com la Union Jack (bandera britànica), l'emblema circular de les Forces Aèries britàniques [RAF], fletxes i altres símbols adoptats per l'estil *mod*. Una de les més preuades era la de l'exèrcit nord-americà, anomenada *fish tail* pel seu acabat en forma de cua de peix.

⁴⁴⁴ Aquestes motocicletes feia dues dècades que s'havien convertit en el vehicle habitual de la classe obrera pel seu baix cost. Les escúters centraren la major part de l'activitat grupal dels joves *mods*, convertint-se en el símbol amb que s'identificà l'estil. A finals dels anys setanta, coincidint amb la revifada de l'estil, les escúters es convertiren en un dels elements que permeteren perpetuar-lo mitjançant els anomenats *scooter clubs*. Els *rallies*, altrament coneguts com *scooter runs*, que aquests organitzaren exerciren de punt de trobada dels nostàlgics de l'estil. Uns encontres que es celebraven habitualment “los fines de semana largos (*bank holidays*) y consistían en auténticas concentraciones de varios días con actuaciones en directo, sesión de discoteca y camping”, a R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 104. Vegeu també G. Brown, *Scooter Boys*, GB Publications, Altrincham, 1989 i R. Barnes, *Mods!*, Plexus, Londres, 1979.

EL PÒSIT DE RADICALITAT: ELS HARD MODS

*People try to put us down
Just because we get around
Things they do look awful cold
I hope I die before I get old
This is my generation*⁴⁴⁵

The Who, *My Generation*

El 1962 l'estil *mod* es trobava plenament consolidat malgrat ser encara minoritari. Fou aleshores quan els mitjans de comunicació publicaren els primers reportatges sobre els *mods*.⁴⁴⁶ Els joves que van aparèixer en aquests reportatges eren estudiants d'escoles d'art que es reunien als *pubs* i clubs de jazz i R&B de la capital i a cafès del Soho (West End), com el Two l's. Uns establiments on foren habituals les actuacions d'artistes de jazz i *skiffle* com Tommy Steele, Cliff Richard o Adam Faith. En aquests locals del centre de Londres, com el Bull's Head, fou on els primers *mods* escoltaren els intèrprets de *modern jazz*.⁴⁴⁷ La presència *mod* a la capital aviat fou constatable també a l'East End i a l'oest de la ciutat, en àrees com Richmond i Kingston.

El referent estilístic inicial més important d'aquests *mods* fou la moda Ivy League,⁴⁴⁸ anomenada així perquè va quallar principalment entre executius de Wall Street que als anys cinquanta havien estudiat en determinades universitats dels Estats Units. Aquesta s'implantà a zones del West London com Acton, Chiswick i Harrow. Posteriorment els *mods* també adoptaren diversos elements de la imatge *rude boy*, com els tirants, els mitjons blancs, el barret *pork pie* o la jaqueta *crombie* (d'ús popular a la perifèria londinenca).⁴⁴⁹ Rebels per antonomàsia, els *mods* manifestaren una postura contestatària enfrontada a les directrius paternals i els valors tradicionals.⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ "La gent tracta d'acabar amb nosaltres/ només perquè estem al seu voltant/ no intentis comprendre el que diem/ no pretenc causar gran sensació/ espero morir abans de ser vell/ Aquesta és la meva generació".

⁴⁴⁶ Les aparicions de *mods* a la premsa del país sovintejaren durant aquells anys. L'estil es va publicitar per primer cop en una entrevista apareguda a la revista *Town* el 1962. En el reportatge, titulat "Faces Without Shadows", el periodista Peter Barnsley va entrevistar a Mark Feld, Peter Sugar i Michael Simmonds, tres *faces* (nom amb que es coneixien aquells *mods* més creatius que marcaven tendència) d'Stoke Newington (Londres), "fue el inicio de la atención prestada por los medios de comunicación a los *Mods*", a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 59-60.

⁴⁴⁷ Alguns d'aquests artistes foren Little Willie John, Sonny Rollins, Bill Doggett, Jimmy Smith, Tubby Hayes o grups com el Modern Jazz Quartet.

⁴⁴⁸ Popularitzada gràcies a tendes com Ivy Shop, propietat de John Simons i Jeff Kwinter. L'establiment situat a Richmond, inaugurat el 1965, es va erigir en un dels principals centres difusors d'aquesta moda nord-americana importada a Gran Bretanya. Simon va ser qui va popularitzar l'estil Ivy League a partir de la venda de peces com les camises abotonades (com les Tiger Foot de la marca Dickies) o sabates (com les Timpson, altrament conegudes com *Royals*) fins que es va dedicar a produir la seva pròpia roba seguint els patrons de la moda americana. L'empresa Brooks Brothers de Nova York fou l'encarregada de l'explotació comercial inicial de la moda *Ivy League*. El trompetista Miles Davis fou un dels personatges públics que va lluir freqüentment aquesta estètica, consistent en dur jaquetes de tall clàssic de tres botons i pantalons ajustats.

⁴⁴⁹ Jaqueta similar a la *donkey jacket* però més llarga que, pràcticament, arribava a l'alçada dels genolls i no tenia revestiment de PVC que cobris les espatlles de la pluja. Acostumava a confeccionar-se a mida, però atès el seu cost elevat les més populars foren les imitacions fetes amb folre setinat vermell, més barates però de pitjor qualitat. Sovint s'acompanyava amb un mocador doblegat de tres pics col·locat a la butxaca frontal esquerra. També fou comú folrar el coll de les *crombies* de color blau o gris amb vellut. El seu ús, tot i estendre's durant el bienni 1972- 73, es remunta a finals dels anys seixanta com certifiquen els fotogrames del film *Bronco Bullfrog*, rodat el 1969 pel director Barney Platts-Mills. Vegeu P. Hewitt, *The Soul Stylists. Forty Years of Modernism*, p. 90- 91; R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, Autoedició, Mèxic, 2008, p. 26; "Top Skinhead Gear", *Boot Boys*, n. 4 (estiu 1991), p. 3-4 i *Hard As Nails*, n. 7, 1986?, p. 8-9.

⁴⁵⁰ Com a mostra d'aquest enfrontament vers els adults reproduïm les declaracions d'un jove *mod* del sud de Londres de 16 anys d'edat: "Seria odioso que un adulto te entendiera. Es lo único que tenemos contra ellos: que puedes desconcertarles y preocuparles", a D. Hebdige, *Subcultura*, p. 221. Segons Phil Cohen, els *mods* "trataron de hacer realidad, si bien en una relación imaginaria, las condiciones de existencia del trabajador no manual con movilidad social [...] [mientras que] [...] su argot y sus formas rituales [...] [seguían subrayando] [...] muchos de los valores tradicionales de la cultura de sus progenitores", *Ibidem*, p. 109.

Si antes se pasaba de ser niño a hombre, si antes sólo se abandonaba la casa de los padres cuando uno se casaba, ahora los muchachos y muchachas en edad adolescente tenían los suficientes medios económicos para poder independizarse de sus padres y vivir el disfrute de la americanizada sociedad de consumo.⁴⁵¹

Els joves percebien la societat com immobiliària i monòtona, una col·lectivitat on no hi tenien cabuda. En aquest marc, configuraren un segment de la població enfrontat amb l'estancament de la cultura oficial, i abocat a la innovació i l'originalitat.⁴⁵² L'individualisme, l'elegància i les ganes de destacar esdevingueren l'eix vertebrador de l'estil. Les preferències dels *mods* es centraren, gairebé únicament, en el culte estètic i la devoció per l'aparença, un *narcisme compulsiu* segons l'ha caracteritzat el sociòleg Dick Hebdige:⁴⁵³ només interessava ser elegant i sobretot "ser *mod*". Per cobrir aquestes demandes dels *mods* es van obrir diversos establiments, com sastreries i perruqueries, específicament dirigits a aquest públic. Fins i tot, els anuncis de televisió de l'època feien referència als *mods*. El modernisme va assolir un *status* i una rellevància social i mediàtica que va transcendir els propis cercles subculturals:

Lo que ocurría fuera del mundo de sus tiendas de ropa, bares y discotecas no les concernía lo más mínimo, eran ajenos a las tradicionales reglas y a la moral establecida, a la conducta que dicta la sociedad, con la que sólo contactaban durante el trabajo. Estaban decididos a gastar todo su dinero y cada minuto de su tiempo libre en su placer, en disfrutar su juventud y su vida al máximo, vivir lo que se llamó "la vida total".⁴⁵⁴

Per aquests joves la feina restava en segon terme i únicament s'entenia com a mitjà per aconseguir el que veritablement els interessava.⁴⁵⁵ La seva activitat es centrava en mantenir un aspecte pulcre, gaudir de les seves aficions i perllongar el màxim possible el temps de lleure.⁴⁵⁶ Els clubs i les sales de ball⁴⁵⁷ foren els espais on aquests joves es desinhibiren i confraternitzaren amb la comunitat jamaicana immigrada. El consum de píndoles va facilitar aquesta

⁴⁵¹ R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 7.

⁴⁵² *Ibidem*, p. 106.

⁴⁵³ D. Hebdige, "The Meaning of Mod", a S. Hall i T. Jefferson, *Resistance Through Rituals. Youth Subcultures in Post-War Britain*, Routledge, Londres, 1976, p. 88.

⁴⁵⁴ A. de la Iglesia, *I've Got My Mojo Working*, p. 9.

⁴⁵⁵ La majoria de *mods* treballaven en feines semiqualficades, com a oficinistes, els anomenats *white collars*, mentre altres feien de missatgers o tenien ocupacions relacionades amb botigues de roba o el sector de les indústries de serveis ubicades al West End. En aquella època el sou mig setmanal d'aquests joves era d'onze lliures. Vegeu P. Barker i A. Little, "The Margate Offenders: A Survey", *New Society* (30/VII/1964).

⁴⁵⁶ La manera més habitual com aconseguien allargar les nits consistia en consumir amfetamines, popularment anomenades *leapers*, com les tauletes Drynamil triangulars de color blau porpra que prevenien l'ansietat anomenades *purple hearts*, les quals circulaven freqüentment en els cercles gais de Londres. Altres substàncies comuns foren les *blue pills*, *french blues*, les càpsules grogues de Dexidrina o les posteriors *black bombers*. Aquestes pastilles s'empraven per poder mantenir-se dempeus durant més hores ballant. D'aquí va sorgir l'apel·latiu "*chewing gum weekend*", atès que per evitar els tics evidents a la boca i a la llengua derivats de la seva ingesta molts dels seus consumidors no paraven de mastegar xiclet a totes hores durant el cap de setmana. Una pràctica que a la vegada produïa un fort dolor a la mandíbula per l'excés de treball a que es sotmetien els músculs i les articulacions d'aquella part del cos, a més de les posteriors al·lucinacions i depressions pròpies del seu ús desmesurat. Paradoxalment, el seu consum fou legal fins la promulgació el 1964 de la *Drugs Act*, quan l'anfetamina es dispensava com a supressora de l'apetit. Vegeu J. Gonzalo, *Poder freak vol. 1. Una crònica de la contracultura*, p. 96.

⁴⁵⁷ Locals com Mecca, Hammersmith Palais, La Discotèque (originàriament anomenada El Cóndor), Purley Orchid, Whisky A Go Go, Jazz at the Flamingo (anteriorment anomenat Jazz at the Mapleton, freqüentat per militars negres de les bases nord-americanes de Ruislip i Hillingdon ubicat a Wardour Street que per les nits es convertia en l'Allnighter Club), The Scene (situat a Ham Yard propietat de Roman O'Rahilly que comptava amb el PD resident Guy Stevens, anteriorment aquest s'otàn albergava el Cy Laurie's Jazz Club) i Streatham Locarno s'erigiren en els punts de reunió dels joves *mods*. Altres clubs com Crawdaddy, Railway Hotel (situat als baixos de l'Eel Pie Island Hotel de Twickenham), Lyceum i Locarno (a Streatham), Scotch of St. James, Cromwellian, Ad Lib, The Crazy Elephant o Roaring Twenties (ubicat al Soho on actuava com a resident la banda Ckyo and the Caribs amb Rico Rodríguez a la formació) també concentraren a audiències multirracials.

interacció: no només remeiaven l'ansietat, sinó que també provocaven eufòria accelerant el batec del cor i dilatant les pupil·les.⁴⁵⁸

El 1963 aquella primera generació de *mods* va posar en pràctica el que un dels seus membres, Pete Meaden, anomenava “vida neta sota circumstàncies difícils”.⁴⁵⁹ Al paraigua d'una altra de les seves màximes, “avançar i aprendre”,⁴⁶⁰ els *mods* van crear un estil propi inspirat en diversos gèneres musicals i en el vestuari dels nois jueus de classe mitjana que es podien permetre accedir a determinats articles de moda. Integraren en el seu abillament hàbits i aspectes de procedència diversa: “judíos (gusto por la ropa de calidad) franceses (tabaco negro, peinados, estilo y moda en general), italianos (trajes, zapatos, motos, capuchinos, Martini...) y, sobre todo, norteamericanos (música afroamericana y latinoamericana, el inconformismo izquierdista de los beatniks, tejanos, camisas, Coca-Cola, chicle...)”.⁴⁶¹ Els *mods* foren els primers en emprar la música com a símbol de distinció vers la resta de joves. Segons l'escriptor Paolo Hewitt, en aquells anys si eres de classe obrera i jove o eres *mod* o no eres ningú.⁴⁶²

Com hem esmentat anteriorment, els *mods* van conuiu amb assiduïtat amb joves negres d'origen antillà. Contràriament a l'oposició manifestada anteriorment pels *teds*, els *mods* tot i el seu apassionat exhibicionisme patriòtic van respondre positivament a la presència dels joves negres. Dels caribenys adoptaren, fins i tot, algun dels trets estètics del seu estil rude.⁴⁶³ El resultat fou que els *mods* desenvoluparen una afinitat emocional inqüestionable per aquests, producte de la mútua fascinació per ritmes musicals com l'*ska*. Així fou com la figura del jove negre esdevingué una icona per ells i la negritud s'associà als seus ídols musicals.

La música *ska* quallà entre la generació *mod* que defugia el *rock & roll* i s'entusiasmà amb ritmes negres com el *soul*, el *blues* o fins i tot el jazz.⁴⁶⁴ Com indica Hebdige, els *mods* foren els primers joves que s'inspiraren en l'estil *west indian* o indooccidental.⁴⁶⁵ Dels suburbis de la capital la seva influència es va

⁴⁵⁸ A. de la Iglesia, *I've Got My Mojo Working*, p. 27.

⁴⁵⁹ Sobre Meaden, un dels pioners de l'estil, vegeu M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 93-96 i P. Hewitt i M. Baxter, *The A-Z of Mod*, Prestel, Londres, 2012, p. 162-167.

⁴⁶⁰ Com explica Ruano: “El avanzar implicaba la búsqueda de lo que pudiera estar en la vanguardia musical o de vestuario, para después abandonarlo cuando se hacía masivo y banal. Solamente de esta manera se podían sumergir en el estilo de vida modernista, cultivándolo y afinándolo progresivamente y confrontándose con los más sofisticados. Esto significaba aprender”, a *Ibidem*, p. 40.

⁴⁶¹ R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 138.

⁴⁶² P. Hewitt, *The Soul Stylists. Forty Years of Modernism*, Mainstream Publishing, Edinburg, 2000, p. 89. Considerem adient reproduir un fragment d'una entrevista concedida per Pete Townsend, guitarrista de The Who, a la revista *Rolling Stone* on opinava sobre aquest tema: “Una de las cosas que más me han impresionado en la vida fue el movimiento *mod* de Inglaterra, que fue algo increíblemente joven. Fue un movimiento de jóvenes mucho más grande que la cuestión *hippie*, el *underground* y todo eso. Fue un ejército poderoso y agresivo de adolescentes con medio de transporte. Con esas *scooters* y su manera de vestir. Era aceptable, eso fue importante. Su modo de vestir era *hip*, estaba a la moda, era limpio y encantador. No molestaba a la gente, eso era lo bueno del asunto. Como individuos no eran nada. Eran el común denominador más bajo de Inglaterra. No sólo eran jóvenes sino también de clase baja. Tenían que someterse a la forma de vestir y de hablar de la clase media a fin de conseguir los trabajos que los mantenían vivos. Pienso que encontraron la forma más alta de trascendencia en el mero hecho de ser *mods*. La juventud siempre ha tenido un líder. Aquí el líder era *Mister Mod*. Podía ser cualquiera. Cualquier chico, fuese feo o enrollado, si tenía el corte de pelo adecuado, la ropa adecuada y la moto adecuada, era un *mod*. Podías conseguir todo el atavío en la tienda local, ir al peluquero, no había nada especial. Tenías que conseguir un trabajo para comprar el equipo y eso era lo único que necesitabas. Ésa es mi generación y así apareció la canción “My Generation”, debido a los *mods*”, a R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 18-19.

⁴⁶³ Aquest es va barrejar amb la imatge pròpia del gangsterisme londinenc, personificat en les bandes dels germans Krays al barri de l'East End i dels Richardsons a South London, les accions dels quals eren seguides pels joves d'extracció obrera amb veritable entusiasme pel component d'aventura, clandestinitat i excitació que comportaven, “el matrimoni sense precedents de les cultures criminals de l'East i South London i l'estil de vida del West End i de Chelsea va donar alguns fruits estranys, i una de les seves més exòtiques criatures va ser el *mod* del Soho”, a D. Hebdige, “The Meaning of Mod”, a S. Hall i T. Jefferson (eds.) *Resistance Through Rituals*, p. 90.

⁴⁶⁴ L. Dick i Dr. Decker, “Ska sin fronteras”, *FBI*, n. 25 (20/XII/1999), p. 24.

⁴⁶⁵ D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 93.

traslladar a altres àrees de la ciutat, com Notting Hill Gate o el cèntric Soho, on es trobava el concorregut Flamingo Club.⁴⁶⁶ Arran de l'apogeu del gènere, artistes britànics com el pianista de *modern jazz* i R&B Clive Georgie Fame Powell, The Launchers, Zoot Money's Big Roll Band o el quartet de jazz The Migil Five van incloure al seu repertori algun tema d'*ska*. D'aquests darrers el més popular va ser "Mockin' Bird Hill" (Pye records, 1964), que va assolir el número 10 de les llistes d'èxits.⁴⁶⁷

Als sons d'origen jamaicà els *mods* hi afegiren la passió per l'anomenat *blues* britànic, interpretat per músics que revisaven els clàssics d'aquest gènere. Entre aquests destacaren instrumentistes com Chris Barber i conjunts pioners com Alexis Korner's Blues Incorporated⁴⁶⁸ o The Cyril Davies R&B All Stars.⁴⁶⁹ Unes formacions que impulsaren l'aparició de desenes de grups londinencs especialitzats en R&B.⁴⁷⁰ Altres grups destacats foren Georgie Fame & The Blue Flames,⁴⁷¹ Geno Washington o la Graham Bond Organization.⁴⁷² A posteriori, emergiren conjunts més joves com The Small Faces, The Rolling Stones,⁴⁷³ The Yardbirds (amb Eric Clapton), The Who, The Birds, The Creation, The Action o Spencer Davis Group.

El *soul* nord-americà difós per discogràfiques com Tamla Motown,⁴⁷⁴ Stax⁴⁷⁵ o Atlantic⁴⁷⁶ esdevingué també molt popular entre l'audiència *mod*. Artistes com Smokey Robinson, Aretha Franklin, Marvin Gaye, Martha Reeves & The Vandellas, The Supremes o Frank Wilson foren els més venerats. Aviat, però, es crearen les primeres formacions del gènere integrades per *mods*. Grups com Mark Four, The Action, The Art Woods, St. Louis Union, David Jones & the King Bees o els esmentats The Small Faces. La irrupció, a partir de 1964, del *soul* interpretat per músics com James Brown, Sam Cooke, The Shirelles o The Chiffons va desencisar als *mods* atès l'èxit i la comercialització que comportà: la notorietat provocà el rebuig vers aquest gènere en esdevenir massiu, fet que contravenia els principis d'exclusivitat de l'estil *mod*.

⁴⁶⁶ Establiment ubicat a Wardour Street regentat per Rik Gunnell. Una de les característiques que el van fer atractiu entre els joves va ser que no tancava fins a les sis de la matinada. Va ser el primer local del West End en programar música jamaicana.

⁴⁶⁷ A més dels esmentats, altres intèrprets també es van apropar al so *blue beat*. Entre aquests van destacar entre d'altres noms com Chris Farlowe & The Thunderbirds, amb el *single* "Blue Beat/ I wanna shout" (editat sota el pseudònim de The Beadzers) i grups com els Yardbirds amb "Respectable", The Wild Ones amb "Purple Pill Eater" o Geno Washington amb el seu "I Was Kaiser Bill's Batman".

⁴⁶⁸ Per aprofundir en la biografia d'Alexis Korner, pioner del *blues* britànic, vegeu M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 108-110.

⁴⁶⁹ *Ibidem*, p. 110.

⁴⁷⁰ R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 7.

⁴⁷¹ Banda integrada pel guitarra Jim Sullivan, el baixista Tony Makins, el bateria Red Reece i el saxofonista Mick Eve. Per més informació sobre la trajectòria musical de Fame vegeu M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 139-141.

⁴⁷² Les dificultats per aconseguir discs dels *bluesmen* nord-americans i escoltar-los a la BBC va provocar que els joves britànics s'habituessin a sintonitzar la ràdio de les Forces Armades dels Estats Units establertes a Gran Bretanya o altres emissores com Radio Luxembourg o Radio Caroline on si podien gaudir dels seus músics predilectes.

⁴⁷³ Grup de R&B urbà amb gran predicament inicialment entre els *mods* sobretot durant la seva residència al Crawdaddy club. Aquesta sala de ball, fundada el 1962, fou l'epicentre del R&B londinenc. Sota la direcció de Giorgio Gomelsky, un home de negocis rus amb passaport suís, va gaudir de gran èxit entre 1963 i 1966, fins que un any després va haver de tancar les portes, coincidint amb el declivi de l'estil *mod*.

⁴⁷⁴ Segell fundat a Detroit el 1960 per Berry Gordy Jr., posteriorment anomenat Motown Record Corporation, que va comptar amb artistes com The Miracles o Smokey Robinson. Vegeu G. Nelson, *Where Did Our Love Go: The Rise and Fall of Tamla Motown* (2003); H. P. Meyer, *Motown-Dancing In The Street* (1995) i S. E. Smith, *Dancing in the Street: Motown and the Cultural Politics of Detroit* (2001).

⁴⁷⁵ Segons Ruano: "Las canciones de la Stax sonaban más primitivas, rudas y a flor de piel que las de la Tamla Motown, y el acompañamiento consistía sólo en guitarra, bajo, batería, órgano y la sección de metal. Eran mucho más simples y melódicas; mucho más cercanas al Blues y al Gospel [...] Los cantantes de la Stax improvisaban las melodías en un estilo Gospel desenfrenado y las letras solían tener tono sexual", a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 108. Per aprofundir en la història d'aquesta discogràfica *soul* creada a Memphis vegeu R. Bowman, *Soulsville U.S.A.: The Story of Stax Records* (2003).

⁴⁷⁶ Companyia discogràfica fundada el 1947 per Ahmet Ertegun i Herb Abramson que va editar a artistes com Ray Charles, Joe Turner, Charles Mingus o Miles Davis entre altres.

Més enllà del vessant musical, el vestir acuradament es convertí en una de les seves principals obsessions. No endebades els *mods* hi dedicaven bona part dels seus guanys mensuals. Inicialment duïen vestits de tall italià, per influència del vestuari i l'estil d'actors com Marcello Mastroianni,⁴⁷⁷ els anomenats *tonic suits* (americanes ajustades de tres o quatre botons fetes a mida),⁴⁷⁸ a més de vestits de *mohair* o *terylene*,⁴⁷⁹ camises confeccionades als Estats Units, corbates estretes de nus petit Narrow Knitted i pantalons *sta-prest*.⁴⁸⁰ Posteriorment, la popularització de l'estil va afavorir la incorporació d'altres abillaments com les camises de la marca Ben Sherman,⁴⁸¹ polos Fred Perry,⁴⁸² samarretes Lonsdale, jaquetes esportives Harrington⁴⁸³ i el preuat calçat italià amb que mostraven públicament la seva pulcritud.⁴⁸⁴ Per aquest motiu s'estengué el tall de cabell curt i polit⁴⁸⁵ (després de dur en els seus inicis un pentinat anomenat *Perry Como* pel seu origen italià), atès que preferiren mantenir els contorns estilitzats mitjançant laca invisible.⁴⁸⁶ Un pentinat que evitava la brillantina, d'ús comú entre els *rockers*, i que poc després fou

⁴⁷⁷ P. Hewitt, *The Soul Stylists*, p. 80.

⁴⁷⁸ Els colors predominants foren el blau o el negre. Una peça manllevada del vestuari que lluien les estrelles de jazz. Aquesta obsessió pels detalls en la roba s'evidencia en el fragment que reproduïm a continuació: "Las aberturas laterales en la americana del traje (de tres botones, solapa estrecha y cierre alto) eran importantísimas. Podían llegar a ser cada vez más grandes: de 3 a 5 pulgadas [...] Esa atención en el detalle determinaba la anchura de los pantalones, la longitud de los cuellos de la camisa y el tipo de calzado a llevar", a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 99.

⁴⁷⁹ Teixits que permetien lluir vestits de colors llampants, com el blau elèctric, molt populars a l'època. El *mohair* es confeigia amb pell de cabra d'angora, mentre el *terylene* era polièster trenat. Posteriorment foren substituïts pel cotó, la llana i el texà.

⁴⁸⁰ Tipus de pantalons estrets sense pines, anomenats així perquè no perdien la vora al ser planxats. També foren populars els *hipsters*, de cintura baixa, combinats amb sabates fetes a mida preferentment de la marca Stan's, "como manda la tradición, el dobladillo debe ser fino, de unos dos centímetros es lo ideal, llegando poco más arriba del tobillo. Los primeros *skins*, entre otros motivos, comenzaron a hacerlo así tras la visita de Desmond Dekker a Inglaterra", a "Smart Peanut", *El Ejecutor*, n. 6 (2008), p. 30.

⁴⁸¹ El canadenc Arthur Bernard Sugarman va fundar aquesta companyia el 1958 a Hove. Cinc anys més tard va obrir la seva primera botiga al costat de la seva indústria. El 1971 l'empresa comptava amb 12 fàbriques pròpies que produïen les camises anomenades "*bennies*". Fou la primera marca en fabricar la popular camisa *Oxford style*, inspirada en l'estil *Ivy League*, amb un botó situat darrera del coll que va esdevenir la predilecta, en les versions llisa o a quadres, dels *mods* i, posteriorment, dels *skinheads*. Vegeu P. Hewitt i T. Rawlings, *My Favourite Shirt: A History of Ben Sherman Style*, Ben Sherman, Londres, 2004 i "Dressing Hard, Dressing Smart", *Skinhead Times*, n. 2 (1990), p. 3.

⁴⁸² Marca de roba creada per Frederick John Perry, tenista britànic nascut el 18 de maig de 1909 a Stockport, que el 1937 es convertí en jugador professional essent el primer tenista en assolir la victòria als quatre trofeus del Gran Slam. Va guanyar tres cops el torneig de Wimbledon a més de ser número 1 del món durant quatre anys consecutius entre 1934 i 1938. La seva companyia, identificada pel logotip format per dos llaurers situats al pit, fou considerada com la millor marca esportiva masculina de tennis. A la dècada dels seixanta els seus polos, els més populars dels quals tenien vores de diferent color al coll i les mànigues que recordaven els dels equips de futbol, es convertiren en els predilectes de *mods* i *skins*. Com explica Ruano: "El Fred Perry era perfecto y elegante [...] su tejido de piqué, diseñado para que el deportista respire y sude más fácilmente, era perfecto", a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 48.

⁴⁸³ Prenen la seva denominació del personatge televisiu Rodney Harrington, que les popularitzà entre 1964 i 1969 a la sèrie *Peyton Place*. Anteriorment es coneixien com *Ivy jackets*. A partir de 1973 es convertiren en un objecte de moda que es podia adquirir als grans magatzems, motiu pel qual molts *skinheads* van deixar de vestir-la. En l'actualitat el folre ha esdevingut més fi i les cremalleres han passat a ser plastificades quan abans eren metalitzades, també ha augmentat la gama de colors. Altres jaquetes similars foren les de la marca Baracuta, de colors extravagants i poc comuns "su forro no era tan cálido como el de otras, de un material más liso, cabe señalar que ellos fueron los creadores de la chaqueta de golf con forro que hoy conocemos como 'harrington', en el año 1939 ellos le llamaron a su modelo G9, modelo que haría muy popular a nivel mundial Elvis Presley en su película King Creole", a R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 26. Vegeu també "Top Skinhead Gear", *Boot Boys*, n. 4 (estiu 1991), p. 4 i P. Hewitt, *The Soul Stylists*, p. 96.

⁴⁸⁴ Altres peces que s'afegiren al vestuari foren els "jerseys de cuello de cisne, impermeables blancos, abrigos crombie, foulard de cachemira, pantalones *sta prest* (con la raya marcada de fábrica que no requieren excesivo planchado) o *hipsters*. En el calzado, se llevaban *desert boots* (comúnmente llamados pisamierdas), *bowling shoes*, *jam shoes*, o *Hush Puppies* de ante", a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 99.

⁴⁸⁵ Inicialment el tall adoptat s'importà dels Estats Units. Els *mods* lluiren el popularitzat per l'anomenada *Ivy League*, l'estil de moda que arrelà als campus universitaris nord-americans a la dècada dels cinquanta. Ruano especifica com "el peluquero más cool para los *Mods* a principios de los años sesenta era John Anthony, en Twickenham. Los estilos de pelo para los hombres progresaron a lo largo de la década, haciéndose cada vez más largos, desde el estilo *mop-top* Beatle, el *back combing mod*, o el más casual de The Rolling Stones, hasta el pelo por encima de los hombros de los *Hippies* de los últimos años 60", a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 54. Vegeu també P. Hewitt, *The Soul Stylists. Forty Years of Modernism*, Mainstream Publishing, Edinburg, 2000, p. 71.

⁴⁸⁶ D. Hebdige, "The Meaning of Mod", a S. Hall i T. Jefferson (eds.), *Resistance Through Rituals*, p. 77. Vegeu també M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 87.

substituït per l'anomenat *Back combing*, pentinat consistent en dividir el cabell en dues parts, des d'una mica abans de la coroneta, cap endavant amb una ratlla al centre o a un costat, i la part de darrera amb el cabell més llarg cap enrera.⁴⁸⁷ Els *mods* adoptaren un estil que poguessin compaginar amb la feina o l'escola. El seu consumisme, palès en els diversos objectes, vestits i discs que compraven constituïa, segons Hebdige, una paròdia de la societat en que vivien.

A partir de 1962 l'epicentre de la moda *mod* de Londres es traslladà de les àrees centríques a Carnaby Street. Aquest carrer de vianants del districte del Soho es convertí en el principal referent estilístic de l'època.⁴⁸⁸ Els caps de setmana esdevingueren l'eix de la vida *modernist* així com els dies en que es realitzaven les trobades, sortides, concerts i *all nites*.⁴⁸⁹ En elles les drogues foren cabdals per estendre estats d'eufòria permanent entre els joves:

Gràcies a la seva química, el *mod* esdevé màgicament omnipotent, la seva dinàmica i els seus moviments es magnifiquen, les possibilitats d'acció es multipliquen [...] les amfetamines fan la vida tolerable, bloquegen els canals sensorials i fan possible l'acció, el risc i l'excitació.⁴⁹⁰

El mitjà de transport predilecte dels *mods* foren les esmentades escúters.⁴⁹¹ En aquella època els adolescents les podien conduir perquè no s'exigia cap tipus de permís de circulació. Els models més comuns foren la Sportique 150 i la GS160 de la marca Vespa i les Lambretta TV175 Slimstyle, GT200 i TV200. Aquestes motocicletes es convertiren en un objecte de culte pels *mods*, la seva customització dels vehicles esdevingué una competició més (especialment pel que fa als miralls retrovisors),⁴⁹² comparable a la compra de roba i discs.⁴⁹³ Aquests vehicles esdevingueren tant un instrument per guanyar respectabilitat, com un símbol de solidaritat i cohesió identitaria.

Pel que fa al vessant femení de l'estil, les *mod girls* (altrament conegudes com *modettes*) representaren una minoria respecte als nois. La seva estètica va prendre com a primer referent a les *Moderns* o *Flappers* aparegudes a la dècada dels vint del segle passat, dones joves que vestien faldilles curtes, lluien un tall de cabells similar al dels nois (anomenat *bob cut*) i escoltaven música jazz nord-americana. La seva conducta independent i feminista pretenia trencar amb els prejudicis i els hàbits de la societat patricarcal existent als anys vint.⁴⁹⁴ Per aquest motiu les noies *mod* vestiren inicialment peces masculines, assumint així una imatge gairebé unisex, amb els cabells curts a l'estil *garçon*,

⁴⁸⁷ A. de la Iglesia, *I've Got My Mojo Working*, p. 19-20.

⁴⁸⁸ Situat darrera de Regent Street (West End) i proper a Oxford Circus, Carnaby Street aglutinà des de 1954 tendes de roba i *boutiques* com His Clothes (propietat de John Stephen), Domino Mate, Donis o Lord John (propietat de Warren i David Gold). El carrer es convertí en el lloc on tothom volia deixar-se veure, l'aparador de la moda del moment. En aquesta via es podien comprar les peces d'abillament pròpies de l'estil *mod* i, posteriorment, també les comunes entre els *skinheads*. Esdevingué punt de trobada i focus de difusió de tendències gràcies a la presència de joves adscrits als estils juvenils i a la venda dels *fanzines* que aquests generaren. Amb el ressorgiment dels *mods* a finals dels anys setanta obriren botigues com The Cavern o Merc, un dels principals referents de l'univers *skin* des d'aleshores juntament amb altres tendes com Sherry's, ubicades als carrers adjacents a Carnaby Street. Vegeu M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 50.

⁴⁸⁹ Festes que s'allargaven fins a primera hora del matí on era comú el consum d'amfetamines per poder aguantar tota la nit en vetlla.

⁴⁹⁰ D. Hebdige, "The Meaning of Mod", a S. Hall i T. Jefferson (eds.), *Resistance Through Rituals*, p. 91.

⁴⁹¹ Vegeu G. Brown, *Scooter Boys*, GB Publications, Altrincham, 1989.

⁴⁹² La proliferació de miralls retrovisors en aquestes motocicletes fou una pràctica originada arran de la llei que obligava a dur almenys un mirall retrovisor, "los *mods* añadieron cantidades ingentes de ellos a sus vehículos, imponiéndose el uso de más de una decena, como mofa del *Mod Rule* hacia el poder legislativo", a P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana. Los mods en la nueva ola española 1979-1985*, Milenio, Lleida, 2009, p. 26.

⁴⁹³ A. de la Iglesia, *I've Got My Mojo Working*, p. 30.

⁴⁹⁴ Una de les seves figures més representatives fou l'actriu novaiorquesa Clara Bow, estrella del cinema mut. Vegeu J. Savage, *Teenage. The Creation of Youth 1875-1945*, p. 197-216.

crépée, *bobs belle époque* i *sky-pants* o *froufrouants*, a més de gabardines curtes, jaquetes *blazer* i sabates planes (*Hush puppies*).⁴⁹⁵ No fou fins la irrupció i la influència del *Pop Art*,⁴⁹⁶ el 1965, quan confegiren un abillament propi. Aleshores abandonaren els pantalons Levi's, el calçat precedent⁴⁹⁷ i les samarretes per passar a dur vestits.⁴⁹⁸ Els canvis també afectaren al maquillatge i els pentinats. El primer acostumava a ser sense ombra als ulls, però amb una línia de color negre; no usaven pintallavis i es depilaven les celles. Per la seva banda, el tall de cabells fou llis i rematat amb el clàssic serrell conegut com *bob*, pentinat que lluia l'actriu i cantant francesa Juliette Greco.⁴⁹⁹ Ambdós es convertiren en icones característiques de l'univers *mod* femení.

L'estil, fins aleshores limitat a cercles reduïts, esdevingué massiu. Hom estimà que més de la meitat de la joventut anglesa lluia llavors l'estètica *mod*.⁵⁰⁰ La tasca de les emissores de ràdio "pirates" –il·legals– fou cabdal perquè es produís aquesta expansió.⁵⁰¹ Un altre element fonamental en la difusió de l'estil foren les entrevistes i reportatges apareguts a la premsa escrita i els programes musicals de televisió,⁵⁰² els quals donaren a conèixer l'estil fora de Londres.⁵⁰³ La seva extensió comportà l'eclosió de les primeres diferències internes a partir de 1964. Arran de la seva masificació aparegueren grups diferenciats entre els propis *mods* amb noms i jerarquies derivats de la seva antigüitat en l'adscripció a l'estil o el seu grau d'implicació en el mateix: *Modernists, Faces, Moddy Boys, Scooter Boys, Tickets, Numbers, Seven & Sixers, States, Stylists, Individualists...*⁵⁰⁴

El culte *mod*, com els seus integrants l'anomenen, no va poder defugir l'encotillament i l'"etiquetatge" de la premsa, sobretot arran dels enfrontaments

⁴⁹⁵ P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 29.

⁴⁹⁶ L'Art Popular, d'aquí el seu nom, fou un moviment artístic sorgit a finals de la dècada dels cinquanta a Gran Bretanya i els Estats Units en resposta a l'impressionisme abstracte. Es caracteritzà per l'ús d'imatges i temes procedents del món de la comunicació aplicats a les arts visuals. Entre els seus artistes més rellevants destacaren Andy Warhol, Roy Lichtenstein, Allen Jones, Tom Wesselman, John McHale, Robert Rauschenberg, David Hockney o Peter Blake. Vegeu S. H. Madoff, *Pop Art. A Critical History*, University of California Press, Berkeley, 1997.

⁴⁹⁷ Habitualment calçaven les anomenades *Dessert boots* (de pell girada fabricades per la marca Clarks), tot i usar també les populars *Granny shoes* (sabates de l'àvia).

⁴⁹⁸ Aquests acostumaven a ser sense mànigues o bé de tres peces, decorats amb formes geomètriques i colors vius. A més vestiren pantalons Twin-Sets, faldilles A-Line i mitges de colors, "con sus americanas cortas y rebecas de punto. Llevaban trajes de falda y chaqueta, donde fueron muy populares aquellos que no tenían mangas y eran ideales para bailar. Para protegerse del frío usaron abrigos de cuero, ante o plástico y gabardinas [...] nunca llevaron minifalda. Usaron faldas rectas, que nunca eran más cortas de 8 cm por dejado de la rodilla. En cuanto a los zapatos, eran muy comunes los planos sin tacón, sin cordones y de punta redondeada (*granny shoes* o zapatos de la abuela), de punta redonda y sujetados a ambos lados por una tira que cerraba mediante botón o hebilla", a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 47.

⁴⁹⁹ Actriu que protagonitzà pel·lícules com *Maléfices* (1963) d'Henri Decoin, *Toute la chanson du monde* (1963) de Vittorio Sala, *Strip-tease* (1963) de Jacques Poitrenaud, *Le désordre à 20 ans* (1966) de Jacques Baratier o *La case de l'oncle Tom* dirigida per Geza Radvanyi el 1967. Al costat de la també actriu Jean Seberg (que duia el cabell curt a lo *garçon*), Greco va esdevenir un dels referents de les noies *mod*, de fet va ser qui va posar de moda maquillar-se amb una línia gruixuda l'ull. Vegeu *Ibidem*, p. 47.

⁵⁰⁰ R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 8.

⁵⁰¹ Destacaren en aquesta faceta divulgativa Radio Caroline (amb Ronan O'Rahilly al capdavant), Radio Veronica, Witch Doctor o la més popular, Radio London. Totes elles precedents de l'oficial Radio One inaugurada el 1967.

⁵⁰² Entre aquests esmentem el popular *Ready, Steady, Go!* de la BBC. Programa que inicià les seves emissions l'agost de 1963 des de l'estudi 9 de Kingsway (Londres) amb Keith Fordyce (PD de Radio Luxembourg) com a presentador. S'emetia els divendres a les 6 de la tarda i, posteriorment fou conduït per Cathy McGowan, una *modette* eirigida en icona juvenil que anys més tard esdevindria una dissenyadora de moda reconeguda. El 1966 va finalitzar les seves emissions. Vegeu P. Hewitt i M. Baxter, *The A-Z of Mod*, Prestel, Londres, 2012, p. 158-161.

⁵⁰³ P. Hewitt, *The Soul Stylists*, p. 82.

⁵⁰⁴ Els *Tickets* eren els *mods* més novells i aquells més superficials se'ls coneixia com *States*. Els *Faces* o *Stylists* es constituïren en el cercle original que pretenia preservar l'essència de l'estil, mentre els *Kids* o *Scooter boys* eren acusats de trivialitzar-lo i degradar-lo, a D. Hebdige, *Subcultura*, p. 169. Vegeu també A. de la Iglesia, *I've Got My Mojo Working*, p. 32; P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 26 i M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 98.

que els seus seguidors protagonitzaren d'ençà 1963 amb els *rockers*.⁵⁰⁵ Els més afamats van ocórrer durant les populars *Bank Holidays*, dies declarats festius en el calendari laboral britànic.⁵⁰⁶ Aquests constituïren uns episodis puntuals de violència espontània, poc significatius i que foren magnificats pels mitjans d'informació.⁵⁰⁷ La primera trifulga en transcendir va tenir lloc l'abril de 1964 a Clacton.⁵⁰⁸ Altres topades succeïren a Broadstairs, Southend o Margate, un poble de la costa sud on el 18 de maig de 1964 es produïren incidents similars.⁵⁰⁹ L'agost del mateix any s'originaren nous aldarulls a Hastings (on ni *mods* ni *rockers* tingueren un paper destacat).⁵¹⁰ Sense cap mena de dubte, però, els que més divulgaren foren els que es van produir el 18 de maig de 1964 a les platges de Brighton.⁵¹¹ El dia 30 d'aquell mateix mes el diari *Daily Mirror* obrí les seves pàgines amb el titular: "Els salvatges envaeixen la platja". A l'article el columnista es referia als joves com a "adolescents bel·licosos, borratxos i sorollosos" que simbolitzaven la "infecció moral" que patia la joventut britànica.⁵¹² D'aquesta forma, els mitjans de comunicació incidiren directament en la creació de dos models antitètics: *mods* i *rockers*, projectant un enfrontament entre ambdós grups⁵¹³ que si bé va existir (com

⁵⁰⁵ Estil juvenil, contemporani dels *mods*, aparegut majoritàriament a les ciutats del nord del país a la dècada dels seixanta com a evolució dels *teds*. Quallà en les classes més humils, no endebades els seus membres foren treballadors poc qualificats (els anomenats *blue collars*). Altrament coneguts com *cowboy coffees*, per les llargues estones de lleure que passaven a les cafeteries i restaurants de l'extraradi propers a benzineres (com l'Ace o el Bussy Bee), s'oposaren als *mods* per considerar-los *snoobs* i efeminats. Els *rockers* experimentaren diversos reviscolaments i reformulacions, com els posteriors *greasers* (anomenats així perquè usaven *grease*, un fixador capilar que esdevingué molt popular als anys vint), una vessant no motoritzada dels seus predecessors. Acostumaven a consumir amfetamines, barbitúrics i somnífers com l'anomenat Mandrax (conegut als Estats Units com Quaalude). El referent principal dels també anomenats *biker boys* fou l'Amèrica dels anys cinquanta, d'on van extreure part del seu abillament, com les jaquetes de cuir negre cobertes de tatxes, els cabells llargs i engominats, els pantalons texans, les botes o les samarretes, a més de motocicletes potents de les marques BSA, Triumph o Norton. Vehicles que reproduïen la imatge arquetip del jove rebel difosa al film *The Wild One* protagonitzat per l'actor Marlon Brando i dirigit per Laslo Benedek el 1953, una pel·lícula que a Anglaterra es va considerar "inadequada" i no es va projectar comercialment fins el 1968. Vegeu S. Cohen, *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of Mods and Rockers*, McGibbon and Kee, Londres, 1972.

⁵⁰⁶ Originalment van ser una prerrogativa que es va atorgar el 1871 als treballadors del Banc d'Anglaterra perquè aquests poguessin gaudir dels partits de *cricket*. Aquest dies festius esdevingueren molt populars a la dècada dels seixanta i s'aprofitaven per visitar poblacions costaneres, sobretot a zones turístiques del país durant els mesos d'abril, maig o agost. En el bienni 1964- 1966 les batusses les protagonitzaren bandes de *mods* i *rockers*. Anys després, en el període 1969- 1973 foren *skinheads* i *greasers* qui van prendre el relleu. Els primers avalots coincidint amb aquestes festivitats es remunten, però, a finals del segle XIX, uns incidents que el diari *The Time* atribuï, per primer cop, a joves *hooligans*, a J. Savage. *Teenage. The Creation of Youth 1875-1945*, p. 44. Vegeu també "Bank Holiday", *Mad About You*, n. 1, 1997, p. 20-21; "Skinheads on holiday trip to Brighton are sent home by the police", *The Times* (31/VIII/1971) i "Skinheads warned of future action", *The Times* (01/IV/1970).

⁵⁰⁷ P. Marsh, *Aggro. The Illusion of Violence*, Dent, Londres, 1978, p. 91.

⁵⁰⁸ Localitat d'Essex on el 6 d'abril de 1964 al voltant d'un miler de joves s'enfrontaren amb la policia a la platja. De resultes d'aquells aldarulls 97 *mods* foren detinguts. Vegeu "Police action averted a Clacton", *The Times* (7/04/1964), p. 7 i "Gaol for two youths at Clacton. Mods and rockers case", *The Times* (28/04/1964), p. 5.

⁵⁰⁹ Vegeu M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 84.

⁵¹⁰ Vegeu "Night rioting at Hastings. Baton charges on hooligans", *The Times* (3/08/1964), p. 8 i "Arrests reach 70 after Hastings clashes. Police march gangs out to town boundaries", *The Times* (4/08/1964), p. 8.

⁵¹¹ Rememorades al film *Quadrophenia. A Way of Life* dirigit per Franc Roddam el 1979. Pel·lícula inspirada en el sisè disc de The Who, l'òpera rock *Quadrophenia* (Polydor, 1973). Un Lp que descriu les vivències postadolescents d'un jove *mod* anomenat Jimmy, interpretat al cel·luloide per l'actor Phil Daniels. Inicialment, Pete Townshend pretenia titular-la *Rock Is Dead- Long Live Rock*, un intent per superar el fracàs de la seva anterior experiència cinematogràfica, *Tommy* dirigida per Ken Russell. La banda va crear una companyia productora pròpia The Who Films, que encarregà l'adaptació del guió a Dave Humphries, Martin Stellman i Franc Roddam, el debutant director. Sobre els incidents vegeu "1000 youths in fight at Brighton", *The Times* (19/05/1964), p. 12 i "Seaside clashes: 10 youths for detention centres", *The Times* (20/05/1964), p. 8.

⁵¹² L. Caioli et al., *Bande: un modo di dire. Rockabilles, mods, punks, Unicopili*, Milà, 1986, p. 85.

⁵¹³ A l'Estat espanyol les referències mediàtiques, tot i escases, també reproduïren la imatge violenta vinculada als joves. El 20 de juny de 1964 la revista *Triunfo* publicà un article sobre *mods* i *rockers* que projectava aquests tòpics: "Siguen existiendo los fenómenos de gamberrismo y de delincuencia juvenil. Sus protagonistas ha cambiado de nomenclatura, no mucho de indumentaria y nada en lo que respecta a la pasión por la velocidad y el vehículo preferido, la moto, cuanto más potente mejor [...] El aburrimiento es el peor enemigo de las nuevas generaciones, que buscan una salida en este culto a la violencia", a "Cuando calienta el sol. Mods & Rockers en pie de guerra", *Triunfo* (20/VI/1964), p. 26-33. La mateixa publicació edità l'article "La moda de los Mods", *Triunfo* (22/VIII/1964), p. 58-59. Una altre aportació similar fou el reportatge sobre els *mods* aparegut a la revista *Fans* el 1966.

palesava la imatge negativa recíproca)⁵¹⁴ mai va produir cap mort.⁵¹⁵ La premsa els presentà com a brètols salvatges, un fet que provocà l'adscripció de molts joves violents a l'estil atrets pels titulars sensacionalistes.⁵¹⁶ En opinió del sociòleg britànic Peter Marsh, aquestes baralles a les platges beneficiaren més les audiències de la televisió que la fi dels enfrontaments.⁵¹⁷

Després dels avalots succeïts l'estiu de 1964 van ocórrer esclats de violència semblants a d'altres indrets, com Bournemouth o a Hampstead Heath, a Londres. Durant els enfrontaments la policia va detenir a centenars de joves que reberen dures condemnes per part dels magistrats. Les multes ascendiren a 75 lliures (equivalents al sou de dos mesos a l'època) i les penes de presó a nou mesos.⁵¹⁸ Un seguit de succesos d'aquesta mena degradaren la imatge pública de l'estil, el qual d'ençà aleshores va patir un progressiu declivi.⁵¹⁹ Aquest fou producte de la pressió exercida per la premsa contra aquest i va tenir un paper fonamental en la desintegració de l'estil al voltant de 1966.⁵²⁰ Enrere van quedar els anys en que el *modernism* impregnà la societat britànica, una influència evident en la indumentària de conjunts musicals com The Beatles o els Rolling Stones.

Entre 1965 i 1967 el moviment *mod* original es fragmentà. Les pressions de la premsa, a més de les contradiccions internes afavoriren la seva disgregació, iniciada el 1966. El resultat fou que per una banda l'estil va sortir de l'anonimat i es popularitzà, però per l'altra banda es desvirtuà la seva codificació original.⁵²¹ El fins aleshores homogeni moviment *modernist* es dividí en un seguit de tendències –com els *trendy mods* o els *hard mods*– que gravitaren al voltant de Kings Road, àrea londinenca que va prendre el relleu de l'anterior epicentre de la moda, Carnaby street (carrer que dona nom al popular eix comercial ubicat al districte del Soho).

Durant el bienni 1967-1968 es va estendre la tendència *new romantic*, adoptada per conjunts com The Kinks,⁵²² que evidencià la transformació estètica de l'estil *mod*. Aquest es va veure reduït a minories aïllades automarginades, com els *Stilists* (altrament coneguts com *Individualists*), i a bandes que progressivament es radicalitzaren prioritant els valors de classe obrera formades pels anomenats *hard mods* (*mods* durs).⁵²³ El contrapunt a aquests darrers foren els *trendy mods* (*mods* suaus), influenciats per

⁵¹⁴ Mentre els *mods* ridiculitzaven als *rockers* per la seva imatge bruta, rude i masculina (despectivament els anomenaven *dirtyts*, és a dir bruts), aquests per la seva banda titllaven als *mods* d'efeminats. Els enfrontaments físics entre joves adscrits a ambdós estils foren realment escasos, com es desprèn dels pocs encausats judicialment. Vegeu P. Marsh, *Aggro: The Illusion of Violence*, p. 91.

⁵¹⁵ Sobre la creació de la dicotomia *mod-rocker* i el paper dels mitjans de comunicació en la mateixa vegeu S. Cohen, *Folk Devil and Moral Panics: Creation of mods and rockers* (1972).

⁵¹⁶ A. de la Iglesia, *I've Got My Mojo Working*, p. 42.

⁵¹⁷ P. Marsh, *Aggro: The Illusion of Violence*, p. 92.

⁵¹⁸ La judicatura va castigar aquests comportaments vandàlics amb fermesa. Al respecte citem un extracte d'un discurs del magistrat de Margate, George Simpson, pronunciant arran d'una baralla entre *rockers* i *mods* ocorreguda a Whitsun el 1964 que evidenciava el parer que tenia dita institució sobre aquests joves: "Esos insignificantes gorilas melenudos, mentalmente inestables, esos césares con la cabeza llena de serrín que, como las ratas, se envalentonan sólo cuando cazan en manada", a D. Hebdige, *Subcultura. El significado del estilo*, p. 209. Vegeu també A. de la Iglesia, *I've Got My Mojo Working*, p. 44.

⁵¹⁹ Al respecte una testimoni afirma: "El fet *mod* va anar de baixa entre 1962 i 1964 perquè 1965 fou realment ja el temps dels Beatles, a més amb les lluites a les platges no hi va haver res a fer", a P. Hewitt, *The Soul Stylists*, p. 86.

⁵²⁰ "Mods!: A Way of Life", *A Mordiskos*, n. 4 (VI/2004), p. 28.

⁵²¹ M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 81.

⁵²² Sobre aquest conjunt liderat pels germans Ray i Dave Davies gestat el 1963 vegeu *Ibidem*, p. 122- 124 i D. Davies, *Kink. Una autobiografía*, Lenoir, Barcelona, 2005.

⁵²³ Per Rocha el component de classe fou determinant en les subcultures d'arrel obrera, de la mateixa manera com fou decisiva "la depreciación de la calidad de vida tras la guerra, el sentido de derrumbe vital, el aburrimiento y, en definitiva, la alienación", a S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 18.

l'*underground* i el moviment contracultural.⁵²⁴ L'aparició d'ambues tendències evidencià el fraccionament definitiu de l'estil. Mentre els *trendy mods* evolucionaren vers l'*acid rock* i la psicodèlia, el sector dur retornà als valors tradicionals d'extracció obrera. Això explica perquè els *hard mods* (o *gang mods* com també se'ls coneixia) extremaren els trets de la seva estètica en un intent per preservar el que consideraven com l'essència original de l'estil. S'abandonaren les fins aleshores habituals *desert boots* de pell girada per calçar botes Dr. Martens.⁵²⁵ La imatge es completà amb altres peces com els tirants, les camises a quadres sense corbata, els pantalons de la marca Levi's, les samarretes i un tall de cabells més curt que el precedent. Un vestuari que mostrava el seu rebuig vers els *trendy mods*, que –als seus ulls– pervertien les arrels originals de l'estil i imbuïen de passivitat l'esperit actiu dels *mods*.⁵²⁶ Així evidenciaren el seu menyspreu per l'elitisme i el hippisme que als seus ulls representaven els *trendy mods*.

Però els *hard mods* no només radicalitzaren la seva aparença externa, sinó que també van extreure el seu comportament procliu a la violència. Encarnaren l'actitud de rudesia i defensa del territori implícita en els valors de la comunitat treballadora blanca britànica.⁵²⁷ Una conducta que, segons l'antropòleg Edward Brake, evidenciava el seu distanciament vers la imatge de sofisticació presa pels *art college mods*.⁵²⁸ D'aquesta forma, Garry Bushell, periodista aleshores de la revista *Youth! Youth! Youth!*, parlava dels *mods* coneguts com *suits* (els quals representaven una branca de l'estil apareguda a Londres al voltant de 1965) com una alternativa més elegant i proletària contra el que anomenà fascinació psicodèlica.⁵²⁹ Davant l'assumpció de postulats contraculturals per part dels *trendies*, els *hard mods* escenificaren una fugida endavant. Manifestaren el seu refús cap a tot allò que suposés, segons ells, una desvirtuació dels valors *mods* originaris. La fractura de l'estil esdevingué insalvable.

⁵²⁴ Aquests *trendy mods*, altrament coneguts com *art college mods* o *dandies* de classe obrera de forma despectiva, continuaren associats a l'escena *rhythm and blues*. Altres referents d'aquests *mods* suaus foren l'esmentat *underground* i moviments contraculturals com el naixent hippisme, la filosofia del *peace & love*, drogues com el LSD i el *flower power* que a partir de 1967 inundà indrets de la capital britànica com Coventry Garden, Hyde Park, Carnaby Street, Kings Road i Piccadilly Circus (West End). Com explica Ruano: "La droga canvià de manera radical la aparença de los clubes londinenses. Los sonidos psicodélicos reemplazaron los sueños Soul de los Mods. El ácido empezó a invadir con bastante rapidez la impenetrable escena Mod", a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 167.

⁵²⁵ L'origen d'aquesta marca de botes es remunta a 1945 quan el metge alemany Klaus Maertens es va trencar el turmell esquiant als Alps bavaresos i inventà un calçat que fos més còmode que les habituals botes de l'exèrcit alemany que emprava. Durant la seva recuperació ideà un model de cuir flexible amb càmera d'aire que servis per amortir el pes del cos que recau sobre els peus. El 1947 s'associà amb un ex company d'universitat, el doctor Herbert Funck, per reutilitzar el cautxú rebutjat dels aeròdroms de la Luftwaffe i fabricar el model ideat per Maertens. El calçat fou un èxit entre les mestresses de casa per la seva comoditat (el 80% dels compradors foren dones majors de quaranta anys). L'augment de vendes possibilità l'obertura de la primera factoria a Munich el 1952. Set anys després s'inicià l'expansió del producte a nivell internacional, moment en que R. Giggs Group Ltd. va comprar els drets de la patent per poder comercialitzar les botes a Gran Bretanya. Llavors es canvià el nom de la marca, de Maertens al més comercial Martens. A més es reforçà el tacó, es va afegir una costura groga i s'emprà la denominació AirWair per les soles. Les primeres botes Dr. Martens (o Doc Martens, Docs o DM's com també se les coneix) aparegueren l'1 d'abril de 1960, eren de 8 forats i color roig *cherry* (cirera). Esdevingueren molt populars entre els treballadors de correus, els obrers de les fàbriques i els agents de policia. A finals dels anys seixanta foren adoptades pels *skinheads*. L'1 d'abril de 2003 la companyia Dr. Martens va aturar la producció a Gran Bretanya, passant aleshores a fabricar-se a la República Popular Xina i Tailàndia. Per aprofundir en la història de la marca vegeu M. Roach, *Dr. Martens*, Air Wair Limited, Londres, 1999.

⁵²⁶ Stan Cohen afirmava al respecte: "Los *mods* más extravagantes [...] implicados en la escena *rhythm and blues*, *camp*, Carnaby Street [...] se estaban fundiendo con los *hippies* seguidores de la moda y con el incipiente *Underground*, mientras que los *hard mods* (que llevaban botas pesadas, tejanos con tirantes, pelo corto [...] y eran nerviosos [...] al borde de lo paranoico) empezaron a dejar de lado los recargados arabescos del *acid rock* para favorecer el *ska*, el *rocksteady* y el *reggae*", a D. Hebidge, *Subcultura*, p. 80.

⁵²⁷ Vegeu "The Territorial Confusion", a P. Marsh, *Aggro. The Illusion of Violence*, p. 95-110.

⁵²⁸ E. Brake, *Comparative Youth Culture*, Routledge & Kegan Paul, Londres, 1983.

⁵²⁹ G. Marshall, *Spirit of '69. A Skinhead Bible*, S.T. Publishing, Dunoon, 1995, p. 13.

Els *mods* durs s'agruparen en les anomenades *firms* o *mobs*,⁵³⁰ les colles que es formaven als barris i ciutats que podien arribar a aglutinar a centenars d'adolescents.⁵³¹ Els seus punts de trobada acostumaven a ser cafès,⁵³² pubs,⁵³³ sales de billar o clubs de ball de Londres.⁵³⁴ Fora de la capital foren visibles a ciutats industrials com Sheffield, Bristol, Margate, Birmingham, Newcastle o Liverpool. A Escòcia es crearen bandes a Glasgow i al sud del país (on van prendre el nom de *fleets* o *teams*).⁵³⁵ Les preferències musicals dels *hard mods* comprenien des dels clàssics de l'*ska* original jamaicà⁵³⁶ fins la variant *soul* procedent dels Estats Units anomenada *northern soul*, un subgènere musical que gaudí d'implantació i seguiment al nord del país. Aquest gènere fou interpretat per artistes poc reconeguts com Bobby Parris, Maxime Brown, The Flirtations o Tommy Hunt⁵³⁷ (a posteriori, al seu voltant es gestaren els anomenats *soulies*, una variant estilística apareguda als clubs de ball del nord del país).⁵³⁸

Els *hard mods* habitaren les mateixes àrees deprimides del sud de Londres on residien els joves immigrants amb els que es relacionaven. Així fou com van conèixer l'estil *rude boy*,⁵³⁹ que adoptaren després de confraternitzar als clubs amb els seus veïns indooccidentals. En aquests espais fou on s'inicià la influència dels emigrants jamaicans sobre els *mods*, alguns dels quals copiaren part del seu estil de vestir, com els esmentats barrets d'ala estreta coneguts com *Pork pie*,⁵⁴⁰ però sobretot les preferències musicals. S'establiren així mecanismes d'interacció entre els joves blancs i negres. Uns vincles que facilitaren la cohesió de bandes multirracials formades per blancs i

⁵³⁰ Les més afamades foren The Highbury Mob, Archway, Somers Town, Elephant and Castle (South London), Mile End o Mars (Finsbury Park).

⁵³¹ Les menys nombroses tenien al voltant de mig centenar de membres, mentre les més importants, aparegudes a les grans ciutats, podien rondar el mig miler. Malgrat la rivalitat veïnal existent, puntualment, també s'aliaven per enfrontar-se a bandes de *rockers*, com en els aldarulls a l'Alexandra Palace londinenc o els ocorreguts a Brighton el 1964.

⁵³² Alguns dels més freqüentats foren el Coffee An, The Strand o el Passant.

⁵³³ Els més habituals entre l'audiència *hard mod* es trobaven a l'East End londinenc, com The Green Man o el Blind Beggar.

⁵³⁴ La majoria situats al barri del West End de la capital, com el Flamingo Club, The Scene, The Discotèque, The Marquee (inaugurat el 19 d'abril de 1958 al número 65 d'Oxford Street fins que el 13 de març de 1964 es traslladà al 90 de Wardour Street en ple Soho) o, inicialment, el Ricky Tick d'Hounslow.

⁵³⁵ Glasgow comptava amb colles *hard mods* afamades per la seva violència, com les de Maryhill's Valley o la de Barnes Road ubicada a Possilpark. Històricament, en aquesta ciutat escocesa "les bandes havien format part del creixement de cada noi del carrer, des de les *Razor Dance* dels anys 30", a G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 13. Sobre les bandes de Glasgow vegeu J. Patrick, *A Glasgow Gang Observed* (1973).

⁵³⁶ Un dels temes més aclamats pel públic va ser el *hit* "Madness" que Prince Buster popularitzà el 1964. La cançó es va incloure en un senzill homònim, juntament amb el tema "Toothache", editat pel segell Blue Beat aquell mateix any. Vegeu D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 339.

⁵³⁷ El *northern soul* esdevingué el so de moda de clubs com els cèlebres Wigan Casino (anomenat *Heart of Soul*, creat pel PD Russ Winstanley el 1973 i dempeus fins el 1981 a Station Road), The Golden Torch d'Stoke propietat de Chris Burton (amb Keith Minshull, Colin Curtis, Alan Day i Ian Levine com PD's), Twisted Wheel de Manchester (local que va obrir les portes el 1963 com The Left Wing Coffee Bar fins que la família Abadi es convertí en propietària comptant amb Geoff Mullins i Roger Eagle com a PD's) o, posteriorment, al Moonlight de West Hampstead (Londres), The Britannia Rowing Club de Nottingham, King Mojo a Sheffield (amb el PD Peter Stringfellow), The Blue Gardens a Leicester i The Sink de Liverpool entre d'altres. L'estil pren el seu nom de dos articles de l'escriptor Dave Godin apareguts a la revista *Blues and Soul* el 1970. Una exitosa variant del *soul* que perpetuà els vincles entre aquest estil i l'anomenada escena scooterista i revival *mod*. L'èxit d'aquesta escena de clubs va revifar les carreres artístiques de músics com Edwin Starr, Jackie Wilson o Brenda Holloway. Vegeu T. Brown i M. Koppel, *Essential Northern Soul Price Guide* (2004); K. Roberts, *Northern Soul Top 500 Special Edition* (2003); M. Ritson, *The In Crowd: The Story of the Northern and Rare Soul Scene* (1999) i D. Novell, *Too Darn Soulful: The Story of Northern Soul* (2001).

⁵³⁸ Integradada per joves que comptaven amb passos i piruetes de ball pròpies i no vestien "ningún tipo de uniforme oficial, sí se les podía identificar por su vestimenta, que se componía de auténtica ropa Soul: Pantalones de pinzas con cintura alta y muy anchos, conocidos como *Brunmie Bags*, camisas de estilo bolera, camisetas Ben Sherman, calcetines blancos, zapatos con suela de piel planos y una bolsa de deportes de Adidas o Gola llena del material necesario para pasar la noche. Desde polvos de talco para espolvorearlo por la pista, hasta ropa limpia y unos cuantos discos para trapichear", a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 195.

⁵³⁹ Inicialment, el impacte en termes estètics dels caribenys en els joves anglesos fou, segons l'escriptor Paolo Hewitt, minúscul ja que en aquella època el principal referent relacionat amb la moda i el lleure provenia encara dels Estats Units. P. Hewitt, *The Soul Stylists*, p. 36.

⁵⁴⁰ E. Gallart, "La conquista del mundo. Internacional Ska", *FBI*, n. 31 (22/VI/2001), p. 17.

indooccidentals, on no hi van tenir cabuda ni paquistanesos ni indis. Els seus punts de reunió foren els clubs del sud-est de Londres i del nord-est de Kent, entre els quals hi havia locals com el Daylight Inn, The Mecca, Three Tuns o el Ram Jam de Brixton (sud de Londres). Aquest darrer fou un dels primers llocs on es produí aquest mestissatge a ritme d'*ska*, tot i predominar les sessions de *soul*. D'aquesta manera començà una relació basada en un sentiment d'identitat juvenil comuna.⁵⁴¹ L'extracció de classe obrera dels *hard mods* i l'influent referent immigrant jamaicà possibilità la fusió multiètnica que afavorí el sorgiment d'un nou estil: els *skinheads*.

“ESPERIT DEL 69”, L'ECLOSIÓ SKINHEAD

Les primeres bandes britàniques d'*skins* de les quals es té constància es remunten a 1967. Tres anys abans, però, a ciutats com Margate o Brighton havien aparegut nois que lluïen cabells rapats, botes i tirants. Amb el precedent directe dels *hard mods*, els *skinheads* esdevingueren la darrera etapa evolutiva del moviment *mod*. Foren la radicalització més extrema del seu vessant més dur. Una transgressió estètica que manifestava la seva rebel·lia vers el conservadurisme tradicional existent a Gran Bretanya.⁵⁴² Aquesta fou interpretada pel sociòleg Phil Cohen com una simple caricaturització de l'uniforme obrer pels *skins*:

Una metaproclama sobre el conjunt del procés de mobilitat social creada mitjançant la sistemàtica accentuació dels elements més marcadament proletaris de l'estil *mod*, i una complementària supressió de tota suposada influència burgesa (vestit, corbata, laca).⁵⁴³

Inicialment un uniforme configurat per diverses peces que foren assumides com a senyes identitàries grupals.⁵⁴⁴ Complementes que cadascun dels seus membres utilitza de forma aleatòria.

L'any 1969 ha esdevingut el de la gènesi *skin* comunment acceptada per estudiosos i seguidors malgrat l'existència de grups pioners anteriors. En la seva divulgació com a data fundacional destacaren també els medis de comunicació.⁵⁴⁵ Així, el 3 de setembre de 1969 el diari *Daily Mirror* publicà l'article titulat “No Love From Johnny” on per primer cop aparegué impresa la paraula *skinhead*.⁵⁴⁶ Fins aleshores els joves que lluïen l'estètica que caracteritzava l'estil no s'havien identificat darrera cap denominació, però popularment se'ls anomenà *skinheads*.⁵⁴⁷

Com hem esmentat anteriorment, en l'eclosió *skinhead*⁵⁴⁸ es fusionaren dues fonts aparentment incompatibles. D'una banda la tradició de la classe

⁵⁴¹ R. Pedrini, *Skinhead. Lo stile della strada*, Castelvechi, Roma, 1996, p. 11.

⁵⁴² M. S. Hamm, *American Skinheads: The Criminology and Control of Hate Crime*, Praeger, Westport, 1993, p. 24.

⁵⁴³ P. Cohen, “Sub-cultural Conflict and Working Class Community”, *Working Papers in Cultural Studies*, n. 2, University of Birmingham, 1972, p. 95.

⁵⁴⁴ Segons Hebidge, la tria de les peces que conformen el vestuari *skin* no fou arbitrària: “Las botas, los tirantes y el pelo rapado sólo se consideran apropiados y por consiguiente significativos porque comunicaban las deseadas cualidades: dureza, masculinidad y pertenencia a la clase obrera”, a D. Hebidge, *Subcultura. El significado del estilo*, p. 158-159.

⁵⁴⁵ La BBC va centrar la seva atenció en aquest estil emergent, com demostra l'emissió dels reportatges: “What's the Truth about Hell Angels and Skinheads” (emès el 10 de desembre de 1969 dins la serie de documentals Man Alive) i “Calling a Truce” (on apareixen *skinheads* i *hippies*).

⁵⁴⁶ P. Hewitt, *The Soul Stylists*, p. 90.

⁵⁴⁷ G. Emerson, “Skinheads- Britain's New Young Cult”, *The Albuquerque Tribune* (19/XII/1969), p. 9.

⁵⁴⁸ Altrement anomenats *peanut boys*, *boiled eggs*, *eggheads*, *spike-heads*, *prickle heads*, *bullet heads* o *lemonheads* per la semblança del seu cap rapat amb la forma arrodonida d'un cacauet, un ou cuit, un ou o una llimona. Vegeu N. Knight, *Skinhead*, Omnibus Press, Londres, 1982, p. 38 i J. Hockin, “Hippies and hooligans”, *The Daily Gleaner*

obrero britànica blanca i de l'altra la cultura importada pels immigrants caribenys, tot fent una barreja dels estils *hard mod* i *rude boy*. Els primers aportaren un fort component de territorialitat,⁵⁴⁹ de defensa dels espais tradicionals (barris, carrers i cantonades o *street corners*),⁵⁵⁰ a més de la duresa i el masclisme tradicionals de la comunitat treballadora.⁵⁵¹ Per la seva part els indooccidentals dotaren l'estil d'una aura de perillositat i criminalitat, pròpia del delinqüent negre encarnat pel noi rude. Altres contribucions d'aquests darrers foren l'adopció de la música jamaicana, elements d'argot vulgar de carrer;⁵⁵² determinats hàbits, com l'anomenat *jiveass* (forma de caminar amenaçadora habitual dels *rude boys*)⁵⁵³ i algunes peces de vestuari.⁵⁵⁴ Pels *skins* els *rude boys* representaven la resposta coherent i funcional a les dificultats associades amb unes dures condicions econòmiques.⁵⁵⁵ Com afirma Hebdige: "Los *skinheads* resolvieron o cuando menos redujeron la tensión entre un presente vivido (el gueto mixto) y un pasado imaginario (el clásico barrio bajo blanco) al iniciar un diálogo en el que ambos se reconstruían mutuamente".⁵⁵⁶

Les primeres colles d'*skinheads*, com la de Collinwood una de les primeres bandes *skins* en gestar-se,⁵⁵⁷ foren visibles a les rodalies del Parlament i a diversos clubs de la capital.⁵⁵⁸ Cada barri tenia la seva pròpia banda i es distinguien per la seva vestimenta o forma d'actuar, com els Blue Diamond Boys del sud de Londres que es caracteritzaven per atacar estudiants francesos.⁵⁵⁹ Fou en aquests establiments on els *skins* es barrejaren amb la joventut antillana: "S'anomenaven mútuament russ i pussy clot, espetegaven els seus dits com jamaicans de pura sang amb més destresa i pestanyejant el menys possible, parlant d'orses i *pum pum*".⁵⁶⁰ La mescla dels *hard mods* blancs de classe obrera i l'estil *lumpen* dels *rude boys* es va concretar

(6/X/1969), p. 12. També van rebre altres apel·latius com *no heads*, *cropheads*, *baldheads*, *prickles* o *spy kids*, a M. Roach, *Dr. Martens*, Air Wair Limited, Londres, 1999, p. 17. Paradoxalment, durant l'eclosió del *reggae* el bienni 1974-1975 va esdevenir popular l'expressió "*crazy baldhead*" (boig calb) que despectivament feia referència als joves que no lluien rastes, a D. Hebdige, *Subcultura*, p. 203.

⁵⁴⁹ Segons els sociòlegs Geoff Mungham i Geoffrey Pearson: "La importancia de su vestuario, de su equipo de fútbol y la defensa del territorio y la venciadad aparecieron con importancia en el estilo de vida *skinhead*", a G. Mungham i G. Pearson, *Working Class Youth Culture*, Routledge & Kegan Paul, Londres, 1976, p. 7.

⁵⁵⁰ Les trobades d'adolescents a les cantonades dels barris més desfavorits de les grans ciutats nord-americanes originaren durant el primer terç del segle XX el que es va conèixer com *street corner boys*, agrupacions de joves que coincidien en un mateix lloc, la cantonada, el seu espai de relació e interacció social. Com descriu el jove *mod* John Waters: "Les zones eren estrictament patrullades i les seves fronteres vigilades per la banda propietària i si els membres d'una banda s'introduïen al territori de l'altre, s'arriscaven a una dura pallissa si eren agafats", testimoni recollit a "We are the Mods", *Al carrer*, n. extraordinari (2003), p. 9.

⁵⁵¹ D. Hebdige, *Subcultura*, p. 81.

⁵⁵² A més d'emular la parla dels joves antillans els *skins* també procuraren reproduir les paraules que escoltaven als discs: "El argot que utilizaban los jamaicanos era perfeccionado por los *Skins* a base de escuchar los discos de *reggae* y de convivir con sus colegas negros en la escuela y en el barrio", a M. Garvey Jr., "Skinheads Story", *FBI*, n. 13 (II/1992), p. 8.

⁵⁵³ D. Hebdige, *Reggae, Rastas & Rudies*, p. 23.

⁵⁵⁴ Entre les quals trobem l'abric *crombie*, els polos de la marca Fred Perry, les ulleres fosques, les camises amb mànigues tallades just per damunt del canell o els pantalons pre-rentats Red Tags de la marca Levi's que lluien per sobre el turmell.

⁵⁵⁵ M. S. Hamm, *American Skinheads*, p. 25.

⁵⁵⁶ D. Hebdige *Subcultura*, p. 83.

⁵⁵⁷ Els seus integrants acostumaven a reunir-se a The Paint House, una mena de club juvenil que inicialment destrossaren però després convertiren en la seva segona llar. Les vivències d'aquesta *skin gang* pionera es troben recollides al volum S. Daniel i P. McGuire (eds.), *The Paint House: Words from an East End Gang*, Penguin, Harmondsworth, 1972.

⁵⁵⁸ Alguns d'aquests establiments foren: A-Train, Sloopy's, Mecca Ballroom, Palais, Locarno, Tiles (hereu del Beat City R&B Club inaugurat el 1964 per Alex Herminington i situat al número 79 d'Oxford Street al West End de Londres) o Mr. B's.

⁵⁵⁹ R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae= TNT*, p. 7.

⁵⁶⁰ D. Hebdige, *Reggae, Rastas & Rudies*, p. 38-39. Algunes de les paraules emprades pels rudes no tenien una traducció específica, si en canvi les temàtiques de les converses referides: cavalls i dones.

aleshores en aquests espais.⁵⁶¹ Un dels elements més característics d'aquests *skins* fou l'argot que mixturava *patois* jamaicà i paraules o frases fetes del dialecte *cockney*.⁵⁶²

Els *skinheads* manifestaven, segons Hebdige, la “*recuperació màgica*” del sentit de comunitat obrera. No només ho assoliren congregant-se a les grades del estadi de futbol, aleshores exclusivament blanques, sinó confraternitzant amb els antillans als clubs joves i a les cantonades, copiant els seus gestos, adoptant els seus insults i ballant la seva música.⁵⁶³ Un fet que confirmaria la teoria de “resposta subcultural” exposada pels sociòlegs Stuart Hall i Tony Jefferson. Segons la mateixa, els estils representen una síntesi entre les formes d'adaptació, negociació i resistència elaborades per la cultura parental i altres generades específicament per la joventut. En el cas dels *skins* aquests valors tradicionals familiars, a més de patir una transformació radical, foren subvertits.⁵⁶⁴ Per altres autors, com el sociòleg italià Valerio Marchi, l'estil *skinhead* representava una significativa forma de resistència a les profundes transformacions socials i culturals que assenyalen el pas de l'industrialisme al postindustrialisme, i de reacció al procés de desil·lusió social que aquestes transformacions suscitarren als joves menys benestants.⁵⁶⁵

La gènesi de l'estil coincidí amb la transició de l'*ska* cap al *rocksteady*. Aquest fet va apaivagar les tensions existents entre el passat (simbolitzat pel barri obrer blanc) i la nova realitat emergent del ghetto mixt, iniciant així un diàleg en el que ambdós es reconstruïen mútuament gràcies al fet de compartir uns referents musicals i estètics similars.⁵⁶⁶ Una relació que no va restar exempta de problemes, com el procés de desmembració familiar –en emancipar-se els joves– al que es va veure sotmesa la classe obrera britànica o la percepció de pèrdua dels seus espais comunitaris davant dels nousvinguts. Els *skinheads* es convertiren d'aquesta manera en la primera generació de postguerra en no tenir assegurada una perspectiva de vida més prospera que la dels seus progenitors.⁵⁶⁷

Les primeres bandes *skins* les integraren joves que residien en el mateix carrer o barri, tot i que també n'hi havia d'altres formades pels habituals d'algun bar o cafè. Foren visibles a districtes de la capital com el popular East End, l'anomenada “casa espiritual dels *skinheads*”.⁵⁶⁸ Un barri situat a l'extrem oriental de Londres que durant els anys seixanta patí transformacions socials de gran abast: procés de nuclearització familiar, desestructuració de la vida comunitària o desaparició dels llocs de treball.⁵⁶⁹ Aquests factors abocaren als seus habitants més joves a cercar, segons el sociòleg Phil Cohen, respostes a aquesta inestabilitat i incertesa mitjançant l'adhesió subcultural:

⁵⁶¹ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 10.

⁵⁶² Parla pròpia dels habitants del barri de l'East End de Londres, als quals per aquest motiu se'ls coneix com a *cockneys*. Es remunta a finals del segle XVIII quan venedors de mercats com els de Covent Garden (de fruita i verdura), Billisgate (de peix), Smithfields (de carn) o altres com els de Portobello Road i Brewer Street; i treballadors dels molls l'usaven per comunicar-se entre ells. El *cockney* és un dialecte enrebellat plegat de dobles sentits, mig en clau mig en argot, “perquè la gent de fora del seu ambient no pugui entendre les seves converses canvien paraules de les frases per altres que rimin”, a C. Roig, “El dialecte Cockney”, *James Bond 007*, n. 5 (1993), p. 37-38.

⁵⁶³ D. Hebdige, *Reggae, Rastas & Rudies*, p. 82.

⁵⁶⁴ Això és el que el sociòleg John Clarke anomenà “col·lectiu organitzat a la defensiva”.

⁵⁶⁵ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 6.

⁵⁶⁶ D. Hebdige, *Reggae, Rastas & Rudies*, p. 83.

⁵⁶⁷ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 98.

⁵⁶⁸ “Gavin Watson”, *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 35.

⁵⁶⁹ Per una aproximació acurada a les transformacions socials d'aquest barri londinenc vegeu A. Palmer, *The East End. Four Centuries of London Life*, John Murray, Londres, 1989.

La funció latent de la subcultura és expressar i resoldre, encara que sigui “màgicament”, les contradiccions que romanen amagades o no resoltes a la cultura parental. La successió de subcultures poden ser considerades com diverses variacions al voltant d’un tema central: la contradicció a nivell ideològic entre el puritanisme tradicional de la classe obrera i la nova ideologia del consum; i a un nivell econòmic entre l’elit ascendent i el nou *lumpen*. *Mods*, *parkers*, *skinheads*, *crombies*, representen tots ells en formes diferents un intent de reparar alguns dels elements de cohesió social destruïts a la cultura parental.⁵⁷⁰

Segons el testimoni d’un d’aquests *skins*, les primíceres agrupacions sorgiren al voltant dels cercles d’amistat o a les escoles: “Va ser el 1969, quan tenia 15 anys, hi havia un munt d’*skinheads* arreu, i la majoria dels meus amics de l’escola també s’hi [s’en] van fer”.⁵⁷¹ Un altre jove esmentava, però, una altre via de difusió de l’estil, la familiar: “Mis primeros recuerdos son de mi hermana mayor, que era una *skinhead* [...] empecé copiando la forma de vestirse de los amigos de mi hermana. Yo tenía unos 14 años y era bastante influenciable”.⁵⁷² Com descriu un jove que va viure l’estil en primera persona aquells anys:

Aquello no era sólo una moda, fue una gran escena que sacudió a toda la nación, algo grande y auténtico. Era algo muy de adolescentes, jóvenes y chavales en edad escolar; fue la primera vez que una generación de jóvenes tuvo su propia identidad, no una que el Estado y el sistema hubiese planeado para nosotros. Por entonces sentía que mis héroes eran los chicos del último curso de la escuela o los mayores que ya la habían dejado y estaban trabajando; tenían ese aire de independencia, esa identidad de “todo me importa una mierda”. Veías esto y veías cómo te planificaban la vida los demás: ir a la escuela y dejarla para trabajar en una fábrica o en la obra [...] Así era Inglaterra a finales de los 60, principios de los 70, y no había nada malo en ser *skinhead* porque era la moda; la única razón para que fuese una moda se debía a que era lo que pasaba en aquellos años, era la novedad, como los nuevos sonidos de la Trojan. La música iba de la mano de las Ben Shermans. Aquello iba sobre una escena, no política, ni siquiera violencia importaba. Iba sobre lo que vestías y la música que escuchabas.⁵⁷³

En els seus inicis les bandes *skinheads* foren multirracials, contradient les posteriors lectures en clau racial de l’estil.⁵⁷⁴ La presència femenina, malgrat ser minoritària respecte estils precedents, augmentà progressivament. La majoria de barris comptava amb la seva banda pròpia. Les més afamades foren les de Ladbroke Grove (formades per negres i blancs d’origen grec i irlandès), la d’Streatham Hill, la Castle Square Mob, Shed Boys, Killburn Black o altres com la Spy Kids Crew de Glasgow o la East End Mafia de Llanrumney (Cardiff), al País de Gal·lès. La majoria d’elles estaven integrades per adolescents, pels quals formar part d’una banda els atorgava un sentiment de pertinença a una col·lectivitat que fomentava valors com l’orgull, el respecte i la lleialtat.⁵⁷⁵

⁵⁷⁰ P. Cohen, “Subcultural Conflict and Working Class Community”, *Working Papers in Cultural Studies*, 2, University of Birmingham, Birmingham, 1972, p. 23.

⁵⁷¹ Testimoni recollit a “Clase del 69”, *WPF*, n. 9 (2000), p. 7. Un altre protagonista descriu com va conèixer sobtadament l’estil: “Un dia vaig anar a l’escola i no reconeixia a cap dels meus amics. Tots ells vestien de forma similar, duïen pantalons Levi *Stá-prest* i sabates *brogues* o *loafers* amb mitjons vermells. Portaven Ben Sherman o camises Brutus de tartà i les cobrien amb jaquetes Harrington o *Crombies*”, a P. Hewitt, *The Soul Stylists*, p. 15.

⁵⁷² “Entrevista con Pete un skin original”, *El Ejecutor*, n. 0 (XII/1999), p. 7. Originàriament apareguda al número 2 del *fanzine* britànic *Skins*, editat a inicis dels anys vuitanta per John Smith.

⁵⁷³ Entrevista a Cass Penant, integrant dels Inter City Firm, publicada a *Zarata*, n. 3 (2007), p. 63.

⁵⁷⁴ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 11.

⁵⁷⁵ G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 31.

Com acabem de constatar l'estil *skinhead* fou adoptat també per joves de la comunitat indooccidental entre 1967 i 1971, un fet que afavorí l'existència de bandes *skins* multirracials. A les barriades *cockneys*, però, ni els pakistanesos ni els negres en van formar part. Al nord del país també es crearen *skinhead gangs*, com la popular Byker Crew de Newcastle. Els enfrontaments entre elles foren usuals, tot i que més simbòlics que realment cruentos.⁵⁷⁶

La quotidianitat dels primers *skins* es va reduir a trobar-se al bar on bevien i jugar al billar abans d'anar a dormir o apropar-se al cinema o el *dancehall* local.⁵⁷⁷ Es reunien a clubs com l'Ska Bar, el Ram Jam, el Golden Star o el Cue Club per presenciar les actuacions d'artistes *reggae*.⁵⁷⁸ Una altre activitat habitual consistia en desplaçar-se a localitats costaneres per passar les esmentades *bank holidays*.⁵⁷⁹ Com descriu un ex *skin*: "Estar en una pandilla *skinhead* consistia en beber cerveza, cachondearnos de todo y de todos y aburrir a nuestras novias con viejas historietas de peleas que ocurrieron hace años y con peleas que nunca ocurrieron del todo".⁵⁸⁰

En una línia similar un altre jove rememora com passaven el temps de lleure als cafés, on jugàven a *pinball* i feien sonar discos de *reggae* i *soul* a les *Jukebox*, i a les discoteques.⁵⁸¹ Els integrants d'aquestes colles eren nois molt joves, d'entre 15 i 16 anys, que es reunien en bars després de l'escola, tot i que el més comú era trobar-se als centres comunitaris on escoltaven la música dels seus germans grans.⁵⁸²

Una altre de les seves distraccions predilectes, inserida plenament en la tradició ritual de l'*aggro* (pràctica d'actes violents)⁵⁸³ consistia en mofar-se i, fins i tot, agredir als *hippies*, en ràtzies que duïen a terme a zones de la capital com Picadilly Circus.⁵⁸⁴ Els "*hairies*" o "*long hair boys*" (nois dels cabells llargs),⁵⁸⁵ com anomenaven els *skins* als *hippies*, foren menyspreats pels valors que representaven: els *skins* els atribuïren una suposada extracció social

⁵⁷⁶ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 75.

⁵⁷⁷ G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 21.

⁵⁷⁸ La fal·lera pel *reggae* dels *skins* arribava fins al punt de "ratllar els noms de les cançons i dels artistes als *singles*, perquè els amics no poguessin aconseguir els teus mateixos meravellosos sons", *Ibidem*, p. 26.

⁵⁷⁹ Els *skins*, com molts altres joves i famílies en aquestes dates, passaven uns dies fora de la seva ciutat. Les més afamades pels *skinheads* es van dur a terme a localitats com Brighton, Scarborough, Great Yarmouth i Rhyl.

⁵⁸⁰ "Gavin Watson", *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 35.

⁵⁸¹ "John G. Byrne", *Bronco Bullfrog*, n. 4 (1992), p. 5.

⁵⁸² R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 7.

⁵⁸³ L'anomenat comportament social agressiu, altrament anomenat *aggravation*, és un terme britànic que defineix des de la dècada dels seixanta aquells actes de caire violent protagonitzats per joves tant als estadis de futbol com a concerts o carrers. Els *skins* l'empraven per referir-se a les agressions o intimidacions que cometien. Inicialment, els joves usaren el mot *aggro* per descriure els episodis de violència que protagonitzaven. No fou fins que aquests fets van atraure l'atenció de periodistes i acadèmics de les ciències socials quan el terme s'adequà al llenguatge anglès convencional, apareixent reproduït com *aggro*. L'*aggro* va tenir repercussió en l'àmbit musical, donant títol a cançons com "A.G.G.R.O." (Torpedo, 1970) de The Bovver Boys (un altre dels pseudònims múltiples emprats pel conjunt The Hot Rod All Stars, que també enregistraren sota noms com The Setters, The Merrits, The Gruvy Beats, The Message, Nehemia Reid All Stars o The Prophets), "Aggro" dels alcarrenys Zalgarriana o "Aggro Culture" (Life Records, 2003) del conjunt *punk/Oil* de Malàisia Roots & Boots entre d'altres. Grups jamaicans com The Aggroators (banda d'estudi del productor Bunny Lee per on van passar músics com els germans Barrett, Sly Dunbar, Robbie Shakespeare, Lloyd Parkes, Carlton Santa Davis, Gladstone Anderson, Tommy McCook, Vin Gordon, Bobby Ellis, Lenox Brown, Winston Wright, Jackie Jackson, Bernard Harvey, Hux Brown, Boris Gardiner, Ansel Collins, Earl Chinna Smith, Winston Grennan, Paul Douglas, Bongo Herman, Willie Lindo i Scully Simmons), els nord-americans The Aggrorites, els catalans The Aggronauts, els holandesos Aggro Culture i els argentins Los Aggrotones o, fins i tot, *fanzines* com l'holandès *Aggro* prenen també el seu nom d'aquesta paraula. Sobre l'anomenada *aggro tradition* britànica vegeu P. Marsh, *Aggro: The Illusion of Violence* (1978) i R. Harre, P. Marsh i E. Rosser, *The Rules of Disorder*, Routledge, Londres, 1980, p. 115-135.

⁵⁸⁴ Precisament, el número 144 de Picadilly albergava una casa ocupada que fou escenari d'una ràtzia on els *skins* actuaren amb contundència. Una nit desallotjaren a cops prop de 500 *hippies* que es trobaven al seu interior. Vegeu R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 6.

⁵⁸⁵ Paradoxalment, el *look* rapat no generà grans controvèrsies parentals. Molts pares preferien que els seus fills lluïssin aquest tall curt en comptes dels cabells llargs propis dels *hippies*. Com explica un *skin* de l'època: "Con el montón de *hippies* que había rondando entonces el pelo corto se consideraba respetable por parte de los familiares y la escuela", a "Interview with Roddy Moreno", *Bronco Bullfrog*, n. 7, p. 7.

benestant i els van retreure que consumissin drogues. La reacció *skin* contra els *hippies* no només es manifestà en el seu *look* oposat (cabells i vestimenta), sinó també en que la defensa de la comunitat no aparegué com una simple varietat d'un fenomen simbòlic (roba obrera, eslògans pintats a les parets, etc.), sinó també com a acció física i violenta (*paki-bashing* o agressió al pakistanès, guerra de bandes, etc.), i com a reocupació de les institucions tradicionals del lleure de la classe obrera, *pubs* i grades dels estadis de futbol.⁵⁸⁶ Una fixació que malgrat minvar progressivament perdurà en les diverses translacions a escala internacional de l'estil.

SKINHEAD REGGAE: ELS ORÍGENS MUSICALS BRITÀNICS DE L'ESTIL

A banda de l'estètica i determinats hàbits, els *skins* van adoptar també com a propis els ritmes musicals predilectes dels joves d'ascendència jamaicana residents al país. D'aquesta manera, els *skins* contribuïren decisivament a l'auge del *reggae* a Gran Bretanya,⁵⁸⁷ tot i que, en contrapartida aquest va perdurar com a gènere *underground*.⁵⁸⁸ El seu seguiment fou tan rellevant que va prendre la denominació *skinhead reggae*,⁵⁸⁹ atès el seu èxit entre els *skins* britànics.⁵⁹⁰ La devoció d'aquests per la música negra va generar una relació d'empatia dels artistes indooccidentals vers els

⁵⁸⁶ J. Clarke, "Style", a S. Hall i T. Jefferson, *Resistance Through Rituals*, p. 181.

⁵⁸⁷ L'ascendent de la música jamaicana entre els *skinheads* va ser tal que, fins i tot, aquells que més admiraven les produccions del segell Trojan Records van crear el gener de 1989 a Londres una mena de club de *fans* anomenat TOTAS, acrònim de *The Official Trojan Appreciation Society*. Els seus socis, pel fet de pertanyer a l'associació, tenien dret a un 10% de descompte en totes les comandes per correu que realitzessin a Trojan Records. TOTAS va estar coordinada per l'*skinhead* Chris Pete, editor del *fanzine* trimestral *Let's Catch The Beat*. Vegeu "The Official Trojan Appreciation Society", *Skinhead Scene & Rudies*, n. 3 (XI/1990), p. 13.

⁵⁸⁸ El seguiment per part dels *skins* fou decisiu en la popularització del gènere a Gran Bretanya. Amb l'únic suport de les comunitats antillanes el *reggae* no hauria aconseguit sortir del gueto. Per aquest motiu els *skinheads* foren cabdals en la seva extensió. Vegeu D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 93; "Top of The Pops", *WPF*, n. 9 (2000), p. 23. Vegeu també C. J. Goodwin, "One of the best ever Staged in England", *The Daily Gleaner* (19/II/1970), p. 6 i P. Backshall, "Jamaican performers at Caribbean Music Festival", *The Daily Gleaner* (28/IV/1970), p. 24.

⁵⁸⁹ Terme utilitzat exclusivament aleshores a terres britàniques per designar la música jamaicana adoptada pels *skins* com a pròpia des de finals de la dècada dels seixanta fins, aproximadament el bienni 1971-1972, quan la temàtica més espiritual, religiosa i mística del *reggae* va provocar-ne el seu allunyament progressiu. Els primers temes amb que els *skins* es van identificar van ser "Fat Man" i "Forward March", de Derrick Morgan; "Humpty Dumpty" d'Eric Morris; "Miss Jamaica", de Jimmy Cliff, i "Housewife's Choice" de Derrick & Patsy, tots ells distribuïts al país per Island records. A inicis dels anys setanta, quan els artistes es van adonar de la veneració dels *skins* per la seva música, aquests van començar a dedicar-los cançons com "Skinhead", de Laurel Aitken; "Skinhead Train", de The Charmers, "Skinheads A Message To You", de Desmond Riley (versió del clàssic "Rudy A Message To You" de Robert *Dandy* Livingstone Thompson), "March of the Skinhead" de The Piglets, "Skinhead Revolt" de Joe *The Boss* (àlies artístic del productor Joe Mansano acompanyat per The Rudies), "Skinheads A Bash Them" de Claudette & The Corporation, "Skinhead Suffle" dels Mohawks, "Skinheads Speaks his Mind", "Skinheads Don't Fear" i "Skinheads Moondust" de The Hot Rod All Stars (amb la col·laboració del PD *Mingoes*, un *skinhead* jamaicà probablement integrant de la banda *skin* The Queensbury Blacks) o "Skinhead Jamboree" i "Skinhead Girl" de Symarip (inclosa al Lp *Skinhead Moonstomp* (Trojan Records, 1969) produït per Philigree, una peça de culte pels *skins* de l'època del qual s'han venut més de set milions de còpies arreu del món que en la seva coberta original incloïa una fotografia dels *skins* d'Up North). Treballs en la seva majoria supervisats per productors com l'esmentat Joe Mansano (originari de Trinitat i Tobago i propietari de segells com Joe Shack i Arrow i d'establiments de venda de discs com Joe Record Shack situada al mercat de Brixton) o Lambert Briscoe (operador del *sound system* Hot Rod). Entre els segells més preuats per l'audiència *skin* hi havia Pama, Gas, Amalgamated, Big Shot, Blue Cat, JJ, Unity, Upsetter o Duke. La presència d'*skins* en cobertes d'àlbums de música jamaicana va ser habitual com demostren la ja citada portada de Symarip o altres com la del Lp *Reggae Steadae Go* (Marble Arch, 1970) d'Aggressors i la del recopilatori *This is Reggae Vol. 1* (Pama, 1969) on apareixen acompanyant al cantant jamaicà Highland *Dobby* Dobson. Vegeu "Skinhead Reggae", a *Ibidem*, p. 92; D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 390 i P. Hewitt, *The Soul Stylists. Forty Years of Modernism*, p. 104. Vegeu una extensa llista de cançons de temàtica *skinhead* a R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 15.

⁵⁹⁰ L'associació entre *skins* i música *reggae* va comportar la identificació d'aquest gènere com a "*música de vàndals*" arran dels episodis de violència protagonitzats per les bandes *skinheads* aleshores. Vegeu l'edició en castellà de G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 21.

skinheads.⁵⁹¹ Es calcula que durant aquell període més de la meitat dels fans de la música negra al Regne Unit eren *skins*:

Es fácil comprender que fueran suficiente masa como para que decidieran que tema debía entrar en las listas de éxitos inglesas y también lo que debía ser pinchado en los clubs, de lo que los Dj's tomaban buena nota e informaban a distribuidoras y discográficas de manera que los músicos e intérpretes se amoldasen a lo que en cada momento podía ser un éxito asegurado [...] con más de la mitad de jóvenes de clase trabajadora en Inglaterra siendo *Skinheads* en 1969- 70, el *reggae* llevo a colarse en las listas de éxitos, hecho sin precedentes.⁵⁹²

Durant el bienni 1971-1972 el *reggae*, però, va prendre una vessant més espiritual, gràcies a la temàtica religiosa inspirada en el culte messiànic mil·lenarista rastafari adoptat per la majoria d'intèrprets.⁵⁹³ Segons Lloyd Bradley, la música *reggae* va aconseguir unificar la primera i segona generació de la diàspora negra establerta a Gran Bretanya.⁵⁹⁴ La frustració i el desencís acumulat pels joves d'ascendència caribenya residents al país es va vehicular a través de la música "que els donava esperança i sense la qual s'haurien trobat totalment perduts perquè no tenien cap altre alternativa".⁵⁹⁵ Les referències africanes, les cites bíbliques,⁵⁹⁶ els *dreadlocks*⁵⁹⁷ i l'adoració a Selassie van esdevenir constants en les lletres de les produccions del moment.⁵⁹⁸ Aquest viratge cap a continguts espirituals, atès l'esmentat ascendent rastafari, provocà el desinterès dels *skins*, la seva audiència més fidel a Gran Bretanya juntament amb la comunitat indooccidental.⁵⁹⁹

Els *skinheads* es distanciaren d'aquesta africanització propugnada pel *reggae* místic,⁶⁰⁰ segons Hebdige el percebien com "una música negra tocada

⁵⁹¹ Una mostra de la mateixa són les declaracions del cantant Maxwell Livingston Smith, artísticament conegut com *Max Romeo* sobre els seus joves seguidors: "En els meus temps els *skinheads* que em venien a veure als meus concerts em protegien", a *Forward March. The Story of Jamaican Music*, capítol 1, BBC (2004).

⁵⁹² M. Garvey Jr., "Skinheads Story", *FBI*, n. 13 (II/1992), p. 8.

⁵⁹³ Vegeu V. Pollard, *Dread Talk* (2000) i D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 100.

⁵⁹⁴ Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 231.

⁵⁹⁵ *Ibidem*, p. 380.

⁵⁹⁶ Aparegudes amb anterioritat en temes com "Six and Seven Books of Moses" (Island, 1963) de The Maytals (sota el nom Mighty Vikings, no confondre amb la banda homònima liderada pel trompetista Bobby Ellis) o "Pressure Drop" (Trojan, 1969), d'artistes com Toots Hibbert (cantant del conjunt Toots & The Maytals), producte de la influència del pentacostalisme, una doctrina cristiana molt popular a Jamaica a la dècada dels anys trenta del segle XX.

⁵⁹⁷ Llargs tirabuixons de cabells embullats que lluien els rastafaris per mostrar el seu rebuig vers els no creients que feien befa del seu aspecte. El mot, que es pot traduir literalment com "flocs de temor", ha evolucionat fins esdevenir sinònim de lloança. Inicialment, però, el terme contenia connotacions negatives i, fins i tot, s'emprava com un insult. Els primers *dreadlocks* van ser visibles en els residents del campament de Pinnacle durant els primers anys cinquanta. Quan els seus portadors eren arrestats per la policia, els agents els afaitaven els cabells a comissaria com a mesura vexatòria. Vegeu T. White, *Bob Marley*, p. 39 i Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 85.

⁵⁹⁸ Alguns exemples d'aquesta deriva del *reggae* vers la mística rasta i el retorn a Àfrica serien temes com "Where is Jah" de Reggae Regular, "Run Rasta Run" d'African Stone, "Oh Sweet Africa" de Gene Rondo, "Jah Man" d'Errol Campbell o "Africa Is Our Home" de Unity Stars. Vegeu M. de Koningh i M. Griffiths, *Tighten Up! The History of Reggae in the UK*, p. 201-204.

⁵⁹⁹ Com descriu Hebdige: "Els *skinheads* rebutjaven amb incredulitat quan escoltaven als rastes explicar als pobres cercant l'harmonia i als punxa discos exhortant als seus germans negres a ser bons amb el seu veïnat. Més odiós era encara pels *skinheads* la salutació rasta de pau i amor que molts joves *rudies* van adoptar [...] i l'*skinhead*, que havia cercat on guarir-se de les benaventurances adoptades pel *hippie* fumador de marihuana, entre les introvertides camarilles de joves negres, estava enfrontat amb el que semblaven ser les mateixes actituds que originalment havien dictat el seu rebuig", a D. Hebdige, *Reggae, Rastas & Rudies*, p. 41-42. Al respecte vegeu també Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 374-375. Per a una panoràmica documentada de la cultura *reggae* britànica vegeu el film *Babylon* (1980, Franco Rosso).

⁶⁰⁰ Explicitat en la següent descripció feta per Marshall sobre la cançó original de Nina Simone (☉) ("To Be Young, Gifted and Black"), versionada el 1970 per Bob & Marcia: "A un club juvenil del sud de Londres, la resposta dels *skinheads* per *Young, Gifted & Black*, de Bob & Marcia, va ser tallar el cable dels micròfons i començar un gran avalot al crits de *Young, Gifted & White*", a G. Marshall, *Spirit of 69. a Skinhead Bible*, p. 25. Testimoni recollit a D. Hebdige, *Reggae, Rastas & Rudies: Style and the Subversion of Form*, p. 40. Anys més tard, el grup de música RAC britànic Battle Zone va enregistrar un tema sota aquest mateix títol que pretenia parodiar l'original.

per gent negra per a gent negra”.⁶⁰¹ Això va comportar el declivi de segells com J-Dan, Torpedo o Joe i la fidelització dels *skins* vers els gèneres musicals precedents: l'*ska* i el *rocksteady*, que van perdurar com a màxims referents de l'imaginari de l'estil a escala internacional.⁶⁰²

Tot i així, a finals dels anys setanta, els *skins* van seguir també amb entusiasme destacat l'anomenat *rude reggae*. Era una variant d'aquest en clau malparlada i matussera, plena de referències sexuals.⁶⁰³ L'estil, popularitzat per intèrprets com Judge Dread, va precedir altres similars com l'*slackness* o *reggae porno* apareguts als anys vuitanta.

EVOLUCIÓ ESTÈTICA, ESTEREOTIPS I TÒPICS

La indumentària configurarà una part important de l'univers identitari *skin*: Gràcies a la imatge que projectà l'abillament l'estil es codificà i va esdevenir una de les seves característiques principals. L'assumpció d'una estètica determinada afavorí l'adscripció dels joves al mateix. El *look* jugà un paper essencial a l'hora d'assumir la pertinença a l'estil. Mitjançant aquest, l'*skin* pretèn expressar respecte cap a la seva imatge, actitud i forma de ser.⁶⁰⁴ L'"uniforme" *skinhead* passà a ser un dels màxims referents identitaris juntament amb la música i el tall de cabells. L'estètica desenvolupà un paper clau en la definició de l'estil com a tal. Segons el sociòleg alemany Georg Simmel, fou la màscara que subordinava la persona al grup afí que escollia.⁶⁰⁵

Però l'estil, malgrat l'aparent fixació, des de la dècada dels seixanta ha evolucionat, com a resultat de les modes i de les zones on s'ha implantat. No és el mateix el context social de la Gran Bretanya de l'època que el de l'Estat espanyol en l'actualitat. Com tampoc és similar la imatge dels *skins* anglesos a la dels seus homònims contemporanis xinesos, malgrat compartir elements comuns. És evident, doncs, que l'estil *skinhead* ha variat ostensiblement al llarg dels anys i s'ha adequat a realitats diverses. Els *skinheads* a les darreries dels anys seixanta configuraren un estil plenament definit que estèticament no tenia res a veure amb els que el precediren. Mentre estils anteriors, com el *teddy boy* o el *beatnik*, es bastiren a partir de referents estètics preexistents, els *skins* crearen una estètica inèdita. La barreja d'elements provinents dels *mods* i dels *rude boys* comportà l'aparició d'una imatge híbrida, que visibilitzava el pòsit multiracial dels *skins* pioners. El *mod* fou el primer estil genuïnament britànic

⁶⁰¹ D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 99.

⁶⁰² Sobre els referents que van dominar a partir d'aleshores les lletres dels temes *reggae*, l'anomenada *rebel music* i la influència rastafari vegeu "Rebel music and Rasta chants", a S. Barrow i P. Dalton, *Reggae. The Rough Guide*, p. 120-126. Per aprofundir en la implantació del rastafarisme a Gran Bretanya vegeu N. Adams, *A Historical Report on the Rastafari Movement in England* (2002) i E. Cashmore, *Rastaman: The Rastafarian Movement in England* (1983).

⁶⁰³ Anys abans de la concreció del *reggae* amb referències sexuals altres artistes ja havien publicat cançons similars, com "Rub Up Push Up" de Justin Hinds & The Dominoes, "Pussy Cat" de Stranger Cole, "Push Wood" de Jackie Opel, "Don't Touch Me Tomato" interpretada per Phyllis Dillon (original de Margaret Marie Bryant), "Push Push" de The Itals, "Fattie Fattie" dels Heptones (popularment conegut com "Fatty Girl"), "Push It Up" de The Termites, "Fatty Fatty" de Clancy Eccles, "Roast Duck" de Lee Perry o "Rough Rider" i "Wine & Grind", de *Prince Buster*, qui el 1970 va editar el Lp "Big Five", que recordava el to de "Wreck a Pum Pum". El 1972 "Big Seven" de Charlie Ace & Fay va arribar al número u de les llistes d'èxits britàniques. Anteriorment, en ple auge del *reggae*, el 1969 van aparèixer temes com "Ram Your Hard", de The Bleachers, i intèrprets com Roy Smith, *King Horror*, The Tennors, Henry & Liza, Bam & Clover, Girlie o, fins i tot, Laurel Aitken i Lee Perry, que van compondre alguna cançó *rude reggae*, com "Brentwood Dick" o "Pussy Price" i "Do You Like It" respectivament. Durant l'apogeu del *mento* també van ser habituals les cançons amb mencions sexuals, com "Mary Ann" o "Big Bamboo". Sobre l'anomenat *rude reggae* vegeu el documentat article "For Adults Only... Rude Reggae", *Alpha Boys*, n. 5 (2001), p. 69-71; el precedent "Reggae Cochino", *Street Kids*, n. 7 (1999), p. 66-67 i l'especial *Eat the Pussy. Un tributo skinhead al rude reggae*, editat conjuntament amb el número 6 del *fanzine* gallec *El Ejecutor* (2008).

⁶⁰⁴ P. O. Costa, J. M. Pérez Tornero i F. Tropea; *Tribus urbanas*, Paidós, Barcelona, 1996, p. 147.

⁶⁰⁵ M. Maffesoli, *El tiempo de las tribus*, Icaria, Barcelona, 1990, p. 166.

que es difongué de forma massiva entre la joventut del país. Un tret, a posteriori, assumit i explotat pels *skins* mitjançant les seves constants mostres de patriotisme exacerbats.

La seva imatge durant el bienni 1967-1969, eminentment pulcra i heretada dels *mods*, deixà pas a una estètica més funcional i popular consistent en botes,⁶⁰⁶ tirants,⁶⁰⁷ camises abotonades i jaquetes Harrington.⁶⁰⁸ Així l'abillament d'aquests *skinheads* originals distava molt de l'estereotip que els mitjans de comunicació van difondre anys més tard.⁶⁰⁹ Inicialment el tall de cabells, que intentava emular el dels *rude boys*, no fou molt curt. El més habitual fou l'anomenat *college boy haircut*, propi dels adolescents de classe obrera escolaritzats en centres públics, similar al tall que lluïren entre 1965 i 1966 els *hard mods*.⁶¹⁰ En aquella època cap *skin* duia el crani afaitat.⁶¹¹ Aquesta imatge es popularitzà anys després, coincidint amb la radicalització de l'estil paral·lela a l'auge del *punk*, gènere musical sorgit a finals dels anys setanta a Gran Bretanya popularitzat pel grup Sex Pistols (pistoles sexuals) tot i antecedents com l'anomenat *proto-punk* nord-americà.⁶¹² El tall de cabells també patí canvis entre 1968 y 1973, començà al tres o al quatre i sense patilles, les quals es posaren de moda a partir de 1969 juntament amb la ratlla rapada al costat esquerra del cap.⁶¹³ Des d'inicis dels anys setanta els cabells es començaren a deixar cada cop més llargs.⁶¹⁴

⁶⁰⁶ Un calçat que emfatitzava les arrels obreres de l'estil i el seu antagonisme vers els *hippies*, "el aspecto eminentemente funcional de la ropa del obrero, como las botas, fue usado por el *skinhead* desviándolo, hasta convertirlo en un símbolo de autenticidad del ámbito del trabajo, como las botas Doc Martens, se pasó al objeto propio de una subcultura que busca diferenciarse, en este caso, de los *hippies*", a S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 59.

⁶⁰⁷ Els més emprats foren "de media y tres cuartos de pulgada de anchos, los colores no significaban nada en lo mínimo, solo era cuestión de combinarlos con una de tus mejores camisas y pantalones. En este caso, los más portados eran a rayas; claro que éstos además eran muy funcionales, no eran sólo un adorno para llevarlos caídos como lo hacen hoy en día. Para 1968 y mitad de 1969 los más vistos eran los de color negro y de media pulgada de gruesos, aunque más tarde se generalizarían a 3 cuartos de pulgadas y a muchos otros colores", a R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 21.

⁶⁰⁸ El color més popular a l'època d'aquesta peça de roba fou el beige. Era un producte que no estava a l'abast de tothom. Segons un testimoni de l'època: "Las Harringtons eran de lujo y el Fred Perry ni te cuento. Ben Shermans a punta pala, como las Marteens. Era ropa de obrero [...] Tenía lo más parecido a una Harrington que podía pillar. La típica de golf, que son super guapas también. Y Levi's y Donkey jackets... Las Donkey estaban por todos los lados, lo único que igual te venía el nombre de la empresa detrás. Pintabas encima y a tomar por culo", a "Neil", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 4-5. Vegeu també P. Hewitt, *The Soul Stylists*, p. 103 i G. Emerson, "Skinheads-Britain's New Young Cult", *The Albuquerque Tribune* (19/XII/1969), p. 9.

⁶⁰⁹ Vegeu P. Hewitt, *Ibidem*, p. 17.

⁶¹⁰ *Id.*, p. 104.

⁶¹¹ *Id.*, p. 106.

⁶¹² El terme, que als anys seixanta identificà un tipus particular de *Rhythm'n'Blues* blanc dels Estats Units, una dècada més tard fou utilitzat de manera despectiva com a pseudònim de brossa. El mot s'havia emprat, anteriorment, per anomenar la fusta que resultava erma per fabricar mobles i també per identificar a les prostitutes. Segons el cantant *Billy Idol*, fou la periodista Caroline Coon la primera en vincular aquesta paraula amb el nou gènere musical. Altres fonts consultades però constaten com fou utilitzat per primer cop pels pioners *proto-punk* de Nova York. Musicalment es caracteritzà per cançons "basadas en riffs de guitarra muy simples ejecutados a mucha velocidad, y en un sonido de guitarra muy característico, que consiste en rasgueos muteados, es decir atenuados parcialmente con la palma de la mano. Batería muy acelerada, líneas de bajo que siguen sólo la línea del acorde, sin utilizar octavas ni otro tipo de arreglos, y un tipo de voz cruda, agresiva, en un tono irritado, de bronca, de protesta, sin apenas modular ni matizar, que refleja la protesta misma, la ira, la agresividad del mensaje", a M. Muniesa, *Punk rock. Historia de 30 años de subversión*, T&B, Madrid, 2007, p. 87. Sobre el *punk* vegeu les aportacions de I. Anscombe; R. Bailey i D. Blair, *Punk* (1978); J. Davis, *Punk* (1977); I. Gasper, *Burning Britain. A History of UK Punk 1980 to 1984*, Cherry Red Books, Londres, 2004; A. Spicer, *The Rough Guide to Punk*, Rough Guides, Londres, 2006; N. Stevenson i R. Stevenson, *Vacant. Diary of the Punk Years* (1999); J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, Acquarela, Madrid, 2007, p. 181; H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, Veleció, Madrid, 2006, p. 49 i S. Colegrave i Ch. Sullivan, *Punk. A Life Apart* (2001).

⁶¹³ Les patilles es popularitzaren entre els joves a partir de 1969 gràcies a futbolistes com el migcampista de l'Arsenal FC Frederick Charles *Charlie* George: "Les patilles ben tupides que arribaven gairebé a la boca van ser adoptades per aquells *skinheads* als que realment els creixia el pel a la cara, ja que et feien veure més gran", a G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 18. En aquella època molts joves optaren per fer-se una ratlla fina afaitada al costat esquerra del cap, des del front fins a la coroneta, amb la qual pretenien afegir un toc de distinció emulant l'*skiffle*, el popular tall dels rudes caribenys. Com descriu George Marshall: "La idea era veure's dur i elegant, no com un ou amb orelles", a G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 17.

⁶¹⁴ "Skinhead style (68- 73) de los mods a los smoothies", *The Firm*, n. 1 (II/1990), p. 4.

El vestuari d'aquells primers *skins* combinava diverses prenyes, com l'abric *crombie*, una peça molt comuna, els polos Fred Perry amb vores de colors a les mànigues i al coll de tres o quatre botons, els pantalons pre-rentats Red Tags de Levi's⁶¹⁵ o altres texans de marques com Wrangler o Lee (que s'arremangaven o escurçaven per mostrar el calçat lluent). Vestiren també caçadores Levi's i camises llises de tela Oxford o a quadres de confecció en sèrie Ben Sherman,⁶¹⁶ aparegudes el 1970 i més barates que les fetes a mida emprades pels *mods*.⁶¹⁷ El calçat més habitual foren les sabates Loafers de la casa Faith Royal,⁶¹⁸ les anomenades Brogues,⁶¹⁹ de la mateixa marca i conegudes com *Royals* pel seu fabricant, i les botes Dr. Martens que a inicis de 1970 van començar a caure en desús.⁶²⁰ Respecte al tallat de cabells, aquest no revestia la importància cabdal actual.

Altres peces emprades aquells anys foren els pantalons Levi's Sta-Prest,⁶²¹ les jaquetes *Sheepskin* amb caiguda recta pel coll (símbol de l'*status skin* entre 1968 i 1971)⁶²² o les caçadores texanes o *denim jackets* de les marques Levi's o Wrangler.⁶²³ Adoptaren també com a part del seu vestuari les *parkes* que vestien els *mods* i els tirants i barrets *pork pie* d'ala curta que lluien els joves caribenys establerts a Londres.

Les combinacions de roba depenien de l'activitat que desenvolupaven. Durant el bienni 1968-1969 els *skinheads* diferenciaren el vestuari que usaven de dia del que empraven per les nits. De dia feien vida als billars i pubs i vestiren roba més informal, premodinaven els texans ajustats i les botes de vuit

⁶¹⁵ La marca Levi's fou la més popular a la capital britànica. A la resta del país, però, el mercat se'l repartiren altres firmes. Com els texans de la marca nord-americana es confeccionaven per dur-los a l'alçada dels malucs i tothom els volia dur més amunt, per deixar visibles les botes que calçaven, van aparèixer els tirants per poder vestir els pantalons a l'alçada desitjada. Sobre els més habituals entre els *skins* vegeu R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 20.

⁶¹⁶ Amb un botó a la part posterior del coll, una taula a l'esquena i una pressa per penjar-la. Les més comunes inicialment foren les de color blanc, que eren les que majoritàriament usaven els escolars, "esta camisa era (y sigue siendo) realmente popular entre los *Skinheads*, por sus estampados y sobre todo por su cuello americano (*Button Down*) que estaba abotonado, ya sea manga larga o corta [...] siempre debían estar perfectamente planchadas y limpias, combinadas con unos tirantes o un chaleco a rayas o de color liso", *Ibidem*, p. 9. Vegeu també "Smart", *Black & White*, n. 0 (IV/1991), p. 31-32.

⁶¹⁷ Altres marques com Brutus (especialista en dissenys escocesos), Jaytex (predilecta dels amants de les camises a quadres), Arnold Palmer (marca de camises abotonades propietat del conegut golfista nord-americà que es caracteritzava pels seus dissenys a ratlles i els seus estampats singulars), Jon Wood (que com les fabricades per Brutus tenien talls en forma de V a la vora de les mànigues coronats per petits botons) o Permanent Press també gaudiren de gran acceptació. La darrera d'elles esdevingué especialment popular entre les noies. El tall de les mateixes, per norma general, era entallat o ajustat. R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 21.

⁶¹⁸ Durant l'anomenada *2Tone Era* (1979-1984) les sabates *loafers* més populars, també conegudes per la seva forma com *canoes* entre la comunitat afrocaribenya, foren les fabricades per la marca Frank Wright de Northamptonshire. Vegeu "Top Skinhead Gear" *Boot Boys*, n. 4 (estiu 1991), p. 7.

⁶¹⁹ Els compradors indooccidentals les anomenaven popularment *blockbusters*. Vegeu P. Hewitt, *The Soul Stylists*, p. 97.

⁶²⁰ Molt més còmodes i fàcils d'enllustrar, substituïren a les botes militars de l'Exèrcit i les de punta d'acer emprades pels miners de la National Coal Board [NCB], vigents durant el bienni 1968-1969 entre els primers *skins*, quan foren prohibides pel govern britànic al ser classificades com armes ofensives potencials. Inicialment, esdevingueren populars aquelles que exposaven la punta de metall, sovint pintada de blanc o decorada amb els colors de l'equip de futbol del seu propietari. Les més preuades eren les més pesades i vistoses, motiu pel qual molts joves calçaven, fins i tot, dos números superiors al seu per aparentar ser més grans. Les més comunes acostumaven a ser les més baixes de vuit o deu forats que costaven aleshores unes cinc lliures. En aquella època fou habitual, atesa l'extracció social de la majoria de joves *skins*, que les botes s'aprofitessin al màxim, com corrobora el següent testimoni: "Mi madre me compraba unas Martens o me pasaba las de mis hermanos. Crecia y tenía que cambiarlas después de dos años. Las compramos hoy y a los 3 meses le das una hostia a un balón y se rajan", a "Neil", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 4.

⁶²¹ Creats el 1964 per la companyia Levi Strauss & Co. Anomenats així perquè no calia planxar-los després de ser rentats.

⁶²² Jaqueta de tres quarts folrada amb pell d'ovella (el coll i la part interior), d'aquí el seu nom, normalment amb tanca de tres botons. Va esdevenir molt popular entre els primers *skins* i, a posteriori, entre els seguidors de la vessant més tradicional d'aquest. Vegeu N. Knight, *Skinhead*, Omnibus Press, Londres, 1982, p. 37; R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 26 i "Le Sheepskin", *Fantomas*, n. 7 (1991), p. 23.

⁶²³ Als anys setanta a Londres Levi's era la marca que dominava el mercat, mentre a les Midlands i al nord del país predominava Wranglers. Ambdues, però, compartiren protagonisme amb competidores com Lee. Coincidint amb el *revival skin* de finals d'aquella dècada fou habitual que les jaquestes es destenyessin amb taques de lleixiu, rebent el nom popular de *Bleached Jackets*. Vegeu N. Knight, *Ibidem*, p. 41-42.

forats preferiblement de color grana o negre. Mentre que per les nits usaven una imatge més acurada amb jaquetes de tres botons, *sta-prest* o sabates Brogues.⁶²⁴ Atès que l'ostentació d'uns determinats trets estètics comportava un major reconeixement grupal, aquests joves procuraven vestir millor que la resta.⁶²⁵ Com manifesta el següent testimoni:

Yo era *skinhead* a los doce años, en 1969. En aquella época en Finsbury Park todos los chicos de mi edad eran *skinheads*. Teníamos que llevar Dr. Martens de la talla 39 que nos quedaban grandes porque si comprábamos botas de nuestro pie tenían que ser Dr. Martens Junior, que parecían *calzado* de niños. Así que llevaba dos números más grandes que el mío. Lo mismo pasaba con las camisas Ben Sherman, que empezaban en la talla 36, así que me ponía camisas para cuellos de treinta y seis centímetros aunque el mío sólo tenía doce.⁶²⁶

Estèticament, les *skingirls* (noies *skin*) tot i seguir inicialment la moda dels seus homòlegs masculins bastiren un abillament particular paral·lel, influenciat per les *modettes*. Confegiren un vestuari propi calçant *Monkey boots*,⁶²⁷ sabates Mary Jane,⁶²⁸ Brogues o Loafers. A més vestiren pantalons Levi's, Wrangler i Lee (preferiblement de color blanc o blau cel), caçadores texanes, bruses, faldilles curtes sense pines ni plecs, vestits d'una sola peça,⁶²⁹ mitges, armilles o polos Fred Perry. Altres peces utilitzades foren els abrics *Sheepskin*, els tirants,⁶³⁰ els pantalons *sta-prest* o les camises. D'ençà 1968 el tall de cabells es va anar escurçant fins arribar al que s'utilitza encara avui en dia, curt amb un serrell al davant i llargues patilles per davant les orelles.⁶³¹ Les semblances entre el *look* masculí i el femení foren evidents el 1968, però progressivament aquest darrer obtingué major singularitat. El pentinat més comú fou l'anomenat *feather cut*, consistent en un tall que es va allargant emfatitzant l'àrea del darrera de la nuca i les patilles. Entre 1968 i 1969 aquest tall era curt però a inicis de 1970 es va anar allargant fins deixar-lo similar a tot el cap a partir de 1973.⁶³² Rubén Rangel, *skinhead* nord-americà autor del llibre *Aggro. Skins+ Reggae= TNT*, descriu el pentinat d'aquestes primeres *skingirls* en aquests termes:

Andaban rapadas, normalmente llevaban cabello cortado a capas; *Feathercut* (muchas de las veces acudían a barberías de hombres para que les saliera más barato el corte), tenían un estilo femenino, pero bastante marcado en la clase obrera, sin maquillaje, y utilizando las mismas marcas de los chicos, como Levis, Brutus, Crombies, Ben Sherman o Astronaut

⁶²⁴ "Skinhead style (68-73) de los mods a los smoothies", *The Firm*, n. 1 (II/1990), p. 4.

⁶²⁵ J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 78.

⁶²⁶ *Ibidem*, p. 40.

⁶²⁷ Botes més petites i baixes que les utilitzades pels nois. Pel seu reduït tamany foren també les predilectes dels *skins* més petits. R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 9.

⁶²⁸ Tipus de sabata molt comuna al país, es caracteritzava per ser "muy abierto del frente y ajustados por una correa, había sus variantes en suela de piso y en tacón", *Ibidem*, p. 29.

⁶²⁹ Coneguts com *jumpers*, eren de "cuello alto en tipo U y la parte que correspondería a la falda era de corte liso, por la espalda estaban un poco descubiertos en forma de círculo [...] casi siempre en colores lisos o en algunas ocasiones a cuadros", *Id.*, p. 30.

⁶³⁰ L'ús de tirants entre les noies *skin* fou més habitual entre 1968 i mitjans de 1969, posteriorment "iría disminuyendo de manera muy rápida para los siguientes años, en el caso de los calcetines pues eran muy comunes los coloridos, como amarillos, rojos, azules claros, rayados y etc [...] las medias fueron de la mano con la popularidad de las faldas, las más comunes eran las blancas, después las naturales, obscuras (dependiendo de la combinación) y para 1972-73 las que tenían diseños de garigoleos a los costados y de redecilla", *Id.*, p. 30.

⁶³¹ Per aprofundir en els elements estètics propis de les *skinhead girls* vegeu "More Style, Your Style... SkinheadGirl Style", *Street Kids*, n. 6 (1999), p. 56-60.

⁶³² R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 29.

Hawkings (una belleza de botas estilo Monkey Boots, que se usaban a veces con las cintas de colores, combinando con los tirantes o camisa).⁶³³

A finals dels anys setanta les citades jaquetes *crombie* esdevingueren novament populars entre els joves tot i que ja s'empraven a les darreries de la dècada anterior. A més durant l'eclosió del *punk rock*, ocorreguda entre 1975-1977, aparegueren les anomenades *bombers*, unes caçadores que anys més tard gaudiren d'una difusió massiva entre els *skinheads*.

Un cop convertit aquest estil en moda de consum juvenil, n'emergiren corrents estètics derivats. Al voltant de 1970 aparegueren els anomenats *suedeheads*⁶³⁴ i, posteriorment, els *smoothies*.⁶³⁵ No fou, doncs, fins a finals d'aquella dècada, coincidint amb la gènesi *punk*, quan l'estètica *skin* es radicalitzà atès l'ascendent d'aquest darrer. Els vestits elegants, les camises pulcres i les sabates il·lustrades deixaren pas a un abillament més extrem i colpidor. Aquest es va distingir per l'ús de texans cenyits i escurçats⁶³⁶ que emfatitzaven les botes de canya alta Dr. Martens,⁶³⁷ samarretes, tirants penjant, caçadores texanes i les esmentades jaquetes *bomber*. Es va posar de moda també dur bufandes amb els colors dels respectius clubs de futbol i roba paramilitar (sobretot pantalons i jaquetes de camuflatge). A més, els cranis es van començar a afaitar al zero, un tall de cabells inèdit fins aleshores entre els *skinheads*.⁶³⁸ L'"elegància" que predominava en els anys anteriors va quedar reduïda als cercles *skins* que mantenien l'estètica original. Aquests preservaren l'estil dels seus antecessors fins als nostres dies, motiu pel qual se'ls coneix com *skins trads* o *traditionals*.

La barreja d'icones *punks* i *skins* donà lloc a híbrids com els anomenats *skunks*, una barreja d'ambdós estils abastament difosa a les darreries dels anys setanta i inicis dels vuitanta a Gran Bretanya. Una fusió que atorgà novament als *skins* una visibilitat social notable. En aquell període, a l'estètica s'hi van unir símbols polítics, tatuatges facials i referents musicals nous. Xapes i samarretes esdevingueren els elements d'abillament predilectes per mostrar filiacions ideològiques o preferències musicals. Tot plegat afavorí l'explotació del marxandatge dels grups musicals seguits pels *skins*. A la dècada dels vuitanta la imatge *skin* es diversificà, producte de les diverses tendències estilístiques emergents. Com explica un jove *skin*:

⁶³³ *Ibidem*, p. 8.

⁶³⁴ "En los 70's, con el abandono masivo de *skinheads* y la derivación de éstos en *suedeheads*, cambia un poco el estilo. Las botas quedan reemplazadas por *brogues* y *Frankie W. loafers*, los *loafers* originales en color marrón. Aparecen las harringtons, mientras que los tirantes quedan en los cajones de las habitaciones. Se hace muy popular la imagen del chaleco Fred Perry con Ben Sherman de collar ancho", a "Skinhead style (68-73) de los mods a los *smoothies*", *The Firm*, n. 1 (II/1990), p. 4.

⁶³⁵ Els *smoothies*, com també se'ls coneixia, "usaban zapatos de color negro, preferentemente *Frank Wright loafers*, *bowlers* y *royals*. Las botas tan solo se utilizaban para el quehacer matinal. Algunos de los sublimes detalles que les caracterizaban, eran las gafas de estilo aviador y corbatas con los colores o el escudo del club de foot al que pertenecían", a "Skinhead style (73-79). A vision of the Punk Rock Era", *The Firm*, n. 2 (1990).

⁶³⁶ Els texans més comuns foren els *Levis 501*, els més econòmics aleshores i de gran qualitat, es vestien "con dobladillo o sin él, pero siempre arriba del tobillo. A los *skinheads* les encantaba usarlos muchísimo para que se desgastaran y dieran la impresión que tenían ya un par de años con ellos, aunque solo tuvieran un par de semanas en realidad". La volta dels pantalons va anar variant durant els anys, mentre durant el bienni 1968-1969 s'acostumaven a dur gruixuts, a inicis de la dècada següent foren més petits i a partir de 1973, coincidint amb l'època *smoothie-boot boy*, molt més grans. Vegeu R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 9.

⁶³⁷ En l'eclosió de l'estil a finals dels anys seixanta el comú era calçar botes de vuit forats, "nadie durante los 70 –al menos hasta el 78– llevaba botas de más de 12 agujeros. Fue durante el revival cuando comenzaron a verses *Martens* de 20, e incluso de 24 (hoy día casi imposibles de encontrar) junto con *Rangers* de idéntica altura", a "Top skinhead gear", *Bootboys*, n. 4 (estiu 1991), p. 6.

⁶³⁸ Sobre aquest tret estètic característic de la revifada de l'estil *skin* a finals dels anys setanta vegeu N. Knight, *Skinhead*, p. 38-39.

La ropa era barata; a comienzos de los 80 la mayoría de las ropas eran copias de las Ben Sherman's, etc... Buscábamos vieja ropa clásica de los 60 por la *charity shops* o ahorrábamos todo nuestro dinero para comprar unos Levi's a la vez que vestíamos las Doc Martens hasta que se rompiesen del todo. El orgullo de nuestra vestimenta era una de las cosas más importantes y a medida que crecíamos nuestra ropa se volvía más cara y con mucho más estilo.⁶³⁹

Avui en dia, la pluralitat estilística que ha generat l'estil *skinhead* les darreres quatre dècades, possibilita que existeixin exponents de totes aquestes vessants arreu del món.

LA PRÁCTICA DE LA VIOLENCIA SKIN

Una de les característiques més notories de les primeres bandes *skins* fou la seva propensió vers la violència. El cronista George Marshall⁶⁴⁰ explica com qualsevol persona que no fos del seu gust era catalogat com a blanc legítim, des d'un membre d'una banda rival fins a un ciutadà anònim.⁶⁴¹ Un altre *skin* afirma al respecte:

La conducta es otro distintivo en la cultura *Skinhead*; meramente provocadora, desde los primeros días los altercados en las calles, bares, estadios o playas eran lo más común; realmente era armar disturbio contra múltiples enemigos [...] se les negaba la entrada a muchísimos lugares, lo cual resultaba peor, ya que arremetían contra los establecimientos.⁶⁴²

Un dels primers col·lectius que patí la seva violència foren els estudiants. Els *skins* els identificaven amb la classe benestant, no endebades els titllaven de "paràsits socials". Alguns dels primers atacs dels quals es té constància es dirigiren contra alumnes de la London School of Economics de Cambridge.

Aviat, però, canalitzaren la seva agressivitat cap a un altre "*alien group*",⁶⁴³ la comunitat homosexual. Segons el sociòleg britànic John Clarke els *skins* identificaven els gais amb l'erosionament del tradicional estereotip de masculinitat,⁶⁴⁴ d'aquí la seva bel·ligerància. El *Queer-bashing* o *fag-bashing* (agressió al gai) esdevingué una pràctica comuna de les bandes *skinheads* a les darreries dels anys seixanta.⁶⁴⁵ La violència contra els homosexuals es manifestà com un comportament constant de l'estil mascle violent habitual en la classe obrera.⁶⁴⁶ El *Gay bashing*, com també se'l va conèixer, fou un succedani de l'anomenada caça al pakistanès o *Paki bashing*.⁶⁴⁷ Les escomeses contra

⁶³⁹ "Otra típica historia sobre skins", *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 37.

⁶⁴⁰ Nascut el 1966 a la ciutat escocesa de Glasgow. Als deu anys es va adscriure a l'estil *skin* després de conèixer l'existència del mateix gràcies a un company d'escola. El 1986 edità el *fanzine Zoot!* centrat en l'escena *ska*, tres anys més tard publicà el periòdic *Skinhead Times* fins la seva desaparició el 1994. El 1990 coordinà el disc recopilatori *Max The Dog says... Do the Ska*, al mateix temps que edità el llibre *The Two Tone Story* mitjançant la seva pròpia editorial, S. T. Publishing, amb la qual el 1991 publicà *Spirit of 69. A Skinhead Bible*, obra referencial de l'estil *skinhead* a nivell mundial. Vegeu "George Marshall", *Bronco Bullfrog*, n. 1 (XII/1992), p. 9-11.

⁶⁴¹ G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 32.

⁶⁴² R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae= TNT*, p. 6.

⁶⁴³ Terme emprat pel criminòleg nord-americà Mark S. Hamm per definir col·lectius socials que poden ser objecte de violència per part de grups radicals que preconitzen l'odi racial i l'homofobia.

⁶⁴⁴ M. S. Hamm, *American Skinheads*, p. 26.

⁶⁴⁵ S. Duncombe i M. Tremblay (eds.), *White Riot. Punk Rock and the Politics of Race*, p. 119.

⁶⁴⁶ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 11-12.

⁶⁴⁷ Expressió despectiva en argot que descriu la pràctica habitual de les bandes *skins* a la dècada dels setanta consistent en l'assetjament violent i la intimidació de ciutadans d'origen paquistanès o asiàtic. Segons l'historiador Timothy Scott Brown, el *paki bashing* no era res més que una expressió física de l'animositat racista de la societat, a "Skinheads and Nazi Rock in England and Germany", *Journal of Social History*, n. 1, volum 28 (2004). Vegeu també S. Duncombe i M. Tremblay (eds.), *White Riot. Punk Rock and the Politics of Race*, p. 119.

els homosexuals foren freqüents a la vora del riu Tamesis, zona on els caps rapats abordaven a les seves víctimes.⁶⁴⁸ Als anys vuitanta aquests actes de violència espontània els protagonitzaren, majoritàriament, grups de caps rapats neonazis.⁶⁴⁹ La figura més emblemàtica del moviment rapat d'extrema dreta, Ian Stuart (cantant del grup de rock racista Skrewdriver) exemplifica aquesta visceral animadversió: “El nacionalisme i l'homosexualitat no poden anar plegats, perquè el nacionalisme és una causa real mentre l'homosexualitat és una perversió”.⁶⁵⁰

Altres víctimes potencials dels primers *skinheads* foren els ja esmentats *hippies*,⁶⁵¹ percebuts pels *skins* com a bruts i deixats i uns rebels sense causa.⁶⁵² Com narrava un jove *skin*: “A mi i als meus companys ens agrada anar per Hampstead a pegar als *hippies*”.⁶⁵³ Per la periodista Elena López Aguirre l'esperit intransigent del *punk* convertí en insults termes com *hippie* i *heavy*.⁶⁵⁴ L'antagonisme entre *skinheads* i *hippies*, emmarcat dins de l'*aggro*, s'ha perpetuat fins a l'actualitat, impregnant les diverses plasmacions a escala internacional de l'estil.

El *hippie-bashing* acostumava a ser una simple befa i sovint no degenerava en actes de violència física. Pels *skinheads* perseguir, insultar o abordar als *hippies* era una simple distracció com es despren del següent testimoni:

Evitava els enfrontaments amb els *skinheads*. Ells estaven als seus *pubs* i a algunes parts de la ciutat, i els *hippies* freqüentàvem, els cafès i els *pubs* on toleraven l'ús de drogues, a més de parcs i llocs com l'Eel Pie Hotel [...] una vegada anava amb una amiga per Green Park al centre de Londres quan vam veure que un grup de persones venia darrera nostre [...] ens vam adonar que era un grup de cent *skinheads*. Vaig pensar que el millor era ignorar-los i no mostrar cap mena de por. La majoria d'ells eren joves, entre els 15 i 16 anys. Quan van arribar a la nostra alçada van començar a dir: “Traieu les tises, tenim un parell de *hairies*! Vaig pensar que estaven fanfarronejant, i aleshores van començar a patejar-me amb les seves botes.”⁶⁵⁵

Un altre dels col·lectius objecte d'atacs per part dels *skins* foren els *greasers*, successors de la tradició *rocker*,⁶⁵⁶ que van ser objecte d'agressions i vexacions com les ocorregudes el 1969 a Londres⁶⁵⁷ o Bristol.⁶⁵⁸ La

⁶⁴⁸ Vegeu M. S. Hamm, *American Skinheads*, p. 158.

⁶⁴⁹ Segons un informe del *Center for Democratic Renewal* dels Estats Units aquests atacs responen a un “ritus d'iniciació de determinades bandes *skinhead* nazis”. Vegeu “Homosexual Bill fails: attack on groups who supported it”, *The Times* (21/VI/1977), p. 7.

⁶⁵⁰ Blood & Honour, *Diamond in the Dust- The Ian Stuart Biography*, B&H, Londres, 2002.

⁶⁵¹ També els *squatters*, precedent dels actual okupes, foren un dels col·lectius que patiren l'assetjament de les bandes *skins*. Bona part dels seus membres eren *hippies* que decidiren dur a la pràctica una vida comunal en edificis ocupats. Un exemple de l'hostigament dels *skinheads* vers els *squatters* fou l'assalt a una mansió ocupada per aquests darrers situada a Picadilly el setembre de 1969. Vegeu G. Emerson, “Skinheads-Britain's New Young Cult”, *The Albuquerque Tribune* (19/XII/1969), p. 9.

⁶⁵² G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 32. Vegeu exemples de les agressions de bandes *skins* col·lectius *hippies* a “Skinheads”, *The Daily Gleaner* (22/IX/1969), p. 5 i B. Cashinella, “Hippies plan resistance by force”, *The Times* (24/IX/1969).

⁶⁵³ J. Hoyland, “The Skinheads. A Youth Group for the National Front”, *Black Dwarf* (1969), testimoni recollit a A. Castellani, *Senza chioma nè legge. Skins italiani*, Manifestolibri, Roma, 1994, p. 35.

⁶⁵⁴ E. López Aguirre, *Del txistu a la telecaster. Crònica del rock vasco*, Aianai, Vitoria, 1996, p. 94-95.

⁶⁵⁵ Recollit a Ruffy, “The Bover Years”, text inèdit extret del web <http://regalreggay.blogspot.com/> (15/X/2008).

⁶⁵⁶ Altrament anomenats *leather boys*, per l'adopció de peces de cuir al seu vestuari, o *Hell's Angels*, com també se'ls coneixia, acostumaven a ser majors que els *skins*, amb edats compreses entre els 18 i els 22 anys. Vegeu “England's new, violent teen style”, *The Sunday Gleaner* (26/IV/1970), p. 9.

⁶⁵⁷ Una de les batusses més destacades succeí a Hyde Park (Londres) el 7 de maig de 1969 durant el concert multitudinari de The Rolling Stones, Family, King Crimson, Roy Harper, Thir Ear Band, Battered Onrnaments, Alexis Korner's New Church i Screw. Vegeu M. Rafferty, “Skinheads vs. hippies: the future darkens”, *The Sunday News* (5/X/1969).

bel·ligerància dels *skinheads* vers els *greasers* arribà al seu zenit en els enfrontaments ocorreguts durant les *bank holidays* a les ciutats costaneres.⁶⁵⁹

La violència, sovint més retòrica i ritual que física, fou habitual entre els joves a finals dels anys seixanta i durant l'inici de la dècada dels setanta.⁶⁶⁰ Aquesta tampoc fou patrimoni exclusiu de les bandes *skins*, als carrers, el metro o els concerts es succeïren les batusses. En algunes ocasions el mòbil de la disputa era de caire ideològic, però generalment els motius eren més banals, com la rivalitat per captar l'atenció de les noies.⁶⁶¹

Al voltant de la violència es van orquestrar diverses campanyes d'alarma social àmpliament difoses per la premsa britànica que van distorsionar els fets. Aquestes provocaren efectes contraproductius quan joves d'ambients marginals es van adscriure a l'estil atrets per la violència que projectava.⁶⁶² Aquesta "publicitat" assolida fou letal, segons Paolo Hewitt, i provocà un procés de canvi en l'estil.⁶⁶³ Els *skins*, però, adoraven aquesta imatge violenta que apareixia als mitjans. No endebades, la majoria acostumava a col·leccionar retalls i articles que informaven de les accions protagonitzades per les bandes d'*skinheads* evidenciant la retroalimentació existent entre aquests i la premsa.

Als anys setanta aquesta imatge agressiva s'accentuà. Un dels elements que més hi incidiren fou l'estrena el 13 de gener de 1972 del film *A Clockwork Orange*⁶⁶⁴ del director Stanley Kubrick, coincident amb el període de màxima difusió de l'estil *skin*.⁶⁶⁵ Un al·legat contra la violència del sistema que els *skins* adoptaren com a referent de culte obviant el seu missatge original.⁶⁶⁶ Successora d'una altre pel·lícula controvertida aleshores titulada *Straw Dogs*, l'obra de Kubrick suscità les crítiques de la premsa per la seva suposada incitació a la violència.⁶⁶⁷ Un any després, el 1973, la pel·lícula fou retirada dels cinemes.⁶⁶⁸ La prohibició coincidí amb la campanya d'Scotland Yard contra la

⁶⁵⁸ "Agro, agro", *The Times* (3/IX/1969), p. 10.

⁶⁵⁹ G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 33.

⁶⁶⁰ La majoria dels nois adscrits a l'estil *skin* a finals de la dècada dels seixanta tenien entre 13 i 18 anys. Vegeu "Agro, agro", *The Times* (3/IX/1969), p. 10 i "England's new, violent teen style", *The Sunday Gleaner* (26/IV/1970), p. 9.

⁶⁶¹ "Reggae Meets Punk", *Carib Youth Monthly*, Londres, 1982; reproduït al número 7 del *fanzine Street Kids*, p. 37

⁶⁶² R. Pedrini, *Skinhead*, p. 99.

⁶⁶³ P. Hewitt, *The Soul Stylists*, p. 112.

⁶⁶⁴ Basat en la novel·la homònima escrita per Anthony Burgess el 1962. A. Burgess, *A Clockwork Orange*, William Heinemann, Londres, 1962. Sobre la seva estrena a la capital britànica vegeu "Tolchoked by Kubrick", *The Times* (8/01/1972), p. 8.

⁶⁶⁵ El títol de l'obra deriva d'una frase feta d'argot *cockney*, *As queer as a clockwork orange* (tan estrany com una taronja mecànica), el llenguatge que es parla al barri de l'East End de la capital.

⁶⁶⁶ L'obra de Kubrick descriu les experiències d'una colla de *drugos* liderada per Alex Delarge, un mitòman de la música de Beethoven, plena de pallisses, abusos, violacions i vexacions. Els protagonistes d'aquesta història d'*ultra-violència* es comuniquen mitjançant un llenguatge propi anomenat *nadsat* (parlar que pren expressions del rus), un recurs que utilitzà Burgess per atorgar atemporalitat a la seva obra. Aquesta barreja de dialecte *cockney* amb idioma rus afavorí la identificació dels *skins* amb els personatges de la pel·lícula. *A Clockwork Orange* va influir directament també l'escena musical *punk/Oi!* associada als *skinheads*. Grups com "The Violators, Blitz, The Clockwork Soldiers i altres han fet servir el tema de la pel·lícula. El *single Teenage Warning* dels Angelic Upstarts tenia una taronja amb una clau a la coberta, els Last Resort i els Warriors van enregistrar Horrorshow, els Durango 95 de Califòrnia prenen el seu nom del cotxe conduït pels *drugos* i els Major Accident de Darlington van adoptar l'estil mecànic. Amb tot, per damunt de totes les bandes "mecàniques" es troben The Adicts. Es vesteixen com els personatges de la pel·lícula, es maquillen i toquen versions *punk* de la música clàssica que Alex adora. Inclús li van posar per títol *Smart Alex* a un dels seus discos", a G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 62. El film de Kubrick esdevingué un referent per formacions més actuals, com el grup nord-americà Moloko Men, que al seu Lp *Drunk and Poor* (Vulture Rock, 1998) inclou els temes "Moloko Militia", "Clockwork skin" i "Clockwork Ultra Violence"; els catalans Suburban Rebels, que a la seva maqueta *Barcelona Oi!* (Plastic Disc, 1996) inclouen el tema "Clockwork Orange Boys", els també nord-americans Lower Class Brats, The Sussed o The Skoidats que composaren el tema "The Night of the Droogs", a més de la banda sueca Clockwork Crew. Altres evidències al voltant de la incidència del film en l'estil les trobem en noms de *fanzines* com l'alemany *Clockwork Orange*.

⁶⁶⁷ Els actes violents que proliferaren arreu del país foren anomenats pels mitjans de comunicació "crims mecànics" en al·lusió al film de Kubrick.

⁶⁶⁸ La influència del film arribà també al futbol, com descriu un jove seguidor de l'Arsenal: "A mucha gente le dio por vestirse como en la película. Cuando salió empezamos a ponernos monos blancos y algunos llevaban bombines. Casi todos los seguidores del Arsenal llevaban monos blancos. Ya entonces nos metíamos en peleas, pero salió la película

violència *skin* a Londres. El film, però, es va continuar exhibint sota altre noms fins l'arribada de les noves tecnologies que afavoriren la seva difusió en format digital.⁶⁶⁹

La recessió econòmica que patí Gran Bretanya a finals dels anys setanta precaritzà les condicions de vida de la joventut. Una situació que convergí amb la revifada de l'estil *skin* al país. L'increment de l'atur i la manca de perspectives abocà a molts joves al desencís. La conseqüent pèrdua de poder adquisitiu va minvar les seves oportunitats de lleure. En molts casos, aquesta frustració es manifestà de forma violenta.⁶⁷⁰ En opinió del periodista Hunter Davies, aquests joves “tenen treballs de merda, en llocs de merda... no tenen altre excitació en les seves vides”⁶⁷¹.

L'agressivitat *skin*, sovint associada a conductes delinqüents inserides dins la teoria sociològica de la desviació,⁶⁷² que fa referència a aquells comportaments o actes que transgredeixen les normes col·lectives i comporten sancions, afavorí una transposició de determinats valors socials predominants. Actuant violentament els *skinheads* reafirmaven d'una forma extrema la seva fortalesa i masculinitat. En aquell context aquest recurs esdevingué un mecanisme per assolir un major estatus i reputació dins el grup. Una recerca d'estímuls i emocions en un intent per fugir del tedi quotidià.

Pel sociòleg David Matza el comportament d'aquests individus, que caracteritza com a transitori i voluntari des de la sistematització de la seva perspectiva de naturalesa desviada, no topava necessàriament amb la societat convencional. Matza entreveu una interacció profunda entre el que anomena “món desviat” i “món convencional”. Una relació en la qual els joves no capgiren els valors de la societat sinó que, mitjançant les seves manifestacions, els accentuen mitjançant la seva publicació extrema.⁶⁷³ L'estil, proveiria als joves del context necessari per neutralitzar els valors normatius existents. A la vegada, els seus membres en potencien altres de propis que els permetran ser apreciats grupalment. La premsa, per la seva part, vinculà aquests joves amb determinades actituds agressives o delinqüencials. A més, ajudà a estendre estereotips, compartits per alguns estudiosos, que identificaven la joventut amb la violència. Per l'escriptor José Maria Lechado:

La tribu urbana no es lo mismo que la banda callejera. El *heavy*, el *punk*, el *rocker* o el *mod* no forman una verdadera hermandad dentro de su tribu, ni suelen dedicarse a actividades delictivas: simplemente son personas que se visten de una determinada manera, porque así lo hacen todos sus amigos, o porque lo han visto en sus hermanos mayores, o porque es norma en su barrio.⁶⁷⁴

y se convirtió en una moda. Cuando jugábamos contra el Tottenham, todos los fans del Arsenal iban vestidos de La naranja mecánica [...] llevábamos bufandas rojas y bastones. Pero lo que más se llevaba eran los paraguas [...] yo la vi ocho o nueve. Todo el mundo la vio al menos dos veces”, a J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 98-99.

⁶⁶⁹ La pel·lícula actualment encara està prohibida a països com Corea del Sud o Singapur. Fins el 1999 ho va estar a la República d'Irlanda, estrenant-se amb esmenes i parts censurades a Austràlia, Argentina, Xile, Finlàndia, França, Alemanya, Itàlia, Mèxic, Holanda, Noruega, Suècia i Japó. A Gran Bretanya fins el 1999 restava classificada com a film X. Als Estats Units i Israel s'eliminaren parts del metratge original.

⁶⁷⁰ F. Hauptfhrer i T. Smith, “With Ready Fists and Rage, Britain's Skinheads Alarm an Already Troubled Country”, *People* (VII/1981), p. 54.

⁶⁷¹ El 1972 Davies va escriure *The Glory Game*, un recull d'experiències al voltant del futbol on esmentava els testimonis dels seguidors joves violents del Tottenham Hostpur, citat a “When being a skinhead become part of life”, *The Times* (16/II/1981).

⁶⁷² Al respecte vegeu l'obra d'uns dels seus màxims teòrics, crític amb l'Escola de Xicago i amb la criminologia positivista, David Matza, *El proceso de desviación*, Taurus, Madrid, 1981.

⁶⁷³ Matza categoritza tres processos en paral·lel: afinitat, filiació i significació, els quals explicarien aquesta accentuació dels valors socials per part dels individus desviats, *Ibidem*, p. 113-243.

⁶⁷⁴ J. M. Lechado, *La movida. Una crónica de los 80*, Algaba, Madrid, 2005, p. 220.

Des de la nostra òptica, però, la violència *skin*, sovint definida com gratuïta, respondria al concepte sociològic d'anomia (d'absència de regles i lleis). Aquesta esdevé per aquests joves un recurs visible, una resposta massiva, gregària i moltes vegades relacionada amb el individualisme,⁶⁷⁵ com afirmen els acadèmics Costa, Pérez Tornero i Tropea:

A diferencia de las pandillas juveniles tradicionales, en donde el hecho delictivo –o la gamberrada– tendía a ocultarse, en esas tribus la violencia no se disimula, al contrario, se manifiesta y se muestra con orgullo, satisfacción y como sistema de provocación.⁶⁷⁶

L'HERÈNCIA TRADICIONAL, LA PASSIÓ PEL FUTBOL

*We're the new generation
Searching for an explanation
Football matches and rock'n'roll
Make us a little out of control*⁶⁷⁷

The Last Resort, "Rebels with a cause"

El Mundial de futbol disputat a Gran Bretanya el 1966 comportà una cobertura mediàtica d'aquest esport inèdita fins llavors. Aquest fet incidí directament en el creixent interès de la societat britànica pel futbol i en particular de la joventut. L'èxit de la selecció anglesa en aquest campionat, amb Bobby Charlton escollit millor jugador del torneig i la victòria davant Alemanya a la final disputada a l'estadi de Wembley,⁶⁷⁸ fou l'altre factor que provocà l'increment d'aficionats. Un augment de seguidors arreu del país que fou constatable en les quatre divisions principals del futbol anglès.

Els adolescents, que fins aleshores acudien als estadis sota la tutela familiar, començaren a assistir-hi de forma individual lluny del control patern. Així fou com es gestaren les primeres colles d'amics que s'ajuntaren a les graderies per animar al seu equip. La conjuntura econòmica favorable de l'època va permetre a aquests joves traslladar-se als partits que es celebraven fora de la seva ciutat, tot un canvi respecte la tradició d'anar només a aquells que l'equip jugava al seu estadi.⁶⁷⁹ El sorgiment d'aquest "seguidor viatger" facilità, a posteriori, l'aparició de conflictes entre aficions rivals, fins aleshores poc avesades a enfrontar-se físicament entre elles.⁶⁸⁰ En aquest context sorgiren els *bootboys*, anomenats així perquè calçaven botes amb punta d'acer. Així, el futbol es convertí en l'espai on aquests joves descarregaren les tensions acumulades durant la setmana laboral⁶⁸¹ i on aquests habituals dels camps de futbol s'enfrontaven a seguidors rivals i policies, fet que motivà que es prohibís l'accès als estadis amb botes pesades.

⁶⁷⁵ P. O. Costa, J. M. Pérez Tornero i F. Tropea, *Tribus urbanas*, p. 41.

⁶⁷⁶ *Ibidem*, p. 92.

⁶⁷⁷ "Som la nova generació/ cercant una explicació/ partits de futbol i rock'n'roll/ ens fan estar una mica fora de control". Last Resort, *A Way of Life: Skinhead Anthems* (Last Resort records, 1982)

⁶⁷⁸ Amb jugadors com el porter Gordon Banks, Geoff Hurst, l'esmentat Bobby Charlton i el capità Bobby Moore, la selecció anglesa va batre en la final disputada a l'antic estadi de Wembley el 30 de juliol d'aquell any a Alemanya, després d'una pròrroga, pel resultat de 4 a 2. Per aprofundir en la trajectòria del conjunt anglès durant la Copa del Món de 1966 vegeu B. Glanville, *La historia de los mundiales de fútbol*, T&B editores, Madrid, 2006, p. 109-131.

⁶⁷⁹ G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 14.

⁶⁸⁰ P. Marsh, *Aggro: The Illusion of Violence*, p. 17.

⁶⁸¹ "Los orígenes: The sixties", *Al carrer*, n. extraordinari (2003), p. 3.

La presència *skinhead* als estadis de futbol es va constatar a finals dels anys seixanta, en paral·lel a l'eclosió dels *bootboys*. Com apunta George Marshall, *skinhead* que va guanyar fama per la seva tasca editorial i memorialística, aquest esport fou un dels factors més importants en el desenvolupament de l'estil, a banda de la música.⁶⁸² I és que els *skins*, com la resta de joves anglesos, no restaren aliens a les victòries de la seva selecció i l'adopció d'aquesta disciplina esportiva per part dels *skins* es produí contemporàniament a la seva gènesi, afavorint la difusió de la seva estètica arreu del país mitjançant les colles de seguidors d'equips que es desplaçaven.⁶⁸³ Posteriorment, l'afició pel futbol esdevingué una característica intrínseca de l'estil que s'ha perpetuat fins l'actualitat. Un fet comprensible si tenim en compte l'extracció proletària dels primers *skins* i com el futbol es convertí en un dels entreteniments predilectes dels sectors obrers. Així, a les darreries dels anys seixanta, tot coincidint amb l'adveniment de l'estil, les bandes *skins* foren visibles per primer cop a les graderies dels estadis.⁶⁸⁴

Quan arribava el dissabte, tot el que necessitaves era un parell de botes i els diners per anar a veure un partit. O els collons per colar-te per damunt de la paret. El futbol era una de les poques ocasions on tots els *skinheads* d'un poble o una àrea paraven com un de sol. Qualsevol altre dia de la setmana, el més probable era que paressis amb la teva colla local, trobant-te amb els altres només als balls o per cobrar-te alguna antiga venjança. Però a l'arribar el dissabte, totes les diferències eren temporalment deixades de banda, ja que la força del teu equip i la teva ciutat eren qüestionades pels fanàtics visitants.⁶⁸⁵

Inicialment, els camps amb major presència *skin* foren Stamford Bridge, l'estadi del Chelsea FC (club del barri aristocràtic de West London), Highbury Park l'antic camp de l'Arsenal FC, Upton Park del West Ham United a l'East End de Londres i White Hart Lane, el terreny de joc del Tottenham Hotspur, l'equip de North London.⁶⁸⁶ Les localitats situades darrera les porteries (els populars *ends*),⁶⁸⁷ en aquells temps exclusivament poblades per seguidors blancs,⁶⁸⁸ foren l'espai on aparegué l'estil *skinhead*.⁶⁸⁹

Els primers grups de seguidors organitzats es crearen el 1968. Des de 1961 existien, però, bandes a clubs com l'Everton, el Liverpool o el Manchester United. Sorgiren en contextos socials marcats pel desmantellament del sector econòmic industrial tradicional i també en barris desfavorits i ciutats del nord del país que havien patit la desindustrialització, com Leeds o Sunderland. L'aparició d'aquests primers nuclis de seguidors radicals més o menys coordinats, els anomenats *hooligans*,⁶⁹⁰ coincidí amb l'emergència de les

⁶⁸² G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 14.

⁶⁸³ P. Hewitt, *The Soul Stylists*, 2000, p. 110.

⁶⁸⁴ Sobre la presència d'*skinheads* als diversos camps de futbol britànics a finals dels anys seixanta i les evolucions del fenomen *Boot boy* vegeu C. Pennant i M. Smith, *Want Some Aggro. The True Story of West Ham's First Guv'nors*, John Blake, Londres, 2002.

⁶⁸⁵ G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 27.

⁶⁸⁶ Estadi que fou conegut com la segona llar de la banda d'*skins* de Collinwood, fidels seguidors dels *Spurs* (sobrenom amb que hom coneix popularment el Tottenham Hotspur).

⁶⁸⁷ P. Marsh, *Aggro: The Illusion of Violence*, p. 23.

⁶⁸⁸ D. Hebdige, *Subcultura*, p. 82.

⁶⁸⁹ Aquestes zones adoptaren diverses denominacions: "Así, por ejemplo, en el campo del Chelsea, una parte del graderio se denominaría el Cobertizo, en el del Arsenal, la Margen Norte, y en el del Liverpool, la Colina. De esta forma las respectivas bandas de jóvenes adoptaban tales títulos", a DD. AA., *Societat i conflictes culturals: Els grups juvenils a Barcelona*, p. 19. Vegeu també J. Clarke, "Style", a S. Hall i T. Jefferson, *Resistance Through Rituals*, p. 185.

⁶⁹⁰ L'origen d'aquest terme és confús, tanmateix diverses fonts el situen a finals del segle XIX quan Patrick Hooligan assassinà una policia i fou empresonat. Vegeu aquesta i altres versions sobre la procedència del mateix a J. Savage, *Teenage. The Creation of Youth 1875-1945*, p. 44.

bandes *skinheads*. Pels seus integrants, les baralles en el futbol “era una autèntica anarquia que la policia no podia parar. Ni siquiera las propias bandas podían. Y sin embargo parece que no había heridos graves, las cosas se resolvían a puñetazos. Los cuchillos y las pistolas llegaron mucho después”.⁶⁹¹

La violència de masses protagonitzada pels *hooligans* esdevingué cada cop més organitzada. Els escenaris més habituals d'aquesta foren les estacions de tren, les andanes de metro i les rodalies i graderies dels estadis. En aquests indrets les bandes rivals s'enfrontaven regularment. El *hooliganisme* es transformà en un culte que es dissocià progressivament de l'estil *skin*. Els seguidors violents dels clubs vestien de forma similar als *hard mods*, amb botes, texans i camises.⁶⁹² La presència d'*skins* als estadis fou constatada pel periodista Ian Walker, qui afirmà haver vist prop de 4.000 d'aquests joves en un mateix partit:

Todos ellos llevaban Levis desgastados, Dr. Martens, un pañuelo corto anudado al estilo de una corbata, pelo rapado. Parecían un ejército y, después del encuentro, se lanzaron a la acción todos a una.⁶⁹³

Per aquests *skins* l'estadi de futbol era un espai on mostrar la seva imatge i obtenir visibilitat. El més important era l'ambient que envoltava els partits. Molts joves, fins i tot, no seguien les evolucions del joc sinó que es preocupaven més per fanfarronejar a les graderies.⁶⁹⁴

Durant la temporada 1968/69 es produïren els primers incidents entre bandes *skins* als estadis.⁶⁹⁵ A inicis de la temporada següent, fins i tot, tingueren lloc baralles en partits amistosos durant la pre-temporada. La violència es va estendre aleshores a les quatre divisions del futbol anglès i també a la lliga escocesa.⁶⁹⁶ La majoria d'equips del sud del país ja comptava amb la seva pròpia banda de seguidors *skins*. De fet, un dels primers aldarulls ocorreguts aquell any el protagonitzaren els *skinheads* del Portsmouth FC, quan perseguiren a aficionats del Manchester City a l'estadi Fratton Park a la finalització d'un encontre amistós.

Després dels incidents succeïts durant la primera jornada de la lliga 1969/70 a Blackpool, determinats mitjans esportius com el *Football Mail* publicaren editorials i portades denunciant el que anomenaven “l'amenaça *skinhead*”.⁶⁹⁷ Equips com el Manchester United⁶⁹⁸ i la majoria de seguidors de clubs esportius de la capital (com el West Ham United o el Crystal Palace) aglutinaven el major nombre de caps rapats. Mentrestant, al nord del país, on el futbol fou un element més rellevant en l'estil que la música, equips com el Sunderland o el Newcastle concentraven també a milers d'*skinheads* a les graderies. Els incidents més comuns consistien en assaltar la tribuna local o

⁶⁹¹ J. Lydon, *No Irish, No Dogs, No Blacks*, p. 53.

⁶⁹² G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 15.

⁶⁹³ N. Knight, *Skinhead*, Omnibus Press, Londres, 1982, p. 11.

⁶⁹⁴ J. Lydon, *No Irish, No Dogs, No Blacks*, p. 79.

⁶⁹⁵ El 20 de setembre de 1969 mig miler de seguidors del Tottenham Hotspur, amb una important presència d'*skins*, “van ser baixats del tren que els duia de tornada a casa després d'un partit al comtat de Derby, atesa la seva mala conducta. Van restar aturats a un poblet de Bedfordshire anomenat Flitwick, on van crear incidents provocant el retorn dels habitants del poble per protegir les seves llars del vandalisme i el robatori”, a G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 30.

⁶⁹⁶ *Ibidem*, p. 27.

⁶⁹⁷ Per diversos sociòlegs les manifestacions d'*aggro* al futbol per part de joves de classe obrera foren una expressió d'alienació, de revolta enfront el control burgès de la tradició futbolística. Vegeu P. Marsh, *Aggro: The Illusion of Violence*, p. 25.

⁶⁹⁸ Club que comptava amb gran quantitat de seguidors *skins* integrats en l'anomenada Red Army. Sobre aquest grup de seguidors del Manchester United vegeu N. Lowles i A. Nicholls, *Hooligans 2. The M-Z of Britain's Football Hooligan Gangs*, Milo, Londres, 2006, p. 26-40.

envair el terreny de joc.⁶⁹⁹ Humiliar al rival mitjançant la conquesta del seu espai esdevenia una prioritat, ja que segons precisa el sociòleg Phil Cohen, “la territorialitat és simplement el procés a través del qual les fronteres ambientals són emprades per significar fronteres de grup i passen a ser investides per un valor subcultural. Aquesta és, per exemple, la funció del futbol pels *skinheads*”.⁷⁰⁰

Arran dels successos protagonitzats pels *skins* als camps de futbol que hem descrit,⁷⁰¹ es prohibí l'ús de les populars botes amb punta d'acer que calçaven, les quals foren classificades com a armes perilloses.⁷⁰² Aquest fet afavorí l'extensió de les botes Dr. Martens, amb la sola de càmera d'aire, un dels elements més distintius de l'estil *skinhead* a partir de llavors.⁷⁰³ L'utilització d'armes en les batusses fou una pràctica comuna en aquells temps,⁷⁰⁴ entre els objectes més emprats per cometre agressions hi havia ampolles, maons, dards, fulles d'afaitar amagades en taronges, estrelles ninja o peces de plom.⁷⁰⁵ Un dels recursos més habituals fou l'afamat *Millwall brick*, un diari doblegat que s'utilitzava com a porra. Altres estris utilitzats foren les pintes metàl·liques de mànec afilat, les boles de billar o els penics embolcallats en paper. Els incidents més importants es van viure les temporades 1970/71 i 1971/72. Associats majoritàriament a les bandes *boot boys*,⁷⁰⁶ anomenades *mobs*, formades per ex *skinheads* i *soul boys*⁷⁰⁷ es cohesionaren al voltant de la violència al futbol, deixant en segon terme aspectes com la música i l'estètica.⁷⁰⁸ Clubs com el Manchester United, el Tottenham Hotspur, el West

⁶⁹⁹ “Per prendre la tribuna local hi havia dos mètodes: copar-la abans de que arribés la banda local o començar a empènyer-los durant el joc, sovint en resposta a un gol”, a G. Marshall, *Spirit of'69*, p. 28.

⁷⁰⁰ P. Cohen, “Sub-cultural Conflict and Working Class Community”, *Working Papers in Cultural Studies*, n. 2, University of Birmingham, 1972, p. 26-27.

⁷⁰¹ A posteriori, aquests comportaren la translació dels mateixos a les rodalies dels estadis, producte del major control policial. Aleshores foren habituals les emboscades a les estacions ferroviàries i els atacs als bars freqüentats pels seguidors visitants.

⁷⁰² R. Pedrini, *Skinhead*, p. 72.

⁷⁰³ Les autoritats policials, fins i tot, prohibiren els cordons de les botes per evitar les corredisses entre aficionats rivals, malgrat tot, els *skins* “reemplaçaven els cordons perduts amb cables fins o amb un parell extra de cordons dessats a una butxaca [...] la policia sovint prohibia la venda de cordons als voltants dels estadis i et revisava les butxaques. Després va venir l'últim recurs. A mesura que els *skinheads* sortien del camp, eren col·locats en filera i obligats a treure's les botes. Les botes es tiraven a una gran pila, i els *skinheads* havien d'esperar en mitjons, fins que els fans rivals fossin escoltats a una distància segura de l'estadi”, a G. Marshall, *Spirit of'69*, p. 28-29. Quelcom similar succeí anys més tard a moltes de les actuacions del conjunt *punk* Peter & The Test Tube Babies, quan la seguretat dels locals on actuaven demanava als joves que volien accedir-hi que es treïessin els cordons de les seves botes per evitar baralles a l'interior de la sala, a M. Roach, *Dr. Martens*, Air Wair Limited, Londres, 1999, p. 41.

⁷⁰⁴ Fins llavors els *skins* no acostumaven a esgrimir cap tipus d'armes, tret d'ampolles o vidres trencats, com corrobora Harry *The Spider* Carrock, un jove *skin* de 18 anys, en una entrevista recollida a *The Albuquerque Tribune*: “La meua banda utilitza ampolles i vidres [...] no usem armes que matin a gent, perquè no volem matar a ningú”, a “British *skinheads* are violent teen-agers”, *The Albuquerque Tribune* (7/1/1970), p. 2.

⁷⁰⁵ G. Marshall, *Spirit of'69*, p. 28.

⁷⁰⁶ Gestats a inicis de la dècada dels setanta en paral·lel a l'aparició dels *smoothies*, “la música i la moda ocupaven un rol secundari a la vida del *boot boy*, ja que el més important eren les baralles i les batalles pel territori, fos aquest un poblet, una ciutat, un club de futbol o un bar [...] el futbol era el més important de la setmana per cada *boot boy*. Els davantals de carnisser, de color blanc, amb el nom de l'equip pintat a l'espalla i tacats de sang per realçar l'efecte, eren el màxim de l'estil de les grades a l'època [...] també estaven els petits exèrcits de *drugos* que apareixien en vestits blancs, com els de la Taronja Mecànica, a la cerca d'una mica d'ultra-violència”, a G. Marshall, *Spirit of'69*, p. 56. Sobre els *Boot boys* vegeu també Ch. Menhorn, *Skinheads: Portrait einer Subkultur*, Nomos, Baden Baden, 2001. p. 18-20.

⁷⁰⁷ Estètica gestada als anys setanta sota la influència de films *blaxploitation* i d'artistes com James Brown. El tret més característic de la seva imatge fou el pentinat conegut com *afro*, una gran cabellera ondulada. El seu abillament l'adquirien a botigues de Londres, com Acme Attractions i Sex Shop. S'agruparen en bandes com The Dimlows, Catholic River Wanderers, Magnum Force o Funky Chicks. Alguns dels seus membres formaren part, posteriorment, de la primera generació *punk*. Clubs com el Chelsea, Arsenal i Millwall comptaven amb molts *soul boys* entre els seus seguidors més incondicionals. A finals d'aquella mateixa dècada l'estil entrà en declivi per la irrupció de l'anomenada era *New Wave* i l'auge de l'escena *funk* al West End. Sobre la seva concreció i evolució a Gran Bretanya vegeu P. Hewitt, *The Soul Stylists*, p. 147-165.

⁷⁰⁸ R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 17.

Ham United, el Manchester City o l'Stoke City congregaren un major número de seguidors violents.

Les motivacions d'aquests actes de violència, incrementats a partir de la publicació dels mateixos, responien, segons Marshall, al gaudi dels nois, "així de senzill".⁷⁰⁹ Una de les mesures que el govern aplicà per apaivagar aquesta escalada fou la reinstauració del National Service (servei militar obligatori) amb l'objectiu de disciplinar el trànsit postadolescent dels joves.⁷¹⁰ Malgrat ser minoritària, la presència d'*skingirls* als estadis també fou una realitat:⁷¹¹

En el fútbol fue habitual ver grupos de chicas entre el 69 y el 71 aunque no se metían en peleas a menos que fuese totalmente necesario. La ventaja de las chicas en los campos de fútbol era que raramente eran cacheadas así que los chicos les pasaban las navajas o otro tipo de armas. En esa época fue cuando se empezaron a hacer a hacer famosas las peleas en los campos y se empezó a conocer a esta gente como *Bovver Boys* o *Bovver Girls* o también se usó el término *Aggro* derivado de *aggravation* [para aludir a la violencia en el estadio] [...] durante aquellos años un elemento que se puso de moda fueron los peines metálicos que tenían la punta del mango afilada y los llevaban ambos sexos.⁷¹²

Durant l'anomenat *revival ska*⁷¹³ de finals dels anys setanta els *skins* també freqüentaren els camps de futbol.⁷¹⁴ A concerts de grups 2Tone, com The Specials o Madness, fou usual escoltar entre cançó i cançó els càntics que cada cap de setmana s'entonaven a les grades. Les disputes entre les diverses *mobs skinheads* presents als locals sovint desembocaren en baralles violentes, evidenciant les enemistats existents en l'àmbit esportiu. Quelcom similar al que succeí anys més tard, coincidint amb l'esclat de la música *Oi!*, quan els concerts de grups com Cockney Rejects (reconeguts seguidors del West Ham

⁷⁰⁹ P. Marsh, *Aggro: The Illusion of Violence*, p. 87.

⁷¹⁰ Des de principis del segle XX, diverses personalitats com Lord Roberts o el creador dels *boy-scouts*, el coronel Baden-Powell, consideraren l'entrenament militar dels joves com "la solució al declivi moral britànic", a J. Savage, *Teenage. The Creation of Youth 1875-1945*, p. 144.

⁷¹¹ Malgrat tot, Marsh considerava irrellevant el paper de les dones en el tema de la violència. Segons aquest sociòleg, restaven excloses dels actes d'*aggro* i no formaven part del ceremonial inserit en la cultura masculina, "no eren objectius legítims d'atacar", a P. Marsh, *Aggro: The Illusion of Violence*, p. 28.

⁷¹² "El nacimiento de un estilo. Skinhead Girls, su origen. 1967-1972", *Smart & Violent*, n. 7 (2005), p. 30.

⁷¹³ A inicis dels anys setanta l'auge de la música jamaicana es constatà també als estadis de futbol del país. Cançons com "Double Barrel" de Dave & Ansell Collins, "Return of Django" de The Upsetters o l'instrumental "The Liquidator", enregistrada originalment el 1969 als estudis Treasure Isle per Harry J All-Stars i profusament difosa per la televisió a l'època, foren adoptades pels seguidors d'equips com l'Arsenal o el West Ham United i pels propis clubs de futbol per animar les prèvies dels partits. El West Bromwich Albion fou el primer equip en fer sonar el tema pels altaveus del seu estadi de The Hawthorns. Posteriorment, també fou adoptada pels seguidors del Chelsea i el Wolverhampton Wanderers. Després que els aficionats d'aquests clubs cantessin lletres obscenes quan sonava la cançó, aquesta fou prohibida per les autoritats. Les temporades 2005/06 i 2006/07 va ser recuperada pel West Bromwich Albion i reintroduïda en partits puntuals. El 1979 el conjunt The Specials en feu una versió que incloïa en l'afamat *medley* "Skinhead Symphony" (juntament amb "Skinhead Moonstomp" i "Longshot Kick the Bucket") publicat en el senzill *Too Much Too Young* (2Tone records, 1980). Sobre aquest ambient que envoltava els partits de futbol, l'entrenador del Brentford FC Dave Webb, afirmà: "Solía encantarme escuchar el Liquidator antes de los partidos en Stamford Bridge. Es una pena que no haya tantos *skinheads* hoy en día", manifestacions recollides pel *fanzine Skinheads Don't Fear* reproduïdes a "Skinheads, reggae & futbol", *Dancecrasher*, n. 3 (1997), p. 34. Vegeu també R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 7.

⁷¹⁴ Compartiren protagonisme amb les bandes de *Perry Boys* aparegudes a Manchester el 1979, anomenades així perquè lluïen peces de roba de la marca Fred Perry. Aquests seguidors del Manchester United, originaris de les barriades marginals de la ciutat, estengueren el seu *look* entre altres aficions, com les del Liverpool o el Cardiff. Per aquest interès en la moda i determinades marques se'ls considerà els precursors del posterior casualisme. Vegeu "Perry Boys", *Official Hooligan Streetzine*, n. 5 (2008), p. 37-40.

United) o Sham 69⁷¹⁵ semblaven una rèplica de les batusses de les graderies.⁷¹⁶

La violència fou un dels motius principals pels quals molts conjunts preferiren defugir qualsevol relació entre la seva música i el futbol. Segons Roi Pearce, cantant de Last Resort i seguidor del Millwall: “L’Oi! està unint a *punks*, *skins* i a tot el món [...] ara el que hem de fer es allunyar-nos del futbol”.⁷¹⁷ Malgrat tot, com afirmava Chris Henderson, cantant de Combat 84 i membre dels Chelsea Headhunters, en aquella època la música i el futbol eren elements indestriables associats a l’estil.⁷¹⁸

L’aparició dels primers caps rapats de tendència neofeixista a les darreries de la dècada dels setanta fou perceptible als estadis com a resultat de l’actuació dels partits ultradretans extraparlamentaris que pretenien atraure la joventut: “Los de derechas querían a los brutos, así que los reclutaban en los campos de fútbol”.⁷¹⁹ D’aquesta manera, des de l’inici de la temporada 1979/80 partits neofeixistes com el National Front [NF] o el British Movement [BM] captaren adeptes entre els seguidors més joves. Com afirmà Dereck Holland, coordinador del NF: “Volem guanyar els cors i les ments de la gent jove”.⁷²⁰

Entre 1976 i 1980, tot coincidint amb el revival *skin*, clubs com el Chelsea, Millwall, Charlton, West Ham i Arsenal⁷²¹ comptaren amb nombrosos seguidors rapats afiliats al BM, mentre les grades d’equips com el Birmingham o el Manchester City restaven sota domini del NF. El 1981 aparegué *Bulldog*,⁷²² el magazín editat pel Young National Front [YNF], la branca juvenil d’aquest partit, que incloïa la columna “On the Football Front”.⁷²³ Al crit de “*Bulldog, Bulldog*,

⁷¹⁵ Els caps rapats seguidors de Sham 69, banda liderada per Jimmy Pursey, integrats a l’anomenada Sham Army (el seu grup de fans) i els *herberts* i *hooligans* seguidors dels Rejects protagonitzaven incidents quan ambdues formacions actuaven en directe arreu del país.

⁷¹⁶ L’extrema rivalitat i els aldarulls que se’n derivaven foren dos dels factors que originaren el declivi de l’anomenat *real punk* de finals dels anys setanta vinculat a la naixent *Oi! music*. Els concerts d’aquests grups, especialment dels Cockney Rejects, que acostumaven a mobilitzar bona part dels *hooligans* del seu equip enquadrats a la Inter City Firm [ICF], sovint acabaven en baralles multitudinàries, com quan dos centenars d’aquests s’enfrontaren a l’Electric Ballroom del nord de Londres a seguidors de l’Arsenal liderats per Dave Smith i fanàtics dels Angelic Upstarts, o quan durant la gira de 1980 a Coventry s’esbatassaren amb dos-cents *skins* de Birmingham, fans del grup Kidz Next Door, amb Grant Fleming i Robbie Pursey (germà del cantant de Sham 69) a la formació, quan durant el segon tema interpretat pels Rejects els llençaren gots de plàstic i vidre. El març de 1981 també es produïren incidents durant un concert d’Infa Riot i Last Resort, reconeguts seguidors del Millwall, a la sala Acklam Hall de Londres. No sempre les actuacions de les bandes *Oi!* acabaren violentament per qüestions futbolístiques. El febrer d’aquell mateix any els 4 Skins i Vice Squad tocaren a The Bridge House (pub regentat per la família Murphys situat a Canning Town), territori dels ICF, en la segona edició de la New Punk Convention davant seguidors de diversos equips, com el West Ham, Chelsea, Queen’s Park Rangers, Charlton Athletic o Millwall, sense que es produïssin aldarulls. Per resseguir les batusses en que participaren els seguidors de la banda de l’East End vegeu la biografia del seu cantant, Jeff Stinky Turner, a J. Turner i G. Bushell, *Cockney Reject. My Life of Music, Football and Blood*, Blake Publishing, Londres, 2005.

⁷¹⁷ Article aparegut inicialment a *Sounds* reproduït al *fanzine* madrileny *Street Kids*, n. 7, p. 32.

⁷¹⁸ Henderson esdevingué un dels caps dels Headhunters després de la detenció del seu anterior líder Steve Hickmott el 26 de març de 1986 dins l’operació Own Goal. Henderson fou detingut també per la policia el 1987 dins un altre operatiu policial contra la violència al futbol, motiu pel qual posteriorment abandonà el conjunt Combat 84 i es traslladà a Tailàndia on des d’aleshores regenta un bar. Després de la seva renúncia, la *firm* de seguidors del Chelsea restà en mans de Tony Covele. C. Ward i Ch. Henderson, *Who Wants It*, Mainstream, Edimburg, 2000, p. 57.

⁷¹⁹ Entrevista a Cass Penant publicada a *Zarata*, n. 3 (2007), p. 65.

⁷²⁰ N. Lowles, “Fascism, racism and the english disease”, *Searchlight*, n. 365 (XI/2005), p. 17.

⁷²¹ A finals dels anys setanta el club *gunner* gaudí també d’un ampli seguiment per part dels *mods* del nord de Londres, que compaginaven l’assistència als partits a Highbury amb la presència a concerts de conjunts com The Mods. També el West Ham United comptava amb un contingent *mod*, els anomenats Glory Boys. Foren la banda més nombrosa de l’època i esdevingueren els seguidors més fidels del conjunt musical Secret Affair, els quals donaren títol al primer Lp de la formació *The Glory Boys* (I-Spy records, 1979).

⁷²² La tria de la capçalera no és arbitrària, ans al contrari, al·ludeix al ultranacionalisme exhibit per les organitzacions polítiques britàniques d’extrema dreta. El nom de la publicació fa referència al *bulldog* anglès, la raça canina autòctona del país que amb els anys esdevingué un símbol nacional.

⁷²³ Espai reservat per publicitar les activitats dels grups *hooligans* extremistes i compilar càntics racistes. *Bulldog* publicava una taula per donar a conèixer quina era l’afició més racista i violenta del país, l’anomenada “*League of Louts*”. En aquells anys les bandes *hooligans* que lideraren amb freqüència aquesta classificació foren les del Chelsea, Leeds United, Newcastle i Millwall. Vegeu M. Cronin, (ed.), *The Failure of British Fascism*, Macmillan, Londres, 1996, p. 104.

get your copy of the *Young National Front's paper*"⁷²⁴ molts seguidors adquirien un exemplar "no perquè estiguessin interessats en política" com afirma l'esmentat Chris Henderson,⁷²⁵ sinó únicament per veure com anava classificat el seu grup en la *League of Louts* (lliga dels grollers), també anomenada *Racist League* (lliga racista).

La presència d'ultradretans fou evident a clubs com el Millwall (integrant el grup *hooligan* anomenat *F-Troop*), Leeds United, Manchester City, Birmingham City, Newcastle United, Arsenal, West Ham United o Chelsea.⁷²⁶ Les bandes de *hooligans*⁷²⁷ definiren i perfeccionaren la seva organització interna, caracteritzada per una marcada jerarquia i la posada en pràctica d'estratègies d'actuació paramilitars. En elles els *skinheads* desenvoluparen un paper destacat, exercint com a força de xoc del grup.

La virulència de les actuacions d'aquestes bandes *hooligans* motivà l'interès dels científics socials pel fenomen. Disciplines com la sociologia o l'antropologia foren les que abordaren inicialment l'estudi d'aquest comportament vandàlic premeditat dels grups de seguidors britànics. Anteriorment, el 1968 es va publicar un anàlisi pioner des del camp de la psiquiatria obra de John Harrington. Aquest autor associà el comportament dels seguidors violents a una patologia individual. Posteriorment, altres experts com l'etnògraf Peter Marsh, el relacionaren amb una recerca identitària de caire simbòlic.⁷²⁸ Però no fou fins a inicis de la dècada dels vuitanta quan es creà un grup específic d'investigadors, integrat per diversos sociòlegs vinculats a la Universitat de Leicester,⁷²⁹ per estudiar el vandalisme als estadis. L'anomenada Escola de Leicester, que recollia les tesi sobre sociologia figuracional de Norbert Elias,⁷³⁰ superà les teoritzacions pretèrites sobre els aspectes rituals de la violència *hooligan* (Marsh) i remarcà el matís físic de l'agressivitat *hooligan* vinculada al que anomenaren classe obrera d'estatus més baix, on s'inserien els *skinheads*.

En canvi, investigadors com el sociòleg Ian Taylor vincularen les motivacions d'aquest comportament violent al procés de descomposició de la

⁷²⁴ "Bulldog, Bulldog, agafa la teva còpia de la revista del Young National Front".

⁷²⁵ C. Ward i Ch. Henderson, *Who Wants It*, p. 71.

⁷²⁶ Els autoanomenats *Headhunters* (caçadors de caps) foren un dels grups més representatius de l'escena ultra britànica. Estretament vinculats a partits com el NF i al lleialisme, no endebades la facció de seguidors radicals del Chelsea està agermanada amb l'afició més extremista del Glasgow Rangers, de tradició protestant, i del Lindfield, l'equip dels unionistes nordirlandesos. Tots tres clubs formen el que s'anomena *The Blues Brothers* (els germans blaus) pels colors dels uniformes dels tres clubs. Alhora el grup mantingué estrets lligams amb *Combat 18*, l'organització paramilitar neonazi britànica. Vegeu N. Lowles i A. Nicholls, *Hooligans. The A-L of Britain's Football Hooligan Gangs*, Milo books, Londres, 2005 i N. Lowles i A. Nicholls, *Hooligans. The M-Z of Britain's Football Hooligan Gangs*, Milo books, Londres, 2006.

⁷²⁷ Les més afamades en aquells anys foren: *Inter City Firm* [ICF] del West Ham United, *Service Crew* del Leeds United, *Gooners* del Arsenal, *Bushwackers* i *F-Troop* del Millwall; *Baby Squad*, *Thurnby Republican Army* [TRA] i *Braunstone Inter City Firm* [BIF] del Leicester; *Zulu Warriors* del Birmingham City, *The Cockney Reds* del Manchester United, *Blades Business Crew* [BBC] del Sheffield United, *The Redskins* del Sunderland, *Bison Riot Squad* [BRS] i *Blackpool Tanderine Service* [BTS] del Blackpool o els ja esmentats *Headhunters* del Chelsea. L'enorme popularitat de la que gaudiren explica l'èxit comercial assolit pel conjunt de publicacions aparegudes els darrers anys al voltant del fenomen *hooligan*, on els propis protagonistes descriuen les seves vivències personals. Vegeu entre d'altres C. Pennant, *Congratulations You Have Just Met the I.C.F.*, John Blake, Londres (2003); D. Brimson i E. Brimson, *Everywhere We Go. Behind the Matchday Madness*, Headline, Londres (1996); D. Brimson, *Barmy Army. The Changing Face of Football Violence*, Headline, Londres (2000); C. Pennant i M. King, *Terrace Legends*, Blake Publishing, Londres (2003); C. Ward, *Armed for the Match: the Troubles and Trial of the Chelsea Headhunters*, Headline, Londres (2000) i C. Pennant i R. Sylvester, *Rolling with the 657 Crew*, Blake Publishing, Londres (2003).

⁷²⁸ Vegeu P. Marsh, *Aggro: The Illusion of Violence*, Dent and sons, Londres, 1978 i P. Marsh, E. Roser i R. Harré, *The Rules of Disorder*, Routledge & Kegan Paul, Londres, 1978.

⁷²⁹ Entre les seves obres destaquen treballs com E. Dunning, P. Murphy i J. Williams, *The Roots of Football Hooliganism: an Historical and Sociological Study*, Routledge & Kegan Paul, Londres, 1988; J. Clarke, *Football Hooliganism and the skinheads*, Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham, Birmingham, 1973 i d'aquest mateix darrer autor, *The skinheads and the study of youth culture*, York University, York, 1973.

⁷³⁰ N. Elias, *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilizing Process*, Blackwell, Oxford, 1986.

classe treballadora britànica. Aquest sociòleg britànic l'interpreta com un intent per assolir el control efectiu i real dels clubs. La violència apareix en un context en que les institucions esportives es trobaven immerses en un procés d'erosió democràtica de les seves estructures internes, en estratègies comercials i transaccions econòmiques controlades per les elits empresarials. Una situació cada vegada més allunyada de la idealitzada tradició de classe obrera que caracteritzà el naixement del futbol a Gran Bretanya⁷³¹ i amb la que s'identificaven els *skins*, els quals "constituyen una especie de movimiento de resistencia obrero que trata de restablecer el control ante los cambios impuestos por grupos de clase media con el fin de salvaguardar los intereses de su clase".⁷³² L'extracció de classe obrera baixa de la major part d'integrants d'aquests grups comportaria una tolerància vers l'agressivitat, atesos els seus processos personals de socialització. Així, la violència fou percebuda, tolerada i sancionada com quelcom positiu. Per la seva banda, els sociòlegs Chas Critcher i John Clarke aprofundiren en el que anomenen "descomposició de la comunitat treballadora". Un procés que donava rellevància a la ruptura generacional provocada pels estils juvenils, com l'*skin* en la societat de l'època.⁷³³ Segons ambdós investigadors, els estils ajudaven a resoldre els conflictes generats per la subordinació dels adolescents vers els adults. Les seves aportacions atribuïen també les manifestacions violentes als estadis a la professionalització de l'esport i la seva espectacularització. Clarke ho vinculava a una reacció dels joves pertanyents a comunitats obreres desintegrades contra la comercialització del futbol i la concepció del joc com espectacle i entreteniment.⁷³⁴

Per un altre sociòleg, el francès Alain Ehrenberg, la violència practicada pels *skinheads* al voltant dels partits de futbol era: "La trobada brutal de dues realitats: l'exclusió de la promoció social, la impossibilitat viscuda dia rera dia d'entrar individualment al sistema meritocràtic i l'ideal democràtic de l'esport. Expressa una temptativa, també purament imaginària, que apunta a posar en qüestió processos desigualitaris que van sempre en el mateix sentit. És una manera de transformar desigualtat que ens exclou en diferència. Manifesta una estratègia de reconeixement col·lectiu per persones que no tenen –o creuen que no tenen– una solució individual".⁷³⁵

L'increment d'actes violents motivà la resposta de les institucions, preocupades per la creixent agressivitat protagonitzada pels grups de seguidors organitzats. Els controls i seguiments policials, juntament amb la pressió social suscitada provocaren la transformació del comportament i l'aparença pública dels *hooligans*. Les traves sorgides arran de la implantació de la política instaurada pel govern *torie* presidit per la Primera Ministre Margaret Thatcher provocaren, majoritàriament, l'abandonament de l'estètica precedent. El canvi d'imatge esdevingué una necessitat per poder passar

⁷³¹ I. Taylor; "Soccer Consciousness and Soccer Hooliganism", a S. Cohen (comp.); *Images of Deviance*, Harmondsworth (1971), p. 134-164.

⁷³² E. Dunning, P. Murphy i J. Williams; "La violencia de los espectadores en los partidos de fútbol: hacia una explicación sociológica", a N. Elias i E. Dunning; *Deporte y ocio en el proceso de civilización*, Fondo de Cultura Económica, Madrid (1992), p. 303.

⁷³³ Vegeu J. Clarke, *Football Hooliganism and the Skinheads*, Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham, Birmingham (1973) i C. Critcher; *Football since the War: A Study in Social Change and Popular Culture*, Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham, Birmingham (1973).

⁷³⁴ E. Dunning, P. Murphy i J. Williams; "La violencia de los espectadores en los partidos de fútbol: hacia una explicación sociológica", a N. Elias i E. Dunning; *Deporte y ocio en el proceso de civilización*, Fondo de Cultura Económica, Madrid (1992), p. 303.

⁷³⁵ A. Ehrenberg; "Los hooligans o la pasión de ser igual", *Esprit* (VIII/1985).

desapercebut. L'alteració afectà als nombrosos *skins* que es deslliuraren de la seva indumentària estereotipada i un tall de cabells fàcilment detectable. Es prescindí de peces com la caçadora *bomber* o *harrington*, les botes DcMartens i el cap rapat.⁷³⁶ El nou abillament va prendre un caire més esportiu, tot i que també foren habituals els vestits de disseny.⁷³⁷ La imatge consistia en jerséis elegants, normalment de la marca Gabicci, pantalons Farah, sabates blanques Bally i joies.⁷³⁸ D'aquesta forma, tot i que molts d'ells van romandre fidels a l'estil precedent, altres decidiren assumir una estètica casual que reemplaçà el *look skinhead*. Grups com el Leeds Service Crew, els Bushackers del Millwall o els ICF del West Ham United comptaven amb ex *skinheads* a les seves files.⁷³⁹

Aquest estil consistent en vestir de manera més discreta i menys extrema es conegué amb el nom de *casualism* (casualisme).⁷⁴⁰ El fenomen arrelà, en paral·lel a l'eclosió de l'estil *punk*,⁷⁴¹ en primera instància a ciutats industrials com Liverpool, Manchester i més tard a Londres,⁷⁴² en àrees com Peckham (d'alta densitat de població caribenya) o Bermondsey, abans que a les grades dels estadis.⁷⁴³ Posteriorment, la moda casual es va estendre a altres localitats com Aberdeen, Portsmouth, Leeds, Nottingham o Norwich. A bandes com els Zulu Warriors del Birmingham City, els Cool Cats del Manchester City o els Gooners de l'Arsenal el casualisme vingué acompanyat per la irrupció d'una nova generació de seguidors negres que trencaren les *all white firms* (grups íntegrament blancs) precedents.

Les marques de roba tradicionals d'*skins* i *mods* foren substituïdes per un vestuari nou.⁷⁴⁴ La majoria de bandes *casual*, integrades pels anomenats *soul boys*, optaren per emprar una vestimenta còmode i pràctica, totalment allunyada del popular "uniforme *skin*". Aquests nois de classe obrera: "Solían gastarse toda la pasta en su imagen (peluquería, ropa, calzado, moto, coche...) y en el fin de semana (solían frecuentar discotecas donde se pinchara músicaailable actual y los estadios de fútbol)".⁷⁴⁵ Aquesta irrupció del *casualisme*, inicialment un fenomen *underground* desconegut, comportà el declivi definitiu

⁷³⁶ A més de l'habitual vestimenta *skin* també abandonaren qualsevol mena de símbol que pogués fer evident la condició de seguidor del club als seus rivals: bufandes, insígnies, parxes, samarretes, pins o banderes. D'aquesta manera s'evitava ser reconegut pels adversaris i poder sorprendre'ls.

⁷³⁷ Hewitt defineix aquest nou estil de vestir dels grups *hooligans* com "una barreja de roba esport i peces de disseny", a P. Hewitt, *The Soul Stylists*, p. 169.

⁷³⁸ *Ibidem*, p. 20.

⁷³⁹ G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 103.

⁷⁴⁰ S'inspirà en l'estètica dels anomenats *Sticksmen*, els hereus dels nois rudes. La seva imatge esdevingué popular a Jamaica (mitjançant l'adquisició de roba de segona mà provinent dels Estats Units) i, posteriorment, a Londres a partir de mitjats de la dècada dels setanta gràcies a la popularització que en van fer artistes com Gregory Isaacs. Eren joves negres, urbans i de classe obrera, residents a les àrees de vivendes municipals, clients de clubs com el Global Village de Charing Cross. També hi havia joves blancs que adoptaren aquest estil, els anomenats *chaps*. Les seves peces predilectes foren la roba de punt italiana (com la popular Gabicci), els pantalons de la marca Farah i les sabates de cocodril o de pell de serp, a més de la profusió de joieria, molts cops manllevada com la vestimenta. *Id.*, p. 173-175.

⁷⁴¹ Per aquest motiu el casualisme passà pràcticament desapercebut inicialment pels mitjans de comunicació, centrats en la difusió dels excessos *punk*. *Id.*, p. 19 i 179.

⁷⁴² A cadascuna d'aquestes zones els joves que adoptaren l'estil reberen una denominació diferent: *Scallies* a Liverpool, *Casuals* a Londres o *Perry Boys* a Manchester. *Id.*, p. 186.

⁷⁴³ Segons l'escriptor Kevin Sampson la nova estètica va irrompre a les graderies angleses la temporada 1976/77 quan els seguidors del Liverpool definiren un nou estil allunyat dels anteriors. Això fou possible perquè el club anglès disputà la final de la Copa de la UEFA la temporada anterior, fet que va permetre als seus seguidors radicals conèixer la moda continental en els desplaçaments que realitzaren. Un darrer element que explicaria l'aparició del casualisme abans a Liverpool que a la capital del país fou la facilitat amb que arribaren al seu port mercaderies de marques esportives europees com l'alemanya Adidas. El 1977 les vendes d'aquesta marca a la ciutat suposaren un terç del total de les del país. *Id.*, p. 170.

⁷⁴⁴ Marques com Brutus, Fred Perry o Ben Sherman van deixar pas a altres com Pringle, Barbour, Lyle & Scout, Puma, Diadora, Lois, Ellesse, Adidas, Gucci, Fila, Kappa, Nike, Sergio Tacchini, Burberry, Slazenger o Gabicci que es podien adquirir a botigues de Londres com Moda o Stuarts. Als anys noranta aquestes foren substituïdes per altres com Stone Island, Calvin Klein, Henry Lloyd o Hackett.

⁷⁴⁵ R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 107-108.

dels *skinheads* i la seva estètica al futbol britànic, a més de l'abandonament dels referents musicals anteriors.⁷⁴⁶

POLITITZACIÓ I FRAGMENTACIÓ DEL FENOMEN

El 27 d'octubre de 1968 Londres acollí la marxa solidària amb el poble de Vietnam contrària a la guerra i l'actuació nord-americana al país asiàtic.⁷⁴⁷ Hi assistiren prop de 50.000 persones convocades per la Vietnam Solidarity Campaign.⁷⁴⁸ Fou en aquella manifestació on, per primer cop, els *skins* foren plenament identificables en un acte polític. Dos centenars de joves rapats que lluien els colors del Millwall feren acte de presència provocant als manifestants tot entonant consignes en favor del diputat conservador Enoch Powell⁷⁴⁹ i generant diversos avalots.⁷⁵⁰ Un any més tard el mot *skinhead* ja circulava abastament per referir-se als joves que duïen el cap rapat.⁷⁵¹ Amb motiu del concert gratuït que oferiren els Rolling Stones a Hyde Park els *skins* tornaren a comparèixer públicament protagonitzant diverses batusses. Amb aquestes i d'altres accions amb les quals es donaren a conèixer arreu van encarnar els nous *folk devils* (dimonis populars).⁷⁵² La projecció mediàtica assolida per les seves actuacions i, fins i tot, per fets aliens a ells mateixos, els convertí en l'estil juvenil per excel·lència del moment.⁷⁵³ El seu apogeu, però, fou efímer per diverses causes. La pressió policial, les picabaralles internes per rivalitats

⁷⁴⁶ Segons Paolo Hewitt, els motius d'aquesta desvinculació vers la música fou la particular conjuntura del futbol britànic a la dècada dels setanta, dominat pel tedi i apatia del joc i lligat a la violència dels espectadors. La projecció d'aquesta imatge violenta és el que mantingué durant anys allunyat als patrocinadors, les marques publicitàries, les figures públiques i els mitjans del que es desenvolupava als estadis del país.

⁷⁴⁷ Vegeu "Police win the day against militant few in march", *The Times* (28/10/1968), p. 1.

⁷⁴⁸ Plataforma cívica encapçalada per Tariq Ali, membre del International Marxist Group [IMG]. Vegeu el testimoni de les vivències personals d'aquest intel·lectual pakistanès resident a Gran Bretanya durant la dècada dels seixanta recollides a la seva autobiografia, T. Ali, *Años de lucha en la calle. Una autobiografía de los sesenta* (2007).

⁷⁴⁹ Fill de dos mestres d'escola, John Enoch Powell va néixer el 16 de juny de 1912 a Birmingham. Fou un estudiant brillant, destacat en el coneixement dels clàssics grecs. Després d'exercir de professor a la Universitat de Sydney (Austràlia) tornà a Gran Bretanya durant la Segona Guerra Mundial, alistant-se al Royal Warwickshire Regiment. A la fi del conflicte s'afilià al Partit Conservador, essent escollit el 1950 membre del Parlament [MP] per la circumscripció de Wolverhampton South West. Controvertit orador, els seus discursos esdevingueren polèmics, com el que pronuncià el 26 de maig de 1967 criticant el paper de Gran Bretanya en la geopolítica internacional o la seva intervenció el 20 d'abril de 1968 a la trobada anual dels conservadors de West Midlands, celebrada a Birmingham (ciutat que albergava la segona comunitat indooccidental més nombrosa del país), on alertà sobre les conseqüències del continu flux migratori provinent dels països de la *Commonwealth*. Aquest darrer discurs se'l coneix com "Rivers of Blood" (Rius de sang) en al·lusió a la sang vessada al riu Tiber recollida al poema èpic *Eneida*, text clàssic escrit pel poeta romà Virgili al segle I adC ("Like the roman, I seem to see the River Tiber foaming with much blood" de l'original en llatí: "Et Thybrim multo spumantem sanguine cerno"). En ell Powell criticà la política antidiscriminària governamental, la *Race Relations Act*, que criminalitzava les manifestacions racistes al considerar-la ofensiva i immoral. El febrer de 1974 Powell fou expulsat per Edward Heath atès el seu euroescpticisme, desencisat amb la voluntat d'adhesió dels conservadors a la Comunitat Econòmica Europea [CEE]. Aquell mateix any fou escollit novament parlamentari per l'Ulster Unionist Party [UUP] per South Down. El 1998 va morir a l'edat de 85 anys per l'agreuament de la malaltia de *parkinson* que patia. Powell es convertí en un referent per l'extrema dreta britànica, que encara avui en dia reivindica la seva figura amb l'eslògan "Enoch was right" (Enoch tenia raó). Per resseguir la seva trajectòria política vegeu P. Foot, *The Rise of Enoch Powell* (1969); A. Roth, *Enoch Powell: Tory Tribune* (1970); T. E. Utley, *Enoch Powell: the Man and His Thinking* (1968); S. Heffer, *Like the Roman: The Life of Enoch Powell* (1998) i R. Shepherd, *Enoch Powell* (1998). Per consultar íntegrament el discurs "Rivers of Blood" vegeu E. Powell, *Freedom and Reality* (1969), sobre el mateix vegeu "When the Tiber Failed to Foam", *Searchlight*, n. 273 (III/1998), p. 8-9 i G. Gable, "Rivers of Blood. Fascists Begin to Unite", *Searchlight*, n. 293 (XI/1999), p. 18-19.

⁷⁵⁰ 200 persones foren detingudes i 86 més resultaren ferides arran dels aldarulls generats quan la marxa arribà a l'alçada de l'ambaixada dels Estats Units, situada a Grosvenor Square. Vegeu G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 11.

⁷⁵¹ Fins aleshores sovint es feia referència als *skins* emprant el terme *mods*. Costum que, fins i tot, fou perceptible el mateix 1969, quan un article sobre caps rapats escrit per Chris Welch per la revista *Melody Maker* el febrer d'aquell any encara utilitzava aquesta paraula per identificar-los.

⁷⁵² Com recull Hebdige, Cohen defineix els *folk devils* com "la galeria de tipus que la sociedad construye para mostrar a sus miembros los roles a evitar", aquells que cíclicament esdevenen el centre del periòdic "pànic moral", vegeu D. Hebdige, *Subcultura*, p. 211.

⁷⁵³ Segons fonts periodístiques el nombre de joves adherits a l'estil a inicis de les anys vuitanta a tot el país era de 200.000. Vegeu F. Hauptfhrer i T. Smith, "With Ready Fists and Rage, Britain's Skinheads Alarm an already Troubled Country", *People* (VII/1981), p. 53.

territorials o futbolístiques i l'esgotament d'una moda cada cop més abocada a la comercialitat afavoriren el seu declivi. Hi incidí també la superació de la seva estètica i el trencament de la unitat entre joves blancs i negres ocorreguda a inicis de la dècada dels setanta.

Tanmateix des de finals dels anys seixanta fins a la primera meitat dels setanta, l'estil *skinhead* va conèixer una etapa de revival i esdevingué el més popular entre la joventut britànica.⁷⁵⁴ A partir de 1972 el mateix patí un retrocés considerable que l'abocà a la pràctica desaparició a la capital i a gran part del país.⁷⁵⁵ Algunes fonts es remunten, però, a 1970 com a any d'inflexió de l'estil original: "En realidad duró menos. Yo diría que los *skins* duraron hasta el final del verano del 70. Después empezamos a usar abrigos Crombie, trajes tonic y calzado Brogue como respuesta a los Levi's, botas, tirantes y todo aquello. Nos dejamos el pelo un poco más largo".⁷⁵⁶ Els darrers vestigis de l'estil original restaren confinats a les localitats del nord del país⁷⁵⁷ i foren els que el permeteren sobreviure fins al seu reviscolament posterior a finals de la dècada.

Un altre element que afavorí la gairebé total desintegració *skin* fou l'habitual violència amb que s'associà als caps rapats. La identificació dels *skins* exclusivament amb les agressions provocà que els més veterans optessin per abandonar-lo de forma definitiva.⁷⁵⁸ A ciutats com Luton els *skins* ni tan sols sortien de nit després que la policia els imposés una veda, motivada per un seguit d'atacs violents contra asiàtics, *greasers* i bandes *skins* rivals.⁷⁵⁹ Davant d'aquest panorama molts decidiren, com hem esmentat, abandonar el *look skin*. Alguns joves acabaren a la presó o reclosos en reformatoris, altres s'allunyaren de l'estil i una minoria adoptà l'estètica *suedehead*.⁷⁶⁰

Aquests *suedeheads* aparegueren a inicis la dècada dels setanta com una tendència hereva de l'estil *skin* original, definida per l'escriptor i *skinhead* italià Riccardo Pedrini com una fase successiva de la mateixa subcultura perceptible al voltant de 1972. Es caracteritzà per un abillament més acurat i elegant, tot i similar, i un tall de cabells més llarg que permetia defugir la pressió policial. Els vestits i les sabates es convertiren en habituals a qualsevol hora del dia.⁷⁶¹ Es tornaren a posar de moda les jaquetes *crombie* i altres

⁷⁵⁴ L'auge del mateix entre els joves del país fou evident en el seguiment fet per la premsa i també en les diverses manifestacions artístiques que generà al seu voltant, des de la música a la literatura. En aquesta darrera manifestació artística destacà l'escriptor Richard Allen (àlies de James Moffatt) creador de Joe Hawkins, l'*skinhead* violent i sexista membre de la banda de Pleistow protagonista de la majoria de les novel·les de ficció de butxaca que publicà l'editorial New English Library als anys setanta. Del primer dels 18 títols que edità, *Skinhead*, se'n van vendre prop d'un milió de còpies. Aquest fet va dur a Moffatt a escriure una segona part titulada *Suedehead*. Posteriorment publicà: *Demo*, *Boot Boys*, *Skinhead Escapes*, *Skinhead Girls*, *Trouble for Skinheads*, *Teeny Booper Idol*, *Glam*, *Smoothies*, *Sorts*, *Top Gear Skin*, *Skinhead Farewell*, *Dragon Skins*, *Terrace Terrors*, *Knuckle Girls*, *Punk Rock* i *Mod Rule*. Entre 1992 i 1997 bona part d'aquestes obres foren reeditades per S.T. Publishing dins els sis volums de la sèrie *The Complete Richard Allen*. Nascut a Canadà, Moffatt va escriure al llarg de la seva carrera prop de 400 obres. L'anomenat rei del *Pulp Fiction* va morir a Anglaterra el 1993 víctima d'un càncer. Tres anys després la cadena BBC li dedicà un espai monogràfic sota el títol "Skinhead Farewell". Vegeu G. Marshall, "Pulp Fiction", *One Eyed Jack*, n. 2 (VI/1997), p. 35-37 i "Skinhead", *Kriminal Class*, n. 15 (VIII/1989), p. 3-4.

⁷⁵⁵ Com a causes d'aquest declivi els sociòlegs Ian Taylor i Dave Wall citen "la creciente erosión de muchas instituciones obreras de preguerra (las mismas instituciones que los *skinheads* trataban de resucitar), citando el fracaso del fin de semana, el aburguesamiento del fútbol y del ocio en general, y la sensibilización del capitalismo consumista respecto a un mercado disponible para un producto orientado por clases", a més dels "desplazamientos ideológicos en el seno de la música *reggae* que amenazarán con excluir a la juventud blanca", a D. Hebdige, *Subcultura*, p. 84.

⁷⁵⁶ "Entrevista con Pete un skin original", *El Ejecutor*, n. 0 (XII/1999), p. 7.

⁷⁵⁷ G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 59.

⁷⁵⁸ "Skinhead Reggae", *WPF*, n. 5 (1994), p. 13.

⁷⁵⁹ G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 36.

⁷⁶⁰ Traducció literal de *cap de camussa* per l'aspecte dels cabells tallats als quatre similar al d'una camussa de les que s'utilitzen per fregar els terres. Vegeu Ch. Menhorn, *Skinheads: Portrait einer Subkultur*, p. 36-38.

⁷⁶¹ G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 53.

peces en desús.⁷⁶² Continuaren calçant botes, sense reforç a la puntera, sabates *loafers* i *brogues*, així com jaquetes *Harrington*, vestits *tonic*, barrets *pork pie* i ombrel·les, que empraven com arma. Es conformà així una imatge més elegant que a mitjans de 1971 novament es transformà originant els *smoothies*.⁷⁶³

Aquesta evolució de la tradició per vestir de forma pulcre (pròpia dels precedents *mods* i *rude boys*) quallà entre els joves com “un producte directe de la gran ciutat”.⁷⁶⁴ Hom els descrigué així:

Algunos *Suedes* hasta llevaban sombrero tipo bombín y también paraguas al más puro estilo del más distinguido *gentleman* inglés, influenciados muchas veces también por elementos de la película “La Naranja Mecánica” estrenada en 1971. No obstante es importante remarcar que la manera de vestir de los *Suedeheads* era ya patente en algunos *Skinheads* y también destacar como curiosidad que en la época de los *Suedeheads* (aunque es difícil hablar de épocas determinadas) existían los llamados *Crombie Boys* que vestían igual que los *Suedes* pero llevaban el pelo bastante más largo.⁷⁶⁵

Al nord d'Anglaterra i a Escòcia, on l'estil *skin* trigà més en difondre's, el *look suedehead* es va fondre amb el seu predecessor.⁷⁶⁶ A les Midlands aquest fet coincidí amb l'emergent *northern soul*, un gènere musical que perdurà més enllà del fugaç èxit del *reggae*. L'èmfasi sobre la roba i l'estil va decaure però es mantingué el *soul* com a referent musical. Els grans clubs del nord del país donaren nom al fenomen *Northern Soul*.⁷⁶⁷ La situació no s'alterà fins el 1973 quan el tall de cabells es tornà encara més mesurat.⁷⁶⁸

Els *suedeheads*, seguidors de les bandes novells de *glam rock*⁷⁶⁹ britàniques, donaren lloc durant la primavera de 1971 als *smoothies*, tot i que foren visibles des de de l'estiu de 1970. El mot *smoothie* responia als cabells que lluïen aquests joves (suaus i llisos).⁷⁷⁰ Aquesta altre variant estilística sorgida a recer dels *skinheads* es manifestà plenament entre 1971 i 1974. Els cabells encara més llargs que els dels seus predecessors *suedes*, un tall anomenat *Spy club*,⁷⁷¹ foren el seu tret més distintiu. Se'ls identificava pel seu vestuari informal, influït pel *mainstream fashion* (moda corrent) i el seu

⁷⁶² Es gestà, fins i tot, una vessant popularment anomenada *Crombie boys*, integrada pels joves que vestien aquesta peça: “Empraven tot el vestuari, ja fos *skinhead* o *suedehead*, però amb el cabell llarg fins el clatell i les espatlles”, *Ibidem*, p. 54.

⁷⁶³ R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 16.

⁷⁶⁴ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 100.

⁷⁶⁵ M. Garvey Jr., “Skinheads story”, *FBI*, n. 13 (II/1992), p. 9.

⁷⁶⁶ Molts joves, en funció de les seves circumstàncies vitals, empraven indistintament les estètiques *skin*, *suede* o la posterior *smoothie*, evidenciant la permeabilitat de les mateixes que s'adoptaven de forma espontània.

⁷⁶⁷ M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 172.

⁷⁶⁸ P. Hewitt, *The Soul Stylists*, p. 113.

⁷⁶⁹ Estil musical, altrament conegut com *glitter rock*, popularitzat durant el bienni 1971-1973 de la mà de grups i solistes com Slade, David Bowie, Gary Glitter, Mott the Hoople, Roxy Music i T-Rex. Sobre una base musical rock'n'roll els artistes incloïen *performances* amb vestits extravagants i lletres sobre la joventut, la sexualitat i la fama. A més de maquillatges extrems que en directe dotaven d'una àuria de *glamour* l'espectacle i afegien una ambigüitat sexual que atreïa al públic. Sobre aquest gènere musical promogut per les grans companyies discogràfiques vegeu M. Rock, *Glam!: An Eyewitness Account* (2005); B. Hoskyns, *Glam Rock* (1998); D. Thompson, *Glam Rock* (2000); P. Auslander, *Performing Glam Rock: Gender and Theatricality in Popular Music* (2006) i K. Goffman, *La contracultura a través de los tiempos*, Anagrama, Barcelona, 2005, p. 414-420.

⁷⁷⁰ Les noies que adoptaren la imatge *smoothie* s'anomenaren *sorts* i aparegueren massivament un any més tard. El seu nom prové del pentinat que lluïen: cabell curt a la part superior del cap i més llarg al clatell i els costats. També se'ls anomenava així per la seva preferència per les sabates simples sense puntera com les anomenades *Norwegians*. El duet Dave & Ansell Collins els dedicaren el tema “Smooths & Sorts” inclosa al Lp *In the Ghetto* (Trojan Records, 1975). Vegeu Ch. Menhorn, *Skinheads: Portrait einer Subkultur*, p. 36-38; R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 17 i “Smoothies”, *Fantomas*, n. 8 (1991), p. 9.

⁷⁷¹ R. Rangel, *Ibidem*, p. 19.

fanatisme vers el *reggae*. Vestien més informalment que els *suedeheads*, lluint camises de coll rodó, pantalons de *cordero* i a quadres Rupert, sueters i armilles.⁷⁷² Una imatge similar a la dels *mods* de mitjans dels anys seixanta.⁷⁷³

Entre 1973 i 1976 l'estil *skin* patí una gran davallada. Pràcticament va desaparèixer arreu del país, a excepció de l'East End londinenc i ciutats de les Midlands com Birmingham. Com testimonia Marshall: "Ser *skinhead* per alguns era un estil, per la majoria, només una moda".⁷⁷⁴ El sorgiment del *punk* l'estiu de 1976 i la revifada paral·lela de la música jamaicana de la mà dels grups de l'anomenada Era Two-Tone, explicada més endavant, comportà però la revitalització del mateix.⁷⁷⁵ Entre 1978 i 1982 el número d'*skins* superà l'existent a finals dels anys seixanta.⁷⁷⁶

La nova generació d'*skins* apareguda a les darreries dels anys setanta es caracteritzà per l'exageració dels trets estètics que definiren l'estil en dècades precedents: "Todo se había convertido en una cuestión de moda porque el verdadero movimiento *skin* había aparecido y desaparecido mucho antes [...] cuando resucitó en los setenta no tenía nada que ver. No se diferenciaban mucho de los imitadores del punk que idolataban los uniformes".⁷⁷⁷

La imatge es va endurir, esdevenint més agressiva. El tall rasurat de cabells al zero substituï el cap rapat, essent habitual l'ús de botes altes (a més de les habituals Dr. Martens aparegueren les anomenades Rangers), tirants, samarretes, jaquetes i pantalons texans destenyits amb llexiu, jaquetes *bomber*⁷⁷⁸ i roba militar.⁷⁷⁹ Els tatuatges facials es convertiren també en un dels símbols més notoris del revival *skin*.⁷⁸⁰ Un *look* molt allunyat dels canons estilístics dels seus homòlegs originaris.⁷⁸¹

⁷⁷² G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 55.

⁷⁷³ Calçaven sabates *loafers*, *boulers* o *royals* preferiblement negres, deixant les botes per la rutina quotidiana. Com a complements usaven ulleres de sol de grans dimensions i corbates amb els colors o l'escut de l'equip de futbol del que eren seguidors, "solian vestir chalecos con cuello de pico (*Tank Tops*), jerseys con cuello redondo, camisas sin abotonar y superancho como se llevaba en la época y pantalones tejanos por lo general, terminados en campana típicos de los años 70. Las botas volvieron a llevarse otra vez y también los tirantes, mientras que por las noches las *Crombies* y los trajes eran la nota común a muchos *Smooths*. Con ellos también se recuperó la pasión por el fútbol y el *aggro*, dos elementos que iban a ser la principal característica del último hijo que iba a dar el movimiento *Skinhead*: los *Bootboys*", a M. Garvey Jr., "Skinhead Story", *FBI*, n. 13 (II/1992), p. 10.

⁷⁷⁴ G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 31.

⁷⁷⁵ Al respecte Gavin Watson, fotògraf professional i autor del llibre *Skins* (S. T. Publishing, Dunoon, 1994), explica com va conèixer l'existència de l'estil: "Recuerdo que un jueves estaba en la calle con mis amigos, pero como al día siguiente tenía que ir a clase tenía que estar en casa sobre las 8 de la tarde. Al llegar a casa estaba acabando el programa de televisión *Top of the Pops*, pero ahí estaban una banda de tíos jóvenes tocando una música que nunca antes había oído. Eran Madness tocando "The Prince" y yo estaba impresionado, ¡Tenía que saber de ellos! Tenía 14 años y las hormonas en ebullición y, por alguna extraña razón, esta música me afectó profundamente. Al día siguiente parecía que Madness había afectado a toda la escuela. Esta fue la primera vez que oí hablar de los *skinheads* [...] así que de este modo, lentamente pero con seguridad, empecé a ser *skinhead* [...] con Madness y ser *skinhead* la deprimente y solitaria juventud en la que me encontraba antes de los 14 años pareció desaparecer [...] ser *skinhead* era algo tan nuevo y tan intenso que parecía que era para toda la vida", a "Gavin Watson", *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 31-35

⁷⁷⁶ Vegeu Ch. Menhorn, *Skinheads: Portrait einer Subkultur*, p. 39-71.

⁷⁷⁷ J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 93.

⁷⁷⁸ La *Flight jacket* MA-1, popularment anomenada *bomber* o *pilot*, reemplaçà les caçadores de cuir i les A-2 *jacket* que lluien els pilots de caça nord-americans durant la Segona Guerra Mundial. El 1959 es fundà a Knoxville (Tennessee) la companyia Alpha Industries, que d'aleshores ençà fabricà la roba per l'Exèrcit dels Estats Units, dissenyant dos models de jaquetes específicament pels aviadors de les Forces Aèries: MA-1 i CWU-45/P. La primera fou fabricada amb nylon, inicialment en color negre i verd militar, amb dos butxaques laterals, una altre més petita situada al braç esquerra i un interior folrat de color taronja. Amb el revival *skin* de finals dels anys setanta esdevení una peça de referència per a les noves generacions de caps rapats, tot i que el seu ús es remunta al bienni 1969-1970. Vegeu "Top Skinhead Gear", *Bootboys*, n. 4 (estiu 1991), p. 5.

⁷⁷⁹ Si bé fou comuna la seva utilització durant els anys seixanta, aquesta es convertí en massiva la dècada posterior. El corrent neofeixista capitalitzà el seu ús mentre els *skins* mantenien l'estètica original. Amb tot, les peces militars continuaren vigents en aquells *skins* que freqüentaven els ambients *scooteristes*.

⁷⁸⁰ Fins aleshores s'acostumaven a dur als braços i al dors. A la dècada dels setanta però això va variar substancialment en consonància amb la radicalització de la imatge *skin*. Com els tatuadors professionals es negaren a treballar a les cares dels clients, els tatuatges facials que lluien els *skins* sovint foren improvisats i maldestres.

⁷⁸¹ Vegeu S. Duncombe i M. Tremblay (eds.), *White Riot. Punk Rock and the Politics of Race*, p. 123.

L'estètica es va estendre arreu del país, a excepció de les Midlands i la perifèria de Londres, on la revifada *skin* comportà la recuperació de l'abillament original propi de finals dels anys seixanta. Els *skinheads* que seguien fidelment l'estil original no volien ser identificats amb els "malcarats *punks* rapats".⁷⁸² Durant l'estiu de 1977 gairebé cada cap de setmana es produïren baralles a King's Road, la majoria protagonitzades per *teds* i *punks*, mentres en altres casos s'enfrontaren *skins* "originals" i les noves generacions de caps rapats.⁷⁸³

Els *teds*, d'idees nacionalistes i pro-britànics, van iniciar les baralles amb els *punks*, anti-monàrquics i anarquistes. Els *teds* van rebre el suport dels *skins* originals, mentre que els *punks* es van aliar amb els nous *skins* [...] a tots els pubs on es reunien *skins* originals, l'edat dels quals rondava els 25 anys, estava prohibida l'entrada als falsos *skins*.⁷⁸⁴

Les noves bandes estaven integrades, en major nombre, per adolescents blancs.⁷⁸⁵ Tot un canvi respecte els seus predecessors si atenem les dades reproduïdes per Pedrini, que explica que els *skinheads* negres suposaven un percentatge baix respecte a la seva presència entre 1967 i 1973.⁷⁸⁶ Malgrat tot hi havia excepcions, com la banda de Ladbroke Grove. Un dels seus integrants rememora com eren les *skinhead gangs* en aquella època:

Los *punk* seguían poblando las calles de Londres, aunque en números se veían casi desbordados por el renacer de los chavales de las botas y los tirantes. En mi barrio, Ladbroke Grove, siempre había habido *skinheads* [...] el resurgir del rollo *skin* vio que de nuevo surgieran *mobs* de pelaos por doquier, blancos y negros por que el barrio siempre había estado bastante mezclado, además de nosotros había bastantes blancos, emigrantes griegos, irlandeses y demás. En otros sitios era agua de otro cantar, en barrios *cockneys* donde apenas había negros ni *pakis* un huevo de los nuevos *skins* se hicieron fachas, estos no venían a escuchar *reggae*, más bien se dedicaban a las palizas y a las manis del British Movement.⁷⁸⁷

En aquest retrocés en la conformació multiracial de les bandes *skins* de la dècada anterior hi incidí, sense cap mena de dubte, l'enquadrament d'alguns d'aquests joves en partits de l'àmbit de la ultradreta. Fins aleshores els *skinheads* havien restat aliens a qualsevol expressió política. Els primers *skins* no eren ni racistes, ni antiracistes, ni d'esquerres, ni de dretes, senzillament eren el reflex de la joventut obrera, mai van ostentar cap mena de filiació política.⁷⁸⁸ Es caracteritzaren pel que Rubén Rangel, l'*skinhead* nord-americà

⁷⁸² G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 67.

⁷⁸³ Els primers *skins* i aquells que seguien l'estètica inicial es distancien, majoritàriament, dels nous caps rapats. Despectivament a aquests darrers els titllaven de "*glue sniffer with a crop*" (esnifador de cola rapat). Vegeu un exemple de les batusses entre ambdós sectors a J. Turner, *Cockney Reject*, p. 55-60.

⁷⁸⁴ "Skinhead Style (73-79). A Vision of the Punk Rock Era", *The Firm* (1990?) s. p.

⁷⁸⁵ Aquestes es formaven per agregació espontània o per amiat, com explica un testimoni de l'època: "Las cuadrillas estaban basadas porque un tío conocía a otro tío que tenía 5 amigos y el otro tenía 4 y de repente se formaba un grupo de 30 tíos. A raíz de andar por los mismos sitios les conocías", a "Neil", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 7.

⁷⁸⁶ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 127. Cal destacar però com la presència d'*skins* negres o indooccidentals fou remarcable a barris com Hackney, Brixton (South London), Ladbroke Grove i Walthamstow a finals de la dècada dels setanta, segons es desprèn dels testimonis recollits per Garry Bushell: "Un *suedehead* mig pakistani de Dalston i un altre *skin* mig-pakistani anomenat Rob de Wimbledon que recordava dels concerts Oi! fent fotos. Nicky Holder de setze anys de Lewisham cita altres *skins* no blancs: Gary Singh de Belvedere, l'indooccidental Colin McClean de Lewisham, Mushti, *skin* àrab de New Cross, i una gran proporció de negres a Orpington com l'*skin* anomenat Sanya. Tony Stern l'*skinhead* jueu d'Epping diu que coneix un munt d'*skins* jueus", a G. Bushell, *Oil!-The Truth*, article extret del web <http://www.garry-bushell.co.uk/features.htm> (consultat el 13/V/2001).

⁷⁸⁷ "Reggae Meets Punk", *Street Kids*, n. 7 (1999), p. 34-36.

⁷⁸⁸ D. Madrid i J. Murcia, *Tribus urbanas. Ritos, símbolos y costumbres*, Arcopress, Madrid, 2008, p. 121.

esmentat autor d'*Aggro. Skins + Reggae=TNT*, anomena "nihilismo apolítico natural".⁷⁸⁹

A finals dels anys setanta la subcultura *skin* constatà les simpaties d'un reduït número de joves vers organitzacions properes a l'extrema dreta britànica, com el National Front [NF]⁷⁹⁰ i el marcadament neonazi British Movement [BM].⁷⁹¹ Aquest fet suposà l'inici de la politització de l'estil⁷⁹² a més de la difusió, per primer cop, de l'estereotip del *skin* associat al nazisme profusament explotat a posteriori pels mitjans de comunicació sensacionalistes.⁷⁹³ Els caps rapats d'idees racistes es sentiren atrets pels usos de la violència que aquests partits permetien als seus afiliats. Com afirma George Marshall, fou el National Front el primer en introduir la política en l'estil. Abans de 1976 pocs joves es prenién seriosament aquest partit. Aquest fet canvià amb l'arribada a Londres d'un contingent de refugiats asiàtics originaris de Malawi aquell estiu que fugien del règim dictatorial d'Hastings Banda. Tot i el seu reduït número, la premsa atia el fantasma de l'immigració com una amenaça.⁷⁹⁴

⁷⁸⁹ R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 6.

⁷⁹⁰ En la seva fundació, el 7 de febrer de 1967 a Westminster, participaren la Racial Preservation Society [RPS], el British National Party [BNP] d'Andrew Fountaine i John Bean i la League of Empire Loyalists [LEL], a més d'altres extremistes a títol individual provinents de grups més minoritaris com el neonazi Greater Britain Movement [GBM] de John Tyndall. Liderat per l'ex propagandista de la British Union of Fascists [BUF] Arthur K. Chesterton fins el 1971, el nou partit facilità la convergència i el reagrupament del revisionisme neofeixista i el racial populisme d'extrema dreta contraris a la immigració, dividit i fragmentat des de la desaparició del feixisme d'entreguerres representat pel BUF d'Oswald Mosley. A la dècada dels setanta el NF guanyà suport social mitjançant un dinàmic activisme al carrer (com les marxes organitzades el 1978 en àrees de gran concentració de població afro-caribenya com Peckham, New Cross o Lewisham) i la difusió d'un discurs nacionalista racial en que es manifestava partidari de la repatriació de la immigració indooccidental. En aquella època assolí la xifra de 20.000 afiliats, tot i que es calcula que entre 1967 i 1979 passaren per l'organització prop de 64.000 persones. A les eleccions de febrer de 1974, sota la presidència de John Tyndall, fundador juntament amb Jordan el 1962 del National Socialist Movement [NSM], el NF va obtenir 75.000 vots, xifra que augmentà fins a 113.000 el mes d'octubre, mentre que a les eleccions municipals de maig de 1977 va rebre 119.000 vots a Londres, d'un total de 235.500. L'arribada al poder de la Primera Ministre *torie* Margaret Thatcher el 4 de maig de 1979 i l'assumpció d'un discurs restrictiu vers la immigració i el restabliment de la llei i l'ordre foren determinants en el declivi del NF, en ocupar el Partit Conservador el seu espai polític i desmonopolitzar el seu discurs anti immigració. Aquest fet provocà el relleu de John Tyndall al capdavant del partit en favor d'Andrew Brons, a més de l'escissió del NF en diverses organitzacions, com el British Democratic Party [BDP] o el New National Front [NNF], antecedent de l'actual British National Party. Sobre el National Front vegeu M. Billig, *Fascists: A Social Psychological View of the National Front*, Academic Press, Londres, 1978; M. Walker, *The National Front*, Fontana, Glasgow, 1977; N. Fielding, *The National Front* (1981); S. Taylor, *The National Front in English Politics* (1982); R. Thurlow, *Fascism in Britain*, IB Tauris, Londres, 1998; i els articles de K. Taylor, "The decline of the 1970s National Front", *Searchlight*, n. 315 (IX/2001), p. 23; Ch. T. Husbands, "Fascist revival. Rise and fall of the National Front", *Searchlight*, n. 293 (XI/1999), p. 20-23; "The rise of the 1970s National Front", *Searchlight*, n. 314 (VIII/2001), p. 17-20 i E. Cadena, *La ofensiva neo-fascista*, Acervo, Barcelona, 1978, p. 138-145.

⁷⁹¹ Creat el 1968 per John Colin Campbell Jordan, un mestre d'escola i antic pilot de la RAF que recollí l'herència ideològica del National Socialist Movement [NSM] fundat per ell mateix sis anys abans. La seva orientació filonazi, propera a la tradició nacionalsocialista germànica, fou difosa mitjançant publicacions com *British Patriot*, *British Tidings* i *The Phoenix*. La fragmentació del National Front a la dècada dels setanta suposà un augment de suports pel BM, esdevenint particularment popular a inicis dels anys vuitanta entre caps rapats racistes i escolars adolescents seduïts per l'extremisme del seu discurs. El BM mai va interessar-se seriosament per la lluita electoral, propugnant un activisme de carrer violent que comportés una radicalització social i aboqués al país a una guerra racial. La posterior escissió materialitzada per un sector encapçalat per Ray Hill, durant el mandat de Michael McLaughlin (successor de Jordan al capdavant del partit el 1975 i antic secretari nacional del mateix) suposà la marxa de prop de la meitat de la militància el 1982 a l'aleshores recentment fundat British National Party [BNP]. Aquest fet comportà el declivi definitiu del BM, dissolt oficialment el setembre de 1983. El febrer de 1980 el setmanari *Sounds* assenyala Matty Morgan (membre de la BM Leader Guard condemnat a un any de presó per agredir a un agent de policia) com el màxim responsable de l'ascendent del BM entre els *skinheads*. Sobre l'evolució política del BM vegeu L. Cheles, R. Ferguson i M. Vaughan, *The Far Right in Western & Eastern Europe*, Longman, Londres, 1995; R. Turlow, *Fascism in Britain*, I. B. Tauris, Londres, 1998; M. Cronin (ed.), *The Failure of British Fascism*, Macmillan, Londres, 1996 i C. Husbands, "Racial Attacks: The Persistence of the Racial Vigilantism in British Cities", a A. Kushner i K. Lunn, *Traditions of Intolerance: Historical Perspectives on Fascism and Race Discourse in Britain* (1989). Per aprofundir en la figura del fundador del BM, Colin Jordan, vegeu "Colin Jordan. Britain's Nazi Godfather. A Brief History", *Searchlight*, n. 238 (IV/1995), p. 12-13 i E. Cadena, *La ofensiva neo-fascista*, p. 137-138 i 242-244.

⁷⁹² Segons es desprèn del següent testimoni de l'època: "Los nazi *skins* eran un pequeño grupo pero obtuvieron la máxima atención mediática, pues un chico normal que escuchaba a Madness no tenía mucho de noticia [...] Nunca nos tomanos muy seriamente lo de la política, no éramos más que chicos intentando encontrar un camino, negros, blancos, irlandeses, west indians, polacos, asiáticos, etc...", a "Gavin Watson", *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 32.

⁷⁹³ N. Timmins, "2000 police keep two marches peaceful", *The Times* (20/10/1980), p. 2.

⁷⁹⁴ G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 120.

Pedrini afirma que aquesta associació dels *skins* amb la política resultà transitòria, producte de la poca disciplina d'aquests adolescents i el desencís vers la classe política britànica. La retòrica racista del National Front, que identificà el fenomen de la immigració amb els problemes econòmics que patia el país, quallà entre la joventut escassament polititzada i desencisada que, com els *skinheads*, no contemplava cap perspectiva de millora social, econòmica o professional. Pel mateix autor, l'adscripció ultradretana d'alguns caps rapats provocà una creixent animadversió i hostilitat de les comunitats asiàtica, negra i indooccidental vers els *skinheads*, "els únics racistes visibles", segons ells. A més va incidir en la difusió de l'estereotip que associà *skinheads* i racisme. En pocs anys l'*skin* deixà de ser el rebel del *reggae* o el "rude boy blanc" per esdevenir un jove racista que exhibia esvàstiques, violència i salutacions romanes.⁷⁹⁵

Diversos factors expliquen aquest ascendent del NF entre els caps rapats. El principal fou ser l'únic partit que va saber capitalitzar els neguits d'aquests joves mitjançant una dialèctica directa: "No et parlava a tu, sinó que parlava amb tu, no et despreciava, sinó que et tractava com el millor representant de la joventut britànica".⁷⁹⁶ Fou l'organització que els permetia lliurement "lluïr al vent la *Union Jack* i fer-li *fuck you* a la resta de la societat".⁷⁹⁷ Les manifestacions del partit, la única via per sortir de la marginalitat política fent visible les seves reivindicacions,⁷⁹⁸ es convertiren en veritables demostracions de força.⁷⁹⁹

L'aparició d'aquest corrent neofeixista minoritari suposà la fragmentació de la subcultura *skin* a partir de finals de la dècada dels setanta. Al voltant del conjunt Skrewdriver, liderat per Ian Stuart,⁸⁰⁰ es gestà la vessant racista de

⁷⁹⁵ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 131-132.

⁷⁹⁶ G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 121.

⁷⁹⁷ L'ensenyament britànic a finals de la dècada dels setanta s'havia convertit en una de les icones principals de l'extrema dreta. Segons Robert Abella: "Los nacionalistas de ultraderecha abusaban de su uso como reafirmación contra los inmigrantes y como exaltación de un patriotismo intolerante", a R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 46.

⁷⁹⁸ Segons John Tyndall, fundador i líder del NF: "La nostra política de prominents manifestacions al carrer i marxes es fa necessària davant la negativa dels mitjans a donar-nos una oportunitat d'explicar públicament els nostres punts de vista", a I. Bradley, "Master plan for a master race: the National Front's vision of greater Britain", *The Times* (30/08/1977), p. 10.

⁷⁹⁹ Sobre la violència existent a les marxes convocades pel NF vegeu R. Parker, "Total of 202 people charged after violent incidents during National Front march", *The Times* (15/08/1977), p. 2; J. Chartres, "19 arrests in National Front rally clashes", *The Times* (11/02/1978), p. 1; "Police prevent National Front march violence", *The Times* (25/01/1975), p. 2 i "Police fear violence at Front's march", *The Times* (3/08/1977), p. 2.

⁸⁰⁰ Nascut l'11 d'agost de 1957 a Poulton-Le-Fylde (Lancashire). Estudià al Baines Grammar School. El 1975 juntament amb els germans Kev i Sean Mc Kay, John Grinton i Phil Walmsley fundà el grup Tumbling Dice amb el qual s'entretien tocant versions dels Rolling Stones i The Who. Després de l'experiència viscuda al concert dels Sex Pistols a Manchester, Stuart decidí formar un grup *punk*: Skrewdriver. Stuart Donaldson va afiliar-se l'abril de 1979 al National Front, essent organitzador de la secció local i un dels editors de *Bulldog*, l'òrgan d'expressió del Young National Front [YNF], la seva branca juvenil. Des de 1981, un cop establert definitivament a Londres, residí al Ferndale Hotel situat a Argyle Square. L'11 de desembre de 1985 fou detingut acusat de participar en una baralla amb ciutadans nigerians a King's Cross per la qual fou condemnat a 12 mesos de presó, que va complir a partir de desembre de 1985 a les presons de Wormwood Scrubs i Wayland de Norfolk juntament amb Des Clarke, membre de la seguretat del grup, i Joe Pearce, activista del YNF i autor de la biografia d'Skrewdriver, que no va participar en l'acte però va denunciar els fets a les pàgines del magazín *Bulldog*. A més d'Skrewdriver, Stuart gestà altres projectes musicals paral·lels, com la banda White Diamond, juntament amb John Hickson al baix i el bateria John Burnley, substituït a posteriori per Zoe Briggs; el grup de *country-rockabilly* The Klansmen, juntament amb Jeb Stuart, Bones, Jed Camplett i J. B. Forrest membres de Demented Are Go, amb qui enregistrà el Maxi Lp *Johnny Joined the Klan* (Klan records, 1989) i els Lp's *Fetch the Rope* (Klan records, 1989) i *Rebel With a Cause* (Klan records, 1990) o el duet acústic amb el guitarrista Steve Calladine *Stigger*, germà de Diane Calladine ex parella sentimental d'Stuart, que edità *Patriotic Ballads* (Rock-O-Rama, 1991) enregistrat al Meadow Farm Recording Studio per Mark Lilley i *Patriotic Ballads 2* (Rock-O-Rama, 1992). També col·laborà amb diverses bandes i engegà la seva pròpia carrera en solitari amb Lp's com *No Turning Back* (Rock-O-Rama, 1989), *Slay the Beast* (Rock-O-Rama, 1990) i *Patriot* (Rock-O-Rama, 1991). Stuart va morir, juntament amb Stephen Lee Boo Flint, la nit del 24 de setembre 1993 en accident de trànsit quan es dirigia en un Volkswagen Polo per l'A38 cap a Derbyshire. La resta d'ocupants, el conductor Robert Rob Sherlock i David Roy Cat Mee resultaren ferits. Stuart fou traslladat d'urgència al Queens Medical centre de Nottingham on va morir a primera hora del matí, essent incinerat el cinc d'octubre. Els seus amics més propers vincularen la seva mort amb un suposat complot arguït pel MI5 i els serveis especials policials. D'aleshores ençà ha esdevingut el màxim referent iconogràfic i musical a escala internacional de l'anomenat corrent *nazi-skin*, com demostra el fet que el segell creat per Combat 18 a la seva mort el

l'estil reviscolat en clau musical. Les activitats d'aquesta facció, inicialment, es limitaren a assistir a les actuacions dels pocs conjunts existents aleshores. Els que assoliren més renom van ser formacions grups com els pioners The Ovaltinees, Lionheart (cor de lleó), Sudden Impact (impacte sobtat), Skullhead (calavera), Brutal Attack (atac brutal), No Remorse (cap remordiment) o, posteriorment, Battle Zone (zona de batalla). Els concerts de les quals foren coordinats per l'anomenat White Noise Club [WNC], un col·lectiu poc articulats que organitzà recitals de conjunts neonazis.

El desenvolupament de l'escena de rock racista es convertí en l'eix vertebrador d'aquest corrent neonazi. La música RAC (acrònim de *Rock Against Communism* o rock contra el comunisme), creada com a contrapunt de la campanya *Rock Against Racism* [RAR],⁸⁰¹ fou el mitjà emprat per organitzacions com el NF i el BM per difondre les seves tesis entre els joves i canalitzar part de la seva rebel·lia adolescent. Fet constatable en el següent fragment del tema "European Unity" del grup Brutal Attack: "Unitat europea, poder blanc, orgull i dignitat/ unitat europea, la nostra terra lliure de creences i costums de fora [...] Ara escolta home blanc/ escolta molt atentament és l'hora de despertar/ l'hora de prendre partit/ units vencerem".

El cantant d'Skrewdriver afirmà que la seva música no tenia contingut violent: "Els nostres discs no inciten a la violència, les nostres lletres parlen bàsicament del sentiment d'orgull de la nostra raça blanca".⁸⁰² Tanmateix, el rock anticomunista barrejà *punk* i *rock'n'roll* amb lletres incendiàries que difonien proclames extremistes. Una característica que les feu especialment preuades per a un públic àvid de cançons que abordessin aquestes temàtiques. Els seus seguidors es sentiren atrets pels símbols i la iconografia que els ofería un referent extrem. Uns emblemes que als anys setanta encara despertaven un

1994 du per nom ISD records, sigles que en la cabalística neonazi responen a les inicials del seu nom i cognoms. Vegeu la biografia escrita per J. Pearce, *Skrewdriver, the First Ten Years. The Way It's Got to Be*, Skrewdriver services, Londres, 1987, obra traduïda a l'alemany sota el títol *Die Frühen Jahre*, Patria Versand, Landshut, 2001, que inclou una entrevista radiofònica al líder del grup el 1983; la realitzada per Paul Burnley, cantant de No Remorse, sota el pseudònim P. London, *Nazi Rock Star-Ian Stuart-Skrewdriver Biography*, Midgård, Göteborg, 2002 i la publicada per la secció anglesa de Blood & Honour, *Diamond in the Dust-The Ian Stuart Biography*, B&H, Londres, 2002.

⁸⁰¹ El setembre de 1976 diversos activistes de l'òrbita del Socialist Workers Party [SWP], entre els quals hi havia Red Saunders, David Widgery, Clarence Baker, Andy Dark, Ruth Gregory, Syd Shelton i Roger Huddle signaren la carta fundacional de RAR. Fou publicada als magazins *Sounds*, *NME* i *Melody Maker* exposant els seus objectius: fer front a la creixent violència racista viscuda aleshores a Gran Bretanya i protestar contra diverses manifestacions públiques de caire racista d'artistes com David Bowie i Eric Clapton. Bowie en una entrevista publicada a la revista *Playboy* afirmà: "Anglaterra esta preparada per un líder feixista". A posteriori, el cantant es va retractar aduint que les havia fet sota l'efecte de les drogues. Clapton, per la seva banda, l'agost de 1976 a l'Odeon de Birmingham havia demanat el vot per Enoch Powell per evitar que "Gran Bretanya es convertís en una colònia negra". S'organitzaren conjuntament amb l'ANL (Anti Nazi League) dues edicions del festival, l'abril a Victoria Park (Hackney) i el 24 setembre de 1978 a Brockwell Park (sud de Londres). A la primera convocatòria més de 100.000 persones assistiren a les actuacions d'artistes com The Clash, The Buzzcocks, Steel Pulse, The Ruts, X-Ray Spex, Generation X, Jimmy Pursey i la Tom Robinson Band (acte que restà immortalitzat al film documental *Rude Boy* de The Clash). Altres events similars s'organitzaren a Edinburg, Cardiff i Harwich. El precedent d'aquests festivals fou el primer recital organitzat per RAR a un pub londinenc el novembre de 1976. L'estiu de 1977 s'alià amb ANL per vertebrar la lluita antiracista a Gran Bretanya. El 14 d'abril de 1979 RAR i ANL iniciaren el Militant Enternainment Tour a l'Alexandra Palace de Londres, un concert on actuaren The Ruts, Stiff Little Fingers, Alex Harvey i un conjunt format per membres de Generation X i Sham 69. *Temporary Hoarding* fou la publicació periòdica oficial de RAR i el seu tiratge mensual fou de 12.000 exemplars. El 2001 l'ANL organitzà un acte similar als festivals precedents al teatre Astoria de Londres dins la campanya anomenada *Love Music Hate Racism* amb la participació de Mick Jones (membre de The Clash), The Buzzcocks i The Libertines. Sobre la gènesi i evolució de RAR vegeu D. Widgery, *Beating Time: Riot'n'Race'n'Rock'n'Roll*, Chatto & Windus, Londres, 1986; el documental retrospectiu *Who Shot the Sheriff?* dirigit per Alan Miles el 2005; S. Duncombe i M. Tremblay (eds.), *White Riot. Punk Rock and the Politics of Race*, p. 170-189 i D. Thompson, *Wheels Out of Gear-2 Tone, The Specials and A World in Flame*, Helter Skelter, Londres, 2004, p. 33-37.

⁸⁰² Blood & Honour, *Diamond in the Dust-The Ian Stuart Biography*, B&H, Londres, 2002.

rebuig notable en la societat britànica, on l'exhibició i difusió de parafernàlia i eslògans nazis enutjava als progenitors d'aquests adolescents.⁸⁰³

La imatge d'aquests rapats ultradretans distava molt dels canons estètics precedents. La nova generació d'*skins* va fer seus diversos referents visuals i comportamentals del *punk*.⁸⁰⁴ Fruit d'aquesta convergència el *look skin* es va radicalitzar. Els caps s'afaitaren al zero essent habitual també l'ús de botes de canya alta, a més de roba i complements militars. La botiga Last Resort, situada prop del mercat londinenc de Petticoat Lane, esdevingué l'epicentre *skin* per excel·lència. L'establiment es convertí en el punt de trobada de les bandes *skins*.⁸⁰⁵ Com recorda un dels seus clients: "Va atraure molts *skins*, hi anàvem cada diumenge, podies veure prop de cinquanta *skins* fora de la tenda només, molts més en el seu interior, era com una mena de lloc de trobada extra oficial".⁸⁰⁶ El negoci fou una segona llar per molts d'aquests joves *skins*.⁸⁰⁷ Allà es podien aconseguir els primers *fanzines*⁸⁰⁸ associats a l'estil,⁸⁰⁹ així com tota mena de roba i accessoris.

La revifalla de l'estil propicià que el National Front i el British Movement concentrassin un destacat número de caps rapats entre els seus simpatitzants. Entre 1978 i 1982 els caps rapats ultradretans els suposaren un contingent estable i actiu.⁸¹⁰ Ambdós partits aconseguiren finalment les seves anhelades "forces de xoc", imprescindibles per augmentar la seva quota de visibilitat social i presència activa als carrers.⁸¹¹ Es confirmava així l'anomenada estratègia dual descrita per l'Anti Nazi League [ANL],⁸¹² segons la qual l'extrema dreta cultivava una imatge de respectabilitat als mitjans de comunicació mentre als carrers mostrava una vessant menys retinguda.

El sentiment ultranacionalista que impregnava els *skinheads* des de la seva aparició fou dut a l'extrem pel sector neofeixista. De manera definitiva,

⁸⁰³ Els pares d'aquests joves no comprenien com els seus fills podien defensar un ideari contra el que havien lluitat familiars i avantpassats. Alemanya, país enemic durant la Segona Guerra Mundial, encara era percebuda amb gran desconfiança per la majoria de ciutadans britànics atesa la seva identificació amb el règim del III Reich.

⁸⁰⁴ Sobre aquesta etapa de confluència *punk-skin* són interessants els testimonis recollits al film *Rough Cut & Ready Dubbed* (1982), dirigit per Hasan Shah i Dom Shaw, enregistrats entre 1978 i 1981 a Londres. A més de les entrevistes a joves *skinheads*, *punks* i experts com John Peel, Tony Wilson i Garry Bushell, el documental compila actuacions de grups musicals com Stiff Little Fingers, Cockney Rejects, The Selecter, Purple Hearts o Sham 69.

⁸⁰⁵ Un testimoni de l'època descriu altres punts de trobada dels *skinheads* a la capital: "Ibamos al 100 Club, a la Last Resort, Carnaby Street, Trafalgar Square y Oxford Street, que era el círculo de los *skinheads* de Londres", a "Neil", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 5.

⁸⁰⁶ "John G. Byrne", *Bronco Bullfrog*, n. 4 (1992), p. 6.

⁸⁰⁷ "El nacimiento de un estilo. Skinhead Girls, su origen. 1967-1972", *Smart & Violent*, n. 7 (2005), p. 31.

⁸⁰⁸ Publicacions, que prenen el seu nom de la contracció dels mots *fan* i *magazín*, de periodicitat inconcreta i confecció artesanal, sovint reproduïda en fotocòpies, realitzats pels seguidors d'un determinat estil juvenil o un tipus de música específic. El seu tiratge habitual es reduït, restant circumscribit a cercles *underground*.

⁸⁰⁹ Els més afamats foren *Skins* (editat per John Smith), *Boots & Braces*, *Crophead* i *Hard As Nails* (la tribuna dels anomenats *Sussed skins* editat durant dos anys per dos joves de Canvey, Paul Barrett i Ian Fry, el primer número del qual va aparèixer l'agost de 1983 amb un tiratge de 75 còpies, esdevenint el punt d'informació dels *skins* contraris al racisme juntament amb la London Legion of Trojan Skins). Aquest darrer *fanzine* inicià l'anomenada "Campanya pels autèntics *skinheads*", que definia als veritables *skins* com pro estil, pro música i anti política. A tots ells s'hi sumaren altres capçaleres com *Back Against the Wall*, *Bovver Boots* o *Tell Us the Truth* entre d'altres.

⁸¹⁰ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 150.

⁸¹¹ Per aprofundir en l'estratègia que seguiren els partits ultradretans per captar nous adeptes entre els joves caps rapats britànics vegeu N. Lowles i S. Silver, *White Noise. Inside the international nazi skinhead scene*, Searchlight, Londres, 1999 i N. Knight, *Skinhead*, Omnibus Press, London, 1982.

⁸¹² Fundada el novembre de 1977 per sindicalistes, provinents en la seva majoria de la Indian Workers Association, del sindicat de treballadors postals Union of Communication Workers [UCW] i del d'enginyers Amalgamated Union of Engineering Workers [AUEW]; per membres i diputats del Partit Laborista, militants del Socialist Workers Party [SWP] i altres simpatitzants d'esquerres preocupats per l'ascens dels partits d'extrema dreta britànics. Fou liderada inicialment per Paul Holborow, Peter Hain i Ernie Roberts. Amb el declivi dels mateixos i la desfeta electoral del NF, a inicis de la dècada dels vuitanta, l'activitat de l'ANL va decaure. El 1982 es produí l'escissió del sector anomenat *Squadists* (proper al SWP), partidari de l'acció directa, que acabà formant Red Action, grup que per la seva banda participà en la gestació d'Anti-Fascist Action [AFA]. El 1992 el SWP reactivà la Lliga coincidint amb la revifada electoral del British National Party [BNP]. El 2004 l'ANL s'afilià a la Nacional Assembly Against Racism.

aquest s'allunyà de l'anomenat *Spirit of '69*.⁸¹³ Com apunta Marshall: “No és que els *skins* es tornessin nazis, sinó que els nazis s'estaven tornant *skinheads*”.⁸¹⁴ Les bandes de caps rapats adolescents es caracteritzaven per la seva indisciplina, fet que explica perquè foren pocs els que optaren per afiliar-se als partits ultradretans (tot i compartir les seves propostes) i romangueren simplement com a simpatitzants. Un altre handicap pel NF i el BM fou que la immensa majoria dels *skins* de l'època, al tenir menys de 20 anys i ser menors d'edat, no podien exercir el dret de vot. Això explica perquè l'amplia visibilitat assolida pels seus simpatitzants a la premsa i al carrer no es va veure reflectida electoralment.

Coincidint amb l'eclosió de l'anomenada Era Two-Tone, com a resposta a l'activisme dels caps rapats d'extrema dreta, molts *skinheads* decidiren fer front al que consideraven una “bastardització del moviment”. Durant aquest període es gestaren organitzacions com l'Anti Nazi League, Red Action (formada per nacionalistes irlandesos i liderada per Mick O'Farrell) o Skin Fein (en aquest cas únicament radicada a Liverpool). A més, diversos grups musicals es posicionaren també contra l'auge de l'extrema dreta. Formacions com The Clash o Sham 69 actuaren a festivals com *Rock Against Racism*. Durant els primers anys de mandat de la Primera Ministre Margaret Thatcher (1979-1983)⁸¹⁵ es van crear conjunts musicals com The Newton Newrotics, Seething Wells o The Redskins que es posicionaren ideològicament en les seves composicions. Precisament, aquests darrers esdevingueren el màxim referent musical dels *skins* d'esquerres, altrament anomenats *redskins* (*skins* rojos).⁸¹⁶

Paral·lelament, alguns *skins* blancs i negres participaren en campanyes contra l'atur (com el mig miler que marxaren a Sheffield lluint pancartes amb el lema de la campanya Jobs Not Jails, treballs i no presó),⁸¹⁷ mentre altres s'afiliaren al Socialist Workers Party [SWP],⁸¹⁸ el referent polític dels *skins* britànics propers al trotskisme.⁸¹⁹ Els *redskins* aparegueren per fer front al que

⁸¹³ Nom que fa referència a l'essència original que caracteritzà l'estil a les darreries de la dècada dels seixanta.

⁸¹⁴ G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 135.

⁸¹⁵ Margaret Hilda Roberts va néixer a Grantham (Yorkshire) el 13 d'octubre de 1925. El 1951 es va casar amb Denis Thatcher, alt executiu de la indústria petrolera i membre del Partit Conservador. Dos anys després ingressà al partit, assolint el 1959 acte de diputada a la Cambra dels Comuns. El 1961 fou nomenada Secretaria d'Estat per Assumptes Socials i, posteriorment, Ministre d'Educació. Es convertí en la líder més enèrgica del sector dretà del partit, assumint-ne la direcció l'11 de febrer de 1975 en substitució d'Edward Heath. El 4 de maig de 1979 fou la primera dona en ocupar el càrrec de Primer Ministre, substituint al dimissionari Harold Wilson. Implantà polítiques econòmiques basades en un liberalisme partidari de la reducció de la intervenció estatal, la privatització dels serveis socials i un monetarisme estricte. En el seu primer mandat aconseguí reduir la inflació, augmentar el PNB invertint la tendència intervencionista de l'Estat i millorar la cotització de la lliure esterlina, mentre el número d'aturats es triplicava. El 2 d'abril de 1982 Argentina envià les Illes Malvines, Falkland segons la nomenclatura britànica, militaritzant un litigi sobre la seva sobirania que es remuntava a l'any 1833 i abocant a ambdós països a la guerra. La victòria militar britànica assegurà la reelecció de Thatcher en els comicis anticipats celebrats el 9 de juny de 1983. Un any després afrontà conflictes com l'escalada d'accions de l'IRA (que arribà a atemptar amb bomba contra ella durant el congrés que el seu partit celebrà a un hotel de Brighton) i la vaga dels miners, reprimida amb duresa pel govern, d'aquí el seu popular sobrenom *Iron lady* (Dama de ferro), atesa la fermesa i el ferri control disciplinari que ostentava del seu gabinet. El 1987 tornà a vèncer per majoria absoluta les eleccions, però el seu euroescepticisme i la imposició de la *poll tax* (un impost municipal regressiu) provocaren el seu desgast motivant la seva dimissió, feta efectiva el 28 de novembre de 1990, succeint-la en el càrrec John Major. Per aprofundir en la trajectòria personal de la baronessa Thatcher vegeu J. Campbell, *Margaret Thatcher: Iron Lady Vol. 2* (2003); H. Nunn, *Thatcher, Politics and Fantasy. The Political Culture of Gender and Nation* (2003); A. Seldon, *Britain Under Thatcher* (1999); H. Young, *The Iron Lady: A Biography of Margaret Thatcher* (1990) i la seva autobiografia M. Thatcher, *Los años en Downing Street*, Aguilar, Madrid, 2012.

⁸¹⁶ Anomenats així per la seva assumpció de plantejaments polítics propers al socialisme i el comunisme.

⁸¹⁷ Eslògan de la campanya contra la repressió policial i a favor del dret al treball d'abast nacional duta a terme durant la dècada dels vuitanta. Vegeu D. Thompson, *Wheels Out of Gear*, p. 176.

⁸¹⁸ D. Thompson, *Wheels Out of Gear-2Tone, The Specials and A World in Flame*, Helter Skelter, Londres, 2004, p. xiv.

⁸¹⁹ Partit autoanomenat socialista revolucionari que recull l'herència política del Revolutionary Communist Party [RCP], enquadrat a la Quarta Internacional, i del Socialist Review Group [SRG], fundat el 1950 a Londres i que dotze anys després es transformà en International Socialists [IS] per, a inicis de 1977 amb Tony Cliff al capdavant, passar a anomenar-se definitivament Socialist Workers Party. Fou un dels molts partits extraparlamentaris d'extrema esquerra que s'oposaren a l'acció de govern de Margaret Thatcher. De tendència trotskista, el SWP gaudí de cert ascendent

anomenaren “degeneració *skin*”, produïda pels vincles d’alguns rapats amb l’extrema dreta. Un fet que percebien com una incoherència, tota una contradicció de l’essència original de l’estil atesa l’adopció d’una estètica d’origen multiètnic sorgida del mestissatge cultural per part de joves blancs que propugnaven la supremacia racial.

Aquesta politització esquerrana es va veure afavorida per la tradicional extracció obrera *skin*, més propera aleshores al laborisme britànic, tot i el desencís descrit per Garry Johnson⁸²⁰ al poema “Labour Politicians Ain’t Working Class” (1979): “Els polítics laboristes no són de classe obrera, ells dormen, mengen i viatgen en primera [...] són igual que els *tories*, cercant el poder, odiant-nos només per ser joves, han arruïnat el nostre futur i oblidat el passat, i pensen i creuen que la nostra ràbia no durarà [...] traïdors que ens traïxen amb cada cosa que diuen, cada dia es tornen més llunyans i poderosos”.⁸²¹ Una de les *gangs redskins* més afamades fou la de Ladbroke Grove, a Londres, habitual en manifestacions contra la repressió policial, el racisme o l’atur (com les marxes de les campanyes *Jobs not Jails* o *Right to Work [RTWC]*),⁸²² a partir de les quals molts joves conegueren la doctrina del partit i l’activitat del grup Red Action.⁸²³

D’ençà de 1982 l’escena *skin* britànica entrà, però, novament en declivi. Paradoxalment, va iniciar la seva internacionalització.⁸²⁴ L’estil es va difondre en països del seu entorn i en altres d’àmbit anglosaxó, com els Estats Units i Austràlia, però, com recorda Marshall, “el moviment *skin* estava partit per la meitat per la política”.⁸²⁵

D’aquesta forma, els primers anys de la dècada dels vuitanta suposaren un punt d’inflexió per l’estil al consumir-se, definitivament, la fragmentació del mateix. Es configuraren dues escenes paral·leles independents: la vinculada al neonazisme i la dissociada d’aquesta ideologia. Aquesta darrera restà

entre els *redskins* anglesos a inicis de la dècada dels vuitanta, especialment al barri londinenc de Ladbroke Grove i a ciutats com Sheffield, gràcies al grup musical The Redskins, coincidint amb el període de màxima incidència en la política del país a partir de 1981. Als anys vuitanta va centrar-se en la difusió propagandística i la formació dels seus afiliats. A finals de la dècada següent tenia prop de 10.000 militants, el seu òrgan d’expressió és el butlletí mensual *Socialist Worker*. Sobre el partit trotskista britànic vegeu G. Breitman i J. P. Cannon, *Founding of the Socialist Workers Party* (1982).

⁸²⁰ Johnson fou una de les figures destacades de l’escena *Oi!*, assolint cert ressò gràcies a composicions poètiques amb referències a la classe obrera i el *real punk*, com “The New Face of Rock’n’Roll”, “National Service” i “Land of Hope and Glory” incloses al disc recopilatori *Strenght Thru Oi!* (les dues primeres enregistrades i la darrera inserida a la contracoberta). Els temes foren molt populars entre els *skins* del sud de Londres. Altres obres seves foren “A Skinhead Voice” i “United”. A més fou cantant del grup *ska/punk* Buzz Kids, va escriure temes com “Suburban Rebels” interpretat a posteriori per The Business i va publicar altres lletres al llibre *Boys Of The Empire* (col·lecció de poesia editada per Babylon Books). Vegeu G. Johnson, *The Story of Oi! A View from the Dead-End of the Street*, Babylon books, Manchester, 1982, p. 6. Sobre l’anomenada poesia *Oi!* vegeu “Voces de la calle... Poesía Oi!”, *Street Kids*, n. 5 (hivern 1997), p. 22-24; “Mick Turpin. Skinhead Poet”, *Skins*, n. 4 (1982), p. 11-15 i “A Fistful of Ranting Poetry”, *Kriminal Class*, n. 41 (V/1997), p. 3-9.

⁸²¹ G. Johnson, “Labour politicians ain’t working class”, reproduït a “Voces de la calle... Poesía Oi!”, *Street Kids*, n. 5 (hivern 1997), p. 23.

⁸²² Campaña pel dret al treball i contra l’atur promoguda entre els anys 1976 i 1981 pel National Rank and File Organising Committee que comptà amb el suport del SWP.

⁸²³ Col·lectiu format a Londres el 1981 per militants descontents amb la línia d’actuació de l’Anti Nazi League [ANL] i dissidents del SWP que abandonaren el partit després de rebre fortes crítiques per haver establert vincles amb el moviment republicà nord-irlandès proper al Sinn Féin. Gaudí de certa implantació a ciutats com Manchester, Londres o Liverpool i també a Irlanda. Sota el lideratge de Joe Reilly practicà una estratègia agressiva de confrontació als carrers contra els partits i militants neofeixistes propera a les tesi d’Anti Fascist Action [AFA]. A la dècada dels noranta focalitzà la seva activitat en la lluita electoral entrant a formar part el 1999 de la Socialist Alliance, que abandonà més tard per fundar la Independent Working Class Association [IWCA]. Altres grups antifeixistes apareguts a Gran Bretanya als anys vuitanta foren l’anarco-sindicalista Direct Action Movement o el troskista Workers Power.

⁸²⁴ Les disputes ideològiques i les pressions externes a l’estil incidiren directament en el seu decreixement. Altres factors els apunta el següent testimoni de l’època: “Llegué a los 24 y sentí que no tenía nada más que probar. Crecí y me hice mayor y otras cosas como la pareja, los hijos o la carrera se volvieron más importantes. Sentí que mi tiempo ya había pasado”, a “Gavin Watson”, *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 33.

⁸²⁵ G. Marshall, *Spirit of ’69*, p. 125.

pràcticament reduïda als *scooter* clubs del nord del país i a ciutats com Glasgow (amb l'afamada Spy Kids Crew),⁸²⁶ Cardiff, Newcastle, Plymouth o Dublin,⁸²⁷ que perpetuaren una rivalitat en l'àmbit de la visibilitat pública com a *skinheads*. Les dues faccions de l'estil van conviure fins la ruptura final, materialitzada durant la segona meitat dels anys vuitanta, propiciada per l'assumpció i reivindicació dels orígens no racistes de l'estil *skin* duta a terme pel seu sector majoritari.

A finals dels anys vuitanta i inicis dels noranta aquest últim experimentà una nova embranzida. Hi contribuí la recuperació dels sons jamaicans com a referents musicals, l'anomenat *ska revival*, de la mà de grups novells com Potato 5, The Trojans (liderats per Gaz Mayall, fill del legendari *bluesman* britànic John Mayall), Maroon Town o, a posteriori, The Riffs, Hotknives i The Loafers. També fou cabdal la gestació i eclosió d'*Skinheads Against Racial Prejudice* [SHARP], una organització d'àmbit supranacional dedicada a combatre la idea que els mitjans havien generat dels *skinheads* segons la qual aquests i el món de la ultradreta eren d'alguna manera sinònims.⁸²⁸

Arreu del món, de forma espontània, es crearen seccions que funcionaren de forma autònoma, situació que donà lloc a l'existència de nuclis d'escàs nivell organitzatiu locals i nacionals que conviuen independentment. El primer grupuscle SHARP es creà, però, als Estats Units el 1987. El seu objectiu fou vindicar la figura de l'*skin* original sorgit a finals dels anys seixanta i els orígens multiètnics de l'estil. No endebades el seu logotip recuperà la silueta d'un casc troià, similar al dissenyat pel tècnic de so australià Graeme Goodall, qui posteriorment fou mànager de Desmond Dekker, emprat per la discogràfica Trojan records. Tot un reconeixement vers els referents originals musicals de l'estil.⁸²⁹ L'augment de caps rapats filofeixistes i la creixent difusió pública de l'estereotip que assimilava nazis i *skins* arreu del món⁸³⁰ generà un debat intern, palès en diversos *skinzines*, al voltant de la necessitat de donar a conèixer les veritables arrels de l'estil. Orgànicament SHARP es presentà com una plataforma assembleària sense rerefons ideològic, declarant públicament el seu apoliticisme. Una indefinició que permeté aixopugar diverses sensibilitats (comunistes, socialistes o àcrates) i agrupar una massa considerable d'*skins* que compartia els seus principis fundacionals. Aquesta inconcreció, posteriorment, provocà una controvèrsia d'abast internacional que afavorí l'aparició d'alternatives més implicades a nivell polític (que analitzen capítols posteriors).

El resultat fou que a aquesta anhelada unitat *skinhead* que es reclamava anti-racista s'hi uniren joves identificats amb el corrent original, que defugien qualsevol vincle amb la política tot mantenint-se fidels a l'esperit dels anys seixanta, i altres que es definiren explícitament com a *redskins*. SHARP es convertí així en un front comú contra els caps rapats que, segons ells, "havien usurpat la seva estètica i havien desvirtuat l'essència *skinhead*". L'eina per

⁸²⁶ Sobre la seva gestació vegeu "John Godfrey interview", *ID* (IX/1988).

⁸²⁷ Gairebé totes les poblacions de Lancashire i Yorkshire comptaven amb *scooter* clubs locals amb prop de 200 membres cadascún. El 1984 la pràctica totalitat de clubs scooteristes, com els Mansfield Monsters, The Soldiers of Fortune, The Mercenaries o els Stafford Boro Upsetters, tenien *skinheads* a les seves files. Fins i tot existien clubs íntegrament formats per *skins* com els Cardiff Cougars, els Birmingham Bulldogs o el Union Jack Club de Cumbria.

⁸²⁸ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 150.

⁸²⁹ Sobre SHARP vegeu Ch. Menhorn, *Skinheads: Portrait einer Subkultur*, p. 97-100.

⁸³⁰ Explotat amb profusió pels mitjans de comunicació des de la dècada dels setanta, com es desprèn de les declaracions d'un *skin* de l'època: "Per què creuen que tots els *skins* som nazis? Només perquè sóc blanc i de classe obrera no tinc perquè ser racista. Creuen que som aliens d'un altre planeta només pel nostre *look*. D'acord, hi ha *skins* del NF, però no són molts", a *Camden Town*, n. 7 (IV/1999), p. 40.

aïllar els anomenats *boneheads* (caps buits), nom que empren per referir-se de manera despectiva als rapats ultradretans,⁸³¹ i organitzar l'“escena *skin*” de manera no violenta.⁸³²

Tornant a l'origen de SHARP, que esdevingué l'organització *skin* anti-racista més popular del món, el seu primer nucli es constituí a Nova York el 1987. Segons un dels seus promotors, fou un *skinhead* anomenat Marcus Pacheco⁸³³ qui va promoure la seva gestació, “se li va ocórrer la idea, va dissenyar el logo, va fer parxes amb ell, organitzà trobades i les activitats”.⁸³⁴ Però fou un any després, arran de l'impacte que generà en la societat nord-americana l'aparició televisiva de joves vinculats a l'organització White Aryan Resistance [WAR] (Resistència Blanca Ària)⁸³⁵ als *talk shows* dels populars presentadors Oprah Winfrey⁸³⁶ i Geraldo Rivera,⁸³⁷ quan trascendí l'existència d'aquest col·lectiu antiracista. En el segon d'aquests debats es produïren incidents entre caps rapats neonazis i *skinheads* antiracistes i, fins i tot, agressions contra els convidats i el conductor del programa.⁸³⁸ Les imatges difoses arreu del país commocionaren l'audiència, estenent l'estereotip que identificava els *skins* amb el nazisme arreu dels Estats Units. SHARP nasqué, per tant, amb l'únic objectiu de “combatre l'odi racista, netejar el nom dels *skinheads* i tornar a les seves arrels”.⁸³⁹

⁸³¹ Mot que podem traduir com “cap buit”. Inicialment fou popularitzat pels *skinheads* anti-racistes per anomenar als caps rapats neonazis. Malgrat la pretensió que aquest arrelés socialment i acabés amb la identificació *skin*=nazi, la seva utilització quedà circumscrita als cercles *skins* oposats als ultradretans.

⁸³² *James Bond 007*, n. 0, 1991, p. 4-7.

⁸³³ A finals dels anys vuitanta Pacheco s'inicià de forma autodidacta com a tatuador a Brooklyn (Nova York). El 1989 obrí el seu primer estudi de tatuatges com a professional, Primal Urge Studios. Posteriorment es traslladà a San Francisco (Califòrnia) on continuà exercint com a tatuador.

⁸³⁴ T. A. Travis i P. Hardy, *Skinheads. A Guide To An American Subculture*, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2012, p. 66

⁸³⁵ Inicialment anomenada White American Political Association [WAPA], posteriorment s'anomenà White American Resistance per, definitivament, donar-se a conèixer com White Aryan Resistance [WAR]. Aquesta organització racista, una de les més actives als Estats Units, fou creada el 1983 a Fallbrook (Califòrnia) per Tom Metzger, Gran Drac del Ku Klux Klan i membre de l'anticomunista John Birch Society. Metzger es dedicà a difondre les tesi nacionalsocialistes mitjançant el periòdic *The Insurgent*, que edità regularment, i el seu propi canal de televisió. Després de la mort a Portland de l'estudiant etiop de 27 anys Mulugeta Seraw a mans de Kenneth *Death* Murray Mieske, Steven Strasser i Kyle Brewster (caps rapats de la banda East Side White Pride vinculats a WAR), ocorreguda el 12 de novembre de 1988, Metzger, juntament amb altres encausats, fou jutjat per incitar el crim essent condemnat per un jurat de l'estat d'Oregon a pagar una multa conjunta de 12,5 milions de dòlars per danys a la família de l'assassinat (cinc milions a WAR, tres a Metzger, quatre al seu fill John Metzger, líder de l'Aryan Youth Movement, i 500.000 dòlars als dos assassins). La sentència abocà a l'organització a la fallida financera. Sobre les activitats de WAR vegeu J. Ridgeway, *Blood in the face. The Ku Klux Klan, Aryan Nations, Nazi Skinheads and the Rise of a New White Culture*, Thunder's Mouth Press, Nova York, 1995, p. 175- 194; J. B. Moore, *Skinheads: Shaved for Battle. A Cultural History of American Skinheads*, Bowling Green State University, 1993, p. 63- 146; M. Hamm, *American Skinheads: The Criminology and Control of Hate Crime*, Praeger, Westport, 1993; L. Christensen, *Skinhead Street Gangs*, Paladin Press, Boulder, 1994, p. 113- 123 i l'informe editat per la Lliga Antidifamació, *The Skinhead International. A Worldwide Survey of neo-Nazi Skinheads*, Anti Defamation League, Nova York, 1995, p. 77- 84. Sobre Metzger vegeu L. Zeskind, *A Profile of Tom Metzger and the White Aryan Resistance*, Center for Democratic Renewal, Atlanta, 1987.

⁸³⁶ Al programa “The Oprah Winfrey Show”, conduït per aquesta popular presentadora i emès el 4 de febrer de 1988, es produïren escenes de tensió entre els *skins* antiracistes i els caps rapats neonazis i membres de WAR que es trobaven entre el públic. Aquesta però no fou la primera aparició televisiva dels *skinheads* als Estats Units, dos anys abans alguns *skins* de Nova York involucrats a l'escena *hardcore* participaren al programa *Phil Donahue Show*. Vegeu T. A. Travis i P. Hardy, *Skinheads. A Guide to an American Subculture*, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2012, p. 44 i M. Persky-Hooper, “Skinheads Disrupt Oprah Winfrey Show”, *United Picture International News* (5/11/1988), s. p.

⁸³⁷ En el programa “Geraldo”, emès l'octubre de 1988, es reproduïren incidents similars que acabaren amb una batussa entre els convidats del programa: membres de WAR per una banda i activistes pels drets civils, com Roy Innis, i *skins* antiracistes per l'altra. Durant la baralla al presentador del programa, Geraldo Rivera, li van trencar el nas d'un cop de puny. *Ibidem*, p. 44.

⁸³⁸ A finals d'aquell mateix any la cadena WABC-TV convidà a diversos *skinheads* antiracistes, entre els quals es trobava el fundador de SHARP Marcus Pacheco, i un cap rapat neonazi al programa “People Are Talking” conduït pel presentador Richard Bey per conèixer amb testimonis de primera mà la realitat de l'univers *skinhead* als Estats Units.

⁸³⁹ Respecte als grups d'*skins* antiracistes nord-americans cal esmentar altres precedents que compartien els objectius de SHARP, com l'*Anti-Racist Action* [ARA] fundada el 1987 a Minneapolis (també coneguda com *The Syndicate* i integrada per *punks* i *skins* anteriorment enquadrats a *The Baldies* que argumentaven com “el camí més efectiu en la batalla del racisme és l'educació i l'acció directa”); els *Phoenix United Skinheads* [PUSH]; el *John Brown Anti-Klan Committee* creat a mitjans dels anys vuitanta per ex activistes del moviment anti imperialista o l'*Skinheads Committee Against Racism* [SCAR] de Cincinnati. Vegeu “USA anti-racista”, *Shanty Town*, n. 1 (1992), p. 5-6; T. A. Travis i P.

El 1988, quan el grup novaiorquès aglutinava a una quarantena d'*skins* antiracistes, SHARP organitzà una primera trobada d'àmbit nacional a Cincinatti, la *SHARP Conference*, on acudiren *skinheads* de Portland, Houston i Los Angeles. SHARP s'implantà a més de l'estat de Nova York, a ciutats i estats de la costa atlàntica com Xicago,⁸⁴⁰ Milwaukee, Kansas, Nebraska o Ohio. També fou remarcable a la costa sud-oest californiana (subdividida en les seccions *California South* i *California North*), amb una important presència d'*skins* tradicionals seguidors del corrent original a ciutats com Los Angeles i San Diego. En els seus primers comunicats aquests *skins*, que reafirmaven la seva pertinença a la classe obrera i el seu patriotisme, denunciaren la identificació de l'estil amb el racisme:

Els *boneheads* neonazis vestits com *skinheads* han estat promoguts pels mitjans que han fet creure que tots els *skinheads* són racistes. Aquesta visió distorsionada dels *skinheads* és precisament el que vol canviar SHARP [...] nosaltres som la majoria, el veritable *skinhead* és anti-racista.⁸⁴¹

LA TEMPTATIVA EUROPEA DE RECUPERACIÓ DE L'ESTIL SKIN: DE LA UNITAT A LA DISGREGACIÓ

La translació de SHARP més enllà dels Estats Units va venir de la mà de Roddy Moreno, *skin* gal·lès membre del grup de música Oi! The Oppressed i propietari de la discogràfica Oi! records.⁸⁴² Durant la seva estada d'una setmana als Estats Units el 1988 juntament amb el seu amic Paddy Suede Murphy a la recerca de nous talents pel seu segell⁸⁴³ descobrí un pamflet en una botiga de discs de Nova York que explicava en que consistia SHARP.⁸⁴⁴ Per Moreno la figura de l'*skin* neofeixista resultava inconcebible: "Cap *skinhead* autèntic és racista. Sense la cultura jamaicana els *skinheads* no existirien. Va ser aquesta cultura barrejada amb la cultura de la classe obrera britànica, el que va fer que l'*skinhead* sigui el que és".⁸⁴⁵ Per aquest motiu decidí importar la

Hardy, *Skinheads. A Guide to an American Subculture*, p. 64-66 i S. Duncombe i M. Tremblay (eds.), *White Riot. Punk Rock and the Politics of Race*, p. 146-151.

⁸⁴⁰ La seva secció local, *SHARP Chicago Chapter*, comptava amb el seu propi òrgan oficial, el *fanzine Double Barrel*. La ciutat d'Illinois acollia altres grups d'*skins* antiracistes, com els Skin Heads of Chicago [SHOC]. Altres *skinzines* de col·lectius SHARP apareguts als Estats Units aleshores foren *Boots'n'Booze* i *The Old Breed*.

⁸⁴¹ Pamflet SHARP- USA (1987?) s. p.

⁸⁴² En els deu anys d'inactivitat del seu grup i gràcies al cobrament d'una assegurança de resultes d'un accident automobilístic, Roddy Moreno fundà el 1986 el segell independent Oi! records. La seva primera referència fou el mini Lp "Bricks, Blood'n'Guts" de Complete Control. Un any més tard creà Ska records (ambdós contemporanis de Link records i Skank records els segells llançats per Mark Brennan) on edità a grups com els nord-americans The Press, The Radicts o Last Rough Cause dins els cinc volums de la sèrie d'àlbums compartits *Skins & Punks*, i bandes d'*ska revival* com els nord-americans The Toasters, NY Citizens o Bim Skala Bim. El 1990 Moreno finiquità els dos segells. A més formà part del conjunt *ska* The Rude Boys (integrat pels components d'Oppressed més els saxofonistes Ahmed Taher, Richard McCarthy i Duncan Keith), amb qui publicà l'Ep *Rude Boy Shuffle* (Ska records, 1988), reeditat posteriorment amb la resta de temes del grup al 10" *Ska Fever* (DSS records, 2001). Aquest darrer grup també participà en el recopilatori *Stay SHARP Volume 2* (Bronco Bullfrog/Step 1, 1995) amb el tema "Rocking At Gingers". Vegeu "Roddy Moreno Bows Out", *Skinhead Times*, n. 2 (1990), p. 1 i "Interview with Roddy Moreno", *Bronco Bullfrog*, n. 7, p. 7-15.

⁸⁴³ En realitat l'interès de Moreno era poder veure actuar en directe les bandes The Press i The Radicts, a les quals edità posteriorment un disc compartit dins la sèrie *Skins & Punks* del seu segell Oi! records. "Interview with Roddy Moreno", *Bronco Bullfrog*, n. 7, p. 10.

⁸⁴⁴ Moreno mai va conèixer els veritables inductors de SHARP, amb els quals només va mantenir contacte, a posteriori, per carta: "SHARP fue fundado por *skinheads* de Nueva York, que estaban hartos de que debido a los *boneheads* daba la impresión de que todos los *skins* eran racistas. Ocurrió que vi uno de sus *flyers* y decidí que les ayudaría a difundirlo por el mundo. Aparte de unas cuantas cartas, la verdad es que nunca llegué a conocerles", a "The Oppressed", *Punk Rocker*, n. 5 (XII/2006), p. 23.

⁸⁴⁵ Declaracions recollides al documental *World of Skinhead*, dirigit per Alan Robertson i Doug Aubrey, emès per la cadena britànica Channel 4 TV el 1995. G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 138.

idea al vell continent, creant una secció de SHARP a Cardiff, la seva ciutat natal. Aquesta assumí un eix programàtic que incloïa tres punts bàsics: l'oposició frontal a tota forma d'expressió racista i/o feixista, la reivindicació de l'autèntic origen *skinhead* i la no violència.⁸⁴⁶

Immediatament va promoure la fundació de la divisió SHARP-United Kingdom per difondre els plantejaments arreu del país. Per desenvolupar aquesta tasca comptà amb el suport de Daryl McDougal (*skin* negre de Bournemouth baixista del grup *ska* Big Shot que creà SHARP-South Coast i edità *SHARP Newsletter*) i de Kenn Jones (promotor de SHARP-South West). S'impulsaren cèl·lules a Somerset i Huddersfield (integrades per *punks*, *mods* i membres de l'*scooter* club local seguidors de Northern Soul). A més a més, bandes musicals com The Loafers, Bad Manners o el conjunt de Doncaster 100 Men (protagonistes del segon *revival ska* que afavorí l'aparició d'una nova generació *skin*), juntament amb d'altres grups com The Blaggers actuaren per donar a conèixer la secció anglesa dels *skinheads* anti-racistes.⁸⁴⁷ Altres artistes que col·laboraren amb SHARP als seus inicis foren els cantants Laurel Aitken i Desmond Dekker.⁸⁴⁸

La idea es va estendre ràpidament per la resta d'Europa, eixint nuclis a països com Bèlgica, França, Irlanda, Noruega, Holanda, Alemanya, Itàlia o l'Estat Espanyol. SHARP gaudí de major presència en indrets amb un sector neonazi nombrós, no endebades la seva vocació fundacional fou fer front al mateix.

A diferència de les seccions existents als Estats Units, estructurades grupalment reproduint paràmetres similars als de les *street gangs*⁸⁴⁹ i valedores de l'apoliticisme, en la creació de les seves homònimes europees s'implicaren nuclis d'*skins* adscrits ideològicament a l'extrema esquerra. Fet constatable sobretot a Itàlia i l'Estat Espanyol. Per aquests *skins* d'esquerres SHARP deixà de ser un instrument vàlid atès el seu apoliticisme. Aquest factor, a posteriori, provocà una dinàmica d'inacció que precipità el declivi de SHARP. En paral·lel emergiren models més polititzats i altres de simple oposició al bàndol antagònic.

Certes actituds publicitades per determinades seccions trencaren el consens que havia mantingut intacte la difusa i inconcreta unitat organitzativa. La "crisi identitaria" de SHARP, com la definí el *fanzine* britànic *Skinhead Times* el 1990, es desencadenà arran del gir ideològic propugnat pels *skins* d'extrema esquerra. Per aquests, l'aparició de caps rapats que s'autodenominaven SHARP i alhora rebutjaven qualsevol mena de vincle amb el comunisme resultà inacceptable. Els primers, però, no concebien l'associació de les sigles amb cap ideari polític concret, fos quin fos el seu signe. El malestar augmentà en

⁸⁴⁶ "SHARP", *Fantomas*, n. 8 (1991), p. 10.

⁸⁴⁷ Tal i com succeí als Estats Units, a Gran Bretanya també existien precedents al respecte. El juliol de 1978 es creà a Hackney *Skins Against Nazis* [SAN], una organització formada per *skins* de l'est de Londres, molts d'ells seguidors de l'Arsenal, que pretenia reprendre la tradició antifeixista de la classe obrera del país. Vegeu G. Bushell, "Putting the boot on the left foot. Or: Skins Against the Nazis", *Sounds* (9/IX/1978), p. 11.

⁸⁴⁸ "Le SHARP en Angleterre", *Head Hunters*, n. 4 (I/1992), p. 24.

⁸⁴⁹ Bandes juvenils integrades per individus que assoleixen una identitat comuna. Caracteritzades per la seva jerarquització, basada en un lideratge fort, la defensa del que consideren el seu territori i les seves relacions amb la baixa delinqüència. Aquest model difereix estructuralment de l'europeu, més centrat en les anomenades *crews* o colles. Un contrast palpable en els diversos episodis de violència protagonitzats als Estats Units per *gangs skins*, com els assassinats de Paul Carallo (21 d'agost de 1990) i David Noble (22 abril de 1991), ambdós membres de SHARP. Tim McCougan, membre de SHARP-Califòrnia, opina al respecte: "A aquest costat de l'Atlàntic, els SHARP mantenim un actitud diferent a la dels nostres amics europeus. Aquí posseïm armament, el que ens permet mantenir a ratlla als bones", a *Casual*, n. 3, setembre 1996, p. 13. Sobre les bandes *skin* nord-americanes vegeu L. Christensen, *Skinhead Street Gangs*, Paladin Press, Boulder, 1994.

l'interior del difús moviment, abonant les susceptibilitats i les desconfiances entre ambdues parts.

La publicació d'una fotografia de dos membres noruegs de SHARP, en la qual un d'ells lluïa una samarreta amb l'eslògan *Smash Communism* (destrueix el comunisme)⁸⁵⁰ acabà d'atjar la polèmica. Els *redskins*, desconcertats, es replantejaren la idoneïtat de continuar en una organització cada cop més compromesa amb el lema *neither red or racist* (ni roig ni racista). A més de l'anticomunisme, altres actituds com el masclisme i l'homofobia d'alguns integrants de SHARP (amb agressions físiques i verbals contra gais i lesbianes incloses) comportaren l'allunyament progressiu dels *redskins*.⁸⁵¹ Això originà el desdibuixament i la fragmentació de SHARP. L'únic referent dels *skins* anti-racistes acabà perdent la seva anterior funcionalitat, convertint-se en un acrònim que emparà aquells caps rapats que defugien qualsevol adscripció ideològica. Per molts dels seus integrants, les mancances irresoltes de SHARP (el primer intent de vertebrar i organitzar la defensa de l'esperit original *skin* en clau anti-racista) suposaren un handicap que futurs projectes posteriors pretengueren suplir.

Aquest conjunt de factors el 1993 possibilità que membres de l'extingida Mayday Crew (banda d'*skinheads* de Nova York), juntament amb altres *gangs skins* d'Ottawa, Minneapolis, Xicago, Cincinnati i Montreal formalitzessin una coordinadora d'*skinheads* d'esquerres d'abast internacional: Red and Anarchist Skinheads [RASH].⁸⁵² La nova organització manifestà la voluntat d'enquadrar políticament els *skins* mitjançant la seva identificació amb les arrels obreristes de l'estil. La tradició de la classe treballadora britànica fou l'argument esgrimit per RASH per autoerigir-se com l'únic referent *skin* vàlid.

RASH s'instituí com un dels pols antitètics sobre els quals bascula actualment l'estil *skinhead*. Refusà el que anomenà *mitges tintes*,⁸⁵³ en referència als *skins* que es reclamen apolítics, als que acusà d'ambigus i poc compromesos amb la lluita contra els tòpics que vinculen la seva imatge amb els nous feixismes. Com declara un integrant de RASH-Alemanya: "A nosaltres també ens agraden les bones festes, però la vida no és només festa. Molta gent diu que ser *skin* és riure i tenir quelcom per explicar, però ni fa cap mena de gràcia que els policies bords et posin a la presó, ni que el govern ataquï l'estat del benestar, ni que el teu cap et faci fora. No és possible ser apolític".⁸⁵⁴

La idea de RASH quallà arreu del món. Es formaren seccions oficials a Colòmbia, Itàlia, Alemanya,⁸⁵⁵ Rússia, Iugoslàvia, Polònia, França, Canadà, Mèxic, Xile, Brasil, República Txeca, Turquia i l'Estat Espanyol. *RASH United*

⁸⁵⁰ Reproduïda a la coberta del número sis d'*Skinhead Times*, "The Blunt Edge of SHARP", *Skinhead Times*, n. 6 (1992), p. 2.

⁸⁵¹ A finals de 1993 presumptes membres de SHARP-New York van irrompre en un edifici ocupat apallissant a diversos indigents, gais i lesbianes. Vegeu "Skinheads", *Piss & Loaf*, n. 1 (1995), p. 9-10.

⁸⁵² Fou l'*skinhead* de Brooklyn Dan Sabater qui el 1992 suggerí el nom de RASH. Un any més tard el col·lectiu es fundà de forma oficial a Nova Jersey amb prop d'una vintena de membres. Poc després es crearen les seves primeres seccions a Cincinnati, Dayton i Ohio. Sobre la gestació i evolució de RASH vegeu Ch. Menhorn, *Skinheads: Portrait einer Subkultur*, p. 100-103 i T. A. Travis i P. Hardy, *Skinheads. A Guide To An American Subculture*, p. 68.

⁸⁵³ Al respecte del debat generat vegeu el següent fragment: "Molts *skins* sostenen que hem de mantenir els nostres ideals fora de l'escena. A això responem que la política forma part de la nostra vida [...] els apolítics són *skins* que refusen prendre partit, però pretenen formar part de la unitat. Nosaltres responem que no es pot formar part de la unitat amb els *boneheads*. A la batalla que volem començar s'ha d'escollir: amb els nazis o amb nosaltres. Serà bo saber a quina banda de la barricada està cadascú", *Guerriglia redskin*, n. 1, març 1995, p. 5-6. Aquestes imputacions són sovint contrarestades adduint la desvirtuació de l'essència original *skin* a l'impregnar-lo d'un pòsit ideològic totalment aliè a l'esperit configurat als anys seixanta.

⁸⁵⁴ Entrevista a un redactor de *Revolution Times* membre de RASH-Lübeck, *Skinetas Revival*, n. 4, maig 1996, p. 22-24.

⁸⁵⁵ A la dècada dels vuitanta la ciutat de Berlín albergà un precedent en clau política: la banda de *redskins Rote Garde* (Guàrdia Roja).

fou la coordinadora internacional que les agrupà, si bé orgànicament cadascuna mantingué la seva autonomia. Com a símbol identificatiu adoptà tres fletxes encerclades, icona de l'antifeixisme alemany ideat per convertir-se en antítesi de l'esvàstica als anys trenta del segle passat.⁸⁵⁶

La gestació d'aquest col·lectiu polític *skin* comportà situacions paradoxals. Una d'elles fou la coexistència de grups que empraven indistintament les sigles SHARP o RASH⁸⁵⁷ (enteses ambdues com vàlides per vindicar l'oposició a l'extremisme ultradretà). Aquest fet es donà sobretot a l'Amèrica Llatina, a països com Uruguai, Perú, Colòmbia, Mèxic o Xile, on la incipient implantació de l'estil encara permetia una relativa unitat d'acció allunyada de les picabaralles nominatives europees.

Un dels preceptes fundacionals de RASH fou no alinear-se amb cap organització política per preservar d'aquesta manera la seva independència. Amb tot no es tancà a cooperar puntualment en actes o campanyes organitzades per formacions ideològicament afins. La seva declaració de principis era contrària a qualsevol forma de racisme, sexisme, feixisme, imperialisme, totalitarisme, homofòbia, capitalisme, patriarcat o fonamentalisme religiós. A la vegada, va afirmar les següents premises:

La lluita per tots els mitjans necessaris contra l'abominació de la cultura *skinhead* (organitzacions feixistes, *boneheads*, mitjans de comunicació...), el boicot a la venda de material feixista, la solidaritat real amb víctimes dels atacs nazis: estrangers, indigents, homosexuals, militants anti-feixistes...; l'organització contra la violència estatal-policial; l'organització contra els enemics de la classe obrera; l'organització de centres socials autònoms en àrees ocupades o autogestionades; les activitats culturals independents; i la unió entre cultures de joves rebels (*rapers*, *hardcores*...) que no estiguin en contradicció amb el nostre origen obrer, multiracial i rude.⁸⁵⁸

En l'actualitat l'estil *skin* continua fragmentat en diverses tendències, tant ideològiques com estètiques, producte de l'esmentada irrupció de la política a finals de la dècada dels setanta. D'ençà aleshores l'evolució de les seves diverses plasmacions arreu del món ha perpetuat una dualitat enfrontada entre *redskins* i caps rapats neofeixistes. Tret de puntuals excepcions, ambdós bàndols mantenen un joc de miralls que els retroalimenta mútuament. Això explica, fins i tot, l'existència de passarel·les invisibles entre les dues faccions essent habitual, sobretot a les darreries dels anys vuitanta i inicis dels noranta, que alguns dels seus integrants intercanviessin el seu cercle d'amistats per un altre ideològicament antagònic. Aquest fet permet constatar com sense l'existència d'un dels extrems no podríem concebre el seu contrari. Malgrat tot,

⁸⁵⁶ Emprat inicialment pel Partit Socialdemòcrata Alemany [SPD], a posteriori, coincidint amb l'auge del Partit Nazi [NSDAP] fou utilitzat pel *Rote Frontkämpfer Bund* (Lliga roja de combatents al front), una organització paramilitar radical antifeixista integrada per socialistes, anarquistes i comunistes. Altres fonts vinculen les *drei pfeile* (Tres fletxes) a Sergej Tschaschotin i Carlo Mierendorff, els presumptes creadors de les mateixes el 1932. Foren emprades per ambdós per tapar esvàstiques i es convertiren en el símbol de l'Eisernen Front (Front de ferro), una aliança antifeixista gestada un any abans. També foren utilitzades pel l'organització austriaca Republikanischer Schutzbund i per la socialdemocràcia d'aquest país fins a la dècada dels anys seixanta. Durant la seva existència les Tres fletxes inclinades han rebut diverses interpretacions, d'una banda les que recollia el lema de la revolució francesa (llibertat, igualtat i fraternitat), altres com "camperols, intel·lectuals i proletaris" (els pilars de la revolució), "homes, dones i nens" (segons un pamflet del Front Roig) o l'actual versió acceptada pels *skins* d'esquerres: "Igualtat, llibertat i solidaritat". Vegeu "Las 3 flechas", *La nariz roja*, n. 2 (2007), p. 17-18.

⁸⁵⁷ Com es pot apreciar a la declaració de SHARP-Xile, on després d'afirmar que SHARP és una organització assembleària i anti-jeràrquica sense caps ni dirigents que respecta l'autonomia individual dels seus membres, apunta "SHARP no seguirà cap línia política concreta com podria ser comunista, llibertaria... ara bé, pel seu caràcter anti racista i antifeixista, fa política", *Reskate*, n. 0, p. 18.

⁸⁵⁸ *Força redskin*, n. 0, p. 4-5.

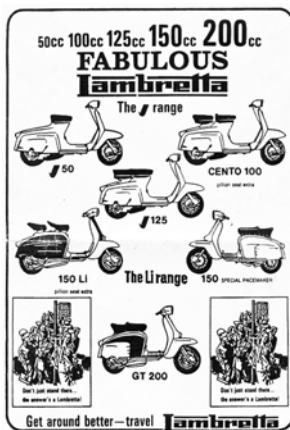
no podem reduir l'estil *skinhead* a aquesta lluita fratricida, sovint més ritual que no fas física, que mantenen els seus dos pols ideologitzats. La realitat ens mostra una subcultura *skin* complexa i heterogènia, allunyada dels tòpics als quals se l'associa i amb fronteres internes molt fluïdes.

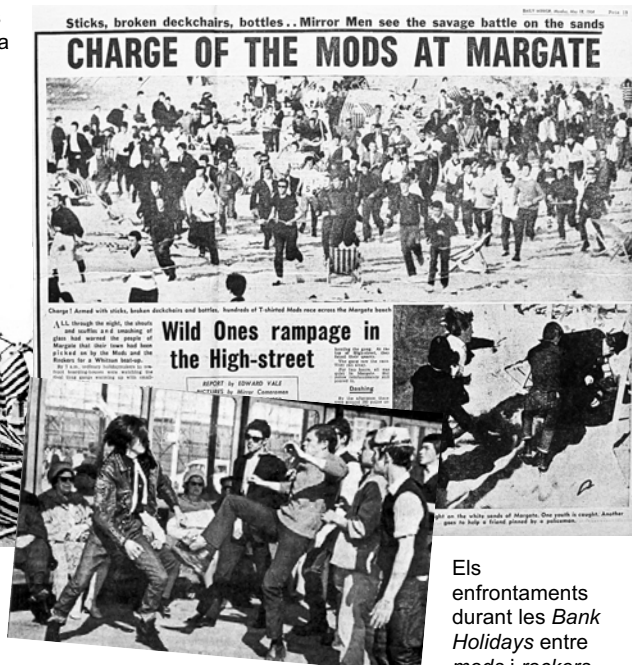
Els anys seixanta foren els de l'anomenat *Swinging London* amb icones com la model Twiggy (esquerra) i el Pop art (sota).

Georgie Fame (esquerra) fou un dels referents musicals dels mods.

Les motos *scooters* italianes de les marques Vespa i Lambretta (esquerra) esdevingueren tota una icona de l'estil mod britànic.

Els enfrontaments durant les *Bank Holidays* entre mods i rockers (esquerra) sovintejaren. El més cèlebre succeí a Brighton el 1964.

Fou en clubs com el Ram Jam (esquerra) de Brixton o The Mecca on els mods i els *rude boys* entraren en contacte i es relacionaren.

A partir de 1967 començaren a ser visibles els primers skins, com a evolució dels *hardmods*.

Skinheads britànics a finals dels anys seixanta (esquerra i damunt). Saga de novel·les sobre l'estil que popularitzà l'escriptor Richard Allen (dreta).

December 19, 1969 The Albuquerque
Hippies Bore Them; Many Adults Fear Them

'Skinheads'—Britain's New Young Cult

By **GLORIA EMBERTSON**
(C) 1969 New York Times
New Yorker
LONDON — "People call us skinheads," Frank Thompson, 19, laughs about soccer, and fond of English football, conservative, and a member of Parliament.
The skinheads have been accused in the British press of being bigots, bullies and "skinheads" all at the same time.
He does not mind the word "skinhead" at all, or the slightly derogatory meaning it has. Because of their shaved heads, their swagger, their military-looking boots and their love of disapproving of Britain's respect for the law, they are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They seem confused by the fact that a group that specialized in the racial hatreds of five years ago, they are now called "skinheads" by a member of Parliament.
The skinheads became well known in September when a group of them sought to force a young woman from an elegant Piccadilly restaurant.
As one of the skinheads, Paul is a busy countryman. The boots he wears must be kept at a distance.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

The Sunday Gleaner, April 26, 1970
The Skinheads, Greasers and Radys—

ENGLAND'S NEW, VIOLENT TEEN STYLE

After five years in which there's been no major new teenage movement in England, these last months have seen the resurgence of no less than three: the skinheads, the greasers and the radys. All of them are committed to violence, the more the better; or at least a wholesome respect for the law.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

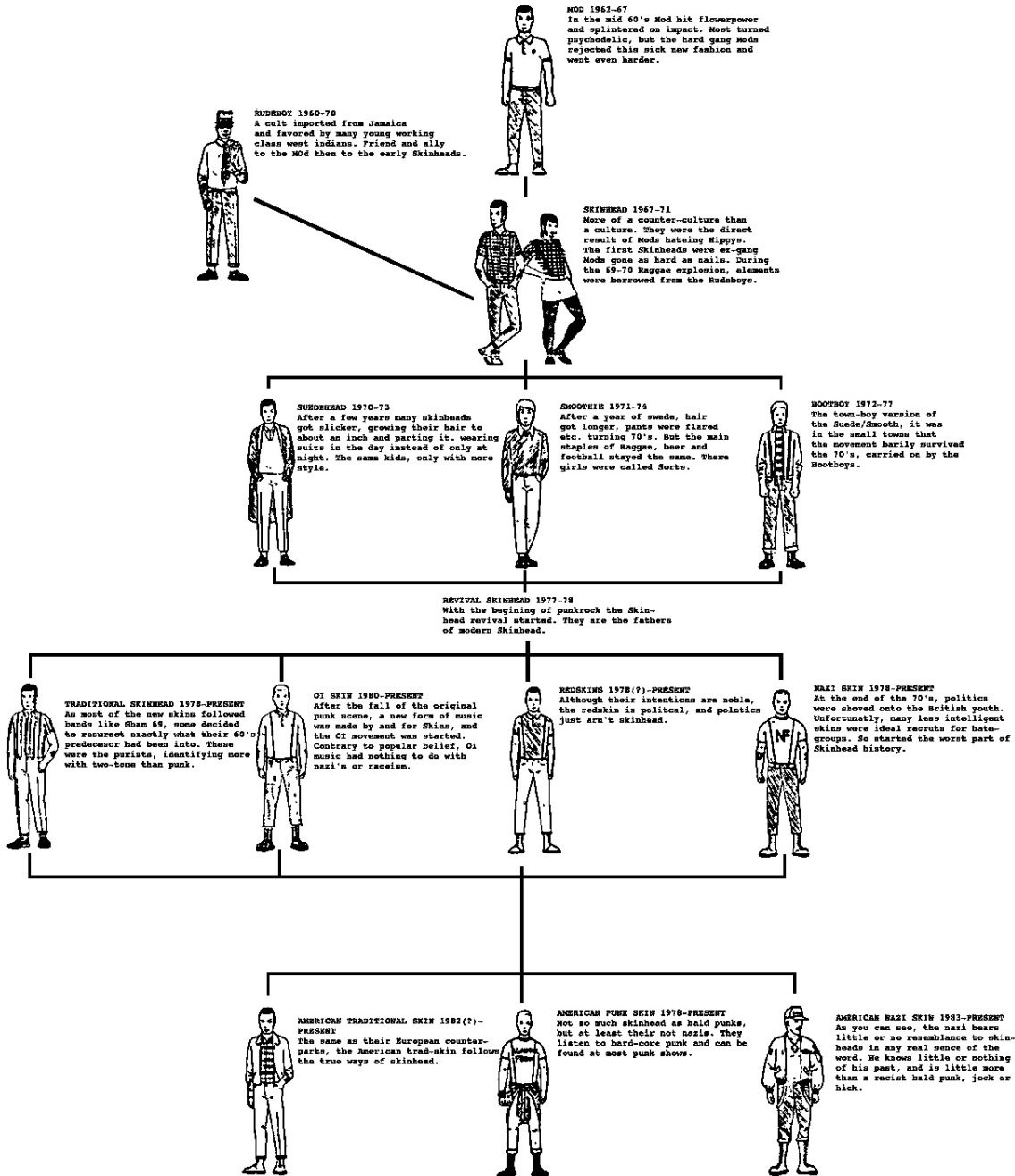
They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

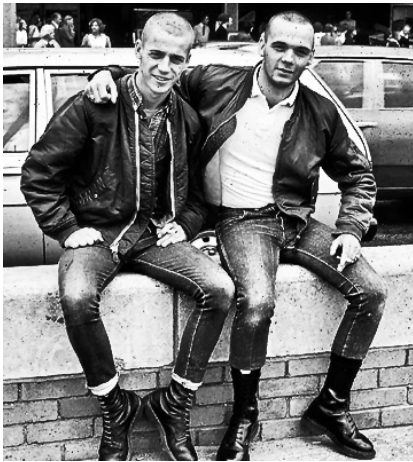
They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

They are called "skinheads" in a city swarming with long-haired hippies.

SKINHEAD FAMILY TREE

L'arbre genealògic *skin* (damunt) permet visualitzar l'evolució de l'estil fins a l'actualitat i el seu fraccionament.

SKINS
No 3

HARD AS NAILS

INSIDE: Slade, Mick Furbank, The Last Resort, Skin Pix & M

Estètica extrema per influència del punk. A sota exemplars dels fanzines *Skins* i *Hard As Nails*.

'Pakibashing' Hits Asians

LONDON (UPI)—Hooligans are hoodlums wherever they are found, but British cities have one particularly nasty breed known as "skinheads." The skinheads are white youths from metropolitan working class areas whose rebel calls for almost-blond heads and the wearing of baggy work pants held up by suspenders, and heavy, steel-toed boots. Mostly aged 16 to 35 and frequently school dropouts, their aim is making "boppers" (gangs for hoolers) for those who are "different" from most Brits in clothing, language or culture.

Hipsters and motorcycle geeks are the prime targets for skinheads out in spots of "aggro" (aggravation) with fists, bicycle chains or rocks suggesting stomping a kicking with the heavy boots.

The hippies and motorcycle geeks fought back, however, so skinheads backed off. Asian immigrants, particularly Pakistanis and Indians, are prime targets to skinhead attacks. By nature the Asian dislike violence and usually don't fight back. The skinheads call this sport "Pakibashing."

"Pakibashing" occurs only in London and industrialized British cities with a large number of Asian immigrants, places like Birmingham and Manchester and Wolverhampton. It centers in such fairly low-income neighborhoods as London's Bethnal Green. There, about 50 skinheads recently and with no apparent provocation attacked the grocery store of a Pakistani immigrant, beating up two assistants and stabling

one. More than 100 Pakistanis saw the attack but none did anything to help. The skinheads fled before police arrived.

The most commonly reported incidents are those of gangs of skinheads ambushing a single Asian youth or several of them. Complainers are seldom killed because, as an 18-year-old Pakistani put it, "We don't want trouble, we just want to be left alone."

Tajibur Rahman, an official of the Pakistani Welfare Association in London, said, "Our people are not in the mood to fight. We didn't come here to...

Final Straw
PERNITH, England (UPI)—Soccer fan Joseph Carr ran out of money after the Europe Cup match in Milan, so he hitchhiked the 7,500 miles to Britain at no cost all—until local court here fined him 10 pounds (\$1.20) for using freeway as a pedestrian.

Pakistanis ask for protection from Skinheads

LONDON, May 24. (Reuters)—Several hundred Pakistanis today marched to the residence of Prime Minister Harold Wilson to ask for protection from attacks by skinheads, short-haired gang youths who affect bluejeans, boots and tee-shirts with suspenders as a costume. Abdur Rouquif, General-Secretary of the National Federation of Pakistani Associations, delivered a letter for the Prime Minister which urged the government to "guarantee the safety and security of the lives and property of Pakistanis in Britain."

The letter added, "we are not for retaliation and do not want to take the law into our own hands."

Skinheads recently have made several attacks on Pakistanis in the tough east end of London.

Youth jailed for attack on Asian

A SKINHEAD who smashed a beer mug down on the back of the head of a Pakistani at a shop-sponsored soccer in Walsingham was jailed for four months.

After a two-day trial at Walsingham Crown Court, Graham White, 18, police officer Robert Chapman was found guilty of assault on a Pakistani immigrant, Khaled Patel.

Mr Patel, a sales assistant, said he was attacked while working at a shop in Walsingham, which is about 100 miles from London. He said he was attacked while working at a shop in Walsingham, which is about 100 miles from London. He said he was attacked while working at a shop in Walsingham, which is about 100 miles from London.

La pràctica del paki-bashing (esquerra) fou habitual per part de les bandes multirracials skins (damunt).

Estrenat el 1970 *La Taronja Mecànica* (dreta) del director per Stanley Kubrick esdevingué un film de culte pels skinheads.

Being the adventures of a young man whose principal interests are rape, ultra-violence and Beethoven.

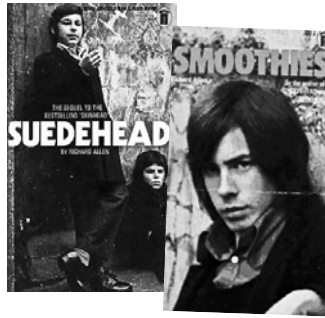
STANLEY KUBRICK'S
CLOCKWORK ORANGE

A Stanley Kubrick Production "CLOCKWORK ORANGE" Starring Malcolm McDowell - Patrick Magee - Adrienne Corri and Miriam Karlin - Screenplay by Stanley Kubrick - Based on the novel by Anthony Burgess - Produced and Directed by Stanley Kubrick - Executive Producers: Michael Redgrave & Company - Release Date: 1971

L'èxit de la selecció anglesa al Mundial de futbol de 1966 (esquerra) afavorí el seguiment massiu d'aquest esport entre la joventut. Els skins també poblaren les graderies (dreta).

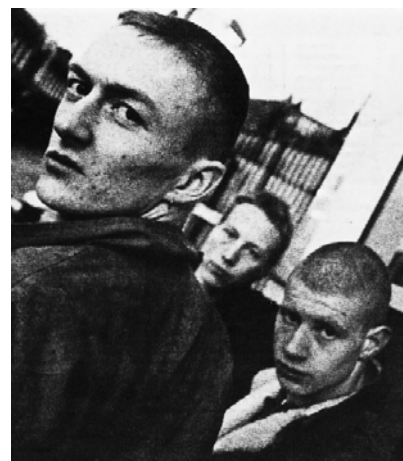

El declivi de l'estil *skin* comportà l'aparició de sucedanis com els *suedeheads* i els *smoothies*.

Als anys setanta l'estil *skin* es fragmentà per la irrupció dels caps rapats neofeixistes (damunt i dreta). La politització causà controvèrsia i divisió.

Com a contrapunt a l'auge de l'extrema dreta es crearen organitzacions com Rock Against Racism [RAR] (dreta) o l'Anti Nazi League [ANL] (dreta).

Com a resposta a l'aparició de caps rapats neonazis sorgiren els *redskins* (*skins rojos*). Entre els seus referents musicals destacaren The Redskins (damunt), actius militants del Socialist Workers Party [SWP].

Don't crucify all Skinheads for the actions of just a few

Als anys vuitanta es creà SHARP, l'organització d'*skins* antiracistes. Un dels seus impulsors fou Marcus Pacheco (damunt esquerra), qui juntament amb altres *skins* participà en mobilitzacions contra el KKK (damunt). A la dreta flyer de SHARP-USA.

Logotip de Skinheads Against Racial Prejudice [SHARP] (*skins* contra els prejudicis racials). El casc reproduceix l'anagrama del segell Trojan records en un intent d'identificar-se amb els *rude boys* primigenis.

Roddy Moreno (esquerra), cantant del conjunt gal·lès The Oppressed creà la primera secció de SHARP a Europa.

R.A.S.H.U.N.I.T.E.D

F.O. BOX 3658 NEW YORK, NY 10013
FASCIST BONDING AND ANARCHIST LEFTIST COMMUNITY CENTER

On Saturday, December 17th, 1982, a group of skinheads from Manhattan and New Jersey attended the RASH-USA, a local community center space located in the Lower East Side of Manhattan. They were looking to stick a local anti-fascist organizer who is a socialist, a member of ANTI-FASCIST ACTION, ANS-NO RSD both international movement weekly punk rock, and has three years of experience and has been on the line on the line in the RASH-USA, an all domain skinhead-punk group which includes members of RASH and ANS. The skinheads therefore know RASH-USA members would be present.

Based on a tip picked up a few weeks prior to the show on what the skinheads had planned, RASH-USA and ANS-NO RSD had a group of approximately 20-25 supporters to make sure they would not be able to make good on their threats. When word went out that the fascists had arrived, the RASH-USA mob thinned the steps and entrance to ANS-NO RSD to prevent the skinheads from entering.

The fascists were obviously not ready for the skin they had been treated to. They called around for about 15 minutes, the whole time being treated and ridiculed by members of the RASH-USA mob. It was obvious to the mob as a whole that they were intimidated and scared. That a police line of their faces that they were intimidated and scared. That a police line of their faces that they were intimidated and scared. That a police line of their faces that they were intimidated and scared. That a police line of their faces that they were intimidated and scared.

This is the most serious in a continuing series of confrontations with the growing group of skinheads from NY and Manhattan. After their defeat, we see how they will be using to average themselves. All their defeat, we see how they will be using to average themselves. All their defeat, we see how they will be using to average themselves.

Membres de la May Day Crew de Nova York (damunt) crearen Red and Anarchist Skinheads [RASH], l'organització *redskin*. A nivell internacional s'anomena RASH-United (esquerra)

4. LA MÚSICA, ELEMENT CENTRAL

Una vegada establerta l'evolució de l'estil *skinhead* des dels seus orígens a Gran Bretanya als anys seixanta fins a la seva fragmentació a finals de la dècada següent, analitzem en aquest capítol la rellevància de la música com a un dels seus elements difusors. D'aquesta forma, a continuació constatarem quins gèneres autòctons assumiren com a màxims referents els *skins* britànics, a banda de les influències jamaicanes ja comentades i veurem com aquests incidiren en la revifada i fraccionament de l'estil entre 1977 i 1978. Concretarem, així, les etapes evolutives dels *skinheads* a Gran Bretanya com a resultat de la politització extremista que – òbviament – tingué també el seu reflex en l'àmbit musical com mostrem tot seguit.

1977, DEL PUNK AL WHITE NOISE

Punk es saber que vas a morir i no importarte
Peter Laughter

La Gran Bretanya de la primera meitat dels anys setanta es caracteritzà per la creixent inflació, el dèficit progressiu de la balança de pagaments, les retallades dels ajuts i pressupostos socials i l'augment de l'atur. Aquesta conjuntura econòmica fou propiciada per la crisi energètica, produïda per l'encariment del preu petroli l'octubre de 1973 per part dels països productors. Tot i les polítiques en matèria econòmica del govern presidit per Edward Heath la recessió es perpetuà.⁸⁵⁹ Aquest escenari de depressió, sumat als avalots racials ocorreguts en àrees deprimides,⁸⁶⁰ afavoriren l'emergència d'estils juvenils contestataris.⁸⁶¹

Al llegar a la mitad de los años 70, toda una generación se sentía frustrada, desengañada y furiosa. Vivían con el aburrimiento y el aburguesamiento de las sociedades occidentales, con la decepción ante el fracaso final de las intenciones revolucionarias de 1968, la represión permanente llevada a cabo contra toda forma de disidencia [...] con un más que incierto futuro ante el masivo aumento del paro y la restricción del

⁸⁵⁹ El gabinet conservador va endurir el sistema judicial juvenil, implementant el mateix amb noves mesures disciplinàries. Entre 1971 i 1977 el número de sentències i reclusions en els anomenats Centres de Detenció augmentà un 225%, mentre que el percentatge de joves derivats cap a Centres d'Atenció va créixer un 70%. Una política que anà més enllà amb l'arribada al poder, el 1979, de la Primera Ministre Margaret Thatcher i l'aplicació de l'anomenat *populisme autoritari*, un programa polític que conjugà la doctrina econòmica del lliure mercat amb un zelós autoritarisme per preservar la "lleï i l'ordre", com evidencià la *Criminal Justice Act* promulgada el 1982. S. Hall i M. Jacques (eds.), *The Politics of Thatcherism*, Lawrence and Wishart, Londres, 1983.

⁸⁶⁰ Fem referència als aldarulls ocorreguts a districtes com Notting Hill (West London), Grunwick, Lewisham o Ladywood.

⁸⁶¹ El sociòleg Dick Hebdige afirma al respecte: "Cada subcultura representa un moment distintiu, una resposta particular a un conjunt de circumstàncies", recollit a H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, p. 108.

consumo y del nivel de vida [...] todos estos factores crearán un sentimiento de rebeldía, de inconformismo, incluso de rabia, odio y frustración contra el sistema, cuya explosión final será el estallido *punk rock* de 1977.⁸⁶²

Segons Dick Hebdige, els *punks* no responien només a l'augment de la desocupació, al canvi dels valors morals, al redescobriment de la misèria o a la depressió, sinó que també teatralitzaven la percepció de decadència del país. Per aquest sociòleg els *punks* adoptaven una retòrica de la crisi i la traduïen en termes tangibles.⁸⁶³ Era la negació a tot; un rebuig radical a les institucions i a la societat; un assalt frontal al sistema de valors dominant, però sense perspectives de futur. El *punk* evidencià així l'angoixa, la frustració i la manca d'esperança d'un segment rellevant de la joventut del país.⁸⁶⁴ Neixia, segons John Lydon (cantant del conjunt Sex Pistols), de l'avorriment total i general existent.⁸⁶⁵

Musicalment aquells anys significaren el retorn dels conjunts afamats, dels anomenats grups dinosaures com Yes, Emerson Lake & Palmer, Camel, Deep Purple o Thin Lizzy, que reunien a figures consagrades a la dècada dels seixanta que interpretaven una música simfònica o un rock guitarrer buit de contingut, amb tendències pintoresques com el *Glam*, mentre dels Estats Units arribava una altra música totalment artificial: el *disco-funk*. Aquest buit perdurà fins 1976, quan irromperen els Sex Pistols i el *punk* retornà el protagonisme als joves.⁸⁶⁶ En opinó d'Hebdige, la condició obrera i el llenguatge directe del *punk* arremeteren directament contra l'arrogància i elegància de les superestrelles del *glam rock*.⁸⁶⁷ El *punk*, terme que traduït literalment significava brosa o podrit,⁸⁶⁸ no contenia cap dels elements manifestats anteriorment per les subcultures juvenils. Prengué com a referents el narcisisme, el nihilisme, la bisexualitat i el sadomasoquisme que eren explotats per figures del *glam rock* com David Bowie Jones, per tal d'escapar del tedi⁸⁶⁹ mitjançant la provocació.

Quan a la dècada dels setanta la indústria musical patí la crisi de creativitat dels grups punters, aquests suavitzaren el seu missatge i la seva música. Això els va permetre assolir la categoria d'*star system* dins l'anomenat *glam rock*. Van elaborar una música progressivament tecnificada, una imatge sofisticada i asexualada i un missatge cada vegada més desclassat i despolititzat.⁸⁷⁰ Fou aleshores quan aparegué el *punk* com a regenerador: "Como reacción a la excesiva elaboración del rock producido a finales de los años sesenta [...] apela a la espontaneidad y a la expresión directa, huyendo de todo artificio [...] el *punk* reivindica la energía juvenil y el vivir al día y, desde luego, no tiene ambiciones de abarcar la complejidad sino de abordar lo

⁸⁶² M. Muniesa, *Punk rock. Historia de 30 años de subversión*, p. 33.

⁸⁶³ D. Hebdige, *Subcultura*, p. 94.

⁸⁶⁴ H. Porrah, *Negación punk en Euskal Herria*, Txalaparta, Tafalla, 2006, p. 81.

⁸⁶⁵ D. G. Puig, "Somos como todo el mundo", *Vibraciones*, n. 39 (XII/1977), p. 25.

⁸⁶⁶ A. de la Iglesia, *I've Got My Mojo Working. Londres 1960-66*, p. 119-120.

⁸⁶⁷ D. Hebdige, *Subcultura*, p. 90.

⁸⁶⁸ Segons Juan Carlos Kreimer, la paraula no era cap neologisme, ans al contrari: "En el siglo XVII se utiliza para referirse a las prostitutas. En las películas americanas en blanco y negro ambientadas en el tiempo de la Ley Seca, se llama *punk* a los gánsters de segunda categoría. En los años 50, es la injuria preferida por los negros norteamericanos cuando quieren recordarle al blanco que es blanco. Luego la palabra entra al lenguaje corriente para calificar a los chicos socialmente más traviesos, esos que roban de los coches aparcados. En los 60 *punks* en América son los jóvenes que copian los hábitos de los *mods* ingleses. Su manera de vestirse, peinarse, agredir. De estos últimos sólo sobrevive el carácter violento y la arrogancia frente a quienes no están afiliados a la misma actitud", a J. C. Kreimer, *Punk. La muerte joven*, Bruguera, Barcelona, 1978, p. 23-24.

⁸⁶⁹ Text de Vivien Goldman recollit a J. Beckman, *Made in the UK. The Music of Attitude 1977-1983*, PowerHouse Books, Londres, 2005, p. 7.

⁸⁷⁰ E. Brake, *Comparative Youth Culture*, Routledge, Londres, 1983, p. 76.

próximo y cotidiano".⁸⁷¹ Com explicità John Rotten: "Lo nuestro es el caos, no la música".⁸⁷²

Anys abans, a ciutats dels Estats Units com Nova York, Cleveland i Los Angeles, sorgí el que hom coneix com *proto-punk*⁸⁷³ (amb bandes i solistes com The New York Dolls, The Crime, Ramones, The Heartbreakers, The Stooges, The Dictators, Blondie o Patti Smith), que juntament amb els anomenats *weirds*⁸⁷⁴ renegaren de l'*hippisme* i del rock progressiu per convertir-se en els principals referents del *punk* britànic amb la seva estètica minimalista.⁸⁷⁵

Cuando los Pistols empezaban a versionar clásicos *Mod* de los sesenta, los Rocket From The Tombs ya estaban pariendo himnos *punk* como Sonic Reducer, Richard Hell salía a tocar con Television al escenario del CBGB's [sala de concerts de Nova York] vestido con camisas rasgadas y el pelo teñido, y Mirrors y Electric Eels decoraban su ropa con esvásticas e imperdibles; todo en 1974.⁸⁷⁶

Dos anys més tard, el 20 de setembre de 1976, es celebrà el primer festival de *punk rock* britànic a Londres a The 100 Club, situat a Oxford Street i dirigit per Ron Watts.⁸⁷⁷ El gènere, però, fou massivament difós al país a partir de desembre,⁸⁷⁸ arran de la irrupció pública del grup Sex Pistols, que acabava de publicar el *single* *Anarchy in the UK*⁸⁷⁹ assolint un èxit inesperat. Aquell mateix mes, el conjunt sortí de l'anonimat gràcies a l'incident que protagonitzà al programa diari de tarda que el popular presentador Bill Grundy tenia a la cadena Thames Television [ITV], quan els membres del grup, juntament amb Susanne Janet Ballion *Siouxsie Sioux*, Steve Severin, Simone Thomas i Simon Boy Barker (integrants de l'anomenat Bromley Contingent que agrupava als seus seguidors habituals residents en aquest conjunt de barriades perifèriques

⁸⁷¹ H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, p. 122.

⁸⁷² D. Hebdige, *Subcultura*, p. 151.

⁸⁷³ Terme que engloba les formacions precursors del *punk* gestades entre 1960 i 1970 que contraposaren aquest estil al rock progressiu precedent. Entre aquests trobem a l'anomenat *Godfather of Punk*, Iggy Pop, a més de la seva banda The Stooges, Alice Cooper, The Sonics, MC5, The Monks, Pere Ubu, T. Rex, The Velvet Underground, David Bowie, The Modern Lovers o The New York Dolls entre d'altres. Paradoxalment, les ràdios nord-americanes es negaren a donar difusió a la malsonant etiqueta *punk*, fet que motivà que Seymour Stein (fundador de Sire Records, discogràfica de grups com Ramones i Dead Boys) s'inventés el terme *New Wave* per promocionar els seus llançaments. Per una documentada aproximació sobre els orígens dels precursors nord-americans del *punk* vegeu G. Hurchalla, *Going Underground: American Punk 1979-1992* (2005); R. Kozak, *This Ain't No Disco: The Story of CBGB* (1988); C. Heylin, *From the Velvets to the Voidoids: A Pre-Punk History for a Post-Punk World* (1993); L. McNeill i G. McCain, *Please Kill Me: The Uncensored Oral History of Punk* (1996); S. Colegrave i Ch. Sullivan, *Punk. A Life Apart*, Cassell & Co., Londres, 2001, p. 18-81 i J. Mª Martí, "... Y en América aprendieron a bailar el punk!", *Vibraciones*, n. 39 (XII/1977), p. 49-53.

⁸⁷⁴ Mot emprat majoritàriament a Los Angeles per anomenar els "rarets", l'antecedent dels *punks* britànics als Estats Units.

⁸⁷⁵ D. Hebdige, *Subcultura*, p. 42.

⁸⁷⁶ J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk. De Depeche Mode a Franz Ferdinand*, T&B Editores, Madrid, 2008, p. 117.

⁸⁷⁷ El primer dia actuaren els conjunts debutants Subway Sect i Siouxsie & The Banshees, a més de The Clash i els Sex Pistols. La segona jornada integraren el cartell els grups The Vibrators, els francesos Stinky Toys, The Damned i els Buzzcocks. Alguns fragments del mateix es poden visionar al film *The Filth & The Fury*, la pel·lícula documental sobre els Sex Pistols dirigida per Julien Temple l'any 2000.

⁸⁷⁸ Mesos abans però el *punk* ja havia aparegut tímidament als mitjans arran dels concerts dels Sex Pistols o d'altres bandes pioneres com London SS. Segons Hebdige: "El momento mejor documentado de esta fase inicial fue el concierto de los Sex Pistols en el Nashville de West Kensington en abril, durante el cual se dice que Johnny Rotten bajó del escenario para ayudar a un fan en una pelea. De todos modos, no fue hasta el verano de 1976 cuando el *punk rock* empezó a atraer la atención de los críticos, y el inicio del pánico moral puede datarse en septiembre de 1976", a D. Hebdige, *Subcultura*, p. 194-195.

⁸⁷⁹ Primer senzill de grup editat per la discogràfica EMI el 26 de novembre de 1976. Es tracta en realitat però del segon *single* de la història del *punk* britànic, ja que pocs dies abans, el 22 d'octubre, el conjunt londinenc The Damned havia publicat *New Rose* (Stiff records, 1976). El 7° dels Sex Pistols, que a la cara B incloïa el tema "I Wanna Be Me", arribà a ocupar el número 38 de les llistes d'èxits del país aquell any després de vendre 55.000 còpies. Vegeu J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 153.

situades al sud de Londres) respongueren amb insults a les demandes de Grundy.⁸⁸⁰ L'endemà el país es va llevar amb titulars d'escàndol. La portada del *Daily Mirror* fou ben explícita: "The Filth and the Fury" (La immundícia i la fúria).⁸⁸¹ L'article titllava als Sex Pistols de degenerats immorals i de ser una mala influència pels joves britànics atès el llenguatge obscè –com el definí *The Sun*⁸⁸²– que empraren.⁸⁸³ Com descriu una crònica dels fets:

La centralita de la Thames TV se colapsó por la cantidad de llamadas de amas de casa y padres de familia para protestar por el vocabulario usado en el programa, para exigir una disculpa a los telespectadores por ofender su moral, así como pidiendo que se prohibiese a los Sex Pistols volver a aparecer en televisión [...] Bill Grundy fue sancionado y suspendido como presentador de Today durante dos semanas.⁸⁸⁴

La difusió assolida convertí el programa en el moment d'inflexió que donà forma a posteriori al *punk*.⁸⁸⁵

El pànic social que es generà al voltant del grup provocà la cancel·lació de diversos concerts que tenien programats. Fins i tot, la BBC, el canal públic de televisió, refusà emetre la seva música. Mentrestant, el magazín musical *Sounds* els definí com el grup més revolucionari que havia sorgit al país d'ençà els Rolling Stones. Segons els crítics d'aquesta revista, la música dels Sex Pistols era rock bàsic, cru, sense elaboració.⁸⁸⁶

Els Pistols, com se'ls coneixia popularment, emergiren artificialment gràcies a l'empenta de Malcolm McLaren, el seu mentor.⁸⁸⁷ Instal·lats en el que

⁸⁸⁰ Inicialment el grup que havia de ser entrevistat a *Today* aquell dia era Queen, però a darrera hora cancel·laren la seva participació. Aleshores l'equip de redacció del programa pensà en dur els Sex Pistols, que acabaven de signar per EMI. El productor Michael Husego telefonà al manager de la banda, Malcolm McLaren, per acordar la seva intervenció. L'entrevista als membres del grup i els seus acompanyants acabà enmig de paraules malsonants, insults i provocacions. Vegeu S. Colegrave i Ch. Sullivan, *A Life Apart*, p. 162-167 i D. Hebdige, *Subcultura*, p. 209-210, com també la versió dels fets segons els protagonistes a J. Lydon, *Ibidem*, p. 151-153. Sobre el Bromley Contingent vegeu les memòries d'un dels seus integrats a B. Marshall, *Berlin Bromley* (2006).

⁸⁸¹ S. Greig, M. McCarthy i J. Peacock, "The Filth and the Fury", *Daily Mirror* (2/XII/1976). Altres titulars del dia foren "Punk? Call it Filthy Lucre", *Daily Express* (2/XII/1976).

⁸⁸² *The Sun* (2/XII/1976).

⁸⁸³ Els Sex Pistols protagonitzaren altres incidents que incrementaren la seva popularitat mediàtica, com l'ús de paraules obscenes durant un programa de la BBC o les suposades escopinades i vòmits davant el personal de l'aeroport de Heathrow ocorreguts el gener de 1977, que generaren entre els testimonis comentaris com: "Són les persones més repugnants que he vist mai". De resultes de la repercussió arran de la seva aparició televisiva toparen amb dificultats per trobar sales on actuar, a més de denúncies com la demanda per obscenitat interposada per la policia arran de l'aparició del seu àlbum *Never Mind The Bollocks* (Virgin, 1977), que finalment fou desestimada. També reberen les crítiques de l'església i la classe política del país. Com a exemple de les mateixes citem l'opinió de Bernard Brook-Partridge, diputat per Haverling-Romford, sobre la banda: "Los Sex Pistols me parecen total y absolutamente repulsivos. A mi juicio, toda su actitud está calculada para incitar a la gente a comportarse mal [...] Es una incitación deliberada a la conducta antisocial", *New Musical Express* (15/VII/1977). Vegeu també J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 341 i S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 96.

⁸⁸⁴ M. Muniesa, *Punk rock*, p. 77. Vegeu també "TV presenter suspended", *The Times* (3/12/1976), p. 6 i "Apology over pop group's TV remark", *The Times* (2/12/1976), p. 4.

⁸⁸⁵ J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, Acuarela, Madrid, 2007, p. 212.

⁸⁸⁶ M. Muniesa, *Punk rock*, p. 70.

⁸⁸⁷ Malcolm Robert Andrew Edwards McLaren, esdevingué una figura clau en la gènesi i posterior difusió del *punk* britànic. Amb la seva companya Vivienne Westwood, una de les dissenyadores angleses més cotitzades a qui va conèixer a l'escola d'art d'Harrow el 1965, obrí el 1971 una botiga de roba a King's Road anomenada Let It Rock (posteriorment s'anomenà Too Fast to Live Too Young to Die, Sex, Seditonaries i The World's End). L'establiment oferia tot tipus d'abillament pels *teddy boys*. Després de visitar Nova York, McLaren importà l'estètica i l'actitud de bandes nord-americanes com els New York Dolls. Aleshores canvià el nom de la seva botiga, que el 1974 passà a anomenar-se Sex i s'especialitzà en la venda de roba sado masoquista i fetitxista, mostrant l'entusiasme dels seus propietaris vers la moda i la provocació que havien trobat al naixent *proto-punk* dels Estats Units. Fins a tal punt arribà l'admiració de McLaren pels New York Dolls que es convertí en el seu manager els darrers mesos de la seva primera etapa musical (entre novembre de 1974 i juny de 1975). Per seguir la trajectòria dels nord-americans vegeu K. Needs, *Trash: The Complete New York Dolls* (2005); A. Nina, *The New York Dolls: Too Much Too Soon* (2005) i S. Colegrave i Ch. Sullivan, *A Life Apart*, p. 58-63. McLaren fou capaç, gràcies a la seva habilitat, de "grabar discos sin cantar en ellos, ser el primero en acercarse al rap y a la música étnica, impositor de modas como el vogueing o descubrir a cantantes como Adam Ant o Boy George, dirigir vídeos para Madonna o estar a punto de debutar como director de cine con la biografía de Brian Epstein, el que fuera manager de The Beatles", a J. Carnisser, "¿Dónde han ido a parar los imperdibles?", *El Observador* (27/10/1991), p. 18.

el guitarrista Steve Joves anomenà “circ mediàtic”,⁸⁸⁸ gaudiren d'un gran seguiment arreu del país. Per a *Johnny Rotten*,⁸⁸⁹ àlies de John Joseph Lydon i cantant del grup, l'ascens caòtic i no planificat de la banda fou producte de circumstàncies fortuïtes i del talent individual dels seus membres. McLaren reuní quatre joves (Glen Matlock, Steve Jones, Paul Cook i el mateix Lydon) sota el nom provocador de Sex Pistols. El grup es convertí de manera sobtada en l'ensenyà del *punk* a nivell mundial: “De repente se creó una escena a su alrededor, gente que antes no sabía con que identificarse”.⁸⁹⁰ Van dur a l'extrem el que ells anomenaren “la gran estafa del rock and roll”, ateses les elevades indemnitzacions que cobraren per les rescissions dels contractes amb discogràfiques que van témer les conseqüències dels escàndols que protagonitzà el grup.⁸⁹¹ Les prohibicions i els incidents que els acompanyaven arreu els convertiren en els herois d'una generació de joves que els imitaren, els seguien i els donà suport mentre els adults i el sistema els detestava.⁸⁹²

La seva iconografia eclèctica⁸⁹³ quallà en una generació de joves anglesos que, desconeixent l'existència als Estats d'Units del *proto-punk*, es trobaven insatisfets i sense il·lusions ni perspectives de futur.⁸⁹⁴ Aquest referent nord-americà i elements provinents del *glam rock* foren els referents inicials del *punk*.⁸⁹⁵

Explorant la simplicitat del primer rock & roll, els Pistols feien una música aspra, saturada de sons impurs. El ritme accelerat, el volum elevat es combinen amb lletres iconoclastes i aparicions en directe que són tot un espectacle, dramatitzacions del moment-sentiment [...] que criden a la destrucció de tot el que els molesta i a l'autodestrucció com forma d'accedir a la fi del món i a la redempció.⁸⁹⁶

El 30 de març de 1976,⁸⁹⁷ en un concert dels Sex Pistols fou on es constatà per primer cop la presència de joves *punks*.⁸⁹⁸ Aquella fou la primera actuació que comptà amb un públic que s'identificà amb el *punk*: joves

⁸⁸⁸ S. Colegrave i Ch. Sullivan, *Ibidem*, p. 165.

⁸⁸⁹ Com explica el mateix Lydon: “Me pusieron Rotten (podrido) porque tenía los dientes verdes. Era el mote que usaba Steve. Me lo decía a menudo. Era un mote afectuoso”, a J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 106.

⁸⁹⁰ *Ibidem*, p. 251.

⁸⁹¹ Com a conseqüència de l'escàndol ni EMI ni A&M, que ja tenia enllestits els discs dels Pistols per distribuir-los, van vendre'ls. Entre avançaments i indemnitzacions pels prejudicis causats al grup, la banda *punk* es va embutxacar prop de 100.000 lliures (25.000 d'EMI i 75.000 d'A&M). La discogràfica propietat d'Herb Alpert acomiadà als Pistols després que aquests destrossessin els banys de l'edifici de la companyia i, presumptament, “quisieron violar a un par de secretarias y atacaron al disc-jockey Bob Harris, de London's Speakeasy Club”, a J. C. Kreimer, *Punk. La muerte joven*, p. 133. Al respecte vegeu “EMI ends punk rock group contract”, *The Times* (7/01/1977), p. 2 i el film documental *The Great Rock'n'Roll Swindle*, dirigit per Julien Temple el 1980.

⁸⁹² M. Muniesa, *Punk rock. Historia de 30 años de subversión*, p. 85.

⁸⁹³ Ideada per Jamie Reid, company de McLaren a l'escola d'art on aquest estudià. Vinculat al situacionisme, Reid innovà en el camp de les arts gràfiques emprant retalls per configurar les seves obres, entre les quals destaquen el disseny de la portada del disc *Never Mind the Bollocks* dels Sex Pistols, a més de les cobertes dels senzills *Anarchy in the UK*, *God Save The Queen*, *Pretty Vacant* i *Holidays in the Sun*.

⁸⁹⁴ J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 309.

⁸⁹⁵ Com explica Marco Pirroni, guitarrista del conjunt Adam and the Ants: “La imagen *punk* de 1976 era una mezcla de todo. Mucho de *ted*, *rocker*, ropa fetichista, cosas de travestis, un poco de *mod* y mucho de *glam*. La gente no llevaba chaquetas de motero en 1976. Tampoco existían las crestas. Fue un periodo relativamente corto de tiempo que comenzaron unas ciento cincuenta personas, cada una aportando su granito de arena. No se trataba de individuos, eran sobre todo pequeñas pandillas”, *Ibidem*, p. 251. En aquesta mateixa línia d'expressa el sociòleg Dick Hebdige: “El *punk* hereda el narcisismo y el juego de las identidades sexuales, del *punk* americano una estética minimalista y el culto a la calle, del Northern Soul de los *mods*, el baile en solitario, las anfetaminas, el ritmo acelerado; del *reggae* toma la conciencia de la identidad subterránea”, a H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, p. 50.

⁸⁹⁶ C. Feixa, *De jóvenes, bandas y tribus*, Ariel, Barcelona, 1998, p. 150.

⁸⁹⁷ Ens referim a l'actuació que els Sex Pistols celebraren al 100 Club de Londres on telonejaren a Screaming Lord Sutch, *alter ego* del músic anglès David Edward Sutch.

⁸⁹⁸ Com afirmen els propis membres d'aquest conjunt musical: “De hecho, al principio no había nadie más”, a J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 131. Segons dades aportades per altres cronistes de l'època, els cercles *punk* el 1976 els integraven únicament “dos o tres centenares de personas”, a S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 67.

maquillats que duïen els cabells curts tenyits de colors vius, d'altres que vestien gabardines i jaquetes apedaçades amb les mànigues subjectades per imperdibles i samarretes on lluïen eslògans transgressors.⁸⁹⁹

La provocació extrema i el procés de resignificació d'alguns icones fou evident, com en el cas de les creus gammades.⁹⁰⁰ La majoria de *punks* les exhibien ostentament en la seva indumentària durant el bienni 1976-1977, amb la voluntat de caricaturitzar-les,⁹⁰¹ de manera que es dotà a l'esvàstica d'un nou significat mitjançant una inversió del seu simbolisme.⁹⁰² Constituï una mostra més del desig dels *punks* d'escandalitzar i capgirar l'ordre de les coses i els valors:⁹⁰³ “son sólo una manera de provocar a los ingleses, porque les recuerda las matanzas que hicieron los nazis entre ellos” afirmà John Lydon.⁹⁰⁴ Aquesta exhibició representà un menyspreu dels valors tradicionals britànics.⁹⁰⁵ Un desafiament que no agradà a Margaret Thatcher, aleshores cap de govern, qui manifestà: “El feixisme és violència i els *punks* són violència: aleshores *punk* és feixisme”.⁹⁰⁶

Aparegueren grups *punks* amb noms com Joy Division,⁹⁰⁷ Martin and the Brownshirts, Stormtrooper o London SS⁹⁰⁸ (amb el guitarrista Mike Jones, posteriorment a The Clash). Es composaren cançons com “Belsen Was a Gas”, aparegut a l'àlbum dels Sex Pistols *The Great Rock 'n' Roll Swindle* (Virgin records, 1979),⁹⁰⁹ a més d'altres temes com “Fascist Dictator”, composada el 1978 per The Cortinas; “Mein Kampf” dels Spitfire Boys, inclosa al senzill que publicaren el 1977; el tema inèdit “(I wanna form my own) Nazi Party” de The Models o “Hitler's in the Charts Again”, editada per The Exploited el 1979. També es composaren lletres com “Too many jews for my liking”, del grup Siouxsie and the Banshees, liderat per Susan Ballion, conjunt que acostumava

⁸⁹⁹ M. Muniesa, *Punk rock. Historia de 30 años de subversión*, p. 68-69.

⁹⁰⁰ Els *punks* les adoptaren influenciats per David Bowie i l'edició del disc *Berlin* (RCA, 1973) de Lou Reed, reflexant el seu interès per l'Alemanya decadent i perversa, una Alemanya *no future*. Vegeu D. Hebdige, *Subcultura*, p. 161.

⁹⁰¹ En opinió de Lydon: “Los *punkis* no tenían ni idea de lo que significaba la esvástica [...] la utilizaban de manera inocente, para llamar la atención, porque les habían dicho que las esvásticas estaban prohibidas [...] para ellos significaba algo tabú y antisocial. Nunca se cuestionaron lo que representaba porque eran demasiado ingenuos”, a J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 199.

⁹⁰² Segons Grail Marcus: “Allá por 1978, en Inglaterra la ubicuidad del símbolo había forjado en los medios de comunicación una identificación entre el *punk* y el resurgimiento de los nazis ingleses [...] la esvástica *punk* era un símbolo complejo, una naciente celebración subcultural del más puro racismo, la exigencia de la substitución de los asuntos de siempre por algo más excitante”, a G. Marcus, *Rastros de carmín. Una historia secreta del siglo XX*, Anagrama, Barcelona, 1989, p. 129.

⁹⁰³ Com confirma Chrissie Hynde, cantant del conjunt Pretenders i pionera del *punk*, “Las esvásticas y la ropa sado de los *punkis* era para mostrar su actitud de rechazo al sistema. No compraban esa ropa para asociarse con los fascistas, el Frente Nacional o el sadomasoquismo. Lo que querían era mostrar su rechazo”, a J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 95. En una línia similar s'expressà un *punk* el 1977 en declaracions a la revista *Time Out* quan li preguntaren perquè lluia esvàstiques: “Es que a los *punkis* nos gusta que nos odien”, testimoni reproduït a D. Hebdige, *Subcultura*, p. 162.

⁹⁰⁴ D. G. Puig, “Somos como todo el mundo”, *Vibraciones*, n. 39 (XII/1977), p. 25.

⁹⁰⁵ S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 75.

⁹⁰⁶ J. C. Kreimer, *Punk. La muerte joven*, p. 224. Acusacions similars es donaren a Catalunya a finals dels anys setanta, coincidint amb la difusió del *punk*. Al número d'octubre de 1977 del magazín *Ajoblanco*, l'editor de la revista Star Juanjo Fernández publicà l'article “Punk y fascismo: dos caras de una misma moneda”, recollit a J. Vidal, “Punkalunya”, *El Punt* (4/IX/2006), p. 31.

⁹⁰⁷ Nom amb que es coneixia el cos de presoneres jueves obligades a satisfer sexualment als oficials alemanys destinats al camp de concentració d'Auschwitz durant la Segona Guerra Mundial. El 1977 el grup musical britànic Warsaw passà a anomenar-se així després que un dels seus components llegís el llibre *The House of Dolls*, escrit el 1956 per Ka-Tzetnik 135633 (àlies de Yehiel De-Nur), on descriu el sistema d'esclavatge sexual emprat pels soldats nazis al camp d'extermini. J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk. De Depeche Mode a Franz Ferdinand*, T&B Editores, Madrid, 2008, p. 54.

⁹⁰⁸ De fet les sigles SS feien referència a *Social Security* (la seguretat social britànica). Tot i les lectures en clau nazi que mols crítics realitzaren la banda mai mostrà cap mena de simpatia vers postulats o idees feixistes.

⁹⁰⁹ Segons el fotògraf Bob Gruen: “Los Pistols las utilizaban [les esvàstiques] para asustar y no para reavivar un movimiento nazi. También puede que estuvieran burlándose del miedo ya que seguramente odiaban a los nazis tanto como a todo lo demás”, a J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 141.

a lluir braçalets amb l'esvàstica a les seves actuacions.⁹¹⁰ Proliferaren les salutacions feixistes a la romana en bandes com The Damned, a més de l'exhibició estètica de parafernàlia nazi (com creus de ferro, uniformes i samarretes). Tot plegat evidencià la voluntat de provocació social del *punk*.⁹¹¹ Amb aquesta finalitat els seus seguidors adoptaren símbols denostats com l'esvàstica nazi,⁹¹² a la qual atorgaren una funció decorativa equiparant-la amb altres complements com els imperdibles, els vestits confeccionats amb retalls de cortines de bany, les camises foradades o les canelleres punxegudes. Tot i aquesta exhibició freqüent de creus gammades i emblemes nazis, el *punk* no s'identificà amb la ideologia nacionalsocialista.⁹¹³ Com rememora el músic i crític basc Roberto Moso:

En aquella fase, la provocación estética era total. Recuerdo a un tipo llevando a su compañera atada por el cuello con una correa de perro, ambos maquillados en tonos oscuros, a puro trazo, con las chaquetas llenas de mensajes e imperdibles clavados por la cara.⁹¹⁴

La dissenyadora Vivien Westwood, companya sentimental de McLaren – mànager dels Sex Pistols– i artífex de l'auge del *punk* com a moda,⁹¹⁵ anomenà aquesta indumentària com a “vestuari de confrontació”,⁹¹⁶ una forma de destacar entre la multitud i desvincular-se de la masa.⁹¹⁷ Una altra transgressió evident de l'estil radicà en la peculiar manera de ballar dels joves *punks*, l'anomenat *pogo*, que consistia en botar i donar empentes als membres del públic més propers.⁹¹⁸ La seva invenció s'atribueix popularment a John Simon Ritchie Beverly, *Sid Vicious*, segon baixista dels Sex Pistols.⁹¹⁹

⁹¹⁰ “Siouxsie fue la pionera en el uso provocador de cruces gamadas y diferente simbología nazi dentro de una indumentaria y una imagen cercana al sadomasoquismo y al fetichismo (vestidos de cuero, látex, muñequeras y cinturones de pinchos), y su forma de maquillarse era imitada por la mayoría de chicas *punk*”, a M. Muniesa, *Punk rock. Historia de 30 años de subversión*, p. 105. Vegeu també J. C. Kreimer, *Punk. La muerte joven*, p. 121 i S. Duncombe i M. Tremblay (eds.), *White Riot. Punk Rock and the Politics of Race*, p. 66-67.

⁹¹¹ Segons Lydon: “Pese a toda la parafernalia, las esvásticas, la ropa sadomasoquista y las cadenas, nunca sentimos que hubiera mucha intolerancia. Para nosotros no eran símbolos de intolerancia sino de provocación hacia una generación mayor que tenía que abrir paso a las voces más jóvenes. Para conseguirlo utilizábamos cualquier cosa, aunque las esvásticas se abandonaron muy pronto porque nos dimos cuenta de que no era la forma más inteligente de expresarnos. Cuando todavía era un movimiento pequeño no pasaba nada por utilizar ese tipo de símbolos, pero cuando empezó a crecer no era lógico llevar esvásticas o símbolos de la decadencia alemana, ya que en un contexto más amplio podían transmitir un mensaje equivocado”, a J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 213.

⁹¹² Un dels episodis més populars al respecte fou l'aparició al film *The Filth and the Fury* del baixista dels Sex Pistols, *Sid Vicious*, enfundat en una samarreta vermella amb una gran esvàstica al bell mig. Anteriorment també el cantant del grup, Johnny Rotten, havia lluit creus gamades mal dibuixades a mà a les camises que feia servir en les seves actuacions. El 1972 però el conjunt nord-americà, The New York Dolls, fou el pioner en l'exhibició d'esvàstiques damunt els escenaris, les mateixes, de color fluorescent, les dissenyà Arturo Vega. Vegeu L. Blanco, “Anarchy in fashion”, *Go Mag*, n. 80 (VII/2007), p. 92.

⁹¹³ M. Muniesa, *Punk rock. Historia de 30 años de subversión*, p. 86. Al respecte, Hebdige apunta: “El significante (esvàstica) había sido deliberadamente separado del concepto (el nazismo) que por convención significaba, y pese a recolocarse en un contexto subcultural alternativo, su valor y su atractivo primario derivaba precisamente de su falta de significado [...] fue explotado como efecto vacío [...] el valor central mantenido y reflejado por la esvástica fue la comunicada ausencia de todo valor identificable. En última instancia, el símbolo era tan absurdo como la ira que despertaba”, a D. Hebdige, *Subcultura*, p. 162.

⁹¹⁴ R. Moso, *Flores en la basura. Los días del rock radical*, Hilargi ediciones, Algorta, 2003, p. 36.

⁹¹⁵ Vivienne Isabel Swire va néixer a Glossop (Derbyshire) el 8 d'abril de 1941. Després de conèixer a McLaren, el 1971 inaugurarà al número 430 de King's Road la botiga Let It Rock on exhibí la seva creativitat en dissenys extravagants i innovadors. Es reconeguda com un dels màxims referents de la moda *punk*. El seu estil barreja peces de roba sadomasoquista amb elements tradicionals fusionats amb abillaments com agulles o roba fetixista. Als anys vuitanta inicià una prolífica carrera com a dissenyadora de moda, exposant a ciutats com París, Londres o Tokio, assolint un gran reconeixement internacional. El 1990 va rebre el guardó *British Designer of the Year* per la seva trajectòria.

⁹¹⁶ Citat a H. Hebdige, *Subcultura*, p. 148.

⁹¹⁷ “Los mejores métodos para lograr esto es jugando con su físico. Forzar al máximo el aspecto visual de la personalidad, multiplicar las ideas originales, evitar lo que ya está hecho para todo el mundo, en fin, no ser nunca uno más”, a O. Llopis, “Los imperdibles de la reina”, *Vibraciones*, n. 39 (XII/1977), p. 28.

⁹¹⁸ J. C. Kreimer, *Punk. La muerte joven*, p. 7.

⁹¹⁹ “En l'època en que tocava la bateria a Flowers of Romance –al voltant de 1976, únic any de vida d'aquesta formació comandada per Sioux que més tard formaria Siouxsie and the Banshees– es defineix sobre la marxa i es sintetitzà bàsicament en no eludir l'ensopegada”, a J. Sánchez, *Sobre el punk. Entre la Polla y el papel de Water*, Quarentena

L'exhibicionisme iconogràfic *punk*, com era previsible, provocà l'interès del National Front [NF], que tractà d'instrumentalitzar-lo en favor seu.⁹²⁰ Segons John Tyndall, un dels seus líders: "La idea principal era darles primero un uniforme [...] Captarlos por el lado de la moda al que son tan proclives, como hizo Malcolm McLaren en sus *boutiques*: La esvástica, pese a ser algo de procedencia foránea, nos pareció un buen símbolo".⁹²¹ Tanmateix i de forma majoritària, els *punks* no es van deixar manipular pels partits ultradretans, els quals no compregueren la finalitat caústica que els primers atribuïen a la seva simbologia.⁹²²

Pel que fa a la seva vessant artística, experts com Greil Marcus o Massimo Canevacci entreveuen en alguns cercles acotats que originaren el *punk* la influència directa de diverses avantguardes europees.⁹²³ Entre elles hi figuraven el dadà,⁹²⁴ el lletrisme,⁹²⁵ el futurisme, el surrealisme o el

ediciones, Llinars del Vallès, 2003, p. 64. Com descriu un testimoni present a Londres aquells anys: "Recuerdo que aquellos primeros pogos se hacían saltando de abajo a arriba, así cuando la mara había vuelto a tocar con los pies en el suelo, el sudor que se había quedado suspendido en el aire, en el momento siguiente, había caído sobre nosotros, como una candente lluvia [...] todo el mundo estaba apretujado en primera fila y todo el mundo estaba mojado, nadie se daba patadas entre sí, ni se empujaban, pero entre todos formábamos una masa compacta de saltimbanquis esquizos, neurasténicos y figurando, o suicidios o mania persecutoria, pues todo era bastante teatral", a "Último Resorte", *Música i Decibelios*, n. 1 (2009), p. 2.

⁹²⁰ D. Thompson, *Wheels Out of Gear-2Tone, The Specials and A World in Flame*, Helter Skelter, Londres, 2004, p. xiii.

⁹²¹ Declaracions efectuades al diari *Daily Telegraph* i recollides a J. C. Kreimer, *Punk. La muerte joven*, p. 60-61. Al respecte d'aquest intent del partit ultradretà britànic per rendibilitzar l'auge del *punk*, Kreimer recull el testimoni de diversos seguidors, un dels quals afirmava: "Dejé de usar la esvástica cuando me enteré de otras implicaciones pronazis y porque el National Front decía que los *punks* los apoyábamos al usarlas". Una altre entrevistada assegurava com "usar esvásticas no significa que uno realmente ame al fascismo, sólo sirve para asustar a la gente, pero el problema es que no les asustan porque en lo más profundo de sí la gente también es fascista", *Ibidem*, p. 61.

⁹²² Tot i ser una corrent minoritària si que existiren grupuscles de *punks* propers al NF, com el que confejà el *fanzine* anomenat *Punk Front*, molt exitós a Leeds. En aquesta ciutat els *punks* neofeixistes es trobaven al F Club i, fins i tot, crearen dues bandes musicals: The Venz i The Dentists. Aquests darrers interpretaven en el seu repertori en directe temes com "White Power", "Kill the Reds" o "Master Race". Altres conjunts similars foren Crap i Tragic Minds. Vegeu S. Duncombe i M. Tremblay (eds.), *White Riot. Punk Rock and the Politics of Race*, p. 64.

⁹²³ En opinió del sociòleg Massimo Canevacci: "Del dadá los *punks* recuperan el sentido lúdico, la conversión del estigma en emblema [...] y la negación del futuro [...] Del surrealismo toman la obsesión por la ruptura de códigos, las asociaciones metafóricas, la subversión como política, el privilegio de lo visual [...] Del futurismo comparten la parafernalia tecnológica, la identidad urbana y el colpaso de los símbolos por la proliferación de signos", recollit a H. Porrah, *Negación punk en Euskal Herria*, p. 93.

⁹²⁴ Moviment antiart sorgit durant el primer terç del segle XX que pretenia provocar i destruir els convencionalismes existents en l'art. Del mateix el *punk* recuperà el seu aspecte lúdic i la conversió de l'estigma en emblema: "La cara más extrema del *punk* es fundamentalmente Dadá en 1977: odio la sociedad, odio a la escuela, odio a mis padres, odio el rock'n'roll, no hay trabajo, no hay dinero, no hay futuro", a M. Muniesa, *Punk rock. Historia de 30 años de subversión*, p. 23-24.

⁹²⁵ Corrent intel·lectual gestada a finals de la dècada dels quaranta del segle XX per un grup de cineastes, escriptors i pintors seguidors de les proclames del filòsof francès d'origen romanès Isidore Isou Goldstein, qui proclamà la fi de la poesia de les paraules per deixar pas a la poètica de les lletres i els signes. El 1946 Isou publicà el que hom considera manifest lletrista, *Introduction a une Nouvelle Poésie et a une Nouvelle Musique*, i *La dictadura letrista*. Els seus deixebles foren "habitantes de las barriadas obreras de París y agitadores de la vida nocturna en el ambiente más marginal, vestían ropas rotas y aspecto intencionadamente desaliñado, desafiando todo convencionalismo estético, buscando provocar una reacción de desagrado en quienes eran títeres del gusto burgués, de la tiranía de la estética, en sus propias palabras. Bebedores, bohemios, violentos, muchos de ellos ni siquiera tenían trabajo y vagabundeaban por las calles de París, viviendo en algunos casos de la pequeña delincuencia", *Ibidem*, p. 25.

situacionisme,⁹²⁶ que exerciren de referent teòric de les primeres bandes de *punk rock* aparegudes a la dècada dels setanta.⁹²⁷

Clubs i agrupacions com el Kim Philby Dining o els King Mob esdevingueren l'epicentre del situacionisme britànic radical, moviment filosòfic i artístic que creà corrents de pensament crítics vers la cultura contemporània.⁹²⁸ McLaren, assidu d'aquest darrer grup que fusionava tesis d'aquest corrent amb eslògans dels anarquistes nord-americans The Motherfuckers,⁹²⁹ utilitzà les proclames i manifestos dels situacionistes per bastir un mite al voltant dels Sex Pistols. Induït per McLaren, el grup generà una reacció social contrària a ells degut a les seves constants provocacions i sortides de to. Una resposta que en l'àmbit musical evidencià les contradiccions del *rock- bizz* (negoci del rock) i l'anomenat aburguesament dels idols del rock.⁹³⁰

De manera probablemente no consciente o no organizada en aquel momento, los punks cogen unas guitarras y unos amplificadores y vomitan toda su rabia en ráfagas de violencia sonora de dos o tres minutos están retomando la idea germinal de las vanguardias artísticas de finales del siglo XIX y primeros del XX de que el arte debe ser arrancado de la cultura oficial, del poder político, porque debe dejar de ser el privilegio de una élite [...] El *punk* a lo que aspira fundamentalmente es a destruir ese rock envejecido y acartonado propio de jóvenes que se han hecho viejos y que se han apropiado de la condición de artista. La creación a partir de la destrucción.⁹³¹

El *punk*, en barrejar transgressió i alienació, es convertí en una de les estètiques més influents del darrer terç del segle XX. Els seus primers seguidors foren estudiants d'art o joves londinencs de classe mitja que freqüentaven clubs com The Roxy,⁹³² Vortex,⁹³³ Crackers, Nashville, Hope'N'Anchor o The Man in the Moon i botigues de roba com Swanky o Boy. Es tractava, segons l'esmentat vocalista dels Sex Pistols John Lydon, d'una munió de gent que s'avorria i que s'agrupà per "pura desesperació".⁹³⁴ Estèticament reproduïren la indumentaria de les classes mitjanes de postguerra

⁹²⁶ Hereu del lletrisme, va aparèixer a finals dels anys cinquanta de la mà de Guy Debord, un dels promotors de la Internacional Lletrista que impulsà el 1957 la creació de la Internacional Situacionista [IS], integrant en el mateix moviment al Comitè Psicogeogràfic de Londres, el Moviment Internacional per una Bauhaus Imaginista i la pròpia Internacional Lletrista. De clara inspiració llibertària, tot i la presència de diversos referents marxistes, pren el seu nom de l'obra de l'artista belga Constant, *Per una arquitectura de Situació*. El 1972 l'IS es va dissoldre, alguns dels seus integrants dos anys més tard participaren en l'anomenada Antinacional Situacionista. Per aprofundir en la gènesi i evolució del situacionisme vegeu T. McDonough, *Guy Debord and the Situationist International: Texts and Documents* (2004); S. Plant, *The Most Radical Gesture: Situationist International in a Postmodern Age* (1992); S. Plant, "The Situationist International: a case of spectacular neglect", a S. Home, *What is Situationism: A Reader* (1996); M. Amorós, *Los situacionistas y la anarquía* (2008) i S. Home, *El asalto a la cultura. Corrientes utópicas desde el Letrismo a Class War, Virus, Barcelona, 2002. Respecte a la relació d'aquest amb el punk, inexistent segons John Lydon, vegeu T. Henry, "Punk and Avant-Garde Art", *Journal of Popular Culture*, n. 17, 1984, p. 4; J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, 2007, p. 24 i K. Goffman, *La contracultura a través de los tiempos*, Anagrama, Barcelona, 2005, p. 432-441.*

⁹²⁷ Lydon però rebutja qualsevol vinculació amb el situacionisme i les avantguardes: "¿Quién coño eran los situacionistas? [...] era todo mucho más intuitivo y excitante; no estaba planeado ni manipulado para causar un revuelo intelectual. Era inteligente pero no tenía una filosofía política detrás", a J. Lydon, *Ibidem*, p. 217.

⁹²⁸ S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 75.

⁹²⁹ Vegeu DD. AA., *Motherfuckers: de los veranos del amor al amor armado*, La Felguera, Madrid, 2009.

⁹³⁰ Un altre grup *punk* amb influències artístiques foren The Clash, que s'aproparen a les arts plàstiques i a l'obra dels nord-americans Jasper Johns i Jackson Pollock a més d'altres artistes associats amb l'anomenada escola de l'*action painting*, a J. C. Kreimer, *Punk. La muerte joven*, p. 143.

⁹³¹ M. Muniesa, *Punk rock. Historia de 30 años de subversión*, p. 22.

⁹³² Antiga discoteca d'ambient gai anomenada Sharegramas propietat d'Andrew Czezowsky i situada a Neal Street (Covent Garden, Londres) que durant els anys d'eclosió del *punk* es convertí, sota el nom de The Roxy, en un dels seus epicentres de difusió musical de l'estil en part gràcies a la tasca del seu PD, Don Letts.

⁹³³ Sala situada en els baixos de la discoteca Crackers al número 203 de Wardour Street de Londres.

⁹³⁴ J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 95.

a mode de *collage*, combinant elements d'èpoques diverses.⁹³⁵ Inicialment fou habitual vestir roba deteriorada, com samarretes, texans, monos de treball, vells vestits i, fins i tot, bosses de brossa pintades amb grafitos insolents i agressius. La bijuteria que duïen consistia en imperdibles, grapes, collarets de gos i cadenes amb cadenats. Els pentinats eren eriçats, mal tallats i tenyits amb colors cridaners cercant el màxim efecte antiestètic.⁹³⁶

Utilitzaren l'estil per expressar el seu descontentament vital, duent la màxima *Do it Yourself* (fes-t'ho tu mateix)⁹³⁷ fins a les darreres conseqüències.⁹³⁸ Es bastiren iniciatives basades en la improvisació gestades des de la base, com l'edició dels esmentats *fanzines*.⁹³⁹ L'estiu de 1976 el gruix de seguidors del *punk* ja provenia, però, dels barris suburbials de la capital i d'altres zones urbanes de la perifèria, on s'havia estès l'estil gràcies a la difusió d'aquesta premsa alternativa.⁹⁴⁰

La indústria discogràfica, en primera instància aliena a les bandes *punk*, aviat s'apropà al fenomen. L'èxit assolit pels Sex Pistols, que el 1977 col·locaren el *single* © *God Save the Queen*⁹⁴¹ al número dos de les llistes d'èxit del país,⁹⁴² provocà l'interès de les grans companyies discogràfiques:

⁹³⁵ El vestuari *punk* el confegia un conjunt de peces diverses: "Fue un caos de crestas y cazadoras de cuero, botas militares de goma y zapatos puntiagudos, playeras y gabardinas, rapados a lo *mod* y zancadas a lo *skinhead*, pantalones ajustados y calcetines multicolores, chaquetas militares cortas y botas con puntera metálica, todo ello aglutinado en su sitio y fuera del tiempo por las espectaculares sujeciones (imperdibles y pinzas de tender la ropa de plástico, correas bondage y trozos de cuerda que tantas miradas entre el horror y la fascinación atrajeron sobre sí", a D. Hebdige, *Subcultura*, p. 42-43.

⁹³⁶ R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 25.

⁹³⁷ Segons David Laing el *punk* britànic "adoptaria al menos tres formas principales en la escena musical: a) la actitud "do it yourself" -házo tu mismo- contra las instituciones de la industria musical, b) un camino en la excelencia artística en la opción estilística del *punk* y c) introducción agresiva de nuevos temas y problemas en las letras de la canción popular, algunas rompiendo tabús existentes", recollit a H. Porrah, *Negación punk en Euskal Herria*, p. 83.

⁹³⁸ Com explica Chrissie Hynde, cantant de Pretenders, "lo que pasaba con el *punk* es que ser músico iba contra el concepto mismo del movimiento. En el momento en que alguien se tomaba en serio su talento musical, perdía lo que tenía de interesante el *punk*. Lo que lo hacía emocionante era no tener ni puta idea y subirse al escenario", a J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 216-217.

⁹³⁹ Revistes confeccionades amb fotocopies que convertiren en la "premsa oficial" *underground* del *punk*, incloïen entrevistes i opinions sobre els grups i notícies al voltant dels mateixos, "maquetados de una forma intencionadamente descuidada y barata, y que se venden a un precio que oscila alrededor de los treinta peniques". Algunes de les capçaleres més emblemàtiques del període foren la pionera *Sniffin' Glue* (editada a partir de l'estiu de 1976 per Mark Perry i Danny Barker, arribà als 10.000 exemplars), *Jolt*, *The New Wave Magazine* o *Ripped and Torn*. A les que poc després s'hi afegiren publicacions com *White Stuff*, *Bondage*, *Anarchy in the UK* o *London's Burning*. Vegeu D. G. Puig, "Estética y producción", *Vibraciones*, n. 39 (XII/1977), p. 60.

⁹⁴⁰ Com descriu Lydon: "Muchos chavales de clase media del extrarradio de Londres como Siouxsie, Idol y los Banshees se convirtieron en seguidores de los Pistols porque así cambiaban de ropa, llevaban una imagen diferente y asustaban a papá y mamá. En el otro extremo de la escala social estaba el tipo de clase obrera que encontraba en el *punk* una excusa para montarla. Y además estaba el niño mimado de clase alta que se daba cuenta de que pasear todo el día en el Porsche no era tan divertido como juntarse con el grupo de gente de su generación que le permitía ser consciente de quién era en lugar de hacerle creer que era mejor que los demás", a J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 360. La màxima difusió del *punk* arribà el 1977, no endebades a la capital britànica ja existien més de 300 conjunts musicals del gènere. Vegeu H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, p. 49.

⁹⁴¹ Senzill editat per Virgin records aparegut el 27 de maig de 1977, la cara B incloïa el tema "Did You No Wrong". El text de "God Save The Queen" és ben explícit: "Déu salvi a la Reina/ el règim feixista/ us converteix en mosques/ una bomba H potencial/ Déu salvi a la Reina/ perquè ella no és un ser humà/ no hi ha futur/ en el somni anglès/ no hi ha futur per tu/ Déu salvi a la Reina/ entenem per això/ que nosaltres estimem a la nostra Reina/ Déu diu/ Déu salvi a la Reina/ els turistes porten diners/ però la nostra insígnia no és la que sembla/ Déu salvi a la història/ i a la seva boja desfilada/ el Senyor Déu té compassió/ tots els crims són pagats/ quan no hi ha futur/ com pot haver pecat/ som les flors dels cubells de brossa/ el verí a la teva màquina humana/ som el futur/ el teu futur".

⁹⁴² El 7 de juny de 1977, el dia més destacat dels *Jubilee Days* que celebraven l'aniversari de la reina Elizabeth II i els 25 anys de la seva ascensió al tro d'Anglaterra, els Pistols escenificaren un dels episodis més afamats de la història del *punk*. Damunt d'un vaixell, irònicament batejat com Queen Elizabeth, navegaren pel riu Tamesis interpretant la cançó "God Save the Queen" mentre llençaven excrements damunt un retrat reial, motiu pel qual foren detinguts per la policia a l'alçada de Charing Cross. Com a resultat d'aquests fets foren censurats de ràdio i la televisió a petició de l'Independent Broadcasting Authority [IBA]. A més el Great London Council [GLC], presidit aleshores per Bernard Brook Partridge, prohibí les seves actuacions i les d'altres grups *punk* a la capital com a mesura de seguretat. Setmanes després, Lydon i Cook foren objecte de diverses agressions al carrer. Vegeu J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 184; J. C. Kreimer, *Punk. La muerte joven*, p. 134-135 i S. Colegrave i Ch. Sullivan, *Punk. A Life Apart*, p. 252-253. Sobre el boicot a que es van veure sotmesos vegeu J. C. Kreimer, *Ibidem*, p. 203.

La industria del disco muy pronto comprendió que el *punk*, a pesar de su actitud radical y anti-convencional, movilizó a miles de jóvenes que habían dado la espalda al rock tradicional pero a los que se podía recuperar como mercado si se les sabía vender ese mismo producto pero fabricado y controlado por ellos, por esa industria del disco contra la que el *punk* se rebelaba [...] supieron convertir el *punk* en un objeto de consumo masivo del que eliminaron todo componente supuestamente “peligroso”, y del que además se deshicieron en pocos meses para inventarse un nuevo estilo, vendido como una “evolución” del *punk*, que no era más que una estrategia de *marketing* [...] la New Wave.⁹⁴³

A banda de les multinacionals del sector es crearen segells independents com Chiswick,⁹⁴⁴ Stiff,⁹⁴⁵ The Label, Illegal o Small Wonder, que foren cabdals en l'auge i extensió del *punk*.⁹⁴⁶ Per Howard Thompson, cercador de talents del segell Island records, això suposà la recuperació del control sobre les seves obres per part dels autors. Foren els grups els que dictaren els termes de la relació amb les companyies i no a l'inrevés.⁹⁴⁷

Juntament amb els Sex Pistols destacaren bandes com 101ers (precedent de The Clash), Eddie and the Hot Rods, The Adverts, The Damned,⁹⁴⁸ The Slits, Subway Sect, Generation X o Siouxsie and the Banshees.⁹⁴⁹ La majoria dels integrants de les formacions del gènere provenien d'estrats socials marginals, de famílies empobrides mantingudes per l'assistencialisme governamental creat després de la Segona Guerra Mundial o d'entorns familiars desestructurats.⁹⁵⁰

Es conformaren tres vies de difusió del *punk*: l'associada a una vaga acràcia (representada pels Sex Pistols);⁹⁵¹ la vinculada a les lluites socials (propugnada per The Clash), i una darrera exclusivament centrada en la diversió (encarnada per The Damned):

Si hay una ideología con la que el *punk* a lo largo de toda su historia mantiene una estrecha identificación, esa ideología es el anarquismo. Aunque parte del movimiento *punk* tendrá una visión del anarquismo muy nihilista y muy superficial, basada más en una estética que en una ética, identificando anarquía simplemente con caos, desorden, rebelión, violencia y negación de toda autoridad.⁹⁵²

Estèticament el *punk* reproduí la retòrica autodestructiva, que sociòlegs com Hall i Jefferson vinculen a formes de resistència ritual.⁹⁵³ Un reflex de la seva extracció obrera, producte d'un desencis vital sintetitzat en l'eslògan *No*

⁹⁴³ M. Muniesa, *Punk rock. Historia de 30 años de subversión*, p. 121.

⁹⁴⁴ Creat el 1976 per Ted Carroll, mànager de la banda de rock irlandesa Thin Lizzy, i Roger Armstrong com a subsidiària del segell Rock On records. Inicialment donà a conèixer a grups de l'anomenat *pub rock* per, a posteriori, convertir-se en un dels segells de referència del *punk*. Entre els artistes que formaren part del seu catàleg destaquen The Damned, Motorhead o Skrewdriver.

⁹⁴⁵ Creada per Jack Riviera gràcies al préstec que li feren els membres del conjunt Dr. Feelgood, del qual havia estat *road manager*.

⁹⁴⁶ El 1982 existien a Gran Bretanya 4.500 companyies discogràfiques independents registrades, les quals produïen el 40% del total de discs publicats al país. R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 115.

⁹⁴⁷ D. A. Manrique, “Imperdibles inoxidables”, *El País* (27/VIII/2006), p. 42.

⁹⁴⁸ Vegeu M. Muniesa, *Punk rock. Historia de 30 años de subversión*, p. 103-105.

⁹⁴⁹ Per seguir l'evolució i la incidència del *punk* a Gran Bretanya vegeu A. Ogg, *No More Heroes: A Complete History of UK Punk from 1976 to 1980* (2006); Mojo, *Punk* (2006) i R. Sabin, *Punk rock: So What?: The Cultural Legacy of Punk* (1999).

⁹⁵⁰ S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 98.

⁹⁵¹ Una visió simplista de l'anarquia equiparada al caos que preconitzaven als seus temes. Al respecte vegeu H. Porrah, *Negación punk en Euskal Herria*, p. 88.

⁹⁵² M. Muniesa, *Punk rock. Historia de 30 años de subversión*, p. 21. Vegeu també D. G. Puig, “Estética y producción”, *Vibraciones*, n. 39 (XII/1977), p. 58-59.

⁹⁵³ S. Hall i T. Jefferson, *Resistance Through Rituals* (1976).

Future de llenguatge “sec, directe i dolorós”.⁹⁵⁴ En opinió de Kreimer fer-se *punk* era no poder o no voler aspirar a res.⁹⁵⁵ El *punk* reflectí la recessió econòmica que patia el país.⁹⁵⁶ No debades popularment se l’anomenà “*Dole Queue Rock*” (rock de la cua d’aturats) perquè era habitual veure un cop per setmana joves enfundats en jaquetes de cuir plenes de llegendes subversives anant a cobrar el xec del subsidi d’atur.⁹⁵⁷ El periodista Bruce Dancis ha valorat així aquest estil:

En su mejor expresión, el *punk rock* representa no sólo un enérgico ataque estético a las tendencias dominantes dentro de la música popular, sino también una protesta de las clases trabajadoras contra el paro de los jóvenes, la pobreza, la censura del gobierno, el autoritarismo, el racismo, el fascismo, la industria del disco, el *star-system* y la tradicional relación entre artista y audiencia. En su peor expresión, el *punk* es una manifestación de la desesperación y la decadencia cultural, que representa el nihilismo, el sexismo, la glorificación de la violencia y del imaginario fascista, el sadomasoquismo y la incompetencia musical.⁹⁵⁸

Els aldarulls presents en els concerts (sovint baralles en grup)⁹⁵⁹ afavoriren l’aparició d’una campanya de pànic social generada per la premsa.⁹⁶⁰ Aquesta fou la primera fase del tractament atorgat al *punk* per part de la cultura dominant. Un cop superades la demonització inicial, la pressió policial i de la seva producció cultural, el *punk* es va veure abocat a l’apropiació comercial de l’estil. Això fou possible atesa la difusió massiva d’alguns dels seus elements referencials, tant estètics com musicals. En pocs mesos els mitjans de comunicació reduïren el *punk* a un estereotip i el convertiren en un reclam turístic per a joves atrets per aquest fenomen.⁹⁶¹

El 1978 hom començà a anomenar el *punk* com a *New Wave*, un cop l’establishment n’assimilà bona part del seu contingut transgressor (aquella actitud antisistema que propugnava la llibertat individual davant l’autoritarisme i la destrucció de la cultura dominant sense pretendre articular cap alternativa concreta).⁹⁶² Quan el dia d’Any Nou de 1979 *Johnny Rotten* anuncià el seu nou grup Public Image Limited [PIL] el *punk* semblava ja un vestigi del passat.⁹⁶³ La dissolució del grup coincidí amb una inflexió dels beneficis de l’explotació

⁹⁵⁴ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 110.

⁹⁵⁵ J. C. Kreimer, *Punk. La muerte joven*, p. 65.

⁹⁵⁶ Per John Lydon el *punk* representà una mena de vàlvula d’escapament generacional: “Los laboristas eran un partido soso y sin ideas atractivas. Los conservadores igual. La pelota pasaba de un partido a otro, cuatro años de esto, cuatro años de aquello, y ni siquiera notabas el cambio. La gente joven –y de hecho, la mayoría de la gente– se apartaba de la política porque le parecía una pérdida de tiempo. Vivíamos en una nube de apatía”, a J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 356-357. Vegeu també R. Pedrini, *Skinhead*, p. 116.

⁹⁵⁷ “En Inglaterra, donde ya han florecido en todas las ciudades, sólo durante el mes de julio del 77, los nombres de 104.000 licenciados de nivel A de educación pasan de las listas de asistencia y clasificación a las del cheque de desempleo”, a J. C. Kreimer, *Punk. La muerte joven*, p. 58.

⁹⁵⁸ B. Dancis, “Safety Pins and Class Struggle: Punk Rock and the Left”, *Socialist Review*, n. 8, vol. 39, 1978, p. 9.

⁹⁵⁹ Com els ocorreguts l’abril de 1976 quan una noia va rebre un cop d’ampolla a un club del Soho que li va tallar l’ull durant un recital, o el succeït el 23 d’abril del mateix any al Nashville Rooms on dotze joves foren detinguts per la policia i un noi resultà ferit d’una ganivetada a l’estomac. Vegeu J. Lydon, *No Irish, No Blacks, No Dogs*, p. 123.

⁹⁶⁰ Un titular de premsa de juny de 1977 exemplifica aquesta percepció: “El punk és una amenaça per l’Estat”, *Daily Mail* (10/VI/1977).

⁹⁶¹ I. Vaquero, “Los colores de la calle”, *EGM*, n. 411 (XII/1994), p. 67.

⁹⁶² Segons el sociòleg Jakue Pascual Lizarraga: “El *punk* no pretende modificar el sistema, lo niega porque éste no ofrece otra cosa que la integración sin condiciones”, a H. Porrah, *Negación punk en Euskal Herria*, p. 91. En la mateixa línia s’expressa el periodista Oriol Llopis: “No proponen soluciones porque no hay ninguna aplicable, simplemente es cuestión de cargárselo todo, sin pensar en qué van a poner en su lugar, con qué van a reemplazar lo que quieren hacer añicos. Todo está mal, ¿no? Pues patada que te crió y basta [...] No hay futuro, así que para qué pensar en él...”, a O. Llopis, “Los imperdibles de la reina”, *Vibraciones*, n. 39 (XII/1977), p. 28.

⁹⁶³ Pel sociòleg David Laing la marxa de Lydon dels Sex Pistols el febrer de 1978 suposà un punt d’inflexió notable en el devenir del *punk*. Vegeu D. Laing, *One Chord Wonders: Power and Meaning in Punk Rock*, Open University Press, 1985, p. 106.

comercial del fenomen *punk*. Abocà aquest gènere musical al declivi i incità als seus músics a cercar nous camins per comunicar les seves idees.⁹⁶⁴

El *punk* revitalitzà d'agressivitat i rebel·lia la indústria musical. Aquella tercera generació del rock, segons alguns crítics,⁹⁶⁵ influí directament en els paral·lels *revivals* subculturals de finals dels anys setanta, bastint musicalment estils com l'*skinhead*.

L'ERA TWO TONE, EL REVISCOLAMENT BRITÀNIC

*Just because you're a black boy/ Just because you're a white/ It doesn't mean you've got to hate him/ Doesn't mean you've got to fight/ It doesn't make it alright*⁹⁶⁶
The Specials, "It Doesn't Make it Alright"

Una vegada superat el període d'austeritat postbèl·lic i engegats els processos de descolonització a Àsia i Àfrica, Gran Bretanya assumí l'herència de Churchill alineant-se durant la Guerra Freda amb els Estats Units. Als anys seixanta el govern laborista presidit per James Harold Wilson (1964-1970), representant del corrent tecnòcrata del partit, superà diversos entrebancs com la crisi econòmica de 1966.⁹⁶⁷ La dèbil posició de la lliura esterlina (devaluada el 1967), el tancament del Canal de Suez com a resultat de l'enfonsament de diversos vaixells durant l'anomenada Guerra dels Sis Dies (1967), la no admissió del país a la CEE o els conflictes a Rhodèsia del Sud i a Irlanda del Nord⁹⁶⁸ contribuïren a desestabilitzar política i econòmicament el país. Conjuntura que s'agreuja arran del decret de congelació de preus i salaris promulgat pel govern el 1966 que provocà grans mobilitzacions sindicals.⁹⁶⁹ Aquest escenari de crisi, juntament amb les onades migratòries producte de la desmembració de la *British Commonwealth of Nations*,⁹⁷⁰ afavorí l'aparició durant el bienni 1967-1968 d'un discurs on la immigració i la raça esdevingueren, segons el polític anglès David Childs, unes "obsessions perilloses".⁹⁷¹

Entre 1943 i 1960, 195.200 jamaicans abandonaren el seu país.⁹⁷² Com succeí durant la Primera Guerra Mundial,⁹⁷³ mentre es prolongà el segon

⁹⁶⁴ J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk*, p. 10.

⁹⁶⁵ Seguint aquesta cronologia la primera generació, apareguda a la dècada dels cinquanta, es generà al voltant de la figura emblemàtica d'Elvis Presley, mentre la seva successora, gestada deu anys després, fou liderada per The Beatles, a J. C. Kreimer, *Punk. La muerte joven*, p. 106.

⁹⁶⁶ "Només perquè tu ets un noi negre/ només perquè tu ets blanc/ no vol dir que l'hagis d'odiar/ no vol dir que hagis de lluitar/ això no soluciona res". The Specials, *The Specials* (2Tone records, 1979).

⁹⁶⁷ Per resoldre la mateixa, aguditzada per una crònica inflació i la fi de la plena ocupació el 1958, el govern es va veure abocat a efectuar una retallada pressupostària que afectà estaments com el militar. A partir de 1960 el servei militar deixà de ser obligatori, provocant la professionalització de les Forces Armades.

⁹⁶⁸ El 17 d'abril de 1969, Bernadette Devlin, una jove estudiant republicana irlandesa fou escollida membre del Parlament britànic, era la culminació de les vagues, les marxes i la lluita que dos anys abans havia engegat la Northern Ireland Civil Rights Association liderada pel Dr. Conn i Patricia McCluskey, pel reconeixement dels drets civils de la comunitat nord-irlandesa pel que fa a l'accés al mercat laboral i la compra d'habitatges públics. D. Childs, *Britain since 1945. A Political History*, Routledge, Londres, 1993, p. 203-206.

⁹⁶⁹ Per una acurada aproximació al mandat presidencial de Wilson vegeu A. Seldon, *New Labour, Old Labour: The Wilson and Callaghan Governments, 1974-1979* (2004).

⁹⁷⁰ D. Hiro, *Black British, White British*, p. xxi.

⁹⁷¹ D. Childs, *Britain since 1945. A Political History*, p. 197.

⁹⁷² La presència caribenya a les Illes Britàniques es remunta però als segles XVII i XVIII, producte de l'expansió de l'Imperi britànic i el tràfic d'esclaus que aquest afavorí. Els esclaus arribaren com a mercaderia en vaixells, juntament amb cotó, sucre, te, cafè o rom, als ports de Londres, Bristol i Liverpool. Molts d'ells acabaren treballant en plantacions o com a servei domèstic de militars, oficials de marina i famílies aristòcrates. Vegeu Ll. Bradley, *Bass Culture. When Reggae Was King*, Penguin, Londres, 2001, p. 111.

conflicte bèl·lic internacional molts caribenys arribaren a les Illes Britàniques per treballar en fàbriques d'armament o munició.⁹⁷⁴ Una situació que persistí mes enllà de la seva fi. Així, el 1948 un contingent de 492 jamaicans arribà a la metròpoli a bord del vaixell Empire Windrush,⁹⁷⁵ entre els quals hi havia ex combatents de la Royal Air Force [RAF] que havien lluitat a Birmània i l'Índia,⁹⁷⁶ atrets per les perspectives generades arran de la promulgació de la *British Nationality Act* aquell mateix any.⁹⁷⁷ La xifra d'immigrants augmentà progressivament i durant el 1956 foren 17.000 persones les que emigraren cap a Gran Bretanya⁹⁷⁸ a la recerca d'un lloc de feina.⁹⁷⁹

Malgrat l'augment de les principals fonts de riquesa de Jamaica (les exportacions d'alumini i bauxita es doblaren en només dos anys), les taxes d'atur es situaren entre el 20 i el 35% de la població activa. Molts ciutadans decidiren marxar a la "mare pàtria"⁹⁸⁰ a la recerca de noves oportunitats.⁹⁸¹ El 1958 el número d'immigrants cap a Gran Bretanya ascendí a 9.992 persones⁹⁸² i l'any següent la xifra arribà fins els 12.796.

⁹⁷³ Aproximadament foren 16.000 els voluntaris caribenys que serviren en l'exèrcit britànic durant la Primera Guerra Mundial. Poc després altres indooccidentals arribaren per treballar en la indústria de guerra i la marina mercant, establint-se en localitats portuàries i ciutats importants. Vegeu "From War to Windrush", Imperial War Museum, Londres (13 de juny de 2008 al 29 de març de 2009) i R. Smith, *Jamaican Volunteers in the First World War: Race, Masculinity and the Development of National Consciousness* (2004).

⁹⁷⁴ Un miler de jamaicans foren contractats com a tècnics a la indústria bèl·lica de Merseyside i Lancashire, mentre altres 200, el 1941, treballaren en diverses factories de munició. A més d'aquests treballadors, 10.270 jamaicans foren reclutats per complir el servei militar durant la guerra, dels quals només un terç va retornar a la seva illa natal un cop acabada la mateixa, a I. R. G. Spencer, *British Immigration Policy Since 1939*, Routledge, Londres, 1997, p. 17-18. Sobre les tasques professionals desenvolupades pels treballadors jamaicans a Gran Bretanya durant la Segona Guerra Mundial vegeu M. Sherwood, *Many Struggles: West Indian Workers and Service Personnel in Britain, 1939-1945*, Karia Press, Londres, 1985; Ll. Bradley, *This is Reggae Music*, Grove Press, Nova York, 2000, p. 111 i P. Wright, *The Coloured Worker in British Industry* (1968).

⁹⁷⁵ Per una anàlisi documentada de la travessa feta a través de l'Atlàntic per aquest vaixell que atracà al port de Tilbury el 21 de juny de 1948 vegeu I. R. G. Spencer, *British Immigration Policy Since 1939*, Routledge, p. 51-53; T. Phillips i M. Phillips, *Windrush: The Irresistible Rise of Multi-racial Britain* (1999); T. Sewell, *Keep on Moving: Windrush Legacy-Black Experience in Britain from 1948* (1998) i O. Wambu, *Empire Windrush: Fifty Years of Writing About Black Britain* (1999). També podeu consultar l'aproximació literària de la mateixa feta per l'escriptora britànica d'origen jamaicà Andrea Levy, *Petita illa*, Proa, Barcelona, 2006 i la premsa de l'època: J. P. Gallagher, "500 Hope to Start a New Life Today", *Daily Express* (21/VI/1948), p. 1; P. Fryer, "Five Hundred Pairs of Willing Hands", *Daily Worker* (23/VI/1948), p. 3 i "Jamaicans Arrive to Seek Work", *The Times* (23/VI/1948), p. 2.

⁹⁷⁶ Inicialment els nousvinguts s'instal·laren majoritàriament a Clapham (sud-est de Londres) i a Coldharbour Lane (Brixton), barri on trobaren feina gràcies a l'assistència del Labour Employment Exchange. Altres, els militars que serviren en la força aèria, residiren a Notthingam, Birmingham i Wolverhampton atès que durant la Segona Guerra Mundial foren destinats a bases properes a aquestes ciutats. Poc temps després però alguns d'ells retornaren a Jamaica per servir de nou a les RAF desencisats amb les perspectives de futur que els oferia la "mare pàtria". L'arribada de l'Empire Windrush es convertí en el símbol de l'inici de la societat multiracial britànica. Sis mesos abans havia atracat a Gran Bretanya el vaixell Almanzora amb 150 indooccidentals més, vegeu Ll. Bradley, *Bass Culture. When Reggae Was King*, p. 113.

⁹⁷⁷ El 1948 la *Commonwealth* decidí atorgar la carta de ciutadania britànica a tots els habitants de les colònies, excepte els de la República d'Irlanda. A partir d'aleshores s'establí l'estatus de *Citizen of the United Kingdom and Colonies* [CUKC] o ciutadans de la *Commonwealth* com també se'ls anomenà. Això, juntament amb les campanyes migratòries realitzades pel govern britànic a les colònies, motivà nous èxodes com el protagonitzat aquell mateix any per 180 jamaicans que arribaren al port de Liverpool amb el vaixell *Orbita* els 39 que tres mesos més tard atracaren a la mateixa ciutat a bord del *Reina del Pacífic* o els posteriors traslladats pel *Georgic*. Vegeu P. Fryer, *Staying Power: The History of Black People in Britain*, Pluto Press, Londres, 1984, p. 372.

⁹⁷⁸ Dos anys abans el número de indooccidentals que emigraren a la metròpoli ascendí a 10.500, un increment notable respecte als 2.000 que s'establiren a Gran Bretanya el 1953. Entre 1956 i 1959 foren 90.000 els jamaicans que arribaren a la recerca d'un lloc de treball. Vegeu D. Hiro, *Black British, White British*, p. 6 i T. White, *Bob Marley*, p. 156.

⁹⁷⁹ El British Rail, el National Health Service [NHS] (sanitat britànica), la British Hotel and Restaurant Association o el transport metropolità de Londres, que contractà gairebé exclusivament a inicis dels anys cinquanta treballadors procedents de Jamaica i Barbados (tres quartes parts de la població indooccidental instal·lada a Gran Bretanya prové d'aquestes dues illes), foren els destins laborals dels afro caribenys nousvinguts a la dècada dels cinquanta. Vegeu M. de Koningh i M. Griffiths, *Tighten Up! The History of Reggae in the UK*, Sanctuary, Londres, 2003, p. 11-12.

⁹⁸⁰ Cal esmentar com la formalització de la *British Commonwealth of Nations* el 1931 comportà l'establiment d'una categorització dels ciutadans britànics, reafirmada amb la promulgació 17 anys després de la *British Nationality Act*. Segons aquesta els subdits del reialme es dividien en "ciutadans del Regne Unit i Colònies" i "ciutadans dels països independents de la Commonwealth". Vegeu D. Hiro, *Black British, White British*, p. 187.

⁹⁸¹ *Ibidem*, p. 13.

⁹⁸² Aquell any la xifra de caribenys residents a Gran Bretanya ascendí a 125.000, instal·lats als suburbis de grans ciutats com Brixton (Londres), Handsworth o Lozells (Birmingham), St Ann's (Nottingham), Toxteth (Liverpool) i Bristol. Vegeu el catàleg de l'exposició "From War to Windrush" organitzada pel Imperial War Museum de Londres entre el 13

El progressiu augment del flux migratori que es produí als anys seixanta, sobretot d'habitants provinents de les colònies,⁹⁸³ motivà la por a l'augment de la immigració de color de la *Commonwealth* que escapava de la pobresa i les restriccions de les colònies.⁹⁸⁴ Això forçà a l'administració presidida pel conservador Harold Macmillan (al capdavant del govern entre 1957 i 1963) a prendre mesures. El govern, mitjançant la promulgació el 1962 de la *Commonwealth Immigration Act*, intentà restringir l'entrada dels nouvinguts i el seu accés automàtic a la ciutadania britànica.⁹⁸⁵ Tot i la seva introducció, entre 1960 i 1970, 265.500 jamaicans marxaren del seu país, 32.060 dels quals ho feren el 1960.⁹⁸⁶ Un any més tard s'excediren les 39.000 persones. La dècada posterior, 276.200 habitants abandonaren l'illa caribenya, 142.000 dels quals escolliren com a destí els Estats Units per la seva proximitat geogràfica.⁹⁸⁷ Una situació que s'agreujà quan tres països africans, Tanganyika (posteriorment anomenada Tanzania), Uganda i Kenya aconseguiren la seva independència el 1961, 1962 i 1963 respectivament.

La presència de la nombrosa comunitat jamaicana resultà cabdal en l'evolució i consolidació de l'*ska* i el *reggae* al Regne Unit.⁹⁸⁸ La creixent visibilitat de la comunitat negra indooccidental⁹⁸⁹ abonà el terreny per l'aparició de proclames i discursos populistes, generats tant pels partits extremistes ultradretans⁹⁹⁰ com pels representants de l'ala més intransigent del Partit Conservador. Un testimoni de l'època és explícit:

Existía un gran miedo en el país, miedo a que esa extraña gente pudiera traer consigo crímenes y violencia, rompiendo para siempre la cultura británica. Asimismo, cogían cualquier curro y trabajaban a cambio de un salario bajo.⁹⁹¹

Una de les veus que s'alçà amb major contundència contra l'arribada dels ciutadans de les colònies i la política del govern britànic en relació amb aquesta fou la d'Enoch Powell. El 20 d'abril de 1968 aquest parlamentari conservador proferí un dels seus habituals discursos incendiàries, popularment conegut com

de juny de 2008 fins el 29 de març de 2009 en motiu del 60è aniversari de l'arribada del vaixell MV Empire Windrush i M. de Koningh i M. Griffiths, *Tighten Up! The History of Reggae in the UK*, p. 13.

⁹⁸³ Prop d'un quart de milió de caribenys, molts d'ells originaris d'àrees rurals, s'instal·laren de forma permanent a Gran Bretanya entre 1955 i 1962. Durant els primers sis mesos de 1962 arribaren al país 34.000 ciutadans caribenys. Anteriorment però els jamaicans preferien com a destinació els Estats Units, segons Dilip Hiro, per proximitat i perquè ofería majors oportunitats de prosperitat que la metròpoli. Així fou fins que el govern nord-americà instaurà polítiques més restrictives a la dècada dels cinquanta motivant una transformació de les corrents migratòries existents. Vegeu J. Procter (coord.), *Writing Black Britain: 1948-1998. An Interdisciplinary Anthology* (2000); N. Foner, *Jamaica Farewell: Jamaican Migrants in London* (1979); H. Adi, *The History of African and Caribbean Communities in Britain* (1995); P. Foot, *West Indian Migration to Britain* (1968) i P. Hiro, *Black British White British*, p. 5.

⁹⁸⁴ D. Childs, *Britain Since 1945. A Political History*, p. 197.

⁹⁸⁵ Aquell any la xifra oficial de ciutadans indooccidentals residents a Gran Bretanya era de 300.000. Vegeu Ll. Bradley, *Bass Culture. When Reggae Was King*, p. 112.

⁹⁸⁶ Sobre la política migratòria britànica respecte les seves antigues colònies vegeu A. Bottomley i G. Sinclair, *Control of Commonwealth Immigration*, Runnymede Trust, Londres, 1970.

⁹⁸⁷ Per una acurada aproximació als fluxos migratoris anglo-jamaicans vegeu W. James i C. Harris (eds.), *Inside Babylon: The Caribbean Diaspora in Britain*, Verso, Londres, 1993.

⁹⁸⁸ Es calcula que en l'actualitat l'1% de la població britànica té orígens caribenys, vegeu el catàleg de l'exposició "From War to Windrush", Imperial War Museum, Londres (13/VI/2008- 29/III/2009).

⁹⁸⁹ "Els immigrants eren, el 1966, al voltant del 3,2% de la població de Londres, com també a West Midlands, el 1,8% a West Yorkshire, i l'1% al South-East Lancashire [...] a Brent i Hackney estava al voltant del 7%, a Wolverhampton i Huddersfield, Birmingham i Bradford sobre el 4%", a D. Childs, *Britain Since 1945. A Political History*, p. 200.

⁹⁹⁰ Partits com el National Front [NF] volgueren aprofitar la conjuntura i el descontentament de la ciutadania per donar-se a conèixer i difondre el seu ideari polític radical mitjançant un discurs anti-immigració de caire populista. En aquella època foren habituals els grafitis en vivendes ocupades per immigrants amb llegendes com KBW, *Keep Britain White* [mantingueu blanca Gran Bretanya] i eslògans com *Send Them Back* (retornem-los a casa). Vegeu M. de Koningh i M. Griffiths, *Tighten Up! The History of Reggae in the UK*, p. 13.

⁹⁹¹ "Otra típica historia sobre skins", *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 36.

“*Rivers of Blood*”, a la convenció anual del partit a Birmingham:⁹⁹² “Devem estar bojós, literalment bojós, com a nació al permetre un flux anual de 50.000 dependents...” va afirmar.⁹⁹³ La controvertida oratòria racista de Powell predeia un esclat de violència si no s’aturava el que anomenava “salvatge immigració que assolava el país”.⁹⁹⁴ Les seves declaracions i la seva aposta ferma per dur a terme una política de “reemigració”,⁹⁹⁵ a més de rebre la reprovació de part de la classe política del país⁹⁹⁶ i la comunitat immigrant⁹⁹⁷ pel seu to,⁹⁹⁸ també originaren múltiples mostres d’empatia.⁹⁹⁹ La proclama populista de Powell generà una “amença psicològica”¹⁰⁰⁰ que afavorí l’arrelament del discurs programàtic del NF entre les classes mitja i obrera.¹⁰⁰¹

L’auge d’aquestes propostes coincidí cronològicament amb la revifada de l’estil *skin*, paral·lela al sorgiment de l’anomenada Era Two-Tone,¹⁰⁰² en designar l’esclat de l’*ska* britànic que convergí amb l’anomenat *revival mod* de

⁹⁹² Segons experts com Dilip Hiro, el missatge racial de Powell responia únicament a una estratègia personal per assolir un major protagonisme dins el seu partit i apropar-se al lideratge del mateix. D. Hiro, *Black British, White British*, p. 300. Vegeu “Mr. Powell filled with foreboding on immigrants”, *The Times* (22/IV/1968), p. 2 i “White Power, White Powell”, a D. Hiro, *Black British*, p. 241-253.

⁹⁹³ Dels 2.000 immigrants arribats al Regne Unit el 1953 es passà als 136.000 de 1961, xifres recollides a Z. Layton Henry, *The Politics of Race in Britain*, Allen & Unwin, Londres, 1984, p. 16-29.

⁹⁹⁴ Existien precedents al respecte com els esclats racials ocorreguts el 1958 a Nottingham i Notting Hill i els avalots de Birmingham, Camden Town, Deptford i Liverpool, atats segons Michael de Koningh i Marc Griffiths per una “*anti black hysteria*” promoguda per la premsa. Vegeu R. Thurlow, *Fascism in Britain*, IB Tauris, Londres, 1998, p. 213 i M. de Koningh i M. Griffiths, *Tighten Up! The History of Reggae in the UK*, p. 14.

⁹⁹⁵ Powell fins i tot calculà en 300 milions de lliures la xifra que el govern hauria de pagar per poder repatriar a 700.000 immigrants, a D. Hiro, *Black British*, p. 249. En la història britànica existien precedents de repatriació massiva de ciutadans negres, com els succeïts els anys 1596 i 1786, a D. Hiro, *Ibidem*, p. 302-303.

⁹⁹⁶ *Id.*, p. 242.

⁹⁹⁷ Com a resultat de la difusió del discurs diverses entitats indooccidentals i asiàtiques s’uniren sota l’anomenada *Black People’s Alliance* [BPA]. Els plantejaments de Powell, a més provocaren que els ciutadans immigrants preservessin els seus valors culturals originaris, cohesionant-se al voltant de les seves tradicions com a mecanisme col·lectiu de defensa. Vegeu D. Hiro, *Black British, White British*, p. 146 i 177.

⁹⁹⁸ “Mr. Brown horrified by Powell: Dockers to march”, *The Times* (26/IV/1968), p. 2.

⁹⁹⁹ Visibles en les 43.000 cartes i els 700 telegrams de suport que van rebre els diaris de l’època, davant les 800 cartes i els 4 telegrams emesos pels seus detractors. A més de les poc més de 2.000 missives rebudes a la seva oficina del Parlament i de les marxades i demostracions organitzades arreu del país per treballadors a ciutats i districtes com Londres, Birmingham, Coventry, West Bromwich, Southampton, Southall, Nottingham, Gateshead, Norwich, Preston i Tilbury. El 23 d’abril d’aquell any prop de 1500 estibadors del port de Londres van manifestar-se en suport a Powell el dia en que es debatia al Parlament la *Race Relations Bill*. Actes que es repetiren els dies successius a la capital tot i que també diversos sindicalistes, com els de la factoria Ford de Dagenham, la *National Union of Railwaymen* o l’*Association of Scientific Technical and Managerial Staff* [ASTMS], mostraren el seu rebuig públic a les opinions de Powell. Vegeu “Dockers march for Powell”, *The Times* (24/IV/1968), p. 1 i D. Hiro, *Black British*, p. 243-244.

¹⁰⁰⁰ Segons càlculs publicats a l’època, gairebé un 74% de la població es mostra d’acord amb les seves afirmacions. D. Hiro, *Ibidem*, p. 36 i 243.

¹⁰⁰¹ L’extrema dreta britànica instrumentalitzà les paraules i la figura de Powell, convertint-lo en una mena d’abanderat anti-immigració. El 1970 el National Democratic Party organitzà una campanya sota el lema “Powell for Premier” per promocionar-lo com a nou Primer Ministre, iniciativa secundada pel NF amb les marxades “Powell for Prime Minister”. El juny del mateix any, el número de la revista *Spearhead* (òrgan oficial del NF) publicà a la coberta una fotografia de Powell amb l’eslògan “Bravo Powell!”. Dos anys més tard, el novembre de 1972, la revista repetiria portada aquest cop amb la llegenda “*Immigration, Common Market, Northern Ireland, Enoch Right, Tories Wrong*” (Immigració, Mercat Comú, Irlanda del Nord. Enoch té raó, els Tories malament), a M. Cronin, (ed.), *The Failure of British Fascism*, p. 84-87. Vegeu també P. Ignazi, *L’estrema destra in Europa*, Il Mulino, Bolonya, 1994, p. 70-72; D. Childs, *Britain since 1945*, p. 196-203 i “The Jordans and Mosleyites are rejoicing”, *The Times* (24/IV/1968), p. 10.

¹⁰⁰² Terme que engloba l’estil musical resultant de la fusió de l’*ska* original jamaicà i el *punk rock* britànic aparegut a la dècada dels setanta interpretat per bandes angleses, com The Specials, The Selecter, Madness, The Beat o Bad Manners, la majoria de les quals edità el seu material a segells com 2Tone records, Stiff records o Go Feet records. El mateix fa referència al vestit anomenat *two tone tonic* que lluíen els *mods* i els *skinheads* als anys seixanta, als quadrats blancs i negres adoptats com a icona tant pels *rude boys* com pels *skins* i a la solidaritat existent entre els joves blancs i negres en una període de creixents tensions racials a Gran Bretanya. Dona nom també a la discogràfica més emblemàtica del moment, 2Tone records, fundada el març de 1979 per Gerald Dankey, artísticament conegut com *Jerry Dammers*, teclista de la banda de Coventry The Special AKA (Also Know Automatics), precedent de The Specials. El primer disc editat per 2Tone, el 28 de juliol de 1979, fou el single *Gangsters* que entrà al número sis de les llistes d’èxits i del qual se’n premsaren 5.000 còpies que s’exhauriren ràpidament. A la cara A incloïa una versió *rocksteady* de The Specials del tema “Al Capone” interpretat per Prince Buster el 1964 i a la B la cançó *reggae* “Selecter”, homònima del grup de Birmingham The Selecter. Sobre l’anomenat so 2Tone vegeu el documentat treball de G. Marshall, *The Two Tone Story*, S. T. Publishing, Dunoon, 1993; P. Chambers, *The 2-Tone Trail: The Roots of Two-Tone Music*, Tencton Planet Publications, Coventry, 2005 i S. Colegrave i Ch. Sullivan, *Punk. A Life Apart*, p. 354-355.

1979¹⁰⁰³ i exercí d'amplificador d'aquest gènere jamaicà entre els joves seguidors de la música negra.

Visible a l'East End i Essex,¹⁰⁰⁴ aquest renovat estil *mod* es veié afavorit per l'aparició de grups musicals com The Jam, Squire, Merton Parkas, The Chords, Secret Affair, The Killermeters, Vapors, The Lambrettas o The Purple Hearts i la difusió de *modzines* com *Maximun Speed* (confegit per Kim Gaunt, Clive Reams i Goffa Gladding), *Roadrunner*, *Patriotic*, *Extraordinary Sensations* (editat per Eddie Piller) o *Direction Reaction Creation*.¹⁰⁰⁵ L'exhibició de la pel·lícula *Quadrophenia*,¹⁰⁰⁶ una adaptació de l'opera-rock de The Who, que fou estrenada la mateixa setmana en que es publicà el primer *single* del conjunt The Specials, *Gangsters* (2Tone records, 1979), també ajudà a recuperar l'estil i a internacionalitzar-lo.¹⁰⁰⁷ El film també afavorí de retruc la recuperació del culte *rocker* i de la violència associada a ambdós estils juvenils.¹⁰⁰⁸

L'estètica de la nova generació *mod* de finals dels anys setanta consistí en vestits de tres botons, polos Fred Perry, texans de la marca Levi's i *desert boots*. A més llüïren americanes a ratlles (*boating blazers*), les anomenades sabates de The Jam (o *Jam shoes*), xapes dels seus grups predilectes i *parkes* amb brodats de la diana britànica i noms de bandes que adornaven amb fletxes.¹⁰⁰⁹

Paral·lelament, el revival *ska* d'aquella mateixa dècada comportà la recuperació d'estils juvenils com l'*skin*,¹⁰¹⁰ a l'alça novament des de 1978, i el dels *rude boys*. Aquest darrer abandonà les seves connotacions anteriors per identificar únicament als seguidors dels ritmes jamaicans. Sota la influència de bandes com Slade, The Faces o The Who, grups com Madness o The Specials conferiren nova projecció a la imatge *rude boy*.¹⁰¹¹

No fou fins a finals dels anys setanta però quan l'estil *rude* va reaparèixer. Aquest cop ho va fer a Gran Bretanya de la mà, inicialment, dels joves d'ascendència jamaicana residents al país. Aquests *neorude boys* recuperaren determinats trets estètics dels seus predecessors estenent l'estil entre la

¹⁰⁰³ Des del declivi de l'estil *mod* original a mitjans de la dècada dels seixanta, aquest quedà restringit a cercles *scooterists* del nord del país i a l'escena de clubs *northern soul* que el preservaren fins la seva segona eclosió a finals dels anys setanta. La nostalgia *mod* però fou atida aquella dècada per altres elements com l'edició el 1973 del sisè disc de The Who *Quadrophenia* (Polydor, 1973), el retorn dels Small Faces amb el senzill *Itchycoo Park* (Immediate, 1967) que entrà al *Top Ten* el 1975 i la publicació del disc recopilatori *The Story of the Who* (Polydor, 1976). A partir de 1981 aquest *revival* nostàlgic inspirat per la *new wave* entrà en declivi.

¹⁰⁰⁴ Com explica el cronista *mod* Robert Abella: "A finales del 78 numerosas pandillas de *mods* reclamaban protagonismo copando las primeras filas en conciertos de grupos como Purple Hearts, Indicators, Scooters, Point o los mismos Jam. La estética *mod* había triunfado allí donde el *punk* no había llegado: en suburbios londinenses donde se veía al *punk* como una moda para estudiantes de clase media-alta, en poblaciones en las que se veía al *punk* como la última excentricidad capitalina, entre los que se sentían demasiado pequeños para ser *punks* y entre los que frecuentaban ambientes en los que el *punk* no había calado", a R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 61.

¹⁰⁰⁵ *Ibidem*, p. 62.

¹⁰⁰⁶ La primera projecció del film es va fer durant el festival de cinema celebrat a la localitat francesa de Cannes el 13 de maig de 1979, coincidint amb l'estrena de l'altre pel·lícula del grup, el documental dirigit per Jeff Stein sobre la seva vida i obra titulat *The Kids Are Alright*. A ambdues exhibicions realitzades en un petit cinema de la ciutat assistiren els membres de The Who.

¹⁰⁰⁷ Segons Robert Abella el rodatge del film constituí "un paso más hacia el desarrollo de esa escena *mod* que iba tomando forma, facilitará que *mods* y *scooter-clubs* de toda Inglaterra entren en contacto e inicien una estrecha relación", a R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 53.

¹⁰⁰⁸ Ruano explica al respecte: "El Revival se ve por muchos autores de forma negativa, como una forma de revivir los conflictos de 1964 en los 80, todo bajo la atenta mirada de los medios que tanto daño habían provocado en los 60. Como ejemplo, los disturbios del verano de 1981 durante el carnaval de Notting Hill, donde más de 300 *Mods* se enfrentaron a la policía. Ciertamente es que estas revueltas no fueron tan extendidas como sucedió en los 60", a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 214.

¹⁰⁰⁹ R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 64.

¹⁰¹⁰ Per aprofundir en la revifada dels sons jamaicans a Gran Bretanya a finals de la dècada dels setanta vegeu Ch. Menhorn, *Skinheads: Portrait einer Subkultur*, p. 68-71.

¹⁰¹¹ L. Cane-Honeysett, "Rude Boy records 1966/1967", DD. AA., *Rudies all around*, Trojan records, Cd, 1993.

joventut britànica¹⁰¹² a l'empara de la popularitat assolida per grups *ska* vinculats a l'anomenada *Two Tone Era*,¹⁰¹³ com The Specials o Madness.¹⁰¹⁴ Prèviament artistes jamaicans establerts des dels anys seixanta al país, com el trombonista Rico Rodríguez, el guitarrista Ernest Ranglin o cantants com Robert *Dandy* Livingstone Thompson, Laurel Aitken, Wilfred *Jackie* Edwards o Mike Elliott, havien contribuït també a difondre el gènere.¹⁰¹⁵ La importació de l'estil *rude boy* permeté als joves negres modificar la seva extrema dependència cultural i confegir una identitat pròpia.¹⁰¹⁶ Fou la concreció d'una cultura equivalent a l'originària en l'anomenada comunitat indooccidental.¹⁰¹⁷

A Londres s'obriren clubs com el Q Club, regentat per Count Suckle, dirigits gairebé en exclusiva, a l'emergent clientela negra jove.¹⁰¹⁸ El mateix públic que comprava els *singles*¹⁰¹⁹ dels seus herois musicals a tendes de Brixton, Peckham, Ladbroke Grove o al mercat de Petticoat Lane. Al voltant d'aquests clubs i dels sons importats es plasmà l'estil "*neorude boy*", tot i que amb unes característiques autòctones que diferien de l'original.

Aquesta segona etapa de l'*ska* a Gran Bretanya suposà el retrobament, segons Perdrini, d'aquella "negritud" idealitzada i esvaïda a inicis dels anys setanta.¹⁰²⁰ L'estil importat dels nois rudes, però, encara era malvist al país, on fou qualificat pels mitjans de comunicació com un fenomen relacionat amb la delinqüència.¹⁰²¹ Es continuà caracteritzant estèticament pels barrets d'ala curta (*Pork pie*) introduïts per artistes com Laurel Aitken a les seves gires britàniques, els vestits de *mohair* o alpaca de tres botons, els mocassins *loafers*, les botes *Doc Martens* i la roba de la marca Fred Perry.¹⁰²²

La reinterpretació dels clàssics musicals jamaicans¹⁰²³ per part de bandes influïdes pel *punk*¹⁰²⁴ o el *reggae* (com The Specials, Madness, The Selecter, The Beat o Bad Manners) quallà entre la jove audiència britànica la tardor de 1979.¹⁰²⁵ Una *mixed crowd* formada per joves blancs, indooccidentals, asiàtics,

¹⁰¹² Un element destacat en la revitalització de l'estil *rude boy* fou l'impacte del film *The Harder They Come* (1972, Perry Henzell) entre la joventut britànica. La pel·lícula, a més, recuperava la figura del jove *rude boy* juntament amb la música *ska*, no endebades la banda sonora de la mateixa contenia temes com "Johnny Too Bad", de The Slickers, o "Shanty Town (007)", de Desmond Dekker. Vegeu D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 73.

¹⁰¹³ Per aprofundir en la gènesi d'aquest moviment musical nascut a l'empara de la recuperació dels exitosos sons jamaicans de la dècada anterior vegeu G. Marshall, *The Two Tone Story*, S.T. Publishing, Dunoon, 1993.

¹⁰¹⁴ Conjunts que editaren part de la seva discografia al segell 2Tone records, el logotip del qual, anomenat Walt Jabsco, reproduïa la figura d'un *rude boy*. Vegeu G. Marshall, *The Two Tone Story*, p. 13.

¹⁰¹⁵ Incidiren en la seva difusió les gires britàniques d'artistes com The Heptones, Jimmy Cliff, Toots & The Maytals, *Prince Buster* o Desmond Dekker. Vegeu J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk*, p. 108.

¹⁰¹⁶ L'estil es caracteritzà per "vestits elegants amb els pantalons escurçats fins just damunt del turmell, i les mànigues, just damunt dels canells. El toc final el donaven les sabates molt il·lustrades, i sovint un barret de feltre i ulleres fosques", a G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 14.

¹⁰¹⁷ Sobre els immigrants indooccidentals arribats a Gran Bretanya vegeu N. Foner, *Jamaica Farewell: Jamaican Migrants in London* (1965); R. B. Davison, *West Indian Migrants* (1962) i del mateix autor *Black British: Immigrants to England* (1966).

¹⁰¹⁸ La primera banda en actuar foren The Hot Rod All Stars. Vegeu R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 51.

¹⁰¹⁹ El seu preu habitual era assequible per aquests nois: 14&6 (el popular quart de lliure).

¹⁰²⁰ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 14.

¹⁰²¹ I. Chambers, *Urban Rhythms. Pop Music and Popular Culture*, Macmillan, Londres, 1985, p. 162.

¹⁰²² C. Closa, "The Specials 79/99", *FBI*, n. 22 (20/III/1999), p. 6.

¹⁰²³ Alguns dels temes versionats durant l'etapa Two Tone foren "Long Shot Kick de Bucket" (Trojan, 1969) i "Jackpot", ambdós de The Pioneers (interpretats per The Specials i The Beat respectivament), "Gangsters" de Prince Buster i "A Message to You Rudy" de Dandy Livingstone (enregistrades per The Specials), © "The Prince" també de Prince Buster (Madness), "Rough Rider" del mateix artista (The Beat) o "Tears of a Clown" d'Smokey Robinson & The Miracles (The Beat). Vegeu D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 221.

¹⁰²⁴ Sobre la vinculació d'aquests nous grups amb el *punk*, Suggs, cantant de Madness, manifestà: "El *Punk* nos hizo ver que nosotros también podíamos formar una banda, Había tantos grupos que se había creado todo un circuito de salas en las que podíamos tocar [...] Me acuerdo que me quedaba alucinado viendo a todas esas bandas, y lo que más me acojonaba era lo cerca que estaban de ti", a S. Colegrave i Ch. Sullivan, *Punk. A Life Apart*, Cassell & Co., Londres, 2001.

¹⁰²⁵ El 8 de novembre The Specials i Madness aparegueren actuant a l'edició del *Top of The Pops*, el programa televisiu musical de més seguiment. A més s'inicià l'anomenat 2-Tone Tour: més de 40 concerts dels conjunts Madness

skins, rude boys, mods i algun *punk*¹⁰²⁶ va reprendre l'interès per la música jamaicana i va originar un augment de la demanda de discs originals del gènere.¹⁰²⁷ Les bandes 2Tone demostraren, visible i musicalment segons Hebdige, com l'harmonia racial era possible a Gran Bretanya¹⁰²⁸ en barrejar el renovat *ska* amb l'energia del *punk*.¹⁰²⁹ Ho aconseguiren plasmant l'imaginari generacional, reproduït fidedignament a les seves composicions:¹⁰³⁰

El nuevo *ska* británico se convirtió en la gran sensación del año y en el estilo que mejor se adaptaba al momento musical: el ritmo frenético del *punk*, la nostalgia sesentista *mod* y la comercialidad pop que la *new wave* precisaba, empapado todo ello con ritmos caribeños tremendamente bailables y superando la intrascendencia de la mayoría de los nuevos grupos pop nuevaoleros con letras comprometidas con la realidad social y política del momento.¹⁰³¹

El *convincing popular mix*, que podriem traduir com a “barreja exitosa”¹⁰³² comportà la introducció del *look rude*, bandejats els aspectes més violents de l'estil original pels més festius, adoptat per la majoria de bandes del gènere.¹⁰³³ Una mostra fou la versió *rocksteady* del clàssic *A Message To You Rudy* (Ska Beat, 1967) de Dandy Livingstone feta per The Specials, publicada el setembre de 1979 amb la col·laboració de l'afamat trombonista Emmanuel Rico Rodríguez.

Aquest *british ska revival* ajudà a recuperar figures il·lustres de la música jamaicana, com l'esmentat Rico Rodríguez, The Pioneers, The Maytals, Desmond Dekker o Laurel Aitken, qui juntament amb Prince Buster¹⁰³⁴ participà en diversos festivals a l'època.¹⁰³⁵ El vocalista cubà col·laborà amb bandes

(substituïts a mitja gira pels Dexy's Midnight Runners), The Selecter i The Specials que va estendre el gènere arreu del país.

¹⁰²⁶ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 129.

¹⁰²⁷ Els tres principals focus que evidenciaren inicialment el redescobriments de l'*ska* a Gran Bretanya a finals de la dècada dels setanta foren Londres, Birmingham i Coventry. Al respecte cal destacar com a diferència de la capital a les dues altres ciutats, amb presència d'una nombrosa comunitat indooccidental, les escenes *reggae* i *rock* no restaren segregades, compartint experiències i punts de trobada. Això suposà un cas únic al país. Com descriu Hebdige, “a *pubs* de zones predominantment negres com Balsall Heath o Handsworth a Birmingham no era inusual trobar músics negres i blancs de totes les edats tocant plegats”, a D. Hebdige, *Cut'N'Mix*, p. 112.

¹⁰²⁸ Al respecte, Hebdige recull les declaracions d'un membre de The Specials: “No hem de dir a la gent, ell és negre i jo sóc blanc, o jo sóc blanc i ell és negre. Nosaltres no diem això entre cançons. Vull dir, la gent ho pot veure per ells mateixos. Si no, es que deuen ser cecs o quelcom similar perquè hi han blancs i negres. Estan tocant junts i gaudint de cada minut... és senzillament amor i unitat”, *Ibidem*, p. 112.

¹⁰²⁹ T. White, *Bob Marley*, p. 48. Al respecte Terry Hall, cantant de The Specials, afirmà: “Lo que tratamos de hacer es utilizar esos elementos para hacer algo nuevo. En cierto modo, sigue siendo parte del *Punk*; no hemos tratado de distanciarnos del *Punk*, sólo queremos mostrar un camino distinto. A veces tienes que volver hacia atrás para seguir adelante”, entrevista a Terry Hall, *NME* (1979), recollida a J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk*, p. 102.

¹⁰³⁰ P. Williams, *You're Wondering Now. A History of The Specials*, S. T. Publishing, Dunoon, 1995, p. 25.

¹⁰³¹ R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 67.

¹⁰³² D. Hebdige, *Cut'N'Mix*, p. 109.

¹⁰³³ Segons Hebdige, l'estètica adoptada pels grups 2Tone inspirada en els precedents *rude boys* explicitava voluntariament el mestissatge que proclamaven aquests, una barreja “de revival, op-art i ideals multirracials”, *Ibidem*, p. 108. Una mostra de la mateixa fou la invenció de la quadricula blanc-i-negra *Op* amb que hom identificava la música *ska* a partir d'aleshores i de l'anomenada mascota 2Tone, la figura de Walt Jabsco, un logotip creat per Dammers a partir d'una fotografia en blanc i negre de Peter Tosh on lluia l'estètica *rude boy* que apareixia publicada a una revista. Des d'aleshores el personatge Jabsco s'ha convertit en el símbol identificador de l'*ska* contemporani. P. Williams, *You're Wondering Now*, p. 15.

¹⁰³⁴ El membre de The Specials Jerry Dammers apunta com fou precisament el guitarrista *Jah Jerry*, músic que acompanyà a Prince Buster als seus concerts per Gran Bretanya, qui introduí el ritme *ska* a les illes, “qui en consolidó el sonido enfatizando el sobre-tiempo en lugar del golpe rítmico”, a J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk*, p. 94.

¹⁰³⁵ Aquests conjunts i artistes van veure ressorgir les seves carreres a Gran Bretanya, multiplicant les seves actuacions arreu del país. A nivell discogràfic l'ascens dels grups 2Tone afavorí la publicació de nous treballs, com l'*Lp Black and Dekker* (Stiff, 1980) de Desmond Dekker (que comptà amb The Rumour, una banda britànica de rock, com a grup d'acompanyament en l'enregistrament). També es reeditaren àlbums clàssics de música *ska* de la mà de segells com Trojan. Alguns d'aquests discs que tornaren a editar-se atès l'interès creixent pel gènere foren “Train to Skaville” de The Ethiopians o “Return of Django” de The Upsetters entre altres. Vegeu P. Williams, *You're Wondering Now*, p. 35.

com els *mods* Secret Affair o, fins i tot, The Ruts. Foren grups que barrejaren el *reggae* amb el naixent so *punk*.¹⁰³⁶ Segons l'escriptor Lloyd Bradley, fou una convergència natural produïda perquè tant els *punks* com els joves negres eren pàries de la societat.¹⁰³⁷ L'assagista Servando Rocha afirma que, com succeïa en el discurs del rastafarisme que advertia de la maldat inherent de Babilònia; els *punks* localitzaven aquella marginalitat que anhelaven.¹⁰³⁸

Amb l'exclusió social com a singularitat recíproca, bandes *punk* com The Clash enregistraren versions com "Armagideon Time", de Willie Williams (titulada "Justice Tonight/Kick Over"),¹⁰³⁹ o el "Pressure Drop" de The Maytals.¹⁰⁴⁰ Altres conjunts amb puntuals reminiscències *reggae* foren The Members, The Slits, Stiff Little Fingers,¹⁰⁴¹ Eddie & The Hot Rods o Chelsea (versionant "Many Rivers To Cross" de Jimmy Cliff).¹⁰⁴² Una fusió que cristalitzà en àrees de la capital com Notting Hill (West London), Islington o Ladbroke Grove¹⁰⁴³ i a locals com The Roxy gràcies a les sessions de música jamaicana del PD Don Letts.¹⁰⁴⁴

Un seguidor anònim de la Two Tone, d'origen jamaicà, descriu l'actitud dels grups 2Tone i els lligams amb el *punk* en aquests termes:

¹⁰³⁶ Un mestissatge que obeïa segons, Michael de Koningh i Marc Griffiths, a que ambdós eren estils *underground*, amb pòsits de rebel·lia *anti-establishment*. Vegeu M. de Koningh i M. Griffiths, *Tighten Up! The History of Reggae in the UK*, p. 180-182; D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 95-99 i "Reggae Meets Punk", *Street Kids*, n. 7 (1999), p. 33-36.

¹⁰³⁷ Ll. Bradley, *Bass Culture*, p. 453.

¹⁰³⁸ S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 80.

¹⁰³⁹ Els components de The Clash compartiren escenari en diverses ocasions amb The Specials, amb qui es relacionaren durant aquells anys. Com explica el baixista Paul Simonon: "La gira con los Special AKA fue la hostia, no eran otro grupo más de Punk Rock –ellos iban más allá, hacían algo con lo que además estábamos familiarizados: la música, el estilo y todo eso. Algunos de nosotros también habíamos estado meditados en todo el rollo del Ska, antes de que llegase el Punk", a S. Colegrave i Ch. Sullivan, *Punk. A Life Apart*, recollit a J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk*, p. 99.

¹⁰⁴⁰ The Clash protagonitzà el 1980 el film pseudodocumental *Rude Boy*, dirigit per Jack Hazan i David Mingay, que incloïa la seva actuació en el festival Rock Against Racism celebrat a Victoria Parc el 1978. A més versionaren l'èxitós tema *Police and Thieves* (Island records, 1976) de Junior Murvin, enregistrat originalment l'any anterior sota la supervisió del productor Lee Scratch Perry al seu estudi Black Ark de Kingston, amb qui també gravaren el tema "Complete Control" el 1977. La *cover* de Murvin provocà que Bob Marley composes i enregistres durant la gravació a Londres del disc *Exodus* (Island/Tuff Gong, 1977) el tema "Punky reggae party", una producció també de Lee Perry que comptà amb la col·laboració del conjunt Aswad inclosa originàriament a la cara B del senzill *Jamming* (Tuff Gong, 1977). A la lletra d'aquest *single*, que es va convertir en número nou de les llistes d'èxit britàniques, apareixen diversos grups *punk*: "The Wailers will be there/ The Slits, the Feelgods and the Clash/ Rejected by society, treated with impunity, protected by their dignity". Dos anys més tard, el cantant de *reggae* Militant Barry produí el disc *Pistol Boy* (1979, Manic records) en memòria de Sid Vicious. Vegeu D. Letts i D. Nobakht, *Culture Clash: Dread Meets Punk Rockers*, SAF Publishing, Londres, 2006; D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 95 i D. Thompson, *Reggae & Caribbean Music*, p. 211.

¹⁰⁴¹ Sobre el conjunt nord-irlandés liderat per Jake Burns que versionà temes *reggae* com "Johnny Was" de Bob Marley vegeu R. Link, *Kicking Up a Racket. The Story of Stiff Little Fingers 1977-1983*, Appletree Press Ltd., Belfast, 2009; M. Muniesa, *Punk rock. Historia de 30 años de subversión*, p. 103-104 i el recull de les seves lletres a J. Burns i A. Parker, *Stiff Little Fingers. Song by Song*, Sanctuary Publishing, Londres, 2003.

¹⁰⁴² Altres exemples de la relació entre els grups *punk* i les formacions *reggae* foren els concerts conjunts que oferiren Generation X i Steel Pulse, la gira que compartiren Ian Dury and the Blockheads i Matumbi o quan Aswad telonejà a Eddie and the Hotrods. Al voltant de l'associació entre *reggae* i *punk* és interessant l'article de L. Sansone, "Tendencias en blanco y negro: punk y rastafarismo", *Revista de Estudios de Juventud*, n. 30, Instituto de la Juventud, Madrid, 1988. Vegeu també "Reggae Meets Punk", *Carib Youth Monthly*, Londres, 1982; reproduït al número 7 del *fanzine Street Kids*, p. 34-37; D. Hebdige, *Subcultura*, p. 95 i S. Duncombe i M. Tremblay (eds.), *White Riot. Punk Rock and the Politics of Race*, p. 154-168.

¹⁰⁴³ M. de Koningh i M. Griffiths, *Tighten Up!*, 2003, p. 181.

¹⁰⁴⁴ Nascut el 10 de gener de 1956 a Londres, Letts va estudiar a l'escola Tenison de Kennington. El 1975 va obrir la botiga Acme Attractions a King's Road (Chelsea, Londres) on inicialment es podien comprar màquines *pinball* i *jukeboxes* i, posteriorment, roba i complements. El promotor Andy Czezowski el va contractar com a PD del club The Roxy situat a Covent Garden (el primer club específicament *punk* de la capital), on alternà en les seves sessions temes *punk* amb altres *reggae* i *dub*. El 1978 va rodar el seu primer film, *The Punk Rock Movie*, que documentava els orígens del fenomen a Gran Bretanya. Es convertí també en mànager del conjunt *punk* femení The Slits. El 1984 integrà el grup Big Audio Dynamite juntament amb Mike Jones, membre de The Clash. També formà part del conjunt Screaming Target. Va reprendre la seva carrera com a director amb pel·lícules com *Dancehall Queen* (1997), *The Clash: Westway to the World* (2000) premiat amb un Grammy el 2003, el documental per televisió *Punk: Attitude* (2005) o *The Making of All Mod Cons: The Jam* (2006) entre d'altres. Per aprofundir en la carrera d'aquest polifacètic cineasta amb família originària de Jamaica vegeu la seva autobiografia D. Letts i D. Nobakht, *Culture Clash: Dread Meets Punk Rockers*, SAF Publishing, Londres, 2006. Vegeu també D. Letts, "Dem crazy baldheads are my mates", *The Guardian* (24/X/2001).

Blancos y negros cargando contra la Thatcher encima del escenario, dejando ir arengas a un público con ganas de bailar [...] la 2Tone fue la ostia, el mismo ideal *punk* pero esta vez la banda sonora eran estilos plagiados de mi isla, no demasiado fielmente como cualquier jamaicano podría decirte, pero energía, alegría y ganas de decir algo, que es lo importante.¹⁰⁴⁵

El missatge de denúncia restava implícit en la seva iconografia i en la majoria de temes dels grups 2Tone. Des de crítiques a l'autoritarisme del govern, com © “Stand Down Margaret” de The Beat,¹⁰⁴⁶ fins a mencions a la violència policial,¹⁰⁴⁷ l'atur,¹⁰⁴⁸ l'amenaça nuclear,¹⁰⁴⁹ la recessió econòmica o el racisme existents.¹⁰⁵⁰ Producte de l'escassa i difusa formació ideològica de l'audiència adolescent, als concerts dels grups Two Tone es podien trobar també caps rapats neofeixistes:¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁵ *Street Kids*, n. 7, p. 37.

¹⁰⁴⁶ The Beat, *Stand Down Margaret* (Arista, 1980), un tema *dub* que van incloure al seu quart senzill. Altres cançons que incidiën en l'actuació del govern britànic foren “Maggie’s Farm” de The Specials, una revisió de l’èxit interpretat per Bob Dylan el 1965 a l’àlbum *Bringing It All Back Home* (Columbia, 1965), inclosa a la cara B del senzill *Do Nothing* (2Tone records, 1980).

¹⁰⁴⁷ La major part de les cançons que denunciaven l’actitud dels agents de l’ordre versaven sobre aspectes com la impopular *Suspected Persons Act*, legalment anomenada *Vagrancy Act*, fou promulgada el 1824, les seccions quatre i sis de la mateixa permetien detenir i identificar qualsevol persona que es consideres sospitosa sense proves de cap tipus, d’aquí el sobrenom popular de *Sus*, mot provinent de *suspicious* (sospitós). Finalment fou retirada, i substituïda pel procediment *Stop And Search*, el 1981 després dels greus incidents ocorreguts a Bristol l’any anterior i als succeïts a districtes londinencs com Brixton i Wood Green i a ciutats com Manchester, Wolverhampton i Toxtah (Liverpool) l’estiu d’aquell mateix any (durant els avalots la cançó “Ghost Town” de The Specials assolí el número 1 de les llistes d’èxits del país, on va romandre tres setmanes). Altres temes amb referències antipolicials foren “Do Nothing” de The Specials, “SUS” aparegut al primer àlbum de The Ruts titulat *The Crack* (Virgin, 1979) o “Anti-SUS Poem” de Linton Kwesi Johnson. També centraren les crítiques els procediments de l’*Special Patrol Group* [SPG], una unitat creada el 1965 per la London Metropolitan Police per combatre desordres als carrers o altres tipus d’aldrullis. Les seves actuacions més controvertides foren durant una manifestació convocada per l’ANL a Southall el 1979 en que va morir l’activista Blair Peach (professor del Phoenix Special School de Londres de 33 anys nascut a Nova Zelanda i afiliat al SWP), o la seva participació en els incidents de Brixton el 1981. El 1986 es va dissoldre oficialment per donar pas a la *Territorial Support Group* [TSG]. Aquesta unitat apareix citada en diverses cançons de grups *punk/Oil* com les homònimes “SPG” de grups com The Exploited o Red Alert o al tema “Work Together” de The Oppressed. Vegeu Ll. Bradley, *Bass Culture. When Reggae Was King*, p. 427 i D. Thompson, *Wheels Out of Gear*, p. 161-166.

¹⁰⁴⁸ Als anys setanta la taxa d’atur dels joves indooccidentals a determinats districtes de Londres era quatre vegades superior a la mitjana nacional, a D. Hiro, *Black British, White British*, p. 77.

¹⁰⁴⁹ Rocha descriu com durant més d’una dècada “las continuas referencias a la terrible pesadilla nuclear fueron el epicentro de la lucha política en el Reino Unido. En este sentido, existían dos percepciones. La primera de ellas era el hecho de hallarnos encaminados irremediablemente hacia el desastre a escala planetaria. La segunda era la sospecha de que la clase política ocultaba información, sabía algo que los ciudadanos ignoraban, a modo de un último dato o fecha. La fractura era total y el masivo movimiento por el desarme nuclear, de corte eminentemente libertario, así lo atestiguó”, a S. Rocha, *Agotados de esperar el fin*, p. 141. Formacions musicals com The Specials explicitaren la seva posició al respecte en temes com “Man At the C&A”, no endebades la banda actuà en concerts benèfics de la *Campaign for Nuclear Disarmament* [CND] com el celebrat a Trafalgar Square, West End de Londres, l’any 1980. També The Beat s’implicà en la lluita antinuclear duta a terme pel CND. Vegeu P. Williams, *You’re Wondering Now*, p. 42.

¹⁰⁵⁰ Cançons com “Monkey Murders” de The Beat, “It Doesn’t Make It Alright”, © “Racist Friend” o “Why?” de The Specials denunciaren la situació de racisme existent a Gran Bretanya difonent a la vegada una crida a la unitat dels joves blancs i negres. El darrer tema, obra del guitarrista jamaicà del grup Lynval Golding, rememora l’atac que aquest va patir el 7 de gener de 1982 després d’assistir a un concert de The Modettes a les portes de The Moonlight Club a mans de tres joves racistes que corejaven eslògans del NF i pel qual va haver de rebre 31 punts de sutura. The Specials fou una de les formacions més compromeses en la lluita contra el racisme. El 20 de juny de 1981 organitzaren al Butts Athletic Stadium del districte d’Earlsdon de la seva ciutat el concert Peaceful Protest Against Racism en resposta a la violència generada arran de l’assassinat del jove estudiant asiàtic de 20 anys Satnam Singh Gill, mort el 18 d’abril d’aquell mateix any per caps rapats al centre de Coventry. La segona mort ocorreguda aquell mateix mes al municipi. A més actuaren també a benefici del Leamington Anti-Racist Committee o de l’Anti-Nazi League i RAR participant al *Carnival Against Racism* celebrat al parc Patter Newton de Leeds el 4 de juliol de 1981. Com explica el guitarrista de The Specials Roddy Radiation: “El hecho de que los miembros de la banda fuéramos blancos y negros era algo muy importante para nosotros. El auge de la extrema derecha era algo que nos resultaba muy preocupante en aquel momento”, a D. Thompson, *Wheels Out Of Gear. 2Tone, the Specials and a World In Flame*, Helter Skelter, Londres, 2004, recollit a J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk*, p. 103. Vegeu també B. Bowling, *Violent Racism*, Clarendon Press, Oxford, 1998, p. 62; P. Williams, *You’re Wondering Now*, p. 52-53 i D. Thompson, *Wheels Out of Gear*, 129.

¹⁰⁵¹ Fins i tot s’arribà a especular amb les hipotètiques relacions del cantant del conjunt Madness, Graham Suggs McPherson, amb l’extrema dreta, sobretot a partir dels aldarulls comesos per caps rapats neofeixistes durant un concert del grup londinenc celebrat el 12 d’octubre de 1979 a l’Electric Ballroom de Camden Town (Londres) juntament amb Bad Manners i el quartet de Liverpool Echo & The Bunnyman. Quan els darrers sortiren a l’escenari els rapats

Òbviament molts dels *skins* que seguien a les bandes 2Tone no donaven suport al NF ni al BM. La majoria ni tan sols estava interessada en la política, però malgrat l'òbvia naturalesa multiracial de les bandes, gran quantitat del públic als recitals de 2Tone cantaven cançons donant suport a l'extrema dreta. Un munt d'*skins* no tenien problemes per ballar amb The Beat amb una còpia de *Bulldog* (un *fanzine* nazi) a la butxaca dels pantalons. La majoria ni tan sols s'aturava a pensar en això.¹⁰⁵²

Pel que fa als aspectes estrictament musicals, segons el publicista Rick Rogers (mànager de The Specials), el primer que es va fer fou definir un so que dotés d'una identitat singular al segell 2Tone, que es pretenia fos l'equivalent britànic dels nord-americans Stax i Tamla Motown.¹⁰⁵³ El fenomen 2Tone es va estendre ràpidament arreu del país gràcies a la quota de popularitat assolida per la banda de Coventry The Specials. Les bones crítiques rebudes per part de la premsa musical i la difusió del seu primer *single* al programa de Radio One del prestigiós PD John Peel,¹⁰⁵⁴ a més del Two Tone Tour (iniciat el 19 d'octubre de 1979 a la sala Top Rank de Brighton amb Madness i The Selecter), foren cabdals en aquest sentit.¹⁰⁵⁵

L'èxit de l'*ska* afavorí l'emergència d'una identitat cultural híbrida¹⁰⁵⁶ i la regeneració de l'anomenada escena *skinhead* a Gran Bretanya. Després del seu declivi a partir de 1978 l'estil va viure una revifada, majoritàriament però, allunyat dels preceptes estètics primigenis. La nova generació *skin* reconstruí la seva imatge amb el referent originari dels anys seixanta i l'afegitó del *look punk*, factor clau en la reinvençió *skinhead* una dècada més tard.

El seu seguiment incondicional de les bandes Two Tone, lluny de ser un llast per aquestes, els comportà un gens menyspreable contingent de fans.¹⁰⁵⁷

presentes començaren a fer salutacions romanes i cridar *Sieg Heil*, "cuando los Madness salieron, Suggs trató de calmar los ánimos de los *skins* y pidió respeto para Echo & The Bunnymen. Pero a pesar de sus esfuerzos, el daño ya estaba hecho: al día siguiente, la prensa sensacionalista acusó a Madness y el movimiento 2-Tone en general de congregar a su alrededor a los cachorros del *National Front*, y periódicos como el *Evening News* promovieron el boicot a los grupos de *Ska revival*", a J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk*, p. 107. El fet que Suggs compartís vivenda durant una temporada amb Ian Stuart, posteriorment líder de la banda RAC Skrewdriver, i que aquest aparegués fugaçment al film biogràfic del conjunt Madness *Take It Or Leave It* agreujà també els rumors sobre l'amistat entre ambdós. Uns fets que provocaren el distanciament de Madness vers l'imaginari Two Tone. Vegeu també D. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 112; D. Thompson, *Wheels Out of Gear-2Tone*, p. 92-93 i S. Hamilton, "Teen music scene in England", *The Daily Gleaner* (21/VIII/1989), p. 24.

¹⁰⁵² G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 87. Un component de The Specials afirmà rotund al respecte: "La majoria dels que estaven lligats a activitats del NF no tenien ni idea del que estaven fent, especialment aquells que eren joves i impressionables. Un *skinhead* racista escoltant la musica d'un home negre i pagant diners per veure bandes multiracionals que predicaven la unitat racial, és senzillament un hipòcrita. Jo només vaig demostrar que realment no tenien ni idea del que significava ser al NF o al BM. La majoria dels *skinheads* no són un problema. Realment, estan molt discriminats. La seva aparença intimidada una mica, això és tot, però la seva manera de vestir no és una declaració política i no és gens cert que si ets un *skinhead* hagis d'estar al NF. Realment s'han carregat la cultura *skinhead*. Però podem dir a tothom que si estan al NF o al BM i volen venir als nostres concerts, no els hi volem pas. No són benvinguts. Si han comprat les entrades, bé, mala sort perquè no els hi tornarem els diners. Senzillament no els volem", a P. Williams, *You're Wondering Now*, p. 27.

¹⁰⁵³ G. Marshall, *The Two Tone Story*, p. 15.

¹⁰⁵⁴ El 29 de maig The Specials aparegueren per primer cop al programa de la BBC de John Peel interpretant diversos temes, quatre dels quals: "Gangsters", "Too Much Too Young" (inspirat en el "Birth Control" de Lloyd Tyrell editat per Pama), "Concrete Jungle" i la versió del "Monkey Man" de Toots & the Maytals foren editats dins la serie "The Peel Sessions" pel segell Strange Fruit el 1987. G. Marshall, *The Two Tone Story*, p. 17.

¹⁰⁵⁵ Un altre element que exercí de difusor arreu del país del revival *ska* fou l'estrena del film *Dance Craze* el 1981. En aquesta pel·lícula documental, dirigida pel nord-americà Joe Massot i estrenada el 15 de febrer a Sheffield, aparegueren bandes com Madness, The Specials, The Selecter, The Beat, Bad Manners i The Bodysnatchers. La seva banda sonora, que inclou 27 temes, fou editada per 2Tone records i arribà al número cinc de les llistes d'èxit, on va romandre 15 setmanes. P. Williams, *You're Wondering Now*, p. 50-51.

¹⁰⁵⁶ DYOP. Hebdige, *Cut'n'Mix*, p. 109.

¹⁰⁵⁷ La relació dels *skins* amb The Specials fou estreta des dels seus inicis. Com a mostra de reconeixent vers la seva audiència el grup acostumava a tocar en directe el que anomenaren "Skinhead Symphony", un *medley* que incloïa versions de temes clàssics com "Longshot Kick the Bucket" originari de The Pioneers, l'instrumental "Guns of Navarone" de The Skatalites, "Liquidator" d'Harry J Allstars i "Skinhead Moonstomp" enregistrat 10 anys abans pel conjunt britànic Symarip. P. Williams, *You're Wondering Now* p. 32.

Tot i els problemes que podia generar la presència *skin* als recitals pels eventuais esclats de violència¹⁰⁵⁸ i les invasions d'escenari que protagonitzaren, els grups no renegaren dels seus seguidors:¹⁰⁵⁹ “Montones de *skinheads* se congregaban en sus conciertos, y cuando The Specials subía al escenario, lo invadían para bailar junto a ellos”.¹⁰⁶⁰

A partir de 1981 l'elevat nivell de popularitat de l'*ska* Two Tone va experimentar un ràpid declivi per tres factors: un foren els problemes interns sorgits als grups musicals arran del seu ràpid i exitós ascens, el segon fou que els mitjans de comunicació associaren el gènere *ska* amb els caps rapats racistes, i, finalment, es produïren conflictes en els concerts per enfrontaments entre caps rapats racistes i la resta del públic.¹⁰⁶¹ Enrere quedaren 16 mesos prolífics, d'octubre de 1979 a febrer de 1981 durant els quals les cinc bandes 2Tone més representatives editaren 13 Lp's, 3 Ep's i 36 *singles*.¹⁰⁶² Un període culminat amb l'estrena del film *Dance Craze* (dirigit pel nord-americà Joe Massot i estrenat el febrer de 1981),¹⁰⁶³ llargmetratge amb imatges en directe que repassava la gènesi i evolució d'aquests grups.

Tot i la seva menor repercussió durant aquesta època es formaren altres conjunts com The Apollinaires de Leicester, el combo femení The Bodysnatchers, Friday Club, The Higsons de Norwich o JB's Allstars. Malgrat no gaudir de l'èxit dels seus coetanis feren la seva aportació en la difusió revivalística en clau britànica de l'*ska* des del segell 2Tone.¹⁰⁶⁴

OII! MUSIC, LA FORNADA REBEL

En aquella mateixa dècada les taxes d'atur juvenil, com hem esmentat anteriorment, es dispararen a Gran Bretanya.¹⁰⁶⁵ Les mesures per apaivagar la

¹⁰⁵⁸ Evidenciada en la prohibició d'accés que moltes sales imposaren, l'anomenada “*No skinheads doors policy*” (política a les portes d'entrada als locals que prohibia l'accés als *skins*). Els grups musicals començaren a suspendre algunes actuacions pels aldarulls generats per l'audiència, com en el cas dels concerts de The Specials a Newcastle, Cambridge i Leeds. El juliol de 1980 l'Ajuntament de Londres prohibí un festival 2Tone que s'havia de celebrar a Clapham Common (sud de la capital britànica).

¹⁰⁵⁹ Madness i The Specials feren front a la negativa de moltes sales de permetre l'accés d'*skins*, conscients de que eren el seu públic més fidel, els grups boicotejaren locals com el *night club* Barbarellas de Birmingham per aquest fet. Els freqüents aldarulls generaren l'alarma entre els propietaris de sales. Un dels incidents més remarcats va ocórrer durant el concert celebrat al Hatfield Polytechnic, el 27 d'octubre de 1979, quan una trentena d'*skins* de l'autoanomenada Hatfield Anti Nazi League (o Hatfield Mafia) s'enfrontaren amb simpatitzants del National Front que penetraren al recinte per la força després de que se'ls negués l'entrada durant l'actuació de The Selecter, amb el resultat de 10 persones ferides, 11 detingudes i 1.000 lliures en destrosses. No debades, tal i com assegura George Marshall, organitzacions com el NF o el British Movement consideraren els concerts dels grups 2Tone un terreny propici per captar nous adeptes. També el combo femení The Bodysnatchers va fer costat als seguidors *skins* quan boicotejaren la Convenció Mod celebrada a Hastings per haver prohibit l'accés a *punks* i *skinheads*. Vegeu G. Marshall, *The Two Tone Story*, p. 27-28; D. Thompson, *Wheels Out of Gear*, p. 127 i J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk*, p. 109.

¹⁰⁶⁰ J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk*, p. 106.

¹⁰⁶¹ C. Closa, “The Selecter. Black Britannia”, *FBI*, n. 24 (20/IX/1999), p. 7. Alguns mitjans de comunicació fins i tot arribaren a associar els grups punters de la Two Tone amb la violència racista, com el rotatiu londinenc *Evening News* que publicà una foto de The Selecter, una banda pràcticament integrada únicament per músics negres, sota el titular: “Don't Rock with the Sieg Heilers!” (No ballis amb els *Sieg Heilers!*), a R. Pedrini, *Skinhead*, p. 130.

¹⁰⁶² Dels 151 temes inclosos, un 31%, 47, foren versions, mentre un 18% eren cançons *ska*, un 8% d'*ska'n'blues*, un 22% de *calypso* i les 32 restants, el 21%, properes a estils com el *soul* o el pop. Estadístiques extretes de C. Closa, “2Tone Days. Resumen 1979-1981”, *FBI*, n. 27 (20/VI/2000), p. 7.

¹⁰⁶³ Pocs mesos després de l'estrena del film, David Rodinson inicià el rodatge de *Take It Or Leave It*, la pel·lícula biogràfica del conjunt Madness.

¹⁰⁶⁴ Sobre el conjunt de produccions aparegudes durant l'anomenada Era Two Tone vegeu G. Marshall, *The Two Tone Story*, S. T. Publishing, Dunoon, 1993 i l'article de C. Closa, “2Tone Days. Resumen 1979-1981”, *FBI*, n. 27 (20/VI/2000), p. 5-13.

¹⁰⁶⁵ El 1976 el número d'aturats arribà al milió de treballadors, una xifra que l'any següent s'incrementà fins al milió i mig. El gener de 1982, després de tres anys de mandat de Margaret Thatcher, s'arribà als tres milions d'aturats al país, dada que no es repetia des de la Gran Depressió dels anys trenta del segle XX. Vegeu D. Thompson, *Wheels Out of Gear-2Tone*, p. xi-xii.

recessió econòmica posades en pràctica pel govern fracassaren. Ni el Youth Opportunities Programme [YOP],¹⁰⁶⁶ instaurat l'abril 1978, ni el seu successor, el Youth Training Scheme [YTS], reeixiren.¹⁰⁶⁷ A inicis de 1976 el número de desocupats al país arribà a 1.200.000 persones.¹⁰⁶⁸ Les vagues¹⁰⁶⁹ i manifestacions¹⁰⁷⁰ començaren a sovintejar. El gener de 1977, 25.000 vaguistes es manifestaren a Sheffield contra la pèrdua dels seus llocs de treball i la rebaixa del seu poder adquisitiu. El setembre, policia i piquets s'esbatussaven a la factoria Grunwicks de Willesden (Londres). Lluny de decreïxer, les reivindicacions laborals continuaren a tot el país. El 1979 els treballadors del sector públic es declararen en vaga per les restriccions i la política de privatitzacions duta a terme pel govern, fou el començament de l'anomenat "hivern del descontent". L'inici de la dècada dels vuitanta, com descriu Hebdige, albirava un panorama poc esperançador:¹⁰⁷¹

Per milers de joves britànics que acabaven l'escola, realment no hi havia futur: sense treball, sense oportunitat per trobar una feina, una situació de benestar sota mínims i una possibilitat creixent de guerra nuclear a Europa.¹⁰⁷²

La recessió provocà la reestructuració industrial, reduí dràsticament els llocs de treball en el sector de les manufactures i expandí el sector serveis. El retorn dels conservadors al poder, gràcies a la victòria de Margaret Thatcher el 4 de maig de 1979,¹⁰⁷³ suposà un gir en la política econòmica del país. S'instaurà un sistema de lliure mercat caracteritzat pel desig de frenar el dèficit públic mitjançant retallades socials i un programa de massives privatitzacions que permetessin reduir la despesa pública.¹⁰⁷⁴ La planificació i regulació governamental de les grans àrees de la vida econòmica, inserida en el que determinats experts anomenen *Thatcherism* (1979-1990),¹⁰⁷⁵ evidencià la gestió austera que caracteritzà l'ascensió al poder de la dreta liberal dominant a l'aparell del Partit Conservador.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁶⁶ Programa d'oportunitats juvenils que pretenia crear un quart de milió de llocs de treball per joves anualment. El primer any 162.000 joves d'uniren al programa fins arribar al 550.000 de l'any 1981. Vegeu D. Raffe, "Education Employment and the Youth Opportunities Programme: Some Sociological Perspectives", *Oxford Review of Education*, n. 3, vol. 7 (1981), p. 211-222.

¹⁰⁶⁷ Instaurat el 1983 pel govern de Margaret Thatcher. Es destinava a alumnes d'entre 16 i 17 anys que havien abandonat l'escola als quals s'oferia un curs d'aprenentatge orientat al camp laboral. El 1986 es va estendre a un segon any de formació. Tres anys més tard s'anomenà Youth Training i passà a dependre dels consells municipals.

¹⁰⁶⁸ La taxa d'atur l'agost de 1977 ascendí fins 1,6 milions de desocupats. Un any més tard va rebaixar-se a 1,25 milions. L'octubre de 1980 els aturats arribaren als dos milions de persones, una dada que el gener de 1982 assoliria la màxima de 2.670.000 persones. D. Childs, *Britain since 1945*, p. 303.

¹⁰⁶⁹ Com la duta a terme l'abril d'aquell mateix any pels treballadors del port de Liverpool.

¹⁰⁷⁰ Una de les més importants fou la celebrada el mes de novembre contra les retallades del sector públic, que comptà amb l'assistència de 80.000 persones.

¹⁰⁷¹ Certament el país va viure la pitjor crisi econòmica d'ençà el període d'entreguerres. Una situació que s'agreujà el juliol de 1981 atès els avalots ocorreguts en ciutats com Coventry, Manchester, Liverpool o la pròpia capital, Londres.

¹⁰⁷² D. Hebdige, *Cut 'N' Mix*, p. 111.

¹⁰⁷³ En aquells comicis electorals els conservadors aconseguiren un 49,3% dels vots i 339 escons, 70 més que els assolits pels seus rivals laboristes.

¹⁰⁷⁴ Les primeres empreses que passaren a mans de capital privat foren British Aerospace, Amersham International, Cable&Wireless i BP entre d'altres. D. Childs, *Britain since 1945*, p. 296.

¹⁰⁷⁵ Terme emprat pel sociòleg Stuart Hall per designar l'estil de govern de Margaret Thatcher, associat a les idees de Keith Joseph, Enoch Powell, Friedrich Hayek i Milton Friedman, basat en l'economia de lliure mercat, polítiques de monetarisme econòmic, privatitzacions de les indústries estatals i la confrontació amb els sindicats. Sobre el mateix vegeu E. Edgell, *A Measure of Thatcherism: A Sociology of Britain in the 1980's* (1991); B. Evans, *Thatcherism and British Politics, 1975-1997* (2000); A. Gamble, *The Free Economy and the Strong State: The Politics of Thatcherism* (1994); D. Kavangh, *Thatcherism and British Politics: The End of Consensus?* (1990) i R. Skidelsky (ed.), *Thatcherism* (1989).

¹⁰⁷⁶ Es va pretendre incidir i regular també l'àmbit sindical amb diverses lleis com l'*Employment Act* de 1982 o la *Trade Union Act* promulgada el 1984. Sobre les polítiques d'austeritat econòmica i ferma legislació instaurades per Thatcher vegeu I. Gilmor, *Dancing with the Dogma: Thatcherite Britain in the Eighties* (1992) i A. Seldon, *Britain Under Thatcher* (1999).

El segon mandat de Thatcher (1983-1987) s'agreujà per la intenció de la National Coal Board [NCB]¹⁰⁷⁷ de tancar diverses plantes de producció mineres i retallar prop de 20.000 llocs de treball l'any següent. Aquesta circumstància provocà el ban del Comitè executiu del National Union of Mineworkers [NUM],¹⁰⁷⁸ pel qual aquest sindicat reduiria unilateralment entre un 20 i un 30% la producció fins que les mesures fossin retirades. La central minera convocà una vaga en defensa dels llocs de treball dels seus afiliats que es convertí en un dels conflictes més importants en la història de les lluites laborals a Gran Bretanya.¹⁰⁷⁹

La fermesa del govern *torie* presidit per la *Dama de ferro* evidencià la voluntat del mateix de convertir-se en un partit de llei i ordre. Una determinació similar a la que el gabinet mostrà respecte el conflicte nord-irlandès.¹⁰⁸⁰ Malgrat tot, el Producte Interior Brut va decaure i la taxa d'atur es va triplicar, arribant als tres milions de desocupats. Una situació que segons Jerry Dammers, teclista del conjunt The Specials, era desesperançadora:

Todo el mundo estaba sometido a una enorme presión, y estábamos empezando a cansarnos. El país se estaba viniendo abajo. Viajabas de ciudad en ciudad, y en todas partes te encontrabas con que la situación era insostenible. En Liverpool las tiendas estaban todas cerradas, todo el mundo estaba yéndose a la bancarrota. Parecía que Margaret Thatcher se hubiera vuelto loca, estaba cerrando las industrias, dejando sin empleo a millones de personas.¹⁰⁸¹

En aquest context social, marcat també per l'enllaç reial entre el Príncep Carles i Lady Diana Spencer el 29 de juliol de 1981 i la Guerra de les Malvines el 1982, el *punk* esdevingué inestable, deixant de ser aquell moviment cohesionat del trienni 1976-1979. S'acabà fraccionant i convertint en una moda més, iniciant d'aquesta manera el seu declivi. Per a Marshall es convertí en part de l'ordre establert que fingia repudiar radicalment. El 1978 ja havien aparegut grafits amb l'eslogan "*Punk is Dead*". Ja ni tan sols s'anomenava així. *New wave* era el terme de moda.¹⁰⁸²

¹⁰⁷⁷ Companyia minera britànica dirigida per Ian MacGregor que fou nacionalitzada l'1 de gener de 1947 pel govern laborista de Clement Attlee, precedent de la British Coal Corporation.

¹⁰⁷⁸ Fet públic el 12 de març de 1984 pel seu president Arthur Scargill.

¹⁰⁷⁹ En els setze mesos que va durar la vaga general a la mineria britànica foren detinguts un total d'11.291 miners, 8.392 dels quals foren jutjats. Les pèrdues humanes ascendiren a 11 morts i prop de 1.000 treballadors resultaren ferits en els enfrontaments amb les forces de l'ordre, com els ocorreguts el 29 de maig, el 18 de juny i el juliol de 1984 a Orgreave, prop de Rotherham, entre 10.000 treballadors i 8.000 policies, no debades es recorda els fets com *The Battle of Orgreave*. La situació s'agreujà durant la primera setmana amb la mort a Ollerton del jove vaguista David Jones, natural de Yorkshire, quan formava part d'un piquet. Mesos després un altre treballador, Joe Green, també va perdre la vida en circumstàncies similars a Ferrybridge Power Station (Yorkshire). Totes aquestes xifres, sumades al suport d'altres sindicats com el dels empleats ferroviaris, el dels impressors i els treballadors marítims que recordaven la mobilització solidària internacional que van rebre els mateixos miners i les seves famílies el 1926, el convertiren en el conflicte industrial de major magnitud en la història sindical britànica contemporània. En ell arribaren a participar 196.000 vaguistes. El 3 de març de 1985 la votació duta a terme durant la conferència extraordinària del NUM posà punt i final a la vaga sense haver aconseguit els seus objectius. Una dècada més tard el sector fou privatitzat per la firma RJB Mining. Vegeu S. Milne, *The Enemy Within: Thatcher's Secret War Against the Miners* (2004); H. Beynon, *Digging Deeper: Issues in the Miners Strike* (1985) i la crònica diària escrita per un dels miners protagonistes A. Wakefield, *The Miners Strike Day by Day: The Illustrated 1984/85 Diary of Yorkshire Miner Arthur Wakefield* (2002).

¹⁰⁸⁰ La vaga de fam iniciada el desembre de 1980 per militants de l'IRA empresonats a l'H-Block de la presó de Maze (Belfast), que el març de 1981 va reprendre Robert George Bobby Sands fins morir el 5 de maig dies abans que ho fessin els seus companys Francis Hughes, Raymond McCreech, Martin Hurson, Kevin Lynch, Kieran Doherty, Thomas McElwee, Michael Devine, Patsy O'Hara i Joe McDonnell; va internacionalitzar la causa nord-irlandesa. Aquesta recobrà notorietat i obligà al govern a prioritzar-la en la seva agenda, no debades el 27 d'agost de 1979 Lord Louis Francis Albert Victor Nicholas Mountbatten, almirall de la marina britànica i comte Mountbatten de Burma, fou assassinat en un atemptat reivindicat per l'IRA-provisional [PIRA] mentre estíejava a Mullaghmore.

¹⁰⁸¹ Entrevista a Jerry Dammers, *The Guardian* (8/III/2002).

¹⁰⁸² G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 65.

Mentrestant, paral·lelament, l'estil *skinhead* vivia un període de revitalització, l'abans esmentat *revival*.¹⁰⁸³ L'evolució de l'era Two Tone i focalitzat al barri londinenc de l'Est End coincidí temporalment amb la popularització d'un nou gènere musical: la música *Oi!*, expressió sobre la que existeixen diverses versions del seu origen.¹⁰⁸⁴

Un retorn que poc tenia a veure amb el precedent original ja que els nous *skinheads* sorgiren simplement com *punks* amb el cap rapat.¹⁰⁸⁵ Com explica l'antropòleg Carles Feixa, *skins* i *punks* compartiren l'origen proletari, la vinculació a un territori, l'actitud agressiva, alguns elements estilístics (les botes, el cabell curt), el gust per la música ràpida, el rebuig a les forces policials i un cert sentit de la britanicitat.¹⁰⁸⁶

Aquesta revisió més proletària i radicalitzada del *punk*,¹⁰⁸⁷ etiquetada successivament pel setmanari *Sounds* el 1979 com *Real Punk*, *New Punk* o *Street Punk*,¹⁰⁸⁸ va aparèixer plenament definida poc després,¹⁰⁸⁹ de manera que en un parell d'anys l'estil *skinhead* va renéixer massivament.¹⁰⁹⁰ Evidencià però notoris canvis estètics, com l'ús de les caçadores *bomber* i de les samarretes enloc de les camises o la roba militar, esdevenint un *look* més agressiu.¹⁰⁹¹ En el cas de les noies les transformacions en la imatge, tendents a reproduir estereotips de masculinitat, foren diverses. Perceptibles en el tall de cabells rasurat, tenyit o decolorat, l'ús de botes altes (de 14 a 22 forats), els texans ajustats arremangats per deixar entreveure el calçat, els pantalons de camuflatge militar i els cada cop més freqüents tatuatges.¹⁰⁹²

Els autoanomenats hereus del *punk* més genuí o "*punk sense pose*", tal i com els definí el cantant Micky Fitz,¹⁰⁹³ pretenien acabar amb els *punks* de classe mitja i els comerciants que es lucraren de l'estil.¹⁰⁹⁴ Anhelaven recuperar l'esperit de rebel·lia contestatari del *punk* precedent gestat a finals de la dècada dels setanta. Grups com Cock Sparrer (que per l'escriptor Stewart Home difícilment quadrarien dins la definició *punk rock* sinó fos per les seves lletres i

¹⁰⁸³ Fins aleshores l'estil *skin* restava marginal, tot i mantenir certa presència durant la primera meitat de la dècada dels setanta a les Midlands i a algunes ciutats industrials del nord del país.

¹⁰⁸⁴ L'origen del mot esdevé difús, si bé la versió més fiable fa referència a la conjunció en dialecte *cockney* dels mots *Eh You* (eh tu), amb que s'inquiria l'atenció de qualsevol persona al barri de l'East End de Londres, si bé altres fonts apunten a la frase feta *Hey, pay attention to me*, vegeu F. Hauptfhrer i T. Smith, "With Ready Fists and Rage, Britain's Skinheads Alarm an already Troubled Country", *People* (VII/1981), p. 54. El crit fou popularitzat pel conjunt Cockney Rejects arran de la publicació del tema "Oi, Oi, Oi" inclòs al disc *Greatest Hits Volume 2* (EMI, 1980). Sobre l'aparició del terme *Oi!* per designar els grups musicals vinculats a l'estil *skin* vegeu G. Johnson, *The Story of Oi! A View from the Dead-end of the Street*, Babylon books, Manchester, 1982; N. Knight, *Skinhead*, Omnibus, Londres, 1982 i M. S. Hamm, *American Skinheads: The Criminology and Control of Hate Crime*, Praeger, Westport, 1993, p. 34.

¹⁰⁸⁵ G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 66.

¹⁰⁸⁶ C. Feixa, *De jóvenes, bandas y tribus*, Ariel, Barcelona, 1998, p. 157.

¹⁰⁸⁷ El periodista Jerry Harrys, col·laborador del magazín *Sounds*, manifestà com "la mejor forma de describir el *Oi!* es como *punk* proletario, *working class punk*", fragment d'un article seu reproduït a "Oi! the story", *Street Kids*, n. 7 (1999), p. 28.

¹⁰⁸⁸ Coneguda així pel seu afany de recuperar el llegat pretesament original d'aquest gènere i per la seva afinitat vers el seu referent musical més immediat i l'extracció social de la majoria de membres de les bandes que s'hi van adherir. Vegeu D. Thompson, *Wheels Out of Gear*, p. 143.

¹⁰⁸⁹ "A Gran Bretanya, el *punk* es va anar diluïnt a causa de la comercialitat, perquè van entrar en joc grans segells discogràfics com Warner, Virgin o la mateixa CBS. Mentre les bandes acceptaven emoluments considerables, sorgia amb força una nova onada de grups que desitjaven recuperar la part més rebel i radical del *punk*", a C. Viñas, *Música i skinheads a Catalunya. El so de la política*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 2001, p. 80. Grups com The Clash i Vibrators signaren contracte amb CBS, mentre The Stranglers fitxaren per United Artists, Polydor es va fer amb els serveis de The Jam i Sham 69 i Track amb Johnny Thunder i Heartbreakers.

¹⁰⁹⁰ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 13.

¹⁰⁹¹ "Skinhead Clothing", *Street Kids*, n. 2 (1995?), p. 32.

¹⁰⁹² En aquella època reduïts a la iconografia patriòtica britànica, a més de flors, calaveres i altres dissenys propers als gustos musicals personals.

¹⁰⁹³ Fitz fou el cantant i fundador del conjunt The Business, a G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 104.

¹⁰⁹⁴ J. Harris, "Oi! the Story", *Punk Lives*.

la seva imatge),¹⁰⁹⁵ UK Subs, The Ruts, Menace, The Lurkers, Slaughter & The Dogs, Sham 69 o Angelic Upstarts, definits pel periodista Garry Bushell com els “socialistes del carrer”, esdevingueren els pioners de l’anomenat *streetpunk*.¹⁰⁹⁶ La banda liderada per Pursey, mantenint-se en la línia d’antecessors com The Clash o els Sex Pistols,¹⁰⁹⁷ gaudí de cert èxit entre aquells fans que sentien com una traïció els contractes signats per moltes bandes *punk* amb les grans discogràfiques de l’època.¹⁰⁹⁸

Posteriorment, a aquestes formacions se’ls uniren altres integrades pels seus seguidors com els Cockney Rejects (grup que mai es va interessar per la política), Infa Riot, Criminal Class o Red Alert entre altres. Aquestes bandes acabaren per redefinir els paràmetres del nou gènere hereu del *punk*.

Els concerts, a locals com The Brigde House,¹⁰⁹⁹ foren els espais de trobada al voltant dels quals es gestà la naixent escena *Oi!* Altres grups que seguiren l’estela dels anteriors foren: 4 Skins, Subculture, The Exploited, The Last Resort, The Strike, Blitz, The Business o Angela Rippon’s Bum. Cal tenir present també la generació formada per conjunts com Toy Dolls,¹¹⁰⁰ The Gonads,¹¹⁰¹ The Blood,¹¹⁰² Peter & The Test Tube Babies o Splodgenessabounds.¹¹⁰³ Un conjunt de grups que evitaren la marginació posterior a que es va veure sotmesa la música *Oi!* gràcies als seus lligams amb el *punk* més desenfadat.

Garry Bushell,¹¹⁰⁴ periodista del setmanari musical *Sounds*,¹¹⁰⁵ fou qui primer definí aquesta fornada de bandes properes al so *punk* com a *Oi! bands*. Bushell, un dels seus impulsors i mentors, fou qui creà el terme *Oi! music* per englobar aquest nou corrent musical definit com “la veu dels nois de la classe obrera”. Discs recopilatoris com *Oi! The Album* (EMI, 1980)¹¹⁰⁶ o *Carry On Oi!*

¹⁰⁹⁵ S. Home, *Cranked Up Really High: Genre Theory and Punk Rock*, CodeX, Hove, 1995.

¹⁰⁹⁶ Nom amb que també es coneix aquesta reconversió del *punk* de carrer.

¹⁰⁹⁷ Una bona prova d’això foren temes crítics com “What Have We Got?”, “Rip Off” o “Hey Little Rich Boy”.

¹⁰⁹⁸ Una percepció evident a la lletra de la cançó “Where Are They Now?”, composta el 1982 pel grup Cock Sparrer, on retòricament pregunten que se n’ha fet aquells personatges que encapçalaren el *punk* a finals de la dècada dels setanta: els crítics del *NME* Julie Burchill i Tony Parsons, el cantant de The Clash Joe Strummer, el líder dels Sham 69 Jimmy Pursey i la veu dels Sex Pistols, Johnny Rotten.

¹⁰⁹⁹ Local regentat per Terry Murphy i els seus fills, Lloyd, Terry i Glen, també boxejadors. Situat a Canning Town (est de Londres), va esdevenir “incubadora de l’escena *Oi!* londinenca”. Vegeu J. Turner, *Cockney Reject*, p. 55-56.

¹¹⁰⁰ Per més informació sobre aquest trio *punk* de Sunderland liderat pel guitarrista Michael Olga Algar creat el 1979 vegeu I. Gasper, *Burning Britain. The History of UK Punk 1980-1984*, p. 127-132.

¹¹⁰¹ Per aprofundir en la trajectòria d’aquest grup fundat el 1976 al sud de Londres que el juliol de 1982 debutà amb el senzill *Pure Punk For Row People* (Secret, 1982) vegeu M. Mader, *Oi! The Book Vol. 1*, p. 106-108 i *Ibidem*, p. 278-283.

¹¹⁰² Sobre aquest conjunt *punk* britànic creat a inicis de la dècada dels vuitanta influït pel *heavy metal* vegeu M. Mader, *Ibidem*, p. 86-89.

¹¹⁰³ Precursors de l’anomenat *punk pathétique* i autors de l’exitós tema “Two Pints of Lager”. Sobre la banda gestada el 1979 per Max Splodge. *Id.*, p. 80-82.

¹¹⁰⁴ Nascut el 13 de maig de 1955 a South London, aquest periodista va escriure articles sota el pseudònim Jerry Harris. Inicià la seva carrera professional a mitjans de la dècada dels setanta i, anteriorment escrigué en premsa alternativa, com el fanzine *Napalm*. Amb 18 anys formà part de la redacció del diari *Socialist Worker* i entre 1978 i 1985 publicà articles al magazín musical *Sounds*, el primer dels quals fou una crònica dels discs editats per UK Subs i The Clash publicada el juny de 1978. Col·laborà amb diaris com *The Sun*, *Evening Standard* o *The Daily Mirror*. Publicà conjuntament amb Ross Halfin, la biografia del grup *heavy* Iron Maiden, *Running Free: The Official Story of Iron Maiden*, Zomba Books, Londres, 1985. Posteriorment va prosseguir la seva trajectòria als mitjans de comunicació com a escriptor, crític televisiu i presentador de televisió. El 1975 havia format el grup Pink Tent, i més tard integrà la banda *Oi! The Gonads*, a més de col·laborar amb grups com The Prole, Orgasm Guerrillas o Lord Waistrel & The Cosh Boys. Exercí com a mànager de bandes com Cockney Rejects o The Blood. Políticament allunyat del seu socialisme inicial, a les eleccions generals de 2005 fou candidat de l’English Democrats Party, partit contrari a la integració europea, per Greenwich i Woolwich aconseguint 1.216 vots (un 3,4%), per després passar a ser candidat del UK Independence Party [UKIP] per South Staffordshire. Vegeu l’entrevista publicada a M. Mader, *Oi! The Book Vol. 1*, p. 130-132; “English Democrats”, *Searchlight*, n. 367 (I/2006), p. 25 i la seva autobiografia G. Bushell, *Bushell On the Rampage*, Apex Publishing, Essex, 2010.

¹¹⁰⁵ Juntament amb el *Melody Maker*, *New Musical Express* (NME) i el *Record Mirror*, el *Sounds* va esdevenir un dels quatre gran setmanaris musicals del país, amb tiratges que oscil·laven entre els 250.000 i els 400.000 exemplars.

¹¹⁰⁶ Coproducció finançada per *Sounds* i la pròpia EMI.

(Secret records, 1981)¹¹⁰⁷ recolliren les essències d'aquestes formacions. A més, articles com "The New Breed", aparegut a *Sounds*, o la periòdica "Oi! The Column", atorgaren al fenomen certa visibilitat mediàtica.¹¹⁰⁸ Segons Bushell:

Les bandes i el material ja hi eren, els Cockney Rejects i els seus seguidors, que formaren les seves pròpies bandes. Tot el que vaig fer va ser escriure sobre això, cosa que probablement li va donar força per convertir-se en quelcom més gran.¹¹⁰⁹

La música *Oi!*, tot i contenir referències a lluites socials i bastir-se en la quotidianitat de l'obrerisme,¹¹¹⁰ va romandre al marge de qualsevol plantejament polític. Per això Marshall definí aquest gènere musical com "la política del carrer i no la de les urnes".¹¹¹¹ Fou la suma de la irreductible radicalitat anti burgesa *skin* i el pòsit social revolucionari del *punk*.¹¹¹²

La seva audiència fou diversa, els *skins* acostumaven a ser minoria als concerts, on el públic era una amalgama de *punks* i *herberts*.¹¹¹³ Aquests darrers eren els nois que no s'ajustaven estèticament a l'estandart *punk* i *skin* però si compartien l'esperit exposat per Garry Johnson: "*Oi!* és rock and roll, cervesa, sexe, anar a concerts, morir-se de riure una estona, barallar-se, és la nostra vida, el nostre món, és el nostre estil de vida".¹¹¹⁴

Jeff *Stinky* Turner, cantant dels Cockney Rejects, manifestà el 1980 que la música *Oi!* no tenia res a veure amb la política.¹¹¹⁵ Hi havia també, però, opinions discrepants com la defensada per Thomas Mensforth *Mensi*, cantant d'Angelic Upstarts, que vinculà el gènere a posicionaments anti-*tories* i pro-laboristes. Per la seva part, Lee Wilson, membre d'Infa Riot, sostenia que la música *Oi!* era la veu dels nois del carrer de qualsevol lloc.¹¹¹⁶

Els grups *Oi!* malgrat no significar-se obertament amb cap ideari polític concret, tret d'un patriotisme exaltat, participaren i, fins i tot, organitzaren diverses iniciatives i concerts de caire social. Entre aquestes destacaren les actuacions en favor de la Preservation of the Rights of Prisoners [PROP],¹¹¹⁷ o els recitals de suport a vagues de treballadors.¹¹¹⁸ Alguns conjunts composaren cançons sobre les vagues dels miners¹¹¹⁹ o intervingueren en concerts

¹¹⁰⁷ Número 60 a les llistes d'èxits l'octubre d'aquell any amb més de 35.000 còpies venudes.

¹¹⁰⁸ "Bushell amb un parell de fotos explosives de les noves crestes de les besties d'Edimburg, The Exploited [...] i dos eslògans: *Punk's not dead* i *Oi*, aconsegueix suport publicitari pel nou *punk*", a "El punk en España", *Rock de Lux*, n. 27 (II/1987).

¹¹⁰⁹ G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 97.

¹¹¹⁰ Pedrini identificà el rerefons crític del gènere amb una "vaga ideologia socialista". Vegeu R. Pedrini, *Skinhead*, p. 135.

¹¹¹¹ G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 104.

¹¹¹² "L'*Oi!* music va aglutinar a *punks* i *skins* sota una mateixa música i un mateix ideal, el de la diversió per tots els nois de la classe treballadora. *Oi!* no era ser comunista, com tampoc era ser nazi. Era ser un noi nacionalista, orgullós de la seva condició a la vida i arrogant davant les classes més benestants", a "Skinheads", *The Firm*, n. 1 (II/1990), p. 5.

¹¹¹³ Aquest darrer mot fa referència a aquells joves britànics de classe obrera seguidors dels grups de música *Oi!* que no seguien cap estètica ni estil juvenil concret. Vegeu G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 69.

¹¹¹⁴ *Ibidem*, p. 116.

¹¹¹⁵ "Som només bandes *working class* i si tu no ho ets et donarem una puntada als ous" declarà en un article aparegut inicialment a *Sounds*, reproduït a les pàgines del *fanzine* madrileny *Street Kids*, n. 7, p. 32.

¹¹¹⁶ "Oi! the Story", *Street Kids*, n. 7, p. 32.

¹¹¹⁷ Organització creada l'11 de maig de 1972 amb l'objectiu de defensar i protegir els drets dels presos i assistir-los durant la seva rehabilitació i reintegració social. Coordinà més d'un centenar d'accions de protesta, vagues i manifestacions davant les presons britàniques, com la vaga de 24 hores duta a terme el 4 d'agost de 1972 en 33 centres penitenciaris del país que comptà amb la participació de 33.000 presos. Les dues actuacions musicals benèfiques es celebraren l'estiu de 1980 a la taverna Bridge House i foren coordinades pel baixista del grup 4 Skins, Hoxton Tom McCourt, juntament amb el periodista Garry Bushell i Terry Murphy, el propietari del local que tenia vincles familiars amb membres d'aquesta organització.

¹¹¹⁸ Com els realitzats dins la campanya *Victory To The Miners* el 1985 en que actuaren grups com Red London o Last Rough Cause.

¹¹¹⁹ Un exemple foren els temes "Blackleg Miner" i "Jarrow Women" d'Angelic Upstarts, inclosos al seu disc *Last Tango in Moscow* (Picasso 1984).

organitzats per Rock Against Racism [RAR].¹¹²⁰ Altres participaren en l'Anti Nazi League Carnival¹¹²¹ i en campanyes com *Right To Work*,¹¹²² la *Campaign for Nuclear Disarmament* [CND]¹¹²³ o *Troops Out of Ireland*.¹¹²⁴

El primer concert de música *Oi!* es celebrà a l'Allan Pullenger Center de Southgate (nord de Londres) el gener de 1979 davant 300 persones. Hi actuaren els grups Infa Riot, Criminal Class i Angelic Upstarts, que a darrera hora substituïren als 4 Skins. Tanmateix, el recital no va poder acabar com a conseqüència dels aldarulls generats pels assistents.

El següent concert es va dur a terme a The Bridge House (Canning Town), amb 4 Skins, Vice Squad, Anti-Establishment i Judge Dread, que actuaren davant prop mig centenar de persones. El tercer d'aquests esdeveniments pioners de música *Oi!* es realitzà a la sala Acklam Hall (oest de Londres) novament amb el grup Anti-Establishment, aquest cop acompanyats per The Last Resort i Infa Riot. Aquests darrers però no van poder finalitzar la seva actuació per una multitudinària baralla, que acabà amb set ferits, iniciada entre el públic per la banda *skin* de Ladbroke Grove.

L'associació de l'*Oi!* amb la violència¹¹²⁵ comportà el declivi gairebé immediat del gènere. Incidents com els ocorreguts al suburbi de Southall (West London) el 3 de juliol de 1981 entre *skins* que assistien a un concert i joves immigrants residents a la zona,¹¹²⁶ sumats als avalots racials succeïts arreu del

¹¹²⁰ Alguns dels grups que hi col·laboraren foren Infa Riot, Criminal Class, Angelic Upstarts (que tocaren al Roundhay Park de Leeds en un recital organitzat per RAR apareixent a l'escenari lluint parxes del SWP amb el lema "Disband the SPG" (desmantelleu l'SPG, en referència al Special Patrol Grup de la policia britànica) o Sham 69, que el 24 de febrer de 1978 actuaren al Central London Polytechnic juntament amb el grup de *reggae* Misty. Mentre altres, com 4 Skins o The Business, rebutjaren participar-hi aduint que no volien ser instrumentalitzats pel SWP, el partit troskysta anglès que capitalitzava la campanya. Per aquest motiu The Business organitzà la gira *Oi Against Racism and Political Extremism But Still Against The System Tour*, desvinculada de qualsevol partit on també van prendre part Infa Riot, Blitz i The Partisans. Vegeu S. Colegrave i Ch. Sullivan, *Punk. A Life Apart*, p. 351.

¹¹²¹ Celebrat el 30 d'abril de 1978 al Victoria Park de Londres, comptà amb l'assistència de 80.000 persones que presenciaren les actuacions de The Clash, Tom Robinson, Steel Pulse (banda *reggae* britànica compromesa amb la lluita antiracista que enregistrà temes com "Ku Klux Klan" o "RAR") i X-Ray Spex entre altres. En la seva segona edició, duta a terme el 24 de setembre del mateix any a Brockwell Park, actuà Sham 69 davant 100.000 espectadors. En altres concerts compartiren escenari conjunts com Misty in Roots, Aswad, Tradition, The Police o Elvis Costello. Vegeu la crònica a M. Huckerby, "Punk rock supporters join march", *The Times* (2/VI/1978), p. 2 i "Anti-Nazi Carnival 1978. Punk contra el fascisme", *El Sonido de los Suburbios*, n. 1 (IX/1997), p. 26-27.

¹¹²² Iniciada el març de 1976 per reclamar el dret al treball. La participació dels grups s'acordà durant la segona convenció *Oi!*, celebrada el juny de 1981 a Conway Hall de Red Lion Square. La reunió comptà amb la presència de 57 representants de bandes de tot el país, les quals acordaren de manera unànime col·laborar amb la campanya. S'encarregà les negociacions per coordinar els concerts benèfics a Ron Roumann, mànager de The Business. Alguns dels conjunts que hi participaren més activament foren els Blitz, que actuaren a Blackburn, i Infa Riot, que tocaren a Bradford l'octubre de 1981.

¹¹²³ Moviment de protesta contra l'armament nuclear gestat el 1957 com a resposta a un article publicat el novembre per J. B. Priestley a *The New Statesman* titulat "Russia, The Atom and The West" i l'escalada nuclear producte de la Guerra Freda. Un debat que reviscolà juntament amb l'anomenada "paranoia nuclear" durant el mandat de la Primer Ministre Margaret Thatcher per les disputes entre els Estats Units i els seus aliats i el bloc soviètic. El 26 d'octubre de 1981 es celebrà un dels primers actes massius de la campanya a Trafalgar Square (West End de Londres) amb prop de 100.000 assistents. El conjunt de South Shields, Angelic Upstarts, hi participà durant la seva gira per Escòcia. Sobre la *Campaign for Nuclear Disarmament* vegeu D. Thompson, *Wheels Out of Gear*, p. 150-160.

¹¹²⁴ Iniciativa que cercava la sortida de l'exèrcit britànic de l'Ulster que comptà amb l'actuació del conjunt Criminal Class.

¹¹²⁵ Com descriu George Marshall: "Les bandes *Oi!* eren constantment acusades d'incitació a la violència ateses les lletres d'algunes cançons. La violència per cert, era el tema més popular, *Someone's Gonna Die* dels Blitz, *Smash The Discos* de The Business i *In For a Riot* dels Infa Riot, eren només la punta de l'iceberg. Les bandes acostumaven a dir que elles no incitaven a la violència, sinó que cantaven al voltant de la realitat de la vida als carrers", a G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 102.

¹¹²⁶ Aquella nit els 4 Skins encapçalaren el cartell del concert a celebrar a l'Hamborough Tavern del barri londinenc de Southall, juntament amb The Last Resort i The Business. El recital es va veure interromput pels aldarulls entre el públic (entre el qual hi havia diversos caps rapats neofeixistes seguidors de The Last Resort traslladats en dos busos gràcies al mànager del grup, Micky French, però també joves negres, asiàtics i d'origen grec seguidors dels altres conjunts), la policia i les bandes de ciutadans asiàtics residents al barri que, segons les versions, foren els que iniciaren els avalots. Abans del concert havien atacat el vehicle on viatjaven el mànager i els acompanyants de The Business juntament amb Garry Johnson (vegeu la crònica dels fets explicada pel propi Johnson a "Southall", *Camden Town*, n. 7 (IV/1999), p. 38-41). El *pub* on es celebrava l'acte s'incendià, de resultes del llançament de coctels molotov. Una acció feta com a represàlia per les destrosses ocasionades hores abans, suposadament, per un grup d'uns 200 caps rapats a negocis

país¹¹²⁷ afavoriren la vinculació de l'estil amb la violència i el racisme i la creació d'una gran alarma social al seu voltant.¹¹²⁸

Els mitjans no van poder desenterrar més merda. I el que no podien descobrir, simplement s'ho inventaven. De la nit al dia, l'*Oi!* va passar de ser una moguda subterrànea a notícia de primera plana. Va ser menystingut com una música estúpida per un públic igualment estúpid, i qualsevol que estigués remotament connectat al moviment va ser titllat de racista.¹¹²⁹

Per Garry Johnson la música *Oi!* fou el moviment juvenil més odiat, explotat i incomprès.¹¹³⁰ Bushell, per la seva part, manifestà que l'*Oi!* no tenia res a veure amb la política. Per definició era probritànic i d'extracció obrera. Als primers concerts el públic restava alié a la política, els aldarulls s'originaren per rivalitats futbolístiques.¹¹³¹ Una afirmació compartida per Gary Hodges, cantant dels 4Skins: "No tenim missatge, la música és només bona diversió, només intentem passar-ho bé".¹¹³²

Les cancel·lacions de concerts, com els festivals que s'havien de celebrar al Mayfield de Manchester o al Tyffany de Bradford, i la manca d'espais on poder actuar foren cada vegada més habituals. Els propietaris de les sales tenien por que es reproduïssin les trifulgues. Com explica el promotor Terence Terry Murphy: "Ningú vol ser associat amb aquesta mena d'incidents".¹¹³³ Els 4 Skins foren una de les formacions que sortiren més malparades al ser titllats de nazis pel programa *Nationwide* de la BBC i per diaris com *The Observer* o *The Daily Mail*. Altres conjunts, com The Last Resort, usaren noms ficticis per poder

situats a High Street. Durants els incidents 61 policies i 28 ciutadans resultaren ferits i 23 joves passaren a disposició judicial 13 dies després. Al matí següent titulars de premsa com "Skinheads in Race Riot" (*skinheads* en avalots racials) abonaren el declivi de l'*Oi! music*. La crònica alternativa dels fets difosa per la "premsa *skin*" i per periodistes com Alan Rusbridger de *The Guardian* o diaris com *The Times*, afirmà: "Els *mass media* havien carregat les tintes contra els *skins*, acusant-los de racisme, quan en realitat, si bé és cert que hi havia rapats caps buits manipulats pel National Front, la majoria dels *skinheads* s'havien posat del costat dels immigrants, participant junts en els saqueigs de les tendes dels barris rics", a "4 Skins", *Street Kids*, n. 2 (1995?), p. 9. Sobre els succesos de Southall vegeu P. Du Noyer, "The Burning of Southall", *NME* (11/VII/1981), p. 3; S. Tendler, D. Macintyre i J. Whitherow, "40 police hurt as skinheads and Asians riot in Southall", *The Times* (4/VII/1981), p. 1; "Violence on England's streets", *The Times* (6/VII/1981), p. 13; R. Palmer, "Riot-torn England hear warning in British rock groups lyrics", *Pacific Stars and Stripes* (26/VIII/1981), p. 18; D. Ghaudhary, "Southall sets course to bridge the racial gap", *The Sunday Gleaner* (12/XII/1981), p. 17; *Ibidem*, p. 105-116; D. Thompson, *Wheels Out of Gear*, p. 173-182 i "Southall Revisited", *Skinhead Times*, n. 2 (1990), p. 4-5. Els concerts realitzats sense incidents mesos abans per The Last Resort a Peckham, The Business a Brixton i els 4 Skins a Hackney (barris amb comunitats negres nombroses) posaren en entredit l'argument de la violència racista emprat per bona part de la premsa sobre la suposada provocació d'organitzar un concert de música *Oi!* en un barri amb un alt percentatge de població immigrada.

¹¹²⁷ Com els que es donaren al districte de Toxteth (Liverpool) entre el 4 i el 15 de juliol arran de la detenció del jove Leroy Alphonse Cooper a Selbourne Street, o a àrees com Wood Green, Ellesmere Port, Hull o Woolwich i localitats com Bristol (àrea de Saint Paul), Birmingham, Nottingham, Preston, Newcastle o Brixton, el 4 d'abril d'aquell mateix any, en que es van veure involucrades bandes de caps rapats. Aquest conjunt d'aldarulls, on resultaren destruïts prop de 100 edificis, 1.000 policies foren ferits i 500 joves arrestats, motivà la creació d'una comissió investigadora presidida per Lord Scarman que el 25 de novembre de 1981 presentà un informe on s'apuntava, com a via de resolució del conflicte, una major presència als cossos policials d'agents pertanyents a minories ètniques. D. Childs, *Britain since 1945*, p. 304. Vegeu també J. Chartres, "Liverpool: the threat of disaster", *The Times* (6/VII/1981) i D. Thompson, *Wheels Out of Gear*, p. 174-175.

¹¹²⁸ El 23 d'abril de 1979, durant la campanya per les eleccions generals, el centre de Southall havia esdevingut l'escenari de violents aldarulls quan una cinquantena de militants del National Front s'enfrontaren a Beachcroft Avenue amb membres de l'Anti Nazi League amb el resultat d'un mort, l'esmentat professor neozelandès d'educació especial infantil i activista de l'ANL Blair Peach. La Lliga Anti Nazi vinculà la seva mort a l'actuació desmesurada d'una unitat d'agents desplaçats de la Metropolitan Police Special Patrol Group, la impopular SPG, que arribà a detenir 700 persones, 342 de les quals passaren a disposició judicial. Tres anys abans, també a Southall, membres del NF havien mort a Gurdip Singh Chaggar. Vegeu S. Silver, "Remember Blair Peach. 20 years on", *Searchlight*, n. 286 (IV/1999), p. 26-27 i D. Renton, "Southall and the death of Blair Peach", *Searchlight*, n. 347 (VI/2004), p. 24-25.

¹¹²⁹ G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 110.

¹¹³⁰ G. Johnson, *The Story of Oi! A View from the Dead-End of the Street*, Babylon books, Manchester, 1982, p. 6.

¹¹³¹ "Garry Bushell lo cuenta todo", *Street Music*, n. 4 (II/1999), p. 8.

¹¹³² F. Hauptfhrer i T. Smith, "With Ready Fists and Rage, Britain's Skinheads Alarm an already Troubled Country", *People* (VII/1981), p. 54.

¹¹³³ M. Duffy, "The man who bussed the skinheads in", *NME* (11/VII/1981), p. 5.

actuar en directe. L'auge de popularitat de la música *Oi!* viscut durant el bienni 1980-1982 començà a decreïxer. Aquest fet coincidí amb l'aparició l'octubre d'aquell any del quart disc recopilatori del gènere *Oi Oi That's Yer Lot* (Secret, 1982), produït per Mick Geggus,¹¹³⁴ i la publicació a *Sounds* de l'article "Punk is dead" signat per Bushell.

Mentre alguns mitjans informatius seguien vinculant la música *Oi!* amb l'extrema dreta,¹¹³⁵ els seus protagonistes procuraren deslliurar-se d'aquest llast.¹¹³⁶ Les simpaties de part de l'audiència dels concerts vers el neofeixisme, evidents en les fotografies publicades d'adolescents saludant a la romana l'abril de 1981,¹¹³⁷ foren minimitzades adduint una simple recerca de la provocació. Per Gary Hodges, cantant dels 4Skins:

És com una moda. Com el 1976 el *punk* va xocar a la gent [...] La millor manera per fer-ho és aixecar el braç i dir Sieg Heil... és un joc.¹¹³⁸

Les discogràfiques també procuraren distanciar-se dels grups *Oi!* Sense anar més lluny, John Preston, empleat del segell Decca/A&R que el 15 de maig de 1981 publicà l'àlbum *Strenght Thru Oi!* (Decca, 1981),¹¹³⁹ declarà que "immediatament retirarien el disc" del mercat, "no volem tenir res a veure amb els 4 Skins i l'*Oi!*".¹¹⁴⁰

¹¹³⁴ Entre setembre de 1981 i finals de 1982 la música *Oi!* va viure la seva màxima eclosió, gràcies a les nombroses produccions editades pels segells Secret i No Future (discogràfica de Malvern), que publicà una vintena de senzills de grups com Blitz, The Partisans, Red Alert, Peter & The Test Tube Babies i Violators. El magazín *Punk Lives* calculà que durant els quatre primers anys de vida dels grups *Oi!* les seves vendes ascendiren a dos milions de lliures. Una xifra que, segons Bushell, el 2001 augmentà fins als 11 milions, a G. Bushell, *Oi-The Truth* (13 maig 2001).

¹¹³⁵ Com exemplifiquen les declaracions del director de *NME*, que afirmà que aquest gènere fou el que afavorí que la ultradreta s'introduís per primera vegada al món del rock'n'roll.

¹¹³⁶ El 1980 l'extrema dreta britànica experimentà un avanç electoral considerable, assolint quotes properes al 15-20% dels vots a les zones perifèriques i als suburbis de les grans ciutats. No fou estrany trobar joves neofeixistes entre l'audiència d'aquests grups, tot i la presència de joves indooccidentals i negres atrets pel *real punk*. Paradoxalment, la imatge reflexada pels mitjans dels *skins* provocà un deteriorament del crèdit del NF. L'associació amb els *skinheads* al cap i a la fi li suposà perdre més vots dels que guanyà. La majoria de bandes musicals però es desmarcaren del ideari polític totalitari, com feren els Cockney Rejects quan per primer cop actuaren lluny del seu barri, a l'Electric Ballroom de Carden (Londres) telonejant als Angelic Upstarts juntament amb els Low Numbers el 17 d'agost de 1979. Durant el recital expulsaren a un grup d'ultradretans simpatitzants del British Movement. Mick Geggus al respecte comentà: "Els nostres concerts són per gaudir. Ningú pot venir a irrompre o malmetre els nostres fans. Els esvalotadors els volem fora, i ho farem nosaltres si és necessari".

¹¹³⁷ La presència de caps rapats neofeixistes fou més nombrosa anys enrere, coincidint amb l'èxit de grups com Sham 69 i emparada en la voluntat manifestada pel seu líder Pursey d'unir a tots els joves (*If the kids are united/ they will never be divided*, si els nois estan units, mai seràn dividits), que no pas durant inicis de la dècada dels vuitanta quan la música *Oi!* es consolidà. Paradoxalment, els incidents protagonitzats per joves neofeixistes foren més freqüents a concerts de grups Two Tone com Bad Manners o Madness que no pas als de música *Oi!*, on les baralles acostumaven a generar-se per rivalitats futbolístiques i no pas per qüestions doctrinals.

¹¹³⁸ M. Duffy, "The 4 Skins. Playing with Fire", *NME* (11/VII/1981), p. 4.

¹¹³⁹ Fou el segon disc recopilatori de grups *Oi!* coordinat per Bushell. El disc fou assequible atès el preu reduït de 2,79 £. El títol de l'àlbum era un joc de paraules amb el mot *Oi!*, similar a un vell eslògan nazi *Strenght Through Joy* (la força mitjançant l'alegria) que Bushell, qui proposà el títol, declarà a posteriori desconèixer. A més de la controvertida participació dels 4 Skins (amb els temes "Chaos" i "1984"), un altre detall augmentà la polèmica al seu voltant: la inclusió a la coberta d'una fotografia, realitzada per Martin Dean, de Nicholas Nicky Crane (activista del British Movement de Kent i cap de seguretat del grup Skrewdriver). Crane posà de forma agressiva substituint Carlito Leach, un culturista seguidor del West Ham que era qui inicialment havia d'aparèixer. Després de la descoberta i la difusió de la notícia per part del *Daily Mail*, el disc fou retirat i redistribuït amb una portada diferent. Arribà al número 51 de les llistes d'àlbums més venuts. Vegeu L. Hodges, "Racists recruit youth through rock music", *The Times* (3/08/1981), p. 3.

¹¹⁴⁰ El comunicat de premsa de la discogràfica manifestava: "Decca records deplora absolutament i condemna els esdeveniments de la nit de divendres a Southall i com a resultat ha decidit retirar el disc. És obvia l'associació entre aquesta música i la violència i això és extremadament indesitjat", a M. Duffy, "The Man Who Bussed the Skinheads In", *NME* (11/VII/1981), p. 6.

BLOOD & HONOUR, L'EXTREMISME POLÍTIC I MUSICAL

Després de l'infufruitós intent per part dels partits d'extrema dreta de captar a bandes *punk* per apropar-se als joves,¹¹⁴¹ els seus esforços es dirigiren a atraure la nova generació *skin*. El mitjà emprat fou l'extensió d'un discurs que tractava d'adscriure'ls a un sentiment identitari, racial i imbuït d'etnicitat. Superada la temptativa fallida amb el *punk*, foren els *skins* nacionalistes el seu nou objectiu, als quals percebien més predisposats a sintonitzar amb l'ideari ultradretà. Un propòsit, segons l'historiador Mike Cronin, que intentà suplir la fugida de militància d'edat avançada d'aquestes organitzacions. Aquestes es trobaven debilitades com a resultat del nacionalisme abrandat propugnat per Margaret Thatcher, que havia atret cap a les files del conservadurisme als antics votants d'extrema dreta.¹¹⁴²

Per ampliar el seu suport social, les organitzacions ultradretanes incidiren en el jovent desencisat mitjançant l'ús persistent d'una retòrica demagògica ultrapatriota, molt propera al nacionalisme planer propugnat pels *skinheads*.¹¹⁴³ Així fou com estengueren la seva àrea d'influència i actuació a àmbits com els estadis de futbol (captant militants entre els grups de *supporters* dels principals clubs del país); els districtes més desfavorits de les grans ciutats; i, fins i tot, els albergs i bars freqüentats per joves aturats.¹¹⁴⁴

A finals dels anys setanta l'existència de caps rapats neofeixistes era una realitat innegable. El creixent nombre de simpatitzants d'organitzacions ultradretanes¹¹⁴⁵ provocà mobilitzacions de protesta per l'augment dels casos de violència racista. Paral·lelament, col·lectius com l'Anti Nazi League coordinaren contramanifestacions, festivals musicals i actes de tota mena per intentar aturar l'augment d'adhesions i les creixents expectatives electorals del National Front¹¹⁴⁶ i l'activisme del British Movement.¹¹⁴⁷

La música de grups com Angelic Upstarts, The Clash o Sham 69 exercí un paper determinant per desaccelerar aquest creixement. Aconseguí que

¹¹⁴¹ Tot i no reeixir en el seu afany cal esmentar l'aparició d'un corrent minoritari que s'instaurà d'aleshores ençà en el *punk*, els anomenats *nazi punks*. El 1978 es creà una branca juvenil dins el National Front anomenada Punk Front, que assolí certa implantació a la ciutat de Leeds. Al seu voltant aglutinà un grapat de conjunts musicals afins com els esmentats The Dentists, The Venz, Homicide i The Raw Boys, els quals actuaren en els primers festivals *Rock Against Communism* organitzats pel NF. Després d'aquests esdeveniments el Punk Front es va dissoldre, en part, per l'empresonament de la majoria dels seus integrants.

¹¹⁴² M. Cronin, (ed.), *The Failure of British Fascism*, p. 103-104.

¹¹⁴³ El 1979 el NF concentrava gran part de la seva militància al voltant de la capital, les Midlands i el sud del país. Sis anys abans el partit havia arribat a la xifra de 15.000 afiliats. Es calcula que durant la dècada dels setanta passaren per les files del NF entre 60.000 i 70.000 persones, la majoria d'elles d'extracció obrera i de classe mitja baixa. *Ibidem*, p. 102.

¹¹⁴⁴ Sobre les estratègies seguides per les organitzacions ultradretanes per apropar-se als *skinheads* a la dècada dels setanta vegeu N. Lowles i S. Silver, *White Noise. Inside the International Nazi Skinhead Scene*, Searchlight, Londres, 1999; N. Knight, *Skinhead*, Omnibus, Londres, 1982; DD. AA., *The Skinhead International. A Worldwide Survey of neo-Nazi Skinheads*, ADL, Nova York, 1995; C. Dimenstein, "Question de crâne", *Article 31*, n. 37 (març 1988), p. 16; "Britain spiritual home of nazi skinheads", *Searchlight*, n. 256 (octubre 1996), p. 10 i *Id.*, p. 102-105.

¹¹⁴⁵ La majoria d'aquests joves no passava d'una militància activa al carrer, assistint únicament en la majoria de casos només a les freqüents manifestacions convocades pels partits d'extrema dreta.

¹¹⁴⁶ Amb una forta implantació a Londres, a les eleccions municipals de maig de 1976 el NF aconseguí 174 regidors. L'octubre de 1977 assolí uns resultats destacats als comicis del Greater London Council, convertint-se en el tercer partit en importància del país a 33 dels 91 districtes gràcies als 119.000 vots recollits. El novembre d'aquell mateix any prop de 6.000 activistes i simpatitzants del NF participaren en la marxa convocada pel partit a Londres per commemorar el *Remembrance Day*. A les eleccions locals celebrades poc després el National Front aconseguí 250.000 vots.

¹¹⁴⁷ El màxim oponent però de l'extrema dreta britànica, més enllà de les disputes internes, fou el Partit Conservador, que liderat per Margaret Thatcher impulsà diverses mesures pel control de la immigració, adoptades per la pressió dels cercles més reaccionaris del partit com el Monday Club, Tory Action i el Salisbury Group. Una estratègia populista que deixà a la ultradreta britànica orfe dels arguments que anys enrere li havien reportat èxits electorals. El NF i la resta d'organitzacions neofeixistes es van veure abocats a la marginalitat, incapaços d'articular un discurs programàtic alternatiu al de la dreta tradicional. Diversos analistes apunten com, precisament, gràcies a l'anomenat *Thatcherism*, la lògica racista s'incorporà a la política britànica. Vegeu E. J. Evans, *Thatcher and Thatcherism*, Routledge, Londres, 1997, p. 1-24 i R. Vinen, *Thatcher's Britain. The Politics and Social Upheaval of the 1980s*, Simon & Schuster, Londres, 2009, p. 60-100.

molts joves es posicionessin contra qualsevol tipus de prejudici racista, un fet que part de l'audiència de la banda liderada per Pursey, propera als postulats ultradretans, no els perdonà mai. En contrapartida, a recer de l'eclosió de l'anomenat moviment *Oi!*, emergí una segona generació de bandes musicals adscrites al mateix, algunes de les quals asumiren plantejaments propers a l'extrema dreta.¹¹⁴⁸ Si bé aquestes no foren plenament militants, tampoc es mostraren disconformes amb l'ideari de part de la seva audiència. Entre elles destacà el grup Combat 84, liderat pel cantant Chris *Chubby* Henderson.

El ressò del *punk* entre els *skinheads* propicià una nova estratègia al NF per aconseguir cohesionar ideològicament la seva militància més impulsiva i descontrolada. El 1979 es gestà el que hom coneix com *Rock Against Communism* [RAC] (rock anti comunista). El *new hate-punk sound* (nou so *punk* de l'odi), com l'anomenà Bushell, no reeixí fins 1982, amb la concreció d'actuacions més regulars de les bandes de rock racista. El grup Skrewdriver fou qui liderà inicialment aquest subgènere, el qual obtinguè el suport interessat del NF i de la seva branca juvenil, el Young National Front [YNF] creada a finals de 1977. Aquest alineament ocultava la pretensió del partit d'explotar la popularitat del rock racista per guanyar-se els seus seguidors.

Dins aquesta estratègia, el YNF va incloure una columna anomenada "RAC News" a la seva publicació oficial *Bulldog* que informava de totes les novetats al voltant de les formacions adscrites a aquest corrent musical. També donaren suport al White Noise Club [WNC], l'entitat que coordinà els primers concerts de música RAC a Gran Bretanya amb conjunts com Peter and the Wolves o The Die Hards entre d'altres. Anteriorment el YNF ja havia intentat capitalitzar l'associació de la música *Oi!* amb la ultradreta, difosa amb profusió per bona part de la premsa britànica arran dels successos de Southall i la publicació del disc *Strenght Thru Oi!* el 1981. Aleshores, el líder i editor de *Bulldog*, Joseph Joe Pearce, declarà públicament que les bandes *Oi!* eren el front musical del NF. Paradoxalment, com indica Bushell, Pearce mai assistí a cap concert d'aquest gènere.

L'ambició del NF per fer seva l'audiència d'aquests grups fou evident quan el partit decidí organitzar actuacions per potenciar la música *White Noise* (soroll blanc)¹¹⁴⁹ i atraure així els seus incondicionals. Segons un testimoni d'aquell període: "En esta época lo excitante estaba en la escena de derechas. Eran los conciertos *underground* que eran prohibidos por las autoridades y en los que se encontraba la acción".¹¹⁵⁰

Mitjançant el rock anticomunista involucraren als seus fans en el projecte polític impulsat pel NF que preconitzava la "lluïta pel poder blanc i la supremacia racial". Els esforços es concretaren quan l'anomenat RAC¹¹⁵¹ aconseguí aglutinar diverses bandes musicals i un nombrós contingent de caps rapats d'arreu del país. En el primer concert de rock anticomunista organitzat a

¹¹⁴⁸ A ben segur això comportà certs equívocs quan s'equipara la música *Oi!* amb la posterior escena de rock anticomunista associada al RAC. Vegeu D. Madrid i J. Murcia, *Tribus urbanas*, p. 141.

¹¹⁴⁹ Altrament coneguda com *White Power Music* (música del poder blanc).

¹¹⁵⁰ "Otra típica historia sobre skins", *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 37.

¹¹⁵¹ L'octubre de 1996 es creà un grup homònim sota la tutela del renovat British Movement, liderat al sud de Londres per Micky Lane i Benny Bullman a les Midlands, que pretenia fer front al control que exercia l'organització paramilitar neonazi Combat 18 damunt Blood & Honour. El primer acte que organitzà fou un concert a Derbyshire, editant des de Glasgow la revista *Highlander*. Les primeres bandes que acollí foren els gal·lesos Celtic Warrior, juntament amb English Rose i Squadron (banda de Woolwich formada el 1985). Un altre dels grups aliats al nou RAC en la lluita fratricida mantinguda per les diverses faccions rivals neonazis britàniques foren els British Hammerskins, organització exclusivament de caps rapats dissociada de les activitats de C18. Vegeu "Rocking against Combat 18", *Searchlight*, n. 276 (VI/1998), p. 13.

Stratford (East London) actuaren davant mig miler de persones Skrewdriver i The Ovaltinees.

Orgànicament la música RAC no estava integrada, però, a l'estructura del partit. Era una organització desestructurada que funcionà de forma independent, tot i rebre el suport extern del YNF. Més enllà de la davallada de la branca juvenil del NF anys més tard, el gènere RAC es perpetuà com les sigles referencials del conjunt de bandes britàniques de rock racista.

La demanda creixent de música per part del públic neonazi i la negativa dels segells legals a l'hora d'editar el material dels grups de rock anticomunista motivà la creació el 1983 d'un segell discogràfic on poder publicar les seves composicions: White Noise Records [WNR]. Aquesta fou la primera discogràfica al món en editar el que Ian Stuart, líder d'Skrewdriver, anomenà *White rock* (rock blanc). En el projecte s'implicaren especialment Ian Anderson, vice-president aleshores del NF, i el citat Pearce. El magazín *Bulldog* donà la benvinguda al primer llançament¹¹⁵² del nou segell amb la següent editorial: "És una puntada a la boca a l'establishment musical, no només perquè és obertament racialista com indica el títol, sinó perquè a més és la primera referència del primer i únic segell nacionalista britànic".

Tot i els escasos recursos per publicitar-les i el secretisme¹¹⁵³ que envoltà les actuacions de les bandes RAC, aquestes assoliren certa rellevància dins l'escena *skinhead*. Els concerts acostumaven a celebrar-se coincidint amb alguna data assenyalada de l'imaginari nacionalista britànic, com ara el *Saint George Day* (diada de Sant Jordi, patró d'Anglaterra).

El 1982 Ian Stuart, durant un concert celebrat a The 100 Club de Londres, es dirigí des de l'escenari al públic afirmant: "Som nacionalistes racials i n'estem orgullosos". Una declaració de principis que els comportà l'oposició de col·lectius antifeixistes i el boicot de la premsa musical.¹¹⁵⁴ Així fou, però, com aquest conjunt s'erigí en el grup ensenya de la música RAC britànica, esdevenint la banda més popular entre els caps rapats ultranacionalistes.

El 29 de setembre de 1984¹¹⁵⁵ es concretà el primer recital RAC a l'aire lliure. Es celebrà a Huntingfield, localitat propera a Suffolk (East Anglia), a una granja propietat d'Edgar Griffin, membre del Partit Conservador i pare de Nicholas Griffin¹¹⁵⁶ (aleshores organitzador de la cèl·lula local del NF i posterior

¹¹⁵² La primera referència fou el senzill d'Skrewdriver © *White Power* (White Noise records, 1983). El seu cantant, Ian Stuart acostumava a dedicar en directe la cançó que dona títol al disc (distribut a França, Bèlgica, Holanda, Suècia, Alemanya, Austràlia i Estats Units) al British Movement.

¹¹⁵³ Obligatori si es pretenia evitar possibles boicots, accions de pressió per part de grups antifeixistes o la presència de la policia.

¹¹⁵⁴ Arran de la baralla que s'inicià a The 100 Club entre seguidors d'Skrewdriver i del grup *Oi! Infa Riot*, que havia actuat a un dels concerts de la campanya *Rock Against Racism*, la premsa musical decidí pressionar als propietaris del local perquè prohibissin les actuacions del grup liderat per Stuart, tal i com feren més tard també amb la sala Skunx d'Islington, que finalment hi accedí de resultes de la pressió policial.

¹¹⁵⁵ Aquell mateix any WNR edità la seva segona referència: el mini Lp *Voice of Britain* (White Noise records, 1984).

¹¹⁵⁶ Nascut el 1959 a North London, Nick Griffin va viure la seva infància a l'àrea rural de Suffolk. Cursà estudis al Downing College de Cambridge. Es graduà en jurisprudència i treballà com a enginyer agrícola. El 1978 es convertí en coordinador nacional del National Front, però un any més tard abandonà el partit coincidint amb l'escissió protagonitzada per un sector del mateix encapçalat per Patrick Harrington. Després del seu pas per International Third Position [ITP], un grupuscle catòlic d'extrema dreta, finalment el 1995 s'afilià al British National Party [BNP]. Inicialment s'ocupà de l'edició d'*Spearhead*, la publicació oficial del partit, compaginant aquesta tasca amb la d'editor del magazín *The Rune* fins 1997. A les seves pàgines exposà les seves tesi revisionistes sobre l'Holocaust, per les quals fou jutjat el 1998 juntament amb Paul Ballard per violar la secció 19 de la *Public Order Act* de 1986 incitant a l'odi racial en l'editorial del número 12 de la revista. El 14 de desembre de 2004 fou novament detingut, juntament amb Mark Collett, per unes declaracions similars reproduïdes al programa *The Secret Agent* de la BBC el juliol d'aquell mateix any. El 1999 succeí en el liderat del BNP a John Tyndall (qui l'agost de 2003 fou expulsat momentàniament del partit per les seves crítiques a Griffin). Procurà modernitzar la imatge del BNP implantant una línia política anti immigració similar a l'adoptada aleshores pel Front National francès de Jean-Marie Le Pen favorable a la "repatriació voluntària" de les

líder del BNP).¹¹⁵⁷ A l'acte hi assistiren prop de 600 persones que presenciaren les actuacions de sis grups, entre ells Skrewdriver, Die Hards, Public Enemy, Indecent Exposure i Brutal Attack.

A inicis d'aquell mateix any s'edità l'Ep *This is White Noise* (White Noise records, 1984),¹¹⁵⁸ disc que consolidà el projecte discogràfic gestionat pel NF i prestigià els caps més visibles de l'escena rapada neonazi: Ian Stuart i Nicky Crane.¹¹⁵⁹ Paral·lelament es crearen noves formacions de música RAC, com Vengeance, New Dawn o British Standard, que atorgaren al gènere un seguiment cada cop major entre els joves. Això provocà que al seu voltant aflorés un negoci creixent derivat de la venda del marxandatge dels grups de rock anticomunista (samarretes, discs, pòsters, dessuadores, brodats, banderes i demés parafernalia). Aquest comerç proporcionà uns actius molt importants gràcies a les vendes realitzades per correu, que substituïren les que anteriorment es feien a botigues com Cutdown,¹¹⁶⁰ Badge¹¹⁶¹ o The Cavern,

minories ètniques, referendada a més per polítiques populistes. Entre les quals hi havia propostes per sotmetre a referèndum la perpetuació de la caça de la guineu o la reinstauració de la pena de mort pels casos de pedofília, terrorisme i assassinat. El juny de 2001 es presentà com a candidat del BNP per la circumscripció d'Oldham West & Royton aconseguint 6.552 vots, un 16% dels emesos en total. El juny de 2004 encapçalà la llista del partit a les eleccions europees, assolint un 6% dels vots (134.958) que no foren suficients per obtenir representació al Parlament europeu.

¹¹⁵⁷ Fundat el 24 d'abril de 1982 arran d'una escissió interna del propi NF, es calcula que aleshores tenia entre 2.000 i 3.000 membres actius molts d'ells provinents del NF i altres d'un sector escindit del British Movement liderat per Ray Hill, qui posteriorment es va descobrir que era un talp de la publicació antifeixista *Searchlight*. L'objectiu del BM era, segons recollia la seva acta fundacional, "la preservació del caràcter nacional i ètnic del poble britànic", motiu pel qual la militància es retingeix als "indígenes caucàsics". El seu cap més visible fou John Tyndall, ex líder del New National Front a la dècada dels setanta. Inicialment rivalitzà electoralment amb el NF pel mateix espai polític, fins que aprofitant el declivi d'aquest es consolidà com el partit de referència de l'extrema dreta britànica. Als anys noranta guanyà popularitat a Londres, especialment al barri de l'East End on va dur a terme una campanya contra la comunitat immigrada arribada de Bangladesh anomenada "Right for Whites", que el setembre de 1993 afavorí l'elecció de Derek Beackon com a regidor del BNP pel districte de Tower Hamlets (Millwall). Amb l'arribada de Nick Griffin al capdavant del BNP el 1999 el partit moderà els seus plantejaments per apropar-se a l'euronacionalisme propugnat per l'extrema dreta postindustrial contrari a la Unió Europea i anti islàmic. El 2005 el partit tenia 6.008 militants al corrent de pagament. El 4 de maig de 2006 als comicis municipals el BNP presentà 350 candidatures, obtenint 33 representants. Vegeu "Fanning the flames of hatred", *Searchlight*, n. 279 (IX/1998) i DD. AA., *Rapport 95. Racisme, extrême droite et antisémitisme en Europe*, CRIDA, Paris, 1994. Per aprofundir en l'evolució del BNP vegeu N. Copsey, *Contemporary British Fascism: The British National Party and the Quest for Legitimacy*, Palgrave Macmillan, Londres, 2004; N. Copsey, "Contemporary Fascism in the Local Arena: The British National Party and Rights for Whites", a M. Cronin, *The Failure of British Fascism*, p. 118-140; R. Thurlow, *Fascism in Britain*, lb Tauris, Londres, 1998, p. 245-277; i els articles de T. Kushner, "The fascists as other? Racism and neo-Nazism in contemporary Britain", *Patterns of Prejudice*, n. 1, vol. 28, 1994, p. 27-45 i N. Copsey, "Fascism: The ideology of the BNP", *Politics*, n. 3, vol. 14, 1994, p. 101-108.

¹¹⁵⁸ Incloua grups com Brutal Attack, amb la cançó "The Return of St. George", Die Hards i el seu tema "White Working Class Man", la banda de Lowestoft (Suffolk) ABH amb "Nerves Of Steel" i Skrewdriver amb "When The Boat Comes In".

¹¹⁵⁹ Nascut el 21 de maig de 1958 a Craydon (Kent). Nicola Vincenzo Nicky Crane s'afilià als anys setanta al British Movement. El 1980 fou el coordinador de la cèl·lula de Bexleyheath del BM. El mateix any fou jutjat per atacar a una família negra a una parada d'autobus situada a Liverpool Street Station. El 1981 va aparèixer a la coberta del disc *Strenght Thru Oi!* (Decca, 1981) lluint tatuatges nazis als seus braços, any en que fou novament jutjat i condemnat a quatre anys de presó per agredir a un grup de joves negres a l'estació de tren de Woolwich Arsenal. Quan el diari *Daily Mail* mesos després esbombà públicament el seu historial delictiu, la discogràfica Decca retirà immediatament el disc del mercat. Al sortir de la presó Crane es convertí en cap de seguretat d'Skrewdriver, participant activament el 1987 en la fundació de Blood & Honour [B&H]. Atesa la seva amistat amb Ian Stuart, Crane arribà a escriure cançons per Skrewdriver, com "Justice" inclosa al disc *Hail the New Dawn* (Rock-O-Rama, 1984) i dissenyar cobertes d'àlbums com *Hail the New Dawn* (Rock-O-Rama, 1984) i *After The Fire* (Rock-O-Rama, 1988). El 29 de juliol de 1992 declarà públicament la seva homosexualitat al programa *Out* de Channel 4 TV, una confessió que sacsejà els cercles de l'extrema dreta britànica propera al neonazisme propugnat per Crane, qui durant anys compaginà la seva militància política amb l'aparició en films pornogràfics gai *amateurs* i la feina com a porter d'un club sadomasoquista. El desembre de 1993 va morir víctima de la SIDA. Vegeu N. Lowles i S. Silver, *White Noise. Inside the International Nazi Skinhead Scene*, Searchlight, Londres, 1999, p. 4; N. Lowles i K. Taylor, "Gay nazi. A contradiction in terms?", *Searchlight*, n. 291 (IX/1999), p. 6-7; i les notícies al voltant de la seva condició sexual publicades a *The Independent* (27/VII/1992) i *The Sun* (30/VII/1992).

¹¹⁶⁰ Propietat d'Andrew St. John, àlies d'Andrew Benjamin, un dels organitzadors de la primera edició del festival The Main Event que es celebrà el 1988 a l'Astoria Theatre de Londres amb la presència dels grups Section 5, Vicious Rumours, els danesos The Magnificent, Condemned 84, The Business, Judge Dread i Angelic Upstarts. 1.500 persones assistiren al concert, cadascun dels quals pagà 8,50 £ anticipadament per correu. Entre el públic hi havia diversos activistes de Blood & Honour que generaren aldarulls durant l'actuació d'Angelic Upstarts. 16 persones foren detingudes per la policia. La segona edició del mateix, organitzada per la British Performance Company (companyia de St. John) s'havia de celebrar el 27 de maig de 1989 amb els grups Skrewdriver, No Remorse, Squadron, Vengeance, Sudden Impact, Brutal Attack i els francesos Bunker 84, però després de vendre 1.200 localitats el concert es va

situades al centre de Londres.¹¹⁶² El material dels grups RAC esdevingué, doncs, una lucrativa i cobejada font d'ingressos.¹¹⁶³

L'aparició del rock racista evidencià, segons Pedrini, la contradicció d'un estil originàriament mestís que deu anys més tard reaparegué amb la presència d'elements neonazis.¹¹⁶⁴ La seva irrupció acabà amb la "unitat *skin*". D'aleshores ençà, l'estil es fraccionà en tendències ideològicament antagoniques i s'aguditzà el procés de politització del mateix.

Mentrestant, la música anticomunista creà la seva pròpia indústria independent. La discogràfica alemanya Rock-O-Rama Records [ROR]¹¹⁶⁵ es convertí en la major distribuïdora de rock neonazi trencant el monopoli de la britànica White Noise Records.¹¹⁶⁶ Això fou possible gràcies al desencís de molts grups vers la gestió d'aquest darrer segell. La implantació de ROR ajudà a difondre el rock racista arreu del món mitjançant l'exportació d'aquest material a països com els Estats Units o Austràlia.

A Gran Bretanya, el RAC trobà portaveus ultradretans. La revista *Bulldog* deixà d'editar-se per ordre judicial el 1985, però fou reemplaçada per una nova publicació, *New Dawn*, que incloïa tres pàgines dedicades al rock anticomunista. Aquesta, al seu torn, també fou substituïda per una altre opuscle, *White Noise*, que oferí una major cobertura i informació dels grups RAC.

En la vessant estrictament musical, aquell mateix any s'edità el recopilatori *No Surrender* (White Noise/ROR, 1985), que el febrer de 1986 va

cancel·lar per la pressió de grups antifeixistes. El 1991, Benjamin fou condemnat a dos mesos de presó i sis de suspensió per vendre material racista. L'establiment que regentava va tancar les seves portes després de diverses campanyes de denúncia i boicot com les engegades per Red Action.

¹¹⁶¹ Tenda situada al West End propietat d'Andrea, companya de Mark *Frenchy* French, baixista de la banda de Brixton The Elite i Skrewdriver, situada a Berwick Street (Londres).

¹¹⁶² Botigues que van haver de deixar de vendre els productes i la parafernalia dels grups de RAC ateses les pressions organitzades per grups com Anti-Fascist Action, que el gener de 1989 es manifestaren davant les portes dels establiments per pressionar els seus propietaris al crit de "*Nazi scum off our streets*" (escòria nazi fora dels nostres carrers).

¹¹⁶³ S'articulà un servei de venda per correu per atendre el seguit de peticions i demandes de productes dels grups. Sota la coordinació dels germans Roy i Kevin Johnson, posteriorment substituïts per Neil Parish, es creà Skrewdriver Services, que a través d'un apartat de correus gestionava i distribuïa en exclusiva el material de la banda i també samarretes, banderes, música i altres complements. El propi Ian Stuart exercí d'intermediari davant el segell alemany Rock-O-Rama, gràcies a l'amistat que l'unia amb el seu propietari, per aconseguir un contracte que li garantís uns ingressos mensuals de 400 lliures esterlines. Vegeu N. Lowles i S. Silver, *White Noise*, p. 11-12.

¹¹⁶⁴ R. Pedrini, *Skinhead*, p. 14.

¹¹⁶⁵ Segell ubicat a Colònia fundat el 1980 per Herbert Egoldt. Inicialment centrà la seva producció en grups *punk* alemanys per, posteriorment, editar material de bandes de *Rechtsrock* o rock racista. Egoldt, nascut a Brühl i mort el 25 de novembre de 2005, inicià la seva trajectòria en el món discogràfic el 1977 editant discs pirates de conjunts rockabil·lies. En els seus primers quatre anys de vida el segell publicà prop de mig centenar d'àlbums. La primera referència com a Rock-O-Rama fou l'Ep del grup Vomit Visions *Punks Are The Old Farts Of Today* l'abril de 1980, al que seguiren el senzill *Low Down Life* i el Lp homònim de The Razors, a més de discs de grups com OHL, Cotzbrocken, Der Fluch, Stress, Chaos Z, Die Alliierten, The Skeptix o Stosstrupp entre d'altres. Un dels seus primers èxits de vendes fou l'àlbum *Der Nette Mann*, el Lp debut dels alemanys Böhse Onkelz, una banda *punk* que, posteriorment, es convertí en un dels màxims referents del rock racista germànic fins que el grup abandonà l'estètica *skin* i va esdevenir una banda de culte *heavy rock* al seu país. Rock-O-Rama començà editant música RAC amb la publicació de la referència 46 del seu catàleg, el disc *Hail The New Dawn* (Rock-O-Rama, 1984) dels britànics Skrewdriver, a qui també publicà els discs *Blood & Honour* (Rock-O-Rama, 1985) i *White Rider* (Rock-O-Rama, 1987). El 1993 la policia alemanya va dur a terme una operació contra els grups i els segells de rock racista, confiscant prop de 30.000 discs compactes, escorcollant els domicilis de 28 bandes i la seu de Rock-O-Rama. Sobre l'anomenat *Rechtsrock*, la variant alemanya de la música RAC, vegeu Ch. Dornbusch i J. Raabe, "Rechtsrock fürs Vaterland", a A. Röpke i A. Speit, *Kameradschaften. Die neuen Netzwerke der militanten Neonazis* (2004); H. Flad, "Zur Ökonomie der rechtsextremen Szene-Die Bedeutung des Handels mit Musik", a A. Klärner i M. Kohlstruck, *Moderner Rechtsextremismus in Deutschland* (2006), p. 102-115; Archiv der Jugendkulturen, *Reaktionäre Rebellen. Rechtsextreme Musik in Deutschland* (2001); D. Baacke, K. Farin i J. Lauffer, *Rock von Rechts II* (1999); M. Annas i R. Christoph, *Neue Soundtracks für den Volksempfänger. Nazirock* (1993); L. Neitzert, *Oi Musik & Fascho Rock. Die rechtsextremistische Jugendmusikszene* (1994) i Ch. Menhorn, *Skinheads: Portrait einer Subkultur*, p. 186-209.

¹¹⁶⁶ Inicialment realitzaren algunes edicions conjuntes, com l'àlbum *No Surrender* (White Noise/Rock-O-Rama, 1985) on participen grups com Brutal Attack, Die-Hards, els escocesos New Dawn, Public Enemy, Ultima Thule i la banda electrònica The Final Sound; i la seva continuació *No Surrender Vol. 2* (White Noise/Rock-O-Rama, 1986).

tenir continuïtat amb *No Surrender Vol. 2* (White Noise/ROR, 1986).¹¹⁶⁷ Durant l'agost anterior es celebrà una nova edició del festival RAC organitzat pel YNF amb la participació dels grups Last Orders, New Dawn, Razor Sharp, Prime Suspects, Public Enemy, Die Hards, Brutal Attack, Indecent Exposure i Skrewdriver.¹¹⁶⁸

A les acaballes de 1985 el NF patí tensions internes que l'abocaren a la fragmentació i posterior ruptura, materialitzada el 1987, amb tres grups enfrontants pel lideratge: l'anomenat New National Front encapçalat per Patrick Harrington i Derek Holland (redactor del *National Front News*); el col·lectiu The Flag; i el nucli nacionalsocialista, amb Ian Stuart i Des Clarke (membre de la seguretat d'Skrewdriver) com a caps visibles.

Una de les causes que precipità la desfeta del NF fou el desencís de part de la seva militància vers la política burocràtica del partit, ostentada per un cercle reduït de dirigents. Altres motius foren els rumors sobre possibles desfalcs¹¹⁶⁹ que circularen entre els seguidors, els quals desencadenaren la crisi definitiva. No obstant això, pels caps rapats el més incocebible fou el viratge estratègic del NF per defugir el nazisme,¹¹⁷⁰ a més de les informacions difoses per la premsa sobre la presència al partit de corruptors de menors i homosexuals. Aquests tampoc van comprendre l'apropament que realitzà el NF vers els moviments antisionistes, com el liderat pel coronel Muhammad al-Qadhafi a Líbia¹¹⁷¹ o la Nació de l'Islam,¹¹⁷² unes maniobres que foren considerades com una "traïció a la raça blanca".¹¹⁷³ Aquest conjunt de factors acceleraren la creació el 1987 de Blood & Honour [B&H],¹¹⁷⁴ una organització que pretenia ocupar el front musical i l'espai ideològic que restava orfe arran d'aquest procés de descomposició del NF. Inicialment s'hi integraren les bandes que havien abandonat el White Noise Club: Brutal Attack, Sudden Impact, No Remorse, Squadron i Skrewdriver. D'aquesta manera, B&H agrupà

¹¹⁶⁷ Editat conjuntament pels segells anglès i alemany, comptà amb la participació d'Skrewdriver que aportà els temes "Streetfight" i "Friday Night".

¹¹⁶⁸ Altres conjunts britànics de música RAC apareguts a inicis dels anys vuitanta foren Skin Up de Blackpool (format per ex membres del grup Antisocial) o Final Offensive, que enregistraren una única *demo* el 1982.

¹¹⁶⁹ Durant aquell període sorgiren diversos rumors que apuntaven cap a una possible desviació dels beneficis generats per les bandes de rock racista. Els emoluments lluny d'emprar-se per reforçar les tasques del WNC, es desviaven cap a altres activitats del NF. Aquest fet fou decisiu perquè molts grups adherits al WNC l'abandonessin per reagrupar-se dins Blood & Honour. La desmembració del NF comportà que el WNC deixés de pagar els guanys corresponents als grups musicals i també els beneficis que pertocaven al segell alemany ROR (prop de 3.000 lliures en concepte de vendes de marxandatge que posteriorment foren reintegrades per Pat Harrington), un factor que agreujà la crisi i posterior fallida del front musical del NF i que provocà la baixa d'Skrewdriver. Segons Marshall: "La relació del White Noise Club amb Rock-O-Rama no va tenir un final feliç, especialment per les bandes involucrades. El 1986, el NF es va separar un cop més, i es va començar a saber que les bandes involucrades al White Noise Club havien estat enganayades. No van pagar els drets d'autor a les bandes i el WNC devia a Rock-O-Rama 3.000 lliures de vendes. El resultat va ser que Rock-O-Rama es va negar a proveir-los de discs i a llançar qualsevol nou material de les bandes del White Noise fins que li paguessin", a G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 130.

¹¹⁷⁰ El triunvirat que dirigia el partit aleshores, integrat per Patrick Harrington, Derek Holland i Nick Griffin, demanà a Stuart que limités els crits de *Sieg Heil* i les proclames obertament neonazis durant els recitals i també tota referència vexatòria vers la població negra. Demandes que el líder d'Skrewdriver considerà tota una traïció.

¹¹⁷¹ Holland i Griffin viatjaren a Líbia per entrevistar-se amb al-Qadhafi. Posteriorment, la fotografia del líder libi va aparèixer a la portada del *National Front News* al costat de la llegenda "Fight Racism", evidenciant el viratge ideològic del NF. Una transformació que pel sector neonazi del partit significà "la presa de control del mateix per part de perversos i homosexuals", a *Diamond in the Dust. The Ian Stuart Biography*, B&H England, Londres, 2002.

¹¹⁷² El NF distribuï còpies del diari de la Nació de l'Islam, *Final Call*, i també exemplars del popular *Llibre verd* del líder libi, a N. Lowles i S. Silver, *White Noise*, p. 10.

¹¹⁷³ Vegeu "Meanwhile Back at he Funny Farm", *Blood & Honour*, n. 6, p. 6; i també la cançó irònica que atribueixen al White Noise Club: "Black is beautiful/ Nazis are shits/ Commies are cool/ Stuff the Brits/ Gaddafi is great/ Supports the IRA/ Racist we hate/ 'Cos we're glad to be gay!", a "The White Noise Anthem", *Blood & Honour*, n. 6, p. 5.

¹¹⁷⁴ El seu nom està inspirat en el lema *Blut und Ehre* (sang i honor) que duïen inscrites les dagues de la branca juvenil de les *Schutzstaffeln* [SS], el cos de protecció paramilitar creat pel partit nazi alemany el 1925 sota les ordres del *Reichsführer* Heinrich Himmler. El logotip triat per B&H, una runa-esvàstica de tres braços, que posteriorment va prendre com a referent l'organització racista sud-africana *Afrikaner Weerstandsbeweging* [AWB], evidencià la seva orientació ideològica. Vegeu S. Silver, "Blood & Honour spawned. Britain's fascists split", *Searchlight*, n. 293 (XI/1999), p. 24-25 i Ch. Menhorn, *Skinheads: Portrait einer Subkultur*, p. 76-93.

aquelles formacions musicals anteriorment controlades pel National Front.¹¹⁷⁵ Totes elles s'unificaren sota les noves sigles desencisades amb la tàctica engegada per la direcció de la formació, que pretenia limitar les proclames nazis per assolir una major respectabilitat social.¹¹⁷⁶

Enfrontats amb l'extrema dreta tradicional, els caps rapats es convertiren en un dels pilars que sustentà l'ultranacionalisme britànic a la dècada dels vuitanta, tot i que no fou fins la creació i posterior consolidació de B&H quan aquests refermaren el seu paper predominant en cercles neonazis.¹¹⁷⁷ Un dels primers actes que organitzà la nova entitat fou un concert dels grups musicals Sudden Impact, Brutal Attack, No Remorse i Skrewdriver a la sala Croydon Star de Londres el setembre de 1987.

Sota el lideratge d'Ian Stuart, Blood & Honour, que al mateix temps donava nom a un magatzí i a una discogràfica, esdevingué l'avantguarda i el màxim referent dels rapats neonazis britànics. Però no tots els grups van abandonar el White Noise Club [WNC], altre formacions com Skullhead i la majoria de grups del nord del país es van mantenir fidels a l'antiga organització. Segons afirmen els detractors del NF, això succeí perquè Kev Turner, cantant d'Skullhead, durant el procés de disgregació del partit estava empresonat al centre penitenciari d'Arlington, restant aliè al mateix. Per la seva banda el WNC acusà Skrewdriver d'haver dividit el moviment pel seu propi interès per guanyar més diners. La dissolució del WNC suposà l'aparició d'una altre entitat similar, Counter Culture, que agrupà el sector lleial al NF amb conjunts com els gal·lesos Violent Storm i els propis Skullhead¹¹⁷⁸ originaris del nord-est del país.¹¹⁷⁹

Mentrestant B&H, experimentà una transformació. Inicialment només era la capçalera d'una publicació trimestral politicomusical neonazi de més qualitat que les precedents, però sense cap tipus de militància ni vertebració política al seu entorn.¹¹⁸⁰ Quan publicà el seu primer número que duia per subtítol *The New Independent Voice Against Communism* evidencià les distàncies respecte el projecte previ auspiciat pel NF, que s'havia apropiat del so RAC.¹¹⁸¹ A la ràpida consolidació de B&H s'hi afegí, a posteriori, la creació d'una xarxa internacional articulada en cèl·lules nacionals situades a diversos països

¹¹⁷⁵ Els descontents amb la tasca del partit passaren a anomenar-lo despectivament *Nutty Fairy Party*.

¹¹⁷⁶ Un altre factor que desencadenà la marxa d'aquests grups musicals del White Noise Club fou el fet de no percebre diners per les seves actuacions, quelcom agreujat per les sospites que el NF no reinvertia tots els guanys recaptats en el front musical. Per aquest motiu Stuart feu pública la seva dimissió del NF a les pàgines del magatzí *White Noise*.

¹¹⁷⁷ Sigles que empen els neonazis arreu del món per identificar-se amb la doctrina nacionalsocialista clàssica d'entreguerres. Popularitzades a Europa a partir de la dècada dels noranta, serveixen per anomenar tots aquells caps rapats, o *skins NS*, ideològicament propers al neonazisme.

¹¹⁷⁸ Les demandes posteriors de la direcció del NF perquè aquests grups suavitzessin la seva imatge i evitessin qualsevol referència racista i la inclusió d'altres estils com l'òpera provocaren la marxa de bandes com Skullhead, que abandonà definitivament la disciplina del NF per engegar un projecte independent, Unity Productions, que edità la seva pròpia publicació *The Raven* i anys després col·laborà amb B&H en l'organització de concerts.

¹¹⁷⁹ Zona econòmicament empobrida que es convertí aleshores en el focus principal d'activisme neonazi.

¹¹⁸⁰ Fou impressa a Sussex, als tallers propietat d'Anthony Hancock, fill d'un *blackshirt* (camisa negra) seguidor d'Oswald Mosley. A la capçalera, enmig de les inicials, s'inserí el popular logotip de l'organització, l'esvàstica de tres braços o *triskelion* (el popular tres sets) l'emblema de l'*Afrikaner Weerstandsbeweging* [AWB], Moviment de Resistència Afrikaner, partit d'extrema dreta *afrikaner* creat el 1973 a Heidelberg (antiga província de Transvaal) i liderat per l'oficial de policia Eugène Terre'Blanche. Els seus precedents foren el grupuscle nazi *Greyshirts* i la *Nationalist Ossewabrandwag*, molt activa durant la Segona Guerra Mundial. L'AWB reclama la restauració de l'estat boer o *Boerestaat* i la instauració d'una república independent *afrikaner*. Sobre l'AWB vegeu P. J. Furlong, *Between the Crown and Swastika: The Impact of the Radical Right on the Afrikaner National Movement in the Fascist Era* (1991) i G. Marinovich i J. Silva, *The Bang-bang Club: The Making of the New South Africa* (2000).

¹¹⁸¹ Els continguts del primer número de la revista incloïen reportatges sobre concerts, entrevistes a grups de música RAC, cartes enviades pels lectors, llistes d'èxits i una secció de notícies. En la segona entrega definiren la doctrina nacionalsocialista com "l'únic ideal incorruptible i el seu gran màrtir Adolf Hitler".

europèus. La primera d'elles es va fundar a Suècia,¹¹⁸² existint també delegacions als Estats Units. El fet de no necessitar cap tipus de tramitació ni haver de registrar-se enlloc com a militant facilità la difusió de l'organització. Així fou com aconseguí aplegar a la gran majoria de caps rapats neonazis d'arreu del món sota uns preceptes ideològics superflus¹¹⁸³ que asseguraren una adscripció massiva. Justament, aquest fou un dels seus majors èxits, assolir la cohesió dels rapats racistes mitjançant la música RAC. A més, el seu activisme acabà eclipsant l'escena *skinhead* britànica original. S'inicià així un nou període en l'evolució històrica de l'estil en que el sector racista obtingué una visibilitat mediàtica que facilità l'extensió de l'estereotip que equiparava els *skins* amb actituds totalitàries, racistes i xenòfobes.

Per celebrar la seva creació B&H organitzà un concert el 27 d'agost de 1987 a Morden (Surrey) que comptà amb la participació dels grups Skrewdriver,¹¹⁸⁴ Brutal Attack, Sudden Impact i No Remorse. Un any més tard s'edità el primer volum del disc recopilatori *Gods of War* (White Power records, 1988) que va incloure temes de quatre bandes de rock racista. El 1989 aparegueren les seves seqüeles *Gods of War Vol. 2* (White Power records, 1989) i *Gods of War Vol. 3* (White Power records, 1989). Coincidint amb la publicació del número 10 del magazín *Blood & Honour* la capçalera restà sota el control de Cat Mee, membre de seguretat d'Skrewdriver i afiliat del BM.

A finals d'aquella dècada la música RAC s'expandí més enllà de les Illes Britàniques.¹¹⁸⁵ Les vendes de discs de música racista experimentaren un gran increment, mentres la publicació *Blood & Honour* augmentà la seva difusió assolint la xifra de 5.000 subscriptors.¹¹⁸⁶ El 1989 Skrewdriver actuà a Alemanya, Bèlgica i novament a Suècia¹¹⁸⁷ dins la seva gira *Break the Chains Tour*. Aquest seguit de concerts afavoriren l'aparició de grups musicals similars en aquests països,¹¹⁸⁸ els quals es sumaren a la nova generació de bandes RAC britàniques, formada per grups com Bladeout, Razors Edge, Empire, Hobnail o Grade One entre d'altres.

No fou fins el 1990 quan es feu efectiva la unitat d'acció de les dues organitzacions musicals de rock anticomunista: B&H i Counter Culture. L'oportunitat triada, coincidint amb la Diada de Sant Jordi i l'aniversari un dia abans del naixement d'Adolf Hitler, fou el concert celebrat el 21 d'abril a un club de Newcastle. Davant mig centenar de persones actuaren els conjunts

¹¹⁸² No debades Skrewdriver actuà diverses vegades a aquest país nòrdic, com demostra el primer concert de la banda celebrat el 29 de novembre de 1987 a Estocolm on actuaren al costat de bandes locals com Dirlwanger, Vit Aggression i Agent Bulldogg.

¹¹⁸³ A la seva declaració fundacional B&H assegurava ser "un moviment nacionalsocialista independent que dona suport a tots els partits i grups NS actius del món blanc", alhora com a magazín pretenia "promoure els ideals NS, la música NS, sigui rock, *Oil*, metal, etc.", amb l'objectiu d'aconseguir "la unitat del jovent blanc" i "promoure el Poder Blanc mitjançant un missatge i uns ideals positius", text recollit a *Diamond in the Dust. The Ian Stuart Biography*, B&H England, Londres, 2002.

¹¹⁸⁴ En aquella ocasió integrat per Stuart a la veu, Merv Shields al baix, Martin Cross a la guitarra i John Burnley, germà del cantant del conjunt No Remorse, a la bateria.

¹¹⁸⁵ El 1988 es fundà a Brest (França) un nou segell de música RAC: Rebelles Européens. Propietat de Gael Bodilis, el maig d'aquell mateix any organitzà un festival de rock anticomunista a Brest amb la presència de No Remorse i els grups francesos Skinkorps, Legion 88, Brutal Combat i Bunker 84. la suspensió del mateix per part de la policia provocà diversos aldarulls al poble de Brittany que es saldaren amb 32 caps rapats neofeixistes detinguts, dos dels quals de nacionalitat britànica.

¹¹⁸⁶ Paral·lelament aparegueren capçaleres més modestes, similars als anomenats *skinzines*, que també informaven de les activitats dels grups *White Noise*, com *British Oil*, *Offensive Weapon*, *Truth at Last*, *14 Up* o *Last Chance*. Durant aquells anys arribaren a circular prop d'una vintena de publicacions, algunes de les quals de trajectòria efímera.

¹¹⁸⁷ L'11 de novembre d'aquell any Skrewdriver havia d'actuar juntament amb Brutal Attack a Bèlgica. El concert finalment no es va dur a terme atès que fou cancel·lat per les autoritats del país.

¹¹⁸⁸ A Alemanya es crearen conjunts com Kraft Durch Froide, Noie Werte, Vortex o Body Checks. A França aparegueren Brutal Combat, Bunker 84, Legion 88 o Evil Skins. A Itàlia els pioners de la música RAC foren Plastic Surgery de Verona.

Skrewdriver, Brutal Attack, Skullhead, English Rose i Battle Zone, en un acte organitzat conjuntament per B&H i Unity Productions, la promotora vinculada a Counter Culture.

Dos anys més tard, B&H comptava amb un miler simpatitzants al Regne Unit i prop de 10.000 més arreu del món. Aquell 1992 es formà Red Watch, una força de xoc paramilitar que s'encarregava de la seguretat i el control dels actes organitzats per B&H, el precedent directe de Combat 18 [C18] (el número 18 respon a la primera i vuitena lletra de l'alfabet, sigles que amaguen les inicials d'Adolf Hitler).¹¹⁸⁹

Mentre a Gran Bretanya els discs d'Skrewdriver patien el boicot dels col·lectius antifeixistes per les seves lletres, la discogràfica alemanya Rock-O-Rama els distribuï amb èxit a països com França, Alemanya o Bèlgica, difonent i estenent d'aquesta manera la corrent musical neonazi rapada.

Durant els anys noranta l'escena musical racista es consolidà arreu del món, trencant amb els precedents lligams amb l'Oï! i els cercles *punk*. Al seu voltant aflorà un creixent negoci que afavorí l'aparició de nombrosos petits segells discogràfics, *fanzines*, revistes musicals i distribuïdores que divulgaren el gènere a escala internacional.¹¹⁹⁰

La mort en accident de trànsit d'Ian Stuart el 1993 suposà la fi de la unitat assolida arran de la creació de B&H. Les maniobres de Combat 18 per fer-se amb el control del magazín homònim, en mans del fins aleshores líder de No Remorse Paul Burnley, reeixiren.¹¹⁹¹ Així, el gener de 1994 es creà un nou segell discogràfic, ISD records (inicials d'Ian Stuart Donaldson), controlat directament per C18.

A finals d'aquella dècada la música racista es vinculà a altres estils més enllà del rock. Tot i precedents com els cantautors¹¹⁹² o el folk celta, les lletres discriminatòries trobaren altres gèneres per difondre el seu missatge. Variants del *heavy metal*, com el *black* o *trash metal*, el *hardcore* o l'anomenat rock identitari foren els estils als que s'associà la música racista.

¹¹⁸⁹ Grup d'acció directa d'extrema dreta britànic gestat a inicis de la dècada dels noranta dins les files del BNP. Sota el lideratge de Paul *Charlie* Sargent, Combat 18 es caracteritzà per l'extrema bel·ligerància i violència que empraven els seus integrants, atacant a grups ideològicament contraris als carrers o realitzant accions tàctiques pròpies de la guerrilla urbana, inspirades en l'obra *The Turner Diaries* de William Pierce, contra llibreries o clubs gais. S'organitza en cèl·lules autònomes o individuals que actuen independentment seguint les consignes del que es coneix com *Leaderless Resistance*. Al primer punt de la seva declaració fundacional especifiquen com objectiu prioritari la repatriació de tots els ciutadans no blancs, a més de l'execució de tots els homosexuals i mestissos. La seva primera aparició dins l'escena musical rapada racista fou durant el concert de Nadal organitzat a Mansfield el 1992 pel British Movement. Amb els anys part dels seus acòlits optaren per seguir la moda *casual*, abandonant l'estètica *skin* inicial. Sobre l'evolució de Combat 18 dins el panorama musical racista vegeu N. Lowles i S. Silver, *White Noise*, p. 28-49, N. Lowles, "Ballot box to bomb. Fighting on all fronts", *Searchlight*, n. 293 (XI/1999), p. 26-27 i N. Lowles, *White Riot: the Violent Rise of Combat 18*, Milo, Londres, 2001.

¹¹⁹⁰ Ateses les restrictives legislacions pel que fa a la difusió de material que enalteixi l'odi racial i la discriminació a bona part d'Europa, on progressivament molts països han adequat els seus codis legislatius en aquest sentit, gran part de la indústria associada al rock racista s'ha establert als Estats Units, país que acull revistes com *Resistance* o segells com Panzerfaust, Strikeforce o MSR entre d'altres.

¹¹⁹¹ La campanya de descrèdit personal vers Burnley per fer-se amb el control de la revista abocaren a la inactivitat temporal a bandes com No Remorse i Battle Zone. Fou aleshores quan B&H es reorganitzà en dues divisions: Nord (coordinada per l'editor del *fanzine British Oi!* Chris Hipkin i per Del O'Connor, ex membre de la seguretat d'Skrewdriver) i Sud (liderada per Simon Dutton i Mick Dunn, cantant del grup londinenc Chingford Attack). De la seguretat dels concerts se n'ocupà Mark Atkinson i el control del magazín passà a mans de Martin Cross i el mateix *Charlie* Sargent.

¹¹⁹² Entre aquests trobem a l'alemany Frank Rennicke o altres intèrprets com Annett, Carl Klang, Jörg Hähnel, Daniel Eggers, Arisches Blut, Gabriele Marconi, Fabio Constantinescu o Rene Heizer.

Els nord-americans Ramones (esquerra) foren pioners del *proto-punk* que precedí a l'eclosió del *punk* britànic popularitzat pels Sex Pistols.

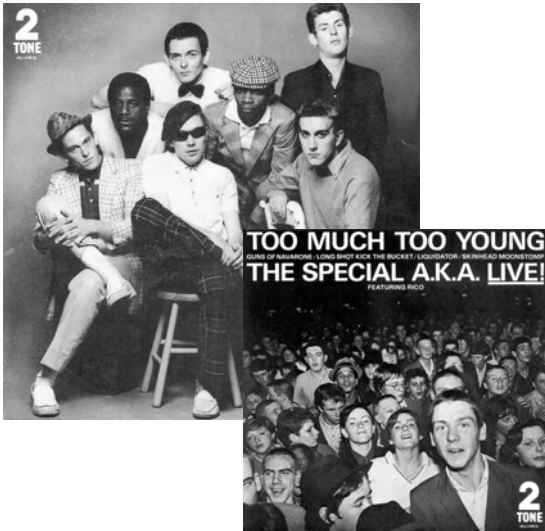
The Jam (damunt) un dels conjunts punters de l'anomenat *revival mod* dels anys setanta juntament amb altres grups britànics com Secret Affair (esquerra).

Passatgers jamaicans del vaixell Empire Windrush desembarcant a Gran Bretanya (sota). El diputat conservador John Enoch Powell (dreta), autor d'un incendiari discurs contra l'arribada de nous immigrants el 1968, conegut com "Rivers of Blood" (rius de sang).

La realitat multiracial de Gran Bretanya fou reproduïda a nivell musical pels conjunts del *revival ska* agrupats al voltant del segell 2Tone records (damunt). Entre els seguidors d'aquesta revifada de la música jamaicana s'hi trobaven els *skins*.

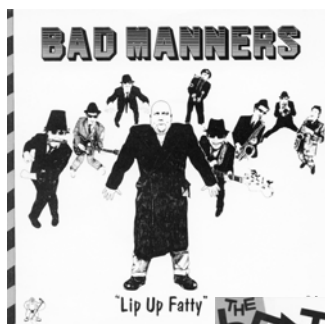
The Specials (damunt) foren un dels grups més destacats de l'anomenada 2Tone Era. En diverses de les seves produccions apareixen referències als *skinheads*. L'Ep *Too Much Too Young* (esquerra) inclou una versió del clàssic "Skinhead Moonstomp".

Cartell del film *The Dance Craze* dirigit el 1981 per Joe Massot.

Dues de les formacions més representatives del *revival ska* britànic: Madness (esquerra) i The Beat (damunt).

Discs de Bad Manners i The Beat. *flyer* promocional del trombonista jamaicà Rico Rodríguez (dreta).

Skins posant a les portes de l'establiment The Last Resort de Londres juntament amb els seus propietaris (damunt). Estètica més extrema representativa del *revival skin* de finals dels anys setanta (damunt dreta).

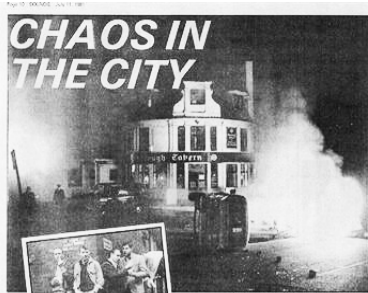
Des de les pàgines del magatzin *Sounds* (dreta) Gary Bushell (damunt) promocionà els conjunts de música Oi!, com The Last Resort o Cockney Rejects (damunt esquerra).

El grup londinenc The 4Skins (esquerra) fou un dels més populars a l'època. Les seves lletres reflexaren els neguits d'una generació frustrada, com a exemple el tema *One Law for Them* (Una llei per ells).

Cock Sparrer (damunt) s'erigiren en referent dels novells grups de música Oi!, com els londinencs The Last Resort (dreta), autors de temes emblemàtics pels skins com "Skinheads in Sta Press", "Violence in Our Minds" o "Rebels with a Cause".

What really happened?

THE 4-Skins' first appearance since their ill-fated Southall gig broke up in confusion on Friday amid allegations of sabotage. The band were forced to leave the stage after a mysterious series of power cuts which they believe were made deliberately to sabotage their gig. They were booked at a small pub in Moulton, Leicestershire, under the name of the Skins, with support from the Bulldogs. They had invited only 100 fans, including a BBC roadie, and everyone was on time. "I was Southall, we can't get it as we were always well without giving or getting any provocation and then we were a long time in sight. But then came another, and then another, and another. Then came the power cuts and the growing...

Who hired the coaches?

They were booked at a small pub in Moulton, Leicestershire, under the name of the Skins, with support from the Bulldogs. They had invited only 100 fans, including a BBC roadie, and everyone was on time. "I was Southall, we can't get it as we were always well without giving or getting any provocation and then we were a long time in sight. But then came another, and then another, and another. Then came the power cuts and the growing...

'Sabotage' at 4-Skins' secret gig

THE 4-Skins' first appearance since their ill-fated Southall gig broke up in confusion on Friday amid allegations of sabotage. The band were forced to leave the stage after a mysterious series of power cuts which they believe were made deliberately to sabotage their gig. They were booked at a small pub in Moulton, Leicestershire, under the name of the Skins, with support from the Bulldogs. They had invited only 100 fans, including a BBC roadie, and everyone was on time. "I was Southall, we can't get it as we were always well without giving or getting any provocation and then we were a long time in sight. But then came another, and then another, and another. Then came the power cuts and the growing...

Els successos de Southall suposaren el declivi definitiu de la música Oi!. La violència amb que hom associà als grups comportà el seu ostracisme arran de les dificultats d'aquests per trobar espais on poder actuar.

No fou fins a finals dels anys setanta quan aparegueren els primers caps rapats neonazis. Els més joves s'aplegaren al Youth National Front [YNF], la branca juvenil del National Front [NF].

THIS IS WHITE NOISE!

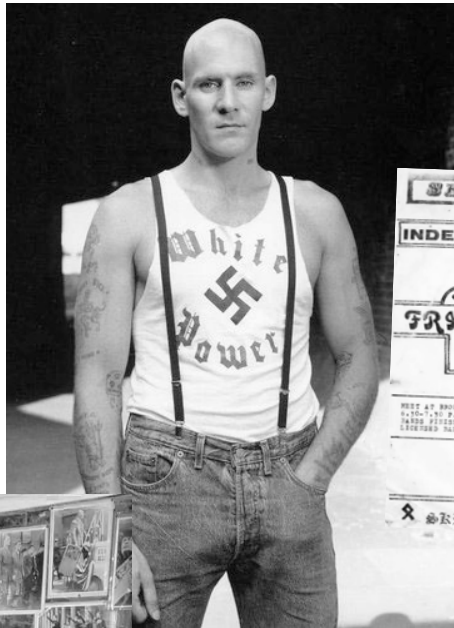
SIDE ONE
1. When the Boat Comes In - SKREWDRIVER
2. White Working Class Man - DIEHARDS
Produced by Mark Sutherland
WHITE NOISE RECORDS 45 R.P.M. P.O. BOX 228, LONDON E.12

SIDE TWO
1. Return of St. George - BRUTAL ATTACK
2. Nerves of Steel - A.B.H.

Nicky Crane (dreta), membre del British Movement, aparegué a la portada del controvertit disc *Strength Thru Oi!*

SKREWDRIVER
plus
INDECENT EXPOSURE

SAT. FEB 2nd

Ian Stuart Donaldson (damunt), cantant d'Skrewdriver, es convertí en el líder carismàtic dels caps rapats neonazis britànics. Abandonà el NF per crear Blood & Honour [B&H] el 1987.

SKREWDRIVER
plus
INDECENT EXPOSURE
plus
THE DIE-HARDS

SAT. MARCH 30th.
meet at bow road tube 7to8pm
(this gig will not be cancelled.)

London Branch
Vicious + Rumours
Peter Avo + The Wolf
Die-Hards
At The 'Blue Coat Boy'
Next To The Avo's
ROCK AGAINST COMMUNISM
SATURDAY 13th AUGUST
BRUTAL ATTACK
DIE HARDS
+
PUBLIC ENEMY

ROCK AGAINST COMMUNISM

Propaganda de concerts de música RAC.

Portades de publicacions neonazis britàniques: White Noise i Blood & Honour.

Portades dels discs *This Time The World* de No Remorse, *White Rider* d'Skrewdriver i *Our Weapon is Truth* de Public Enemy. Tres exemples de la prolífica producció discogràfica dels grups de música RAC britànics.

Concert de música RAC a Suffolk celebrat el 1984 (damunt). A l'esquerra una entrevista publicada al magazín B&H al conjunt britànic Sudden Impact.

Emblema anticomunista (damunt esquerra) emprat pels caps rapats neonazis a nivell internacional que recupera el disseny d'un cartell de propaganda antinazi editat pel Partit Socialdemòcrata alemany el 1932 (damunt dreta).

Material (dreta) de l'organització clandestina neonazi Combat 18 [C18]. Després de la mort d'Ian Stuart i de diverses pugnes pel lideratge assumí la direcció de Blood & Honour.

III PART

CABEZAS RAPADAS,
LA DIFUSIÓ DE L'ESTIL
SKINHEAD A L'ESTAT
ESPANYOL

Un cop coneguts els orígens forans de l'estil *skinhead*, a continuació descrivim com es va produir la seva translació a l'Estat espanyol i quin context social afavorí el seu arrelament i evolució. Tot seguit, doncs, examinarem com es va expandir inicialment l'estètica associada a l'estil a ciutats com Barcelona i Madrid i com aquest darrer es desenvolupà. Per assolir el nostre objectiu ens remuntarem a la dècada dels setanta per copsar l'emergència d'aquelles manifestacions que convergiren en l'eclosió de la contracultura *underground* i els primers estils juvenils a Barcelona. També abordarem la creació de l'anomenada *Movida* madrilenya a inicis dels anys vuitanta i veurem com aquesta incidí en la joventut a nivell estètic i musical. Aquestes experiències urbanes ens permetran establir la conjuntura social que determinà la concreció en ambdues ciutats d'estils com el *punk*, el *rocker* o el *mod*, que a l'Estat precediren als primers *skins* autòctons. En aquest sentit, també esmentarem els diversos gèneres musicals que eclosionaren al seu voltant i esdevingueren un element cabdal en l'expansió posterior dels *skinheads*.

A continuació analitzarem el paper que desenvolupà la política en l'estil i com aquesta afectà a l'univers *skin* estatal. Així, observarem les dinàmiques evolutives de les tres grans àrees que exerciren com a referents en els primers anys d'implantació dels caps rapats neonazis: Barcelona, Madrid i València. A la vegada, veurem com l'estil es va estendre a altres territoris de l'Estat i com paral·lelament aquest es vertebrà a nivell organitzatiu en grups antitètics.

A més, analitzarem les peculiaritats i característiques que diferencien els *skinheads* estatals amb d'altres existents en països europeus, així com també la projecció mediàtica que assoliren les accions protagonitzades per les bandes de caps rapats, tot esbrinant què hi ha de realitat i ficció en els estereotips generats al seu voltant.

Abans d'iniciar l'exposició de com l'estil *skinhead* es plasmà i es desenvolupà a l'Estat espanyol, creiem oportú apuntar quins elements esdevingueren cabdals en la concreció de les dinàmiques que provocaren la seva expansió i caracterització.

L'estil *skinhead* és un fenomen complex que supera les particularitats existents en les subcultures juvenils que el precediren. Els *skins* no es circumscriuen únicament als trets estètico-musicals que definiren els estils anteriors. L'univers *skin* esdevé envitricollat atès que aglutina aspectes innovadors respecte altres construccions identitàries similars, com l'ideològic que en formulacions pretèrites restà inèdit o gaudí de poca presència. Així, en l'estil *skin* interactuen elements diversos, com la música, la política, l'esport, l'agressivitat o les noves tecnologies, les quals incidiren decisivament en la seva eclosió i evolució com explicarem a continuació.

Considerem que per copsar com es produí la implantació i expansió de l'estil *skin* a l'Estat cal tenir en compte els deu factors que exposem tot seguit. En primer lloc, la cronologia que paütà el seu desenvolupament. Aquesta no fou d'altra que el procés de Transició democràtica (1975-1982) el qual emparà l'eclosió dels primers estils associats a la joventut espanyola. L'obertura política derivada de la fi del règim franquista possibilità el relaxament dels mecanismes de control social instaurats per la dictadura, fet que permetè l'emergència de les primeres concrecions estilístiques juvenils transgressores, precedents als *skinheads*. Per tant, aquestes sorgiren en una conjuntura caracteritzada pels anhels de lleure d'una generació de joves aliena al franquisme. Aquest

allunyament respecte el període dictatorial resultà essencial en l'emergència i idiosincràsia dels primers estils juvenils a l'Estat. Paradoxalment, però, aquests joves es caracteritzaren pel seu desinterès inicial vers la política. Aquest fet es derivà de l'activisme militant ingent de bona part de la joventut durant el procés de Transició democràtica, que contrastà amb la "ultrapolítització" dels *skins* que obeí a la seva implantació territorial. Aquest fou un altre dels elements que determinaren l'evolució i definí posteriorment l'estil.

En segon lloc, cal tenir en compte que els *skinheads* irromperen el 1980 i esdevingueren inicialment un estil eminentment urbà del que Barcelona s'erigí en el seu epicentre estatal principal, atesa la seva proximitat geogràfica amb França, país que esdevingué el màxim referent dels primers *skins* auctòctons. Juntament amb la capital catalana, els focus emissors pioners de l'estil foren Madrid i el País Basc, els quals generaren unes dinàmiques pròpies que respongueren a les particularitats locals: l'eclosió de la *Movida* madrilenya i la conjuntura político-social basca respectivament. En canvi, quan l'estil *skin* es va estendre a altres territoris de l'Estat no adquirí especificitats que responguessin a particularitats locals, sinó que es propagà de forma mimètica, en reproduccions mancades d'originalitat i entitat pròpia.

En aquest sentit, pot constatar-se que els aspectes que resultaren determinants en les diverses plasmacions de l'estil foren essencialment la conjuntura socio-política, l'existència de conurbacions perifèriques o l'activitat dels grups de seguidors radicals associats al futbol. No obstant això, la seva absència en indrets que presenten aquestes realitats deixa plantejades diverses incògnites sobre la seva implantació per a estudis posteriors.

En tercer lloc, cal tenir en compte que a l'Estat l'estil –com a la resta d'Europa– conegué una bifurcació entre caps rapats ultradretans i antifeixistes que el fragmentà, i es generaren tres àrees d'expansió dels primers focalitzades en tres grans urbs: Madrid, València i la pròpia Barcelona. Aquesta no és una geografia arbitrària: respon a les dinàmiques internes de l'extrema dreta estatal, que mantingué certa presència diferenciada de les altres.¹¹⁹³ Així, mentre Barcelona es significà a les darreries del franquisme per acollir les publicacions més transgressores amb el passat nostàlgic de la Guerra Civil i els anys trenta i els escamots ultradretans més bel·ligerants (una característica que reproduïren els caps rapats neofeixistes sorgits a mitjans dels anys vuitanta amb els seus *fanzines* i les seves ràtzies violentes), Madrid s'erigí en el centre organitzatiu de l'extrema dreta espanyola (una articulació pretesa també per col·lectius de caps rapats neonazis que es coordinaren amb l'objectiu d'aglutinar els de la capital de l'Estat d'ençà la dècada dels anys vuitanta) i València esdevingué la ciutat on l'extrema dreta mostrà un considerable activisme de carrer, particularitat reincident en els grups rapats neofeixistes que operaren a la ciutat a les darreries dels anys vuitanta i inicis dels noranta. Com veiem, aquesta convergència entre les diverses realitats de l'extrema dreta espanyola i les concrecions en clau ultradretana de l'estil resultà certament eloqüent. Sense tenir present aquests paral·lelismes no podrem entendre com i perquè aparegueren les primeres bandes de caps rapats neonazis espanyols.

En quart lloc, cal assenyalar que la incidència de la territorialitat en l'expansió i el desenvolupament dels *skinheads* s'evidencia en la seva heterogeneïtat ideològica. D'aquesta forma, els *skins* ultranacionalistes de signe divers compten amb major representació a Catalunya, el País Basc i

¹¹⁹³ X. Casals, *Neonazis en España*, p. 297-298.

Galícia, territoris amb una llarga tradició de reivindicacions sobiranistes. Però també són presents a d'altres zones de l'Estat, com Astúries o Cantàbria, comunitats on el nacionalisme radical "asturianu" o "cántabru" compta amb una implantació social exigua o –en el segon cas– és anecdòtic. Aquesta diversitat posa de manifest la doble dualitat política *skin*: juntament a la dicotomia dreta-esquerra (present a l'estil dels caps rapats de la majoria de països europeus), cal afegir una altra al voltant de l'afirmació nacional extrema –espanyolista o independentista– que exalta i reafirma mitjançant la seva iconografia una comunitat nacional determinada. Això explica perquè els *skinheads* s'implantaren majoritàriament en indrets amb major tradició d'agitació política, com el País Basc, Catalunya, Madrid o València i adoptaren unes identitats "fortes".

En cinqué lloc, l'adopció d'aquestes filiacions respòn també a l'inherent exacerbació de la masculinitat, l'anomenat *Style Maschio Violento* [SMV] (estil mascle violent),¹¹⁹⁴ pròpia dels cercles *skins* i també recurrent en les representacions subculturals sorgides als anys seixanta. Aquesta ostentació extrema de virilitat dels *skins* enllaça amb un altre dels trets que han caracteritzat l'estil: la conducta agressiva de bona part dels seus integrants. Aquesta singularitat ha determinat la percepció social dels *skins* i que hom els hagi relacionat, gairebé exclusivament, amb les pràctiques violentes.

En sisé lloc, no podem obviar la incidència del procés de "politització" que afectà a l'estil *skin* a partir de la segona meitat dels anys vuitanta.¹¹⁹⁵ D'ençà aleshores, la divisió ideològica fou una realitat. Tot i així, malgrat que una literatura periodística i antifeixista abundant percep els caps rapats com l'avantguarda de xoc d'un moviment polític ultradretà, el cert és que els caps rapats fracassaren a nivell organitzatiu. Del nostre estudi, com veurem, es desprèn que tot i convergir amb grups ultradretans en ocasions o compartir certa afinitat de plantejaments, el caràcter autònom de les bandes de caps rapats neonazis els allunyà de qualsevol enquadrament. Així, no hi ha hagut cap organització de caps rapats que hagi mantingut una trajectòria estable i prolongada. Habitualment, les temptatives reiterades dels caps rapats espanyols per organitzar-se a nivell estatal no han superat una primera fase de vertebració, on grupuscles reduïts s'han emparat darrera sigles seminals que han mutat cíclicament sense assolir una articulació sòlida. Com analitzarem, les dues associacions que pretenien aglutinar els caps rapats d'extrema dreta més ideologitzats –Blood & Honour España [BHE] i Hammer Skins España [HSE]– no superaren aquest estat organitzatiu embrionari. El seu fracàs, més enllà de les intervencions policials sobre ambdues (que obstaculitzà la seva estructuració) obeí a la idiosincrasia dels caps rapats, gens predisposats a integrar propostes polítiques de llarg recorregut atesa la seva inconstància i indisciplina.

En seté lloc, cal apuntar que la major part dels caps rapats adoptà (i encara ho fa) aquest estil com si fos un ritus de pas entre l'adolescència i l'edat adulta, fet que tampoc afavorí la consolidació d'una militància política estable i determinà el caràcter sempre versàtil de les seves propostes organitzatives.

En vuité lloc el cas espanyol és únic en l'univers *skin* internacional, ja que conjuga l'habitual confrontació entre ultradreta i ultraesquerra amb la que confronta el nacionalisme espanyol i el de les anomenades nacionalitats

¹¹⁹⁴ Vegeu V. Marchi, *SMV Stile Maschio Violento. I demoni di fine millenio*, Costa & Nolan, Génova, 1994.

¹¹⁹⁵ X. Casals, "Boixos i Brigadistes: una lectura ideològica", *L'Avenç*, n. 211, 1997, p. 52-55.

històriques i al seu torn la tendència ultradretana es bifurca en una d'ultranacionalista espanyola i unes altres independentistes a Catalunya, el País Basc i a Galícia al voltant d'un identitarisme pancatalanista, un "neorranisme" i un mite celta respectivament. Tot plegat, configurarà un entramat heterogeni de l'estil *skin* a l'Estat.

En nové lloc, és necessari calibrar la seva dimensió real a nivell quantitatiu. Tot i la magnificació reiterada a la que s'ha vist sotmés el col·lectiu dels seus seguidors arran de les accions violentes comeses per les bandes de caps rapats i l'alarma social justificada que aquestes generaren, cal relativitzar la seva importància numèrica. Els caps rapats conformen grups molt reduïts i d'escasa vertebració que operen de forma independent. Així, els episodis violents periòdics que han protagonitzat els ha atorgat una presència mediàtica desproporcionada respecte la seva implantació real.

Finalment, un darrer element fonamental que cal tenir en compte a l'hora d'analitzar els *skinheads* és el seu àmbit d'incidència. Les dades compilades en aquest estudi apunten com l'estil *skin* és un fenomen subcultural contemporani d'abast "glocal":¹¹⁹⁶ la seva dimensió local és inseparable d'una altra internacional, associada als processos de transformació estructural derivats de l'impacte de la revolució tecnològica i la globalització econòmica i cultural que configuren el que el sociòleg Manuel Castells anomena "societat xarxa"¹¹⁹⁷ (basada en les transformacions tecnoeconòmiques derivades de la reestructuració del capitalisme i la globalització), que ha substituït el model precedent postindustrial.¹¹⁹⁸ Per tant, analitzem un objecte d'estudi que sobrepasa tant els límits territorials propis d'estils juvenils precedents com els espais d'interactuació tradicionals en ubicar-se en una cruïlla de referents estètics, esportius, tecnològics i pseudopolítics.

Així, mentre les subcultures anteriors, com els *teds*, els *mods* o els *rockers*, s'originaren durant els anys cinquanta i seixanta en un indret concret, Gran Bretanya, el cas dels *skins* és diferent: tot i ecllosionar de manera anàloga, assoliren una àmplia i ràpida irradiació a escala internacional. La seva expansió fou potenciada per l'ús de les xarxes socials, que afavoriren la interacció dels seus integrants i la creació d'una comunitat virtual paral·lela. Tot i que certament, aquesta situació també es donà en els estils precedents, ho féu en menor mesura i molt més lentament. La celeritat en l'expansió dels *skins* arreu del món és el que els confereix excepcionalitat respecte als seus antecessors. Així, han testimoniat com un estil aparegut en un àmbit local ha esdevingut universal i, a la vegada, ha conegut múltiples mutacions territorials, aquí que considerem pertinent l'ús del neologisme "glocal" per referir-nos als

¹¹⁹⁶ Terme encunyat a la dècada dels vuitanta en els cercles empresarials japonesos. Té el seu origen en l'expressió japonesa "dochakuka" (localització global), derivada del mot "dochaku" ("el que viu a la seva pròpia terra"). Tot i que diverses fonts citen al sociòleg alemany Ulrich Beck com el creador i difusor d'aquest neologisme, altres apunten al també sociòleg britànic Roland Robertson com a autor pioner en la matèria i als seus col·legues canadencs Keith Hampton i Barry Wellman com els seus principals difusors. Segons Robertson, el món global i el local interactuen per produir el que anomena "cultura glocal". Així, el terme "glocal" fa referència a aquell individu, grup social o comunitat que és capaç i pot "pensar en global i actuar de manera local". Vegeu Juan Carlos Monedero (coord.), *Cansancio de Levíatán: problemas políticos de la mundialización*, Trotta, Madrid, 2003.

¹¹⁹⁷ Locució concebuda a inicis dels anys noranta per Jan van Dijk, professor de ciències de la comunicació de la Universitat de Twente, que trascendí acadèmicament mitjançant la seva obra *De Netwerkmaatschappij, sociale aspecten van nieuwe media*, Bohn Stafleu Van Loghum, Houten, 1991. Posteriorment fou popularitzada pel també sociòleg Manuel Castells en la seva obra *The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. 1: The Rise of the Network Society*, Blackwell Publishers, Oxford, 1996.

¹¹⁹⁸ Vegeu M. Castells, *La era de la informació. El poder de la identitat*, Alianza editorial, Madrid, 2003, p. 29-31 i M. Castells, *Nuevas perspectivas críticas en educación*, Paidós, Barcelona, 1994, p. 16.

skinheads, ja que conjuga els entorns local i global: reflecteix la interacció de la tradició local amb la societat globalitzada.

5. L'HOMOLOGACIÓ DE L'ESTIL

Aquest capítol analitza el substrat de cultures juvenils prèvies a la implantació dels *skinheads* a l'Estat espanyol i la conjuntura social que el facilita. Per fer-ho ens remuntem fins a finals dels anys setanta i examinem l'evolució d'un dels estils juvenils pioners associats a l'anomenat *underground* barceloní: el *hippisme*. La seva eclosió fou paral·lela a l'auge del moviment contracultural de pòsit llibertari i ens permet observar com Barcelona es convertí en l'epicentre de l'activitat lúdico-política juvenil de l'època fins que als anys vuitanta Madrid en va prendre el relleu, afavorida per la repercussió mediàtica de l'anomenada *Movida*.

EFERVESCÈNCIA LLIBERTÀRIA A BARCELONA, MOVIDA LÚDICA A MADRID

Mentre els *skinheads* s'expandien a Gran Bretanya, a l'Estat espanyol la joventut restava sotmesa a l'estrict control social i polític ideat pel franquisme per evitar qualsevol tipus de dissidència. Així, durant la postguerra, el règim dictatorial vehiculà les manifestacions juvenils a les diverses organitzacions sectorials falangistes que creà.¹¹⁹⁹ Per la seva banda, l'Església aglutinà grups parroquials i escoltistes a través de l'Oficina de Información y Coordinación del Escultismo Católico [OICEC] i d'Acción Católica, entitats que arribaren a congregar oficialment 1.683.749 joves.¹²⁰⁰

En aquest marc, els anys seixanta es caracteritzaren per l'auge de la música ye-yé¹²⁰¹ i la prosperitat derivada de l'anomenat "desarrollismo" que afavorí el creixement del Producte Nacional Brut [PNB] i l'augment de la renda per càpita.¹²⁰² A la vegada, la balança de pagaments assolí excedents i s'incrementaren les inversions de capital estranger. Aquests indicadors,

¹¹⁹⁹ Com la Sección Femenina i el Frente de Juventudes, reconvertit el 1960 en Organización Juvenil Española [OJE], hereva de l'Organización Juvenil [OJ] gestada el 1937. Sobre el Frente de Juventudes vegeu A. Alcoba, *Auge y ocaso del Frente de Juventudes* (2002); DD. AA., *La joventut a Catalunya al segle XX. Materials per a una història I*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1987, p. 370-387 i C. Feixa, C. Costa i J. Pallarés (eds.), *Movimientos juveniles en la Península Ibérica. Graffitis, grifotas, okupas*, p. 35-46. Per aprofundir en l'organització femenina falangista vegeu Mª T. Gallego, *Mujer, falange y franquismo* (1983); L. Suárez, *Crónica de la Sección Femenina y su tiempo* (1993) i K. Richmond, *Las mujeres en el fascismo español: la sección femenina de la Falange, 1943-1959* (2005). Vegeu també Á. Cenarro, *Los niños del auxilio social*, Espasa, Madrid (2009).

¹²⁰⁰ M. Parra, *La pedagogía del Frente de Juventudes (1940-1977)*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1990, p. 490, dada reproduïda a X. Casals, *Ultracatalunya*, L'esfera dels llibres, Barcelona, 2007, p. 447.

¹²⁰¹ Anomenada així per l'ascendent de les tornades del conjunt britànic The Beatles entre els seus seguidors a l'Estat i els grups que es creen per influència seva, com Los Brincos, Los Diablos, Fórmula V o Los Gritos entre d'altres. Lletres que el grup de Liverpool acompanyava sovint del crit "yeah, yeah, yeah" que donà nom al pop espanyol d'aquella època. Vegeu M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 255; G. Irlés, *¡Sólo para Fans! La música ye-yé y Pop española de los años 60*, Alianza editorial, Madrid, 1997; C. Gámez, *Los años ye-yé*, T&B editores, Madrid, 2011; DD. AA., *La joventut a Catalunya al segle XX. Materials per a una història I*, p. 520-543 i DD. AA., *La vida cotidiana en la España de los 60*, Ediciones del Prado, Madrid, 1990, p. 105.

¹²⁰² Vegeu DD. AA., *Ibidem*, p. 10-34.

juntament amb l'augment del turisme,¹²⁰³ evidenciaren el desenvolupament econòmic de l'Estat i potenciaren el consum. Altres factors que possibilitaren aquests avenços foren les reformes financeres impulsades pel govern franquista el 1959 i l'acceptació del suport assistencial per part d'òrgans internacionals com el Fons Monetari Internacional [FMI] i el Banc Mundial [BM].¹²⁰⁴ Aquests ajuts propiciaren la progressiva transformació de l'autarquia precedent vers un capitalisme de motllos similars a l'existent en els països democràtics del seu entorn. A la vegada, aquest creixement econòmic i l'esmentat progressiu protagonisme del turisme com a font de divises generaren un procés de modernització social, que entrà en una contradicció creixent amb el marc polític creat per la dictadura.

Paral·lelament, emergiren tímidament els primers estils juvenils, al compàs d'una gradual i limitada obertura política. Contribuïren amb la seva aparició a la transformació dels valors familiars (producte del procés d'urbanització i nuclearització que va afavorir la reducció dels índexs de natalitat), l'extensió de l'ensenyament secundari (que va endarrerir l'ingrés dels joves a la vida adulta), l'aparició del mercat de lleure juvenil (que va situar als joves com a actors principals de la societat de consum) i influïren en l'emergència d'una nova cultura de consum de masses i l'anomenada revolució sexual (que va implicar una dràstica variació dels hàbits dels joves en la matèria).

La concreció d'aquests estils juvenils primerencs es produí entre finals dels anys seixanta i les darreries de la dècada següent.¹²⁰⁵ Els pioners foren el *hippisme* (que penetrà a la Península per diversos indrets malgrat l'aïllament internacional i la censura)¹²⁰⁶ i l'estil *rocker*, sorgit –com l'anterior– a Madrid i Barcelona. Precisament, l'aspecte dels seguidors del primer estil generà perplexitat en una societat en la qual els nois no acostumaven a lluir els cabells llargs, com reflecteix aquest article d'opinió de 1964:

¿Por qué cada día se ven más chicos con melena? Es una pregunta que todos nos habremos hecho en más de una ocasión pero... ¿Le hallamos respuesta? No; no la hallamos ya que es para nosotras incomprendible que haya chicos capaces de despreciar una de las cualidades que nosotras más admiramos y apreciamos en ellos: un aspecto varonil. Por eso nos llena también de estupor ver que prefieren convertirse en ridículos maniqués que exhiben un suéter distinto a cada hora del día [...] ¿De qué

¹²⁰³ Els primers turistes arribaren al país, de forma esporàdica, als anys cinquanta. El 1950 es calcula que la seva xifra ascendí als 600.000, els quals foren descrits per la premsa espanyola com una "grotesca cabalgata". A finals de la dècada l'increment de visitants fou notable, així el 1957 els turistes que entraren a l'Estat foren 3.200.000. Tres anys després arribaren sis milions d'estiuejants, una xifra que el 1963 es multiplicà fins els onze milions de visitants. Vegeu R. Abella i G. Cardona, *Los años del NO DO*, Destino, Barcelona, 2008, p. 65 i 220 i S. D. Pack, *La invasión pacífica. Los turistas y la España de Franco* (2009).

¹²⁰⁴ Franco no aconseguí trencar l'aïllament del país fins a inicis de la dècada dels cinquanta, quan les Nacions Unides van permetre el seu ingrés a la Food and Agriculture Organization [FAO] el 10 de novembre de 1950. Tres anys després es signaren tres convenis de cooperació militar amb els Estats Units, pels quals l'exèrcit nord-americà obtingué les bases de Torrejón, Morón de la Frontera i Saragossa, que afavoriren la fluïdesa en les relacions internacionals. Vegeu R. Abella i G. Cardona, *Los años del NO DO*, p. 63 i 69. Sobre el franquisme vegeu J. Tusell, *Dictadura franquista y democracia, 1939-2004*, Crítica, Barcelona, 2005; DD. AA., *Franquismo. El juicio de la historia*, Temas de Hoy, Madrid, 2000; J. Gil Pecharrmán, *Con permiso de la autoridad. La España de Franco (1939-1975)*, Temas de Hoy, Madrid, 2008; E. Moradiellos, *La España de Franco (1939-1975)*, Síntesis, Madrid, 2000; D. Sueiro i B. Díaz Nosty, *Historia del franquismo*, 2 volums, Sarpe, Madrid, 1986; J. G. Pecharrmán, *La política exterior del franquismo. Entre Hendaya i El Aaiún*, Flor del Viento, Barcelona, 2008.

¹²⁰⁵ C. Feixa i L. Porzio, "De las tribus urbanas a las culturas juveniles", *De juventud*, n. 64, Instituto de la juventud, Madrid, p. 3.

¹²⁰⁶ Sobre la implantació del moviment contracultural a l'Estat espanyol associat al *hippisme* vegeu J. C. Usó, *Spanish Trip. La aventura psíquica en España* (2001).

habrá servido entonces tantos años de civilización, si hay quien se empeña en hacer el indio todavía?¹²⁰⁷

A l'Estat el *hippisme* va perdre el seu caràcter contracultural en entrar en contacte amb les organitzacions polítiques marxistes ortodoxes predominants entre la joventut de l'època, com ha rememorat l'escriptor Luis Racionero: "Aquí estaba todo mediatizado por la dictadura; la preocupación se centraba en quitar a Franco, más que en un cambio cualitativo de la sociedad de consumo".¹²⁰⁸ En aquest marc, la contracultura *hippie* emergí a la capital catalana i, en menor grau, a Sevilla.¹²⁰⁹ El fet d'haver-hi una base americana propera a aquesta ciutat, a Morón de la Frontera, va afavorir, mitjançant Ràdio Morón (emissora de les tropes) l'extensió de gèneres musicals inèdits al país fins aleshores, com la psicodèlia i el *soul*. En aquest municipi s'havia instal·lat als anys seixanta una colònia de *beatniks* nord-americans que confraternitzà amb la comunitat gitana local. Allà hi confluí una amalgama de militars, *hippies* estrangers i joves andalusos que alternaren en locals com el Club Yeyé, el pub Gonzalo, el bar Jardines o la glorieta del Parc María Luisa a la recerca de noves experiències.¹²¹⁰ Així fou com en aquella dècada la ciutat andalusa esdevingué pionera en la fússió del rock amb el flamenc de la mà del conjunt local Smash.

Mentrestant, a Barcelona els anys setanta es convertiren en una dècada de desvetllament juvenil, amb experiències vitals noves i descobriments constants. En àmbits com el musical es cercaren formes d'expressió inèdites¹²¹¹ que deixaven enrere la Barcelona franquista "ciudad de ferias y congresos" auspiciada per l'alcalde José Mª Porcioles.¹²¹²

La presència de la contracultura *hippie* a Barcelona es remuntava a la segona meitat dels anys seixanta. Fou en els locals situats a la part baixa de la ciutat, l'anteriorment anomenat "barri xino", com el Jazz Colón¹²¹³ on *grifotas*,¹²¹⁴ rockers i estudiants es relacionaren amb els primers *hippies*.¹²¹⁵ En aquells anys a Barcelona existia un ambient marginal proclivi a la importació de modes exteriors, com descriu un testimoni de l'època:

Otro tipo de fauna, entre jipis, progres y frikis, y todos ellos tenían en común una serie de cosas, como que eran melenudos y fumaban porros y tomaban LSD [...] Y la gente normal en un principio les tenía bastante miedo porque no entendían este tipo de comportamiento, eran un tipo de

¹²⁰⁷ N. Ros, "Nueva ola", *Relevo*, 1964, p. 42-43.

¹²⁰⁸ L. Ruiz Aja, *Contracultura. ¿Qué fue? ¿qué queda?*, Mandala ediciones, Madrid, 2007, p. 227 i 244.

¹²⁰⁹ A banda de les Illes Balears, Sevilla fou el destí principal dels *hippies* estrangers que s'establiren a l'Estat. Juntament amb Barcelona, la capital andalusa fou durant els anys setanta l'epicentre de diverses manifestacions juvenils com el moviment contracultural. Aquest també va emergir, tot i que minoritàriament, en altres ciutats com València i Madrid. Vegeu L. Ruiz Aja, *Contracultura*, p. 229.

¹²¹⁰ Per aprofundir en la gènesi del moviment contracultural sevillà vegeu J. Ribas, *Los 70 a destajo. Ajoblanco y libertad*, RBA, Barcelona, 2007, p. 195-202.

¹²¹¹ À. Gómez-Font, *Zeleste i la música laietana. Un passeig per la Barcelona musical dels anys setanta*, Pagès editors, Lleida, 2009, p. 20.

¹²¹² Vegeu M. Delgado, *La ciudad mentirosa*, Los libros de la catarata, Madrid, 2007, p. 27 i M. Martín Corbera, *Porcioles. Catalanisme, clientelisme i franquisme*, Base, Barcelona, 2005 i M. D. Genovès, *Les barcelones de Porcioles*, Proa, Barcelona, 2005.

¹²¹³ Local situat al final de les Rambles que freqüentaven els petits delinqüents, policies de paísà i negres africans. Vegeu D. Castillo (coord.), *Barcelona, fragments de la contracultura*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, p. 276.

¹²¹⁴ Nom que rebien els consumidors de *grifa* (marihuana), en la seva majoria ex legionaris que al nord d'Àfrica havien entrat amb contacte amb aquest estupefaent. Vegeu al respecte O. Romaní, *A tumba abierta. Autobiografía de un grifota*, Anagrama, Barcelona, 1983.

¹²¹⁵ Aquests eren joves forans que feien escala a Barcelona tot esperant embarcar cap a Eivissa i Formentera, epicentres de la contracultura *hippie* a l'època. Vegeu P. Malvido, *Nosotros los malditos*, Anagrama, Barcelona, 2004, p. 20 i 122-123. Sobre el fenomen contracultural barceloní vegeu també J. Guillamón, *La ciudad interrumpida. De la contracultura a la Barcelona postolímpica*, La Magrana, Barcelona, 2001.

juventud sumamente cultural, y aquí en BCN llegaron a crear un gran mundillo alrededor del Comic y el Jazz rock entre otras cosas.¹²¹⁶

El cantautor Jaume Sisa ha rememorat com Barcelona esdevingué una “festa” d’ençà la mort de Franco, ja que aleshores es convertí en una “ciutat oberta” –en termes d’intercanvi d’experiències juvenils en sentit ampli– i d’expansió de contracultures.¹²¹⁷ L’artista afirmà que anys més tard es produí un desencís amb el procés polític que seguí a la mort del dictador: “Ens pensàvem que el món canviaria amb l’arribada de les llibertats, que tot el que havíem somiat passaria, malgrat que amb els anys ens vam adonar que no va ser així. Podíem canviar algunes coses, petites coses, d’altres no van canviar, ni les vam poder canviar. Això va ser la tragèdia dels primers 80”.¹²¹⁸

El fundador de la revista *underground Ajoblanco* (1974-1999),¹²¹⁹ José Ribas, descriu aquella època com una “aventura que unia art i vida”, caracteritzada per l’antiautoritarisme, les actituds dadaistes, el rock salvatge, la llibertat sexual, la vida comunitària i el declivi de l’anomenada família tradicional.¹²²⁰ Aquests elements conformaren els referents generacionals amb els que els joves pretenien capgirar l’ordre social establert i també van tenir la seva plasmació a nivell estètic com recorda Emili Baleriola, guitarrista de conjunts com Crac o Màquina!:

Portàvem els cabells llargs perquè provocaves la gent. Les iaies es feien el senyal de la creu, els paletes ens tiraven pedres des de la bastida... No era com ara que és més una qüestió d’estètica, sinó que era com donar una imatge de trencament, d’anar contracorrent.¹²²¹

Eren joves que abraçaren els valors contraculturals d’inspiració àcrata i l’anomenat “passotisme” (un allunyament progressiu de la política després de la intensitat de la Transició). Així fou com s’aproparen als posicionaments del sindicat anarquista Confederación Nacional del Trabajo [CNT] que rebutjava la política de pactes de les forces democràtiques. A banda d’aquests referents, l’*underground* estatal es caracteritzà per expressions artístiques com la psicodèlia,¹²²² el rock transgressor¹²²³ –o “rock & rollo” com l’anomenà el

¹²¹⁶ Extret del blog Último Resorte confegit per Silvia Escario, cantant d’aquest conjunt *punk* barceloní <http://silpivipiapa.blogspot.com/> (consultat el 15/IX/2008).

¹²¹⁷ L’expressió va fer fortuna i, fins i tot, s’emprà com a títol en el film documental *Barcelona era una fiesta (Underground 1970-1983)* dirigit per Morrosko Vila-San-Juan el 2010. Vegeu J. Massot, “Los 70. Cuando Barcelona era una fiesta”, *La Vanguardia* (27/X/2010) p. 36-37.

¹²¹⁸ À. Gómez-Font, *Zeleste i la música laietana*, p. 93.

¹²¹⁹ Magazín mensual que va difondre diversos aspectes relacionats amb el moviment contracultural. La seva trajectòria es divideix en dues etapes: 1974-1979 i 1987-1999. El seu primer número va aparèixer l’octubre de 1974, cinc anys després es va deixar d’editar per primer cop. La segona etapa es va iniciar l’1 d’octubre de 1987 com a revista cultural independent fins a la seva desaparició el 1999. El 2004 es va editar un número especial que compilava fragments de la seva primera època.

¹²²⁰ J. Ribas, *Los 70 a destajo*, p. 60.

¹²²¹ À. Gómez-Font, *Zeleste i la música laietana*, p. 67.

¹²²² Pel catedràtic de comunicació Román Gubern “aquesta explosió llibertària, caracteritzada per l’individualisme i pel tribalisme alhora, va tenir sobretot en la música els trets d’identitat més accentuats [...] la música era un component de gran relleu en el disseny d’unes vides alternatives i d’un projecte cultural rupturista”, a À. Bronsoms, *Animals de Rock & Roll. Una visió musical i social de l’Espanya dels anys 70*, Pòrtic, Barcelona, 2007, p. 8-9. Sobre la música psicodèlica vegeu S. Guillén i A. Puente, *Psicodelia americana. El sonido de la contracultura*, Milenio, Lleida (2007) i P. García, *Psicodelia, Hippies y Underground en España, 1965-1980*, Zona de Obras/SGAE, Madrid (2006).

¹²²³ Al respecte de l’ascendent del rock entre la joventut, representat –entre d’altres– per cantants com Pau Riba i grups com Música Dispersa o Màquina!, la periodista Belén Mijangos explica: “Estábamos muy influidos por la contracultura americana que empezó a finales de los 60. Nos identificábamos totalmente con la música, la estética, la rebeldía... Todo esto llegó con bastante retraso pero llegó, y además se juntó con las ganas de ruptura que hubo durante los años inmediatamente anteriores y posteriores a la muerte de Franco: el final de cuarenta años de dictadura. Había muchas ganas de conocer cosas nuevas y de expresarse; de alguna manera toda esta cultura rock nos sirvió como válvula de escape y como medio de comunicación”, a À. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll. Historia del rock en el Gran Bilbao (1958-2008)*, Autoedició, Algorta, 2008, p. 67.

periodista musical Vicente Fabuel¹²²⁴ – hereu de l'anomenada música progressiva, que explorava la fusió del rock sinfònic amb la música tradicional; les comunes¹²²⁵ i publicacions com *Star* (1974-1980),¹²²⁶ *Disco Expres* (1968-1979),¹²²⁷ *Vibraciones* (1974-1981)¹²²⁸ o el còmic *El Rollo Enmascarado* (1973-1974).¹²²⁹

Durant l'immediat postfranquisme, la CNT aglutinà en bona mesura aquest corrent antiautoritari complex.¹²³⁰ En ell confluï una joventut que assistia a concerts de conjunts autòctons¹²³¹ i internacionals de la música esmentada,¹²³² veia en el consum de drogues un alliberament individual, freqüentava locals com la sala Zeleste¹²³³ i es nodria de tesis de l'antipsiquiatria

¹²²⁴ R. Serrador (ed.), *Historia del rock en la Comunidad Valenciana. 50 años en la colonia mediterránea*, Avantpress, València, 2004, p. 111.

¹²²⁵ Conjunt de persones que compartia una vivenda refutant l'organització social majoritària. Establien les seves pròpies normes que diferien de les establertes i distribuïen els bens i recursos de forma igualitària. Històricament, existien precedents en les comunes d'heretges de l'Edat Mitjana i en els falansteris socialistes del segle XIX. Sobre les experiències en comunes *hippies* vegeu P. Malvido, "Comunas de carne y hueso", a P. Malvido, *Nosotros los malditos*, p. 69-81.

¹²²⁶ Capçalera apareguda el 1974 a Barcelona propietat de Producciones Editoriales. De la mà de Juan José Juanjo Fernández s'erigí en la principal difusora del còmic *underground* i del que hom coneix com contracultura. Tres dels seus números foren segrestats per la censura franquista i altres cinc van rebre quantioses multes. L'abril de 1980 es va deixar d'editar després de publicar 57 números i engegar un projecte editorial paral·lel anomenat Star Books. Vegeu J. J. Fernández, *Star. La contracultura de los 70*, Glénat, Barcelona, 2007 i D. A. Manrique, "Un milagro llamado Star", *El País/EP3* (7/III/2008), p. 14-15.

¹²²⁷ Magazín de 40 pàgines en blanc i negre fundat a Pamplona el 1968 sota la direcció d'Erwin Mauch. Posteriorment traslladà la seva seu a Barcelona. Va comptar amb col·laboradors com Jesús Ordoús, Joaquín Luqui, Gonzalo García Pelayo o Jordi Sierra i Fabra entre d'altres. Inicialment es convertí en un dels màxims difusors de gèneres musicals alternatius com el *punk*. El 1979 es va deixar de publicar definitivament. Vegeu J. M. Costa, "Desaparece la revista musical Disco Expres", *El País* (16/VI/1979).

¹²²⁸ Revista del grup editorial El Viejo Topo dirigida pel periodista Àngel Casas. Es publicà des de Barcelona ininterrompudament entre 1974 i 1981, any en que va prendre el relleu la revista *Rock Especial*, precedent de *Rock de Lux*.

¹²²⁹ Conegut com el primer "tebeo *underground*", fou creat per un col·lectiu de dibuixants i artistes format el 1973 a El Masnou. Entre els seus integrants hi havia Miquel Farriol, Nazario Luque, Javier Ballester *Montesol* o Javier Errando Mariscal. El 1979 la revista *El Vibora*, una iniciativa de José María Berenguer finançada per José Toutain, va prendre el relleu d'*El Rollo Enmascarado*. Vegeu C. Santamaría, "La revista El Vibora cumple 100 números", *El País* (23/VI/1988).

¹²³⁰ El sindicat anarquista, escindit a finals de 1945 en dues parts que es reunificarien 16 anys més tard en l'anomenat Congrés de Limoges, es reconstruí a inicis de 1976 amb Juan Gómez Casas com a primer secretari general. Vegeu P. C. Carmona, *Transiciones. De la Asamblea Obrera al proceso de Pacto Social. CNT (1976-1981)*, Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid, 2004, p. 26-27. Com descriu aquest autor: "La reconstrucción de la CNT supuso un punto de convergencia para grupos políticos que tenían en común tantas herramientas de acción como concepciones globales les separaban. Un amplio sentido autogestionario, antiautoritario y de autonomía conjugaron dentro de la CNT un entramado de grupos que compartían como punto en común la lucha por la democracia directa sin recurrir a intermediario alguno", a P. C. Carmona, *Transiciones*, p. 45. Vegeu també D. Marín, *Anarquistas. Un siglo de movimiento libertario en España*, Ariel, Barcelona, 2010 i L. A. Edo, *La CNT en la encrucijada. Aventuras de un heterodoxo*, Flor del Viento, Barcelona, 2006.

¹²³¹ Alguns dels més representatius del període foren: el Primer Festival de Música Progressiva organitzat per Oriol Regàs l'octubre i novembre de 1970 al Saló Iris de Barcelona; l'actuació de Pau Riba a la sala Price l'11 d'abril del mateix any; el Festival de Granollers que es va dur a terme el 22 de maig de 1971 amb grups com Fusioon, Sisa, Màquina!, Tukky Buzzards, Smash o els britànics The Family; o l'espectacle "Darling Sisa", representat per aquest artista barceloní al Saló Iris el 9 de juny de 1972.

¹²³² Uns dels primers conjunts forans en actuar foren els britànics King Crimson, formació que va tocar a Granollers el novembre de 1973. Segons José Ribas, "para muchos aquel concierto representó el pistoletazo de salida hacia una época nueva, espontánea y pasional. Un tiempo en el que la prensa y los políticos franquistas perdieron toda legitimidad [...] Sin políticos ni instituciones fuimos muchos los que durante cuatro años –de 1974 a 1977– acariciamos el sueño de un cambio profundo en nuestra sociedad", a J. Ribas, *Los 70 a destajo*, p. 148.

¹²³³ Després d'una estada a Londres, l'estudiant d'arquitectura Víctor Jou projectà obrir a Barcelona un establiment per oferir música en directe. Amb aquesta idea es va associar amb un company del Col·legi d'Arquitectes, Josep Aponte, per planificar el que finalment fou Zeleste. La sala va ser inaugurada el 23 de maig de 1973, després de dos anys d'espera per aconseguir els permisos necessaris. Es va ubicar en un antic magatzem de teixits del carrer Argenteria de Barcelona que es convertí en l'epicentre del moviment *underground* del moment sota la direcció de Víctor Jou i Rafael Moll gràcies a una programació setmanal de concerts de dijous a diumenge. A banda dels directes, va expandir la seva activitat a d'altres àrees com el *management*, l'edició fonogràfica a través del segell Zeleste-Edigsa, la publicació d'un *fanzine* de la mà de Claret Serrahima o la creació d'una escola de música a les golfes de l'edifici. Posteriorment fou testimoni del naixement de la música laietana (denominació ideada per Xavier Patricio Gato Pérez d'un gènere que barrejà el jazz amb altres sonoritats com els ritmes caribenys o les músiques llatina i mediterrània), a més d'exercir com a punt de trobada dels diversos estils juvenils apareguts a la dècada dels vuitanta. El 1986 la sala es traslladà al carrer Almogàvers del barri del Poblenou, esdevenint el principal referent de la música en directe en recintes tancats de la ciutat. L'octubre de 2000 el local va tancar les seves portes per problemes econòmics. Dos mesos més tard, l'empresa

i reivindicacions ecologistes.¹²³⁴ L'apropament d'aquests joves, immersos en el moviment contracultural vinculat al *hippisme*, cap al renovat anarcosindicalisme es produí pel desencís vers la classe política,¹²³⁵ segons assenyala el cronista Pau Malvido Maragall:

Los jóvenes ven en el anarquismo lo que mejor resume muchas de sus aspiraciones: basta de jefes y de líderes, basta de politiquerías, libertad total, igualdad [...] para ellos el anarquismo no es un cambio total sino un paso más en su forma de vivir, opuesta a la de los adultos sometidos al orden. Son desmadrados. Y a veces el anarquismo sólo es un recubrimiento de sus desmadres [...] los jóvenes anarquistas, los que están más o menos con la CNT o con otras organizaciones anarquistas, a veces están ahí solamente para defenderse de la oleada de politiquerías, de las palizas y sectarismos de los partidos políticos, de todo un follón político ascendente frente al cual los jóvenes en cuestión se sienten primero confusos, después desplazados [...] y finalmente se sienten hartos, hasta las narices. Entonces van y se apuntan a una organización anarquista, como la CNT y desde allí se cagan en todos los partidos políticos, amparados por la bandera rojinegra y por una tradición ácrata de muchos años.¹²³⁶

Així fou com es concretà un moviment alternatiu que incorporà diversos elements de la cultura *underground* nord-americana a la tradició llibertària ibèrica¹²³⁷ en el qual hi va tenir cabuda –com descriu el mateix Malvido–, el col·lectiu *hippie* de Barcelona i la seva comarca que es relacionà amb *grifotas*, residents del barri xino i estrangers de pas per la ciutat.¹²³⁸

El resultat de tot plegat fou que el 1976 a les files del delmat sindicat, afeblit per l'exili de bona part de la seva militància, hi confluïren aquells que havien patit la Guerra Civil i la resistència interior o l'exili amb la generació de joves atrets per aspectes diversos de la doctrina àcrata.¹²³⁹ L'adscripció d'aquesta militància jove afavorí un increment substancial d'afiliats. Així fou com a Catalunya la CNT passà a comptar amb 150.000 afiliats, 80.000 dels quals eren al corrent de pagament.¹²⁴⁰ Una força que es va manifestar el 2 de juliol de 1977, quan més de 200.000 persones assistiren al míting celebrat a les

Tiger Bay gestionà l'espai sota la marca Razzmatazz. Vegeu À. Bronsoms, *Animals de Rock & Roll. Una visió musical i social de l'Espanya dels anys 70*, p. 231-238 i À. Gómez-Font, *Zelete i la música laietana*.

¹²³⁴ Com explica el poeta i periodista David Castillo: "No eres ningún si no anaves pelut, compraves les revistes del rotllo, t'inflaves de drogues, practicaves el sexe lliure, estaves afiliat a la CNT i mostraves una actitud deshinibida davant de tot, ni que fos per la patilla. La Rambla de Barcelona va esdevenir la passarel·la per on transitava tota la fauna contracultural, un punt de trobada que s'estenia pel centre històric i pel barri Xino, amb punts estratègics com la pizzeria Rivolta, el restaurant La Fragua, el Saló Diana, la llibreria Cosa Nostra i infinitat de bars i teatres, d'ateneus llibertaris i de seus d'organitzacions polítiques d'una autèntica sopa de lletres de petits partits incipients", a D. Castillo (coord.), *Barcelona, fragments de la contracultura*, p. 14.

¹²³⁵ Segons Pablo César Carmona aquests foren els anomenats "anarcopasotas", la nova generació que va conivir amb l'antiga militància de la central sindical llibertària coneguda popularment com els "anarcocomias". Vegeu P. C. Carmona, *Transiciones*, p. 109.

¹²³⁶ P. Malvido, *Nosotros los malditos*, Anagrama, Barcelona, 2004, p. 63-64.

¹²³⁷ L. Ruiz Aja, *Contracultura*, p. 229.

¹²³⁸ L'ús del terme *freak* com a sinònim de jove *underground* o *hippie* a l'època s'explica per l'expressió *to freak out*, que podem traduir com "al·lucinar", en referència a l'estat que experimentaven aquests joves després de la ingesta de substàncies psicotròpiques. Vegeu P. Malvido, *Nosotros los malditos*, p. 12. i J. Gonzalo, *Poder freak vol. 1. Una crònica de la contracultura*, Discos crudos, Bilbao, 2009, p. 12.

¹²³⁹ "Las contradicciones y las divisiones internas de la CNT, tras años de dispersión, tragedia y silencio, eran tan grandes como la falta de práctica política de la juventud, pero existieron un ansia colectiva y un tesón formidables, especialmente en Cataluña", a J. Ribas, *Los 70 a destajo*, p. 489 i 520.

¹²⁴⁰ A Catalunya la CNT comptà amb un gran nombre d'afiliats gràcies a la proximitat geogràfica amb l'exili de la vella militància resident a França i als grups autònoms que operaven en clandestinitat al país veí. A finals de 1976 la central tenia una trentena de federacions locals i comarcals a Catalunya. Vegeu P. C. Carmona, *Transiciones*, p. 13-45 i J. Zambrana, *La alternativa libertaria*, p. 56-115.

fonts de Montjuïc de Barcelona.¹²⁴¹ Dies més tard, prop de 600.000 persones participaren en les anomenades Jornadas Libertarias Internacionales.¹²⁴² Aquestes es convertiren en un esdeveniment festiu i reivindicatiu, “una crisàlide de l’actiu món cultural”¹²⁴³ que evidencià l’embranzida del renovat moviment llibertari.¹²⁴⁴ Però només un any després, el 1978, l’anomenada “alternativa llibertària” inicià la seva davallada. Xavier Cot, agitador cultural i membre del col·lectiu Cuc Sonat,¹²⁴⁵ explica al respecte:

A partir de les Jornades Llibertaries celebrades a Montjuïc l’estiu de 1977 es va generar cert desencís entre la joventut. Allà van fer confluïr la gent de la contracultura, que s’interessava per la música i les drogues amb els progress [sic], més preocupats per la militància. I la cosa no va funcionar.¹²⁴⁶

Diversos factors afavoriren aquesta pèrdua de milers de suports i militants, entre ells les disputes internes,¹²⁴⁷ les diferents concepcions sobre l’acció política i el “fet nacional” o el xoc generacional.¹²⁴⁸ Però, sense cap mena de dubte, un dels episodis més rellevants per comprendre com es va esvaïr tan ràpidament aquesta corrent àcrata fou l’anomenat “Cas Scala”. El 15 de gener de 1978 prop de 10.000 persones convocades pel Comitè de Catalunya de la CNT es manifestaren per l’Avinguda Paral·lel de Barcelona contra els anomenats Pactes de la Moncloa i les eleccions sindicals.¹²⁴⁹ Acabada la protesta un incendi, provocat suposadament per diversos còctels molotov, devastà la sala de festes Scala, morint quatre empleats que es trobaven al seu interior.¹²⁵⁰ Aquell atemptat, bastament cobert pels mitjans d’informació,¹²⁵¹ comportà la conseqüent repressió sobre el moviment llibertari,

¹²⁴¹ Per aprofundir aquest esdeveniment organitzat pel sindicat anarquista que comptà amb les intervencions de Federica Montseny i José Peirats. Vegeu J. Ribas, *Los 70 a destajo*, p. 493-494 i J. Zambrana, *La alternativa libertaria*, p. 139-141.

¹²⁴² Trobada organitzada conjuntament per la CNT i la revista *Ajoblanco* al Parc Güell de Barcelona. Acudiren figures rellevants del moviment contracultural internacional com Daniel Cohn-Bendit, Jean Luc Godard o Hans Magnus Enzensberger. Vegeu J. Zambrana, *Ibidem*, p. 142-148 i P. C. Carmona, *Transiciones*, p. 8-9.

¹²⁴³ D. Castillo (coord.), *Barcelona, fragments de la contracultura*, p. 13.

¹²⁴⁴ L’aleshores ministre de Governació, Rodolfo Martín Villa declarà al respecte: “Más que los GRAPO o cualquier otro grupo terrorista, la organización que de verdad inquieta de cara al futuro es la CNT y el movimiento libertario”, a J. Ribas, *Los 70 a destajo*, p. 541.

¹²⁴⁵ Associació d’agitació cultural de gestió assembleària sorgit dels cercles llibertaris que es creà el 1976 a Barcelona. Organitzà activitats diverses com sessions de cinema Super 8mm i concerts al Club Helena del barri de Gràcia (on actuaren conjunts com Secta Sónica o Oriol *Tramvia*) o, fins i tot, viatges alternatius amb autocar a ciutats europees (com Amsterdam, Londres o París).

¹²⁴⁶ Entrevista a Xavier Cot, activista cultural i membre de la promotora Cuc Sonat (16/III/2009).

¹²⁴⁷ Una de les dissensions més significatives va ocórrer el gener de 1979 quan diversos grups autònoms s’organitzaren al voltant de l’anomenada Regional Catalana del sindicat per donar una nova orientació al mateix. Aquest cas, conegut com el de *Los Paralelos*, provocà un seguit d’expulsions, acusacions creuades i baixes (sobretot en sectors com Ensenyament, Metall, Arts Gràfiques, Administracions Públiques i Banca) que debilità el nucli central de la CNT. Al respecte vegeu P. C. Carmona, *Transiciones*, p. 92-101 i J. Zambrana, *La alternativa libertaria*, p. 21.

¹²⁴⁸ “La gente joven, en buena medida, emigró cuando la CNT perdió el referente positivo, liberador o incluso “de moda” y se enquistó en dinámicas viejas, dogmáticas o en dinámicas de control por grupos diversos”, a J. Zambrana, *La alternativa libertaria*, p. 23.

¹²⁴⁹ El primer d’aquests acords es va signar a Madrid el 25 d’octubre de 1977, amb l’objectiu d’arribar a convenis globals entre els sindicats UGT i CCOO i la patronal CEOE. Vegeu L. E. de la Villa, *Los grandes pactos colectivos a partir de la Transición democrática*, IELSS, Madrid, 1985 i P. C. Carmona, *Transiciones*, p. 149-160.

¹²⁵⁰ Vegeu X. Cañadas, *El Caso Scala. Terrorismo de estado y algo más*, Virus, Barcelona, 2008; L. A. Edo, *La CNT en la encrucijada* (2006); “Casos judiciales célebres”, *Cuadernos Jurídicos*, n. 24 (XI/1994), p. 60-75; J. Zambrana, *La alternativa libertaria*, p. 166-169; J. Ribas, *Los 70 a destajo*, p. 538-541 i R. Abella i G. Cardona, *Los años del NO DO*, p. 270.

¹²⁵¹ A banda de les conseqüències d’aquest cas, altres fonts indiquen com a causes de la crisi del sindicat anarquista la doble militància de molts dels seus membres i els problemes interns del mateix. Així, per a Pablo César Carmona, “1978 fue el año en el que la clarificación que significó la toma de posturas definitivas hizo explotar a la CNT en el ámbito orgánico, el camino de las desafilaciones, las expulsiones y las escisiones mostraba las incompatibilidades y la propia inmadurez de todo el proceso de reconstrucción. La CNT y la estructura confederal en la que se apoyaba eran incapaces de abarcar las dilatadas fronteras de un debate que excedía a su papel histórico anarcosindicalista, mucho más modesto y concreto, concebido y pensado para una realidad radicalmente distinta a la que se vivió en la década de los 70”, a P. C. Carmona, *Transiciones*, p. 70-71.

amb episodis foscos, com l'existència d'un confident que hauria incitat a atemptar contra el local d'espectacles o la mort a la presó de l'anarquista Agustín Rueda.¹²⁵² Aquesta pressió policial provocà la desmobilització dels seus afiliats i simpatitzants més joves a partir de 1979 i abocà a la CNT a la descomposició en irrompre crisis internes.¹²⁵³

En aquells darrers anys de la dècada dels setanta es van dur a terme els decrets de reconversió industrial i els expedients de regulació que comportaren l'increment de l'atur, que arribà als dos milions de desocupats.¹²⁵⁴ En aquest context, segons l'editor de la revista *Star* Juanjo Fernández:

Barcelona pasó a ser una ciudad que despertaba con fuerza y color después de muchos años de opresión cultural. Era una ciudad viva, en la que cualquier día podían pasar cosas y pasaban, la gente estaba al *quid* de cualquier acontecimiento que ocurriese, ya fuera concierto, una exposición, la presentación de un libro ó disco, la inauguración de un bar ó tienda... todo era nuevo y sorprendente, la gente tenía la santa inocencia de pensar que estábamos cambiando las cosas... después, al poco tiempo, nos dimos cuenta de la cruda realidad... las utopías se habían acabado definitivamente para siempre.¹²⁵⁵

Els concerts de música foren, pràcticament, els únics espais on aquest jovent aconseguia aïllar-se de la quotidianitat. Enric Kike Albareda, bateria del conjunt *punk* Masturbadors Mongòlics (1978-1979), recorda com aquells esdeveniments massius “eren un moment inmillorable en que et senties lliure i podies escoltar música. Podies lligar, fumar porros... i a fora estava la policia [...] per això anàvem a tots els concerts, tan feia qui tocava. Allò era com una bombolla, estàvem encara en plena Transició i la pasma et fotia canya”.¹²⁵⁶

Paral·lelament, a la capital de l'Estat emergí la “*Movida madrileña*”,¹²⁵⁷ un fenomen *underground* musical i estètic al qual, segons l'assagista Marcos Ruano, s'hi van adscriure joves de famílies benestants i “pseudoprogres

¹²⁵² Per aprofundir en la mort a la presó de Carabanchel d'aquest veremador de Sallent ocorreguda el 14 de març de 1978 vegeu J. Zambrana, *La alternativa libertaria*, p. 174-176.

¹²⁵³ En opinió de Pau Malvido es va generar “un clima de miedo y de paranoia antidelincuencia para que la gente busque paz y orden. Y la paz y el orden es lo que ofrecen desde el poder”, a P. Malvido, *Nosotros los malditos*, p. 113. Vegeu també D. Castillo (coord.), *Barcelona, fragmentos de la contracultura*, p. 13. Per conèixer les xifres d'afiliació al sindicat el 1979 i comparar-les amb les precedents vegeu P. C. Carmona, *Transiciones*, p. 114-115.

¹²⁵⁴ Una xifra que el 1982 arribà als 2.150.000 aturats i “la era del desencanto también fue la de la heroína, los despidos masivos y la desindustrialización”, a P. C. Carmona, *Ibidem*, p. 137. Vegeu també R. Abella i G. Cardona, *Los años del NO DO*, p. 317.

¹²⁵⁵ J. Gonzalo, *La Banda Trapera del Río. Escupidos de la boca de Dios*, Munster ediciones, Bilbao, 2006, p. 65.

¹²⁵⁶ Entrevista a Enric Kike Albareda, bateria del conjunt pioner del *punk* barceloní als anys setanta Els Masturbadors Mongòlics (13/III/2009).

¹²⁵⁷ L'origen de l'expressió s'atribueix al locutor radiofònic Jesús Ordovás que als anys setanta publicà la columna “Movidas Poprockeras” a la revista *Disco Exprés*. Altres autors, però, citen a Gonzalo Garrido, conductor del programa *Dominó* de l'emissora Onda 2 cabdal en la difusió de la *Movida madrileña*, com a introductor del mateix: “En aquellos años locos del 78 o 79 cuando me hice muy amigo de Olvido [Gara], Carlos Berlanga y Nacho Canut [...] decíamos “vamos a tal sitio, que seguro que hay movida [...] se me enganchó la palabra y empecé a dejarla ir por el micrófono”, a C. López, *La Edad de Oro del pop español*, Luca editorial, Madrid, 1992, p. 115-116. Altres estudis atorguen la paternitat del terme al crític musical del diari *El País*, José Manuel Costa. Sobre el terme “*movida*”, el fotògraf Alberto García Àlix explica: “La palabra movida se usaba para todo. Todo el mundo estaba en el ajo de que todo el mundo estaba haciendo cosas. Pero de donde venía era de la droga, de ir a pillar: Tengo una movida y luego te veo... Después empieza a emplearse como comodín”, a J. L. Gallero, *Solo se vive una vez*, p. 154-179. Vegeu també H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, p. 27. Per aprofundir en la *Movida madrileña* vegeu H. Fouce, “El punk en el ojo del huracán. De la nueva ola a la movida”, *De Juventud*, n. 64, 2004; J. M. Lechado, *La movida. Una crónica de los 80*, Algaba, Madrid, 2005; S. Grijalba, *Dios salve a la Movida*, Ediciones Espejo de tinta, Madrid, 2006; J. Ordovás, *La revolución pop*, Celeste/RN3, Madrid, 2002; J. L. Gallero, *Solo se vive una vez. La movida madrileña*, Ediciones Árdora, Madrid, 1991 i C. J. Ríos Longares, *Y yo caí... enamorado de la moda juvenil*, Agua Clara, Alacant, 2001. A més de les aportacions d'alguns dels seus protagonistes, com Fernando Márquez *El Zurdo*, autor de *Todos los chicos y chicas (Historias de la Nueva Ola)*, La banda de Moebius, Madrid, 1980.

modernos”¹²⁵⁸ que volien fugir del tedi musico-cultural de l'època.¹²⁵⁹ La *Movida* sorgí, en opinió del periodista Héctor Fouce, com a reacció a la politització de la vida social que caracteritzà a la Transició.¹²⁶⁰

L'editor José Ribas remunta la concreció d'aquesta ruptura al bienni 1976-1977.¹²⁶¹ A partir de finals dels anys setanta Barcelona cedí el protagonisme en termes musicals a Madrid.¹²⁶² Ho afavorí la fallida del segell Editorial General Societat Anònima [EDIGSA] –que edità els treballs dels músics catalans més destacats des de 1961– coincidint amb el desmantellament progressiu dels estudis de gravació, que constituïren la principal indústria del sector.

Una *Movida* exitosa eclipsà vertiginosament el panorama musical barceloní¹²⁶³ i originà que l'epicentre de l'activisme juvenil es traslladés de Barcelona a Madrid, fet que suposà un canvi substancial: el rebuig de la cultura del compromís i la militància. Així, com explicita Fouce, la implicació dels cantautors es va veure superada per l'hedonisme dels integrants de la *Movida* que entenien la música com un vehicle per gaudir de la intensitat del present allunyat de les vindicacions precedents.¹²⁶⁴

Els antecedents d'aquest polifacètic moviment artístic-musical madrileny es remuntaven a 1974.¹²⁶⁵ Aleshores *Ramoncín* (pseudònim del cantant José Ramón Julio Martínez) es convertí en la primera icona del *punk* estatal¹²⁶⁶ succeïnt així a la generació de l'anomenat *rock urbano* d'arrel anglosaxona formada per bandes com Burning, Asfalto, Coz, Bloque, Topo o Suburbano i als conjunts de “rock dur” de l'extraradi de la capital com Leño o Ñu,¹²⁶⁷ definits com “rockeros del exabrupto” o “bronqueros cheli-patilleros” pel periodista Antonio De Miguel.¹²⁶⁸ La *Movida*, en termes estrictament musicals, aglutinà

¹²⁵⁸ M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 270.

¹²⁵⁹ L. Jordán, *Rockers... Desterrados de la movida*, Milenio, Lleida, 2009, p. 9.

¹²⁶⁰ Per resseguir la seva evolució vegeu V. Prego, *Así se hizo La Transición*, Plaza & Janés, Barcelona, 1995; R. Carr, *España: de la Restauración a la democracia, 1875-1980*, Ariel, Barcelona, 1983; J. Tusell, *La Transición a la democracia*, Espasa, Madrid, 2007; N. Sartorius i A. Sabio, *El final de la dictadura. La conquista de la democracia en España. Noviembre de 1975- Junio de 1977*, Temas de Hoy, Madrid, 2007; C. Waisman, R. Rein i A. Gurrutxaga Abad, *Transiciones de la dictadura a la democracia: los casos de España y América Latina*, UPV, Bilbao, 2005; F. Gallego, *El mito de la Transición. La crisis del franquismo y los orígenes de la democracia (1973-1977)*, Crítica, Barcelona, 2008; C. Molinero, *La Transición, treinta años después*, Península, Barcelona, 2006; P. Preston, *El triunfo de la democracia en España*, Grijalbo, Barcelona, 1986; J. Tusell i Á. Soto (eds.), *Historia de la transición 1975-1986*, Alianza Universidad, Madrid, 1996; J. Mª Colomer, *La transición a la democracia: el modelo español*, Anagrama, Barcelona, 1998; V. Pérez-Díaz, *España puesta a prueba 1975-1996*, Alianza, Madrid, 1996; M. Sánchez- Soler, *La transición sangrienta. Una historia violenta del proceso democrático en España (1975-1983)*, Península, Barcelona, 2010; Á. Soto, *La transición a la democracia. España 1975-1982*, Alianza, Madrid, 1998; V. Prego, *Diccionario de la Transición*, Plaza & Janés, Barcelona, 1996 i J. Tusell, *La Transición española a la democracia*, Historia 16, Madrid, 1991.

¹²⁶¹ J. Ribas, *Los 70 a destajo*, p. 202.

¹²⁶² D. Castillo (coord.), *Barcelona, fragmentos de la contracultura*, p. 16.

¹²⁶³ Com assegura Víctor Jou, propietari de la sala Zeleste: “Aquí es feia música més seriosa, culta i a Madrid es feia una música divertida, el Madrid de la juerga, la nit i totes aquestes històries”, a *Ibidem*, p. 82.

¹²⁶⁴ H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, p. 128.

¹²⁶⁵ Aquell any Burning, grup originari del barri madrileny de La Elipa, edità el senzill *Estoy ardiendo/Johnny B Goode* (Movieplay, 1974). Mesos més tard la plaça de braus de Burgos acollí un dels primers grans festivals de rock del país, popularment recordat com el *Festival de la Cochambre*, precedent del *Enrollamiento Internacional* organitzat a León l'estiu de 1976 al pavelló de la ciutat. Aquell mateix any es va inaugurar el bar Pentagrama, ubicat al carrer Palma del barri de Malasaña, a posteriori un dels centres neuràlgics de la *Movida* juntament amb altres locals com La Vía Láctea (situat al carrer Velarde del barri de Malasaña), El Sol (establiment proper a la Puerta del Sol), El Jardín, Carolina (discoteca ubicada al carrer Bravo Murillo del barri de Tetuán) o el més afamat Rock-Ola.

¹²⁶⁶ José Ramón Julio Márquez Martínez, aquest és el seu nom real, esdevingué popular arran de la seva participació en el programa de TVE *Dos por Dos*, que presentaven les periodistes Isabel Tenaille i Mercedes Milà. Anys més tard *Ramoncín*, però, no considerà que la música que va enregistrar durant la dècada dels setanta es pogués anomenar *punk*: “El meu primer lp és molt més de guitarra i té influències de *heavy* com ara Bad Company, de *punk* no n'he fet pràcticament mai, potser l'actitud”, a À. Bronsoms, *Animals de Rock & Roll*, p. 202. Vegeu també M. Bonet, “La cloaca de Ramoncín”, *Popular 1*, n. 56 (II/1978), p. 14-19; B. M. Yebra, “Satanin... Ramoncín”, *Popular 1*, n. 57 (III/1978) i M. Bonet, “Ramoncín”, *Popular 1*, n. 96 (VI/1981), p. 66-69.

¹²⁶⁷ H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, p. 46.

¹²⁶⁸ Aquest periodista descriu en un article com en els barris de la capital “se empieza a detectar la presencia de entusiastas e irreverentes grupos de adolescentes, carentes de la educación musical necesaria para embarcarse en progresias pero plétóricos de represión visceral para correr entre los wátios destroza-tímpanos de unas viejas guitarras,

corrents artístiques i estils diversos que apostaren per una música directa i propera a la vida quotidiana, associats a l'èxit del *punk* i influïts per reformulacions posteriors com l'anomenada *Nueva Ola*, el rock sinistre (altrament conegut com *after punk*) o, fins i tot, el *tecno*.¹²⁶⁹ Fins el 1977 aquesta *Nueva Ola* madrilenya (com també es coneix a la *Movida*) no eclosionà.¹²⁷⁰ En opinió del periodista Jesús Ordovás, el seu inici formal cal datar-lo el 9 de febrer de 1980¹²⁷¹ quan es celebrà el concert d'homenatge al músic José Enrique Cano, *Canito*.¹²⁷² Aquest recital coincidí amb el llançament del primer disc de Kaka de Luxe, el grup seminal de la *Movida*.¹²⁷³ Aquest conjunt es convertí en la versió autòctona “de lo que estaba pasando en Londres, París, Nueva York y todas la grandes ciudades del mundo: la vuelta del rock and roll y el pop, el renacer del punk, la locura en la pista de baile y la música electrónica”.¹²⁷⁴ Fins a la seva irrupció el panorama musical juvenil es reduïa a la promoció d'ídols adolescents vinculats al fenomen “fans”,¹²⁷⁵ seguidors de cantants com Miguel Bosé o Leif Garrett, de conjunts com els hispanoargentins Tequila o del duet Los Pecos;¹²⁷⁶ a més de l'anomenada “fiebre discotequera”, associada a formacions com Boney M o el trio Bee Gees i l'èxit de cantants com l'italiana Raffaella Carrá.¹²⁷⁷ A inicis dels anys vuitanta aquesta dinàmica canvià, gràcies a l'augment de la capacitat de consum de la joventut en el lleure afavorí l'aparició de determinats estils, el que permeté que els joves variessin la seva manera de viure el temps lliure:

Disfrutar del ocio, de una situación económica familiar caracterizada por la ausencia de privaciones básicas (en claro contraste con la de sus padres en la postguerra), con una cierta “necesidad” consumista, bajo una protección paterna y una pubertad –no para todos– a caballo entre la lucha

además, desafinadas. La macro-urbe daba sus hijos naturales”, a A. De Miguel, “¿Punk rock en España? Amos, anda... ¿O sí?”, *Vibraciones*, n. 39 (XII/1977), p. 54.

¹²⁶⁹ H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, p. 42.

¹²⁷⁰ Mot derivat de la traducció castellana del terme *New Wave* (ideat el 1976 per l'editor del *fanzine Sniffing Glue* Mark Perry, tot i que inicialment alguns mitjans estatals, com la revista *Disco Exprés*, usaren el terme “Nueva marea”. A Gran Bretanya identificà els conjunts musicals apareguts a finals de la dècada dels setanta, com Talking Heads, The Nerves, Paul Collins' Beat, Tubeway Army o Television, que es caracteritzaren per la seva base melòdica i la rítmica dels sintetitzadors que empraven en les seves composicions i els innovadors videoclips. Vegeu V. Johyson, *Up Yours! A Guide to UK Punk, New Wave and Early Post Punk*, Borderline Productions, Belfast, 2001.

¹²⁷¹ El juliol d'aquell mateix any el diari *El País* publicà l'article “New Wave” del periodista Agustín Tena, director de la revista *Dezine*, on per primer cop es va emprar aquest terme. Vegeu la reproducció del mateix a J. L. Gallero, *Solo se vive una vez. La movida madrileña*, p. 66 i a J. Ordovás, *La revolución pop*, p. 66. Altres fonts, però, citen dates diferents, el periodista Moncho Alpuente situa el seu inici el 2 de maig de 1976, mentre el cineasta Pedro Almodóvar es remunta a 1978, “como una imitación de la Nueva Ola londinense que fructificó sobretodo en las capas jóvenes”, a C. J. Ríos Longares, *Y yo caí.. enamorado de la moda juvenil*, Agua Clara, Alacant, 2001. El periodista Héctor Fouce, associa el punt d'inflexió de la *Movida* el 1979 (any que el socialista Enrique Tierno Galván assolí l'alcaldia de Madrid), vegeu H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, p. 23.

¹²⁷² Bateria del grup Tos, originari del barri d'Argüelles (Madrid) i precedent de Los Secretos. *Canito* va morir després de ser atropellat el 31 de desembre de 1979, quan amb uns amics es dirigia a una festa a Collado Villalba (Madrid). *En Memoria de Canito* es va celebrar a l'Escuela de Caminos de la Universitat Politècnica, amb la participació dels grups Mermelada, Nacha Pop, Paraíso, Alaska y los Pegamoides, Trastos, Mario Tenia y los Solitarios, Los Rebeldes i Tos. El concert fou retransmés en directe per ràdio Onda 2. Vegeu P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 55.

¹²⁷³ S. Grijalba, *Dios salve a la Movida*, p. 91.

¹²⁷⁴ *Ibidem*, p. 186.

¹²⁷⁵ Els precedents del mateix a la dècada dels seixanta foren conjunts estatals de rock com Los Bravos, Los Brincos, Fórmula V, Los Sirex, Los Mustang o Los Relámpagos entre d'altres, atès que el fenomen Elvis Presley restà inèdit a l'Estat als anys cinquanta producte del franquisme. Tampoc The Beatles, tot i actuar a Madrid i Barcelona el 1965, gaudiren d'un gran seguiment a l'època. Vegeu J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk. De Depeche Mode a Franz Ferdinand*, T&B Editores, Madrid, 2008, p. 351. Sobre Los Bravos vegeu la seva monografia a G. Alonso, *Los Bravos. Recuerdos de una leyenda*, Agrupación hispana de escritores, Madrid, 2004.

¹²⁷⁶ Precisament, en un concert del duet (format pels germans Pedro José i Francisco Javier Herrero Pozo) celebrat al Parc d'atraccions de Montjuïc de Barcelona, organitzat pel programa “El Gran Musical” de la Cadena SER, una noia de quinze anys, Marta Tormo Grian, va morir asfixiada després d'una allau humana. En el mateix recital sis persones més resultaren ferides, vegeu J. M. Costa, “Una joven, muerta en el recital de Pecos en Barcelona”, *El País* (15/IV/1980) i “Una muerte para meditar”, *La Vanguardia* (15/IV/1980), p. 7.

¹²⁷⁷ H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, p. 45.

política por la conquista de las libertades y el régimen democrático [...] una infancia cómoda y fácil si se compara con la de sus progenitores. La postura que tomará esta juventud ante la crisis existente, la mala prensa que tiene ante la sociedad y la falta de empleo, será la de la evasión.¹²⁷⁸

La manca de responsabilitats familiars originà que els joves destinessin els seus ingressos a activitats relacionades amb el lleure (compra de roba, discs o, fins i tot, vehicles).¹²⁷⁹ En opinió de Fouce, el canvi social que visqué el país durant els anys seixanta, amb un èxode rural que s'establí a la perifèria dels cinturons industrials, va tenir el seu reflex poc més d'una dècada després en el rock. Els joves que residien en aquests barris, desencisats de la política, trobaren en aquest estil musical la via per expressar la seva frustració.¹²⁸⁰ Fou aleshores quan adoptaren a una actitud d'automarginació,¹²⁸¹ associada a noves estètiques¹²⁸² i a gèneres musicals transgressors, com el *punk* que arribà de la mà dels discs dels nord-americans Ramones.¹²⁸³ Precisament, la fusió de *punk*, *glam rock* i l'anomenada *New Wave* o Nueva Ola (identificada amb artistes i grup com David Bowie, Depeche Mode, The Cure o Queen) donà lloc a la imatge pop que va transmetre la *Movida*.¹²⁸⁴ Aquesta *New Wave* fou producte de la nova realitat del país i de la seva joventut, que desitjava comptar amb referents musicals propis allunyats de les traduccions de cançons internacionals exitoses precedents.¹²⁸⁵ Així, malgrat l'arrelament de la cançó d'autor es va crear un nou escenari al voltant d'aquestes tendències musicals inèdites. Com afirma Fouce:

Es necesario entender la *Movida* en su dinámica de rechazo a dos culturas diferentes: por un lado, a los cantautores en tanto que otra cultura musical, que había ocupado un espacio en la periferia de la cultura en el sistema franquista. Por otro, la *Movida* se opone, también, en tanto movimiento underground, a la cultura dominante, a los valores y prácticas del núcleo de la cultura en la que se desarrolla su existencia [...], la *Movida* renuncia activamente a este papel de portavoz social y político, de instigador, de denuncia y testimonio que los cantautores habían asumido¹²⁸⁶

¹²⁷⁸ C. J. Ríos Longares, *Y yo caí... enamorado de la moda juvenil*, p. 41.

¹²⁷⁹ J. M. Lechado, *La movida. Una crónica de los 80*, p. 112.

¹²⁸⁰ H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, p. 46.

¹²⁸¹ Per Ríos Longares part de la joventut espanyola era crítica amb la societat. Els joves es sentien descol·locats davant un futur inacceptable (cal tenir en compte la fi de la plena ocupació i l'augment de l'atur) i tenien la impressió que la societat no els acceptava. Això abocà als joves a no acceptar la societat i recloure's en l'anomenat "síndrome de Peter Pan", amb el qual pretenien explotar eternament la seva joventut, a C. J. Ríos Longares, *Y yo caí... enamorado de la moda juvenil*, p. 76.

¹²⁸² Segons l'arquitecte Antonio Gastón, propietari de la Sala El Sol de Madrid: "Todo el mundo estaba despistado, todo el mundo quería romper moldes, disfrazarse [...] Lo importante era la ambigüedad, el grito de sexo, droga y rock and roll como ruptura de de una cultura tradicional", a J. L. Gallero, *Solo se vive una vez. La movida madrileña*, p. 243.

¹²⁸³ Com confirma el crític musical Jesús Ordovás, cronista de la *Movida*: "El *punk* había llegado a España con los discos de los Ramones, el cuarteto nuevayorkino liderado por Joey Ramone que ya con su primer Lp –editado el año 1976 en el sello Sire– había llevado de nuevo a la música pop los sueños juveniles que se habían ido perdiendo con el rock simfónico y el conservadurismo de las estrellas, convertidas en patéticas marionetas de la industria discográfica", a J. Ordovás, *La revolución pop, Celeste/Rne3*, Madrid, 2002, p. 14. A Barcelona, a banda dels novaioquesos (que actuaren a Madrid el 26 de setembre de 1980 a la Plaça de braus de Vista Alegre), les primers bandes *punks* locals rebren influències de conjunts britànics com Discharge, GBH, 999, The Stranglers, Generation X, Rezillos o Vibrators. També ajudà a difondre el gènere els articles apareguts a la revista *Disco Expres* i l'edició de llibres com *De que va el rock macarra* del periodista Diego Alfredo Manrique, publicat el 1977 per Las ediciones de La Piqueta, així com el recull fotogràfic de Salvador Costa, *Punk*, Producciones Editoriales, Barcelona, 1977.

¹²⁸⁴ J. M. Lechado, *La movida. Una crónica de los 80*, p. 18.

¹²⁸⁵ "Una nueva juventud que quiere sentirse identificada con 'su' música. No sirven las viejas fórmulas establecidas, no sirven la vieja moral ni la vieja sociedad: ahora todo es diferente y se reclama algo nuevo. Se reclama otra música que se relacione más con una ideología y una manera de entender y vivir la vida que llevará a dividir a la juventud en tribus urbanas", a C. J. Ríos Longares, *Y yo caí... enamorado de la moda juvenil*, p. 22-23.

¹²⁸⁶ H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, p. 120-121.

D'aquesta manera l'Estat espanyol s'equiparà musicalment als països del seu entorn i modernitzà les seves estructures musicals, essent la *Movida* un dels màxims exponents d'aquest procés i constituint també una reacció juvenil basada en la provocació i la transgressió extrema. L'escena musical lligada a la *Movida* generà una producció discogràfica pop-rock exitosa. Entre els seus impulsors destacaren locutors radiofònics¹²⁸⁷ i presentadors de televisió,¹²⁸⁸ petits segells independents (com GASA, DRO, Chapa Discos, Dos Rombos, Nuevos Medios o Tres Cipreses entre altres),¹²⁸⁹ les anomenades "ràdios lliures",¹²⁹⁰ distribuïdores de música com Pancoca, els còmics, els concursos de rock¹²⁹¹ i els populars *fanzines*.¹²⁹²

Entre les bandes pioneres destacaren l'esmentat conjunt Kaka de Luxe¹²⁹³ i altres grups posteriors com Alaska y los Pegamoides (la seva seqüela més immediata),¹²⁹⁴ Paraíso o Parálisis Permanente. Altres bandes d'aquella època foren Las Chinas, Radio Futura, Seres Vacíos, Sindicato Malone, Los Nikis, Los Zombies, Derribos Arias, Siniestro Total (precursors del que anomenaren "punk rock gallego contra el aburrimiento general"),¹²⁹⁵ Golpes Bajos, Polansky y el Ardor, Ejecutivos Agresivos o Glutamato Ye-Yé. La majoria d'aquestes formacions, malgrat no tenir bons instrumentistes, assoliren cert

¹²⁸⁷ Sobre la difusió radiofònica de la *Movida* vegeu *Ibidem*, p. 73-78.

¹²⁸⁸ Entre els quals hi havia l'esmentat Jesús Ordovás, Carlos Tena, Diego A. Manrique, Rafael Abitbol, Juan de Pablos, José Manuel Costa, Hugo Stiven, Iván Zulueta, Àngel Casas, Rosa Chávez, Gonzalo Garrido, Ramón Trecet o el programador Vicente *Mariscal* Romero (conductor de *Musicolandia* a Radio Centro de Madrid) entre d'altres. A més de programes com *Mundo Pop* de Moncho Alpuente i Carlos Garcíaapelayo a TVE; *Para Vosotros Jóvenes* de Radio 1 [RNE], *La Edad de Oro* dirigit per Paloma Chamorro al segon canal de TVE, *Popgrama* a TVE, *Caja de Ritmos* de Carlos Tena, *¿Pop-Que?*, *Aunbabuluba*, *FM-2*, *Diario Pop* (Radio 3), *Esto no es Hawai* (Radio 3), el *Musical Expres* d'Àngel Casas al segon canal de TVE o el, posterior, *La Bola de Cristal*, que entre 1984 i 1988 va emetre també TVE i fou presentat per *Alaska* i dirigit per Lolo Rico. Vegeu S. Grijalba, *Dios salve a la Movida*, p. 148 i F. O. Paino, *Quiero ser santa*, p. 82.

¹²⁸⁹ Com GASA (Grabaciones Accidentales SA) fundat per membres dels grups Décima Víctima i Los Esclarecidos, DRO (Discos Radioactivos Organizados) propietat de Servando Carballar (ànima del grup Aviator Dro y sus Obreros Especializados i del seu precedent Los Drugos) –que posteriorment formaren part de la multinacional Warner–, Chapa Discos fundada el 1975 amb *Mariscal* Romero, Dos Rombos dirigit per Óscar Ruiz, Flor y Nata records, Spansuls, Tic Tac (empresa de Pamplona), Goldstein, Lollipop (vinculat al grup Los Nikis), Nuevos Medios (fundat pel productor Mario Pacheco), Victoria, Twins (propietat del també productor Paco Martín) o Tres Cipreses (creat per membres de Gabinete Caligari i Parálisis Permanente); que van haver de competir amb discogràfiques de renom com EMI, Hispavox, Ariola, Polydor, Columbia, Belter, RCA o Edigsa per signar els grups més interessants de l'època. Vegeu H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, p. 86-94.

¹²⁹⁰ Emissores que transmetien il·legalment mitjançant freqüències d'ona curta no autoritzades, motiu pel qual el seu abast fou reduït. Entre les pioneres destacaren Ona Lliure Catalana, que inicià les seves emissions el 5 d'abril de 1979; Ràdio Obrera vinculada al sindicat Comissions Obreres [CCOO]; les barcelonines Ràdio PICA i Ràdio Contrabanda; les madrilenyes Cadena del Water, Radio Fhorteza, Radio Luna, Onda Sur i Onda Verde o les basques Radio Paraíso i Sorguifia Irratia. Sobre les primeres ràdios que operaren a finals de la dècada dels setanta vegeu "Arradios libres", a J. M. Lechado, *La movida. Una crónica de los 80*, p. 161-166.

¹²⁹¹ Un dels primers a celebrar-se fou el Concurso de Rock Villa de Madrid, que en l'edició de 1978 guanyà el grup Paracelso del Gran Wyoming, quedant finalistes els madrilenys Kaka de Luxe. El concurs l'organitzà l'Ajuntament de la capital, encara en mans de la UCD, amb José Luis Álvarez al capdavant del consistori (càrrec que ocupà fins que l'abril de 1979 un pacte entre socialistes i comunistes provocà la seva substitució per Enrique Tierno Galván, una de les icones institucionals més cèlebres de la *Movida*). Aquests concursos musicals afavoriren la publicació de noves propostes que fins aleshores no gaudien de canals de difusió massius.

¹²⁹² Contracció de la paraula *fan* i *magazín*, una mena de revistes fetes amb mitjans precaris que es difonien fotocopiades en tiratges curts. En els seus inicis el format més habitual fou el tamany A5, maquetat a mà i fotocopiats en blanc i negre. Entre les capçaleres pioneres destaquem *El Rompeolas* i *32 Imbéciles* a Barcelona, *POP Magazine* a León, els madrilenys *Lollipop* (vinculat al conjunt Los Nikis), *Radical FM*, *La Pluma Eléctrica* (realitzat per membres de Glutamato Ye-Yé), *Discover*, *Pollo Urbano* de Saragossa, *Futuro Método* a València, *El Perro Neoclásico* a Santa Cruz de Tenerife o *El Esquizoide* a Palma de Mallorca. Vegeu "Prensa marginal", a J. M. Lechado, *La movida. Una crónica de los 80*, p. 168-180 i M. Muniesa, *Punk rock*, p. 113-114.

¹²⁹³ El crític Javier S. Piñango va descriure els seus membres com una "pandilla de gamberretes subidos al escenario del ¿Teatro Martín?, [sic] con la mitad del grupo simulando que tocaba mientras la otra mitad intentaba conectar con alguna lógica dos acordes seguidos. Impagables, divertidos y, ya sólo por ello valían la pena, tan refrescantemente desvergonzados como sus canciones", a J. S. Piñango, "Punk español (1977-1984). Crónica del imperdible ibérico", *Ruta 66* (1993), p. 31.

¹²⁹⁴ Després d'uns inicis marcadament pop viraren cap a un estil sinistre sota la influència de bandes com Siouxsie & The Banshees, The Cure o Killing Joke. Esdevingueren, juntament amb els posteriors Parálisis Permanente, pioners d'aquest gènere a l'Estat. Vegeu F. O. Paino, *Quiero ser santa*, p. 21-44.

¹²⁹⁵ S. Grijalba, *Dios salve a la Movida*, p. 132.

reconeixement. No l'aconseguien pel seu virtuosisme ni les seves composicions, sinó per la seva condició de pioners en el gènere. Com afirma Víctor Aparicio, cantant de Los Coyotes: "Hasta ese momento no se podía tocar porque había que tocar de puta madre, y a partir del punk ya se podía tocar mal".¹²⁹⁶ Així fou com l'èxit arribà a "grupos de cuatro tíos, canciones de tres minutos, estribillo, estrofa y final. Muy directo. Arrasó con lo que había antes".¹²⁹⁷

No podem reduir, però, l'àmbit d'influència i actuació de la *Movida* únicament a la capital de l'Estat. Com a fenomen urbà gaudí de projecció en altres ciutats, sobretot en aquelles amb àrees de concentració industrial rellevants,¹²⁹⁸ com Bilbao, Barcelona o Vigo¹²⁹⁹ i també en municipis com València o Sevilla. Unes localitats on el fenomen s'implantà amb unes característiques que diferiren del model madrileny.¹³⁰⁰

ESTILS PIONERS, LA GENERACIÓ POST TRANSICIÓ

Paral·lelament a l'eclosió de la *Movida* i la contracultura barcelonina es concretaren d'altres estils juvenils pioners en un context determinat per la desocupació creixent. Durant la Transició, les polítiques econòmiques que comportaren la reestructuració, adequació i reconversió industrial per equiparar-se als països del seu entorn, sumada a la conjuntura internacional desfavorable provocaren un augment considerable del número d'aturats. El desembre de 1976 l'atur ascendia a 615.240 persones, xifra que pujà fins a les 994.280 un any més tard. El 1980 l'Estat espanyol era el país europeu amb major percentatge de desocupats, al voltant del 14%, xifra que cinc anys després s'elevà fins a un 22,1%.

El 23 de febrer de 1981 una facció de l'exèrcit dugué a terme un Cop d'estat no reeixit contra el govern.¹³⁰¹ Aquest intent involucionista reforçà la institució monàrquica i liquidà qualsevol expectativa electoral i de reviure el franquisme de l'extrema dreta.¹³⁰² Aquell mateix any l'atur arribà al 14,4% i l'índex de joves desocupats s'elevà al 36,5%. Políticament fou un any convuls atesa la promulgació, el 30 de juny de 1982, de la Ley Orgánica de Armonización del Proceso Autonómico [LOAPA] per part del govern entrant presidit pel centrista Leopoldo Calvo-Sotelo. Aquesta disposició seria declarada parcialment inconstitucional pel Tribunal Constitucional i els partits "nacionalistes perifèrics" CIU i PNB ho denunciaren com una involució autonòmica. A finals d'aquell mateix any, el 28 d'octubre, el PSOE assolí el triomf per majoria absoluta en les eleccions generals després d'una campanya

¹²⁹⁶ *Ibidem*, p. 137.

¹²⁹⁷ J. L. Gallero, *Solo se vive una vez*, p. 191.

¹²⁹⁸ J. M. Lechado, *La movida. Una crónica de los 80*, p. 32.

¹²⁹⁹ Per aprofundir en el llegat musical galleg d'aquella època vegeu "La invasión de los bárbaros del norte", a J. Ordovás, *La revolución pop*, p. 98-107; A. Casal, *¿Rock & Grellos? ¿Que foi da movida viguesa?*, Edicions Lea, Santiago de Compostela, 1995 i "Aperitivo punk", a K. Turrón i K. Babas, *Tremendo delirio, Conversaciones con Julián Hernández y biografía de Siniestro Total*, Zona de Obras/SGAE, Saragossa, 2002, p. 30-71.

¹³⁰⁰ Sobre aquestes altres concrecions estètico-musicals properes a la *Movida madrileña* vegeu "No solo era Madrid", a J. M. Lechado, *La movida. Una crónica de los 80*, p. 229-254.

¹³⁰¹ Sobre l'anomenat 23-F vegeu P. Urbano, *Con la venia... Yo investigué el 23-F*, Plaza & Janés, Barcelona, 1998; J. Fernández, *17 horas y media: El golpe del 23-F*, Taurus, Madrid, 2000; J. Palacios, *23-F el golpe del CESID*, Planeta, Barcelona, 2001; J. Cercas, *Anatomía de un instante*, Mondadori, Barcelona, 2009 i F. Medina, *23-F. La verdad*, Plaza & Janés, Barcelona, 2006.

¹³⁰² Al respecte vegeu X. Casals, *La tentación neofascista en España*, Plaza & Janés, Barcelona, 1998 i J. L. Rodríguez Jiménez, *Reaccionarios y golpistas. La extrema derecha en España: del tardofranquismo a la consolidación de la democracia*, CSIC, Madrid, 1994.

basada en l'eslògan "Por el cambio" i la promesa de generar 800.000 llocs de treball.

Durant el seu primer mandat, el gabinet socialista encapçalat per Felipe González va promoure la Ley Orgánica del Derecho a la Educación [LODE] i la posterior Ley Orgánica de Ordenación General del Sistema Educativo de España [LOGSE], que redefiní un model únic pel sistema educatiu estatal. A més, legalitzà parcialment la pràctica de l'avortament i feu efectiu l'ingrés a la Comunitat Econòmica Europea [CEE]. En l'àmbit econòmic, s'impulsaren plans de reconversió industrial (1982-1985) projectats pels ministres socialistes d'Indústria i Energia, Carlos Solchaga, i d'Economia, Miguel Boyer, en sectors en crisi com el siderúrgic, el tèxtil o el de la construcció naval. Aquests processos de reajustament precipitaren el tancament de les empreses menys rendibles i incrementaren el nombre de desocupats, que a finals de 1982 arribà als 2.286.000 d'aturats.¹³⁰³ Això incidí en el segment més jove de la població que havia d'aconseguir el seu primer contracte laboral, motiu pel qual les cues a les seus del Instituto Nacional de Empleo [INEM] foren sinònim de frustració i d'un futur poc esperançador. El seu escepticisme fomentà l'allunyament progressiu de la participació en les institucions socials i polítiques i l'aparició de l'esmentat "passotisme" entre la joventut. Aquest cúmul de circumstàncies, que impedièn la seva emancipació, afavoriren l'allargament de l'estada dels joves al domicili patern.

En aquest context es produí l'eclosió de nous estils juvenils: el *mod*, el *rocker* o el *punk*, que a finals dels anys setanta ja tenien els primers adherits. Però la seva assimilació massiva a aquests es produí a inicis de la dècada següent, a recer de l'eclosió del *punk* i la *New Wave* britànica, fenòmens que afavoriren l'extensió de estètiques inèdites entre els membres dels conjunts musicals estatals.¹³⁰⁴ Així fou com, segons la periodista Àngels Bronsoms, aquests estils nous substituïren al *hippisme* precedent: "Las barbas y melenas daban paso a lo que nos tocó en este momento a los de mi generación, los *rockers*, los *mods*, los *punks* y los *skins*".¹³⁰⁵ Aquestes estètiques sorgiren com una simple reproducció dels estils originals de la mà de joves que pretenien emular aquests referents estètics forans innovadors.¹³⁰⁶

En aquella dècada el rock es convertí en el màxim referent d'una generació desencisada amb la política que canalitzà la seva frustració a través de la música. Aquesta última actuà com un marcador cultural que impulsà l'aparició d'aquests estils juvenils.¹³⁰⁷ Fou aleshores quan a Barcelona es

¹³⁰³ Per aprofundir en els primers anys de govern socialista vegeu B. Muniesa, *Dictadura y monarquía en España. De 1939 hasta la actualidad*, Ariel, Barcelona, 1996; S. Juliá, *Los socialistas en la política española, 1879-1982* (1996); J. Oneto, *Del franquismo al felpismo* (1992); E. Díaz, *Socialismo en España: el partido y el Estado* (1982); M. A. Iglesias, *La memoria recuperada. Lo que nunca han contado Felipe González y los dirigentes socialistas*, Aguilar, Madrid, 2003 i V. Prego, *Los presidentes*, Plaza & Janés, Barcelona, 2000.

¹³⁰⁴ Al respecte Ruano apunta: "El movimiento *Mod*, el *Hippie*, el *Rocker*, el *Heavie* y el *Punk*, conviven en el Madrid de la transición. Es indudable que llegan a España sin ningún tipo de referencia histórica, y ello tiene una enorme importancia. Podríamos afirmar, por tanto, que aparecen tarde y se entienden de una manera muy distinta al movimiento original. Pero surgen como un torrente contracultural, filtrados por la influencia anglosajona, influyendo de una u otra forma en el cine, en la moda y, sobre todo, en la música. Movimientos juveniles, más o menos espontáneos, que se reflejaron de una manera un tanto anárquica", a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 244. Vegeu també P. Vaquerizo, "Mod Squad. A Way of Life", *Facing the Truth*, n. 0 (2004), p. 36.

¹³⁰⁵ J. J. Fernández, *Star. La contracultura de los 70*, p. 39.

¹³⁰⁶ "En España fue muy curioso lo que pasó en los 80, al contrario que en otros países donde las cosas vinieron paulatinamente, primero llegaron los *beatnicks* [sic], luego los *teddy boys*, luego los *mods* y más tarde los *hippies*. Aquí todo fue a la vez. En aquel entonces fue algo tremendo. Acabábamos de salir de una dictadura y de repente todos los movimientos estéticos, musicales y culturales se dieron de golpe. Había gente que llevaba una esquizofrenia tremenda, por la noche era *skin* y a la mañana siguiente *punk*", a R. Serrador (ed.), *Historia del rock en la Comunidad Valenciana*, p. 229.

¹³⁰⁷ M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 273.

crearen les primeres bandes musicals formades per *rockers*¹³⁰⁸ (un dels estils juvenils pioners a l'Estat juntament amb el *punk*) com Los C-Pillos, Los Rebeldes, Los Piernas Locas, Los Tormenta i Olaf y los Bidones.¹³⁰⁹ A les quals, a posteriori, s'hi afegí Loquillo¹³¹⁰ y Los Intocables. Paral·lelament a Madrid es formaren conjunts similars, com Mario Tenia y los Solitarios, Los Faraones, Bulldog, Los Brillantes o Los Coyotes. Pel que fa al *punk*, comptà inicialment amb la representació de conjunts com els barcelonins Último Resorte i Frenopaticss o els bascos Doble Cero. Poc després es formarien també els primers grups musicals *mods* com Brighton 64¹³¹¹ i Los Elegantes o el conjunt de *Rhythm'n'Blues* Mermelada liderat pel guitarrista Javier Teixi Teixidor.¹³¹²

Aquesta eclosió de conjunts es va veure afavorida per l'atreviment i la desinhibició dels adolescents a l'hora de tocar un instrument i muntar un grup amb els amics sense tenir una formació musical sòlida. Així fou com el *punk* esdevingué en molts casos una fàcil alternativa al tedi quotidià dels joves.¹³¹³ Pel crític Ivar Muñoz-Rojas, “por encima de pretensiones de estrellato, y de habilidades técnicas, estaba el hacer lo que a uno le daba la gana”.¹³¹⁴ Un extrem que corrobora la cantant *Alaska*:

Entonces el *punk* te permitía subir encima de un escenario y ser como los Ramones, porque con tocar cuatro acordes y hacer lo que querías hacer más o menos bien no necesitas ser tan maravilloso como Bowie o Lou Reed. Por eso estaba más cerca para nosotros el *Punk* que el *Glam*. No teníamos ninguna posibilidad de ser tan glamourosos ni sexys a los trece o catorce años y el *punk* era mucho más fácil y cercano [...] el *punk* fue una coartada por no saber tocar.¹³¹⁵

A Madrid, de manera paral·lela a l'evolució de la *Movida*, es gestaren múltiples estils juvenils¹³¹⁶ com el *mod*.¹³¹⁷ Fou un període en el qual la

¹³⁰⁸ Per resseguir la trajectòria d'algunes de les bandes més afamades del gènere a l'Estat vegeu L. Jordán, *Rockers... Desterrados de la movida*, Milenio, Lleida, 2009.

¹³⁰⁹ Sobre aquest conjunt *rock* liderat per Olaf Plà Gracia vegeu S. Makaroff “Olaf y los Bidones”, *El País* (11/VI/2005).

¹³¹⁰ Àlies del *rock* barceloní José Maria Sanz. Nascut al barri del Clot el 21 de desembre de 1960, durant la seva adolescència compaginà la seva afició pel bàsquet amb el rock'n'roll. El 1980 formà el conjunt Loquillo y Los Intocables per, posteriorment, assolir l'èxit amb la banda Los Trogloditas. Les seves simpaties pel *punk rock* l'allunyaren del sector *rock* més ortodox. Fan declarat de The Clash, assistí al concert que els britànics oferiren al Pavelló de Badalona el 27 d'abril de 1981 mentre els *punks* l'escopien per la rivalitat existent. De fet, Sanz lluí un tatuatge amb la llegenda “Gene & Sid” en homenatge a Gene Vicent i Sid Vicious, dues icones del rock'n'roll i el *punk* respectivament. El propi cantant afirmava estar “en el punto de mira de las iras de *rockers*, que le acusan de *punk*, por el sonido sucio de Los Intocables y de los *punks* que le acusan de retrogrado por versionear a Dylan y su pasión por el rock and roll clásico”, extret del web del cantant Loquillo <http://www.loquillo.com> (consultat el 25/II/2008).

¹³¹¹ Per aprofundir en la gestació i posterior desenvolupament de l'escena *mod* barcelonina i la trajectòria musical de Brighton 64 vegeu R. Gil, *Bola y cadena. 20 años de explosión mod*, Milenio, Lleida, 2003.

¹³¹² Altres grups contemporanis a aquests foren Pánico Speed (creats el 1982 per ex membres de Carbono 14) i Los Flequillos a Madrid, els andalusos Krazy Boys i Cámara, els asturians Néctar (gestats a Gijón a finals de 1980), els valencians Púa (antecedent dels posteriors Scooters) i, posteriorment, Los Flechazos a León. El precedent d'aquests conjunts foren formacions creades als anys seixanta com els barcelonins Los No i els madrilenys Los Más, que el 1966 editaren amb la discogràfica Vergara dos Ep's. Per resseguir la trajectòria de Pánico Speed vegeu M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 285-286. Sobre Los Flechazos vegeu la monografia escrita per E. Rios, *Los Flechazos. Haciendo astillas el reloj*, Guía de música, Madrid, 1994.

¹³¹³ Magda Redondo, integrant del conjunt *protopunk* barceloní Xeerox, assenyala al respecte: “¿Eramos músicos? Ja, ja, ja, ja, ¡claro que no! ¡Ni falta que hacía! Precisamente eso era lo divertido del tema, que no era necesario saber de música, sino sólo querer expresarte; absorber todas las influencias que te llegaban y materializarlas en el local de ensayo. Por pura diversión. Como forma de entretenimiento. Frente al aburrimiento recurrente, propio de la adolescencia”. Testimoni extret del blog Último Resorte <http://silpivipiapa.blogspot.com/> (consultat el 17/IV/2008).

¹³¹⁴ J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk*, p. 352.

¹³¹⁵ J. Ordovás, *La revolución pop*, p. 28-29.

¹³¹⁶ Com afirma Carlos Charlie Miralles, un dels primers *punks* de la capital: “Madrid había sido invadida por las tendencias de la vieja Inglaterra que se dividían en distintos grupos”, a C. Miralles, *1964 después de Cristo y antes de perder el autobús*, Artime, Madrid, 2008, p. 172.

¹³¹⁷ Sobre la implantació d'aquest a la capital de l'Estat durant el bienni 1977-1978 i la seva evolució a la dècada dels vuitanta vegeu “Mods en Madrid”, a A. de la Iglesia, *I've Got My Mojo Working. Londres 1960-66*, p. 141-149.

violència es convertí en un dels eixos de la vida subcultural madrilenya.¹³¹⁸
Com afirma Alfredo Martin, aleshores baixista del conjunt Pánico Speed:

No éramos gente violenta en absoluto, pero en aquel tiempo tenías que hacerte respetar o meterte bajo las piedras, nosotros optamos por lo primero. Había entonces bandas de *rockers* muy violentas, iban armados hasta los dientes con navajas, cadenas, puños americanos, etc. No eran demasiado numerosos, de 15 a 20 como máximo pero si tremendamente agresivos. También teníamos choques con grupos de ultraderecha, con los que chocábamos por su intolerancia, y en ocasiones con *punkies*.¹³¹⁹

A d'altres zones de l'Estat com el País Basc la presència *mod* també fou destacable, on ciutats com Vitòria,¹³²⁰ Bilbao i Sant Sebastià esdevingueren l'epicentre de l'estil gràcies a conjunts musicals com Los Motos o Los Scooters¹³²¹ i *fanzines* com *La Respuesta* (confegit per Javier Alonso) i *Antzeztoki*. Durant el bienni 1983-1984, aquest es continuà estenent a altres localitats com Sevilla, Màlaga,¹³²² Saragossa i Gijón, on aparegueren nuclis *mods* molt actius.¹³²³

Les notícies difoses pels mitjans de comunicació arran de la mort del *rocker* de disset anys Demetrio Deme Jesús Lefler¹³²⁴ ocorreguda el 1985 a la sala de concerts Rock-Ola,¹³²⁵ l'auge del consum de drogues i l'aparició dels primers joves neofeixistes en les files *mods* a Madrid abocaren a l'estil al declivi.¹³²⁶ Aquell fou un any d'inflexió, amb múltiples desercions i la constatació que el moviment *mod* arribava a la fi d'una etapa. A la resta del país, segons el cronista Robert Abella, els *mods* van seguir d'una manera aïllada la revifada de l'estil. Alguns ho van aconseguir gràcies a l'auge de la

¹³¹⁸ R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 176.

¹³¹⁹ Entrevista a Alfredo Martin, baixista del conjunt *mod* madrileny Pánico Speed, extreta del web Mod Madrid <http://www.mod-madrid.info/> (consultat el 5/XII/2008).

¹³²⁰ Ciutat on el 1985 van aparèixer publicacions com *Los chicos están bien*, *Unidos Como Ladrones* i *On The Run*, precedent del posterior *Oxford Street* (editat a partir de 1987). Vegeu P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 270.

¹³²¹ Sobre aquest conjunt *mod* del barri d'Egia de Sant Sebastià vegeu R. Blasco, "Scooters. Vuelven los mods", *Muskaria*, n. 23 (I/1985), p. 15.

¹³²² L'estiu de 1984 els *mods* malaguenys organitzaren la primera concentració estatal d'aquest estil que comptà amb l'assistència de joves provinents d'Andalusia, Madrid i Barcelona. Un any després aparegueren els primers *fanzines mod*: *Aquí y ahora* (editat per Rafa, membre del conjunt local Agentes Secretos) i *Expresión Mod 85*. Durant la Setmana Santa de 1986 la ciutat andalusa acollí la *II Concentración Mod de Málaga*, on actuaren conjunts musicals com Agentes Secretos, els madrilenys Sex Museum (hereus del grup Psycho y Los Modernistas) i Servicios a Domicilio de Xerez.

¹³²³ Mentres a Saragossa el 1985 s'editaren *fanzines* com *Flechazo* i la fulla informativa *Go Now*, a Gijón es publicà *Dirección única* i a Oviedo *Powiedo!* Vegeu P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 270.

¹³²⁴ Els fets, ocorreguts al barri madrileny de Chamartin el 10 de març de 1985 durant una baralla entre *mods* i *rockers* a les portes de la sala Rock-Ola, s'iniciaren a la finalització d'una "festa 60's" en que actuaren els grups Pánico Speed, Código Q i Fallen Idols. Arran dels enfrontaments, la policia va detenir a 10 joves (5 *rockers* i 5 *mods*) d'edats compreses entre els disset i els vint-i-un anys, que presumptament havien participat en els aldarulls. Resultaren ferides dues persones més: Antonio Menéndez Díaz i un *mod* que responia a les inicials J. T. M. Un dels acusats del crim, Roberto Fernández Parra (membre de la banda *mod* Camel Boys que mesos abans havia sofert una navallada) va ser condemnat a una pena de dotze anys i mig i un dia de presó com autor d'un delictes d'homicidi i a indemnitzar amb cinc milions de pessetes als familiars de la víctima. La mort del jove *rocker* abocà l'escena *mod* madrilenya a la marginalitat, provocant de retruc la marxa dels elements més conflictius. L'estil es reactivà a posteriori, a nivell *underground*, gràcies a joves més compromesos amb el mateix, ressorgint amb força durant el bienni 1987-1989. Vegeu la crònica de l'actuació policial a A. Moya, "Diez jóvenes detenidos por estar implicados en la reyerta del domingo entre mods y rockers", *Diario 16* (13/03/1985), p. 31. Vegeu també "Rockers y Mods en pie de guerra", *El Caso* (23/III/1985), p. 8 i "Muere un muchacho de 18 años apuñalado en una pelea entre dos bandas juveniles", *El País* (11/III/1985).

¹³²⁵ Sala de concerts madrilenya propietat de Jorge González *El Francés* (també amo de l'establiment El Jardín). Acollí diverses actuacions musicals durant els anys vuitanta que la convertiren en el "*templo de la Movida*". González adaptà el soterrani d'un local situat al carrer Padre Xifré de Madrid, aleshores un *music-hall* anomenat Piccadilly, rebatejat com Marquee-Madrid el 6 de setembre de 1980 i, posteriorment, feu el mateix amb la planta superior de l'edifici que albergava el cinema Mónaco, un bingo i un *top less*. Rock-Ola, dirigit per Paco Martin es va inaugurar l'1 d'abril de 1980 amb un concert del conjunt *punk* britànic UK Subs, "el local era una ampliació del citado Marquee-Madrid, sala que había sido aprovechada como cabaret y que en 1980, Paco Martín (entonces encargado de promoción del sello Fonogram y después afamado productor) habilitó como espacio de conciertos. Finalmente éste decidió aprovechar también la sala contigua, que había sido el cine Mónaco", a P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 48.

¹³²⁶ M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 282.

nueva ola i d'altres investigant sobre els orígens del mateix o agrupant-se al voltant de l'*scooterisme*.¹³²⁷

Cal tenir en compte que en aquell període els joves s'adscrigueren majoritàriament a dues modes antitètiques: els *pijos* i els *heavys*. Més enllà d'aquestes, els primers adolescents en formar part dels primers estils juvenils a l'Estat foren fills de famílies benestants que podien viatjar amb relativa assiduïtat a Londres, l'epicentre subcultural per excel·lència. De la capital britànica tornaven amb informació i les darreres novetats discogràfiques i peces de roba de moda.¹³²⁸ Aquesta –en essència– fou la via d'entrada al país dels estils sorgits a Gran Bretanya:

En 1977 el desarrollo de la clase media y un aperturismo limitado en los últimos tiempos de la dictadura habían permitido a unos cuantos viajar fuera de España [...] aquellos jóvenes volvían fascinados de una Europa colorista y en plena efervescencia [...] cuando regresaban a España, aquellos chicos y chicas traían en la maleta no solo discos y ropa que aquí era imposible encontrar: venían con ganas de reproducir en casa lo que habían visto fuera.¹³²⁹

Els actes de violència comesos pels integrants d'aquests nous grups juvenils generaren diverses campanyes mediàtiques d'alarma social.¹³³⁰ El cronista *mod* Ángel De la Iglesia explica com les imatges de violència del film *Quadrophenia* incidiren més en els *rockers* madrilenys que no pas en els *mods* de la capital: "Grupos de Rockers (bandas de auténticos delincuentes con pintorescos nombres) comenzaron una espiral de violencia que llegó a cotas dramáticas [...] a finales del 83 los enfrentamientos con estos Rockers comenzaron a tomar importancia".¹³³¹ Aquesta dinàmica agressiva acabà amb l'esmentat assassinat del *rocker* Demetrio Deme Jesús Lefler, membre de la banda Los Franceses,¹³³² per ferides d'arma blanca.¹³³³ El crim suposà de

¹³²⁷ R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 170.

¹³²⁸ Un exemple foren els viatges a Londres d'*Alaska* o Eduardo Benavente, documentats per J. Ordovás a *La revolución pop*, Celeste/RN3, Madrid, 2002. La cantant d'origen mexicà descriu així la travessa realitzada a inicis de 1977: "Yo ya tenía claro que existía el punk. Conocía la música y había visto fotos de punks en el *Diez Minutos*. De alguna manera sabía que King's Road era un punto de reunión y allí encontré la tienda de McLaren y vi por primera vez una estética que me influyó de inmediato", a M. Vaquerizo, *Alaska*, La Máscara, València, 2001, p. 35. Per la seva part, el també músic Carlos Berlanga explicava al respecte: "Nos vamos a Londres en el año 77, cuando estaba todo el punk. Y como nos dimos cuenta de que el *glam* ya no procedía, sino que lo que procedía era el *punk* [...] nos compramos unas gafas negras, los discos de los Clash y nos vinimos a Madrid a poner un puesto en el Rastro", a J. L. Gallero, *Solo se vive una vez. La movida madrileña*, p. 321.

¹³²⁹ J. M. Lechado, *La movida. Una crónica de los 80*, p. 35.

¹³³⁰ Vegeu alguns d'aquests episodis a R. Salas, "Modos, prietos duros y noctámbulos: los rockers españoles crean su propia estética de tribu urbana", *El País-Semanal* (1986), p. 53-56.

¹³³¹ A. de la Iglesia, *I've Got My Mojo Working. Londres 1960-66*, p. 143. Segons l'aeshores *mod* Alfredo Martin: "En aquellos días todo estaba salido de madre. En enfrentamientos anteriores hubo varios heridos por arma blanca, palizas tremendas en uno y otro bando. Y terminó de la peor forma posible", entrevista extreta del web Mod Madrid <http://www.mod-madrid.info/> (consultat el 5/XII/2008).

¹³³² Coneguda amb aquest sobrenom per l'origen dels seus integrants originals, fills d'immigrants espanyols residents a França que s'establiren a posteriori a la capital de l'Estat. Segons un *punk* madrileny d'aquella època: "Dentro de los rockers, existían dos bandas muy peligrosas: los breakers y los franceses. Estaban dispuestos a clavarte una navaja por cualquier cosa. Eran bombas adictas al caballo bajo un disfraz de rockeros incoherentes. Una de las bandas estaba liderada por un negro llamado Simón", a C. Miralles, *1964 después de Cristo y antes de perder el autobús*, Artime, Madrid, 2008, p. 173.

¹³³³ Segons la reconstrucció dels fets realitzada pel periodista Pablo Martínez Vaquero: "Sobre la una y media de la madrugada, un grupo de jóvenes violentos de estética *rocker* se plantó con actitud provocativa ante la puerta de la sala de la calle Padre Xifré. Se trataba de una pandilla de jóvenes madrileños conocida dentro y fuera del lumpen como Los Franceses (por el apodo de su cabecilla, al que llamaban *El Francés*), en aquellas fechas ya de muy mal recuerdo en la escena *mod* madrileña debido a los frecuentes golpes y pinchazos con navajas que, cada vez con más frecuencia, dedicaban a los *mods* quinceañeros que se cruzaban con ellos en el metro, chicas incluidas [...] todas las noches de los sábados, y domingo tras domingo 'salían a la caza de *mods*' [...] ante el rumor de que había '*rockers* afuera' la mayoría de los *mods*, con una media de quince años, no salieron de la sala, aunque un grupo de ellos, los más aguerridos, plantaron cara a los provocadores. En aquella ocasión Los Franceses llegaron capitaneados por un joven de diecisiete años –apodado como El Negro– llamado Demetrio Jesús Lefler, muy conocido entre los *mods* madrileños por su

retruc la clausura de la sala Rock-Ola, que les autoritats vincularen a problemes amb la llicència i les normes de seguretat del local.¹³³⁴ L'episodi, difós per publicacions com *El Caso*, *Diario 16* o *Interviú*,¹³³⁵ suposà un punt d'inflexió pel naixent estil *mod* i la seva plasmació madrilenya:

Es cierto que había diferentes tribus urbanas y que desde ciertos medios se intentó transmitir una imagen negativa de broncas y peleas. Sin embargo, más allá de la polémica estético-musical y de alguna inevitable riña de borrachos, los augurios de películas como *Quadrophenia* y *The Warriors* no llegaron a concretarse. Había peleas, y muchas, pero la verdadera violencia callejera en aquella época era patrimonio casi exclusivo de los que no estaban en la Movida: los fachas de Fuerza Nueva y Falange, y las bandas de traficantes de drogas, que a veces se disfrazaban de *mods*, *rockers* o *punks*.¹³³⁶

A diferència de la capital, en altres indrets de l'Estat com el País Basc els joves adscrits a estils diferents conviuen sense enfrontaments, com en el casc antic de Bilbao on *rockers*, *punks*, *mods*, *sinistres* o *heavys* alternaven en el mateix bar sense problemes. Com recorda un d'aquests joves bilbains: "Si lo comparas con ciudades como Madrid aquí la cosa era muy diferente, se convivía sin problemas y la gente se respetaba".¹³³⁷

A meitat dels anys vuitanta la *Movida* va iniciar el seu declivi. Els contractes signats pels conjunts musicals punters amb multinacionals del sector certificaren el 1985 la seva decadència¹³³⁸ i la reduïren a un simple eslògan publicitari explotat per polítics i segells discogràfics.¹³³⁹ La pèrdua d'interès dels joves en les propostes relacionades amb la *Movida* provocà la supressió de programes musicals radiofònics o espais televisius com *La Edad de Oro*. Aquest esgotament d'idees comportà també la dissolució de diversos conjunts musicals.

L'EMERGÈNCIA DEL PUNK A EUSKADI: EL ROCK RADICAL BASC

La devaluació del moviment artístic madrileny coincidí amb l'adveniment d'altres realitats perifèriques com les concrecions del *punk/hardcore* barceloní i l'anomenat Rock Radical Basc [RRB].¹³⁴⁰ Aquest darrer, un rock urbà de

extrema afició a la violència, debido a que con anterioridad 'ya había pinchado a varios *mods*' [...] la reyerta no tardó en comenzar en forma de remolino de puñetazos y patadas sin medida [...] en un determinado momento Demetrio sacó una navaja y se la comenzó a cambiar de mano con gestos amenazantes enfrentándose a un *mod* [...] que sufrió un pinchazo leve por arma blanca en el brazo izquierdo, logrando arrebatar ésta al agresor [...] entre el grupo de los *mods* otro joven llamado Roberto sacó una navaja diferente, en este caso automática, apuñalando varias veces a Demetrio, que presuntamente también fue golpeado en el suelo por diversas personas, entrando por ello en el shock irreversible que condujo a su desgraciado fallecimiento una hora más tarde en la clínica de La Paz", a P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 187-188. Lefler no fou però la primera víctima mortal en aquest local, el 1980 una adolescent va morir en una allau de "fans" ocorreguda durant l'actuació del duet Los Pecos.

¹³³⁴ Quatre mesos abans de la mort de Lefler els baixos del local havien sofert un incendi que no causà víctimes. Després d'un precinte temporal, el 16 de març de 1985 se'n va ordenar el tancament definitiu. Vegeu "Clientes de Rock Ola rescataron de las llamas a un empleado", *El País* (1/XII/1984).

¹³³⁵ P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 188-189.

¹³³⁶ J. M. Lechado, *La movida. Una crónica de los 80*, p. 38-39.

¹³³⁷ Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 115.

¹³³⁸ Alguns dels seus protagonistes situen, però, l'ocàs de la *Movida* dos anys abans. Fabio de Miguel, àlies *Fanny McNamara*, company del cineasta manxec Pedro Almodóvar al duet Almodóvar & McNamara, ho considera així: "Todo se acabó en el año 83, cuando Pedro comenzó a hacerse popular, Alaska a vender un montón de discos y Costus a estar hartos de no tener el reconocimiento que merecían", a S. Grijalba, *Dios salve a la Movida*, p. 89.

¹³³⁹ H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, p. 26.

¹³⁴⁰ Terme presumptament difós per José Mari Blasco a les pàgines del suplement dominical musical "Plaka Klik" impulsat per Roge Blasco, Pello Lizarralde, Ricardo Amundarain i ell mateix (predecessor del popular "Bat, Bi, Hiru" del

caràcter reivindicatiu que arrelà en les grans ciutats i la perifèria industrial,¹³⁴¹ afavorí l'extensió del *punk*.

La conjuntura social del País Basc durant la primera meitat dels anys vuitanta fou cabdal per comprendre la ràpida difusió del fenomen. Les esmentades reconversions en sectors com la construcció naval o les indústries tèxtil i siderometal·lúrgica abocaren a milers de treballadors bascos a l'atur. Segons dades de l'Euskal Estatistika Erakundea [EUSTAT], l'Institut d'estadística oficial del govern basc, el 1985 el 57,1% de la població activa biscaïna d'entre 16 i 24 anys es trobava desocupada.¹³⁴² Aquest context incidí en la manca de perspectives de futur d'aquests joves i en l'augment de la seva desconfiança vers els governants.¹³⁴³ La pèrdua de poder adquisitiu derivada de l'atur agreujà la crisi econòmica iniciada a finals de la dècada anterior arran de l'augment del preu del petroli. Tot plegat comportà un increment de la marginalitat en àrees industrials amb altes taxes demogràfiques de l'anomenada marge esquerra del Gran Bilbao (integrada per localitats com Barakaldo, Sestao, Santurtzi i Portugalete) que potencià l'eclosió del consum de drogues d'alta mortalitat com l'heroïna entre la joventut.

Mentrestant, tot i la dissolució el 1982 de la seva branca político-militar, Euskadi Ta Askatasuna [ETA] intensificà la seva violència. Paral·lelament al sud de França escamots parapolicials, posteriorment coneguts com Grupos Antiterroristas de Liberación [GAL], iniciaren l'anomenada "guerra bruta" contra militants de l'organització i exilats bascos que entre 1983 i 1987 causà vint-i-tres morts. Per la seva part, el govern francès presidit per François Mitterrand inicià les extradicions d'etarras, una col·laboració que culminà el 1985 amb la detenció de la cúpula d'ETA a la cooperativa Sokoa d'Hendaia. La resposta del govern espanyol a l'ofensiva etarra fou la instauració el febrer de 1983 de l'anomenat Plan Zona Especial Norte [ZEN]. Projectat pel Ministre d'Interior José Barrionuevo per potenciar "la lucha contraterrorista",¹³⁴⁴ es caracteritzà per un augment considerable de la presència policial als carrers de les grans ciutats i les zones rurals que comportà nombroses identificacions, escorcolls i detencions.¹³⁴⁵ Un any després s'instaurà la Ley Antiterrorista que atorgà major llibertat d'acció a les Forces de Seguretat i possibilità l'augment de les dinàmiques repressives sobre el moviment radical *abertzale*.

Aquest context sociopolític fou el que permeté l'expansió del RRB i afavorí l'aparició de "grupos de sonidos corrosivos y lenguaje duro que, de alguna forma, reflejan esta realidad cotidiana".¹³⁴⁶ Aquest rock esdevingué la via d'escapada idònia de bona part de la joventut basca i trobà en el circuit de *gaztetxes* (edificis ocupats il·legalment gestionats per assemblees de joves com a espais comunitaris) els espais alternatius que precisaven els grups per poder

diari *Egin* coordinat per Pablo Cabeza). La denominació va ser ideada pels responsables del segell navarrès Soinua de Pamplona per definir les seves noves produccions discogràfiques. Vegeu R. Moso, *Flores en la basura. Los días del rock radical*, Hilargi ediciones, Algorta, 2003, p. 108 i E. López Aguirre, *Del txistu a la telecaster. Crónica del rock vasco*, Aianai, Vitoria, 1996, p. 55-56.

¹³⁴¹ D. Cerdán, *Eskorbuto: Historia triste*, Ediciones marcanas, Madrid, 2001, p. 8.

¹³⁴² Dades reproduïdes a Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 284.

¹³⁴³ Aquesta nova generació, producte de l'esclat demogràfic que va viure l'Estat espanyol a la dècada dels seixanta, topà amb una inserció laboral complicada com a conseqüència de l'augment de l'atur. Aquest fet provocà l'extensió del desensicament entre els joves que percebien un futur sense perspectives.

¹³⁴⁴ *Plan ZEN*, Ministerio del Interior, Madrid (II/1983).

¹³⁴⁵ Dos dels grups punters del *punk* basc, Eskorbuto i RIP, s'inspiraren en aquest pla estratègic per publicar el 1984 el disc compartit *Zona Especial Norte* (Spansuls, 1984). El 1991 l'àlbum fou reeditat pel segell Discos Suicidas i, anys més tard, Munster Records publicà una edició per a col·leccionistes que va incloure, a banda del vinil, un *fanzine* i un disc compacte amb dos temes que no apareixien en l'edició original.

¹³⁴⁶ Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 118.

actuar en directe, els quals obtingueren cert ressò gràcies a la divulgació efectuada per les “ràdios lliures” i *fanzines* com el pioner *Sorbemocos*,¹³⁴⁷ *Destruye*,¹³⁴⁸ *Sintonía Cerebral*¹³⁴⁹ o *El Ojo Tóxico*,¹³⁵⁰ que facilitaren l’extensió del fenomen.¹³⁵¹ La periodista Elena López Aguirre l’ha descrit en aquests termes:

Fue una generación de actitudes herméticas, de la arrogancia y el lapo, del jaco a mansalva, del *Oi oi oi!*, de los controles policiales, de la ampliación de horarios de los locales nocturnos, de la reconversión, de las luchas de Euskalduna, de la invasión masiva de hachís, costo, chocolate, porros, canutos, petas [...] Luego llegó la coca, y más tarde volvió la heroína de improviso. Cada semana había un par de iniciales de jóvenes muertos por sobredosis.¹³⁵²

En aquest context, el RRB fou una etiqueta que, a llarg termini,¹³⁵³ acabà perjudicant als conjunts musicals per les seves vinculacions amb l’autoanomenat Moviment d’Alliberament Nacional Basc [MANB].¹³⁵⁴ No endebades Herri Batasuna [HB] impulsà el febrer de 1985 la campanya *Martxa eta borroka* (marxa i lluita)¹³⁵⁵ per capitalitzar l’espontània aparició del *punk* quan aquest assolí certa popularitat mitjançant un seguit de concerts de rock.¹³⁵⁶ Fermín Muguruza, membre del grup Kortatu, considera que aquest intent d’instrumentalització del *punk* l’associà globalment a HB:

Era una iniciativa social que estaba y HB le dio una conexión orgánica. Se decía: nosotros defendemos este movimiento y estaremos con esta gente. Muchos valores eran nuevos y había muchas polémicas [...] Pero sobre todo nos pareció interesante tener una conexión así. Fue un paso valiente”.¹³⁵⁷

¹³⁴⁷ Originàriament anomenat *Sorbemocos*, *El Chute Escrito* començà a editar-se a Bilbao el 1982. Entre els membres de l’equip de redacció figuraren el pintor Julián Vallejo, José Ignacio Salcedo (músic dels conjunts Distrito Animal i Viciosa), Miguel Ortiz de l’emissora Onda 3 i *Virgi* (ex guitarrista del grup Zanahoria Eléctrica, posteriorment a MCD i Los Primitivos). El seu tiratge constava de dos-cents exemplars que es venien per correu o a les botigues de música on es distribuïa. Després de deu números, el 1983 es deixà de publicar. *Ibidem*, p. 264-265.

¹³⁴⁸ Confeccionat pel donostiarra Javi Sayes, motiu pel qual en els cercles *punk* se’l coneix com *Javi Destruye*. El seu primer número aparegué el juliol de 1981. Sayes, organitzador del Festival Punk d’Oñati celebrat el 16 d’abril de 1983, fou també vocalista del conjunt Ezin Ezan.

¹³⁴⁹ Editat a Bilbao, el 1984 es reconvertí en revista musical passant a anomenar-se únicament *Sintonía*.

¹³⁵⁰ *Fanzine* aparegut a Getxo durant la primera meitat dels anys vuitanta de la mà de Borja Martínez, membre del conjunt Como Huele que recollia el bagatge del desaparegut *Sorbemocos*. Anys més tard, Martínez confegí una altre publicació centrada en la música *soul* anomenada *Shake Me Wake Me*. Per un llistat més extens dels *fanzines* vinculats al *punk* apareguts durant els inicis de la dècada dels vuitanta vegeu Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 265.

¹³⁵¹ *Rock Radical Vasco: una etiqueta y sus restos* (Astekaria, TVE-País Vasco, 1987).

¹³⁵² E. López Aguirre, *Del txistu a la telecaster. Crónica del rock vasco*, Aianai, Vitoria, 1996, p. 189.

¹³⁵³ “La etiqueta distinguió y primó durante unos años a muchos grupos dentro de Euskadi... pero terminó por perjudicarles fuera, donde la radicalidad musical se iba asociando cada vez más con el independentismo armado”, a E. López Aguirre, *Del txistu a la telecaster*, p. 97.

¹³⁵⁴ Integrat pel sindicat Langile Abertzaleen Batzordeak [LAB] (Comisiones de Obreros Patriotas), els partits Herri Alderdi Sozialista Iraultzailea [HASI] (Partido Socialista Revolucionario del Pueblo), Herri Batasuna [HB] (Unidad Popular) i Langile Abertzale Iraultzaileen Alderdia [LAIA] (Partido de los Trabajadores Patriotas Revolucionarios), l’organització juvenil Euskadiko Gaztedi Abertzaleen Mugimendua [EGAM] (Movimiento de los Jóvenes Patriotas Vascos) i el sindicat assembleari Langile Abertzale Komiteak [LAK] (Comités de Trabajadores Patriotas), als quals posteriorment s’uní el partit Eusko Abertzale Ekintza-Acción Nacionalista Vasca [EAE-ANV].

¹³⁵⁵ Vegeu Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 134 i 318.

¹³⁵⁶ Fins aleshores els partits i col·lectius de l’esquerra independentista basca i les organitzacions marxistes extraparlamentàries acostumaven a amenitzar els seus actes o parlaments amb actuacions musicals de cantautors. A la dècada dels vuitanta aquests foren substituïts pels nous grups de rock bascos malgrat les, sovint evidents, diferències ideològiques existents entre aquests conjunts i els partits polítics d’aquest àmbit. L’esquerra *abertzale* no fou però la única que va emprar el *punk* per apropar-se a la joventut. Durant la campanya de les eleccions generals celebrada el 1982 el PSE-PSOE organitzà un festival d’aquest gènere amb els grups RIP, Cirrosis, Optalidón i Odio. Vegeu W. Ex, “La basca vasca”, *Rock de Lux*, n. 16 (II/1986) i *Rock Radical Vasco: una etiqueta y sus restos* (Astekaria, TVE-País Vasco, 1987).

¹³⁵⁷ “Fermín Muguruza”, *Zarata*, n. 4 (2008), p. 32.

Per contra, Loles Vázquez, guitarrista del conjunt Las Vulpes, explica com en aquella època era estrany veure joves amb estètiques transgressores com la que lluien els joves *punks*. Una imatge que l'entorn *abertzale* radical associava aleshores amb una moda producte de l'imperialisme nord-americà que, paradoxalment, quan es va estendre entre la joventut intentaren capitalitzar.¹³⁵⁸

Però no tots els grups relacionats amb el RRB combregaren amb el ideari *abertzale*. Aquesta etiqueta fou refusada per diverses formacions, com el trio de Santurtzi Eskorbuto. Els seus components la rebutjaren després que els comitès antirepressius bascos ignoressin la seva detenció a Madrid el 1983.¹³⁵⁹ Un dels membres del grup afirmà: "El RRB es un engaño, no existe".¹³⁶⁰ En una línia similar s'expressà Dieguillo, baixista del conjunt Quemando Ruedas:

A todos los grupos se les utilizó un poco. Creo que HB vio una beta de la que tirar y buscar peña que les apoyase. En el fondo, sí, votos. Ahora, también hay que decir que fueron los únicos que se preocuparon por ese sector de gente. También los utilizaron, los políticos utilizan siempre para conseguir sus fines, pero nadie se ha preocupado de esa gente hasta entonces y esa es la puta verdad [...] En ese momento por mucho que buscasen votos, hacían conciertos y creaban unidad ¿Qué hubo grupos que se involucraron y otros que se desmarcaron? Pues sí, cada cual eligió su sitio y, mira, muy respetuoso con todos. Al menos había una elección que hacer.¹³⁶¹

En altres zones de l'Estat, el RRB gaudí també de cert ascendent. A Catalunya, per exemple, aquest connectà amb una audiència juvenil que es va sentir atreta pels plantejaments lúdics, polítics i musicals del gènere. Una identificació que es posà de relleu el 29 de novembre de 1985 en motiu de la celebració de l'Euskal-Rock al Palau d'Esports de Barcelona, un concert on actuaren els grups RIP, La Polla Records, Hertzainak, Cicatriz i Kortatu davant més de 10.000 persones.

BARCELONA: EPICENTRE DE NOVES ESTÈTIQUES

Els primers estils juvenils es concretaren a la capital catalana i la seva àrea metropolitana a les darreries dels anys setanta. Ciutats com Santa Coloma de Gramanet, Sant Boi de Llobregat, Badalona, Ciutat Badia, L'Hospitalet de Llobregat o Cornellà de Llobregat albergaren als primers joves que adoptaren estils com el *rocker* i el *punk*. El 1977 sorgiren les bandes

¹³⁵⁸ "Los de HB, por ejemplo, nos llamaban fachas y decían que estábamos anglo-americanizados. Lo más curioso de todo aquello es que muy poco después ellos mismos se convirtieron en los principales promotores del rock en Euskadi con todo lo de *Martxa eta Borroka*. Cuando vieron que el rock se iba extendiendo entre la gente joven, una parte de la población muy interesante a nivel electoral, cambiaron totalmente de opinión y estrategia", a Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 290-291. Una opinió compartida per un dels components del conjunt RIP: "Me han parecido muy oportunistas. Hasta ahora no se habían fijado para nada en la música y, de repente, ven que hay una serie de gente que está con unas letras que a ellos les puede ir o no... y venga. ¡Vamos a meterlos! De todas formas está bien para los grupos, pero no creo que los grupos que toquen lo hagan pensando en HB. Se han aprovechado mucho", a "RIP", *Sintonía*, (1987?) reproduït al dossier *Vomitaré y escupiré Punk rock* editat per la distribuïdora bilbaína DDT.

¹³⁵⁹ El 2 d'agost d'aquell any la policia va detenir els components del grup després de confiscar-los la maqueta "Jodiéndolo todo" que incloïa temes com "ETA", "Escupe a la bandera", "Maldito país" o "Iros a la mierda". Per aquest motiu foren comunicats durant 36 hores sota l'acusació de presumptes injúries als Cossos de Seguretat fins que l'advocada Cristina Almeida aconseguí el seu alliberament. Vegeu E. López Aguirre, *Del txistu a la telecaster*, p. 54; D. Cerdán, *Eskorbuto: Historia triste*, p. 39-40; X. Gurrera, *Última Generación. Punk Rock Estatal 1980-1984*, Altanto, Tarragona, 2007, p. 30-33; R. Moso, "Eskorbuto. La mejor banda del mundo tiene demasiados enemigos", *El Tubo*, n. 29 (II/1992), p. 10 i *Rock Radical Vasco: una etiqueta y sus restos* (Astekaria, TVE-País Vasco, 1987).

¹³⁶⁰ D. Cerdán, *Ibidem*, p. 43.

¹³⁶¹ "Dieguillo", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 15.

rockers pioneres integrades per joves influenciats per films com *American Graffiti*¹³⁶² i les pel·lícules protagonitzades per Elvis Presley.¹³⁶³

Aquell mateix any aparegueren els primers adolescents que adoptaren l'estètica *punk*. En la seva eclosió incidiren els reportatges televisius sobre el gènere musical homònim, com l'emès el 1978 pel programa *Dossier* de TVE, a més de les primeres aparicions de grups com els Ramones o els Sex Pistols i les informacions que difongueren programes musicals com *Aplauso*. La premsa escrita també s'interessà pel fenomen, la revista *Interviú* publicà articles sobre el *punk* que esdevingueren cabdals en la seva expansió arreu de l'Estat. En altres àmbits com el cinematogràfic destacà la pel·lícula *The Great Rock'N'Roll Swindle*,¹³⁶⁴ que fou un altre element rellevant en la difusió de la música i l'estètica *punk* entre la joventut espanyola. Al respecte, la cantant del conjunt *punk* barceloní Último Resorte, Silvia Escario, manifesta:

Como los Sex Pistols se habían atrevido a meterse con la reina de Inglaterra, esa fue la chispa que nos inspiró, y aunque nos considerábamos orgullosamente antipolíticos, por eso mismo hacíamos canciones de cariz politiquero, metiéndonos, deliberadamente, con la sociedad, los militares, los patriotas, la religión.¹³⁶⁵

Durant el trienni 1977-1979 proliferaren a Barcelona colles de *rockers*, d'edats compreses entre els 14 i els 17 anys, procedents de localitats limítrofes.¹³⁶⁶ D'aquestes, els CC Riders foren els pioners,¹³⁶⁷ seguits dels King Creole, Bissers Boys,¹³⁶⁸ Upton Cats (escissió dels anteriors), Red Cadillacs (formats per ex membres badalonins dels Bissers Boys), 900 Millas de L'Hospitalet de Llobregat i els Blue Jeans de Badalona.¹³⁶⁹ Barcelona aglutinà el lleure d'aquestes bandes de *rockers* que el 1979 es reunien a locals com El Ascensor i L'Angelot.¹³⁷⁰ Poc després es juntaren al Georgia¹³⁷¹ i,

¹³⁶² El film, dirigit el 1973 per George Lucas, descriu les vivències de cinc adolescents en l'Amèrica dels anys seixanta. La seva banda sonora incloïa cançons d'artistes com Bill Haley & His Comets, Buddy Holly o The Platters. Cinc anys més tard es va estrenar *Grease* protagonitzada per John Travolta i Olivia Newton-John sota la direcció de Randal Kleiser. Ambdós pel·lícules afavoriren, tot i que de forma diversa, la revifada de l'estil als Estats Units juntament amb la serie televisiva *Happy Days*. El film de Lucas, estrenat a l'Estat espanyol el 1975, i publicat amb l'eslògan: "¿Dónde estabas tú en el 62?" impactà a joves com el cantant *Loquillo*: "Cuando al fin consigo verla en el cine Gayarre, de la carretera de Sants, cambia mi vida [...] es para mí el momento de ser como ellos, un joven rebelde que descubre la vida a ritmo de r'n'r y cultura pop", a J. Mª Sanz, *Barcelona ciudad. Una crónica urbana de rock en tiempos revueltos*, Ediciones B, Barcelona, 2010, p. 22 i 99.

¹³⁶³ Segons un dels seus integrants: "Todas las pandillas de *rockers* imitábamos a los Faraones que aparecen en *American Graffiti* o los Wanderers, de la película del mismo nombre. Todas las bandas llevábamos un distintivo en las chaquetas", a P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 282. Vegeu també L. Jordán, *Rockers... Desterrados de la movida*, Milenio, Lleida, 2009, p. 25.

¹³⁶⁴ Pel·lícula dirigida el 1980 per Julien Temple que fou estrenada l'octubre d'aquell mateix any sota el títol *Dios Salve a la Reina*.

¹³⁶⁵ Extret del blog <http://silpiviapiapa.blogspot.com/> (consultat el 15/IX/2008).

¹³⁶⁶ Aquestes foren les agrupacions *rockers* primíceres sorgides a Barcelona. Anys abans, però, havien aparegut els primers joves que adoptaren determinats trets estètics d'aquest estil arran de l'actuació que oferí el 1957 a la capital catalana Bill Haley & His Comets, l'autor de l'èxitós tema "Rock Around the Clock".

¹³⁶⁷ Nom inspirat en la cançó "See See Rider" (o CC Rider com també es coneixia) enregistrada el 1924 per la cantant nord-americana Gertrude Ma Rainey. Posteriorment, fou popularitzada pel pianista Ray Charles i, anys més tard, versionada per Elvis Presley.

¹³⁶⁸ Reberen aquest nom pels grans tupès que lluien els seus integrants, a mode de visera.

¹³⁶⁹ Banda formada pels components més joves dels Reds Cadillacs badalonins. A altres ciutats de l'Estat com València aparegueren bandes similars com els Portuarios, Blue Moon, Chicos del Puerto, Platters Boys, Silver Wings, Kentucky's, Los Dandys, Hound Dogs, Wizards o els Carceleros. A Madrid existien Los Franceses del barri d'Argüelles, Los Botejara, Breakers, Ángeles Blancos, Blue Caps, Gnanwings, Teenagers, Rebel Batz o Sturdy's d'Alcalá de Henares. Colles que es reunien a locals com Punto de Encuentro, Atocha 109, Salero, Látigo, Adams, Saxo, La Bovia, Firmanento o el King Creole (situat al barri de Malasaña). A Bilbao i la seva perifèria es crearen agrupacions com els Rangers, Hound Dogs, Dixies i els Panter. Per aprofundir en la concreció de l'estil rocker al País Basc vegeu Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 330-339.

¹³⁷⁰ Cafè proper a l'edifici de Correus ubicat a la Via Laietana regentat per Pepe Alcarán que programa actuacions en directe. Vegeu J. Mª Sanz, *Barcelona ciudad*, p. 82.

posteriorment, al saló recreatiu Novedades on gaudien de la música de la seva *juke-box*.¹³⁷² Un d'aquells joves, el cantant *Loquillo*, ha rememorat com organitzaven audicions i concerts que afavoriren l'extensió de l'estil, i com aquells primers *rockers* es trobaven a una discoteca situada al carrer Pelai on podien escoltar rock'n'roll.¹³⁷³ En aquells anys, Barcelona es convertí en el centre del moviment *rock* estatal on confluïren estètiques afins que emulaven als *teddy boys* anglesos, als *bloussons noirs* francesos i als motoristes apareguts al film *Salvaje* (Lászlo Benedek, 1953) protagonitzat per Marlon Brando.¹³⁷⁴ Malgrat l'auge de l'estil, la música *rock'n'roll* era encara difícil d'aconseguir i els discs arribaven mitjançant els viatges a l'estranger dels integrants de les bandes o gràcies als que realitzaven les seves amistats. Això motivà els desplaçaments freqüents a Andorra, on els *rockers* podien comprar els *singles* i àlbums dels seus ídols a la botiga Swing.

L'altre estil que es concretà en aquella època fou el *punk*, sorgit a recer de l'eclosió del seu homòleg britànic. Emulant aquest model es crearen les primeres colles integrades per adolescents locals, tot i que, com explica Silvia Escario, cantant del grup *punk* Último Resorte, "en aquella època pocs reconeixen públicament ser punks".¹³⁷⁵ A la capital catalana els pioners foren els Frenopaticss, que s'autodefinien com una "pandilla de punks acelerados con actitud destroy".¹³⁷⁶ Aquests es constituïren el 1979, donant nom un any després a un conjunt musical homònim. Aquests primers *punks* barcelonins, entre els quals es trobaven Xavi Shock Salvador, Pa Buiria (germana gran del també membre de la colla Carlos *Bolicho* Buiria) i Ángel Cirera entre d'altres, pretenien expressar la seva disconformitat amb el sistema mitjançant una actitud que anomenaven "antitodo". Juntament amb els seus seguidors protagonitzaren diversos incidents, destrosses i baralles contra grups *rockers* rivals:

Eran los tiempos del *punk* gamberro y los Frenopaticss fueron los campeones. Las sesiones de la película *El gran timo del rock'n'roll* (titulada en España *Dios salve a la reina*) en el cine Spring (que estaba en Sarriá, zona alta de BCN) eran visitadas con asiduidad por el grupo y su salvaje séquito; subían al escenario a cantar el *My way* con Sid Vicious, arrancaban asientos, etc. Lo más sorprendente es que en el cine les dejaban volver a entrar e incluso pusieron una foto de los Frenopaticss en la puerta del cine como ejemplo de *punks*!! Por otro lado, fueron célebres sus conflictos con los *mods*".¹³⁷⁷

Sobre aquesta voluntat de transgressió social del *punk*, la cantant d'Último Resorte explica com "íbamos al contrario de todo, solo por llevarle la contraria a todo, y cambiar el mundo a golpe de testarazos, sufrimos mucho más de lo que

¹³⁷¹ Local situat davant el Bar Zurich, ubicat a la Plaça Catalunya de Barcelona, punt de trobada en aquella època dels *punks* barcelonins juntament amb el bar Texas, situat a la Plaça Reial, un espai ocupat actualment per la sala Sidecar. *Ibidem*, p. 140.

¹³⁷² Espai que prenia el seu nom del cinema homònim situat al carrer Casp on, segons el cantant *Loquillo*, "se concentran los *rockers* y *teddy boys* con una percepción más purista del r'n'r", *Id.*, p. 189.

¹³⁷³ "Así comenaron a salir *rockers* por todas partes, nos reuníamos en una discoteca de Pelayo esquina con Ramblas, donde ponían rock and roll, toda la esquina estaba plagada de *rockers*, la gente se quedaba muy sorprendida al vernos", a J. Puchades, *Un alto en el camino. Conversaciones con Loquillo*, Zona de obras, Saragossa, 2001.

¹³⁷⁴ Biografia oficial del cantant *Loquillo* extreta del web *Loquillo* <http://www.loquillo.com> (consultat el 25/II/2008).

¹³⁷⁵ Entrevista a Silvia Escario, cantant del conjunt musical *punk* barceloní Último Resorte en actiu a inicis dels anys vuitanta (14/IV/2008).

¹³⁷⁶ Per deixar palesa la bogeria amb que s'identificaven, per donar nom al grup s'inspiraren en l'Institut Frenopàtic de Barcelona que tractava malalts amb patologies mentals.

¹³⁷⁷ Text extret del web del conjunt Frenopaticss <http://www.myspace.com/frenopatikss> (consultat el 28/II/2008). Vegeu també J. Mª Sanz, *Barcelona ciudad*, p. 75-76.

llegamos a divertirnos".¹³⁷⁸ Una mostra d'aquesta actitud bel·ligerant vers la societat la trobem explicitada en el següent fragment del tema "Ineptos" del conjunt Frenopaticss: "Para un mundo de adultos y de inefables expertos/ que por todas sus mentiras deberían estar muertos/ pisoteo la moral, me repugna la decencia/ El poder, vuestro sistema/ un ejército, una iglesia/ ¿A quién queréis engañar? ¡Ineptos! Dentro de poco estaréis... ¡muertos!/ Traéis al mundo seres para que sean esclavos/ los esclavos de una mierda a la que llamáis estado/ Vosotros tenéis dinero, el poder en vuestras manos/ Pero sabeos que estáis sepultados bajo el fango".

A finals d'aquella dècada les batusses entre *rockers* i *punks* foren comunes, com la multitudinària baralla a cops de cadena i navallades entre joves d'ambdós estils ocorreguda al port de Barcelona el 1979. Els enfrontaments entre bandes, pròpies de l'anomenat "pandillerismo" precedent, foren habituals durant aquells anys en que eclosionaren ambdós estils.¹³⁷⁹ Aquesta rivalitat transcendí a l'àmbit musical, com evidenciaren cançons com "Teddy Boy", del conjunt Peligro, una de les primeres formacions musicals *punk* barcelonines: "Como repugno al teddy boy/ encaminado por la zona alta de la ciudad/ mis ojos ven estúpidos tupés/ llenos de pegajosa brillantina, zapatos de punta de ante azul/ agonizan y viven del horrible pasado/ Oh! Como me repugna el teddy boy/ mis imperdibles, mis pinturas y mis cadenas/ si veo un teddy boy le curro, le escupo, me meo y después lo pateo/ yo soy algo nuevo y eso les mosquea/ yo de clase obrera y tu un nene de papá/ yo pediría una carrera y tu la desprecias/ pero si te veo, te curro, te escupo y me meo".¹³⁸⁰ Com ha recordat el cantant del grup *punk* barceloní L'Odi Social, Jordi Gos:

Les baralles amb els *rockers* eren brutals. S'usaven cadenes, pals, extintors... fins i tot quan els *rockers* creien que tenien les de perdre sempre n'hi havia algun, com el *Chirri*, que treia una pistola... amb la mà a l'aire.¹³⁸¹

A inicis de la dècada dels vuitanta, coincidint amb la irrupció de l'estil *mod*,¹³⁸² la rivalitat *punk-rocker* entrà en declivi.¹³⁸³ A partir de 1983 predominaren les topades entre uns joveníssims *mods* i els *rockers* més

¹³⁷⁸ Manifestacions extretes del blog Último Resorte <http://silpiviapiapa.blogspot.com/> (consultat el 15/IX/2008).

¹³⁷⁹ Altres exemples violents de l'època van ser els incidents generats per joves *punks* durant la projecció el 1980 al cinema Novedades de Barcelona del film *La Gran Estafa del Rok'N'Roll* (versió en castellà de la pel·lícula documental *The Great Rock'n'Roll Swindle* dirigida per Julian Temple que resseguia les vivències dels Sex Pistols).

¹³⁸⁰ Reproduïda a M. Bonet, "Peligro + Punk festival en gerona", *Popular 1*, n. 56 (II/1978). Anys més tard, el conjunt *punk* basc Optalidón composà un tema similar: "Teddy-boys/ Teddy-boys/ Sois la plaga de la ciudad/ No tenéis pelotas sois ladillas/ Dais asco oléis a dinero/ Zapatos caros, camisa limpia, tupé bonito/ Jodidos teddy boys os huelen los calzones/ yo os digo tupé cortar".

¹³⁸¹ Entrevista a Jordi Gos, cantant del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu als anys vuitanta i noranta (19/II/2009).

¹³⁸² L'estil *mod* es va difondre massivament a l'Estat espanyol arran de l'estrena del film *Quadrophenia* (Franc Roddam, 1979). Durant les exhibicions al cinema Ideal de Madrid el 1984 es produïren diverses batusses entre joves *rockers* i *mods* madrilenys. L'aparició dels primers *mods* es remunta, però, a 1977 quan el jove Paco Ortega (posteriorment bateria de conjunts com Los Flequillos, Los Escándalos i Setting Sons) va decidir emular l'estètica que apareixia a un doble Lp de The Who que havia comprat. Com el mateix Ortega explica: "Al principio, los únicos que se apuntaron a la iniciativa fueron parientes y amigos (mi hermano y los chicos de los Flequillos, que éramos amigos desde el colegio), los siguientes *Mods* que vi fueron dos suecos que tocaban en La Décima Víctima (luego derivarían hacia la escena siniestra) y a los Nocturnos, un grupo de la época, todo ello en la sala Carolina. También recuerdo que en un concierto en El Sol de los Flequillos, entre el público, había un *Mod*. La escena, en la sala Carolina, estaba mezclada; allí nos reuníamos algunos *Mods* con *Punks* y *New-wavers*. La primera gran reunión *Mod* fue en la, también, "primera fiesta *Mod*" en El Jardín, a mediados del 80, y la escena no empezó a cuajar como tal hasta la apertura del Rock-Ola, donde por fin coincidimos todos, hicimos masa crítica y crecimos (el Marquee abrió a finales del 79 y como Rock-Ola desde abril de 1980)", entrevista extreta del web Mod Madrid <http://www.mod-madrid.info/> (consultat el 5/XII/2008).

¹³⁸³ Els *punks* sentien aversió vers els *mods*, amb els quals s'esbatussaren en nombroses ocasions. Una evidència d'aquesta rivalitat fou la cançó "Hijo de puta Mod", del grup *punk* Kangrena. Com confirma el periodista Pablo Martínez Vaquero: "En aquella época las peleas con los *punks* eran algo habitual en los conciertos o por la calle, y las palizas solían ser de órdago", a P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 276.

veterans, quelcom similar del que succeí a Madrid.¹³⁸⁴ A Barcelona els *mods* fascinats per la “*cool britannia*”,¹³⁸⁵ reunits a locals com el Bar Piràmide, representaven un estil minoritari que aglutinava a una quarantena de joves.¹³⁸⁶ Aquest es plasmà en *fanzines* com (*Éste es el*) *Mundo Mod-erno*, primer *modzine* estatal, i *Reacciones*,¹³⁸⁷ que gravitava al voltant de bandes musicals com Telegrama, Sprays i Brighton 64. Tanmateix, “su reducido número no permite que los locales más modernos les dediquen fiestas *mod*, que correrán a cargo de la iniciativa de alguna pandilla con el riesgo de ser los únicos asistentes”.¹³⁸⁸ En aquells anys, com a la resta de l'Estat, l'estètica dels primers *mods* barcelonins emulava la dels seus homòlegs britànics. El seu vestuari combinava parkes, roba i calçat d'importació, gabardines, abrics de segona mà, americanes retocades i altres prenes més fàcils d'aconseguir com els pantalons de la marca Levi's, un calçat que imitava les *desert boots*, a més de samarretes de conjunts musicals com The Who o The Jam i d'altres que reproduïen símbols com la diana *mod* que aconseguien al mercat dels Encants Vells, proper a la plaça de les Glòries.¹³⁸⁹

LA NUEVA OLA I EL PRECEDENT MOD MADRILENY

Com succeí en altres ciutats de l'Estat, a Madrid l'exhibició del film *Quadrophenia* a finals de novembre de 1979¹³⁹⁰ marcà l'inici de l'expansió *mod*.¹³⁹¹ Els *mods* de la capital adoptaren l'estètica i la forma de ballar dels protagonistes d'aquesta pel·lícula, que “durante mucho tiempo fue la principal fuente de conocimiento” sobre l'estil pels pioners madrilenys.¹³⁹² Aquells primers *mods* de la capital sorgits durant l'eclosió *nuevaolera*, expressió que fa referència als conjunts pop-rock espanyols que eclosionaren a inicis dels anys vuitanta,¹³⁹³ van tenir com a referent al grup britànic The Who, tot i que la popularitat de que gaudien aleshores The Jam els abocà a l'anomenada modernitat *new wave*. Així, els primers *mods* madrilenys foren uns assidus de

¹³⁸⁴ En les mateixes, com les succeïdes a l'Avinguda Amèrica de la capital de l'Estat, fou habitual l'ús de navalles, tubs de plom, cinturons i cadenes. Sobre la presència *rocker* a Madrid a inicis de la dècada dels vuitanta vegeu l'obra gràfica del fotògraf lleonès Alberto García-Álix: *Alberto García-Alix*, Colección PhotoBolsillo, n. 21, La Fábrica, Madrid, 2000 i A. García-Álix, *De donde no se vuelve*, La Fábrica, Madrid, 2008.

¹³⁸⁵ J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk*, p. 357.

¹³⁸⁶ Per aprofundir en la gènesi i evolució de l'estil *mod* a Barcelona vegeu l'esmentada obra de P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana* i l'obra de R. Gil, *Bola y cadena. 20 años de explosión mod*, Milenio, Lleida, 2003.

¹³⁸⁷ El barceloní Ricard Ringo Julián, polifacètic artista *mod*, fou l'artífex de l'únic número del *fanzine* (*Éste es el*) *Mundo Mod-erno* la primavera de 1982. També fou editor de *Reacciones*, d'aparició trimestral, el primer número del qual es publicà l'abril de 1984, tres mesos després que Julián acabés el servei militar obligatori a Saragossa. Paral·lelament confegí la fulla informativa *En mi ciudad*. Després de divuit números, el 1988 *Reacciones* es va deixar d'editar. A posteriori, després de regentar el bar Pop Place al casc antic barceloní (inaugurat el setembre de 1993), Julián es dedicà plenament a la pintura i el cinema. El 1985 aparegueren altres *fanzines mod* a la capital catalana com *Explosión juvenil*, *Jet 200*, *Revival*, *Pilsen Extra* o *Contraofensiva Modernista*. Vegeu P. Martínez Vaquero, *Ibidem*, p. 267.

¹³⁸⁸ R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 170.

¹³⁸⁹ No fou fins a partir de 1984 quan l'estètica d'aquests primers *mods* estatals evolucionà cap a una imatge més acurada “siempre dentro de los cánones del revival: trajes de tres botones con solapas finas y pantalones estrechos, camisas con botones en el cuello...”, *Ibidem*, p. 170-171.

¹³⁹⁰ A la capital el film es projectà en cinemes com el Covadonga, conegut popularment *el Covacha*, que “reproyectaba sesiones con programaciones delirantes que incluían a un tiempo *Quadrophenia*, *The Great Rock'n'Roll Swindle*, de los Sex Pistols, y *Elvis the King*, lo que provocó diferentes disturbios”, a P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 289. Vegeu també “*Quadrophenia*”, *La Vanguardia* (23/XI/1979), p. 43 i J. Mª Sanz, *Barcelona ciudad*, p. 242.

¹³⁹¹ Ruano explica com “mientras algunos investigaron, con el paso del tiempo, los orígenes, para otros jóvenes su primer contacto con el mundo *Mod* se limitaba a haber visto la película *Quadrophenia*, unos discos de The Who y The Jam y algún parche con la bandera británica o chapas adquiridas en el popular rastro madrileño (por cierto, territorio *rocker* esos años)”, a M. Ruano, *Bienvenido al planeta mod*, p. 275.

¹³⁹² P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 279.

¹³⁹³ *Ibidem*, p. 287.

l'ambient de la *Movida*, un fet que els va permetre entrar en contacte amb altres joves que seguien l'estil.¹³⁹⁴

La colla *mod* pionera foren els anomenats Camel Boys,¹³⁹⁵ originaris de la zona d'Argüelles, que aparegueren el 1980.¹³⁹⁶ Aquests compartiren protagonisme amb altres joves procedents dels barris d'Hortaleza i Moratalaz o d'Alameda de Osuna que lluien una estètica similar.¹³⁹⁷ En aquella època el contingent *mod* existent a Madrid i la seva perifèria ascendia a dos centenars de joves. Aquests vestien gavadines (ateses les dificultats per aconseguir aleshores *parkes*) o jaquetes verdes de l'exèrcit espanyol adornades amb brodats de grups musicals i banderes britàniques, mentre que els vestits els compraven a Casa Paco, una botiga de segona mà del mercat del Rastro. Pel que fa al calçat, usaven els anomenats *castellanos* (la sabata de moda aleshores), a més de botins que robaven a les boleres. Respecte a les seves preferències musicals, aquestes comprenien des de l'*ska* Two Tone fins als èxits *soul* de segells com Tamla Motown i Stax, a més de *Rhythm'n'Blues* i bandes del *revival mod*. Com explica el músic Paco Ortega, inicialment aquests *mods* madrilenys intentaren emular l'estil original britànic:

Al principio todo fue divertidamente DIY (*do it yourself*), trajes de nuestros abuelos, chaquetas de nuestros padres modificadas para que tuvieran 3 botones, corbatas anchas del revés para que parecieran estrechas, niquis normales pero abotonados hasta el cuello, etc... Más tarde empezarían las expediciones a Inglaterra a buscar ropa.¹³⁹⁸

Aquests *mods* madrilenys,¹³⁹⁹ que rondaven la setantena i eren d'edats compreses entre els 15 i els 18 anys, acostumaven a reunir-se en bars del barri de Malasaña, com El Vinilo o Fantasy.¹⁴⁰⁰ Posteriorment, els punts de trobada foren locals com el pub Quadrophenia,¹⁴⁰¹ la sala El Jardín, l'Stones del barri de Vallecas, el Bar Jesús (conegut popularment com El Gato), o sales com

¹³⁹⁴ R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 170.

¹³⁹⁵ Vegeu una detallada descripció de la seva concreció a P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 293-299.

¹³⁹⁶ A aquests, posteriorment, s'hi afegiren bandes com els Scooter Boys (creats el 1982), les formades a barris com Hortaleza i Prosperidad, les de localitats com Pozuelo, els Fun Fun Boys d'Alameda de Osuna o, anys després, Los Isidrines (formada per adolescents de 12 anys d'edat). Com explica Alfredo Martín, un dels membres dels Camel Boys: "Los Camel Boys fuimos una generación de *Mods* que vivimos la explosión del *Revival Mod* de los primeros 80. Éramos de 30 a 40 entre chicos y chicas, incluyendo a los Scooter Boys (que eran los que tenían scooters). El nombre de Camel Boys, surgió de la época en que empezamos a conseguir las parkas. Decíamos algo así como que nos hacía joroba en la espalda y empezamos a denominarnos con ese nombre, también en clara alusión al álbum Glory Boys de Secret Affair (un disco que fue también como nuestra Biblia). Algunos de nosotros tuvimos la fortuna de poder viajar a Londres, y traernos discos, ropas de Carnaby Street, Kings Road, etc. Es cuando empezamos a sentirnos realmente *Mods* y a sentirnos tam

bién muy orgullosos de ello. Fueron tiempos difíciles para gente que queríamos romper con la rutina, ser diferentes en nuestra actitud, forma de vestir, de pensar, etc. Destacar también que el primer *Modzine* que se publicó en Madrid fue editado por gente que estaba en los Camel Boys, se titulaba *Hitch-Hike* y fue publicado en 1983 (posteriormente le siguieron muchos más, entre los que cabe destacar la hoja informativa *La Scena* y el *Mod'zine Manzanares*". Entrevista a Alfredo Martín, baixista del conjunt *mod* madrileny Pánico Speed, extreta del web <http://www.mod-madrid.info/> (consultat el 5/XII/2008).

¹³⁹⁷ Segons Ruano, els primers *mods* madrilenys foren "jóvenes pudientes que podían permitirse viajar a Londres, visitar Carnaby y traerse ropa y música. Eran más pijos que *Mods*. Más pose que actitud", a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 276.

¹³⁹⁸ Entrevista a Paco Ortega, bateria del conjunt musical *mod* madrileny Los Flequillos en actiu a finals dels anys setanta, extreta del web <http://www.mod-madrid.info/> (consultat el 5/XII/2008).

¹³⁹⁹ Ruano diferencia dues generacions *mod* en aquella dècada, una primera que comprendria els anys 1980-1985, caracteritzada "por el colorismo y la diversión alegre del Madrid de la explosión de la *Movida*, y la segunda hornada (años 1986-1990) donde los estereotipos parecen más definidos, pero menos divertidos. Se perdió frescura y ese espíritu del hazlo por ti mismo", a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 275-276.

¹⁴⁰⁰ P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 82.

¹⁴⁰¹ Local situat al número tres del carrer Alberto Aguilera, proper a la glorieta de San Bernardo. Després del tancament de la sala Rock-Ola es convertí en punt de trobada habitual dels *mods* madrilenys. Com a repressàlia per la mort de Demetrio Lefler el 1985 una banda *rockera* hi provocà un incendi. Posteriorment, l'establiment acollí una perruqueria i després la seu d'una agència de seguretat.

Carolina, El Sol o Rock-Ola.¹⁴⁰² Aquesta darrera esdevingué l'epicentre de la modernitat de la capital juntament amb els bars adjacents i l'Avenida América que es convertiren en l'espai comunitari dels *mods* de Madrid i la seva perifèria.¹⁴⁰³

Paral·lelament, sorgiren conjunts musicals que comptaren amb un ampli seguiment per part dels *mods* locals. Així, es crearen grups com Los Flequillos, Los Elegantes, Los Coronas, Los Prisoners, Los Nocturnos i Los Monaguillosh (els predilectes dels primers *mods* apareguts a la capital), més interessats en la disbauxa que no pas en la vessant estètica de l'estil.¹⁴⁰⁴ El 1984 es publicaren els primers *modzines* (*fanzines mods*) madrilenys: *Hitch Hike*, *Impulsive Youth* (realitzat pels *mods* del districte de Moratalaz), *Back To The Roots* editat pels Fun-Fun Boys i la fulla informativa *La Scena*,¹⁴⁰⁵ tots ells hereus del pioner *Pow!*¹⁴⁰⁶ Fou en aquells primers anys d'expansió de l'estil quan es produïren les esmentades topades amb bandes de *rockers*.¹⁴⁰⁷

Con *Quadrophenia* como referente, era normal que el enfrentamiento entre *mods* y *rockers* fuera el más salvaje. Y fue un enfrentamiento entre gente de barrio que hablaba el mismo idioma, iban juntos al instituto y viajaban en el mismo vagón de metro o autobús [...] Era una época de delincuencia casi extrema [...] Tiempos de navajas, porras extensibles, pellizco o pinchazo, cinturones con hebillas de águila de metal y puños americanos, de peleas con los macarrillas de barrio -los tipo Torete o Vaquilla que eran los que habían mandado hasta entonces-, los *punkis* y los fachas que tenían movidas constantes con los *mods* por lo de las banderas inglesas y la guerra de las Malvinas.¹⁴⁰⁸

Segons Ortega, inicialment, les topades entre ambdós grups foren inexistent. Com aquest músic rememora, entre 1978 i 1981 la coexistència fou pacífica i no va ser fins el 1981 quan començaren els enfrontaments, coincidint amb la inauguració de la sala Rock-Ola. Durant el bienni 1981-1982 es succeïren les agressions per part de les bandes *rockers*¹⁴⁰⁹ fins que els *mods*,

¹⁴⁰² La sala es convertí en un dels epicentres de l'estil *mod* durant la primera meitat dels anys vuitanta. La gran aflluència de *mods* motivà que els responsables de Rock-Ola destinessin la planta inferior de l'edifici, anomenada aleshores Le Carrousel, a organitzar festes tots els divendres i diumenges per a ells. El local albergà actuacions de grups com The Lambrettas (novembre de 1981), The Secret Affair (els dies 16 i 17 d'abril de 1982), Revillos, Dexy's Midnight Runners, The Prisoners, The Truth o Bad Manners.

¹⁴⁰³ R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 170. Com recorda un dels seus clients assidus: "Rock-Ola era el paraíso: buena música, gente *cool*, copas económicas, entrada gratis (si tenias el carnet, que teniamos casi todos), conciertos de primera línea mundial, posibilidad para los grupos locales de tocar, etc... Respecto a los *Mods*, se estableció una divina simbiosis entre los *Mods* y la administración de la sala, produciéndose fiestas *Mod*, etc... Los *Mods* comenzamos a ir porque la sala la promocionó la emisora *cool* de la movida madrileña, Onda 2, que era la emisora que escuchaba toda la gente *hip* del Madrid de entonces", a entrevista a Paco Ortega, bateria del conjunt musical *mod* madrileny Los Flequillos en actu a finals dels anys setanta, extreta del web Mod Madrid <http://www.mod-madrid.info/> (consultat el 5/XII/2008).

¹⁴⁰⁴ Segons Ricky Gil, membre de Brighton 64, el perfil dels primers *mods* de l'Estat era "una mezcla de *mod* anglés de los 60 (trajes a medida, parkas, Fred Perry), *new wave* de finales de los 70 (corbatas estrechas, chapas en las solapas, peinados casi *punks*), *rude boy* a lo Two-Tone (botas Martens) y clónico de Paul Weller (Jam shoes, camisas de amebas, pantalones *sta-prest*). Todo ello daba un conjunto sumamente original en una época de gran uniformidad estética", a R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 161.

¹⁴⁰⁵ Un any després s'afegiren a aquesta relació capçaleres com *Route 66*, *Urban Rally*, *Girls Now*, *Yeah!* i *Manzanares*. Vegeu P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 268.

¹⁴⁰⁶ Efímera publicació, de la qual només aparegué un número la tardor de 1982, confeigida per membres dels Camel Boys, com *Juanillo*, el seu principal *factotum*. Posteriorment, l'octubre de 1983, els mateixos protagonistes editaren *Hitch-Hike*, del qual es publicaren dos números, on es reproduïen notícies aparegudes a la premsa musical britànica. *Ibidem*, p. 267.

¹⁴⁰⁷ A la capital, els *rockers* escllosionaren arran del concert de "Robert Gordon (e Ian Dury) que se había celebrado en el Pabellón del Real Madrid en 1979 [...] se agrupaban bajo nombres pintorescos: los Ángeles Blancos, los Franceses, Breakers, Blue Caps, Teenagers, los Botejara (el apellido de sus cabecillas, hermanos) o los Gwanings y los Rebel Batz, la mayoría de la zona sur de Madrid", *Id.*, p. 292.

¹⁴⁰⁸ Testimoni extret del web Hipocondria Mods <http://hipocondriamods.mforos.com/> (consultat el 20/II/2008).

¹⁴⁰⁹ "Si los *Rockers* te pillaban por la calle Orense o por el centro de Madrid, te pegaban un par de collejas y te arrancaban las chapas o los parches de la parka. La mayor diversión de los *Rockers* parecía ser cazar y pegar a todo

farts de ser víctimes d'aquests atacs, decidiren respondre també de forma violenta.¹⁴¹⁰ Tanmateix aquests estils van haver de conviure amb els primers *skinheads* autòctons que aparegueren en aquella mateixa època.

1980: INTRODUCCIÓ I HOMOGENEÏTZACIÓ DE L'ESTIL SKINHEAD

A l'Estat espanyol l'origen dels *skinheads* es remunta a inicis dels anys vuitanta. Fou aleshores quan l'estil penetrà a Catalunya de la mà d'un *skin* parisenc, François Roudoudou Lepaysan, qui durant una estada a la població de Llorenç del Penedès (Baix Penedès) l'estiu de 1979 entrà en contacte amb Enric Quique Gallart. Així fou com aquest barceloní descobrí l'existència de la subcultura *skin*. Lepaysan va travar amistat amb Gallart quan aquest treballava als estius a la localitat tarragonina de Calafell. El francès, que aleshores encara lluïa una imatge *punk*, estiuejava en aquesta població penedesenca. Aleshores, recorda Gallart, "ens férem grans amics i cada vegada que venia em proveïa de discos que aquí era impossible trobar. Fins al 1980 no va aparèixer convertit en un *skin* total i jo, amb vint-i-un anys, vagi al·lucinar amb la imatge i sobretot amb la música que va portar sota el braç. Acabava de descobrir-me l'*Oi!* i els *skins*, i això m'ha acompanyat fins avui mateix".¹⁴¹¹

Segons els *punks* barcelonins de l'època, Gallart fou el primer *skinhead* del que van tenir constància el 1980, no endebades tots el coneixien com "el primer *skin* de Barna".¹⁴¹² Com el mateix Gallart explica: "Estuve más de dos años, desde el 80 hasta mediados del 82, moviéndome absolutamente solo como *skin* y siempre rodeado de *mods* y *punks* [...] Entonces conocí a Fray y aún así estuvimos yendo solos durante más de un año".¹⁴¹³ Gallart fa referència a la seva trobada amb Carles Treviño, *Fray*, a qui va conèixer l'octubre de 1981 al bar Trípod, del barri de la Ribera de Barcelona. Treviño, posteriorment

Mod. A finales de 1983 y comienzos de 1984 se sucedieron escenas de gran violencia. A partir de 1984, los jóvenes *Mods* se empezaron a agrupar para hacer frente a los *Rockers*, y algunos se volvieron más radicales [...] Hartos de estar perseguidos, se defendieron y, en más de un caso, comenzaron su particular caza [...] Con el tiempo, las palizas empezaron a ser más fuertes. Cuando en el Rock-Ola se juntaron más de 300 *Mods* comenzó la guerra total; gente tirada a las vías del metro a puñetazo limpio, caras desfiguradas a botellazos, los *Rockers* apuñalando a todo lo que se movía, y los *Mods* bajando en silencio por Avenida América, con botellas, palos, pitones de moto...", a M. Ruano, *Bienvenidos al planeta mod*, p. 282.

¹⁴¹⁰ "Acerca de los *rockers* la historia es curiosa. Del 78 al 81 las relaciones fueron buenas, como ya he dicho hablando del Carolina la escena estaba mezclada, compartíamos ambientes y conciertos (seguramente porque éramos pocos en todas las 'tribus'). Recuerdo un concierto de Sleepy La Beef donde *punkies*, *rockers*, *hippies*, *new wavers* y algún *Mod* disfrutamos tranquilamente de la música, lo pasamos estupendamente y la violencia era impensable. Las peleas empezaron en el 81-82, coincidiendo con la apertura de Rock-Ola, y empezaron los *rockers* (debían aburrirse mucho). La imagen de los *mods* siempre ha sido mas "limpia", menos agresiva, y eso debió hacer pensar a los más agresivos *rockers* que serían víctimas fáciles, con lo que empezaron a acudir en grupo a la estación de metro de Av. de América a la búsqueda de *Mods* aislados que volvían a casa de alguna fiesta *Mod* en Rock-Ola. Al poco, como es lógico, los *Mods* empezaron a responder en grupo y las batallas en Av. de América empezaron a hacerse tradicionales", a R. Abella, *Revival Mod 1974-1988*, p. 176. El propi Ortega explica l'origen d'aquesta espiral de violència: "Cuando me metí en el rollo *mod* era algo musical, divertido: bailar, escuchar música, echar polvos, tomar drogas... De repente, empezaron a aparecer una especie de cretinos mentales y comenzó la violencia. Las fiestas de Rock-Ola acababan en auténticas batallas campales en la Avenida América. Y como a mí no me interesaba, me aparté del asunto. Los *mods* con aspecto más inocente solían recibir palizas constantes, hasta que al final sacaron las uñas. Creo que la culpa la tuvo un poco la película", *Ibidem*, p. 176.

¹⁴¹¹ C. Viñas, *Botas y tirantes. Una historia de Decibelios*, Street Music, Eivissa, 2006, p. 19.

¹⁴¹² Al respecte vegeu les declaracions del cantant de Decibelios, Carles Treviño: "Te diré (y no quiero pecar de presuntuoso) que el *oi!* entró en España, hace 2 años, y más concretamente por un colega mio, que creo que fue el 1er *Skin-head* español, en España. A este tio la historia le llegó de fuerza, como a mi, nos juntábamos, y ya se empezó con los conciertos de Decibelios a Madrid, coros de "*Siki, saka, oi! oi!*", gritos de unidad, que es la base del movimiento. Después a este colega le llegó alguna cosa de la historia de un *skin* de Paris, le moló y ya empezó el tio con su rapado, sus botas, sus bailes, su música de Corney Rejects [sic], cuando ni Dios sabia aquí, lo que era el *oi!*...", a "Paletas al poder", *Oi! Fanzine*, n. 0 (IV/1981), p. 14.

¹⁴¹³ "Skatalà", *Jimmy Jazz*, n. 1 (1996), p. 20.

cantant del conjunt © Decibelios,¹⁴¹⁴ era aleshores un jove desencisat amb el *punk* que “se hizo *skin* por la mezcla que contenía la imagen e ideología del movimiento” concebint “la militancia *skin* como una manera de ser él mismo ante todo”.¹⁴¹⁵ Com explica el guitarrista Manel Domènech, durant el bienni 1980-1981, “hi havia permissivitat entre l’ambient *punk* davant qualsevol proposta, com l’estètica *skin*, certa complicitat, tot era el mateix... no va ser un canvi important perquè tothom anava a la seva manera [...] anar rapat era una estètica més, no era tan diferenciador, potser el més innovador eren els cabells molt curts... aquests eren els trets més distintius... però els *skins* llavors eren uns més dins la nostra colla. La postura política era sobreentesa, hi havia “rabia y furia contra la sociedad” allò era el que ens unia... simpatitzàvem més vers els moviments anarquistes, era el que sentíem més proper”.¹⁴¹⁶

Els primers *skins* de la ciutat es reunien al Bar Fantástico del Passatge Escudellers, al barri de Ciutat Vella.¹⁴¹⁷ Segons un dels testimonis recollits: “Fins la seva obertura, érem més gent de carrer, d’estar al carrer que estar en bars, més de botellón com es diria ara. El Fantástico va ser realment el primer espai ocupat literalment pels *punks*, allà sempre trobaves a penya.”¹⁴¹⁸ Com corrobora un dels *punks* que va freqüentar l’espai: “Allà s’hi ajuntava tota la gent que hi havia aquells anys, 82 i 83, els primers *skins* (el Fray, el Herbert, el Quique i la penya de Gràcia, el Roger, l’Edgar, el David, el Jorgito...)”.¹⁴¹⁹ L’establiment acollí una amalgama de *punks* i *skins* i es convertí en l’epicentre de la “moguda *punk/skin*” a inicis dels anys vuitanta. Entre aquests *skins* barcelonins trobem, a banda del duet citat anteriorment (Gallart i Treviño), altres que pertanyien a l’anomenada “colla de Lesseps”.¹⁴²⁰ Aquests darrers configuraren el primer col·lectiu *skin* de la ciutat, integrada aproximadament per poc més d’una dotzena de joves majoritàriament d’adscripció catalanista,¹⁴²¹ juntament amb altres *skins* com David Fucker Angli,¹⁴²² habitual dels cercles *punk* que freqüentaven el Bar Zurich.¹⁴²³ Un d’aquests joves recorda com va conèixer l’existència de l’estil *skin* el 1981: “Va ser a través d’algunes revistes

¹⁴¹⁴ Per aprofundir en la gènesi i trajectòria artística de Decibelios vegeu la citada monografia C. Viñas, *Botas y tirantes. Una historia de Decibelios*, Street Music, Eivissa, 2006 i D. Silva, *El pop español*, Ediciones Teorema, Barcelona, 1984, p. 79-81.

¹⁴¹⁵ “Decibelios. Los rapadores de cabezas”, *Interviú* (1985) s. p.

¹⁴¹⁶ Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (3/III/2009).

¹⁴¹⁷ Establiment regentat per un paquistanès de grans dimensions anomenat David. Com descriu un client del local: “Era un bar fosc [...] hi havia una pantalla de vídeo on sempre hi passaven els mateixos ja que en aquells temps no hi havia gaire varietat. Al Fantástico van arribar a actuar els Decibelios que actuaven a qualsevol lloc que se’ls hi passes pel cap”, a J. Sahún, *Que pagui Pujol! Una crònica punk de la Barcelona dels 80 (de Ràdio Pica als fets de Tàrraga)*, manuscrit inèdit, Barcelona, 2009, p. 20. Un altre assidu d’aquest bar explica: “Era el nostre espai de reunió, es podia sentir la música que ens agradava, en part perquè el *Mestizo*, el *Mesti*, va portar tota la seva col·lecció de discs. Hi havia una tele on es podien veure els primers vídeos en directe de grups. El que triomfava més era el dels Stranglers perquè hi havia un *streptase* massiu, aquell era el hit!”. Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (9/III/2009).

¹⁴¹⁸ Entrevista a Saina, bateria del conjunt *punk* barceloní L’Odi Social en actiu durant els anys vuitanta i noranta (6/IV/2009).

¹⁴¹⁹ J. Sahún, *Que pagui Pujol!*, p. 20.

¹⁴²⁰ Gestada el 1980, tenia el seu punt de trobada en un establiment de jocs recreatius anomenat El Miki proper a la Plaça Lesseps. Alguns dels seus integrants, la majoria veïns de la zona o residents al barri del Guinardó, eren Juan Carlos *el Rana* (anomenat així per un tatuatge que lluïa a una mà), els germans Egdar i Roger Geli, Jordi *Jorgito* Ramiro i altres amics dels components del conjunt *punk* L’Odi Social. Tots ells eren clients habituals de locals com el Bar L’Aritjol del carrer Santa Àgata o el citat Bar Fantástico.

¹⁴²¹ Vegeu “Entrevista: Skins en Barna”, *Plasma*, n. 6 (1983?), p. 17-19.

¹⁴²² Membre també de la colla d’*skins* de Lesseps, posteriorment va ser bateria de grups barcelonins de *punk/Oi!* com Xent del Barri o Entre Vándals. A més va ser un dels promotors de l’anomenada Associació Cultural d’Amics dels Cockney Rejects fundada a Tàrraga a la dècada dels noranta.

¹⁴²³ Tot i relacionar-se amb els *punks* que es trobaven al centre de Barcelona, Angli residia al barri de Roquetes, on a inicis del 1984 va sorgir un altre nucli *skin* format per joves com Quim Cantorné *Squimet*, Raül Castro, Carles *Sammy* Castellanos o José *Sapo* Calleja. La colla, estretament relacionada amb els *skins* colomencs, es reunia al bar El Canasto Volador, situat a la Plaça Àngel Pestaña de Nou Barris. C. Viñas. *Botas y tirantes*, p. 24.

músicals locals com el *Rock Especial* que va publicar un reportatge sobre la moguda *punk/Oi!* de Londres i per discs. Crec que va ser a la carpeta interior del primer disc de Madness, *One Step Beyond* aparegut l'any 1979, on vaig veure fotografies d'*skins* per primera vegada i em va semblar un estil realment impactant i interessant".¹⁴²⁴

L'estètica d'aquesta segona generació *skin* barcelonina estava directament influenciada per la música *Oi!* Segons ha explicat un dels seus integrants: "Teniem una imatge *skin* més diferenciada respecte als anteriors, quan encara no havia sorgit l'*Oi!* i la seva estètica era més propera al *punk*. També en aquella època fou cabdal la influència dels Lp's de les bandes 2Tone editats aquí, de grups com Bad Manners".¹⁴²⁵ Gallart recorda com el 1982 "era impensable para un joven de Barcelona salir un día de su casa, acercarse a la tienda de la esquina y volver con el equipo completo del perfecto *skin* como sucede hoy en día. Sólo podían conseguirse 'bombers' (¡y sólo en una tienda!), tirantes, polos Fred Perry, Levi's y botas militares [...] Desde luego, nuestra imagen distaba mucho del aspecto de un *skin* tradicional. Estábamos viviendo el esplendor del *Oi!* y por lo tanto solíamos llevar los pantalones manchados con lejía y los tirantes colgando alrededor de la cintura".¹⁴²⁶ Les botes Martens, difícils d'aconseguir en aquella època, van ser substituïdes per altres més incomodes de fabricació autòctona amb punta d'acer comunes entre els treballadors ferroviaris.

Un altre característica d'aquests *skins* barcelonins més joves fou el seu apassionament pel futbol i, en concret, el seguiment dels partits que disputava el FC Barcelona. A recer de la projecció mediàtica assolida per aquest esport arran del Campionat Mundial celebrat el 1982, proliferaren a la premsa local els reportatges sobre els *hooligans* i els *skins* britànics que visitaren ciutats-seu com Bilbao o Gijón. Unes notícies que convergiren amb la creació del primer grup de seguidors radicals de la ciutat, els Boixos Nois. Així fou com el gol sud de l'estadi barcelonista esdevingué un espai de socialització per a aquesta generació *skinhead*. A partir d'aleshores, el futbol passà a ser un dels elements aglutinadors i cohesionadors de l'estil.

En l'àmbit musical, els màxims referents d'aquesta incipient escena *skin* estatal foren Decibelios, als quals més tard s'uniren els bascos Kortatu. La popularitat de la banda barcelonina en els ambients *underground* i alternatius de la capital catalana era considerable a inicis de la dècada dels vuitanta. Com explica un dels joves que els freqüentava: "Decibelios va ser el primer grup que em va impactar i sonava potent. El primer grup que va poder tocar amb mitjans, en locals comercials... recordo que va ser a la sala Cibeles amb La Banda Trapera del Río".¹⁴²⁷ Diego Silva, autor del llibre *El pop español*, els definí en els següents termes: "Ellos no son estrictamente *punks*, sino *skinheads*, eskinis [sic], una fórmula del *After-punk* bastante violenta y politizada. Su sentido del humor y su preocupación por lo que les rodea es muy notable, de ahí que

¹⁴²⁴ El conjunt britànic liderat per Graham Suggs McPherson va gaudir d'una certa difusió per part dels mitjans de comunicació estatals. Va efectuar aparicions televisives esporàdiques en programes com *Aplauso*, on actuaren els dies 8 de maig i 21 d'agost de 1982. Els seus videoclip serviren l'estiu de 1981 per obrir les emissions vespertines del segon canal de TVE. Entrevista a Roger Geli, *skinhead* en actiu a inicis dels anys vuitanta i primer bateria del conjunt musical barceloní Skatalà (10/II/2009).

¹⁴²⁵ En referència als discs *Ska'N'B* editat el 1980 per Columbia i el 12" *¡Atiza! Son... Bad Manners*, edició del *Gosh It's... Bad Manners* publicat l'any següent. Entrevista a Roger Geli, *skinhead* en actiu a inicis dels anys vuitanta i primer bateria del conjunt musical barceloní Skatalà (10/II/2009).

¹⁴²⁶ C. Viñas, *Botas y tirantes*, p. 22.

¹⁴²⁷ Entrevista a Saina, bateria del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu durant els anys vuitanta i noranta (6/IV/2009).

representen para Barcelona casi una institución callejera”.¹⁴²⁸ Una rellevància patent en la seva participació al llargmetratge *Gritos... a ritmo fuerte*¹⁴²⁹ al costat d’altres conjunts vinculats a altres estils juvenils, com els *mods* Brighton 64 o els *rockers* Los Rebeldes i Loquillo.¹⁴³⁰

Decibelios, com ells mateixos van reconèixer, es convertiren en els veritables introductors de l’estil *skin* a l’Estat.¹⁴³¹ Segons un dels seus components: “No fue hasta 1982 cuando empezamos a tener contactos con el movimiento *skin*, y la decisión de que Decibelios fuera un grupo *skin* fue tomada por los cuatro [...] nosotros eramos muy paletas, así que el rollo *skin*, clase obrera y tal nos pareció que se acercaba mucho a lo que nosotros andábamos buscando”.¹⁴³² Com explica el seu bateria, Miguel Alférez: “El planteamiento que aquí tenemos del rollo *skin* varía mucho de lo que fue en sus orígenes en Inglaterra [...] no hay que buscarle muchas complicaciones al asunto. Ves la historia, te gusta y te apetece meterte en ella llevándola un poco a tu manera. Nos gusta esa imagen y tiramos p’adelante”.¹⁴³³ Al respecte, el guitarrista Manel Domènech minimitza les diferències entre *punks* i *skins*, inexistents en aquells anys: “Ens vam rapar, de forma espontània, natural, era un sentiment, un impuls, una atracció, rapar-se era un impuls, algú deia ens rapem i apa”.¹⁴³⁴

Amb poques influències foranies, atesa la dificultat existent per adquirir discs, revistes o productes relacionats amb la música *Oi!*, els conjunts esmentats es convertiren en aquella dècada en els principals artífexs de la difusió de l’estètica *skinhead* a l’Estat Espanyol:¹⁴³⁵ “Empezaron a partir de ese momento y por simple influencia de la imagen que Decibelios daba en sus conciertos y en sus discos a aparecer jóvenes con la cabeza rapada. Chicos que se afeitaban la cabeza como sus ídolos musicales, aunque a su vez muchos de ellos no sabían nada sobre lo que suponía ser un *skinhead*”.¹⁴³⁶ De resultes de les gires i actuacions del grup la imatge *skin* es va anar estenent arreu, impactant visualment a desenes de joves que quedaren aclaparats per la

¹⁴²⁸ D. Silva, *El pop español*, Ediciones Teorema, Barcelona, 1984, p. 79-80.

¹⁴²⁹ El film, dirigit pel portugués José Maria Nunes pioner de l’anomenada Escola de Barcelona de Cinema, va ser estrenat el 27 de març de 1984 al Cinema Padró del carrer de la Cera de Barcelona. Vegeu M. Casals, “José María Nunes rueda en Zeleste un filme sobre los punkis”, *El País* (21/VIII/1983).

¹⁴³⁰ Altres participants en la pel·lícula *underground* d’aquest cineasta membre de l’anomenada Escuela de Barcelona, “un grupo rupturista con el realismo formado por una decena de jóvenes realizadores de la gauche divine de los sesenta como Gonzalo Suárez, Vicente Aranda, Jordi Grau o el mencionado Nunes”, foren El Hombre de Pekín, Ultratruida, De Tacón, Dios, Joni Destruye y Los Repugnantes o Código Neurótico. Vegeu “Nunes presentó su filme ‘Gritos... a ritmo fuerte’, *La Vanguardia* (28/III/1984), p. 33; “Gritos... a ritmo fuerte”, *La Vanguardia* (30/III/1984), p. 35; D. Silva, *El pop español*, p. 220 i P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 153. Vegeu una reproducció del cartell oficial del film a J. A. Alfonso (coord.), *Hasta el final. 20 años de punk en España*, Zona de Obras/SGAE, Saragossa/Madrid, 2001, p. 30.

¹⁴³¹ En declaracions recollides en el mateix article els membres del grup manifesten: “Nosotros sólo imitamos la estética del movimiento *skin* y no la ideología ni los símbolos nazis y fascistas. Es cierto que en otros países hay conexiones con la extrema derecha pero en Cataluña somos antifascistas”, a J. Roglán, “Las tribus juveniles pactan en Barcelona contra la violencia”, *El Periódico* (9/II/1986), p. 24.

¹⁴³² “Decibelios”, *100 % Papel del WC*, n. 4, p. 3.

¹⁴³³ Alférez explica en el fragment que a continuació reproduïm com va tenir coneixement de l’existència de l’estil i per quins motius s’hi va adscriure: “Sustituyó los pantalones acampanados, las botas de plataforma y la melena sobre los hombros por la imagen *skin* gracias a que descubrió esta historia a través del cantante de Decibelios, banda donde Miguel toca la batería, el único grupo *skin* con raigambre en el país [...] Para él, estar en una banda *skin* y aceptar o adaptar unas normas de conducta gregarizadas no supone tanto militancia como camaradería [...] lo que más valora de todo, su transcurrir por la granítica existencia *skin* es el contacto humano con sus compinches”, a “Decibelios. Los rapadores de cabezas”, *Interviu* (1985), s. p.

¹⁴³⁴ Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (3/III/2009).

¹⁴³⁵ Com recorda un *skin* barceloní que va viure *in situ* aquell període: “Decibelios es poden considerar com els difusors de l’estètica *skin*. Tenien una imatge impactant, tots 4 lluien una estètica *skin*, amb botes, tirants,... recordo al Manel amb la samarreta de *Clockwork skin*”. Entrevista a Roger Geli, *skinhead* en actiu a inicis dels anys vuitanta i primer bateria del conjunt musical barceloní Skatalà (10/II/2009).

¹⁴³⁶ C. Viñas, *Botas y tirantes*, p. 23.

radicalitat d'un *look* extrem fins aleshores inèdit. Així fou com part del seu públic va assumir aquesta estètica, iniciant la recerca de noves al voltant d'aquell derivat del *punk* que, fins i tot, alguns dels integrants de les bandes esmentades també desconeixien amb abast.¹⁴³⁷ Segons un *skin* barceloní d'aquell període: "La desinformació i falta de mitjans que existia en aquella època es suplía al meu entendre amb un afany més gran de coneixement i també crec que es vivia l'estil amb més intensitat. Per una altra banda era tot més nou i fresc".¹⁴³⁸

Durant el bienni 1981-1982 a la perifèria barcelonina començaren a crear-se petits nuclis *skins* a localitats com Santa Coloma de Gramanet (on aparegué el Komité Oi! Santa Koloma [K.OI.SK]¹⁴³⁹ i el Partido de la Gente del Bar [PGB]¹⁴⁴⁰), als quals s'uniren a partir del 1984 joves provinents de Sant Boi o El Prat de Llobregat. Gran part d'aquests que aleshores es van adscriure a l'estil *skin* anteriorment havien estat *punks*. De fet, percebien la imatge *skinhead* com una evolució del *punk*: "Una vez pasada la resaca del '77 muchos *punks* desengañados de las tendencias hipiosas que iba adquiriendo el movimiento, pasaron a engrosar las filas *skins* [...] de esta fusión surge el movimiento Oi! [...] El Oi! vuelve a tomar el viejo espíritu de rebeldía y rebelión, de gente que no se conforma, de jóvenes que saben que la unidad es su mejor arma, si, unidad, porque nada puede joder más al sistema que ver unirse a los jóvenes de los suburbios, jóvenes con diferentes estéticas pero con un mismo espíritu de lucha contra el paro, la represión, la falta de viviendas y oportunidades para estudiar, la jodida mili y toda clase de autoridad [...] Para nosotros el SKIN no es apolítico es antipolítico (mierda para todos, vengan de donde vengan y estén en el extremo que estén, todos los políticos has de matar), es un tipo que vive prácticamente entre la calle y el bar, con los

¹⁴³⁷ El mateix Miguel Alférez, bateria del conjunt Decibelios, confirma que foren els màxims difusors de l'estil arreu de l'Estat: "Los primeros años fueron de bastante desorientación ya que el movimiento no existía en España, te hablo del 82-83. Recuerdo que cuando salíamos de gira por España, en nuestros conciertos gritábamos la consigna Oi!, nadie sabía lo que significaba. Sin duda los primeros *skins* fueron los Decibelios [...] pero rápidamente el movimiento fue absorbido por un montón de gente y al poco tiempo era frecuente encontrar a algún que otro *skin* por ahí, aunque como te digo, bastante perdido ya que no tenían demasiada información. Creo que el "Caldo de pollo", ayudó mucho al movimiento, sobre todo el tema "Oi! Oi! Oi!". Entrevista a Miguel Alférez, bateria del conjunt musical Decibelios en actiu durant els anys vuitanta i noranta (30/II/2008).

¹⁴³⁸ Entrevista a Roger Geli, *skinhead* en actiu a inicis dels anys vuitanta i primer bateria del conjunt musical barceloní Skatalà (10/II/2009).

¹⁴³⁹ Col·lectiu legalitzat que acollí a diversos *punks* i *skins* locals que tenien com a punt de trobada el bar 1981, seu del K.OI.SK i del PGB local. Pocs anys després fou una de les entitats promotores del Comité Antifascista de Sta.Coloma, creat arran de les agressions protagonitzades per caps rapats ultradretans a la ciutat que comptà amb l'adhesió de partits i sindicats com CJC, CNT, PCC, PSUC, JCR o JCC entre d'altres. Paral·lelament, membres del K.OI.SK editaren el *fanzine Gritos de Unidad* i, el 1985, l'*Oi! fanzine*, a més de realitzar un programa els divendres a Ràdio Gramanet. Les desavinences personals i l'aparició de persones alienes a la localitat provocaren la seva dissolució. Vegeu "Sta. Koloma de Gramanet", *La Lavandería del Kaos*, n. 6, p. 27.

¹⁴⁴⁰ Com explica un dels seus mentors, el dibuixant Carlos Azagra, el nom del col·lectiu el van extreure del disc *Carry on Oi!* (Secret, 1981), on a la contraportada apareixia un suposat People's Pub Party (PPP): "Lo del PGB lo creamos sobre todo para cachondearnos, cansados de que en las manis anti OTAN todos fuesen con siglas. Nosotros creamos la nuestra para defender de paso la charla, la tertulia, las tapas y los bares como sitios de encuentro [...] el origen matriz fue Santa Koloma de Gramanet, en el extrarradio de Barcelona, en la época de los Pisando Fuerte, grupo de Oi! y embrión de toda aquella movida donde se creó el K-oi!-SK (Komité Oi! de Santa Koloma). Fruto del esfuerzo fue la creación de un local social del PGB, en donde a parte de bar ensayaban varios grupos locales de música, todo encuadrado en un plan de autoempleo juvenil de la Generalitat. Total, un par de kilos de subvención de la época. Lamentablemente la Generalitat se enteró de que se financiaba un local de *red skins*, y todo se fue al traste. Llegamos a sacar boletines, pegatas, conciertos... En fin, duró lo que duró. Ya luego la idea se explayó por toda la península. Al principio tenía contacto con varios PGB's... los de Torrejón de Ardoz, Huelva, Morón de la Frontera.... Todo se quedó en eso, el sueño de una noche de verano. Posteriormente la gente sólo pilló lo facilón del mensaje del PGB: ponerse hasta el culo. Pero la idea inicial era dinamizar actividades, no apalancarse con la litrona. Personalmente me gusta beber cerveza, pero llevando yo el control", declaracions realitzades a la revista *Rojo y Negro*, òrgan d'expressió de la CGT, extretes del web Lisergia.net (consultat el 18/XII/2006). Sobre els ajuts econòmics concedits al col·lectiu vegeu J. Utrera, "La Generalitat subvenciona un bar de skin heads en Santa Coloma", *El País* (24/III/1988) s. p.

colegas, divirtiéndose a base de sexo con una cerveza siempre en la mano mientras baila con sus grupos favoritos”.¹⁴⁴¹

La presència d'*skins* a Barcelona i rodalies entre 1980 i 1984, malgrat ser minsa, seguia essent notable respecte a la resta de ciutats de l'Estat. Com es desprèn del públic assistent al concert de presentació del disc *Caldo de Pollo* (Dro, 1984)¹⁴⁴² celebrat el 22 de setembre de 1984 a l'antic Zeleste.¹⁴⁴³ Aquella nit, segons un dels espectadors presents, presenciaren l'espectacle del conjunt barceloní prop de mig centenar d'*skins*.¹⁴⁴⁴

A finals de 1984 fou quan grups pioners de la música *Oi!* com Decibelios o els bascos Kortatu expandiren l'estil *skin* arreu de la Península. Els nous adscrits al mateix reproduïren el model britànic, però amb la peculiaritat d'assumir la seva imatge a partir del succedani sorgit durant l'eclosió *punk* i no pas, com va ocórrer en dècades precedents a Gran Bretanya, a partir dels sons caribenys que en van afavorir la seva gènesi original. Una característica que és cabdal per capir el desenvolupament i l'evolució posterior de l'anomenada escena *skin* estatal, a nivell musical pràcticament monopolitzada pels grups *punk/Oi!* durant els seus inicis o per bandes que combinaven aquest gènere amb un bàsic i rudimentari *ska*.

Les actuacions a Madrid de Decibelios foren, sense cap mena de dubte, un estímul imprescindible en l'extensió de l'estil *skin* a la capital. El grup català actuà en directe a Rock-Ola el 20 març 1982, repetint el 5 de juny del mateix any a la sala Marquee i tornant a tocar el 2 juny 1984 també al Rock-Ola, “donde conseguirán seguidores, que serán asiduos a sus actuaciones en Madrid”.¹⁴⁴⁵ Com explica el seu vocalista Carles Treviño: “Vam anar a Madrid, que és on la gent sempre sembla enterar-se de tot, i va resultar que es quedaven super-penjats i tots es preguntaven, de que van aquests tios? Va començar a córrer la veu, a arribar música...”¹⁴⁴⁶

A Madrid els primers *skinheads* sorgiren, com succeí a Barcelona, de l'entorn *punk*. Com explica un d'ells: “Antes fuimos punks pero vimos que el *punk* se iba por el camino de la suciedad (llamemos *punkarras*) y a nosotros nos gustaba mucho el *ska* y el sonido *beat*... pero antes de *Skins* éramos *Rudy Boys* [sic]”.¹⁴⁴⁷ A partir de 1982 començaren a ser visibles en àrees concretes de la ciutat. La presència de joves *skins*, sorgits dels cercles d'amistat de bandes *punk* com La UVI, La Broma de Ssatán o Panaderia Bollería Nuestra Señora del Karmen [PBNSK] (precedent del posterior conjunt musical TDK), fou habitual en els locals més freqüentats de la *Movida* madrilenya, formant part del

¹⁴⁴¹ “SK Skins”, *Gritos de Unidad*, n. 2, p. 17.

¹⁴⁴² Un àlbum, segons el crític Víctor López: “En el que se dan cita todos los tópicos que se esperan del *Oi!* (unidad, cerveza, violencia, fútbol...)”, a V. López, “Punk y Nueva Ola en España. Me miro en el espejo y soy mayor”, *Go Magazine* (IX/2006), p. 41.

¹⁴⁴³ Segons una de les primeres *skingirls* barcelonines: “La maqueta d'Skatalà i el *Caldo de Pollo* i l'*Oi!* de Decibelios van ser claus per difondre l'estil *skin*, almenys a Barcelona i a l'Estat Espanyol”. Entrevista a Judit Giner, *skingirl* barcelonina en actiu des dels anys vuitanta (16/X/2007).

¹⁴⁴⁴ Una xifra molt superior però als tres o quatre *skins* que havien acudit el 29 d'octubre de 1983 al concert que aquest mateix grup oferí clandestinament a la cruïlla entre la Gran Via de les Corts Catalanes i el carrer Calabria damunt un camió davant gairebé mig centenar d'espectadors que resistiren sota una intensa pluja. L'acte fou anunciat únicament mitjançant algunes octavetes i unes falques a l'emissora Ràdio PICA. “Hi van anar 4 o 5 *skins* de Manresa, una desena de València (amb el *Boski*), una dotzena de Barcelona (Quique i els de la segona generació *skin* de BCN)... i els més joves de la tercera generació (que després serien els primers fascios) i una desena més de Santa Coloma (gent d'Olor Insoportable). En total al concert hi van anar uns 40 *skins* la resta del públic eren *punks* i el local era ple a vessar”. Entrevista a Roger Geli, *skinhead* en actiu a inicis dels anys vuitanta i primer bateria del conjunt musical barceloní Skatalà (10/II/2009).

¹⁴⁴⁵ “Decibelios en Francia”, *Degüello Cerebral*, n. 1 (1983), p. 4.

¹⁴⁴⁶ “Paletas al poder”, *Oi! Fanzine*, n. 0 (IV/1981), p. 15.

¹⁴⁴⁷ Entrevista a Carlos Charlie Miralles, *punk* madrileny durant la dècada dels vuitanta (6/VII/2009).

batibull d'estètiques i *looks* que dominaren els espais de lleure de l'època. Un fet que certificà en una de les seves obres el fotògraf gadità Miguel Trillo.¹⁴⁴⁸

A inicis de la dècada dels vuitanta, *punks* i *skins* acostumaven a reunir-se plegats a zones com Malasaña o Argüelles, en concret a la cruïlla entre Martín de los Heros i el carrer Altamirano, al voltant del Bar Porrone.¹⁴⁴⁹ Com explica un dels seus clients habituals: “El bar era famoso en todo Madrid por servir cervezas y mezclas de alcohol en un porrón de cristal junto a un buen plato de patatas bravas. Casi todas las tardes se reunían centenares de estudiantes que dejaban la facultad para refrescar sus gargantas entre los coches aparcados del barrio. Entre la bodega y los bares de alrededor, surgía un mar de cabezas que gritaba y cantaba por las tardes bajo los efectos del buen beber. La calle olía a calor, vómito y risas”.¹⁴⁵⁰ José M. Calvo, cantant de la banda *punk* Delincuencia Sonora, rememora al respecte: “Nos juntábamos en la calle, lo más próximo a una bodega y en la inmensa mayoría de los conciertos [...] al principio no había *skins* en Madrid, hasta el 82 no se vieron los primeros, y la mayoría de las veces eran *punks* cansados de imperdibles”.¹⁴⁵¹ Altres zones que freqüentaven aquests primers *skins* madrilenys foren els voltants de la sala Rock-Ola, la zona de bars coneguda com els Bajos de Aurrerá¹⁴⁵² i els locals que acollien concerts.

Precisament, d'entre els *skins* que es reunien en l'establiment esmentat sorgí la primera banda genuïnament *punk/Oi!* madrilenya, Tercera Guerra Mundial.¹⁴⁵³ Com explica un dels assidus de la colla que es trobava a l'entrada d'aquest local: “Ellos no eran de los *Skins* de Porrone originalmente, sino de los de Avenida de América. En no se qué año empezaron a venir con nosotros, y ya se quedaron”.¹⁴⁵⁴

Pepe Arriols, segon baixista de Tercera Guerra Mundial, recorda com aleshores “no había una escena *skin* grande ni mucho menos, los primeros *skins* eran algunos de los primeros *punks* españoles que acabaron haciéndose *skins* tras su paso previo por el *oi!*”.¹⁴⁵⁵ Extrem confirmat per un notori *punk*

¹⁴⁴⁸ El retrat dels dos caps rapats posant a uns serveis d'una coneguda sala de concerts madrilenya apareix a Miguel Trillo, Photobolsillo n. 11, La Fábrica, Madrid, 1999, recollit anys més tard en el triple volum *Fotografías de los años Ochenta*, editat també per La Fábrica, on Trillo comparteix protagonisme amb els també fotògrafs Alberto García Àlix i Luis Pérez Minguez. L'esmentada fotografia va formar part de l'exposició “Chicas de plexiglás, negras flores” exhibida durant el maig de 2009 a un dels establiments barcelonins de la cadena FNAC.

¹⁴⁴⁹ Per això a un dels primers nuclis *skinheads* madrilenys, entre els quals hi havia joves com *Misha* o *Juanote* (posterior baixista del conjunt Tercera Guerra Mundial), hom els coneix com “*Skins* Porrone”. Assidus clients d'aquest establiment acostumaven a rondar per les rodalies del mateix, als barris de Moncloa i Argüelles de la capital.

¹⁴⁵⁰ C. Miralles, *1964 después de Cristo y antes de perder el autobús*, Arttime, Madrid, 2008, p. 171.

¹⁴⁵¹ “Delincuencia Sonora”, *Shanty Town/WPF*, n. 13, p. 13.

¹⁴⁵² Altrament coneguts com Bajos de Argüelles, situats entre els carrers Andrés Melado i Gaztambide del barri de Moncloa.

¹⁴⁵³ Conjunt creat a Madrid el 1984 per quatre joves de la colla que es reunia a l'Avenida de América que posteriorment es juntà amb la de Porrone. Tres d'ells eren *skins*, Roberto Galán a la bateria, *Juanote* al baix i *Fede* Aguado a la guitarra, i el quart *punk*, *Tito* Rojas a la veu, el qual va aparèixer a la portada del magazín internacional *Rolling Stone* en una fotografia que il·lustrà un reportatge sobre la Espanya democràtica feta per la nord-americana Mary Ellen Mark. A l'any i mig de la seva gestació el baixista Pepe *Punk* Arriols, aleshores a Panadería Bollería Nuestra Señora del Karmen [PBNSK], va substituir *Juanote*. Poc després el bateria original fou rellevat per Toni, també a PBNSK, banda amb la que compartiren local en la darrera etapa. Tercera Guerra Mundial no va arribar a publicar cap disc malgrat registrar una maqueta i alguns dels seus directes amb temes com “*Skinhead, poder y unidad*”, “*Honor y gloria*”, “*Patrullas urbanas*”, “*Genocidio*” o “*En Inglaterra son así*”. El 1985 participaren en el concurs Rock Villa de Madrid, arribant a les semifinals. La seva trajectòria va resultar controvertida, com evidencià el següent fragment extret de la premsa *underground* de l'època: “Son fachas a más no poder y no hacen más que reclamar el Peñón de Gibraltar para España. Poco a poco se están convirtiendo en los héroes *skins* de Madrid, son como los Decibelios, su música está algo bien, aunque hablan de ‘violencia si’”, a “*Guía de Madrid*”, *Crac Mundial*, n. 2, p. 6. Després de la seva dissolució el 1987, Rojas es convertiria en bateria i veu dels també madrilenys Brote Sikótiko. Per la seva banda, *Fede* Aguado va formar part el 1986 del grup de *rockabilly* Los Soriti i, posteriorment, dels conjunts de *blues* Tijuana Stars i La Destilería fins crear la seva pròpia banda. Arriols per la seva part va tocar amb Skunk DF i Delamarca.

¹⁴⁵⁴ Manifestacions aportades per *Javier*, jove que freqüentava el cercle d'amistats que es reunia a les portes del Bar Porrone (13/VII/2009).

¹⁴⁵⁵ “III Guerra Mundial: Charlando con Pepe Arriols”, *Zarata*, n. 1 (2005), p. 18.

madrileny, *Charlie Dread*, en aquella època: “Había *skins*, pero no era tan amplio como ahora, ni iban tan bien uniformados, había bastantes peligrosillos, la mayoría eran amigos y muchos habían sido antes *punkis* [...] la mayoría de *skins* eran amiguetes y cuando había conciertos no había ningún tipo de problemas, estaban todos relacionados con los *punkis*. En aquella época las peleas eran más entre *rockers* y *mods*”.¹⁴⁵⁶ Entre aquests primers *skins* madrilenys també s’hi trobava *el Apostol*, que es relacionava amb els membres del grup musical Espasmódicos. Com corrobora un *punk* que posteriorment adoptà el *look skin*: “Antes íbamos juntos *skins*, *punkabillys*, *rude boys*, *mods*, *punks*, *rockers* y a todos nos gustaba toda la música, desde Elvis hasta los Jam pasando por los Sex Pistols. Si te apetecía tocar *punkabilly*... pues lo hacías. Sólo tenías que buscar letras machando la sociedad y el sistema”.¹⁴⁵⁷

Com succeí a la resta de l’Estat, aquests primers *skinheads* madrilenys estaven desvinculats, inicialment, de qualsevol ideari ultradretà. Tal com va passar durant la dècada dels seixanta a Gran Bretanya, els *skins* estatals assumiren als anys vuitanta una estètica desconeguda, en la majoria dels casos, el pòsit polític que aleshores ja abraçava una minoria dels seus homòlegs britànics. A la Península els *skins* pioners adoptaren una imatge i uns valors de rebel·lia i provocació, de resposta al sistema i d’identificació identitària similars als propugnats pel ressorgiment del *punk* a finals dels anys setanta i inicis dels vuitanta.

No fou fins a meitats de la dècada dels vuitanta quan una minoria va fer seus els postulats propugnats per l’extrema dreta i es concretà així l’aparició dels primers caps rapats ultradretans.¹⁴⁵⁸ Tret de puntuals exhibicions de parafernalia o manifestacions personals sovint lligades al desconeixement i a les formes de lleure i transgressió pròpies de l’època, no va ser fins al bienni 1984-1985 quan la presència de rapats ultradretans fou una realitat tangible a l’Estat.

Entre 1982 i 1984 l’estil havia restat al marge de les disputes i picabaralles polítiques que, a posteriori, definiren el seu devenir. Com explica Alberto Eiriz, editor del *fanzine* madrileny *Penetración*: “La gente de distintos rollos, *skin* y *punks*, regularmente iban juntos, luego cuando surgió la movida *oi!* se distanciaron un montón, y los *skins* adoptaron una pose un tanto fascista y racista en general, sobre todo al principio [...] no era cuestión de *skins* o *punks*, sino de facha o no facha, ya que *punks* fachas había a patadas”.¹⁴⁵⁹

A partir de 1984 alguns d’aquests caps rapats madrilenys evidenciaren actituds i comportaments divergents respecte als manifestats amb anterioritat. Uns canvis que en els cercles *punk* d’aquella època es qualificaren com “degeneradors”. Un d’aquests *skins* que anteriorment havia lluit estètica *punk* manifesta al respecte: “Nuestra banda ya no era divertida. Perdíamos nuestra identidad y nos dividíamos en extrema derecha y extrema izquierda. Las dos ideologías se abrazaban entre cervezas la mayoría de las veces, pero en otras ocasiones, había más de una discusión que acababa en bronca. Nuestras bocas escupían frases sobre España única y anarquías absolutas,

¹⁴⁵⁶ “Charlie”, *Shanty Town/WPF*, n. 13, p. 14.

¹⁴⁵⁷ Entrevista a Carlos *Charlie* Miralles, *punk* madrileny durant la dècada dels vuitanta (6/VII/2009).

¹⁴⁵⁸ Majoritàriament aquests primers rapats ultradretans foren antics *punks* que es sentiren atrets per la iconografia i la violència amb que s’associà l’estil *skin* a l’època. Com explica Pepe Arriols, ex component del conjunt musical Tercera Guerra Mundial: “Yo soy de los que por lo menos lo puedo contar y no acabé siendo un nazi de mierda como otros amigos que acabaron haciéndose *skin-heads* pasando antes por una etapa *O!*”, a J. A. Alfonso, *Hasta el final. 20 años de punk en España*, Zona de Obras/SGAE, Saragossa/Madrid, 2001, p. 131.

¹⁴⁵⁹ “Aquellos maravillosos años”, *100 % Papel del WC*, n. 1, p. 13.

consecuencia de falta de cultura, desconocimiento histórico y embriaguez permanente”.¹⁴⁶⁰

La projecció dels estereotips mediàtics, que iniciaren la identificació dels *skins* amb ideologies totalitàries, afavoriren la posterior extensió d’una imatge distorsionada de l’estil. Aquesta fou adoptada pels caps rapats més joves creient que era la que caracteritzava el mateix. L’anterior unitat *punk/skin* i la companyonia existent fins aleshores es debilità per la irrupció d’aquests primers rapats ultradretans. Com descriu un testimoni d’aquest àmbit de l’època: “Casi todos los calvos eran medio fachas o fachas totales la verdad. En realidad era una cosa más descerebrada y sin sustancia que otra cosa. No eran fascistas militantes, había poco cerebro en ese caldo de cultivo y estaba todo bastante mezclado. Todo se tomaba de manera muy frívola y de cachondeo -aunque hubiese bastante peleas de por medio- y los *punks* también eran bastante cafres e iban de medio nazis una buena porción de ellos”.¹⁴⁶¹ Ho corrobora igualment un *punk* madrileny: “Antes todo era más bien musical. Te pegabas porque alguien se había cagado en Sid Vicious u otro lo había hecho en Elvis Presley o en Ted Nugent, pero los *Skins* siempre fueron de la extrema derecha”.¹⁴⁶²

A partir de l’aparició d’aquests darrers les topades amb *punks* foren habituals. Eiriz explica, en referència a un concert celebrat el 30 de novembre de 1984 al Colegio Mayor Chaminade, com “las ostias eran seguras, como la del concierto de BGK+ Delincuencia Sonora que organizamos en Madrid, donde nos tuvimos que currar con los *skins* que comenzaron a romperlo todo”.¹⁴⁶³ Una altre d’aquestes batusses va ocórrer el 5 de gener de 1987 quan s’enfrontaren *punks* i caps rapats durant el concert que els britànics UK Subs oferiren a la sala En Vivo de Fuenlabrada on 19 joves resultaren ferits.¹⁴⁶⁴ Un dels *skins* que freqüentaren el bar Porrones explica com en aquell període “nos uníamos a todas las bandas de extrema derecha y organizaciones nazis de Madrid para citarnos con otras bandas de izquierdas y partimos la cabeza en las calles”.¹⁴⁶⁵

De la mateixa manera com va succeir a Barcelona, els caps rapats madrilenys s’aproparen als recentment creats grups de seguidors radicals de futbol de la capital: Ultras Sur (Real Madrid) i Frente Atlético (Club Atlético de Madrid), ambdós gestats a inicis dels anys vuitanta arran de la celebració del Campionat Mundial de Futbol el 1982. Ambdós grups acolliren nuclis reduïts de joves rapats que, anys després, assoliren un major protagonisme en les graderies dels estadis Santiago Bernabéu i Vicente Calderón.¹⁴⁶⁶ D’aleshores ençà, els camps de futbol exerciren de difusors de l’estil donant lloc als anomenats “*skins* futbolers”.

Paradoxalment, la música *Oi!*, una altra de les vies de difusió de l’estil *skin* en aquells anys restà relegada a Madrid a un segon terme. Si bé als anys

¹⁴⁶⁰ C. Miralles, *1964 después de Cristo y antes de perder el autobús*, Artime, Madrid, 2008, p. 231.

¹⁴⁶¹ Testimoni de Daniel Fernández, editor del *fanzine punk* de Lleó *Mortaja 13* (17/III/2009).

¹⁴⁶² Entrevista a Carlos *Charlie* Miralles, *punk* madrileny durant la dècada dels vuitanta (6/VII/2009).

¹⁴⁶³ “Aquellos maravillosos años”, *100 % Papel del WC*, n. 1, p. 13.

¹⁴⁶⁴ “Movidas”, *NDF*, n. 9 (IV/1987), p. 7.

¹⁴⁶⁵ C. Miralles, *1964 después de Cristo y antes de perder el autobús*, p. 231.

¹⁴⁶⁶ Altres clubs van comptar amb grups radicals integrats per *skinheads*. Aquest fou el cas del Rayo Vallecano, equip del barri madrileny de Vallecas que comptà amb un nombrós contingent *skin* enquadrat en el grup Bukaneros. També fou rellevant l’existència d’HNT-Madri, secció madrilenya del grup radical de seguidors de l’Athletic Club de Bilbao, fundada la temporada 1992-93 per una trentena d’*skins* antifeixistes madrilenys aficionats de l’equip biscaí, que col·laborà activament en l’organització de concerts com els celebrats el 6 de juliol de 1994 a La Sala d’Alcorcón amb Malarians i els italians Banda Bassotti o el 5 de juliol de l’any següent on actuaren a la okupa del Cerro de Leganés Radio 77 i novament Banda Bassotti. Vegeu “On the terraces. Futbol. HNT Madrid”, *Street Kids*, n. 1 (1995), p. 32-33.

vuitanta el *punk* madrileny va assolir certa repercussió, esdevenint una de les escenes més prolífiques a nivell de bandes i producció musical, aquesta no trascendí del seu entorn. La *Movida* capitalitzà els inicis del *punk* madrileny, el qual, tot i comptar amb conjunts que es desvincularen de la mateixa, no va poder alliberar-se de l'etiqueta precedent de frivolitat. Aquest fet, unit al creixent interès per la música jamaicana existent a la capital des del revival *mod* de mitjans anys vuitanta, provocà l'eclosió de l'*ska* la dècada següent.

Respecte al País Basc, a més dels concerts dels grups referencials citats,¹⁴⁶⁷ en l'extensió de l'estil *skin* fou important la difusió de la música jamaicana i el *punk* feta amb anterioritat per revistes com *Disco Expres* i *Vibraciones*.¹⁴⁶⁸ Fou rellevant també la divulgació feta per emissores radiofòniques amb professionals com el periodista Pablo Cabeza, presentador del programa "Alguién te está escuchando" de Ràdio Euskadi,¹⁴⁶⁹ en que es podien escoltar temes de grups com The Specials, Cicatriz o Kortatu.¹⁴⁷⁰ Actuacions de grups punters com els britànics The Beat o The Clash, en directe al velòdrom d'Anoeta el 2 de maig de 1981 dins l'*Impossible Mission Tour*, ajudaren també a donar a conèixer l'*ska* i el *punk* respectivament a la joventut basca, "entre las tribus mezcladas para la ocasión, pueden apreciarse numerosos *punkis* reglamentarios, modernos 'londinenses', *rockers* variopintos y también abundante iconografía *abertzale*. Se trata posiblemente, de la primera ocasión relevante en la que se mezclan públicamente el txistu, la ikurriña, el *punk* y las consignas incendiarias".¹⁴⁷¹ Com ratifica un testimoni: "Para mi ser *skinhead* en esos momentos era escuchar a The Specials, a The Beat, a Madness y el "Police & thieves" de The Clash!! El *Oi!* me interesaba más bien poco, había gente a mi alrededor que escuchaba a 4 Skins, Peter o a los Cockney, me parecía guay pero me interesaba más por la movida 77".¹⁴⁷²

Com en el cas de Barcelona, els viatges a Londres foren una altre de les vies de difusió de l'estil. No endebades la capital biscaïna era coneguda popularment com "el pequeño Londres", ateses les fluides relacions comercials i econòmiques existents entre ambdues urbs. Molts joves bascos es traslladaren a la ciutat britànica per treballar i de passada millorar el seu nivell d'anglès. Aquests viatges possibilitaren l'intercanvi cultural i, de retruc, afavoriren la propagació del *punk* al País Basc: "La música llegaba bien. Había

¹⁴⁶⁷ Decibelios hi va actuar per primer cop el 22 d'agost de 1984, però un any més tard les seves actuacions al País Basc es multiplicaren, tocant en directe a Ardua, Bilbao (l'11 de maig de 1985 amb Kortatu a la sala Yoko Lennon's), Renteria i Oñati. Després d'exhibir una bandera espanyola en un dels seus concerts el grup va perdre la majoria dels seus seguidors al País Basc, com explica el baixista del grup Cirrosis: "Solíamos ir a Barcelona, estábamos con Decibelios. Una vez nos vino Fray con una bandera española y ahí se acabó el tema [...] se querían llevar bien con todos y eso es imposible. Por eso se quedaron un poco marginados en Euskal Herria", a "Porru", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 20-22. Vegeu també C. Viñas, *Botas y tirantes. Una historia de Decibelios*, Street Music Publishing, Eivissa, 2006, p. 90-91.

¹⁴⁶⁸ Roberto Moso apunta com en aquells moments la premsa estatal donava poc crèdit al *punk*: "Ningú es prenia seriosament el *punk*. La premsa diària i les revistes del cor empraven la seva estètica esbojarrada per omplir pàgines amb articles ridiculitzants en la línia: "mira aquests anglesos quines ximpleries fan". Ni tan sols les revistes especialitzades ho respectaven massa", R. Moso, *Flores en la basura. Los días del rock radical*, Hilargi ediciones, Algorta, 2003, p. 48.

¹⁴⁶⁹ Ràdios lliures com la pionera JMC Radio, situada a Las Arenas, foren també cabdals en la difusió de les bandes 2Tone al País Basc. Com rememora Julián Vallejo, presentador de l'emissora pirata: "Alrededor de 1980 yo estaba en JMC haciendo un programa llamado Encuentros Con El Rock Desde El Paraíso en el que ponía cosas como The Specials, Dave Edmunds, el primer Lp de U2, Bad Manners y bastante *new wave* británica", a Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 252.

¹⁴⁷⁰ Sobre el trio d'Irun vegeu E. Astier, "Kortatu. La última danza", *Boogie*, 1988?, p. 10-11; "Kortatu. Entre el humor y la denuncia", *Rock de Lux*, n. 19 (VI/1986) s. p.; M. Urkia, "Kortatu, música de combate", *Punto y Hora* (IV/1988), p. 60-62; "Kortatu", *Black & White*, n. 4 (1997), p. 22-27, "Kortatu", *True Force Zine*, n. 3 (VI/2004), p. 10-12; "Kortatu", *True Force Zine*, n. 4 (VII/2005), p. 16-17 i "Kortatu", *La nariz roja*, n. 2 (2007), p. 12-14.

¹⁴⁷¹ R. Moso, *Op. cit.*, p. 77.

¹⁴⁷² Entrevista a Luis Beltza, propietari de la botiga de discos Beltza Records de Sant Sebastià, publicada a *Zarata*, n. 3 (2007), p. 39.

mucho contacto con Londres. Había mucha peña que iba a currar, sobre todo tías de *au-pair* y movidas así y había un contacto, un movimiento, de ropa, música, *fanzines*".¹⁴⁷³

El factor veritablement determinant, però, en la propagació del *punk* al País Basc fou el context social en que aquest es va desenvolupar. La seva irradiació el convertí, a posteriori, en el màxim catalitzador de la música *Oi!* i per extensió de l'estil *skinhead*. Com explica un dels entrevistats: "Las crisis industriales de mediados-finales de los 80 fueron una de las causas del nacimiento de tantos grupos de *punk* y de *Oi!* y las pocas expectativas de futuro que veíamos nos impulsaban a protestar musicalmente o en caso de cierre de fábricas y despidos masivos de obreros apoyando en manifestaciones u otras acciones".¹⁴⁷⁴ Fou a la dècada dels vuitanta quan l'estil s'associà estretament a l'ascensió del Rock Radical Basc [RRB], que en va afavorir la seva expansió a la pràctica totalitat del territori basc. Conjunts musicals com RIP, MCD, Cirrosis, Cicatriz, Las Vulpess o La Polla Records, sense obviar als irundarres Kortatu,¹⁴⁷⁵ esdevingueren els principals referents musicals dels *skins* d'Euskadi¹⁴⁷⁶ i, per extensió, dels primers caps rapats estatals que percebien la radicalitat de aquesta proposta musical com quelcom propi.¹⁴⁷⁷ Sobre la presència *skinhead*, Neil –un *skin* irlandès que a inicis dels anys vuitanta va arribar al País Basc i es convertiria en membre del conjunt musical MCD– afirma: "Había pocos. Es muy raro, el *Oi!* empezó aquí primero y luego llegó el *skinhead* 15 años después, digo yo ¿Cuándo empezó el movimiento *skin* a ser tan fuerte como es ahora? Ahora es un movimiento. Entonces eran las semillas".¹⁴⁷⁸

Alguns dels testimonis entrevistats apunten com un dels primers joves en lluir l'estètica *skin* al País Basc fou un dels acompanyants habituals de la banda Cicatriz anomenat *Dieguillo* (baixista a posteriori de grups com Quemando Ruedas, Extremoduro i Antisocial). Un vitorià que a Barcelona, ciutat on es va traslladar per tal d'estudiar a inicis de la dècada dels vuitanta, entrà primer en contacte amb el *punk* i, poc després, amb l'estil *skin*. Com el propi protagonista explica: "Estuve viviendo con los Último Resorte. Mira, creo que fue lo primero que vi realmente *punki*. Aquí no habían florecido las bandas ni esas cosas. Sin embargo, en Barcelona había una vida en la calle de la ostia. Era una ciudad en comparación con esto [Gasteiz] que era un pueblo entonces [...] yo empecé a mamarlo en Barcelona y conozco *skins* que han entrado en esa movida por la música, otros por el aspecto, otros por la política. Yo entré simple y llanamente por la violencia. Se podría decir que era un psicópata. Lo único que me interesaba era matar a alguien porque venía más puteado de crío que la ostia y tenía una mala ostia que te cagas".¹⁴⁷⁹

¹⁴⁷³ "Dieguillo", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 14.

¹⁴⁷⁴ Entrevista a Iñigo Alaña, veterà *skinhead* basc (11/III/2008).

¹⁴⁷⁵ Banda que també va comptar amb el referent directe dels barcelonins Decibelios. Com explica en una entrevista el seu bateria Miguel Alférez, "Recuerdo un concierto en la sala Yoko Lenon de Bilbao. Estábamos probando sonido y se nos acercaron cuatro chavales que nos pidieron si les dejaríamos tocar unos temas por la noche. Les dijimos que sí pero que queríamos oír algo, así que subieron al escenario y se pusieron a tocar. La verdad es que sonaba muy bien y les preguntamos como se llamaban, nos dijeron Kortatu, ese día conocí a Fermín i Cia", "Decibelios", *100% Papel del WC*, n. 4, p. 4.

¹⁴⁷⁶ En una crònica sobre les actuacions del conjunt RIP a la sala Zeleste de Barcelona l'agost de 1983 el *fanzine* barceloní *17 Segundos* no endebades comentà: "Se los puede incluir entre las nuevas formaciones de *punks* más o menos próximos al rollo *skinhead* y a la música *Oi!*", a "RIP", *17 Segundos*, n. 1 (X/1983).

¹⁴⁷⁷ B. Simón, "Señas de identidad", *Egin* (25/XI/1991).

¹⁴⁷⁸ "Neil", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 8.

¹⁴⁷⁹ "Dieguillo", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 12-13.

Per influència seva, els components de Cicatriz durant una temporada també adoptaren la imatge *skin*,¹⁴⁸⁰ essent freqüent veure al seu cantant Natxo Etxebarrieta amb el cap rapat i un abillament similar al dels *skinheads*.¹⁴⁸¹ Un *look* que lluíren també alguns dels seus seguidors més joves, els quals, a posteriori, formarien bandes com Puñetazo o Cirrosis. No obstant, el propi Etxebarrieta es desmarcà de l'etiqueta: "Igual hemos sido *punkis* pero no *skins*. Nos metieron en la movida *skin* porque se llenaba el escenario y cantábamos entre todos, por ser unos broncas y unos borrachos pero los *skins* nos la sudan. Nosotros hemos sido y somos un grupo cañero callejero de rock and roll, nada más..."¹⁴⁸²

L'esmentat Dieguillo descriu com foren els inicis de l'estil a Euskadi i quins foren els primers *skins* autòctons: "Con el Porru, la gente de Mondra[gón], Eskoriatza, en Bilbo empezaron a aparecer algunos y poco a poco fue creciendo. Lo que era al principio tampoco era una historia como se ve ahora, que se ve más política que la ostia".¹⁴⁸³ Un jove donostiarra afirma: "Éramos pocos, 7-8 que nos conocíamos, comprábamos discos en Londres, íbamos con Marteens, con Rangers, Bombers..."¹⁴⁸⁴

Al voltant de 1983 es concretaren aquests primers nuclis *skins* del País Basc a grans àrees urbanes com Bilbao, Sant Sebastià o, en menor mesura, Vitoria¹⁴⁸⁵ i a localitats de la perifèria industrial com Arrasate, Laudio, Sopelana,¹⁴⁸⁶ Portugalete, Santurtzi,¹⁴⁸⁷ Trapagaran, Lasarte, la turística Zarautz¹⁴⁸⁸ o la fronterera Irún¹⁴⁸⁹. El propi *Porru*, baixista aleshores del conjunt Cirrosis, explica les raons que l'aproparen a l'estil *skin*: "La historia *punk* más anarquía no me llenaba, con 16 años sí, pero con 18 empiezas a pensar... me hice militante de Jarrai. Proletariado, injusticias, patriotismo, fútbol y demás:

¹⁴⁸⁰ Com recorda un dels redactors del *fanzine* de Santurtzi *Haller i Oi!*: "Mira que en Gasteiz [Vitòria] no había mucho movimiento *skin*. Sin embargo, había mucho movimiento musical. Los primeros discos que ví de Link records y grupos *Oi!* los conocí allí. En Gasteiz mamá mucha música a nivel *skin*. Natxo y esta gente estaba muy metida en la música. Imagino que tendrían siempre a algún amigo en Londres. Oyes Cicatriz y son todo canciones himnos, o sea, canciones *Oi!* Cicatriz es un grupo *Oi!* totalmente. Si Cicatriz hubiera llevado pintas (más que en un momento en las que sí tuvieron) serían un grupo *Oi!* con mayúsculas", a "Aller y Oi!", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 39.

¹⁴⁸¹ Altres membres de conjunts musicals que lluíren la imatge *skin* aquells anys foren *Niko* (baixista dels bilbains MCD) o Víctor (cantant dels irundarres Vómito).

¹⁴⁸² E. López-Aguirre, *Del txistu a la telecaster. Crónica del rock vasco*, Aianai, Vitoria, 1996, p. 81. Vegeu també C. Viñas, *Botas y tirantes*, p. 24.

¹⁴⁸³ "Dieguillo", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 13.

¹⁴⁸⁴ "Gari. Familia Iskariote", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 25.

¹⁴⁸⁵ La capital alabesa va concentrar a finals dels anys vuitanta un considerable número d'*skins* molt joves, majoritària i excepcionalment, tenint en compte la gestació de l'estil al País Basc, vinculats als sons jamaicans, no endebades a Vitòria es van formar conjunts com Little Feet & The Prenatals o bandes de *reggae* com Potato, Kannabis i Mozambique. A més a més es van editar *fanzines* com *Nite Klub* i *Sharp Smart*, més orientat cap al moviment *mod*, i espais on podien escoltar la seva música predilecta com el café bar Galipó (d'on sorgiria el 1992 l'Euskadi Northern Soul Club) o El Abuelo, "tant entre els *mods* com entre els *skins* l'elegància és norma. Elegància ben entesa, no són pas plàstics que es perden en l'estètica", a "Vitoria report", *James Bond 007*, n. 1, 1991, p. 39.

¹⁴⁸⁶ Municipi situat al nord de Biscaia que aglutinà un contingent d'*skins* nombrós durant la segona meitat dels anys vuitanta. Aquests adoptaren com a punt de trobada el *gaztetxe* de la població, on l'estiu de 1988 s'organitzà un concert amb els conjunts MCD, V Asamblea i Skalope. Vegeu Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 313.

¹⁴⁸⁷ Els *skins* d'aquesta localitat biscaïna foren un dels nuclis més actius en aquella època. Fins i tot, arribaren a comprar roba i discos per correu directament de botigues londinenques com Last Resort, l'epicentre de l'estil aleshores a la capital britànica. A Santurtzi el punt de trobada habitual dels *skinheads* locals fou el bar La Herradura. L'establiment posseïa "una col·lecció de discos que no había en casi ningún sitio: Peter and The Test Tube Babies, Exploited, UK Subs, Angelic Upstarts", a "Aller y Hoy!-V Asamblea", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 34.

¹⁴⁸⁸ Un *skinhead* donostiarra recorda com "después de los conciertos hablabas con la gente y hacías amistad. La amistad que hicimos con los de Mondragón fue en Rentería. En aquella época tardabas dos días en ir a Mondragón, porque el tren llegaba hasta Zumárraga. Quedábamos en Zarautz, que estaba en la mitad. Y en Zarautz hubo mucha movida; había muchos bares que ponían música *Oi!*, había muchos conciertos [...] En aquella época había mucho ambiente, mucho concierto", a "Gari. Familia Iskariote", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 26.

¹⁴⁸⁹ A aquesta localitat fronterera del nord d'Euskadi l'estil va arribar afavorit per la seva situació geogràfica, "por influencia francesa y alguna otra carambola había más rollete, más discos, más 'cultura' [...] viene gente los fines de semana, trae discos, y pasamos a comprar discos [...] tendrían sus tienditas y cultura, por estar en la *muga*", a "Aller y Oi!-V Asamblea", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 37.

pelao. Empecé con los ingleses, me gustaba el sonido más lento, más coros, Oppressed, Cockney Rejects, etc... y así".¹⁴⁹⁰ Per la seva part, un jove de Lasarte descriu com s'acabà per implicar en el mateix: "Oyendo música, conociendo grupos y por la estética. Así, sin más, casi sin darte cuenta te ibas vistiendo de la forma que te gustaba. Seguías algo que veías y te gustaba; y lo del pelo por comodidad. Con 16 años ibas donde el peluquero, '1000 pelas ¿Qué? Que le den por culo, nada, nada'. Copiando un poco la estética que veías. Sería el 83 o así".¹⁴⁹¹ Un component del grup V Asamblea de Santurtzi recorda com: "Nano vino de Canarias con el pelo rapado y el look super primitivo de aquellos tiempos. Cintas de 4 Skins, Business, te rapas el pelo, te empiezas a meter..."¹⁴⁹² Aquests *skinheads* de Santurtzi foren, segons un dels entrevistats, "la primera banda de *skins* que yo recuerdo del Gran Bilbao [...] Luego por ahí había *skins* sueltos en grupos de amigos diferentes. A mi me llamó mucho la atención a mediados de los 80 una chica de las Vulpess que marchó a Londres *punk* y volvió *skinhead*, con el pelo teñido de rubio y cortado en plan *skineta*. Nunca había visto nada tan elegante. Se vino con un *skin* irlandés que tenía un montón de tatuajes que (de nuevo) nunca había visto antes y que acabaría tocando en MCD. Los primeros 80's eran una locura en Bilbao, había disturbios cada sábado con la policía, había muchos conciertos de RRV, la gente ocupaba *gaztetxes*, en San Mamés se saltaba al campo y se pegaba a la policía".¹⁴⁹³

Un d'aquests *skins* de Santurtzi, que foren els primers en adquirir roba i música comprant directament per correu a la botiga Merc de Londres, descriu com a inicis dels anys vuitanta l'estètica *skin* i *punk* convergí atès l'ascendent de la música *Oi!* en l'estil: "Éramos *skins skunks* [...] antes nos juntábamos y nadie le preguntaba al otro "¿de que palo vas?" y nadie llevaba españolas ni pollas. Pelao, de puta madre [...] no le dábamos importancia a llevar Fred Perry o las botas limpias, íbamos "a arrasar" como el caballo de Atila".¹⁴⁹⁴ Mamen, baixista de Puñetazo, manifestà al respecte: "Hay tres que llevan imagen *punk* y dos que había con imagen *skin*, pero en el fondo todos somos iguales".¹⁴⁹⁵

En aquell període l'estil, a nivell estètic, era menys rígid que els canons implantats a posteriori. Les diferències entre les imatges *punk* i *skin* eren mínimes. Fou habitual lluir ambdues sense cap mena de prejudicis ni distincions. D'aquesta manera es pot comprendre com en les seves actuacions un dels cantants dels navarresos Tijuana in Blue o els components de Cicatriz, els anomenats "*Cockneys* de Euskal Herria",¹⁴⁹⁶ podien mostrar una imatge propera als *skins* i, poc temps després, tornar tots ells a un *look* més proper al *punk*. La frontera estilística entre ambdós estils era pràcticament inexistent, molt llunyana a la percepció vigent, molt més estereotipada, uniforme i poc permeable.

De totes maneres la imatge, juntament amb la música, fou un dels reclams que més van atraure als joves vers l'estil, com explica un d'ells originari d'Arrasate: "En aquellos tiempos todo el mundo iba con los pelos de punta, con chaquetas de cuero, parecían hijos del mismo padre o cómo quieras llarmalo

¹⁴⁹⁰ "Porru", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 20.

¹⁴⁹¹ "Julius. Brigadas de Norte. Ipah Haizea", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 47.

¹⁴⁹² "Aller y Oi!-V Asamblea", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 37.

¹⁴⁹³ Entrevista a *Eneko*, sobrenom d'un *skin* basc responsable de l'edició del *fanzine* bilbaí *Dr. Skinhead* (21/IV/2007).

¹⁴⁹⁴ "Porru", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 22.

¹⁴⁹⁵ P. Cabeza, "Entrevista a Puñetazo", *Egin?*, 1986, s. p.

¹⁴⁹⁶ "Zakarrak", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 42.

(siempre hablando con todo el respeto del mundo) y ver a un tío rapado, con las botas...”¹⁴⁹⁷

Les dificultats per aconseguir en aquells anys les peces per bastir el vestuari propi de l'estil eren considerables. Com explica un *skin* de Santurtzi: “Ahora puedes comprar lo que quieras sin salir de casa. Las primeras Marteens que tuve fue en el 88 y porque fuí a Londres. Me traje 15 pares de botas, un montón de discos [...] Me gasté un porrón de dinero, traje para todo el mundo [...] Comprarte unas Marteens era ciencia-ficción, las primeras bombers, que no eran Alpha ni mucho menos, venían del rastro de Madrid; un chico que venía de París nos traía Fred Perrys, etc... Las pintas eran primitivas ¿Camisas? No te comprabas una Ben Sherman, sino una de cuadritos de tu aita en la tienda de novedades MariPili de tu barrio ¿Marteens? Pues botas de vestuario laboral, con refuerzo, que en aquellos tiempos ya marcaba”.¹⁴⁹⁸

La quotidianitat d'aquests *skins* bascos aleshores comprenia reunir-se en bars o concerts, com els celebrats a sales com Happy Day de Renteria,¹⁴⁹⁹ Autódromo de Lasarte,¹⁵⁰⁰ Ilargi a Lakuntza¹⁵⁰¹ o Txibisto de Bergara,¹⁵⁰² i assistir als partits de futbol que disputaven l'Athletic Club, la Reial Societat i el Club Atlético Osasuna.

En aquells anys els joves adscrits a l'estil *skin* l'identificaven amb uns valors molt concrets. Un d'aquests primers *skins* bascos els defineix com “una actitud ante la vida. Ser lo más coherente, joven, rebelde, independiente [...] Vivíamos muy rápido, había mucho peligro, muchos se han quedado en el camino”.¹⁵⁰³

L'ascendent dels barcelonins Decibelios fou destacat en la implantació de l'estil *skinhead* a Euskadi. Un dels cantants del grup donostiarra La Familia Iskariote, Gari,¹⁵⁰⁴ afirma com “entonces Decibelios nos gustaba mucho. Primero conocimos a Fray que vino a Donosti, un carácter... más pirado que la ostia. El tío nos mandaba grabaciones de allí, de ensayos”.¹⁵⁰⁵ Musicalment però l'altre gran referent d'aquella generació foren els grups britànics de música *Oi!* com The Last Resort, 4 Skins, Sham 69 i, fins i tot, Skrewdriver.¹⁵⁰⁶

¹⁴⁹⁷ *Idem*.

¹⁴⁹⁸ “Aller y Oi!-V Asamblea”, *Zarata*, n. 4 (2008), p. 37.

¹⁴⁹⁹ Com explica un assidu d'aquest establiment: “Los fines de semana igual íbamos a Mondragón y nos juntábamos unos 50 ó 60 entre *punks* y *skins*. Se hacían muchos conciertos en Rentería, en la sala Happy Day, y tocaban RIP, los Cica, Basura, etc... Tocaban 3 ó 4 grupos todos los sábados”, a “Gari. Familia Iskariote”, *Zarata*, n. 4 (2008), p. 26.

¹⁵⁰⁰ Local que anys enrere havia albergat un cinema i fou inaugurat els dies 29 i 30 d'abril de 1983 amb un concert dels britànics UK Subs i la banda de Renteria Basura. També actuaren en l'esmentat establiment conjunts com Anti-Nowhere League, Eddie & The Hot Rods (telonejats pel quartet basc de R'N'R OK Korral), Peter & The Test Tube Babies, Killing Joke, Dexy's Midnight Runners, Parálisis Permanente o els bascos Kortatu, Optalidón i BAP. Als concerts que es realitzaven en aquesta sala acostumaven a assistir també joves francesos, la major part provinents de Baiona, atesa la proximitat geogràfica existent i l'escassetat de recitals a l'època, fet que motivava els desplaçaments dels seguidors dels grups allà on actuaven. Com rememora un client veí de la localitat: “Era un antiguo cine, donde está la estación del topo ahora. Era el Cine Lasarte. Mantuvieron toda la estructura e hicieron una sala de conciertos, era una sala cojonuda. Antes de ser Autódromo fue Ainhoa y Makila, dos discotecas. Ainhoa lo inauguró Alaska, a la que le tiraron un vaso lleno de meada o algo así. Antes de Ainhoa había sido Makila, una discoteca de espectáculos tipo Susana Estrada. Luego chaparon y montaron el Autódromo”, a “Julius. Brigadas del Norte. Ipar Haizea”, *Zarata*, n. 4 (2008), p. 48.

¹⁵⁰¹ Establiment on actuaren grups com Jotakie, La Polla Records, Kortatu, Eskorbuto o els barcelonins Decibelios.

¹⁵⁰² Sala que acollí actuacions de grups com els londinencs Cockney Rejects, els també britànics Toy Dolls i GBH, juntament amb els bascos Potrotaino com a teloners. També tocaren bandes com Hertzainak, Kortatu, Vómito, Cicatriz, Pottoka o RIP.

¹⁵⁰³ “Porru”, *Zarata*, n. 4 (2008), p. 22.

¹⁵⁰⁴ Un dels primers *skins* de Sant Sebastià juntament amb altres joves com Agus, als quals després s'uniren els components d'una segona generació més adolescent amb nois com Txoped. Vegeu “Julius. Brigadas del Norte. Ipar Haizea”, *Zarata*, n. 4 (2008), p. 47.

¹⁵⁰⁵ “Gari. Familia Iskariote”, *Zarata*, n. 4 (2008), p. 25.

¹⁵⁰⁶ La banda liderada per Ian Stuart, tot i identificar-se plenament amb els postulats totalitaris nazis, esdevingué un referent arreu per molts *skins* que desconeixien la seva filiació política. A l'Estat espanyol per exemple fou habitual que fos citat com un dels conjunts representatius, inicialment, de l'anomenada escena *skinhead*. La majoria de joves

A l'entorn de *fanzines* com *Oi! Rebelión*¹⁵⁰⁷ i, posteriorment, altres com *Haller i Oi!*,¹⁵⁰⁸ *Kaskamotzak*,¹⁵⁰⁹ *Dr. Skinhead*¹⁵¹⁰ o *Black & White* de Pamplona¹⁵¹¹ es gestaren les primeres concrecions de l'estil. Freqüentment les mateixes acolliren indistintament *punks* i *skins*, tal com també va succeir a Madrid i Barcelona. No podem obviar tampoc el concert celebrat el 22 de juny de 1985 a la plaça de braus de Vitòria amb Angelic Upstarts i els bascos Cicatriz i Hertzainak. Un esdeveniment que ajudà a consolidar i expandir l'incipient escena *punk/Oi!* d'Euskadi,¹⁵¹² "luego llegó el boom Kortatu, las Martins, el pelo rapado y ya se empezaba a ver por la calle a un buen número de *skinheads*".¹⁵¹³

Aquests primicers *skins* bascos es sentiren atrets per la vessant *punk* i la imatge transgressora projectada per alguns dels components dels grups musicals esmentats.¹⁵¹⁴ Kortatu fou, sense cap mena de dubte, el màxim referent de l'incipient escena *skinhead* del País Basc. Seguidors confessos de RIP durant el bienni 1982-1983, decidiren crear un conjunt de música *punk/Oi!* amb tocs d'*ska* de clars postulats nacionalistes, com explica el seu cantant Fermín Muguruza: "Me considero *abertzale*, eso sí. Además pienso que el movimiento *skinhead* en Euskadi tenía que ser dentro del *punk* el *abertzalismo* del *punk*".¹⁵¹⁵ Tot i la seva postura ideològica en aquell període, atès la

adscrius aleshores a l'estil manifesten com en aquella època primava la música per damunt de les lletres de les cançons d'aquests grups forans. A això s'ha d'afegir, com aquests testimonis recalquen, el desconeixement que tenien de l'idioma anglès, fet que els impedia comprendre el significat dels texts que acompanyaven la música que escoltaven. Posteriorment, quan s'assabentaren de l'ideari del grup s'allunyaren del mateix. Al respecte, un membre del grup V Asamblea, manifesta: "Por un lado estaba la parte musical, que era lo que realmente me gustaba, y luego estaban las letras y la ideología. He podido oír su música pero no he comulgado con las letras, aparte de que no tengo ni puta idea de inglés. Solamente apreciaba la música [...] Seguramente, si hubiera entendido inglés y lo que decía el tiparraco, le habría pegado fuego. Ni los habría escuchado". Per la seva part, un dels editors de la publicació, Xabi *Skinfu*, argumenta: "Estábamos muy por encima de eso. O, visto con perspectiva, creíamos estarlo. Hacíamos un *fanzine skin*, puramente *skin*, uno de los primeros, sabíamos lo que hacíamos, sabíamos lo que escribíamos. Esto puede sonar a chorrada, pero en su día era un *fanzine* muy 'serio', respetado por el movimiento *skin*. Nos daba exactamente igual, estábamos por encima del bien y el mal. Que igual no es cierto pero cuando aquello sí lo pensábamos. Nos sudaba los cojones [...] Sabíamos donde estaba cada uno. Teníamos buenas relaciones con todos los *skins*. Tampoco había un movimiento nazi claramente definido como hubo después o puede haber ahora. Era un movimiento juvenil y estábamos para divertirnos. Los *skins* de aquí con los de Barcelona, Madrid...", a "Aller y Oi!-V Asamblea", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 38-39. Vegeu també "Gari. Familia Iskariote", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 26.

¹⁵⁰⁷ Una de les publicacions pioneres de l'estil *skinhead* a l'Estat espanyol. Fou el primer *fanzine* de temàtica *skin* que va aparèixer al País Basc. S'editava a la localitat de Lasarte i el confeccionava Gerar Ruiz, un dels pioners de l'estil al municipi (cantant del grup Brigadas del Norte) juntament amb altres joves com *Woody* o *Julius*, a posteriori membre dels conjunts musicals Brigadas del Norte i Ipar Haizea. En les seves pàgines barrejava entrevistes amb articles sobre grups musicals i notícies sobre els *skins* d'arreu del món.

¹⁵⁰⁸ El primer dels tres números que s'editaren d'aquest *zine* de Santurtzi, confeccionat per Xabi *Skinfu* i *El Predicador* (autor de la majoria de dibuixos i còmics que il·lustraven la publicació), va aparèixer el juny de 1987. Quan aquest darrer va marxar a complir el servei militar va deixar d'aparèixer. Vegeu Á. Heras, *Op. cit.*, p. 266 i "Aller i Oi!-V Asamblea", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 34-41.

¹⁵⁰⁹ Projecte gestat al barri de Santutxu (Bilbao) durant la segona meitat dels anys vuitanta pel seu actiu editor Marko. L'estiu de 1987 publicà el seu número zero. El 1991 impulsà la creació del Jamaican Music Fan Club, promotor a la vegada de la secció basca de SHARP.

¹⁵¹⁰ *Fanzine* de Barakaldo editat per Imanol i Eneko Mugeta que publicà el seu primer número el 1990. A partir de 1994, Mugeta impulsà una altra publicació, *Antiultra*, a l'entorn dels seguidors radicals de futbol estretament vinculada a HNT, grup de suport a l'Athletic Club. Vegeu Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 270.

¹⁵¹¹ Publicació editada a Pamplona per *skinheads* d'aquella població com Alfonso E. Arambillet o Koldo. El número zero va aparèixer l'abril de 1991. Els seus redactors també impulsaren el programa radiofònic "Stay SHARP" que s'emetia els dimarts a la ràdio lliure local Zarata Irratia (106 FM).

¹⁵¹² Refrendada dos anys després pel concert que oferiren els londinencs Cockney Rejects a la sala Txibisto de Bergara, situada a la carretera d'Elgeta, juntament amb els vitorians Quemando Ruedas. El conjunt dels germans Geggus repetí actuació l'any següent al frontó d'Ermua compartint escenari amb Peter & The Test Tube Babies i els locals Julio Kageta.

¹⁵¹³ "Skins Donosti", *Shanty Town*, n. 2 (1993), p. 22.

¹⁵¹⁴ Com corrobora el següent testimoni sobre la implantació de l'estil a Bilbao: "Durante los 80 el rollo *skinhead* bilbaíno estaba muy orientado hacia el movimiento *Oi!*, con mucha influencia del *punk* británico y también cierta influencia del *ska* revivalero que se introdujo, fundamentalmente, a través del éxito de Kortatu [...] La gente conocía la cultura *skinhead* a través del *punk* y pocos escuchaban *ska* original o habían oído hablar de los primeros *skinheads* británicos de finales de los 60", a Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 314.

¹⁵¹⁵ "Iruñ. El punk de la frontera" *Muskaria* (I/1985), p. 16-18.

confusió i el desconeixement existent, alguns caps rapats ultradretans acudiren als recitals que el trio va realitzar fora del País Basc, “estábamos hartos de tocar por todas partes del Estado y ver que venían *skins* fachas y había mogollón de bofetadas. Era muy fuerte: *skins* rojos, *punkys* y *skins* fachas, todos dándose de tortas. Así que tuvimos que aclarar las cosas y decir: nosotros somos antifascistas”.¹⁵¹⁶

Paral·lelament al seu èxit, Kortatu va difondre també l'estil *skin*,¹⁵¹⁷ com subratlla el mateix Muguruza, “ahora nos toman como bandera, puedes ver a gente de HB con tirantes y el pelo rapado”.¹⁵¹⁸ Dada confirmada per un dels components de RIP en una entrevista: “Mogollón de rapados en Jarrai con tirantes”.¹⁵¹⁹ Gairebé en paral·lel a l'èxit assolit pels irundarres, sorgí una segona generació de bandes musicals associades als cercles *skins* bascos com V Asamblea, Optalidón o Puñetazo.

A mitjans de la dècada es produí l'eclosió definitiva de l'estil a Euskadi. Destacà sobretot la clara predominança de l'element musical, veritable vertebrador i difusor del fenomen. Al respecte un *skin* de Santurtzi explica com l'estil “pegó un subidón y todo el mundo se ponía unos tirantes y una camiseta. Luego, realmente, fuimos 4 los que nos metimos a saco, a moverte, investigar, viajar... a vivirlo en primera persona. Se puso muy de moda con Kortatu. Todo el mundo llevaba una bomber o una camiseta que pusiera *skinhead* o *ska*”.¹⁵²⁰ Com a mostra d'aquesta proliferació de conjunts musicals que s'aproparen als sons *skins*, el 1986 es publicà el disc recopilatori *Borrockeri Loturik* (Discos Suicidas, 1986), “Condemnats a lluitar”, en que els bilbaïns Zer Bizio? aportaren el tema “Oi Oi Oi”, una evidència més de la comunió existent aleshores entre *punks* i *skins*.

Malgrat la constatable presència *skinhead* al País Basc, alts dirigents governamentals i determinades institucions negaren la seva existència,¹⁵²¹ atès que els actes de violència que a la resta de l'Estat s'associaven amb les bandes rapades, a Euskadi es vincularen al jovent *abertzale*. Segons Margarita Robles, secretaria d'Estat, “allí la juventud es captada y se apunta a Jarrai. No se puede hacer ningún tipo de comparación”.¹⁵²² Una opinió compartida pel Departament d'Interior del Govern basc, que interpretava “que el espacio ocupado por las tribus urbanas en otros lugares de España queda absorbido en Euskadi por Jarrai”.¹⁵²³

¹⁵¹⁶ G. Hernaiz, “La guerra no se acaba con Kortatu”, *Primera Línea*, 1988?, p. 32.

¹⁵¹⁷ Com rememora un testimoni: “Mi pasión por el rollo *Skin* la desató Kortatu con su versión “Mierda de ciudad” de los Business”. Entrevista a *Eneko*, sobrenom d'un *skin* basc responsable de l'edició del *fanzine* bilbaí *Dr. Skinhead* (21/VI/2007). Un altre entrevistat apunta en la mateixa línia: “Empecé un poco con el *punk* pero en 1987 me decanté por ser *skinhead* (*redskin* 100%) gracias como no a Kortatu”. Entrevista a *Txiruco*, *redskin* bilbaí des dels anys noranta (16/XII/2007). Un tercer *skinhead* recorda al respecte: “Está claro que grupos como Kortatu y así, hicieron mogollón de mella en algunos jóvenes. A mi por lo menos... me marcaron la vida [...] aquella escucha del primer disco de Kortatu, lo cambió todo, me hizo interesarme por las Dc. Marteens, el pelo rapado...”. Entrevista a *Pepino*, component dels conjunts musicals bascos Orreaga 778 i Afonia (19/VI/2007).

¹⁵¹⁸ “Kortatu. Entre el humor y la denuncia”, *Rock de Lux*, n. 19 (VI/1986).

¹⁵¹⁹ “RIP”, *Sintonía Rock*, p. 25.

¹⁵²⁰ “Aller y Oj!-V Asamblea”, *Zarata*, n. 4 (2008), p. 39.

¹⁵²¹ Vegeu C. Angulo, “Jarrai sustituye en Euskadi a los rapados”, *El País* (8/VII/1996) s. p. Determinats mitjans de comunicació també van difondre informacions en aquesta mateixa línia, vegeu S. S. E., “Territorios preferidos”, *ABC* (29/IX/1995) on s'afirmava: “Los *skins* no están presentes, o no existen, en Galicia, Extremadura, País Vasco, Navarra, Canarias y Castilla La Mancha”.

¹⁵²² En l'informe fet públic pel Ministerio del Interior el setembre de 1995 hi havia cinc autonomies on, segons l'ens governamental, no es tenia constància de la presència d'*skins*: Extremadura, Galicia, Euskadi i Navarra i Canàries, una dada errònia com es desprèn del present estudi, vegeu A. M. Yagüe, “La mitad de skins fichados son catalanes”, *El Periódico* (13/IX/1995), p. 15.

¹⁵²³ A. Furundarena, “La edad de la ira”, *El Correo Español* (8/IX/1995) s. p.

A la dècada dels noranta la presència *skinhead* a Euskadi va prendre embranzida, majoritàriament, per l'ascendent de l'estil entre els joves seguidors radicals dels clubs de futbol bascos.¹⁵²⁴ També influí en la seva expansió el seguit de concerts que s'organitzaren arreu de la geografia del País Basc.¹⁵²⁵ Emergí una nova generació d'*skins*, com explica un jove de Laudio: "En Bilbo y alrededores que yo sepa había *skins* en Santurtzi, Portugalete, Sopela, Durango, Laudio [...] La gente te miraba un poco como a un bicho raro, al llevar camisas de cuadros y te decían si eras leñador o que si ibas a pescar con los pantalones tan cortos y gilipolleces por el estilo".¹⁵²⁶ Fou l'època en que va aparèixer el *fanzine* no polític *The Face*,¹⁵²⁷ que segons el seu editor, pretenia "abrir las mentalidades de la gente: hablando sobre las conexiones del rollo *skinhead* con el movimiento *mod* y *hard-mod* y escribiendo sobre *punk 77*, *ska* e incluso grupos como Slade".¹⁵²⁸

El resultat de tot plegat fou que la presència *skin* a la primera meitat dels anys vuitanta, com acabem d'exposar, es reduí a poques desenes de joves que adoptaren aquesta estètica a Catalunya, el País Basc i Madrid. Aquestes tres àrees foren les primeres en constatar l'existència de joves que duïen el cap rapat i un abillament, encara aleshores, més proper al *punk* que a l'estereotip *skin* popularitzat a posteriori. La manca d'informació, la impossibilitat d'adquirir determinada roba o calçat i la dualitat existent llavors entre *punks* i *skins* – sovint difícils de dissociar estèticament – va afavorir la visibilització d'un híbrid, l'anomenat *skunk*, molt popular a l'època. Les bandes heterogènies foren usuals, convivint diàriament *skins* i *punks*.

Així, veure plegats caps rapats i crestes fou quelcom habitual, producte dels canals emprats per difondre l'estil, principalment la música *punk/Oi!*, on a més dels conjunts bascos anteriorment citats podem esmentar altres formacions com els catalans Skatalà, pioners en la fusió *punk/ska*,¹⁵²⁹ o Decibelios, que sense pretendre-ho es convertiren en el màxim referent musical del moviment *skinhead* estatal.

Les poques notícies que es tenien sobre l'estil provenien dels viatges que feren els primers *skinheads* a Gran Bretanya. Una d'aquestes estades fou realitzada el 1982 per Carles Treviño *Fray*. Durant el seu periple per terres escoceses va aprofitar per comprar música, roba i *fanzines* i entrar en contacte directe amb l'escena autòctona per conèixer de primera mà les darreres

¹⁵²⁴ Les graderies dels estadis foren un dels canals de difusió de l'estil, amb *skinheads* integrant les files de grups radicals com Herri Norte Taldea (Athletic Club de Bilbao), Peña Mujika (Reial Societat) o Indar Gorri (Club Atlético Osasuna). Un d'aquests joves explica com va conèixer l'existència de l'estil: "En mi caso, dos vías. Una la música. Y más en concreto gracias a Kortatu, Baldin Bada, y más tarde los Decibelios. Y la otra vía, en las gradas de Atotxa (antiguo campo de fútbol de la Real Sociedad), en el fondo de Mujika [...] empecé a ver *Bombers*, pelo corto y bronca detrás de la portería", entrevista personal a *Pepino*, component dels conjunts musicals bascos Orreaga 778 i Afofia (19/VI/2007). Per aprofundir en la gènesi dels mateixos vegeu C. Viñas. *El mundo ultra. Los radicales del fútbol español*, Temas de Hoy, Madrid, 2005.

¹⁵²⁵ Com les visites dels conjunts britànics Red Alert i Red London al pub La Katrena de Barakaldo, l'actuació dels anglesos The Crack i els alemanys Oxymoron a Txiberri el 5 de setembre de 1998 compartint escenari amb les bandes basques Iskanbila, Lager 33 i Izenik Ez o les successives actuacions d'Angelic Upstarts a la sala Yoko Lennon's de Bilbao el 1986 i, anys més tard, a la sala Jam de Bergara. Totes elles van prendre el testimoni del conjunt londinenc The Business que actuà al frontó d'Alonsotegi juntament amb Iskanbila en un concert organitzat per Herri Norte Taldea [HNT] i l'assemblea de joves local el 25 de maig de 1996.

¹⁵²⁶ Entrevista a Iñigo Alaña, veterà *skinhead* basc (11/III/2008).

¹⁵²⁷ Originari de la localitat d'Algorta, on residia un dels seus redactors, Asier Aramendia, que s'encarregava de la maquetació i dels articles sobre música *Oi!* L'altre responsable de la publicació era un *skin* barceloní anomenat Víctor que s'ocupava ressenyar grups *ska*. La seva línia editorial, allunyada de qualsevol plantejament polític, diferia de l'altre capçalera biscaïna de l'època *Dr. Skinhead*. El 1993 va publicar tres números abans de desaparèixer.

¹⁵²⁸ À. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 314.

¹⁵²⁹ El 1987 van enregistrar i auto produir la maqueta *Fent d'Aquí* (Skamarlà records, 1987), reeditada en vinil el 1991 de la mà del segell Sock It records vinculat al *skazine* de Barcelona *Fuentes Bien Informadas* (FBI) i distribuït per Semaphore.

novetats o les tendències estètiques del moment.¹⁵³⁰ En la mateixa línia, Pepe Arriols, baixista de Tercera Guerra Mundial, explica com aconseguien en aquella època les darreres novetats discogràfiques del mercat: “Yo estuve viviendo dos temporadas en Londres en *squatters* con colegas *punks* vascos, de Barcelona y Madrid que éramos los que nos buscábamos la vida por allí, pillábamos información y música y posteriormente la llevábamos a casa. Otra forma era esperar que alguien fuera a Londres para pedirle música o ropa que no había aquí”.¹⁵³¹ Com descriu Mark M. Brown, responsable del segell Bronco Bullfrog:¹⁵³²

L'any 1984 vaig entrar en contacte per primer cop amb el moviment *skinhead*. Aleshores la informació ens arribava a compta gotes, gairebé no hi havien *fanzines* i els únics *fanzines* que aconseguíem eren de l'estranger. Ens cartejàvem amb *skins* d'altres països i així poc a poc vam anar aprenent sobre música, vestimenta, etc... A les tendes [sic] normals de música no podies comprar la música que t'agradava i aprofitaves viatges a Londres per comprar-te discs i roba [...] una altra opció era comprar per correu a Londres (Cutdown, Merc...).¹⁵³³

Ràpidament l'estètica es va difondre a ciutats de l'Estat com Sevilla o València, a zones com Galícia i a d'altres petites localitats gràcies als concerts de grups com Kortatu i Decibelios. També foren cabdals les gires internacionals de grups forans, que actuaven a ciutats com Madrid i Barcelona.¹⁵³⁴ Amb la seva imatge, seduiren a una jove audiència poc acostumada a *looks* extrems i sons radicals.¹⁵³⁵ Les colles de *punks* i *skins* es convertiren en seguidors dels grups pioners *punks* autòctons, com Decibelios, els també catalans La Banda

¹⁵³⁰ Domènech, company de Treviño al grup Decibelios, explica com fou aquest qui “va anar de viatge a Londres i li vaig dir que em portes unes botes, també va ser qui em va dur la samarreta de *Clockwork skin*”. Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (3/III/2009).

¹⁵³¹ “III Guerra Mundial: Charlando con Pepe Arriols”, *Zarata*, n. 1 (2005), p. 20.

¹⁵³² De pare eivissenc i mare anglesa, de ben jove s'interessa pel *punk* descobrint l'estil *skinhead* i els altres gèneres musicals que aquest adoptà. *Skanky*, com se'l coneixia popularment a la dècada dels noranta, s'inicià en la música tocant la guitarra, primer, al grup NPI i, posteriorment, amb Batallón de Castigo (no confondre amb la banda RAC del mateix nom), amb els que va guanyar el Concurs de Rock d'Eivissa. Fou un dels conductors del programa *Kolpez Kolpe*, a posteriori anomenat *Oker Nago*, en una emissora local de l'illa. A partir de finals dels anys vuitanta es dedicà a l'edició de *fanzines* en llengua anglesa com *Skinhead Scene & Rudies*, que durant dos anys informà sobre música jamaicana i *punk/Oi!* i fou pioner en promoure SHARP a l'Estat. El desembre de 1992 edità una nova capçalera, *Bronco Bullfrog*, també en anglès i inspirada en el film homònim dirigit per Barney Platts-Mills el 1969, al que va seguir la seva seqüela *Teenage Warning*, confeccionada conjuntament amb Johan Van Mieghem del *fanzine* belga *Skoink*. Brown fou també el responsable del butlletí TASH (*Truth About Skin Heads*) i del diari gratuït *Street Music*. El 1997 edità el llibre de fotografies *Cream of the Crops* i dos jocs de postals, una amb fotografies de bandes *Oi!* i una altra amb imatges de l'esmentat *photobook*. Creà la seva pròpia distribuïdora *Runnin Riot* amb la que edità diverses referències, inicialment conjuntes amb el segell britànic Step 1, sota la marca Bronco Bullfrog Records. Anys més tard impulsà l'edició del diari *Street Music* i, quan aquest va desaparèixer, col·laborà en l'edició del diari gratuït *Voices* (impulsat des de la botiga *Outline* de Barcelona per *Bolicho* i Pep Val el 2002). La desacceleració de les vendes de discs motivaren la diversificació de les activitats de Bronco Bullfrog, com la distribució de roba de marques com *Hooligan wear* o *Trashmark* i la publicació de llibres a través de l'editorial *Street Music Publishing*. Vegeu “Bronco Bullfrog”, *Street Kids*, n. 1 (1995), p. 3-6 i “Mark Skanky”, *Cocoliso*, n. 4 (XII/1997), p. 5-6.

¹⁵³³ Entrevista publicada a *100% papel del WC*, n. 2 (2001?), p. 38.

¹⁵³⁴ El maig de 1978 Iggy Pop va actuar a Espanya acompanyat per la *Sonic Rendez Vous Band* (formada pel guitarrista de MC5, Fred *Sonic* Smith, Scott *Rock Action* Ashentohn, antic bateria dels *Stooges*, i un altre ex integrant de l'antic grup Scott Thurson). Posteriorment, ja als anys vuitanta, grups com *Exploited* o *Anti Nowhere League* van actuar a localitats del País Basc com Elorrio, mentre Ramones actuava a la Festa del Treball del PSUC el 1979; *Siouxsie & the Banshees* tocaven a la sala Barceló de Madrid, *UK Subs* inaugurava la programació de concerts a *Rockola* l'1 d'abril de 1981 i, anteriorment, *Ultravox* i *Blondie* havien tocat en l'edició del festival *Canet Rock'78*.

¹⁵³⁵ A partir de mitjans dels anys vuitanta, els mitjans de comunicació començaren a difondre les primeres informacions sobre els *skins*, com evidencia el següent fragment que detalla la indumentaria d'aquests caps rapats locals: “Los *skins* visten pantalón muy ceñido y un poco corto para que se vean las botas, que son tipo militar, preferentemente inglesas, que compran directamente en Londres o se hacen enviar por correo [...] camisetas y tirantes, pero de media pulgada, se compran igual en el extranjero que en Barcelona. Más complejo es el tema de la cazadora. Las más preciadas son las de las fuerzas aéreas inglesas o norteamericanas [...] el cabello lo llevan cortado al cero, doble cero o uno. Las patillas largas”, a “Bailan una danza de esclavos jamaicanos”, *El Periódico* (18/VII/1986) s. p.

Trapera del Río, els bascos RIP, MCD¹⁵³⁶ i Cicatriz, que van gaudir d'un important seguiment per part dels primers *skins* bascos, o els ja esmentats Kortatu.

A altres territoris de l'Estat la imatge *skin* també es va assimilar per la proliferació de concerts de grups com Decibelios. A Saragossa, on actuaren a finals de març de 1984 dins la Iª Muestra Pop-Rock y Otros Rollos de Zaragoza (celebrada al Pavelló Francès de l'antiga Fira de Mostres de la ciutat),¹⁵³⁷ l'estada dels components del grup i els seus seguidors va donar a conèixer la seva estètica en els cercles *punks* locals, d'on sorgiren els primers *skins* aragonesos. Tres mesos després, el 16 de juny de 1984, Decibelios tornaria a actuar a Saragossa en motiu d'un concert antimilitarista celebrat al barri de San José.¹⁵³⁸ En aquella ocasió compartiren escenari amb els també catalans Shit SA i conjunts locals com els *rockabillys* Golden Zippers i els *punks* Cocadictos, Vómito Social i IV Reich. Arran d'aquestes actuacions en comú s'establí una relació de germanor entre els membres de Decibelios i els integrants de IV Reich, "de aquí surgió una amistad entre IV Reich y Decibelios que hizo que Fray muchas veces estuviera por Zaragoza, al igual que alguna componente de IV Reich por Barcelona".¹⁵³⁹ Aquest fet afavorí l'intercanvi de referents musicals i l'extensió de la música *Oi!* i l'estil *skinhead* entre els joves aragonesos.

L'altre gran referent musical dels primers *skins* estatals, Kortatu, també actuà en aquells anys a Saragossa. Prèviament ho havien fet a Osca, el 8 de febrer de 1986 juntament amb els vitorians Cicatriz. La seva primera visita a la capital aragonesa fou el 14 de març de 1986 quan els d'Irun compartiren escenari amb La Polla Records. El 26 d'abril del mateix any oferiren un concert a la localitat saragossana de Tarazona. Posteriorment, el 17 de juny de 1987 tocaren davant una audiència configurada per *punks*, *rockers* i els primers *redskins* locals en les festes del barri de Torrero de Saragossa. 9 dies més tard, oferiren el seu darrer concert en terres aragoneses, el 26 de juny a Jaca (Osca).

A partir de 1986, coincidint amb les primeres concentracions *mods* celebrades a Saragossa,¹⁵⁴⁰ es gestà un nucli format per uns 40 joves sorgit d'aquests cercles. El seu punt de reunió habitual fou el Bar Cuadrícula. Del mateix sorgiren conjunts com Los Modos o Imágenes de Archivo, a més dels primers *skinheads* locals. En definitiva, fou a través de la música i la seva

¹⁵³⁶ Com afirma Niko, un dels seus membres en una entrevista: "El movimiento *Oi!* y el rollo *skinhead* nos tocó de cerca en MCD, ya que tuvimos estrechas relaciones con Decibelios de BCN. Nos gustan bandas como 4 Skins, Infa Riot, Cockney Rejects... Neil vestía de *punk* y *skin*, en Londres lo conocí de *skin*, según le diese la ventolera. Yo también lo hice una temporada", a "Motorsex", *Zarata*, n. 1 (2005), p. 34

¹⁵³⁷ Entre el 23 i el 25 de març, es programaren diverses activitats com els concerts de 51 bandes, entre les quals trobem als barcelonins Decibelios a banda de conjunts locals com IV Reich, Cocadictos, Spansuls, Deshechos Humanos o Vómito Social entre d'altres. El recinte, al que s'aproparen 25.000 visitants, albergà diversos *stands* com el d'*Exposiciones y Venta de Cosas de Zaragoza* que oferia *fanzines*, còmics o música; a més d'altres d'escultura, disseny o fotografia. Les jornades van comptar amb el patrocini de la Delegació de Joventut de l'Ajuntament de Saragossa i la col·laboració de la Direcció General de la Joventut del Ministeri de Cultura, la Diputació Provincial de Saragossa o la Delegació de Cultura Popular i Festejos. Vegeu DD. AA., *Zaragoza Rebelde: Guía de movimientos sociales y antagonismos 1975-2000*, Colectivo ZGZ Rebelde, Saragossa, 2009.

¹⁵³⁸ Segons diversos testimonis, entre el públic del mateix es constatà la presència d'alguns *skins* desplaçats des de Barcelona, amics i seguidors de Decibelios, i dels primers *skinheads* aragonesos.

¹⁵³⁹ Entrevista a *TheYoungOnes*, *skinhead* saragossà que adoptà aquest estil als anys noranta (10/VII/2009).

¹⁵⁴⁰ La primera de les quals, presentada sota el lema *La Primera Acción Modernista de 1986* pel Shake & Shout Club, es va dur a terme els dies 3, 4 i 5 de gener de 1986. El programa d'actes comptà amb concerts de grups com els barcelonins Negativos, els madrilenys Pánico Speed, els catalans Kamenbert i els conjunts locals Imágenes de Archivo i Los Modos, que actuaren a locals com Auditorium i Cuadrícula. A més a més, s'organitzà una exposició de *fanzines*, un còctel i una festa de comiat als participants. La majoria de joves que acudiren a les concentracions saragossanes provenien del País Basc i Madrid.

difusió, gràcies a emissores autogestionades pioneres com Radio La Granja,¹⁵⁴¹ com l'estil es va propagar entre el jovent aragonés.

A València els primers *skinheads* també apareixeren vinculats a l'ambient *punk* de la ciutat. Emergiren, fins i tot, abans de l'eclosió de Decibelios, integrant conjunts com Acción Directa o NES [Nuevo Ejército de Salvación].¹⁵⁴² La seva convergència amb l'escena *punk* local els relacionà també amb bandes com Guerrilla Sub, Interterror o, a posteriori, La Resistencia. En aquella època a la capital del Túrria hi havia certa rivalitat entre els *mods* i la resta de joves adscrits a estils juvenils com el *rocker*, el *punk* o l'*skin*. Les batusses entre bandes eren freqüents, com els aldarulls ocorreguts durant el concert que el conjunt asturià Los Ilegales oferí a la Plaça de Braus de València.

Al nord de la Península, a banda del País Basc, l'estil s'implantà a altres zones com Astúries. Els testimonis recollits apunten com l'aparició dels primers nuclis *skins* asturians sorgiren durant el bienni 1983-1984, principalment, a Gijón i la seva perifèria. La majoria d'aquests joves, d'entre 16 i 22 anys, que adoptaren l'estètica *skinhead* en aquell període procedien del *punk*. Van tenir coneixement de l'existència de l'estil durant el compliment del servei militar a ciutats com Barcelona, València o Madrid. Cal matisar, però, que no parlem de cap grup nodrit, ans al contrari, el número d'*skins* a Gijón i Oviedo el 1985 no superava la desena,¹⁵⁴³ “escuchaban *ska* del sello Two Tone y tenían por estandarte al grupo Decibelios. Poco después adorarían a Kortatu, pero siempre manteniendo por encima la devoción por el grupo catalán”.¹⁵⁴⁴ Com hem documentat amb anterioritat, Decibelios fou un dels màxims difusors de l'estil arreu de l'Estat. Així fou també en el cas asturià. El 26 de juny de 1985 la banda catalana actuà a la Plaça de Braus d'Oviedo, “reuniendo en el coso a todos los *skinheads* asturianos, jóvenes de las citadas ciudades y de otros puntos de Asturias como Langreo”.¹⁵⁴⁵ Els pocs *skins* asturians es juntaven en aquella època amb joves *mods* que com ells provenien del *punk*, amb els quals compartien gustos musicals i estètics. De fet, com rememora un dels integrants d'aquestes colles: “La gente pensaba que éramos todos *skins*, ya que cuando no llevábamos parka no nos distinguían, todos llevábamos el pelo extremadamente corto, polos o camisetas Fred Perry y Lonsdale, Levi's, botas Doc Martens, cazadoras de piloto ('bombers')... Se puede decir que sólo nos distinguíamos por los tirantes y algunos de los parches y *badges*, ya que coincidíamos en muchos gustos musicales y escuchábamos juntos, en el mismo bar, a grupos como The Specials, Madness o Cockney Rejects. Luego las cosas fueron cambiando”.¹⁵⁴⁶ Ideològicament, com a la resta de l'Estat, els

¹⁵⁴¹ Emissora lliure fundada el 1985 al barri de San José de Saragossa. Fou pionera en la radiodifusió de grups *punk* a la capital aragonesa. Va ser clausurada el 1986 arran del seu posicionament a favor dels treballadors vaguistes de l'empresa d'autobusos Transportes Urbanos de Zaragoza SA [TUZSA], que des de 1982 era l'empresa concessionària del servei de transport urbà contractada per l'Ajuntament de Saragossa. Durant els dies que va durar la vaga indefinida convocada pels conductors d'autobús, aquests foren substituïts per soldats de l'exèrcit. Posteriorment, va retornar a l'activitat i, anys més tard, va iniciar les seves emissions via internet. Una altre de les emissores lliures que va ajudar a difondre gèneres com el *punk*, el *reggae* i el *hardcore* fou Onda Vorde (en antena entre 1986 i 1989 fins que fou clausurada per agents de la Unidad de Vigilancia Especial [UVE] de la Policia Municipal), un dels seus programes *Terrenos Fanganosos* fou clausurat per agents de la UVE. Aquesta unitat policial, creada el 1980, va desaparèixer el 1993 donant lloc a la Unidad de Protección Ciudadana.

¹⁵⁴² Banda valenciana que edità una maqueta. En la seva segona etapa, estiísticament més apropada al rock, incorporà a *Willy*, cantant d'Interterror, a la formació. Durant aquest període enregistraren un Ep (Rabia records).

¹⁵⁴³ Els residents a Gijón eren més adults que els seus homònims d'Oviedo, a més, manifestaren comportaments violents i un progressiu alineament vers postulats ideològics.

¹⁵⁴⁴ Entrevista a *Martin*, veterà mod asturià en actiu durant la dècada dels vuitanta (7/III/2009).

¹⁵⁴⁵ Testimoni aportat pel periodista estudiós de l'estil *mod* Pablo Martínez Vaquero (9/IV/2008).

¹⁵⁴⁶ En aquells primers anys d'implantació de l'estil a Astúries fou habitual que “algunos *skins* (casi todos habían sido *punks*) llevaban por entonces algunos *badges* [insignies] con símbolos nazis, pero sólo era por pura provocación social y por mimetismo con los primeros *punks* británicos. No obstante, alguno de los *skins* llegó a tatuarse incluso una

skins asturians tampoc es posicionaren políticament. En aquells anys, tant *mods* com *skins*, lluien banderes espanyoles brodades a les jaquetes com “una manera de imitar lo que hacían los británicos con la Union Jack”, tot i que “esta costumbre comenzó a decaer rápido, tras los primeros contactos con otros jóvenes de otros puntos del Estado, sobre todo vascos y catalanes”.¹⁵⁴⁷

A l'extrem oest de la Península l'estil va irrompre a meitats dels anys vuitanta. Galícia fou un dels territoris on aquest s'implantà. L'epicentre de l'anomenada “escena *skinhead*” gallega fou, sense cap mena de dubte, Vigo. En aquesta ciutat costanera de les Rias Baixas la imatge *skin* arribà mitjançant, un cop més, el *punk*. En aquells anys, com descriu un testimoni, “eran muy pocos los *skinets* [sic] locales (3 ó 4) y recuerdo que se juntaban en un bar que aún existe y que se llama ‘O Batallón’, donde había un catálogo de Martens colgado de la pared. Allí se juntaban los pelados y los *punks* y pedían botas por correo a UK”.¹⁵⁴⁸ Alguns d'aquests pioners com Xabi formaren part del conjunt musical Desvirgheitors, el primer grup galleg *punk/Oi!* L'escassa presència *skin* a Galícia, a banda del nucli vigués, es reduïa aleshores a “un par de *skins* en Ferrol (a finales de los 80), y algunos *punkis* y 1 pelado y 2 peladas por Ourense”. Com en altres parts de l'Estat, *skins* i *punks* es relacionaven sense distinció, escoltàven la mateixa música, des de grups de Rock Radical Basc fins a bandes *Oi!* com 4 Skins, The Oppressed, Oi Polloi, Cockney Rejects o The Exploited, passant per grups estatals com Decibelios o conjunts d'*ska* 2Tone britànics. A Vigo la majoria d'aquests *skins* i *punks* es reuïen a establiments com l'esmentat Bar Batallón o el Bar Concello, “lugar de diversas peleas y polémicas con los dueños, que estaban al lado del callejón de la calle Lepanto”.¹⁵⁴⁹ Alguns dels seus clients habituals formaren grups musicals *punk/Oi!* com Triunfos Copas, Kruce de Kables o els anteriorment anomenats Desvirgheitors.

Com acabem de constatar, l'estil finalment es va acabar implantant a la majoria de territoris de l'Estat. Barcelona i la seva perifèria urbana, amb ciutats com Santa Coloma de Gramanet¹⁵⁵⁰ o Badalona, esdevinguè, però, l'epicentre del que popularment es conegué com a “moguda *skin*”. En definitiva, a la dècada dels vuitanta Barcelona esdevingué “la ciutat *skinhead* per excel·lència. A cap altre lloc de l'Estat no hi haurà un nombre tan elevat de caps rapats com a la Ciutat Comtal, des d'aquell moment clar referent per als *skins* de tot el país”.¹⁵⁵¹ Madrid, encara immersa en els darrers espeternecs de la *Movida*, va anar a remolc del que s'anava configurant a la capital catalana. Només assolí un cert protagonisme i rellevància durant la segona meitat dels anys vuitanta,

esvástica que dos o tres años después intentaría cubrir con otro *tattoo* [...] no había fondo político ni actitud intolerante, de hecho, y como muestra de la empanada estética de aquellos años, más de uno de estos llevaba en la misma cazadora un símbolo anarquista al lado de otro nazi [...] por entonces (1984-1985) aún no se conocía con propiedad el ‘*spirit of 69*’, del que se sabía muy poco”, testimoni aportat per Pablo Martínez Vaquero (9/IV/2008).

¹⁵⁴⁷ Testimoni aportat per Pablo Martínez Vaquero (9/IV/2008).

¹⁵⁴⁸ Entrevista a Sime Cantó, *skinhead* vigués coeditor del *fanzine United Skins* i cantant del conjunt musical Keltoi! (22/VI/2007).

¹⁵⁴⁹ Aquest carreró de Vigo, on els *punks* i *skins* locals es reunien per beure i passar l'estona, va aparèixer en el programa televisiu d'entrevistes que conduïa el periodista andalús Jesús Quintero en que conversà amb Jon Manteca Cabañes *El Cojo Manteca*, *punk* basc que es feu popular gràcies a la seva intervenció en la manifestació estudiantil celebrada el 23 de gener de 1983 a Madrid, on amb una de les seves crosses va trencar diversos rètols i mobiliari urbà. En el vídeo que il·lustrava l'entrevista, a banda d'imatges del grup *punk* britànic The Exploited, es difongueren escenes dels *skins* i *punks* viguesos a l'esmentat emplaçament. Anys més tard, el mateix carreró fou escollit pel conjunt *Oi!* vigues Keltoi! per realitzar una sessió fotogràfica promocional pel seu disc *Casco Vello* (Bronco Bullforg, 1998) en homenatge a la aquella generació *punk/skin* pionera a la ciutat. Entrevista personal a Sime Cantó (22/VI/2007).

¹⁵⁵⁰ Els primers *skins* d'aquesta localitat sorgiren a inicis dels anys vuitanta, com descriu un d'ells: “No nos identificamos como puramente *skins*, somos peña *oi* que abarca *punks*, *skins*, skatalíticos y demás gente de mal vivir. Antes del 82 la mayoría éramos *punks*”, a “Entrevista Pisando Fuerte”, *Egin* (1986) s. p.

¹⁵⁵¹ C. Viñas, *Botas y tirantes. Una historia de Decibelios*, Street Music, Eivissa, 2006, p. 24.

coincidint amb l'aparició dels primers caps rapats amb lligams amb l'extrema dreta.

Els còmics, com el *Rollo Enmascarado* (esquerra) i les revistes com *Star* o *Vibraciones* (esquerra) foren decisives a l'hora de difondre el moviment contracultural gestat als Estats Units.

Pocs mesos abans de la signatura dels Pactes de la Moncloa (damunt) el sindicat llibertari CNT organitzà un miting massiu a les fonts de Montjuïc de Barcelona l'estiu de 1977 (dreta).

LA VANGUARDIA ESPAÑOLA

Tras la destrucción de la "Scala"

Detención de presuntos autores y cómplices

MANIFESTACION 15 ENERO 11 HORAS

Punto concentración ATARAZANAS

CONTRA LA REPRESION POR LA AMNISTIA LABORAL

EN SOLIDARIDAD CON EMPRESAS EN LUCHA LIBERTAD SINDICAL

CNT - AIT AUTORIZADA

NO AL PACTO DE LA MONCLOA

EL PAIS

Valencia, tomada por fuerzas del Ejército después de que el general Milans decretara el estado de excepción

El intento de golpe de Estado, en vías de fracaso

Editorial "Con la Constitución", en página 8

LA VANGUARDIA ESPAÑOLA

EN "SCALA" DE BARCELONA MUERTE Y DESTRUCCION

Guardias civiles rebeldes se hacen fuertes en el Congreso y mantienen como rehenes al Gobierno y al Parlamento

BASTA DE MONTAJES POLICIALES LIBERTAD PRESOS SCALA PRO - PRESOS CNT

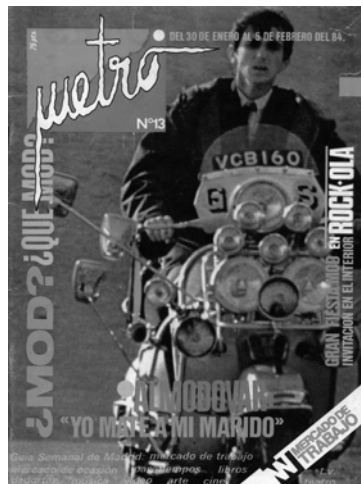
Els fets ocorreguts després d'una manifestació llibertària a Barcelona, coneguts com el Cas Scala (esquerra), provocaren el declivi del moviment anarquista. Tres anys després el tinent coronel de la Guàrdia Civil Antonio Tejero (damunt) irrompia al Congrés dels Diputats en el que fou un intent frustrat de Cop d'Estat, el 23-F.

Fanzines com el basc *Destruye!!!* (damunt) foren els veritables difusors dels estils juvenils post Transició a l'Estat.

Rockers (damunt dreta), *mods* i *punks* (dreta) foren els estils pioners apareguts a inicis dels anys vuitanta. Cartell dels grups *punk* Kortatu i Vulpe a Bilbao (damunt).

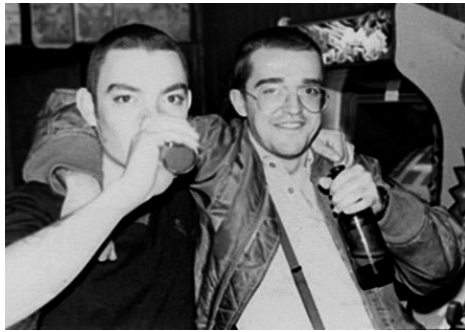
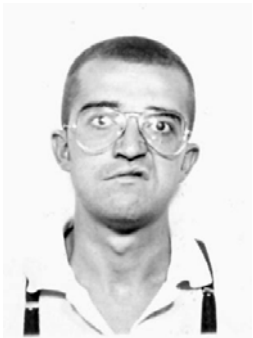

Revista *Metro* (esquerra) de Madrid que fa referència als *mods* locals reproduint una imatge del protagonista del film *Quadrophenia*.

Uns adolescents Brighton 64, conjunt *mod* barceloní (damunt). L'aparició de joves *mods* també fou constatable a Madrid on toparen violentament amb les bandes de *rockers* locals (dreta).

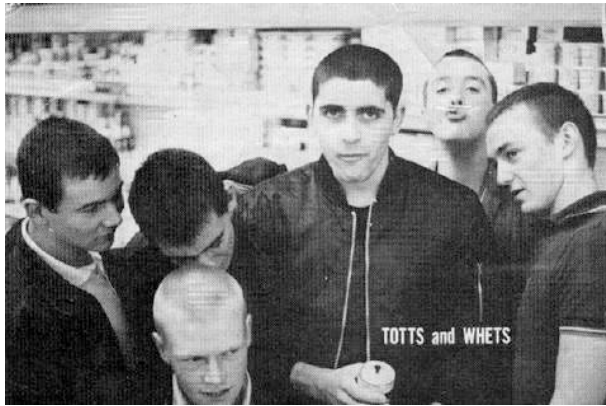

Enric Quique Gallart (damunt esquerra), habitual dels cercles *punk* de Barcelona esdevingué el primer *skin* de la ciutat després de conèixer l'existència de l'estil mitjançant un amic francès (damunt). Reproducció d'un dels primers articles sobre *skinheads* aparegut a un *fanzine* barceloní a inicis dels anys vuitanta (dreta).

Carles Fray Treviño (damunt i dreta), a posteriori cantant del conjunt *punk/O!* Decibelios (sota), fou un altre dels primers *skins* barcelonins. Cartell d'una de les actuacions de Decibelios a Barcelona (sota dreta).

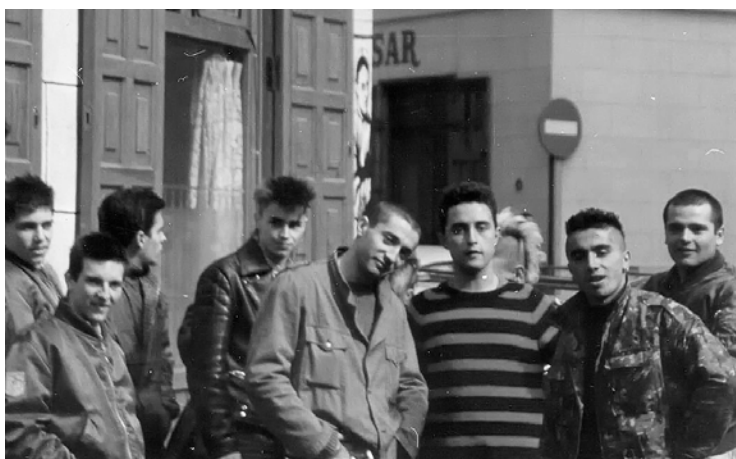

Fotografia apareguda a un disc de Madness (damunt) que donà a conèixer l'estil *skin* entre els joves barcelonins. Iconografia dels *skins* de Barcelona a inicis dels anys vuitanta.

Skins de Santa Coloma de Gramanet (damunt). Portades dels primers *fanzines skinheads* colomencs (dreta).

Skins i *punks* madrilenys de l'anomenada colla de Porrones a inicis dels anys vuitanta (damunt).

Pedro Pico i Pico Vena, còmic obra del dibuixant Carlos Azagra que popularitzà els estils *punk* i *skin* des de les pàgines de la revista *El Jueves*.

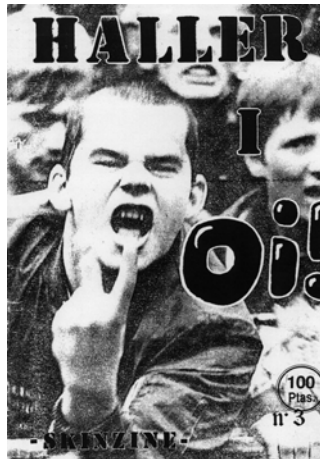
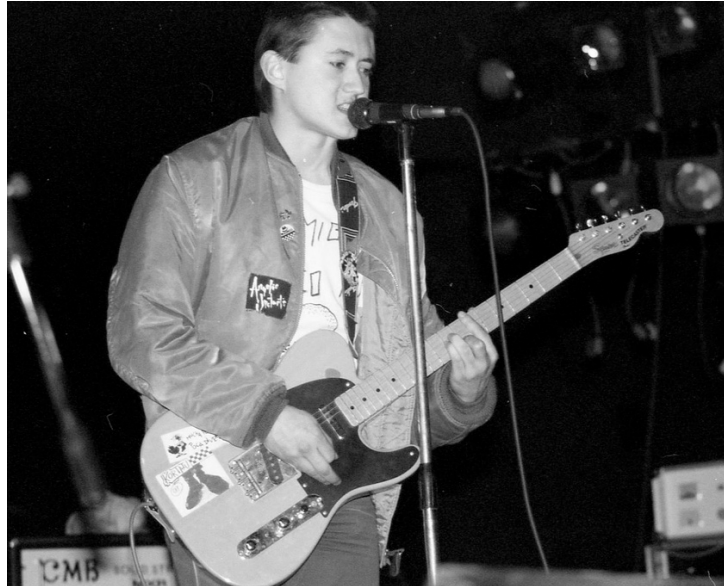

Imatges dels primers skins madrilenys a inicis dels anys vuitanta (dreta) cedides pel seu autor, el fotògraf Miguel Trillo.

Un jove Fermín Muguruza (dreta) tocant la guitarra en un concert de Kortatu. Portades de fanzines skins bascos (sota) i adhesiu editat per l'skinzine Haller i Oi! (damunt).

Portada del disc recopilatori basc *Condenados a luchar* (esquerra) i logotip del conjunt punk valencià Nuevo Ejército de Salvación [NES] (dreta).

6. LA POPULARITZACIÓ DE L'ESTIL *SKIN*, DINÀMIQUES AUTÒCTONES

Després d'exposar com l'estil *skinhead* evolucionà arran de la seva fragmentació producte de la seva politització, tot seguit analitzarem com aquest s'expandí arreu de l'Estat. Arran de la irrupció de les bandes de caps rapats ultradretans l'estil es dividí en dues realitats contraposades: d'una banda l'anomenada escena *skinhead* i de l'altra la que articularen els caps rapats neonazis. Ambdues coexistiren en paral·lel i esdevingueren els dos vessants antitètics d'un mateix univers.

Una vegada explicitada com es produí l'eclosió del corrent rapat neonazi i en quines zones aquest s'implantà, a continuació ens centrarem en l'evolució del vessant original de l'estil: els *skinheads* no racistes. Això ens permetrà conèixer les diverses dinàmiques locals existents i saber com l'estil evolucionà d'ençà el procés de politització que l'abocà a la segmentació.

L'ESTIL AL PAÍS VALENCIÀ, D'ALTERNATIU A DESPOLITIZAT

Una de les zones amb una presència *skin* més rellevant fou el País Valencià. A la costa llevantina l'evolució de l'estil obeí a una dinàmica específica. A la dècada dels noranta, aquest es desenvolupà configurant un localisme autòcton que li atorga unes especificitats úniques respecte a les concrecions implantades a la resta de l'Estat.

Després del sorgiment de la generació pionera d'*skins* valencians, al voltant de 1987 es concretà un primer nucli de *redskins* locals format per nois més joves. Com rememora un d'ells:

Kortatu era nuestra guía. Poco a poco fuimos tomando conciencia de la cultura *skin* a través de la 2Tone y de vídeos que traía algún colega, algún *fanzine*, etc. Había muy poca información y andábamos muy perdidos (chaquetas coreanas a modo de bombers, botas militares, etc.) Poco a poco fuimos aprendiendo.¹⁵⁵²

En aquell període, com acabem de constatar, la difusió de l'estil es va veure fomentada per diversos factors, des de l'aparició dels primers *fanzines* valencians fins la propagació de la música jamaicana. Afavorida, com a la resta de l'Estat, per l'èxit dels grups britànics del segon *revival ska*, l'anomenada *2Tone Era*.

Entre els mitjans que facilitaren la propagació dels ritmes caribenys a València destacà la ràdio. Una de les emissores pioneres en aquest aspecte fou Ràdio Funny,¹⁵⁵³ que retransmetia des de 1986 pel dial 105,3 de la freqüència modulada. Un dels primers programes d'aquesta ràdio lliure fou "Un

¹⁵⁵² Entrevista a *Andy Capp*, *skinhead* valencià en actiu als anys noranta (21/VII/2009).

¹⁵⁵³ Emissora lliure creada el 1986 a València. El 8 de desembre d'aquell any va iniciar la seva programació amb la pretensió de promoure propostes culturals i musicals que no trobaven espai en les radioformules comercials.

Ritmo Legendario”, espai de *ska* i *reggae* que conduïen dos *skins* locals cada dissabte per la tarda. Anterior a aquest fou el programa “La Onda Jamaicana” que cada diumenge al migdia s’emetia per Ràdio Klara.¹⁵⁵⁴ Antecedent d’un altre dels difusors d’ambdós gèneres, el *fanzine Onda Jamaicana*. Primera publicació dedicada a la música jamaicana apareguda a València a inicis dels anys noranta de la mà dels *mods* Ignacio Nacho Camales Aguilar i José Bob Gómez, presentadors també de l’espai radiofònic homònim.¹⁵⁵⁵ Una capçalera que, com els seus responsables indiquen, es centrà exclusivament en els ritmes caribenys dels anys seixanta: “Onda Jamaicana va a lo auténtico, a las auténticas ‘roots’ de las más profundas entrañas de nuestra isla favorita”.¹⁵⁵⁶ Com indica un dels conductors del programa “Un Ritmo Legendario”: “Uno era más dedicado al rollo *skin* y el *ska*, *early reggae*, 2Tone, *revival*, etc [...] El otro se llamaba Onda Jamaicana y estaba más orientado al *reggae*, especialmente el *roots*, pero prestaba atención al *ska* 60 y el *early*. Era más purista en el sentido jamaicano, el nuestro era más *skin*”.¹⁵⁵⁷

La germanor establerta entre els nuclis *mod* i *skin* locals es concretà en la creació de l’associació Trojan Drinkers,¹⁵⁵⁸ que edità un butlletí anomenat *Trojan Drinkers Newsletter* que s’encartà amb *Onda Jamaicana*.¹⁵⁵⁹ Els seus integrants definiren l’agrupació com “una asociación de ámbito *Mod/Skinhead* que intenta reivindicar la originalidad de los primeros *Skinheads* y la autenticidad de los llamados *Hardmods*”.¹⁵⁶⁰ Alguns dels seus integrants, apassionats de les escúters que formaren l’Andy Capp Scooter Club,¹⁵⁶¹ foren fundadors de la primera cèl·lula SHARP valenciana deslligada, inicialment, de qualsevol plantejament ideològic.¹⁵⁶²

A la ciutat del Túria es gestà una reduïda però activa escena local. D’aquest entorn sorgiren *fanzines* com *L’Horta Rasta*, aparegut el 1992. A més s’organitzaren concerts de bandes *reggae* locals com Jah Macetas i s’expandí el gènere gràcies a establiments com Negril Shop.¹⁵⁶³ L’interés creixent pels diversos gèneres afavorí la gestació d’un nucli autòcton de seguidors dels ritmes jamaicans que impulsaren diversos projectes. Un d’ells fou la distribuïdora València Ska Productions,¹⁵⁶⁴ que oferia la possibilitat d’adquirir *fanzines*, xapes i les darreres novetats discogràfiques mitjançant el seu catàleg de venda per correu.¹⁵⁶⁵ A més a més fou pionera en la programació de

¹⁵⁵⁴ A les darreries de la dècada dels noranta Ràdio Klara va emetre un altre programa relacionat amb la música jamaicana anomenat “El Sábado Skakeo”.

¹⁵⁵⁵ De la mateixa s’arribaren a editar 3 números, el primer dels quals es presentà en una festa organitzada pels seus editors al Bar Éxtasis, situat al número 21 del carrer Dr. Pallarés de València. A partir de 1994 es reconvertiria en la capçalera *Cool Street*, orientada vers gèneres de música negra com el *soul*. Una altre *fanzine* del període fou *Big 6*.

¹⁵⁵⁶ “Presentación”, *Onda Jamaicana* (1992?), p. 2.

¹⁵⁵⁷ Entrevista a Andy Capp (21/VII/2009).

¹⁵⁵⁸ Com explica un dels implicats: “Un día nos conocimos los miembros de los dos programas y empezamos a adentrarnos todos más y más en la música jamaicana, *ska*... Llegó a ser obsesivo. Nos movíamos entre dos ambientes, el ‘alternativo’ y el *mod*, aunque nos molaba este segundo. Y así un día nos empezamos a llamar la Trojan Drinkers Crew. Seguíamos con nuestros programas de radio, aunque Onda Jamaicana acabó desapareciendo. Un Ritmo Legendario aguantó hasta el 94”. Entrevista a Andy Capp (21/VII/2009).

¹⁵⁵⁹ El seu subtítol de fet era *Boletín dependiente de Onda Jamaicana*.

¹⁵⁶⁰ “The Trojan Drinkers Story”, *Black & White*, n. 2 (II/1992), p. 24.

¹⁵⁶¹ Aquest club *scooterista* fou l’organitzador durant tres anys del *ACSC Bankholiday*, un seguit de concerts i festes que comptaren amb la participació de diversos *mods* valencians i d’*skins scooteristes* procedents de localitats com Barcelona, Manresa o Guadalajara.

¹⁵⁶² “The Trojan Drinkers Story”, *Black & White*, n. 2 (II/1992), p. 24-26.

¹⁵⁶³ Establiment situat al número 13 del carrer Borrull de València.

¹⁵⁶⁴ Creada per tres *skinheads* locals, Xavi i Gemma Piqué (responsables de la botiga Up & Down) i Fèlix Bella.

¹⁵⁶⁵ Els productes que distribuïen també es podien aconseguir en establiments com Up & Down, propietat de dos dels integrants de la distribuïdora, situat al número 19 de Plaça Reina de València, o a altres botigues de música de la ciutat com Harmony o Akelarre.

concerts d'*ska* a València, com el que oferiren els barcelonins Skatalà a la sala Garage de la discoteca Pachá.¹⁵⁶⁶

L'altre fou SHARP L'Horta, primera secció valenciana d'aquest col·lectiu *skin* antiracista, creada a finals de 1991.¹⁵⁶⁷ La seva presentació pública es va dur a terme el 27 de desembre d'aquell mateix any al Bar Vito Lumbagui¹⁵⁶⁸ amb una *Festa Ska* amb PD's de música jamaicana.

La reduïda escena local s'amplià progressivament malgrat l'amplificació mediàtica de les accions perpetrades pels escamots rapats ultradretans. L'adscripció a l'estil d'*skins* més joves comportà la politització d'un determinat sector de SHARP, restant els més veterans aliens a qualsevol tipus d'ideologització. Aquesta segona generació *skin* antiracista, segons un dels promotors inicials de SHARP a València:

Eran unos *skins* medio jipis que llevaron el SHARP a un terreno político con una sorprendente corrección política. Total, que los primeros en hablar del SHARP fuimos nosotros y acabamos fuera del rollo y tildados de "apolíticos" [...] después de tantos años enfrentados a los nazis, llegaron unos niños y decidieron que ellos eran *skins* y nosotros amigos de los nazis.¹⁵⁶⁹

Les batusses i topades entre els *skins* locals i els caps rapats neonazis, vertebrats al voltant de l'organització juvenil neonazi apareguda a València el 1988, Acción Radical [AR], augmentaren considerablement durant el trienni 1991-1993. Això provocà l'alineament d'una part d'aquests *skinheads* antiracistes valencians vers l'extrema esquerra i l'independentisme català. D'aquesta manera fou com SHARP-L'Horta, un col·lectiu que inicialment refusà qualsevol mena de vincle polític, aglutinà *redskins* i *skins* antifeixistes.

Arran d'aquest auge de les activitats de l'extrema dreta a València es constituí l'anomenada Asamblea Antifeixista,¹⁵⁷⁰ vinculada al Kasal Popular.¹⁵⁷¹ Entre els diversos moviments socials de la ciutat que hi col·laboraren hi havia els membres de SHARP-L'Horta. Les tasques que desenvolupà l'Asamblea consistien "fundamentalmente, [se dedican] a organizar charlas y conciertos, a publicar panfletos y magazines, y a pintar murales en las paredes de los barrios".¹⁵⁷²

¹⁵⁶⁶ L'aflluència de públic a l'acte fou molt escassa. En una sala amb capacitat per 800 persones amb prou feines s'arribà a la trentena d'assistents. Segons un dels testimonis que hem compilat: "Lo de Skatalà fue muy duro, porque estos tíos palmaron pasta [...] Xavi y Gemma (de Maulets) se quedaron flipados con el boicot por parte del SHARP y adjuntos". Entrevista a Andy Capp (21/VII/2009).

¹⁵⁶⁷ A partir de 1996 aquesta secció fou responsable de l'edició del *fanzine Skin-Es*.

¹⁵⁶⁸ Local ubicat al número 28 del carrer de Dalt del barri del Carme de València que exercia com a punt de reunió habitual dels *skinheads* antiracistes de la ciutat. L'establiment inspirà un dels temes de la maqueta del conjunt local Skaparapid titulat "Ska en el Vito" editada el 1994.

¹⁵⁶⁹ Segons el mateix jove: "Nosotros no llevábamos el rollo apolítico de la peña de ahora. Ibamos de *skins* tradicionales, nuestras fiestas eran de *black music* y algo de *Oi!* tipo Business. Lo que pasa es que llevábamos muchos años y en ese tiempo hay gente que empieza contigo y acaba en el lado contrario, o al revés, peña que empezó de macarras y acabó con nosotros. Pero objetivamente, lo que hacíamos no dejaba lugar a dudas. Los programas eran de *ska*... y nunca tonteamos con gilipollices. Esto nos arrinconó cada vez más y mientras el SHARP vetaba a Zakarrak por el tema 'Skinhead Girl' y otro de Komando Moriles, nosotros nos volvíamos más cerrados en nuestra movida". Entrevista a Andy Capp (21/VII/2009).

¹⁵⁷⁰ Fou el resultat de la unificació de tres plataformes anteriors: l'Asamblea de Joves Antirepressió, Jóvenes Urbanos Antifascistas i el Col·lectiu Anti-repressió. Edità la publicació *Alerta Anti-Feixista*, que esdevingué portaveu del col·lectiu. Vegeu V. Montagud, "El resurgimiento de movimientos neonazis provoca la aparición de grupos antirracistas en Valencia", *Levante* (6/XII/1991) s. p.

¹⁵⁷¹ Situat al número 6 del carrer Flora de València, l'espai fou ocupat el 1991 i es convertí en un referent del moviment "okupa" de la ciutat. El 21 de desembre de 1996 fou desallotjat per la policia. Per aprofundir en la seva història vegeu F. Collado Cerveró, *Abriendo Puertas. Okupaciones en Valencia (1988-2006)*, La Burbuja, València, 2007.

¹⁵⁷² V. Montagud, "El resurgimiento de movimientos neonazis provoca la aparición de grupos antirracistas en Valencia", *Levante* (6/XII/1991) s. p.

El 1993 fou, però, un any colpidor pels *skins* antiracistes valencians. L'11 d'abril moria assassinat el membre de SHARP Guillem Agulló. Aquell mateix any, el 4 de desembre, moria també David *Davide* Ribalta, *skin* gallec de 24 anys resident a València integrant de SHARP-L'Horta i fundador de l'Assemblea Antifeixista.¹⁵⁷³ L'homicida fou Eugen Wegner, un *squatter* suís de pas per València que l'apunyalà durant la celebració d'unes jornades antimilitaristes que s'organitzaren al Kasal Popular durant una baralla sense que trascendís cap motivació política.¹⁵⁷⁴

La mort d'ambdós joves, tot i les mobilitzacions socials que desencadenaren, provocà un període d'incertesa entre els *skins* antiracistes integrats a SHARP. S'inicià una etapa de reflexió interna que acabà amb la disgregació dels seus membres, molts dels quals abandonaren l'estil. No fou fins a mitjans de la dècada quan emergí una nova generació *skin*, estretament lligada a l'eclosió de la música *Oi!* a la ciutat de València, que dinamitzà novament l'estil. Alguns d'aquests *skinheads* van prendre part en la fundació de Força Levante,¹⁵⁷⁵ grup radical de seguidors del Llevant UE. Foren els responsables de l'orientació antifeixista que caracteritzà la primera època d'aquest grup radical granota. Exerciren com a contrapunt dels caps rapats ultradretans que s'agruparen al voltant del grup radical del València CF Yomus, els quals posteriorment abandonaren l'estètica *skin* per formar un grup *casual*.

Altres projectes que eixiren a finals dels anys noranta de la mà d'*skins* al País Valencià foren publicacions relacionades amb les diverses seccions SHARP locals, com *Casual* des de Graó de Gandia, *Skin Es* de València, *Skinheads Arrels* d'Elx, *Força Skinhead* de Carcaixent o *Al Carrer* de Xàtiva, *fanzine* de SHARP-La Costera.

En l'extensió de l'estil *skin* al País Valencià als anys noranta fou determinant, com acabem de constatar, l'ascendent de la música jamaicana. L'increment de seguidors de la mateixa possibilità la celebració d'actuacions de bandes i solistes de renom internacional. A banda dels esmentats Bad Manners, als que ens hem referit quan detallavem els primers anys d'evolució de l'estil a Barcelona,¹⁵⁷⁶ un altre dels primers artistes en oferir un concert a València fou Desmond Dekker. El cantant jamaicà actuà el 3 de juny de 1992 a la sala Teatro de València davant 150 persones, entre les quals hi havien alguns *skinheads* locals.¹⁵⁷⁷

La popularitat de la música jamaicana induí la concreció de les primeres bandes autòctones del gènere com els conjunts *ska/punk* Skaparapid, Ki Sap¹⁵⁷⁸ o La Karraska, a més a més d'altres que experimentaren amb aquests

¹⁵⁷³ Nascut a Galícia el 1969, d'aquí que utilitzés el nom de *Davide*, quan era encara un infant la seva família es va traslladar a viure a Castelló. Posteriorment, aquesta emigrà a Alemanya, on Ribalta entrà en contacte amb l'entramat alternatiu i el moviment autònom i antifeixista. El 1986 retornà a València on establí la seva residència definitiva. El trasllat de les seves despulles fou finançat per les aportacions aconseguides per seccions SHARP d'arreu de l'Estat com Castilla, Ezkerraldea o Anoia, a més de les obtingudes per SHARP-L'Horta durant el concert en solidaritat amb la família de *Davide* celebrat el 5 de març de 1994 al Kasal Popular, acte que comptà amb la participació de grups com Desakato Dadá, Skaparapid o Maniàtica. Vegeu "Davide, fins a sempre", *SHARP-Anoia Informa*, n. 4 (V/1994), p. 7.

¹⁵⁷⁴ Sobre el seu assassinat vegeu V. Montagud, "El joven asesinado en el Kasal Popular estaba amenazado por los nazis y era amigo de Agulló", *Levante* (12/XII/1993) s. p.; "Davide no t'oblidem", *Crit de Lluita*, n. 2 (1992?), p. 16 i "Davide, Skinhead antirracista assassinat per l'ignorància", *L'Originari*, n. 0 (1994), p. 12.

¹⁵⁷⁵ Després d'alguna temporada de certa inactivitat arran de la mort de dos dels seus membres el 1993, Guillem Agulló i David *Davide* Ribalta, el grup es refundà amb nous membres l'any següent prenent el nom definitiu de Força Llevant.

¹⁵⁷⁶ La banda liderada per Buster Bloodvessel actuà a València el 28 de març de 1990 compartint cartell amb les també britàniques The Deltones i el cantant *Rude Daddy Luther*. Aquest darrer grup fou increpat per caps rapats ultradretans de la mateixa manera com succeiria a Barcelona dos dies més tard.

¹⁵⁷⁷ El dia següent el jamaicà actuà a Madrid en un concert enmarcat en la mateixa gira.

¹⁵⁷⁸ Aquesta formació ha evolucionat musicalment des de l'*ska/punk* inicial fins a un depurat *ska* instrumental d'arrel original, com demostra el projecte paral·lel engegat pels seus membres sota el nom The Shake It Up's.

sons com Obrint Pas. Posteriorment, eixiren noves formacions que aprofundiren estilísticament en les arrels de la música jamaicana, com Skaks, pioners de l'*ska-jazz* al País Valencià, o l'Ska Band Malajunça originària de la població de Cullera. A tots ells, a inicis del segle XXI, s'afegí una nova fornada de bandes novelles, com els valencians The Skafeinats i Semenéska, Buskant d'Alcoi o Low Moscow de Paiporta, exponents de la vessant reivindicativa del gènere.

A banda d'aquesta escena vinculada a la música *ska*, durant els anys noranta es crearen els primers conjunts de música *Oi!* locals. Bandes valencianes pioneres del gènere com Alta Tensión o Last Warning. A elles, posteriorment, s'hi afegiren altres formacions com Abriendo Cabezas, Social Combat o Riot Squad. Coincidint amb l'eclosió del gènere a l'Estat es gestà a València aquesta munió de bandes que exerciren de referent musical autòcton per les generacions *skins* locals posteriors.

Confluint amb aquesta embranzida en l'àmbit musical, a meitats d'aquella dècada s'establiren els primers negocis al voltant de l'estil. A la ciutat de València obrí les seves portes l'establiment Up & Down. Local ubicat al número 15 del carrer Calatrava, era regentat per una parella d'*skins*, que distribuï roba i calçat. Anteriorment, alguns *skins* desvinculats de la política regentaren Last Resort Shop, un dels primers comerços de la zona on es podia comprar indumentària i abillaments.¹⁵⁷⁹ Altres botigues on es podia adquirir aquesta música fou Devil Records, regentada a València per Vis (baixista dels conjunts locals Last Warning i Social Combat).

A inicis del segle XXI l'estil evolucionà al País Valencià emulant les dinàmiques europees. Mentre s'aguditzava el desinterès per la política, similar a la indiferència creixent vers aquesta que es palesava en la societat, es produí un procés paral·lel d'homogeneïtzació de l'estil als països europeus, essencialment França, Bèlgica i Holanda. Una vegada superada la dicotomia precedent, que polaritzà majoritàriament l'estil en dos extrems antagònics, l'apoliticisme guanyà adeptes. Molts dels *skins* que adoptaren la denominació d'apolítics provenien dels sectors antifeixistes més militants. Aquests, saturats per la politització que va patir l'estil al País Valencià, prengueren com a model els seus referents originaris. Es produí així una involució cap als posicionaments reivindicats anteriorment per col·lectius com SHARP.

Entre els que adoptaren aquests preceptes destacà el nucli *skin* gestat al voltant de bandes musicals com Glory Boys o Shaved Dogs.¹⁵⁸⁰ El seu alineament vers l'apoliticisme generà certa controvèrsia. Els sectors més ideologitzats, com les Brigadas Anti Fascistas [BAF]¹⁵⁸¹ o RASH, impulsaren campanyes de descrèdit contra aquestes formacions adduint actituds de tolerància o connivència amb l'entramat rapat neonazi. Un extrem que els *skins* valencians d'aquest entorn negaren.

Mentre es succeïen les polèmiques al voltant d'aquestes acusacions en els cercles *Oi!* de València es produí l'eclosió de la música jamaicana. Aquest

¹⁵⁷⁹ Botiga situada als baixos del número 17 del carrer Hernán Cortés del municipi castellonenc de Benicarló (Baix Maestrat).

¹⁵⁸⁰ Altres formacions creades en aquest període a València foren Mercancias Peligrosas.

¹⁵⁸¹ Les BAF es crearen a Madrid durant la segona meitat de la primera dècada del segle XXI, comptant amb la presència d'*skins* antifeixistes en les seves files. Exerciren de grup de xoc antifeixista als carrers i centraren el seu activisme en la denúncia i la confrontació vers els grups i partits neonazis i neofeixistes. Editaren el butlletí *Ahora o nunca*. Seguint el seu model, ben aviat es crearen noves Brigadas Antifascistas arreu de l'Estat. A la perifèria de la capital aparegué BAF Suroeste i en altres zones com Saragossa, Valladolid (responsable de l'edició del *fanzine Trifulca*), Múrcia, Castelló, Tarragona, Canàries, Lugo, La Corunya, Almeria o Sevilla (que edità la publicació *Respuesta Radical*) també es fundaren nuclis BAF.

esclat ocorregut arreu de l'Estat a partir de les darreries dels anys noranta va tenir el seu reflex també al País Valencià. Com explica un *skin* local: "Hacia el año 2000 las cosas empezaron a cambiar y de repente el *ska* se puso de moda entre los greñudos, lo cual celebrábamos porque al menos podíamos ver conciertos de bandas que nos molaran".¹⁵⁸² Amb el propòsit de recuperar el so tradicional dels anys cinquanta i seixanta aparegueren bandes com els alacantins Dr. Jau & The Peanut Vendors,¹⁵⁸³ els castellonencs Contratempo i Bandits o els valencians The Skartats i Las Damas y La Orquesta Invisible.

Aquest auge de la música jamaicana fou constatable en el conjunt de propostes sorgides al voltant del gènere: distribuïdors, promotors o segells discogràfics entre d'altres. Un d'aquests col·lectius fou Bredda JA Music Club, fundat el gener de 1999 a València.¹⁵⁸⁴ Altres iniciatives que dinamitzaren l'escena musical d'arrel caribenya al País Valencià, que segons Fernández Monte pren la denominació pròpia d'"ska de L'Horta",¹⁵⁸⁵ foren el portal *Valenciaska* o la discogràfica/distribuïdora autogestionada Jamaican Memories, creada el 2002 a Castelló.¹⁵⁸⁶

SKINHEADS A GALÍCIA: FUTBOL, NACIONALISME I RIVALITAT GEOGRÀFICA

A altres zones de l'Estat la presència de nuclis *skins* es va anar consolidant durant la dècada dels noranta. A Galícia, per exemple, se'n podien trobar a ciutats com Santiago de Compostel·la, La Corunya, A Estrada, Pontevedra, Orense i Vigo. Aquesta darrera urbs fou un dels epicentres de l'escena *skin* gallega, en part gràcies a l'existència de Celtarras, el grup de seguidors radicals del RC Celta de Vigo, que comptà amb un gran número d'*skinheads* a les seves files agrupats en la ja desapareguda secció 'Skins Celta'– i a petites localitats com Marin.¹⁵⁸⁷ A la localitat de Bueu, la representació era més minsa, però alhora més activa. La tercera ciutat més rellevant fou La Corunya, que a les darreries dels noranta comptà amb un contingent *skin* nombrós¹⁵⁸⁸ una vegada superades les rivalitats futbolístiques i veïnals amb els seus homònims viguesos.¹⁵⁸⁹

¹⁵⁸² Entrevista a *Andy Capp* (21/VII/2009).

¹⁵⁸³ Conjunt que comptà entre les seves files amb l'anterior baixista d'Skaks, *Kodi*.

¹⁵⁸⁴ Pren el seu nom del mot homònim que en el dialecte *patois* que es parla a Jamaica significa "germà" o "amic". Inicialment es dedicà a la promoció de concerts, organitzant les actuacions a València de bandes del gènere com els nord-americans NYSJE, The Slackers o The Aggrolites. Els seus fundadors foren dos *skins* valencians, Miquel i Saül.

¹⁵⁸⁵ G. J. Fernández Monte, *El ska en España: escena alternativa, musical y transnacional*, p. 202.

¹⁵⁸⁶ En els seus inicis organitzaren festes o sessions de PD's. Un cop es consolidà la distribuïdora s'establiren a la seu social de l'Associació Cultural L'Arrel. Arran de l'èxit assolit en els events anteriors decidiren començar a promoure concerts de grups de música jamaicana com Dr. Calypso, Meli & the Xavalins, Mr. Fly, The Cabrians o Skaks entre altres. El 2004 ampliaren les seves activitats creant un segell paral·lel homònim. La seva primera referència que editaren fou el disc *BRJ Ska Sounds* (Comú/Jamaican Memories, 2005) del grup local Contratempo.

¹⁵⁸⁷ Els dos primers *skinheads* d'aquest municipi, un dels quals fou Cándido *Candi* Patiño (editor a des de 1999 del fanzine *El Ejecutor*), aparegueren al voltant del bienni 1985-1987 a recer del *punk*. Malgrat l'ascendent d'aquest gènere fou habitual també que escoltessin grups d'*ska* com els britànics Bad Manners. El punt de trobada d'aquests primers *skins* de Marin fou el Bar O Farruco (situat al número 33 del carrer Real), al qual posteriorment s'afegí el Bar O Gallego. No fou fins el 1990 quan s'incorporà una segona, i darrera, generació de joves, com Jorge Pazos (posterior editor de *Cocoliso* i *El Ejecutor*), Nacho i Chuliño, que adoptà l'estil.

¹⁵⁸⁸ Part de l'auge *skinhead* a la ciutat té relació amb els èxits esportius del Real Club Deportivo La Coruña (com el títol de lliga assolit la temporada 1999/00 o les dues copes obtingudes els anys 1994/95 i 2001/02), els quals van atraure diversos joves a les grades de l'estadi de Riazor. D'aquesta manera aquests nois i noies entraren en contacte directe amb l'estil. Alguns dels que adoptaren la imatge *skin* s'agruparen al voltant del grup radical deportivista Riazor Blues.

¹⁵⁸⁹ Es precis apuntar com fins a les darreries dels anys noranta l'enemistat entre els seguidors radicals del RCD La Coruña i el Celta de Vigo va ser enconada, producte de diverses disputes inserides en la tradició veïnal entre dues de les ciutats més importants de Galícia. A més, les desavenences entre *celtiñas* i deportivistas, o *portugueses* i *turcos* com s'interpel·laven despectivament, es remuntaven a anys enrere quan a les grades de Riazor s'exhibí faramalla

L'edició dels primers *skinzines* en llengua gallega, com *Cocoliso*¹⁵⁹⁰ o *United Skins*,¹⁵⁹¹ afavoriren la difusió de l'estil a Galícia. Com explica un dels redactors d'aquesta darrera publicació: "Intentamos ayudar (pese a los pocos medios) a extender el culto *skinhead* en Galiza, y eso creo que lo conseguimos".¹⁵⁹² De fet, els editors del *fanzine* vigués *United Skins* foren els que organitzaren, en col·laboració amb el segell barceloní Capità Swing, el primer concert internacional de música *Oi!* a Galícia. Fou el 8 de gener de 1994 a La Iguana Club de Vigo i el protagonitzaren la banda britànica Red Alert i el conjunt local Skacha.¹⁵⁹³ Altres projectes editorials durant el bienni 1993-1994 que no arribaren a publicar cap número foren *Destroy Oi Oi Oi* a Marin, *Poder Calvo* a Orense i *Botas y Tirantes* a Pontevedra.

Les actuacions de bandes foranes com els britànics Bad Manners (que actuaren a Santiago de Compostel·la i Vigo), juntament amb l'activitat dels conjunts locals com Ruin Bois (originaris de Bueu), Keltoi! i els citats Skacha (ambdós de Vigo) i Xenreira (d'A Estrada) també ajudaren a difondre l'estil entre el jovent galleg més procliu al *punk*. Aquests conjunts pioners facilitaren el camí a bandes posteriors integrades per *skins* més joves, com els viguesos Attack.

Alguns d'aquests primers *skins* gallegcs sintetitzaven la seva adscripció a l'estil en els següents termes: "ser *skinhead* és amistat, música, rebel·lia, l'avui per tu demà per mi, una forma de vestir, una puntada de peu als ous als burgesos, és respecte entre cultures, és ser el primer en arribar a la barra del bar i el darrer en deixar-la".¹⁵⁹⁴ Anys més tard, l'escena gallega havia evolucionat, com explica un component de Keltoi!: "Las cosas han cambiado un poco. A la gente nueva de hoy en día se les va un poco más la olla pero también son más jóvenes y es el momento de desfasar más [ingerir alcohol, drogas][...] ahora la gente se tatúa más, se mueve más a conciertos, se pone más".¹⁵⁹⁵ En aquesta ciutat els *skins* freqüentaren locals com el Rass, Morao Bar, Bar Zacarías, O Corvo, A Caverna, Hanoi o el Bar Luar, els dies que el RC Celta disputava un partit a l'estadi de Balaidos.

Fou destacada també l'aportació de distribuïdors i segells com Sonoro Terapia¹⁵⁹⁶ i Sons de Luita,¹⁵⁹⁷ a més d'establiments com Janie Jones,¹⁵⁹⁸ que

ultradretana, "en partidos del Deportivo se pueden ver entre los Riazor Blues y entre abundantes banderas gallegas, un pequeño grupo de *boneheads* agitando un par de banderas de España y algún que otro facha haciendo el saludo nazi", a "Boneheads", *Cocoliso*, n. 2 (IX/1994), p. 5. Aquest fou un fet que els viguesos van retreure constantment als deportivistes malgrat que el grup radical de seguidors del club de A Coruña, Riazor Blues, després d'expulsar als ultradretans es va identificar com Celtarras amb l'esquerra independentista gallega. El punt més àlgid d'aquest antagonisme va ser l'enfrontament que es va produir durant un concert unitari a favor de les seleccions esportives gallegues organitzat per Siareiros Galegos (grup d'animació de la selecció gallega) celebrat a la població corunyesa de Carral. Després d'aquells incidents es va obrir un període de reflexió en ambdós grups, que unit a un canvi generacional va facilitar que aficionats dels dos clubs col·laboressin en projectes com els esmentats Siareiros Galegos. Els diversos partits no oficials disputats per la selecció gallega de futbol i els diversos actes organitzats a favor del reconeixement de la mateixa possibilitaren un tracte més fluïd i allunyat dels prejudicis precedents, malgrat tot ambdós grups compten amb seguidors, que encara primen els localismes per damunt del fet nacional. Vegeu al respecte "Opinió", *Dahle*, n. 4 (2002), p. 37-38.

¹⁵⁹⁰ Editat a la població de Marin (Morrazo) per Jorge Pazos.

¹⁵⁹¹ Publicació que començà a editar-se el setembre de 1993. Dos dels seus tres redactors, originaris de poblacions com Vigo i A Estrada, foren José Luis González i *Sime* Cantó, posteriorment cantants dels grups Ruin Bois i Keltoi! respectivament. Després de tres números, el 1995 es deixà de publicar per desavinences sobre la línia editorial que havia de prendre el *fanzine*.

¹⁵⁹² *Dossier promocional Keltoi!* (1998).

¹⁵⁹³ Vegeu una crònica del mateix a "Red Alert Tour 1994/Galiza 8-1-94", *United Skins*, n. 2 (1994), p. 3-4.

¹⁵⁹⁴ Entrevista a un membre de la banda *Oi!* gallega Keltoi! publicada a *Street Kids*, n. 5 (hivern 1997), p. 33.

¹⁵⁹⁵ "Keltoi! 1995-2005", *Dahle*, n. 7 (2005), p. 8.

¹⁵⁹⁶ Distribuïdora de música *punk/Oi!* i *ska* de Vigo apareguda el 1997 que també actuà com a productora de concerts i com a estudi d'enregistraments sota la supervisió de Mikele, component del grup Keltoi! Posteriorment també habilità diversos bucs d'assaig per llogar a les bandes de la ciutat.

també es dedicà a la producció fonogràfica i a l'organització de concerts.¹⁵⁹⁹ Posteriorment, s'hi afegí Lixo Urbano des de Santiago de Compostel·la i Expressom Sonora des de La Corunya.¹⁶⁰⁰ En l'àmbit musical alternatiu es crearen també distribuïdores com Meiga Alternativa de La Corunya i Void Records al municipi d'A Guarda.

A finals de la dècada dels noranta aparegueren altres *fanzines*, com *You Can Get It If You Really Want*, editat a La Corunya, *Strong & Proud*¹⁶⁰¹ i *Galizo!*, ambdós de Vigo, *Bleed*¹⁶⁰² i *Dahle!* a Orense¹⁶⁰³ (inicialment vinculat a RASH-Ourense). Anteriorment, el 1995 es publicà el *fanzine Rude Style Klub*. En aquell mateix període, aparegueren formacions *ska/punk*, com els viguesos Skarnio,¹⁶⁰⁴ que posteriorment s'allunyaren d'aquests estils per experimentar noves sonoritats similars a l'anomenat "mestissatge" en bandes com Nenos Da Revolta.

Més properes foren publicacions com *Inca O Dente*, *fanzine* que comprèn música jamaicana i *punk/Oi!* editat des de 2007 per un *skinhead* d'Ourense, i *The Corporation* de La Corunya, que tractava sobre els estils *mod* i *skin* i del qual només es publicaren cinc números a partir de 2003. Finalment, el 2009 el col·lectiu Galiza Trojan Skins publicà *Patillas*, íntegrament en gallec.¹⁶⁰⁵

Els concerts també es multiplicaren i conjunts com Skatalà,¹⁶⁰⁶ © Malarians¹⁶⁰⁷ o © Dr. Calypso actuaren en terres gallegues aprofitant l'auge de la música jamaicana. Fins i tot es creà un *scooter club* a Vigo el 1997, el Sexinite SC que organitzà diversos rallies i *allnighters*, i una banda de música *ska* a Vigo anomenada Trapalleitors. Anteriorment s'havien gestat altres grups que barrejaren la música jamaicana amb el *punk*, com Verghalhudos o els corunyesos Diskatocam¹⁶⁰⁸ (precedent dels posteriors Dandy Fever) i Skupe Skapa. Als quals anys més tard s'afegiren formacions com els orensans Xigante Verde o les bandes *hardcore* Kalashnikov¹⁶⁰⁹ i Exu, a més dels *punk* Derechos Reservados amb *skins* a les seves files.

¹⁵⁹⁷ Discogràfica establerta a Vigo dirigida per dos *skins* de la ciutat, Xosé Grajal i la seva companya. A més d'editar discs de bandes autòctones com Nenos da Revolta o Skarnio i discs recopilatoris com *Revolta Sonora* (Sons de Luita, 1999) o *Oito anos de secuestros* (Sons de Luita, 2000) actuà com a promotora de concerts (organitzant actuacions de grups com els nord-americans The Toasters a la sala Iguana de Vigo) i distribuïdora de roba. A posteriori centrà la seva activitat en la producció tèxtil sota marques diverses com Projecto Global o Maix. Anys més tard, Grajal abandonà la fabricació de roba per dedicar-se al *management* de grups sota el nom de Muxicas Axencia Musical.

¹⁵⁹⁸ Establiment ubicat als baixos del número 18 del carrer Falperra de Vigo regentat per un dels membres del grup Skacha on es podien adquirir les darreres novetats discogràfiques a més de roba i complements. A partir de l'any 2001 es produí un canvi de propietaris i el negoci passà a anomenar-se Inferno.

¹⁵⁹⁹ Entre els artistes que van promoure per terres gallegues trobem a Begoña & Ramiccia (banda liderada per l'ex vocalista de Malarians i la seva banda d'acompanyament formada per músics italians), els bascos Betagarri o els britànics Menace. Una de les sales amb les que treballaren fou Anoeta, situada als baixos del carrer Gregorio Espino de Vigo.

¹⁶⁰⁰ Tenda de música i roba situada al número 16 del carrer Paz de La Corunya.

¹⁶⁰¹ *Fanzine* escrit íntegrament en anglès que s'autodefiní apolític. S'edità a Vigo per Nestor Matilla des de 1996. Els seus contigus, com la inclusió d'una notícia sobre la banda RAC alemanya Endstufe al número 2, crearen certa controvèrsia i atienren la polèmica al voltant de la tendència no política de l'estil. Després de tres números la publicació va desaparèixer.

¹⁶⁰² *Fanzine* editat per *skins* de Vigo i Barcelona el 1998. Del mateix només va aparèixer un número.

¹⁶⁰³ El seu editor fou Luis Dahle, un jove *skin* d'Orense. El primer número d'aquesta publicació va aparèixer l'hivern de 2000.

¹⁶⁰⁴ "Skarnio", *Tropikal*, n. 4 (1996), p. 16-18.

¹⁶⁰⁵ Altres projectes editorials dels quals no es publicà cap número foren el *fanzine Foliada*, que pretenia publicar la secció SHARP de Bueu i un butlletí sobre música jamaicana anomenat *Skins En Skabeche* que havia d'aparèixer a Marin.

¹⁶⁰⁶ Els barcelonins actuaren a la població d'A Estrada el 18 de gener de 1997 en el 1ª Concerto Pola Selecion Galega juntament amb els vascos Joxe Ripiau i els gallegos Os Diplomaticos.

¹⁶⁰⁷ El conjunt madrileny actuà al Iguana Club de Vigo el març de 1997.

¹⁶⁰⁸ Vegeu "Diskatocam arriba el so jamaicà des de Galiza", *Rhythm & Roots*, n. 6 (XI/2001), p. 10-11.

¹⁶⁰⁹ "Kalashnikov", *Dahle*, n. 4 (2002), p. 32-34.

SARAGOSSA: SKINS I ACTIVISME ANTIFEIXISTA

En altres territoris de l'Estat com Aragó, l'evolució de l'estil restà circumscrita, principalment, a la ciutat de Saragossa. Malgrat que es gestaren nuclis en altres localitats i aparegueren joves que s'aproparen al mateix a títol individual en diverses zones, la capital aragonesa fou la que aglutinà la majoria de les activitats relacionades amb l'estil.

Després de la concreció dels primers *skins* aragonesos, produïda a meitats de la dècada dels vuitanta, aquests crearen conjunts musicals com Puerkoskin, pioners de l'*ska/punk* a la ciutat juntament amb Resaka, grup més influenciat per les bandes 2Tone britàniques. En aquells anys els *skins* de Saragossa es reunien en locals com el Bar La Ballena, posteriorment anomenat Planta Baja, o el Bar Maquetas.¹⁶¹⁰ Anys més tard, es congregaren en espais com el Bar Berlin, Bar Paradís, Bar Not, Talleres López o l'esmentat Planta Baja.

Paral·lelament, l'aparició dels primers *skins* a Saragossa coincidí amb l'eclosió dels grups radicals de futbol. En el cas de la capital aragonesa, el 1986 es fundà Ligallo Fondo Norte, nucli de seguidors radicals del Real Zaragoza. Com explica un testimoni: "En sus comienzos eran rojos y predominaba lo aragonesista, empieza a infiltrarse un grupo llamado Unión Norte, dándole un carácter más fascista al grupo y empezando las primeras refriegas con otra gente de la misma peña pero de carácter izquierdista. Más adelante, la gente de izquierdas, salvo los que no les importó quedarse en una grada donde se sacaban banderas fascistas y demás, se fueron de ese grupo, no sin antes tener que darse de tortas con esta gente".¹⁶¹¹ Aquests fets motivaren la creació de Red Ultras, un grup d'animació d'efímera trajectòria.

La dècada dels noranta fou, sense cap mena de dubte, la de major activisme dels *skins* antiracistes saragossans. El 9 de febrer de 1991 diversos joves, entre els quals diversos *skinheads* que aleshores militaven en col·lectius polítics i antimilitaristes, ocuparen l'edifici de l'antiga estació ferroviària d'Utrillas situat al barri de Montemolín.¹⁶¹² El local es convertí en seu de l'Ateneo Libertario de Zaragoza. L'espai va servir per dinamitzar el moviment alternatiu de la ciutat, exercint també com a referent pels conjunts musicals *punk* i *hardcore* de l'època.

L'any següent es produí una nova ocupació que resultaria fonamental en el desenvolupament de l'escena *skin* local. Ens referim a l'anomenada Casa de la Paz,¹⁶¹³ on els *skinheads* d'esquerres participaren com a col·lectiu organitzat

¹⁶¹⁰ Aquest establiment era conegut popularment amb aquest sobrenom perquè el seu propietari accedia a fer sonar pels altaveus les maquetes que els assidus duien al local. La clientela habitual la formaven *punks* saragossans i algú *skunk*, jove que lluïa trets estètics *punk* i *skin*, del País Basc i Catalunya.

¹⁶¹¹ Entrevista a *TheYoungOnes*, *skinhead* saragossà durant la dècada dels noranta (10/07/2009).

¹⁶¹² Entre els grups presents en aquesta ocupació podem citar els Estudiantes Anarquistas, el Colectivo Universitario Autónomo Libertario [CUAL] o el Colectivo de Okupas de Zaragoza [COZ]. L'edifici fou rehabilitat en part i abandonat posteriorment ateses les grans dimensions de l'espai que feien inviable la seva plena restauració.

¹⁶¹³ Edifici situat al número 52 del carrer Sagasta propietat de la família Escoriaza que posteriorment passà a titularitat pública (primer del Ministeri de Cultura i després a mans de l'INSALUD). Duia 37 anys abandonat i fou ocupat per una dotzena de joves el 13 de març de 1987. Formaren part de la seva assemblea col·lectius com el Grupo Arco Iris, el Grupo Universitario por la Paz, Ecofontaneros, el Comité de Solidaridad con Nicaragua, el Colectivo de Objeción y Antimilitarismo [COA]. Posteriorment, s'uniren conjunts musicals com Deskoncierto, Monaguillos Sin Fronteras o Karrero Blanco Campeón de Salto, que assajaren a unes habitacions de l'immoble, el col·lectiu *punk* Aborto Obligatorio o el Colectivo Anti Militarista Pro Insumisión [CAMPI], l'Asamblea de Paradas/os, Muller Choben o l'Ateneo Libertario entre d'altres. A un cobert situat al jardí es va fer el primer concert *punk* en un espai ocupat a Saragossa amb els italians CCM, acrònim de Cheetah Chrome Motherfuckers. A inicis de la dècada dels noranta els membres de la secció

per primer cop juntament amb altres de caire antimilitarista, ecologista, feminista o llibertari. Aquest edifici ocupat esdevingué el seu punt de trobada habitual i, a posteriori, es convertí en la seu social de SHARP-Aragón.

En aquell període l'estil ecllosionà en terres aragoneses amb el referent d'altres concrecions. Les visites a ciutats com Barcelona i Bilbao o els contactes amb *skins* alemanys permeteren l'expansió del mateix. La presència d'*skins* saragossans en diferents events i concerts arreu de l'Estat accelerà la difusió de l'estètica i la música associada a l'estil, "el intercambio de *fanzines*, de cintas, de pegatas, de experiencias y el aparecer de nuevas amistades fuera de la capital maña se consolidan, el flujo de información es muy extenso y rápido".¹⁶¹⁴

La profusió de portades i articles de premsa que reflectien les accions comeses pels caps rapats ultradretans arreu de l'Estat motivà la creació de l'esmentat SHARP-Aragón. Inicialment, integrà a una trentena de persones, en la seva majoria *skinheads*. A banda de la citada Casa de la Paz, els seus membres freqüentaren bars com Planta Baja, Ifi, Barrio Latino, Beirut o Devizio, a més d'altres més allunyats del centre, com el Bar Valle, Bar Berlín o la zona de la Madalena.

SHARP-Aragón esdevingué el major dinamitzador de l'escena saragossana. Impulsà diverses iniciatives i campanyes per donar a conèixer les seves reivindicacions. Edità *flyers* i cartells informatius donant a conèixer els orígens de l'estil, "e incluso se envían cartas a los periódicos para dar a conocer que lo *skin* no tiene nada que ver con lo nazi, ellos son *boneheads* (cabezas huecas) y los *skins* antirracistas y antifascistas".¹⁶¹⁵ Diversos *fanzines* de l'època, com *La Mosca*, orientat cap al *hardcore-punk*, es van fer ressò de les seves activitats, tot evidenciant els lligams que mantenien els *skins* amb els cercles *punk* i *hardcore* de la ciutat. De fet una de les singularitats que caracteritzaren a SHARP-Aragón fou la seva implicació en els diversos conflictes socials del seu entorn més immediat, fossin de caire antimilitarista, antifeixista, ecologista o favorable als esquàters.

En l'àmbit musical destacà el concert organitzat per l'Asamblea Antimilitarista que oferiren el 19 de febrer de 1994 els barcelonins Dr. Calypso a Saragossa.¹⁶¹⁶ Tot un èxit de públic que consolidà l'escena skatalítica local.¹⁶¹⁷ A banda de la programació de música jamaicana, Saragossa comptava amb una escena *punk/hardcore* sòlida des de finals dels vuitanta. L'interés existent per aquests gèneres possibilità la presència a la ciutat de bandes internacionals. Una de les primeres formacions que hi actuà foren els escocesos Oi Polloi.¹⁶¹⁸

local de SHARP freqüentaren la finca que es convertí en la seu extraoficial del col·lectiu. El 23 de desembre de 1993 agents de la Policia Municipal i diversos operaris de l'Ajuntament de Saragossa executaren l'ordre de desallotjament emesa pel consistori. El 1999 al seu solar es construí el Centro de Salud José Ramón Muñoz Fernández.

¹⁶¹⁴ Entrevista a *The Young Ones*, *skinhead* saragossà que adoptà aquest estil als anys noranta (10/VII/2009).

¹⁶¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶¹⁶ El recital, anunciat com *Concierto Anarco Rock* i on també actuaren els conjunts Acme, KBKS i La Família Manson, s'inscriu en les Jornadas Libertarias que es van dur a terme a Saragossa el febrer de 1994. A banda de les actuacions en directe celebrades al Centro Cultural Delicias, el programa d'actes incloïa exposicions, cine-fòrum, xerrades i recitals poètics.

¹⁶¹⁷ Un altre dels esdeveniments que l'afiançaren fou el festival on participaren els italians Banda Bassotti juntament amb el grup autòcton Mallacán celebrat a el 4 de juliol de l'any anterior a la sala saragossana Pyramis (establiment situat al carrer Perpetuo Socorro de Saragossa on es celebraren diversos concerts de *punk* i *hardcore* a inicis dels anys noranta com el dels nord-americans Green Day. Posteriorment, l'edifici acollí la sala Ozono).

¹⁶¹⁸ La banda d'Edimburg oferí un concert el 1994 a la sala-bar Distrito, actualment desapareguda, organitzat per un dels components del grup *punk* anarquista saragossà Necesidad de Luchar. Compartiren escenari amb el conjunt local de *punk/hardcore* Arrebato. Els següents en presentar-se a la capital aragonesa, coincidint amb la seva gira estatal, foren Red Alert. El conjunt de Sunderland però no arribà a actuar a Saragossa. El concert programat pel dia 6 de gener

Aquell mateix 1994 es publicà el primer *skinzine* de Saragossa, *Piss & Loaf*,¹⁶¹⁹ capçalera editada per SHARP-Aragón. Aquest, juntament amb els primers programes de ràdio político-musicals conduïts per *skins* locals, com “Pubertad ultraviolenta”,¹⁶²⁰ que s’emetia a l’aleshores recentment constituïda Radio Topo, facilitaren la popularització de l’estil.

L’any següent SHARP-Aragón va continuar organitzant festes i concerts de bandes d’*ska* i música *Oi!* atès el buit existent a nivell de programadors d’aquests gèneres. Aquell 1995 es produí la marxa de diversos membres del col·lectiu, els quals fundaren Delicias Crew, un nucli *skin* autònom comunista que va prendre el nom d’aquest barri saragossà. Impulsaren diverses campanyes informatives de caràcter antifeixista i editaren un full informatiu trimestral.¹⁶²¹ Davant la impossibilitat d’aconseguir música o *fanzines* es constituí com a distribuïdora de material (roba i música). A més a més, organitzaren concerts, festes i audicions de música jamaicana i *punk/Oi!* El grup es desvinculà de SHARP-Aragón i operà de manera independent, tot i compartir els seus plantejaments. Com ells mateixos es definiren: “Somos nacionalistas (por supuesto internacionalistas ya que ningún pueblo es mejor que otro por su hecho diferencial), comunistas, antimilitaristas, antisexistas, antirracistas y antifascistas”.¹⁶²²

Entre els esdeveniments musicals de 1995 destacà el festival *Reggae-Goza Ska* organitzat per SHARP-Aragón i altres col·lectius de la ciutat. Es celebrà el 24 de juny de 1995 amb els madrilenys Malarians, els vitorians Potato, els valencians Skaparapid¹⁶²³ i els locals On Babylon. Conjunts que actuaren a l’aire lliure davant prop de 500 persones. Alguns dels concerts que es realitzaren a partir d’aleshores a Saragossa es van fer en espais “ocupats”. Després del desallotjament de la Casa de la Paz es produïren noves “ocupacions”, com la de San Agustín, la Casa Okupada del Río o el CSO Miju, entre d’altres locals, on s’organitzaren diversos concerts de *punk* i *hardcore*. A aquests s’hi afegiren altres espais com el Centro Social Ángel Chueca, el CSA Entropia,¹⁶²⁴ el Centro Social Libertario [CSL]¹⁶²⁵ i el CSA Arrebato,¹⁶²⁶ on *skins* vinculats a SHARP-Aragón o al col·lectiu Delicias Crew programaren actuacions.

El 1995 una nova generació de joves adoptà l’estil, es fundà l’Asociación Cultural Córtae las Venas, que agrupava als seguidors de la música *punk/Oi!* aragonesos i pretenia esdevenir una distribuïdora de material musical. L’any

de 1994 a la Casa de La Paz, amb la banda local Age com a teloners, es va haver de suspendre després del desallotjament d’aquest espai el 23 desembre 1993, “durante unos días, Zaragoza está llena de pintadas, pancartas, manifestaciones, graves disturbios e incluso alguna bomba casera. Se suspende el concierto que el SHARP iba a hacer con los Red Alert y la policía se incauta de material sobre el SHARP y sus actividades entre otras cosas durante el desalojo”. Entrevista a *TheYoungOnes*, *skinhead* saragossà que adoptà aquest estil als anys noranta (10/VII/2009).

¹⁶¹⁹ Del mateix s’arribaren a publicar tres números.

¹⁶²⁰ El responsable de l’espai va cedir les emissions que es realitzaven el primer dimarts de cada mes a membres de SHARP i, posteriorment, de RASH.

¹⁶²¹ El febrer de 1997 iniciaren l’edició d’un altre full informatiu gratuït anomenat *Red Red Wine*, del qual es publicaren 6 números fins el 1999.

¹⁶²² “Delicias Crew”, *Botas y Tirantes*, n. 6 (1998), p. 33-34.

¹⁶²³ L’any següent la banda valenciana tornaria a visitar Saragossa.

¹⁶²⁴ Espai de 120 m² que fou ocupat el 1995, es trobava ubicat al número 7 del carrer Alcalá del barri de La Madalena.

¹⁶²⁵ Ubicat als baixos del número 186 del carrer Coso de la capital aragonesa. S’hi realitzaren diverses activitats relacionades amb els *skins* locals com el concert que organitzà el 10 d’octubre de 1998 Delicias Crew amb la participació dels grups catalans Gazapos i Skatobeat i els xixonosos Orgullo Obrero.

¹⁶²⁶ Centre Social situat al número 28 del carrer Palafox del barrio de La Madalena que acollí diversos actes i concerts organitzats pels *skinheads* locals, com els que s’acostumaven a celebrar coincidint amb les Festes del Pilar i l’anomenada Semana Bruta, una mena de festes alternatives organitzades paral·lelament al programa oficial sota la denominació Octubre Rojo. En el mateix actuaren bandes com els catalans Remences, Opció K-95 i 14 Agujeros, els mallorquins Toc de Queda o els locals Asalto 54.

següent es publicà el *fanzine mod Sex, Drugs & Rhythm & Blues*, sobre el món del futbol i l'antifeixisme,¹⁶²⁷ i s'emeté el programa musical *Skándalo en las Ondas* a Radio Topo (101,8 FM) des de gener de 1997.¹⁶²⁸ Aquest fou un any prolífic a nivell musical, amb algunes actuacions¹⁶²⁹ i la creació d'una banda *Oi!* autòctona, Asalto 54.

En aquell període, el col·lectiu antirepressiu saragossà anomenat Free Rude Association edità un dossier en suport de l'*skinhead* Juan Antonio Lucas *el maño* (pres al Centre Penitenciari de Daroca), condemnat a més de quatre anys de presó de resultes d'una topada amb caps rapats neonazis a Saragossa, cinc dels quals van haver de ser ingressats a l'Hospital Militar de la capital aragonesa.¹⁶³⁰ La seva reclusió desencadenà diverses accions solidàries, com el concert organitzat per Delicias Crew i *Skándalo en las Ondas* on actuaren els conjunts madrilenys Ministers i Raíces y Cogollos.

El 2001 els responsables d'aquest programa de ràdio recuperaren el format de la fulla informativa *Red Red Wine* editant una nova publicació anomenada *The Sound of The City*.¹⁶³¹ En aquell període es formaren diversos conjunts musicals que comptaren amb seguidors *skins*. Alguns d'ells foren Rebel Spell, The Magnetophones, Free Ska Band, Skabeche River Band, El Último Skalón, Jah'Sta o Up Yours, banda *Oi!* (formada a Osca per *skins* apolítics).¹⁶³² A més a més, s'inaugurà Urban Hell, la primera botiga saragossana on els *skinheads* podien tatuar-se i adquirir roba i música.¹⁶³³ Tot plegat va fer que la capital aragonesa fos "la ciudad *punk-hc* con algo de *Oi!* y poquito *ska*".¹⁶³⁴

SKINS ASTURIANS: TOSQUILAOS, UNA EVOLUCIÓ DISPAR

Un altre dels territoris amb una destacada presència *skinhead* fou Astúries. Els *tosquillaos*, nom que reben els *skins* en llengua asturiana, eclosionaren en aquest Principat a finals dels anys vuitanta i principis dels

¹⁶²⁷ Es publicaren quatre números. Entre els seus responsables editorials hi havia diversos *mods* locals i un *skinhead*.

¹⁶²⁸ El desembre de 1996 els seus tres presentadors organitzaren una festa a Planta Baja per donar a conèixer la iniciativa. Els continguts del programa, que s'emetia les nits dels diumenges de 20:00 a 21:00 hores, es centraren exclusivament en la radiodifusió de música jamaicana. Com rememora un testimoni: "Quizás no era el único programa que ponía aquellos ritmos sincopados, pero si el único que se dedicaba al 100% a esos ritmos, así que les podíamos catalogar como los pioneros y uno de los grandes del Estado por años emitiendo, después de la gente de Barcelona del *Sound System* y uno de Madrid y Bilbao". Entrevista a *The YoungOnes*, *skinhead* saragossà que adoptà aquest estil als anys noranta (10/VII/2009).

¹⁶²⁹ Algunes de les formacions que oferiren el seu directe a Saragossa aquell any foren els barcelonins Discípulos de Otilia (al Centro Cultural Delicias el 30 de maig de 1997 juntament amb el grup Jah'Sta), els madrilenys Los Milicianos que actuaren amb els catalans Pilseners i Opció K-95 al CSA Arrebato en un concert organitzat per Delicias Crew i el programa radiofònic *Skándalo en las Ondas* (11 d'octubre de 1997) o els nord-americans MU330 (actuaren el 25 d'abril de 1997 a la Taverna Morrisey de la mà de la distribuïdora Mala Raza i SHARP-Aragón). En els anys següents actuaren a Saragossa formacions com els nord-americans Edna's Goldfish, els jamaicans The Skatalites, els madrilenys The Peeping Toms, els riojans The Starlites, els barcelonins Mount Zion i Goldfinger & The Mush Potatoes, els alemanys The Special Guests, o els britànics The Ferryman (amb ex components de 100 Men) i The Selecter entre d'altres.

¹⁶³⁰ Vegeu "Juan, *skinhead* preso por la Justicia", *Black & White*, n. 5 (1999), p. 13.

¹⁶³¹ El 2001 s'edità el número zero. Dos anys més tard, després d'haver publicat cinc números gratuïts amb una tirada de 500 exemplars cadascun, la capçalera canvià de format. Va deixar de ser un full informatiu per convertir-se en un *fanzine*. Del mateix aparegueren tres números dels quals es feien 300 còpies. Vegeu "The Sound of the City", *A Mordiskos*, n. 4 (VI/2004), p. 11-14 i "The Sound of the City", *Pressure Point*, n. 3 (VI/2002), p. 3.

¹⁶³² Anys enrere onze *skins* saragossans, entre els que hi havia els responsables del programa radiofònic *Skándalo en las Ondas* i ex membre de SHARP-Aragón, intentaren crear una banda *ska-reggae* però després d'alguns assajos desestimaren la idea.

¹⁶³³ Regentada per Roberto, guitarrista i cantant del conjunt Noise & Oi!, l'establiment es troba situat als números 10 i 12 del carrer Don Teobaldo de Saragossa. A més a més d'oferir els productes esmentats també funciona com estudi de tatuatges i com a promotora de concerts.

¹⁶³⁴ Entrevista a *The YoungOnes*, *skinhead* saragossà que adoptà aquest estil als anys noranta (10/VII/2009).

noranta. La seva implantació fou rellevant sobretot en les seves dues ciutats més importants: Gijón i Oviedo.

Després de l'aparició dels primers *skins* asturians relacionats amb l'aparició del *punk*, a les darreries de la dècada dels vuitanta emergí una nova generació de caps rapats vinculats als grups de seguidors radicals de futbol afins a l'extrema dreta. A la vegada, a l'Sporting de Gijón el 1984 es fundà Norte Gijón,¹⁶³⁵ un grup d'animació de caràcter antifeixista i proper al nacionalisme asturianista i integrat per *mods* i *skinheads* que s'agrupaven respectivament a les seccions Stewards i Red Skins Xixon.¹⁶³⁶

Coincidint amb l'apogeu de SHARP arreu de l'Estat, diversos *skins* asturians preneren com a referent aquest col·lectiu antiracista. Com succeí en altres territoris com Catalunya o el País Basc, l'acrònim fou adoptat pels primers *redskins* locals. Així, durant els anys noranta es perpetuà la bipolarització de l'anomenada escena *skin* entre ultradretans i antifeixistes.

La ciutat de Gijón es convertí en l'epicentre de l'estil a Astúries. D'allà sorgiren diverses propostes, en àmbits com el musical i l'editorial, que ajudaren a difondre l'estètica i els gèneres adoptats pels *skinheads*. Dixebra fou un dels conjunts musicals amb major ascendent entre els *skins* asturians¹⁶³⁷ quan encara no tenien referents musicals propis. Els lligams entre els *skins* locals i el nacionalisme asturià es manifestaren en la iconografia independentista emprada per aquests. En tal sentit, una de les icones més utilitzades fou la bandera amb la Creu de la Victòria groga sobre fons blau amb l'afegití d'un estel vermell al vertex superior esquerra, emblema habitual de l'esquerra independentista asturianista.

Anys més tard, el 1996 es va formar el primer grup *Oi!* d'Astúries, Orgullo Obrero, que posteriorment passà a anomenar-se Klass Fight. Fou l'antecedent directe del conjunt Oi'N'Ast, grup pioner en fer música *Oi!* en llengua bable. Els seus membres procedien de l'entorn *skin* més actiu existent a Astúries.

A banda dels projectes musicals esmentats, aquests *skins* de Gijón participaren en la promoció dels gèneres adoptats pels seguidors de l'estil, com el *punk* o la música jamaicana. Una mostra d'aquesta tasca fou la celebració els dies 11, 12 i 13 de juliol de 1997 del 1° *Oi!, Ska & Reggae Festival*, organitzat a Gijón per la Rude & Rebel Caribbean Style Society. Un esdeveniment que coincidí amb els festeigs de l'anomenada Semana Negra. Durant tres nits es succeïren els concerts de grups com Malarians, Oi! The Arrase, Keltoi!, Remences i els asturians Orgullo Obrero,¹⁶³⁸ els quals actuaren al Centro Social Anarquista i La Fábrika.¹⁶³⁹ Altres espais on es celebraren

¹⁶³⁵ En els primers anys també emprà la denominació Hinchada Fondu Norte [HFN] fins que adoptà la transcripció del nom en llengua asturiana: Norte Xixón. Després de la seva dissolució el 1998, motivada per la pressió policial i els enfrontaments que van mantenir amb els seguidors sportinguistes d'extrema dreta agrupats al voltant del grup Ultra Boys, aparegueren altres nuclis d'animació al gol nord de l'estadi d'El Molinón com Xaréu Fondu Norte, Sporting Norte o Siete Pulmones.

¹⁶³⁶ De l'entorn d'aquests dos col·lectius sorgí una de les primeres publicacions *skins*: *Street Kids*, que compaginà continguts polítics i d'estètica i música. Els punts de trobada dels *skins* de Gijón foren el Mesón El Cid, situat al número 19 del carrer La Playa, i el bar musical KGB.

¹⁶³⁷ Altres grups asturians contemporanis de similars característiques foren UHP o Karne Antisocial.

¹⁶³⁸ A partir de 1996, després d'alguns canvis a la formació, aquesta passà a anomenar-se Klass Fight. L'octubre de 1999 un dels seus components, el guitarrista Hugo, fundà la banda Oi'N'Ast.

¹⁶³⁹ Vegeu les cròniques de les jornades a "Skinhead Meeting Xixon 97", *Casual*, n. 7 (X/1997), p. 20-21 i "Conciertos", *El Sonido de los Suburbios*, n. 1 (1997), p. 49-50.

actes i concerts en aquell període foren el Centro Social Anarquista de Gijón.¹⁶⁴⁰

Pel que respecte a l'altre gran centre urbà d'Astúries, Oviedo, el número d'*skins* es multiplicà arran de la creació del col·lectiu antifeixista Antifa Uviéu. Aquests impulsaren un programa a Radio Qkracha, emissora lliure de la ciutat i s'organitzaren al voltant de SHARP-Uviéu. A més a més, organitzaren festes a diversos bars. La presència *skin* també fou rellevant als dos grups radicals de seguidors del Real Oviedo: Trisquel Armáu¹⁶⁴¹ i Symmachiaríi.¹⁶⁴²

A Avilés es configurà també un nucli *skin* i el 1997 es creà un dels primers establiments relacionats amb l'estil, Business,¹⁶⁴³ on es podia adquirir roba i complements. En la mateixa ciutat es fundà una secció del grup radical bilbaí Herri Norte Taldea [HNT], que va mantenir vincles de germanor amb els *skins* enquadrats a Norte Xixon. També en aquells anys es va crear Indar Gorri Astúries, filial del grup d'aficionats radicals del Club Atlético Osasuna que edità el *fanzine Na Trinchera* de la mà de Rafael Valdés, publicació que abordava aspectes relacionats amb els grups organitzats de seguidors.¹⁶⁴⁴

L'altre focus difusor de l'estil a Astúries, a banda dels col·lectius presents a les grades dels estadis i els grups musicals, foren les publicacions dels propis *skins*. A finals de la dècada dels noranta apareguè *Skandalera*, editada des de 1998 íntegrament en llengua bable. Aquesta capçalera s'afegí a altres precedents com el *fanzine Suburban Rebels* de SHARP-Uviéu, que començà a editar-se el 1997; *Style of Life*, elaborat a El Musel (port marítim de Gijón) o el veterà *Street Kids*,¹⁶⁴⁵ d'alt contingut polític i associat als *redskins* locals que el 1994 crearen la secció asturiana de RASH. Altres publicacions del període foren el novell *Mad About You*, editat per ex col·laboradors de l'anterior publicació com Xuan (baixista del grup Oi'N'Ast). A les darreries dels anys noranta aparegueren altres *fanzines* com *Power & Glory*, editat per Luis Miguel Luismi Tuñón a Llanes, i *Show No Mercy*,¹⁶⁴⁶ confeccionat per Gamazo (ex component del conjunt Orgullo Obrero). Posteriorment, s'edità *Chalaneru Ska*,¹⁶⁴⁷ escrit en castellà i bable.

ANDALUSIA, UNA PRESÈNCIA DESIGUAL

Mentrestant a Andalusia els primers caps rapats van aparèixer al voltant de les grans urbs com Sevilla o Màlaga, els mateixos municipis on foren visibles d'ençà 1984 els *skins* pioners andalusos. Anys més tard algun

¹⁶⁴⁰ El 9 de juny de 1998 el local fou desallotjat per part de la Federació Local de la CNT, després de cinc anys d'activitat, que va decidir recuperar l'espai i fer fora a l'Assemblea del CSA que coordinava les activitats del centre. Vegeu "Ante el cierre y desalojo del Centro Social Anarquista", *Botas y Tirantes*, n. 6 (1998), p. 14-15.

¹⁶⁴¹ Grup de seguidors radicals del Real Oviedo que es creà la temporada 1996/97 arran d'una escissió de la Peña Azul Chiribí, on existia com a secció. Agrupà a una quarantena de joves sota els preceptes: "oviedismo, asturanismo y antirracismo". Vegeu "Trisquel Armáu", *Hinchas y supporters*, n. 9 (IX/1997) s. p.

¹⁶⁴² Col·lectiu d'animació del Real Oviedo de caràcter apolític creat el 1994 a les graderies de l'estadi Carlos Tartiere. Van prendre aquest nom en llatí, que fa referència a les tropes auxiliars de l'exèrcit romà que entre els anys 30 i 20 adC destruïren l'emplaçament de les tribus asturs situat al territori on posteriorment s'aixecà la ciutat de Gijón.

¹⁶⁴³ Ubicada als baixos dreta del número 14 del carrer Fruela d'aquesta població asturiana.

¹⁶⁴⁴ Altres grups radicals asturians que comptaren amb *skinheads* a les seves files foren Dixebra Popular, creat per donar suport a la UP Llangreu. Posteriorment, també foren visibles *skins* a les graderies de l'estadi de la Unión Club Ceares, un equip del barri de Ceares de Gijón que milita a la Tercera divisió, formant part del grup La Cruz Reds.

¹⁶⁴⁵ No confondre amb la capçalera homònima editada des de Madrid. La publicació de Gijón introduí algun article en llengua asturiana tot i estar escrita majoritàriament en castellà.

¹⁶⁴⁶ El número zero d'aquesta publicació de Gijón va aparèixer a les darreries de 1998.

¹⁶⁴⁷ Nom d'un programa de ràdio homònim que el 2003 va emetre Radio Cucaracha d'Oviedo, altrament coneguda com Radio QK, una emissora lliure propietat del Club Cultural d'Oviedo en actiu des de maig de 1983. En aquesta mateixa ràdio inicià les seves emissions el 1991 el programa *Rasta Revolution*.

d'aquests primers *skinheads* es polititzà i assistí a concentracions i actes organitzats per partits o entitats d'extrema dreta. Paradoxalment, mentre a la resta de l'Estat la majoria dels primers *skins* sorgiren a recer de l'eclosió *punk*, a Andalusia la seva implantació obeí a altres criteris. Malgrat comptar amb referents locals de cert renom entre els cercles *punk* dels anys vuitanta, com els granadins TNT i KGB, els malaguenys Slips & Sperma o, fins i tot, els conjunts *protopunks* sevillans Refugio o Los Canijos,¹⁶⁴⁸ els *skins* andalusos emergiren arran de la difusió de la música 2Tone. L'*ska* fou el gènere que va permetre, inicialment, la concreció de l'estil a Andalusia.¹⁶⁴⁹

A Màlaga, des de finals dels anys vuitanta, David Yuste editava el *fanzine Bluebeat*, un dels primers fets a l'Estat sobre música jamaicana. Els seus continguts es van mantenir al marge de disputes ideològiques i s'orientaren vers l'*ska*, el *reggae* i el *soul*. La mateixa publicació es distribuï entre seguidors d'aquest ritmes residents a municipis com Fuengirola, Marbella, Córdoba i la pròpia Màlaga. En el segle XXI li prengueren el relleu publicacions com *Al Zero*, feta per una *skingirl* local, o *A Mordiskos*¹⁶⁵⁰ que ampliaven la seva temàtica a altres gèneres com el *punk* i la música *Oi!*

Precisament, Màlaga albergà des de finals dels anys vuitanta un contingent *mod* relativament nombrós. Aquest fou el responsable de l'organització de diverses concentracions, pioneres en el panorama espanyol, que acolliren sendes trobades *scooteristes*. A més a més, alguns d'aquests *mods* locals conduïren el programa *Flamingo Club Radio* a l'emissora Antena Musical, al dial 99,0 de la FM, on les tardes dels dissabtes es podia escoltar *ska*, R&B, *soul* i *modern jazz*.¹⁶⁵¹

Un altre dels elements que ajudà a difondre l'estil a finals dels anys vuitanta fou l'aparició dels primers grups musicals andalusos que interpretaren temes de música *ska*. Entre els precursors, la majoria sorgits de l'entorn *mod*, destacaren els xerezans Servicios a Domicilio, els sevillans Hospital Psiquiátrico,¹⁶⁵² els marbellins Water Público, els malaguenys La Leshe Que Mamate, coneguts com "los Madness andaluces", o la banda de Jaén Preceptos Devotos.

L'estil va prendre major rellevància a la dècada dels noranta, a banda de la capital, en poblacions com Cadis gràcies a l'impacte dels grups de seguidors organitzats de futbol com les Brigadas Amarillas, grup d'aficionats radicals del Cádiz CF creat el 1982. En aquesta ciutat s'organitzà SHARP-Kádiz, una de les primeres seccions andaluses dels *skins* antiracistes integrada per mitja dotzena de membres de les esmentades Brigadas Amarillas [BB. AA.] gaditanes. Aquests s'articularen com una secció oficial d'aquest grup amb pancarta pròpia, BB. AA. Secc. SHARP, arribant a editar un *skinzine* titulat *SHARP Kadiz* i divers material com adhesius i fotomuntatges. Els escassos *skins* gaditans restaren, però, aïllats de la resta d'*skinheads* andalusos. No fou fins al bienni 2001-2002 quan realment s'organitzaren col·lectivament i començaren a acudir a concerts i altres esdeveniments arreu de la geografia andalusa.

¹⁶⁴⁸ Vegeu una crònica detallada de la gènesi i evolució del *punk* a Andalusia i de les bandes pioneres del gènere en aquest territori en el capítol següent.

¹⁶⁴⁹ Com constatarem a continuació, als seus inicis l'*ska* va exercir de referent també en els primers nuclis *mods* andalusos.

¹⁶⁵⁰ El seu editor fou un *skinhead* malagueny anomenat *Migue* relacionat amb la Malaka Skinheads Crew.

¹⁶⁵¹ Anys més tard un grup d'*skinheads* realitzà el programa *Ruder Than You* de música jamaicana i *Northern Soul* a l'emissora lliure Radio Cañadú de Màlaga.

¹⁶⁵² Conjunt que edità tres maquetes i un *flexi disc*, són els autors del tema "Pasodoble Ska". Vegeu "Hecho aquí", *Bluebeat*, n. 5 (XII/2009), p. 8.

Com a la resta de l'Estat, els *fanzines* i els grups musicals foren els màxims difusors dels ritmes associats a l'estil *skinhead* també a Andalusia. Entre els primers destacà la capçalera granadina *Jimmy Jazz*, posteriorment anomenada *Dancecrasher*, editada des del municipi de Santa Fe (Granada).¹⁶⁵³ El seu editor, a més a més, impulsà la celebració de diverses activitats a la zona, com concerts o festes, relacionades amb la difusió de la música jamaicana. Una de les que va obtenir més ressò fou l'anomenat Granada Ska Festival organitzat per la promotora/distribuïdora local Bongo Ska.¹⁶⁵⁴ La seva primera edició es remunta al 23 de maig de 1998.¹⁶⁵⁵ Aquell any actuaren a la sala Nexus, situada al carrer Arabial, els madrilenys Malarians juntament amb les bandes locals Kerida Pulga, Karajo i Los Talones.

La província de Granada, juntament amb Sevilla, esdevingué un dels epicentres de l'estil prenent el relleu de Màlaga en residir en les seves localitats un reduït nucli *skinhead*. Si més no, Granada s'erigí en l'eix principal de l'escena musical *skin* andalusa al voltant dels estils musicals de referència jamaicans. Algunes de les bandes amb més seguiment per part dels *skins* foren Los Psico Rude Boys del Espacio Exterior, posteriorment anomenats © Los Granadians del Espacio Exterior. Altres conjunts locals foren Los Dingsos i la banda *soul* The Teenagers. A la capital granadina s'organitzaren altres esdeveniments relacionats amb la música negra, com el Primer Granada Weekend, celebrat a inicis de desembre de 2002.¹⁶⁵⁶ Com manifesten els seguidors granadins de la música jamaicana, des de finals de la dècada dels noranta "esta ciudad vive el *reggae* y la cultura *skinhead* como algo propio".¹⁶⁵⁷ Una bona mostra d'això van ser les sessions diàries de música jamaicana que programà el Pub Upsetter¹⁶⁵⁸ o el festival Reggae 69 Weekend organitzat el maig de 2009 per commemorar els quaranta anys de l'estil *skinhead*.¹⁶⁵⁹

Pel que fa a Sevilla, malgrat ser demogràficament la quarta ciutat espanyola en nombre d'habitants, no ha esdevingut un referent cabdal com

¹⁶⁵³ El seu primer número va aparèixer l'estiu de 1996 de la mà del seu editor Javier *Dancecrasher* Carmona. La tardor d'aquell mateix any la publicació va canviar el seu nom pel de *Dancecrasher*, d'aquí el sobrenom del seu responsable. El darrer número publicat fou el quatre, imprès el novembre de 1997. Posteriorment, Carmona es convertí en PD de música jamaicana sota l'aliè Javi *Dancecrasher*.

¹⁶⁵⁴ Creada a finals dels anys noranta per *Bongo*, un aficionat de la música jamaicana. Publicà un petit catàleg i començà a programar concerts d'*ska* i *reggae* a Granada i Sevilla d'artistes com Laurel Aitken (1999) o Desmond Dekker (2000) i, posteriorment, de bandes com Intensified, Dr. Calypso, The Toasters o The Slackers. Paral·lelament, a Sevilla des de 1998 existia SH Casual Distribuïdora, que permetia adquirir roba i altres abillaments mitjançant el seu catàleg de venda per correu. Anys després aparegué un col·lectiu similar a Cadis sota el nom Sildistro.

¹⁶⁵⁵ L'any següent els concerts es celebraren a un dels pavellons de la Feria de Muestras de Armilla, encapçalaren els cartells el cantant cubà Laurel Aitken i els alemanys Loaded, a més a més dels vitorians Potato, els madrilenys Skarlaitines i els locals Karajo, Kerida Pulga i Skabeshina. Aquell II Granada Ska Festival va ser retransmès per Canal Sur-Radio i Canal Sur 2-Televisión. En la seva tercera edició les actuacions es van dur a terme l'1 d'abril de 2000 a l'Anfiteatro Maracena, les bandes participants foren els barcelonins Moonrakers, els granadins The Incocknitos i Kerida Pulga, els valencians Skaks i Skaparapid, els francesos Skarface i el jamaicà Desmond Dekker. El concert també fou difós per televisió mitjançant Canal Sur. El IV Granada Ska Festival es celebrà els dies 19 i 20 d'abril de 2001 a la Sala Planta Baja. La primera nit actuaren els madrilenys Peeping Toms i els granadins Los Teenagers. El segon dia fou el torn dels barcelonins Dr. Calypso, els alemanys Skaos i els locals Psico Rude Boys del Espacio Exterior. 11 anys després es celebrà un festival de característiques similars anomenat Up Reggae Festival que comptarà amb bandes com The Toasters, Sally Brown, Deskarats o The Upsttemians entre d'altres.

¹⁶⁵⁶ L'audició comptà amb diversos PD's especialitzats en *soul* i *reggae* com Alfonso Sacristán de Segovia (ex editor de *fanzines* com *Krúpula* i *WPF*) i la seva companya Lola, a més de concerts de grups com els locals The Teenagers i altres activitats, com una barbacoa de germanor i diversos partits de futbol, coordinades per Javi *Dancecrasher* Carmona.

¹⁶⁵⁷ Text extret de la pàgina oficial del *Reggae 69 Skinhead Culture Weekend* celebrat els dies 30 d'abril i 1 i 2 de maig de 2009 <http://www.myspace.com/reggae69weekend> (consultat el 7/VII/2009).

¹⁶⁵⁸ Local situat al número 7 del carrer Carrera del Darro de Granada regentat per l'esmentat promotor *Bongo* que oferia sessions periòdiques, sovint gratuïtes, de música jamaicana. El 2009 l'establiment va tancar definitivament.

¹⁶⁵⁹ Esdeveniment organitzat per integrants del conjunt Los Granadians i seguidors de la música jamaicana locals com l'esmentat Javier *Dancecrasher* Carmona entre d'altres. Des del dijous 30 d'abril fins el dissabte 2 de maig es succeïren les actuacions i les sessions de PD's al Pub Upsetter i sales com El Tren o Sugarpop sota el lema "Reggae 69. Skinhead Culture Weekend. 1969-2009, 40 años de reggae y diversión".

succeeix en el cas de Madrid, Barcelona i València. En l'anomenada escena *skinhead* la capital andalusa comparteix protagonisme amb altres localitats com l'esmentada Granada, Cadis o, fins i tot, Xerez. No fou fins a finals dels anys vuitanta quan aparegueren els primers *skins* sevillans. Com a la resta de l'Estat, aquests pioners van prendre com a referents musicals el *punk* i l'*ska* del moment, van viatjar a Londres i van entrar en contacte amb altres nuclis *skins* autòctons. A banda d'aquestes influències, un aspecte determinant en la seva configuració inicial fou l'esmentat ascendent dels grups radicals de seguidors de futbol: els locals Biris Norte i Supporters Gol Sur, sevillistes i bètics respectivament. La presència de caps rapats als estadis d'ambdós clubs esdevingué, doncs, habitual des de finals dels anys vuitanta. Precisament, les graderies del Sánchez Pizjuán i l'aleshores anomenat Benito Villamarín foren l'espai on es manifestaria el procés de politització d'aquella primera generació de caps rapats sevillans que originà la fragmentació de l'estil.

La proliferació de programes de televisió sobre els caps rapats i la violència als camps de futbol afavoriren l'extensió de la imatge *skin* entre la joventut estatal a inicis de la dècada dels noranta. Aquests referents fomentaren l'aparició a Sevilla d'una segona generació d'*skins* que convergí amb l'eclosió de SHARP arreu de l'Estat. El 1993, membres de Biris Norte crearen SHARP-AI Andalus que edità material divers i establí contactes amb altres *skins* antiracistes de ciutats com Granada o Madrid. Dos anys més tard altres joves de la ciutat menys introduïts en els ambients futbolístics, tot i ser seguidors del Sevilla i el Betis, donaren un nou impuls al col·lectiu. El setembre de 1997 publicaren el primer número del *fanzine* de SHARP-Sevilla anomenat *Ruder Than Rude*,¹⁶⁶⁰ participaren en el programa de ràdio "En la inopia"¹⁶⁶¹ i assistiren a les primeres edicions del Festival Dr. Martens celebrades a Balaguer (Lleida). El 2000 s'organitzà el primer concert de música *ska* a Sevilla que comptà amb la participació del conjunt belga Proyecto Secreto. Pocs mesos després l'Ajuntament de la ciutat va contractar a la formació Jazz Jamaica per actuar el 3 de juny del mateix any en el marc del festival Territorios Atlánticos. Tres mesos més tard aparegué una nova publicació anomenada *Smart & Violent*,¹⁶⁶² editada pel col·lectiu *skin* local Turroneros Crew,¹⁶⁶³ on conviuen seguidors del Real Betis i el Sevilla FC, que pretenia revitalitzar l'estil a la capital andalusa mitjançant l'organització de festes de música jamaicana i desplaçaments a festivals i concerts celebrats a localitats com Granada o Zafra.¹⁶⁶⁴ També al 2000 existia el programa de ràdio "Plan 9", que emetia

¹⁶⁶⁰ Nom extret del títol homònim del primer Lp del conjunt musical alemany The Busters publicat el 1988 pel segell Weserlabel. Després de publicar-se cinc números la capçalera es va deixar d'editar per les divergències entre els seus redactors, sorgides arran del debat sobre la idoneïtat d'introduir articles de caire polític al *fanzine*. També a les darreries de la dècada dels noranta es publicà un altre *fanzine* sevillà anomenat *Trojan Soldier*, que exercí com a portaveu de la secció SHARP-Periferia.

¹⁶⁶¹ Programa que s'emetia els diumenges a les tres de la tarda en que es podia escoltar música *ska* i també *mod revival*. Els seus conductors, fins i tot, organitzaren alguna festa de música jamaicana a la capital andalusa.

¹⁶⁶² El primer número d'aquesta publicació va aparèixer el setembre de 2001.

¹⁶⁶³ Nom que rep una *gang skin* sevillana formada per prop d'una dotzena de membres. Es creà per dinamitzar l'escena *skinhead*. Inicialment organitzaren viatges per assistir a concerts per després celebrar festes i, posteriorment, programar actuacions de bandes internacionals i locals a Sevilla i rodalies, com l'*Skinhead Meeting* que es va dur a terme l'11 d'octubre de 2003 a Xerez amb la participació dels grups Holmgang, Àrea de Combate, Social Combat, Sherry Soldiers i els portuguesos Mata-Ratos. A més a més editen des de l'any 2001 el *fanzine Smart & Violent*. El mot turroneros fa referència, com ells mateixos expliquen, a "una expressió que utilitzava un amigo nuestro para referirse a las patillas de otro colega. Además, los Turroneros se supone que van de Feria en feria... Total, que lo que empezé como una coña pues nos cogimos ese nombre", a "Turroneros Crew", *A Mordiskos*, n. 3 (XII/2003), p. 16.

¹⁶⁶⁴ A banda d'assistir a aquests esdeveniments Turroneros Crew es decidí també a promoure concerts a Sevilla. El 2001 van organitzar l'actuació dels conjunts Abriendo Cabezas i Cyprinidians. Dos anys després, en col·laboració amb els *skins* de Xerez, aconseguiren celebrar un festival a les afores de Xerez amb les bandes Mataratos, Social Combat,

música *ska*, *reggae*, *punk* i *soul* conduït pels redactors de l'esmentat *fanzine Smart & Violent*. Sis anys més tard, es publicà a Sevilla una altre capçalera titulada *Cos We Hate You* amb un equip redactor que organitzà concerts amb bandes com els madrilenys Heitaroi o els portuguesos Clockwork Boys.¹⁶⁶⁵

Musicalment, a diferència de Granada, Sevilla es caracteritzà per comptar amb diverses bandes *punk* que gaudiren de cert seguiment entre els *skins* locals. Grups com Four & Deforms¹⁶⁶⁶ del barri de Triana o La URSS, amb algun component dels anteriors, foren els conjunts més rellevants.¹⁶⁶⁷ A banda d'aquests, la única banda *punk/Oi!* formada per *skinheads* fou Sherry Soldiers de Xerez, grup que va actuar a finals de 2006 en el primer concert de música *Oi!* amb bandes internacionals organitzat a Andalusia per l'esmentat *fanzine Cos We Hate You*.¹⁶⁶⁸ Malgrat l'activisme d'aquests *skins* sevillans, com explica un d'ells: "Al igual que hace 10 años Sevilla, desgraciadamente, sigue teniendo una escena muy pobre respecto a su número de habitantes. No se ha conseguido una escena que aglutine y que permita realizar grandes proyectos".¹⁶⁶⁹

A Xerez es concretà un altre nucli *skin* important estretament vinculat al Kolectivo Sur, grup radical de seguidors del Xerez CD creat el 1991. El mateix acull una secció anomenada Cockney Sherry Crew formada per *skinheads* xerecistes assidus al gol sud de l'Estadi Municipal de Chapín que es reunia al Rock Bar Foxtrot.¹⁶⁷⁰ Mantenen una enemistat bel·ligerant vers els seus homòlegs gaditans de les Brigadas Amarillas, malgrat ser aquests també antiracistes, que respon a rivalitats veïnals tradicionals que sobrepassen l'àmbit esportiu. Com manifesten els xerezans: "La rivalidad es histórica, no es un pique futbolero."¹⁶⁷¹

CANTÀBRIA, A RECER DEL REFERENT BASC

A la vessant cantàbrica, els *skins* antiracistes s'agruparen a la dècada dels noranta al voltant de la secció SHARP-Cantàbria. Prèviament a la seva formació, els *skinheads* cantàbres es trobaven dispersos i no mantenien contactes organitzatius entre ells. L'origen d'aquesta secció del col·lectiu antiracista té a veure amb el grup de seguidors Lábaru Sur del Real Racing Club de Santander creat el 1995. Alguns dels seus components, a banda d'impulsar la creació de SHARP, també foren els responsables d'*Esmengón*, la publicació oficial del grup. Igualment editaren adhesius sota el nom de "Lábaru

Àrea de Combate, Holmgang i els locals Sherry Soldiers. Posteriorment, actuaren també a Andalusia convidats per Turroneros Crew grups com Último Asalto, que compartiren escenari amb Sherry Soldiers.

¹⁶⁶⁵ Aquests darrers, però, no van arribar a actuar ateses les deficiències tècniques que van sorgir al centre social ocupat on havien de tocar. No fou fins el gener de 2009 quan, finalment, els portuguesos van poder actuar en un sala sevillana sense problemes.

¹⁶⁶⁶ Sobre aquest conjunt sevillà aparegut el 2005 vegeu "Four & Deforms Last Triana Punks", *Cos We Hate You*, n. 1 (2005), p. 5-10.

¹⁶⁶⁷ Si bé, posteriorment, els integrants d'aquest darrer conjunt format per dos malaguenys i dos sevillans traslladaren la seva residència a Granada.

¹⁶⁶⁸ En el mateix, a banda dels xerezans, actuaren els conjunts Bulldozer de Barcelona, els francesos The Veros i els escocesos On File. De la mà dels redactors del *fanzine Cos We Hate You* i la distribuïdora paral·lela Cross Fire, el maig de 2007 organitzaren a Sevilla un segon concert amb els madrilenys Hate Edge, els francesos The Janitors i els valencians Glory Boys. El maig de 2008 programaren també als valencians Shaved Dogs i els ja esmentats Glory Boys. Finalment, el març de 2009 van dur a tocar a Sevilla als britànics Condemned 84 i Skinfull, els quals compartiren escenari amb els valencians Glory Boys.

¹⁶⁶⁹ Entrevista a un *skinhead* sevillà en actiu des dels anys noranta que vol romandre en l'anonimat (26/VII/2009).

¹⁶⁷⁰ Després que aquest establiment, situat al número 10 del carrer Santa Rosa de Xerez, tanqués les seves portes el 2004, els *skins* locals es reuniren els dies de partit i els caps de setmana a la seu social del Kolectivo Sur.

¹⁶⁷¹ "Sherry Soldiers", *Cos We Hate You*, n. 1 (2005), p. 30.

Skins” i “Racing Skins”, a més d’algun fotomuntatge. La consolidació del grup radical comportà l’aparició d’un nou *fanzine* de curta trajectòria titulat *Fondo Ska*, amb continguts relacionats amb el futbol i la política. En l’àmbit musical no existia cap grup pròpiament *skin*, fet que suposà que cerquessin els seus referents en bandes *punks* locals, com KDK,¹⁶⁷² Antiklerikal o Pugen Vita.

L’increment d’*skins* originà la necessitat de vertebrar un col·lectiu que els agrupés. Així fou com el 1996 es va crear la secció càntabra de SHARP. Com explica un dels seus membres: “La idea de formar el Sharp Kantabria, surge a comienzos del año pasado, en parte por la creación de la peña racinguista antifascista Labaru Sur, donde nos reunimos varios *skins*, aunque de manera desorganizada”.¹⁶⁷³ SHARP-Kantabria es caracteritzà per adoptar un posicionament polític:

Las ideas del Sharp Kantabria son principalmente independentistas, nosotros no apoyamos al Sharp apolítico, somos *skinheads* antirracistas antifascistas y defensores de nuestra tierra.¹⁶⁷⁴

A finals d’aquella mateixa dècada, el col·lectiu *skin* antiracista decidí publicar un *fanzine* propi: *Botas y Tirantes*. La publicació esdevingué un dels màxims difusors de l’estil a la zona.¹⁶⁷⁵ Paral·lelament, emergí un nucli *redskin* que s’organitzà al voltant de la cèl·lula local de RASH.¹⁶⁷⁶ Aquest projectà l’edició de la capçalera *Skinhead Moonstomp*, que finalment no es publicà. En aquells darrers anys de la dècada es concretà la formació dels anomenats Skinheads Antifascistas Kantabria.¹⁶⁷⁷ En aquells moments, però, el *fanzine* *Botas y Tirantes* passà a ser el portaveu dels Skinheads Antifascistas Kantabria, “con lo que el Sharp queda prácticamente disuelto, pues en Kantabria apolíticos entre los skins no hay, predominando los independentistas cántabros”.¹⁶⁷⁸

Posteriorment, aparegueren noves capçaleres com *Unity and Drunkenness*, també editada des de Santander¹⁶⁷⁹ i vinculada a RASH-Kantabria, o *Alopecia*, que sorgí de la fusió de tres *fanzines* anteriors, els esmentats *Botas y Tirantes* i *Unity and Drunkenness*, a més de l’*Hipocrisiari Stop*. També aparegueren *Natura*, *fanzine* fet per *skingirls*, i *Music For Hooligans*, editat per Miguel (responsable del desaparegut *Botas y Tirantes*).¹⁶⁸⁰ D’aquest nucli *skin* santanderí actiu sorgí el 2002 el segell

¹⁶⁷² Aquest conjunt musical comptà amb un component *skinhead*, un santanderí que exercí com a baixista.

¹⁶⁷³ “SHARP Kantabria”, *Dr. Skan’zine*, n. 2 (X/1997), p. 21.

¹⁶⁷⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁷⁵ L’editor de la mateixa fou també responsable del *photobook* titulat *Humerones y Jaguillosus* (Borratxos i Orgullosos).

¹⁶⁷⁶ Vegeu “Skinheads Kantabria”, *Trojan Soldier*, n. 3 (VI/1998) p. 20-21.

¹⁶⁷⁷ Lluny de vertebrar, però, una agrupació activa, el projecte únicament va servir per editar diversos models d’adhesius reivindicatius.

¹⁶⁷⁸ “Skinheads Cantabria”, *Skin In Your Head*, n. 1 (1998), p. 17.

¹⁶⁷⁹ Els punts de trobada dels *skins* santanderins en aquella època foren bars com La Estela o La Red Cultural. Tanmateix, l’escassetat de propostes de lleure vinculades a l’estil existents a Santander provocà que molts d’aquests *skins* acostumessin a desplaçar-se al País Basc per poder assistir a concerts de *punk/Oi!* i *ska*, establint així lligams amb els nuclis *skins* antifeixistes bascos. Vegeu “Skinhead Cantabria”, *Acaso No Recuerdas*, n. 3 (XI/2000) p. 41-42.

¹⁶⁸⁰ Any més tard aparegueren altres publicacions com el *fanzine* de Santander *Our Pride*, fruit de la fusió dels precedents *Music For Hooligans* i *Natura*.

discogràfic Periferia Oi! Records.¹⁶⁸¹ Altres eixos dinamitzadors de l'estil foren la promotora de concerts Amor de Madre Productions.¹⁶⁸²

PLASMACIONES MENORS DE L'ESTIL SKIN A L'ESTAT

L'estètica *skinhead* es continuà estenent a altres indrets de l'Estat com Castella La Manxa on també es crearen nuclis *skins*. A Toledo hom edità *fanzines* com *Class Riot*, *Drunk & Proud* o *Punks y Skins* a més de formar el 2001 el conjunt *punk/Oi!* Milicia Urbana i la distribuïdora Urban Revolt. En altres ciutats com Valladolid, on es feia el *fanzine Rude'N'Proud*, o Burgos, amb un grup molt actiu, la presència d'*skinheads* fou constatable a partir de la segona meitat dels anys noranta.

A Extremadura els *skins* van ser visibles a partir dels anys noranta a localitats com Villafranca de los Barros, Cáceres, Badajoz, Coria, Fuente del Maestre, Olivenza, Zalamea de la Serena o Mérida. Aquesta disgregació és el que caracteritzà la implantació de l'estil a Extremadura.¹⁶⁸³ Una dispersió que impedí una major vertebració a nivell organitzatiu, restant joves aïllats en àrees rurals que no es relacionaren amb els nuclis de les grans poblacions.

A Cáceres, capital de la província homònima, es trobaven els únics establiments i distribuïdores que permetien aconseguir material als *skins* extremenys: Zacatua i Walkiria. Pel que fa a *fanzines* el de més renom va ser *Paliza o Bordillo*,¹⁶⁸⁴ editat des del municipi d'Hornachos (Badajoz) es va adscriure al corrent apolític en auge arreu de l'Estat des de finals dels anys noranta.

En l'aspecte musical, els *skins* locals no s'integraren ni crearen conjunts ni de *punk/Oi!* ni d'*ska*. Els pocs existents, KBKS (*punk/Oi!*) i Preservativos Pal Vaticano¹⁶⁸⁵ (*ska/punk*), els formaren joves autòctons de municipis com Mérida o Zafra. Paradoxalment, en aquesta darrera localitat es celebrà un dels esdeveniments musicals més rellevants de la zona, el *Urban Beast Festival*. Un acte que hi reuní en la seva primera edició (9 i 10 de març de 2001) a una vintena bandes estatals de *punk/Oi!* com © Non Servium, Abriendo Cabezas, Kaos Urbano, Suburban Rebels o Guerrilla Oi! entre d'altres.¹⁶⁸⁶

També a les Illes Balears es fundaren agregacions *skins*, tot i que de dimensions reduïdes i localitzades en poblacions com Ciutat de Mallorca i Ferreries, on un dels components del conjunt Sector 69 edità des de 1996 el *fanzine Voice Of a Generation*.

¹⁶⁸¹ La seva primera referència fou la cinta recopilatòria *Oi! and Streetpunk Made in Australia* que contenia temes de nou bandes australianes a benefici de dos *skins* de Logronyo, Isa i Gorka, amb causes judicials pendents. El seu segon llançament fou el disc *Cantina 60* del grup mexicà Jamaica 69 que incloïa 7 temes. Vegeu "Periferia Oi! Records", *Skandalera*, n. 6 (2001), p. 28.

¹⁶⁸² Posteriorment, el 2005 s'incorporà a RASH Kantabria una nova generació de *redskins*. L'augment de les agressions i topades amb caps rapats neonazis provocà la reorganització de l'antifeixisme càntabre i la creació de la Coordinadora Antifascista de Cantabria [CAC] el 2006.

¹⁶⁸³ "Tosquilloos n'Extremadura", *Skandalera*, n. 4 (1999), p. 16.

¹⁶⁸⁴ De la mà del seu responsable Germán Menaka Menaya s'edità per primer cop a les darreries de l'any 2000.

¹⁶⁸⁵ Banda *ska/punk* de Zafra que comptava amb un cantant *skinhead*.

¹⁶⁸⁶ Vegeu la crònica del mateix a "Urban Beast", *Dahle*, n. 2 (2001), p. 31-32.

Onda jamaicana (esquerra), fanzine pioner de l'escena skatalítica al País Valencià. Logotip dels Trojan Drinkers (damunt) colla d'*skins* antiracistes de València. Cartell recordatori de l'assassinat de Guillem Agulló l'11 d'abril de 1993 (dreta). A sota article on apareixen membres de SHARP L'Horta.

Guillem Agulló

Skinhead antiracista i independentista assassinat pel feixisme.

1er aniversari de la seva mort.

Enamorat del seu país lluitador de la pau i de la llibertat que anhelava.

18 / ACTUALITAT / EL TEMPS 30-12-91

SHARP Països Catalans

Skinheads: la lluita contra els tòpics

Aquests dies s'ha constituït a Barcelona la divisió catalana de la SHARP (Skinheads Against Racial Prejudices) sota el nom SHARP-Països Catalans, que ja compta amb més de 250 membres.

Mai els originaris *skinheads* s'ha gueren pogut imaginar que en un futur arribarien a ser tan impopulars, i que serien els protagonistes de les primeres pàgines dels diaris, relacionats amb el racisme, el feixisme o el ressorgiment de l'ultradreta. Qualsevol fenomen social violent sembla darrerament que ha d'estar necessàriament relacionat amb els cap-rapats: política, futbol, i sobretot els carrers. I de sobte, una veu aclariadora, que s'alça denunciant que "aquesta guerra no és la nostra": SHARP, *skinheads* contra els prejudicis racials, que lluny de dedicar-se a "reparar l'lenya" té com a objectiu reivindicar l'autèntic esperit *skins*, multirracial i pluricultural, com va ser als seus orígens.

El moviment *skinhead* va néixer a Anglaterra a finals dels anys 60 i es va estendre de forma massiva entre la joventut de la classe treballadora per l'impacte que va produir la fusió de la forma de vida *mod* amb els valors i els costums dels immigrants jamaicans -*rude boys*.

L'admiració per la raça negra arriba a tal punt que els *skins* adopten d'ells elements tan típics com el cabell rapat -que els despatxos racistes llueixen amb tant d'orgull-, el gust per la seua música o els seus costums.

Més endavant, amb el naixement del *punk* i el revival de l'*Eska*, trobem la segona onada *skinhead*, que seria l'encarregada d'introduir elements més radicals en el seu comportament i la seua estètica. D'aquesta manera, són absolutament compatibles l'esperit del 69 -música negra, elegància en el vestir, *accouters*- i el del 77 -vestimenta més proletària, *hooliganisme*..., qüestionat que els diferència de forma radical dels seus enemics més odiats, els *boothheads* -els caps-buits neonazis- la permeabilitat cultural que els fa adoptar formes i costums d'altres races i grups socials no els uniformita entre ells mateixos. La imat- mossexuals, prostitutes o qual- sevol altra tribu urbana. I com a conseqüència de tot aquest panorama fa aparició el SHARP als Estats Units, l'any 1988, com una organització antiracista i antifeixista, no vinculada a cap organització política i que té com a objectius la recuperació de l'autèntic esperit *skinhead* mitjançant informació i propaganda. Actualment ja té divisions a Anglaterra, Alemanya, França, Itàlia, Irlanda, Noruega, Austràlia i Espanya.

La divisió catalana, SHARP-Països Catalans, s'ha constituït fa uns dies -encara que estava en procés de creació des de finals del 90-, ja té comitès comarcals organitzats a l'Horta, el Barcelonès, el Bages, Baix i Alt Empordà, Vallès Occidental i Mallorca, i espera completar-se "de Saltes a Guardamar i de Fraga a Mad". Els defineixen "com a organització antifeixista i antiracista, estructurada de forma horitzontal, sense jerarquies ni caps visibles", i es dediquen a reivindicar i promoure l'autèntica cultura *skinhead* mitjançant concerts, festes, accions puntuals com murals i netja de les pintades feixistes i sobretot amb fanzines, que és la via de comunicació i informació més important per a ells. Respecte al tema de la violència diuen que "la força sempre és legítima per a repel·lir les agressions, quan no queda més remei". Pregunats sobre com definien un *boothhead*, asseguren que "tenen menys cervell que cabell".

Lola Carrasco

cocoliso

MARIN N°4 SKINHEAD Oi!

Portades de fanzines *skins* gallecs dels anys noranta (esquerra i sota).

SHINZINE EDITADO POLOS SHINS ANTIFASCISTAS GALEGOS

Nº 0

SEPTIEMBRE - 93

Ruin Bois

K-7 AMB SIS TEMES JA A LA VENDA

Skinheads membres de Celtarras a les graderies de l'estadi de Balaídos (esquerra). Flyer promocional de la maqueta del conjunt gallec de música Oi! Ruin Bois (damunt).

Casa de la Paz (damunt), edifici ocupat de Saragossa que fou freqüentat pels skins antiracistes que integraven SHARP-Aragón. L'espai fou assaltat el 1992 per caps rapats neonazis. Finalment fou desallotjat el 1993. Iconografia de la secció aragonesa de SHARP (dreta).

**RUDE & REBEL CARIBBEAN STYLE SOCIETY
PRESENTA
I OI!, SKA & REGGAE FESTIVAL**

Xixón, 11, 12 y 13 de Xunetu

VIERNES	SABADU	DOMINGU
-ALTA TENSIÓN -OI! THE ARRASE -ORGULLO OBRERO	-SKACHA -ISKANBILA -XENREIRA -MALARIANS LA FÁBRICA (Av. Portugal, 74)	-KELTOI! -LAST WARNING -SKUNK LA FÁBRICA (Av. Portugal, 74)
C.S.A (C/ Llanes, 11)		

Confirmar asistencia a:
Tlf: 909-807365
Aptáu. 6.007 Xixón

Cola colaboración de:

Flyer de propaganda del "I Oi!, Ska & Reggae Festival" organitzat el 1997 a Gijón (damunt). Portada del fanzine Street Kids de Gijón (dreta).

SKANDALERA

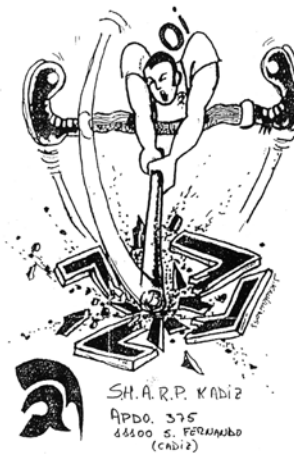
NÚMB.5 100ptes.
2ª DÓMINA
CONTENIU:
*ANTOXANA
*EL SANGRE CUERRE
PELES GRADES
*STREET BASTARDS
*ESCENA OI!-PUNK GALIZA
*LOS FANCINOS DE LOS
COLLACI'S
*SONES RABALBOS
*LO QUE MOS MATA
*ESPUBLIZACIONES DE
BALDRE
*EL CASU LOCKERBIE
*MARVIN GAYE
*TOSQUILAOS YA FÚBOL
*TESTOS PA CAMENTAR
*ENTRUGUES D' UN OBRE-
RU ENANTE UN LLIBRU
*PRIETOS QUE SONSANEN
A BLANCOS, BLANCOS QUE
SONSANEN A PRIETOS
*PATRIOTISMU YA INTER-
NACIONALISMU NA OBRA
DE MAO TSE TUNG

Portada del fanzine asturià Skandalera (esquerra). Adhesiu dels skins antiracistes asturians (damunt). Adhesiu de SHARP-Sevilla (damunt dreta).

Portada del fanzine sevillà *Smart & Violent* (esquerra) publicat per Turroneiros Crew. Adhesiu de la secció *skin* del Kolectivo Sur, seguidors radicals del Xerez CD (damunt esquerra). Adhesiu dels *skins* antifeixistes gaditans integrats a les Brigadas Amarillas [BB. AA.], aficionats radicals del Cádiz CF.

Portada del primer número del fanzine de la secció SHARP Al Andalus, *Boots & Roots* (esquerra). Portada i contraportada del fanzine de la secció gaditana de SHARP vinculada a les Brigadas Amarillas [BB. AA.] (damunt).

Membres de Labaru Sur, col·lectiu de seguidors radicals del Racing de Santander, exhibint l'anagrama de SHARP (damunt). Portada del fanzine càntabre *Botas y Tirantes* (dreta).

7. POLITITZACIÓ I DIVISIÓ DE L'UNIVERS SKINHEAD

Si entenem els estils juvenils com quelcom no estàtic sinó dinàmic, ens resultarà més senzill comprendre els processos complexos a que s'ha vist sotmès l'univers *skin* autòcton. Malgrat participar d'un substrat comú configurat per diversos elements d'adscripció, les diferents tendències associades al mateix responen a plantejaments divergents.

El punt de partida fou l'etapa inicial de fusió, on es generà un estil a partir de processos sincrètics que abraçaren altres existents amb anterioritat: la confluència entre *rude boys* i *hard mods*. A posteriori s'inicià una segona fase anomenada de difusió. En ella, l'estil s'estendria a segments més amplis de la població juvenil externa al grup original, que en el cas que ens ocupa correspondria a l'esclat estilístic que va patir l'estètica *skin* a l'Estat a finals de la dècada dels vuitanta. Per acabar, podríem establir una tercera fase, de fissió, que donaria pas a la diversificació i el fraccionament d'un estil fins aleshores mínimament cohesionat i homogeni. En aquest tercer estadi es produí la seva fragmentació a partir de la implantació de diverses corrents que podríem qualificar com a pseudopolítiques, atesa la seva base ideològica, sovint reduïda a lemes o emblemes.

La irrupció dels primers rapats ultradretans es va viure a l'Estat amb total desconeixement d'aquests i la més absoluta indiferència per part de la societat. Les exhibicions d'imatgeria i simbologia neofeixista d'aquells joves rapats anaven inicialment en la mateixa línia de la transgressió simbòlica duta a terme anys abans pel *punk*. De fet, entre els primers *punks* i *skins* estatals no fou estrany l'ús de determinades icones pròpies del nazisme,¹⁶⁸⁷ tot reproduint els esquemes i plantejaments dels seus predecessors britànics. D'aquesta forma, esvàstiques i anagrames de les SS es barrejaren amb emblemes anarquistes i estels de reminiscències soviètiques en una nebulosa resultat del desconeixement, la confusió i l'escassa ideologització de molts dels joves adscrits a l'estil *skin*.¹⁶⁸⁸ Són diversos els exemples que podem trobar al respecte, com el logotip del grup *punk* femení Las Vulpess,¹⁶⁸⁹ que va incloure una doble "s" tipogràficament similar a les *Doppel Sig Rune* emprades per les *Schutzstaffel* [SS] ("Grups de protecció", les unitats especials creades

¹⁶⁸⁷ Al respecte un membre del conjunt barceloní Último Resorte explica: "A veces íbamos con esvásticas solamente para molestar, para que la gente se diera cuenta de que estábamos ahí. No porque fuéramos nazis sino por provocar. Andábamos por las Ramblas escupiendo a la gente", a Entrevista a Último Resorte publicada a *Maximum RocknRoll*, n. 289 (VI/2007) s. p.

¹⁶⁸⁸ Gallart reconeix com a inicis dels anys vuitanta "utilizábamos banderas españolas como imitación de las *Union Jack* de los *skins* ingleses pero mierda, nuestros colegas *punks* llevaban esvásticas y cruces de hierro, lo cual era mucho peor y nadie jamás se hubiera atrevido a considerarlos fachas! Y no habría tenido sentido porque todo aquello no tenía nada que ver una puta mierda con la política [...] Puede parecer surrealista pero, utilizando sus propios símbolos, jodíamos más a los fachas que todos los progres de turno juntos", a C. Viñas, *Botas y tirantes*, p. 47.

¹⁶⁸⁹ Originàriament anomenades Las Vulpes, arran de la polèmica generada per la seva aparició al programa de TVE *Caja de Ritmos* el 1982 on interpretaren el tema "Me gusta ser una zorra", la discogràfica madrilenya Dos Rombos decidí incloure una segona S reproduïda segons la tipografia emprada per les SS. Com explica la seva guitarrista Loles Vázquez: "Poca gente sabe que las dos eses con las que el nombre del grupo apareció impreso en la portada, reproducidas con tipografía nazi al estilo de las SS, fueron idea de la disquera [sic], deseosa de echar leña al fuego del escándalo", Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 296.

inicialment com a policia paramilitar i cos de guarda dels líders del partit nazi el 1925 per prevenir i frustrar possibles atemptats contra aquests),¹⁶⁹⁰ els braçalets amb creus gamades que lluien els integrants del conjunt *punk* canari Família Real¹⁶⁹¹ o les esvàstiques que es pintaven a la roba els components d'altres bandes *punk*, com els catalans Kangrena o els malaguenys Slips & Sperma. Altres exemples els trobem en els articles que, a posteriori, aparegueren a *fanzines* com l'*Haller i Oi!* basc que reproduïen entrevistes a grups musicals obertament neofeixistes com els italians Plastic Surgery (Cirurgia Plàstica), els britànics Vengeance (Venjança) o els alemanys Endstufe (Estadi Final) al costat d'articles sobre els catalans Skatalà o Decibelios. Paradoxalment, aquestes publicacions barrejaven escrits sobre la lluita sindical del sector naval basc amb notícies de formacions de l'òrbita Rock Against Communism [RAC], com Skrewdriver.¹⁶⁹² En aquella època, com explica un dels seus editors, "no lo veíamos como se puede ver ahora. Eran grupos *skins* que hacían música *Oi!*, música que nosotros consumíamos [...] Éramos grandes devotos de Skrewdriver como grupo, no del pieza [sic] de Ian Stuart. Sabías lo que era eso, sabías dónde estabas y lo tenías claro; no sé, también estabas un poco por encima".¹⁶⁹³

El dibuixant *underground* Carlos Azagra, el 1992 considerava que els nous rapats no tenien res a veure "con los verdaderos orígenes del movimiento *Oi!* en los primeros 80 [...] son gente cuya máxima aspiración es pegarse con otro *skin* por el simple hecho de defender los colores de diferentes equipos de fútbol".¹⁶⁹⁴

El desconeixement i la vocació transgressora foren els eixos dominants de les dinàmiques de comportament i estètiques de l'estil durant el primer quinquenni (1980-1985) d'implantació a l'Estat. En cap moment va existir cap mena de lligam ni de posicionament vers postulats ultradretans com els que es van evidenciar a partir de la segona meitat de la dècada dels vuitanta, quan la ideologia i les preferències futbolístiques es convertiren en les principals fonts de divisió.¹⁶⁹⁵ De fet, la política no formava part de l'imaginari *skinhead* als seus inicis. Com explica un jove adscrit al mateix en aquells anys: "Fins l'any 1985 la política no tenia cap transcendència, tot i alguns símbols que podia dur la gent, com xapes d'anarquia, esvàstiques d'algun *punk* o les primeres banderes

¹⁶⁹⁰ Emblema de les SS creat el 1933 pel dissenyador Walter Heck, que va concebre la doble runa com una al·literació gràfica de les dues lletres S incloses a *Schutzstaffel*. Anys després de la finalització de la Segona Guerra Mundial la seva exhibició i reproducció va ser prohibida al territori alemany en virtut d'un article recollit al seu Codi Penal. Vegeu R. Lumsden, *Historia secreta de las SS*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2003 i R. L. Kochl, *Las SS: El cuerpo de élite del nazismo*, Crítica, Barcelona, 2008.

¹⁶⁹¹ Al respecte els membres del grup afirmaven: "No nos preocupaba el significado. Siempre el objetivo fue llamar la atención", entrevista extreta del web *Superpunk* <http://www.soloespunksiyolodigo.com/superpunk/inicio.htm> (consultat el 4/III/2008).

¹⁶⁹² Vegeu *Haller i Oi!*, n. 2 i 3 (1987-1988).

¹⁶⁹³ Com explicaren en l'editorial del número 2: "Este que teneis entre manos es un *fanzine* hecho por *SKIN-HEADS* que pretende informaros sobre la movida *Oi!SKIN-HEAD* sin marginar a nadie por su ideología. Así pues, verás en este y otros "HALLER I OI" (AYER Y OI!) entrevistas e informaciones sobre grupos de las más variadas ideologías. Sin duda habrá algunos que se mosqueen por ello. Nos suda la polla, porque uno de los objetivos que más perseguimos al hacer este *fanzine* es intentar ofrecer una verdadera e imparcial imagen del panorama musical *Oi!SKIN* en Europa al margen de cualquier pensamiento o credo político. Lo que si nos importa de veras es que todo *SKIN* sea cual sea su ideología, este ORGULLOSO DE SER *SKIN* y todo lo que nos caracteriza (espíritu popular y callejero, amor a su tierra, amor... a la cerveza!, en fin... nuestro modo de vida...) Primero ser *SKIN*, después todo lo demás... cabezas rapadas, que no bloqueadas!!", a "Prólogo", *Haller i Oi!*, n. 2 (XII/1987), p. 2. Aquesta inclusió de bandes ultradretanes els comportà que determinats col·lectius, com l'assemblea del Gaztetxe de Bilbao, refusessin distribuir la publicació. Segons l'editor però tot plegat es vinculava a una actitud contrària al sistema: "Podía entrar perfectamente aquí con una camiseta con una esvástica y 'antisociedad' y nadie se llevaba las manos a la cabeza. Era como decir: 'Me cago en el sistema, soy un joven rebelde y quiero molestar. Me pongo esto porque sé que jode a todo el mundo', a "Aller y Oi!-V Asamblea", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 38-39.

¹⁶⁹⁴ "Skinfax. 8 faxeados opinan skins", *Ajoblanco* (III/1992), p. 74.

¹⁶⁹⁵ "Enfrentados por el estigma", *El Observador* (21/III/1991), p. 25.

espanyoles que duïen aquests més joves. Els *punks* i els *skins* érem l'antitesi a tot allò".¹⁶⁹⁶

Els *skins* estatals no assumiren la politització pròpia de l'estil britànic, ni en sentit ultradretà ni esquerrà.¹⁶⁹⁷ Aquesta ideologització fou posterior, associada a una nova generació d'*skinheads*, com assenyala Manel Domènech, integrant del grup Decibelios: "Els *skins* estàvem allunyats de qualsevol postura ideològica, no va ser fins la irrupció d'una generació més jove, els fascios [sic], quan es començar una afirmació per negació 'yo soy porque soy diferente a ti', allò va marcar la diferencia".¹⁶⁹⁸

LA IRRUPCIÓ DELS CAPS RAPATS ULTRADRETANS A BARCELONA

D'aquesta manera, els primers caps rapats vinculats amb la ultradreta aparegueren a Barcelona entre 1984 i 1985. Eren adolescents de 16 i 17 anys d'edat relacionats amb anterioritat amb els cercles *punks*. Inicialment, no se'ls va atorgar cap mena d'importància perquè eren nois molt joves i respectaven a la resta de joves alternatius de la ciutat.¹⁶⁹⁹ Com recorda un testimoni de l'època: "Als inicis convivíem tots plegats. Hi havia certa tolerància i estàvem tots barrejats. Tothom es coneixia i [...] ens saludàvem i ens respectaven perquè nosaltres érem més grans que ells i encara hi havia cert respecte perquè érem *skins*".¹⁷⁰⁰ Alguns eren "*punks* reconvertits",¹⁷⁰¹ adolescents que havien compartit espais amb els *punks* i *skinheads* locals més veterans.¹⁷⁰²

Un testimoni d'aquells anys recorda així aquesta evolució: "Conocí a todos estos porque era a ellos a los que les comprábamos los tripis en la Plaça del Pi. Había buen rollo con ellos. De repente, en cosa de un mes, los tíos aparecieron con tirantes con la bandera de España. Ya no podíamos pasear por la zona. A mi me dieron una buena paliza en Portaferri a las 6 de la tarde, entre 13 me rompieron la nariz y me echaron al suelo, patadas y demás. Eso sería a finales de 1984 o 1985".¹⁷⁰³

¹⁶⁹⁶ Entrevista a Roger Geli, *skinhead* en actiu a inicis dels anys vuitanta i primer bateria del conjunt musical barceloní Skatalà (10/II/2009).

¹⁶⁹⁷ El desconeixement i la manca d'informació existents aleshores provocaren diverses confusions al respecte. Les similituds entre l'estètica dels *skinheads* estatals d'inicis dels anys vuitanta amb la dels rapats ultradretans britànics fomentaren el desconcert. La premsa sovint relacionà ambdós sectors, identificant als *skins* com a neofeixistes, iniciant d'aquesta manera l'extensió d'un estereotip que ha perdurat fins l'actualitat. A finals de 1983 es publicaren els primers articles que desmentien aquesta relació en *fanzines punk* com el barceloní *NDF*: "Quiero dejar bien claro que hay en España un gran número de gente *O!!* o *skin*, que no son como los *skinheads* ingleses del National Front, adoptan la estética y la música, pero no los ideales. Pueden ser violentos, pero luchan contra la guerra y el militarismo, se olvidan de la frase "todo por la patria", y van contra la policía y contra el poder, por la libertad; a estos *skins* como Basura, Cirrosis o Santa Alianza, voy a apoyarlos, por que son legales, por que luchan por algo justo. A ellos les gusta la estética *skinhead*, y la toman, pero la estética no quiere decir nada, no tienen por que ser nazis, aunque tomen la estética de gente que lo es", a "Oi y Skin", *NDF*, n. 2 (XI/1983), p. 10.

¹⁶⁹⁸ Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (3/III/2009).

¹⁶⁹⁹ Com apunta un habitual dels cercles *punk* d'aleshores: "Els fascios [sic] éren gent molt jove i això es notava. En aquella època endogàmica, hi havia molta innocència, tothom tenia por, tots som humans, al cap i a la fi érem tots uns nanos". Entrevista a Saina, bateria del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu durant els anys vuitanta i noranta (6/IV/2009).

¹⁷⁰⁰ Entrevista a Roger Geli, *skinhead* en actiu a inicis dels anys vuitanta i primer bateria del conjunt musical barceloní Skatalà (10/II/2009). En la mateixa línia s'expressa Xavier Mercadé: "Aquells anys, 1982- 83, el públic era heterogeni, estàvem tots junts, cadascú a la seva bola, no hi havia problemes sinó bon ambient". Entrevista a Xavier Mercadé, fotògraf assidu dels cercles *punk* barcelonins als anys vuitanta (18/II/2009).

¹⁷⁰¹ X. Theros, "El curt regnat del punk català", *El País* (11/X/2007), p. 3.

¹⁷⁰² J. Sahún, *Que pagui Pujol!*, p. 35.

¹⁷⁰³ Entrevista a Javi Piorreah, cantant del conjunt *punk* barceloní Piorreah en actiu des dels anys vuitanta (9/III/2009).

A Barcelona l'univers dels caps rapats va tenir un lideratge fundacional en els primers caps rapats d'extrema dreta sorgits d'entre la segona generació *skin* de la ciutat. Entre aquests hi havia "el Makoki, l'Alberto, que era fill de militar [...] el Carlitos, el seu germà Fredy i el Chafi"¹⁷⁰⁴ i "el Roberto, el Tete [...] i gent de Roses com el Sergio".¹⁷⁰⁵ Algunes fonts apunten que fou precisament Antonio Lario Barberán *el Tete*, veí del carrer Robadors,¹⁷⁰⁶ qui va captar una colla de joves delinqüents que adoptaren l'estètica *skin*.¹⁷⁰⁷ La resta de caps rapats ultradretans residien a zones com Nou Barris, Montbau, Vallcarca, l'Eixample, el Raval o El Prat de Llobregat. Es relacionaren amb un altre nucli afí aparegut a la localitat empordanesa de Roses, gestat al voltant dels components del conjunt musical Alternativa 3 i, poc després, amb un tercer grupuscul d'extrema dreta provinent de Manresa, format per diversos ex *punks*. A ells se n'hi afegiren d'altres provinents de Terrassa.¹⁷⁰⁸

Un *punk* barceloní testimoni directe del procés descrit, interpreta així els motius que creu van dur aquests joves a adscriure's a l'extremisme ultradretà: "Per una persona desubicada el nazisme tenia molta atracció, els símbols, els colors. Era un moviment de carrer [...] que es feia respectar. Et rapaves el cap i ja feies por, veies un *skin* i ja t'acollonies. L'impacte visual era molt atractiu per aquests nois".¹⁷⁰⁹ A aquest fet, s'afegí la influència britànica, com explica un *skinhead* donostiarra crític amb aquesta evolució: "Lo de los *skins* era un ambiente muy cerrado y toda la movida facha salió de Inglaterra. Cuando sacaron los discos y se empezaron a vender aquí, la peña, sobre todo en Barcelona y por ahí, iba a la moda de 'hay que ser facha porque hay que ser facha'. Ahí se jodió la historia, sino en el Estado español podría haber salido una historia muy maja".¹⁷¹⁰

Aquests adolescents esdevingueren, com els *skinheads* més adults, seguidors del conjunt Decibelios, l'únic referent musical pròpiament *skin* d'aquells anys. Però, en un concert, celebrat el 19 de desembre de 1984 a la desapareguda discoteca Studio 54 (a l'Avinguda del Paral·lel)¹⁷¹¹ la majoria dels amics i inicials seguidors incondicionals de la banda començaren a desmarcar-se'n. La popularitat del conjunt i les seves aparicions públiques en diversos mitjans de comunicació, a més dels espectacles amb que farcién els seus directes,¹⁷¹² foren determinants en aquest allunyament en percebir-los com

¹⁷⁰⁴ J. Sahún, *Que pagui Pujol!*, p. 35.

¹⁷⁰⁵ Entrevista a Jordi Gos, cantant del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu als anys vuitanta i noranta (19/II/2009).

¹⁷⁰⁶ El jove *punk* va tenir coneixement de l'existència de l'estil *skin* mitjançant *Fray*, qui aleshores treballava al Casal del Raval, proper al domicili de Lario Barberán. Fou el cantant de Decibelios qui introduí aquest adolescent en els cercles *punk* barcelonins. Com explica un testimoni: "Abans havia estat *punkí*, vivia al segon *squat* que hi va haver a Barcelona, una casa situada al carrer Bolívar, a Vallcarca, duia sempre una cresta de pam", entrevista personal amb Saina, bateria del conjunt *punk* L'Odi Social (6/IV/2009).

¹⁷⁰⁷ Entrevista a Jordi Gos, cantant del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu als anys vuitanta i noranta (19/II/2009).

¹⁷⁰⁸ Entrevista a Jesús Sahún, membre de diversos conjunts *punks* com Epidemia i editor de *fanzines* com *Barna-Rock*, *Melodias Destruktoras* i *N.D.F.* als anys vuitanta i noranta (26/II/2009).

¹⁷⁰⁹ Entrevista a Saina, bateria del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu durant els anys vuitanta i noranta (6/IV/2009).

¹⁷¹⁰ "Gari. Familia Iskariote", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 26.

¹⁷¹¹ Concert celebrat per dur a terme l'enregistrament d'un programa especial per l'espai "Estoc de Pop" de TV3. El grup aprofità l'acte per presentar alguns dels temes que formarien part del seu primer Lp *Caldo de Pollo*, editat posteriorment pel segell madrileny Dro.

¹⁷¹² Durant l'esmentada actuació celebrada a Studio 54, coincidint amb la interpretació del tema "Local 15 Visitante 0", aparegueren en escena dues noies, una de les quals era una de les components del conjunt basc Las Vulpess, vestides amb l'uniforme del FC Barcelona que llençaren diverses pilotes de plàstic al públic. L'èxit del conjunt, l'augment de la seva popularitat, la seva projecció mediàtica i aquesta mena d'escenificacions foren percebudes per bona part dels seus primers seguidors com una traïció als valors originaris propugnats per l'estil *punk/skin*. Com recorda un d'aquests simpatitzants: "Vam veure com tot plegat es va convertir en un circ. Era massa comercial i artificial".

un conjunt d'audiència massificada i, com a tal, integrat a l'establishment musical.

El 29 de juny de 1985 Decibelios actuà a la Plaça Catalunya juntament amb Shit SA en un concert que esdevingué decisiu en la seva trajectòria. L'acte comptà amb una visible representació de caps rapats d'extrema dreta entre el públic, alguns dels quals s'havien desplaçat des de València.¹⁷¹³ D'ençà aleshores, el conjunt havia començat a coquetejar públicament amb el grup de caps rapats neofeixistes que es reunien a la Plaça del Pi. Poc després d'aquest concert, el testimoni fa referència a un altre que es celebrà el 5 d'octubre de 1985 en que Decibelios tocà en la preinauguració de la sala Necromicón,¹⁷¹⁴ es produí un trencament intern.¹⁷¹⁵ A l'acte, celebrat en un local anegat d'aigua producte d'una inundació,¹⁷¹⁶ ja no hi assistiren molts dels *skins* que seguïen al grup des dels inicis de la dècada, fet que fou aprofitat pels caps rapats més joves per prendre rellevància com a seguidors del grup i assolir major notorietat en els ambients alternatius de la ciutat. Durant el recital un membre de les Brigadas Blanquiazules, el grup de seguidors radicals del RCD Espanyol, pujà a l'escenari amb una bandera espanyola i començà a saludar a l'estil nazi. Fray, el vocalista de Decibelios continuà cantant, fet que irrità als seus primers seguidors.¹⁷¹⁷ Decebut davant la nul·la reacció de Fray,¹⁷¹⁸ els primers *skins* de la ciutat presents al local, fins aleshores seguidors del grup, l'abandonaren definitivament.¹⁷¹⁹ Com recorda un entrevistat: "Aquell concert va suposar un punt d'inflexió en les relacions entre els *skins* de Barcelona i aquests més joves".¹⁷²⁰ Domènech, guitarrista de Decibelios, recorda com "vam venir els fascios [sic], la bandera espanyola... Vaig quedar molt insatisfet amb aquell

¹⁷¹³ Xavier Mercadé recorda com "va ser al gener de 1986 quan vaig començar a sentir coses de que hi havia *skins* fatxes, gent que apareixia amb ulls morats, hòsties.... les primeres notícies de que hi havia *skins* fatxes a Barcelona les vaig tenir al concerts dels Decibelios a Plaça Catalunya, quan van tocar amb els Shit SA". Entrevista al fotògraf Xavier Mercadé, habitual dels cercles *punk* barcelonins als anys vuitanta (18/II/2009).

¹⁷¹⁴ Establiment situat als números 20-22 del carrer Riereta del barri del Raval, al costat d'una caserna de la Guàrdia Civil. Era una petita nau amb el terra de ciment que albergava un recinte quadrat amb capacitat per a 300 persones, "un bar musical per perduts de darrera hora on es feien també concerts" segons el guitarrista Manel Domènech. A la sala, anomenada popularment "Necromicón", va treballar durant una temporada Lupe Vázquez, ex bateria de Las Vulpess, que aleshores residia a Barcelona. Després de poc més de dos anys obert, el local va tancar les seves portes definitivament.

¹⁷¹⁵ J. Sahún, *Que pagui Pujol!*, p. 25. Anteriorment ja s'havien produït els primers enfrontaments físics durant els concerts de les Festes de la Mercè'85, quan un grup de caps rapats barcelonins i gironins va destrossar dues paradetes alternatives i va atonyinar diversos *punks* presents als actes celebrats a l'explanada del Sot del Migdia de la muntanya de Montjuïc i altres *punks* s'hi van enfrontar. En opinió d'un entrevistat: "Aquell va ser el primer cop que els dos grups ens vam encarar. Recordo que va córrer la veu que estaven pegant a uns *punks*, vam anar cap allà i no eren coneguts però els agressors eren els rapats joves, de Barna i de Roses, els vam dir: 'que coi esteu fent?' i un dels nostres, el *Punky* crec, els va dir que aquella era la última vegada, que el proper cop la trobada seria diferent. Allà va canviar tot, va ser com un abans i un després". Entrevista a Jordi Gos, cantant del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu als anys vuitanta i noranta (19/II/2009). L'any següent les batusses es reproduïren durant els actes de La Mercè'86.

¹⁷¹⁶ El guitarrista de Decibelios, Manel Domènech, rememora com: "Al Necromicón vam tocar amb Piorreah. Aquell dia el meu amic *Mestizo*, el *Mestí*, tocava el baix amb ells. El local estava inundat, els camerinos... hi havia aigua per tot arreu, recordo que vam tocar a l'escenari damunt de fustes per evitar que ens passés la corrent". Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (3/III/2009).

¹⁷¹⁷ C. Viñas, *Botas y tirantes*, p. 45. Un altre espectador present a la sala aquella nit recorda com "els fascios [sic] van treure una bandera d'Espanya i la gent es va encarar amb ells, el Fray pel mig posant pau...i aquells saludant amb el braç estirat.... allò va ser fort perquè eren penya amb la que havíem crescut junta i buff...". Entrevista a Jordi Gos, cantant del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu als anys vuitanta i noranta (19/II/2009).

¹⁷¹⁸ Segons Gallart, el veritable motiu pel qual el vocalista no censurà l'actuació dels neòfits caps rapats fou "la pasión de Fray por ver un día a todos los *skins* unidos deambulando por la ciudad", a C. Viñas, *Op. cit.*, p. 45. Un anhel publicitat amb anterioritat, com en l'entrevista apareguda al primer número del *fanzine* *Barna-Rock*, on el propi Fray manifestava: "La única cosa que perseguimos los *skins* de Barcelona es la unidad contra la sociedad; la unidad es muy importante", a "dB's", *Barna-Rock*, n. 1 (1982), p. 23. Vegeu també al respecte J. Roglán, "Las tribus juveniles pactan en Barcelona contra la violencia", *El Periódico* (9/III/1986), p. 24.

¹⁷¹⁹ C. Viñas, *Botas y tirantes*, p. 45.

¹⁷²⁰ Entrevista a Roger Geli, *skinhead* en actiu a inicis dels anys vuitanta i primer bateria del conjunt musical barceloní Skatalà (10/II/2009).

concert, vaig pensar: Aquí passa alguna cosa”.¹⁷²¹ Un dels espectadors recorda com aquella nit “van haver les primeres hosties”.¹⁷²²

Malgrat les justificacions posteriors i els intents de Decibelios per desmarcar-se dels fans de tendència ultradretana, la banda va restar des d'aleshores estigmatitzada.¹⁷²³ En opinió d'un *punk* coetani de la formació, Decibelios:

Van aguantar tot amb l'excusa de la unitat juvenil (*punks* i *skins*) de la que feien bandera i que es va trencar perquè ells, precisament, no van voler plantar-se davant les activitats dels feixistes, fet que trencà completament la unitat que hi havia regnat fins aquell moment, a partir de llavors hi hagué d'una banda la unitat dels antifeixistes (*punks*, *skins* catalanistes, joves llibertaris, fins i tot *mods* en algunes esbatussades amb els fatxes...) i de l'altra banda quatre assassins en potència i els Decibelios que havien perdut el fil en algun moment del conflicte...¹⁷²⁴

Domènech, tot i reconèixer que pecaren d'innocents i d'indefinició, malgrat haver-se definit amb la seva música i les seves lletres, matisà com el llenguatge de Decibelios era musicalment violent però no feia referència a una violència física. El guitarrista afegí: “Quan veia aquesta gent pensava que no havien entès res, o no ens sabíem expressar o no havien llegit les nostres lletres”.¹⁷²⁵

Els caps rapats ultradretans ocuparen, doncs, el buit deixat pels *skins* primigenis en els concerts de Decibelios. Aquests joves, per desmarcar-se encara més dels seus predecessors i construir una identitat pròpia, adoptaren una iconografia espanyolista heterogènia aliena fins llavors a l'estil.¹⁷²⁶ A partir d'aleshores la capital catalana fou el principal focus d'actuació dels rapats

¹⁷²¹ Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (3/III/2009).

¹⁷²² Entrevista a Jesús Sahún, membre de diversos conjunts *punks* com Epidemia i editor de *fanzines* com *Barna-Rock*, *Melodías Destruktoras* i *N.D.F.* als anys vuitanta i noranta (26/III/2009). Un altre testimoni explica al respecte: “Al Necronomicón va ser on el Fray va fer un petó a la bandera espanyola. Nosaltres érem amics seus, sempre l'haviem defensat i allò ens va desorientar [...] se li va anar de les mans”. Entrevista a Salvador Palos, coordinador de l'emissora “lliure” Ràdio PICA (23/III/2009).

¹⁷²³ Com manifesten els propis components de la banda: “En Barcelona algunos esperaban que a partir de estos brotes de jóvenes sin ningún tipo de referencia y que son también víctimas del sistema, quizá esperaban que Decibelios se pusiera en contra, que mandara a la gente a matarlos, y no lo hicimos, no nos pusimos en contra –pero ¡ojo! Tampoco a favor, ¡ni mucho menos! –, esto ha llevado a algunos a colocarnos en el mismo carro. Nosotros somos un grupo de rockanrol, no un partido ni un comité... Y esto lo tenemos muy claro” a “Decibelios: en el octavo aniversario, Vivos 88”, *Egin* (24/III/1988) s. p.

¹⁷²⁴ J. Sahún, *Que pagui Pujoll!*, p. 25. El 12 de novembre de 1987 Decibelios enregistraria el seu quart disc, un directe titulat *Vivo's 88* (Dro, 1988) gravat a la sala Zeleste. La presència de caps rapats ultres de Barcelona i València en l'acte generà un ambient de tensió, que, fins i tot, es reflexà segons el guitarrista Manel Domènech en l'enregistrament del disc: “No vaig rebre l'estímul del públic com en altres actuacions, va ser un concert estrany, hi havia molta pressió, molta cosa darrera... llums, la gent que enregistrava en directe, focs d'artifici... a més l'estat anímic nostre era xungu per motius de morts familiars, era una situació estranya... al concert el tema dels fascios “es respirava a l'ambient”. Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (9/III/2009). La premsa relacionà el grup amb els caps rapats d'extrema dreta, fet que provocà un immediat canvi de registre del conjunt que l'abocà però a una precipitada dissolució a finals de la dècada després de publicar el seu darrer àlbum *Con el tiempo y una caña* (Twins, 1989) i oferir un darrer concert el 15 de febrer de 1990 a la sala Zeleste-2 de Barcelona. Com confirmen els seus components: “Los *skins* de Barcelona acabaron prácticamente con la carrera de Decibelios ya que si no hubiese sido por ellos nosotros continuaríamos. Pero al desmarcarnos de la movida decidimos deshacer Decibelios porque en cada concierto venían los cuatro *skins* matados a joderlo todo, así que tuvimos que pasar de todo y esta es una de las razones por las cuales Decibelios no se vuelva a formar nunca más”, a C. Viñas, *Botas y tirantes*, p. 50. Sobre el concert de presentació del disc *Vivo's 88* vegeu C. Viñas, *Op. cit.*, p. 41-52.

¹⁷²⁵ Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (9/III/2009).

¹⁷²⁶ Silvia Escario, cantant dels Último Resorte, manifesta en relació a la concreció del sector rapat ultradretà: “Desde mi visión personal histórica, los *skins* surgieron, a modo separatista del *punk*, porque algunos *skins* querían ser más chulos y más violentos de lo que el *punk* proclamaba simbólicamente, por ello empezaron a apalitzar a *punks* 10 contra uno”, a “Último Resorte”, *Música y Decibelios*, n. 1 (2009), p. 6.

neonazis.¹⁷²⁷ La seva presència fou habitual a barris com Sarrià-Sant Gervasi, batejat per l'extrema dreta durant la Transició com a "zona nacional",¹⁷²⁸ i també al centre de la ciutat, a llocs com la Plaça del Pi i els bars de la zona. Segons el periodista Joaquim Roglán, la seva implantació es va atribuir "al ingreso de adolescentes más duros, a la actuación de la extrema derecha y el aumento del descontento juvenil causado por su difícil situación laboral y social en la década de los ochenta".¹⁷²⁹ Fins i tot, els propis components de Decibelios vincularen la seva aparició a "intentos de manipulación por personas cercanas a formaciones radicales de derecha".¹⁷³⁰ Els caps rapats ultradretans, que aviat foren una trentena i es reunien a bars propers a la Plaça Universitat,¹⁷³¹ foren identificats pels cercles *skins* adults davant la premsa com "simpatizantes de Cedade [Círculo Español de Amigos de Europa, una entitat neonazi]¹⁷³² que se han infiltrado y usan emblemas nazis y fascistas para sembrar la confusión. También hay algún delincuente común que pensamos que no actúa por libre".¹⁷³³

El primer enfrontament seriós entre ambdós sectors es va viure a inicis de 1986 a les portes de la sala Zeleste, encara al carrer Argenteria. El 4 de gener es celebrava el festival "Perros No", organitzat pels editors de diversos *fanzines*.¹⁷³⁴ Una desavinença verbal entre dos joves, perquè un d'ells duia una bandera espanyola cosida a la jaqueta, va desembocar en una disputa que acabà en una agressió.¹⁷³⁵ Com recorda un dels organitzadors, els caps rapats s'agruparen a les portes del local i mentre el cantat de Decibelios mediava per evitar una batussa un *punk* es va treure el cinturó i s'abraonà contra els joves neonazis.¹⁷³⁶ Dues setmanes abans, coincidint amb les *Jornadas de Información del Movimiento de Ocupación*, celebrades a Barcelona entre el 6 i el 15 de desembre de 1985, els rapats ultradretans agrediren a un jove *punk* que transitava pel carrer Ferran.

Aquests fets precipitaren una espiral de violència protagonitzada, d'una banda, pels *punks* i *skins* i, de l'altra, pels caps rapats neofeixistes. Una setmana després de la primera batussa una dotzena dels anomenats "fascios"¹⁷³⁷ agrediren amb una cadena de moto a un dels cantants

¹⁷²⁷ M. Sánchez Soler, *Los hijos del 20-N. Historia violenta del fascismo español*, Temas de Hoy, Madrid, 1993, p. 48.

¹⁷²⁸ O. Malló i J. Sebastià, "La impunitat feixista", *El Temps*, n. 464 (10/V/1993), p. 10 i Col·lectiu M. P. i P., "Nazi-skins: Violència ultra", *El Temps*, n. 153 (25/V/1987), p. 47-49.

¹⁷²⁹ J. Roglán, "Las tribus juveniles pactan en Barcelona contra la violencia", *El Periódico* (9/III/1986), p. 24.

¹⁷³⁰ S. Tarín, "El grupo Decibelios sale en defensa del carácter pacífico de los skin", *La Vanguardia* (19/III/1986), p. 26.

¹⁷³¹ J. Sahún, *Que pagui Pujol!*, p. 63.

¹⁷³² Per resseguir la trajectòria política de l'anomenat Círculo Español de Amigos de Europa [CEDADE] des de la seva creació el 22 d'agost de 1965 al castell de la Poble de Claramunt (Barcelona) fins la seva dissolució l'octubre de 1993 vegeu X. Casals, *Neonazis en España*, p. 37-194.

¹⁷³³ J. Roglán, "Las tribus juveniles pactan en Barcelona contra la violencia", *El Periódico* (9/III/1986), p. 24. En un article publicat al diari *Avui* al respecte d'aquesta connexió ultradretana dels caps rapats explicava com la Guàrdia Urbana de Barcelona havia "detectat la presència a la ciutat de joves *skins* procedents de València, que es dediquen a provocar incidents amb altres grups en manifestacions musicals. Els *skins* d'ideologia neofeixista es desplacen fins a Barcelona en autocars pagats per organitzacions ultradretanes, per tal de cometre desordres i enfrontaments", a "L'ultradreta utilitza els Caps Rapats per desestabilitzar", *Avui* (26/IX/1986) s. p.

¹⁷³⁴ Durant els dies 3 i 4 de gener es desenvolupà l'event coordinat pels *fanzines* barcelonins *Teorías Históricas*, *Voll Ker Fanzine* i *El Watikano Informa*. La primera nit actuaren els conjunts Reincidentes, Así No Hay Manera i Elektroputos. El dia següent tocaren els danesos Zero Point juntament amb els grups locals Subterranean Kids i L'Odi Social.

¹⁷³⁵ Estèticament aquests joves no diferien dels *skinheads* precedents més que per la simbologia que exhibien, "con emblemas nazis, banderas españolas y vestimenta paramilitar (cabezas rapadas, botas militares y anoraks militares kakis o azules)", a Mª J. Calvo i M. Vila, *Informe sobre grupos juveniles y seguridad ciudadana*, Àrea de Joventut de l'Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1986.

¹⁷³⁶ Entrevista a Xavier Mercadé, fotògraf barceloní assidu dels cercles *punk* als anys vuitanta (18/II/2009).

¹⁷³⁷ Mot que empraven els *skins* a l'època per referir-se als joves caps rapats d'extrema dreta.

d'Skatalà¹⁷³⁸ després d'efectuar una ràtzia pels voltants de la sala Zeleste i el Kafé Volter¹⁷³⁹ a la cerca de *punks* i joves alternatius.¹⁷⁴⁰ Aquest darrer espai exercí de referent dels *punks* locals i obrí les seves portes el 7 d'octubre de 1985.¹⁷⁴¹ L'establiment durant els primers mesos de 1986 va patir dos atacs,¹⁷⁴² comesos en caps de setmana per part d'aquest grupuscul ultradretà.¹⁷⁴³ Un habitual del local recorda com "els fascios [sic] van anar diversos cops a reventar el local, hi va haver cops de puny, vidres trencats...".¹⁷⁴⁴ Com a resposta a les agressions circulà un comunicat signat per uns desconeguts Colectivos de Acción Alternativa de Barna titulat "¿Barcelona Oi? ¡No, nunca, gracias!", crític amb caps rapats neofeixistes i amb la presumpta inoperancia mostrada per les forces policials vers aquests. Aquest cas constitueix un dels primers testimonis escrits que vinculà les actuacions dels caps rapats com a bandes parapolicials, acusació que es reiterà posteriorment en l'àmbit "alternatiu" i independentista:

Desde hace algún tiempo, venimos aguantando-sufriendo, en nuestra zona de divertimento (Barrio antiguo en general) la presencia de unos grupuscúlos de individuos: Los llamados SKIN-HEADS cabezas rapadas, anoraks verdes con banderas españolas, andar y mirar adustos, conversación superlimitada, cerebro al parecer igual [...] Cuando van en manada, pues solos no se atreven, nos molestan, incordian e incluso ahostian [sic] sin más motivación aparente que la proyección esquizoide de sus propias frustraciones. Mosqueados estamos, no solo por su existencia y conducta, sino además, por la sospechosísima "no intervención de la FUERZA PÚBLICA en los incidentes que provocan". Con lo que nos

¹⁷³⁸ Aquella nit els caps rapats efectuaren una ràtzia pel centre de Barcelona agredint a diversos *punks*. Com recorda Enric Quique Gallart: "Érem al centre i ens anàvem trobant a *punks* i *skins* que venien amb el cap obert pel carrer Ferran. Llavors es va organitzar un grup per anar a cercar-los i ells es van refugiar a la Plaça Sant Feli Neri. Vaig entrar sol i els vaig veure a un racó amagats però llavors vaig rebre un cop per l'esquena amb una cadena de transmissió de moto. Recordo que era un cademat perquè em va deixar la marca i tot. Després vaig caure al terra i em van seguir apallissant [...] del cop se'm va dislocar la mandíbula i duia mitja cella penjant fet que em feia sagnar moltíssim. Em van haver de posar 20 punts entre el cap i la cella". Entrevista a Enric Quique Gallart, primer *skinhead* barceloní i cantant del conjunt musical Skatalà (7/VII/2009). Segons una publicació de l'època, "Al Quique, el *skin* que canta en Fent d'Aquí le rompieron el cráneo los fachas [...] los demás estamos amenazados de muerte sólo por nuestro nombre", a "Skatalà", *Haller i Oil*, n. 3, p. 25.

¹⁷³⁹ Establiment situat al número 18 del carrer Agullers, regentat per Alicia i *El Punky*. Obria les seves portes a la 1 del migdia i tancava a la mitjanit. El local, on també es podien adquirir *fanzines* i maquetes, acollí diverses exposicions (de pintades, murals...) i tallers de serigrafia i ràdio. L'ambient del local era eminentment llibertari però alhora restà obert a altres sensibilitats, fet que propicià la convergència de gent diversa provinent de les lluites sindicals, el món del còmic o els cercles *punk*. Va obrir les seves portes com a Associació Arex, exhibint una exposició sobre els 10 anys del col·lectiu de dibuixants Butifarral, fins que 11 mesos després va finalitzar la seva activitat, "era un local petit del carrer Agullers 18, entre Sta. Maria del Mar i Via Laietana, gairebé un carreró. La sala principal, l'entrada, devia tenir uns 20 m², diáfana, parets blanques els primers dos dies, al fons hi havien dues escales, a mà esquerra unes de baixada i a mà dreta unes de pujada, les de l'esquerra, dos o tres esglaons, et portaven a un espai de 10 m² on hi havia alguns tamborets, la mini barra del bar a la dreta i la porta del bany al fons a l'esquerra. L'altra escala, la de pujada, et portava a una saleta, una mena de balcó que donava a la sala d'entrada, d'uns 15 m² on hi havien quatre o cinc tauletes i a la dreta una porta que donava a la habitació que feia d'oficina. Era un lloc minúscul que els caps de setmana o les nits de concerts o moguda s'omplia de forma inimaginable, les parets s'omplien ràpidament de pintades de tot tipus, donant fe de la varietat del personal que hi passava", a J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 36.

¹⁷⁴⁰ Integraven l'escamot una vintena de caps rapats ultradretans que anàven acompanyats per alguns *rockers* de l'anomenada banda de Los Pitufos.

¹⁷⁴¹ Cita extreta del blog personal del fotògraf Xavier Mercadé, <http://blocs.mesvilaweb.cat/rockviu> (consultat el 15/II/2009).

¹⁷⁴² Entrevista a Jesús Sahún, membre de diversos conjunts *punks* com Epidemia i editor de *fanzines* com *Barna-Rock*, *Melodías Destruktoras* i *N.D.F.* als anys vuitanta i noranta (26/III/2009).

¹⁷⁴³ Si bé inicialment els enfrontaments foren espontanis, experts en seguretat ciutadana apuntaren com progressivament els ultradretans s'organitzaren: "Durante las primeras actuaciones violentas de estos grupos, sobre todo en reyertas frontales, se comportaban de un modo desorganizado, su movilidad se reducía al seguimiento de sus cabecillas, y actuaban principalmente en pequeños grupos y por iniciativa o provocación de tipo personal. Sin embargo, en los últimos enfrentamientos de tipo multitudinario, se ha observado un cambio prácticamente radical [...] han utilizado en sus actuaciones técnicas de choque y de control", a Mª J. Calvo i M. Vila, *Informe sobre grupos juveniles y seguridad ciudadana*, Àrea de Joventut de l'Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1986.

¹⁷⁴⁴ Entrevista a Xavier Mercadé, fotògraf assidu dels cercles *punk* barcelonins als anys vuitanta (18/II/2009).

tememos que los favorezcan como ayuda extra, sustitutiva de las antiguas bandas ultraderechistas para amedrentar al personal con el que, legalmente, no pueden meterse ellos [...] ¡No consintamos bandas paramilitares en nuestros barrios!¹⁷⁴⁵

Pocs dies més tard de l'atac al vocalista, un rapat neonazi en companyia d'un *rocker* apunyalà a dos joves al barri de Gràcia¹⁷⁴⁶ (un d'ells en *Saina*, bateria del grup L'Odi Social,¹⁷⁴⁷ i l'altre *el Checo*, membre dels Climbers).¹⁷⁴⁸ L'assalt, comès a plena llum del dia prop de l'estació de metro de Fontana, desencadenà definitivament les hostilitats.¹⁷⁴⁹ Després d'unes setmanes de calma tensa les agressions es multiplicaren. Fou la fi d'una etapa de tolerància entre els *skins* veterans i els caps rapats més joves. Acabà la convivència i el fet de compartir bars o trobar-se en concerts. D'aleshores ençà es vertebraren dues propostes totalment antagòniques que mai més es retrobarien de manera amistosa.

Els rapats ultradretans es van veure involucrats a d'altres episodis violents,¹⁷⁵⁰ com els aldarulls ocorreguts el 1985 durant la Festa del Treball del PSUC, les baralles succeïdes a la zona de bars del Passeig del Born, a la

¹⁷⁴⁵ Manifest signat pels Colectivos de Acció Alternativa de Barna en motiu dels assalts perpetrats contra el Kafé Volter, recollit a J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 40-41.

¹⁷⁴⁶ Els dos assalts foren perpetrats el mateix dia del mes de gener de 1986 per un cap rapat ultradretà, Antonio Lario Barberán *Tete*. Una de les víctimes reviu així l'escomesa: "El dia que em van apunyalar eren les 6 de la tarda, anava amb el *Dieguillo* i acabàvem de tornar de Vitòria, sortíem de l'estació de metro de Fontana i vam veure a l'altre vorera a un *rocker* i a un *skin* baixet... vam veure que veníem cap a nosaltres però no de males maneres, quan van arribar on érem li van preguntar si era el *Dieguillo*, i ell va dir que sí, llavors va treure una navalla i li va intentar clavar directament al coll, el *Dieguillo* es va apartar i li va fer un petit tall al llavi, jo em vaig tirar enrere i em vaig quedar dins d'una porteria i llavors em va apunyalar a mi a la panxa... vam marxar i em vaig quedar allà sol, el *Dieguillo* havia fugit, el *Tete* també i jo era allà amb un forat, vaig parar un taxi i li vaig dur que em dugués a l'hospital". Dies més tard l'atacant fou detingut per la policia. De resultes de l'agressió, el seu autor, al que s'atribuïren altres lesions i amenaces de mort, va ingressar a la presó. Entrevista a *Saina*, bateria del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu durant els anys vuitanta i noranta (6/IV/2009). Vegeu també les cròniques de la premsa, que erròniament situen l'incident al barri de Raval, S. T., "El Raval, escenari de violentas peleas entre grupos de punks y skin heads", *La Vanguardia* (21/1/1986), p. 23 i S. T., "La policia detiene al líder de los skin, protagonistas de las peleas en el Born", *La Vanguardia* (25/01/1986), p. 23.

¹⁷⁴⁷ El jove ferit va interposar una denúncia contra l'ultradretà agressor. Per aquest motiu, a posteriori, durant un concert d'*Scream*, conjunt *hardcore* de Washington DC, celebrat al Casal del Raval es presentaren una vintena de caps rapats neofeixistes amb *el Tete* al capdavant per pressionar al demandant a retirar la denúncia. Paradoxalment, aquests desconeixien la fisonomia de l'agredit i inqueriren als presents sobre el seu parador. Fou Carles Treviño *Fray*, aleshores treballador del centre, qui presentà formalment *Saina* al *Tete*. Ambdues parts però no arribaren a cap acord satisfactori en relació a la petició de l'atacant. Com explica el primer: "Van començar a preguntar a tothom qui era el *Saina*, fins i tot m'ho va preguntar a mi, i res tothom va dir que no hi era i que no em coneixia, fins que el *Fray* em va agafar pel braç i el va dur davant meu i ens va presentar, *Tete-Saina*, *Saina-Tete*, i va marxar deixant-me el marrón allà. El *Tete* venia a demanar-me disculpes, em va dir que no volia anar per mi [...] volia que retirés la denúncia que havia posat, jo no vaig voler parlar de res amb ell. Després es va apuntar a la Legió per lliurar-se del marrón de la denuncia". Entrevista a *Saina*, bateria del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu durant els anys vuitanta i noranta (6/IV/2009).

¹⁷⁴⁸ Colla de joves aficionats a l'escalada i el muntanyisme residents al barri de Gràcia gestada entre 1983 i 1984, també seguidors del *punk*. entre els quals hi havia el *Husa*, *Beicon*, *Joaquí*, *Patata*, Àlex, Bartolo, Victor, el propi *Checo*, *Espa*, Juani o Boris que es reunien al bar L'Aritjol amb una altre grup d'apassionats dels esports de muntanya coneguts popularment com "Els Llunàtics". Els Climbers ben aviat travaren amistat amb els components de L'Odi Social, atès que algú d'ells com Jordi *Poly* Urpí també era gracienc. Un dels punts de reunió habituals fou la Bodega Montseny, que anys més tard concentraria gent de grups com *Shit SA*, *Skatalà* o els citats L'Odi Social. Decibelios dedicà als Climbers el tema "Exploited Climbers" (aparegut al Mini Lp *Oi!* publicat per Dro el 1985), de fet la lletra és obra de dos d'ells *Patata* i Àlex juntament amb *Fray*. *Skatalà* feu el mateix amb els segons a la cançó "Llunàtics" (inclosa a la seva maqueta *Fent d'Aquí* editada el 1987 per Skamarlà Records) la lletra de la qual diu: "Montserrat està de festa/ els Llunàtics ja han arribat/ avui és festa a Ca La Montse/ els Exploited els estan esperant/ S'han menjat una oliveta/ i a les roques s'han encigalat/ kumbayà no pugis Montserrat/ que de cap podries tornar/ Aquí hi ha bona gent/ aquí hi ha bon ambient/ però aquí tu Kumbayà/ aquí no hi fas pas res/ A les roques hi ha ampolles/ olivetes i vi bo/ tots fent climbing a les roques/ Kumba aquí el teu cap fa clocl!" Vegeu C. Viñas, *Botas y tirantes*, p. 33.

¹⁷⁴⁹ Quan els companys i amics del ferit s'assabentaren del succès s'organitzà una ràtzia espontània a la recerca dels agressors. Prop d'un centenar de joves, *punks*, *skins* i alternatius, es reuniren prop del lloc on es va perpetrar el primer atac i es dividiren en dos grups. Un grup de joves es traslladà a Ciutat Vella mentre un segon grup va voltar per Gràcia. Fou justament aquest darrer el que divisà, de forma casual, al cap rapat ultradretà dins d'un bar ple de *rockers*. La trobada va acabar amb destrosses al bar, diversos contusionats i l'agressor tancat al bany de l'establiment.

¹⁷⁵⁰ Al respecte, Ricard *Ricky* Gil, baixista i cantant del grup *mod* Brighton 64, va manifestar: "Apareció una hornada de *skins* fascistas con los que hubo muchísimas peleas y problemas, pero no sólo con los *mods*, sino con todo el mundo", a "Ricky Gil", *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 46.

Plaça Reial, el barri de Gràcia,¹⁷⁵¹ les Rambles i el carrer Plateria de Barcelona, les amenaces a la botiga Informe de Modas y Modos¹⁷⁵² o els dos assalts esmentats perpetrats contra el Kafé Volter el primer semestre de 1986. A més de les amenaces telefòniques proferides contra Ràdio PICA en les seves emissions en directe.¹⁷⁵³

Altres accions on participaren els neofeixistes foren els enfrontaments ocorreguts a la Plaça del Pi¹⁷⁵⁴ i a la Plaça Sant Josep Oriol.¹⁷⁵⁵ A partir d'aleshores sovintejaren els enfrontaments a la Plaça Reial, originant una hostilitat que esdevingué pràcticament quotidiana.¹⁷⁵⁶ El barri del Raval es convertí en un dels escenaris habituals de les batusses, “cabezas rapadas y punks entablan violentas peleas ante la Iglesia de Santa Maria del Mar, en escenas dignas de La ley de la calle” titulava *La Vanguardia* a inicis de 1986.¹⁷⁵⁷ Com explica un activista dels cercles punks barcelonins: “En aquells moments, si hi havia trobada l'enfrontament era inevitable”.¹⁷⁵⁸ Així succeí el 4 de juliol s'aquell mateix any a Terrassa quan un grup de caps rapats va fer acte de presència durant un concert dels grups Kortatu i Hernández y Fernández.¹⁷⁵⁹ La violència, però, no es dirigí únicament cap als skins. Com descriu un informe municipal elaborat aquell any, es comptabilitzaren “innumerables palizas a personas por el hecho de cruzarse con ellos por la calle o por hablar en catalán”.¹⁷⁶⁰

Igualment, els rapats ultradretans protagonitzaren una batalla campal durant la primera actuació del grup punk britànic Toy Dolls a Barcelona l'11 de desembre de 1986.¹⁷⁶¹ Com rememora un dels presents:

¹⁷⁵¹ Una de les batusses va ocórrer al Bar Nefri, freqüentat en aquella època per la colla de L'Odi Social, com explica un dels seus membres: “Nosaltres anàvem a diversos bars de Gràcia, el barri estava literalment ocupat per nosaltres, anaves als bars i sempre trobaves a penya, un d'ells era el Bar Nefri, un bar petit on també un dia van aparèixer els ‘calvos’ i hi va haver bronca”. Entrevista a Saina, bateria del conjunt punk barceloní L'Odi Social en actiu durant els anys vuitanta i noranta (6/IV/2009).

¹⁷⁵² Botiga regentada per Juana Izquierdo i l'alacantí Vicente Vic Gil, components de la banda Dios (que al grup empraven els àlies *Juana de la Cruz* i *Christian Dios*). Situada al número 11 del carrer Torras i Amat, prop de la Plaça Espanya, posteriorment es va traslladar al número 90 del carrer del Carme. Va obrir les seves portes el 1983, convertint-se en un dels punts de trobada habituals del *underground* musical barceloní. Allà es podien trobar les darreres novetats discogràfiques independents, *fanzines* com *Punk Rock*, *Último Grito*, *Atraccions*, *NDF*, *Melodias Destruktoras* o *Drama del Horror*, maquetes, accesoris, calçat, bijuteria i roba. L'espai fou també la seu d'Artefacto, duet de dissenyadors integrat per Mr. Ra i Morella que es dedicava a crear i fabricar roba que es venia a la botiga, també dissenyaren material de grups com Crass o Decibelios (com la samarreta negra sense mànigues que duia el nom del grup en tipografia gòtica blanca horitzontal). Com recull David Silva a la seva obra *El pop español*: “Además de producir ropa de diseño propio y organizar festivales, fiestas y eventos musicales que siempre han tenido muy buenos resultados, aglutina toda la producción *fanzinera* que llega a Barcelona y aún más [...] la labor de Informe en el área catalana del pop es valiosísima en sus dos años de existencia, pues sirve de punto de contacto de los grupos [...] es un núcleo de producción de ideas muy operativo”. Finalment, després de tres anys d'activitat, els problemes econòmics entre els seus socis van precipitar el seu tancament. Posteriorment, Gil va iniciar una carrera com a actor i doblador professional. Sobre el grup Dios vegeu Vegeu D. Silva, *El pop español*, p. 180-182.

¹⁷⁵³ Al respecte el seu coordinador, Salvador Picarol Palos, esmenta: “Els fascios trucaven a Ràdio PICA. Vam ser la primera ràdio que va obrir el telèfon a l'audiència. Cada dos per tres trucaven, amenaçaven... era un continu... “os vamos a matar cabrones” i llavors trucaven els punks i era un no parar... A mi em deien: “Te vamos a meter en un campo de concentración, sabemos por donde vas... que vas por la Plaza del Sol”. Entrevista a Salvador Palos, coordinador de l'emissora “lliure” Ràdio PICA (23/III/2009).

¹⁷⁵⁴ Incidents succeïts el 30 d'agost de 1986.

¹⁷⁵⁵ Vegeu “Barcelona: dos heridos en una pelea entre grupos de punks y skin heads”, *La Vanguardia* (01/IX/1986), p. 15 i “Dos jóvenes heridos en una pelea entre más de 40 punks y skin heads”, *El País* (01/IX/1986), p. 15.

¹⁷⁵⁶ X. Theros, “El curt regnat del punk català”, *El País* (11/X/2007), p. 3.

¹⁷⁵⁷ S. T., “El Raval, escenario de violentas peleas entre grupos de punks y skin heads”, *La Vanguardia* (21/II/1986), p. 23.

¹⁷⁵⁸ J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 43.

¹⁷⁵⁹ Entrevista a Jesús Sahún, membre de diversos conjunts punks com Epidemia i editor de *fanzines* com *Barna-Rock*, *Melodias Destruktoras* i *N.D.F.* als anys vuitanta i noranta (26/III/2009).

¹⁷⁶⁰ M^a. J. Calvo i M. Vila, *Informe sobre grupos juveniles y seguridad ciudadana*, 1986.

¹⁷⁶¹ El concert programat dins la gira europea de presentació del disc *Idle Gossip* (Volume Records, 1986) del conjunt liderat pel guitarrista i cantant Michael Olga Algar es celebrà a l'antic Zeleste la nit de l'11 de desembre de 1986. A les portes de la sala, on feia cua el públic majoritàriament format per punks i skins per accedir al local, es presentà de sobte una trentena de caps rapats, segons Joni D., “en formació militar, mostrant bats de beisbol i d'altres objectes perillosos, s'endinsen entre la multitud, la creuen i es retiren cap a Santa Maria del Mar, al principi ens vam quedar tots

Van venir com uns 20 fascios [sic], no eren més, van aparèixer en filera india passant per enmig de la penya, duïen una barra amb punxes... abans del concert hi va haver una gran baralla al carrer del darrera del Zeleste, va ser brutal. Mentre estaven fent el bolo aquests es van quedar fora clavant cops amb barres a la porta, quan vam sortir havien arrencat un tros de la porta i tot.¹⁷⁶²

Testimonis presents en la batussa incidiren en la connivència entre les forces policials presents i els rapats agressors: “Las agresiones se vienen multiplicando, el número de agresores se hace mayor, la policía les apoya descaradamente (en el concierto de Toy Dolls se turnaban para atacar, primero los *skinheads*, después la policía, de nuevo los *skinheads*, otra vez la policía, etc...)”.¹⁷⁶³ Les fonts i testimonis de l'època afirmen una aparent connivència de la policia vers les bandes de caps rapats neonazis. Igualment, segons fonts orals que volen romandre en l'anonimat, en aquestes agrupacions estarien sobrerrepresentats els fills de militars.¹⁷⁶⁴

Després de realitzar diverses incursions en àrees com Nou Barris els ultradretans expandiren la seva activitat a l'extraradi de Barcelona.¹⁷⁶⁵ Municipis de la perifèria com Santa Coloma de Gramanet foren testimoni d'agressions contínues.¹⁷⁶⁶ En aquesta ciutat els escamots rapats hostigaren als *skins* locals i a ciutadans relacionats amb els moviments socials o significats amb l'esquerra: “suelen aparecer los fines de semana en grupos de quince a veinte individuos, armados con machetes y otras armas blancas. Se dedican a apalea a aquél que no entra dentro de sus estrechos esquemas mentales, así como a amenazar y destruir los centros y locales donde se desarrollan actividades de signo progresista o alternativo”, exposa un manifest de denúncia

enlluernats però no vam trigar gaire a reaccionar, la batalla campal que es va organitzar va ser d'escàndol. Finalment i després de que acudissin unitats de la policia nacional per donar cobertura als fatxes, tots els presents ens vam veure forçats a tancar-nos dins el Zeleste mentre els fatxes amb els seus estris no paraven de colpejar la porta de la sala”, a J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 50-51. El concert fou enregistrat per Ràdio PICA, com recorda el seu coordinador Salvador *Picardol* Palos, “vam registrar aquell concert en directe, inclòs el noi que agafa el micro al final i diu “que estan los nazis fuera...” El veníem a les nostres paradetes per finançar la ràdio i va tenir molt èxit, potser se'n van vendre 2.000 o 3.000 còpies”. Entrevista a Salvador Palos, coordinador de l'emissora “lliure” Ràdio PICA (23/III/2009). Incidents similars van ocórrer dos dies després durant el concert que els britànics oferiren a la sala Metro de Saragossa. Vegeu “Movidias”, *NDF*, n. 9 (IV/1987), p. 7.

¹⁷⁶² Entrevista a Jesús Sahún, membre de diversos conjunts *punks* com Epidemia i editor de *fanzines* com *Barna-Rock*, *Melodías Destructoras* i *N.D.F.* als anys vuitanta i noranta (26/II/2009). Un altre testimoni afirma com “Abans del bolo [concert] el *Chafi* va clavar una barra amb ganxos a la porta de fusta de Zeleste i va arrencar un tros de porta... eren uns 10 o 12. Nosaltres estavem als Guarros, vam sortir i la penya els va fer córrer. Després vam entrar al concert. Mentrestant els fascios es van quedar per fora liant-la, a dins va córrer la veu i ens van obrir una porta que hi havia al darrera del Zeleste i els vam tornar a pillar, per sorpresa a un carreró. Vam tornar al concert i al final ens estaven esperant a fora i un altre cop hi va haver hòsties. Els vam perseguir fins a la Plaça del Pi, ens cridaven des de les cantonades amenaçant-nos”. Entrevista a Jordi Gos, cantant del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu als anys vuitanta i noranta (19/II/2009).

¹⁷⁶³ “Fuera fachas de Barna”, *NDF*, n. 9 (IV/1987), p. 11-12. Salvador Palos recorda com aquella nit a l'exterior de la sala “hi havia 3 furgones de la policia, ocupaven de Via Laietana a Santa Maria del Mar, van fer un cordó policial, cada dos metres hi havia un policia a l'expectativa, però van arribar després del concert quan ja tot s'havia acabat”. Entrevista a Salvador Palos, coordinador de l'emissora “lliure” Ràdio PICA (23/III/2009).

¹⁷⁶⁴ Vegeu al respecte la crònica de l'actuació policial en motiu dels enfrontaments entre caps rapats ultradretans i *punks* a les portes de la sala Zeleste durant el concert que oferí el conjunt britànic Toy Dolls l'11 de desembre de 1986, “lo bueno del caso es que la policia hizo acto de presencia, pero sólo se limitó a ver como los *skins* se ensañaban con sus víctimas”. Text original de Ferran Riera publicat originalment a la revista *Rock de Lux* reproduït a J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 107.

¹⁷⁶⁵ Un *punk* descriu el *modus operandi* d'aquests caps rapats ultradretans: “Los nazis iban en bandada, siempre 14 ó 15 tíos. Tenían una furgoneta blanca con la que salían de caza, se abrían las puertas y bajaban 13 ó 14 tíos con palos, bates... Al final alguien se la quemó”. Entrevista a Javi *Piorreah*, cantant del conjunt *punk* barceloní Piorreah en actiu des dels anys vuitanta (9/III/2009).

¹⁷⁶⁶ Segons el redactor del diari *Avui* que va cobrir informativament els fets, el grup va actuar en connivència amb l'anomenat Grupo Revolucionario Ultra de Liberación [GRUL] i Unidad Nacional Española [UNE], sigles sense entitat creades probablement per caps rapats. Vegeu “Una banda ultra apallisa joves catalanistes i punks”, *Avui* (15/III/1987) i Mª J. Calvo i M. Vila, *Informe sobre grupos juveniles y seguridad ciudadana*, 1986.

“antifeixista”.¹⁷⁶⁷ Una d'aquestes víctimes fou l'abans esmentat dibuixant Carlos Azagra, a qui un ultradretà, anteriorment membre del nucli *skin* colomenc, agredí amb una barra de ferro al bell mig del carrer. Aquest seguit d'escomeses motivà la creació de l'anomenat Comité Antifascista de Santa Coloma, integrat per diverses entitats i organitzacions polítiques de la vila amb l'objectiu de denunciar “la impunidad con que actúan estos elementos”.¹⁷⁶⁸

El febrer de 1987 els ultradretans intentaren agredir a un dels responsables del local Los Mensakas,¹⁷⁶⁹ que va repel·lir l'assalt. Aquell mateix any els caps rapats apallissaren a Frederic Bentanachs, militant del Moviment de Defensa de la Terra [MDT].¹⁷⁷⁰ Poc abans de l'estiu, fou apunyalada a la Barceloneta una jove *punk*. A més a més, els neofeixistes intervingueren en diversos incidents al barri de Gràcia,¹⁷⁷¹ a Manresa durant un concert de L'Odi Social i Monstruación i en l'intent de calar foc a l'Ateneu Alternatiu i Llibertari de Sants, un espai ocupat conegut popularment com Cros 10 (per la seva ubicació al número 10 d'aquest carrer santsenc).¹⁷⁷²

Barcelona, fins aleshores referent de l'anomenada escena *skin* estatal, com a resultat de les accions perpetrades pels caps rapats ultradretans deixa de ser un model per altres nuclis *skins*, com els apareguts al País Basc. Com explica un jove donostiarra desencisat: “Cuando empezó la movida facha en Barcelona rompimos relaciones. Al principio todo lo que había aquí era de izquierdas y en Barcelona también. En Valencia y Barcelona empezaron a salir grupos de extrema derecha que empezaron a joder la historia. Ahí es donde se jodío, dejamos de ser *skins*, nos quitamos las botas, que le den por culo, lo dejamos”.¹⁷⁷³

A Catalunya la presència de rapats neofeixistes fou visible inicialment a localitats com Barcelona, Badalona, El Masnou, Mataró, Arenys de Mar, Santa Coloma de Farners, Roses, Blanes, Manresa o Premià de Dalt,¹⁷⁷⁴ majoritàriament vinculats a posteriori al grup de seguidors radicals del RCD Español, les Brigadas Blanquiazules [BB. BB.] creat el 1985 i a grupuscles d'extrema dreta. Aquests ultres blanc-i-blaus esdevingueren l'aglutinador a la capital catalana del jovent neonazi local. Dins de les BB. BB. aviat es crearen les primeres seccions íntegrament formades per caps rapats, com Skinheads Barcelona Area Radikalh. Aquest grupuscle arribà a editar material divers i, fins i tot, publicà el *fanzine* *División Barcelona*. Posteriorment, membres del grup de localitats del Bages editaren una capçalera de contingut polític-musical anomenada *Séptima Legión*. Segons un component del conjunt Decibelios: “El futbol llavors va exercir com a polaritzador, com un espai d'afirmació, el lloc on

¹⁷⁶⁷ Manifest Comité Antifascista Santa Coloma, reproduït al *fanzine* *Gritos de Unidad*, n. 2 (1987), p. 23.

¹⁷⁶⁸ *Ibidem*, p. 23.

¹⁷⁶⁹ Situat al carrer Blanqueria, ben aprop de la Plaça Sant Agustí Vell. L'establiment el regentava l'agredit, apodat *Konan* per la llarga melena que lluía similar a la del personatge de ficció Conan creat per l'escriptor Robert E. Howard el 1932, juntament amb altres dos socis: Rosa i *el Lucky*.

¹⁷⁷⁰ L'agredit, Frederic Bentanachs, va patir trencament del radi, contusions a tot el cos a més de rebre cinc punts a l'ull esquerra de resultes de l'assalt. El 8 de març de 1987 l'MDT convocà, per primer cop, una manifestació contra els atacs feixistes. En les seves memòries Bentanachs situa erròniament els fets a l'any 1992. Vegeu F. Bentanachs, *Memòries d'un rebel*, Llibres de l'índex, Barcelona, 2003, p. 133; i també “Una banda ultra apallissa joves catalanistes i punks”, *Avui* (15/III/1987).

¹⁷⁷¹ J. G. Albalat i E. Pereda, “Una banda skin neonazi fa la seva llei a Gràcia”, *Diari de Barcelona* (6/X/1987).

¹⁷⁷² L'assalt perpetrat per un grup de caps rapats el 1988 va acabar amb la detenció d'alguns dels seus membres, com Chafik *Chafi* Ayachi Sánchez i un dels fills del subaster ultradretà Alberto Royuela. Vegeu J. Sahún, *Que pagui Pujoll!*, p. 62-63 i D. Cooper, “Mauri, el fill del subaster”, *El Triangle* (21/III/1992), p. 3.

¹⁷⁷³ “Gari. Familia Iskariote”, *Zarata*, n. 4 (2008), p. 25.

¹⁷⁷⁴ J. Bernabéu, “Cabezas rapadas atacan a africanos en el Maresme”, *El Periódico* (15/VIII/1990) i M. Velasco, “Skin heads, violencia mortal”, *El País* (10/VIII/1990).

aquests grups com els Brigadas s'estructuraren".¹⁷⁷⁵ Els grups radicals organitzats de futbol es convertiren a partir d'aleshores en un dels focus més importants d'adscripció a aquest estil.

Els primers *fanzines* en donar veu als caps rapats ultradretans catalans foren *Descarga* o *Clase Obrera* de Premià de Dalt (que el 1989 passà a anomenar-se *Luz del Norte*), als quals aviat s'hi van sumar capçaleres com *Zyklon B*,¹⁷⁷⁶ *Puño Blanco* i *Das Reich* de Manresa.¹⁷⁷⁷ Alguns d'aquests joves no s'identificaven públicament com a neonazis, com explicitaren a una entrevista: "Estas banderas sólo quiere decir que somos españoles, patriotas [...] También hay algunos que llevan banderas catalanas y hasta el momento no ha pasado nada".¹⁷⁷⁸ Malgrat tot, acostumaven a assistir als actes convocats per l'extrema dreta tradicional en motiu de diades com el 12 d'octubre, Dia de la Hispanitat, o el 20 de novembre en que es commemora la mort de Francisco Franco i José Antonio Primo de Rivera.¹⁷⁷⁹ També començaren a organitzar els seus propis actes. Així, el 22 d'abril de 1989, coincidint amb l'aniversari del naixement d'Adolf Hitler i la proximitat de la diada de Sant Jordi, els *fanzines* *Zyklon B*, *Das Reich* i *Skinhead* convocaren una *Reunión Skinhead* a un bar del barri del Poblenou barceloní que comptà amb l'assistència d'una cinquantena de persones arribades de localitats com Manresa, Roses,¹⁷⁸⁰ Sabadell, Salou, Barcelona o, fins i tot, Perpinyà.¹⁷⁸¹

A més, els rapats ultradretans van començar a actuar violentament contra ateneus llibertaris, centres socials i individus propers a l'aleshores naixent moviment "esquàter" d'ocupació d'edificis i vivendres de propietat privada.¹⁷⁸²

¹⁷⁷⁵ Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (3/III/2009).

¹⁷⁷⁶ *Fanzine* que du per títol el gas-insecticida fet amb cianur, també conegut com Cyclon B, desenvolupat a la dècada dels vint per Fritz Haber i subministrat per les companyies Degesch i Tesch sota llicència de la patent d'IG Farben, que el règim nazi va utilitzar per primer cop el setembre de 1941 a les càmeres de gas del camp de concentració d'Auchswitz contra 600 presoners soviètics. Paradoxalment el nom de la publicació recupera el que havia emprat la revista d'humor neonazi homònima editada a Saragossa a la dècada dels vuitanta. Sobre la mateixa vegeu "El comic en lo NR", *Mundo NS*, n. 47 (IV/1992), p. 13-14.

¹⁷⁷⁷ Publicació que pren el seu nom de la segona divisió de les SS creada a partir de la unificació de diverses unitats mòbils després de la campanya de Polònia i just abans de la invasió de Iugoslàvia. Els seus membres eren tots alemanys i es dividien en tres regiments: Germania, Deutschland i Der Führer. El 1988 el grupuscle neonazi manresà, format per ex *punks* i *motards* com *Morte*, *Mazinger*, *Cacahuete*, *Isma*, *Baldufa*, *Javier Predicador* Arcas o l'Albert *Animal* Pericas Riu (qui d'ençà el novembre de 2008 ocupa el càrrec de regidor a l'Ajuntament de Manresa en representació de Plataforma per Catalunya [PxC]) vinculats a les Brigadas Blanquiazules espanyolistes, va aparèixer als mitjans de comunicació de resultes d'una agressió a un jove independentista del municipi, vegeu "Agressión a un joven independentista en Manresa", *La Vanguardia* (21/II/1988), p. 20. Sobre la posterior adscripció de Pericas a PxC vegeu F. Galindo, "Pren possessió el nou regidor de PxC després de la renúncia de cinc membres de la llista", *Regió 7* (19/XI/2008) i F. Galindo, "Els números 4 i 5 de la llista de PxC també renuncien a ser regidors de l'Ajuntament", *Regió 7* (21/X/2008). Anys abans, durant el bienni 1983-1984, quan algun d'aquests caps rapats encara lluia estètica *punk* crearen un conjunt musical d'aquest gènere anomenat Españoles Todos.

¹⁷⁷⁸ T. Picazo, "El muestrario de las tribus urbanas", *La Vanguardia*, p. 50.

¹⁷⁷⁹ El 12 d'octubre de 1990, a Barcelona, un grup de caps rapats ultradretans que havia exercit funcions de servei d'ordre als actes d'homenatge a la bandera espanyola convocats per l'extrema dreta local va apallissar un ciutadà negre i després va intentar assaltar la seu del partit independentista Catalunya Lliure [CLL], situada al número 40 del carrer Casp, a "La policia relaciona a los grupos racistas de skinheads con la extrema derecha", *El Observador* (11/XII/1990); i J. Blasi, "La policia investiga reuniones entre skins i un grup ultra", *Diari de Barcelona* (18/XI/1991). Segons els Mossos d'Esquadra una dotzena d'aquests joves van ser els mateixos que "se pasaron toda la noche custodiando la megafonia que habían instalado en la plaza Països Catalans" els convocants de l'acte ultradretà el 12 d'octubre, a F. Peirón, "Los skins se echan a la calle", *La Vanguardia* (9/VI/1991), p. 46; i J. Blasi i M. Benach, "Skins catalans actuen a Europa", *Diari de Barcelona* (17/XI/1991).

¹⁷⁸⁰ Municipi empordanès que acollia un reduït nucli de caps rapats neonazis, vinculats a les Brigadas Blanquiazules espanyolistes, que es va mostrar molt bel·ligerant amb els immigrants marroquins arribats a Roses a finals de la dècada dels vuitanta, "a la resta de Catalunya el fenomen únicament es reproduceix a Roses (Girona), a causa del gran protagonisme de determinades famílies de la població al període franquista. Els *skins* neonazis de Roses –uns 15– acostumen a rebentar concerts de rock i fan aldarulls públics en col·laboració amb caps rapats francesos que es desplacen a la vila de visita", a J. Blasi i M. Benach, "Skins catalans actuen a Europa", *Diari de Barcelona* (17/XI/1991). Vegeu també Ll. Fuentes, "Roses veu amb preocupació el conflicte entre àrabs i skins", *Avui* (15/III/1990).

¹⁷⁸¹ Vegeu la crònica de la mateixa a "Skinhead party", *Luz del Norte*, n. 4, p. 15.

¹⁷⁸² Una de les primeres agressions que van dur a terme contra membres d'aquest col·lectiu recollida per la premsa va ser l'assalt a l'Ateneu Alternatiu i Llibertari de Sants, popularment conegut com Cros 10, atesa l'adreça on estava situat,

Eren bandes que actuaven de manera autònoma “con grandes altibajos a nivel práctico y escasa conexión entre ellas, limitada a carteos e intercambio de fanzines”.¹⁷⁸³

Als anys noranta els caps rapats neofeixistes esdevingueren un fenomen consolidat. Així ho evidenciaren la munió de publicacions que editaren, com *Skinheads del Sur de Europa* a Barcelona o *White Roses* a Sabadell de l'entorn de l'organització Quinta Columna Skinhead.¹⁷⁸⁴ Entre els elements que evidenciaren la major vertebració dels rapats ultradretans destacaren també els primers concerts de música racista que aconseguiren organitzar. Un d'aquests es celebrà el 30 de maig de 1992 a la capital del Vallès Occidental, Terrassa.¹⁷⁸⁵ El recital comptà amb l'assistència d'un centenar de persones i les actuacions del conjunt italià Peggior Amico i els valencians División 250.¹⁷⁸⁶

El veritable auge del sector rapat neonazi es va produir, però, durant el primer quinquenni de la dècada dels noranta. Dos factors el desencadenaren: d'una banda, la profusió d'imatges, columnes d'opinió, articles i reportatges publicats sobre els actes comesos per una minoria que va gaudir d'una cobertura informativa desmesurada, afavorint la seva magnificació i una àmplia difusió; i d'altra banda, l'eclosió dels grups radicals de seguidors de futbol a la lliga estatal (el mal anomenat “món ultra”) que suposà el predomini dels caps rapats a les graderies.

La difusió obtinguda afavorí que molts adolescents adoptessin aquella estètica transgressora fins aleshores poc coneguda. A partir de llavors s'incrementà progressivament la presència de joves amb aspecte *skin* als actes i convocatòries dels grups i partits d'extrema dreta, els quals es van veure sorpresos per la irrupció de les bandes de caps rapats. Un auge que el 1992 arribà al seu zenit.

Durant aquell període es publicaren nous *fanzines* com *División Barcelona*, associat a l'entorn de les Brigadas Blanquiazules, *Skinhead Girls*, *No Surrender* i *Combat Rune* a Barcelona o l'esmentat *Séptima Legión* a Manresa, també relacionat amb els ultres blanc-i-blaus. A partir de la segona meitat de la dècada es multiplicaren les capçaleres i agrupacions de rapats d'extrema dreta. A Catalunya es confegiren publicacions com *Celtiberian*, *Morir o Vencer*, *Cascos de Acero* (dels autoanomenats Comandos Castelldefels), *White Resistance* o *Odin's Daughter*; i aparegueren col·lectius de recorregut efímer com Resistencia Joven o Sector Radical.

A nivell organitzatiu, els caps rapats neonazis optaren per un activisme autònom i espontani que originà l'aparició de grupuscles que destacaren per la

produït el maig de 1990 per cinc rapats ultradretans barcelonins vinculats a les BB. BB. Vegeu D. Cooper, “Mauri, el fill del subhaster”, *El Triangle* (21/III/1992), p. 3.

¹⁷⁸³ J. M. Benítez i J. Arteaga, “Rapados neonazis. Sombras de odio y vergüenza”, *Ekintza Zuzena*, n. 11 (1992), p. 17.

¹⁷⁸⁴ Grupuscle gestat a Catalunya integrat pels redactors i lectors de *fanzines* NS com *Zyklon B*, *Skinhead*, *Das Reich*, *White Roses* i *Puño Blanco*. De marcada tendència neonazi, els seus membres es van mostrar contraris al marxisme i al capitalisme així com partidaris de la unitat territorial de l'Estat. Vegeu “Quinta Columna”, *Zyklon B*, n. 7, p. 11-13.

¹⁷⁸⁵ Els *fanzines* *Zyklon B* i *Skinheads del Sur de Europa*, amb la col·laboració de caps rapats de la capital vallesana i d'AR, organitzaren una segona concentració consistent en un concert d'homenatge a Rainer Sonntag, difunt líder del Freiheitliche Arbeiterpartei Deutschlands [FAP]. Sonntag va morir assassinat a trets per dos individus, suposadament vinculats amb el tràfic de drogues i el món de la prostitució, el 30 de maig de 1991 a la localitat germana de Dresde als 36 anys d'edat. Al seu enterrament van assistir prop de 5.000 persones, d'aleshores ençà es va convertir en un màrtir del neonazisme alemany. Posteriorment, el 1995, el seu partit va ser prohibit pel Ministeri Federal d'Interior alemany i, a més, el seu logotip que incloïa la roda dentada o *Zahnenkranz* emprada pel *Deutschen Arbeitsfront* durant el III Reich va ser declarat il·legal i la seva exhibició pública sancionable en aplicació de l'article 86-a que fa referència a l'ús de signes distintius d'organitzacions incostitucionals recollit al *Strafgesetzbuch* [StGB], el Codi Penal de la República Federal Alemanya. Vegeu J. M. Costa, “Centenares de neonazis, en el entierro de uno de sus líderes”, *ABC* (16/VI/1991) i B. Schwarzwälder, “Los neonazis que llegaron del frío”, *El Observador* (17/VI/1991), p. 4.

¹⁷⁸⁶ Sobre aquest esdeveniment vegeu “Recordamos hoy el asesinato de Reiner Sonntag”, *Bandera Negra*, n. especial (1992), p. 8.

seva bel·ligerància, com les Joventuts NacionalSocialistes a Manresa o els Àguilas Negras a Badalona.¹⁷⁸⁷ Aquest darrer col·lectiu participà el 1990 en la fundació del nucli local de l'organització Vanguardia Nacional Revolucionaria [VNR] creada el 1985.¹⁷⁸⁸

Sota la influència del pensament del filòsof feixista Julius Evola,¹⁷⁸⁹ VNR va pretendre forjar una alternativa en clau "nacional-revolucionària" a l'extrema dreta nostàlgica. Una temptativa no reeixida pels escasos recursos amb que va comptar i pel desprestigi generat per les accions comeses pels caps rapats que simpatitzaven amb l'organització. La seva presència va provocar el malestar i el rebuig dels dirigents més veterans i destacats de VNR. Un dels més crítics fou Ramón Bau, ex secretari general de l'organització neonazi Círculo Español de Amigos de Europa [CEDADE] i redactor de la publicació *Bajo la Tiranía*. Aquest va manifestar al respecte:

VNR se topó primero con la irrupción en masa del desastre *skin*. Justo VNR empieza su actividad en serio, con repercusión en la prensa y con acciones de propaganda en el momento en que grupos *skins* absolutamente borrachos inician las agresiones y los lamentables actos que ahora todos conocemos. Evidentemente la prensa identificó el desastre *skin* con ese nuevo grupo radical y moderno NR llamado VNR [...] pero la realidad es que VNR no tenía nada que ver con la violencia y menos con los *skins*, sus actividades eran perfectamente adecuadas a una lucha política pero sufrió la propaganda cruzada de la prensa y los actos *skins*.¹⁷⁹⁰

Les campanyes contra la immigració "extraeuropea" endegades per VNR convergiren amb l'espiral violenta perpetrada per les bandes rapades neonazis.¹⁷⁹¹ Això comportà el rebuig de l'organització vers els *skins*: "En VNR

¹⁷⁸⁷ Segons un alt càrrec del departament de Seguretat Ciutadana de l'Ajuntament de Badalona, "Àguilas Negras carecen de una organización mínimamente estructurada, aunque parece que tienen un jefe", a J. V. Aroca, "Africanos del Maresme barajan la posibilidad de presentar una denuncia por la agresión a un negro", *La Vanguardia* (31/VI/1989), p. 27. Presumptament alguns dels seus integrants van participar en l'intent de cremar un jove ghanès a Arenys de Munt el maig de 1989, vegeu "Jóvenes vinculados a grupos neonazis intentan prender fuego a un africano en Arenys de Munt", *La Vanguardia* (30/VI/1989), p. 39.

¹⁷⁸⁸ A mitjans de la dècada dels vuitanta dues associacions universitàries de la Facultat de Dret de la Universitat Complutense de Madrid, Tornasol i l'Asociación Universitaria Vanguardia, van editar la revista *Vanguardia*, mentre paral·lelament a Oviedo el 1987 es va gestar el grup Vanguardia Nacional Revolucionaria [VNR], que el juliol de l'any següent es va fusionar amb els grups universitaris. Segons un dels seus membres més actius, Jorge Giménez, VNR fou "un colectivo juvenil que jamás trascendió el estadio grupúscular, alegal, que careció de medios materiales y estructura interna digna de tal nombre, compuesto por escasamente media docena de delegaciones estables y activas [...] que constituyó uno de los referentes más importantes del nacionalismo revolucionario español de finales de los ochenta y principios de los noventa", a J. Giménez, *Vanguardia Nacional-Revolucionaria. Documentos, textos y material gráfico*, Asociación Cultural Oppida, Badalona, 2000, p. 6. Sobre VNR vegeu també I. Molas (ed.), *Diccionario dels Partits Polítics de Catalunya. Segle XX*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2000, p. 345; J. Corachán, "Un skin admite su relación con la ultraderecha", *El Periódico* (3/III/1991); J. Blasi i M. Benach, "Skins catalans actuen a Europa", *Diari de Barcelona* (17/X/1991) i "Los tentáculos del grupo más violento", *El Observador* (7/XI/1992), p. 18.

¹⁷⁸⁹ Giulio Cesare Andrea –Julius– Evola nasqué a Roma el 1898. Fill d'una família aristocràtica siciliana, va ser oficial d'artilleria fins que als anys vint es convertí en poeta d'èxit vinculat al dadaisme i altres avantguardes artístiques. Simpatitzà amb el feixisme i el nazisme, tot i que el seu pensament radical provocà que algunes de les seves obres fossin prohibides a Alemanya. El 1944 va ser ferit a Viena durant un bombardeig motiu pel qual va ser hospitalitzat durant dos anys quedant paralític d'ambdues cames després de que les ferides afectessin la seva columna vertebral. A la fi de la Segona Guerra Mundial es va mantenir com un dels principals referents del neofeixisme europeu amb obres com *Revolución contra el mundo moderno*, *Cabargar el tigre*, *Metafísica del sexo*, *Fenomenología del individualismo absoluto* o *La tradición hermética*. Va morir a Roma el 1974. Vegeu J. Antón Mellón, *Teorías políticas contemporáneas*, Tirant lo Blanc, València, 2001, p. 419-434; J. P. Lippi, *Julius Evola, métaphysicien et penseur politique: Essai d'analyse structurale*, Age d'Homme, Paris, 1998; Ch. Boutin, *Politique et tradition. Julius Evola dans le siècle (1898-1974)*, Kimé, Paris, 1992; J. Antón, "Julius Evola (1898-1974) ideólogo de la derecha radical europea contemporánea" a M. Á. Simón (ed.), *La extrema derecha en Europa desde 1945 a nuestros días*, Tecnos, Madrid, 2007, p. 205-222 i M. Á. Simón, "Decadentismo y palingenesia en la derecha radical" a M. A. Simón (ed.), *La extrema derecha en Europa desde 1945 a nuestros días*, Tecnos, Madrid, 2007, p. 150-157.

¹⁷⁹⁰ Pròleg del llibre J. Giménez, *Vanguardia Nacional-Revolucionaria*, p. 8.

¹⁷⁹¹ Accions prolíficament difoses i magnificades per la premsa, que relacionava els protagonistes amb VNR. Davant les quals la delegació barcelonina va enviar cartes de reprova a diversos diaris datades el 9 d'octubre de 1991 i, fins i

ni han militado, ni militan *skinheads*. Vanguardia es una organización política cuyos objetivos y actividades se sitúan en el campo de la lucha política [...] En nuestras filas no tienen cabida quienes no observan las normas de conducta exigidas para ser militante de VNR; o sea, los individuos marginales y antisociales, o los simples gamberros callejeros. Que VNR no da soporte, ni cobertura, ideológica o moral a las acciones violentas de estos grupos de *skinheads*. Repudiamos los actos de violencia brutal, indiscriminada y gratuita que cometen”.¹⁷⁹²

Als anys noranta es crearen altres grups de rapats neonazis d'escassa entitat integrats per components més joves, com Resistencia Joven o Sector Radical.¹⁷⁹³ La dècada següent aparegué un altre grupuscle de característiques similars autoanomenat Unidad Skinhead de Barcelona [USHB].¹⁷⁹⁴

MADRID, UNA EVOLUCIÓ PARAL·LELA

Pel que respecte a Madrid les primeres referències al voltant dels rapats ultradretans també es remunten a meitats de la dècada dels vuitanta. Com descriu Enrique Vitoria, *Kike Turmix* (cantant aleshores del grup basc N-634 afincat a la capital)¹⁷⁹⁵ durant el festival que es va organitzar el 28 de febrer de 1986 contra l'ingrés de l'Estat espanyol a l'OTAN al Fronton Madrid, en que actuaren Eskorbuto i Speed entre d'altres, van fer acte de presència un grup de caps rapats neonazis.¹⁷⁹⁶ Fou una actitud habitual, corrobora el baixista del grup Tercera Guerra Mundial, Pepe Arriols: “solo recuerdo que nos jodieron un concierto un nutrido grupo de *skins* en Madrid que se pusieron a levantar el brazo en plan facha pero nada más, no hubo violencia, intentaron adoptarnos como grupo *skin* facha (no había otros *skins* entonces...) pero les salió mal,

tot, un comunicat oficial on desmentien les suposades relacions entre les bandes de caps rapats i l'organització, vegeu J. Giménez, *Íbidem*, p. 129-130. Sobre els articles esmentats vegeu J. Corachán, “Skins neonazis, a la caza de inmigrantes extranjeros”, *El Periódico* (7/10/1991); F. Barata, “Skinheads de ideología nazi emprenden una cruzada contra los inmigrantes”, *El Observador* (13/02/1991), p. 21 i M. Conesa, “Un juez investiga a grupos que alientan el racismo”, *El Periódico* (13/02/1993).

¹⁷⁹² Nota pública de VNR-Barcelona (9/X/1991). Sobre les suposades connexions entre VNR i les bandes de caps rapats ultres vegeu M. Sánchez Soler, *Los hijos del 20-N. Historia violenta del fascismo español*, Temas de Hoy, Madrid, 1993, p. 46-49.

¹⁷⁹³ El desembre de 1998 quatre dels seus integrants foren detinguts a Barcelona i Saragossa per una agressió comesa durant les festes del Pilar, l'11 d'octubre del mateix any. En la mateixa resultaren ferits tres joves, dos d'ells llatinoamericans, “las detenciones se produjeron el día diez de diciembre, tras dos meses de investigaciones. Durante los diversos registros domiciliarios practicados, la policía incautó varias armas blancas y objetos contundentes, así como banderas de simbología neonazi, videos, Cd y diversas publicaciones de contenido xenófobo, lo que prueba el grado de organización interna del grupo al que pertenecían, el cual dispone de un local propio en Zaragoza, donde se reúnen neonazis de la ciudad, del resto de España y hasta de otros países”, a DD. AA., *El racismo en el Estado Español. Informe 1999*, Icaria, Barcelona, 1999, p. 115-116.

¹⁷⁹⁴ El seu objectiu era verterbrar, des del vessant ideològic, els diversos grups de caps rapats neonazis de la ciutat. Com proclamà a la seva pàgina web: “Es hora de unirnos y empezar a crecer, demostrar que no somos delincuentes sin norte como quiere hacer creer la prensa-basura [...] ¡España despierta!”, fragment recollit a “Una botiga distribueix música i roba neonazi a Sant Feliu”, *El Triangle*, n. 687 (15/VI/2004), p. 12.

¹⁷⁹⁵ Nascut a la localitat basca de Deba el 24 de juny de 1957, “Turmix” va liderar la banda *punk* bilbaína N-634. Un cop a la capital de l'Estat es va convertir en una de les icones de la *Movida* assidu dels locals del barri de Malasaña. Posteriorment va formar el grup The Pleasure Fuckers que en nou anys va arribar a enregistrar sis àlbums. Va crear la promotora de concerts Safety Pins que també es va dedicar a editar discs. Turmix va morir el 17 d'octubre de 2005 a Madrid víctima d'un càncer de fetge. Vegeu D. A. Manrique, “Kike Turmix, cantante y promotor de la movida”, *El País* (18/X/2005), p. 37.

¹⁷⁹⁶ D. Cerdán, *Eskorbuto: Historia triste*, Ediciones marcianas, Madrid, 2001, p. 115. Un parell d'anys abans un grup de rapats ultradretans es va presentar a les portes del Col·legi Major Cheminade de Madrid on actuaven els conjunts Delincuencia Sonora, Crisis Nerviosa, Anti/Dogmatikss i els holandesos BGK (acrònim de Balthasar Gerards Kommando, que pren el seu nom de l'assassí de Guillem d'Orange el 8 de juliol de 1584) per intentar accedir sense pagar al concert organitzat pels editors del *fanzine* madrileny *Penetración* i Marc Goofy Viaplana (guitarrista dels Último Resorte). El públic assistent s'hi enfrontà i, com rememora Sisa, baixista del conjunt català, es generaren destrosses i aldarulls importants. Manifestacions recollides al documental *No Acepto*, Música autònoma, 2007.

solo quedaba un *skin* (Fede) en el grupo y pasaba de política totalmente”.¹⁷⁹⁷ Alberto Eiriz, editor del *fanzine* madrileny *Penetración*, explica al respecte:

Las broncas en los pocos conciertos *punk* que se montaban eran temas habituales, así como las peleas, casi siempre provocadas por los digamos *skins-oi* de la época, que en un principio eran prácticamente todos nazis, solo al final de nuestra vida como revista empezamos a conocer alguna gente por aquí que aunque aparentemente eran *oi-skins*, no eran nazis, pero los primeros grupos que representaban esta tendencia en España eran bastante despreciables, gente como III Guerra Mundial, lo constatan.¹⁷⁹⁸

A partir de 1987 les batusses amb joves *punks* esdevingueren habituals.¹⁷⁹⁹ Segons Nacho Canut, ex integrant aleshores del grup Kaka de Luxe, la violència *skin* no tingué cap rerefons racista fins la irrupció dels rapats ultradretans. Fins aleshores les agressions no tenien cap mena de motivació ideològica.¹⁸⁰⁰ Com indica Toni Face, cap del segell madrileny de música jamaicana Liquidator, en aquells anys “la peña al principio no sabía muy bien qué iba y a los meses muchos de los *skins* se hicieron nazis”.¹⁸⁰¹ Els integrants del grup *punk* Delincuencia Sonora manifesten al respecte: “No sé decir como cambió la gente (ideológicamente), quizás demasiadas cervezas, o haber leído *Mi Lucha* y tomarlo en serio, a lo mejor es el carácter borreguil del español [...] cuando empezó el *punk* en España empezó de improviso, era completamente nuevo y todos estábamos aprendiendo, cuando hubo que tomar un cierto compromiso mucha gente no le interesó y simplemente se fueron a la divertido, al *Oi!*, eso es muy entendible. El problema es que me parece increíble que algunos pudieran degenerar y convertirse en nazis”.¹⁸⁰²

Coincidint amb la commemoració del 20-N, des de 1987 s’organitzaren les primeres concentracions estatals de rapats ultradretans i, un any després, del 18 al 20 de novembre,¹⁸⁰³ Madrid acollí la II^a Reunión Nacional Skinhead, que congregà mig centenar de rapats provinents d’arreu de la Península i algun jove francès.¹⁸⁰⁴

Durant la segona meitat de la dècada dels vuitanta el contingent rapat ultradretà madrileny es consolidà. La profusió mediàtica de les accions protagonitzades per caps rapats arreu d’Europa i la Península i la implantació d’aquests en els grups de seguidors radicals dels principals clubs de la capital de l’Estat, com els Ultras Sur del Real Madrid i el Frente Atlético de l’Atlético de Madrid, constituïts respectivament el 1980 i el 1982, n’afavoriren la seva

¹⁷⁹⁷ “III Guerra Mundial: Charlando con Pepe Arriols”, *Zarata*, n. 1 (2005), p. 18.

¹⁷⁹⁸ “Penetración”, *Busca y Destruye*, n. 1 (VI/2001), p. 11.

¹⁷⁹⁹ “Mejoran los heridos tras unos incidentes en una pelea entre punks y skin heads”, *El País* (08/08/1987).

¹⁸⁰⁰ “Lo de pegar empezó en los 80 con los Exploited y el movimiento *Oi!* allí había *skinheads* y esos sí pegaban. Lo que pasa es que al principio era una moda, pegaban porque era moda. Después se metió el rollo fascista por medio y ya empezaron a pegar a los negros”, a “Intronautas”, *Radio Saigón*, n. 0 (2001), p. 19.

¹⁸⁰¹ “Toni Face”, *Zarata*, n. 1 (2005), p. 29.

¹⁸⁰² “Delincuencia Sonora”, *Shanty Town/WPF*, n. 13, p. 10.

¹⁸⁰³ Alguns d’aquests actes van coincidir amb els convocats per Vanguardia Nacional Revolucionaria [VNR], com l’organitzat el 20-N de 1989 a la madrilenya plaça de Chamberí durant el qual es van produir conats d’enfrontament entre membres de BB. AA. i VNR que finalment es van evitar. Aquell mateix dia però molts dels caps rapats presents a l’acte van dur a terme una ràtzia a l’anomenat “rastrot” situat a la Plaça Tirso de Molina contra les parades de grups d’extrema esquerra que acostumaven a situar-se en aquell emplaçament. Vegeu la crònica dels fets a “Tirso de Molina, acció i reacció”, *¡Acción directa!*, n. 8 (20/XI/1989), p. 3, recollit a X. Casals, *Neonazis en España*, p. 223-224.

¹⁸⁰⁴ Durant la mateixa es van produir un seguit d’incidents, com l’assalt a un local gai, les agressions a diversos vianants al barri de Chueca o la ràtzia a les parades de material de LCR, AFAPP, CNT-AIT o PCPE situades al “rastrot”, on tres persones i un agent de la policia municipal van resultar ferits de resultes de l’acció dels joves ultradretans. Vegeu B. Piña, “30 jóvenes de ultraderecha atacan a 20 homosexuales en un local de Madrid”, *Diario 16* (22/11/1988) i M. Sánchez Soler, *Los hijos del 20-N. Historia violenta del fascismo español*, Temas de Hoy, Madrid, 1993, p. 82.

cohesió i expansió. Una mostra de la seva irradiació fou l'aparició, a la dècada dels noranta, de les primeres publicacions sorgides de l'entorn rapat neofeixista madrileny, com *Oi! Madrid* a la capital de l'Estat o *Charles Martel* a San Lorenzo del Escorial.

En el període comprès entre finals dels anys vuitanta i inicis dels noranta no es vertebrà cap tipus d'organització pròpiament de rapats neonazis, els quals s'agruparen en colles d'amics que actuaven de manera autònoma.¹⁸⁰⁵ Alguns d'aquests rapats, però, col·laboraren activament amb grups com Bases Autónomas [BB. AA.],¹⁸⁰⁶ “una formación neofascista de ámbito madrileño que puede considerarse una de las manifestaciones renovadoras más notables del neofascismo español alternativo. [...] bajo sus siglas reunió estudiantes universitarios y diversos colectivos marginales de Madrid (cabezas rapadas, rockers, punkies, motoristas y núcleos de hinchas)”.¹⁸⁰⁷

Orgànicament, BB. AA. evidencià el trencament ideològic vers l'extrema dreta tradicional gràcies al seu discurs rupturista. Definit per l'historiador Xavier Casals com “anarcofeixisme”,¹⁸⁰⁸ contenia referències creuades a l'anarquisme, el feixisme i el nazisme que en alguna ocasió, fins i tot, van confondre a la pròpia militància.¹⁸⁰⁹ BB. AA. va esdevenir un moviment radical que no va dubtar en “alinearse con los sectores más marginales al presentarse como un aglutinador del lumpen urbano”¹⁸¹⁰ anomenant-se “antisistema”.¹⁸¹¹ Progressivament BB. AA. s'allunyà de la teorització inicial i prioritzà l'activisme violent com a forma d'afirmació del propi espai.¹⁸¹² Això provocà, segons

¹⁸⁰⁵ Com en les ràtzies freqüents que a finals de la dècada van organitzar contra punks al barri madrileny de Malasaña, a J. M. Benítez i J. Arteaga, “Rapados neonazis. Sombras de odio y vergüenza”, *Ekintza Zuzena*, n. 11 (1992), p. 17.

¹⁸⁰⁶ Grup gestat el setembre de 1983 arran d'una escissió de la neofeixista Confederación Nacional Revolucionaria de Bases Autónomas [CNRBA] impulsada per Ignacio Alonso García, un dels seus fundadors juntament amb els advocats Fernando Fernández Perdices (ex membre de les JNR, grup escindit de CEDADE el 1978) i Carlos Rodrigo Ruiz de Castro, posteriorment aquest darrer va fundar juntament amb Francisco Giménez i Ignacio Alonso, el juliol de 1991, l'Asociación Bernal Díaz del Castillo [ABDDC]. BB. AA. van introduir l'anomenat corrent “nacional-revolucionari” a l'Estat, tot i precedents com el Partido Español Nacional Socialista [PENS] o el col·lectiu Militantes Nacional Revolucionarios [MNR] gestat a Madrid el 1972, prenent com a símbols referencials la “rata negra”, emblema del neofeixisme europeu obra del dibuixant francès Jack Marchal, i la creu cèltica. Públicament es van autodefinir com “anarco-nazis”, propugnant eslògans contra el capitalisme i el comunisme. El desembre de 1984 van crear la Coordinadora de Estudiantes Nacional Revolucionaria [CENR] d'àmbit universitari i les associacions estudiantils Disenso i Teoría y Praxis. BB. AA. es va estructurar en cèl·lules autònomes, majoritàriament implantades a Madrid i la seva perifèria, que es van caracteritzar pel seu activisme al carrer, la publicació de revistes com *Cirrosis*, *La Peste Negra* (òrgan de la CENR de la Universitat Autònoma de Madrid que començà a editar-se el 1985) i *¡A por ellos!* (el seu primer número s'edità el novembre de 1986) entre d'altres, i els contactes amb grups de seguidors radicals de clubs de futbol com el Frente Atlético i els Ultras Sur atrets per una iconografia distintiva. El gener de 1990, arran de la pressió policial sobre la seva militància pels fets violents que protagonitzà i sobre l'extrema dreta després de l'assassinat del dirigent d'Herri Batasuna Iosu Muguruza, l'organització es va dissoldre en primera instància i alguns dels seus integrants van gestar l'anomenat Frente Revolucionario Autónomo [FRAT] fins que, finalment, BB. AA. va deixar d'actuar a mitjats de la mateixa dècada. Anys després diversos col·lectius, com Ofensiva Autònoma o el Frente Basista Revolucionario [FBR] s'autoanomenaren hereus del “basisme”. Sobre la trajectòria de Bases Autónomas vegeu X. Casals, *Neonazis en España*, p. 213-230; J. L. Rodríguez Jiménez, *¿Nuevos fascismos? Extrema derecha y neofascismo en Europa y Estados Unidos*, Península, Barcelona, 1998, p. 310-313; F. Gallego, *Una patria imaginaria. La extrema derecha española (1973- 2005)*, Síntesis, Madrid, 2006, p. 307-319 i l'article “La plataforma ultra Bases Autónomas acuerda disolverse”, *El País* (11/III/1990).

¹⁸⁰⁷ X. Casals, *Neonazis en España*, p. 213.

¹⁸⁰⁸ *Ibidem*, p. 225-227. Altres fonts, com el periodista Mariano Sánchez-Soler, prefereixen emprar la denominació “anarco-nazi”, vegeu M. Sánchez-Soler, *Descenso a los fascismos*, Ediciones B, Barcelona, 1998, p. 121-123. Aquest posicionament, però, tot i ser inèdit fins aleshores en els cercles ultradretans espanyols no era nou a Europa. En aquest continent, des de la dècada dels setanta, s'havien creat organitzacions que abraçaven postulats similars, com l'italiana Gruppi Nazionali Popolari. Al respecte vegeu E. Cadena, *La ofensiva neo-fascista*, Acervo, Barcelona, 1978, p. 94.

¹⁸⁰⁹ X. Casals, *Neonazis en España*, p. 218-219.

¹⁸¹⁰ *Ibidem*, p. 220 i J. L. Rodríguez Jiménez, *¿Nuevos fascismos?*, p. 311.

¹⁸¹¹ Aquesta voluntat d'enfrontament amb el sistema no reeixí perquè, com apunta l'historiador Ferran Gallego, els seus membres “tuvieron más interés en potenciarlo que en promocionar alternativas”. F. Gallego. *La patria imaginada*, p. 308.

¹⁸¹² *Ibidem*, p. 309.

l'historiador José Luis Rodríguez Jiménez, que l'organització quedés “reducida a una estética agresiva y a la movilización de grupos de *skinheads* nazis”.¹⁸¹³

CAPS RAPATS I EXTREMA DRETA: LA CONNEXIÓ VALENCIANA

El context en el que aparegueren els primers *skinheads* valencians fou el d'una ciutat que havia conegut l'eclosió d'un moviment *underground* artístic. A la València de les darreries dels anys setanta es configuraren diverses manifestacions artístiques, alienes al *punk* que convergiren en el que podríem anomenar *underground* valencià i a inicis de la dècada següent es concretà una comunitat artística, de reduïdes dimensions, certament creativa amb figures com el modista Francis Montesinos, dibuixants de còmics de l'anomenada Nueva Escuela Valenciana com Daniel Torres, Mique Beltran Micharmut o Sento, i dissenyadors com Javier Mariscal. La majoria d'aquests creadors influïren o formaren part dels ambients alternatius que germinaren a Barcelona. València es convertí en un dels focus d'irradiació de la “modernitat” de l'època.

L'estil *skin* fou adoptat, inicialment, per joves *punks* de València. Aquests integraven el cercle d'amistats de bandes musicals del gènere, com Interterror o els posteriors La Resistencia. Com descriu Xavi *Enano Infiltrado* García, un dels seus integrants, “*punks* i *skins* andábamos todos juntos y a menudo un poco revueltos”.¹⁸¹⁴ Un dels seus punts de reunió habituals era La Lecheria, un establiment d'ultramarins situat a la Plaça de los Patos, proper a la Plaça de l'Ajuntament. Allà es trobaven joves d'edats compreses entre els 16 i els 20 anys de barris perifèrics com Sant Marcel·lí, Mislata o Tres Forques que es reunien a establiments del barri del Carme com el 21, punt de trobada dels *rockers* locals.¹⁸¹⁵ L'escriptor Ferran Torrent descrivia l'ambient que es vivia en aquells anys a la ciutat així: “València és el reducte més pintoresc d'aquest centenars de *punks* urbans. En són pocs però s'han unit com una pinya a una idea comú i a una forma diferent de veure les coses”.¹⁸¹⁶

València esdevingué un dels epicentres del *punk* estatal, bressol de bandes com els ja citats Interterror, Extrema Cordialidad Homicida, Urgente, Nuevo Ejército de Salvación [NES] o, fins i tot, els posteriorment afamats Seguridad Social. Eren “grups formats per gent molt jove i inexperta musicalment, que compensa aquesta deficiència amb una rebel·lia, amb motius o sense, com a única senya d'identitat”.¹⁸¹⁷ Tots ells es reunien a locals com Rana Verde o Gasolinera, popularment anomenat *Gasofa*, o posteriorment la discoteca Pyjamarama.¹⁸¹⁸ De l'entorn d'aquests conjunts i del seus cercles d'amistats aparegueren els primers *skinheads* de València. Els quals tenien aquests mateixos grups com a pràcticament únic referent autòcton.¹⁸¹⁹ Com

¹⁸¹³ J. L. Rodríguez Jiménez, *La extrema derecha española en el siglo XX*, Alianza, Madrid, 1997, p. 497.

¹⁸¹⁴ “Xavi Interterror y La Resistencia”, *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 25.

¹⁸¹⁵ Entrevista a *Andy Capp*, *skinhead* valencià en actiu durant els anys noranta (16/VII/2009).

¹⁸¹⁶ F. Torrent, “La crisi del punk”, *El Temps*, n. 3 (11/VI/1984), p. 26-29.

¹⁸¹⁷ J. Benlloch, “Pocs, però cridaners”, *El Temps*, n. 3 (11/VI/1984), p. 28.

¹⁸¹⁸ Espai que oferí actuacions en directe a inicis dels anys vuitanta. Fou un dels epicentres de la *Movida* valenciana, l'equivalent local del Rock-Ola madrileny, representada aleshores per formacions com La Banda de Gaal, La Morgue, Seguridad Social, Comité Cisne, Betty Troupe, Video o Interterror. Posteriorment es consagrà com una de les primeres discoteques freqüentades pels assidus de l'anomenada “Ruta Destroy”, altrament coneguda com “Ruta del Bacalao”.

¹⁸¹⁹ “Bandas solo había Interterror y poco más. Luego algunos iban a ver a Seguridad Social, pero eran los menos. También viajábamos a Barcelona, había buen rollo con Fray de los Decibelios”. Entrevista a Xavier García, component

corroborava el mateix Xavi García: “Los primeros *skins* en València era *punks* reciclados. Aparecieron alrededor de 1980-81”.¹⁸²⁰ Aquests van tenir coneixement de l'estil *skin* pels viatges a Londres que van fer. La convergència entre ambdós estils va ser evident, com també el confusionisme ideològic comú en aquell període arreu de l'Estat, més propi del desig de transgressió que no pas d'una formació política explícita. García és concloent al respecte: “Los primeros *skins* eran más como provocación, sin ideología. Una cuestión de postura más que otra cosa, no se lo creían ni ellos”. Aquests joves adoptaren l'estil *skin* “como reacción a los jipis y a *punks* jipiosos y en realidad lo único que buscaban era diversión. Eran chavales fuera de control que donde iban la liaban [...] el rollo era muy callejero y *punk*. La primera generación de *mods* iba con ellos algunas veces”.¹⁸²¹

Tot i l'existència a València de *punks* nazis que lluien esvàstiques i altres símbols des d'inicis dels anys vuitanta, no fou fins el 1985 quan emergiren els primers caps rapats valencians vinculats a l'extrema dreta.¹⁸²² Segons García, València seguí en aquest aspecte una evolució similar a la que es produí a Barcelona. Aquesta afirmació ens permet apreciar el paper predominant dels ultradretans barcelonins pel que fa a la difusió de la vessant neonazi de l'estil. En aquest context és on podem inserir els estrets lligams existents aleshores entre els rapats seguidors radicals espanyolistes enquadrats a les Brigadas Blanquiazules i el naixent nucli homòleg aparegut a les grades del Nou Estadi del Llevant UD (actual Ciutat de València) anomenat Skins Levante, inserit en el grup radical Ultras Levante gestat el 1985 inicialment sota el nom Brigada Ultra Levante.¹⁸²³

Els rapats neonazis ben aviat es van fer sentir públicament a la capital del Túria, segons explica el guitarrista de Decibelios: “La primera vez que hubo un encontronazo fue en Sedaví, un pueblo situado al sur de Valencia, cuando tocaron los Angelic Upstarts con nosotros, La Resistencia. Cuando los Angelic empezaron a tocar la canción Solidarity subió un *skin* para darle al cantante. Entonces los Angelic se retiraron al camerino, les convencimos para que volvieran a salir y allí es cuando hubo un momento de tensión entre la vieja guardia y los rapados”.¹⁸²⁴ Com rememora un altre entrevistat: “Se juntaron

del conjunt musical *punk* valencià Interterror (24/05/2007). Si no s'explicita una altra font, la informació relativa a l'origen de l'estil a València procedeix d'aquesta.

¹⁸²⁰ *Ibidem*.

¹⁸²¹ Sobre aquests darrers, els primers modernistes locals, el nostre testimoni afirma: “Se consideraban *mods*, pero eran más bien *punkarras* 'lights' que no sabían nada de música. Les molaban los Ramones y cosas así. La diferencia es que llevaban abrigos, en vez de *bombers*”, a Entrevista personal a Andy Capp (16/VII/2009).

¹⁸²² L'octubre de 1985 es va produir una agressió a un captaire a la ciutat de València protagonitzada per un grup de caps rapats. Els joves assaltants cremaren al rodamón i fugiren. Vegeu T. Laguna, “Movimiento punk, la violencia que hemos importado”, *Levante* (30/X/1985), p. 4.

¹⁸²³ Els llaços d'amistat personals, producte de l'afinitat ideològica que professaven els rapats granotes i blanc-i-blaus, fins i tot van arribar a oficialitzar-se públicament amb l'edició de fotomuntatges conjunts. Sobre la gestació i evolució dels Ultras Levante vegeu C. Viñas, *Tolerància zero. La violència en el futbol*, Angle editorial, Barcelona, 2006, p. 69-73.

¹⁸²⁴ El testimoni fa referència al concert que oferiren el 1985 els britànics Angelic Upstarts en motiu de les festes del municipi de Sedaví (L'Horta Sud). Un recital emmarcat dins la gira estatal del conjunt. Malgrat desconèixer la data concreta del concert a que fem referència, creiem que el mateix es va realitzar el 1985, atès que la formació anglesa va actuar aquell mateix any a la ciutat de Barcelona en un controvertit recital celebrat a la sala 666 en el qual un dels líders de les BB. BB. va pujar a l'escenari per demanar al cantant d'Angelic Upstarts que dediques una cançó al grup radical espanyolista, l'atzar va fer que el tema escollit fos “Solidarity”, un homenatge a la federació sindical obrera catòlica polonesa Solidarność gestada el setembre de 1980. Un dels presents aquella nit a l'event recorda com “al 666 van tocar els Angelic Upstarts, els fascios estaven a primera fila, aixecant la mà, fent pogo... també va aparèixer la policia però no hi va haver moguda aquell dia”. Entrevista a Salvador Palos, coordinador de l'emissora “lliure” Ràdio PICA (23/III/2009). Per contra, Manel Domènech, explica com “aquella nit hi van haver baralles fora de la sala. A mi les baralles no m'agradaven. No m'agradava que gent que més o menys estava en un mateix espai es barallessin”. Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (9/III/2009).

todos los nazis y se fueron para allí [...] Mensi [cantant d'Angelic Upstarts] paró y dijo algo así como 'nazi skins fuck off' y se subieron unos cuantos y se liaron a hostias con él [...] tengo las imágenes grabadas de uno al que llamaban el Feo metiéndole a Mensi con una botella".¹⁸²⁵

Segons un dels *skinheads* entrevistats, vers el 1985 la ciutat estava internament dividida quant a estils i zones: "Valencia tenía un mapa distinto al de la gente corriente, mentalmente dividías la ciudad en zonas donde podías ir y donde no. El centro era un sitio peligroso, porque todavía se juntaba la gente en la Lechería, la calle del 21 (que estaba en el Carmen) era su territorio [...] Luego había un sitio, El Gato Negro, punto de reunión nocturno del rock *underground* valenciano, que era territorio suyo también. Pero eso estaba en otra zona de la ciudad. Allí se juntaban *skins* nazis y *rockers*. Los *rockers* era una gente del barrio Marítimo y se hacían llamar los Portuarios. Eran tíos mayores que todos nosotros y bregados. Eran muy brutos, pero no tan hijoputas como los *skins* de la Lechería. A estos *skins* se les unió una peña que eran del barrio de Marchalenes (zona obrera) y que no eran políticos, pero vamos que iban con los nazis".¹⁸²⁶

El punt d'inflexió per aquesta primera generació d'*skins* de València fou l'assassinat d'un indigent comès després de celebrar una festa,¹⁸²⁷ "yendo de tripi quemaron a un vagabundo que dormía en un descampado. Se comió el marrón uno y el resto se libraron".¹⁸²⁸ Aquest fet comportà que alguns d'aquests joves abandonessin l'estètica, mentre d'altres s'allunyaren de qualsevol mena de lligam amb l'extrema dreta. Anys després, alguns d'ells "acabaron en el talego por temas de delincuencia común, otros enganchados al caballo... eran los años 80".¹⁸²⁹

D'aleshores ençà la presència de caps rapats d'extrema dreta a València va esdevenir una realitat estable i, amb els anys, va articular propostes musicals i organitzatives pròpies, les quals examinem detalladament al capítol següent quan fem referència a l'eclosió del rock neonazi a l'Estat espanyol. Una mostra de la seva implantació foren la publicació de capçaleres com *Bandera Negra* a València, portaveu d'Acción Radical [AR], organitzadora el 14 de març de 1992 del *Concierto por la Raza*, el primer concert de música racista de volada internacional celebrat a l'Estat.

Acción Radical es fundà el 1988 i tractà de recuperar el llegat d'organitzacions com BB. AA. i VNR.¹⁸³⁰ D'ençà la seva creació el grup esdevingué el major aglutinador de caps rapats neonazis de l'Estat. Els orígens d'AR es remunten a la coordinadora que el 20 d'abril de 1988 unificà a València col·lectius com l'Asociación de Estudiantes [AE], Resistencia Universitaria [RU] i Juventudes Nacionalsocialistas [JNS].¹⁸³¹ El grup intentà recuperar la línia

¹⁸²⁵ Entrevista a Andy Capp, *skinhead* valencià durant els anys noranta (16/VII/2009).

¹⁸²⁶ Entrevista a Andy Capp, *skinhead* valencià durant els anys noranta (16/VII/2009).

¹⁸²⁷ J. Cantarero, "Ha muerto el mendigo atacado por los skins", *Levante* (8/XI/1985) s. p.

¹⁸²⁸ *Ibidem*.

¹⁸²⁹ *Ibidem*.

¹⁸³⁰ L'estiu de 1994 VNR es va dissoldre després d'apadrinar, juntament amb CEDADE; el projecte de creació del Instituto de Estudios Sociales [IES], una iniciativa que pretenia aglutinar la militància ultradretana i articular un nou discurs polític i estratègic de la mà de la coalició Alternativa Demócrata Nacional [ADN], que després dels resultats obtinguts en les Eleccions al Parlament Europeu de 1994, 4.689 sufragis que van representar el 0,03 % del total de vots emesos, va donar lloc a Democracia Nacional [DN]. Vegeu I. Molas (ed.), *Diccionario dels Partits Polítics de Catalunya. Segle XX*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2000, p. 59. Sobre el projecte IES vegeu Giménez, *Vanguardia Nacional-Revolucionaria. Documentos, textos y material gráfico*, Asociación Cultural Oppida, Badalona, 2000, p. 251-253.

¹⁸³¹ Vegeu C. Viñas, *Música i skinheads a Catalunya. El so de la política*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 2001, p. 113-114.

iniciada per l'experiència de BB. AA. "en su carácter activista, la presencia de numerosos cabezas rapadas entre sus seguidores y en su lenguaje y estética, patente en sus publicaciones Bandera Negra y Cirrosis".¹⁸³² Per aquest motiu es presentaren com una organització "nacional-revolucionaria",¹⁸³³ que postulava per una tercera via anticomunista i anticapitalista totalment desvinculada de la retòrica ultradretana precedent.¹⁸³⁴

La seva aparició pública coincidí amb la jornada de vaga general convocada per les principals centrals sindicals el 14 de desembre de 1988. Els militants de l'organització participaren en la manifestació de València duent una pancarta amb el lema "Kontra el kapital, lluita radical", "el fet que estiguera escrit en català (l'extrema dreta valenciana mai no l'havia utilitzat fins aleshores) i amb la k en substitució de la c, juntament amb els atacs d'alguns dels seus components contra bancs i edificis oficials, va fer pensar en algun grup d'inspiració àcrata. Els seus integrants, a més, es qualificaven de grup antisistema".¹⁸³⁵

Diverses fonts assenyalen com a inspirador del grup a l'empresari José Luis Roberto Navarro,¹⁸³⁶ un dels màxims exponents de l'extrema dreta valenciana.¹⁸³⁷ Si bé inicialment aquest va congeniar amb AR, posteriorment la formació va procurar distanciar-se de Roberto arribant, fins i tot, a enfrontar-s'hi obertament.¹⁸³⁸

El grupuscle autodefinit com a "nacional-revolucionari" aglutinà la majoria de rapats ultradretans, integrats en les JNS,¹⁸³⁹ que assumiren progressivament el lideratge del grup fins a la seva dissolució el 1995.¹⁸⁴⁰ Tot i no ser pròpia i estrictament una agrupació de caps rapats, aquests formaren una de les seves seccions més importants. Com ells mateixos descriuen: "En Acción Radical, los *skinheads* no somos la mayoría pero componemos la

¹⁸³² X. Casals, *Neonazis en España*, p. 226-227.

¹⁸³³ Les organitzacions autoanomenades nacional-revolucionaries recolliren l'herència ideològica del "Maig Blanc" (denominació de la vessant ultradretana del Maig del 68 francès), que comportà una profunda renovació del discurs feixista tradicional en àmbits com l'anticapitalisme, les reivindicacions laborals, l'antiamericanisme, la idea d'Europa com a nació o l'ecologisme, "un mensaje antisistema mucho más adaptado al tiempo presente y probablemente más cautivador para las nuevas generaciones de jóvenes". A l'Estat espanyol les primeres cèl·lules "nacional-revolucionàries" no es concretaren fins a la dècada dels noranta. Vegeu X. Casals, *Ultrapatriotas. Extrema derecha y nacionalismo de la guerra fría a la era de la globalización*, Crítica, Barcelona, 2003, p. 11-13.

¹⁸³⁴ Vegeu N. Lebourg, *Le monde vu de la plus extrême droite*, Presses Universitaires de Perpignan, Perpinyà, 2010, p. 5-16.

¹⁸³⁵ O. Malló i J. Sebastià, "La impunitat feixista", *El Temps*, n. 464 (10/V/1993), p. 8.

¹⁸³⁶ "La pretendida refundación del fascismo", *Barrios*, n. 7 (XI/2002), p. 14.

¹⁸³⁷ Roberto va dirigir un col·legi a Paterna, propietat del Ministeri de Defensa, tasca que va compaginar amb la direcció del sindicat ultradretà Coordinadora Nacional Sindicalista [CONS]. Va crear el juliol de 1980, juntament amb els seus socis Fernando Alandete Gordo i Javier Benitez Olivares, l'empresa Levantina de Seguridad SL, a més de ser promotor el setembre de 1989 del bar Lily Marlen situat al carrer Salamanca de València, posteriorment anomenat Country Salon. També va ser conseller d'administració de la societat Ondas Valencia SA, propietària de l'emissora de ràdio Intervalencia (comprada el 1987 per Blas Piñar); soci del bufet d'advocats Roberto & Salazar, propietari de gimnasos com Gym Levantina o el Chute Boxe España, on s'impartiren classe de *vale-tudo* (art marcial mixta de lluita extrema), i Secretari General Tècnic de l'Asociación Nacional de Empresarios de Locales de Alterne [ANELA]. Des de finals de 2003 és el secretari general de l'Asociación Patronal Valenciana de Seguridad. Lidera la plataforma ultradretana España 2000, coalició formada per Vértice Social Español [VSE], Movimiento Social Republicano [MSR], Partido Nacional de los Trabajadores [PNT] i Democracia Nacional [DN], partit que l'abandonà per discrepàncies amb les activitats professionals de Roberto. Vegeu T. Català i J. Sebastià, "Els negocis de José Luis Roberto", *El Temps*, n. 297 (26/II/1990), p. 23-25; J. Sebastià, "Levantina de Seguridad a judici", *El Temps*, n. 378 (16/IX/1991), p. 37; R. Saénz de Ynestrillas, *La reconquista del Estado*, Sepha, Madrid, 2010; J. Crespo, *Memorias de un ultra*, Temas de Hoy, Madrid, 2006; J. Cantarero, *Los amos de la prostitución en España*, Ediciones B, Barcelona, 2007 i d'aquest mateix darrer autor *La huella de la bota*, p. 101-102.

¹⁸³⁸ O. Malló i J. Sebastià, "La impunitat feixista", *El Temps*, n. 464 (10/V/1993), p. 8.

¹⁸³⁹ Segons un dels *skins* veterans de València: "Apareció una nueva hornada de *skins* nazis, que eran los antiguos pijos, organizados en un partido llamado Acción Radical". Entrevista a *Andy Capp* (21/VII/2009).

¹⁸⁴⁰ Com es desprèn de la lectura d'un dels articles publicats a la publicació de l'organització: "En Acción Radical los *skinheads* no somos mayoría pero componemos la llamada Sección Skin dentro de la organización", a "Información", *Bandera Negra*, 1990?, p. 5.

llamada secció *skin* dentro de la organización”.¹⁸⁴¹ A inicis dels anys noranta la seva militància rondava la cinquantena de membres. Segons un component del conjunt musical División 250: “En Valencia habrá sobre el centenar de *skins*, pero solo la mitad lo son de veras, y militan en JNS de Acción Radical”.¹⁸⁴²

La capçalera *Bandera Negra* va esdevenir el seu òrgan oficial. AR va editar altres pasquins com *Cirrosis*, de to irònic, i *Sangre y Suelo*, de distribució interna i encaminada a formar ideològicament als quadres de l'organització.¹⁸⁴³ Emparà les seves activitats l'Associació Cultural Unicornio, una entitat que ofería cobertura legal al grup.¹⁸⁴⁴ Tot i la rellevància que va prendre en determinades ocasions davant els mitjans de comunicació, AR en realitat comptava amb una escassa filiació. Aquesta no sobrepassava el centenar d'associats, principalment residents a València ciutat i la seva rodalia. No debades desenvoluparen les seves accions en barris de la capital del Túria com Russafa i el Carme. Les activitats del grup es centraren en tasques de difusió i propaganda. Entre elles destacaren l'organització d'acampades a llocs com Domenyo, Montanejos o Benaixeve, sopars de germanor,¹⁸⁴⁵ la concentració anual per commemorar el solstici d'estiu¹⁸⁴⁶ i altres actes en diades destacades dins l'imaginari neonazi, com el 20 d'abril, per celebrar l'aniversari del naixement d'Adolf Hitler.¹⁸⁴⁷

Un dels esdeveniments que atorgà major rellevància tan a nivell estatal com internacional a AR fou, sense dubte, la celebració el 1992 del *Concierto por la Raza-Fallas'92*.¹⁸⁴⁸ Amb la concreció del festival Acción Radical va complir amb escriure les seves expectatives i objectius:

Dotar el moviment neonazi espanyol de visibilitat, tant a l'Estat espanyol (gràcies a la presència mediàtica obtinguda), com a tot Europa (on la policia, els mitjans de comunicació i els governs magnificaren la situació de “persecució” que patien els camarades espanyols).¹⁸⁴⁹

El novembre de l'any següent l'antic local del grup, una planta baixa situada al carrer Finestrat, fou escorcollat durant quatre hores per agents de la Brigada d'Informació de la Jefatura Superior de la Policia Nacional de València. També s'inspeccionaren dos domicilis particulars de militants d'AR. Els agents

¹⁸⁴¹ *Bandera Negra*, n. 4, 1990.

¹⁸⁴² “División 250”, *Skinheads del Sur de Europa*, n. 7 (1992?), p. 26-27.

¹⁸⁴³ Sobre la seva vertebració organitzativa vegeu P. G. del Burgo, “El grupo neonazi Acción Radical impulsó asociaciones estudiantiles y obreras”, *Levante* (15/III/1995), p. 27.

¹⁸⁴⁴ Fou inscrita al registre d'associacions de la Generalitat Valenciana el 1992.

¹⁸⁴⁵ El primer dels actes realitzats per AR va ser, precisament, un sopar per celebrar el primer aniversari de la seva fundació el 4 de febrer de 1989, a P. G. del Burgo, “Los ultras filmaban sus actividades”, *Levante* (15/III/1995), p. 27.

¹⁸⁴⁶ C. Viñas, *Música i skinheads a Catalunya*, p. 114.

¹⁸⁴⁷ D'entre les activitats que es van imputar a AR destaca el suposat reclutament de voluntaris per integrar-se a les brigades internacionals que van actuar a Bòsnia-Herzegovina sota les ordres del *Hrvatske Obrambene Snage* [HOS], la milícia del *Hrvatska Stranka Prava* [HSP] el Partit del Dret Croat d'inspiració ultradretana. AR va mostrar repetidament les seves simpaties vers el règim croat, organitzant fins i tot a finals de 1992 un acte d'homenatge al general ustaixa Vjekoslav Maks Luburic, responsable del camp de concentració de Jasenovac, al cementiri de Carcaixent on és enterrat. Luburic, que primer havia fugit a Àustria i després a Argentina, va establir-se a l'Estat on va gaudir de la protecció del règim franquista que el va acollir, juntament amb la seva germana Nada Tania-Luburic i el seu cunyat Dinko Sakic, i li va proporcionar documentació a nom de Vicente Pérez García fins que fou assassinat el 20 d'abril de 1969. Vegeu O. Malló i J. Sebastià, “Els mercenaris de Croàcia passen per València”, *El Temps*, n. 464 (10/VI/1993), p. 12 i J. Parrilla, “Un grupo de jóvenes de Acción Radical de Valencia se instruyó en Bosnia junto a croatas pronazis”, *Levante* (21/XI/1993), p. 20. Sobre Luburic vegeu J. Juárez, *La guarida del lobo*, Malabar, Sant Andreu de Llavaneres, 2007, p. 200-215 i F. Bayarri, *Cita en Sarajevo*, Montesinos, Barcelona, 2009.

¹⁸⁴⁸ Vegeu una crònica de l'esdeveniment a “Concentració Skinhead”, *Skinheads del Sur de Europa*, n. 8, p. 8-9.

¹⁸⁴⁹ C. Viñas, *Música i skinheads a Catalunya*, p. 115-117.

incautaren divers material i propaganda, armes blanques, bats de beisbol i altres objectes contundents.¹⁸⁵⁰

Durant aquella operació policial, ordenada arran d'una agressió amb arma blanca,¹⁸⁵¹ dos joves foren detinguts. Dos dies després foren alliberats sense fiança.¹⁸⁵² Abans d'aquesta intervenció policial AR havia reeditat la convocatòria de l'any anterior amb la celebració del concert *Oi! Fallas'93* el 27 de març. Per l'ocasió va comptar amb les actuacions dels grups locals División 250 i Klan.

L'agost de 1995 va aparèixer el número 20 de la revista *Cirrosis*. En pàgines interiors es reproduïa una anomenada "llista negra"¹⁸⁵³ amb les adreces, dades personals, matrícules de vehicles i telèfons de cent persones d'arreu de l'Estat que van ser titlades com "hostils i enemics a abatre".¹⁸⁵⁴ La seva publicació va produir un rebombori considerable a nivell estatal.¹⁸⁵⁵ Els diaris se'n va fer ressò i associacions com SOS Racisme i diversos sindicats condemnaren la passivitat de les autoritats en el cas.¹⁸⁵⁶ Aquest fet motivà que parlamentaris de partits com IU i el PSOE presentessin interpellacions al Congrés dels Diputats per fer un seguiment de l'estat de les investigacions policials. Fins i tot el fiscal general de l'Estat, aleshores Carlos Granados, va intervenir instant al fiscal en cap del Tribunal Superior de Justicia de Madrid, Mariano Fernández Bermejo, a examinar els autors del pamflet amenaçador perquè podrien incórrer en un delictes "de amenazas, provocación y apología de la violencia"¹⁸⁵⁷ al difondre la identitat, el domicili i el telèfon de les persones

¹⁸⁵⁰ Entre el material confiscat hi havia "bates de beisbol, palos, navajas, bayonetas, machetes, esposas, luchacos, cadenas, máscaras antigás, cascos de motoristas, llaves de pugilato, pasamontañas, arcos, flechas y ballestas. Además, se les ha encontrado documentos, libros, fanzines y revistas en los que se pone de manifiesto el carácter xenófobo, racista e ideológico del grupo, todo, según la policía, con una gran variedad de pins, escudos, anillos, chapas, banderas, pancartas y pegatinas, que conforman la parafernalia y simbología neonazi", a "La policía detiene a dos nazis por apuñalar y apalea a tres personas en Valencia", *Levante* (16/XI/1993), p. 24. Vegeu també P. G. del Burgo, "La revista que publica la lista negra con cien nombres la editan los neonazis valencianos", *Levante* (29/VIII/1995), p. 16.

¹⁸⁵¹ L'assalt fou comès la matinada del 12 de novembre de 1993 contra un vianant, José Vicente G. P. de 31 anys, al carrer Quart del barri del Carme de València.

¹⁸⁵² Vegeu "La policía detiene a dos nazis por apuñalar y apalea a tres personas en Valencia", *Levante* (16/XI/1993), p. 24 i P. G. del Burgo, "El herido por los nazis afirma: No estoy asustado porque no me enteré de lo que pasó", *Levante* (18/XI/1993).

¹⁸⁵³ J. Martínez Ahrens i R. López, "100 personas figuran como objetivos en una lista negra de los cabezas rapadas", *El País* (26/VIII/1995), p. 15; M. Pozo, "La trama skin nace en Valencia", *El Periódico* (29/VIII/1995), p. 18, "Los skins fichan a 100 posibles víctimas", *El Periódico* (27/VIII/1995) i P. G. del Burgo, "La revista que publica la lista negra con cien nombres la editan los neonazis valencianos", *Levante* (29/VIII/1995), p. 16.

¹⁸⁵⁴ Segons el periodista Mariano Sánchez Soler, la mateixa incloïa a "34 punkies, quince anarquistas (tres de la CNT), trece antifascistas, diez sharps, siete *blackskins* [...] tres militantes de Jarrai, dos de la Unidad del Pueblo Castellano, dos del Partido Comunista de los Pueblos de España, dos del Frente Popular gallego, un miembro de la Radikal Gay, otro del Moviment de Defensa de la Terra, un negro y una prostituta. También se citaba a un periodista madrileño al que habían confundido con el corresponsal del diario Egin en Madrid", a M. Sánchez Soler, *Descenso a los fascismos*, Ediciones B, Barcelona, 1998, p. 133. Vegeu també les reaccions d'alguns dels ciutadans inclosos a l'anomenada "llista negra" a J. M. Ahrens i R. López, "Los afectados por la lista negra de los skins se consideran víctimas de una estrategia del terror", *El País* (27/VIII/1995).

¹⁸⁵⁵ L'exemple de la llista publicada pels neonazis valencians va ser seguit pels seus homònims de Xerez, que aquell mateix any van distribuir per Cadis un pamflet titulat "España" amb els noms de vint ciutadans que eren qualificats com "rojos repugnantes", a DD. AA., *El racismo en el Estado español. Informe 1995*, SOS Racisme-Gakoa, Sant Sebastià, 1996, p. 124. També a Sevilla va aparèixer una llista confeccionada per neonazis locals amb dades personals d'hipotètics objectius, vegeu I. Díaz Pérez, "Colectivo antirracista denuncia listas negras de grupos neonazis en Sevilla", *Diario 16* (30/VIII/1995). El 2001 a Saragossa, membres del grup neonazi Kripo van difondre a la seva pàgina d'Internet adreces, identitats i matrícules de vehicles de possibles objectius, a "Un grupo neonazi amenaza a vecinos de Zaragoza en Internet", *El Periódico* (9/XI/2001). El 2004 els Mossos d'Esquadra van decomissar exemplars del fanzine *Guerra*, de l'anomenat Frente Negro, on també apareixien dades personals i adreces de persones contràries al seu ideari, vegeu G. Bagué, "Cae un grupo neonazi que actuaba contra los inmigrantes y los rojos", *El País* (16/XII/2004), p. 7. Col·lectius antagònics també van difondre llistes similars on apareixia informació sobre caps rapats ultres, a "La policía investiga el repartimiento de l'agenda sobre skins a Lleida", *Avui* (22/XI/1991) i P. Echaz, "Reparten en Lleida una agenda con datos de skins para que se les ataque", *La Vanguardia* (21/XI/1991), p. 32.

¹⁸⁵⁶ "Varias asociaciones exigen que se controle a los skins que publicaron la lista negra con 100 nombres", *El Mundo* (28/VIII/1995).

¹⁸⁵⁷ DD. AA., *El racismo en el Estado español. Informe 1995*, SOS Racisme-Gakoa, Sant Sebastià, 1996, p. 123.

afectades. Per contra, la delegada del govern a València, Carmen Moya, tot i reconèixer l'existència de grups minoritaris de caràcter neonazi va considerar que aquests "no suponen un riesgo importante para el orden público".¹⁸⁵⁸

La publicació d'aquesta "llista negra"¹⁸⁵⁹ i el cúmul d'agressions protagonitzades per caps rapats neonazis a la capital valenciana¹⁸⁶⁰ van comportar una major pressió, tan social com policial, sobre AR. Tot plegat provocà que el grup fos desarticulat per la policia després de la detenció de 32 dels seus integrants.¹⁸⁶¹

El procés contra Acción Radical finalitzà l'octubre de 1995.¹⁸⁶² Nou dels seus membres¹⁸⁶³ foren condemnats a dos mesos de presó per pertinença a associació il·lícita.¹⁸⁶⁴ El judici contra els seus militants va minvar l'activisme d'AR. La sentència provocà també que molts dels seus afiliats i simpatitzants, aquells amb major vocació política, abandonessin l'estil *skin*. Com descriu un integrant del grup musical División 250:

Nosotros ya éramos *skins* en el 89 y dejamos de serlo en el proceso judicial a AR. Fue allá por el 94 cuando nos planteamos que era más importante nuestras ideas o la cabeza rapada. Nuestra situación personal (Jueces/Policiá) nos impedía seguir por esa vía, habíamos vencido en los tribunales, pero no había posibilidad de volver a hacerlo. Cuando dejamos la estética *Skin* (repito solo fue eso lo que dejamos) nuestras vidas continuaron exactamente igual, Lucha contra el Sistema. Jamás hemos arremetido contra los *skins* militantes, pero mi opinión [es que se trata] de drogadicto de navaja fácil por la espalda, que se llaman a si mismos *skins*, que quieres que te diga? Hoy por hoy no somos *skins* como lo éramos hace 10 años, pero nuestra actitud ante la vida sigue siendo la misma. ¿Nuestra opinión del movimiento?, el joven con ideas nacionales que no sea *skin*, por media entre los 15 y 25 años, seguramente será un mierda.¹⁸⁶⁵

Un cop finalitzat el procés judicial contra AR, que va abocar el grup a la dissolució,¹⁸⁶⁶ almenys mitja dotzena dels seus integrants més actius, entre els

¹⁸⁵⁸ "El fiscal del Estado ordena que se investigue a los autores de la revista neonazi *Cirrosís*", *Levante* (30/VIII/1995).

¹⁸⁵⁹ Malgrat les informacions que relacionen el número 20 de *Cirrosís* amb AR, els membres encausats en el sumari d'Acción Radical van desvincular-se de la publicació, adduint que havia estat editada per algun col·lectiu neonazi madrileny que n'hauria adoptat la capçalera, a P. G. del Burgo, "65 personas declaran ante el juez por el sumario Acción Radical", *Levante* (2/IX/1995).

¹⁸⁶⁰ "Las denuncias por agresiones de skin aumentaron durante 1993", *Levante* (16/XI/1993), p. 24 i P. G. del Burgo, "La fiscal duplica la pena para un neonazi que participó en tres peleas el mismo día", *Levante* (16/III/1995), p. 22.

¹⁸⁶¹ Vegeu F. Bayarri, "Un arrepentido destapó en Valencia la trama del grupo neonazi Acción Radical", *El País* (12/II/1995) i P. G. del Burgo, "La jueza que instruye la trama neonazi une al sumario la denuncia de un arrepentido", *Levante* (16/II/1995), p. 36.

¹⁸⁶² P. G. del Burgo, "65 personas declaran ante el juez por el sumario Acción Radical", *Levante* (2/IX/1995).

¹⁸⁶³ Aquests, mitjançant el seus quatre advocats, pactaren prèviament amb el fiscal del cas, Antonio Montabes, les seves penes, "negociaron con el fiscal una rebaja en la petición de condena inicial, y se conformaron la pena de dos meses de arresto menor, después de haber reconocido todos los hechos". Dels tres mesos que inicialment demanà el Ministeri públic s'acordà una rebaixa a dos mesos i un dia atès que "los nueve procesados carecieron de antecedentes penales, haber reconocido su pertenencia a Acción Radical y haber aceptado la disolución tanto de esta organización neonazi como la de la asociación cultural Unicornio, inscrita en el registro y que utilizaban como tapadera de la primera". Vegeu T. Laguna, "Según el juez, Acción Radical se autodefine como coordinadora mundial del movimiento Skin", *Las Provincias* (24/X/1995); P. G. del Burgo, "El fiscal y las defensas pactan penas de dos meses para los neonazis de Acción Radical", *Levante* (18/X/1995), p. 24 i "Condemnats a dos mesos d'arrest els neonazis d'Acción Radical", *Avui* (18/X/1995), p. 21.

¹⁸⁶⁴ La sentència judicial establia que AR era una organització "cuyo sustrato ideológico procede del nacionalsocialismo y defiende la supremacía de la raza aria y de una Europa unida y blanca, antisionista y anticapitalista [...] posee planteamientos de fuerza y acción directa para la consecución de sus objetivos, con cierto carácter paramilitar", fragment recollit a DD. AA., *El racismo en el Estado español. Informe 1995*, SOS Racisme-Gakoa, Sant Sebastià, 1996, p. 123.

¹⁸⁶⁵ Extret del web Viking Llobregat www.libreopinion.com/members/vikingllobregat (consultat el 26/03/2007).

¹⁸⁶⁶ La desaparició d'AR significà també la fi de l'Asociación Unicornio, la cobertura legal de l'entitat neonazi.

quals figurava Manuel Canduela (cantant del grup musical División 250)¹⁸⁶⁷ s'afiliaren al partit Democracia Nacional [DN] del que aquest últim esdevingué el màxim dirigent el 2005.¹⁸⁶⁸

Pocs anys després de la dissolució d'AR, es va crear a València l'organització Frente Anti Sistema [FAS]. Aquest col·lectiu va pretendre integrar el major nombre de rapats ultradretans a les seves files per esdevenir una mena de front polític-musical del sector neonazi estatal. Per aquest motiu evità les disputes futbolístiques. Va gaudir de certa implantació a la costa de Llevant. Al FAS s'hi van sumar individus i formacions musicals, enquadrades en l'anomenat Sonido Anti Sistema [SAS].¹⁸⁶⁹ Aquesta denominació fou emprada per definir l'estil de bandes adherides com Patria, Legión Negra, Rebelión, Sección de Asalto, Tormenta Blanca, Toletum o 14 Palabras. En els concerts d'aquests conjunts els membres del FAS realitzaren tasques de proselitisme i de distribució de propaganda neonazi.¹⁸⁷⁰

El setembre de 2005 la policia va dur a terme l'anomenada *Operación Pànzer*, iniciada per la venda d'armes il·legals via web, que acabà amb una vintena de membres del FAS detinguts,¹⁸⁷¹ alguns dels quals foren relacionats

¹⁸⁶⁷ L'informe elaborat per la Brigada d'Informació de la Policia destacava Canduela com "promotor de Acción Radical [...] ha desarrollado una importante labor orgánica e ideológica". Segons el periodista del diari *Levante* José Parrilla, Canduela –que anteriorment fou falangista– esdevé "un ejemplo de reciclaje hacia posturas más abiertas [...] Este joven fue uno de los principales encausados tras la desarticulación en Valencia en 1993 del grupo Acción Radical. Era, además, el vocalista del grupo División 250, que ha sido emblema de la música skin en nuestro país [...] Pasados los años, sin embargo, Canduela moderó su discurso y se integró en el partido Democracia Nacional, que es el principal grupo de la plataforma España 2000". J. Parrilla, "Concierto skin, vivero ultraderechista", *Levante* (18/IV/2000). El pas de Canduela de l'activisme rapat neonazi a l'acció política no és un cas aïllat, hi ha altres exemples de joves caps rapats ultradretans que van decidir optar per la via política, com el cap de llista per Malgrat de Mar de la candidatura de Plataforma per Catalunya [PxC] a les eleccions municipals celebrades el 2007, Víctor González, que anys abans havia estat el delegat a Barcelona de Democracia Nacional [DN], paradoxalment, González es va adscriure inicialment al sector *skin* no racista, esdevenint durant un temps cantant del conjunt *punk/Oi!* Suburban Rebels. Vegeu P. G. del Burgo, "El fiscal y las defensas pactan penas de dos meses para los neonazis de Acción Radical", *Levante* (18/X/1995), p. 24. Sobre Canduela vegeu també J. Cantarero, *La huella de la bota*, p. 96-97.

¹⁸⁶⁸ Partit polític creat el gener de 1995, hereu del projecte Alternativa Democrática Nacional, amb Juan Enrique Peligro Robledo com a primer president, procedent de Juntas Españolas [J.J. EE.]. Arran dels pèsims resultats electorals que obtingué als comicis europeus de 1994, Francisco Pérez Corrales substituï a Peligro al capdavant de la formació. El discurs de DN es basa en un missatge anti-immigració com l'adoptat per l'ultradreta populista a altres països europeus. No debades s'autodefineix com una formació "social-patriota". Comptà amb una secció juvenil anomenada Democracia Nacional Joven [DNJ]. Vegeu P. G. Del Burgo, "Los líderes del grupo neonazi Acción Radical se han integrado en Democracia Nacional", *Levante* (01/09/1995), p. 16. Sobre aquesta formació d'extrema dreta creada el gener de 1995 vegeu I. Molas (ed.), *Diccionario dels Partits Polítics de Catalunya. Segle XX*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2000, p. 59.

¹⁸⁶⁹ Nom que va rebre la capçalera homònima on s'informava de l'actualitat de les bandes musicals que formaven part del projecte impulsat pel FAS. També va donar títol a un disc compartit en que van aparèixer tres conjunts novells valencians com Legión Negra, Rebelión i Sección de Asalto, *Sonido Anti-Sistema* (Rata-Tá-Tá-Tá, 1998).

¹⁸⁷⁰ G. Alonso, "El Ejército investiga la relación de tres militares con un grupo neonazi", *ABC* (21/IX/2005) i "Encarcelados nueve de los 20 neonazis detenidos en Valencia mientras siete quedan en libertad con cargos", *El País* (19/IX/2005), p. 28.

¹⁸⁷¹ Inicialment es van detenir vint persones i el 19 de setembre de 2005 se'n van arrestar dues més. En els divuit escorcolls domiciliaris els agents de la Guàrdia Civil s'incautaren de diverses armes de foc i, fins i tot, un llençagranades. Entre els detinguts, segons va confirmar el Ministeri de Defensa, hi havia tres militars professionals de l'Exèrcit de Terra que van ser alliberats amb càrrecs pocs dies més tard. També hi era Pedro Cuevas, l'assassí confès del jove Guillem Agulló el 1993. R. Laguna, "Uno de los acusados estuvo en prisión por el crimen de Agulló", *Levante* (21/IX/2005). El nom de Cuevas va tornar a aparèixer públicament durant la campanya per les eleccions municipals celebrades el maig de 2007, atès que figurava com a número sis de la candidatura del partit ultradretà Alianza Nacional [AN] per la localitat valenciana de Xiva (Foia de Bunyol), a P. Molina Martí, "El asesino de Guillem Agulló se presenta a las elecciones con un partido neonazi en Chiva", *El Mundo* (17/IV/2007) i "L'assassí de Guillem Agulló es presenta a les eleccions", *Avui* (18/V/2007). Vegeu també I. Muñoz, "La policia detiene a 20 neonazis sospechosos de ataques racistas", *La Voz de Asturias* (18/IX/2005). Sis mesos després foren detinguts tres pressumptes membres més de l'organització. *Ibidem*, p. 201. "La Guardia Civil detiene en Valencia a 20 miembros de una organización neonazi", Nota de premsa Guàrdia Civil (17/IX/2005); "Tres de los neonazis detenidos en Valencia son militares", *El País* (20/IX/2005), p. 26; J. Parrilla, "Los neonazis detenidos en Valencia tenían armas de fuego y hasta un lanzagranadas", *Levante* (21/IX/2005); M. B., "Detenen vint neonazis al País Valencià que es dedicaven a apallissar immigrants i bandes rivals", *El Punt* (18/IX/2005); G. Alonso, "El Ejército investiga la relación de tres militares con un grupo neonazi", *ABC* (21/IX/2005) i "Detenen tres militars membres d'un grup neonazi a València", *El Punt* (21/IX/2005), p. 16. Vegeu també J. Cantarero, *La huella de la bota. De los nazis del franquismo a la nueva ultraderecha*, Temas de Hoy, Madrid, 2010, p. 183-217.

amb el partit ultradretà Alianza Nacional [AN].¹⁸⁷² Una formació política sorgida el 2006 arran de la refundació de la coalició AUN.¹⁸⁷³ El FAS hauria impulsat una entitat paral·lela legal sota el nom Fundación de Amigos de la Segunda Guerra Mundial, les sigles de la qual correspondrien a les del grup desarticulat.¹⁸⁷⁴ Una dotzena dels seus integrants foren empresonats.¹⁸⁷⁵

Gairebé al mateix temps de la seva dissolució, el desembre de 1998, es fundà l'Hermandad Nacional-Socialista Armagedon, que pren el seu nom del terme bíblic apocalíptic que fa referència a la fi del món, presumptament impulsada per l'empresari ultradretà José Luis Roberto, a qui també es va imputar l'emergència del FAS.¹⁸⁷⁶ Aquesta nova organització, d'escassa militància,¹⁸⁷⁷ edità el butlletí *Resistencia* i mantingué relació amb col·lectius afins estatals de Sevilla, Lleó i Madrid. El març de 2000 la Policia Nacional va detenir tretze dels seus membres, d'edats compreses entre els 18 i els 25 anys,¹⁸⁷⁸ després de diversos atacs incendiaris contra seus de partits polítics.¹⁸⁷⁹

¹⁸⁷² Formació política d'extrema dreta fundada el 2005 per alguns ex militants de la desapareguda Alianza por la Unidad Nacional [AUN] i l'Associació Cultural Rey Sisebuto. La seva seu es trobava situada al número 69 del carrer de Tres Creus de València. El seu lema "Nación, Raza, Socialismo" evidencia la seva doctrina racial inserida en els postulats heretats del feixisme històric propers al nacionalsocialisme. El seu discurs advoca per l'expulsió dels immigrants, el rebuig a l'avortament, al terrorisme i als matrimonis entre persones del mateix sexe, eixos programàtics de la seva política de propaganda i agitació. La seva militància es reparteix entre el País Valencià, Madrid i ciutats andaluses com Màlaga. AN es presentà a les eleccions locals de 2007 sense obtenir representació. En els comicis generals de 2008 presentà llistes en 28 províncies i aconseguí 2.780 vots. El seu líder i president és l'advocat Pedro Pablo Peña Muñoz, aquest juntament amb un altre membre d'AN, Iñigo Pérez de Herrasti, complí condemna a la presó de Segòvia per tinença il·lícita d'explosius després de ser detinguts el 16 de setembre de 2000, en l'operació també fou escorcollada la seu d'AN a Madrid i detinguts Javier Ochoa Escobar i Emilio Vergara Álvarez. Com a responsable de la Delegació Territorial d'Andalusia i Extremadura d'AN figura Eduardo Clavero, guitarrista del conjunt musical Batallón de Castigo, que actuà en diversos actes organitzats per la formació arreu de la geografia estatal. El 19 de gener de 2009 la secció valenciana d'AN anuncià la seva dissolució i la formació de l'associació Pensamiento y Acción Ecologista [PAE] presidida per Martín Vargas Ramos, ex responsable de premsa d'AN. Vegeu P. Molina, "El grupo neonazi que prepara un concierto en Fallas fue investigado en la Operación Pánzer", *El Mundo* (7/III/2007), p. 8.

¹⁸⁷³ Partit ultradretà que es presentà públicament el 26 de març de 1995 a Madrid, aglutinà organitzacions com Nación Joven [NJ], Movimiento Social Español [MSE] liderat per Ricardo Sáenz de Ynestrillas, Frente Alternativa Nacional i el Movimiento Católico Español [MCE] (formació que un any després s'escindiria d'aquest partit per crear Acció Juvenil Española [AJE]). L'octubre de 1996 ja havia evidenciat públicament alguns lligams amb caps rapats ultradretans quan foren detinguts a Barcelona 9 joves, d'edats compreses entre els 18 i els 23 anys, pertanyents a la branca juvenil d'AUN, l'anomenada Resistencia Nacional de la Juventud [RNJ], acusats de diversos delictes, com agressions, pallisses a immigrants i homosexuals i robatoris comesos amb violència. També es va investigar si algun d'ells va participar als aldarulls xenofobs ocorreguts al barri terrassenc de Ca n'Anglada. Vegeu R. Sáenz de Ynestrillas, *Ynestrillas. Crónica de un hombre libre*, Sepha, Madrid, 2006; DD. AA., *Informe Anual 2000 sobre el racismo en el Estado español*, Icaria, Barcelona, 2000, p. 143; M. Rourera, "Nou skins seguidors d'Ynestrillas, detinguts per atacs racistes", *Avui* (7/X/1999), p. 30; F. Pascual, "La policia detiene en Barcelona a nueve skins militantes del partido de Ynestrillas", *El País* (7/X/1999); M. Navarro i J. Corachán, "Cop policial contra els skins nazis", *El Periódico* (7/X/1999), p. 38 i D. Marchena, "Detenidos por robos y agresiones nueve skins vinculados al ultra Sáenz de Ynestrillas", *La Vanguardia* (7/X/1999), p. 37. Vegeu també I. Molas (ed.), *Diccionario dels Partits Polítics de Catalunya. Segle XX*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2000, p. 10.

¹⁸⁷⁴ J. Parrilla i R. Laguna, "Operaban desde un bajo ligado al partido de Ynestrillas", *Levante* (21/IX/2005).

¹⁸⁷⁵ "Empresonen dotze dels vint neonazis detinguts al País Valencià", *El Punt* (19/IX/2005), p. 30; "Empresonats nou dels vint nazis de València", *Avui* (20/IX/2005) i J. P., "Dos de los seis detenidos que siguen en prisión denuncian un trato injusto", *Levante* (21/IX/2005).

¹⁸⁷⁶ No debades ambdós grupuscles van aparèixer a València, ciutat on l'empresari i advocat té ascendent en els cercles ultradretans. Si bé aquesta afirmació no ha estat mai provada, si que han existit vincles entre José Luis Roberto i el FAS, si més no a nivell professional. Segons el periodista Albert Balanzà, "els encausats en l'operació Pánzer són defensats en aquests moments pel bufet d'advocats de José Luis Roberto", a A. Balanzà, "La fosca gota malaia del moviment ultra", *Avui* (12/X/2005), p. 8. Vegeu també E. Piñazo, "Detenidos 13 neonazis en Valencia por atacar sedes de partidos políticos", *El País* (5/III/2000) s. p.

¹⁸⁷⁷ Aquesta es va reduir a "un pequeño grupo de personas muy radicalizadas y, como tal, bastante marginales dentro de la extrema derecha valenciana", J. P., "Nazis de convicción y adoradores de Hitler", *Levante* (4/III/2000), p. 28.

¹⁸⁷⁸ Se'ls estava investigant des de desembre de 1998 com a presumptes autors dels atacs a tres seus de partits polítics en els municipis de Manises, Alboràia i Xirivella. Els assalts s'havien perpetrat en plena campanya de les eleccions generals que s'havien de celebrar el dia 12 d'aquell mateix mes. Les seus de les agrupacions municipals del PP a Alboràia, situada al carrer Botànic Cabanilles, del PSOE a Manises, al carrer Menéndez y Pelayo, i d'EU a Xirivella, al carrer Doctor Gómez Ferrer, van ser atacades amb coctels molotov, produint diversos desperfectes i incendis a les respectives façanes i interior dels locals. Els atemptats no van ser reivindicats però a les portes dels edificis van aparèixer pintades signades per l'Hermandad, a més de pamflets i cartells amb el lema "La democracia, su coartada. Los partidos, su tapadera. Políticos criminales, con tu voto eres cómplice de sus sucios manejos ¡No votes! ¡Rebélate y castígalos!". V. Useros, "Un grupo nazi quema las sedes del PSOE, el PP e IU en tres localidades

L'evolució de l'estil *skinhead* arran de la seva fragmentació provocada per la politització d'un sector adscrit al mateix ens ha permès constatar com, inicialment, aquesta es produí en tres grans àrees urbanes: Barcelona, Madrid i València. Les tres ciutats exerciren com a principals epicentres del sector rapat neonazi espanyol, acollint les primeres bandes i les publicacions i organitzacions pioneres.

Les seves dinàmiques i especificitats locals contenen diversos elements que ens permeten efectuar un paral·lelisme amb l'evolució diversa de l'extrema dreta a les tres ciutats. Si analitzem la hipòtesi proposada per l'historiador Xavier Casals,¹⁸⁸⁰ veiem com aquest assigna a Barcelona el paper de centre d'importació, la porta del neofeixisme espanyol vers Europa. La capital catalana s'erigí en un focus innovador i importador de l'estil, a la vegada que es convertí en el seu principal referent en l'àmbit editorial. Aquesta situació és també visible en la tipologia i activitats dels caps rapats ultradretans catalans, capdavanters en molts aspectes del moviment estatal.¹⁸⁸¹ A la capital de l'Estat, Casals li atribueix un pòsit nostàlgic de caire més tradicional fruit de la seva inèrcia conservadora, fet que s'insereix en el discurs inicial dels rapats madrilenys més propers als referents franquistes i espanyolistes malgrat experiències posteriors liquidadores de la nostàlgia com Bases Autónomas, i també a la voluntat d'esdevenir l'epicentre de l'estil, mentre que València persisteix com el lloc on es va desenvolupar la ultradreta més visceral, un esquadrisme de combat de baix nivell ideològic amb un component anticatalanista rellevant, com demostra el fet que sigui l'àrea on sorgiren les organitzacions rapades més virulentes, com Acción Radical. Com sintetitzà l'escriptor Juan Carlos Castellón: "Lo primero que hace un grupo de ultraderecha que se organiza en Barcelona es crear una revista; en Madrid diseña un uniforme y en Valencia abre un gimnasio".¹⁸⁸²

Cal plantejar-se si els caps rapats no foren una etapa de consumpció de la nova ultradreta i constatar si aquests, lluny de ser un apèndix controlat per l'extrema dreta, actuaren com un element frontissa entre la vella i la nova extrema dreta. Obviament fou un fenomen homologat a Europa que formava part d'una corrent liquidacionista de la nostàlgia ultradretana precedent.

valencianas", *El Mundo* (4/III/2000); E. Orts, "Un grup ultra crema locals del PP, PSOE i Izquierda Unida a València", *El Periódico* (4/III/2000); D. Lujan, "Detenidos por quemar tres sedes de partidos 13 jóvenes vinculados a la ultraderecha europea", *El Mundo* (5/III/2000) i "New nazi group emerges", *Searchlight*, n. 298 (IV/2000), p. 31.

¹⁸⁷⁹ La causa oberta, inicialment, "se sobreseyó porque no pudo identificarse a sus autores". Dos anys més tard, però, el cas es va reprendre. Durant el procés alguns dels encausats negaren la seva participació en els fets. Dissent joves foren inclosos en el sumari, els quals van ser acusats d'un delictes d'associació il·lícita i altres càrrecs per tinença i dipòsit d'armes. El jutge va considerar l'Hermandad Nacional-Socialista Armagedon com una "organización clandestina de ideología nacional-socialista con principios como la sustitución del sistema democrático incluso por medios violentos". La secció quarta de l'Audiència de València, finalment, va absoldre a tots els acusats per manca de proves i defectes de forma en la instrucció. La sentència també va absoldre els cinc acusats que afrontaven càrrecs per tinença d'armes. Vegeu "El juez procesa a 17 miembros del grupo nazi Armagedon que promueve ataques a homosexuales", *Levante* (27/XI/2002), p. 14 i A. Checa, "La Audiencia absuelve a los 18 acusados de integrar el grupo nazi Armagedon", *Las Provincias* (9/IV/2005).

¹⁸⁸⁰ X. Casals, *Ultracatalunya*, p. 129-131.

¹⁸⁸¹ Sobre l'evolució dels caps rapats ultradretans barcelonins vegeu X. Casals, "Boixos i Brigadistes: una lectura ideològica", *L'Avenç*, 211 (1997) p. 52-55.

¹⁸⁸² *Ibidem*, p. 129-130.

EXPANSIÓ I VISUALITZACIÓ D'UN ESTEREOTIP D'ABAST ESTATAL

Més enllà d'aquests tres epicentres territorials on la tendència ultradretana rapada eclosionà, aquesta, ben aviat, s'expandí a altres zones de l'Estat. A continuació exposem com es produí la seva propagació i quins territoris acolliren les plasmacions més rellevants.

Una de les zones on s'implantà el corrent rapat neofeixista, tot i no comptar amb excessius seguidors, fou Galícia. Tret d'individus aïllats propers a la doctrina nacionalsocialista, enmirallats en pretèrites organitzacions neonazis com CEDADE (que es va dissoldre el 1993), la representació neonazi gallega fou realment minoritaria respecte a altres zones de l'Estat com Madrid o València. Els pocs caps rapats que s'identificaren amb aquests postulats es trobaven a localitats com A Coruña, Pontevedra,¹⁸⁸³ Vigo,¹⁸⁸⁴ Ourense¹⁸⁸⁵ i Santiago de Compostela. En altres municipis com Verín o Ferrol, localitat que compta amb un assentament militar rellevant, la seva presència fou desigual. Mentrestant a Lugo joves d'extrema dreta que no lluien la imatge *skin* editaren la publicació *Lucus Klan*, realitzant a més pintades de caràcter xenòfob.¹⁸⁸⁶ En aquesta darrera població i la seva província, sobretot a la zona d'Os Ancares, es van dur a terme diverses acampades d'estiu i camps d'entrenament organitzats per grups neonazis estatals.

Alguns d'aquests rapats neonazis gallecs mantenien contactes amb els seus homònims portuguesos, majoritàriament residents a ciutats com Oporto i Lisboa. Precisament, una vintena d'aquests rapats portuguesos protagonitzaren incidents durant el cap d'any de 1991. Després d'apunyalar a un *punk* local al casc antic de la ciutat, van irrompre de manera fortuïta al Bar Litros, aleshores un dels locals freqüentats pels *punks* i *skins* viguesos.

Alguns d'aquests ultradretans que eixiren en aquella època a Galícia eren ex soldats o joves que complien el servei militar a casernes de La Corunya i Santiago de Compostela o a la localitat de Figueirido (Pontevedra), que acollia a la Brigada de Infanteria Liger Aerotransportable "Galicia" VII [BRILAT].¹⁸⁸⁷ A inicis dels anys noranta es produïren les primeres topades entre caps rapats

¹⁸⁸³ En aquest municipi, entre 1989 i 1992, vivia un jove conegut amb el malnom de *Manolito el Facha* que es declarava "anarco-falangista" i acostumava a lluir uns tirants amb la bandera espanyola. Aquest cap rapat freqüentava el bar dels heavis locals. Va morir víctima del SIDA anys després. També en aquesta localitat, juntament amb A Coruña, fou habitual la presència de caps rapats neonazis vinculats al grup de seguidors radicals Ultras Sur del Real Madrid CF, no endebades en aquells anys els altres madridistes comptaven amb seccions a Ourense i A Coruña. Anys més tard, un ultradretà local edità el full informatiu quincenal *Orgullo Blanco*.

¹⁸⁸⁴ Ciutat on a inicis dels anys noranta operava un escamot de joves falangistes que efectuà diverses agressions, com la patida per un *punk* a una taberna de la zona de bars de Vigo. Poc després, coincidint amb l'eclosió dels *redskins* i *skinheads* locals, l'activisme del grup feixista va decaure fins desaparèixer. Posteriorment, la localitat va constatar novament l'existència de nuclis ultradretans. El 2001 van aparèixer a Vigo diverses pintades amb lemes com "Beiras judío" (en al·lusió a Xosé Manuel Beiras, líder del Bloque Nacionalista Galego [BNG]) o "Rojos No", a més a més de creus cèltiques i esvàstiques signades per Resistencia Aria.

¹⁸⁸⁵ En aquest municipi existiren els anomenats Tercios Orensanos que es dedicaren a fer proselitisme mitjançant adhesius de la secció del grup madridista Ultras Sur existent el 1993. Alguns dels seus components eren membres dels desapareguts Comandos Burgas, seguidors radicals del CD Orense que després de la seva desaparició foren substituïts per Radikais Vermelhos, grup ideològicament antagònic.

¹⁸⁸⁶ J. F. Justo, "Ultras gallegos: pocos y mal avenidos", *Faro de Vigo* (13/II/2000), p. 30.

¹⁸⁸⁷ A les darreries dels anys vuitanta a la parròquia de Moledo aparegueren dos caps rapats ultradretans, relacionats amb un equip de rugbi local, que havien treballat amistosament durant la seva estada als paracaidistes. Com rememora un *skin* vigués: "Recuerdo también que en los primeros conciertos de Bad Manners y Selecter en Galiza (Santiago y Vigo) hasta aparecieron un par de nazis locales (ex-paracas) que no sé si eran unos despistados o no se enteraban de nada porque en principio no iban a reventar el concierto sino a bailar (y se lió, claro) [...] En el concierto de Bad Manners en Vigo no había *bones* [sic] (los dos ultraderechistas de Moledo se presentaron en el de Selecter). Pero al día siguiente de tocar los Bad Manners en Vigo, lo hicieron en la Sala Hipódromo (Santiago de Compostela) donde sí había otros dos *bones* [sic] que eran de Iruña pero estudiaban en A Coruña". El testimoni fa referència a la presència d'aquests dos ultradretans en el concert que oferí el conjunt britànic The Selecter a la sala Iguana de Vigo el 1990. Entrevista a Sime Cantó (22/VI/2007).

neonazis i *skinheads* antiracistes, com l'apunyament d'un d'aquests darrers a La Corunya i el intent d'atropellament d'un membre del col·lectiu Xuntanza Antifascista per part dels mateixos protagonistes.¹⁸⁸⁸

La ciutat de La Corunya fou, sense cap mena de dubte, la població gallega on es consolidà el nucli de caps rapats més actiu. A meitats dels anys vuitanta la penya futbolística Barrio Sésamo del RCD La Corunya donà lloc al grup radical Riazor Blues. L'eclosió dels anomenats "ultres" del futbol afavorí el creixement del grup. Entre els joves que s'aproparen aleshores a l'estadi de Riazor per animar a l'equip trobem els primers caps rapats locals. Aquests exhibiren públicament diversa faramalla ultradretana, com banderes espanyoles i creus cèltiques, que onejaven en aquella època al costat de banderes independentistes gallegues i, fins i tot, amb ensenyes anarquistes fruit del batibull ideològic existent en la majoria de grups radicals en aquells anys.

Paral·lelament, aquest grupuscle de rapats ultres inicià agressions contra immigrants i captaires. Formaren una secció pròpia dins de Riazor Blues anomenada Nikis Sur, la majoria dels seus membres integraren a la vegada Ultras Sur Secc. Coruña, que mantingué contactes amb l'organització Bases Autónomas.

El període més prolífic dels neonazis corunyesos coincidí amb l'obertura d'una botiga de roba anomenada El Zulo, finançada segons els *skins* locals des de Madrid per l'entorn de l'establiment DSO. Els succesius atacs que va patir el local provocaren el seu tancament pocs mesos després. La pressió de l'anomenat moviment antifeixista i de militants de l'esquerra independentista gallega seguidors del club, va desencadenar l'expulsió dels components de Nikis Sur de Riazor Blues.¹⁸⁸⁹ Amb aquesta exclusió finalitzà la presència rapada ultradretana en els grups de seguidors radicals organitzats gallecs més rellevants.

Mentrestant, els caps rapats ultradretans foren visibles a d'altres zones de l'Estat, com Saragossa.¹⁸⁹⁰ Allà, els primers rapats neofeixistes sorgiren dels cercles *mods* de la capital aragonesa. Acostumaven a freqüentar les festes i concentracions organitzades pels *mods* locals. A les darreries dels anys vuitanta emergí un primer nucli rapat de caràcter ultradretà a Saragossa format per una desena de joves. Els seus membres fundaren Unión Norte, un grupuscle de seguidors del Real Zaragoza que s'insertà en el grup radical Ligallo

¹⁸⁸⁸ Altres enfrontaments es succeïren a Pontevedra entre els tres membres de les Brigadas SSkins, un dels quals era un cap rapat local, i *redskins* de l'autoanomenat Komando Krilin, un col·lectiu format per prop d'una desena de joves companys d'estudis d'un centre de Formació Professional de la localitat que van prendre el nom del personatge homònim de dibuixos animats que apareixia a la sèrie d'anime japonesa *Dragon Ball* creada per Akira Toriyama. Després de la batussa les Brigadas SSkins es van dissoldre. No fou fins al bienni 1996-1997 quan aparegué una nova generació d'*skinheads* a Pontevedra. Vegeu "Pontevedra", *Cocoliso*, n. 1 (1994), p. 5; "Skinheads en Galiza", *Cocoliso*, n. 3 (VII/1995), p. 13 i "Notícies", *Cocoliso*, n. 2 (IX/1994), p. 3.

¹⁸⁸⁹ Poc després la secció més ideologitzada procliu a l'independentisme, Os Irmandinhos, també va abandonar el grup per crear un nucli d'animació diferent anomenat Grei Gentalha de tendència nacionalista que reivindicà la creació de les seleccions esportives gallegues. Com apunta un *skin* veterà de Vigo: "Seguramente la razón de que los *bones* [sic] sí tuvieran su pequeña época dorada en A Coruña, y nunca germinaran en Vigo, sea el origen obrero y la tradición de izquierdas en esta segunda ciudad. No olvidemos que en los confusos y tensos años 70, Vigo fue el epicentro de numerosos conflictos laborales y sociales, además del nacimiento de los GRAPO. En A Coruña, el haber una pequeña burguesía local de rancia tradición falangista, unido a la ubicación en la ciudad de numerosos cuarteles militares y símbolos fascistas (estátua a Millan Astray por ejemplo) también ayudaron a que allí sí creciese y se asentase su pequeño grupo de *bones* [sic]". Entrevista a Sime Cantó (21/VII/2009).

¹⁸⁹⁰ La informació sobre l'entramat neonazi saragossà, quan no s'indica la font de procedència, s'obtingué d'un testimoni que demanà romandre en l'anonimat. Per aquest motiu hem evitat la multiplicitat de cites anònimes en el text per evitar així les reiteracions.

Fondo Norte [LFN]. Es reunien en bars situats al barri de San Miguel i a d'altres zones de la ciutat.¹⁸⁹¹

Els caps rapats neonazis trascendiren públicament a la capital aragonesa, sense cap mena de dubte, el 1992. El 20 de novembre d'aquell any prop de trescents ultradretans, entre els que es trobaven diversos d'aquests rapats locals, intentaren assaltar la Casa de la Paz.¹⁸⁹² L'escomesa contra l'emblemàtic local "ocupat" constituí un punt d'inflexió en el procedir dels grups d'extrema dreta saragossans.

Els joves rapats més ideologitzats s'agruparen, inicialment, al voltant de Grial, un col·lectiu neonazi de Saragossa que després passà a anomenar-se Thule. Els seus integrants protagonitzaren incidents com l'assalt al Bar Beirut comès el 18 de juliol de 1995.¹⁸⁹³ Altres successos similars foren els atacs amb benzina contra el taller de bicicletes de l'associació Pedalea a la universitat i el local d'Amnistia Internacional o el perpetrat el 28 d'octubre d'aquell mateix any contra la façana del Centre Social Autogestionat Ángel Chueca al barri de La Madalena.¹⁸⁹⁴ Es produïren agressions també en locals com La Tecla o Planta Baja. En alguns d'aquests altercats els neonazis comptaren amb el suport de *motards* locals.

A les darreries de 1996 els seus integrants formaren Skins Kripo,¹⁸⁹⁵ un grup neonazi integrat per prop d'una quarantena de membres en actiu durant el següent bienni.¹⁸⁹⁶ Edità uns pretesos *Cuadernos de formación* [sic] i el *fanzine Guardia Blanca*.¹⁸⁹⁷ La capçalera va restar uns anys inactiva fins que es va

¹⁸⁹¹ Posteriorment, els caps rapats neonazis saragossans es reuniren en zones com Moncasí i en bars situats als carrers Heroísmo i León XIII de la capital aragonesa. Fins i tot, arribaren a posseir des del juliol de 1997 un local propi al número 10 del carrer Montecarmelo del barri de Delicias, que anteriorment ocupà la secció saragossana de CEDADE. Un altre dels seus punts de trobada fou la botiga Good Look on el 28 de desembre de 1995 va detonar un artefacte explosiu, una acció reivindicada per uns autoanomenats Grupos Antifascistas. Tres dies abans un altre giny similar va explotar al domicili particular d'un cap rapat local. El 28 de gener de l'any següent una tercera bomba va esclatar a una cafeteria situada al carrer San Miguel freqüentada per neonazis locals. Vegeu "Burgos critica la impunidad de los cabezas rapadas", *El Periódico* (4/III/1996).

¹⁸⁹² Després d'assistir a la missa anual que es celebrava a l'església de Santiago en memòria del dictador Francisco Franco, alguns dels presents a l'acte es dirigiren posteriorment cap a l'edifici ocupat del carrer Sagasta amb la intenció d'assaltar l'espai. Els joves que es trobaven a l'interior del local repeliren l'agressió i s'enfrontaren amb els ultradretans. Hi va haver llençament d'objectes contundents i diverses càrregues policials. Arran d'aquests fets el 1993 es creà la Plataforma Antifascista de Zaragoza [PAZ] que edità des del juliol de 1996 una publicació pròpia, *La Plataforma*. El 1996 es repetiren les agressions al finalitzar la missa celebrada el 20 de novembre a Saragossa. Després del desallotjament de la Casa de la Paz es reuní als locals de la Federación de Barrios de Zaragoza [FABZ] on es va posar en marxa una oficina de denúncies. El 2001 la PAZ es va dissoldre de manera espontània per desavinences en la línia d'actuació a seguir. Paral·lelament els estudiants organitzaren de forma autònoma l'anomenada Plataforma Antifascista Universitaria [PAU]. El 2008 es va crear la Coordinadora Antifascista de Zaragoza.

¹⁸⁹³ Dos anys més tard, el 3 de gener de 1997 alguns d'aquests caps rapats atacaren un bar situat al carrer Vasconia del barri de Moncasí. Tres mesos després, el 19 d'abril d'aquell mateix any, dos membres del Sindicat de Estudiantes de Izquierda foren apunyalats per neonazis mentre encartellaven pasquins a favor de la vaga general estudiantil. A finals d'any, el 17 de desembre de 1997, cinc persones més foren agredides al carrer Doctor Casas per caps rapats neonazis.

¹⁸⁹⁴ La matinada del 5 de novembre del mateix any l'edifici patí un nou atac. La presència de diversos membres de l'Ateneo Libertario facilità l'extinció de les flames. Aquella mateix nit fou apedregada la seu de Solidaridad Obrera Libertaria [SOL]. Tres dies més tard la policia va detenir 3 neonazis com a presumptes autors del primer assalt. Vegeu una relació d'agressions i atacs comesos per caps rapats saragossans a "Atentados fascistas", *El Acreditador*, n. 48 (XI/1995).

¹⁸⁹⁵ Col·lectiu neonazi que pren el seu nom de la denominació popular de la Reichskriminalpolizei, Kripo, la policia d'investigació criminal del Reich alemany, activa entre 1936 i 1945 enquadrada dins l'anomenada Policia de Seguretat o *Sicherheitspolizei* [SIPO] juntament amb la *Geschutzatafelpolizei*, altrament coneguda com Gestapo, i la policia fronterera. Aquest grup neonazi saragossà a posteriori passà a anomenar-se Thule, agrupació segons Antonio Luis Moyano creada el 1992 que sis anys després es va dissoldre per integrar-se a Alternativa Europea. Altres denominacions emprades pels caps rapats saragossans foren Orgullo Imperial o Grial, a A. L. Moyano, *Neonazis. La seducción de la svástica*, p.167 i 216-217.

¹⁸⁹⁶ Prèviament a la seva vertebració, s'havia constatat la presència de rapats neonazis saragossans. El 28 de setembre de 1992 diversos d'aquests joves colpejaren a varis indigents que dormien a la Plaça de los Sitios, un dels quals de resultes de l'agressió va morir tres dies més tard a l'hospital on va ser ingressat. El gener de 1994 es va dur a terme el judici contra el presumptes assaltants que foren acusats d'un delictes de faltes.

¹⁸⁹⁷ Altres publicacions sorgides de l'entorn dels caps rapats neonazis saragossans foren *Orgullo Imperial* o *Nuestro Combate*.

reemprendre tot coincidint amb les campanyes de propaganda dutes a terme per aquest col·lectiu, consistents en l'enganxada d'adhesius contra la immigració. A través de la seva pàgina web, hostatjada a Argentina, activa a la xarxa des de novembre de 2001, es ventaren de diverses agressions que havien protagonitzat.¹⁸⁹⁸ Membres de Kripo col·laboraren en l'organització de diversos concerts de música RAC.¹⁸⁹⁹ Els mateixos s'organitzaren en una nau situada en una zona de polígons industrials del municipi de Cuarte de Huerva, proper a la capital aragonesa.¹⁹⁰⁰

El cas de Saragossa és certament significatiu atesa la presència de diversos joves rapats espanyols d'altres punts de l'Estat arribats a la capital aragonesa per complir el servei militar.¹⁹⁰¹ Un fet que es produí sobretot en dècades precedents quan eren destinats a casernes de la ciutat.¹⁹⁰² No debades, alguns dels detinguts en diverses operacions policials arran d'agressions mantenien vincles amb l'exèrcit. Hom afirmà que "las Fuerzas Armadas se están convirtiendo en un reclamo para muchos cabezas rapadas, que aprovechan el adiestramiento militar para ponerlo en práctica después en la calle, cuando se ponen el verdadero uniforme de guerra. Las últimas detenciones practicadas en Zaragoza confirman la presencia de 'skins' en el Ejército".¹⁹⁰³ Com assegurà un soldat professional destinat al Regimiento de Pontoneros de Monzalbarba (Saragossa):

En las últimas incorporaciones, ha llegado una veintena de 'skins', que campan a sus anchas por el cuartel. Hacen alarde de su ideología y provocan continuos enfrentamientos con el resto de soldados. Casi siempre, con los inmigrantes, a los que insultan y piden que regresen a su país.¹⁹⁰⁴

¹⁸⁹⁸ El 8 de febrer de 2002, agents de la Policia Nacional dins l'operatiu anomenat *Operación Laurel* van detenir sis dels seus integrants, un dels quals era menor d'edat. Se'ls acusà de pertanyer a una associació il·lícita que promulgava la discriminació i l'odi racial. Es realitzaren tres escorcolls domiciliaris on es va incautar diversa propaganda, material del grup i algunes armes blanques. També se'ls van imputar diverses agressions i coaccions a particulars, membres del Sindicato de Estudiantes de Izquierda [SEI], del col·lectiu d'*skins* antiracistes SHARP o de la Plataforma Antifascista de Zaragoza [PAZ]. Vegeu "La Policía desarticula un grupo neonazi de Zaragoza que vertía amenazas en una revista y en Internet", *La Razón* (11/II/2002); "Un grupo neonazi amenaza a vecinos de Zaragoza en Internet", *El Periódico* (9/XI/2001); "Neonazis zaragozanos se ofrecen en Internet para atacar a antifascistas", *Heraldo de Aragón* (09/XI/2001); J. Ortega, "Juzgan a tres neonazis que se ofrecían en Internet para dar palizas", *El Mundo* (4/III/2003); "Cau a Saragossa un grup nazi que fixava objectius a la seva web", *El Periódico* (9/II/2002); "Tres nazis s'oferien per clavar pallisses", *El Periódico* (4/II/2003); "La condena más dura por ataques neonazis. La mayoría de los procesados en Zaragoza eran mayores de edad", *El Periódico* (9/XI/2006) i DD. AA., *Informe Anual 2003 sobre el racismo en el Estado español*, Icaria, Barcelona, 2003, p. 257.

¹⁸⁹⁹ Segons fonts governamentals, "Kripo, con escaso número de componentes, es la rama juvenil del grupo de *skin-heads* denominado "Thule", de ideología nacional-socialista, radicado en Zaragoza". Resposta oficial del govern a la pregunta escrita formulada pel parlamentari de Chunta Aragonesista [CHA], José Antonio Labordeta (Madrid, 18 de gener de 2002).

¹⁹⁰⁰ El local, que es trobava ubicat a 200 metres de l'ajuntament de l'esmentada localitat, durant tres anys va acollir concentracions i concerts neonazis. Vegeu I. G. D., "Cierran un local nazi en un pueblo de Zaragoza", *Diagonal*, n. 71 (07/II/2008).

¹⁹⁰¹ Entre els quals hi ha uns quants membres de les Brigadas Blanquiazules del RCD Espanyol que traslladaren la seva residència a Saragossa durant la dècada dels noranta.

¹⁹⁰² Obligatori a l'Estat espanyol pels majors de 18 anys fins l'1 de gener de 2002 en que l'Exèrcit espanyol es nodrí de soldats professionals abandonant el sistema de lleves precedent. Si bé des de 1984 s'introduïren reformes, com la prestació social substitutòria [PSS], per contrarestar fenòmens socials com el moviment insubmís. Alguns dels caps rapats confinats en casernes militars de Saragossa protagonitzaren incidents el gener de 1996 quan s'enfrontaren a militants antifeixistes locals.

¹⁹⁰³ Al respecte un oficial de la Guàrdia Civil assegura "es raro encontrar en su poder armas de fuego, pese a que entre sus integrantes hay soldados y vigilantes de seguridad privada" a J. Duva, "10.000 ultras unidos por la xenofobia", *El País* (8/X/2006).

¹⁹⁰⁴ "Los cabezas rapadas se cuelan en el Ejército", *Heraldo de Aragón* (2/IV/2006). A més del cas aragonés altres exemples evidencien les connexions existents entre els grups rapats neonazis i l'Exèrcit, com els dos soldats professionals detinguts durant l'anomenada Operació Pànzer, duta a terme el setembre de 2005 contra militants del Frente Anti Sistema [FAS]; els dos militars identificats per la Guàrdia Civil durant un concert de música RAC a Talamanca del Jarama organitzat per Blood & Honour España el mateix any o la detenció a Barcelona d'un altre soldat

El 2004 la policia va desarticlar un altre grupuscle similar als anteriors també a Saragossa automenat Asociación Cultural 18 de Noviembre. Estava format per una vintena de joves ultradretans, alguns dels quals foren jutjats i condemnats per delictes d'agressions reiterades.

Saragossa esdevingué un dels epicentres de l'activisme neonazi estatal. A la capital aragonesa, pel seu enclavament estratègic a mig camí entre Madrid i Barcelona, els diferents grupuscles neonazis han realitzat diversos homenatges, concerts i concentracions.¹⁹⁰⁵

Les bandes de caps rapats neonazis també aparegueren en grans urbs d'Andalusia, com Sevilla, Màlaga o, fins i tot, Xerez, ciutats que acolliren els primers nuclis de caps rapats ultradretans andalusos, alguns dels quals foren força actius gràcies als seus contactes amb altres grups peninsulars similars.

Majoritàriament aquests caps rapats neofeixistes andalusos es van adscriure inicialment a grups radicals de seguidors de futbol com els Supporters Gol Sur [SGS] del Real Betis Balompié¹⁹⁰⁶ o el Frente Bokerón del Màlaga CF, ambdós creats el 1986. Els rapats neonazis foren també visibles en altres indrets del sud, com Fuengirola, Algeciras o Màlaga. Aquesta darrera ciutat acollí, des de 1987, un grup reduït de rapats ultradretans, responsable de l'edició de la publicació *IV Reich*. Gràcies als contactes personals d'aquests neofeixistes malaguenys amb joves madrilenys la tendència neonazi es va estendre a la resta de la comunitat autònoma, "en 1988-89 disponíamos de un bar, El Último Mohicano, en la Malagueta, entonces aumentó nuestro número en 15. Acudimos a charlas sobre el nacional socialismo dadas por León Degrelle, se intentó organizar Vanguardia Nacional Revolucionaria durante unos meses con salida a la calle de un boletín informativo [...] Entre los años 90 y 92 el movimiento se encontró en su punto óptimo, con gran cantidad de *skins* nuevos, algunos dignos de esa condición y otros solo fachada. Salieron a la calle dos números del *fanzine IV Reich*, montamos en pleno centro de la ciudad una mesa de carácter nacional-socialista con propaganda, pegatinas y libros, etc".¹⁹⁰⁷ Alguns d'aquests rapats, adscrits al *fanzine Nueva Generación*, tenien relació amb l'esmentat Frente Bokeron, grup de seguidors radicals del Màlaga CF.

L'activisme d'aquests rapats malaguenys s'evidencià en l'organització del primer concert de música RAC fet a l'Estat. El recital es va dur a terme l'agost de 1991 a la localitat malaguenya de Torremolinos i comptà amb la participació de grups forans.¹⁹⁰⁸ L'acte fou possible gràcies a la col·laboració establerta entre aquests rapats locals i el redactor de la publicació neonazi barcelonina *Zyklon B*.

Paral·lelament, a Sevilla s'establí un nucli políticament molt dinàmic que des d'inicis dels anys noranta realitzà diverses accions de proselitisme, com la plantada d'una taula informativa de propaganda neonazi al centre de la

que va agredir a un policia municipal de Badalona. Vegeu "Detenen un militar cap rapat per haver agredit un policia a Badalona", *El Punt* (24/XI/2005), p. 26.

¹⁹⁰⁵ Vegeu "Skin-heads de tot Espanya es reuneixen a Saragossa els caps de setmana", *El Periódico* (15/XII/1998).

¹⁹⁰⁶ Per aprofundir en la gènesi i evolució dels radicals bètics vegeu R. Acosta i F. Rodríguez; *Los jóvenes ultras en el fútbol sevillano. Una aproximación al fenómeno de la violencia en los estadios*, Instituto Municipal de juventud y Deportes, Ayuntamiento de Sevilla, Sevilla (1989), p. 79-80; la revisió del mateix a càrrec de F. Rodríguez; *Los jóvenes ultras en el fútbol sevillano*, Sevilla (1996) i "Supporters Gol Sur I parte", *Super Hincha*, n. 38 (XII/1996).

¹⁹⁰⁷ "Skinhead Málaga", *Oi! Sevilla*, n. 7, 1992?, p. 12.

¹⁹⁰⁸ El nucli local rapat arribà a publicar el *fanzine* neonazi *Voz del Sur*.

ciutat.¹⁹⁰⁹ Un activisme que es palesà en la publicació de *fanzines* com *Oi! Sevilla*. Arran de les seves campanyes contra la celebració de la Expo'92, els caps rapats neonazis sevillans gaudiren de certa presència en els mitjans de comunicació. Les seves accions acabaren quan cinc d'ells, d'edats compreses entre els 21 i 37 anys, foren detinguts després de cinc mesos d'investigació pel Grupo I de Información de la Policía Nacional de Sevilla acusats d'un atemptat. En l'operatiu participaren, fins i tot, els GEO que van irrompre de matinada a diversos docimilis dels arrestats,¹⁹¹⁰ "se presume que podrían ser los autores del atentado el pasado 22 de enero al bar Tel-Aviv, situado en Los Remedios [...] se les ha intervenido a los cinco propaganda, munición, cargadores de armas largas, cinturones y documentos en varios pisos".¹⁹¹¹ Als detinguts se'ls va relacionar també amb els grups de seguidors radicals del Real Betis i el Sevilla FC.¹⁹¹²

Anys més tard, l'octubre de 1996, la policia va detenir quatre caps rapats a la capital andalusa vinculats a Bases Autónomas [BB. AA.] com a resultat d'una agressió. Durant els escorcolls es va descobrir a casa d'un d'ells "planos y fórmulas químicas para la fabricación de artefactos explosivos"¹⁹¹³ amb els quals presumptament volien atemptar contra les seus dels diaris *El País*, *ABC*, *Diario 16* i *El Mundo* a Sevilla.

Altres grupuscles de menor entitat es localitzaren a Algesires (Cadis), al voltant de la publicació *Garrote Vil*, i a Granada, on s'edità *Orden Nuevo* i, des de finals de 1994, *Rock & Revolution*. A Córdoba es formà l'autoanomenat Comando Nacional Revolucionario, amb estrets lligams amb els caps rapats malaguenys. Posteriorment, apareguè a Jaén el *fanzine Skinhead Magazine*,¹⁹¹⁴ una de les publicacions de major prestigi entre els caps rapats espanyols.

Un altre dels indrets amb presència de caps rapats neonazis, tot i que reduïssima, fou el País Basc. Allà l'estil es va associar de bon antuvi amb el nacionalisme *abertzale* radical, fet que impossibilità una implantació massiva del sector espanyolista. Malgrat tot, aquest va gaudir d'una mínima representació a Bilbao i Sant Sebastià. Segons denuncià el diari *Egin*, en aquesta darrera ciutat els pocs rapats existents "se sienten fuertes porque nadie toma medidas contra ellos. La Policía Municipal sabe muy bien quienes son, han sido detenidos numerosas veces, pero al cabo de unas horas salen siempre en libertad y vuelven a las mismas".¹⁹¹⁵ Aquests neonazis bascos de tendència espanyolista s'agruparen al voltant de l'anomenada Zona Norte Crew.

Com succeí en altres territoris de l'Estat, alguns dels seus integrants prèviament foren *punks*. Alguns d'ells a la dècada dels vuitanta havien format

¹⁹⁰⁹ Fins i tot els rapats sevillans van intentar crear una cèl·lula estable de l'organització Vanguardia Nacional Revolucionaria [VNR] a la capital andalusa que finalment no va fructificar atesos els problemes judicials d'alguns dels seus membres, vegeu "Represion Sevilla", *Bandera Negra*, 1992?, p. 6.

¹⁹¹⁰ "La Expo 92 contra...", *Oi! Sevilla*, n. 6 (1992?), p. 5. Inicialment foren 13 les persones detingudes.

¹⁹¹¹ L'incendi intencionat que va patir aquest bar, juntament amb el seguit d'agressions i actes vandàlics comesos a la capital andalusa, van provocar el seguiment per part de la Brigada d'Informació de la Jefatura Superior de Policía de Sevilla de la banda rapada neonazi. Vegeu A. Fernández Lériada, "Sevilla: Detenidos cinco jóvenes pertenecientes a un grupo neonazi y vinculados a los cabezas rapadas", reproduït a *Oi! Sevilla*, n. 6 (1992), p. 13.

¹⁹¹² J. Méndez, "La policía de Sevilla detiene a un grupo de jóvenes ultraderechistas", reproduït a *Oi! Sevilla*, n. 6 (1992), p. 13.

¹⁹¹³ J. A. R. i J. M., "Un grupo ultra planeaba atentados contra cuatro diarios de Sevilla", *El País* (29/X/1996).

¹⁹¹⁴ Capçalera que manté certa periodicitat i es convertí en una de les més llargues de l'Estat. Després de diversos números publicà una edició paral·lela en anglès pels lectors forans. El seu editor col·laborà amb anterioritat en altres *fanzines*, com *Clase Obrera*, *Extreme Sound*, *Rock Race & Revolution*, el butlletí de notícies *The Voice of Spain* (que comptà amb redactors de *Gente Blanca* i *Viking Lobregat*) i *NS/WP Skinhead Sound*, precedent de la publicació actual.

¹⁹¹⁵ B. Simón, "Señas de identidad", *Egin* (25/XI/1991).

part del cercle d'amistats del conjunt Eskorbuto. De fet, en aquella època arribaren a crear grups musicals *punk/Oi!* com Anti-Glorias, integrat per joves de diverses localitats del Gran Bilbao que assajaven a Sestao, o Exkrementos, conjunt musical creat a la localitat minera de Trapagaran.¹⁹¹⁶ Diversos d'aquests joves van mantenir contactes puntuals amb Ipar Brigadak, el grup de seguidors radicals de la Reial Societat format per rapats ultranacionalistes bascos. Després de la seva dissolució, un reduït grupuscle d'ex brigadistes modificaren els seus posicionaments.

L'aïllament al que foren sotmesos per part dels moviments socials, l'esquerra *abertzale* i els *skins* antiracistes provocà que els seus postulats inicials pro *abertzales* derivessin vers altres propers a l'extrema dreta espanyola. D'aquesta manera Zona Norte Crew, amb membres procedents de localitats com Sestao, Ortuella, Trapagaran o Santurtzi, assolí certa cohesió interna.¹⁹¹⁷ No foren però els únics neonazis bascos, a localitats com Lasarte, Beasain, Urretxu o Zumarraga també es constatà la presència d'individus aïllats.

Els integrants de Zona Norte Crew es relacionaren amb altres nuclis ultradretans similars de l'Estat, principalment per proximitat geogràfica, presents a localitats com Castro Urdiales,¹⁹¹⁸ municipi costaner de l'extrem oriental de Cantabria situat a només 35 quilòmetres de Bilbao. Des d'inicis dels anys noranta aparegueren regularment en diverses publicacions neonazis emprant l'eslògan "Zona Norte Skinheads. Vizcaya por España".¹⁹¹⁹

Ideològicament vertebrats a partir d'aleshores al voltant de l'espanyolisme, utilitzaren profusament diversa iconografia nacionalsocialista. Una de les seves primeres aparicions en els cercles neonazis estatals fou en motiu del citat *Concierto Por la Raza*, organitzat per Acción Radical el 1992 a València.¹⁹²⁰

Aquest nucli neonazi basc, que mai va superar la dotzena de membres, es va esllangir producte de la pressió a que va ser sotmès a partir de l'aparició de la divisió basca del col·lectiu *skin* antiracista Skinheads Against Racial Prejudice [SHARP]. Un fet que els abocà a mantenir la seva condició en la més estricta intimitat per evitar possibles repressàlies. Anteriorment, havien perpetrat diverses agressions contra ciutadans africans i un *skinhead* redactor d'un *fanzine* bilbaí.¹⁹²¹ Tot i que també patiren atacs per part de joves d'ideologia contrària com el que reberen al bar Hilbera d'Eibar.

El grup, reduït pràcticament a mitja dotzena de membres, proseguí amb les seves activitats. Un dels seus integrants va regentar un establiment de

¹⁹¹⁶ Inicialment els seus components lluirien estètica *punk* fins adoptar la imatge *skin*, posteriorment esdevingueren un nucli de caps rapats ultradretans. Durant la curta trajectòria d'aquest grup musical van compondre alguns temes propers al so *punk/Oi!* com el que a continuació reproduïm titulat "Oi, Oi, Oi": "Somos la juventud hundida en la miseria/ sin la oportunidad de la formalidad/ Somos unos borrachos y nos gusta la juerga/ y en este puto sistema no tenemos lugar/ Oi, Oi, Oi, vamos a atacar/ Oi, Oi, Oi, nos vamos a rebelar/ Si pedimos trabajo nos dan una patada/ si pedimos dinero nos mandan a trabajar/ Es que ya estamos hartos de tantos engaños/ por eso gritamos en vez de pringar/ Oi, Oi, Oi, vamos a atacar/ Oi, Oi, Oi, nos vamos a rebelar". Vegeu una entrevista al grup que es recull al dossier *Vomitare y Eskupire Punk Rock*, DDT, Bilbao, 1997, p. 102.

¹⁹¹⁷ En aquella mateixa època un nucli de rapats ultradretans edità a Pamplona el *fanzine* neonazi *Trinchera*.

¹⁹¹⁸ No debades, l'adreça de contacte que oferien en el seu butlletí, *Skinheads Zona Norte España*, era un apartat de correus d'aquesta localitat càntabra. De fet, els contactes entre els caps rapats neonazis bascos i càntabres foren molt fluïts. Aquests darrers, agrupats sota la denominació Skins Racing al fons nord de l'estadi d'El Sardinero, foren els responsables de l'edició del *fanzine* santanderí *Voz del Norte*.

¹⁹¹⁹ Vegeu la contraportada de *División Barcelona*, n. 1 (1992?), p. 24.

¹⁹²⁰ La seva assistència a l'acte però no fou reeixida. Un dels rapats bascos fou agredit per antifeixistes a la seva arribada a València, posteriorment, durant el concert fou increpat pels neonazis espanyolistes presents a la sala quan exhibí una ikurrin amb una creu cèltica.

¹⁹²¹ J. M. Benítez i J. Arteaga, "Rapados neonazis. Sombras de odio y vergüenza", *Ekintza Zuzena*, n. 11 (1992), p. 17.

venda de roba i complements anomenat North Zone a l'àrea de Sant Sebastià que, anys més tard, va tancar les seves portes per diversos problemes amb la justícia. El seu propietari es vinculà a la secció espanyola de l'organització Hammer Skins España [HSE], col·laborant també amb la productora de concerts de música RAC, Promociones 88 (el 88 designa la vuitena lletra de l'alfabet i la seva reiteració "HH" amaga el missatge "Heil Hitler").

Cal assenyalar, però, que com va succeir a Catalunya al País Basc també es va bifurcar el sector neonazi en dos faccions, d'una banda l'espanyolista que acabem d'esmentar i de l'altre una associada amb el nacionalisme basc essencialista més racialista, que propugnava una Euskadi blanca i lliure. Númericament aquest nucli, vinculat a l'aparició a finals de la dècada dels vuitanta del grup de seguidors radicals Ipar Brigadak, encara va ser més minoritari que el seu homòleg en clau espanyola.

Al nord de la Península els caps rapats neonazis emergiren en zones urbanes i industrials en recessió i reconversió com Astúries, on durant el bienni 1988-1989 es crearen aquests primers grups de rapats ultradretans. Gijón, Oviedo i l'anomenada Conca Minera asturiana –que comprèn municipis del sud del Principat com Mieres, Riaño, La Felguera, Sama o Pola de Lena entre d'altres– foren les zones on sorgiren aquests nuclis neofeixistes. Al contrari que els seus predecessors, els *skins* més veterans que s'allunyaren de qualsevol plantejament polític, els caps rapats apareguts a finals de la dècada “si que se tomaban en serio la ideologia fascista y todos eran *hooligans* del Real Oviedo y del Sporting de Gijón [...] asociaban esa estética a la ideología que profesaban, creían a pies juntillas que ser racista y fascista era una condición *sine qua non* para ser *skinhead*”.¹⁹²² El procés d'ideologització d'aquests joves fomentà un increment de les accions virulentes.¹⁹²³

Així, l'eclosió del fenomen dels grups radicals de seguidors de futbol fou també determinant en la concreció dels primers nuclis de rapats ultradretans asturians. Segons un testimoni, “se daban de hostias entre ellos en los partidos, por que cada facción también seguía a otros equipos de fútbol como el Real Madrid (casi todos los de Oviedo) y el Barça (los seguidores del Sporting)”.¹⁹²⁴ Com descriu aquest mateix testimoni:

Eran muy violentos cuando iban en grupo y comenzaron a pegarse a diario con los chavales jovencitos 'asturchales', nacionalistas asturianos muy politizados por los movimientos de extrema izquierda e influenciados por el terreno que habían abonado los grupos del llamado Rock Radical Vasco, que en Asturias tuvo su réplica desde el final de la década de los ochenta con bandas de *ska-rock* 'nacionaliego' como Dixebra”.¹⁹²⁵

¹⁹²² Testimoni aportat per Pablo Martínez Vaquero (9/IV/2008).

¹⁹²³ “Eran muy violentos cuando iban en grupo y comenzaron a pegarse a diario con los chavales jovencitos 'asturchales', nacionalistas asturianos muy politizados por los movimientos de extrema izquierda e influenciados por el terreno que habían abonado los grupos del llamado Rock Radical Vasco, que en Asturias tuvo su réplica desde el final de la década de los ochenta con bandas de *ska-rock* 'nacionaliego' como Dixebra”. Algunes de les accions violentes perpetrades pels rapats d'extrema dreta a Astúries en aquells anys foren la irrupció d'una banda neonazi al concert que ofería el conjunt basc Kortatu a Langreo el 1987, l'aparició d'un escamot al recital del grup francès City Kids a Gijón aquell mateix any o la batussa ocorreguda l'11 de setembre de 1988 a Oviedo durant les festes de San Mateo quan membres del grup radical Ultras Sur, desplaçats a Astúries per assistir el dia següent al partit que disputaven l'Sporting de Gijón i el Real Madrid a l'estadi de El Molinón, assaltaren la barraca del Topu Fartón, aleshores vinculada a la Liga Comunista Revolucionaria [LCR]. En l'atac va resultar ferit de gravetat per arma blanca un jove local i 24 altres madridistes foren detinguts. Sobre aquest darrer incident vegeu V. González, “Veinte miembros de los Ultrasur serán juzgados en Oviedo”, *La Vanguardia* (17/IX/1991), p. 38 i M. Bango, “Seis meses de prisión para diez ultrasur juzgados en Oviedo”, *El País* (15/II/1992), s. p. Text inèdit cedit per Pablo Martínez Vaquero (9/IV/2008).

¹⁹²⁴ Entrevista a Martín (15/II/2009).

¹⁹²⁵ *Ibidem*.

Posteriorment, es consolidaren nuclis rapats neonazis a Gijón, integrat per una trentena de joves estretament relacionats amb el grup radical de seguidors Ultra Boys de l'Sporting de Gijón,¹⁹²⁶ i en altres poblacions com Avilés. En aquesta darrera localitat es crearen les principals bandes RAC asturianes: la veterana Brigada Totenkopf (que compartí el protagonisme a finals dels anys noranta amb el grup xixonés Reconquista) i les posteriors Pacto de Sangre i Bastonazos Oi!

En altres zones de l'Estat, els col·lectius de caps rapats ultradretans desenvoluparen un activisme menor dels anteriorment esmentats. Aquest fou el cas de Castella i Lleó, on les bandes de rapats neonazis aparegueren essencialment a Lleó, Burgos i Valladolid. En la primera localitat la presència rapada es concretà a inicis de la dècada dels noranta, quan el col·lectiu autoanomenat Skins León es va fer amb el control del Frente Leonés, el grup de seguidors radicals de l'equip de futbol Cultural y Deportiva Leonesa. Les grades del gol sud de l'estadi Antonio Amilivia foren testimoni del viratge ideològic del grup de seguidors de l'equip vers l'extrema dreta, visible en la simbologia que exhibiren els seus membres.¹⁹²⁷

Organitzativament els caps rapats neonazis de Castella i Lleó es vertebraren al voltant de l'anomenat Bloque Anti Sistema [BAS]. Aquest grupuscle neonazi es gestà entre els anys 2000 i 2003 i esdevingué un dels contingents ultradretans més nombrosos de la comunitat amb ramificacions a Lleó, Valladolid¹⁹²⁸ i Salamanca. Els seus membres protagonitzaren diverses agressions, principalment al barri de la Vega de Lleó i, fins i tot, assalts contra la seu del sindicat llibertari CNT i el Club Cultural de Amigos de la Naturaleza de la mateixa localitat. El BAS també organitzà concerts de música RAC¹⁹²⁹ a poblacions de Castella i Lleó, com La Cistèrniga.¹⁹³⁰

L'altre nucli rellevant d'activisme rapat ultradretà castellano- lleonés s'implantà a la localitat de Burgos. En aquesta ciutat reeixiren propostes com Juventud Radical, col·lectiu neonazi creat el 1996 arran de l'escissió de la plataforma Alternativa Sindicalista Celtíbera.¹⁹³¹ Aquest grup organitzà, conjuntament amb el col·lectiu 5ª Base de Logronyo, una acampada concert-homenatge al líder rexista belga León Degrelle i al cantant del grup britànic Skredriver Ian Stuart en una granja de la localitat de Villarcayo (Burgos) el 16 d'abril de 1994 on actuaren els conjunts valencians de música racista Klan i División 250.¹⁹³² Juventud Radical també col·laborà amb organitzacions d'extrema dreta com Alternativa Europea [AE] en campanyes de propaganda, com la que van dur a terme contra les empreses de treball temporal amb

¹⁹²⁶ De fet una de les seves seccions fou Batallón Gijón, integrada per una vintena de caps rapats neonazis que exhibiren pancartes amb lemes com "Gijón 88". Grup que compartia grada al gol sud amb altres radicals sportinguistes enquadrats dins la secció Destroyer de tendència asturianista, tots ells inserits en el grup Ultra Boys.

¹⁹²⁷ Creat el 1987, recollint el testimoni dels precedents Ultras León gestats l'any anterior, el Frente Leonés inicialment fou un focus d'animació on predominava la simbologia lleonesa i certa iconografia d'esquerres. Això però canvià radicalment amb la irrupció la temporada 1991/92 d'un contingent neonazi que passà ràpidament a dominar i dirigir el grup.

¹⁹²⁸ Des de gairebé inicis de la dècada dels noranta es constatà la presència dels primers caps rapats neonazis a la capital de Castella i Lleó. Les hostilitats entre aquests i els membres de SHARP-Valladolid foren constants en aquell període, com la pallissa que va rebre un *skin* antiracista a mans de cinc neonazis vinculats a l'organització Bases Autónomas per la qual foren jutjats el 5 de març de 1995.

¹⁹²⁹ No debades alguns dels seus membres formaren el 2002 a Valladolid el conjunt de música neonazi Rienzi.

¹⁹³⁰ Vegeu P. B. i G. M., "Los neonazis burlan el dispositivo policial y celebran el concierto en Valladolid", *El Mundo* (20/IV/2008).

¹⁹³¹ La mateixa, segons Antonio Luis Moyano, fou causada perquè "la mayor parte de sus miembros abandonaran su militancia para integrarse dentro de las corrientes de bakaladeros", a A. L. Moyano, *Neonazis. La seducción de la svástica*, Ediciones Nowtilus, Madrid, 2004, p. 163.

¹⁹³² Vegeu "Bull Vocalist of Klan", *Blood & Honour*, 1994, p. 5.

eslògans com “ETT Explotación Temporal de los Trabajadores” o “Los trabajadores ni somos ni queremos ser objetos del capital ¡Boicot ETT!”.

La dècada següent una generació de joves rapats burgalesos va prendre el relleu dels seus antecessors. A través de la seva pàgina web¹⁹³³ efectuaren proselitisme polític i es convertiren en un dels portals de referència dels rapats espanyols. Foren un nucli que organitzà diverses activitats com desplaçaments per assistir a concerts de música RAC o trobades de germanor entre els seus membres.

Per la seva banda, a Castella-la Manxa la presència de caps rapats ultradretans es reduí a Toledo. Els rapats neofeixistes d'aquesta localitat castellano-manxega mantingueren estrets lligams amb col·lectius similars, com Acción Radical, no debades un dels seus integrants exercí com a vocalista del conjunt de música RAC valencià Klan.¹⁹³⁴ També foren els responsables de la publicació del *fanzine* neonazi *Tercera Vía Imperial*. Alguns dels seus membres formaren la banda de música racista Toletum.

També fora de la Península aparegueren bandes de caps rapats ultradretans. Les Illes Canàries foren un dels territoris on aquestes s'implantaren. Allà l'estil emergí inicialment per influx del *punk*. Durant la segona meitat dels anys vuitanta es gestaren les primeres colles.¹⁹³⁵ En la seva emergència foren determinants les relacions personals que el cantant del conjunt musical Conemrad establí amb el nucli dirigent de les Brigadas Blanquiazules espanyolistes de la capital catalana.¹⁹³⁶ Durant el bienni 1987-1989 Conemrad, formació integrada per dos *skins* (el cantant Jordi i el bateria Carlos) i dos *punks*, es convertí, com ells mateixos reconegueren a posteriori, “en referente de algunos *skins* derechistas”.¹⁹³⁷ El motiu d'aquest ascendent entre els rapats ultradretans fou una de les cançons que van incloure a la maqueta *Soldados del Asfalto* (Auto produït, 1987).¹⁹³⁸ El tema en qüestió, titulat “La Laguna por África”,¹⁹³⁹ segons el guitarrista Txetxo:

Fue una gilipollez. Nunca pensamos que trascendiera más allá de la mera provocación que se adoptaba con frecuencia en los 80. Desde luego que no éramos racistas. La idea que originó el tema fue una simple provocación a lo “políticamente correcto” y a todo el montaje que por entonces se estaba haciendo del “We Are The World” [...] el tema sólo

¹⁹³³ Pàgina web “Skinheads Burgos” <http://skinsburgos.blogspot.com.es/> (consultada el 10/VI/2010).

¹⁹³⁴ De fet, aquest jove fou un dels encausats en el procés judicial obert contra Acción Radical. Vegeu P. G. B., “El Toro tendrá que ser juzgado en solitario por asociación ilícita”, *Levante* (18/X/1995), p. 24 i P. G. del Burgo, “Un destacado militante de AR apodado El Toro”, *Levante* (16/III/1995), p. 36.

¹⁹³⁵ Com assegura Jordi, cantant del conjunt musical Conemrad: “Te puedo hablar de los de Tenerife, ya que no tengo noticias de que en Las Palmas hayan, o por lo menos que no sean *redskins* de mierda. Aquí seremos unos 12. Aunque vivimos unos en La Laguna, mi ciudad y otros en Santa Cruz, la capital”, vegeu *Extremo*, n. 2 (estiu 2002).

¹⁹³⁶ Com el propi cantant de Conemrad indicà: “Suelo ir a Barcelona siempre que tengo dinero. Allí hay una gente cantidad de legal y que dan un gran prestigio al movimiento *Skinhead* en España. También hay gente de puta madre en Madrid, Valencia, Zaragoza”. El grup va esdevenir una banda certament controvertida en un període de desconeixement absolut de l'estil. Com es pot apreciar en les següents declaracions que contrasten amb les anteriorment reproduïdes: “El *oi!* *skins* es un movimiento que sale como otros movimientos, para luchar contra el sistema, los fachas y todo aquel que no deje practicar una libertad, tanto de personalidad, como de expresión”.

¹⁹³⁷ “Conemrad”, *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 28.

¹⁹³⁸ En aquell moment Kuervo, editor del primer *fanzine skin* canari *B.O.E.* i membre de la banda, va abandonar Conemrad. De fet fou qui va compondre temes en clau política com “Larga vida al IRA”. Un altre dels *fanzines* canaris editats a l'època fou *Cirrosis*.

¹⁹³⁹ Reproduïm un fragment de la lletra original: “Voy por la calle pateando/ sin saber a donde ir/ de pronto un negro se me acerca/ no se de donde ha podido salir/ veo su cara parece un mono/ no controla su caminar/ ¿Porqué llevas mono llagas, todas hinchadas? tu careto quiero destrozar/ ellos nos salvaran, ellos los echaran/ Ku Klux Klan, Ku Klux Klan/ pronto aquí podremos estar sin negros en las calles/ Ku Klux Klan ya/ ya esta bien de negros que aguantar/ subidos en tu guagua que se donde tu vas/ yo ya no quiero verlos más/ en la reserva deberian estar/ negra es vuestra vida, negro es tu origen entre algodón deberian estar/ ahora piensan que son señores / que tienen derechos como los demas/ ellos nos salvaran, ellos los echaran/ Ku Klux Klan, Ku Klux Klan/ pronto aquí podremos estar sin negros en las calles que felicidad”.

pretendía provocar, la forma en que lo planteamos fue un gravísimo error porque la letra es demasiado explícita [...] La cosa fue a peor, porque, en efecto, Jordi empezó a moverse por Barcelona y se infectó de poses y determinadas actitudes fachosas [...] no estuvo en esa movida más de 2 años, aunque el tiempo suficiente para que el grupo tuviera que soportar ese lastre.¹⁹⁴⁰

A partir de llavors, el bateria del grup, *Lisón*, que sempre havia lluit esvàstiques i banderes espanyoles, el cantant Jordi i el vocalista dels precedents Odio Callejero, *El Burro*, s'identificaren amb el corrent rapat ultradretà. Fou aleshores quan intensificaren les seves visites a la Península i contactaren amb altres caps rapats neonazis de Barcelona i Madrid. Això succeí en una època en que s'iniciaren els assalts i les pallisses dels escamots neofeixistes al territori insular. D'aquest grupuscle canari sorgí el conjunt musical Treblinka, "descaradament fascista" segons els *punks* locals, que començava les seves actuacions amb un "Buenas noches España" mentre saludaven a la romana al públic assistent.¹⁹⁴¹

També a les Illes Balears es constatà la presència d'una minoritària agregació de caps rapats neonazis, formada per mitja dotzena d'individus residents a Palma de Mallorca i rodalies. No fou fins l'esclat mediàtic de l'estil a inicis de la dècada dels noranta quan aquest grup s'afiançà, arribant a la dotzena de membres i editant el *fanzine* *División Azul*. Aquests s'incorporaren, majoritàriament, als Mallorca Sud Ultras, grup de seguidors radicals del RCD Mallorca creat el 1985. Posteriorment, s'escindiren del mateix prenent el nom d'Skins Sud Ultras, col·lectiu que mantingué estrets lligams amb els seus homòlegs brigadistes del RCD Espanyol.¹⁹⁴²

UNA PRESENCIA DESIGUAL I MAGNIFICADA PELS MITJANS

Com es desprèn de les dades exposades, l'auge del sector rapat neonazi a nivell estatal es va produir entre 1989 i 1995. Dos factors el desencadenaren, d'una banda la profusió d'imatges, columnes d'opinió, articles i reportatges publicats sobre els actes comesos per una minoria que va gaudir d'una cobertura informativa desmesurada, afavorint la seva magnificació i una àmplia difusió; i de l'altre, l'eclosió dels grups radicals de seguidors de futbol a la lliga estatal (el mal anomenat "món ultra") que suposà el predomini dels caps rapats a les graderies.

La difusió obtinguda per les accions comeses per aquests rapats ultradretans afavorí que molts adolescents adoptessin la seva estètica transgressora fins aleshores poc coneguda. A partir de llavors s'incrementà

¹⁹⁴⁰ "Conemrad", *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 29. Anys més tard el grup en un comunicat manifestà al respecte d'aquest tema: "Hacen *punk oi*, y como tal tienen esa habitual mezcla entre compromiso social, gamberrismo y alcoholismo en sus canciones, amén de estética *skin*. Sin duda "Soldados del Asfalto", maqueta de 1987, es la más representativa de esta etapa [...] También de esa época es la desafortunada y polémica "La Laguna por África", canción de la que el grupo se ha retractado en infinidad de ocasiones pero que todavía sigue hostigándolos", text extret de la pàgina myspace no oficial del grup <http://www.myspace.com/conemradcanarias> (consultat el 05/XII/2008). El 2008 la banda va publicar un comunicat sota l'explicít títol "Que quede claro" on es posicionaven sobre dita polèmica novament: "Más de 20 años después y hay quien todavía nos señala con su dedo inquisidor. Un par de décadas, casi un centenar de temas y seguimos cargando con el peso: una canción estúpida [...] Algunos olvidan que no sólo nosotros, sino los 80 mismos fueron ambiguos y provocadores por naturaleza [...] De vez en cuando, alguien metía la pata, como nosotros, y pagamos un alto precio por ello", a "Que quede claro", manifest extret de la pàgina myspace oficial de Conemrad <http://www.myspace.com/conemradoficial> (consultat el 5/XII/2008).

¹⁹⁴¹ D'efimera trajectòria, en actiu entre 1985 i 1989, el conjunt s'integrà en les gires musicals que s'organitzaren als barris de poblacions com Santa Cruz i La Laguna.

¹⁹⁴² Sobre l'evolució dels rapats neonazis a Mallorca vegeu "Skinheads Mallorca", *División Azul*, n. 1, p. 7-8.

progressivament la presència de joves amb aspecte *skin* als actes i convocatòries dels grups i partits d'extrema dreta, els quals es van veure sorpresos per la irrupció de les bandes de caps rapats. Un apogeu que el 1992 arribà al seu zenit i després conegué un declivi lent però sostingut. És difícil anar més enllà de la crònica, atès que sempre parlem de col·lectius molt reduïts.

En qualsevol cas, si queda clar que: 1) la geografia dels caps rapats ultradretans seguí –a grans trets– el triangle Barcelona-Madrid-València, amb dinàmiques pròpies i autocentrades; 2) fou el ressó mediàtic d'aquests col·lectius el que facilità la seva expansió; 3) aquesta darrera fou inseparable de la música i el futbol; 4) no hi ha cap correlació mecànica entre presència de caps rapats neofeixistes i immigració; 5) en tot cas, si que es visualitzà un fenomen urbà i 6) fou pràcticament impossible d'enquadrar políticament aquest magma dispers arreu de l'Estat, com mostrem a continuació.

TEMPTATIVES DE VERTEBRACIÓ: BLOOD AND HONOUR VS HAMMERSKINS

El nacionalsocialismo sin skinheads sería como el III Reich sin soldados

pàgina web *Nuevo Orden*

La multitud de sigles que configuraven l'entramat rapat hispànic era altament voluble i sovint no anava més enllà d'un rètol. Les efímeres trajectòries d'aquestes agrupacions, en molts casos invertebrades i amb escassa representativitat, oferien una imatge distorsionada del fenomen, "ya que muchas de ellas surgen esporádicamente para desaparecer al poco tiempo, cuando no están bien organizadas y terminan por fragmentarse en nuevos grupos o integrándose en plataformas mejor consolidadas".¹⁹⁴³

Malgrat el que es desprèn d'aquest ventall de petites agregacions gestades a l'Estat durant els anys vuitanta i noranta, l'anomenada "escena" rapada neonazi espanyola durant la seva etapa d'eclosió era pràcticament desconeguda a la resta d'Europa i es trobava desconnectada de les organitzacions supranacionals neonazis com Blood & Honour [B&H]. No fou fins a les darreries de la dècada dels vuitanta quan s'emprengueren els primers contactes internacionals fets a títol personal, els quals, a posteriori, facilitaren l'expansió i el coneixement del moviment rapat neonazi espanyol coincidint amb l'aparició de les primeres bandes de música RAC autòctones.

A banda dels col·lectius esmentats anteriorment que actuaren en l'àmbit local, els caps rapats més ideologitzats gestaren dues organitzacions d'abast estatal: Blood & Honour España [BHE]¹⁹⁴⁴ i Hammer Skins España [HSE].¹⁹⁴⁵

¹⁹⁴³ A. L. Moyano, *Neonazis. La seducción de la svástica*, Ediciones Nowtilus, Madrid, 2004, p. 216.

¹⁹⁴⁴ La secció espanyola d'aquest grup neonazi es creà a finals de 1999 a Madrid. Segons Antonio Luis Moyano B&H incidí a partir de la segona meitat dels anys noranta a l'Estat, "su influencia llegaría a España, mediatizada por los conciertos y los contactos entre las distintas bandas del panorama musical *skin*", a A. L. Moyano, *Neonazis. La seducción de la svástica*, Ediciones Nowtilus, Madrid, 2004, p. 130.

¹⁹⁴⁵ Filial estatal de l'organització creada el 1987 pels caps rapats neonazis John i Jennifer Jonson i Paul Langly a Dallas (Estats Units), inicialment sota el nom Confederate Hammer Skins [CHS]. Els seus membres van participar en diversos actes i marxes racistes, establint contactes amb altres grups com Chicago Area Skin Heads [CASH], Detroit Area Skin Heads [DASH] i rapats afiliats a White Aryan Resistance [WAR]. Es van implantar a ciutats com Oklahoma City, Tulsa, Waco, Memphis i Tennessee, creant-se poc després la primera secció oficial Northern Hammer Skins [NHS] amb seu a Detroit i organitzant el primer Aryan Fest a Oklahoma. La seva ràpida extensió va comportar la

Ambdós grups conformaren les estructures que aglutinaren durant la dècada dels noranta i inicis del segle XXI als caps rapats neonazis espanyols. BHE i HSE operaren de forma autònoma sense mantenir lligams amb formacions legalitzades de l'entorn ultradretà. Aquesta dualitat organitzativa explica el debat intern i les disputes existents durant aquell període entre les diverses faccions del sector rapat neonazi.

Aquest enfrontament, que s'extèn a la majoria de països europeus, té el seu origen als anys noranta a Gran Bretanya, com ja hem vist al capítol 4. Arran de la mort d'Ian Stuart, líder de Blood & Honour, la única organització existent aleshores que aglutinava els caps rapats neonazis a nivell internacional, es desencadenà una lluita per assumir-ne la direcció. Les pugnes per fer-se amb el control de B&H esdevingueren fratricides. Més enllà del lideratge testimonial del sector neonazi mundial, aconseguir dominar l'organització suposava tenir accés a fons econòmics gens menyspreables atès els rendiments de l'explotació del negoci generat al voltant de la música RAC. Les xifres derivades de la venda de discs i marxandatge associat al rock racista eren quantioses. Això provocà la divisió del moviment neonazi a escala internacional en dos pols antagònics: Combat 18 [C18] i Blood & Honour per una banda i els anomenats Hammerskins i el renovat RAC per l'altra.¹⁹⁴⁶

Les acusacions per part dels grups alineats amb Rock Against Communism i els British Hammerskins contra C18 i Blood & Honour es basaven en la hipotètica malversació dels diners recaptats per ISD records.¹⁹⁴⁷ Segons els crítics amb la gestió de C18, els ingressos anaven a parar directament a les mans dels caps de l'organització, Paul David *Charlie* Sargent i la seva mà dreta, William *Wilf the Beast* Browning. Pels British Hammerskins, els líders de C18 desvirtuaren el llegat d'Stuart, "robaven al moviment i als grups [...] Combat 18 son només *hooligans* de futbol, no són nacionalsocialistes".¹⁹⁴⁸

Per la seva part C18 va acusar Paul Burnley, cantant aleshores de No Remorse i editor de la revista *Blood & Honour*, d'haver-se apropiat part dels beneficis econòmics assolits per B&H.¹⁹⁴⁹ Burnley, però, assegurà que C18

gestació de diverses delegacions, fet que l'estiu de 1994 va motivar la creació de l'anomenada Hammer Skin Nation [HSN]. Des de finals dels anys noranta van començar a fundar-se capítols, com anomenaren a les seves seccions, fora dels Estats Units, a països com Portugal, Nova Zelanda, Gran Bretanya, França, Alemanya, Itàlia, Suïssa, Hongria i l'Estat Espanyol. HSN pren el seu nom dels dos martells creuats que configuren el seu logotip, símbol adoptat d'escenes del film *The Wall*, dirigit per Alan Parker el 1982, inspirat en l'àlbum de títol homònim que el grup de rock britànic Pink Floyd va publicar el 1979 amb el segell Harvest. Vegeu "British Hammerskins. New rival for Blood & Honour", *Searchlight*, n. 256 (X/1996), p. 11. Sobre HSN vegeu R. S. Ezequiel, *The Racist Mind: Portraits of American Neo-nazis and Klansmen*, Penguin Books, Nova York, 1996; J. B. Moore, *Skinheads: Shaved for battle. A cultural history of american skinheads*, Bowling Green State University, 1993; M. S. Hamm, *American Skinheads: The Criminology and Control of Hate Crime*, Praeger, Westport, 1993; B. A. Dobratz i S. L. Shanks-Meile, *White Power, White Pride! The White Separatist Movement in the United States*, Twayne, Nova York, 1997, p. 64-73; Ch. Menhorn, *Skinheads: Portrait einer Subkultur*, Nomos, Baden Baden, 2001, p. 93-97 i T. A. Travis i P. Hardy, *Skinheads. A Guide to an American Subculture*, p. 63-64.

¹⁹⁴⁶ L'enfrontament es va traslladar fora del Regne Unit, amb grups, segells i individuals prenent partit per algun dels dos blocs i tota mena d'acusacions creuades i, fins i tot, agressions. Bandes com els nord-americans Final Solution, els anglesos Brutal Attack, els suecs Svastika o Dirlewanger, juntament amb segells com el nord-americà Resistance records ubicat a Detroit o el magazín suec *Nordland* es van mostrar crítics amb la gestió de C18.

¹⁹⁴⁷ Entre les produccions editades per aquest segell discogràfic hi destaquen els àlbums de No Remorse *Smash the Reds (Live)*, *Barbecue in Rostock* i *Best of No Remorse*, el Lp de Razors Edge *Whatever It Takes*, el disc en directe d'Skrewdriver *Waterloo '92*, els àlbums de People Haters *A Collection of Hate* i *Love to Hate*, dos volums del recopilatori *Blood & Honour*, el disc d'Squadron *Combat, Battle and Burn*, el Lp *Pride* de Ken McLellan i Stigger o el disc *Violent Storm* de Celtic Warrior entre d'altres.

¹⁹⁴⁸ "Filthy Lucre", *Searchlight*, n. 260 (II/1997), p. 8-9.

¹⁹⁴⁹ Acusacions que van propiciar la sortida de Burnley del grup, un cop C18 va passar a controlar B&H. De resultes de les mateixes Burnley va haver de marxar del país, establint la seva residència a Suècia, on va seguir patint l'assetjament dels seus ex companys. Al país nòrdic, mitjançant el segell suec *Nordland*, va editar el disc compacte recopilatori *The Best of No Remorse*.

havia aconseguit el que “ni els rojos ni el govern havien pogut fer durant dècades”:¹⁹⁵⁰ fraccionar Blood & Honour i erosionar la seva imatge.

C18 aconseguí el control de B&H el desembre de 1992. L'assumpció fou refrendada durant un concert de música RAC celebrat a Mansfield en motiu de les festes nadalenques. Diversos membres de C18 van fer acte de presència al recital. A l'escenari Stuart va donar l'alternativa a Sargent, un fet que va provocar controvèrsia i escenificà la divisió fins aleshores soterrada del moviment.¹⁹⁵¹ B&H, tot i les discrepàncies, va continuar aglutinant bona part de les bandes de rock racista. Entre les afins a l'organització trobem als gal·lesos Celtic Warrior i The Order, el grup de l'est de Londres Chingford Attack, Conquest, els reformats No Remorse, Razors Edge, Storm Section o Warlord (grup del guitarrista d'Skrewdriver Stigger).¹⁹⁵² Grupuscles com la National Socialist Alliance [NSA] restaren també fidels a B&H. Finalment, a mitjans de 1997 es va trencar el triumvirat format per B&H, C18 i NSA, com a resultat de l'expulsió dels segons. D'aleshores ençà, l'enfrontament va esdevenir fratricida, com corroboraren diversos assassinats. Aquesta situació comportà el desvertebrament i el fraccionament definitiu del sector rapat neonazi a escala internacional: a partir de llavors restà escindit en dos pols radicalment oposats.

A finals dels anys noranta aquesta rivalitat es va traslladar a l'Estat Espanyol. Es crearen filials d'ambdues organitzacions. Les respectives seccions de Blood & Honour i Hammerskins van dur a la Península la bel·ligerància i els enfrontaments que mantenien els dos grups, accentuats per les pugnes futbolístiques i les disputes nacionalistes ja existents.

Blood & Honour España [BHE] es presentà públicament amb un concert celebrat a les afores de Madrid el 29 de gener de 2000. En l'acte actuaren davant prop de dues-centes persones els conjunts espanyols Toletum i Patria, a més a més dels italians Gesta Bellica i els finlandesos Mistreat.¹⁹⁵³ BHE fou una entitat legalitzada com associació cultural en el registre d'associacions del Ministeri de l'Interior el 1999. Aquest era un fet inèdit en el conjunt de col·lectius neonazis estatals, poc proclius a dur a terme un activisme legal. Aquest gest va dotar BHE de cert crèdit davant altres organitzacions polítiques alienes als cercles dels caps rapats.

Els membres vinculats a BHE mantingueren el pols amb la facció rival, HammerSkins España [HSE]. Els *Hammer*, com també se'ls coneix, van comptar amb adeptes principalment a Madrid i Barcelona, ciutats on van gaudir d'un important seguiment entre els rapats seguidors radicals del Real Madrid i del RCD Espanyol enquadrats en els Ultras Sur i les Brigadas Blanquiazules respectivament.¹⁹⁵⁴ Els seus adversaris emergiren d'entre el sector rapat del Frente Atlético, els radicals de l'Atlético de Madrid, i en localitats de la perifèria de la capital de l'Estat.¹⁹⁵⁵

¹⁹⁵⁰ “What nacional socialists say about Combat 18”, *Searchlight*, n. 260 (II/1997), p. 9.

¹⁹⁵¹ No endebades Sargent, juntament amb membres del grup *hooligan* Headhunters del Chelsea FC, va participar als anys vuitanta en l'intent d'agressió als membres d'Skrewdriver durant un concert celebrat al sud de Londres.

¹⁹⁵² A més d'ISD records operaven altres distribuïdores i segells de música neonazi a Gran Bretanya com Renewal of Identity Distribution (RID), propietat de Chris Hipkin editor del *fanzine* *British Oi!*, o la distribuïdora de marxandatge i vídeos Odin's Lodge dirigida per Martin Middleton.

¹⁹⁵³ Vegeu la sentència n. 259 de l'Audiència Provincial de Madrid, Alcobendas (30/VI/2010), p. 14 (consultada a http://imagenes.publico.es/recursos/archivos/2010/el_15/II/2011).

¹⁹⁵⁴ “Grup poc representatiu a Catalunya”, *El Punt* (4/III/2004).

¹⁹⁵⁵ BHE també comptà amb representació en altres ciutats de l'Estat com Saragossa, on els seus simpatitzants es reuneixen regularment a un local llogat situat al carrer Madre Sacramento de la capital aragonesa. Vegeu I. G. D., “Cierran un local nazi en un pueblo de Zaragoza”, *Diagonal*, n. 71 (07/II/2008).

La pràctica totalitat de formacions musicals espanyoles col·laboraren o prengueren partit per un o altre bàndol. Els madrilenys Odal i Reyerta, per exemple, s'alinearen amb Hammerskins.¹⁹⁵⁶ Els barcelonins Tormenta Blanca i Patria per la seva banda es postularen en favor dels primers. Aquests caps rapats neonazis col·laboraren amb algunes organitzacions “nacional-revolucionàries” estatals i establiren contactes amb determinats partits. Entre aquests vincles destacariem els mantinguts amb el Moviment Social Republicà [MSR]¹⁹⁵⁷ o el grupuscular Estado Nacional Europeo [ENE] a Catalunya. Relacions que contribuïren, com hem esmentat amb anterioritat, a l'assoliment per part de BHE de cert crèdit entre els cercles polítics ultradretans.

Entre les activitats que van permetre a BHE aconseguir aquest estatus destacaren l'organització d'acampades d'estiu,¹⁹⁵⁸ la prioritització de la formació ideològica dels seus membres –tot i ésser molt limitada– i el rebuig a les drogues i als enfrontaments violents per causes esportives derivats de les rivalitats existents entre els grups radicals del futbol estatal. Tot plegat va afiançar BHE com una de les alternatives rapades menys arrauxades dins l'extrema dreta estatal.

BHE mantenia com adreça oficial un apartat de correus situat a Alcalá d'Henares (Madrid) i diversos correus electrònics que empraven com a únic contacte per l'organització dels diversos recitals i concerts.¹⁹⁵⁹ De fet, una de les ocupacions principals d'aquest col·lectiu, com també dels HSE, és l'organització d'aquesta mena d'esdeveniments. La música RAC és, com hem pogut constatar anteriorment, un dels eixos aglutinadors del sector rapat neonazi. Els concerts són els esdeveniments on els caps rapats es relacionen i entren en contacte amb joves d'altres localitats. L'espai de trobada on es visualitzen els diversos ritus grupals comunitaris i on la identificació amb determinats corrents ideològics s'enforteix i es consolida. L'escenari on es certifica l'ideal de grupalitat i germanor que molts d'aquests joves cerquen en el seu procés d'adaptació al món adult. La celebració de recitals és doncs un dels objectius prioritaris d'aquestes organitzacions rapades per bastir-se d'una sòlida base militant.

¹⁹⁵⁶ Fet que podem constatar en el fragment de la seva cançó © “Hail Hammerskins” que dediquen a aquest col·lectiu: “Es la gloria del pasado, el orgullo ya olvidado/ el poder de la raza, dos martillos y a la caza/ Hail Hammerskins, los auténticos valores/ Hail Hammerskins, expulsando a invasores/ Hail Hammerskins, contra todos los traidores/ Hail hammerskins, son guerreros españoles/ Criticados por los traidores/ son odiados sin razones/ por España hay que luchar/ defendiendo la verdad”.

¹⁹⁵⁷ Formació política autoanomenada “nacional-revolucionària” creada a finals de 1999 hereva de la desapareguda Alternativa Europea, fundada el 1993 i editora de la revista *Tribuna de Europa*. Presidit per Juan Antonio Llopart, aquest partit polític es reclama socialista i té com a eixos principals de la seva acció programàtica el rebuig a la immigració i la vindicació de la identitat europea. Creà diverses organitzacions sectorials paral·leles com la Unió Sindical de Trabajadores, la Unión Sindical de Estudiantes i Alternativa Joven. El seu òrgan d'expressió és la revista *Krisis21*, editada pel Círculo de Estudios La Emboscadura [CELE]. El MSR optà per explotar la via electoral, així participà per primer cop en les eleccions locals a Sabadell, on obtingué 195 vots, posteriorment va prendre part també en els comicis generals de 2004 (6.223 vots) i europeus de 2009 (6.009 vots). Vegeu F. Gallego, *Una patria imaginada*, p. 394-415.

¹⁹⁵⁸ Entre el 13 i el 15 d'agost de 2004 en van organitzar una a la localitat extremeña de La Jarilla, en que mig centenar de joves van participar en els diversos debats, xerrades de formació i activitats de lleure que s'hi van celebrar, com l'homenatge a Rudolf Hess, lloctinent d'Adolf Hitler, celebrat al cementiri militar alemany de Cuacos de Yuste, on reposen els cossos de 28 soldats que van lluitar a la Primera Guerra Mundial i 154 més morts durant la Segona Guerra Mundial. Dins dels ponents convidats a aquestes jornades hi havia l'esmentat Juan Antonio Llopart Senent, secretari general del MSR, qui va oferir una xerrada informativa sobre aquest partit.

¹⁹⁵⁹ Pràctica habitual en els darrers anys en l'escena rapada neonazi per evitar donar a conèixer amb antelació el lloc on es durà a terme l'actuació i evitar d'aquesta manera possibles boicots per part de grups contraris i la presència dels cossos i forces de seguretat de l'Estat. Només es facilita un correu electrònic a través del qual es gestiona la venda d'entrades i s'informa de la ubicació definitiva de l'acte.

Des de la seva creació a finals de la dècada dels noranta, BHE va promoure diversos recitals musicals arreu de la geografia espanyola¹⁹⁶⁰, “en cuyo desarrollo se incitaba a la xenofobia, el racismo, el antisemitismo y la violencia extrema, captando de ese modo a nuevos seguidores”¹⁹⁶¹ i es fidelitzava als membres del grup, “en estos conciertos [...] se desplegaba una perfecta mercadotecnia a base de camisetas, pasquines, libros, banderas y discos compactos de contenido neonazi y antisemita. Los beneficios de esas ventas también iban a parar a las arcas de la organización, que tenía su sede en la zona norte de la Comunidad de Madrid, San Sebastián de los Reyes y Alcobendas, básicamente”.¹⁹⁶² Com acostuma a succeir en l'univers críptic dels rapats neonazis, aquests esdeveniments aglutinaven segons fonts policials una mitjana d'entre 300 i 500 persones procedents de diversos punts de l'Estat.

A més a més, BHE va editar el seu propi butlletí de títol homònim, tal i com fan des de la seva creació els pioners britànics. La seva secció femenina també impulsà l'eixida d'una publicació pròpia titulada *Edelweiss*, que comptava amb una adreça de contacte ubicada a Burgos.¹⁹⁶³

A finals d'abril de 2005 la Guàrdia Civil va dur a terme l'anomenada *Operación Espada*.¹⁹⁶⁴ En la mateixa es realitzaren 19 escorcolls domiciliaris i foren detingudes 21 persones, d'edats compreses entre els 17 i els 34 anys, relacionades amb Blood & Honour Espanya.¹⁹⁶⁵ Segons els experts policials els arrestats constituïen el “nucli dur” de l'organització.¹⁹⁶⁶

Cinc detinguts, suposats caps de la trama, ingressaren a la presó per ordre de la jutgessa de guàrdia, mentre la resta va quedar en llibertat amb càrrecs. Se'ls imputaren delictes contra “los derechos y libertades fundamentales, apología del genocidio, tenencia y tráfico de armas y asociación ilícita”.¹⁹⁶⁷ Segons les mateixes fonts oficials es van intervenir “armas, dos pistolas del calibre 6'35, puñales, puños metálicos, además de diverso material documental”.¹⁹⁶⁸

En opinió dels investigadors, BHE mantenia certs contactes amb partits ultradretans com Alianza por la Unidad Nacional [AUN].¹⁹⁶⁹ Per aquests agents

¹⁹⁶⁰ A continuació citem alguns dels concerts auspiats per BHE, com el de celebració del IV aniversari de l'organització fet el 19 de març de 2004 a la perifèria madrilenya; el celebrat el 5 de juliol de 2004 a una localitat propera a Saragossa per commemorar l'Alzamiento Nacional del 18 de juliol de 1936 que va comptar amb l'actuació del grup italià Cívico 88 davant dues-centes persones; el del VII aniversari de BHE fet a Madrid el 24 de febrer de 2007 amb la participació dels grups Legittima Offesa d'Itàlia, HKL (Hauptkampflinie) i Words of Anger d'Alemanya i els espanyols Rienzi; o el del seu VI aniversari dut a terme a les rodalies de Madrid amb les actuacions dels saragossans Unidad Ezquerra, els italians ARMCO, Más que Palabras, els portuguesos Guarda de Honra, els txecs Ecce Moors i els espanyols Brigada Totenkopf.

¹⁹⁶¹ “La Guardia Civil desarticula una organización neonazi y detiene a 21 personas en varias provincias”, *El Mundo* (26/IV/2005).

¹⁹⁶² C. Morcillo i P. Muñoz, “La Guardia Civil detiene a 21 neonazis, núcleo duro de la rama española de Sangre y Honor”, *ABC* (27/IV/2005).

¹⁹⁶³ En aquests municipi BHE organitzà el febrer de 2003 un concert per celebrar el seu setè aniversari. Fins aleshores, els actes musicals que anualment organitzava en motiu de la seva fundació s'havien dut a terme a Saragossa i Madrid.

¹⁹⁶⁴ Vegeu J. Cantarero, *La huella de la bota*, p. 219-225.

¹⁹⁶⁵ Cinc d'ells residien a Saragossa, tretze a la Comunitat de Madrid (a localitats com Algete, San Sebastián de los Reyes, Getafe i Madrid), un a Sevilla, un a Jaén i un darrer a Burgos.

¹⁹⁶⁶ Cinc anys abans el govern alemany havia prohibit Blut und Ehre (sang i honor en alemany), la filial alemanya de l'organització. En un ampli operatiu, la policia va escorcollar una trentena de vivendes i els llocs de treballs d'alguns dels seus membres, a més d'intervenir els comptes de l'organització. Vegeu G. Cáceres, “Alemania posa fora de la llei dos grups d'ideologia nazi”, *El Periódico* (15/IX/2000). Sobre les detencions dels membres de BHE vegeu C. Morcillo i P. Muñoz, “La Guardia Civil detiene a 21 neonazis, núcleo duro de la rama española de Sangre y Honor”, *ABC* (27/IV/2005).

¹⁹⁶⁷ L. R. S., “Detenidos 21 skins del grupo neonazi Sangre y Honor en 5 provincias”, *La Razón* (27/IV/2005).

¹⁹⁶⁸ “La Guardia Civil desarticula una organización neonazi y detiene a 21 personas en varias provincias”, *El Mundo* (26/IV/2005) i “21 detinguts per pertànyer a un grup nazi”, *El Periódico* (27/IV/2005), p. 39.

¹⁹⁶⁹ “La más que firme sospecha de que les ampara un grupo político de la misma tendencia –a la mitad les ha asistido el abogado Pedro Pablo Peña, líder actual del partido fundado por Ricardo Sáenz de Ynestrillas, Alianza por la Unidad Nacional (AUN)–, y por la relevancia de sus fuentes de financiación [...] se cree que la autofinanciación es sólo una de

BHE i HSE es diferenciaven en els mètodes que utilitzaven. Els membres de BHE no efectuaven ràtzies, ni donaven rellevància al futbol, “tampoco les delata su indumentaria, es habitual que vayan de casual, ni suelen portar simbología nazi cuando participan en actos públicos”.¹⁹⁷⁰

Aquesta intervenció policial es va iniciar després que en un recital dels britànics Section 88, els alemanys Faustrecht i els catalans Estandarte 88 celebrat el 12 de febrer de 2005 a la discoteca Taj Mahal Rooms del municipi madrileny de Talamanca del Jarama, situat a 46 quilòmetres de la capital. Agents de la Benemèrita van tenir coneixement de que el grup estava “adquiriendo y vendiendo armas prohibidas”.¹⁹⁷¹ Després de l’operació, BHE va passar a actuar sota el pseudònim BrotherHood 28 (Germandat 28).¹⁹⁷² Novament van recórrer al recurs numèric per emmascarar la segona i vuitena lletra de l’alfabet, és a dir la B i l’H de Blood & Honour.¹⁹⁷³

A finals de maig de 2010 l’Audiència Provincial de Madrid jutjà als dinou membres de BHE imputats per un delictes d’associació il·lícita i tinença il·lícita d’armes.¹⁹⁷⁴ L’acusació adduïa que l’organització “promueve una doctrina antisemita y revisionista del Holocausto [...] realiza de manera activa una exaltación de la ideología neonazi e incita al odio y la discriminación contra determinados grupos por razón de su raza, condición, religión o ideología”.¹⁹⁷⁵ Com a proves es presentaren diversos enregistraments de trucades telefòniques intervingudes mitjançant el Sistema Integrat d’Interceptació Telefònica [SITEL].¹⁹⁷⁶ El 5 de juliol es feu públic el veredictes que condemnà al líder de BHE a tres anys de presó per fomentar la xenofòbia, la violència i l’odi i per la compra-venda d’armes il·legals. Catorze membres més de l’organització foren condemnats a penes d’entre sis mesos i tres anys de presó per delictes

las patas y que cuentan además con aportaciones externas de empresarios y grupos afines”, a C. Morcillo i P. Muñoz, “La Guardia Civil detiene a 21 neonazis, núcleo duro de la rama española de Sangre y Honor”, *ABC* (27/IV/2005). Per la seva banda, Peña, sucesor d’Ynestrillas al capdavant d’AUN el juliol de 2000, va ser detingut el 16 de setembre del mateix any a Madrid juntament amb altres tres ultradretans per possessió d’armes i material inflamable amb el que presumptament pretenien atemptar contra familiars d’ETA desplaçats a la capital de l’Estat. Vegeu “Detinguts quatre ultres que volien atemptar contra familiars d’etarres”, *Avui* (19/IX/2000). Altres fonts apunten però una més estreta relació d’alguns dels detinguts amb el Movimiento Social Republicano [MSR], tres dels quals van formar part de candidatures presentades pel partit a diverses circumscripcions electorals, a F. J. Barroso, “La música skin nazi aúna a los ultras”, *El País* (2/IV/2005). Vegeu també al respecte J. Cantarero, *La huella de la bota*, p. 224-225. Aquest no és l’únic cas en que s’ha associat algun cap rapat detingut amb l’MSR, l’agost de 2006 un jove ultradretà arrestat presumptament per haver protagonitzat una pallissa a un turista francès a la localitat empordanesa de l’Escala havia format part de la candidatura del MSR a les eleccions al Parlament de Catalunya el 2003. Vegeu C. Solano i M. Carrera, “Neonazis de Castellar, empresonats per la pallissa a un turista a l’Escala”, *El Punt* (23/VIII/2006), p. 25.

¹⁹⁷⁰ C. Morcillo i P. Muñoz, “La Guardia Civil detiene a 21 neonazis, núcleo duro de la rama española de Sangre y Honor”, *ABC* (27/IV/2005).

¹⁹⁷¹ Agents d’Informació, especialitzats en la lluita antiterrorista i els grups radicals extremistes, de la Comandancia de la Guàrdia Civil de Madrid van detectar a principis d’any la proliferació de venda d’armes blanques per part de membres de BHE, motiu pel qual es va iniciar una investigació que va culminar amb l’operatiu en que van ser detinguts 21 individus. En el concert esmentat els agents ja van decomissar armes prohibides que van ser dipositades a un jutjat d’Alcobendas, a més d’identificar a tots els assistents. “La Guardia Civil desarticula una organización neonazi y detiene a 21 personas en varias provincias”, *El Mundo* (26/IV/2005) i F. J. Barroso, “La música skin nazi aúna a los ultras”, *El País* (2/IV/2005).

¹⁹⁷² El número 28 fa referència a la segona i vuitena lletra de l’alfabet, B i H, els acrònims de l’organització precedent, Blood & Honour.

¹⁹⁷³ Sota la seva nova denominació el grup va seguir organitzant diversos actes, com el recital “Por un Primero de Mayo Nacional Socialista” celebrat a Saragossa el 2007 amb les actuacions dels valencians Invictos, els alemanys Kommando Skin i els italians Ultima Frontiera. El recurs d’emprar un llenguatge críptic, utilitzat inicialment a Alemanya, és usual en els cercles neonazis per defugir prohibicions i sancions, com apunten fonts policials: “En la actualidad, su lenguaje codificado está compuesto de infinidad de acrónimos y guarismos que de manera enigmática insertan en discursos, manifiestos o páginas web”, a D. Madrid i J. Murcia, *Tribus urbanas. Ritos, símbolos y costumbres*, Arcopress, Madrid, 2008, p. 153.

¹⁹⁷⁴ F. J. Barroso, “Juicio a 19 acusados de pertenecer a una banda que promueve la violencia, el racismo y el antisemitismo”, *El País* (24/IV/2010) i T. Calleja, “Aplazan el juicio de Blood and Honor por la falta de un reproductor de audio”, *El País* (25/IV/2010).

¹⁹⁷⁵ V. López, “Comienza el juicio contra 19 miembros de una banda neonazi”, *El País* (22/IV/2010). Vegeu també M. Ceberio, “La población no nos amará por ser nazis; por lo menos, que nos teman”, *El País* (27/IV/2010).

¹⁹⁷⁶ “El tribunal que juzgará al grupo Blood & Honour rechaza anular las escuchas”, *El Mundo* (25/IV/2010).

de tinença il·lícita d'armes i associació il·lícita.¹⁹⁷⁷ La sentència recollí l'obligació del cessament d'activitats i la dissolució de BHE.¹⁹⁷⁸

L'altre organització que agrupà els caps rapats espanyols fou, com hem esmentat anteriorment, Hammerskins España. Com la majoria de grupuscles neonazis rapats més ideologitzats, HSE era un grup extremadament hermètic. Focalitzà la seva activitat a Madrid i la seva rodalía, tot i tenir un cert ascendent també entre els caps rapats barcelonins. Mantingué una xarxa de contactes internacionals considerable, fruit de format part de l'anomenada Hammer Skin Nation que comptava amb filials arreu del món. HSE va editar la seva pròpia publicació, *El Martillo*, en honor al seu nom, "els skins adscrits a aquest grup no creuen en el sistema, que consideren controlat per un govern mundial sionista a l'ombra, i es malfien dels partits polítics".¹⁹⁷⁹

Com els seus oponents, centrà la major part de la seva activitat en l'organització de concerts de música RAC. Entre aquests destacà l'*Spaniard Fest*, que congregà anualment a diversos centenars de simpatitzats. Un d'aquests festivals es va celebrar el 23 de novembre de 2002, organitzat conjuntament amb Promociones 88. L'event va comptar amb la participació dels grups espanyols Reconquista, Odal, Cruzada i Reyerta, els portuguesos Legião i els alemanys Jungsturm. Tres anys abans, HSE col·laborà en el festival *Monsters of RAC*, celebrat l'1 de maig de 1999. En el mateix actuaren les bandes estatals Torquemada 1488, Batallón de Castigo, 7 Muelles i Zetme 88, els alemanys Jungsturm i els italians Gesta Bellica. Aquell mateix any, el 12 de juny, es programà a les rodalies de Toledo un recital dels conjunts espanyols Toletum i Praxis.

A principis de març de 2004 la Guàrdia Civil va arrestar catorze dels membres d'HSE, d'edats compreses entre els 22 i els 38 anys,¹⁹⁸⁰ dins l'anomenada *Operación Puñal*.¹⁹⁸¹ Se'ls va imputar un delictes d'associació il·lícita i un altre de tinença il·legal d'armes. Segons la Direcció General de la Guàrdia Civil: "El grupo actuaba en partidos de fútbol, conciertos de música y campamentos en los que realizaban exaltaciones de la ideología nacionalsocialista".¹⁹⁸²

Cinc anys després de l'actuació policial es va dur a terme el judici contra els membres de HSE. Els càrrecs es basaven en les escoltes telefòniques i les declaracions del principal testimoni de càrrec, el periodista infiltrat en cercles ultradretans que actuà sota el pseudònim d'Antonio Salas.¹⁹⁸³ Finalment, el 24

¹⁹⁷⁷ Quatre dels dinou joves acusats foren absolts després que el tribunal no els considerés membres actius de BHE.

¹⁹⁷⁸ El conjunt de penes imposades fou inferior a les demandades per la fiscalia i l'acusació particular, exercida pel Movimiento Contra la Intolerancia, que ascendien a cinc anys per cadascun dels inculpats. Vegeu "El líder de la organización nazi Blood and Honour, condenado a tres años de cárcel", *El País* (5/VII/2010) i D. A., "El PP no abre expediente informativo a un miembro del grupo neonazi Blood and Honour que sigue trabajando de policía", *Elplural.com* (17/VI/2010).

¹⁹⁷⁹ O. Cortacans, "La violència que taca", *El Temps*, n. 1034 (6/IV/2004), p. 24.

¹⁹⁸⁰ Alguns dels quals ja havien estat detinguts el juny anterior per la Guàrdia Civil a Madrid com a presumptes autors d'una agressió a dos joves sud-americans a la localitat de Villaviciosa de Odón, a S. Barroso, "Tres skins catalans, detinguts en una operació contra un grup neonazi violent", *El Punt* (4/III/2004).

¹⁹⁸¹ Agents del cos armat practicaren nou detencions a Madrid, una a Barcelona, una a Malgrat de Mar, una a Sant Cugat del Vallès, una a Nàquera i una a Guadalajara. A més a més, realitzaren divuit escorcolls domiciliaris. L'actuació contra HSE fou impulsada des de la Delegació del Govern de Madrid de resultes dels "ataques racistas que hubo en la Universidad Complutense y otras localidades de Madrid. Los 14 detenidos tenían ocho armas de fuego, puñales y puños americanos", J. Duva, "10.000 ultras unidos por la xenofobia", *El País* (8/X/2006). En concret es van intervenir una pistola de calibre 6.35 mm, set pistoles detonadores, munició de 9 mm parabellum, navalles, porres rígides, defenses, bats de beisbol, matxets, destrals i altres armes blanques. Els catorze encausats van ser posats en llibertat un dia després de ser detinguts. Vegeu "Desarticulado un violento grupo neonazi tras detener a sus 14 integrantes en varias provincias", *El Mundo* (3/III/2004) i J. Cantarero, *La huella de la bota*, p. 227-231.

¹⁹⁸² "Desarticulado un violento grupo neonazi tras detener a sus 14 integrantes en varias provincias", *El Mundo* (3/III/2004).

¹⁹⁸³ J. Duva, "Manual para el perfecto neonazi", *El País* (24/VI/2009).

de juliol de 2009 l'Audiència Provincial de Madrid condemnà a tretze dels encausats per un delictes d'associació il·lícita i a penes de presó de dos a quatre anys a diversos membres de l'organització que també fou dissolta.¹⁹⁸⁴ Una condemna pionera en la història de la justícia espanyola.¹⁹⁸⁵

El llast d'animadversions personals i rivalitats esportives que havia fraccionat el sector neonazi espanyol començà a minvar a partir d'inicis del segle XXI. Això fou possible per diversos motius, com la progressiva maduresa i evolució de l'escena o l'acció de les noves generacions alienes a les picabaralles precedents. També fou un factor cabdal en l'assoliment de l'anhelada unitat d'acció del conjunt de rapats neonazis espanyols les conseqüències de les operacions policials efectuades contra BHE i HSE que provocaren la seva il·legalització.

LA TRANSICIÓ VERS L'ENQUADRAMENT: DE CAPS RAPATS A MILITANTS

La creació d'un nou grup a inicis del segle XXI, l'Asociación Combat España,¹⁹⁸⁶ afavorí la cohesió del corrent rapat neonazi unitarista que trobà la receptivitat de les diverses faccions enfrontades: “Hay que dejar de lado las rencillas personales de una vez por todas porque si todos somos nacional socialistas porque nos enfrentamos en las calles o en los foros o por partidos nuestra lucha es bien distinta el nacional socialismo no es confrontación entre hermanos, si no todo lo contrario, busca nuestra superación y la unidad del hombre blanco contra el enemigo el cual sabemos cual es en la actualidad. Ha llegado la hora de unir fuerzas”.¹⁹⁸⁷

Aquesta voluntat d'unificar l'entramat rapat espanyol fou detectada l'estiu de 2006 per les Forces de Seguretat, després que el març del mateix any es realitzés a la localitat de Pastrana (Guadalajara) un recital amb el lema “Concierto por la unidad” a la discoteca Bomer amb les actuacions dels grups Asedio y Desorden. L'objectiu final que perseguen els convocants era, “erradicar la violencia gratuita, para evitar seguir siendo detectados y fichados por la policía. La mayoría de los 'cabezas rapadas' tienen antecedentes penales y quieren liberarse de la presión policial. Además, defienden la necesidad de desvincularse del mundo del fútbol y comprometerse con el ideal nacionalsocialista”.¹⁹⁸⁸ Tot i el desig per coordinar-se manifestat pels diversos col·lectius neonazis implicats, segons fonts policials, aquests “no llegarán a

¹⁹⁸⁴ Vegeu un extracte de la sentència a J. Cantarero, *La huella de la bota*, p. 228-231. Vegeu també “El presunto jefe de la banda dice que Hammerskin es un grupo de amigos”, *El Mundo* (16/VI/2009).

¹⁹⁸⁵ “Primera condena contra un grup neonazi a l'Estat espanyol per associació il·lícita”, *El Punt* (25/VII/2009) p. 18; A. Berdié, “Primera condena en España contra un grupo neonazi por asociación ilícita”, *El País* (24/VII/2009) i “Primera condena por asociación ilícita a 15 neonazis”, *Europa Press* (24/VII/2009).

¹⁹⁸⁶ Grup legalitzat com associació cultural que comptà amb diverses seccions arreu de l'Estat, a València, Santander, Madrid, Màlaga, Catalunya i Segovia entre d'altres. CE mantingué contactes i col·laboracions amb partits com FE-La Falange i Alianza Nacional [AN], no debades el president de CE fou el número 18 de la candidatura de La Falange a l'Assemblea de Madrid en les eleccions de 2007 en que aquest partit assolí el 0,09% dels vots emesos. Al líder de Combat España se l'associà amb el grupuscle Juventudes Canillejas de Madrid i els Ultras Sur, seguidors radicals del Real Madrid, vegeu “La Policía Nacional detiene a cuatro ultras involucrados en los incidentes del Bernabéu”, Nota de prensa, Policía Nacional (5/V/2002). Vegeu també D. F., “Combat España, el grupo neonazi más peligroso de España”, *20 Minutos* (29/II/2008).

¹⁹⁸⁷ Text extret de l'apartat musical del web oficial de Combat España <http://www.combatspana.org/> (consultat el 6/VI/2007).

¹⁹⁸⁸ A. Terradillos, “Los skinheads españoles buscan unificarse en una única organización”, Cadena SER (12/VI/2006).

ningún acuerdo porque todos quieren ser el jefe del grupo resultante. Y eso es imposible”.¹⁹⁸⁹

HSE, BHE, Combat España i Volksfront¹⁹⁹⁰ foren les quatre agrupacions més rellevants que convergiren amb la voluntat d'unir esforços i acabar amb el fraccionament existent fins aleshores dins la tendència rapada neonazi. A la vegada, pretenien que aquesta recuperés cert crèdit entre les organitzacions i partits d'extrema dreta estatals. Aquests foren els objectius principals que es plantejà assolir Combat España en la seua comunicat de presentació oficial:

Después del vacío que dejó BB. AA. en España surgieron nuevos grupos pero a día de hoy no queda mas que resignación. Ante tal hecho varios jóvenes deciden crear un ambicioso proyecto [...] También queremos cambiar la forma de pensar de la sociedad y de algunas de las llamadas fuerzas nacionales, los cuales a nuestro movimiento, y más concretamente, a los *skinheads*, nos han tachado de violentos y sin ideología política. Con esta plataforma, queremos la unidad de todos esos jóvenes que desencantados con dicho panorama, quieren unirse y luchar organizadamente y con fundamento político.¹⁹⁹¹

El projecte culminà el 28 d'octubre de 2006 amb l'anomenat *Concierto por la Unidad Skinhead* celebrat a una petita localitat de Guadalajara,¹⁹⁹² on actuaren Brigada Totenkopf d'Avilés, els madrilenys Asedio, els alemanys Blue Max i els anglesos Brutal Attack i Whitelaw.

A banda d'aquesta vessant activista protagonitzada per Combat España, la seva militància participà paral·lelament en un projecte polític identitari, el partit Nación y Revolución [NyR].¹⁹⁹³ Una formació que pretenia erigir-se hereva de la tradició jonsista, no endebades rememorà la figura de Ramiro Ledesma Ramos en les seves publicacions i actes, i dels valors nacional-revolucionaris propugnats en el passat per BB. AA.

Finalment, l'agost de 2008 es celebrà el Congreso por la Unidad de los Nacional Revolucionarios [CUNR] a la localitat de Villar de Olalla (Cuenca) sota el lema “La hora de la unidad”. Hi assistiren grupuscles neonazis com NyR,

¹⁹⁸⁹ J. Duva, “10.000 ultras unidos por la xenofobia”, *El País* (8/X/2006).

¹⁹⁹⁰ El Volksfront (Front Popular en alemany) és la secció espanyola de l'organització internacional homònima creada el 2005 als Estats Units, actualment implantada als estats d'Arizona, Califòrnia, Oregon, Texas i Massachusetts, a més de països com Canadà, Austràlia, Alemanya i Portugal. Es va presentar públicament mitjançant un concert celebrat l'abril del mateix any a Catalunya en que van prendre part els grups Desorden, Odal, Tercios i Retaguardia. Segons fonts policials va captar bona part de la seva militància de l'organització Blood & Honour, vegeu J. Duva, “10.000 ultras unidos por la xenofobia”, *El País* (8/X/2006) i J. L. Rodríguez Jiménez i P. Izquierdo, “Extrema derecha y discurso xenófobo”, a DD. AA., *Informe Anual 2007 sobre el racismo en el Estado español*, Icaria, Barcelona, 2007, p. 197. Sobre la seva implantació als EUA vegeu “Racist Skinhead Project” al web de l'Anti-Defamation League [ADL] http://www.adl.org/racist_skinheads/ (consultada el 22/VI/2007).

¹⁹⁹¹ Comunicat de presentació de Combat España extret del web <http://www.combatespana.org/> (consultat el 8/VI/2007).

¹⁹⁹² En les hores prèvies al recital alguns centenars de joves es van desplaçar fins al cementiri d'Aravaca de Madrid per retre homenatge a les despulles de Ramiro Ledesma Ramos, fundador de les JONS i màxim referent espanyol del corrent “nacional-revolucionari”.

¹⁹⁹³ El nou partit inicià la seva activitat pública a inicis de 2006 amb un acte celebrat al cementiri de l'Almudena de Madrid l'11 de febrer en memòria dels caiguts per Europa. D'aleshores ençà començà una activitat prolífica de publicitat social del seu missatge, centrat en la proclama “España, República Social y Socialismo”. Participà en diverses manifestacions i convocà actes conjunts amb altres organitzacions, com Alianza Nacional [AN], FE-La Falange o Combat España [CE]. NyR va presentar candidatures pròpies a les eleccions al Senat celebrades el març de 2008 a circumscripcions com Madrid, Barcelona, Santander, La Rioja, Navarra, Càceres Cuenca, Murcia, Cádiz i Almeria. A més NyR va impulsar la celebració del *Congreso por la Unidad de los Nacional Revolucionarios* [CUNR], que comportà la legalització del partit polític Movimiento Patriota Socialista [MPS] en el registre del Ministeri de l'Interior, organització que pretén aglutinar els diversos corrents “nacional-revolucionaris” existents a l'Estat i al qual s'adheriren entitats i grups com Combat España, l'Asociación de Deporte y Naturaleza EDENIA, Asociación Garras Blancas, Asociación Cultural Tornasol, Resistencia Cosladeña o l'Asociación Acción Canillejas, la branca juvenil de CE que s'acabà integrant al MPS. Vegeu J. Ossorio, “Dos manifestaciones ultraderechistas recorrerán la capital este puente”, *El Mundo* (30/IV/2008) i “Cientos de ultraderechistas se manifiestan en Madrid por los derechos de los trabajadores”, *El Mundo* (02/VI/2008).

organització d'àmbit estatal, Acción Canillejas de Madrid, Garras Blancas de Ciudad Real o Cartagena NR d'aquesta localitat murciana que participaren en les negociacions per crear un front comú que aglutines a tota la militància "nacional-revolucionària". Com a resultat de la concreció d'aquest procés, a finals d'aquell any Combat España es va dissoldre oficialment per integrar-se en l'anomenat Movimiento Patriota Socialista [MPS],¹⁹⁹⁴ partit polític constituït el 29 de setembre de 2008 per diverses organitzacions, entre les que figurava NyR.¹⁹⁹⁵ A inicis d'octubre de 2009 la seva militància passà a formar part del MSR.¹⁹⁹⁶

Paral·lelament, altres formacions polítiques d'extrema dreta com Alianza Nacional [AN] exerciren de pol d'atracció dels nuclis de caps rapats. Amb seu a València, AN aglutinà d'ençà el 2005 un nombre considerable de caps rapats residents al País Valencià.¹⁹⁹⁷ El seu missatge radical "nacional-revolucionari" fou assumit per les bandes rapades que convertiren AN en el seu referent ideològic.¹⁹⁹⁸

Més enllà de la filiació testimonial dels diversos grupuscles de caps rapats a aquest conjunt d'organitzacions (MSR, AN o DNJ, la secció juvenil de Democracia Nacional), els rapats espanyols continuaren actuant de manera autònoma. S'agruparen en petites agregacions que operaren de forma independent i espontània seguint uns paràmetres d'actuació similars. Entre els múltiples grupuscles existents podem citar bandes com Brazo Armado Skin-Head d'Algete [BASA] o Resistencia Skin de Paracuellos [RPS] de Paracuellos del Jarama.¹⁹⁹⁹ Altres grups inconnexos d'activistes neonazis foren el Frente

¹⁹⁹⁴ El 2009 prop d'una trentena dels seus militants protagonitzaren un intent de boicot a un acte organitzat per Democracia Nacional [DN], partit d'extrema dreta amb el que rivalitzaren en la cursa per assolir l'hegemonia de l'entremat ultradretà a l'Estat. Celebrat a l'Hotel Gran Velázquez de Madrid, l'acte comptà amb la presència de l'italià Roberto Fiore en representació del grup Forza Nuova. Mentrestant, a les portes de l'hotel es produí una batussa entre els membres de seguretat de DN i els afiliats del MPS que pretenien accedir a l'espai on es desenvolupava l'acte per boicotejar-lo. Vegeu E. G. Sevillano, "Dos grupos de extrema derecha se enfrentan en el centro de Madrid", *El País* (21/XI/2009); T. G. Rivas, "Veintiocho detenidos en una pelea entre ultraderechistas", *ABC* (22/XI/2009); "La ultraderecha se enfrenta en el centro de Madrid", *Público* (22/XI/2009) i E. G. S., "28 detenidos tras una trifulca entre ultras", *El País* (22/XI/2009).

¹⁹⁹⁵ Tot i la seva reduïda militància el MPS aconseguí cert ressó mediàtic arran de les seves exhibicions públiques, com la marxa que sota el lema "La crisis que sufre el obrero que la paguen los banqueros" convocà al barri de Vallecas (Madrid) el 28 de març de 2009 que comptà amb l'assistència de dos centenars de manifestants que cridaren consignes com "La inmigración destruye mi nación". Vegeu P. Álvarez, "Violencia radical en Vallecas", *El País* (29/III/2009); "Mestre expedienta al grupo ultra que convocó la marcha del sábado", *El Mundo* (31/III/2009) i M. J. Álvarez, "Multan a un grupo ultra por variar el recorrido de su protesta en Vallecas", *ABC* (3/IV/2009).

¹⁹⁹⁶ Com exposà en un comunicat oficial: "El MPS deja de tener una vida autónoma como tal, y por lo tanto cesa en sus actividades para aportar sus militantes, medios, experiencia, ideas y proyectos, a la construcción del partido de los nacionalrevolucionarios españoles: el Movimiento Social Republicano", extret del web <http://web.movimientopatriotasocialista.es/> (consultat el 15/X/2009). Anteriorment alguns caps rapats neonazis ja havien col·laborat activament amb el MSR. El 2004 en motiu de les eleccions generals, disset membres de Blood & Honour España figuraren en les llistes que presentà aquest partit en diverses circumscripcions arreu de l'Estat. De fet, el 2005 la secció madrilenya del MSR arribà a compartir seu amb BHE a la localitat de San Sebastián de los Reyes. Vegeu J. Duva, "10.000 ultra unidos por la xenofobia", *El País* (8/X/2006); "Blood & Honour pidió formación política a un partido ultraderechista", *El Mundo* (7/VI/2010) i T. Calleja, "17 neonazis de Blood & Honour fueron en las listas a las generales", *El País* (1/06/2010).

¹⁹⁹⁷ La seu a València d'AN es trobava al número 69 de l'avinguda Tres Creus. El local fou escorcollat el 2005 dins el marc de l'Operació Pànzer que serví per desarticlar el FAS. Posteriorment fou la seu de Pensamiento y Acción Ecologista [PAE], el grup hereu d'AN, i de la secció valenciana del MSR. Vegeu "EU exige que se prohíba el acto de un grupo ultra", *Levante* (11/IX/2009).

¹⁹⁹⁸ Alguns d'aquests caps rapats militants d'AN protagonitzaren agressions com l'ocorreguda el 9 d'octubre de 2006 al Passeig de l'Alameda de València contra un grup de joves. Vegeu R. L. i J. M. R., "Detenidos 12 cabezas rapadas tras herir con navajas y cadenas a 14 jóvenes que practicaban botellón", *Levante* (9/X/2006) i L. Garrido, "12 skins apesados tras una pelea en el centro de Valencia", *El País* (09/X/2006).

¹⁹⁹⁹ Ambdós grups foren desarticulats el febrer de 2006 per la Guàrdia Civil arran de l'Operació Radar en que foren detingudes tretze persones, d'entre 18 i 24 anys, "por su implicación en diversas reyertas y agresiones. Se les acusa de delitos de asociación ilícita y lesiones y de atentar contra los derechos y libertades fundamentales". Vegeu "Desarticuladas dos bandas de skinheads nazis en Algete y Paracuellos", *La Razón* (28/III/2007).

Joven Obrero [FJO],²⁰⁰⁰ Fuerza Aria Barcelona, Viking Llobregat, Odal Crew de Màlaga o les bandes rapades neonazis de Manlleu i Tàrrrega entre d'altres. Tots ells eren integrats per menys d'una vintena individus que mantenen relacions d'amistat entre ells (companys d'escola o coneixences del barri) i s'interrelacionaren amb altres grups similars mitjançant la xarxa telemàtica. Internet possibilità així la interconnexió d'aquestes cèl·lules neonazis escampades arreu de la geografia estatal que col·laboraren esporàdicament amb les agrupacions ultradretanes i "nacional-revolucionàries" en l'organització de manifestacions i concerts. D'aquesta manera, tot i mantenir contactes puntuals atesa la convergència ideològica existent, públicament els partits polítics van poder marcar distàncies respecte les bandes de caps rapats. Un allunyament aparent ja que la manca de militància els obligà a apropar-se als rapats neonazis, els únics que es mostraren receptius a les seves proclames. En tot cas, els rapats espanyols no van reeixir en formar un partit significatiu i la tendència a la dispersió i l'autonomia ha perdurat fins avui.

UN NEONAZISME NOU I ATOMITZAT

Hem constatat com les bandes primícies de caps rapats neonazis emergiren a Barcelona i Madrid. Públicament, els seus integrants ostentaren símbols ultraespanyolistes propers al franquisme. La profusió de banderes espanyoles preconstitucionals, d'iconografia falangista i altres elements estètics manllevats del règim dictatorial es barrejà amb esvàstiques i demés simbologia nacionalsocialista que fins llavors només havia vindicat l'entitat neonazi CEDADE, l'única organització espanyola d'aquest espectre ideològic en actiu rellevant fins a la seva dissolució oficial l'octubre de 1993.²⁰⁰¹ Aleshores, els caps rapats esdevingueren el referent neonazi públic més visible arreu de l'Estat. Arran de l'eclosió del seu protagonisme mediàtic a inicis dels anys noranta, aquests ocuparen un espai polític. Així els caps rapats conformaren uns improvisats escamots d'extrema dreta. Tanmateix, els partits d'ultradreta tradicionals –com en el seu moment havia fet CEDADE– defugiren enquadrar als caps rapats pels seus vincles amb l'ideari racista i els actes de violència que protagonitzaven. Així les forces ultradretanes refusaren mantenir públicament lligams orgànics amb els nous neonazis.

La irrupció d'aquests joves rapats comportà la publicació d'un seguit d'emblemes i símbols fins aleshores poc comuns, com l'esvàstica o les runes nòrdiques. Això, afavorí la renovació, si més no en el pla estètic, de la ultradreta autòctona inserida en una etapa de recessió a nivell polític i social. Un ocàs que obeí a diversos factors, des de l'envelliment de les seves bases, ancorades en la nostàlgia franquista, com la dissolució el novembre de 1982

²⁰⁰⁰ Creat el 2002 per una vintena de joves residents al Baix Llobregat. Es va legalitzar com associació cultural amb el número 30.231 en el registre d'associacions del govern català i també en el llistat de sindicats de l'Ajuntament de Gavà, fet que els va permetre gaudir d'alguna subvenció institucional. Es vinculà als seus membres amb diverses agressions comeses a localitats com Viladecans, Molins de Rei, Gavà o Sant Feliu de Llobregat. Vegeu À. Romaguera, "La violència feixista s'estén al llarg i ample del territori català", *El Triangle*, n. 746 (26/IX/2005), p. 3-4 i À. Romaguera, "Neonazis amb segell legal", *El Triangle*, n. 733 (30/VI/2005), p. 13.

²⁰⁰¹ Si bé CEDADE no fou la única organització neonazi espanyola existent si que era la que comptava amb una trajectòria més dilatada d'ençà la seva creació el 22 d'agost de 1965. Altres grups contemporanis a CEDADE foren el Partido Español Nacional Socialista [PENS] creat el 1968 a Barcelona per Fernando Poveda, sobre la seva activitat vegeu X. Casals, *Neonazis en España*, p. 97-116. Sobre CEDADE vegeu la tesi doctoral d'aquest mateix autor X. Casals, *Neonazisme a Espanya, 1966-1992*, tesi doctoral, Barcelona, 1993, p. 37-376.

del principal referent polític de l'extrema dreta tradicional, Fuerza Nueva,²⁰⁰² després del fallit Cop d'estat dut a terme el 23 de febrer de 1981.²⁰⁰³

L'aparició dels caps rapats neofeixistes suposà un trencament vers aquest passat. Més enllà de la seva imatge transgressora, aportaren un missatge més visceral i directa. El seu discurs inclogué temes com el racisme o la immigració, fins aleshores poc habituals en els cercles ultradretans.²⁰⁰⁴ Aquesta fou una de les majors aportacions ideològiques dels caps rapats a l'extrema dreta espanyola i comportà el trencament amb els referents precedents. Aquestes possibilitaren que el seu discurs radical assolís quotes de popularitat inèdites i aconseguís un altaveu públic gràcies a la cobertura informativa dels mitjans de comunicació. Per Casals la seva irrupció no respon a cap dinàmica pròpia, sinó a un reflex d'un procés d'homogeneïtzació ideològica respecte la resta del moviment neonazi internacional. Segons aquest historiador, com a conseqüència d'aquest procés, l'especificitat del neonazisme espanyol es diluí progressivament fins desaparèixer.²⁰⁰⁵

En l'àmbit estrictament estilístic, els primers rapats ultres suposaren tota una novetat. El 1985 els primers "calvos fachas", com se'ls va conèixer en aquella època, començaren a ser visibles a les grans urbs. S'agruparen en bandes que operaven, segons la revista llibertària basca *Ekintza Zuzena*, "de manera autònoma con grandes altibajos a nivel práctico y escasa conexión entre ellas".²⁰⁰⁶

Assoliren certa notorietat com a resultat de les accions violentes que protagonitzaren. Emparaven les pallisses, agressions i altres actes vandàlics²⁰⁰⁷ sota una ideologia²⁰⁰⁸ que amalgamava patriotisme espanyolista exacerbada associat a un difós nacionalsocialisme. Una doctrina que es reduïa a simples lemes d'actuació²⁰⁰⁹ i fou definida per Xavier Casals com la "perifèria de la política". Per a Casals les accions de les bandes rapades neonazis més que vincular-les a l'activitat política cal inserir-les en el que encertadament anomena "perifèria" de la política, "una área de difícil definición, donde convergen lo que podríamos designar como lumpenpolítica –la actuación de grupúsculos y siglas de entidad minúscula–, la marginalidad juvenil (el mundo

²⁰⁰² Sobre el declivi de l'anomenat *búnker* franquista, terme encunyat per l'oposició clandestina vegeu X. Casals, *La Tentación neofascista en España*, Plaza & Janés, Barcelona, 1998, p. 48-59; J. L. Rodríguez Jiménez, *Reaccionarios y golpistas. La extrema derecha en España: del tardo franquismo a la consolidación de la democracia*, CSIC, Madrid, 1994, p. 251-270 i del mateix autor, *La extrema derecha española en el siglo XX*, Alianza editorial, Madrid, 1997, p. 438-462.

²⁰⁰³ Les dues vies de creixement que va explorar la ultradreta estatal van fer fallida, tant l'electoral amb l'ocàs de Piñar; la de "l'estratègia de la tensió", duta a terme per grups paramilitars violents i, en darrer lloc, la colpista personificada en el tinent coronel Tejero.

²⁰⁰⁴ Fins aleshores l'extrema dreta de tall tradicional no s'havia interessat per abordar la immigració com a argument discursiu atesa la seva vessant ultracatólica. Com va manifestar Blas Piñar: "Para nosotros, que tenemos un concepto cristiano y trascendente de la vida, todos los hombres son iguales", vegeu "Blas Piñar pide protección contra los violentos", *El Observador* (17/XI/1991), p. 10.

²⁰⁰⁵ X. Casals, *Neonazis en España*, p. 293.

²⁰⁰⁶ "Rapados neonazis. Sombras de odio y vergüenza", *Ekintza Zuzena*, n. 11 (1992), p. 17.

²⁰⁰⁷ Aquests caps rapats es convertiren en les noves forces de xoc de la ultradreta estatal, prenent el relleu de precedents grups activistes neofeixistes com Defensa Universitaria [DU] (precursora dels Guerrilleros de Cristo Rey), el Frente Nacional de la Juventud [FNJ] o el Partido Español Nacional Socialista [PENS].

²⁰⁰⁸ Segons l'historiador Xavier Casals la politització d'aquests grups "es limitada y se produce sobre todo por ósmosis, a través prioritariamente de la música, pero también mediante consignas de hinchas, pintadas callejeras", a X. Casals, "Skinheads: los tópicos", *El País* (26/IX/2003), p. 2-3.

²⁰⁰⁹ Al respecte són simptomàtics casos com el del jove cap rapat detingut a Barcelona a inicis de la dècada dels noranta, involucrat en altercats de signe ultradretà, que en ser interrogat per agents policials declarà que Rudolf Hess, lloctinent d'Adolf Hitler mort a la presó d'Spandau el 17 d'agost de 1987, era un futbolista del Bayern de Munich, "Un estudio del Gobierno Civil identifica trece tribus urbanas en Barcelona", *La Vanguardia* (27/III/1993), p. 29; o el d'un dels encausats per la mort d'un transvestit a Barcelona l'octubre de 1991 durant el judici va declarar que Hitler era un filòsof alemany, a B. Cia, "Varios skins acusados de matar a un travestido en Barcelona reconocen que lo patearon", *El País* (1/VI/1994).

de enfrentamientos y rivalidades entre hinchas rivales y bandas juveniles) y la violencia gratuita”.²⁰¹⁰ Tot plegat no anava més enllà de la reproducció d’eslògans, l’ús d’un llenguatge groller i l’exhibició ostentosa de simbologia,²⁰¹¹ “consignes bàsiques i una deficient estructuració ideològica”.²⁰¹² Segons el també historiador Rodríguez Jiménez, aquests rapats d’extrema dreta: “En la mayor parte de los casos carecen de formación ideológica pero exhiben insignias nazis porque este tipo de distintivos se ha consolidado a nivel internacional como simbología de rechazo al sistema democrático y además causa miedo, uno de los objetivos prioritarios de los cabezas rapadas, en razón de su identificación con el nazismo”.²⁰¹³

Un pòsit de radicalitat que reafirmà el sentit identitari que aquests joves cercaven en la vessant política de l’estil. Al mateix, hi arribaren més per osmosi que per militància,²⁰¹⁴ ocupant “el vacío que han dejado los grupos neofascistas de carácter escuadrista de los años setenta, los cuales se enfrentaban en las calles a la extrema izquierda o –en Cataluña– al independentismo”.²⁰¹⁵

En els primers anys de vertebració del sector neonazi, aquest comulgà amb l’extrema dreta estatal iconogràfica i simbòlicament, però no a nivell orgànic. Defugí qualsevol tipus d’enquadrament i militància activa en els partits ultradretans. Casals associa aquesta manca d’adscripció en partits i organitzacions polítiques als canals d’adhesió al neonazisme usats pels caps rapats espanyols: la lectura de *fanzines*, la difusió internacional de la música racista i els lligams amb els grups de seguidors radicals dels clubs de futbol.²⁰¹⁶ Aquests darrers, per la seva banda, decidiren desmarcar-se públicament de les accions violentes comeses per les bandes de caps rapats neonazis. El motiu d’aquesta desvinculació fou la por a que malmetessin la seva imatge atesa l’alarma social generada al seu voltant. D’aquesta forma, José Luis Cillero, responsable nacional del departament de joventut del Frente Nacional [FN] el 1992 evidencià així aquesta postura: “Nosotros no somos nazis ni lo hemos sido jamás. Tampoco tenemos nada que ver con los *skins* porque en el Frente Nacional no entra qualsevol”.²⁰¹⁷ Segons Casals, les bandes rapades neonazis configuraven un contingent heterogeni, “poco dispuesto a ser aglutinado bajo formaciones políticas que exijan disciplina y obediencia a unos líderes no emanados de sus propias filas”.²⁰¹⁸

Al seu torn, els caps rapats neofeixistes feren gala d’un radicalisme ideològic i crític amb la ultradreta neofranquista. Quelcom constatable en el següent fragment extret de la revista *Corrosión. Hojas de combate de la Juventud Nacional Revolucionaria* editada per les JNR:

Cómo nos jode que los fachas nos crean afines ideológicamente por que nosotros estamos contra el circo progre de los rojos o contra la

²⁰¹⁰ X. Casals, *Neonazis en España*, p. 269.

²⁰¹¹ Al respecte ens sembla interessant la hipòtesi apuntada per Casals al voltant del paper que interpretarien simbòlicament els rapats ultradretans com a simples caricatures dels esquadrists nazis alemanys: “¿No es un intento de recrear el nazismo desde un discurso simplificado al nivel de la consigna elemental y una práctica política reducida a las agresiones callejeras violentas? ¿Es el *skinhead* neonazi, como se reclama, el sucesor de los combatientes del Reich, o una caricatura, como parecen refelejar su discurso e imagen?”, a X. Casals, *Íbidem*, p. 276-277.

²⁰¹² M. Pérez, “La ultradreta aflora a Catalunya”, *El Punt* (19/VI/2005), p. 20.

²⁰¹³ J. L. Rodríguez Jiménez, *¿Nuevos fascismos? Extrema derecha y neofascismo en Europa y Estados Unidos*, Península, Barcelona, 1998, p. 313.

²⁰¹⁴ X. Casals, *Neonazis en España*, p. 272.

²⁰¹⁵ *Íbidem*, p. 274.

²⁰¹⁶ *Id.*, p. 269.

²⁰¹⁷ J. Sebastià, “Capital de la ultradreta”, *El Temps*, n. 404 (16/III/1992), p. 19.

²⁰¹⁸ X. Casals, *Neonazis en España*, p. 285.

inmigración. Esperamos, que de una vez por todas, se den cuenta de que también estamos contra ellos.²⁰¹⁹

A mesura que el sector rapat neonazi evolucionà, s'accentuà el distanciament vers aquests partits ultradretans, visualitzat en l'eclosió de les primeres publicacions i organitzacions rapades de caire polític. Progressivament, s'allunyaren dels referents franquistes per difondre proclames manllevades de l'ideari nacionalsocialista propugnat pel nazisme alemany dels anys trenta.²⁰²⁰

L'extensió d'aquesta tendència neonazi s'accelerà a finals dels anys vuitanta. La profusió de notícies aparegudes a la premsa relacionades amb les activitats violentes dels caps rapats n'afavorí la seva expansió i assumiren un ideari explícit, com manifestà un dels seus membres: "No ens molesta que ens diguin neonazis o feixistes, perquè ho som i n'estem molt orgullosos".²⁰²¹

RAÇA I NACIÓ, LA BIFURCACIÓ ULTRAPATRIOTA

La plasmació del vessant neonazi en els cercles caps rapats no es va circumscriure únicament a l'espanyolisme. Aquest es bifurcà en dues faccions, la que advocava per una exaltació patriòtica en clau espanyolista i una altra, de menor entitat, associada als "nacionalismes perifèrics". Aquesta darrera es concretà a les darreries de la dècada dels vuitanta. Fou llavors quan aparegueren els primers nuclis de caps rapats que adoptaren postulats nacionalsocialistes i alhora es reclamaren antiespanyolistes. Una mostra més de la fragmentació en que restà immers l'entramat *skinhead* a l'Estat.

En contraposició als caps rapats espanyolistes sorgiren grupuscles neonazis pancatalanistes i *abertzales* obertament racistes. Malgrat els episodis de violència que protagonitzaren, cal relativitzar la seva dimensió atès la seva presència testimonial. Aquestes bandes de rapats ultranacionalistes associades a doctrines totalitàries de caràcter feixistitzant es gestaren, majoritàriament, en el sinus de determinats grups de seguidors radicals de futbol i foren menystinguts pels seus homòlegs espanyolistes pel seu pòsit "separatista". Una mostra d'aquest rebuig la trobem en el següent text de l'organització neonazi HSE: "En Cataluña hay un importante número de ¿*skinheads*? que se consideran a si mismos nacional-socialistas pero rechazan a España con todas sus fuerzas. Reivindican la "Nación Europea" pero sólo porque de esa forma pueden afirmar que no son españoles".²⁰²² Aquesta mena de crítiques i la vertebració d'una corrent neonazi pancatalanista no representaren, però, cap novetat en els cercles ultradretans estatals.²⁰²³

²⁰¹⁹ "¿Fachas? No, gracias", *Corrosión*, n. 15 (2003), p. 3.

²⁰²⁰ Quelcom inherent als seus homòlegs britànics com podem apreciar en les manifestacions de Jonesy, cantant del grup RAC anglès English Rose, "ser *skinhead* per nosaltres significa un estil de vida de la classe treballadora blanca, on els *skinheads* estan racialment orgullosos i volen a la seva pàtria i lluiten i defensen el que els pertany", a *Combat Rune*, n. 2 (XII/1992), p. 11.

²⁰²¹ J. M. Muñoz Rovira, "Cap rapat, l'estigma de la confusió", *Diari de Barcelona* (17/XI/1991), p. 9.

²⁰²² "Separatismo en España", extret del web Hammer Skins España, clausurat d'ençà la seva il·legalització, <http://www.hammerskins.com/hse> (consultat el 29/VIII/1999). En la mateixa línia vegeu la crítica apareguda a *Inquisición*, n. 3 (VI/1997), p. 19-20.

²⁰²³ El 1978 CEDADE ja s'havia postulat en favor d'una Europa de les ètnies, que responia a l'estructuració en clau regional exemplificada per les divisions de voluntaris europeus de les Waffen SS. El gir catalanista d'aquesta entitat neonazi fou visible en el material en llengua catalana que edità i en l'impuls que donà a la creació del Partit Nacional-Socialista Català [PNSC], liderat pel pintor Josep Anton Martí Teixidor. Des de CEDADE, fins i tot, es van vindicar figures com Macià i Prat de la Riba, a més de la concreció d'uns Països Catalans "como expresión espiritual de un mismo pueblo", a X. Casals, *Neonazis en España*, p. 143. Vegeu també "Qui som i què volem els nacionalsocialistes catalans", *CEDADE*, n. 123 (IV/1984), p. 16.

A Catalunya la difusió de l'estil *skinhead* es va veure afavorida, com hem esmentat, per l'adopció de determinats trets estètics per part dels seguidors radicals dels clubs de futbol barcelonins, agrupats en els Boixos Nois i les Brigadas Blanquiazules. Des del seu adveniment, els caps rapats d'ambdós grups pugnaren per assolir l'estatus de "veritables *skins*" vers els seus adversaris. La indivisible associació ideològica que comportava l'assumpció de la imatge *skin* per part dels brigadistes espanyolistes era el principal argument que aquests retreien als seus contraris blaugranes: "muchos de ellos simples navajeros, drogadictos o de raza gitana que llevan la cabeza rapada y lucen cruces gamadas en sus brazos en alto, deshonrando de esta forma a tan noble insignia y al no menos noble movimiento Nacional Socialista [...] relacionados con movimientos de corte separatista, anarquista y marxista".²⁰²⁴

Tot i les diferències existents pel que fa als referents simbòlics propugnats per uns i altres, els punts en comú entre els sectors espanyolista i ultracatalanista eren evidents, com s'extreu de les declaracions d'un dels integrants d'aquesta darrera facció:

Somos gente combativa, eso es. Además de la ropa y todo eso, somos orgullosos y no vamos a dejar que nadie nos pise. No creemos en la democracia y en toda esa mierda. Defenderemos nuestro territorio, nuestro barrio, nuestra ciudad y Cataluña contra lo que sea y contra los que sean.²⁰²⁵

Aquesta corrent ultranacionalista es caracteritzà per una defensa a ultrança de la catalanitat i la projecció d'un identitarisme radical d'arrel xenòfoba i excloent de rebuig a "l'estranger". Malgrat la seva escassa implantació, aquest corrent gaudí de certa visibilitat a la dècada dels noranta gràcies a l'adscripció d'alguns dels seus integrants als Boixos Nois,²⁰²⁶ "en la decoración de algunos grupos de Boixos nois, por ejemplo, caben tanto las esvásticas como las banderas independentistas".²⁰²⁷ Com explicità un dels seus líders: "Les meves idees són les correctes perquè les he raonat i no n'admeto d'altres; n'estic orgullós, encara que això sigui ser antidemòcrata, feixista".²⁰²⁸

La iconografia d'aquests neonazis catalans es significà per la profusió de senyeres barrejades amb creus cèltiques i gamades, "el símbol del poder, roig del treball i classe obrera, el blanc de la raça i el negre de la lluita a mort" sintetitzava un d'aquests rapats ultradretans. A més, no dubtà en afirmar: "Per a nosaltres la senyera és sagrada [...] un país no pot regir-se si no es defensa de les agressions externes ni manté l'orgull nacional. La gent que no cregui en això se l'hauria d'expulsar".²⁰²⁹ El seu discurs s'articulà al voltant d'un aparell simbolic que dotà a aquests joves d'una confusa ideologia neonazi-blaugrana-independentista.²⁰³⁰

A les darreries dels anys vuitanta aparegueren les primeres publicacions escrites en llengua catalana associades a aquests rapats nacionalsocialistes, com *Skinhead* a Barcelona,²⁰³¹ *Das Reich* a Manresa²⁰³² o *Blancs i catalans* a

²⁰²⁴ S. Córcoles, "Las tribus urbanas imponen su ley en la jungla del asfalto", *ABC* (20/X/1991).

²⁰²⁵ F. S. P., "Orguloso y blanco", *El País* (10/III/1991), p. 13.

²⁰²⁶ Vegeu M. Sánchez Soler, *Descenso a los fascismos*, Ediciones B, Barcelona, 1998, p. 69-70.

²⁰²⁷ A. Piñol, "Cazadores urbanos", *El País* (20/X/1991), p. 3.

²⁰²⁸ À. Romaguera i O. Cortacans, "Skins catalans: ¿Reds o Heads?", *El Temps* (25/III/1991), p. 48.

²⁰²⁹ *Ibidem*, p. 49.

²⁰³⁰ J. Abayà, "Las tribus skinheads del Vallés", *Revista del Vallés*, n. 780 (9/XI/1991), p. 11.

²⁰³¹ L'editorial del primer número del *fanzine* va explicitar quins eren els objectius de la publicació: "Hem decidit fer aquest *skinzine* com a resposta a tota la joventut estúpida, comunista, marxista-revolucionària que ens odia i ens critica

Granollers. Aquest fet suposà tota una novetat en una època en que el sector neonazi monopolitzà l'espanyolisme arreu de l'Estat. Tret d'aquest darrer,²⁰³³ aquests *fanzines* no manifestaren un marcat catalanisme. El fet de ser editats en català suposà tota una novetat respecte la resta de capçaleres existents. Per la seva banda, *Skinhead* i *Das Reich* intentaren superar les divisions ideològiques nacionalistes i les rivalitats futbolístiques entre el FC Barcelona i el RCD Espanyol bastint un front comú amb *Zyklon B*, publicació neonazi vinculada a l'espanyolisme. Els seus editors arribaren a organitzar una reunió-festa el 22 d'abril de 1989 per commemorar conjuntament l'aniversari del naixement d'Adolf Hitler i la Diada de Sant Jordi.²⁰³⁴ El projecte en comú per erigir una unitat d'acció de tots els caps rapats neonazis, però, no va reeixir, en bona part per l'accentuació a partir de 1991 dels enfrontaments entre les faccions més radicals de seguidors del RCD Espanyol i el FC Barcelona arran de l'assassinat aquell mateix any de Frederic François Rouquier, un seguidor radical del club "periquito", a mans de cinc membres dels Boixos Nois.²⁰³⁵

Fou aleshores, a inicis dels anys noranta, quan alguns d'aquests caps rapats pancatalanistes s'afiliaren a les Joventuts d'Estat Català [JEC],²⁰³⁶ la branca juvenil de l'històric partit independentista creat per Macià a la dècada dels vint del segle passat que al llarg dels anys vuitanta incorporà als membres del grup nacionalista radical Nosaltres Sols! [NS!].²⁰³⁷ Dins Estat Català [EC] aquesta secció juvenil esdevinguè sumament activa, editant diverses publicacions i realitzant campanyes de proselitisme amb profusió d'enganxada d'adhesius.

La seva visibilitat i les primeres topades amb joves adscrits a l'anomenada esquerra independentista, associada a organitzacions d'extrema esquerra, provocà certa tensió en els cercles independentistes. De les campanyes de descrèdit i el creuament d'acusacions i desqualificacions²⁰³⁸ es passà a l'enfrontament físic. La seva màxima expressió fou la ràtzia ocorreguda durant la celebració el 1996 de la diada nacionalista del Pi de les Tres Branques a

però que marxa corrent quan ens veu pel carrer, ja estem aquí, fills de la gran puta! Som *skinheads* i ho cridem ben alt", a *Skinhead*, n. 1 (1988), p. 2.

²⁰³² Publicació que combinava articles en llengua catalana i castellana, malgrat adscriure's a l'espanyolisme ultradretà.

²⁰³³ El primer número de *Blancs i Catalans*, aparegut el 1986, recollia les següents manifestacions: "Ens declarem com a nacional-catalanistes, és a dir, estimem i lluitem per allò que creiem que sempre ha estat nostre i rebutgem tot allò que va en contra de Catalunya i Europa. A la vegada, estem orgullosos de ser blancs i desitjem la unitat d'Europa des d'un punt de vista racial, històric i cultural [...] el fet de ser català, l'amor a la terra que trepitges i que t'ha vist néixer i l'orgull de ser blanc, de saber que per les teves venes corre sang europea. La teva raça i la teva nacionalitat sempre seran teves! Per tot això i per molt més... Blancs i catalans!", a "Perquè Blancs i Catalans", *Blancs i Catalans*, n. 1 (1986), p. 2.

²⁰³⁴ Vegeu l'anunci de la trobada que publicaren els *fanzines Zyklon B*, n. 4 (1989), p. 16 i *Skinhead*, n. 3 (1989), p. 12.

²⁰³⁵ Des de les pàgines de *División Barcelona* els seus redactors van ser prou explícits al respecte: "La unidad entre nosotros nunca existirá [...] Mientras hayan dos equipos en nuestra ciudad cuyos seguidores sean radicalmente tan diferentes, hablar de unidad es una chorrada [...] no se puede conseguir la unidad entre estos *Skinheads* que siempre han mantenido su lealtad por y con el RCD Español y por sus ideas consecuentes, y otros que se hacen llamar "*skins*", que han pasado etapas de su vida en las cuales han sido comunistas, separatistas, y ahora parece ser que muchos se han pasado a las ideas nacionalsocialistas españolas. Lo sentimos, pero esta gente que no es más que chusma, no puede ir pidiendo la ansiada unidad", a "¿¿Unidad??", *División Barcelona*, n. 1, p. 21.

²⁰³⁶ S. Goldberg, "El que quiera divertirse, tiene toda Barcelona", *Demà-revolta* (XII/1991), p. 8.

²⁰³⁷ Grupscle ultranacionalista de caràcter xenòfob [1980-1982] que inicià una campanya de notable impacte públic amb el lema "fora xarnegos!". Publicà el *Manifest Separatista* i dos monogràfics anomenats *Quaderns del separatisme* dedicats als "fets del 6 d'octubre de 1934" i als "fonaments científics del racisme". No confondre aquest grup amb l'agrupació nacionalista radical precedent fundada per Daniel Cardona i Civit el 1916 que s'acabà integrant a Estat Català el 1936. També s'ha de diferenciar de l'organització homònima creada el 2007 com a branca juvenil d'Unitat Nacional Catalana [UNC]. Vegeu X. Casals, *Ultracatalunya*, p. 249-265.

²⁰³⁸ Un dels lemes més emprats en la campanya de denúncia per part dels militants de l'esquerra independentista fou: "Nazis ni als Països Catalans ni enlloc". Vegeu una mostra més d'aquesta campanya en el següent fragment: "Cal no oblidar els militants i simpatitzants d'Estat Català, que tot usurpant i donant malnom a l'històric partit independentista fundat per Macià el 1922, té un programa polític racista i en el qual, socialment i moralment difereixen ben poc de les idees dels ultres espanyols. Són responsables de bona part de la violència *skin*", a F. Jordi, "Feixisme: La marea negra", *La Barricada*, n. 3 (1993).

Berga, quan prop de mig centenar de joves enmascarats, presumptament vinculats a la ultraesquerrana Plataforma per la Unitat d'Acció [PUA] carregà per sorpresa contra els membres de les JEC. Després que aquests darrers refusessin l'escomesa inicial les dotacions dels Mossos d'Esquadra presents actuaren i aconseguiren controlar la situació.²⁰³⁹ Com a resultat dels aldarulls, deu persones resultaren ferides. Aquests fets inspiraren la denominació popular de "Pi de les Tres Bronques" en record de la batussa ocorreguda aquell 1996 al Pla de Campllong.

Aquest episodi originà un decreixement progressiu d'aquest corrent neonazi catalanista, que s'esllanguí fins quedar totalment desvinculat de les joventuts d'EC. Poc després reemergí, tot i que de forma testimonial, de la mà de *skinzines* com *Under The Gods*, *Evil Face* o *Desperta Ferro*. Aquestes publicacions van prendre el relleu de les seves antecessores reivindicant una "Europa de les ètnies"²⁰⁴⁰ i difonent proclames racistes²⁰⁴¹ emmarcades dins un discurs catalanista radical inserit en la línia de Blood & Honour,²⁰⁴² no endebades els seus promotors foren els precursors de la cèl·lula barcelonina d'aquesta organització. Aquesta segona generació de rapats ultracatalanistes també restà marginal.

No fou fins a finals dels anys noranta quan aquest corrent revifà de la mà de diversos adolescents que s'agruparen al voltant d'un pancatalanisme primari. Aquests prengueren com a element identificador l'acrònim 33 ("Catalunya Catalana"),²⁰⁴³ que d'aleshores ençà s'usa per referir-se tant a aquests caps rapats com a altres joves ultranacionalistes que combregaren amb aquest ideari. Aquests números responen a la tercera lletra del alfabet i duplicats configuren el lema codificat "Catalunya Catalana". Per aquest motiu els caps rapats ultracatalanistes assumiren com a referent el número 33.

Constituïren un corrent minoritari dins l'independentisme que no assolí cap mena de transcendència tot i la profusió de proclames i iconografia manllevada del catalanisme renaixentista que exhibí.²⁰⁴⁴ Els seus integrants es

²⁰³⁹ F. González, "Un grupo de encapuchados provoca una batalla campal en la Diada del Pi de les Tres Branques", *La Vanguardia* (22/VII/1996), p. 11.

²⁰⁴⁰ Reivindicació coincident, en part, amb l'efectuada per CEDADE, coetània a l'ascens a la presidència de Pedro Varela. L'organització neonazi va impulsar, entre 1978 i 1980, la creació de l'anomenat Partit Nacionalsocialista Català [PNSC], liderat oficiosament per l'esmentat Josep Antón Martí Teixidor, el qual va apostar per recuperar la idea d'una Europa racialment unida esbossada per les SS. Emprant el català com a llengua vehicular, va explicitar "un catalanisme que fluctuava entre un tebi regionalisme i un nacionalisme pancatalà", tot i reclamar l'existència dels Països Catalans va rebutjar l'opció independentista al considerar-la un "atemptat contra la construcció de la gran Europa", vegeu X. Casals, *Ultracatalunya*, p. 237-248.

²⁰⁴¹ Com a mostra de les mateixes vegeu l'editorial que reproduïm a continuació: "Des de fa temps que havíem pensat en fer una publicació de caràcter nacional-socialista i catalana ja que encara que pertanyem a Europa i a tot el món blanc, no hem d'oblidar mai que la nostra nació Catalunya, està oprimida per un poble mestís, que malgrat haver estat blanc en els seus principis, durant els vuit segles d'invasió musulmana van conviure amb moros i es va barrejar amb ells. Mentre que Catalunya sempre havia estat la frontera entre el món blanc i el caos. La demostració d'aquest fet la veiem en que els andalusos, els extremeños, els murcians i els castellans tenen la pell molt més fosca que no pas nosaltres", a "Editorial", *Desperta Ferro*, n. 1 (1994?), p. 2.

²⁰⁴² Al respecte vegeu l'editorial del primer número d'*Evil Face*: "Ja va essent hora de despertar-se i de lluitar per la nostra alliberació [sic], tant per una Catalunya neta com per una Catalunya gran. Tot i que sabem que no som molts, hem de concienciar a la gent que el moviment nacional-socialista europeu a Catalunya sempre a d'anar lligat a Catalunya, això és obvi [...] Catalunya és terra de guerrers, de llegendes mil·lenàries, d'una llengua única i d'una gran raça, la blanca. Ho diem per que heu de sapiguer [sic] que allò que és coneix com "raça catalana" no existeix. Tots els europeus som de la mateixa sang [...] Despleguem doncs la nostra senyera i la nostra creu de St. Jordi!! Despleguem també la sagrada svàstica! Sortim al carrer orgullosos del que som i del que volem. Sieg Heil!", a "Editorial", *Evil Face*, n. 1 (1995?), p. 2.

²⁰⁴³ Vegeu D. Madrid i J. Murcia, *Tribus urbanas. Ritos, símbolos y costumbres*, Arcopress, Madrid, 2008, p. 188.

²⁰⁴⁴ Un dels símbols més profusament reproduïts és l'anomenat au fénix. Icone mitològica universal associat a la masoneria, fou adoptat pel catalanisme durant el moviment cultural conegut com la Reinaxença a la segona meitat del segle XIX. Simbolitza un ocell que mai mor reneixent de les seves pròpies cendres. El nacionalisme català l'emprà identificant-lo amb l'esperit del poble que anhela renèixer i viure en llibertat. Aparegué publicat a capçaleres de publicacions catalanistes com *La Renaixença* i, posteriorment, a inicis del segle XX a altres com *Renaixement*, adherida a la Unió Catalanista. No fou fins a la dècada dels vuitanta quan com el grupuscle ultranacionalista Nosaltres

proclamaren hereus del nacionalisme radical paramilitar propugnat anys enrera per les JEC i recuperaren el llegat del grupuscle ultranacionalista Nosaltres Sols! abans esmentat. El discurs extremista d'aquests caps rapats pancatalanistes es basà en la recuperació d'icones i referents tradicionals del nacionalisme radical, com l'au fènix o la creu de Sant Jordi, i consignes antiimmigració i lemes com "Catalunya pels catalans".²⁰⁴⁵

A la vegada, rebutjaren qualsevol mena de lligam amb l'anomenada esquerra independentista, fruit d'un visceral anticomunisme,²⁰⁴⁶ adoptant l'eslògan difós per Estat Català a la dècada dels vuitanta: "Ni dretes, ni esquerres, Catalunya".²⁰⁴⁷

Aquests adolescents ultranacionalistes convergiren virtualment en el lloc web Nova Catalunya, pàgina que agrupà a joves del Principat, majoritàriament originaris de les comarques interiors i del Baix Camp. Poc després de donar-se a conèixer a través de la xarxa Internet, mitjà que els atorgà un espai de visibilitat sobredimensionat respecte la seva veritable implantació, s'aproparen a organitzacions nacionalistes com Unitat Nacional Catalana [UNC],²⁰⁴⁸ l'extinta agrupació catalanista Força Nacionalista Catalana [FNC] i, posteriorment, la formació Identitat Catalana [IdCat].²⁰⁴⁹ Fins i tot, alguns d'aquests joves creen a Badalona el conjunt musical Nosaltres Sols!²⁰⁵⁰

El fenomen dels caps rapats ultranacionalistes no es reduí únicament a Catalunya. En altres parts de l'Estat com el País Basc també sorgiren grups similars associats a un difús nacionalisme racista que propugnava una Euskadi blanca i lliure. Les primeres notícies sobre la seva existència es

Sols! [NS!] el recuperà, vegeu l'article "El Fènix com a símbol", *Nosaltres Sols!*, n. 7 (I/1981), p. 2. Posteriorment fou assumit per Estat Català quan aquest partit absorbí a NS! i també per les JEC, la seva branca juvenil, que l'exhibiren juntament amb la creu de Sant Jordi per bastir una iconografia pròpia. Sobre el simbolisme de l'au fènix vegeu E. Ucelay-Da Cal, *El imperialismo catalán. Prat de la Ribera, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Edhasa, Barcelona, 2003, p. 282.

²⁰⁴⁵ S'oposen a tots aquells que, segons ells, "no s'integren a la realitat cultural del país", formin part de les onades migratòries peninsulars precedents o de la nova immigració extracomunitaria. La seva declaració de principis explicita un missatge ambigu: "33 no és feixisme, ni racisme, ni xenofòbia, sinó una qüestió de prioritats. No estem en contra de l'immigració sempre que aquesta no superi la capacitat que la nostra cultura té a absorbir-la sense sortir-ne malmesa. No seria just que sent la nostra cultura l'autòctona es veiés en inferioritat respecte a les altres. Creiem en una societat catalana culturalment parlant que conservi les nostres tradicions i la nostra manera de veure el món que és el que ens fa diferents de la resta de pobles". Extret del web Nova Catalunya www.novacatalunya.tk (consultat el 12/VI/2005).

²⁰⁴⁶ Vegeu l'article "Una extrema derecha catalana (2)", *Andalucía Libre* (12/IV/2005).

²⁰⁴⁷ Com es constata en la seva declaració de principis: "Pensem que la forma per arribar a aquesta independència és per mitjà d'un front patriòtic que agrupi a totes les organitzacions i tots els partits nacionalistes siguin de dretes o d'esquerres, fugint del sectarisme que ha fet tant mal a la nostra nació. Un front patriòtic que sigui capaç de despertar les simpaties de la majoria dels catalans independentment del seu origen i de la seva llengua i cultura materna. Primer l'independència i després el poble ja decidirà el seu futur, no es pot començar a construir una casa si encara no es té un terreny propi. Per això hem de desvincular tota ideologia del nacionalisme, per tal de no crear més divisions entre catalans [...] Sincerament ara no és el moment per lluitar per ideologies pasades de moda, oblidem les lluites pel poder, fora les dretes i esquerres partidistes, amunt els catalans i catalanes!". Extret del web Nova Catalunya www.novacatalunya.tk (consultat el 12/VI/2005).

²⁰⁴⁸ Aquesta agrupació nacionalista, que basa part del seu discurs en plantejaments ideològics etnicistes, adoptà com a referent l'eslogan "Catalunya catalana" i l'acrònim 33, reproduint-los en adhesius i banderes amb la creu de Sant Jordi. UNC, però, rebutjà les crítiques per utilitzar aquest acrònim fent públic el següent comunicat al seu web: "No volem una Catalunya acultural, mal anomenada multicultural, volem una Catalunya Catalana on el dret a viure en el nostre món, el català, sigui norma i costum. Som racistes? Aquesta és una de les crítiques més habituals que es fa al moviment per una Catalunya Catalana (33). NO som racistes per la senzilla raó que els catalans NO som una raça, som un poble, una nació, i els nostres trets diferencials no inclouen la raça. Qualsevol persona provingui d'on provingui pot esdevenir català si s'integra al nostre món cultural i lingüístic. Però cal una política d'immigració per evitar immigracions massives que comporten la formació de ghettos on la integració és pràcticament impossible. Som feixistes? NO, i justament el nacionalisme que defensem és el més democràtic dels existents car rebutgem les ideologies totalitàries, tant el feixisme com els seus companys de viatge, el comunisme i el nazisme. Volem la llibertat de Catalunya però també la llibertat dels catalans i cap ideologia totalitària pot prendre'ns el nostre anhel de llibertat. Tot resumint, 33 vol dir catalanitat i llibertat. 33= Catalunya Catalana", extret del web d'UNC <http://www.unitat.org> (consultat el 14/04/2005).

²⁰⁴⁹ Partit polític fundat el febrer de 2011 presidit per Xavier Pinell que pretén aglutinar l'ultracatalanisme identitarista resseguint models similars existents en altres països europeus. El seu discurs ultrapatriota d'arrel sobiranista es basa en un missatge islamòfob i antiimmigració. En les eleccions municipals de 2011 presentà una llista a L'Hospitalet de Llobregat que aconseguí 155 vots, el 0,18% del total de sufragis.

²⁰⁵⁰ Formació musical que pren el seu nom del grup ultranacionalista homònim aparegut als anys vuitanta.

remunten a 1988, quan aparegueren a Sant Sebastià grafits amb la creu cèltica²⁰⁵¹ realitzades per una colla de caps rapats seguidors de la Reial Societat, vinculats a l'Eusko Abertzale Frontea [EAF]. Aquest autoanomenat Front Patriòtic Basc, liderat per un rapat neonazi d'Irun,²⁰⁵² pretenia convertir-se en una força de xoc nacionalista "que actuaría contra gitanos y españoles".²⁰⁵³ Com rememora un *skinhead* donostiarra, la majoria del seus integrants provenien dels cercles *skins* de la capital guipuscoana:

Al principio, entre todos los 'pelaus' [...] había una relación. Entre nosotros estaban unos cuantos que llevaban cruces celtas, pero por simple estética, sin saber lo que quería decir. Parte de esta gente fue degenerando hasta hacer verdaderas barbaridades.²⁰⁵⁴

Després de la seva dissolució mitja dotzena dels seus membres formaren el grup de seguidors radicals Ipar Brigadak (Brigades del Nord), majoritàriament integrat per caps rapats. El 21 d'octubre de 1989, coincidint amb el partit Reial Societat-FC Barcelona, oficialitzaren la seva desvinculació de la Peña Mujika (l'històric grup d'animació *txuri-urdin* fundat el 1981), que abandonaren adduint la desorganització regnant en aquest grup d'animació. En els seus inicis, però, foren una agrupació d'aficionats radicals relacionada amb aquesta penya. No endebades una trentena de brigadistes, originaris de poblacions com Lasarte, Irún, Renteria o Sant Sebastià, eren ex membres de la Peña Mujika. Des de la seva creació, Ipar Brigadak esdevingué el sector més *abertzale* i procliu a la violència de l'afició realista. Des de la temporada 1989/90, en que s'eirigiren en un dels focus principals d'animació, la seva pancarta lluïa a la part baixa del gol sud d'Atotxa.²⁰⁵⁵ El seu punt de trobada era el Bar Bukowski, situat al barri d'Egia i proper a l'estadi. El material d'Ipar Brigadak contenia diversa iconografia *abertzale*, fet que va atraure a diversos joves a les seves files.

Les seves relacions amb el sector ultracatalanista dels Boixos Nois també influïren en la seva radicalització. Els caps rapats bascos emularen als catalans mostrant símbols neonazis, com la creu cèltica, barrejats amb icones nacionalistes com les ikurrins i entonant càntics xenofobs.²⁰⁵⁶ La majoria d'integrants d'Ipar Brigadak eren *skinheads*, però aviat dominà el grup el sector ultranacionalista i xenofob.²⁰⁵⁷ L'auge de la violència protagonitzada per una desena dels seus membres,²⁰⁵⁸ tant a Sant Sebastià com als desplaçaments

²⁰⁵¹ Emblema neofeixista emprat per primera vegada pel Partit Popular Francès [PPF] creat per Jacques Doriot i, a posteriori, popularitzat per Jeune Nation [JN]. Als anys seixanta fou utilitzat per Joven Europa i, puntualment, per alguns escamots de l'OAS i la Federació d'Estudiants Nacionalistes [FEN]. Posteriorment, la usaren altres organitzacions com les franceses Mouvement Occident, Ordre Nouveau [ON] o l'italiana Fronte della Gioventù [FdG]. A l'Estat espanyol fou utilitzada per grups com CEDADE o la secció hispana de Joven Europa dirigida per l'advocat Pedro Vallés Gómez. La creu inserida dins un cercle simbolitza el sol en marxa i la vida universal. Vegeu T. Bouzard, *La croix celtique. Histoire et symbolisme*, Editions DEFI, Boulogne, s. a.; "Un emblema para el neofascismo: La cruz celtica", *Folleto de VNR Barcelona*, p. 4-8 i Archiv der Jugendkulturen, *Reaktionäre Rebellen. Rechtsextreme Musik in Deutschland*, Archiv der Jugendkulturen, Berlin, 2001, p. 127-128. Sobre les diverses interpretacions al voltant del seu simbolisme vegeu E. Cadena, *La ofensiva neofascista*, Acervo, Barcelona, 1978, p. 315-318

²⁰⁵² Aquest jove va ser el responsable de la publicació *Leinu Berriaren Bila*. Segons els *skins* donostiarres fou "uno de los culpables de la degeneración de Ipar Brigadak (después de ser campeón de Euskadi de culturismo, se dedica a bailar bakalao en las discomierdas de moda y a trapichear con éxtasis)", a "Skins Donosti", *Shanty Town*, n. 2 (1993), p. 22.

²⁰⁵³ "Skins Donosti", *Shanty Town*, n. 2 (1993), p. 22.

²⁰⁵⁴ P. Asensio, "SHARP: Contra el racismo a ritmo de ska", *Egin* (11/XII/1992) p. 11.

²⁰⁵⁵ Informació aportada per un testimoni que vol romandre anònim.

²⁰⁵⁶ A aquests cal sumar l'exhibició de pancartes amb lemes similars, com les exposades durant la visita del Real Betis a Atotxa amb l'eslògan "*Andaluces Africanos*" o la que mostraren a l'estadi de La Romareda durant el partit que enfrontà el Real Zaragoza amb l'equip donostiarra amb la llegenda "*Euskadi saluda a África*".

²⁰⁵⁷ "Skins Donosti", *Shanty Town*, n. 2 (1993), p. 22.

²⁰⁵⁸ Com manifestaven alguns dels seus components: "No somos violentos, pero tenemos mala hostia", a "Ipar Brigadak", *Gent Culé* (2/III/1991), s. p.

del grup,²⁰⁵⁹ i l'extremisme de les seves proclames provocaren l'abandonament de la resta de components.

Ipar Brigadak restà aleshores reduït a un grupuscul altament polititzat, els anomenats *nazi-abertzales*, tot i que al grup convivien tendències ideològiques diverses. Malgrat la seva escassetat d'efectius, aquests desenvoluparen un activisme de carrer rellevant. En un reportatge publicat per la revista *Argia*²⁰⁶⁰ manifestaren: "Alguns creuen que el patriotisme és feixisme; si això és així, nosaltres som feixistes, perquè no?".²⁰⁶¹ L'article provocà, segons els *skinheads* de Sant Sebastià, que "para la gente de la calle todos los skins fueran nazis".²⁰⁶² Això desencadenà la deserció de molts dels primers *skins* de la ciutat que abandonaren l'estil farts de les accions dels brigadistes i de que els confonguessin amb neonazis, "era la época que no había un fin de semana que no llegaras a tu casa marcado o mosqueado por las ostias, la gente te insultaba, no te dejaban entrar en los bares".²⁰⁶³

Mentrestant, els rapats ultranacionalistes van difondre adhesius amb lemes com "Gora Euskal Arraza" (Visca la raça basca) a més d'editar des d'Irun el *fanzine Leinu Berriaren Bila* (A la recerca de la nova raça). A partir d'aleshores proliferaren les agressions i els grafitis racistes a la capital guipuscoana. El comportament del col·lectiu i les agressions que protagonitzaren contra membres de la Peña Mujika desencadenà la disgregació dels *skins* donostiarres i motivà que el grup d'animació realista els expulsés de l'estadi d'Atotxa.²⁰⁶⁴

Tot i la seva breu trajectòria, l'existència d'aquest grup de caps rapats motivà l'aparició a inicis de 1991 de dos nuclis SHARP al País Basc²⁰⁶⁵ que pretenien "evitar que este brote fascista se extienda por toda Euskadi".²⁰⁶⁶ Aquest grupuscle ultra, definit pels *skins* antiracistes com "individuos que, con apariencia *skinhead* y encubiertos bajo unas supuestas ideas *abertzales*, hacen clara muestra de actitudes racistas y fascistas",²⁰⁶⁷ es manifestà obertament

²⁰⁵⁹ Els enfrontaments més violents succeïren en desplaçaments com els realitzats a Bilbao o Logronyo, on es barallaren amb membres d'Herri Norte Taldea i els Komandos Castilla, ultres del Burgos CF, respectivament. En el cas dels darrers la topada es produí a la capital riojana atès que l'anterior partit disputat a l'estadi de El Plantío es va haver de repetir al camp de Las Gaunas. Vegeu "Ipar Brigadak", *Gent Culé* (2/III/1991) s. p.

²⁰⁶⁰ Vegeu les crítiques contra els autors del reportatge a "Argia", *Dr. Skinhead*, n. 1 (1990), p. 11.

²⁰⁶¹ M. Arrieta i L. Fernández, "Euskal Ultra Berriak: Arrazismoaren Pizkundea", *Argia*, n. 1293 (27/IV/1990), p. 18.

²⁰⁶² "Skins Donosti", *Shanty Town*, n. 2 (1993), p. 22.

²⁰⁶³ *Ibidem*, p. 22.

²⁰⁶⁴ Es produïren diversos enfrontaments entre membres d'ambdós col·lectius. Algunes fonts apunten com, fins i tot, es va cremar la pancarta d'Ipar Brigadak al mateix fons que el grup ocupava a l'estadi. La tensió s'accentuà quan després del partit que disputaren la Reial Societat i el FC Barcelona a Sant Sebastià els brigadistes, amb el suport d'alguns barcelonistes desplaçats, agrediren a membres de la Peña Mujika al carrer Ikatz. Aquell fet suposà el trencament definitiu de les relacions entre Ipar Brigadak i la Peña Mujika i fou l'origen dels incidents en que radicals bilbains d'HNT i Abertzale Sur, juntament amb membres de la pròpia Peña Mujika, s'enfrontaren a la finalització del derbi basc el 24 de novembre de 1990 amb els brigadistes al passeig de Zurriola, prop del cèntric Casino Kursaal de la capital guipuscoana. Com a resultat de les batusses, un dels caps visibles d'Ipar Brigadak fou hospitalitzat amb ferides al cap. Un altre element que afavorí la dissolució d'Ipar Brigadak fou la bel·ligerància de l'esquerra *abertzale* vers els components del grup, els quals finalment abandonaren l'estadi. També hi influïren les diverses causes judicials que acumularen els seus integrants. La majoria dels seus components abandonà l'estètica *skin* i freqüentà els ambients discotequers i consumí drogues de disseny. El 2003 a l'estadi d'Anoeta va aparèixer un grup de seguidors radicals anomenat Excalibur integrat per ex brigadistes. La seva pancarta es va exhibir al fons contrari al que ocupa la Peña Mujika tan sols dos partits.

²⁰⁶⁵ Gairebé en paral·lel sorgiren, d'una banda SHARP-Euskadi impulsat per diversos col·lectius de Vitòria, Bilbao i Pamplona (com els *fanzines Kaskamotzak* de la capital biscaïna, *Black & White* de Pamplona i l'*Skazine Nite Club* de Vitòria, a més del Jamaican Music Fan Club amb seu a Bilbao, la Donostia Rude Boys Society i el conjunt musical vitorià Little Feet & The Prenatals) i una autoanomenada secció SHARP-Donostialdea a la capital guipuscoana promoguda per una dotzena d'*skinheads* donostiarres desencisats pel gir ideològic que havia pres Ipar Brigadak.

²⁰⁶⁶ Full volant editat per SHARP-Euskadi, s. a. i s. p.

²⁰⁶⁷ Com s'exposa al mateix pamflet: "Esto, que puede parecerle sorprendente a más de uno, no lo es tanto sabiendo que en Cataluña también han surgido estos nazis independentistas pero en mayor número, por lo que las palizas indiscriminadas a todo aquel que no piense como ellos están a la orden del día", a *Boletín informativo SHARP-Euskadi*, n. 1 (1991?), s. p.

contrari a la immigració. Aquest rebuig vers els “gitanos y españoles” l’explicitaren en grafitis racistes i xenòfobs contra els immigrants andalusos i castellans i en consignes com “ETA Ijitoak akatu” (ETA carregat als gitanos). Al respecte, un dels seus integrants declarà: “Jo agafo a un espanyol, l’apallisso i no m’importa dir-ho. S’ha d’estar orgullós”.²⁰⁶⁸ El grup arribà a aglutinar prop d’un centenar de joves en una manifestació que va recórrer el barri de Gros, situat a l’extrem oriental de la capital guipuscoana, darrera una pancarta amb la llegenda “Andaluces= Africanos ¡Fuera de Euskadi!”²⁰⁶⁹

Els integrants d’aquesta banda de caps rapats foren membres de la segona generació *skin* apareguda a Sant Sebastià a meitats dels anys vuitanta, tot i que també hi havia joves residents a Vitòria. Com recorda un *skinhead* veterà: “Entonces en Donosti veías que había un grupillo de gente que eran chungos. Pensabas ‘no es lo que a mí me gusta y lo que yo tenía entendido que esto debería ser’. Era gente más joven que yo y no tenía relación. Lo veías con preocupación [...] *Txoped* era de esos que decía ‘yo soy pelado, me gusta la música y no me hables de más’ [...] Había desconocimiento y se metía todo en el mismo saco por culpa de esa gente que había surgido en Donosti. A 2 ó 3 vagabundos ya les pegaron una paliza [...] Eran nazis pero nacionalistas también: ‘euskal arraza’, ‘euskal odola’ etc... Independentistas pero a saco de derechas. Una mezcla de todo pero trasladado a Euskadi”.²⁰⁷⁰ Sobre els seus orígens, un *skin* d’Hernani apunta: “A finales de los 80 surgió Ipar Brigadak en las gradas de Atotxa, grupo netamente *skinhead* [...] en aquella época el número de *skinheads* era bastante grande, y después de aquello, descendió. Surgieron grupúsculos neonazis, y protagonizaron alguna aparición en prensa inclusive con el apaleamiento a tres magrebis en la estación de ferrocarril de Atotxa. Se que hubo más de un altercado. He incluso en aquellos años, en las gradas... Los derbies con el Athletic eran buen motivo para las ostias”.²⁰⁷¹

El grup més bel·ligerant, segons els membres de SHARP-Donostialdea, el formaven una desena de joves, “en su mayoría dieciochoañeros [...] Dirigidos por un cabecilla que comulga con la ideología nazi y defiende la ‘euskal arraza’ [...] el resto del grupo no tiene ideas políticas claras y se han unido en torno a la práctica de la violencia y una estética llena de símbolos, como las cruces célticas y gamadas [...] Es una minoría cuya única diversión es la violencia”.²⁰⁷² Les seves accions provocaren que la majoria de locals de lleure els neguessin

²⁰⁶⁸ M. Arrieta i L. Fernández, “Euskal Ultra Berriak: Arrazismoaren Pizkundea”, *Argia*, n. 1293 (27/V/1990), p. 19.

²⁰⁶⁹ Als carrers d’aquest districte de Sant Sebastià aparegueren adhesius amb lemes com “¡Ni asiático ni africano es tu hermano!” signats per NSDAP-AO, la secció del partit nazi establerta a Nebraska (Estats Units). Vegeu X. Casals, *Ultrapatriotas*, p. 175-178 i *SHARP Donostialdea. Boletín Informativo* (1993), p. 8.

²⁰⁷⁰ Els lemes que cita el testimoni signifiquen “raça basca” i “sang basca”, a “Julius. Brigadas del Norte. Ipar Haizea”, *Zarata*, n. 4 (2008), p. 51.

²⁰⁷¹ Entrevista a *Pepino*, component dels conjunts musicals bascos Orreaga 778 i Afofia (19/VI/2007). El testimoni fa referència a l’agressió duta a terme la matinada del dissabte 16 de novembre de 1991 per una desena de caps rapats contra tres joves nord-africans a l’estació de tren El Norte de Sant Sebastià. Una de les víctimes, l’argelí de 29 anys Djamel Nedjadi, va haver de ser ingressat a l’Hospital Nuestra Señora de Aranzazu de la capital guipuscoana al presentar diverses costelles fracturades i policonfusions. Els atacants foren detinguts posteriorment per agents de la Policia Municipal però, poc després, foren alliberats per manca de proves. Dies més tard, uns autoanomenats Grupos Antifascistas Autogestionados convocaren una manifestació pel casc antic de la ciutat sota el lema “Faszismoaren Aurka, Ekintza Zuzena” (Contra el feixisme, acció directa) que va reunir un centenar de joves que exhibiren una figura d’un cap rapat decapitat. Tot i ser la única de les agressions en assolir certa repercussió mediàtica, els caps rapats agrediren també a indigents, *punks*, homosexuals i immigrants. Vegeu “Un grupo de cabezas rapadas agrede a tres norteafricanos en San Sebastián”, *El Correo* (17/XI/1991); “Tres norteafricanos heridos por cabezas rapadas en Donostia”, *Egin* (17/XI/1991) i X. M., “Tres nord-africanos resulten feridos en una baralla amb skinheads a Sant Sebastià”, *Avui* (18/XI/1991).

²⁰⁷² M. Garmendia, “Skinheads contra cabezas rapadas”, *Deia* (1991?) s. p.

l'accès, fet que limità el seu radi d'actuació al barri de Gros.²⁰⁷³ També foren objecte d'agressions com la que patiren durant les festes de San Fermín a Pamplona el 1991.

L'activisme d'aquests caps rapats provocà múltiples mostres de rebuig per part dels joves vinculats al moviment en favor de l'ocupació, com els membres del Centre Social Zapatari del barri del Antiguo.²⁰⁷⁴ Altres mostres de reprovació es donaren al Gaztetxe d'Andoian, on fou visible un cartell de grans dimensions amb el lema "Kontuz skinhead faxismoarekin" (Compte amb el feixisme *skinhead*). Fets com aquests afavoriren l'arrelament en cercles alternatius de l'estereotip mediàtic que identificà els *skins* amb l'extrema dreta.²⁰⁷⁵

El seguit d'agressions que protagonitzaren aquests caps rapats neonazis motivà, com hem esmentat anteriorment, la creació d'una filial SHARP a Euskadi. L'objectiu d'aquesta secció d'*skins* antiracistes fou "reivindicar sus señas de identidad, sobre todo en unos días en los que reina la confusión".²⁰⁷⁶ Com manifestaven els integrants del nucli donostiarra: "Estamos creando una sección de la plataforma Sharp en Euskalerrria, porque es necesario coordinarse y sensibilizar a la opinión pública".²⁰⁷⁷ El col·lectiu perseguia "dar la voz de alerta antes estos primeros *boneheads* –que no *skinheads*– vascos y denunciar estas actitudes xenófobas que ahora se nos presentan camufladas bajo un pretendido patriotismo radical".²⁰⁷⁸

L'aparició de SHARP a l'Estat incidí, de manera determinant, en la implantació i evolució de l'estil *skin*. La seva plasmació comportà la fragmentació definitiva de l'escena *skinhead* a la dècada dels noranta i la bipolarització de la mateixa en dos extrems antagònics. A més, els *skins* antiracistes introduïren l'acepció *bonehead* (cap buit) per referir-se als rapats ultradretans i, de retruc, marcar distàncies públicament vers els seus plantejaments.

També a Galícia hi va haver presència de caps rapats ultranacionalistes, tot i que aquesta es limità a una desena de joves apareguts a les darreries dels anys noranta i a col·lectius d'escasa incidència com el Movimiento de Resistència Ariana [MRA]-Gallaecia.²⁰⁷⁹ Entre els seus referents destacaren escriptors gallecs de finals del segle XIX i inicis del XX com Eduardo Pondal o Ramón Cabanillas, exponents de l'anomenat Rexurdimento (moviment de regeneració literària i cultural), que en les seves obres ensalçaren el mite celta de Galícia. Per aquest motiu els neonazis gallecs els convertiren en referents del seu ideari ultranacionalista.²⁰⁸⁰

²⁰⁷³ Tot i així efectuaren diverses ràtzies per la zona de bars del casc antic de Sant Sebastià, com el carrer San Bartolomé, on apallissaren a alguns joves, un d'ells negre, fets que motivaren la presència de diverses dotacions de la Policia Municipal. Vegeu M. Garmendia, "Skinheads contra cabezas rapadas", *Deia* (s. a.).

²⁰⁷⁴ De fet es produïren diverses escomeses entre ambdós grups, com la iniciada al Bar Ilargi quan un jove vinculat a l'esmentada casa ocupada recriminà a un cap rapat un dels emblemes que aquest lluïa. Això donà peu a una incursió organitzada pels primers contra els rapats als que esperaren a la sortida de l'estadi d'Atotxa, després de diverses corredisses els brigadistes van haver de refugiar-se al Bar Bukowski.

²⁰⁷⁵ Entrevista a *Pepino*, component dels conjunts musicals bascos Orreaga 778 i Afoña (19/VI/2007).

²⁰⁷⁶ B. Simon, "Señas de identidad", *Egin* (s. a.).

²⁰⁷⁷ *Ibidem*.

²⁰⁷⁸ *Boletín informativo SHARP-Euskadi*, n. 1 (1991?).

²⁰⁷⁹ A. Muñoz Lara, "Rock para adoradores de las SS", *El País* (29/VIII/2010).

²⁰⁸⁰ Anteriorment ja havia existit un referent en clau galeguista neonazi: la secció gallega de l'organització CEDADE. Aquesta entitat a les darreries dels anys setanta projectà una propaganda "etnista paneuropea" que preconitzà la creació d'una "Europa de las etnias" que commemorava el mapa ideat per les SS a la dècada dels quaranta. D'aquí sorgí CEDADE-Galiza que va promoure un galleguisme en clau neonazi difús. Vegeu X. Casals, *Neonazis en España*, p. 140-153.

La xarxa telemàtica fou un dels pocs espais on aquests rapats feren proselitisme i assoliren certa visibilitat. Aprofitant diades assenyalades en l'imaginari nacionalista gallec organitzaren petits actes polítics de propaganda en dates com el solstici d'estiu (23 de juny) o el Dia da Patria Galega (25 de juliol). Aquest grupuscle, fundat per un jove de Ferrol i integrat per rapats residents a diverses poblacions gallegues, freqüentà de forma anònima els partits que anualment disputà la selecció gallega de futbol i altres actes culturals de caire galeguista, com els que organitzaren al Centre Social Trisquel de la localitat d'O Poriño, situada a vint quilometres de Vigo.²⁰⁸¹

En síntesi, els caps rapats ultradretans reflectiren també la fragmentació nacionalista de l'Estat i sorgiren neonazis bascos i catalans, que en contrast amb la volada que adquiriren els ultraespanyolistes, capaços de generar una mínima "indústria" discogràfica i –si es vol– una "escena" pròpia, van constituir nuclis aïllats i estancats, malgrat la notorietat que en cercles *skins* pogueren assolir per la seva significació política.

²⁰⁸¹ Informació aportada per un testimoni que vol preservar el seu anonimament.

Joves caps rapats barcelonins (damunt) que es van adscriure al corrent neonazi als anys vuitanta. Logotip de les Brigades Blanquiazules [BB. BB.] (esquerra) seguidors radicals del RCD Espanyol. Portades dels primers fanzines neonazis editats per caps rapats a Barcelona (dreta).

Incluye entrevistas a Skrowdriver, Riposte, Skifors, Skifewp, Paganos, reseñas sobre el R.A.C., el Beat y sobre los skins de París, tonos diversos y sección de fotos.

Logotip del Kafe Volter (damunt). Entrada del concert de Toy Dolls a Barcelona el 1986 (dreta).

¡BARCELONA OÍ? ¡NO, NUNCA, GRACIAS!

Desde hace algún tiempo, venimos aguantando-mufriendo, en nuestra zona de divertimento (Barrio antiguo en general), la presencia de unos grupuscúlos de individuos llamados SKIN-HEADS "cabezas verdes con banderas espatulas, andar y mirar adustos, conversación superlimitada, ce retro al parecer igual y gritos OI", que a más de no diver tirnos, entretenernos o servirnos para algo. Cuando van en su nada, pues solos no se atreven, nos molestan, incordian y incluy se abostian sin más motivación aparente que la proyección eg quicoidé de sus propias frustraciones.

Mosqueados estamos, no solo por su existencia y conducta, sino además, por la sospechosísima "no intervención de la FUERZA - PUBLICA en los incidentes que provocan". Con lo que nos temeos que los favorezcan como ayuda extra, sustitutiva de las antiguas bandas ultraderechistas para amedrentar al personal con el que, legalmente, no pueden meterse ellos.

En ciudades europeas: Amsterdam, Berlín, etc., estos individuos tienen imposible su entrada en los barrios enrrollas, pues, nada más aparecen, con sus broncos, los colegas y vecinos salen todos y los abostian y corren tanto, que no asoman en una buena temporada.

Si les dejamos seguir, puede llegar un punto en el que no podemos ir tranquilos.

Nadie está a salvo pues su neurosis va contra todos y el asunto puede acabar en alguna tragedia si no se corta ahora.

¡No consintamos bandas paramilitares en nuestros barrios!

¡Fuera esquines fascistas y neuróticos de Barna!

COLECTIVOS DE ACCIÓN ALTERNATIVA DE BARNÁ

Manifest contra les agressions dels caps rapats neonazis a Barcelona "¿Barcelona Oí? ¡No, nunca, gracias!" (damunt).

Primera pàgina del diari *Avui* (esquerra) sobre les ràtzies dels caps rapats neonazis als anys vuitanta a Barcelona.

Prrensa Catalana, S.A. D.L. B. 20.247/78. Redacció, administració, publicitat i corresponedors: Carrer de Cor, 421, 08000 Barcelona. Telèfon: 246.68.96. Télex: 53861. Depòsit legal: B-10.000-1980.

President: Pere Busa i Sabina.
Editor: Max Cabrer.
Director: Santiago Barandiarán.

AVUI Diumer

Una banda ultra apallissada: joves catalanistes i punk

Una banda ultra, formada per un grup de adolescents, està aconseguint a Barcelona i altres poblacions de la rodalia de fa temps amb una violència inusual i amb una certa impopularitat. Les principals víctimes de les seves accions són joves militants catalanistes, membres d'organitzacions d'esquerra i punks, però també han estat apallissats pels seus portaven que simplement duïen una bandeta amb els colors del Barça, parlaven en català o feien una victòria que als ulls del grup feia la dentada una entesa aferrada de la seva.

Un grup de «skins» crea pànic als carrers de Barcelona

Els escamots nazis fan ràtzies a Santa Coloma de Gramenet periòdicament

Coneguts militants d'extrema dreta podrien estar implicats en l'afèr

Aquest jove va rebre una ferida pel grup «skins» fa poc.

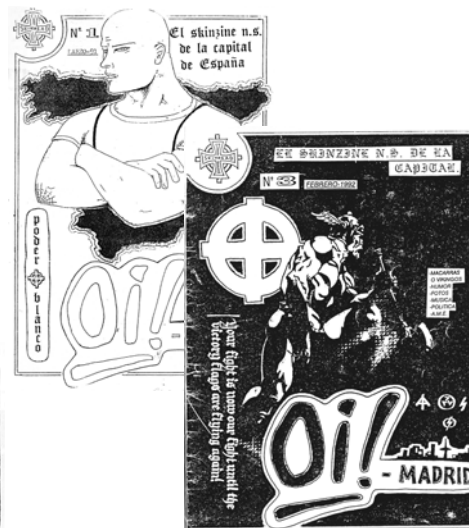

PODER BLANCOIYA

NUESTRO HONOR SE LLAMA FIDELIDAD

Portada del fanzine barceloní *Zyklon B* (esquerra). Imatges reproduïdes en fanzines dels caps rapats neonazis a finals dels anys vuitanta (damunt).

Adhersiù de Vanguardia Nacional Revolucionaria [VNR] (dreta). Caps rapats neonazis madrilenys (sota).

Portades de dos números del fanzine *Oi! Madrid* (damunt) editat per caps rapats neonazis madrilenys als anys vuitanta. Flyers anunciant la concentració anual que a finals dels anys vuitanta celebraven els caps rapats neonazis en motiu del 20-N (esquerra).

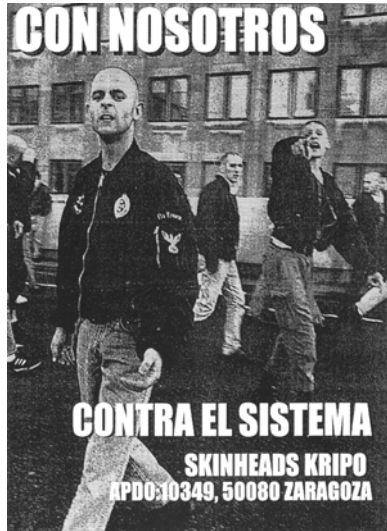
Adhesius de Bases Autónomas [BB. AA.] (esquerra). Imatge dels Skins Levante, seguidors del Llevant UD (sota).

Militants d'Acción Radical [AR] (damunt) a Itàlia. Portada del fanzine *Bandera Negra* d'AR (damunt dreta). Logotip de l'organització AR (esquerra). Flyer promocional del "Concierto por la Raza Fallas'92" celebrat a València (dreta).

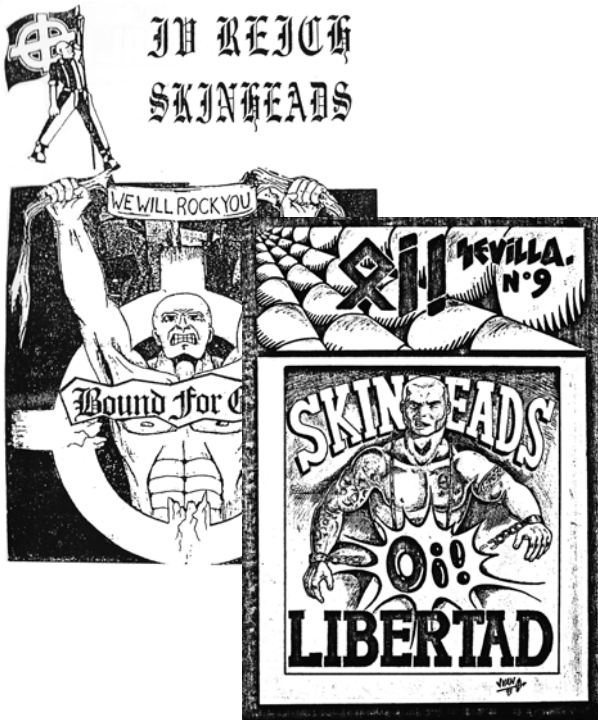
Adhesiu dels caps rapats neonazis saragossans (damunt).

REVOLUCIÓN OBRERA
ANTICAPITALISTA

Adhesius dels Skins KriPO, caps rapats neonazis de Saragossa (esquerra). Adhesiu neonazi amb la creu cèltica (sota).

Portades dels fanzines neonazis andalusos *IV Reich Skinheads* de Màlaga i *Oii Sevilla* (esquerra). Còmic publicat al número 7 del fanzine *Oii Sevilla* (damunt).

Zona Norte

Portada del fanzine neonazi basc *Skinheads Zona Norte* (esquerra). *Skinheads Vizcaya* por España reproduïda al fanzine *Zona Norte* (esquerra). Manifestació neonazi a Valladolid el març de 2000 (damunt).

Formació del conjunt de música Oi! canari Conemrad (esquerra). Portada del senzill editat per aquest grup (esquerra).

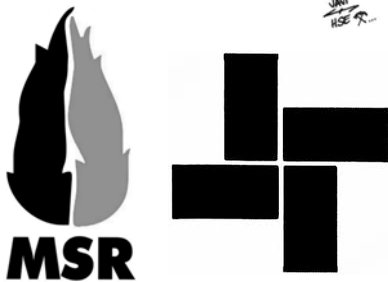
Portada del fanzine *Mallorca Sud*, editat pels seguidors radicals del RCD Mallorca (dreta). Imatge d'un cap rapat *hammerskin* (esquerra). Grafit dels HSE a Madrid (sota dreta) i logotip dels Hammer Skins (sota).

MALLORCA
SUD ULTRAS

JUNTOS CONTRA LOS SEPARATISTAS

SUPPORTERS

Logotips del Movimiento Social Republicano [MSR] i Estado Nacional Europeo [ENE] (damunt). Membres de Blood & Honour España [BHE] (dreta) a una marxa neonazi a Alemanya. Cartell d'un concert organitzat per BHE (dreta).

Adhesiu de BHE (esquerra). Cartell d'un concert organitzat per Brotherhood 28 [BH28] (esquerra). Emblema del grup Combat España (sota).

Adhesiu del partit Nació y Revolución [NyR] (damunt). Manifestació del Movimiento Patriota Socialista [MPS] a Madrid el 2009 (esquerra).

Portades dels fanzines catalans *Das Reich* i *Skinhead* (esquerra). Adhesiu de *Nosaltres Sols!* editat als anys vuitanta (esquerra). Adhesiu neonazi català (sota).

catalans : exterminem als espanyols i xarnegos.

Propaganda del web Nova Catalunya Catalunya (dreta). Portades dels fanzines neonazis catalans *Desperta Ferro* i *Under The Gods* (dreta).

NÚM. 3 200ptes

Dibuix publicat al fanzine *Blancs i Catalans* (damunt esquerra). Banderes amb la creu de Sant Jordi i el número 33 al Camp Nou (damunt mig). Adhesiu de les Joventuts d'Estat Català [JEC] (damunt dreta). Au fènix (dreta)

Propaganda d'Identitat Catalana [IdCat] (dreta). Portada revista basca *Argia* (esquerra). Material d'Ipar Brigadak, seguidors radicals de la Reial Societat (sota).

EUSKAL ULTRA BERRIAK: ARRAZISMOAREN PIZKUNDEA

Jonan Fernandez eta Imanol Murua autobideaz hizketan

Joakin Okinena, Donostiako Abokatuen Kolegioko Dekanoa bitartekaritzaz mintzo

REAL SKINS

Los NAZIS vuelven otra vez

Cartell d'un col·lectiu antifeixista basc editat a inicis dels anys noranta alertant de les agressions dels caps rapats neonazis.

Material propagandístic del Movimento de Resistència Ariana [MRA] gallec (esquerra i sota).

8. DE LA MILITÀNCIA A LA DESAFECCIÓ

La fragmentació de l'imaginari *skin* arran del procés de relativa politització que aquest patí i acabem d'analitzar determinà la seva heterogeneïtat. Aquesta es caracteritzà per "l'elevat nombre de combinatòries que poden realitzar-se a partir dels diferents elements d'adscripció, nivells d'implicació, espais d'interacció i simbologies per usar".²⁰⁸² Això ens permet comprendre com una estètica aparentment similar ha donat cabuda a opcions ideològiques tan contraposades. A aquest fet, hem d'afegir que els diversos contextes territorials on s'ha implantat l'estil influiran en la seva evolució posterior.

A continuació, un cop exposada la vessant ultradretana associada a l'estil, detallem com aquest es desenvolupà de manera paral·lela a l'emergència de les bandes de caps rapats neofeixistes. Així, descriurem com evolucionaren els *skins* d'ençà la seva eclosió, quines tendències ideològiques adoptaren com a referents d'oposició vers els rapats racistes i quins foren els focus de difusió que exerciren com a referents principals de l'estil. Un conjunt d'elements que ens permetrà copsar la complexitat de l'univers *skin* estatal.

SKINS BASCOS, EL CONTRAPUNT IDEOLÒGIC EN CLAU ABERTZALE

Com hem assenyalat al capítol precedent, el País Basc fou una de les zones amb major presència *skin* i allí, als anys vuitanta, eclosionaren els primers *redskins* o *skins* rojos, majoritàriament, adscrits a l'entorn de l'anomenada esquerra *abertzale*. Foren el contrapunt d'esquerres als primers caps rapats neofeixistes. Fins aleshores els *skins* estatals s'havien mantingut aliens a qualsevol publicitació ideològica, fos del signe que fos. No fou fins la irrupció dels primers rapats ultradretans quan alguns *skins* adoptaren referents d'extrema esquerra com a recurs d'oposició. Així fou com es gestaren les primeres agregacions autòctones de *redskins*.

Aquests *skins* rojos bascos, tot i compartir com a objectiu prioritari l'assoliment de la independència per les set províncies que en l'imaginari *abertzale* configuren Euskal Herria, es sumaren a les mobilitzacions de l'entramat radical *abertzale* amb altres afanys. Com recorda Fermin Muguruza, membre del conjunt Kortatu, un dels màxims referents musicals aleshores dels *redskins*:

No sólo era un movimiento por la independencia, sino contra el capitalismo, contra las leyes viejas, contra el PNV que quería imponer su *Jaungoikoa eta Lege Zaharra* (Dios y fueros). Era una movida contra la burguesía muy amplio y además había mucha unidad, eso era lo bueno.²⁰⁸³

²⁰⁸² Manuscrit inèdit cedit per l'antropòleg Josep Maria Rovira.

²⁰⁸³ "Fermin Muguruza", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 30.

A finals dels anys vuitanta Irún, població natal dels components de Kortatu, es convertí en un dels epicentres d'aquest corrent *redskin*.²⁰⁸⁴ Diversos joves integrants del cercle d'amistats d'aquest grup musical adoptaren l'estètica *skin*. La banda influí enormement en la difusió tant de l'estil com del posicionament ideològic que formà part del seu discurs.

A d'altres municipis bascos i navarresos també quallà aquesta barreja d'imatge i doctrina. Així en poblacions com Pamplona, Lasarte, Sopelana o Bilbao sorgiren els primers joves que es definiren com a *redskins*. Després de l'extensió inicial de l'estil *skinhead* a determinades zones del País Basc, paral·lela a la d'aquests *redskins* pioners.²⁰⁸⁵ Biscaïa i Guipúscoa acaparen el major nombre d'*skins* bascos. Aquesta difusió de l'estil fou propiciada, en bona mesura, per dos elements: els diversos conjunts musicals afins al mateix i l'auge dels esmentats grups de seguidors radicals de futbol. Músicalment, aquells primers anys vuitanta foren patrimoni gairebé exclusiu dels conjunts adscrits al *punk* o la música *Oi!*, que comptaven amb *skins* i donaren a conèixer els gèneres citats arreu de la geografia basca. Tot seguit analitzem aquest procés de difusió.

Mentre a Biscaïa el grup d'aficionats radicals de l'Athletic Club de Bilbao, Herri Norte Taldea [HNT],²⁰⁸⁶ simpatitzant de l'esquerra *abertzale*, fou un dels principals difusors del *look skin* des de les darreries dels anys vuitanta²⁰⁸⁷ (juntament amb *fanzines* com *Dr. Skinhead*), a Guipúscoa predominà l'ascendent musical.²⁰⁸⁸ En efecte, les grades de l'estadi de San Mamés foren cabdals en l'expansió de l'estil a la capital biscaïna i la seva perifèria. HNT fou el col·lectiu que aglutinà als *skins* bilbains, que fins i tot s'arribaren a organitzar en secció oficial del grup, fent visible arreu les seves pancartes i bufandes amb la llegenda "Bilbo Skins" o "Skins HNT".²⁰⁸⁹ Un testimoni recorda com foren aquells anys d'implantació de l'estil a Bilbao: "Un poco difíciles ya que no se disponía de tanta info [sic] del movimiento como [en] la [época] actual. Pero bueno, gente conoce gente y con el boca a boca te apañabas. Empecé a conocer a otros compis a través de HNT, luego conocí a los *bilboskins*, peña auténtica y cañera. Eso si [,] la relación con el resto del entorno no era muy agradable que digamos debido a los massmedia [sic] [,] juego en el que caían no solo la borregada. La 'movi' llegó a Bilbo como al resto de EH [Euskal Herria] mediante el Rock Radical Vasco: Kortatu, Cika, Baldin Bada,

²⁰⁸⁴ No endebades en aquest municipi del nord de Guipúscoa es crearen altres conjunts musicals formats també per *redskins* com Baldin Bada o Auskalo.

²⁰⁸⁵ Entrevista a Arkaitz, ex *skinhead* basc (25/X/2007).

²⁰⁸⁶ Peña del Poble del Nord.

²⁰⁸⁷ La capital biscaïna i la seva perifèria industrial acollí, però, d'altres expressions pròpies de l'estil *skinhead*. A banda dels anomenats *skins* futbolers es creà el Jamaican Music Fan Club de la mà de Marko, editor del *fanzine* *Kaskamotzak*, que impulsà diverses iniciatives orientades a divulgar la vessant musical jamaicana del mateix. Igualment, a inicis dels anys noranta s'inaugurà a Bilbao l'establiment Rasta Shop, al número 5 del carrer El Cristo, on es podia adquirir música jamaicana i complements de l'estil.

²⁰⁸⁸ Amb anterioritat a Biscaïa es formaren bandes que es convertiren en referent dels primers *skins* bascos, grups com els bilbains Naste Borraste o V Asamblea de Santurtzi foren exemples d'aquests conjunts pioners del *punk/Oi!* biscaí. Posteriorment, a Bilbao i rodalies també sorgiren diverses bandes *punk/Oi!* o *hardcore* relacionades amb l'estil, com per exemple Suspenders, fundats el 1999, Oi! Kobras, Takikardia Oi! o Zartako entre d'altres. La ciutat comptà també amb un establiment on els joves podien adquirir roba, complements i música de grups afins a l'estil, Street Warriors, situada al casc antic de la ciutat i regentada pel cantant de Suspenders, qui a través de la productora Terror Oi! des de l'any 2000 impulsà el festival itinerant "Hagamos del Oi! una amenaza", on any rere any actuaren bandes basques i foranies, com Zankadilla, Hell Beer Boys, Suburban Rebels, Kaos Urbano, Los Fastidios, Stage Bottles, Runnin Riot o Bull Brigade entre d'altres.

²⁰⁸⁹ El 1991, com expliquen en una entrevista sobre HNT: "*Skinheads* constantes somos 6, pero por la norte vienen mogollón de *Skins* que se ponen con nosotros. Somos *Skins abertzale*-socialistas. *REDSKINS*", a "Herri Norte Taldea", *Dr. Skinhead*, n. 2 (1991), p. 6. Vegeu també "Skinhead Times", *Dr. Skinhead*, n. 1 (1990), p. 20.

Korrozkada, Puñetazo...”²⁰⁹⁰ Cal esmentar però que en aquells anys, els *skins* residents a l’anomenat Gran Bilbao no sobrepassaven la vintena.²⁰⁹¹

Entre les diverses activitats que organitzaren aquests *skins* bilbaïns destacaren les festes que es feien coincidint amb l’Aste Nagusia (Setmana Gran) de la ciutat de Bilbao, dates en que es reunien a la capital biscaïna *skinheads* procedents de diverses parts de l’Estat i també altres arribats d’Itàlia, França o Alemanya, que anaven a Bilbao per gaudir de les seves celebracions festives.²⁰⁹² Aleshores els *skins* locals preparaven festejos i concerts paral·lels als programats oficialment que servien per establir llaços de germanor entre els assistents.²⁰⁹³

Establiments de venda de roba i música com Brixton, situat a Getxo,²⁰⁹⁴ contribuïren també a difondre l’estil, tant a nivell estètic com musical, atès que a la dècada dels noranta creà un segell homònim, Brixton Records, que edità a diverses bandes locals i foranes de música jamaicana i *punk/Oi!*. Així, aquesta discogràfica fou una de les responsables d’activar als anys noranta l’escena musical jamaicana feta al País Basc, que engloba ritmes com el *reggae*, el *rocksteady* o l’*ska*. Una eclosió simultànea a la que es va donar a la resta de l’Estat en aquell període. Igualment, en aquest municipi costaner biscaï s’edità un dels *fanzines* relacionats amb el reduït nucli *skin* que es reclamà apolític en aquella època, *The Face*, assumint un posicionament aleshores minoritari entre els *skins* d’Euskadi. Els seus editors freqüentaven els cercles *mods* i les concentracions *scooteristes*, vindicaven les arrels originals de l’estil sense obviar altres estils musicalment afins, però sempre desvinculant-se de qualsevol posicionament ideològic.²⁰⁹⁵

Posteriorment, a les darreries dels anys noranta, alguns *skins* adscrits a HNT fundaren a la localitat de Basauri el col·lectiu antifeixista Euskal Herria Boot Boys [EHBB], integrat inicialment per una dotzena de membres i que edità el *fanzine* *K.A.F.*²⁰⁹⁶

²⁰⁹⁰ Entrevista a *Txiruco*, *redskin* bilbaí des dels anys noranta (16/XII/2007).

²⁰⁹¹ Segons descriuen els editors del *fanzine* de Santurtzi *Haller i Oi!*: “El panorama del movimiento SKIN-HEAD aquí, en el gran Bilbao, no es muy halagador, pues aquí los *skins* apenas llegan a veinte, y no hay UNIDAD SKIN. En cuanto a bares de música *OI-SKA-SKIN-BEAT-ROCKSTEADY* no hay ninguno, solo hay bares de música *SKA-PUNK-OI* del país (que son en los que solemos estar) y algún que otro rinconcillo cutre de la zona”, a “Prólogo”, *Haller i Oi!*, n. 2 (XII/1987), p. 2.

²⁰⁹² La presència d’*skins* europeus a l’anomenada Setmana Gran de Bilbao no és anècdota, ans al contrari. L’ascendent de l’anomenat Moviment d’Alliberament Nacional Basc en l’extrema esquerra és rellevant. A països com Itàlia o Alemanya, Euskadi ha esdevingut un referent pels diversos moviments socials afins a l’extrema esquerra extraparlamentària. De fet, és comú que en aquests països s’organitzin campanyes de solidaritat amb els presos polítics bascos o l’esquerra *abertzale*. Uns dels primers en visitar Bilbao durant les seves festes foren els *redskins* marsellesos agrupats en l’anomenada Lenin Guard, als quals ben aviat seguiren els italians, components o coneguts del conjunt musical romà Banda Bassotti, o *skinheads* alemanys seguidors de clubs com el Sankt Pauli d’Hamburg. Molts d’aquests visitants acostumen a trobar-se a l’entorn de determinades *txoznas* o barraques, com la de la comparsa Kaskagorri o assistint als actes convocats per l’esquerra *abertzale* com l’habitual acte d’homenatge a l’*ikurrin*. Durant una d’aquestes concentracions, que finalitzà amb la càrrega dels agents antiavalots de l’Ertzaintza, un *skin* italià va perdre un ull de resultes de l’impacte d’una pilota de goma.

²⁰⁹³ Una mostra d’aquests actes foren els duts a terme els dies 26 i 27 d’agost de 2004 al Gazte Lokala de Deusto. La primera nit s’organitzà una vetllada de música jamaicana, mentre la segona, anomenada “*Skinhead Eguna*” (Dia *skinhead*) es celebrà un concert del conjunt Santos Inocentes, banda formada per ex components del grup Optalidón que publicà un únic disc titulat *Ars Gratia Poder* (Basati Diskak, 1992). Altres anys es repetí l’experiència amb la participació de grups com els asturians Oi’N’Ast.

²⁰⁹⁴ Local ubicat al número 4 del carrer Kresaltxu de Getxo, localitat situada al marge dret de la ría de Bilbao. El seu propietari *Xabi*, veterà *mod* i apassionat de la música jamaicana, el 1999 fundà una discogràfica homònima per donar sortida als grups locals de gèneres com l’*ska*, el *reggae* o la música *punk/Oi!* El seu primer llançament fou el Mini Cd *Rocksteady Explosion* (Brixton records, 1999) del conjunt riojà The Starlites. També es convertí en promotor, organitzant actuacions i festivals de bandes com NYSJE, Toots & The Maytals, U-Roy o Pablo Moses.

²⁰⁹⁵ Els seus integrants trabaren amistat amb una altra de les colles *skins* pioneres de la tendència apolítica a l’Estat originària de Barcelona, no debades un dels seus redactors vivia a Catalunya i en formava part.

²⁰⁹⁶ Entre les seves activitats destacà l’organització de concerts, com el que comptà amb les actuacions dels conjunts Zancadilla i Pozo Séptico, o l’edició de cartells i octavetes contra l’organització Alternativa Europea. D’entre els

Paral·lelament, a Àlaba sorgí un dels primers nuclis dels anomenats *skins* tradicionals, que seguia fidelment els paràmetres originals de l'estil, tant a nivell estètic com musical.²⁰⁹⁷ Aquests joves vitorians editaren el *fanzine Nite Klub Skazine*,²⁰⁹⁸ centrat en els sons jamaicans,²⁰⁹⁹ organitzaren festes al Café Galipo²¹⁰⁰ i, alguns d'ells, formaren el grup Little Feet & The Prenatals. Entre les seves majors influències destacaren *fanzines* francesos com *Fantomas*, *Skactualites* o *Liquidator*, que esdevingueren la seva principal font d'informació.²¹⁰¹

Així, mentre els nuclis *skin* bilbaí i donostiarra es consolidaren al voltant de referents com el futbol i la música *Oi!*, els *skins* vitorians seguiren fidels a l'anomenat esperit original vinculat a la música jamaicana i una estètica elegant allunyada dels estereotips sorgits a finals dels anys setanta associats al *punk*. Aquestes preferències que desembocaren en una picabaralla dialèctica encesa entre ambdós sectors i es traduïren en crítiques creuades. Així mentre els anomenats *tradicionals*, *trojans* o *jamaicans* denunciaren el que anomenaven "regressió de l'estil" i la politització del mateix,²¹⁰² els *skins Oi!* reclamaven formar part del mateix més enllà de les predileccions musicals, ideològiques o estètiques personals.

Les escomeses entre ambdós s'iniciaren arran d'un article publicat al primer número del *fanzine* navarrés *Black & White*, on un dels seus col·laboradors, Ismael Ruiz de Samaniego, reprenia l'actitud als concerts dels *skins* aficionats també al *punk* i l'*Oi! music*.²¹⁰³ Per la seva banda, els vituperats titllaren despectivament als "tradicionals" d'elitistes, referint-se a ells com *los jamaicanos* o *los trojan de Gasteiz* (fundadors de la secció SHARP-

integrants d'EHBB sorgiren també altres iniciatives, com el *fanzine* bilbaí *Spirit of 69*. També en l'àmbit musical alguns dels seus membres formaren el conjunt Suspenders.

²⁰⁹⁷ En una època en que els joves coneixien l'existència de l'estil a partir del *punk* majoritàriament, aquests vitorians van rebre com a influència principal les bandes britàniques 2Tone, a partir de les quals conegueren els antecedents jamaicans del gènere. Un altre dels elements que va permetre la concreció de la corrent tradicional entre els *skins* bascos fou la lectura de diversos *fanzines* francesos afins a la mateixa, com *Fantomas*, *Liquidator*, *Symphonie Urbaine*, *Nutcase*, *Ram Jam*, *Skactualites* o *Moon Hop*.

²⁰⁹⁸ Publicació originària de Vitòria. El número 0 de la mateixa, dels tres que s'arribaren a editar, va aparèixer el maig de 1990. El seu responsable fou Ismael Ruiz, cantant del conjunt Little Feet & The Prenatals. El seu contingut girà al voltant de la música jamaicana i el corrent original *skin* inspirat en l'anomenat "esperit del 69".

²⁰⁹⁹ Motiu pel qual els *skins* bilbains, més propers al corrent *punk/Oi!*, els anomenaren aleshores de manera despectiva "los jamaicanos".

²¹⁰⁰ Establiment situat al número 3 del Portal de Arriaga de Vitòria, on els divendres, dissabtes i diumenges els *skins* locals acostumaven a organitzar sessions de música jamaicana, *soul*, jazz i R&B.

²¹⁰¹ Com a resultat de l'escassa informació existent al voltant de la música jamaicana a finals dels anys vuitanta a l'Estat, fou habitual que els articles apareguts en aquestes publicacions franceses fossin traduïts i reproduïts en els *fanzines* bascos.

²¹⁰² Un dels més bel·ligerants en les seves crítiques fou el cantant del grup Little Feet & The Prenatals, Ismael Ruiz que opinà sobre els *skins* aficionats a la música *Oi!*: "Las veces que he estado en Bilbo me daba pena ver la cantidad de subnormales con el pelo rapado, bomber y Martens que te miraban con cara de duro o de desprecio por llevar pantalón de traje. Esos de *skin* tienen lo mismo que Sid Vicious", a "Little Feet & The Prenatals", *Dr. Skinhead*, n. 0 (1990), p. 10. Com a resposta els editors d'aquest mateix *skinzine* publicaren la seva opinió sobre la secció SHARP gestionada pels vitorians: "La gente que ha creado este Sharp demuestra un claro desprecio por cualquier tendencia que no sea la de *Skins* 69, *Trojan Skins* o como lo quieran llamar y se sospecha la intención de utilizar el nombre Sharp contra cualquier otra tendencia, especialmente la *Oi* [...] Si los snobs sobran en todos lados jodido es ahora tenerlos entre los *skins*", a "Argia", *Dr. Skinhead*, n. 1 (1990), p. 11. En el segon número d'aquesta publicació els seus editors insistiren novament en els seus comentaris sobre el líder de la banda vitoriana: "Continúa la gloriosa marcha de SHARP Euskadi con su máximo exponente (léase bocazas) a la cabeza: Little Feet. En esta ocasión aprovechó una entrevista en el recién nacido *Skazine Black & White* para poner a parir en un mismo saco al fútbol, al *Oi!*, a los *Redskins*, a los fatxas... dándonos una lección de cómo ser borde en cuatro palabras. No vamos a rebatirle nada porque su chulería lo dice todo, pero nos quedamos con una frase... "a pesar de no ser muchos (SHARP EUSKADI), somos los únicos, los mejores"... y tan pocos vais a ser así majo", a "Introducción", *Dr. Skinhead*, n. 2 (1991), p. 2.

²¹⁰³ En una entrevista al grup on cantava, el propi Ruiz manifesta: "La escena en Euskadi decir que está muy deteriorada, y creo que ahora más que nunca es cuando hay alguien interesado en el movimiento *Skinhead* desde sus principios, pero tampoco excesivo, y que Euskadi apesta a *Oi!*". Entrevista a Little Feet & The Prenatals de Vitòria, *Black & White*, n. 0 (IV/1991), p. 35.

Euskadi).²¹⁰⁴ Més enllà d'aquestes discrepàncies, incomprensibles per altres *skinheads* de l'Estat,²¹⁰⁵ l'estil es va seguir extenent arreu de la geografia basca coincidint amb l'aparició de l'organització *skin* antiracista SHARP.

A Guipúscoa l'estil es concretà en les localitats d'Arrasate, Irún, Zarautz o Sant Sebastià. En el primer municipi es gestà un dels nuclis *skins* més rellevants de la zona que, a posteriori, convertiria aquesta ciutat, que és l'epicentre del moviment cooperativista basc, en un dels màxims referents de l'anomenada escena *skin* local. En aquesta evolució resultaren cabdals els grups musicals afins a l'estil. Així, destacà en aquest sentit el conjunt Zakarrak originari d'Arrasate, que fou una vila essencial en el manteniment i extensió de l'escena *punk/Oi!* basca.²¹⁰⁶ En aquesta localitat es formaren diversos grups com Iskanbila, que manifestaren “nos identificamos con la movida *skin* y nos sentimos parte de ella”,²¹⁰⁷ i van prendre el relleu dels anteriors, tot mantenint el testimoni de la música *Oi!* fins l'eclosió a partir de finals de la dècada dels noranta de bandes com Des-Kontrol, Aggressive Combat (Combat agressiu), Ardi Galduak (Ovelles perdudes), Arkada Social, Emboskada, Last Rebels (Darrers rebels) o Never Surrender (Mai es rendeixen).

El resultat fou que aquesta població exercí d'epicentre de l'anomenada escena *skin* de la zona i esdevingué un dels referents més importants de la música *punk/Oi!* estatal i la munió de bandes que acollí superà, amb escreix, les de qualsevol altre territori. A recer d'antecedents com els esmentats Zakarrak i Iskanbila, generà una escena consolidada. El *gaztetxe* del municipi, “ocupat” des de 1991, emparà bona part dels concerts dels grups locals i de bandes internacionals en gira pel País Basc.²¹⁰⁸ Des de fa uns anys ençà, fins i tot, es celebra un concorregut festival anomenat *Holidays in Bardulia*²¹⁰⁹ a municipis com Beasaín o Arrasate, on actuen bona part de les bandes autòctones de la zona.²¹¹⁰

Guipúscoa és, doncs, una àrea amb gran implantació de l'estil *skinhead*, com ho demostraren aquest conjunt de grups majoritàriament associats al *punk/Oi!* i el seguit d'activitats i concerts que s'hi realitzen. Un dels elements que han afavorit la seva propagació a la zona és l'existència d'establiments especialitzats de roba i música, entre els que destaquen Beltza Records i

²¹⁰⁴ Com afirmava un d'aquests *skins* bilbains futbolers: “Gracias a ellos en Euskadi los *skins* antifascistas estamos divididos entre *hooligans* y *originals*. Y para ellos hay que pasar de política. Sobran los comentarios”. Anotacions manuscrites a peu de pàgina del *Boletín informativo SHARP-Euskadi*, n. 3.

²¹⁰⁵ Com manifesta un dels testimonis que hem recopilat: “No enteniem com es podien barallar per allò. Nosaltres a Barcelona teniem merders gairebé diaris amb els nazis i no ens preocupaven, o no ens podiem permetre preocupar, per això. Teniem coses més importants com defensar-nos de les agressions i procurar anar tots junts contra els fatxes. Suposo que com a Euskadi no n'hi havien van haver de trobar alguna cosa per barallar-se”. Entrevista a Josep Lluís, *skinhead* barceloní dels anys noranta (23/II/2007).

²¹⁰⁶ Com certifica el periodista Iker Barandiaran, “empezamos a oír grupos de *punk* ingleses y viviendo en Mondra, como no, también *punk-Oi!*”, “Iker Barandiaran”, *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 15.

²¹⁰⁷ “Iskanbila”, *El Tubo*, n. 91 (XI/1997), p. 7.

²¹⁰⁸ Com el que oferí el grup de Sunderland Red Alert el 13 de juny de 1992 juntament amb els locals Zakarrak en el marc de la seva mini gira estatal. Un concert que es recollí en l'Ep que el segell barceloní Capità Swing edità sota el títol *We've Got the Power-Live in Mondragon* (Capità Swing, 1992). Dies abans ambdós conjunts havien actuat al Puerto Hurraco Sister's Bar situat al carrer Taulat del barri de Poblenou de Barcelona.

²¹⁰⁹ El nom fa referència a l'afamat festival *Holidays in the Sun*, dependent de l'empresa Wasted Festivals, que des de fa anys es celebra amb molt èxit de públic a diverses localitats europees com Blackpool, Morecambe o Berlín. Aquest a la vegada pren el seu nom del quart senzill dels Sex Pistols, *Holidays In The Sun* (Virgin Records, 1977). Pel que respecte al gentilici, Bardulia, al·ludeix al nom que en l'època preromana rebien els membres de la tribu que poblava l'actual província de Guipúscoa. A la dècada dels vuitanta el terme va donar nom també a un conjunt musical *Oi!* de la zona, Los 4 Bardulos.

²¹¹⁰ Un dels factors que explica la gran mobilitat dels adscrits a l'estil és la proximitat geogràfica. Guipúscoa te una extensió de 1.980 km², un fet que afavoreix els desplaçaments dels joves per assistir als concerts que es realitzen a la zona.

Música Autònoma a Sant Sebastià i Bloody Mary a Irún.²¹¹¹ La tasca de petites discogràfiques independents com Puzkarra Records o Teletexto Records, que han donat suport als grups novells guipuscoans, ha servit a més per donar una gran embranzida a l'escena musical *skin* autòctona.

REDSKINS, L'ANTÍTESI D'EXTREMA ESQUERRA

A banda del País Basc, el corrent *redskin* també es concretà en altres zones de l'Estat. A Catalunya els primers *skins* rojos aparegueren en la mateixa dècada dels vuitanta en els cercles *punks* barcelonins, a recer de l'eclosió del rapats neofeixistes. L'emergència d'aquests nuclis ultradretans provocà l'efecte mirall, és a dir, la concreció d'una alternativa políticament antitètica situada a l'extrem contrari. Així, l'exaltació patriòtica pròpia de l'estil *skinhead* trobà dues vies de difusió a Catalunya, la dels caps rapats espanyolistes i la dels *skins* catalanistes (bifurcada a la vegada en rojos o ultranacionalistes).

Cal matisar, però, com aquestes primeres bandes de *redskins* reproduïren determinats referents ideològics de l'ortodòxia marxista com a mers recursos d'exhibició estètica. Una assumpció que no deixà de ser supèflua producte de la joventut dels seus membres. Això, juntament amb la seva escassa formació política, motivà que en molts casos aquesta ostentació iconogràfica restès reduïda a una simple reproducció de consignes, eslògans i emblemes. Entre aquestes destacaren les referències simbòliques a la Unió Soviètica, encara aleshores existent, que s'entreveïa com a màxim exponent de l'imaginari comunista adoptat pels *redskins*. Aquesta fixació per la simbologia soviètica s'evidencià en la profusió de brodats, banderes, insígnies o peces de roba que lluíren els *skins* rojos de l'època. Barrejaren aquest seguit d'icones amb d'altres d'autòctones dels nacionalismes perifèrics, com les senyeres i estelades en el cas de Catalunya o la ikurrin i l'arrano beltza²¹¹² en el cas basc entre d'altres.

No obstant això, els *skins* rojos no es circumscrigueren únicament a Catalunya. Saragossa ja comptà des dels anys vuitanta amb nuclis d'*skins* d'esquerres.²¹¹³ En el cas aragonés, fins i tot, algun d'ells es definí obertament com anarquista. Mentrestant, a d'altres localitats com València els primers *redskins* aparegueren durant el bienni 1987-1988. Algun d'ells, anys enrera, havia format part d'una colla de *punks* no polítics "que pasaban del rollo nazi y andaban a hostias con los pelados que quedaban entonces y la peña de nazi *punks* que había en Valencia".²¹¹⁴

A Catalunya, com a la resta de l'Estat als anys vuitanta, els *redskins* esdevingueren un sector desorganitzat i heterogeni. Malgrat que alguns d'ells s'involucraren activament en organitzacions independentistes, participant com a servei d'ordre en les manifestacions o actes que aquestes convocaren, no

²¹¹¹ Als quals s'ha unit més recentment Tienda Skizo, una botiga de roba, música i complements adreçada a *punks* i *skins* ubicada al número 14 del carrer Karlos I de Sant Sebastià.

²¹¹² L'Àliga Negra, representada sobre fons groc, és un dels emblemes més utilitzats pel nacionalisme basc radical d'ençà finals de la dècada dels setanta. Des del segle XII, sobirans navarresos com Sanç VII el Fort empraren segells amb la figura d'una àliga negra com a element identificatiu del seu regne. Posteriorment, l'esquerra *abertzale*, de la mà de Telesforo Monzón (ex conseller de governació del govern basc el 1936 i cofundador el 1978 de la coalició Herri Batasuna), usà l'*arrano beltza* com a símbol alternatiu de Navarra representatiu de la unitat territorial de les anomenades set províncies, les quals configuren el territori d'Euskal Herria segons l'imaginari nacionalista radical. Sobre l'origen d'aquest símbol vegeu S. De Pablo, J. L. De la Granja, L. Mees i J. Casquete (coords.), *Diccionario ilustrado de símbolos del nacionalismo vasco*, Tecnos, Madrid, 2012, p. 155-164.

²¹¹³ En aquesta ciutat els *redskins* freqüentaren els cercles *punk* i *hardcore*, en auge en aquell període.

²¹¹⁴ Entrevista a Andy Capp, *skinhead* valencià dels anys noranta (16/VII/2009).

podem parlar de cap grup polític organitzat pròpiament *skin*. Un dels primers intents per aglutinar el moviment *redskin* barceloní es donà el 1988 amb la inauguració de l'Ateneu L'Estel. Aquest espai, situat al carrer Milans del barri de Ciutat Vella, esdevingué un punt de trobada de la militància independentista de l'època.²¹¹⁵ A banda d'aquest nucli barceloní, els *redskins* s'implantaren a altres ciutats com Manresa, Figueres o Vilafranca del Penedès. Tots ells, fins la creació de les primeres estructures *skins* polititzades recolzaren massivament l'organització antiracista SHARP.²¹¹⁶

En aquest marc, la crisi a que es va veure abocada l'esquerra arran de la caiguda del mur de Berlín el 9 de novembre de 1989 i l'esfondrament de la URSS dos anys després, juntament amb el revisionisme ideològic que aquest fet comportà, possibilità un trasvàs d'extremismes en l'univers *skin* a Catalunya. Amb el marxisme desposeït del seu poder d'atracció per bona part de la joventut, el transfugisme deixà de ser quelcom excepcional en les files dels *redskins* barcelonins. Això, unit a l'auge de l'extrema dreta a França, afavorí un travassament de joves que s'havien significat d'esquerrers cap a posicionaments ultradretans.²¹¹⁷ Aquests canvis obeïren també a la seva escassa formació ideològica, com reconeixia un *redskin* a inicis de la dècada dels noranta: "La ideologia si es té clara no canvia [...] pots anar ampliant les idees, però sense canvis radicals, com els que abans duïen un estel i ara duen una esvàstica".²¹¹⁸ En aquest punt és interessant apuntar com aquest pas d'individus a bàndols contraris fou habitual a inicis dels anys noranta, quan diversos joves van "canviar de jaqueta" en paraules d'un *skinhead* de l'època.²¹¹⁹ Un exemple el tenim en el cas de quatre *skinheads* empordanesos que el 1991 abandonaren els cercles antiracistes per unir-se a la colla de caps rapats neonazis de Roses.²¹²⁰ Segons la revista basca *Ekintza Zuzena*, "los grupos de *skines* [sic] nazis tienen una ideología poco definida. Esto explicaría el hecho de que muchos *skinheads* que se reivindicaban acráatas o comunistas hayan pasado a enarbolar esvásticas y a esgrimir bates de béisbol, atraídos por la parafernalia y la violencia de bandas nazis. Así, de la noche a la mañana, se pasa de *redskin* a *naziskin*, por el influjo y la mitificación de los medios y unas ideas de tambaleante cimentación, con el objetivo de reafirmarse más en lo *skin*, que ya no se ve como un modo de vida bullanguero y antiracista, sino como xenofóbico y violento".²¹²¹ Així doncs, l'inici dels anys noranta es caracteritzà perquè foren permeables les fronteres imaginàries de l'univers identitari *skin*. Aquesta crisi de valors ideològics, un reflexe més de la realitat social del país, provocà la retroalimentació mútua d'ambdós extrems.

²¹¹⁵ El setembre de 1991 el local fou intervingut pels Mossos d'Esquadra poc abans de la celebració de la Diada nacional per les sospites sobre la possibilitat que alguns dels seus associats provoquessin incidents durant la manifestació. Després d'escorcollar l'espai, cinc persones foren detingudes. Vegeu J. Corachán, "L'Estel, la tribu independentista", *El Periódico* (22/IX/1991) p. 28; R. Wirth i A. F. Sandoval, "La dialéctica de los puños y los palos", *La Vanguardia* (15/IV/1991), p. 2 i "Grupos violentos casi sin ideología utilizan un independentismo catalán fraccionado", *La Vanguardia* (13/IX/1991), p. 12.

²¹¹⁶ L'adveniment d'aquest col·lectiu *skin* antiracista arreu de l'Estat motivà la convergència de tots els *skins* antiracistes en cèl·lules que operaren de forma autònoma. Així, els *redskins* foren els màxims impulsors de SHARP al País Basc. Lluny dels seus preceptes originals, SHARP compaginà la faceta antiracista amb un clar posicionament ideològic en determinades zones de l'Estat, com succeí al País Basc i Catalunya.

²¹¹⁷ Cal esmentar però com també es donaren casos a la inversa, tot i que en menor nombre, quan joves que professaren postulats neonazis esdevingueren *skins* antifeixistes.

²¹¹⁸ À. Romaguera i O. Cortacans, "Skins catalans: ¿Reds o Heads?", *El Temps* (25/III/1991), p. 48.

²¹¹⁹ Es van donar casos certament paradoxals com el testimoni ofert per un reconegut membre de les Brigades Blanquiazules a favor d'un integrant dels Boixos Nois en un judici arran d'una baralla d'aquest darrer amb un brigadista a Barcelona, vegeu "El fiscal pide siete años de cárcel para un skin", *La Vanguardia* (24/III/1992), p. 27.

²¹²⁰ Vegeu *SHARP-Alt Empordà. Full informatiu*, n. 1 (X/1991), p. 1-3.

²¹²¹ J. M. Benítez i J. Arteaga, "Rapados neonazis. Sombras de odio y vergüenza", *Ekintza Zuzena*, n. 11 (1992), p. 21.

Precisament, la necessitat per part dels *skins* d'esquerres de vertebrar una alternativa organitzada en clau política als caps rapats ultradretans motivà la fundació el 1994 a Barcelona d'Orgull Bolxevic [OB], el primer col·lectiu *redskin* mínimament articulats. S'enquadraren al mateix desenes d'*skinheads* antiracistes que defugiren continuar identificant-se com a membres de SHARP, atès el buit programàtic de l'acrònim i les polèmiques que es generaren al voltant dels seus preceptes originals. Aquesta voluntat per desmarcar-se de SHARP permet entendre el desenvolupament de noves formes organitzatives compromeses políticament. En aquest sentit, la creació el 1993 de RASH als Estats Units fou cabdal en la concreció posterior d'Orgull Bolxevic i els nuclis d'*skins* rojos i anarquistes estatals.

OB es gestà en una assemblea, on participà una trentena de *redskins*, duta a terme a l'antic emplaçament que ocupà el Casal Independentista de Sants Jaume Compte. El seu portaveu oficial fou el butlletí *Kalashnikov. La veu dels bolxevics*, que aparegué per primer cop el desembre de 1996.²¹²² Programàticament, els *redskins* d'OB declararen com a objectius de l'organització: "La independència nacional, l'alliberament social del poble català, la reunificació dels Països Catalans, la unitat lingüística, la no alineació i la solidaritat amb els pobles oprimits, i la creació d'un front popular". La seva activitat perdurà fins el 2000 quan abandonà tota relació amb l'estil *skin* i s'esllanguí fins la seva pràctica dissolució.

SHARP, EL VIRATGE ANTIRACISTA

Paral·lelament a la implantació d'aquests nuclis *redskins* arreu de l'Estat, d'ençà inicis dels anys noranta aparegueren les primeres agrupacions d'*skins* antiracistes al voltant de l'acrònim SHARP, sigles d'*Skinheads Against Racial Prejudice*, és a dir, *Skinheads* contra els prejudicis racials. Les diverses traslacions continentals de l'organització *skin* antiracista es van veure influïdes per les respectives realitats nacionals. Així a l'Estat la idea quallà en aquells cercles *skins* més polititzats que s'apropriaren de les sigles per vertebrar una alternativa enfront els estereotips mediàtics que proliferaren a l'època.

Amb la seva aparició es consolidaren tres pols dispars en l'univers *skin*: d'una banda el citat vessant ultradretà, de l'altre el que aglutinà aquests *skins* antiracistes, més o menys polititzats, i un tercer nucli, el més minoritari, que refusava qualsevol vinculació ideològica de l'estil i només s'interessava per preservar l'estètica i els valors que encarnà aquest a finals dels anys seixanta. Tots tres evolucionaren de forma diversa a la dècada dels noranta. A banda del sector neonazi que hem detallat amb anterioritat, els altres dos grups oferiren un procés de creixement divergent. Així, mentre els *skins* antiracistes eclosionaren a l'alça a l'empar de la concreció de SHARP, els anomenats apolítics esdevingueren una opció minoritaria. Una tendència que anys més tard es capgirà amb l'extensió de la progressiva desideologització de l'estil imperant arreu de l'Estat.

La correspondència que mantingué el seu impulsor a Europa, Roddy Moreno, amb altres *skins* del vell continent va permetre la seva difusió. Entre aquests hi havia Mark M. Brown, editor aleshores del *fanzine* eivissenc *Skinhead Scene & Rudies*. Brown s'interessà pel projecte, com també feren

²¹²² "El nou independentisme", *El Triangle*, n. 361 (17/IX/1997).

alguns *skins* catalans i bascos. Aquest fet va permetre la divulgació dels principis que propugnà SHARP arreu de l'Estat. Com confirmà el propi Brown: "Fue prácticamente el primer *fanzine* en el Estado que apoyaba o promovía la idea del SHARP (tras una carta que recibí de Roddy Moreno)".²¹²³ Aquest jove fou el responsable de SHARP-Spain, secció d'efímera trajectòria, que amb la concreció dels nuclis *skins* antiracistes català, basc i madrileny es dissolgué per crear SHARP-Pitiusas.²¹²⁴ D'aquesta manera, els postulats de SHARP, entre els quals hi havia donar a conèixer els veritables orígens de l'estil *skinhead*, arribaren a l'Estat. Com explicità un dels seus impulsors: "SHARP es para promover nuestra cultura, y tener claro que los nazis no forman parte de ella".²¹²⁵

El seu logotip original, com hem assenyalat, reproduïa un casc troià, icona que formava part de la imatge corporativa del segell discogràfic Trojan Records, evidenciant així els lligams dels *skins* amb la música jamaicana d'arrels negres. D'aleshores ençà les seves diverses seccions i divisions l'utilitzaren en els seus emblemes. La música esdevingué un factor determinant en l'eclosió dels *skins* antiracistes, atés que convergí amb l'auge de l'anomenat *Third Wave Ska Revival* (tercera onada del *revival ska*), un subgènere musical que es caracteritzà per recuperar l'*ska* mitjançant una interpretació més accelerada.²¹²⁶

Inicialment, SHARP es definí com una organització "no política". D'aquesta manera pretengué evitar que cap formació o corrent ideològica capitalitzés el seu ideari antiracista. Després de constatar, segons els impulsors de SHARP, el dany que causà a l'estil la irrupció del corrent neonazi a finals dels anys setanta, aquests ambicionaren recuperar els valors originals de l'estil deslligant-lo de qualsevol adscripció política. Com afirmaren en un dels seus primers comunicats els membres de SHARP-Madrid: "No pretende ser una organización política. No somos rojos, ni verdes, ni azules, tal vez blancos y negros, aunque si es claramente antiracista y antifascista".²¹²⁷

Aquest principi, adoptat com un dogma irrenunciable per moltes divisions europees, fou un dels punts més controvertits en la plasmació del col·lectiu a nivell estatal. La seva concreció a l'Estat espanyol obeí a un context inèdit en la majoria de països del seu entorn. La diversificació ideològica prèvia existent, amb dos bàndols oposats que polaritzaren l'estil provocà una adopció divergent. Així, mentre a Europa la idea quallà en els cercles *skins* no polititzats, a l'Estat arrelà en aquells joves que s'identificaven amb l'extrema esquerra, els *redskins*.²¹²⁸ L'assumpció de les sigles SHARP per part d'aquest sector polititzat motivà que alguns *skinheads* veterans i altres que es

²¹²³ "Bronco Bullfrog", *Street Kids*, n. 2 (1995), p. 3.

²¹²⁴ "Mark Skanky", *Cocoliso*, n. 4 (XII/1997), p. 5.

²¹²⁵ "WPF", *Dancecrasher*, n. 2 (1996), p. 22.

²¹²⁶ Gestat als Estats Units a la dècada dels vuitanta, aquesta tercera onada de bandes *ska*, entre les que trobem a The Toasters, The Untouchables o The Uptones, es caracteritzà per un so que barrejava *ska* i *punk*, d'aquí l'acceleració amb que els grups executaven els temes. Arreu d'Europa, de la mà del segell Unicorn Records, aparegueren diversos conjunts influenciats per aquesta forma d'interpretar la música *ska*. A països com Alemanya es concretà una escena rellevant amb bandes com Skaos, No Sports, The Frits, El Bosso & Die Ping Pongs, The Braces, The Busters, Blechreiz o The Butlers. Altres conjunts de l'època foren els italians Spy Eye, The Strike i Casino Royale, els holandesos Mark Foggo's Skasters i Mr. Review, els australians The Porkers, The Latenotes, Strange Tenants i Just Kidding, els francesos Les Frelons, Skaferlatine, Tchicky Monky, Machtoc i Verska Vis, a més de bandes britàniques com The Trojans, The Loafers, Hotknives o Maroon Town. En aquell període també es crearen però grups que recuperaren el so original de les formacions dels anys seixanta com els britànics Potato 5 o The Riffs.

²¹²⁷ "Comunicado", *Butlletí SHARP-Madrid* (1991), p. 5.

²¹²⁸ En aquells primers anys d'implantació de l'acrònim fou habitual l'assumpció del mateix per part de nuclis que s'autoanomenaven *redskins*, els quals, òbviamment, congeniaven amb l'ideari antiracista que difonia SHARP.

consideraven apolítics refusessin identificar-se amb aquest acrònim atès el seu rerefons ideològic.

La politització de SHARP responia, al cap i a la fi, al context social existent a l'Estat. La dualitat ultranacionalista espanyolista i "nacionalista perifèrica" afavorí que l'estil *skinhead* prengués unes connotacions polítiques inexistents en els països del seu entorn. D'aquesta manera, els *skins* antifeixistes assumiren la doctrina antiracista com quelcom lògic atesa la ideosincràcia original de l'estil. La seva implantació a l'Estat espanyol respongué, doncs, a unes singularitats autòctones que caracteritzaren la seva evolució posterior.

SHARP va néixer el 1990 com una organització de caràcter assembleari, on cada cèl·lula local mantenia la seva pròpia autonomia. Com descrigué la seva divisió castellana, "íntegra a *skins* antirracistas y pretende ser una plataforma informativa. Después, cada grupo concreto actúa según sus criterios".²¹²⁹ Per formar-ne part només calia "estar-hi d'acord, organitzar, formar societats i posar-se a currar".²¹³⁰ El seu objectiu principal fou reivindicar el que entenien com l'autèntic esperit *skin* multiracial original.²¹³¹

Els postulats antiracistes de SHARP es van difondre ràpidament arreu de l'Estat. Aquests trobaren ressó, inicialment, en territoris com Catalunya, el País Basc, Galícia o Madrid. En el cas català, l'evolució dels *skins* antiracistes fou certament paradigmàtica. En un principi els cohesionà la seva rivalitat vers els caps rapats neofeixistes. L'antagonisme generat arran de l'aparició d'aquests darrers i la bel·ligerància amb que actuaren provocà la cohesió dels *skinheads* barcelonins, i per extensió dels catalans, que es vertebraren per reivindicar els orígens de l'estil i publicitar el que segons ells era l'autèntica essència del mateix.²¹³²

El context sociopolític també marcà l'evolució dels primers *skins* antiracistes. D'una banda, a les darreries dels anys vuitanta es constatà l'alta visibilitat pública del moviment independentista català, que assolí una transcendència inèdita fins aleshores. Aquesta rellevància fou atribuïble en part a l'activitat propagandística i armada duta a terme aquells anys per Terra Lliure [TLL]. Així, el pòsit nacionalista que determina l'estil *skin* original a Gran Bretanya també impregnà els cercles *punk*, el gol sud del Camp Nou i l'anomenat independentisme radical. D'altra banda, cal destacar també l'ascendent del Rock Radical Basc entre el jovent català, un altre dels factors que explicarien la popularitat de l'estil *skin* en la marginalia política de l'època. En aquest entorn sorgí una nova generació d'*skins* barcelonins, que exercí de model pels joves que posteriorment s'adheriren a l'estil.²¹³³ Alguns d'ells foren, precisament, els que estructuraren una alternativa pública als rapats ultradretans mitjançant la creació d'una cèl·lula local de SHARP.

A Catalunya SHARP s'associà, majoritàriament, als *skins* d'esquerres i independentistes, que foren els que importaren el seu ideari i crearen una de

²¹²⁹ R. Ferrer, "Skins antirracistas", *Primera Línea* (VI/1994), p. 73.

²¹³⁰ "Skinheads i racisme", *La Lletra A* (IV/1992), p. 22.

²¹³¹ L. Carrasco, "Skinheads: la lluita contra els tòpics", *El Temps*, n. 393 (30/XII/1991), p. 18.

²¹³² Entrevista a Josep Lluís, *skinhead* barceloní dels anys noranta (23/II/2007).

²¹³³ Com rememora un dels protagonistes: "Érem molt pocs al principi, i jo tenia molt de respecte als *skinheads* més grans que jo. Em va costar una mica assumir que jo també ho era, i a ells els veia com els autèntics i a mi mateix com un imitador. Amb els anys vaig anar assumint que també en formava part. Els *Skinheads* de la meua generació érem una mica, com ho diria..., una mica guarros. Erem més aviat *punkis* pelats, ens agradava més l'estètica *skin* o en alguns casos els pares no els haguessin permès mai dur una cresta i en canvi rapar-se no els donava tant problema. Els inicis van ser un pel fusos, sense massa informació del que el moviment era". Entrevista a *Lughdailh*, *skin* barceloní durant els anys vuitanta i noranta (13/IX/2007).

les primeres seccions estatals, SHARP-Barna, constituïda a inicis dels anys noranta que s'allunyà dels principis originals d'apoliticisme difosos pels creadors de SHARP a Gran Bretanya.²¹³⁴ Aquesta vinculació entre els *redskins* i els *skins* antifeixistes amb un col·lectiu com SHARP que es reclamava apolític es produí de manera natural. Segons un dels seus fundadors:

Era una manera de contestar el nazisme i la politització de la moguda, ser SHARP era ser *skinhead*, era com dir *skinhead* autèntic, no polític [...] Nosaltres al ser *skins* catalans som independentistes perquè ens falta el nostre estat, els *skins* espanyols són això, els *skins* anglesos també, és un moviment amb moltes connotacions nacionalistes, que no nazis ni racistes.²¹³⁵

Els inicis de la dècada dels noranta foren els anys de la bipolaritat, dels enfrontaments, dels “fatxes” i “els rojos” i, per tant, dels racistes i els antiracistes. Una dualitat –com hem vist– ja present a Barcelona d'ençà l'aparició dels primers caps rapats ultradretans a meitats dels anys vuitanta que aleshores s'accentuà. La intensificació del racisme i la seva identificació pública amb els *skins*, gràcies als estereotips difosos per la premsa, induïren a aquests a organitzar-se per fer front a les agressions i publicitar els orígens de l'estil.²¹³⁶ Així fou com sorgí la idea de crear SHARP a Barcelona. La presentació en societat del col·lectiu es realitzà durant la massiva manifestació “Racisme Mai Més” que es celebrà a Barcelona el 30 de novembre de 1992. Aquell dia prop d'un centenar d'*skins* desfilaren pels carrers de la capital catalana darrera una pancarta amb el lema “Prou Racisme”.²¹³⁷ D'aleshores ençà, l'antiracisme s'incorporà a l'univers identitari *skin* tot i ser inherent als seus orígens.

Una altra de les zones on emergí de manera paral·lela un contingent rellevant d'*skins* antiracistes fou el País Basc. Durant el bienni 1990-1991 es crearen allí els primers nuclis SHARP a grans ciutats com Bilbao, Sant Sebastià i Vitòria. La seva aparició coincidí amb l'etapa de màxima publicitat mediàtica de la figura de l'*skinhead* associada a tesis feixistes. En aquest marc, SHARP-Euskadi, com s'anomenà el grup antiracista *skin* basc pioner, aglutinà a més d'aquells joves que s'adheriren a títol individual als redactors de *fanzines* com *Black & White*, editat a Pamplona; *Kaskamotzak*, publicat a Bilbao; i *Nite*

²¹³⁴ Paradoxalment, dècades després alguns *skinheads* revitalitzaren l'acrònim refundant SHARP-BCN però sense refusar la inclusió de la política. En referència al nou logotip del col·lectiu, que reproduïa la meitat d'un casc troià i mig estel, manifestaren: “Junto al casco troyano está la estrella porque nuestra reivindicación además de ser por mantener vivo el auténtico espíritu de nuestra Escena, es también, sin olvidarlo, política”, a “Quién y porqué de SHARP BCN”, *Skinheads Antiracistes* (2000?).

²¹³⁵ Entrevista a Dani, *skinhead* badaloní durant els anys vuitanta i noranta (14/II/2007).

²¹³⁶ La desmesurada atenció mediàtica que obtingueren les accions perpetrades per caps rapats neonazis tant a l'Estat com arreu d'Europa, augmentà el nombre de rapats neofeixistes. Aquest fet comportà l'agreujament dels enfrontaments entre aquests i els *skins* no racistes i, a més, un increment notable de les agressions contra ciutadans estrangers. El cas de racisme i xenofòbia, fins aleshores pràcticament inèdits a l'Estat, si més no els relacionats amb caps rapats, esdevingueren gairebé quotidians. S'inicià una espiral de violència que provocà, poc després, diverses morts com la de l'*skinhead* valencià i militant de Maulets Guillem Agulló. Aquest *skin* antiracista fou assassinat a la localitat de Montanejos (Alt Millars) per Pedro Cuevas, autor confès de les ganivetades. Cuevas fou jutjat el 1995 a Castelló de la Plana juntament amb la resta d'encausats pel crim. Després de confessar l'autoria fou condemnat a 14 anys de presó, dels quals en va complir quatre. El 2007, Cuevas es presentà com a número quatre de la candidatura d'Alianza Nacional [AN] a Xiva de Bunyol. Vegeu una crònica novel·lada de la mort d'Agulló a J. Fuster, *La mort de Guillem*, 314 edicions, València, 1996.

²¹³⁷ Un any més tard, el 20 d'abril de 1993, diversos *skins* barcelonins marxaren en la manifestació convocada arran de l'assassinat dies abans de l'*skinhead* antiracista valencià Guillem Agulló a la localitat de Montanejos (Alt Millars). Un cop finalitzat l'acte diversos manifestants es dirigiren a la seu del Frente Nacional, situada a la Rambla de Catalunya, que fou assaltada de manera espontània. Fet que provocà la presència de les forces policials. També fou habitual l'assistència d'*skins* antifeixistes en els actes organitzats anualment a Barcelona per l'extrema dreta per commemorar l'anomenat *Día de la Hispanidad* cada 12 d'octubre.

Klub Skazine, originari de Vitòria;²¹³⁸ i també a conjunts musicals com els vitorians Little Feet & The Prenatals o associacions com el bilbaí Jamaican Music Fan Club, responsable d'editar el *fanzine Xaymaca*, i l'anomenada Donostia Rude Boy Society.²¹³⁹

L'objectiu d'aquesta secció, manifestat públicament als mitjans d'informació bascos, fou "reivindicar sus señas de identidad, sobre todo en unos días en los que reina la confusión, mezclada muchas veces con una oculta intencionalidad, de confundirlos y mezclarlos con esos grupos racistas, que también llevan las cabezas peladas, pero nada tienen que ver con nosotros".²¹⁴⁰ Entre les tasques que desenvolupà SHARP-Euskadi destacaren l'organització de festes i concerts de conjunts musicals afins al seu ideari per recaptar fons per poder finançar el col·lectiu.²¹⁴¹ També publicaren pamflets i fulls volants informatius i distribuïren material divers, com cintes de música, samarretes, adhesius, brodats, *fanzines* i xapes. Paradoxalment, la concreció d'aquests primers nuclis SHARP afavorí també la difusió de l'estil *skinhead* arreu de l'Estat.

Tot i la voluntat dels seus integrants per desmarcar-se del corrent neonazi que acaparava l'atenció mediàtica, alguns *skinheads* no combregaren amb el posicionament ideològic que adoptaren alguns membres. Al respecte, un dels components del conjunt musical Zakarrak opinà:

Cuando empezó a salir lo del SHARP, los *redskins*, etc... me parecía bien pero no del todo. *Skinhead* y punto. Sin dar explicaciones. Eres como eres y punto. En su momento estaba bien en el sentido de paliar las críticas de la televisión, para desmarcarse de los cerdos. Llevaba una pegatina de SHARP en la Telecaster [en referència a la marca de guitarres elèctriques Fender Telecaster]. Me parece bien desmarcarse de los que no tienen que estar en ningún lado, pero empezar con *redskins*, no sé qué *skins*... Todos juntos y se acabó [...] Esto es un movimiento de juerga. Te apasiona, está [s] contento siendo lo que eres y se acabó, no es más. Ni eres más ni menos que nadie.²¹⁴²

En una línia crítica similar es manifestà el següent testimoni: "A mi no hay cosa que más me joda que ver a un individuo con un casco romando (sic), lo del SHARP se sobreentiende ¿no?, y al lado una estrella roja o una chapa del Lenin o una hoz y un martillo [...] lo veo como un movimiento u organización o como se le quiera llamar, que pretende desmarcarse de tendencias políticas y toda esa mierda, yo lo que entiendo por SHARP es NI rojo NI racista, y es con lo que realmente me siento identificado".²¹⁴³ En contraposició, els editors del *fanzine* bilbaí *Dr. Skinhead* opinaren: "Según cuentan ellos Sharp es apolítico. Ya es conflictivo afirmar que la lucha antirracista no es política (Mandela ¡es apolítico no te jode!), pero en Euskadi es imposible hacer algo apolítico".²¹⁴⁴

²¹³⁸ El 1991 el diari *Egin* publicà diversos comunicats i articles signats per aquest *fanzine* que pretenia difondre públicament els principis antiracistes propugnats per SHARP. A més d'aquesta tasca de difusió del col·lectiu, els editors del *fanzine* també conduïen el programa "Jah Lion Rock" a l'emissora de ràdio "lliure" Hala Bedi Irratia de Vitòria tots els dilluns de 20 a 21 hores.

²¹³⁹ "Skinheads contra Boneheads", *Egin* (28/XI/1991), s. p.

²¹⁴⁰ B. Simón, "Señas de identidad", *Egin* (25/XI/1991), s. p.

²¹⁴¹ Les primeres festes es celebraren a ciutats com Vitòria i Sant Sebastià i serviren per recaptar fons per poder dur a terme els objectius d'aquest col·lectiu *skin* antiracista. Amb el mateix propòsit s'organitzaren concerts com la gira del conjunt alemany d'*ska* Messer Banzani que va coordinar per terres basques la Donostia Rude Boy Society o l'efectuada per la banda anglesa The Cosmics, promoguda pel Jamaican Music Club de Bilbao el 1991. Vegeu *Boletín Informativo SHARP-Euskadi*, n. 2.

²¹⁴² "Zakarrak", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 46.

²¹⁴³ "Cartas", *Street Kids*, n. 3 (1995), p. 37.

²¹⁴⁴ "Argia", *Dr. Skinhead*, n. 1 (1990), p. 11.

Paral·lelament al sorgiment de SHARP-Euskadi es creà, també a inicis dels anys noranta, SHARP-Donostialdea, que agrupà als *skins* antiracistes de la capital guipuscoana. En la seva formació influïren les accions perpetrades per l'esmentada banda de caps rapats ultranacionalistes vinculada a Ipar Brigadak, un grup de seguidors radicals de la Reial Societat. Com expliquen els fundadors d'aquest nucli *skin* antiracista: “Esto y otras cosas es lo que hace que aparezca SHARP Donostialdea [...] empezamos a trabajar sacando comunicados, panfletos, carteles y organizando conciertos (Messer Banzani, Santos Inocentes), fiestas y participando en diversas manifestaciones contra el racismo y la xenofobia. Poco a poco la gente de la calle se iba dando cuenta de nuestra postura e iban disminuyendo las broncas con nosotros y a la vez también las que montaban los *boneheads* [caps rapats ultradretans]”.²¹⁴⁵ Com a resultat d'aquest activisme la presència neonazi minvà, restant aïllada al barri de Gros.

Els plantejaments de SHARP també arrelaren en altres zones de l'Estat com Madrid. L'adopció de postulats ultradretans propers a grups com Bases Autónomas per part d'alguns *skins* de la capital produí la fragmentació de les primeres bandes de Madrid, tot coincidint amb l'eclosió europea de SHARP. Fou aleshores quan alguns d'aquests *skins* s'organitzaren al voltant de les anomenades Brigadas Mecánicas, precursoras de la posterior secció local madrilenya de SHARP. Aquesta darrera, poc nombrosa i d'orientació antifeixista, es constituí a inicis dels anys noranta i deixà de banda les filiacions ideològiques personals dels seus membres per no caure en el dogmatisme.

D'aquesta manera SHARP-Madrid es creà en un context complex atesa la capitalització mediàtica de l'estil per part dels caps rapats neofeixistes.²¹⁴⁶ Així, la repercussió dels incidents protagonitzats pels escamots rapats ultradretans induïren la seva constitució.²¹⁴⁷ Els seus fundadors engegaren diverses iniciatives a inicis dels anys noranta per donar a conèixer el col·lectiu. Entre elles destacaren la publicació del *fanzine Shanty Town*²¹⁴⁸ o l'emissió del programa *Frenoskatico* de Ràdio Vallekas (conduït per Fernando *Doc Nando*²¹⁴⁹ i Toni *Face*²¹⁵⁰ al dial 107,5 FM), al qual posteriorment s'uní *Mikrotxusko* emès la nit de diumenge per Onda Nada (98,4 FM).²¹⁵¹ S'organitzaren a més concerts i festes per difondre el seu ideari i alhora aconseguir fons que possibilitessin la seva viabilitat i independència econòmica. El primer d'aquests events es va dur a terme el 20 de desembre de 1991 al Centro Social Minuesa de Madrid.²¹⁵² Aquest espai acollí altres iniciatives d'aquest signe, com el concert celebrat el 6 de juny de 1992 en que actuaren els conjunts locals Malarians i Desakato Dadá davant mig miler de

²¹⁴⁵ “Skins Donosti”, *Shanty Town*, n. 2 (1993), p. 22.

²¹⁴⁶ Fet que provocà diversos equívocs en aquella època en que la ciutadania vinculava els *skinheads* amb els joves neonazis. Fins i tot en l'àmbit alternatiu l'estereotip mediàtic produí malentesos, com la batussa ocorreguda a la dècada dels noranta durant un concert dels grups locals 37 Hostias i Andanada 7 entre *punks* i *skins* antiracistes, els quals foren confosos amb ultradretans.

²¹⁴⁷ Vegeu un recull de les agressions comeses per caps rapats neonazis a Madrid a “Anti-fascismo”, *Shanty Town*, n. 1 (1992), p. 8-11.

²¹⁴⁸ Publicació oficial de SHARP-Castilla coordinada per Toni *Face* que comptà amb la col·laboració dels membres de la secció madrilenya, d'*skins* antiracistes d'Alcorcón, Lleó i de l'ex redactor del *fanzine* segovià *Krúpula*, qui maquetà el primer número i aportà diversos articles en els següents. “WPF”, *Dancecrasher*, n. 2 (1996), p. 23.

²¹⁴⁹ Impulsor el 1992 de l'anomenat Klub Skatalítico Vallecano vinculat a SHARP-Madrid.

²¹⁵⁰ També fou el responsable durant més de deu anys del programa radiofònic *La Ley de la Calle* que s'emiti des de diverses ràdios, com Onda Nada, Onda Latina i Ràdio Vallekas.

²¹⁵¹ En altres emissores com Onda Latina (106,6 FM) també es podien escoltar programes dedicats a la música jamaicana a la dècada dels noranta.

²¹⁵² Vegeu “Notícias”, *Boletín SHARP-Madrid* (1991), p. 6.

persones.²¹⁵³ Aquest fou, de fet, el primer acte que organitzà SHARP-Castilla, una divisió territorial que incloïa la cèl·lula madrilenya.

La secció madrilenya dels *skins* antiracistes també participà en la manifestació que es va dur a terme el 18 d'abril de 1993 en record de Guillem Agulló, *skinhead* valencià assassinat una setmana abans a Montanejos (Alt Millars) per joves ultradretans. Tot i la precipitació de la convocatòria, prop de 800 persones van recórrer els carrers de la capital per homenatjar a la víctima i mostrar la seva solidaritat amb la família.²¹⁵⁴ Coincidint amb aquest acte SHARP-Madrid engegà la campanya "Kaña al facha" en diversos barris de la ciutat.

Una de les seves contribucions més significatives fou l'edició del disc *Stay SHARP Vol.1* (Potencial Hardcore, 1993). Després de dos anys de gestació no reeixits, finalment el 1993 es concretà l'edició d'aquest àlbum recopilatori.²¹⁵⁵ Fou tot un esdeveniment pels seguidors de la música jamaicana i els *skinheads* antiracistes d'arreu de l'Estat.²¹⁵⁶ El vinil va permetre a SHARP obtenir una major visibilitat en els cercles alternatius i publicitar els seus plantejaments. Fou també rellevant pel que suposà a nivell de cohesió del col·lectiu, que tot i restar dispers en petites cèl·lules locals aconseguí dur a terme un projecte en comú.²¹⁵⁷

SHARP-Madrid, a banda d'editar fulls volants per difondre els seus plantejaments, participà juntament amb els *skins* segovians²¹⁵⁸ en la confecció del *fanzine* *WPF*,²¹⁵⁹ una publicació que informà sobre les novetats de les diverses seccions de SHARP d'arreu de l'Estat. La secció madrilenya fou una de les més actives del període juntament amb la catalana.²¹⁶⁰ Aconseguí aglutinar sota l'acrònim antiracista a la majoria d'*skinheads* de Madrid i rodalies que simpatitzaven amb l'ideari propugnat per l'organització. Això fou visible en

²¹⁵³ El 16 de gener de 1993 el Centre Social Minuesa, situat al número 24 de Ronda de Toledo de Madrid, acollí el *Concierto Contra el Racismo* on actuaren davant un miler d'espectadors els britànics Red Alert juntament amb els bascos Zakarrak, els madrilenys Malarians i els segovians Frenopático Rural. Posteriorment es succeïren les festes, "guateques" i concerts en el mateix espai ocupat com les actuacions de bandes locals com els *mods* MK Cortinas i el grup *punk/ska* Txusta Kalusta el 17 de desembre de 1993. Vegeu una crònica del primer esdeveniment a "Gig review", *Bronco Bullfrog*, n. 2 (1993), p. 23 i "Conciertos", *Shanty Town*, n. 2 (1993), p. 44.

²¹⁵⁴ *WPF*, n. 0 (1993), p. 2.

²¹⁵⁵ La publicació del mateix la coordinà inicialment Mark M. Brown, editor aleshores del *fanzine* eivissenc *Skinhead Scene & Rudies*. Posteriorment, es sumà al projecte SHARP-Castilla, que fou la que sufragà les despeses de l'edició gràcies als guanys generats per la venda de material de la seva distribuïdora i per la venda d'entrades dels concerts que organitzà. Així fou com, malgrat el desinterés majoritari de la indústria discogràfica, el disc es va poder editar de forma autogestionada conjuntament amb el segell madrileny Potencial Hardcore. El vinil venia acompanyat per un llibret amb informació sobre les bandes que hi apareixien. El disc, a més, estava dedicat a la memòria de l'esmentat Guillem Agulló i Salvador, *skinhead* antiracista valencià assassinat l'11 d'abril de 1993 a Montanejos.

²¹⁵⁶ El disc comptà amb la participació desinteressada d'una dotzena de bandes, com els holandesos Mr. Review, els alemanys No Sports i Messer Banzani, els britànics 100 Men, Intensified, The New Apollo 7 i Red London, els francesos Verska Vis i Skarface, els australians Special Brew, els riojans Banana Boats i els madrilenys Malarians. Tots ells contribuïren a la publicació del Lp per donar suport a l'organització antiracista.

²¹⁵⁷ El 1995 es publicà una segona entrega, aquest cop en disc compacte, titulada *Stay SHARP Volume 2* (Bronco Bullfrog/Step 1, 1995) per iniciativa personal de Mark M. Brown i, un any més tard, s'edità *Stay SHARP III* (Colour Songs Discos, 1996) la darrera seqüela del recopilatori que incloïa 18 bandes del panorama skatalític internacional, aquest cop novament coordinada per *skins* vinculats a la secció castellana de SHARP. Posteriorment es publicà un altre Cd relacionat amb l'organització antiracista *skin* titulat *SHARP Punk & Oi! Vol. 1* (Bronco Bullfrog/Step 1, 1998) tot i no ser un disc oficial del col·lectiu.

²¹⁵⁸ En aquesta ciutat de Castella i Lleó des de finals dels anys vuitanta es gestà un nucli *skin* que, poc a poc, anà guanyant adeptes tot i restar essent un grup poc nombrós. A la dècada dels noranta freqüentaren el Bar Shout, situat al carrer Santa Isabel, on podien escoltar música *soul* i *punk rock*.

²¹⁵⁹ Confeccionat pel segovià Alfonso *Krápula* Sacristán, ex editor del *fanzine* homònim al seu sobrenom. Pren el seu nom de la lletra del tema "It Can Be Done" dels britànics The Redskins. El primer número es va publicar el 1993, inicialment com un butlletí, passant posteriorment a convertir-se en *fanzine*.

²¹⁶⁰ Com a exemple, el 1994 SHARP-Madrid duigué a terme diversos concerts, com el que comptà amb les actuacions de Txusta Kalusta, Radio 77 i Skaparapid (18 juny de 1994); o el que oferiren els italians Banda Bassotti i els madrilenys Spansuls Boys (6 juliol de 1994). A més, convocà una concentració a la Plaza Vieja del barri de Vallecas i organitzà una "*skinhead party*" (23 desembre de 1994) i una festa al bar Klash.

publicacions de l'època, com el *fanzine* local *Street Kids* o el segovià *Krápula*.²¹⁶¹

A d'altres zones de l'Estat altres *skins* entraren en contacte amb l'ideari que SHARP propugnà. A Eivissa, les sigles es donaren a conèixer gràcies a la tasca de difusió realitzada per l'esmentat Mark M. Brown, editor aleshores del *fanzine* *Skinhead Scene & Rudies*, precedent del posterior *Bronco Bullfrog*. Com recorda el mateix Brown:

Em va semblar una bona idea, el SHARP era simplement una idea per netejar el nom dels *skinheads* i que l'opinió pública comences a conèixer als *skinheads* pel que són i no per un grapat de neonazis que era la imatge que teniem gràcies a la premsa. El SHARP mai va pretendre ser un moviment ni una organització, era simplement una idea per mostrar les arrels del moviment *skinhead* i difondre la veritable història. L'eslògan era *Neither red, nor racist... Only pure skinhead* (ni roig, ni racista, només pur *skinhead*).²¹⁶²

Mitjançant les seves publicacions, que incloïen el full informatiu TASH sigles de *Thruth About Skinheads* [La veritat sobre els *skinheads*], Brown va difondre el concepte de SHARP després de rebre una carta de Roddy Moreno en que aquest li detallava en que consistia el projecte.²¹⁶³

Tanmateix, alguns *skins* es mostraren reacis a identificar-se sota l'acrònim atesa l'obvietat, segons ells, dels orígens multirracials de l'estil: "ni tan sols es plantifica un emblema antiracista perquè li semblaria tan obvi com enganxar-se al pit un cartell on digués: M'agraden les ties".²¹⁶⁴ El fet d'haver-se de justificar públicament i de manera continuada pel que entenem que era una evidència provocà el rebuig d'alguns *skinheads*, que es negaven a acreditar constantment la seva condició antiracista. Com explicità Quique Gallart, cantant del grup Skatalà: "Soy un *skinhead* y por tanto no tengo que decirle a nadie que no tengo prejuicios raciales, ya que esa idea es prácticamente la razón misma del movimiento. A los *skins* nunca nos ha interesado la política sea del color que sea, ni nunca hemos creído en la organización estructurada del movimiento. La verdad, después de tanto tiempo, veo a muchos que de tanto pensar si son *Red Skins*, SHARP, *Skins* anarquistas y *nosequecoñoskin*, se han olvidado por completo de ser *skinheads* auténticos y nada más".²¹⁶⁵ Altres *skins*, però, manifestaren opinions divergents al respecte: "Ojalá no tuviera que existir SHARP pues significaría que los fascistas han dejado ya de meter las narices en una forma de vida que, desde luego, choca de lleno con las ideas que defienden. Mientras esto no sea así, nos parece cojonudo que la gente tome partido y defienda su cultura, nuestra cultura".²¹⁶⁶

Per diferenciar-se dels caps rapats neonazis i que aquests no s'apropriessin del terme *skinhead*, SHARP promogué la utilització del mot

²¹⁶¹ Publicació originària de la població segoviana de Navas de la Asunción realitzada per Alfonso Krápula Sacristán, d'aquí el seu sobrenom, que es va començar a editar el 1985. Paral·lelament, el seu responsable distribuïa cintes de música jamaicana, *punk/Oi!* i *hardcore*. Després de vuit números es va deixar de publicar set anys després, moment en que el seu editor engegà un altre projecte, el butlletí mensual *Working People Force* [WPF] que ben aviat es convertí en *fanzine*. A més, el 1997 Sacristán publicà un *photobook* anomenat *Young, Gifted & Drunk*, títol que rememorava el tema "To Be Young, Gifted & Black", original de Nina Simone, que el 1970 popularitzà el duet Bob & Marcia.

²¹⁶² Entrevista publicada per *100% papel del WC*, n. 2 (2001?), p. 40.

²¹⁶³ "Bronco Bullfrog", *Street Kids*, n. 1, p. 3.

²¹⁶⁴ J. M. Muñoz Rovira, "Cap rapat, l'estigma de la confusió", *Diari de Barcelona* (17/XI/1991), p. 9.

²¹⁶⁵ "Skatalà", *Jimmy Jazz*, n. 1 (1996), p. 19.

²¹⁶⁶ "Keltoi! Oi! de Galicia", *Street Kids*, n. 5 (1997), p. 33.

*boneheads*²¹⁶⁷ (caps buits) per referir-se als ultradretans que lluïen l'estètica *skin*.²¹⁶⁸ L'expressió feu fortuna en els cercles *skins* antiracistes, però no quallà mediàticament com aquests pretenien,²¹⁶⁹ Aquesta dissociació pública dels *skins* vers els caps rapats neonazis fou un dels principals objectius que es marcà SHARP.²¹⁷⁰

Òbviament, la irrupció d'aquests col·lectius SHARP suscità les crítiques dels rapats neonazis que, al seu torn, també reclamaren ser els autèntics *skins*, "últimamente están surgiendo unos sujetos con nombre de televisor, los cuales dicen ser apolíticos, no violentos y ser los auténticos dentro del movimiento ¡Todo eso es falso!"²¹⁷¹ La seva visió es va veure reforçada pels reportatges i articles periodístics que, des d'inicis de la dècada dels noranta, ajudaren a estendre socialment l'estereotip que equiparava els *skins* amb el neonazisme.

Tímidament, però, a mesura que es cohesionaren les primeres agregacions d'*skinheads* antiracistes, aquests aconseguiren certa visibilitat mediàtica, paradoxalment, com a resultat d'algun episodi violent protagonitzat pels rapats ultradretans.²¹⁷² Lluny d'aquests clixés que reproduïren amb profusió els mitjans, SHARP reivindicà "l'autèntic esperit *skin*, multiracial i pluricultural" que es remuntava als orígens britànics de l'estil.²¹⁷³

Aquesta conjuntura d'enfrontament entre *skins* antiracistes i caps rapats neonazis per erigir-se en els "veritables *skins*" afavorí la concreció de noves seccions de l'organització. Així, el 1991 es creà al País Valencià SHARP-L'Horta, una altra de les agrupacions d'*skins* antiracistes pioneres a l'Estat juntament amb les esmentades SHARP-Donostialdea i SHARP-Euskadi. Aquestes darreres culminaren un procés de fusió sota la marca SHARP-Euskadi, tot i que posteriorment, coincidint amb l'eclosió de l'estètica *skin*, aquesta es diversificà amb noves cèl·lules d'àmbit local com SHARP-Ezkerraldea, formada a inicis de 1994 per una vintena d'*skins* de localitats com Portugalete o Sestao.²¹⁷⁴

²¹⁶⁷ B. Simón, "Señas de identidad", *Egin* (25/XI/1991); R. Ferrer, "Skins antirracistas", *Primera Línea* (VII/1994), p. 72 i J. Corachán, "Skins con coco", *El Periódico* (11/IX/1995).

²¹⁶⁸ En un dels seus comunicats la secció basca exposà: "[SHARP] sugiere que a estos supuestos *skins* se les denomine *Boneheads*, como lo que son y no *Skinheads* como quieren parecer, y se les margine e ignore, para empezar, no dando sensacionalismo a sus fechorías". Vegeu "Skinheads contra Boneheads", *Egin* (28/XI/1991) i *Boletín Informativo SHARP-Euskadi*, n. 3.

²¹⁶⁹ Pels membres de SHARP-Països Catalans el terme definia a joves que "tenen menys cervell que cabell", a L. Carrasco, "Skinheads: la lluita contra els tòpics", *El Temps* (30/XII/1991), p. 18. Coincidint amb la seva gestació es prodigà la publicació de cartes als diaris on alguns *skins* SHARP oferiren la seva visió sobre l'origen de l'estil. Al respecte vegeu "El movimiento skinhead", *El Periódico* (27/III/1992); "El movimiento skinhead", *El Periódico* (15/IV/1993); "Resposta d'un skinhead", *Avui* (15/XII/1994) i "Skinheads i manipulació mediàtica", *Avui* (5/IV/2000). Vegeu també "Somos anti-racistas, abertzales y de izquierdas", *Egin* (11/III/1994).

²¹⁷⁰ "Se trata de defender una estética que tiene unos orígenes distintos y de la que se han apropiado los nazis. Defendemos que somos gente normal, tolerantes y antirracistas", a R. Ferrer, "Skin antirracistas", *Primera Línea* (VI/1994), p. 74.

²¹⁷¹ "Sharp? No! Gracias", *División Barcelona*, n.1, p. 17. Una argumentació emprada a d'altres articles com el que a continuació reproduïm: "Estan saliendo unos sujetos llamados Sharp, que dicen ser los *skins* auténticos [...] Nosotros somos *skinheads* y nacional-socialistas y defendemos nuestra nación y nuestra raza, no somos cuatro *punkies* pelaos que escuchamos música negroide y vamos a fumar porros con cuatro rastas de mierda. Un *skinhead* es un militante en contra de la droga, del mestizaje y del capitalismo y luchador de la raza blanca. Estos sujetos llamados Sharp, son una clara traición a la raza blanca [...] Pero nosotros no dejaremos que esta escoria pelada confunda nuestro movimiento. El día que los veamos (que no los vemos) les enseñaremos ha [sic] no renegar de su raza y ha [sic] no confundir nuestro movimiento y lo que realmente somos", a "SHARP? No gracias", *No Surrender*, n.1, 1992, p. 6.

²¹⁷² Els articles sobre les bandes de caps rapats proliferaren arran de l'espiral de violència ocorreguda a Barcelona a inicis de la dècada dels noranta entre grups rivals. Fou en aquests reportatges on aparegueren les primeres referències sobre l'organització *skin* antiracista. Vegeu també J. M. Muñoz Rovira, "Cap rapat, l'estigma de la confusió", *Diari de Barcelona* (17/XI/1991), p. 6-9.

²¹⁷³ L. Carrasco, "Skinheads: la lluita contra els tòpics", *El Temps* (30/XII/1991), p. 18.

²¹⁷⁴ "Somos anti-racistas, abertzales y de izquierdas", *Egin* (11/III/1994).

També el 1991 aparegueren SHARP-Xixón i SHARP-Països Catalans, coordinadora creada a Barcelona el desembre d'aquell mateix any.²¹⁷⁵ Aquesta divisió catalana integrà *skinheads* dels comitès comarcals que s'havien format a L'Horta (País Valencià), el Barcelonès,²¹⁷⁶ Bages, Alt i Baix Empordà,²¹⁷⁷ Vallès Occidental, Anoia i Mallorca,²¹⁷⁸ a més d'altres d'àmbit local com el de Sta. Koloma [sic] (creat a Santa Coloma de Gramanet). Els seus membres participaren en diverses manifestacions, com la convocada per SOS Racisme i un centenar més d'entitats al centre de Barcelona el 23 de febrer de 1992 contra el racisme i la intolerància. La seva presència a l'acte, on exhibiren una pancarta amb el lema "Trepitgem el feixisme",²¹⁷⁹ fou reflectida en les cròniques posteriors per diversos mitjans informatius: "En la cola de la marcha había un grupo de 30 *skinheads* que se autodenominaban *skinheads* antirracistas de los Países Catalans".²¹⁸⁰

A aquests nuclis primigenis aviat s'hi uniren d'altres. El 1993 es fundaren cèl·lules d'*skins* antiracistes a Guadalajara,²¹⁸¹ Lleida (anomenada SHARP-Ponent) i el Vallès Oriental.²¹⁸² Mentrestant, l'estiu d'aquell mateix any es creà també una secció a Logronyo, en resposta a les activitats del grup ultradretà 5ª Base, que edità la capçalera *The Gang*. L'octubre de 1993 es publicà a Sevilla el primer número del *fanzine Boots & Roots*, portaveu de SHARP-Al Andalus. Aquell mateix mes es fundà SHARP-Lleó, que mantingué la seva activitat, fusionada amb el Colectivo Antifascista de León,²¹⁸³ fins el 1999.²¹⁸⁴ Finalment, entre el 29 d'octubre i l'1 de novembre d'aquell any es realitzà una concentració-acampada antifeixista a Gijón on participaren els *skins* locals.²¹⁸⁵

SHARP continuà la seva expansió arreu de la geografia estatal amb nous nuclis com SHARP Villaverde, creat al sud de Madrid. Amb anterioritat havien aparegut d'altres a zones com Burgos, enquadrat dins l'anomenada Liga Anti Fascista [LAF],²¹⁸⁶ i Aragó. A Saragossa els *skinheads* antiracistes

²¹⁷⁵ L. Carrasco, "Skinheads: la lluita contra els tòpics", *El Temps* (30/XII/1991), p. 18 i V. Montagud, "El resurgimiento de movimientos neonazis provoca la aparición de grupos antirracistas en Valencia", *Levante* (6/XII/1991).

²¹⁷⁶ Precisament, aquests *skins* antiracistes de Santa Coloma de Gramanet esdevingueren un dels nuclis més actius a Catalunya a inicis dels anys noranta. Els *skins* colomencs col·laboraren amb SOS Racisme en l'organització d'un recital sota el lema "Concert amb color!". L'acte, celebrat el 25 de juliol de 1992, comptà amb la participació dels conjunts Dr. Calypso i Agua Bendita.

²¹⁷⁷ La secció Alt Empordà, radicada a la població de Figueres, edità un full informatiu des d'octubre de 1991 on informava sobre les seves activitats.

²¹⁷⁸ Els illencs editaren des de Manacor un *fanzine* anomenat *SHARP Mallorca*. El primer número va aparèixer l'octubre de 1993. A més, alguns dels membres de la secció conduïren un programa radiofònic anomenat *Rude Boy* a l'emissora Ràdio Activitat de Ciutat de Mallorca. També col·laboraren en les activitats de l'Ateneu Llibertari-Estel Negre. Posteriorment, publicaren un butlletí informatiu *SHARP-skins Mallorca*, que aparegué per primer cop el juny de 1996 i editaren un recopilatori en casette per finançar-se.

²¹⁷⁹ "Unes 20.000 persones es manifesten a Barcelona contra el racisme i la xenofòbia", *Avui* (24/II/1992), s. p.

²¹⁸⁰ B. Cia, "Miles de personas se manifiestan en el centro de Barcelona contra el racismo y la intolerancia", *El País* (24/II/1992), p. 22.

²¹⁸¹ Els seus integrants es reunien a la bodega La Cepa, on cada dimarts i dijous muntaven una parada de material per difondre el col·lectiu.

²¹⁸² Aquesta darrera publicà un *fanzine* anomenat *L'Originari*, editat per Gerard Corriols, impulsor d'aquesta secció a Cardedeu.

²¹⁸³ Motiu pel qual popularment se la coneixia com SHARP-Antifa.

²¹⁸⁴ La seva primera publicació fou el butlletí informatiu *Boots & Roots*, el número zero del qual va aparèixer a finals de 1993. Posteriorment, el juliol de 1995 iniciaren l'edició d'un *fanzine*. Els seus membres es reunien habitualment al bar Boot Boys de la capital lleonesa. El 1994 organitzaren una Festa Antifeixista que comptà amb l'actuació de conjunts musicals com Servicio de Alcantarillado, Usa la Cabeza i els gal·les Ruin Bois. A l'acte assistiren diversos *skins* asturians provinents d'Oviedo i Gijón. Durant els seus anys d'existència la secció lleonesa edità nombrosos material propagandístic, com adhesius, brodat, parxes i samarretes que utilitzà per autofinançar-se. Vegeu "SHARP León skins contra el racismo", *Spirit of 69*, n. 2 (IX/1997) p. 13-14.

²¹⁸⁵ Entrevista amb Xuan, *skinhead* asturià (15/IV/2006).

²¹⁸⁶ Col·lectiu creat a finals de 1993 arran de l'agressió que va patir un *rocker* local a mans de cinc joves neonazis. En la posterior manifestació de denúncia dels fets s'assentaren les bases de la seva fundació. La LAF, que agrupà a diverses agrupacions locals i utilitzà inicialment com a contacte l'adreça postal de SHARP-Burgos, edità a partir de febrer de 1994 el *fanzine Metralla Antifascista* on informava de les seves activitats. Vegeu "LAF", *Street Kids*, n. 14 (1995), p. 30-33.

freqüentaren edificis ocupats com l'anomenada Casa de La Paz, situada al número 52 del Passeig Sagasta,²¹⁸⁷ un espai que es convertí en un dels punts de trobada del jovent "alternatiu" de la ciutat. Entre les activitats que aquests *skins* saragossans van dur a terme destacà l'organització d'un concert *Oi! & Ska* amb els conjunts musicals Zakarrak i Banana Boats celebrat el 15 d'octubre de 1993. Aquell mateix mes, SHARP-Aragón participà en una manifestació antifeixista a Saragossa que finalitzà amb l'apedregament de diversos bars freqüentats per ultradretans. Un any més tard, els *skins* antiracistes impulsaren una tramesa de cartes als mitjans de comunicació per difondre els principis de l'organització. També concediren entrevistes i realitzaren campanyes de propaganda a diversos barris de la capital aragonesa.²¹⁸⁸ A més, assistiren a la manifestació commemorativa de l'1 de maig juntament amb altres col·lectius locals com el sindicat CNT. Posteriorment, l'activisme de SHARP-Aragón va decreixer progressivament: "Como SHARP ya solo quedan un grupo pequeño de amigos, pero no como colectivo, aún así hacen programas en Radio Topo dedicados a la música *ska*, *punk*, *Oi!*... como Con botas y a lo loco".²¹⁸⁹ El 2003, però, una nova generació d'*skins* revitalitzaren l'acrònim antiracista organitzant festes i col·laborant amb la secció RASH aragonesa.

El 1994 continuà el degoteig de noves seccions arreu de l'Estat. Entre aquestes destacà SHARP Baix Vinalopó, responsable de l'edició del *fanzine Skinhead Arrels*, que agrupà als *skins* d'Elx, Crevillent i Santa Pola, i col·laborà activament amb la veïna SHARP-Alakant²¹⁹⁰ amb qui compartiren, fins i tot, adreça postal. Aquell any aparegué una segona agrupació *skin* antiracista a Lleó sota el nom SHARP-El Bierzo.

A Catalunya les seccions també es multiplicaren ràpidament de forma espontània. Mentre nuclis pioners com SHARP-Osona editaven el *fanzine Cockney Style*,²¹⁹¹ es crearen d'altres com SHARP-Manresa,²¹⁹² SHARP-Girona, SHARP-Anoia,²¹⁹³ SHARP-Vilafranca, SHARP-El Carmel a Barcelona i, poc després, SHARP-Tarrako que publicà d'ençà 1997 el *fanzine Skinhead's Pride*.

Aquesta diversitat de seccions motivà la celebració el 1994 de diverses concentracions per vertebrar algun tipus d'estructura comuna. La primera s'organitzà el 2 d'abril de 1994, coincidint amb la commemoració de l'*Aberrri Eguna* (Dia de la pàtria basca) a la població navarresa d'Etxarri-Aranatz. Els seus convocats pretenien coordinar les activitats de les diverses seccions estatals. L'acte comptà amb l'assistència de representants d'Aragó, Castella,

²¹⁸⁷ El 20 de novembre de 1992 aquest centre social fou assaltat per un centenar de neonazis locals. Els incidents derivaren en una batalla campal entre neonazis i antifeixistes. Aquests fets provocaren que els diversos col·lectius antifeixistes de la capital aragonesa es coordinessin entre ells. Un dels que assumí major protagonisme en les successives reunions i activitats de la coordinadora fou SHARP-Aragón. De fet, els *skins* antiracistes foren un dels grups convocants de la manifestació antifeixista que es celebrà a Saragossa el 20 de novembre de 1993. Sobre aquest espai emblemàtic del "moviment per l'okupació" saragossà, ocupat el març de 1987 i desallotjat el 23 de desembre de 1993 vegeu J. A. Usubiaga, "Casa okupada de Zaragoza", *Egin* (19/XI/1993) p. 6.

²¹⁸⁸ El 1995 continuaren editant material divers, com adhesius. També realitzaren una campanya de grafitis amb plantilla en establiments freqüentats pels caps rapats neonazis locals. L'any següent es dedicaren a organitzar festes en espais com el Bar Cayetana, el Bar My Friends o el Barrio Latino.

²¹⁸⁹ Entrevista a *The Young Ones*, *skinhead* saragossà que adoptà aquest estil als anys noranta (10/VII/2009).

²¹⁹⁰ Els seus membres editaren un *fanzine* anomenat *Redska* que esdevingué el portaveu de la secció.

²¹⁹¹ L'estiu de 1993, a iniciativa d'Eric Herrera (músic i, a posteriori, bateria del conjunt barceloní Dr. Calypso) ja havia publicat el número zero d'un altre *fanzine* anomenat *Remember Your Roots* que informava de les activitats de SHARP-Vic.

²¹⁹² Aquest nucli *skin* del Bages organitzà, conjuntament amb el Manresa Scooter Club, el popular *Scooter Run Manresa-Solsona* que anualment reunia als amants de les motos scooters. La seva primera edició es celebrà el juny de 1996. Alguns dels membres de la secció edità el *fanzine The Gangsters*.

²¹⁹³ Publicà el *fanzine SHARP-Anoia Informa*, el número zero del qual aparegué el maig de 1992.

Catalunya, La Rioja, País Valencià, Astúries i Euskadi, que exposaren la situació de cada nucli. En aquesta reunió s'acordà que SHARP es regiria per un sistema assembleari, horitzontal i apartidista "pero no apolítico".²¹⁹⁴ També es pactà l'ús del terme "Confederación de Organizaciones SHARP" per referir-se a les diverses agrupacions establertes a l'Estat, tot i que aquest no s'arribà a emprar mai.

La següent trobada es va fer a Lleida entre el 23 i el 25 de juny de 1994, amb SHARP-Ponent com a amfitriona. El primer dia es realitzà una festa de benvinguda als participants amb una sessió de música *ska* i *Oi!* a càrrec del PD 5 Duros al Bar El Paso,²¹⁹⁵ local que acollia regularment en aquella època als *skins* lleidatans. El matí següent una setantena de persones, la majoria *skinheads* i treballadors africans, es manifestaren pels carrers de la ciutat exhibint una pancarta amb el lema "Tots som immigrants. No al racisme" corejant eslògans com "Contra el feixisme acció directa" o "Indiferència és complicitat".²¹⁹⁶ Aquell mateix dia es celebrà una reunió al Casal de Joventut Republicana amb assistència d'*skins* de Saragossa, Pamplona, Logronyo, Girona, Barcelona i el País Basc. Les jornades es clausuraren amb un sopar de germanor i dues festes al Cotton Club²¹⁹⁷ i el pub Si o No.

Coincidint amb les Festes del Pilar, els dies 15 i 16 d'octubre de 1994 es celebrà a Saragossa la II^a Reunión SHARP que comptà amb la participació d'*skins* arribats de Madrid, Sant Sebastià, Guadalajara i Catalunya. Es programaren diversos actes, com una assemblea i una taula rodona amb un membre de SOS Racismo i un immigrant marfileny. El darrer dia de les jornades es celebrà un concert al Centro Cívico Delicias, on els catalans Remences i els madrilenys Malarians actuaren davant 300 persones.²¹⁹⁸

La darrera de les concentracions celebrades el 1994 es va dur a terme al barri madrileny de Vallecas en motiu dels 25 anys d'història de l'estil *skinhead*. Aquell fou un any prolífic pel que fa a l'activisme de les seccions SHARP, sobretot a Catalunya, on s'organitzaren diversos concerts i actes, com la "I^a Butifarrada [sic] antiracista de Rubí", convocada el 9 d'octubre per la secció SHARP local i el col·lectiu Xivarri; o la "Festa *Oi!*-Sigues SHARP" celebrada a Sabadell dos dies després.²¹⁹⁹

L'any següent, Saragossa acollí una nova trobada organitzada per SHARP-Aragón. A la convocatòria, celebrada entre els dies 23 i 25 de juny de 1995, hi assistiren *skins* de Logronyo, València, Barcelona, Burgos, Guadalajara, Madrid i Segovia. La reunió culminà amb una assemblea i un concert.²²⁰⁰ En un amfiteatre a l'aire lliure situat al Parc El Rincón de Goya ja desaparegut actuaren els grups de *reggae* Potato i On Babylon, juntament amb els valencians Skaparapid i la banda madrilenya de *punk rock* Radio 77, que a darrera hora substituï als madrilenys Malarians.

²¹⁹⁴ Acta de la reunió de SHARP-Coordinadora (2/IV/1994).

²¹⁹⁵ Establiment situat al número 25 del carrer Sant Martí de la capital del Segrià.

²¹⁹⁶ El recorregut de la manifestació comprenia els carrers situats entre l'Avinguda Catalunya i la Plaça Sant Joan de Lleida. Vegeu E. Pelegrí, "Skins buenos por las calles de Lleida", *El Segre* (26/VI/1994).

²¹⁹⁷ Sala de festes ubicada al número 37 del carrer Casanoves de Lleida.

²¹⁹⁸ Tot i estar anunciat un tercer grup, els bascos Red Bells (format per components de Zakarrak i Iskanbila) aquests no feren acte de presència. Vegeu una crònica de la concentració a "De parranda...", *WPF*, n. 6 (1994), p. 13-14; "15-16/10/94 Assemblea SHARP a Zaragoza", *SHARP-Anoia Informa*, n. 5 (1995), p. 6 i "La semana del 10 de octubre", *Skin Es*, n. 1 (1994), p. 19-20.

²¹⁹⁹ Vegeu la crònica d'ambdós actes a "De parranda...", *WPF*, n. 6 (1994), p. 13.

²²⁰⁰ Durant l'assemblea, a petició dels *skins* catalans, es tractà la proposta de legalitzar SHARP com a associació. Finalment, però, la proposició fou refusada per una àmplia majoria. La presència en la reunió d'alguns membres de RASH originà algun conflicte i provocà la marxa d'alguns assistents.

Posteriorment, a Catalunya s'establiren noves cèl·lules com SHARP-Sant Just Desvern (Barcelona), fundada el 1995 i que edità el *fanzine Natural Skinheads*; SHARP-Penedès, que també comptà amb una publicació pròpia anomenada *Ritme Skinhead*; SHARP-Berga i SHARP-Reus. Al sud de la Península, a banda de la secció sevillana es concretà una altre nucli a Cadis, SHARP-Kádiz, que des de 1995 realitzà el *fanzine Stay Rude*.²²⁰¹ Al País Valencià es fundà SHARP-Vinalopó amb *skins* residents a poblacions com Elx, Santa Pola o Crevillent. Mentrestant, a les Illes Canàries la secció local edità el *fanzine El Tenique*.

Galícia també comptà amb presència d'*skins* antiracistes, els quals fundaren SHARP-A Coruña, la primera secció gestada en aquesta comunitat després de l'infructuos intent de crear-ne una a Vigo. Poc després, el 1997, aparegué SHARP-Vilalba Terra Cha a Lugo, que publicà un únic número del *fanzine Revolució*, i SHARP-Bueu, integrada per Piri i Mikel, components del conjunt musical Ruin Bois.

El 1995 es realitzà una nova concentració *skin* a Lleida. La capital del Segrià acollí la II^a Trobada Estatal SHARP els dies 27 i 28 d'octubre de 1995 organitzada per SHARP-Ponent i Iler-Skins.²²⁰² Hi assistiren *skins* provinents de València, Girona, Barcelona, Cadis, Aragó, Manresa, Logronyo i l'Anoia. Els actes s'iniciaren amb una festa al Bar Trivial i continuaren el dia següent amb un dinar popular al Restaurant La Tosca i una assemblea celebrada al local social de la CGT. Per la nit la Sala Unió d'Alpicat, població situada a 7 km de Lleida, acollí un concert antiracista dels valencians Skaparapid i els barcelonins Skatobeat i Suburban Rebels.²²⁰³

Entre el 4 i el 6 d'abril de l'any següent, SHARP-L'Horta celebrà el seu cinquè aniversari amb l'organització de xerrades, debats, festes i un concert a Cullera (Ribera Baixa) que comptà amb la participació de conjunts musicals com els francesos Skarface, els madrilenys Malarians, els vitorians Potato, els barcelonins Mount Zion i els valencians Gramoxone Ska Band.

El 1997 una desena d'*skinheads* crearen la secció SHARP-La Costera al País Valencià, que edità el *fanzine Al Carrer*. Els seus membres assistiren a l'esmentada concentració *skin* de Cullera i a altres actes nacionalistes, com la Diada del 25 d'abril que commemora la derrota en la batalla d'Almansa de les tropes de l'arxiduc Carles d'Àustria davant les tropes borbòniques el 1707 o la Diada del País Valencià que es celebra cada 9 d'octubre. També feren acte de presència en altres manifestacions reivindicatives com les organitzades cada Primer de maig.

El juliol d'aquell 1997 es fundà SHARP-Menorca que publicà el butlletí *Voice of a Generation*. També aleshores es concretà SHARP-Uvieu a Astúries que edità la capçalera *Suburban Rebels*. Mentrestant, a Toledo aparegué el *fanzine Class Riot* vinculat a la secció SHARP local, tot i que els seus responsables posteriorment participarien en la creació del col·lectiu Redskins Castilla.

També aquell mateix any, la discogràfica madrilenya Colour Songs edità la tercera entrega del recopilatori *Stay SHARP III* (Colour songs, 1997). Un disc compacte que comptà amb la participació de diversos grups de música *Oi!* i *ska*

²²⁰¹ Els seus membres s'organitzaren com una secció de les Brigadas Amarillas, el grup de seguidors radicals del Cadis CF. Inicialment, editaren un *fanzine* anomenat SHARP-Kadiz, a més de material divers, com adhesius i fotomuntatges.

²²⁰² Vegeu "Resumen de la reunión estatal SHARP", *Spirit of 69*, n. 1 (1996?), p. 10-11.

²²⁰³ Anteriorment els *skins* lleidatans ja havien organitzat altres actes, com una manifestació i una festa *ska & reggae* celebrada el 25 de juliol de 1994 a la sala Cotton Club de la capital del Segrià.

d'arreu d'Europa, com els alemanys The Busters o Dr. Ring Ding i els italians Banda Bassotti entre d'altres.²²⁰⁴

Aquell 1997 els nuclis SHARP amb major activitat foren els d'Astúries, Moratalaz (sudest de Madrid), Granada, Manresa, Eivissa, Menorca (que edità des de Ferreries el *fanzine Voice of a Generation*), La Safor (que operà des de Graó de Gandia editant el *fanzine Casual*),²²⁰⁵ Salamanca (que publicà un butlletí informatiu i el *fanzine Tiro al Ario* amb una tirada de 1.000 còpies),²²⁰⁶ Valladolid, Baix Vinalopó, Xàtiva, La Costera, Saragossa, Menorca, Madrid, Lleó, Segovia, Burgos, Sant Just Desvern, Girona (responsable des de 1998 del *fanzine Pork Pier*) i Cadis.

A les darreries d'aquella dècada es publicaren altres *fanzines* afins a SHARP com el bilbaí *Spirit of 69*, reconvertit anys més tard en el full informatiu *Our Generation* que a partir del segon número passà a anomenar-se *Pressure Point*. També aparegué *United Against Prejudice*, editat per SHARP-Arganzuela (Madrid).

Tot i aquesta munió d'agrupacions d'àmbit local generades al voltant dels principis antiracistes, SHARP com a organització mai s'arribà a articular com a tal. La controvèrsia suscitada a Europa arran de la politització d'algunes seccions i l'aparició dels primers nuclis RASH provocà el seu esllanguiment.²²⁰⁷ D'aleshores ençà l'acrònim, que fins aleshores havia identificat als *skinheads* antiracistes, perdé rellevància en els cercles *skins*. Probablement, aquesta pèrdua de trascendència obeí a diversos factors, com el sorgiment d'agrupacions ideologitzades que ocuparen l'espai de SHARP, l'auge de l'apoliticisme en l'escena *skin* estatal o la superació dels seus plantejaments inicials, un cop publicità els orígens multirracials de l'estil. Aquest progressiu declivi de l'activisme de les seccions de SHARP vingué acompanyat de l'esmentada eclosió de les primeres agrupacions de *redskins* arreu de l'Estat organitzada al voltant de les sigles RASH (*Red and Anarchist Skinheads*, *skinheads* rojos i anarquistes), qüestió analitzada al següent apartat.

Tanmateix, SHARP es perpetuà com a sinònim d'*skin* antiracista i, fins i tot, aquells *skins* que anhelaren mantenir-se aliats a qualsevol dogma polític manifestant alhora el seu compromís antiracista crearen nous nuclis, malgrat que aquests foren de menor entitat que els precedents. Així, el 2006 joves *skins* refundaren SHARP-Madrid, que publicà el *fanzine* homònim *SHARP Madrid*. El grup impulsor, però, no tenia cap lligam amb aquells *skinheads* que a inicis dels anys noranta crearen el primer col·lectiu *skin* antiracista madrileny. Respecte al seu posicionament sobre l'apoliticisme, recollit en els principis de SHARP, en l'editorial del primer número de la seva publicació exposaren:

Últimamente han surgido algunos indeseables que amparándose en un supuesto apoliticismo se ven autorizados a escuchar RAC y a mantener posturas ciertamente ambiguas [...] Como es de sobra conocidos, SHARP

²²⁰⁴ Vegeu el llibret que acompanya al disc compacte *Stay SHARP III* (Colour Songs, 1997).

²²⁰⁵ Secció creada el 1995 que inicialment edità el butlletí *Casual*, el qual després de dos números passà a ser un *fanzine*. Vegeu "SHARP La Safor", *Spirit of 69*, n. 2 (IX/1997) p. 15.

²²⁰⁶ El nucli salmantí el formaren *skinheads*, alguns dels quals estudiants provinents d'altres zones de l'Estat. Això els va permetre mantenir contactes amb altres col·lectius similars d'arreu de la Península. A Salamanca SHARP col·laborà amb altres agrupacions locals com les Juventudes Libertarias, CNT, l'anomenat Komando GRIFA, el Boletín Onda Alternativa, la Distribuidora Melamcronica o les Juventudes Castellanas Revolucionarias [JCR] entre d'altres. Vegeu "SHARP Salamanca", *Dr. Skan'zine*, n. 2 (X/1997), p. 22 i "SHARP Salamanca", *Skandalera*, n. 4 (1999), p. 12.

²²⁰⁷ Així succeí al País Basc, quan a les darreries dels anys noranta SHARP entrà en declivi en favor d'altres opcions més ideologitzades sorgides a posteriori com RASH. Tot i així, el simbolisme que representaren les sigles SHARP fou suficient perquè l'acrònim emergís de forma cíclica amparant diversos nuclis *skins*, com el que edità l'esmentat *fanzine* bilbaí *Spirit of 69*.

no se encuadra en ninguna ideología, pero tiene muy claro en qué barricada está [...] Rechazamos a la clase política dirigente, que nos gobierna a golpe de prohibiciones y restricciones de nuestras libertades [...] Pero la vida misma es política, nos guste o no, es una realidad que no se debe obviar. Cuando luchamos por nuestros derechos como trabajadores, cuando combatimos el racismo, cuando exigimos convenios justos, cuando reclamamos libertades, cuando no nos dejamos aplastar... innegablemente estamos adoptando un comportamiento político, ya que la política se puede definir como actividad del ciudadano cuando interviene en los asuntos públicos con su opinión, o de cualquier otro modo.²²⁰⁸

Juntament amb aquesta reformulació de la secció madrilenya a finals de la primera dècada del segle XXI funcionaren altres agrupacions d'*skins* antiracistes, com SHARP-Ciudad Real, SHARP-Poniente (Madrid), SHARP-Euskal Herria o SHARP-Aragón, que d'ençà l'adscripció de nous membres el 2009 renovà el seu activisme sota el lema "Ni nazis ni apolíticos". El mateix evidència com les anteriors reticències entre SHARP *skins* i *redskins* minvaren amb el temps i, fins i tot, nuclis SHARP i RASH col·laboraren puntualment malgrat mantenir ambdós la seva pròpia autonomia.

LA REFORMULACIÓ SKIN DEL COMUNISME-LLIBERTARI: RASH

El 1995 aparegué el primer número de la publicació *Resistencia Skinhead*, portaveu de RASH-Madrid, un col·lectiu d'*skins* rojos i anarquistes que s'integrà en la Coordinadora Antifascista de Madrid creada l'any anterior. Inicialment, el seu activisme es centrà en donar-se a conèixer assistint a manifestacions i actes antifeixistes. Una d'aquestes convocatòries en que va prendre part fou la trobada *redskin* que es celebrà a Burgos el 18 i 19 de març de 1995 sota el lema *Resistencia Skinhead*.²²⁰⁹

El nucli *redskin* madrileny també participà en diverses ocupacions de vivendes i locals buits. A més, el 1998 integrà la Coordinadora de Colectivos de Cabezas Rapadas [CCCR], que aglutinà altres grups *skins* com les seccions SHARP Noroeste, Alcorcón i El Foro; RASH- Alcobendas i el Grupo Autónomo Skinhead [GASH]. Com explicitaren en el seu primer comunicat:

Para nosotros ser *skin* es una actitud, una actitud crítica hacia lo establecido, las normas, el sistema [...] nuestro discurso va más allá del simple antirracismo. Consideramos que para enfrentarnos a este problema tenemos que hacerlo desde una perspectiva anticapitalista. Por lo tanto no tenemos nada que ver con esos que se denominan "apolíticos". Consideramos que la palabra política no es patrimonio de los "políticos de partido", política lo es todo [...] Si algo define a los *skins* es su inconformismo y enfrentamiento a lo establecido.²²¹⁰

Després d'uns anys de certa aturada atès el canvi generacional al capdavant de la coordinació del col·lectiu, RASH-Madrid recuperà el seu

²²⁰⁸ "Editorial", *SHARP Madrid*, n. 0 (2006), p. 2.

²²⁰⁹ L'acte fou la primera trobada, estrictament *redskin*, organitzada a l'Estat. Assistiren a la mateixa joves procedents de localitats com Logronyo, Barcelona, Rubí, Valladolid o Saragossa, a més a més dels representants locals. Durant aquests dos dies es celebraren diverses xerrades, taules rodones, partits de futbol sala i concerts. Els punts de reunió dels activistes foren la Taberna Castellana, situada al número 6 del carrer Fernán González, i el Bar El Quirofano, ubicat al carrer Hospital M. Vegeu "Resistencia Skinhead", *SHARP-Anoia Informa*, n. 5 (1995), p. 10.

²²¹⁰ Comunicat de la CCCR reproduït a *Trojan Soldier*, n. 4 (1998) p. 24.

dinamisme impulsant l'edició de l'anomenada *Hoja RASH*, que combinà articles d'actualitat política amb altres de l'àmbit musical. També consolidà el seu portal a Internet, que esdevingué el màxim referent a la xarxa dels *redskins* estatals.²²¹¹

Mentrestant, a Astúries els *skins* que formaven part de SHARP decidiren crear el maig de 1995 RASH Astúries, “para intentar mover un poco la escena desde un punto de vista más comprometido social y políticamente”.²²¹² Per assolir aquests objectius, col·laboraren activament amb altres col·lectius antirepressius, com l'Asociación de Familiares y Amigos de los Presos Políticos [AFAPP],²²¹³ o nacionalistes com Izquierda Nacional d'Astúries [INA]. També editaren el *fanzine Street Kids* que duia per subtítol “Fútbol, política y cultura *skinhead*”, una publicació on s'intercalaven els articles sobre grups musicals amb altres de contingut polític. Aquest nucli asturià va dur a terme diverses activitats, especialment l'organització de festes com l'anomenada *Folixa Redskins* celebrada a la Taberna Asturiana El Merucu de Gijón l'octubre de 1994 o una segona convocada al municipi de Pola. A més a més, distribuïren cintes musicals, com el casset recopilatori *Stay Rash*, per autofinançar-se. Després d'anys d'inactivitat l'estiu de 2008 la secció es va reorganitzar i col·laborà activament amb la Coordinadora Antifacista d'Astúries [CAA], a més d'editar el *fanzine Espiritu'l 34*, títol que rememora la revolució d'octubre de 1934.²²¹⁴

També el 1995 es creà a Catalunya la secció RASH-Vallès Oriental que edità el *fanzine Only Red*. A les darreries d'aquell mateix any, diversos *skins* veterans anteriorment enquadrats a SHARP-Aragón decidiren fundar la secció local de RASH. Com recorda un testimoni, la creació de RASH-Aragón es produí “sin ningún mal rollo y siguiendo colaborando conjuntamente en bastantes cosas”.²²¹⁵ El nou col·lectiu edità material propagandístic divers, com adhesius i el *fanzine* anomenat *AK-47*, títol que evoca el fusell d'assalt soviètic dissenyat per Mijaíl Kaláshnikov. La seva aparició coincidí amb diverses temptatives de crear bandes d'*ska* o música *Oi!*, reeixint únicament el conjunt Red Action (que comptà amb un cantant *redskin*). Anys més tard, alguns dels membres de RASH-Aragón realitzaren el programa “Pelillos a la mar” a l'emissora lliure saragossana Radio Topo. Posteriorment, durant la primera dècada del segle XXI també editaren una publicació pròpia sota el nom *El Tridente*.

El 1996 es va crear RASH Kantabria. Les seves activitats es centraren en la difusió de comunicats per donar-se a conèixer públicament i la participació en manifestacions i concentracions antifeixistes, com les convocades en motiu de l'1 de Maig i en favor de la República i la Insubmissió. A partir de 1998 editaren el *fanzine Unity & Drunkenness*, a més de diversos models d'adhesius.²²¹⁶ Aquesta publicació, però, fou reemplaçada per *Alopecia*, una capçalera sorgida de la fusió d'aquest darrer *fanzine* amb un altre anomenat

²²¹¹ Alguns dels seus membres l'any 2000 formaren el conjunt musical Núcleo Terco, proper a l'ortodoxia stalinista, que definí el seu estil com a “rock proletari”. Aquesta etiqueta feu fortuna i a partir de l'estiu de 2005 originà la marca Rock Proletario Internacional [RPI], que agrupà a bona part dels grups musicals *redskins* estatals i llatinoamericans, com els madrilenys Núcleo Terco i RPG7, els catalans Cor Fort i Kommintern, els colombians Kommintern 43 i Brigada Oi! o els xilens Guardia Bermellón entre d'altres.

²²¹² “Entrevista a RASH Asturias”, *Stay Sharp*, n. 1 (1999), p. 27.

²²¹³ Organització de suport als familiars dels presos dels Grupos de Resistencia Antifascista Primero de Octubre [GRAPO].

²²¹⁴ Vegeu “RASH Asturias”, *16 Balas*, n. 1 (2010) p. 34-36.

²²¹⁵ Entrevista a *The Young Ones*, *skinhead* saragossà que adoptà aquest estil als anys noranta (10/VII/2009).

²²¹⁶ “RASH Kantabria”, *Skandalera*, n. 4 (1999), p. 20.

Botas y Tirantes que es publicava a Santander. El nucli *redskin* santanderí mantingué contactes amb grups nacionalistes càntabres com Regüelta Cantabriegua, organització juvenil independentista creada el 1998 on molts d'aquests *skins* militaren.

A banda de les seccions esmentades, el 1997 operaren a l'Estat altres nuclis RASH a Mallorca,²²¹⁷ Valladolid i La Ribera.²²¹⁸ En aquesta darrera comarca del País Valencià, els *redskins* locals mantingueren contactes amb els membres de SHARP, amb els quals realitzaren accions conjuntes.²²¹⁹ A més, també editaren la publicació *Força Skinhead*. A banda d'aquest nucli valencià pioner, l'any següent es crearia a Mislata (L'Horta Oest) RASH-València, que edità el butlletí *Punks & Skins*. Fins i tot a Barcelona es creà una secció de RASH que no gaudí de massa suport i es dissolgué poc després.

Els principis de RASH no obtingueren a Catalunya el mateix ressó que en altres zones de l'Estat. El motiu d'aquesta escassa implantació aten a l'especificitat de l'estil *skin* a Catalunya, que en el cas dels *skins* rojos optaren durant els anys vuitanta per agrupar-se al voltant d'organitzacions de signe independentista, com el MDT, Maulets o Catalunya Lliure, obviant majoritàriament el vessant anarquista que a Catalunya comptà amb major seguiment entre els col·lectius esquàters. Tampoc a la dècada dels noranta varià la situació amb la creació del primer nucli *redskin* català mínimament organitzat, Orgull Bolxevic. Tanmateix, a banda de l'efímera existència de RASH-Barcelona,²²²⁰ i l'experiència de l'esmentada RASH-Vallès Oriental, es creà el 2000 una secció que mantingué una trajectòria erràtica però dotada de cert activisme: RASH-Baix Llobregat, que agrupà a *redskins* de localitats com Molins de Rei, El Prat de Llobregat o Cornellà.²²²¹

Un any més tard, el febrer de 1998, es formà un altre nucli *redskin* anomenat RASH-Alcobendas. Diversos *punks* i *skins* comunistes i anarquistes residents en aquest municipi madrileny i en altres localitats veïnes com San Sebastián de los Reyes s'uniren per crear aquesta secció. No fou l'única que es gestà a la perifèria de la capital. Aquell mateix any es fundà RASH-Guadarrama.

També aleshores, per iniciativa dels *skins* rojos vallisoletans, diversos *redskins* de poblacions castellanes s'uniren a membres de la secció madrilenya de RASH per crear Redskins Castilla [RSC]. A partir de 1999 aquests *skins* de Burgos, Valladolid i Madrid, autoorganitzats sota aquest acrònim, evidenciaren els lligams existents amb el moviment castellanista atesa la seva afinitat vers formacions polítiques nacionalistes, com Izquierda Castellana [IzCa] o les Juventudes Castellanas Revolucionarias [JCR].²²²² Els integrants de RSC refusaren assumir com a pròpies les sigles RASH adduint la següent argumentació:

Se intentó formar RASH-Castilla, pero para ello antes cada grupo en su ciudad debía 'legalizar' su situación con respecto a RASH Internacional. Hubo problemas: RASH Alcobendas tenía un posicionamiento anarquista;

²²¹⁷ El nucli mallorquí va comptar amb una secció anomenada RASH-Ciutat, a Palma de Mallorca, que edità el *fanzine Estel Rojo*.

²²¹⁸ Responsable de l'edició del *fanzine La Veu dels Upstarts*.

²²¹⁹ "RASH La Ribera", *Botas y Tirantes*, n. 6 (1998), p. 30.

²²²⁰ El 2011 la secció barcelonina dels *skins* rojos i anarquistes va reprendre l'activitat de la mà d'uns promotors diferents als seus fundadors originals.

²²²¹ Entrevista a Raül, *redskin* del Baix Llobregat (13/III/2008).

²²²² Posteriorment, també a la comunitat autònoma de Castella i Lleó es creà una nova secció, RASH-Zamora, que participà en les activitats de la Plataforma Antifascista de Zamora.

en Valladolid existían 2 RASH Pucela fantasmas y no queríamos confundir a la gente con otro nuevo; y en Toledo la idea de RASH no cuajaba. Además consideramos que RASH no debe caer en los errores de los colectivos SHARP, donde 3 amigos cogían un apartado de correos, se denominaban SHARP Villabotijos y no realizaban actividades. ¡Eran colectivos fantasmas! RASH debe estar formado por *skinheads* que tengan una formación y militancia política clara y definida.²²²³

A finals de 1998 RASH-Ourense s'incorporà a la divisió RASH Galiza-unida, formada per una trentena de joves.²²²⁴ A Galícia, RASH es dividí en dues seccions territorials: Galiza norte i Galiza sul que restaven integrades en l'Organizaçom RASH Unida Galiza Portugal que editava el full informatiu *We are Red's Skinheads*.²²²⁵

Altres col·lectius d'*skins* ideologitzats gestats en aquells anys, tot i que de menor rellevància, foren Anarco Skins y Antifas [ASAF], creats a Madrid el 1999. Mentrestant, al País Basc l'agost de 2000 va aparèixer el primer número de *Bilbo Redskins'zine KGB*, acrònim de Kaskamotzak Gorrien Batasuna [Unitat Rapats Rojos]. *Fanzine* que es convertí aleshores en la publicació de referència dels *skins* rojos bascos.²²²⁶

Un any més tard es crearen noves seccions com RASH-Toledo, responsable del *fanzine Drunk & Proud* aparegut el febrer de 2001, i RASH-Canàries, formada l'estiu d'aquell any per joves provinents de les Joventuts Comunistes [JJCC] i del Tabor Tagrawla, el nucli *skin* del Frente Blanquiazul (grup de seguidors radicals del CD Tenerife). Aquell 2001 també fou l'any en que diversos *skins* veterans revitalitzaren la secció aragonesa i es creà el conjunt musical Noise & Oi!, integrat per *skinheads* saragossans membres de RASH.²²²⁷

També a Lleó sorgí un nucli RASH. Un cop extinta l'antiga secció lleonesa de SHARP, atesa la pressió exercida pels neonazis locals integrats al Bloque Anti Sistema [BAS], i després de l'efimera existència d'un col·lectiu anomenat Punks & Skins Astur Leoneses [PSAL] el 2003 es refundà aquest col·lectiu *skin* antiracista. Les discrepàncies internes entre els joves que formaren part de SHARP per la politització de l'escena, visibles al *fanzine Boots & Roots* que editaren, provocaren una escissió que comportà la desaparició definitiva de SHARP Lleó i la creació, a mitjans de 2004, de la secció lleonesa de RASH, responsable de l'edició d'*Orgullo Proletario*,²²²⁸ el seu butlletí oficial.²²²⁹

L'expansió de l'entramat de cèl·lules autònomes *redskins* continuà el 2003 amb la formació de RASH-Bizkaia. També al País Basc, dos anys més tard es fundà RASH-Gasteiz, responsable de l'edició dels fulls *Orri Gorria*, que pretenien esdevenir un espai d'informació pels *redskins* bascos. Del cercle de simpatitzants d'aquesta secció alabesa sorgí el 2003 el conjunt musical Mossin

²²²³ "Redskins Castilla", *Dahle*, n. 3 (2001), p. 20.

²²²⁴ "Red & Anarchist Skinheads Galiza", *Dahle*, n. 2 (2001), p. 29.

²²²⁵ Una altre nucli existent a Galícia fou RASH A Corunha, articulat a la ciutat homònima.

²²²⁶ *Bilbo Redskins'zine KGB*, n. 1 (VIII/2000).

²²²⁷ Entrevista a *TheYoungOnes*, *skinhead* saragossà que adoptà aquest estil als anys noranta (10/VIII/2009).

²²²⁸ El primer número d'aquesta publicació va aparèixer el març de 2008.

²²²⁹ RASH-Lleó realitzà diverses activitats conjuntament amb la secció asturiana de l'organització, com el manteniment d'un fòrum d'opinió i informació a la xarxa. Posteriorment, el 2006 es creà a Lleó un altre grup antifeixista amb membres *skins*, Unió Antifascista Leonesa [UAL]. Un any més tard, les agressions comeses per neonazis afavoriren la convergència dels diversos grupuscles antifeixistes en l'anomenada Coordinadora Antifascista de León, on a més de RASH i UAL participen altres col·lectius i organitzacions, com Juventud Comunista. Vegeu "RASH León", *16 Balas*, n. 0 (XI/2009) p. 34-38 i "Valoración de las jornadas de la coordinadora antifascista de León", *Orgullo Proletario*, n. 1 (IX/2008) p. 6-7.

Nagant²²³⁰ (pren el seu nom d'un model de rifle de fabricació russa emprat per primera vegada el 1891), amb l'objectiu de "romper con tópicos en la escena *skinhead* y por la necesidad de crear una banda *skinhead* marxista-leninista en Euskal Herria".²²³¹ A aquests dos nuclis i altres com RASH-Nafarroa, el 2006 s'uní una altre secció, RASH-Gipuzkoa. Els integrants d'aquesta cèl·lula guipuscoana organitzaren campanyes de propaganda i algun concert. Durant dos anys la seva activitat va decreïxer fins que l'octubre de 2008 nous membres van emprendre el projecte d'una ràdio online, Rash Gipuzkoa Irratia, que inicialment va emetre diàriament. També col·laboraren en la confecció de l'esmentada publicació *Ori Gorria*.²²³²

En aquells anys aparegueren a Andalusia els primers grups organitzats de *redskins*.²²³³ El 2007 es formà RASH Malaka amb la voluntat de polititzar l'escena *skin* malaguenya davant l'auge de l'extrema dreta. Aquest nucli fou cofundador de la Coordinadora Antifascista de Màlaga i responsable de l'edició del *fanzine Codo con Codo*.²²³⁴

Cal tenir en compte com aquesta munió de grupuscles, d'entitat reduïda i escassa incidència política, operaven de manera autònoma malgrat compartir el mateix acrònim. No existia, doncs, una estructura estatal, ni cap tipus de coordinació entre ells, tret de puntuals contactes personals entre els seus membres. L'únic element que els cohesionà fou la militància antifeixista. Una adscripció que, en molts casos, resta únicament en el pla estètic, exempta de tot anàlisi crític.²²³⁵

Així doncs, l'oposició al neofeixisme esdevingué un dels eixos vertebradors d'aquests grups. En aquest sentit, la mort del jove Carlos Javier Palomino, *Pollo*, assassinat a Madrid l'11 de novembre de 2007 a mans d'un militar ultradretà, actuà com a cohesionador d'aquests col·lectius d'*skins* antifeixistes. D'aleshores ençà, organitzacions com RASH, les Brigadas Antifascistas [BAF] i altres nuclis *skins* integrats en coordinadores antifeixistes locals iniciaren accions encaminades a acabar amb el que anomenaren "indefinició" dins l'escena *skin* estatal. Proliferaren en pintades, articles en *fanzines* i lletres de cançons eslògans com "No hay término medio, con nosotros o con ellos" o "Ya no valen medias tintas. O con ellos o contra ellos", dirigides als *skinheads* apolítics. Una postura explicitada en el fragment que reproduïm a continuació: "Ha llegado la hora de definirse [...] Ya no nos vale eso de 'somos apolíticos' porque bajo esta etiqueta se esconde la extrema derecha".²²³⁶

Aquestes demandes de posicionament van venir acompanyades de campanyes contra la música RAC, similars a les dutes a terme per plataformes europees com l'alemanya Antifaschistische Aktion [Acció Antifeixista], que sota el lema "Good Night White Pride" (Bona nit orgull blanc) denuncià l'activitat de les bandes musicals neonazis. A l'Estat els nuclis antifeixistes integrats per

²²³⁰ Dos anys després de la seva fundació el grup va editar el seu primer àlbum *Red sounds from Euskal Herria* (Guns of Brixton, 2005).

²²³¹ "Mossin Nagant. Street-Punk Gasteiz", *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 57.

²²³² Vegeu "RASH Gipuzkoa. Skinheads Gorriak eta Anarkistak", *16 Balas*, n. 2 (VII/2010) p. 8-11.

²²³³ A Andalusia es formaren altres seccions RASH a Sevilla i Granada. Aquesta darrera col·laborà activament amb la Coordinadora Antifascista de Granada.

²²³⁴ Anteriorment edità una publicació anomenada *El Bulla*. Alguns dels membres de la secció formaren part de conjunts musicals com Street Hate o Destripe Imperial. Vegeu "Entrevista a RASH Malaka", *Orgullo Proletario*, n. 1 (IX/2008) p. 20-22.

²²³⁵ Vegeu "El antifascismo como forma de adhesión al sistema", *Ekintza Zuzena*, n. 23 (1998), s. p.

²²³⁶ "Llegó la hora", publicat inicialment al butlletí *Ahora o Nunca* de BAF-Madrid i reproduït a *Orgullo Proletario* (III/2008), p. 24.

skinheads difongueren l'existència d'aquests conjunts racistes organitzant xerrades informatives, jornades de formació o actes de denúncia sobre aquest gènere musical emprant lemes com "Fuck the RAC" [Fot al RAC].

En una línia similar, durant la primera dècada del segle XXI les seccions RASH d'arreu de l'Estat iniciaren una campanya de denúncia contra el que anomenaren "ambigüitat" en l'escena *skin*.²²³⁷ L'eclosió del corrent apolític arreu de l'Estat d'ençà les darreries dels anys noranta produí, segons els *skins* rojos i anarquistes, l'aparició de caps rapats que, més enllà de refusar posicionar-se políticament, confraternitzà amb les bandes neonazis. Aquesta postura fou denunciada públicament mitjançant campanyes de descrèdit vers aquells *skins* que consideraren que mantenien amistats o contactes amb extremistes ultradretans i, a la vegada, assistien a concerts i concentracions d'*skins* antifeixistes. D'aquí l'ús del terme "ambigu" per definir-los. Segons un component del grup musical *redskin* Núcleo Terco:

La ambigüedad no es si no un acto de cobardía, de indefinición, jamás una persona con conciencia de clase puede mantenerse en un punto medio, de indiferencia hacia las agresiones a las que la clase obrera se enfrenta día a día.²²³⁸

Aquestes denúncies dels *skins* rojos i antifeixistes contra els anomenats *skins* apolítics provocaren una fractura profunda en l'escena *skinhead* estatal. La controvèrsia derivà en múltiples acusacions i generà una situació de tensió permanent entre ambdós bàndols. Així, mentre els apolítics eren titllats d'ambigus, aquests respongueren anomenant "sectaris" als seus oponents. El zènit de la polèmica arribà el 2008 amb la publicació a la xarxa Internet de l'anomenat dossier *Movimiento Skinhead en Euskal Herria*. Aquest comprenia un recull de dades sobre bandes musicals, segells discogràfics i distribuïdores que segons els seus autors, que restaren en l'anonimat, simpatitzaven amb el racisme o mantenien contactes amb el corrent rapat neonazi.

La difusió d'aquest dossier provocà la consolidació d'una nova dualitat que anà més enllà de la dicotomia precedent que mantenien des de finals dels anys setanta els *skins* i els caps rapats racistes. La situació es radicalitzà amb el que els *skins* apolítics anomenaren "una cacera de bruixes" que derivà, fins i tot, en casos d'agressions físiques.²²³⁹

LA GENERACIÓ DE LA DESAFECCIÓ: SKINS APOLÍTICS, L'EQUIPARACIÓ EUROPEA

La dècada dels noranta fou la de la consolidació de dues "escenes" paral·leles (antifeixista i neonazi) que, poc a poc, es van anar distanciant fins convertir-se en antagòniques i mantenint cada cop menys lligams en comú: "ens coneixíem gairebé tots, els grups estaven definits i localitzats, sabíem a qui ens podíem trobar si anàvem a un o altre barri, per això mateix la percepció era de perill real si sorties de la teva 'zona'. Com que érem pocs, ens reconeixíem de seguida (entre nosaltres perquè la gent del carrer no tenia gaire clar de que anàvem vestits)".²²⁴⁰ Però, a banda dels *redskins* i els anomenats

²²³⁷ Entrevista a Josep Lluís, *skinhead* barceloní dels anys noranta (23/III/2007).

²²³⁸ "Núcleo Terco", *Orgullo Proletario* (III/2008), p. 17.

²²³⁹ Vegeu E. Calvo, "Des-kontrol para largo" *Deia* (26/II/2010) i "Hospitalizado un miembro de Des-kontrol tras una agresión en Barakaldo", *El Correo* (24/II/2010).

²²⁴⁰ Entrevista a *Iskra*, *skingirl* barcelonina a inicis de la dècada dels noranta (2/X/2007).

SHARP *skins*, l'heterogeneïtat de l'estil es completà amb la irrupció d'una tercera tendència: els anomenats *skins* apolítics. Aquests focalitzen l'activitat relacionada amb l'estil en el culte a l'estètica i els gèneres musicals referencials de l'identitari *skin*.

Un element decisiu per comprendre la seva eclosió fou la publicació el 1991 del llibre *Spirit of 69. A Skinhead Bible* de George Marshall.²²⁴¹ Tret d'aproximacions prèvies a la història d'aquesta cultura, com el volum *Skinhead* del fotògraf Nick Knight,²²⁴² l'obra de Marshall fou la primera que recollí la gènesi i evolució de l'estil *skinhead* a Gran Bretanya. El manuscrit mostrava els seus orígens i com aquests estaven desvinculats de la política, que no es relacionà amb l'estil fins la irrupció del neofeixisme a les darreries dels anys setanta, coincidint amb el *revival skin* provocat per l'eclosió *punk*. Segons Marshall:

La política és una gran creu pel moviment. És com un cuc que ha menjat a la moguda des del cor, deixant-la feta un nyap. Avui en dia la moguda ha estat esquinçada per polítics mediocres tant d'esquerra com de dreta. No tinc idea de qui són els guanyadors, però resulta obvi qui són els perdedors. Nosaltres. Afortunadament la moguda *skin* no es sosté en un únic pilar podrit, i cada cop més *skins* veuen com bona política no inmiscuirse en política.²²⁴³

El llibre de Marshall esdevingué una veritable "biblia" per a molts *skinheads*, que d'aleshores ençà perseveraren per mantenir l'estil allunyat de qualsevol plantejament ideològic, fos quin fos el seu signe. D'aquesta manera, refermaren públicament els principis fundacionals de SHARP que vindicaven els orígens multirracials, negant per tant tota connotació racista de l'estil, però a la vegada, negant també qualsevol tipus d'adscripció ideològica. Aquest antiracisme militant fou interpretat per alguns *skins* com un dogma hermètic on no hi tenien cabuda els dos pols antagònics ideologitzats: *redskins* i caps rapats neonazis. De fet, la rivalitat constant que perpetuaren ambdós extrems incidí també en l'eclosió d'aquest corrent que, emparant-se en aquesta "no alineació" doctrinal, es definí com "apolític".

Altres *skins*, però, consideraren la política com quelcom inherent a la societat i, per tant, com a membres de la mateixa, inherent als *skins* com a subjectes socials. En aquesta línia de pensament s'expressà Roddy Moreno, promotor de SHARP a Europa i cantant del grup The Oppressed:

La vida misma es política, por lo que pienso que el término apolítico es una excusa para ignorar a la basura racista. No tengo problema con *skinheads* que no pertenecen a un colectivo en concreto como SHARP, AFA (Anti-Fascist Action) o RASH, pero si escuchan RAC están apoyando al enemigo y eso es un problema. Mucha gente utiliza el término no político o apolítico como una excusa para no hacer nada frente al fascismo. Nosotros decimos jode al fascismo antes de que el fascismo te joda a ti.²²⁴⁴

Les declaracions de Moreno evidenciaren el rerafons de les crítiques dels sectors *skins* més compromesos vers el corrent apolític. L'acusació més freqüent fou la de deshinibició davant les actuacions de les bandes neonazis

²²⁴¹ Vegeu una crítica del mateix al butlletí *TASH*, n. 4 (1991) p. 2.

²²⁴² Nascut el 1958, Knight estudiava art a Bournemouth quan el 1982 publicà el seu primer llibre de fotografies, *Skinhead*. Posteriorment es convertí en un afamat fotògraf de moda que treballà amb els dissenyadors de major prestigi d'arreu del món. També dirigí diversos videoclip musicals d'artistes de renom internacional.

²²⁴³ G. Marshall, *Spirit of 69. A Skinhead Bible*, S.T. Publishing, Dunoon, 1995, p. 5.

²²⁴⁴ "The Oppressed", *SHARP-Madrid*, n. 0 (2006), p. 14-15.

que malmetien, segons els antiracistes, la imatge pública de l'estil. Així, mentre els *skins* més militants s'organitzaren per reivindicar les seves arrels multirracials, els adscrits al corrent apolític restaren al marge d'aquestes lluites fraticides i es preocuparen únicament pel culte a l'estètica i els gèneres musicals referencials de l'estil.

El desencís vers la classe la política es reflectí en l'estil *skinhead* des de finals dels anys setanta. La frustració per l'acció de govern del Partit Laborista britànic, al poder entre 1974 i 1979, incidí ja aleshores en el distanciament dels joves *skins* per la política. L'ineficàcia de les mesures preses per intentar desaccelerar l'atur creixent crearen una atmosfera de pesimisme entre els joves, que percebien un futur sense perspectives de prosperitat. La classe treballadora, progressivament, s'allunyà del laborisme i, en certa mesura, també de la política. En aquesta conjuntura emergí el *revival skin* a recer del *punk*, el qual davant aquest panorama optà, o bé per reforçar el seu distanciament centrant-se en el culte a la imatge, o bé per radicalitzar-se adoptant un ideari ultrareaccionari que donà lloc als caps rapats neofeixistes.

Aquest allunyament dels *skins* de la política es va estendre arreu del vell continent en paral·lel a la difusió de l'estil, arrelant en la majoria de països centreeuropeus. En aquests estats les diverses concrecions del mateix preneren com a referent inicial l'apoliticisme, tot i coexistir amb la gestació del corrent ultradretà. Fou, precisament, aquesta cohabitació la que permeté la divulgació de la tendència que refusà qualsevol lligam amb la política. Paradoxalment, la presència de caps rapats neofeixistes fou la que suscità que els *skins* precisessin publicitar com, originàriament, l'estil estava desvinculat de qualsevol posicionament ideològic. Sense l'existència dels rapats ultradretans a ben segur que cap *skinhead* hagués requerit cap mena de justificació al respecte. L'enquadrament de centenars de joves britànics en les organitzacions d'extrema dreta a les darreries dels anys setanta desencadenà, però, la fragmentació de l'estil. A partir d'aleshores res tornà a ser com en la dècada anterior.

La importació de l'estil *skin* es produí a l'Estat, com hem constatat anteriorment, a inicis dels anys vuitanta. Aquest penetrà en els cercles *punk* d'on sorgiren, majoritàriament, els primers *skins* autòctons. El context social fou també determinant en la gènesi d'aquests *skinheads* pioners. L'ascendent de la Transició entre els joves fou altament significatiu. Aquella generació, aliena a les lluites socials precedents, es caracteritzà pel seu anhel de gaudir de les llibertats assolides i per l'allunyament vers la politització precedent. Si ens atenem a això, la implantació de la tendència apolítica entre un jovent desencisat i fart de la retòrica pretèrita hauria estat una conseqüència lògica. Els *skinheads* estatals obeïen, però, a unes especificitats territorials concretes com a resultat de les demandes sobiranistes dels anomenats nacionalismes perifèrics que tenien una incidència notòria en la plasmació territorial de l'estil a l'Estat. Aquesta fou, per tant, divergent atenent a l'àmbit geogràfic on emergí. Això explica com, els diferents contextos socials pautaren una evolució heterogènia que determinà configuracions diverses.

Un darrer element que explicaria perquè el corrent apolític no eclosionà fins a la dècada dels noranta fou la nul·la presència de caps rapats neofeixistes en la concreció inicial dels *skins* a l'Estat. Cap *skinhead* necessità posicionar-se públicament o visibilitzar la seva opció ideològica senzillament perquè la política no els interessà. En aquella etapa embrionària les activitats dels pocs

skins existents es reduïen a gaudir plenament del lleure, ingerir grans quantitats d'alcohol i assistir a concerts de grups *punks*. La política va romandre al marge dels cercles de socialització, quedant restringida a l'àmbit personal.

No fou fins el 1985, coincidint amb l'emergència de les primeres bandes de caps rapats ultradretans quan l'estil es fragmentà per qüestions ideològiques. L'existència de joves que lluien el cap rapat i manifestaven posicionaments neofeixistes accelerà la politització dels *skinheads*, molts dels quals adoptaren un discurs antagònic. Aquesta radicalització incidí en la ideologització de la pràctica totalitat de l'estil. Tanmateix, alguns dels *skins* més veterans es mantingueren aliens a aquests disputes protagonitzades pels més joves.

A l'Estat espanyol el refús als caps rapats ultradretans no va prendre forma en la concreció de l'apoliticisme sinó, ans al contrari del que succeí a la majoria de països europeus, en l'adscripció ideològica de molts *skins* vers l'extrema esquerra. Aquest fet determinà l'evolució posterior de l'estil. Paradoxalment, aquesta vinculació dels *skins* amb l'esquerra culminà quan el comunisme defallia com a resultat de la caiguda del mur de Berlín, ocorreguda el 9 de novembre de 1989. Malgrat això, aquesta adscripció ideològica es perpetuà a l'Estat en opcions radicals, en molts casos, vinculades a la reivindicacions de signe independentista.

Un dels primers nuclis *skins* que s'autoreclamà apolític es va gestar a Barcelona durant el bienni 1989-1990. El seu objectiu fou desmarcar-se de les discrepàncies ideològiques que començaven a aflorar entre les bandes rivals, atiades pels caps rapats adscrits als grups de seguidors radicals de futbol. Aquest grup es concretà arran del desencís de molts dels seus integrants, alguns dels quals provenien de l'àmbit futbolero, vers la irrupció de la política en l'escena *skin*. Aquests *skins* entenien l'estil com un simple entreteniment desvinculat de qualsevol adscripció ideològica. Altres membres d'aquest corrent apolític, únicament interessat en el vessant musical i el que anomenaven "aspectes quotidians del moviment", foren ex caps rapats ultradretans o amb anteriors connexions amb aquests. Eren joves farts de disputes ideològiques que, segons ells, afeblien l'estil. Entre aquests hi havia Àlex Soro, un rapat neonazi ex editor de *fanzines* com *Luz del Norte* i *Clase Obrera*.²²⁴⁵ Tot i que després de certes desavinences amb els líders ultres espanyolistes abandonà les grades blanc-i-blaves.²²⁴⁶ Com explica un testimoni de l'època: "En va sortir malparat per disputes amb altres fascios [sic]. Cap a 1989 o 1990 la seva colla [...] van sortir rebotats de tot el rotllo fascio [sic]. Així va sorgir el primer nucli apolític que es desvinculà totalment dels dos pols existents fins aleshores".²²⁴⁷ Aquest mateix editor fou el responsable del *fanzine The Firm*, al voltant del qual convergí el nucli *skin* apolític. A l'editorial

²²⁴⁵ La trajectòria personal d'alguns d'aquests caps rapats creà certa controvèrsia en l'anomenada escena *skinhead* aquells anys. Les acusacions de connivència amb els caps rapats neonazis i la presència d'ultradretans en les festes i concerts que organitzaren, a més dels articles que es publicaren al *fanzine The Firm* fomentaren la divisió entre ambdós sectors, el vinculat a SHARP o a posicions antifeixistes més polititzades i aquell altre que refusava significar-se políticament i no creia necessari haver de justificar-se públicament pel sol fet de seguir l'estil *skinhead*.

²²⁴⁶ Les pretèrites filiacions d'alguns d'aquests caps rapats barcelonins i madrilenys provocaren el rebuig de la via apolítica per part dels *skinheads* vinculats a SHARP: "Resulta interesante observar como los *bones* tratan de camuflarse en la escena *skinhead*, tratando de gozar de reputación y respeto, se trata de nazis, que dicen (sólo públicamente) ser apolíticos, para que se les considere *skinheads* (véase StreetStyle, Smart and Clean...)", a "Columnas", *WPF*, n. 4 (III/1994), p. 4. Vegeu també *SHARP Informa* (VI/1991), p. 3.

²²⁴⁷ Entrevista a Roger Geli, *skinhead* en actiu a inicis dels anys vuitanta i primer bateria del conjunt musical barceloní Skatalà (10/II/2009).

del quart número d'aquesta publicació manifestaren el seu parer respecte l'evolució de l'estil:

Hace años la gente era *skin* porque se identificaba de lleno con el espíritu de rebeldía obrera y con un determinado estilo o estilos (en plural) musicales. Ser *skin* era lo más importante en la vida, un sentimiento de superioridad frente a las modas del momento y frente a las normas del sistema. Ahora, para muchos ser *skinhead* se ha convertido en la moda estúpida y banal de la chulería barata y del cubata y la bronca fácil [...] No nos gustan las etiquetas, y menos aún las modas. Preferimos juzgar a cada persona de un modo individual y lo que lleva dentro de si. Por supuesto no estamos de acuerdo con esos llamemosles "nuevos grupusculos sectarios" que solo hacen que ensuciar aún mas si cabe nuestro movimiento [...] *skinheads* orgullosos de nuestra condición y que no nos resguardaremos bajo ninguna etiqueta para que se nos respete esto no nos interesa en absoluto, permanecer libres y no apoyeis a la gente que os utiliza.²²⁴⁸

Diverses concepcions convergiren, doncs, en un grup de dimensions reduïdes però certament actiu. Aquests *skins* apolítics barcelonins esdevingueren uns dels màxims dinamitzadors a inicis dels anys noranta de l'escena musical de la ciutat, tant *northern soul*²²⁴⁹ com sobretot en la seva vessant "skatalítica", juntament amb els editors del *fanzine FBI*,²²⁵⁰ publicació barcelonina orientada a la música jamaicana, l'*staff* de la qual fou el veritable difusor d'aquest gènere enfront l'*ska/punk* que predominava aleshores. També impulsà altres iniciatives per promoure l'estil, com l'obertura de la botiga de roba, discs i complements Smart & Clean,²²⁵¹ o altres relacionades a àmbits com l'anomenat *scooterisme*, essent pioners en l'organització de trobades d'admiradors d'aquest tipus de motocicletes de fabricació italiana, com l'Scooter Rally Bcn-Tossa de Mar.²²⁵²

Els integrants d'aquests grup freqüentaren els cercles *mods* barcelonins i assistiren a les festes de música *soul* que aquests organitzaren. També

²²⁴⁸ "Editorial", *The Firm*, n. 4, 1991?, p. 2.

²²⁴⁹ Un dels gèneres de música negra amb major seguiment per part de *mods* i *skinheads* que seguien l'estil original fou el *soul*. Aquest acostumava a sonar profusament en les festes que aquests joves celebraren des de 1991 a locals com el Soweto Club (ubicat al número 68 del carrer Sòcrates), de la mà d'un apassionat d'aquest so, Juan Vicente del Castillo. Ell mateix, dos anys més tard, coordinà el *Flooshakers Weekender* centrat en la música dels anys seixanta i el *northern soul* que es celebrà fins el 1999. Altres concentracions o festivals similars foren el *Walrus Weekend. Festival Mod de Lleida*, posteriorment anomenat *Go Lleida*.

²²⁵⁰ Acrònim de *Fuentes Bien Informadas*, que duia per subtítol *Skazine de Barcelona*. El seu primer número es publicà l'abril de 1989 de la mà de Carles Charly Brown Closa, un apassionat de l'*ska* i la música jamaicana. La festa de presentació del mateix es va fer al Fist Bar, situat al número 5 del carrer Sant Pere Mitjà del barri de la Ribera, i va comptar amb l'animació dels PD's Jean Pierre Txampi, propietari de la botiga de música *reggae* Demo Record Shack (ubicada al número 136 del carrer Torrent de l'Olla del barri de Gràcia i que el 1994 es traslladà al número 20 del carrer La Cera del Raval) i Jordi *DJ Ragnampiza* Gil López, que es convertí en cantant del grup Ragna & The Paissas). Sobre aquest darrer conjunt integrat per ex membres de bandes com Números Rojos, Mango Bongo, Roots Generator i Dr. Calypso vegeu "Ragna and the Paisas", *L'Horta Rasta*, n. 1 (1993).

²²⁵¹ L'establiment obrí les seves portes el 1988. Inicialment, estava ubicat a unes galeries comercials anomenades Bulevard Borbon situades a l'Avinguda Borbó. Posteriorment es traslladà als baixos del número 7 del carrer Mirallers de Ciutat Vella. Anys més tard, novament tornà a canviar de situació passant al número 6 del carrer Xuclà, inicialment sota el nom d'Underground Sounds. Poc després, les seves propietàries recuperaren el nom original de l'establiment i obriren una segona botiga al número 7 del carrer Riera Baixa especialitzada en la venda de roba de segona mà.

²²⁵² El programa d'activitats d'aquesta mena d'encontres consistia en una primera trobada en el punt de reunió acordat, una passejada conjunta en motocicleta, dinar de germanor, diversos jocs i proves d'habilitat, a més de concerts i les anomenades *allnighters*, festes nocturnes que duraven fins ben entrada la matinada en que diversos PD's punxaven música d'estils que anaven des del *soul* fins a l'*skinhead reggae*. Entre els pioners a l'Estat trobem l'esmentat Scooter Rally Bcn-Tossa de Mar, organitzat fins el 2000 per aficionats barcelonins a les escúters entre els quals hi havia les propietàries de la botiga Smart & Clean i que el 2003 passà a coordinar l'Oi! The Sex Scooter Club. Altres trobades a la dècada dels noranta foren l'Scooter Rally de Màlaga, l'Scooter Run Alkarria (organitzat pel club Dios Ke Ventiska SC de Guadalajara), la Primera Sortida Scooterista del Vallès (celebrada el 21 de febrer de 1993), la Concentració Scooterista de Segovia (coordinada per l'Scooter Club Segovia) o l'Scooter Run Manresa-Solsona que des de 1995 coorganitzaren l'SC 69 i SHARP-Manresa. Vegeu "VI Concentració Malaga'91", *Bootboys*, n. 3 (IV/1991), p. 14-18.

mantigueren vincles amb els responsables del *fanzine Skaville BCN*, aparegut l'agost de 1989 i que exercí de contrapunt del *FBI*. A inicis dels anys noranta establiren lligams amb un grup d'*skins* apolítics gestat a Madrid al voltant dels ambients *scooteristes* de la capital i la seva perifèria i del *fanzine Bootboys*.²²⁵³

Aquest contingent apolític madrileny fou un grup limitat numèricament, com els seus homònims catalans, assidu de les trobades *scooteristes*,²²⁵⁴ les festes *mods* i l'afició per l'anomenada música *sixties*, que englobava aquells gèneres sorgits als anys seixanta. Un dels seus punts de trobada habituals fou el Bar Siroco, que cada cap de setmana programava sessions de *soul*, *northern* i *ska* jamaicà. D'ençà el 1991, dos dels seus integrants regentaren una botiga de roba i complements al número 44 del carrer San Raimundo de Madrid anomenada *Street Style*. Aquest fou un dels primers establiments en vendre productes relacionats amb l'estil a la capital de l'Estat.²²⁵⁵

Dècades després, la corrent apolítica gaudí de cert seguiment també entre les noves generacions *skins*. A Barcelona es concretaren nuclis cada cop més rellevants de caps rapats que es definiren apolítics. Aquest posicionament a Catalunya, territori fins aleshores amb forta presència d'*skinheads* propers a l'independentisme radical, suscità una gran controvèrsia. Al respecte, un rapat apolític manifestà: "Sólo por ser apolítico, la gente piensa que no tienes nada en la cabeza y que lo eres porque no tienes ideade política o que eres un ambiguo que no tiene cojones de decir lo que es [...] Lo que pasa es que no nos convencen las políticas establecidas, y simplemente nos regimos por nuestros valores y nuestra ética, sin reflejarnos en ningún tipo de partido [...] Hay apolíticos igual de concienciados socialmente como el que más. No hay que basarse solamente en una línea política para luchar. Las luchas pueden llevarse a cabo desde tu política personal".²²⁵⁶

Sobre el posicionament d'aquests *skins* que s'autodefiniren com apolítics en relació als principis propugnats per SHARP, l'editor del *fanzine WPF* manifestà el 1996: "Cuando hablo de esa posición 'apolítica' hay que matizar, diciendo que SHARP y por extensión la cultura *skinhead* no están para hacer política, no son el cuerpo de choque de ningún partido político, no es su razón de ser, eso está claro, aunque cada uno es libre de hacer lo que le venga en gana. Critico a los apolíticos entre comillas, que o son nazis reconvertidos, o es el tema de: primero *skin* y luego lo demás, con lo cual para ellos tienen cabida los nazis. Actualmente se vuelve a ver como en muchos *fanzines* de rollo 'apolítico' dan mucha cancha a grupos y zines *bones*".²²⁵⁷

Al País Basc l'aparició d'aquest primicer corrent apolític originà certa perplexitat. Un dels seus difusors fou el *fanzine The Face*. L'editorial del seu tercer número explicita quins eren els seus plantejaments: "The Face es un zine apolítico y objetivo. Queremos dejar claro que para nosotros el movimiento *Skinhead* está muy por encima de la política. No vamos de salvadores del movimiento ni mucho menos, no somos ni mejores ni peores que nadie somos

²²⁵³ Publicació elaborada per dos *skins* madrilenys, José i Juan, vinculats a l'*scooterisme* i que mantenien bones relacions amb el nucli barceloní gestat al voltant de *fanzines* com *Skaville BCN* i la botiga Smart & Clean. El contingut de *Bootboys*, del qual s'editaren quatre números, versava sobre els diferents gèneres musicals jamaicans, la imatge associada a l'estil i les motocicletes escúters. Després del darrer número, els seus responsables editaren un butlletí informatiu de dues pàgines.

²²⁵⁴ El 1989 es fundà un dels primers *scooter* clubs de la capital el Barbarians SC.

²²⁵⁵ Vegeu les crítiques vertides pels *skins* madrilenys adherits a SHARP sobre la línia comercial dels seus propietaris, en que se'ls acusava de vendre *fanzines* neonazis i samarretes del "Concierto en defensa de la Raza Fallas'92", a "Cartas", *WPF*, n. 5 (1994), p. 23 i *WPF*, n. 0 (1993), p. 3.

²²⁵⁶ "Último Asalto", *Punk Rocker*, n. 5 (XII/2006), p. 27-28.

²²⁵⁷ "WPF", *Dancecrasher*, n. 2 (1996), p. 21-22.

simplemente *Skinheads*, gente de barrio que se divierte en un bar. Es nuestro estilo de vida y estamos orgullosos de ello”.²²⁵⁸ Al respecte, un dels testimonis recollits valorà com a quelcom negatiu la manca de fronteres ideològiques nítides: “En nuestra época la diferencia entre *Skins* y *bones* [sic] era clara, hoy se juega al apoliticismo mal entendido creándose puntos neutrales, sobre todo en conciertos, en los que es obvio que hay gente de distintos palos aunque no lo demuestren abiertamente”.²²⁵⁹

Des de finals dels anys noranta el corrent apolític s'estengué arreu de l'Estat. En la seva difusió incidiren diverses publicacions com el *fanzine* gallec *Strong & Proud* o el gironí *Camden Town*. Aquest auge de l'apoliticisme entre els *skins* estatals originà noves polèmiques. Per *Kolinas*, cantant del desaparegut conjunt *Oi! bilbaí Suspenders*: “Lo que es la palabra apolítico para mi no existe ya que todo en esta vida es política estemos de acuerdo o no, puedo entender que haya gente apartidista ya que puede que no haya ni un partido, ni una idea con la que te sientas identificado. Pero el tema de considerarse una persona apolítica y estar jugando en el filo de la navaja, el no aclarar su posición antifascista no me parece una actitud adecuada para el movimiento *skin*”.²²⁶⁰ Per la seva part, Hugo, vocalista del conjunt asturià *Oi'N'Ast* manifestà: “El apoliticismo mal entendido no es malo, pero el acercarse al enemigo si”.²²⁶¹ La majoria dels *skins* però, tot i estar més o menys polititzats, refusaren qualsevol relació amb els partits polítics. En opinió d'un dels entrevistats: “Com a *skin* em considero antipolític i no pas apolític perquè en aquesta vida tot és política. No em sento representat pels partits ni pels sindicats perquè tots són uns corruptes”.²²⁶²

D'aquesta forma l'estil *skin* reproduí el desencís i l'apoliticisme que s'instal·là en la societat d'ençà als anys noranta arran de les corruptel·les que sacsejaren la vida política espanyola. Aquest increment de la tendència apolítica entre els *skins* estatals convergí amb el desencís generalitzat i la crisi de confiança de la població vers els polítics i l'aparició d'un cert “passotisme” vers la política i la classe dirigent. Això produí un declivi en la participació electoral i en els índexs de filiació a partits i sindicats. Un cop més l'estil esdevingué un reflex de la societat que l'acull.

²²⁵⁸ “Presentación”, *The Face*, n. 3 (1992), p. 2.

²²⁵⁹ Entrevista a *Eneko*, sobrenom d'un *skin* basc responsable de l'edició del *fanzine* bilbaí *Dr. Skinhead* (21/IV/2007).

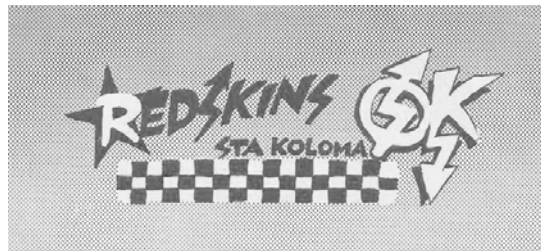
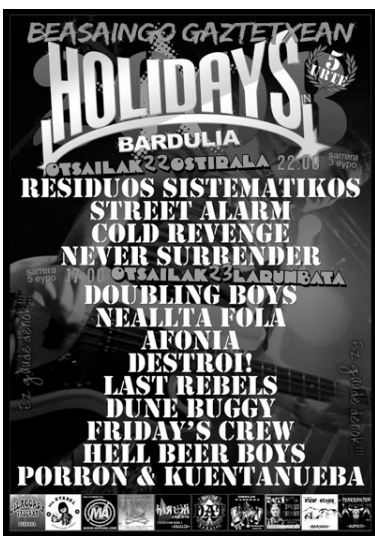
²²⁶⁰ “Suspenders”, *100% Papel de WC*, n. 5 (2002), p. 35.

²²⁶¹ “Skinhead, la escena crece”, *100% Papel de WC*, n. 5 (2002), p. 36. Al respecte d'aquest debat vegeu també E. Gallart, “Skinheads Vs Política”, *Never'ad Nothing*, n. 2 (VI/1998), p. 32-39; “Skinheads y Política”, *Tropikal*, n. 4 (1996), p. 9 i “Políticos o apolíticos???” *Trojan Soldier*, n. 3 (VI/1998) p. 25.

²²⁶² Entrevista a Josep Lluís, *skinhead* barceloní dels anys noranta (23/III/2007).

Anunci de la botiga Brixton de Getxo (damunt esquerra). Portades dels fanzines bascos Nite Klub i Black & White (damunt dreta). Cartell del Festival Holidays in Bardulia (sota).

Adhesiu dels redskins colomencs (esquerra). Logotip d'Orgull Bolxevic [OB] (sota).

Material de SHARP-Barcelona (damunt). Portada del fanzine Skinhead Scene & Rudies d'Eivissa (esquerra). Article sobre els skins antiracistes a la premsa basca (sota).

«Skinheads» contra «cabezas rapadas»

El colectivo «Sharp» donostialdeo reivindica la esencia antirracista del movimiento «skins».

El grupo de «cabezas rapadas» que practica la violencia en Donostia no llega a diez componentes.

Aunque ha habido peleas, los «skinheads» no quieren «correr en su juego y enfrentarse a la violencia».

Para Djamed, uno de los agresivos, «la gente no nos mira bien y lo peor es ser negro».

El colectivo «Sharp» donostialdeo reivindica la esencia antirracista del movimiento «skins».

El grupo de «cabezas rapadas» que practica la violencia en Donostia no llega a diez componentes.

Aunque ha habido peleas, los «skinheads» no quieren «correr en su juego y enfrentarse a la violencia».

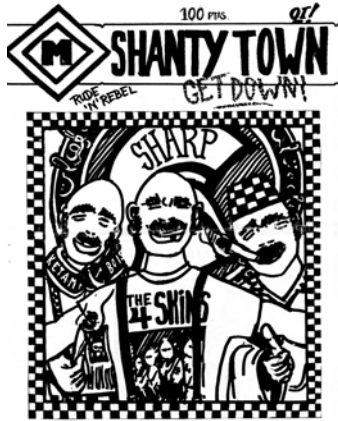
Para Djamed, uno de los agresivos, «la gente no nos mira bien y lo peor es ser negro».

Un dels primers logotips de SHARP-Madrid (esquerra) d'inicis dels anys noranta.

Logotip de SHARP-Euskadi (esquerra). Butlletí informatiu d'aquesta secció (damunt).

N.1 FANZINE SHARP MADRID

Portada del primer número del fanzine madrileny *Shanty Town* (esquerra). Flyer del programa "Frenoskatico" de Radio Vallekas (damunt). Flyer del disc recopilatori *Stay SHARP Vol. III* (damunt dreta).

Este es el primer número de W.P.F., un boletín informativo que se editará periódicamente y desde el que intentaremos actualizar la información de las diferentes secciones S.H.A.R.P., estatales que recibiremos, así como de informar sobre cualquier novedad relativa a la escena skinhead.

Por tanto se hablará tanto de acciones y respuestas a agresiones físicas, como de música, o conmemoraciones de discos, conciertos, fiestas, etc.

La principal intención es que el boletín se haga útil a la información de todos, y lograr atraer a la "escena" estando al tanto de las experiencias y actividades que se lleven a cabo en otros puntos del estado.

La idea que también tenemos es que con la consecución y más organización S.H.A.R.P. tiene que fortalecerse.

No hay más que fijarse en lo que pasa con los hechos, que si bien son una sociedad están muy organizadas y son bastante activas.

Sigo que si una gran parte de nuestra población acepta de cierta gente que critica regularmente S.H.A.R.P., argumentando que es política, y que así mismo, que el voluntariado que nuestro compenar que estas asociaciones han surgido en principio de fascistas, aunque ahora también proceden de skins superactivos de ideologías (tanto grises como blancas), y a las que se ve el número exagerado, así que al tanto que parece que ahora ser S.H.A.R.P. es ser de "los malos", y se ve como también parece mucha gente sentirse su sentido como por que como se la mano corriente tienen en estar en la onda, pero que S.H.A.R.P. nunca ha sido una mala, lo tenemos más claro y no intentamos buscar justificaciones que al fin de allí que de esta manera o sea de allá de esta otra. NO UN PAJO ANTI-RACISTA, ANTI-RACISTA, ANTI-RACISTA, ANTI-RACISTA.

Primer número del fanzine *WPF* (damunt). Flyer de la secció lleonesa de SHARP (sota). Flyer dels skins antiracistes madrilenys (dreta).

Flyer d'un concert organitzat per SHARP a Madrid (damunt). Brodat dels skins antiracistes castellans (sota).

NAZIS FUERA !!
Por la total desaparición del racismo y el fascismo en la cultura Skinhead así como en el resto de la sociedad...

Emblema de SHARP-Burgos (Esquerra). Portada del fanzine de SHARP-Mallorca (damunt). Adhesiu dels skins antiracistes de Valladolid (dreta).

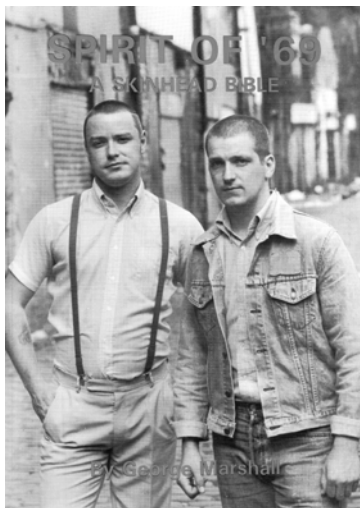

Adhesiu de RASH-Madrid (esquerra). Adhesiu dels redskins de Lleó (esquerra). Adhesiu contra la música RAC (sota).

Portada del Dossier sobre el Movimiento Skinhead en Euskal Herria (esquerra). Coberta del fanzine basc KGB (esquerra). Emblema de RASH-Asturies (sota).

Condemned 84
Straw Dogs
Combat 84
Eurovespa 99
Y además cómic, noticias, conciertos, discot...
250 ptas (\$3, 2BP, 5DM, 16FF)

Portades dels fanzines Camden Town de Girona (damunt) i Strong and Proud de Vigo (sota).

Portada del llibre Spirit of'69 de George Marshall (damunt Esquerra). Article sobre SHARP a Skinhead Times (damunt). Flyer promocional de la botiga Street Style de Madrid (esquerra).

IV PART

LA PROJECCIÓ MUSICAL

Després de conèixer com l'estil *skinhead* s'implantà arreu de l'Estat i com aquest evolucionà d'ençà inicis dels anys vuitanta, tot seguit examinarem com s'implantaren els diversos estils musicals que han esdevingut referencials pels *skins*. Més enllà de la incidència de la música jamaicana en la gènesi *skinhead*, tractada abastament al primer capítol de la present tesi, i de la música *Oi!* en l'anomenat *revival skin* de finals dels anys setanta, a continuació descriurem com es concretarem els gèneres musicals que exerciren, com també succeí a Gran Bretanya, de vertebradors de l'estil.

En primer lloc abordarem l'eclosió pública del *punk* i d'una de les seves seqüeles, l'anomenat Rock Radical Basc. A recer del seu èxit descriurem l'emergència paral·lela dels conjunts estatals de música *Oi!* i com aquest gènere evolucionà posteriorment. També analitzarem la rellevant escena gestada al voltant de la música *ska* i el seguit de subgèneres que aquesta originà. Per cloure aquesta quarta part de la tesi, exposarem com la música racista s'implantà a l'Estat i com es desenvolupà articulant al seu entorn un entremat polític-musical associat als caps rapats neonazis.

9. L'HERÈNCIA PUNK

Un cop coneguda la conjuntura político-social que afavorí la concreció de l'estil a inicis dels anys vuitanta, tot seguit analitzarem la incidència del *punk* en la seva extensió a l'Estat. La descripció cronològica de la translació d'aquest gènere ens permetrà conèixer com aquest esdevingué un dels elements que permeteren la posterior irrupció dels *skins*. Per aprofundir en aquest aspecte incidirem en el ressó que obtingué entre la joventut d'arreu de l'Estat el Rock Radical Basc i veurem com aquest es convertí en un dels màxims referents de l'embrionària escena associada a la música *Oi!* Finalment, descriurem l'evolució d'aquest darrer gènere durant la dècada dels noranta.

LA CONCRECIÓ DEL GÈNERE

En primer lloc, cal tenir present com el desenvolupament de l'escena musical *skin* a l'Estat espanyol no fou contemporània a la britànica. Així, mentre els primers referents musicals adoptats pels *skinheads* a Gran Bretanya derivaren de la música jamaicana, com l'*ska* o el *rocksteady*, a l'Estat provingueren del *punk* i la música *Oi!* Per tant, l'*ska* no fou cabdal com en l'eclosió de l'estil en terres britàniques, ans al contrari, foren els gèneres posteriors els que marcaren el devenir inicial del panorama musical *skin* estatal. El ritme caribeny, però, durant la dècada dels noranta recuperà protagonisme a nivell internacional gràcies a la difusió dels sons jamaicans i l'evolució i consolidació d'una escena musical pròpia notòria qualitativa i quantitativament.

Respecte al *punk*, a l'Estat espanyol es va tenir coneixement de la seva existència paral·lelament al seu període de màxima incidència mediàtica a nivell internacional, al voltant de 1977.²²⁶³ Fou aleshores quan aparegueren esporàdicament les primeres notícies, articles i fotografies²²⁶⁴ sobre l'emergent *punk* britànic, malgrat que ningú coneixia del cert el que succeïa llavors a Gran Bretanya. Els viatges constants a Londres d'agitadors culturals com Xavier Cot serviren per donar a conèixer el fenomen *punk*.²²⁶⁵ També influí en la seva

²²⁶³ Sobre la seva translació a la capital de l'Estat, el periodista Héctor Fouce descriu com "el *punk* llega a Madrid de la mano de jóvenes de ascendencia burguesa fascinados por la modernidad de Londres y su contraste con la cultura española [...] sus posibilidades económicas les permitieron viajar a Inglaterra, hacerse con los discos de los grupos que sonaban en aquel momento y con los elementos que marcaban la estética [...] los viajes a Londres permiten, por tanto, ponerse al día en las nuevas tendencias", a H. Fouce, *El futuro ya está aquí*, Velecio, Madrid, 2006, p. 52.

²²⁶⁴ Un dels primers llibres sobre el fenomen es publicà el 1977 sota el títol *Punk*, una obra del fotògraf català Salvador Costa i Valls editada per Producciones Editoriales (marca editorial de la revista *Star*). El volum, eminentment gràfic tret de la seva introducció, afavorí la difusió d'aquest estil entre els joves. Costa, deixeble del reconegut fotògraf Oriol Maspons, fou un dels pioners en retratar el naixent *punk* britànic gràcies a la seva estada a Londres. Hi va anar per visitar al seu cosí Jordi Valls, un músic extravagant i polifacètic vinculat a posteriori a la música industrial que residia a la capital britànica des de feia anys i fou el creador del projecte Vagina Dentata Organ (entre 1981 i 1982 conduí un programa homònim que va emetre Ràdio PICA). Les relacions de Valls amb l'*underground* londinenc permeteren a Costa testimoniar gràficament l'eclosió *punk* a Londres el 1976 en primera persona. Posteriorment, documentà la trajectòria del conjunt La Banda Trapera del Río entre 1977 i 1982, recollida a l'obra de Jaime Gonzalo, *La Banda Trapera del Río. Escupidos de la boca de Dios*, Munster ediciones, Bilbao, 2006. La matinada del 30 d'octubre de 2008, Costa moria a l'Hospital Clínic de Barcelona víctima d'una llarga malaltia neurodegenerativa. Vegeu R. Vendrell, "Mor el pioner fotògraf del punk Salvador Costa", *El Periódico* (31/10/2008). Sobre la trajectòria artística de Valls vegeu F. O. Paino, *Quiero ser santa. 30 años de obscuridad, transgresión y experimentación musical ibera*, Quarentena ediciones, Llinars del Vallès, 2009, p. 79-81.

²²⁶⁵ Cot va marxar a Londres per primer cop el 1973. Des de llavors els seus viatges a la capital britànica esdevingueren habituals. Com el propi Cot descriu a continuació, durant una d'aquestes estades entrà en contacte amb

difusió els primers articles sobre *punk* que publicaren revistes musicals com *Star* o *Disco Exprés*,²²⁶⁶ que dedicaren pàgines i, fins i tot, portades al transgressor gènere. Fins i tot, la premsa generalista exercí de difusor del mateix embolcallant-lo de tòpics i estereotips.²²⁶⁷ Una mostra la tenim en el programa *Dossier* dedicat al *punk* que TVE va emetre el 1978.²²⁶⁸

L'eclosió d'aquest gènere, anomenat aleshores "la última moda",²²⁶⁹ causà "un gran terrabastall a tota Espanya, sobretot arran del continu espectacle de Ramoncín, i es motiu de reportatges a tot tipus de revistes i diaris, però després d'aquest primer boom, només *Star* i alguns *fanzines* desperdigats segueixen donant el seu suport".²²⁷⁰ Per aquest cantant madrileny el *punk* representava llavors "la última expresión fuerte de la gente joven en el mundo".²²⁷¹ Una rebel·lia que alguns joves utilitzaren per canalitzar les seves ànsies de llibertat, no des del punt de vista polític sinó com a alliberament personal.²²⁷²

Es la época de la Transición, cuando España despierta de un letargo de más de cuatro décadas de Dictadura, el momento en el que los jóvenes quieren tomar las calles, sin ser tildados ya legalmente como "vagos y maleantes", y desatar sus inquietudes libremente, bien ataviados con trencas y espesas barbas, bien con zapatillas deportivas y una vieja americana o con una cazadora de cuero usada.²²⁷³

Inicialment, es concretaren dues vessants plenament diferenciades del *punk* a l'Estat: una primera provocadora i frívola protagonitzada pels madrilenys Kaka de Luxe²²⁷⁴ i una segona més implicada socialment delimitada a entorns concrets, com els barris amb pocs recursos i serveis, representada per grups com els també madrilenys Ramoncín y WC o els catalans La Banda Trapera del Río, Mortimer, Xerox i Basura. Aquest darrer conjunt fou definit per la

el *punk*: "Vaig marxar d'Espanya l'any 1973 perquè n'estava fart. Llavors vaig anar a Londres. Després vaig tornar però vaig seguir fent viatges cap a Londres els anys successius. El 1976 a tots els pubs tocaven grups *punks*. El *punk* era a tot arreu. A un concert de The Slits em van presentar a un altre noi català, Jordi Valls (cosí de Salvador Costa, el fotògraf). Ell vivia a Londres des de feia un munt d'anys. Junts van decidir muntar concerts a Londres, els vam fer al Centro Ibérico, un reducte de vells anarquistes espanyols que estaven a un enorme espai ocupat. Vam muntar un parell de bolos, amb bandes com Rudi i A.U.M. Band (el cartell d'aquest concert ens el va fer el dibuixant Lluís Miracle). A Londres vaig anar a molts concerts, vaig veure als Sham 69 a l'Electric Ballroom, vaig anar al Marquee, al 100 Club, vaig veure a moltes bandes *punk*". Entrevista a Xavier Cot, activista cultural i membre de la promotora Cuc Sonat (16/II/2009).

²²⁶⁶ A la coberta del número 393 de la revista, publicat el 24 de setembre de 1976, reproduí una foto dels britànics Sex Pistols, el màxim referent aleshores del *punk* al seu país. Aquesta fou la primera portada dedicada al *punk* editada a l'Estat espanyol, vegeu J. Gonzalo, *La Banda Trapera del Río. Escupidos de la boca de Dios*, Munster ediciones, Bilbao, 2006, p. 37.

²²⁶⁷ Es publicaren reportatges i articles a revistes com *Interviú*, *Primera Plana* o *Nuevos Fotogramas*. A continuació reproduïm un fragment d'un d'ells: "La juventud moderna del país importa el invierno del imperdible y el cuero negro. Y el rock-bronca madrileño es *punk* para este instante", recollit a J. S. Piñango, "Punk español (1977-1984). Crónica del imperdible ibérico", *Ruta 66* (1993), p. 31.

²²⁶⁸ Els trenta minuts de durada del reportatge contenien entrevistes amb Jordi Valls, català resident a Londres i precursor del *punk*; Paloma Palmolive Romero, bateria andalusa del conjunt femení The Slits (posteriorment formà part de The Raincoats); i l'escriptor cubà nacionalitzat britànic Guillermo Cabrera Infante.

²²⁶⁹ J. Cleries, "Punk Rock en l'Aliança del Poble Nou", *Guía del Ocio*, n. 1 (4/XII/1977) s. p.

²²⁷⁰ Vegeu "El punk en España", *Rock de Lux*, n. 27 (II/1987) s. p. i J. Mª Sanz, *Barcelona ciudad. Una crónica urbana en tiempos revueltos*, Ediciones B, Barcelona, 2010, p. 89.

²²⁷¹ M. Morales, "Sigo siendo un bárbaro", *Primera Plana*, p. 15.

²²⁷² Com manifesta Carlos Boliche Buira, membre del conjunt *punk* barceloní Frenopaticss: "Tenía que explotar la cosa de una manera o de otra. Muerto Franco tenía la gente que empezar a vivir más libremente y expresarlo de la manera que quisiera [...] necesitábamos algo más y algo para nosotros", declaracions extretes del documental *No Acepto*, Música autònoma, 2007.

²²⁷³ P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 42.

²²⁷⁴ Segons el periodista musical Mariano Muniesa: "El *punk* madrileño es meramente una corriente imitadora, pseudo-radical y poco o nada imaginativa que se limita a copiar los tópicos del *punk* inglés del 77, que realmente no adquiere entidad hasta bien entrados los años 80, y en la que hay aun así que distinguir muy claramente entre los *pseudopunks* posteriormente reciclados en el pop y en la "Movida" madrileña, y los grupos que en los 80 constituyeron fugazmente una escena *punk*, que aunque escasamente interesante, no se limitó a ser una suerte de "Pasarela Cibeles" de modelitos *punk*", a M. Muniesa, *Punk rock. Historia de 30 años de subversión*, T&B, Madrid, 2007, p. 153.

premsa de l'època com “el primer colectivo de pseudo *punkis* locos que, capitaneados por un tal *Panotxa* se dedicaban a montar la bulla en la puerta de los lugares donde se celebraban conciertos (especialmente de grupos extranjeros), llegando a tocar incluso, con extrañas combinaciones de instrumentos y voces”.²²⁷⁵ Conjunts que, farts d'escoltar sempre el mateix tipus de música, experimentaren amb sonoritats inèdites amb la voluntat de crear alternatives al lleure oficial.²²⁷⁶ Una voluntat sintetitzada per un membre del conjunt canari Escorbuto Crónico:

Eso es lo que pasó en el 1977, nos dimos cuenta de que el supuesto Rock and Roll se había convertido en un negocio. Los Rolling Stones, Led Zeppelin, Pink Floyd... todos eran monstruos de las ventas, todos se habían convertido en empresas, ya no eran grupos de rock. Llegados a ese punto salieron una serie de nuevos grupos que pensaron, de nuevo, que lo importante era pasárselo bien. No importaba que no sonase perfecto, pero debía ser divertido y salvaje.²²⁷⁷

El 1978, any de l'aprovació de la Constitució espanyola,²²⁷⁸ s'editaren els primers treballs dels conjunts locals pioners del gènere. Uns *singles* i Lp's que assentaren les bases del *punk* estatal,²²⁷⁹ despertaren la curiositat de les companyies discogràfiques pel fenomen i expandiren el gènere i l'estètica associada al mateix arreu.

Aquest fou el context que possibilità el sorgiment del l'estil *punk* a l'Estat espanyol. Una subcultura heterogènia circumscrita inicialment a tres grans àrees: Barcelona, el País Basc i Madrid. Tres territoris, amb singularitats i especificitats diverses, on es constatà la presència de nuclis *punk* des de finals dels anys setanta.

A continuació analitzarem com fou possible la gestació del gènere musical associat a aquest estil en aquestes zones i esbrinarem quines foren les circumstàncies que ampararen l'emergència del *punk* a l'Estat i com aquest arrelà en les diverses realitats socials existents a l'època.

ELS INICIS DEL PUNK BARCELONÍ

*El punk era un nou idioma per a una nova necessitat d'expressar-se*²²⁸⁰

²²⁷⁵ D. Silva, *El pop español*, Ediciones Teorema, Barcelona, 1984, p. 64.

²²⁷⁶ Javier Hernando, component del conjunt Xeerox, explica com “A finales de los setenta no había en Barcelona una escena *punk* destacable salvo Último Resorte o Clinic Humanoids que empezaban a emerger; de la oleada anterior con grupos exageradamente glorificados tipo Banda Trapera nos mediaba un abismo. Nos sentíamos más identificados con grupos como Suck Electronic Enciclopedic, Macromassa y especialmente con la saga Psicópatas del Norte, Tendre Tembles, formaciones que alcanzaron unas altísimas cotas de creatividad, cuyo riesgo e ingenio no fue heredado precisamente por las bandas de la posterior entrada década”, extret del llibret del Cd *Xeerox 1979-1981 recuerdo espectral de un viejo decorado eléctrico* (Autoedició, 2006).

²²⁷⁷ Entrevista a Escorbuto Crónico extreta del portal web *Radikalkanarias* <http://radikalkanarias.blogspot.com/es/> (consultat el 22/01/2008).

²²⁷⁸ L'esborrany de la norma jurídica suprema de l'Estat espanyol fou aprovat pel Congrés dels Diputats i el Senat el 31 d'octubre de 1978. El text, refrendat pel 87 % de la població en el referèndum celebrat el 6 de desembre del mateix any, fou publicat al BOE el 29 de desembre de 1978.

²²⁷⁹ Entre les primeres referències autòctones associades al *punk* trobem el senzill de Kaka de Luxe, *Viva el metro* (Zafiro/Chapa, 1978), els *singles* dels barcelonins Basura, *No seas lesbiana* (Belter, 1978) i Mortimer, *Travoltini* (Chapa, 1978) o l'àlbum homònim de Ramoncín y WC, *Ramoncín y WC?* (EMI, 1978). Al que un any més tard es sumaria el primer Lp de La Banda Trapera del Río, *La Banda Trapera del Río* (Belter, 1979).

²²⁸⁰ D. Castillo (coord.), *Barcelona, fragmentos de la contracultura*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, p. 259.

L'estil *punk* va aparèixer a Barcelona a finals dels anys setanta, gairebé en paral·lel a la seva eclosió a Gran Bretanya. Aquella dècada de transició política a l'Estat es caracteritzà per les ànsies de la població per assentar la democràcia a la mort de Franco el novembre de 1975 i la voluntat de fer realitat els canvis socials que es creia acompanyarien a aquesta. Els anys de màxima politització de la societat quedaren soterrats per les conquestes socials assolides. El procés constituent derivat de la Ley de Reforma Política, promoguda per Adolfo Suárez, desplaçà la política del carrer a les institucions. Les manifestacions i reivindicacions de base deixaren pas al parlamentarisme. El 15 juny de 1977 tingueren lloc les primeres eleccions. L'any següent s'establiria la monarquia parlamentària. Aviat, però, apareixeria la frustració i el desencís vers la classe política, en no es materialitzar-se les demandes socials d'abast estatal i d'altres d'àmbit territorial requerides per les forces nacionalistes perifèriques.

Davant aquesta conjuntura, a inicis de la dècada dels un sector de la població abandonà la política desencisat, la generació més adolescent, aliena a les lluites i reivindicacions socials i d'alliberament precedents, va encarar la dècada dels vuitanta amb el desig d'aprofitar al màxim el nou escenari de llibertats i els espais d'expressió cultural que ofería el nou el règim democràtic. Les ganes de diversió i de gaudir plenament del lleure foren l'axioma dels anomenats "fills de la democràcia".

No fou fins a finals de 1977 quan arribaren a Barcelona les primeres notícies sobre l'existència del *punk* britànic.²²⁸¹ Fins aleshores, com apunta l'esmentat agitador cultural Xavier Cot, el més semblant a aquest era l'actitud transgressora d'artistes com l'ex membre del Grup de Folk Oriol Tramvia:²²⁸² "Potser també Oriol Tramvia amb el seu tema "Bèstia!", que crec que és del 76 es pot considerar com pioner del *punk*... perquè el 76 cantar "Bèstia" era *punk*!",²²⁸³ "Bèstia/ sóc com una bèstia tinc ales per volar em cremo/ tot per dins em cremo/ quan estàs nedant no sé/ no sé el què passa però no t'ho puc arreglar/ no qui tingués/ qui tingués un misto per tal del món cremar". Una opinió compartida per Àlex Gómez-Font, autor de la monografia sobre la sala Zeleste de Barcelona, que considera com en el disc homònim del cantant barceloní "es pot veure l'estil peculiar de Tramvia, del qual es diu que va ser el pioner a fer una música estripada i un estil *prepunk*".²²⁸⁴ Com rememora el melòman Enric Kike Albareda, aleshores bateria novell:

De *punks* no se'n veiem en aquella època, com a molt algun guiri [sic] que duia imperdibles o les primeres arracades, que vam veure a algun guiri

²²⁸¹ Pocs anys abans, però, ja s'havia gestat un reduït nucli *protopunk* amb aficionats al rock seguidors de conjunts com Dr. Feelgood, Lou Reed o Iggy Pop, els quals formarien les primeres bandes locals de rock transgressor que experimentaren amb el *punk* a finals de la dècada dels setanta.

²²⁸² Oriol Pons (aquest és el seu nom real) inicià la seva carrera artística a les darreries dels anys seixanta formant part del Grup de Folk. Després de passar per diversos conjunts de poc recorregut, com UF, el 1975 començà la seva carrera en solitari emprant el sobrenom d'Oriol Tramvia. Una de les seves primeres actuacions fou en el marc del primer festival Canet Rock on improvisà un concert fora del programa d'actes oficial. L'any següent enregistrà el disc en directe *Bèstia* (Zeleste-EDIGSA, 1976) que a banda del tema homònim incloïa poemes musicats de Joan Salvat-Papasseit i Salvador Espriu, a més d'adaptacions en clau rock de cançons populars com "La presó de Lleida". Després d'uns anys d'explotar la seva faceta com a actor, el 2003 publicà un nou disc titulat *Quan tu no hi ets* (2003) al que va seguir *El camí dels degollats* (2007).

²²⁸³ Cot fa referència al tema "Bèstia" que el 1976 enregistrà en directe Oriol Tramvia a la sala Zeleste de Barcelona i donà nom a l'àlbum homònim *Bèstia!* (Zeleste-EDIGSA, 1976).

²²⁸⁴ À. Gómez-Font, *Zeleste i la música laietana*, p. 52.

[sic] o en alguna foto [...] En aquella època no hi havia ni *punks*, ni *mods*, ni res, per la gent tots érem *hippies*.²²⁸⁵

Els viatges a Londres d'alguns dels posteriors pioners del *punk* de la capital catalana,²²⁸⁶ juntament amb les primeres cròniques sobre el gènere publicades a revistes com *Disco Exprés*,²²⁸⁷ *Star* i *Vibraciones*²²⁸⁸ per crítics musicals com Oriol Llopis²²⁸⁹ o Ignacio Julià i altres d'informació general com el setmanari *Interviú*²²⁹⁰ exerciren de referents inicials del gènere.²²⁹¹ Unes primeres aportacions que es barrejaren amb altres informacions, sovint disperses i inexactes, que traslladaren imatges i estètiques inèdites.²²⁹² Al respecte, Arturo Xalabarder, integrant del conjunt Clinic Humanoyds, apunta com a finals dels anys setanta "anàvem vestits normal, érem gent normal i corrent que podíem estar a qualsevol lloc".²²⁹³

1977 fou, sense cap mena de dubte, també l'any de l'emergència del *punk* a Barcelona. La nit del 4 de desembre el Casino de l'Aliança del Poble Nou va acollir l'autoanomenat Festival Punk Rock²²⁹⁴ que organitzà la promotora independent Cuc Sonat,²²⁹⁵ "una avanzadilla autóctona del *punk* quizás no en lo estético o el sonido, pero sí en lo ideológico" segons afirma Víctor López, anys després editor del *fanzine Pravda*.²²⁹⁶

Xavier Cot, un dels membres de Cuc Sonat, el col·lectiu impulsor del festival, format per "progres reciclados" segons l'esmentat López,²²⁹⁷ fou qui

²²⁸⁵ Entrevista a Enric Kike Albareda, bateria del conjunt pioner del *punk* barceloní als anys setanta Els Masturbadors Mongòlics (13/III/2009).

²²⁸⁶ A banda de l'esmentat Xavier Cot, també fou rellevant l'estada a la capital britànica de Silvia Escario, fundadora a posteriori del conjunt *punk* barceloní Último Resorte. Escario ens descriu la seva experiència a Londres: "Todo surgió de un viaje a Londres que hice en el 77 y allí vi a grupos que sin ser músicos, se sacaban la música de los cojones y tocaban y lo hacían de puta madre y aquello era divertidísimo y la gente pues se entregaba y se lo pasaba de puta madre y se escupían y se daban empujones y saltaban y todo era increíble, para mí fue una experiencia inolvidable. Canciones de tres minutos super rápidas, con estribillos muy determinados, muy indicativos, era una música que no me lo podía creer y lo quería trasladar aquí a Barcelona", entrevista recollida al documental *No Acepto*, Música autònoma, 2007.

²²⁸⁷ A posteriori, aparegueren altres revistes com *Disco Actualidad*, que recollia l'actualitat musical a l'Estat a inicis dels anys vuitanta, o *Sal Común*, de contingut divers (cinema, música, literatura, còmic, esoterisme, ecologia...) que arribà a editar-se conjuntament amb *Disco Exprés* a finals dels anys setanta. El setembre de 1981 es publicà el primer número de la revista *Rock Especial*, precursora del posterior *Rock de Lux*, que publicà diverses notícies sobre els grups *punks* estatals.

²²⁸⁸ Vegeu D. García Puig, "Dios salve al punk", *Vibraciones*, n. 35 (VIII/1977), s. p.

²²⁸⁹ Vegeu la seva participació en el monogràfic dedicat al *punk* publicat en el número 39 de la revista *Vibraciones* (XII/1977).

²²⁹⁰ Gràcies a un reportatge aparegut en aquesta publicació, Joan García Panotxa, a posteriori fundador del conjunt Basura, va tenir coneixement de l'existència del gènere: "Va ser mitjançant un reportatge que va publicar *Interviú*, sobre el *punk* a Anglaterra. Em va molar la història dels imperdibles... jo deuria tenir llavors 17 o 18 anys", entrevista a Joan García Panotxa, membre del conjunt *punk* Basura (2/IV/2009).

²²⁹¹ Com explica Xavier Cot: "Aleshores aquí gairebé ningú en sabia res. Revistes com *Star* o *Vibraciones* ni l'esmentaven. Els únics que s'ocupaven, tot i que esporàdicament, eren els de *Disco Exprés*. També a TVE van fer un reportatge sobre el *punk* britànic que juntament amb el llibre de fotos de Salvador Costa foren les primeres notícies sobre l'existència del *punk* que arribaren a Barcelona". Entrevista a Xavier Cot, activista cultural i membre de la promotora Cuc Sonat (16/III/2009). Vegeu també D. Castillo (coord.), *Barcelona, fragments de la contracultura*, p. 259.

²²⁹² Alguns exemples d'aquests articles als que fem referència serien els reportatges signats per l'assagista Eduardo Haro Ibars publicats per la revista *Triunfo*: "La moda de la basura. Un estilo de vida", *Triunfo*, n. 763 (10/IX/1977), p. 43-45 i "El punk en Madrid", *Triunfo*, n. 771 (5/XI/1977), els quals foren analitzats per Juan José Abad a l'article "El punk, la bestia negra del rock", *Star*, n. 30 (1977). Vegeu també L. Foix, "El movimiento punk, típico de nuestro mundo del disparate", *La Vanguardia* (22/II/1978), p. 18.

²²⁹³ Entrevista a Arturo Xalabarder, integrant del conjunt *punk* barceloní Clinic Humanoids (10/IV/2009).

²²⁹⁴ Vegeu J. Tardà, "Barcelona se disfrazo de punk", *Disco Exprés* (16/XII/1977), p. 3; O. Llopis, "Barnapunk", *Vibraciones*, n. 40 (I/1978) s. p.; P. Malvido, "Festival 'punk' en Barcelona", *Interviú*, n. 83 (5/XII/1977), s. p. i L. Timbres, "Bronca en el Poble Nou" dins el monogràfic "Con punk o sin punk la música se anima", *Star*, n. 32 (II/1978) s. p.

²²⁹⁵ Aquest col·lectiu d'agitació cultural de tendència llibertaria organitzà activitats diverses com sessions de cinema, concerts o, fins i tot, viatges. Com explica un dels seus membres: "Vam voler muntar també un autocar per anar al festival *punk* de Mont-Marsan (França) que es va fer el 77, però finalment no es va fer perquè es va apuntar poca gent...", entrevista a Xavier Cot, activista cultural i membre de la promotora Cuc Sonat (16/II/2009). Vegeu també O. Llopis i J. Murillo, "... Y la ciudad despertó", *Vibraciones*, n. 43 (IV/1978), p. 48.

²²⁹⁶ V. López, "Punk y Nueva Ola en España. Me miro en el espejo y soy mayor", *Go Magazine* (IX/2006), p. 41.

²²⁹⁷ *Ibidem*.

traslladà als seus companys la idea de plasmar la seva experiència londinenca amb el *punk*.²²⁹⁸ Un cop van finalitzar les Jornadas Libertarias Internacionales celebrades el juliol de 1977 al Parc Güell²²⁹⁹ en les que els integrants del col·lectiu van participar, van començar a treballar en el projecte del concert. Paradoxalment, es desconeixia l'existència a Barcelona de formacions musicals afins al *punk*. Per aquest motiu des de Cuc Sonat s'ideà un sistema peculiar per cercar-les:

Vam penjar cartells a les botigues de discs de Barcelona (com discos Castelló...) per trobar bandes de *punk*... I vam tenir molt èxit. Ens van trucar més de 100 grups que volien tocar. Hi havia de tot, des de bandes de música progressiva, jazz, grups que no havien assajat mai, altres que no tenien local, altres que si tenien local però no tenien instruments....Vam fer una selecció, entre 4 o 5 ens vam repartir la feina d'anar a veure els grups. Al final vam triar aquells que vam pensar que estaven més consolidats.²³⁰⁰

Un procés de selecció molt *sui generis* com descriu Joan García Panotxa, aleshores component del conjunt Marxa: "Vam contactar amb la gent de Cuc Sonat després de veure l'anunci publicat a *Disco Exprés* on buscaven bandes per tocar al festival de l'Aliança del Poblenou. Vam anar a la seva oficina i vam fer l'audició, ens van posar el single dels Sex Pistols i ens van dir: Vosaltres podeu fer algo [sic] semblant a això? i nosaltres vam respondre: Sí, sí, [sic] és clar".²³⁰¹ Finalment, foren un dels grups escollits, juntament amb Peligro i Mortimer. Bandes que podríem englobar en la primera generació musical *prepunk* o *protopunk* de Catalunya,²³⁰² formada per músics molt joves "que es preocupen poc per la qualitat tècnica i musical del que fan, però criden amb molta força. Lletres violentes que reflexen frustració i ràbia. Robes voluntariament lletges i estridents, imperdibles i penjolls de gos, cabell curt i tenyit" com els definí el cronista Pau Malvido a les pàgines de la revista *Interviú*.²³⁰³ L'altre formació que va actuar al festival foren els madrilenys Ramoncín y WC.²³⁰⁴

Al concert, "demenzial, en todos los sentidos" segons el crític musical Javier S. Piñango,²³⁰⁵ acudiren 1.500 espectadors.²³⁰⁶ Durant l'acte, presentat

²²⁹⁸ Com manifesta el propi Cot: "Quan vaig tornar aquí vaig decidir fer algo [sic] nou, algo relacionat amb el *punk*", entrevista a Xavier Cot, activista cultural i membre de la promotora Cuc Sonat (16/II/2009).

²²⁹⁹ Acte multitudinari de caire llibertari que es celebrà entre el 22 i el 25 de juliol de 1977 i comptà amb l'assistència de prop de 600.000 persones. Durant els tres dies d'actes es succeïren les actuacions de grups com La Banda Trapera del Río i Los Psicópatas del Norte, un conjunt reunit per l'ocasió format per Jordi Mustieles, Carles Merseburger i la guitarrista i veu Rosa Arruti (aquests dos darrers a posteriori van formar part de bandes com Los Erizos i Tendre Tembles), que l'estiu de 1979 es va esvaïr de forma definitiva. Alguns dels temes que interpretaren aquests darrers duïen títols com "La chica de Plutón", "Aquí en el lavabo", "Castigo", "Panorama", "Kalahari", "Retuérceme el corazón" o "Hay descontrol (En tu cabeza)".

²³⁰⁰ Entrevista a Xavier Cot, activista cultural i membre de la promotora Cuc Sonat (16/II/2009).

²³⁰¹ Entrevista a Joan García Panotxa, membre del conjunt *punk* Basura (2/IV/2009). Un càsting similar a l'evocat per l'aleshores bateria Enric Kike Albareda: "Vaig conèixer el *punk* a les oficines de Cuc Sonat, quan feien el càsting de bandes per tocar al festival de l'Aliança el 1977 (en la llista de grups apuntats hi havia, fins i tot, els Atila que feien rock simfònic) ens van citar a les seves oficines i ens van preguntar: "Vosaltres creieu que aneu d'aquest rotllo?" i ens van punxar el *single* dels Pistols, aquella va ser la meua primera pressa de contacte amb el *punk*", entrevista a Enric Kike Albareda, bateria del conjunt pioner del *punk* barceloní als anys setanta Els Masturbadors Mongòlics (13/III/2009).

²³⁰² Als quals a darrera hora s'hi afegí La Banda Trapera del Río, motiu pel qual no apareixen al cartell del concert.

²³⁰³ P. Malvado, "La última perversión", *Interviú*, n. 83 (15/XII/1977) s. p.

²³⁰⁴ Musicalment podem establir tres etapes plenament diferenciades en la gestació del *punk* barceloní. Una primera fase de gestació a finals dels anys setanta amb les anomenades bandes *pre-punks* o *proto punks* (amb conjunts com La Banda Trapera del Río, Mortimer, Basura o Peligro entre d'altres), plenament deslligada de l'auge del *punk* britànic; una segona etapa que podríem anomenar com *post-punk*, totalment influenciada per l'èxit dels conjunts anglesos (identificada amb bandes com Último Resorte, Frenopaticss o Attak) i una darrera època, marcada per l'acceleració i els referents nord-americans com MDC o Dead Kennedys, que afavorí la introducció del *hardcore* (amb conjunts pioners en el gènere com Subterranean Kids, Anti/Dogmatikss, L'Odi Social, Anti Manguis o Tropol Nat).

²³⁰⁵ J. S. Piñango, "Punk español (1977-1984). Crònica del imperdible ibérico", *Ruta 66* (1993), p. 31.

inicialment com un concert de rock,²³⁰⁷ es projectà un videoclip del tema “God Save The Queen”, popularitzat pels Sex Pistols.²³⁰⁸ Entre els assistents hi havia joves que, a posteriori, formarien part dels primers conjunts *punk* de la ciutat, com Clinic Humanoyds, Último Resorte o Decibelios.²³⁰⁹ Gent expectant amb ganes de gresca, com els propis membres dels grups participants, que “el que volíem era muntar bulla, però no per *punks*, sinó perquè ens tocava, perquè eren la generació que sortia del franquisme, d'un control total i absolut”.²³¹⁰ Albareda recorda com “érem els bitxos rars, anàvem un pas per davant, estàvem més al futur que en el passat”.²³¹¹

Engrescats per l'èxit de públic²³¹² la productora decidí expandir el gènere organitzant un esdeveniment similar al Pavelló Municipal d'Esports de Girona el 15 de gener de 1978.²³¹³ En l'acte repetiren actuació els conjunts Peligro, “els que anàvem més posadets, amb un *look* més *punk*”,²³¹⁴ Marxa i Mortimer, als quals s'hi afegiren Basura, recentment creats per Joan García *Panotxa*²³¹⁵ (que

²³⁰⁶ Segons dades aportades pels organitzadors 1.300 persones, l'aforament legal del local, van pagar la seva entrada mentre que 200 més accediren al recinte per una porta del darrera que alguns membres de Cuc Sonat van obrir perquè tothom pogues gaudir de l'espectacle. D'aquesta manera es van poder evitar possibles incidents a l'exterior. Una altre mesura de prevenció que es va prendre fou col·locar com a membres de seguretat a l'interior de la sala als amics dels grups que actuaven, “els vam oferir entrar gratis és clar. Això i el fet de situar dues fileres de butaques davant l'escenari per fotògrafs i premsa va evitar els aldarulls. Tothom estava expectant per l'esdeveniment. Ningú anava amb la intenció de crear problemes sinó de poder veure tocar els seus amics per primer cop davant 1.000 persones. Això també va evitar que es generessin problemes”, a entrevista a Xavier Cot, activista cultural i membre de la promotora Cuc Sonat (16/II/2009).

²³⁰⁷ Per evitar possibles prohibicions o altres hipotètics contratemps Cot decidí presentar l'esdeveniment com un concert genèric de música rock: “Per colar el concert va haver d'amagar fins al darrer instant de què es tractava. El *punk* feia molta por als organitzadors, així que ho va presentar com un concert de rock. No obstant això, quan es van penjar els primers cartells, la cosa quedava clara. Tant, que a punt va estar de veure'l suspès. Tothom tenia recents les imatges del maleït reportatge televisiu i ningú volia veure el seu local destrossat per un ramat de brètols”, a X. Theros, “El curt regnat del punk català”, *El País* (11/X/2007), p. 2. Vegeu també J. Cleries, “Punk Rock en l'Aliança del Poble Nou”, *Guia del Ocio* (XII/1977), s. p

²³⁰⁸ Material promocional cedit per la discogràfica que va editar el disc dels britànics a l'Estat. El problema de so inicial el solventaren els organitzadors acoplant l'àudio d'un disc dels Sex Pistols. L'ascendent d'aquest conjunt entre els primers *punks* catalans, patent atesa la promoció que el quartet londinenc va obtenir de resultes del seguit d'escàndols que acompanyà la seva trajectòria, provocà l'interès de les cases discogràfiques estatals pel grup. Així, segells com Ariola es decidiren a llicenciar els discs de la banda liderada per Johnny Rotten. En aquesta mateixa línia, Dial Discos publicà l'àlbum *Los éxitos de Sex Pistols por Los Punk Rockers* (Dial Discos/Nevada, 1978), un Lp de versions de l'original *Never Mind the Bollocks*. Darrera d'aquest enigmàtic nom s'ocultà, suposadament, el conjunt de rock dur Asfalto, qui després d'actuar l'octubre de 1978 a la sala Marquee de Londres i entrar en contacte amb el *punk* decidí plasmar-lo en vinil versionant temes dels Sex Pistols. Prèviament a les dues edicions en Lp aparegué una edició en cinta sota el nom Los Julandras. Posteriorment, es publicà també una edició pirata en vinil. Vegeu L. Timbres, “Bronca en el Poble Nou”, *Star*, n. 32 (II/1978).

²³⁰⁹ Aquests primers joves que assumiren l'estètica *punk* britànica foren malvistos en aquell moment per la generació precedent *protopunk*, que percebia la imatge forània com quelcom extravagant. Com corrobora la cantant dels Último Resorte: “Nos veían a Juanito y a mí como los únicos tontos de la ciudad que se tomaban la parafernalia *punk* inglesa absolutamente en serio, así que por ello nos tenían un poco de manía, y hasta se cachondeaban de nosotros, sin embargo siempre de una forma completamente civilizada llegamos a compartir varias veces escenarios, con sus distintas formaciones, pues al fin y al cabo, tanto ellos como nosotros, nos moríamos por tocar, y en un principio éramos de los pocos en montarnos los conciertos nosotros mismos”, extret del blog “Último Resorte” silpivipiapa.blogspot.com/ (consultat el 18/XI/2008).

²³¹⁰ El mateix Joan García *Panotxa* ens explicà com, precisament, amb aquesta voluntat d'agitar al públic present havien ideat un intent d'agressió al cantant de Peligro: “Havia quedat amb el cantant dels Peligro que quan estiguessin tocant saltaria damunt d'ell i després marxaria, perquè es muntés bulla... anàvem molt borratxos, i ho vaig fer”, entrevista a Joan García *Panotxa*, membre del conjunt *punk* Basura (2/IV/2009).

²³¹¹ Entrevista a Enric *Kike* Albareda, bateria del conjunt pioner del *punk* barceloní als anys setanta Els Masturbadors Mongòlics (13/III/2009).

²³¹² Tot i la gran aflluència d'espectadors a l'esdeveniment els guanys econòmics foren minsos, “con menos de nueve mil pesetas de ganancia a repartir entre músicos y organizadores, tocando a doscientas pesetas por barba”, a P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 272.

²³¹³ El recital va anar acompanyat de passis de vídeos musicals dels britànics Sex Pistols i el cantant nord-americà Lou Reed. Vegeu-ne una crònica a M. Bonet, “Peligro + Punk festival en Gerona”, *Popular 1*, n. 56 (II/1978) s. p.

²³¹⁴ Entrevista a Joan García *Panotxa*, membre del conjunt *punk* Basura (2/IV/2009).

²³¹⁵ Com explica *Joni D.*, a diferència de la generació posterior: “El *Panotxa* era un *punk* de la primera generació, no dels dels pinxos, les samarretes trencades i els pèls de punta si no dels dels pantalons a un pam del terra, els mitjons de colors, les camises mal cordades i les corbates obertes”, a J. Sahún, *Que pagui Pujol! Una crònica punk de la Barcelona dels 80 (de Ràdio Pica als fets de Tàrraga)*, manuscrit inèdit, Barcelona, 2009, p. 13.

va patir un intent d'agressió damunt l'escenari),²³¹⁶ i els locals Rock & Roll Dämm. L'assistència, xifrada en mig miler de persones, fou menor que a Barcelona. El motiu, segons Cot, fou que "tot plegat va ser una mica just, precipitat crec".²³¹⁷

Tot plegat, però, no va desanimar als membres de Cuc Sonat que, poc després, decidiren convocar un segon festival *punk* a Barcelona el 1978. Inicialment, l'acte s'havia de celebrar al club Montclar del barri de Gràcia, però el Govern Civil denegà el permís.²³¹⁸ Malgrat aquest impediment els organitzadors aconseguiren un nou espai on poder dur a terme els concerts, el Saló Diana, situat al número 85 del carrer Sant Pau. El local acollí durant dos caps de setmana, entre el 17 i el 25 de febrer d'aquell any, diverses actuacions.²³¹⁹ L'assistència fou, però, menor que en el recital precedent celebrat a l'Aliança del Poblenou. Durant els concerts es repartí el manifest "El rock catalán tiene que cambiar", que contenia un al·legat a favor de la regeneració musical:

La hora del cambio musical en Barcelona tiene que llegar. Después del jazz rock, del rock laietá y de la música salsera, el nuevo rock del país no puede ser ni la musiquilla de Tequila ni la música antiurbana de Música Urbana, ni la música retro-camp de la Orquesta Platería. La alternativa tiene que ser un rock que salga de una ciudad fría, comunicativa, acumuladora de cantidad de fantasía engañosa y frustraciones diarias, un rock conforme con esa ciudad, que haga recapacitar a la gente y al mismo tiempo desahogar sus tensiones, y ese rock urbano, nueva marcha, o, si mucho nos apurais, *punk rock* ¿por qué no?, tiene que salir de Peligro, La Banda Trapera del Río, Mortimer, Basura, Rock & Roll Damm, Masturbadores Mongólicos y todos los nuevos grupos que saldrán. Ha llegado su hora y tenemos que apoyarlos.²³²⁰

Després d'aquests concerts, aquell mateix 1978 Cuc Sonat va coordinar un seguit d'espectacles a l'entorn de la Plaça del Pi²³²¹ i un nou festival, celebrat aquest cop el juny al càmping La Tortuga Liger de Castelldefels.²³²²

²³¹⁶ L'origen del conflicte es remunta a la crítica que publicà la revista *Popular 1* signada per Bertha Yebra on titllava a García de "pallaso danzarín". Aquest, després de rebre amenaces telefòniques prèvies, des de l'escenari gironí dedicà un dels temes de Basura a Yebra a qui anomenà "estúpida nineta", immediatament amics de l'esmentada crítica retiraren el micròfon a García i el llençaren daltabaix de l'escenari. Posteriorment, Miguel Ángel Sánchez Tenedor *Morfi Grei*, cantant de La Banda Trapera del Río declarà al respecte a la *Guía del Ocio*: "La Berta de *Popular 1* hizo una crítica dejando fatal a Basura y entonces el *Panotxa* escribió una canción metiéndose con ella. ¿Qué pasa entonces? Que su marido, Martín J. Louis, manda un par de matones para que le soplen los mocos al *Panotxa* que, a pesar de salir gente en su defensa, se llevó algún tortazo. Aquello no se podía consentir", J. Gonzalo, *La Banda Trapera del Río. Escupidos de la boca de Dios*, Munster ediciones, Bilbao, 2006, p. 77.

²³¹⁷ Entrevista a Xavier Cot, activista cultural i membre de la promotora Cuc Sonat (16/III/2009).

²³¹⁸ Una negativa que recull el títol del segon cartell que es va dissenyar per l'acte: "A pesar del frenazo en el Club Montclar. Barcelona tendrá dos semanas de marcha. Punk Rock en el Diana" (arxiu de l'autor).

²³¹⁹ El primer cap de setmana, 17 i 18 de febrer, actuaren els gironins Rock & Roll Dämm, Mortimer i La Banda Trapera del Río, que enregistraren en directe el tema "La Paja de Diego" que restà inèdit fins que el 2007 la discogràfica Munster Records el va incloure en el *single* que acompanyava el llibre biogràfic sobre el conjunt de Cornellà de Llobregat. En el segon recital participaren les bandes Peligro, Basura i French Dogs (conjunt integrat per estrangers com Bruce o Bernard que residien a Barcelona). Vegeu O. Llopis i J. Murillo, "... Y la ciudad despertó", *Vibraciones*, n. 43 (IV/1978), p. 46-51 i C. Carrero, "Punk internacional en el Diana. La socialdemocracia", *Tele/Expres* (25/III/1978), p. 27-28.

²³²⁰ Vegeu J. Gonzalo, *La Banda Trapera del Río. Escupidos de la boca de Dios*, Munster ediciones, Bilbao, 2006, p. 77.

²³²¹ Els membres de la promotora es van posar en contacte amb l'Ajuntament de Barcelona per poder rebre els permisos pertinents per dur a terme els actes, però, l'administració municipal va adreçar-los a l'Associació de Comerciants que era qui gestionava les activitats a les places del Pi i Sant Josep Oriol. Acordaren realitzar durant dos dies concerts, una cercavila i tallers de titelles i ecologisme. Tot i no rebre el permís necessari perquè pogués actuar el conjunt Basura, el seu guitarrista i cantant Joan García *Panotxa* va acabar tocant damunt d'un container de runa endollant el seu instrument a un petit amplificador que funcionava amb piles.

²³²² El recinte, situat al quilòmetre 14,5 de l'autovia de Castelldefels, acostumava a estar tancat durant el juny i obria per la temporada d'estiu al juliol. L'organització del festival-revetlla es dirigí al propietari perquè els cedís l'espai

La nit de Sant Joan fou la data escollida per organitzar una revetlla músic-festiva que va durar 24 hores i on van actuar 24 grups. Les prop de 23.000 persones que ompliren de gom a gom les instal·lacions presenciaren les actuacions de bandes com Mortimer, Basura,²³²³ Masturbadors Mongòlics, La Banda Trapera del Río, Peligro, French Dogs o els madrilenys Kaka de Luxe i Paracelso entre d'altres.²³²⁴ Aquell esdeveniment fou el concert *punk* més multitudinari de la història del nostre país.²³²⁵ L'èxit possibilità la celebració d'una segona edició del festival al mateix emplaçament un any més tard. En aquesta, repetiren actuació bandes com Mortimer o La Trapera, com se la coneixia popularment, que compartiren escenari amb Sisa, Melodrama, Los Salvajes, Los Sirex i La Orquesta Plateria.

El desconcert a l'època al voltant del *punk*, el *rock bronca* com també s'anomenà,²³²⁶ fou majúscul.²³²⁷ Els conjunts que adoptaren el gènere *punk* empraren la música per bastir una identitat pròpia. Per aquells músics novells "la gràcia del *punk* era fer experiments sonors raríssims".²³²⁸ Amb mitjans precaris²³²⁹ barrejaven el clàssic *rock and roll* amb el *glam* i el *proto punk* de grups de Detroit, com MC5 o The Stooges. Un so totalment allunyat de les propostes musicals precedents.²³³⁰ Com manifesta Joan García Panotxa: "Nosaltres llavors dèiem que tot era una merda, que tot estava podrit, que no sabíem que passava però no teníem diners. El *punk* era una manera de

gratuïtament a canvi dels beneficis derivats de la venda de begudes. L'acord va possibilitar celebrar un esdeveniment de gran magnitud. Es comptava amb diversos escenaris, accés a les platges, espais per parades de material divers i, fins i tot, una zona condicionada on es projectaren pel·lícules com *Metropolis*, *Nosferatu* o *Regreso a las estrellas*, a més de videoclips de grups com els nord-americans Devo en el qual, com apunta Arturo Xalabarder, "sortia gent disfressada, era una estètica molt diferent a la que estàvem acostumats a veure. Aquell vídeo em va impactar", entrevista a Arturo Xalabarder, integrant del conjunt *punk* barceloní Clinic Humanoids (10/IV/2009). A banda dels conjunts musicals esmentats també amenitzaren la revetlla grups de mims, pallassos i titellaires.

²³²³ L'actuació dels barcelonins aquella nit no va durar més de cinc minuts. Com explica Joan García Panotxa: "A La Tortuga vam preparar una escenificació especial, però el concert va durar cinc minuts. Havíem preparat una escenografia que reproduïa una ciutat feta de paper de diari, també havíem gravat àudio de motors de cotxes, teníem extintors... Volíem muntar un caos immens... vam començar a acoblar els instruments, a fer sonar els àudios de cotxes, a cremar la ciutat de paper i a buidar els extintors al públic, aquest va començar a llençar ampolles a l'escenari, fins i tot una noia que ens acompanyava fent unes danses es va tallar amb una ampolla i anava deixant sang per tot l'escenari... ens van fer fora als cinc minuts. Després del concert ens van deixar al tren perquè al dia següent tocàvem a Benasque", entrevista a Joan García Panotxa, membre del conjunt *punk* Basura (2/IV/2009).

²³²⁴ Després de l'experiència, Cuc Sonat va deixar de programar grups locals per passar a organitzar concerts i dur el *management* de formacions i artistes estrangers sota el nom de Tekla Concerts. Aquest abandonament en la promoció dels conjunts locals va provocar un debat intern a Cuc Sonat que desembocà en la marxa de Xavier Cot aquell mateix 1978.

²³²⁵ X. Theros, "El curt regnat del punk català", *El País* (11/X/2007), p. 2.

²³²⁶ A. De Miguel, "¿Punk rock en España? Amos, anda... ¿O sí?", *Vibraciones*, n. 39 (XII/1977), p. 54.

²³²⁷ Com palesa el següent article que fa referència al *Festival Punk* celebrat a l'Aliança del Poble Nou: "Lo del *punk* no ha quedado demasiado claro, pero al menos ha habido ruido, bronca y descarga eléctrica con lo que esperamos resistir unos días más a ésta maldita ciudad que cada vez tienen más ganas de comernos", a L. Timbres, "Bronca en el Poble Nou" dins el monogràfic "Con punk o sin punk la música se anima", *Star*, n. 32 (II/1978) s. p.

²³²⁸ Entrevista a Arturo Xalabarder, integrant del conjunt *punk* barceloní Clinic Humanoids (10/IV/2009).

²³²⁹ Joan García Panotxa descriu les dificultats amb que es topaven aleshores els joves que volien tocar, tant per aconseguir un mínim equip en condicions, en una època en que els instruments estaven gravats amb un impost de luxe, com per trobar locals on poder actuar en directe: "Tenia un ampli CMB [Centro Musical Barcelona] i la meva primera guitarra va ser una Delfos, que era la més barata, pura fusta, em va costar unes 7.000 pessetes. Vaig treballar tot un mes d'agost per poder-me-la comprar i el meu pare em va fer d'avalador per respondre davant les lletres que havia de pagar cada mes [...] tenia ganas de tocar, hi havia molts problemes per fer concerts, tenies que tenir un carnet de "Circo, variedades y folclore", sense allò no podies tocar i per aconseguir-lo havies de passar un examen i tot... hi havia censura, havies de dur la llista dels temes que volies tocar". Entrevista a Joan García Panotxa, membre del conjunt *punk* Basura (2/IV/2009).

²³³⁰ Algunes fonts citen conjunts com Ciclón (banda de Burgos que practicava un rock influenciat per Black Sabbath, The Stooges, Jimmy Hendrix o The Doors), Rockcelona (formació *hard rock* barcelonina que cantava en anglès), els madrilenys Red Box El Rojo i Mermelada de Lentejas, posteriorment coneguts únicament com Mermelada que publicaren el senzill *Dame la botella* (Chapa Discos, 1978) o els valencians Zarpa Rock (conjunt de Mislata integrat per Vicente Feijoo a la veu i la guitarra, el guitarrista Javier Hervias, el baixista Eduardo Feijoo i el bateria Jesús Martínez que barrejava rock i heavy metal en les seves composicions) amb el seu Lp *Los cuatro jinetes del Apocalipsis* (Zeus Rock, 1978), com a exemples de grups *pre-punks* a l'Estat espanyol.

passar-ho bé, però com ho vivíem nosaltres no tenia res a veure amb la situació a Anglaterra”.²³³¹

L'estil esdevingué una vàlvula d'escapament pels joves que s'hi adheriren com corrobora Manel Domènech, pel qual el *punk* simplement “va permetre que la gent pogués fer música sense ser músics [...] Pels joves apropar-se a la música llavors era apropar-se a viure”.²³³² Una filiació més propera al rock visceral i deslligada de la música progressiva i el rock laietà,²³³³ tot i l'ascendent de conjunts com Gong en bandes com Basura.²³³⁴ Molts d'aquests grups, fins i tot, rebutjaren etiquetar-se com a *punks*.²³³⁵ Una actitud explicitada pels membres del conjunt *rocker*²³³⁶ de Cornellà de Llobregat La Banda Trapera del Río:

Que quede claro que nosotros no somos *punk*. Eso va con otra sociedad, con otro mundo. Nosotros no queremos ser una ferretería ambulante, cargados de imperdibles, alfileres y cadenas. Nuestra historia es la de la gente de Viladecans, de Sant Boi, de Cornellà, de Bellvitge, que es donde vivimos y trabajamos [...] lo nuestro es el rock de los suburbios, de los barrios, de los marginados. Lo nuestro es el rock navajero, barriobajero.²³³⁷

Altres però acceptàren l'etiqueta sense problemes, com afirma el vocalista del grup barceloní Peligro, José Antonio Gay Domínguez: “Desde el principio y aunque no nos gusten las etiquetas hemos aceptado la palabra *punk*, tomándola como una actitud nuestra de contestación a la opresión establecida. No pretendemos ser salvadores ni héroes sólo comunicarnos, golpear al sistema con nuestra música y divertirnos”.²³³⁸

En aquells anys, com explica Xavier Cot: “*Punks* eren els que es sentien *punk*. Era una actitud de passar del classisme, no calia saber tocar, ni dur una determinada indumentària”.²³³⁹ Una afirmació compartida pel guitarrista Manel Domènech:²³⁴⁰ “Em vaig identificar amb el *punk* perquè era allò més fresc, ‘ho pots fer tu i ho pots fer ara’, podies comprar un instrument i fer música sense

²³³¹ Entrevista a Joan García *Panotxa*, membre del conjunt *punk* Basura (2/IV/2009).

²³³² Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (3/III/2009).

²³³³ Xalabarder esmenta com aquells joves que havien creat els seus propis grups a l'empara del *punk* “no teníem cap lligam amb la generació dels laietans, nosaltres érem com deu anys més petits”, entrevista a Arturo Xalabarder, integrant del conjunt *punk* barceloní Clinic Humanoids (10/IV/2009).

²³³⁴ La formació liderada per l'australià Daavid Allen i la seva companya, la poetessa Gill Smyth, fou cabdal en la banda barcelonina com afirma Joan García *Panotxa*: “Nosaltres aleshores no escoltàvem ni Sex Pistols ni res de *punk*. El concert que més em va impactar va ser el dels Gong, al Canet Roc'78, que va organitzar el Pau Riba. Nosaltres érem molt fans dels Gong, ens agradaven molt i poder-los veure tocar en directe va ser increïble”, entrevista a Joan García *Panotxa*, membre del conjunt *punk* Basura (2/IV/2009).

²³³⁵ Un fet que durant el bienni 1979-1980 es repetiria amb conjunts novells com Último Resorte. Com corrobora la seva vocalista Sílvia Escario: “Es que cuando el *punk* surgió no tenía nombre. La palabra *punk* en ese momento era como una etiqueta impuesta que ni siquiera los *punks* aceptaban. Lo que éramos era gamberros que querían hacer gamberradas”, a “Entrevista a Último Resorte” publicada a *Maximum RocknRoll*, n. 289 (VI/2007) s. p. Vegeu altres exemples de bandes anteriors com Mortimer o French Dogs que es desmarcaren del *punk* a M. Uribe, “El punk rock llegó a Zaragoza”, *Heraldo de Aragón* (30/IV/1978) s. p.

²³³⁶ No confondre semànticament en aquest cas l'accepció *rocker* amb els membres d'aquest estil juvenil. Definim a La Banda Trapera del Río com a conjunt *rocker* per la influència de la música rock en aquest grup, en canvi, quan fem referència als joves adcrits a la subcultura *rocker* empraren tipografia en cursiva.

²³³⁷ J. Gonzalo, *La Banda Trapera del Río. Escupidos de la boca de Dios*, p. 56. Reafirmada en les declaracions de membres de La Banda Trapera del Río reproduïdes a O. Llopis i J. Murillo, “... Y la ciudad despertó”, *Vibraciones*, n. 43 (IV/1978), p. 51.

²³³⁸ O. Llopis i J. Murillo, “... Y la ciudad despertó”, *Vibraciones*, n. 43 (IV/1978), p. 50-51.

²³³⁹ Entrevista a Xavier Cot, activista cultural i membre de la promotora Cuc Sonat (16/II/2009).

²³⁴⁰ Va iniciar la seva vinculació amb la música durant la seva joventut formant part, el 1977, del grup de rock experimental Jarabe de Palo (no confondre amb el posterior conjunt liderat per Pau Donés). Un any més tard es va incorporar als Masturbadors Mongòlics com a guitarrista i després de la seva dissolució amb altres components fundaren el conjunt 1984, que en la seva darrera època s'anomenà Supervisión Servicio de Taxi. A meitats de 1980 va tocar amb Stress, banda de L'Hospitalet de Llobregat, que abandonà a inicis de 1981. Posteriorment, substituï a Xavier Vilaró com a guitarrista de Decibelios. Anys més tard formà el conjunt Las Flores del Mal. Actualment continua tocant la guitarra i experimentant amb diversos gèneres musicals.

més, era immediat, allò era el que et permetia el *punk*, immediatesa. Quan ets jove vols fer-ho tot al moment”.²³⁴¹ En la mateixa línia s’expressa Joan García Panotxa: “Cadascú anava a la seva pel que fa a l’estètica, no hi havia una voluntat, ni ganes de dur una imatge concreta. De *punk* no teniem res, ho vam aprofitar per poder tocar en directe i passar-nos-ho bé”.²³⁴²

Als barris del cinturó industrial barceloní fou on es desenvoluparen, a finals dels anys setanta, quadrilles de joves relacionats amb la marginalitat i la baixa delinqüència que es sentiren atrets per aquell rock suburbial estrident que a Gran Bretanya s’anomenà *punk rock*.²³⁴³ Els *kies*, *macarras*, *cholos* o *quinquis*, com se’ls coneixia en l’argot de l’època, es convertiren en seguidors d’aquelles formacions sorgides a l’extraradi de la capital catalana.²³⁴⁴ Aquells adolescents adoptaren els sons estridents de les primeres bandes *punk* com a banda sonora de la seva quotidianitat, d’una marginalitat social equiparable a la que perseguien els primers joves adscrits a l’estil,²³⁴⁵ “grups com La Trapera [del Ríu] tocaven temes quotidians, del barri a les seves lletres, això els feia propers al públic a la gent que els anava a veure. Fins aleshores els grups parlaven d’amor i d’aquestes coses, però això va canviar amb el *punk*. Les lletres de les cançons van ser el que els va apropar a la gent... això era *punk!*”²³⁴⁶ Com ratifica Juan Antonio Recio Strong, guitarrista del conjunt Último Resorte:

Es que el *punk* aquí en aquella época era diferente, era una especie de corriente a lo... imagínate aquí en España en aquellas épocas lo que era Cornellà, Hospitalet, Sant Boi. Aquí en aquella época había mucho *cholo* con el peine y toda esa historia y el *punk* era una especie de corriente violenta intentando justificarlo, entonces en un momento dado llega la estética londinense y mucha gente fuerza la historia y le da nombre a una historia que ya existía aquí [...] no se llamaba *punk*, era otra historia.²³⁴⁷

Tot plegat provocà una situació desconcertant, fomentada en part per aquells crítics musicals i periodistes “que s’atribuïen un ampli coneixement de la realitat social de la joventut”.²³⁴⁸ L’artífex de la revista *Star*, Juanjo Fernández, asigna la paternitat del gènere a l’esmentada La Banda Trapera del

²³⁴¹ Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (3/III/2009).

²³⁴² Entrevista a Joan García Panotxa, membre del conjunt *punk* Basura (2/IV/2009).

²³⁴³ Al respecte vegeu J. M. Huertas; J. J. Caballero i R. De Pascual, *Los hijos de la calle. La marginación y delincuencia infantil y juvenil en España*, Bruguera, Barcelona, 1978; L. Ignacio, *Los quinquis*, Ediciones 29, Barcelona, 1974; J. de las Heras i J. Villarín, *La España de los quinquis*, Planeta, Barcelona, 1974 i el catàleg de l’exposició DD. AA. *Quinquis dels 80. Cinema, premsa i carrer*, CCCB i Diputació de Barcelona, Barcelona, 2009.

²³⁴⁴ Una mostra d’aquestes relacions entre els anomenats *quinquis* i els grups musicals de l’època la trobem en la roda de premsa que La Banda Trapera del Ríu celebrà al despatx de la sala Zeleste abans d’un dels concerts que oferiren en aquest local. Com recorda el responsable de l’espai, Víctor Jou: “Venien amb el Vaquilla i va ser molt curiós”, a À. Gómez-Font, *Zeleste i la música laietana*, p. 82.

²³⁴⁵ Els cercles *punks* barcelonins a finals dels anys setanta propugnaren una alternativa al lleure habitual. La seva actitud antisistema s’evidencià en diverses postures com la manifestada pel conjunt Frenopaticss que refusà enregistrar les seves composicions per evitar tota relació del *punk* amb els circuits comercials. Al respecte, un integrant del grup Último Resorte manifesta: “Había gente que iba a Londres y venía con sus chupas perfectas, sus Doc Martens, sus muñequeras todo nuevas y daba repulsión. Nosotros éramos *punks* que no querían que las cosas siguieran ese camino pero había gente que estaba comercializando todo”, a “Entrevista a Último Resorte”, *Maximum RocknRoll*, n. 289 (VI/2007) s. p.

²³⁴⁶ Entrevista a Xavier Cot, activista cultural i membre de la promotora Cuc Sonat (16/III/2009).

²³⁴⁷ “Entrevista a Último Resorte”, *Maximum RocknRoll*, n. 289 (VI/2007), reproduïda al llibret de l’àlbum *La larga sombra del punk* (La vida es un Mus Discos, 2008). En la mateixa línia s’expressà José Antonio Gay Domínguez, cantant de Peligro: “No podemos cantar a las flores ni al sol porque no los vemos, nuestro barrio es nuestro barrio, y lo que allí pase y sentimos, eso es lo que nosotros cantamos: problemas familiares, violaciones, explotación, mierda...”, a O. Llopis i J. Murillo, “... Y la ciudad despertó”, *Vibraciones*, n. 43 (IV/1978), p. 50.

²³⁴⁸ J. Vidal, “Punkalunya”, *El Punt* (4/IX/2006), p. 31.

Río:²³⁴⁹ “La Traperera significó la explosión del *punk* en Barcelona, como en Madrid lo fue Ramoncín. Al ser los primeros marcaron el camino para varios grupos que vinieron después”.²³⁵⁰ A posteriori, aquest conjunt esdevingué, sense ser-ne conscient, tot un referent generacional: “El primer grupo de *punk* esencialmente callejero del país”.²³⁵¹ Les cròniques del moment els van descriure com una banda transgressora: “Se autorretrata en escena, revive con la música que escupe su lugar de origen, sus problemas, los malos rollos propios y los que se ven a su alrededor, allá en la Ciudad Satélite de San Ildefonso de Cornellá. Morfi Grey utiliza los textos de las composiciones, la música que lo empuja e incluso su propio cuerpo para narrar. Historias morbosas, violentas, sucias, provocativas... porque, y éstas es una de las principales características de los Traperos, su capacidad de provocación es ilimitada. Hieren al público, lo hostigan, lo obligan materialmente [...] a reaccionar”.²³⁵² La distribució nefasta dels seus discs i la pròpia idiosincràcia dels seus components, però, abocà al grup a la marginalitat musical.²³⁵³

A finals de 1979, coincidint amb el declivi del gènere a Gran Bretanya, es formà a Barcelona un dels primers conjunts musicals pròpiament *punks* de la ciutat: Último Resorte,²³⁵⁴ “un grupo fuerte y suave a la vez, constante y oscuro, al mismo tiempo popular. Maldito, pero apoyado”,²³⁵⁵ integrat per joves seguidors habituals de La Banda Traperera del Río.²³⁵⁶

El canvi de dècada comportà una alteració estètica en la joventut, com explica Arturo Xalabarder, membre del conjunt Clinic Humanoids, “entre 1978 i 1980 els cabells llargs van desaparèixer, es va trencar amb el rotllo anterior, amb el rotllo fumeta [sic], excepte els *cholos* o gent com La Traperera que passaven de tot”.²³⁵⁷ Fou aleshores quan els incondicionals del gènere sumaren a l'actitud precedent una aparença més propera a la dels seus homòlegs britànics.²³⁵⁸

En aquells moments la nostra imatge tenia una importància molt forta, i ja no només per nosaltres. La nostra imatge provocava, els pèls, la roba trencada, els pinxos, la roba mal posada, les xapes, la roba foradada, les cadenes, la

²³⁴⁹ Altres fonts qualifiquen d'exageradament desmesurada la mitificació del grup de Cornellà respecte a la seva rellevància en el període que ens ocupa. Vegeu el llibret interior del Cd *Xeerox 1979-1981 recuerdo espectral de un viejo decorado eléctrico* (Autoedició, 2006).

²³⁵⁰ J. Gonzalo, *La Banda Traperera del Río. Escupidos de la boca de Dios*, p. 61.

²³⁵¹ J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk. De Depeche Mode a Franz Ferdinand*, T&B Editores, Madrid, 2008, p. 357.

²³⁵² O. Llopis i J. Murillo, “... Y la ciudad despertó”, *Vibraciones*, n. 43 (IV/1978), p. 46.

²³⁵³ J. M. Corral (ed.), *New Wave & Post Punk*, p. 357.

²³⁵⁴ Un dels fundadors del grup explica les motivacions dels seus components a l'inici: “Nos impulsó una idea fija: divertirnos no era el único motivo, sino más bien reunir a la gente en los locales, gente sin complejos, gente que tenía que derrochar su energía de alguna forma. Gente que dirigiera insultos a las instituciones”, manifestacions extrems d'una entrevista publicada al *fanzine* madrileny *Penetración*, n. 4 (II/1984) s. p.

²³⁵⁵ D. Silva, *El pop español*, Ediciones Teorema, Barcelona, 1984, p. 78.

²³⁵⁶ Un dels seus membres recorda com assistien habitualment als concerts del conjunt de Cornellà de Llobregat: “Íbamos a sus conciertos a lo que se hacía en la época, a escupir y a pegarse. Y mucha peña con la que convivíamos pegaba palos y eran delincuentes. Entonces se juntaba un poco la gente que venía por la música, por la estética, por el rollo corriente social con directamente los malos, la gente peligrosa, la mala gente y nosotros estábamos ahí mezclados y había de todo, ¡nos pegábamos palos entre nosotros!”, a “Entrevista a Último Resorte”, *Maximum RocknRoll*, n. 289 (VI/2007) s. p.

²³⁵⁷ Entrevista a Arturo Xalabarder, integrant del conjunt *punk* barceloní Clinic Humanoids (10/IV/2009).

²³⁵⁸ Fins aleshores la imatge dels primers *punks* consistia en jupes de cuir, xapes de conjunts musicals i altres complements estètics que arrodonien un aspecte estrofolari respecte els estàndards de moda majoritaris a l'època. La irrupció al panorama musical de grups com Exploited, GBH, The Partisans, Subhumans o Anti-Pasti comportà un *look* més extrem amb tates, cabells tesos o crestes engominades amb sabó Lagarto i botes militars. Una imatge transgressora que es convertí d'aleshores ençà en “uniforme estandaritzat” dels *punks* arreu. De fet, la primera cresta no fou visible a Barcelona fins ben entrada la dècada, fou Javi *Piorreah* qui la lluí com ell mateix explica: “Yo fui el que llevó la primera cresta en Barcelona, me decoloraba el pelo y luego con algodón me lo teñía con mercromina, así quedaba de color rojo”, entrevista a Javi *Piorreah*, cantant del conjunt *punk* barceloní Piorreah en actiu des dels anys vuitanta (9/III/2009).

roba pintada, les botes, la roba destenyida, els imperdibles... Res no passava desapercebut. Per aquesta imatge se'ns perseguia, se'ns detenia i, òbviament, entre d'altres coses, se'ns denegava la feina.²³⁵⁹

A partir de llavors s'establí per primera vegada un nucli, poc nombrós, de joves que s'autoanomena *punk*. L'eclosió de formacions com Último Resorte i, posteriorment, Attak, 1984 o Disturbio marcà l'inici d'un segon període en la història del *punk* barceloní, caracteritzat per una "música rock acceleradíssima y letras fuertes de hastío urbano, de violencia, letras antinucleares, anticristo..."²³⁶⁰ Una nova etapa protagonitzada per una generació desvinculada de les pretèrites influències *glam* i *hard rock*, decisives pels seus predecessors, i imbuïda majoritàriament de referents britànics. El 1979 el *punk*, després d'un període de letargia decadent, revifà a Gran Bretanya de la mà de formacions novells que pretenien recuperar l'esperit original del gènere. L'anomenat *Real punk*, com s'anomenà a aquest moviment revitalitzador emergent entre 1979 i 1981, fou contemporani al sorgiment de les primeres bandes barcelonines estrictament *punks*.

Aquest estil encara era un fenomen totalment desconegut per a la majoria de ciutadans. Els vianants contemplaven astorats les bandes de joves *punks* que recorrien els carrers de Barcelona lluint estètiques extremes i exercint formes de lleure transgressores. Una exhibició que únicament pretenia "provocar, por el hecho de provocar".²³⁶¹ Un impacte visual difícil de pair per una societat en procés de democratització que encara evidenciava seqüeles dels quaranta anys de franquisme.²³⁶² Com ratifica un testimoni de l'època:

En estos días, todavía con cierto tufillo franquista, el fenómeno *punk* estaba muy mal visto. La policía no te dejaba tranquilo, la situación laboral estaba fatal y se te negaba el acceso a bares o salas de conciertos, por lo que había multitud de broncas.²³⁶³

Entre aquestes primeres agrupacions de nois i noies barcelonins que adoptaren el *punk* com a banda sonora de les seva adolescència trobem colles²³⁶⁴ com els Frenopaticss,²³⁶⁵ una altra gestada al voltant del grup Último Resorte,²³⁶⁶ o la creada amb anterioritat pels adeptes al rock més estrepitos que residien a les rodalies de l'Hospital Clínic,²³⁶⁷ germen dels conjunts musicals Clinic Humanoyds i Rock Fumeta. A tots ells se'ls uniren altres nuclis perifèrics menors que plegats configuraren un contingent que rondava, entre

²³⁵⁹ J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 20-21.

²³⁶⁰ D. Silva, *El pop español*, p. 78.

²³⁶¹ "Último Resorte", *Música y Decibelios*, n. 1 (2009), p. 4.

²³⁶² L'animadversió social vers els joves *punks* fou habitual a l'època. Sovint eren increpats per vianants anònims per la seva estètica o, fins i tot, apallissats. La policia els identificava freqüentment sense cap motiu aparent, fet que provocà el rebuig frontal dels *punks* vers les forces de l'ordre. Com explica un membre dels Último Resorte: "Simplemente por ir con una chupa y cuatro chapas te metían a la comisaría", a "Entrevista a Último Resorte", *Maximum RocknRoll*, n. 289 (VI/2007) s. p.

²³⁶³ "Frenopatikss", *Destruye*, n. 16 (IX/2006), p. 18.

²³⁶⁴ Escario ens manifestà com, inicialment, les colles *punks* "no teníem noms identificatius" que les diferenciessin o identifiquessin com succeí amb les bandes de *rockers* de l'època. Entrevista a Silvia Escario, cantant del conjunt musical *punk* barceloní Último Resorte en actu a inicis dels anys vuitanta (14/IV/2008).

²³⁶⁵ *Joni D.* els descriu com "els *punks* per excel·lència, s'ho havien guanyat després dels reportatges de l'any 81 a *El Periódico* i a l'*Interviú*, pèls de punta, xupes amb pinxos i pintades, i cadenes, imperdibles i xapes...", a J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 20.

²³⁶⁶ Grup fundat el 1979 per un grup joves residents al barri de Collblanc de L'Hospitalet de Llobregat, Sant Boi de Llobregat i Barcelona.

²³⁶⁷ D'aquest nucli de joves de l'Eixample que freqüentava el Bar El Corzo sorgiria el conjunt musical Clinic Humanoyds, anomenat així per l'àrea de procedència dels seus membres. Entre els prop de quaranta membres de la colla hi havia Manel Pugès, Santiago Casellas *Wells*, Juanjo (germà gran de *El Garfio*) o Arturo Xalabarder entre d'altres. Posteriorment, se'ls uniren altres nois procedents del Turó Park, com el *Boski* o Marc Garcia. Alguns d'aquests joves formaren part, anys després, de projectes com Ruidos Molestos, Attak, Shit SA o Skatalà.

1980 i 1982, la cinquantena d'individus.²³⁶⁸ Un d'aquests joves sintetitzà els elements que, al seu parer, foren cabdals en la concreció de l'estil *punk*:

El final dels anys setanta i inicis dels vuitanta va ser una època gris, estavem matxacats [sic] per l'Estat, per l'educació pública, pels pares, no hi havia flexibilitat, et marginaven, ens feien odiar la societat... no hi havia concerts, ni hi havia res. Es va crear un moviment perquè era una necessitat vital, ho vam haver de fer tot, crear una mena de societat paral·lela, una mica endogàmica.²³⁶⁹

A Barcelona el *punk* era ja una realitat constatable. El col·lectiu heterogeni de joves que congregà al seu voltant es consolidà lentament. Un dels factors que afavoriren el seu creixement fou el concert que els nord-americans Ramones oferiren durant La Festa del Treball organitzada pel PSUC el 19 de setembre de 1980.²³⁷⁰ Un esdeveniment cabdal en la difusió del gènere a Catalunya juntament amb la projecció del film *Dios Salve a la Reina* protagonitzat pels Sex Pistols als cinemes barcelonins aquell mateix any.²³⁷¹ Al recinte de Montjuïc fou on milers de joves conegueren l'estridentia del *punk* i on van poder contemplar als primers seguidors de l'estil autòctons, "Allò va ser com un despertar. Ja no tocava la Dharma o la Salseta com sempre, aquest cop venien grups de l'estranger... i quan ens vam enterar de que venien els Ramones per nosaltres va ser increïble".²³⁷² Entre el públic assistent s'hi trobaven membres dels Clinic Humanoids,²³⁷³ a més dels posteriors fundadors de Desechables i Xavi Shock Salvador, veí del barri d'Hostrafancs i membre dels Frenopaticss [FOSS], el qual després de presenciar el concert decidí crear un conjunt musical homònim.²³⁷⁴

²³⁶⁸ Nucli format per joves de Barcelona i rodalies. Procedents de poblacions com Sant Boi de Llobregat (amb Jordi Miranda, *El Rafa*, *La Clemen* o *Josemari*), Esplugues de Llobregat (amb Javier Ribas *Dimoni*), Sabadell o, fins i tot, localitats costaneres com El Masnou, localitat natal de la majoria de membres del conjunt musical Kangrena o Girona, on l'abril de 1982 es creà el grup musical Exterminio amb ex components de Turmix Generation com Juan Gubert a la guitarra, Andrés al baix, Albert a la veu i Toni a la bateria influenciats per bandes com BGK, Septic Death, Wretched, MDC o DRI. Aquest conjunt, del qual sorgiren altres iniciatives com l'elaboració del *fanzine Hueso Duro*, el 15 de desembre de 1984 enregistrà una maqueta amb quinze temes. Sobre aquesta banda gironina vegeu "Exterminio", *Desinfección*, n. 2, p. 5-7; "Exterminio", *Radical Alternativa*, n. 4, p. 14-15 i "Exterminio", *Resistencia Radikal*, n. 0 (VII/1985), p. 8-9.

²³⁶⁹ Entrevista a Saina, bateria del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu durant els anys vuitanta i noranta (6/IV/2009).

²³⁷⁰ En aquella edició Ramones compartiren escenari amb el músic anglès Mike Oldfield i el conjunt local Los Rápidos. Anys abans, però, ja havien actuat altres formacions *punk* com Iggy Pop, en directe al Pavelló del Joventut de Badalona el 16 de maig de 1978 (recital organitzat per *Disco Exprés*), o The Stranglers i 999, en el mateix espai el 10 de juliol de 1978. Ambdós concerts afavoriren l'extensió del gènere entre la joventut autòctona. En l'edició de 1981 actuà en la mateixa Festa del Treball, celebrada el 18 de setembre d'aquell any a la Recta de l'estadi de Montjuïc, el rocker britànic Ian Dury juntament amb el conjunt *mod* badaloní Telegrama, Pau Riba i la banda hispano-argentina Tequila, un concert que va acabar amb una càrrega policial contra el públic després que diversos joves llencessin objectes contra els membres de Tequila. Pocs mesos abans, el 27 d'abril de 1981 foren The Clash els que oferiren un concert al Pavelló del Joventut de Badalona emmarcat dins el *Impossible Mission Tour*, gira organitzada a l'Estat per la promotora catalana Gay & Co. Sobre aquest darrer recital vegeu "The Clash 'rockearon' en Badalona", *La Vanguardia* (29/IV/1981), p. 53.

²³⁷¹ Vegeu l'entrevista que el periodista Diego A. Manrique va fer al director del film Julien Temple en motiu de l'estrena de la pel·lícula a l'Estat, D. A. Manrique, "Dios Salve a la Reina. Los Sex Pistols", *Dezine*, n. 5 (X/1980), p. 39-41.

²³⁷² Entrevista a Jordi Gos, cantant del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu als anys vuitanta i noranta (19/II/2009).

²³⁷³ Dos d'ells, Arturo Xalabarder i Manel Pugès, feren acte de presència al concert que oferiren els nord-americans. Com rememora el primer: "Al concert dels Ramones el 1980, hi va haver un gran ambient. Hi vam anar el Manel i jo plegats. El Manel llavors estava fent la mili i va venir de permís, el vaig anar a buscar i ell anava vestit de soldat i jo sense samarreta, imagina quin parell... vam estar a davant de tot, a tocar de l'escenari, tenia les bambes del Joey Ramone a tocar", entrevista a Arturo Xalabarder, integrant del conjunt *punk* barceloní Clinic Humanoids (10/IV/2009).

²³⁷⁴ Com explica el seu bateria, Carlos *Bolicho* Buira: "Ninguno de los aspirantes tenía ni idea de tocar un instrumento musical y mucho menos instrumentos propios por lo que, si sumamos a esto la carencia de dinero, entenderemos que las ganas de tocar propiciarán el robo a otras bandas de la ciudad que obviamente no pertenecían al circuito *punk*", a "Frenopatikss", *Destruye*, n. 16 (IX/2006), p. 18.

L'estètica d'aquests primers *punks* barcelonins, que a partir de 1980²³⁷⁵ es reunien a locals centrats com el Bar Texas²³⁷⁶ o a les escales de l'estanc adjacent al cafè Zurich,²³⁷⁷ pretenia emular la dels seus homòlegs britànics. Silvia Escario –que en formà part– explica com acostumava a vestir en aquella època:

Con mi aspecto chocante, como por ejemplo, camisetas translúcidas y medias rotas, collares de perro o de gato colgando del cuello, llevando (sin ser nazi) ominosas "cruces gamadas" para provocar emociones intensas, minifaldas pírricas, cabellos tiesos a base de pegamento, o con su estampación de colores a base de mercromina o tinta china, o acaso llamativas cadenas colgando de mi ropa, toda ella hecha trizas sujeta con una miríada de consignados imperdibles.²³⁷⁸

El *punk* aleshores era actitud. Els joves s'hi ampararen per mostrar el rebuig vers tot allò que els envoltava. Un posicionament "anti" que es manifestava a través d'una imatge i unes pràctiques quotidianes. Escario explica quins eren els plantejaments i les experiències d'aquells primers *punks*:

Era muy emocionante encontrarte a otros *punks* desconocidos por la calle, pues automáticamente ya los considerabas de los tuyos... y había en gran medida el concepto de unión, y toda la intención de crear por nosotros mismos un movimiento propio (no una moda sino todo al contrario) con nuestras propias normas. Se trataba con nuestra actitud por la calle (vestidos de esas maneras tan escandalosas) de insultar a la iglesia, a los ejércitos, a los estados, a las banderas, a las religiones, a la política, a la inmoralidad, al racismo, a los prejuicios, al machismo, y el hecho de insultar era una forma irónica de combatir todos estos estereotipos sociales, clamando violencia pero solo con la voz como arma, y el medio mágico por el cual se emitían estos insultos era a través de la música, estuviera desafinada o no. Y tal era la forma de llevar la contraria, que lo que tenía mérito era tener defectos, ser feo, ser un perdedor, ser sufridor, y nuestra tan cacareada violencia, y todo nuestro cacareado *Destroy*, nunca iban dirigidos a los mas débiles, lo cual sería injusto para nuestra inteligencia, nuestro sentido de justicia, y la integridad de nuestros valores, porque

²³⁷⁵ Prèviament, a finals dels anys setanta, els primers *proto punks* barcelonins es reuniren a establiments com el Bar Abracadabra, situat a un carreró proper a la Plaça Reial.

²³⁷⁶ Establiment situat al número 7 de la Plaça Reial, al casc antic de Barcelona, que exercia com a barra americana. La seva clientela habitual eren mariners i oficials nord-americans dels vaixells de la 6ª Flota de l'Armada dels Estats Units ancorats al port de la ciutat atrets pel reclam de la companyia femenina que ofería el local. Al Texas, com se l'anomenà popularment, també acostumaven a anar joves autòctons que en aquest sòtan consumien les copes més econòmiques de la ciutat acompanyades de bols de crispetes i disputaven partides al futbolí. Després d'un incident en que es van llençar ous contra un vaixell, les estades cada cop menys freqüents dels soldats nord-americans resultaren insuficients per la viabilitat del negoci. La propietària va acomiadar a les seves treballadores i continuà amb l'activitat pròpia d'un bar. Fou llavors quan un dels assidus al local, Xavier Cot, va proposar a la mestressa programar algun concert per afavorir una major presència de clients. Així fou com el 8 de febrer de 1980 Último Resorte i 1984 van poder actuar al Texas. Posteriorment, el negoci fou traspassat per la seva propietària a un emprenedor gallec. A partir d'aleshores es convertí en punt de reunió habitual dels primers *punks* barcelonins, que acostumaven a situar-se a les escales que donaven accés al bany. Albergà també actuacions de bandes com Decibelios o Clinic Humanoyds. Per tot plegat "no resultó extrañó que se asentaran ahí todos los especimenes con chupas de cuero, pelos peroxidados y cadenas que pululaban por las Ramblas", a "Frenopatikss", *Destruye*, n. 16 (IX/2006), p. 18. Actualment alberga el Sidecar Factory Club.

²³⁷⁷ Cafeteria ubicada al número 1 de la Plaça Catalunya que a partir de 1980 es convertí en lloc de trobada dels anomenats "*punks* del Zurich". Una colla formada per mitja dotzena d'adolescents que es reunien habitualment en aquest espai. Un d'aquests nois era Jordi Gos, posteriorment cantant de L'Odi Social, qui amb 13 anys, un cop finalitzada l'actualment desapareguda Educació General Bàsica [EGB], va entrar en contacte amb altres seguidors del *punk*. Altres membres del grup eren el *Txirukas*, *Saina*, *Poly* o *el Damned*. També fou membre de la colla *David Skin Fucker*, membre de la segona generació *skin* barcelonina. El Zurich era "un dels punts de trobada dels *punks* de Barna l'any 82, un altre era al carrer del Call, on algú forn ens donava croissants i pastes per matar la gana", a J. Sahún, *Que Pagui Pujoll*, p. 15.

²³⁷⁸ Text extret del blog Último Resorte, silpiviapi.blogspot.com/ (consultat el 22/XII/2008).

aunque fuéramos unos ineptos y unos fracasados escolares teníamos un alto grado de civilización en nuestro trasfondo, así que nuestra violencia en vez de ir contra el más débil e indefenso (como suele ocurrir con ciertas juventudes a día de hoy) nuestra violencia iba dirigida de igual a igual, contra *roquers*, *mods*, o coches mercedes y bolsas de basura, o con cualquier intolerante que te quisiera pegar por la calle por ser *punk*... y ya fueras una tía... que te peleabas igualmente con cualquier vacilón que te amenazara y aunque tuvieras las de perder, lo hacíamos a muerte... pero sin armas.²³⁷⁹

Com recorda un altre dels entrevistats: “En aquella època el *punk* era pels *punks*. Era el reflexe d’una impotència, d’una immaduresa, de no saber expressar el que senties [...] Jo el vaig descobrir amb 12-13 anys, gràcies al boca a boca, a partir de l’arribada de música. Va ser una influència que va despertar la xispa [sic] que portava dins. Em vaig sentir identificat, em va servir per ubicar-me, jo era *punk* però encara no ho havia descobert, el *punk* va ser el meu camí”.²³⁸⁰

El Casc antic i el barri de Gràcia foren les zones on els *punks* desenvoluparen, majoritàriament, les seves activitats a Barcelona.²³⁸¹ El seu lleure quotidià consistia en trobar-se als bars,²³⁸² on es compartien cerveses i tertúlies. Com explica un dels joves que freqüentaven aquests establiments: “Al Fantástico i al Texas escoltaves la música en un context social, jo no escoltava la música a casa, bàsicament perquè parava poc per casa. Corrien cintes i escoltàvem la música als bars”.²³⁸³ A més a més, assistien als pocs concerts de les bandes locals que oferien establiments com l’esmentat Bar Texas o altres com el Bar Claqué,²³⁸⁴ el Piano Bar,²³⁸⁵ La Enagua,²³⁸⁶ Bar Boira,²³⁸⁷ o sales com La Orquidea,²³⁸⁸ Las Rías,²³⁸⁹ Década,²³⁹⁰ la discoteca Milady²³⁹¹ o el club

²³⁷⁹ Entrevista extreta del blog Último Resorte, <http://silpiviapiapa.blogspot.com/> (consultat el 15/XII/2008).

²³⁸⁰ Entrevista a Saina, bateria del conjunt *punk* barceloní L’Odi Social en actiu durant els anys vuitanta i noranta (6/IV/2009).

²³⁸¹ Altres poblacions que freqüentaren els *punks* aquells anys foren L’Hospitalet, on conjunts com Último Resorte, Attak o Disturbio assajaven a uns locals gestionats per Carlos Mira anomenats El Garaje situats al carrer Sant Ramon on també es van fer concerts de grups com Attak o Disturbio; Premià de Mar (on actuaren Kangrena) o Sant Boi de Llobregat (municipi que acollí també diversos concerts).

²³⁸² A banda del ja esmentat Texas, altres bars freqüentats pels *punks* a Barcelona foren el Glaciar de la Plaça Reial, el modernista Bar Marsella o el Fantástico, situat al Passatge Escudellers amb els seus bancs i taules de formigó on els clients esclafaven les seves cerveses després de ser consumides. Aquest darrer local, regentat per un pakistanès corpulent anomenat Davis Samuel conegut per la seva clientela com David, fou el primer que acollí als primers *skins* de la ciutat, els quals van conèixer amb el públic habitual format majoritàriament per *punks* i clients del barri. Al bar Fantástico també es realitzaren alguns concerts com el que el grup Decibelios oferí el 23 d’octubre de 1982.

²³⁸³ Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (3/III/2009).

²³⁸⁴ Establiment situat al barri de Les Corts que va acollir diverses actuacions del grup Último Resorte, per cadascuna de les quals rebien 5.000 pessetes com a pagament.

²³⁸⁵ Ubicat al número 108 del carrer Aribau, fou un dels locals que acollí a partir de 1982 als primers *skins* de la ciutat juntament amb altres bars com el Patata, situat al carrer dels Àngels en ple barri del Raval i conegut amb aquest sobrenom perquè feien unes patates fregides molt apreciades “on el clàssic eren els quintos, jugar al *killiki* a dins i les patates que feien, uns tacos de patata molt bons”, el Rocko’s, el Boogie del carrer del Vidre o l’esmentat Bar Fantástico del passatge Escudellers.

²³⁸⁶ Bar que es trobava per damunt de l’Avinguda Diagonal característic per la seva decoració interior. Anteriorment havia exercit de punt de trobada de la comunitat *hippie* barcelonina.

²³⁸⁷ Local situat al número 47 del carrer Amigó, proper a la Via Laietana, que es convertí a partir de la primavera de 1981 en un dels epicentres de l’escena *mod* local. Acollí festes, com la de Ràdio Liverpool, i actuacions de grups com Decibelios, Kangrena, Desechables, Código Neurótico, Telegrama, Sprays o, posteriorment, Brighton 64, com descriu un dels seus integrants, Albert Gil: “El Boira era un antro que servia de punto de reunión y poco más, hacían algún concierto, y de vez en cuando ponían un par de canciones para nosotros. Se volvió un poco incómodo porque a partir de cierto momento empezaron a presentarse bandas de *punks* y luego de *skins* fachas a darnos palizas”, a P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 141.

²³⁸⁸ Situat al número 40 del carrer Bruniquer, prop de la Plaça Joanic. Al local actuaren conjunts com Masturbadors Mongòlics, Cllnic Humanoyds o Último Resorte i Mortimer.

²³⁸⁹ Sala ubicada al número 145 del carrer Nou de les Rambles del barri del Poble Sec i amb capacitat per 1.000 persones. Fou gestionada per Miguel Alférez, bateria del grup Decibelios. Un client de l’establiment indica com “Las Rías era un local céntric que estava molt bé, era com el local dels Decibelios, ells sempre estaven per allà”. Cada

Màgic.²³⁹² Com rememora un testimoni d'aquells anys: “Toqués qui toqués als concerts hi anava tothom, la gent anava a tots els concerts, no era com ara, si una nit n’hi havia dos, tothom anava als dos concerts”.²³⁹³

La ràdio esdevingué un altre dels canals de transmissió importants del *punk* a l'Estat. A diferència de Madrid, on les emissores oficials dispensaren atenció rellevant al gènere per la seva relació amb la *Movida*, a Barcelona foren els mitjans alternatius, gairebé exclusivament, els que cobriren l'eclosió i el desenvolupament de l'escena musical *punk*. De fet, la concreció d'aquest gènere a Barcelona o, fins i tot, al País Basc va diferir de la que es va gestar al voltant de la *Movida*. Així, mentre els conjunts de la capital adoptaren l'estil, estètica i musicalment, de manera frívola, les formacions perifèriques adoptaren una actitud “anti”, crítica amb el seu entorn social més immediat totalment allunyada de la representada per grups madrilenys com Kaka de Luxe. Unes discrepàncies constatables en manifestacions com les que reproduïm a continuació, que advocaven per la genuïnitat vers la moda, realitzades per la cantant dels barcelonins Último Resorte: “Hay una gran diferencia; las muñequeras de Alaska sólo sirven de adorno y las mías son para pegar”.²³⁹⁴

El 1981 va nèixer Ràdio PICA (Promoción Independiente Coordinación Artística/Alternativa), la primera ràdio lliure que va difondre el *punk* a Barcelona.²³⁹⁵ El seu objectiu fou oferir espais de difusió “als grups marginals de tota mena, que no tenen lloc per expressar-se en altres mitjans de comunicació, donant una veritable alternativa al muntatge del sistema”.²³⁹⁶ Hereva d'emissores pioneres, com La Campana de Gràcia²³⁹⁷ i Ona Lliure,²³⁹⁸ inicià les seves transmissions en proves el 9 de març de 1981, al dial 102 MgZ. de la FM,²³⁹⁹ amb equips cedits per Ràdio Maduixa de Granollers, “un

dissabte a les 7 de la tarda hi havia programades actuacions musicals com la de la banda de Montpeller OHT, els terrassencs Código Neurótico, el trio barceloní Parabellum, Zeus o Desechables. Anteriorment havia funcionat com a sala de festes on tocaven orquestres de salsa. Inaugurà la nova temporada el 7 de novembre de 1982 el conjunt d'Alfárez. Com explica *Joni D.*: “La policia ho va tancar un parell de cops, el primer poc abans de Nadal i el segon, ja definitiu, abans de l'estiu del 83 i després de programar TNT, Vulpess, OTH i Desechables de nou”, a J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 17. Després de l'actuació dels barcelonins l'Ajuntament multà a la sala amb 11.000 pessetes per la manca de permisos administratius per exercir aquesta activitat. La pressió exercida per l'associació de veïns fou determinant en el tancament definitiu del recinte poques setmanes després de la seva obertura. El darrer grup musical en actuar foren les basques Las Vulpess. Anys més tard, l'espai l'ocupà la discoteca Plataforma. Vegeu també X. Gurrera, *Última Generación. Punk Rock Estatal 1980-1984*, Altanto, Tarragona, 2007, p. 10 i J. Mª Esteban, “Telex Nacional”, *Popular 1*, n. 119 (VI/1983). Vegeu una crònica de la inauguració del local a “Decibelios Rock-putrefacto”, *Plasma*, n. 2 (1983), p. 15.

²³⁹⁰ Espai situat a poca distància de la Plaça de Sants.

²³⁹¹ Després del tancament de la sala Las Rías durant un mes es van programar diverses actuacions de conjunts *punk* en aquesta discoteca situada al carrer Múrcia del barri de la Sagrera, on a més assajaren temporalment els Último Resorte. Entre les formacions que hi tocaren figuren els grups Kangrena i Epidemia, que actuaren el mateix dia; Frenopaticss i els mateixos Último Resorte. Vegeu J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 17.

²³⁹² Club situat al Passeig Picasso, proper a l'antic mercat del Born, on actuaren els conjunts musicals Attak i Último Resorte.

²³⁹³ Entrevista a Saina, bateria del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu durant els anys vuitanta i noranta (6/VI/2009).

²³⁹⁴ *La Guía del Mundo Musical*, n. 75 (XI/1982) s. p.

²³⁹⁵ Per aprofundir en la història d'aquesta emissora barcelonina impulsada per un grup d'artistes i creadors que fou precintada el 29 de gener de 1987 pels Mossos d'Esquadra (fins el 1991 no va poder tornar a emetre) vegeu F. Villagrasa, *Una història de Ràdio PICA. 25 anys a contrapèl*, Llibres de l'Índex, Barcelona, 2006 i J. Roca, *Això és Ràdio PICA*, Laertes, Barcelona, 1997.

²³⁹⁶ F. Villagrasa, *Una història de Ràdio PICA*, p. 17.

²³⁹⁷ Emissora fundada el 1978 a la Vila de Gràcia (Barcelona). Va emetre, fins i tot, des de la torre del campanar de la Plaça Rius i Taulet, fins el 1982, any en que fou clausurada per la força. Vegeu *Ibidem*, p. 15-17.

²³⁹⁸ Primera ràdio lliure de tot l'Estat amb emissions contínues que va començar la seva activitat el 1978, mesos abans que la Campana de Gràcia, “no va durar gaire més d'un any i mig des de la seva fundació, estava formada majoritàriament per universitaris. Tenia un to àcrata i mantenia sempre un caire d'esquerra, potser no tan catalanista com el que caracteritzava Campana. La gènesi d'Ona Lliure es troba en un grup de gent i de tècnics de l'Ateneu Llibretari de Poble Sec”, *Id.*, p. 16-17.

²³⁹⁹ Posteriorment ocupà el dial 88.8 en la mateixa freqüència modulada, emetent de les 12 de la nit a les 6 del matí.

ambicioso proyecto contracultural realmente alternativo que entre muchas otras cosas se dedicaría a difundir a los nuevos grupos *punk*, más tarde haría lo mismo con el *hardcore*".²⁴⁰⁰ Amb Salvador *Salvatore Picarol* Palos al capdavant, l'emissora autogestionada del barri de Gràcia es convertí en un dels pocs mitjans que atorgà cobertura al gènere amb programes com el pioner *La Noche de los Zombies*,²⁴⁰¹ *Punkitudes Magnéticas*,²⁴⁰² *I Don't Care*²⁴⁰³ o *La hora del hardcore*.²⁴⁰⁴ Com recorda el seu coordinador: "Ràdio PICA servia com a catalitzador, la gent l'escoltava per enterar-se dels concerts, per escoltar els grups".²⁴⁰⁵

Aquesta cobertura mediàtica alternativa inicial evidencià l'auge del *punk*. L'increment de grups, com Kangrena, Código Neurótico,²⁴⁰⁶ Odio Social, Desechables, Vómitos Clandestinos, Kaoss o Ruidos Molestos, i de públic augmentà la demanda d'oferta lúdica associada al gènere. Un fet que no fou obviat pel circuit comercial de sales, promotors i programadors, que constata com l'explotació del *punk* podia reportar beneficis econòmics²⁴⁰⁷ a un sector que patia el declivi de les propostes precedents vinculades a la música laietana i el rock progressiu. El gènere també va tenir el seu ressò en la indústria discogràfica de la ciutat, inicialment gràcies a la independent Flor y Nata Records²⁴⁰⁸ i al primer projecte autogestionat sorgit dels propis cercles *punk*, el segell Anarchi records.²⁴⁰⁹

²⁴⁰⁰ X. Gurrera, *Última Generación*, p. 12.

²⁴⁰¹ Inicià les seves emissions el 1982 amb Mario *Winchester* Almonacid i Magda Redondo, antiga membre del grup Xerox, com a conductors habituals. Posteriorment, el programa passà a anomenar-se *La Sombra del Reptil*, per anys més tard titular-se *Sueños Muertos*. Fou el primer espai de l'emissora que va programar *punk*, tot i que ho compaginà amb música psicodèlica.

²⁴⁰² Coordinat per Xavi *Punk*, encara en antena els dilluns de 19:45 a 20:45 de la nit, inicià les seves emissions el 1984. Fou el primer programa especialitzat únicament en música *punk* de Ràdio PICA. El seu responsable també fou realitzador del programa *Resistencia del 77*. Vegeu F. Villagrasa, *Una història de Ràdio PICA*, p. 34.

²⁴⁰³ Programa conduït pel prolífic *Joni Destruye*, editor de *fanzines* com *Melodías Destruktoras* i *NDF* i membre de conjunts musicals com Epidemia, el trio Destruye y Los Repugnantes (creat l'estiu de 1983 juntament amb Quique i José Luis Guerrero, baixista i guitarra en la primera etapa del grup Dios respectivament i que va durar fins l'agost d'aquell mateix any) i Residuos Nucleares. Pren el seu nom d'un tema homònim dels nord-americans Ramones. Va estar en antena entre gener i maig de 1985.

²⁴⁰⁴ En aquella època també fou destacada l'aportació de Ràdio Obrera, emissora del sindicat Comissions Obreres, que va emetre des de l'1 de maig de 1981 fins el 1986 pel dial 103,2 programes com *A Flúor* o la secció *Licudora Punk* (dissabtes de 3 a 4 de la tarda) feta pels membres d'Anti/Dogmatikss Narcís *Sisa*, Ferran i el seu germà *Joni D.*, dins el programa *Licudora R. O.* que coundien Vicente *Vic* Gil i Juana Izquierdo, components del grup Dios, i comptava "con entrevistas a grupos, músicos, *fanzines* y sellos independientes de toda España. El programa es en directo y cuenta con teléfono también directo. Por *Licudora R. O.* han pasado prácticamente todos los grupos del país cuando han actuado en Barcelona y el mismo programa ha organizado fiestas con actuaciones", a D. Silva, *El pop español*, p. 217.

²⁴⁰⁵ Entrevista a Salvador Palos, coordinador de l'emissora "lliure" Ràdio PICA (23/III/2009).

²⁴⁰⁶ El 1983, juntament amb Código Neurótico, es formà un altre conjunt del gènere: Atentado (integrat pel guitarrista Ferran, *Joni Destruye* a la veu, Miguel al baix i *Peter*, ex Último Resorte, a la bateria). Vegeu "El punk en Terrassa", *Fuck Especial*, n. 3, p. 3.

²⁴⁰⁷ L'afany de lucre fou l'únic motiu que estimulà als propietaris de la sala Rock-Ola de Madrid, desvinculats plenament del *punk*, a programar actuacions dels primers conjunts del gènere a l'Estat al seu local.

²⁴⁰⁸ Discogràfica independent barcelonina creada el 1982 per Ernest Casals, Luis Segarra i Francisco Rubio, precursora de la no reeixida Confederación de Sellos Autónomos [COSA] que pretenia crear una xarxa de distribució mancomunada pels diversos segells independents de l'Estat. Entre els seus llençaments destacaren el senzill *Chica del metro* (FyN Records, 1981) dels *mods* badalonins Telegrama, primera referència del segell encara editat com a Pazo S.A.; l'Ep *Último Resorte* (FyN Records, 1982) de la banda *punk* barcelonina, que dos anys després veuria també publicat el Maxi *single Una causa sin fondo* (FyN Records, 1983); el *single* dels també *mods* Sprays *Te veré a las diez* (FyN Records, 1982) o el Maxi Ep *Barcelona Blues* (FyN Records, 1983) del conjunt Brighton 64 entre d'altres. També donà suport a projectes com el segell *punk* Anarchi Records, qui mitjançant Flor y Nata aconseguí editar la cinta *Desechables*, el primer treball de la banda homònima de Vallirana. Flor y Nata Records situà les seves oficines al número 20 del carrer Garrofers de la capital catalana. El 1983 va cessar la seva activitat ateses "las diferencias de plazo entre los cobros del material distribuido y los pagos a la fabricación e impuestos, así como a los grupos", moment en que Casals impulsà la productora PSM Music. El 2005 la discogràfica va reaparèixer reeditant material antic, com el Cd de Telegrama titulat *Power Pop* (FyN Records, 2005). Vegeu D. Silva, *El pop español*, p. 205-206; E. Belmonte, "Els fills de la movida tornen a la càrrega", *El Mundo* (21/XI/2005) i "FyN", *Barna-Rock*, n. 2 (1982), p. 18-19.

²⁴⁰⁹ Discogràfica d'efímera trajectòria creada a finals de 1982 pels germans Ferran i Jesús *Joni D.* Sahún. Les seves úniques produccions foren una maqueta i un *single* del conjunt Kangrena titulat *Terrorismo sonoro* i una cinta de Desechables, que comptà amb el suport i la distribució de Flor y Nata Records. Es presentà públicament amb un concert dels grups Kangrena, Desechables i Código Neurótico al Bar Boira el 23 de desembre de 1982. A les darreries

L'antic Zeleste,²⁴¹⁰ “antiguo bastión de rock layetano”,²⁴¹¹ fou a partir d'aleshores el local que aglutinà la majoria d'actuacions, tant de conjunts *punk* autòctons com forans. Els bars adjacents a la sala es convertiren en punt de trobada dels diversos joves adscrits als estils juvenils de l'època. Així, establiments com La Parra, el Rodri,²⁴¹² la Granja,²⁴¹³ el Descontrol i el bar Castañeira, popularment conegut com *Los Cerdos*, *Los Guarros*, *Joserdo*²⁴¹⁴ o *Moscas* per la seva manca d'higiene,²⁴¹⁵ foren els llocs de reunió diaris al casc antic de la ciutat. Com rememora el fotògraf Xavier Mercadé: “Aquesta era la ruta dels bars de la zona, una mica més enllà hi havia la part del Born on hi havia més peluts i la gent del rock laietà, eren gent més adulta”.²⁴¹⁶ L'oferta lúdica d'aquests espais s'incrementà amb la inauguració de nous recintes com les sales Necronomicón, 666²⁴¹⁷ o Increible Pero Cierto.²⁴¹⁸

La voluntat d'aquests *punks* d'exercir un control absolut sobre el seu lleure i la impossibilitat d'aconseguir locals en condicions on els grups poguessin actuar (si exceptuem la sala Zeleste), atesa la violència que sovint generaven els seus seguidors,²⁴¹⁹ provocà la posada en pràctica de la màxima “*do it yourself*” (fes-t'ho tu mateix). D'aquesta manera, músics i editors de *fanzines* passaren a exercir d'organitzadors, programant concerts a espais com el Casal de Joves del Raval,²⁴²⁰ la bodega Cal Ignasi²⁴²¹ o el Casal de Joves Transformadors.²⁴²²

de 1983 el segell restà inactiu. Com explica un dels seus fundadors: “L'Anarchi Rekords com li deien llavors era una cosa abstracte, eren ganes més que una altre cosa, era la necessitat d'aprendre a gestionar les nostres vides i tot el que les envolta”, a J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 19.

²⁴¹⁰ Precedent de l'actual sala polivalent Razzmatazz ubicada al número 122 del carrer Almogàvers del barri barceloní del Poble Nou. Als anys setanta i inicis dels vuitanta el local es trobava al número 65 del carrer Argenteria. Txema, programador de l'espai aleshores, va permetre als grups *punks* de la ciutat debutar en directe amb un equip que garantia un so en condicions. El gener de 1983 es celebraren els primers concerts de bandes *new wave* com Polanski y el Ardor, Aviador Dro i Distrito V. Posteriorment, el recinte albergà actuacions de grups *punk* catalans com Shit SA, Kangrena o Basura, i també de conjunts estatals com Kortatu, RIP, PVP, Siniestro Total, Interterror o IV Reich. La sala es convertí en l'equivalent local al Rock-Ola madrileny, “al Zeleste vam estar un parell d'anyets llargs fent concerts, de tant en tant ens tancaven les portes unes setmanes després d'algun concert amb bronca, però després podíem continuar les nostres programacions” segons comenta *Joni D.* Les rodalies de l'establiment es convertiren en una de les zones més concorregudes pels *punks* barcelonins, sobretot quan Zeleste acollia concerts de bandes del gènere. Vegeu J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 17.

²⁴¹¹ P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 146.

²⁴¹² Bar situat prop de la sala Zeleste que exercia, segons el fotògraf Xavier Mercadé assidu dels ambients *underground* de la ciutat als anys vuitanta, com “el punt de reunió on sempre trobaves a algú”. Entrevista a Xavier Mercadé, fotògraf assidu dels cercles *punk* barcelonins als anys vuitanta (18/II/2009).

²⁴¹³ Establiment on es reuniren regularment els *mods* barcelonins.

²⁴¹⁴ Anomenat popularment així pel seu propietari, el Sr. José.

²⁴¹⁵ Local situat davant l'església de Santa Maria del Mar, “era un bar dels que ja no en queden, els cucs i cuques realment els veiem passejant-se pels pernills que hi penjaven del sostre acompanyats de caps, orelles i altres parts del porc que en aquell espai tenien un caràcter decoratiu. El propietari era d'aquelles persones que dibuixen als còmics amb el nas vermell per l'excès d'alcohol [...] Com que nosaltres el que més fèiem era beure birra, normalment hi anàvem a 'Los guarros' per que amb l'envàs no hi havia perill de contagi, menjar no hi vam menjar res mai, ni una sola bossa de patates caducades sis mesos abans”, a J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 54. Tot i ser un establiment poc higiènic esdevingué un punt de trobada habitual perquè, com recorda Mercadé, “era el més barat, on els quintos eren més econòmics”, entrevista a Xavier Mercadé, fotògraf assidu dels cercles *punk* barcelonins als anys vuitanta (18/II/2009).

²⁴¹⁶ Entrevista a Xavier Mercadé, fotògraf assidu dels cercles *punk* barcelonins als anys vuitanta (18/II/2009).

²⁴¹⁷ Anteriorment anomenada sala Giovanni i, posteriorment, Metro, es trobava al número 145 del carrer Lull del barri del Poble Nou. Era una discoteca amb dos nivells diferenciats que es convertí en un dels epicentres de l'estil sinistre a la ciutat, on actuaren entre d'altres conjunts com The Lords of the New Church (que tocaren dos dies), Killing Joke o UK Subs. Vegeu F. O. Paino, *Quiero ser santa*, p. 146.

²⁴¹⁸ Local clausurat per la policia juntament amb el bar Concèntric.

²⁴¹⁹ Com es desprèn de la següent crònica que reproduïm a continuació: “Els concerts eren així, fèiem *pogo*, hi havia força agressivitat que, depenent de qui i en quin estat participés, es convertia en violència, de vegades es trencaven cadires i taules, de vegades desapareixien micros, es destrossaven els banys, hi havien baralles... Podia passar una mica de tot”, a J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 17-18.

²⁴²⁰ El novembre de 1986 hi actuà el conjunt Skatalà gràcies a la mediació del cantant de Decibelios Carlos *Fray Treviño*, aleshores col·laborador d'aquest espai municipal.

²⁴²¹ Local situat al número 68 del carrer Sant Lluís, proper a la plaça Joanic del barri de Gràcia, que albergà una única actuació amb les bandes Shit SA, Kangrena, Último Resorte i Matón Kiki, també s'improvisà una *jam session* final amb components de bandes com Decibelios, Shit SA, Último Resorte, Frenopaticss i Odio Social. Tot i estar anunciats, ni

Malgrat tot, durant el bienni 1982-1983 el *punk* entrà en declivi a Barcelona. L'estil deixà de ser una novetat. L'eclosió de conjunts musicals com Epidemia, Shit S.A., Deportados de Auschwitz o Napalm reafirmà, paradoxalment, la decadència d'un gènere caracteritzat per la seva singularitat i originalitat. Un cop l'estètica i la música es van estendre arreu, el *punk* per molts d'aquells primers joves que s'hi apropaven va perdre "la gracia de la frescura del principio". L'ascendent de bandes britàniques com Discharge o Disorder fou substituït pel de formacions que executaven ritmes accelerats, molt més ràpids dels que estaven habituats a escoltar els *punks* locals.²⁴²³ L'impacte d'aquell so frenètic comportà l'aparició de les primeres bandes autòctones de *punk* accelerat, altrament anomenat *hardcore*. Els precursors d'aquest nou període en l'evolució de l'escena *punk* local foren grups com Anti/Dogmatikss, Sentido Común i GRB o, a posteriori, Subterranean Kids, Monstruación, Tropel Nat o els banyolins HHH.²⁴²⁴ Com assenyala un dels entrevistats: "Al Zeleste vam veure els MDC, Impact... un munt de bandes *punk* i *hardcore*. Potser MDC foren els que ens van descobrir el *hardcore* i a altres bandes com DRI, etc."²⁴²⁵

Minoria Moral ni Dog Clown hi participaren. El concert s'anuncià com el "Carnaval Punk". Vegeu J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 17 i "El Carnaval Punk", *Melodías Destruktoras*, n. 3 (1983), p. 8.

²⁴²² Equipament municipal situat al número 60 del carrer Ausiàs Marc que a partir de 1984 va acollir diverses activitats artístiques i culturals alternatives, "se trataba de una asociación juvenil amparada en el Consistorio pero dirigida por gente joven e inquieta. Su nombre se debía a que se ubicaba en el edificio en el que antiguamente se encontraban los transformadores eléctricos de los tranvías de Barcelona". En aquell espai treballava Josep Josepe Gil, guitarrista i cantant del conjunt Wom! A2, que fou l'encarregat de programar concerts de bandes com Shit SA, L'Odi Social, Residuos Nucleares, Kangrena o GRB. També foren habituals els concerts de bandes *hardcore* organitzats per Marc Goofy Viaplana (guitarrista a la darrera formació dels Último Resorte). Després dels incidents protagonitzats per *punks* manresans, alguns dels quals posteriorment es convertiren en caps rapats neonazis, que destrossaren els banys del local durant el concert ofert pels holandesos BGK i Anti/Dogmatikss l'espai va deixar de programar bandes *punk*. Arran d'aquests fets la banda barcelonina composà el tema "Piérdete" inclòs a la cinta *Rompan filass!!!* (Auto produït, 1984), dedicada als *nazi punks* que crearen desperfectes al Casal Transformadors aquella nit, la lletra del qual reproduïm a continuació: "Dicen que son punkis, beben birras en el bar/ están entre nosotros pero no son de verdad/ hablan de los nazis, de Franco, del poder/ mamá cuida de ellos, papá les trata bien/ Piérdete en tu cuento fascista/ piérdete en tu rollo/ piérdete con tu mierda fascista/ piérdete con tus muertos/ No saben de la guerra, del miedo, del horror/ no saben de la muerte, torturas, represión/ Pero hablan del fascismo, de nazis al poder/ no saben que es un campo de concentración/ Te crees un tipo duro, un exterminador/ Te crees ser poderoso, los vas a machacar/ Te crees tan importante, no hables de ser punk!/ Te has creído todo lo que no era verdad". Finalment, ateses les mancances del local en matèria d'insonorització aquest fou precintat. El 1994 fou obert novament al públic com a Casal d'Associacions Juvenils de Barcelona. Vegeu J. Sahún, *Ibidem*, p. 26-27 i P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 126.

²⁴²³ Entre aquests conjunts que practicaven *punk* accelerat es trobaven els nord-americans Dead Kennedys i MDC, acrònim de Millions of Dead Cops, que actuaren a Barcelona els dies 7 i 8 de febrer de 1984 a la sala Zeleste juntament amb els grups locals Último Resorte i Kangrena (concert organitzat pel fanzine *Drama del Horror* que editaven alguns components d'Último Resorte). Com a resultat d'aquestes actuacions, MDC es convertiren en el model referencial de la primera generació *hardcore* de la ciutat, com explica un dels testimonis entrevistats: "Estava a una colla d'*skaters* que ens van fer després tots *punks*, érem d'extracció social diversa però ens unia una manera de pensar, el voler trencar motllos. Teníem una mentalitat individualista, marginal, estàvem tot el dia al carrer i clar, quan estàs tot el dia al carrer al final et converteixes en "ratas callejeras", només penses en fer gamberrades, en entrar en les cases buides dels rics, buidar piscines, coses salvatges que fèiem llavors. Va començar a arribar també música (Devo, Dead Kennedys...) Dead Kennedys em va canviar. Abans ja escoltàvem *punk* comercial, del que et podies trobar a les botigues: Pistols, etc... però el que realment em va despertar va ser el *punk* nihilista, bandes com Dead Kennedys o Minor Threat... el *punk* anglès anterior ens va impactar però fou el *punk* americà posterior el que ens va arribar d'una altre manera... el *punk* britànic era buit de contingut, era comercial, un muntatge", entrevista a Saina, bateria del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu durant els anys vuitanta i noranta (6/IV/2009). Altres bandes d'*hardcore punk* activista internacionals que actuaren en aquell període a Barcelona foren els alemanys Razzia, els italians Impact i els holandesos BGK. A posteriori, també es presentaren davant el públic barceloní conjunts com Frites Modern, Gepopel, Blut + Eisen, Torpedo Maskau, Negazione o Youth Brigade entre d'altres. Vegeu J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 27 i E. Callís, "Unos punks desengañados", *El País* (10/III/1984) s. p.

²⁴²⁴ A banda d'aquests conjunts en aquell període es crearen altres formacions com No Future Barna (amb Joni D. a la veu, el bateria de L'Odi Social, Saina, i Ferran i Narcis Sisa d'Anti/Dogmatikss) o Los Bastardos de la Reina (creada el setembre de 1982 amb Juanito dels Último Resorte al baix, Carlos Boliche Buira a la bateria i el basc Dieguillo, de només 15 anys, a la veu) de curta trajectòria. Vegeu J. Sahún, *Que pagui Pujoll*, p. 13.

²⁴²⁵ Entrevista a Saina, bateria del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu durant els anys vuitanta i noranta (6/IV/2009).

Establiments com la botiga Informe de Modas y Modos o l'espai Punk House²⁴²⁶ i l'aparició de *fanzines* com *Melodías Destruktoras*,²⁴²⁷ *Drama del horror*²⁴²⁸ o *Último Grito*,²⁴²⁹ hereus dels pioners *Vegetales Podridos*²⁴³⁰ i *Todos Somos Putas*²⁴³¹ que recolliren el testimoni d'altres publicacions musicals com *Radio Caroline*²⁴³² o *Barna-Rock*,²⁴³³ donaren un impuls definitiu a l'expansió del *punk*.²⁴³⁴ Els *fanzines* eren unes publicacions més àgils i rigoroses que les revistes musicals comercials en aquella època.²⁴³⁵ Segons el fotògraf Xavier Mercadé:

Qualsevol podia fer el que volgués, explicar el que li donés la gana, escriure o dibuixar el que li petés, enganxar-ho a sobre d'uns papers, fer-li fotocòpies i distribuir-ho per la petita xarxa que hi havia en una Barcelona que ni tan sols somiava en unes olimpíades. Si, això que molts en van dir el “*do it your self*”, fes-t'ho tu mateix).²⁴³⁶

²⁴²⁶ Una mena de “comuna *punk*” situada en una casa llogada al carrer Sant Pere Més Alt de Barcelona. Els seus inquilins, gent del món del teatre i la faràndula, com alguns membres de La Fura dels Baus, tot i no ser *punks* freqüentaven aquest ambient. Com descriu un testimoni: “Eren l'artisteo alternatiu de l'època, duien els cabells de color blau, taronja... i clar allò llavors era impactant”, a entrevista a Jordi Gos, cantant del conjunt *punk* barceloní L'Odi Social en actiu als anys vuitanta i noranta (19/III/2009). Vegeu també J. Sahún, *Que pagui Pujoll!*, p. 14.

²⁴²⁷ Aparegut per primer cop el 28 d'octubre de 1982, paradoxalment el mateix dia que el PSOE liderat per Felipe González guanyà aclaparadorament les eleccions generals. Fou el primer *fanzine* específicament *punk* confeccionat per Joni D. després de l'anterior i més generalista *Barna-Rock*. S'editaren cinc números i dos especials, “el darrer va aparèixer l'estiu de 1983. Amb el número 0 anava un dels dos especials que vaig fer que era una mena d'enciclopèdia del *punk* estatal, era l'octubre de 1982. El feia amb el meu germà Ferran”. L'octubre de 1983 va prendre el relleu el primer número de *NDF* (acrònim de *Niños Drogados por Frank Sinatra*), un *fanzine punk* on, a més d'aspectes musicals també s'inclouïen referències ideològiques vinculades al moviment llibertari o articles sobre els diversos col·lectius esquàter. Dades extretes de l'entrevista a Jesús Sahún, membre de diversos conjunts *punks* com Epidemia i editor de *fanzines* com *Barna-Rock*, *Melodías Destruktoras* i *N.D.F.* als anys vuitanta i noranta (26/III/2009). Vegeu també J. Sahún, *Que pagui Pujoll!*, p. 18.

²⁴²⁸ El juny de 1983 Rosa i *Strong* membres del conjunt Último Resorte i Alberto *Brutus* (posteriorment guitarrista de GRB) editaren el primer número d'aquest *fanzine* de tendència *anarcopunk*. Fou una de les primeres publicacions associades al *punk* amb certs plantejaments ideològics. Els seus editors també formaren un conjunt musical homònim paral·lel a Último Resorte.

²⁴²⁹ *Fanzine* barceloní editat a inicis de la dècada dels vuitanta, “una publicació *new wave* manufacturada que, a pesar de editarse mediante fotocopias grapadas era muy valorada en el panorama musical de la ciudad”. Anys més tard passà a anomenar-se *Zulú*. Vegeu P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 123.

²⁴³⁰ Elaborat pels membres d'Último Resorte Silvia Escario i *Juanito* després que aquests coneguessin l'existència dels *fanzines* durant la seva estada a Londres el 1977. *Vegetales Podridos*, nom inspirat en el primer Lp dels nord-americans Dead Kennedys *Fresh Fruit for Rotting Vegetables* (IRS Records, 1980), fou el primer *zine punk* barceloní i es venia durant les actuacions dels Último Resorte. Només van aparèixer dos números, el primer dels quals a finals de 1981. Escario ens descriu com confeccionà la seva publicació: “Como no sabíamos de qué otras cosas hablaban esos *fanzines* ingleses, pos [sic] nosotros contabamos solo que una serie de contrariedades infantiloides, con fotos impactantes recortadas del *Interviú*, y con las páginas quemadas con colillas, cortadas con hojas de afeitar, y pinchadas con alfileres, eso sí, llegamos a hacer dos entrevistas una a Zoquillos y otra a Ruidos Molestos [...] Además aunque yo no sabía inglés [sic] me había dado cuenta que el Jhonny Rotten lo hablaba lo peor que podía, así que otra de las peculiaridades de ese mi primer *fanzine* fue, llenarlo de arriba a abajo de faltas gramaticales, ortográficas y exagonales...”. Extret del blog “Ciutat Podrida”, ciutatpodrida.blogspot.com/ (consultat el 30/II/2009).

²⁴³¹ Aparegut després que l'anterior, els seus editors foren els germans Paz Pa i Carlos *Boliche* Buirra Monferrer, membres de la colla *Frenopaticss*. Se'n van editar dos números, el primer dels quals va aparèixer el febrer de 1983. A partir de 1984, Carlos Buirra va editar una altre *fanzine* anomenat *Crisis*, del qual es publicà un sol número. Posteriorment, projectà una altre publicació anomenada *Blitz* que mai arribà a veure la llum.

²⁴³² *Fanzine* quinzenal centrat en l'escena musical de Barcelona que comptà amb la participació de diversos personatges relacionats amb la mateixa, com Miguel Alférez del conjunt Decibelios, Vicente Vic Gil i Juana Izquierdo del grup Dios, Luis Segarra (locutor de Ràdio Premià i fundador del segell Flor y Nata Records) o dues col·laboradores també radiofonistes. El seu primer número va aparèixer el gener de 1982. Després d'una escissió donà lloc a dues capçaleres diferents: *Radio Carolina* i *Rompeolas*, on també participà Alférez. Vegeu D. Silva, *El pop español*, p. 215 i J. Sahún, *Que pagui Pujoll!*, p. 12 i P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 266.

²⁴³³ Primer *fanzine* editat per un joveníssim Jesús Sahún, altrament conegut com *Joni Destruye* o *Joni D*, que tractava sobre el panorama musical de la ciutat. Es publicaren tres números, com explica el propi editor: “Jo llavors feia 8è d'EGB i feia les entrevistes per telèfon, dels que apareixien a altres *fanzines*, trucava i feia les entrevistes així”. Posteriorment, publicà *Melodías Destruktoras*, més centrat en l'escena *punk* i precedent del *NDF*. Dades extretes de l'entrevista a Jesús Sahún, membre de diversos conjunts *punks* com Epidemia i editor de *fanzines* com *Barna-Rock*, *Melodías Destruktoras* i *N.D.F.* als anys vuitanta i noranta (26/III/2009).

²⁴³⁴ D. Silva, *El pop español*, p. 215.

²⁴³⁵ Vegeu J. Sahún, *Que pagui Pujoll!*, p. 11.

²⁴³⁶ Entrevista a Xavier Mercadé, fotògraf assidu dels cercles *punk* barcelonins als anys vuitanta (18/II/2009).

Aquest procés de difusió de l'estil va venir acompanyat per una major conscienciació social.²⁴³⁷ Fins aleshores el *punk* es reduïa a l'actitud *destroy* precedent,²⁴³⁸ on la violència s'exercia com a recurs per exterioritzar el rebuig a una societat que s'anhelava transformar.²⁴³⁹

Publicacions, bandes i col·lectius van prendre a partir de llavors com a referent grups com Crass,²⁴⁴⁰ conjunt d'Essex pioner en l'adopció de l'anomenat *anarcopunk* (simbiosi que combinava actitud, doctrina llibertària, creativitat i pacifisme). A partir d'aleshores, "el debat per l'autenticitat passa a ser un debat sobre compromisos [...] hi havia una exigència que anava més enllà de l'estètica i es comença a parlar d'anarquisme".²⁴⁴¹ Com sintetitzà *Joni D.*: "Tot va ser molt ràpid, va ser una època on hi havia molta creativitat i ganes d'expressió".²⁴⁴² A mitjans de la dècada aparegueren més bandes, com Residuos Nucleares, Piorreah, Elektroputos, Síndrome Tóxico, Neurastenics, Parafrenics, Tampax SS Hitler, Caníbales Podridos, No Future Barcelona o els posteriors Karies Mental, i noves capçaleres, com *Teorías Históricas*.²⁴⁴³

Posteriorment, part de la quotidianitat dels joves adscrits a l'estil es concentrà en espais com el Bar L'Aritjol del barri de Gràcia o establiments del casc antic, com el Bar Concèntrik,²⁴⁴⁴ que el 1986 va patir una ràtzia policial²⁴⁴⁵ després d'una manifestació amb motiu dels judicis als joves desallotjats en les dues primeres ocupacions de Barcelona que acabà amb el llençament de

²⁴³⁷ No debades fou aleshores quan sorgiren els primers col·lectius esquàters, precedents dels "okupes", com el Col·lectiu Squatter Barcelona [CSB] que el 7 de desembre de 1984 va ocupar, només durant unes hores per la ràpida actuació policial, una casa deshabitada situada al número 41 carrer Torrent de l'Olla barri de Gràcia de Barcelona. També llavors fou quan entitats antimilitaristes com el Moviment d'Objecció de Consciència [MOC] o la plataforma de col·lectius Mili-KK engegaren diverses campanyes contra el servei militar, un assumpte que segons Joni D., "va ajudar a conscienciar a la gent del *punk* a nivell més social [...] de fet el *Poly* crec que va ser el primer que es va fer objector, el primer de la nostra penya... va ser un tema clau en la premsa de consciència", entrevista a Jesús Sahún, membre de diversos conjunts *punks* com Epidemia i editor de *fanzines* com *Barna-Rock*, *Melodías Destruktoras* i *N.D.F.* als anys vuitanta i noranta (26/III/2009). Vegeu també "Llegan los ocupa pisos", *El Periódico* (8/XII/1984) s. p.

²⁴³⁸ Evidenciada en aquest relat de Silvia Escario: "Un día histórico, fue el que saliendo toda la Peña de la Sala La Orquídea (no se quien tocó ese día)... como íbamos cantidad de peña y era justo el principio de los principios, nos dio a todos un ataque de "Destroy" y empezamos a patear por toda la calle todas las bolsas de basura a nuestro paso. Entonces llegó la poli", extret del blog Último Resorte, silpiviapiapa.blogspot.com/ (consultat el 17/IV/2008).

²⁴³⁹ Segons Silvia Escario: "El *punk* para mi representaba una manera de querer salvar al mundo pero haciéndole del revés, o sea, si los *hippies* habían dicho paz y no habían conseguido nada, pues era cuestión de decir guerra o violencia y a ver que pasaba. Era cuestión de provocar a la gente, pues, la gente que era de color gris, que era del color de las paredes, de provocarle emociones, entonces te vestías de maneras super raras ibas por la calle y todo el mundo te miraba, y había gente que se reía pero había gente que tenía miedo, había gente que te quería pegar", a *No Acepto*, Música autónoma, 2007. Vegeu al respecte la lletra del tema "Violencia" dels barcelonins Último Resorte: "Cuando la violencia se marca en tu cara/ cuando la violencia está a punto de reventar/ cuando la violencia ataca fuera de control/ cuando la violencia es cambio de generación/ cuando la violencia es la última solución/ Violencia es desorden/ violencia es vudú/ violencia por violencia/ violencia es diversión/ Cuando la violencia está entre dos bandos/ cuando la violencia no es ganar o perder/ cuando la violencia vulve a incordiamos/ cuando la violencia... violencia será diversión".

²⁴⁴⁰ Per aprofundir en la trajectòria d'aquest conjunt britànic vegeu P. Rimbaud, *Tienen una bomba. Textos, arte y declaraciones de la banda más peligrosa del Reino*, La Felguera, Madrid, 2005.

²⁴⁴¹ X. Theros, "El curt regnat del punk català", *El País* (11/XI/2007), p. 3.

²⁴⁴² Entrevista a Jesús Sahún, membre de diversos conjunts *punks* com Epidemia i editor de *fanzines* com *Barna-Rock*, *Melodías Destruktoras* i *N.D.F.* als anys vuitanta i noranta (26/III/2009).

²⁴⁴³ El primer número d'aquest *fanzine* barceloní, confeccionat per Xavier Castillón i Albert Aquilué, va aparèixer el març de 1985.

²⁴⁴⁴ Local ubicat al carrer del Vidre que acollia els clients habituals del Kafe Volter quan aquest tancava les seves portes a mitjanit. Xavier Mercadé rememora com "un dia va entrar un policia i va espraïar a la gent que hi havia dins. Tothom va sortir fora i vam veure com tancaven la Plaça Reial amb furgones de la Guàrdia Urbana pels quatre costats, es va liar una batalla campal, va ser molt fort allò... per mi va ser un punt d'inflexió. Arran de la repressió, tot i la unitat que es va mostrar i la solidaritat, molta gent es va desencantar. Després ja van tancar el Kafe Volter i la gent es va disgregar més", a entrevista a Xavier Mercadé, fotògraf assidu dels cercles *punk* barcelonins als anys vuitanta (18/III/2009).

²⁴⁴⁵ Fets similars es reproduïren el 27 de febrer de 1987 al bar Max, situat al carrer Mas Duran de Nou Barris (Barcelona), durant la celebració d'una festa organitzada pel *fanzine* *Solo para locos* després de la rua de Carnestoltes. L'acte va acabar amb diversos joves contusionats i set detinguts. Posteriorment, quan amics i familiars dels detinguts s'aproparen a la comissaria de Sant Andreu per interessar-se per aquests, 28 joves més foren detinguts durant 79 hores, després de les quals 13 foren alliberats amb càrrecs i la resta ingressaren a la presó. Vegeu J. Sahún, *Que pagui Pujoll!*, p. 53.

pedres a la façana de l'Ajuntament i del Govern Civil,²⁴⁴⁶ o el bar Los Mensakas, situat al carrer Blanqueria i inaugurat l'octubre de 1985 com a local de l'Associació de Missatgers de Barcelona. Aquest darrer espai fou regentat per joves *punks*, com el *Konan*,²⁴⁴⁷ la Rosa i *el Lucky*, que recorden com alguns "dies no podien obrir a tothom, per por a ser atacats pels *skins*".²⁴⁴⁸

Fou en aquells anys, meitats de la dècada dels vuitanta, quan el *punk* barceloní inicià una nova etapa d'expansió, una tercera fase evolutiva en que aparegueren les primeres concrecions locals amb clares reminiscències *Oi!*, com Pisando Fuerte o Skatalà.

MADRID, LA MOVIDA PUNK

A la capital de l'Estat el *punk* es va donar a conèixer també a finals dels anys setanta com antecedent del que, posteriorment, s'anomenà *Nueva Ola* que acabà englobada dins la *Movida* madrilenya. El *punk* fou aleshores un més dels gèneres que bastiren la pretesa "modernitat" musical de l'època. Quelcom diferent i extravagant que fou adoptat per alguns joves, majoritàriament de classe benestant en els seus inicis, per canalitzar els seus anhels de diversió.²⁴⁴⁹ Un jovent que, en aquell immediat postfranquisme, precisava assolir majors quotes de llibertat i davant la tímida i lenta apertura democràtica decidí prendre pel seu compte.

A la capital el *punk* arribà com a la resta de l'Estat, reflectit en els reportatges de la premsa musical i de la mà de ràdios pioneres com Onda 2, l'emissora FM de Radio España, "que ofrecía una selección no necesariamente marcada por las pautas comerciales: Juan de Pablos, Jesús Ordovás, Diego Manrique, Carlos Tena, Rafa Abitbol, etc... contaban recién entrada la década de los 80 con unos programas hechos a su manera. Algunos de ellos eran verdaderos veteranos de la prensa musical de los 70, y todos acabaron bajo las alas de la recién creada Radio 3. Desde allí pudieron ensanchar su ámbito de audiencia a todo el país".²⁴⁵⁰ Posteriorment, els concerts de grups i artistes, com Iggy Pop,²⁴⁵¹ UK Subs,²⁴⁵² Ramones,²⁴⁵³ The Clash,²⁴⁵⁴ Nina Hagen,²⁴⁵⁵

²⁴⁴⁶ J. Sahún, *Ibidem*, p. 47 i "Un grupo de squaters intenta ocupar el Ayuntamiento de Barcelona", *La Vanguardia* (28/IV/1986), p. 15.

²⁴⁴⁷ Fou detingut per la policia l'1 de març de 1987 després d'agredir amb una navalla a un cap rapat ultradretà que l'assaltà, vegeu J. Sahún, *Id.*, p. 54.

²⁴⁴⁸ X. Theros, "El curt regnat del punk català", *El País* (11/X/2007), p. 3.

²⁴⁴⁹ L'extracció social d'aquests primers joves de la capital adscrits a l'estil, sumada a la dualitat existent entre Madrid i Barcelona, fou determinant en la percepció que mantingueren els *punks* barcelonins sobre els joves madrilenys. Com sintetitza un component del conjunt Clinic Humanoyds: "Tot el que passava a Madrid no ens interessava gens. La *Movida* i tot allò per mi eren com el Duo Dinámico però amb crestes i mitjons de color rosa. Era massa imatge, no ens interessava", entrevista a Arturo Xalabarder, integrant del conjunt *punk* barceloní Clinic Humanoids (10/IV/2009).

²⁴⁵⁰ V. López, "Punk y Nueva Ola en España. Me miro en el espejo y soy mayor", *Go Magazine* (IX/2006), p. 40.

²⁴⁵¹ El cantant nord-americà actuà el 15 de maig de 1978 juntament amb els barcelonins Peligro al Pabellón Deportivo de Móstoles. El concert, que acabà amb el llançament de llaunes per part del públic, l'organitzà la companyia Gay & Co. dirigida pel promotor Gay Mercader.

²⁴⁵² El grup britànic encapçalat pel seu cantant Charlie Harper fou l'encarregat d'inaugurar la sala Rock-Ola l'1 d'abril de 1980.

²⁴⁵³ El conjunt nord-americà actuà el 26 de setembre de 1980 a la Plaça de braus de Vista Alegre situada al barri de Carabanchel (Madrid), amb Nacha Pop com a teloners, davant més de 10.000 espectadors. Vegeu "Música para dos generaciones", *Diario 16* (27/IX/1980) s. p.

²⁴⁵⁴ La banda liderada per Joe Strummer actuà el 28 d'abril de 1981 al Pabellón del Real Madrid, telonejada pel conjunt nord-americà Pearl Harbour, en el marc de la gira estatal de presentació del triple Lp *Sandinista* (CBS Records, 1980) organitzada per la promotora catalana Gay & Co. que els va dur el dia abans a Badalona (Pavelló del Joventut de Badalona) i el 2 de maig a Sant Sebastià (Velòdrom d'Anoeta). Com explica un jove madrileny que presencià l'espectacle per televisió: "Recuerdo haber visto a The Clash en televisión cuando tocaron en Madrid con un lleno absoluto. Estaban de espaldas al público y, en el mismo instante en el que sonaron los primeros acordes de London Calling, se giraron. Miles de gritos descontrolados rompieron la atmósfera", a C. Miralles, *1964 después de Cristo* y

The Exploited²⁴⁵⁶ o The Damned²⁴⁵⁷ entre d'altres, foren també fonamentals per expandir el gènere.

D'entre els precursors del *proto punk* a la capital destacà l'esmentat José Ramón Julio Martínez, *Ramoncín*. Aquest jove madrileny adoptà l'imaginari *punk* i fou reconegut com un dels seus introductors a l'Estat. En paraules del periodista Antonio De Miguel: "En este país no hay nadie que represente la onda *punk* tan cristalinamente como él".²⁴⁵⁸ Fou pioner en lluir una estètica transgressora²⁴⁵⁹ i mostrar una nova concepció musical, fet que motivà que molts artistes posteriors el reconeguessin com "el primer tío que se lo hizo aquí. Era toda una novedad, era auténtico".²⁴⁶⁰ Amb 22 anys debutà amb el disc *Ramoncín y WC?* (EMI, 1978)²⁴⁶¹ i aparegué al programa *A Dos Por Dos* de TVE, presentat per Isabel Tenaille i Mercedes Milà, emès l'abril de 1978 exhibint la seva imatge extrema,²⁴⁶² "con pose chulesca y un rombo pintado alrededor de un ojo interpreta 'Marica de terciopelo' ante una asombrada audiencia. Al día siguiente todos los papeles hablaban de él".²⁴⁶³ Ramoncín es convertí així en una de les icones referencials del *punk* hispà tot i defugir aquesta etiqueta,²⁴⁶⁴ i en un dels seus màxims difusors mitjançant les seves aparicions televisives.²⁴⁶⁵ Com apunta el crític Javier S. Piñango:

El punk sirvió de detonante, como medio para lanzar un recambio musical, generacional, de planteamientos. Por ello fue utilizado por gente tan dispar como el propio Ramoncín o una Banda Trapera que [...] nunca sabré

antes de perder el autobús, Artime, Madrid, 2008, p. 172. Vegeu també "El grupo The Clash actúa en Madrid", *El País* (28/IV/1981) s. p. i J. M. Costa, "Clash: no fue para tanto", *El País* (30/IV/1981) s. p.

²⁴⁵⁵ L'artista alemanya actuà a la sala Morasol de Madrid els dies 26 i 27 de març de 1984. En un dels recitals la cantant, fins i tot, va orinar damunt els assistents que omplien de gom a gom el recinte. Vegeu P. Calvo, "Nina Hagen, la fierecilla domada del punk", *El País* (27/III/1984) s. p. i P. Calvo, "El punk de Nina Hagen, prima donna iluminada", *El País* (28/III/1984) s. p.

²⁴⁵⁶ La banda escocesa va tocar a la sala Rock-Ola el 4 de maig de 1984.

²⁴⁵⁷ El 15 de juny de 1984 el conjunt britànic actuà a l'estadi Román Valero de Madrid en el marc del darrer concert del Concurso de Rock Villa de Madrid juntament amb els tres grups finalistes: Los Escándalos, Ciudad Jardín i La Frontera. Vegeu P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 176.

²⁴⁵⁸ A. De Miguel, "¿Punk rock en España? Amos, anda... ¿O sí?", *Vibraciones*, n. 39 (XII/1977), p. 54.

²⁴⁵⁹ Una imatge que contrastava amb la de la resta de membres del grup, com explica el guitarrista Jero Ramiro: "La pinta de con imperdibles clavados de mentira y chupa de cuero contrastaba con la de los demás: Pelo largo, patillas, pantalones de campana y zapatos de plataforma", extret del fotolog de Jenó Ramiro http://www.fotolog.com/jero_ramiro/19026588/ (consultat el 3/III/2009).

²⁴⁶⁰ S. Grijalba, *Dios salve a la movida*, Ediciones Espejo de tinta, Madrid, 2006, p. 97.

²⁴⁶¹ L'àlbum, precedit del llençament del senzill *Rock and roll duduá* (EMI, 1978), incloïa temes com "El rey del pollo frito", "Marica de terciopelo" o "El loco de la calle larga" compostats pels membres originals del grup que van abandonar aquest pel gir estilístic que imposà el cantant. Vegeu "Discos", *Popular 1*, n. 59 (VI/1978), p. 33 i F. O. Paino, *Quiero ser santa*, p. 24.

²⁴⁶² El mateix Ramoncín, que apareix amb un rombe fosc pintat a l'ull dret, reconeix com "cuando yo tocaba en el año 76 no habíamos oído hablar del *punk*, nunca y sin embargo nos llamaban así. Pero estábamos haciendo simplemente lo que todo el mundo, estábamos cansados, necesitábamos unos medios de expresión", a M. Morales, "Sigo siendo un bárbaro", *Primera plana*, p. 16.

²⁴⁶³ X. Gurrera, *Última Generación*, p. 6.

²⁴⁶⁴ Com s'evidencia en les següents manifestacions: "¡Qué va, hombre, qué va! Yo noy soy *punk*. Yo lo que hago es dar una alternativa a la violencia. Nos montamos en un escenario para descargarnos", a F. Monegal, "Ramoncín", *La Vanguardia* (10/VI/1978), p. 27. Uns mesos abans, però, el mateix Ramoncín havia declarat: "Me considero *punk* en la medida en que eso es una cosa barriobajera, sucia y agresiva. Del todo *punk*. No necesito ponerme un imperdible en la boca", a A. De Miguel, "¿Punk rock en España? Amos, anda... ¿O sí?", *Vibraciones*, n. 39 (XII/1977), p. 55.

²⁴⁶⁵ L'impacte social resultant de les seves aparicions televisives fou tan gran que la ciutadania sovint identificava als primers *punks* del país amb la seva figura. Com explica Magda Redondo, integrant del conjunt Xeerox, "También hubo una 'pretendida' moda *punk* en los escaparates del Corte Inglés, cuando el *punk* en este país era el 'pollo frito' del amigo *Ramoncín* (el personaje más nefasto habido y por haber) [...] maniqués con chaquetas y pantalones de cuero, con motos y cadenas adornando las hombreras: eso era el *punk!*, cuando paseando Ramblas arriba, Ramblas abajo, algún descerebrado se dirigía a tí con un: ¡Eiiiiiii... ramoncina!", extret del blog "Último Resorte": silpiviapiapa.blogspot.com/ (consultat el 17/IV/2008). En la mateixa línia, un membre del conjunt canari Escorbuto Crónico explica: "Cuando íbamos por la calle la gente flipaba, imagínate la reacción cuando apareció el primer tipo con una cresta naranja o verde... Ahora eso ya es normal [...] En aquella época, cuando te hacías una cresta, ¡si tu padre te cogía, te mataba! Te pasabas tres días sin aparecer por tu casa, ibas un día, comías y te ibas por patas, estabas un poco huyendo de todo el mundo", declaracions incloses al dossier adjunt al disc *La chusma no se rinde* (Tonto records, 2003).

exactamente si fueron *punks* sin ellos saberlo o si jamás lo fueron aunque se valieran en un principio de tal etiqueta.²⁴⁶⁶

Si la mort del dictador provocà una suavització de la censura i l'emergència de nous canals d'expressió com la música, les metàfores i lectures entre línies dels cantautors van deixar pas a lletres directes que manifestaven el desig d'expressar-se lliurement per part dels joves.²⁴⁶⁷ Líriques que en el *punk* versaven sobre la quotidianitat d'aquests adolescents, tant de la seva vida als suburbis, com exemplifica *Ramoncín*, com dels anhels de disbauxa i futilitat explicitats pel conjunt Kaka de Luxe. Aquesta darrera formació també adoptà una imatge *pseudopunk*. Els seus components sorgiren del col·lectiu responsable del *fanzine La Livianidad del Imperdible*. El 1977 alguns d'aquests joves inquiets decidiren crear una banda musical per ocupar el seu temps de lleure. Així, començaren a assajar a l'Ateneo Politécnico de Prosperidad,²⁴⁶⁸ un centre social alternatiu que acollí també a altres formacions com WC?, Los Zombies, Mermelada o Paracelso.²⁴⁶⁹ El 1978, tot i ser precaris instrumentistes, Kaka de Luxe publicà el seu primer treball titulat *Kaka de Luxe* (Chapa discos, 1978). L'Ep incloïa quatre temes produïts per Mariscal Romero que diferien dels clixés del gènere per la seva ironia i sarcasme. Uns plantejaments que allunyaren a la banda dels seus coetanis *punks*.²⁴⁷⁰ Quelcom similar succeí amb *Ramoncín*, com esmenta Fernando O. Paíno: "Cierto es que la escena *punk* española tiende a menospreciar los primeros discos de Ramoncín como *punk rock*, pero también es cierto que, de alguna forma, lo que Ramoncín hacía en aquel momento era *punk*, y además era vendido como tal".²⁴⁷¹ Poc després d'editar el seu Maxi Lp *Kaka de Luxe* (Zafiro, 1982) el grup es descomposà per culpa de les obligacions militars de dos dels seus membres: Enrique Sierra i Nacho Canut. Aleshores, alguns dels seus components integraren altres conjunts seminals de la *Movida*, com Paraíso, Alaska y Los Pegamoides²⁴⁷² o Radio Futura,²⁴⁷³ els quals abandonaren qualsevol lligam amb el *punk* per apropar-se a la música pop predominant a la *Nueva Ola*.²⁴⁷⁴ Aquests precedents del *punk* madrileny, sorgits a finals dels anys setanta, als que cal sumar també conjunts com

²⁴⁶⁶ J. S. Piñango, "Punk español (1977-1984). Crónica del imperdible ibérico", *Ruta 66* (1993), p. 31.

²⁴⁶⁷ Com a mostra reproduïm un fragment del tema "Ponte las gafas" de Ramoncín y WC?: "Cuando el ruido de los motores/ no te deje pensar/ cuando el humo de las chimeneas/ no te deje aspirar/ cuando la gente ensucie tus botas/ ponte las gafas/ ponte las gafas/ riete de ellos/ méate en la acera/ mástúrbate en el metro/ nadie te verá/ riete de ellos".

²⁴⁶⁸ Va iniciar la seva activitat el 1976 esdevenint el centre musical alternatiu de la capital. Durant els seus quatre anys d'existència va tenir tres emplaçaments diferents. Acollií individus i col·lectius que desenvoluparen manifestacions artístiques, com l'elaboració de *fanzines* (com *Prensa Madrileña Marginal*) i conjunts musicals. El 1980 la pressió exercida per la corporació municipal madrilenya governada aleshores pel PSOE provocà el seu desallotjament.

²⁴⁶⁹ F. O. Paíno, *Quiero ser santa*, p. 25.

²⁴⁷⁰ La tendència estètica, musical i vital que seguiren aquests *pseudopunks* madrilenys, més propera a partir de 1978 al pop, provocà el rebuig i l'animadversió dels *punks* d'altres ciutats. Com s'evidencia en les manifestacions d'un *punk* barceloní de l'època: "A las bandas de Madrid no las aguantaba ningún *punki* de España. Les hubieron partido la cara a Alaska y los Pegamoides, a Siniestro Total y a cualquier otra banda de esta índole. Primero porque no eran *punkis* y luego también por la cabezonería de la época porque luego igual los conoces y eran buenas personas pero por el hecho de salir en televisión y cantar quiero ser un bote de colón y su puta madre ya te los cargarías a todos uno tras otro en fila india", declaracions recollides al documental *No Acepto*, Música autònoma, 2007. Malgrat tot, Kaka de Luxe va exercir de referent per joves com Pablo Gazme, probablement el primer *punk* basc, que van conèixer l'existència de l'estil a partir d'aquest grup. Vegeu també D. Silva, *El pop español*, p. 26.

²⁴⁷¹ F. O. Paíno, *Quiero ser santa*, p. 24-25.

²⁴⁷² D. Silva, *El pop español*, p. 30-38.

²⁴⁷³ *Ibidem*, p. 27-30.

²⁴⁷⁴ Segons Manolo Quevedo, integrant del conjunt La UVI: "Muchos grupos de *punk* pasaron a hacer pop por degeneración del *punk*, igual que pasó en Inglaterra donde los grupos *punk* degeneraron en el pop sobretodo porque aprendieron a tocar los instrumentos musicales. Mucha gente que tocaba instrumentos musicales y que aprendía a tocarlos mantuvieron la racha *punk* que creían. La gente que al fin decidió que no quería ser *punk* por cualquier tipo de motivos decidió hacer pop que era más sencillo y más rendible y generó la división que generó la *Movida* madrileña y todo ese rollo", manifestacions extretes del documental *No Acepto*, Música autònoma, 2007.

Morbus Sacre, es diluïren ben aviat. Abandonaren l'estètica i l'actitud *pseudopunk* que els donà a conèixer inicialment per emprendre altres projectes vinculats al pop-rock.

Com en el cas de Barcelona, els concerts d'artistes internacionals vinculats al gènere ajudaren a difondre'l també a Madrid i la seva perifèria urbana. En aquest aspecte, una de les visites més rellevants fou la del nord-americà Iggy Pop, que actuà el 15 de maig de 1978, juntament amb els barcelonins Peligro, al Pabellón Deportivo de Móstoles. Aquell mateix any es formà La Broma de Ssatán, trio pioner del *punk* més *underground* de la capital de l'Estat. La seva creació marca l'inici d'un segon període en l'evolució del *punk* madrileny totalment allunyat dels paràmetres precedents.

El 1980 una nova generació, situada al marge de la oficialitzada *Movida* i alienada pel *punk* britànic,²⁴⁷⁵ prendria el relleu dels conjunts pioners. Foren bandes integrades per nois molt joves, d'entre 13 i 18 anys, que trobaren en aquest gènere musical una via d'expressió transgressora. Com corrobora un dels seus integrants: "Entró el *punk* en mi vida como un chute de caballo en un yonki. Por fin había encontrado un movimiento divertido y provocador, con el que me sentía plenamente identificado".²⁴⁷⁶ Per aquest mateix jove, el *punk* suposà "un grito de rebeldía contra mi familia, la sociedad y el mundo".²⁴⁷⁷

Els referents musicals d'aquests joves *punks* foren formacions com Discharge, GBH, Exploited o els nord-americans Ramones i Dead Kennedys,²⁴⁷⁸ a més a més dels precedents Sex Pistols i The Clash. Un dels protagonistes d'aquell període descriu com va descobrir el gènere quan encara era un adolescent:

Desde mediados de los 70 (14-15 años) enrollado con la música de Bowie (su época más *glam*), la Velvet, para quedarme definitivamente en Iggy y los Stooges, con los cuales me quedé flipado, MC5, y el espíritu de las bandas *punk* de Detroit... luego tomé contacto con la explosión del 77, con lo cual conecté con su espíritu más ácrata, para meterme de lleno a principios de los 80 en la verdadera *movida punk*, mucho más motivada y más "dura" de verdad.²⁴⁷⁹

Entre les formacions aparegudes aquell 1980 trobem a la banda del barri de Carabanchel PVP, popularment coneguts com "los Clash de Madrid" per les similituds del seu so amb el del conjunt liderat per Strummer. Els seus components descobriren el *punk* gràcies a que un d'ells, *Juanjo*, "vendía discos de importación en el Rastro, y pasó el *London Calling* tres meses antes de que se editara en España".²⁴⁸⁰ Precisament, aquest mercat a l'aire lliure que acollia el centre històric de la capital els dies festius, juntament amb les parades

²⁴⁷⁵ Cal tenir present com a diferència d'aquests conjunts novells apareguts a inicis dels anys vuitanta, els primers grups que s'associaren al *punk* a l'Estat, com els esmentats Kaka de Luxe, Ramoncin y WC o La Banda Trapera del Río foren contemporanis a l'eclosió del gènere a Gran Bretanya. Les referències que van tenir del mateix foren escasses i producte de les poques notícies que els mitjans publicaren del mateix a l'època. En canvi, formacions com Último Resorte van tenir contacte directe amb el *punk* des de 1977. Fet que els atorga majors coneixements sobre el gènere i la concreció de l'estètica relacionada amb el mateix.

²⁴⁷⁶ C. Miralles, *1964 después de Cristo y antes de perder el autobús*, p. 172.

²⁴⁷⁷ Entrevista a Carlos *Charlie* Miralles, *punk* madrileny durant la dècada dels vuitanta (6/VII/2009).

²⁴⁷⁸ Influències determinants per la formació de molts dels primers grups autòctons del gènere com confirma J. Siemens, membre d'Espasmódicos: "De pronto empezó a sonar algo nunca oído antes, [...] no nos movimos, fuimos corriendo a la cabina del pincha, era 'Holiday in Cambodia', de Dead Kennedys. Todavía hoy cierro los ojos y siento cómo la sangre fluye y se contamina con sustancia x y una corriente atraviesa mi espalda. Siempre nos había gustado la música pero a partir de entonces fue diferente, participamos. Empezamos en casa a hacer ruido", a J. A. Alfonso, *Hasta el final. 20 años de punk en España*, Zona de Obras/SGAE, Saragossa/Madrid, 2001, p. 124.

²⁴⁷⁹ "Aquellos maravillosos años", *100 % Papel del WC*, n. 1, p. 12.

²⁴⁸⁰ "PVP. La autenticidad del riesgo", *Rock Especial*, n. 29 (I/1984).

situades a l'adjacent Plaça Tirso de Molina,²⁴⁸¹ foren els llocs on els joves madrilenys van poder adquirir música i roba associades a l'estil a inicis de la dècada.²⁴⁸² El Rastro es convertí cada diumenge pel matí en un dels punts de trobada dels *punks* de Madrid, "entre anticuarios, discos de segunda mano, vendedoras de 'chocolate' y público despistado en general".²⁴⁸³ Aquell mercat ambulant esdevingué l'epicentre del *punk* madrileny, l'espai que acollí les diverses tendències que lluien una imatge similar. Com descriu un dels joves que el freqüentaren:

Estaban los *punks* con dinero que podían viajar a Londres y pasearse por el Rastro de Madrid con las mejores chupas de cuero y, al torcer la esquina, estábamos nosotros que éramos los chavales de barrio que teníamos que ponernos los pelos de punta en el portal de casa para no enfadar a los padres y vestirnos con chupas viejas que comprábamos en el Rastro. Con el tiempo fuimos mejorando de vestuario, pero a lo primero dábamos pena.²⁴⁸⁴

1981, tot i l'aparició del primer treball de Los Nikis, fou un any musicalment decebedor. Segons Fernando O. Paíno, el desencís fou "tanto para los grandes sellos discográficos, que vieron frustrados sus expectativas de éxito, como para los propios artistas, que tenían unas ganas terribles por editar y dar a conocer proyectos personales que sonasen como ellos realmente querían, pero que tras el resultado en ventas de lo ya conocido, los magnates y directivos de las casas musicales decidían cerrar el grifo y no arriesgarse a publicar una gran tirada de ejemplares que no se iban a vender y que sólo iban a agrandar a un pequeño sector de la juventud".²⁴⁸⁵

Davant d'aquest panorama, el desembre d'aquell mateix any, es creà gairebé per necessitat, la discogràfica DRO (acrònim de Discos Radioactivos Organizados),²⁴⁸⁶ un dels primers segells musicals independents de l'Estat.²⁴⁸⁷ Fou fundat pels membres del conjunt Aviador Dro²⁴⁸⁸ per poder publicar el seu Ep, *Nuclear si* (DRO, 1982),²⁴⁸⁹ després que la companyia Movieplay es

²⁴⁸¹ Com explica un dels assidus a aquests espais durant els anys vuitanta: "Tirso de Molina ha sido el sitio donde se ponían los puestos políticos en Madrid desde hace muchísimos años. Tierno Galván les dio cobertura legal y allí grupos políticos y asociaciones pueden difundir, hacer campaña, y buscar su financiación, o darse a conocer, etc... Yo antes estaba en el Rastro, pero como vendía cintas, en una época de gran pirateo, pues ya los nacionales agobiaban un domingo tras otro y aunque no nos quitaban el material, nos impedían a venta. Entonces yo supe que Potencial HC y gente de Molotov empezaron a poner puesto allí, y me sume. Allí estaba la CNT y más grupos desde hacía muchos años y habían sufrido varios ataques de fachas. A partir de llegar nosotros ya los fachas se transformaron en nazis *skinheads* y sólo ha habido un par de ataques", a "¡Aquellos maravillosos años!", *100 % Papel del WC*, n. 2, p. 18-19.

²⁴⁸² Manolo Quevedo, membre de La UVI, explica com va conèixer l'existència del *punk* quan era adolescent i quina relació va tenir el mercat del Rastro en aquest descobriment: "Un día en el coche pincharon a los Pistols y aparte me había comprado el disco de los Ramones en el rastro y me quede flipado, ten en cuenta que Ramones grabaron en el 75 y aquí en España la Philips sacó el 2º Lp en el 77 y lo compré por 300 pesetas, una pasada esa música no la había hecho nadie", a "Commando 9mm", *Busca y Destruye*, n. 1 (VI/2001), p. 18.

²⁴⁸³ El 1977 el propi *Ramoncín* freqüentava aquest mercat dominical per repartir en mà octavetes que anunciaven les seves actuacions en col·legis majors. Vegeu D. Silva, *El pop español*, p. 23.

²⁴⁸⁴ Entrevista a Carlos *Charlie* Miralles, *punk* madrileny durant la dècada dels vuitanta (6/VII/2009).

²⁴⁸⁵ F. O. Paíno, *Quiero ser santa*, p. 41.

²⁴⁸⁶ Aquell any de fet només s'editaren dos discs, els debuts dels grups Parálisis Permanente, l'Ep compartit amb Gabinete Caligari autoeditat sota el segell Tres Cipreses i l'Ep de Los Nikis *La amenaza amarilla* (Tic-Tac, 1981).

²⁴⁸⁷ Els dos antecedents previs foren UMYU i Tic-Tac. El primer funcionà a Barcelona a partir de 1976 editant dos discs de Macromassa, grup electrònic format per Víctor Nubla i Juan Crek, l'Ep *Darla Microtónica* (Umyu, 1976) i l'àlbum *El Concierto para ir en Globo* (Umyu, 1978). UMYU fou editora-productora especialitzada en música electrònica i *free jazz*. El segon fou una companyia que edità discs per encàrrec, com el primer senzill del conjunt Esplendor Geomètrico *Necrosis en la Poya* (Tic-Tac, 1981), una escissió dels madrilenys Aviador Dro, l'esmentat Ep de Los Nikis *La amenaza amarilla* (Tic-Tac, 1981) o el també citat Ep compartit de Parálisis Permanente i Gabinete Caligari. Vegeu V. López, "Punk y Nueva Ola en España. Me miro en el espejo y soy mayor", *Go Magazine* (IX/2006), p. 41. Vegeu D. Silva, *El pop español*, p. 198.

²⁴⁸⁸ F. O. Paíno, *Quiero ser santa*, p. 38-40 i D. Silva, *El pop español*, p. 53-57.

²⁴⁸⁹ Posteriorment, a banda d'editar els treballs del grup el segell coordinat per Servando Carvallar Heymann, cantant i teclista d'Aviador Dro, va publicar discs de bandes com els barcelonins Decibelios, els madrilenys Espasmódicos, els gallecs Siniestro Total o els granadins TNT i KGB. El 1988 Carballar va vendre les seves accions i va engegar un nou segell discogràfic, La Fábrica Magnética, el qual fins 1999 va editar els discs d'Aviador Dro. Vegeu "Discos

negués a editar-lo. Capdavanters en l'autoedició, evidenciaren les possibilitats dels grups per veure publicats els seus treballs de forma autònoma sense dependre de les multinacionals del sector. L'aparició el 1982 de les primeres discogràfiques independents associades al gènere –Grabaciones Accidentales,²⁴⁹⁰ Spansuls Records,²⁴⁹¹ Lollipop,²⁴⁹² Dos Rombos²⁴⁹³ i Tres Cipreses Discos²⁴⁹⁴– i la creació de la distribuïdora Pancoca²⁴⁹⁵ reforçà l'escena *punk* a Madrid.²⁴⁹⁶ Un entramat autofinançat que va funcionar perquè “la tirada que hacían de sus lanzamientos no era muy numerosa y compensaba en ventas, de tal forma que con los beneficios podían seguir editando más”.²⁴⁹⁷

La consolidació fou visible també en la proliferació de bandes com La UVI, Larsen, OX-Pow, Espasmódicos o els menys reconeguts Dekadencia i Reprisex²⁴⁹⁸ i en l'increment de referències musicals durant el bienni 1982-1983. Una amalgama musicalment heterogènia que albergava des del *punk* clàssic fins al més ideologitzat passant per l'*after punk* sinistre.

Els anys de l'estètica excèntrica i de l'adopció del *punk* com a moda extravagant i moderna per part d'adolescents de bona família donaren pas al període en que l'estil es va implantar definitivament entre la joventut de classe obrera, reunida en locals com el bar La Bobia. Manolo Quevedo, baixista de La UVI, explica al respecte:

Radioactivos Imaginarios o El Aviador Dro y sus obreros especializados”, *Rock de Lux*, n. 11 (IX/1985); D. Silva, *El pop español*, p. 199-201 i F. O. Paíno, *Ibidem*, p. 40.

²⁴⁹⁰ Companyia discogràfica, coneguda també pel seu acrònim GASA, creada per l'ex component del conjunt Ejecutivos Agresivos Paco Trinidad. Fou, després de Dro, el segon segell estatal independent. Les seves produccions més rellevants inicialment foren els treballs de Derribos Arias i Décima Víctima. Vegeu D. Silva, *Ibidem*, p. 201-202.

²⁴⁹¹ Discogràfica propietat de Perico Sánchez (fill del dirigent comunista Simón Sánchez Montero), qui va arribar a lluir estètica *skin*. El segell va editar només set referències, cabdals però de l'escena *punk* estatal: l'Ep homònim del grup La UVI (Spansuls Records, 1982); l'Ep de debut d'Eskorbuto *Mucha policía, poca diversión* (Spansuls Records, 1983); el Mini Lp compartit d'aquest darrers i RIP *Zona Especial Norte* (Spansuls Records, 1984) i els *singles* de Larsen *¡No!* (Spansuls Records, 1983) i *El Payaso* (Spansuls Records, 1984). Els altres títols publicats foren l'Ep del grup Zoquillos *Atrapado en la telaraña* (Spansuls Records, 1983) i el *Maxi single* titulat *Ataque preventivo de la URSS* (Spansuls records, 1982) del conjunt madrileny Polanski y El Ardor.

²⁴⁹² Segell independent madrileny gestat a inicis dels anys vuitanta a la capital de l'Estat. El 1983 edità dos senzills del conjunt Los Nikis (*La Amenaza amarilla* i *Sangre en el Museo de cera*).

²⁴⁹³ Discogràfica d'efimera trajectòria fundada per Óscar Ruiz (anteriorment treballador del departament de promoció d'Hispanvox) que el 1983, un any després de la seva creació, va cessar la seva activitat. El seu primer llençament, coincident amb la celebració de la Feria Internacional del Disco de Catálogo y Colección, fou l'Ep *Máquinas* (Dos Rombos, 1982) que contenia quatre temes extrets de les maquetes del grup Tos. Entre les altres referències del seu catàleg destaca el *single* que editaren al conjunt basc Las Vulpess, *Me gusta ser una zorra* (Dos Rombos, 1983) del qual es van vendre 12.000 còpies. També publicaren treballs a bandes com Los Monaguillosh, com l'Ep *Voces en la jungla* (Dos Rombos, 1983) –primera referència del segell– i el senzill *Prisma de ágatas* (Dos Rombos, 1983) o Ox POW, com l'Ep homònim Ox POW (Dos Rombos, 1983). Vegeu D. Silva, *El pop español*, p. 203-204.

²⁴⁹⁴ Creat pels membres de Parálisis Permanente Eduardo Benavente i Ana Curra (pseudònim d'Ana Isabel Fernández) i l'aportació d'altres socis per poder editar els treballs d'aquest conjunt i de Gabinete Caligari, com el senzill *Olor a carne quemada* (3 Cipreses, 1982) o l'Ep *Quiero ser santa* (3 Cipreses, 1982). Publicaren també referències d'altres grups, com l'Ep *La Oración* (3 Cipreses, 1983) dels catalans Desechables o el senzill *Vaqueros del espacio* (3 Cipreses, 1983) de Loquillo y Los Trogloditas entre altres. La mort de Benavente, en accident de cotxe el 14 de maig de 1983, i la crisi de la distribuïdora Pancoca motivà que a finals d'aquell any Tres Cipreses es convertís en un subsegell de DRO. Fins el 1989 continuaren apareixent referències de la marca. Dos anys després, DRO va passar a formar part de la multinacional Time Warner. Vegeu F. O. Paíno, *Quiero ser santa*, p. 33-34 i D. Silva, *Ibidem*, p. 202-203.

²⁴⁹⁵ Negoci de venda de discs, samarretes, xapes, complements i faramalla musical establert a Madrid regentat pel dissenyador Oscar Mariné i Pepo Fuentes. La seva xarxa de distribució fou utilitzada pels pioners segells independents, a més d'altres discogràfiques com GASA, DRO o Goldstein, per fer arribar les seves produccions arreu de l'Estat. El 1983 Pancoca va quebrar arrossegant en la seva caiguda a petits segells com Dos Rombos, Musikra, Rara Avis, Auxilio de Cientos i Lollipop. S'inicià aleshores una nova etapa en la història de la indústria musical estatal caracteritzada per les fusions de les petites companyies i l'absorció d'altres per part de les grans multinacionals del sector. Vegeu D. Silva, *Id.*, p. 210-212.

²⁴⁹⁶ L'èxit de vendes assolit per aquestes petites companyies provocà que segells de renom com Ariola o Hispanvox decidissin crear subsegells com MR i Flush centrats en l'edició de discs alternatius. Altres segells independents de l'època foren Goldstein, Rara Avis Discos, Diskos Kriminales, Ddomestic, Gira Discos o Klamm Records.

²⁴⁹⁷ F. O. Paíno, *Quiero ser santa*, p. 41.

²⁴⁹⁸ Conjunt madrileny d'inicis de la dècada dels vuitanta integrat entre d'altres per Quino Maqueda, a posteriori guitarrista del grup La Frontera. Compartiren local d'assaig, ubicat al sòtan d'una escola, amb el conjunt Espasmódicos.

En Madrid los *punkis* eran los que tenían pasta que eran Nacho Canut, Eduardo Benavente de Parálisis Permanente... todos estos cogían se iban periódicamente a Londres y venían hechos unos pincheles y los demás que no teníamos un duro pues nos poníamos imperdibles en los pantalones para que parecieran estrechos como el *punk* en Inglaterra de primera época, pues ropa hortera arreglándola, no había ropa *punk*.²⁴⁹⁹

Aquests altres *punks*, que feien més vida de carrer, s'agruparen en colles com l'anomenada *banda de los Porrones* o la que es reunia a l'Avenida de América, "al final, la pandilla de los Porrones absorbió la mayoría de *punks* [...] Solíamos quedar en los Porrones y por la noche ir a Malasaña. En ocasiones, al Rockola y los domingos por la mañana al rastro a seguir con las cañas".²⁵⁰⁰

Amb escases referències i minsa informació es concretà una incipient escena local amb grups que experimentaren amb el *hardcore* provinent dels Estats Units, com Panaderia Bollería Nuestra Señora del Karmen [PBNSK], Toreros After Olé o TDK, i altres que radicalitzaren els seus posicionaments ideològics, com Delincuencia Sonora²⁵⁰¹ o Zona Letal, a més de bandes com Salida de Emergencia²⁵⁰² o Goma 2²⁵⁰³ que s'uniren als citats anteriorment.²⁵⁰⁴ Com manifesta Quevedo, en aquella època "los grupos se preocupaban menos de tocar muy bien porque eso era segundo plano y lo que había era rabia, rabia en directo y ganas de machacar sistema y machacar historias [...] lo que queríamos era tocar mierda de en medio lo de tocar bien o mal era aparte".²⁵⁰⁵ Eren els anys en que el públic acostumava a escopir als membres dels grups que actuaven a l'escenari.²⁵⁰⁶ Una pràctica que copiaren dels primers anys d'implantació del *punk* a Gran Bretanya.

Aquests conjunts sorgits dels primers cercles *punk* de la capital, tot i ser contemporanis de l'anomenada *Movida* madrilenya, bastiren un entramat alternatiu a la mateixa malgrat compartir escenaris com la sala Rock-Ola,²⁵⁰⁷ "motor de expansión del movimiento".²⁵⁰⁸ Aquest local fou inaugurat l'1 d'abril

²⁴⁹⁹ "Commando 9mm", *Busca y Destruye*, n. 1 (VI/2001), p. 18.

²⁵⁰⁰ Entrevista a Carlos *Charlie* Miralles, *punk* madrileny durant la dècada dels vuitanta (6/VII/2009).

²⁵⁰¹ El seu cantant, José M. Clavo, explica al respecte: "Eramos un grupo que tenemos un planteamiento anarquista-libertario desde un punto de vista también filosófico, si quieres, pero combativo [...] Para nosotros el *punk* era una actitud, una actitud rebelde de luchar contra el sistema, nosotros estábamos en la calle y a nosotros nos puteaba la policía", a "Viva La Punk 1978-1988", *Action!*, n. 1, p. 32-33.

²⁵⁰² Arribaren a enregistrar una maqueta, amb títols com "Terror en tu cuerpo", "Basura política" o "Rock Polla", abans de dissoldre's a inicis de 1984.

²⁵⁰³ Grup *punk* d'inicis dels anys vuitanta que va compondre temes com "Violencia social": "La violencia en las calles/ con bastantes peleas/ la violencia en el metro/ y en las altas esferas/ La violencia se ha desatado/ si puedes echate a un lado/ Resultado: violencia social".

²⁵⁰⁴ Altres conjunts *punk* de menys renom foren Crisis Nerviosa (amb Jaime Girgado a la guitarra i veu, posteriorment a Malarians i Peeping Toms, Manolo a la bateria, Alfredo al baix i Santi a la guitarra, també membre de Delincuencia Sonora), Disturbios Urbanos (formada per Rafael H. a la guitarra, Rafa J. al baix, Antonio Cruz, ex membre de Delincuencia Sonora, a la veu i Manolo, component de Crisis Nerviosa, a la bateria), Los Positivos (posteriorment anomenats ParanOla Psicodélica, banda integrada per joves que freqüentaven la zona de Porrones com *Charlie* Miralles), Los Eléctricos Maquiavélicos d'Alcázar de San Juan (integrat per *mods* i *rockers*), Decadencia, Cadena Perpetua, Los Pestilentes, 1985 (conjunt creat el 1985 per membres d'una associació alternativa homònima com Zero a la guitarra, Jorge a la bateria i *Flanagan* a la veu, també passaren per la banda Juan Antonio, Fernando i Toni) o Los Camaleones.

²⁵⁰⁵ Declaracions recollides al documental *No Acepto*, Música autònoma, 2007.

²⁵⁰⁶ Un hàbit que es va estendre entre els primers *punks* d'arreu de l'Estat que pretenien així emular als seus homòlegs britànics. Fou habitual en aquells anys que els músics de les bandes *punk* acabessin plens dels gargalls que escopien els espectadors. Fins i tot, en alguns casos la ingesta involuntària dels mateixos els provocà contraure enfermetats com l'hepatitis, com els succeí a diversos membres del grup PVP. Alguns d'aquests concerts, com el que oferiren els britànics Rezillos a la sala Rock-Ola van estar apunt de ser suspesos per aquest motiu.

²⁵⁰⁷ Com afirmà un dels components del conjunt Delincuencia Sonora: "Se está consiguiendo tocar en sitios montados por y para *punks*, sin tener que pasar en el Rock-Ola", a "Delincuencia Sonora", *NDF*, n. 4 (II/1984), p. 3.

²⁵⁰⁸ F. O. Paíno, *Quiero ser santa*, p. 73.

de 1980 amb un concert dels britànics UK Subs.²⁵⁰⁹ L'esdeveniment resultà cabdal en la difusió de l'estil a Madrid i la seva perifèria,²⁵¹⁰ tot i que les bandes locals sempre van trobar dificultats per poder-hi actuar,²⁵¹¹

No sólo se pueden hablar maravillas del “Templo de la Movida” ya que algunos desagradables sucesos marcaron la trayectoria de la sala: la paliza que recibieron las Vulpess en sus camerinos [per part d'elements falangistes disconformes amb les lletres de les seves cançons], la negativa de entrada a losu y Jualma de Eskorbuto “por sus pintas” [atesa la seva estètica *punk*], la suspensión de un concierto de RIP por sus explícitas letras [en temes com “Odio a mi patria”, “Policia no”, “Presos” o “Revolución”] o el veto impuesto a algunos grupos *punk*.²⁵¹²

A partir de 1982, gràcies a la tasca de divulgació de *fanzines* com *Telepunken*²⁵¹³ i *Penetración*,²⁵¹⁴ hereus de publicacions precedents com *Banana Split* (anteriorment anomenat *Radical FM*), el *punk* es va seguir expandint. La popularitat del gènere causà un augment del nombre de seguidors i la gestació d'un circuit *underground* propi del gènere. Segons manifesta Xabi Gurrera, autor de *Última Generación. Punk rock estatal 1980-1984*: “Algunos se apuntaron por convicción, otros buscando su lugar y otros por pura moda, algo para vivir durante algún tiempo hasta que llegaran las responsabilidades de la edad adulta o el momento de vestirse de soldado, o los

²⁵⁰⁹ L'espai va ser creat “como consecuencia de la buena acogida por parte de la juventud del momento hacia las bandas de la nueva ola que actuaban y se escuchaban en una sala anterior de menor envergadura, El Jardín. También existían otras como El Sol, y en la Escuela de Caminos se registraron multitud de conciertos”, *Ibidem*, p. 72.

²⁵¹⁰ Pepe Arriols, integrant dels conjunts PBNSK i 3ª Guerra Mundial, explica la rellevància de l'acte: “Recuerdo la excitación que supuso ver a UK Subs en Rock-Ola [...] nunca habíamos visto ningún grupo de verdad, nunca, y era el primer concierto internacional de mi segunda casa (Rock-Ola, cómo no...) Todos esperábamos la salida a escena de Charlie y los suyos y entre la oscuridad sonaron las baquetas dando el tiempo, y de golpe todo se iluminó, la banda saltando por los aires y al igual que todas las bascas [sic] de todos los barrios de Madrid que allí estábamos y automáticamente la lluvia de lapos como señal de aprobación por parte del respetable. La reostia [...] fue muy importante para todos los que habitualmente hacíamos pogo en dicha sala”, a J. A. Alfonso (coord.), *Hasta el final. 20 años de punk en España*, p. 131.

²⁵¹¹ Les traves per aconseguir locals on poder actuar foren habituals per les bandes *punk* madrilenyes. L'actitud dels seus seguidors fou el principal obstacle per trobar sales on poder tocar en directe, com explica Paco, membre de PBNSK: “Nosotros casi no podíamos tocar [...] todos nuestros seguidores siempre arrasaban los locales donde tocábamos entonces nadie nos quería dejar tocar en su sala”, manifestacions extrems del documental *No Acepto*, Música autònoma, 2007.

²⁵¹² El rebuig a la sala per part d'aquesta generació de grups *punk* aliens a la Movida fou general. Des de les acusacions proferides per Ox POW que anomenava els afins al local com “la mafia del Rock-Ola” fins a conjunts que immortalitzaren aquest rebuig en cançons com “Rock Polla” dels Salida de Emergencia o “Noche de destrucción en Rock-Ola” del grup Larsen, tema que reproduïm a continuació: “Noche de destrucción en RockOla/ En Madrid el sol se ha puesto/ Pero yo ya no me acuesto/ Esta noche en RockOla hay un concierto/ Cojo el metro hasta Cartagena/ Está todo lleno de nenas/ Preciosidades rubias y morenas/ Ya está todo preparado/ El complot está formado/ Y RockOla no se ha enterado/ Ha empezado la anarkia/ La sala ya no está fría/ Los matones, no lo sabían/ Han llegado los maderos/ Han caído los camareros/ Y ya vuelan los ceniceros/ Una chica yace muerta/ La han sacado por la puerta/ Le han abierto la cabeza/ Ha sido la destrucción/ RockOla es un caserón/ Y ya va a salir el sol/ Oye nena! No estes sola/ Hay noche de destrucción en RockOla!”. Conjunt que manifestà al respecte: “En Rocola [sic] estamos prohibidos. Hay grupos *punkis* que les dejan tocar, por ejemplo Siniestro Total, que más que por la bronca que pueden armar es que tienen letras totalmente intrascendentes, y con esas letras la gente pasa, en cambio nosotros tenemos unas letras que pueden hacer que la gente tome consciencia de lo que viven, esas letras les molestan muchísimo, y aparte de la bronca que se pudiera montar, tienen miedo de que hubiera revolución *punk*”, a “Larsen”, *Licantropia*, n. 1 (1983), p. 4. Vegeu també X. Gurrera, *Última Generación*, p. 9 i J. C. De La Iglesia, “Ox POW. No somos punks”, *Rock Especial*, n. 24 (VIII/1983) s. p.

²⁵¹³ Capçalera de la capital confeccionada per Rafael Hortelano.

²⁵¹⁴ *Fanzine* madrileny aparegut a inicis de la dècada dels vuitanta editat inicialment per Alberto Eiriz i Juan Carlos, el qual després de tres números va abandonar el projecte essent substituït per la companya d'Eiriz, Paz. Des de les seves pàgines s'acostumava a recriminar l'actitud *destroy* dominant al *punk* estatal a l'època i s'apostava per actituds i posicionaments més ideològitzats propers a l'emergent ideari *anarcopunk*. Al cap d'un any d'existència compaginaren aquesta activitat amb la distribució de discs i altres *fanzines*. Els seus editors també promocionaren el gènere organitzant tres concerts de grups locals i forans, com la gira dels holandesos BGK, que actuaren amb els barcelonins Anti/Dogmatikss. A més realitzaven un programa sobre *punk* a la ràdio lliure Onda Verde Vallekena i venien música a una parada del Rastro. Les deutes generades per les diverses activitats provocaren la fi del projecte *Penetración*. La capçalera fou reemplaçada per un nou *fanzine* anomenat *Sabotage*, de caire més polític i relacionat a la primera plataforma *squàter* de la capital. Vegeu “Penetración”, *Sontvecinos*, n. 3, p. 12.

que simplemente cambiarán de aspecto buscando encontrar su lugar en otro sitio [...] se convirtió en refugio de inadaptados, ideólogos, inconformistas, comunistas desengañados, gamberros, despistados, anarquistas de corazón, delincuentes juveniles y como en todas partes descerebrados”.²⁵¹⁵

L'estil, inicialment reduït a cercles marginals, esdevingué popular gràcies a la visibilitat atorgada per determinats mitjans, tant comercials com *underground*, com les emissores Onda Verde o Radio Luna.²⁵¹⁶ Una prova d'aquest increment de seguidors fou La Fiesta del Estudiante y la Radio, celebrada el 28 de gener de 1983 al Palacio de los Deportes de Madrid. L'acte, un recital gratuït de 24 hores on van actuar 52 grups,²⁵¹⁷ fou retransmès en directe per TVE i Ràdio 3.²⁵¹⁸ Un esdeveniment rellevant en la difusió del gènere arreu de la geografia estatal juntament amb l'inici d'emissions del programa *La Edad de Oro* els dimarts a la nit pel canal UHF de l'època.²⁵¹⁹

Fou precisament en aquell període quan es gestaren els primers nuclis *skins* madrilenys, estretament relacionats amb el gènere.²⁵²⁰ No debades molts dels joves que adoptaren aquest estil procedien dels cercles *punks* de la ciutat.

L'ASCENDENT DEL ROCK RADICAL BASC

L'escena musical al País Basc durant la dècada dels setanta, com a Catalunya, restà focalitzada pels recitals de cançó protesta i l'escadussera escena folk-rock local.²⁵²¹ El progressiu declivi dels cantautors, com a resultat de la nova conjuntura político-social, afavorí l'aparició de manifestacions musicals innovadores.²⁵²² Tot i restar marginals, a finals dels anys setanta, es concretaren les primeres expressions *punk*.

El gènere arribà a Euskadi per diverses vies. D'una banda els primers àlbums dels conjunts britànics, adquirits a establiments com la botiga de discs Woodstock de Bilbao²⁵²³ o duts per joves que visitaren Londres,²⁵²⁴ influïren

²⁵¹⁵ X. Gurrera, *Última Generación*, p. 13.

²⁵¹⁶ Emissora dependent de la central sindical llibertària CNT on feien un programa els responsables de la discogràfica independent de la capital Spansuls records.

²⁵¹⁷ Entre els 52 conjunts que hi participaren s'hi trobaven les bandes *punk* La UVI, Ox POW o Eskorbuto.

²⁵¹⁸ La massiva aflluència d'espectadors motivà diversos aldarulls en els accesos al recinte: "El local estaba hasta los topes, muchos eran los que se habían quedado en la calle y la gente seguía llegando. La juventud, descontenta por no poder acceder al local, arremete contra escaparates y mobiliario urbano y las brigadas antidisturbios cargan contra ellos mientras por la radio los locutores piden a la gente de los barrios que se abstengan de intentar asistir al festival", a X. Gurrera, *Última Generación*, p. 11.

²⁵¹⁹ Programa de tendències artístiques, culturals i musicals d'avantguarda que es va començar a emetre el 17 de maig de 1983 pel segon canal de TVE amb Paloma Chamorro com a presentadora i directora. Aquella primera emissió es va dedicar a la figura del desaparegut Eduardo Benavente, membre de Parálisis Permanente, i comptà amb les actuacions de Radio Futura, La Morgue i Kaka de Luxe, reunits expressament per l'ocasió, i entrevistes al pintor Emilio Molero i al crític musical Jesús Ordovás. El 2 d'abril de 1985 el programa va finalitzar les seves emissions després de diverses polèmiques. El 2006 TVE edità una col·lecció de 4 DVD's que recollien una selecció dels seus programes on entre d'altres actuaren conjunts com Siniestro Total, Danza Invisible, Gun Club, Killing Joke o Psychedelic Furs. Vegeu "La edad de oro, programa sobre los jóvenes creadores", *El País* (17/VI/1983) s. p. i F. O. Païno, *Quiero ser santa*, p. 41-42.

²⁵²⁰ Alguns d'aquests joves van integrar bandes musicals com els *punks* Masacrados: fou una banda formada el 1986 al barri de la Concepción liderada pel cantant *el Churrero*, que comptava a les seves files amb un *skin*, Fernando, com a bateria. Va arribar a participar al concurs Rock Villa de Madrid.

²⁵²¹ Sobre la mateixa vegeu l'acurat anàlisi fet per À. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll. Historia del rock en el Gran Bilbao (1958-2008)*, Autoedició, Algorta, 2008, p. 52-85.

²⁵²² Entre aquestes destaquen el conjunt musical La Orquesta Mondragón, creat el 1976, que mitjançant un estil transgressor que fusionava música i teatre exhibí, gràcies al cantant Javier Gurruchaga i al còmic *Popotxo* Ayestaran, una actitud provocadora propera al *punk* de l'època.

²⁵²³ Tenda musical regentada, inicialment, per Eugenio Valdés i Bolo García que obrí les seves portes el 1977 a la capital biscaïna. Situada a les galeries del carrer Gregorio Balparda, es convertí en el primer i únic establiment on es va poder comprar música *punk*, precedent d'altres botigues especialitzades aparegudes posteriorment com la Librería Universal. Vegeu À. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 69.

²⁵²⁴ Un testimoni de l'època ho corrobora: "Londres, naturalmente, era un caso aparte y se convirtió en la meca del rock&roll para muchos de nosotros. Algunos iban de vacaciones e incluso a currar durante un tiempo. Los que no podían pagarse el avión se iban en bus y luego cogían un ferry. Luego volvían con ropa, discos, chapas, libros... cosas

decisivament en la seva concreció. Els primers concerts de bandes *punk* foranies²⁵²⁵ i estatals²⁵²⁶ i els reportatges publicats en premsa afavoriren,²⁵²⁷ en gran mesura, la seva expansió posterior.

Tot plegat possibilità l'aparició el 1979 dels primers *punks* bascos a localitats com Barakaldo²⁵²⁸ o Bilbao²⁵²⁹ i, posteriorment, en altres municipis i barriades com Arrasate, Gasteiz, Rentería, Irún, Sestao, Portugalete, Santurtzi, Alza, Egia o Eskoriatza. Una eclosió afavorida, en part, per l'impacte que suposaren les actuacions dels conjunts Ramones²⁵³⁰ i The Clash.²⁵³¹ Esdeveniments que ajudaren a estendre el *punk* arreu del País Basc a inicis de la dècada.

Una època en que les dificultats per aconseguir roba o música estimularen la creativitat dels joves.²⁵³² Niko Vázquez, baixista del conjunt bilbaí MCD, manifesta al respecte:

No había sitios que vendiesen chupas de cuero ramonianas, camisetas de grupos, chapas, ni nada de nada, así que nos teníamos que hacer todo nosotros mismos o esperar a que un colega enrollado trajese algo de algún

que estaban tan cotizadas que hubo gente que empezó a viajar directamente a comprar para luego vender aquí lo adquirido lo más rápidamente posible", *Ibidem*, p. 103.

²⁵²⁵ Com el celebrat el 10 de juny de 1979 al Pavelló La Casilla de Bilbao on actuaren Eddie & The Hot Rods, The Stranglers i Bishops. Al respecte, Bolo García, propietari de la botiga de discs pionera en *punk*, corrobora: "Por esta época hubo una serie de conciertos que de alguna manera supusieron la entrada de la nueva ola y el *punk* en Bilbao. Hasta entonces todo había sido rock sinfónico y progresivo, *hard rock*... pero cuando tocaron en La Casilla grupos como The Stranglers, Doctor Feelgood, Eddie & The Hot Rods o gente más cercana como Burning o Ramoncín hubo peña que empezó a darse cuenta de que algo estaba cambiando y había una serie de estilos y actitudes muy nuevas que eran más excitantes que todo lo anterior", *Id.*, p. 71.

²⁵²⁶ Precursors del gènere com Ramoncín o La Banda Trapera del Río actuaren a Bilbao a finals dels anys setanta. El primer es presentà el 13 d'abril de 1978 a La Casilla, una actuació frustrada pel llençament d'objectes que motivà la suspensió del concert. Els catalans per la seva part tocaren en un festival de deu hores el 21 de juliol de 1979 a la ciutat esportiva de Barakaldo amb motiu de les festes del Carmen d'aquesta localitat. Segons Heras: "Los dos conciertos que La Trapera ofreció en Bilbao tuvieron el efecto de un auténtico terremoto cuya onda sísmica marcó época e influyó decisivamente en el devenir del *punk* bilbaíno", *Id.*, p. 286.

²⁵²⁷ Roberto Moso explica com la seva generació va tenir coneixement de l'existència del *punk* a finals de la dècada dels setanta: "Por medio del *Disco Express*, del *Star* y del *Vibraciones*, que rulaban de mano en mano por los tascos, empezábamos a oír hablar del *punk*, algo difícil de precisar pero que siempre iba acompañado de fotos coloristas y radicalmente distintas a la estética Freak Brothers que imperaba entonces entre el rockero y resultaba bastante cansina. Algunos empezábamos a sentir que había llegado nuestro tiempo", a "1978 en el país de los vascos", extret del blog Zarama Times de Roberto Moso, zaramatimes.blogspot.com/ (consultat el 18/XI/2008). Vegeu també l'article publicat pel diari biscaí *El Hierro* titulat "La moda punk gana adeptos", *El Hierro* (2/III/1978) s. p.

²⁵²⁸ El sociòleg Gotzon Heras descriu com "en 1979-80 ya había *punks* en Barakaldo. Eran la famosa cuadrilla del *Betoven*, el Manolo, el Garay y toda esa peña de Zuazo que tenía fama de ser muy broncas y de la que saldrían algunos miembros del grupo Corrupción. Todavía no había crestas, ni botas militares ni nada de lo que luego llegaría. Iban con chupas de cuero, camisetas de los Pistols y tal [...] cuando de verdad se vio que empezaba a haber *punk* fue a raíz de los conciertos de la Banda Trapera Del Río en Bilbao, al menos en la margen izquierda, con el concierto de Barakaldo", a Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 288.

²⁵²⁹ El desaparegut Enrique *Kike Turmix* Vitoria, mort el 2005 víctima d'un càncer de fetge als 48 anys d'edat, cantant del grup Nacional-634 exposa com foren els inicis del *punk* a la capital biscaïna: "Cuando el *punk* entró en Bilbao lo hizo por varios frentes. Por un lado estaba la gente de Iralabarri que se movía por el Zappa y La Jaula. Eran Niko y compañía, la gente que montó MCD y Vulpes. Luego estábamos los del centro, que éramos Rafita, Dani y yo y los que montamos N-634, que nos movíamos por el Like de la calle Fika, en el Casco Viejo, y también por La Jaula [...] En Bilbao también estaban los Como Huele, que antes de pasarse al tecno hacían algo parecido al *punk*", *Ibidem*, p. 288-289.

²⁵³⁰ La banda de Nova York actuà el dissabte 27 de setembre de 1980 al Velòdrom d'Anoeta de Sant Sebastià davant 9.000 persones. El concert, organitzat per les promotores Gay & Co. i Txalupa, fou un dels exitosos de la temporada. Un any després, el 15 de novembre de 1981, els nord-americans repetiren actuació al mateix recinte. Vegeu I. Galatas, "The Ramones. Hay que estar loco para oír eso", *Diario Vasco* (30/IX/1980) s. p.

²⁵³¹ Concert emmarcat dins la gira Impossible Mission Tour celebrat al Velòdrom d'Anoeta de Sant Sebastià la nit del 2 de maig de 1981. Presenciaren l'acte, que comptà amb el suport del desaparegut diari *Egin*, uns 8.000 espectadors que gaudiren de les actuacions de The Clash i els teloners Pearl Harbour. Vegeu K. San Julián, "The Clash: un grupo que pierde en directo", *Egin* (5/V/1981) s. p.

²⁵³² Una integrant dels conjunt Las Vulpes descriu com confegien el vestuari les primeres noies *punk* a l'època: "Al principio, por ejemplo, las chupas las pillábamos en tiendas de motos, y los remaches se los poníamos llevándolas al zapatero, igual que los cinturones. Los collares eran correas de perro que pillábamos en tiendas de animales y las mallas las recortábamos para dejarlas como a nosotras nos gustaban. El resto de cosas nos las hacíamos como podíamos [...] también recuerdo que nos hacíamos minifaldas de leopardo con la tapicería de los asientos de los coches que tenían algunos macarras de aquellos años", a Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 307.

viaje. Yo por ejemplo me hinché a pintar camisetas de los Sex Pistols, Johnny Thunders y los Clash a mano. Ahora los chavales encuentran de todo en cualquier tienda pero en aquellos años simplemente no existía ropa así en Bilbao y los que la llevaban estaban considerados quinquis, macarras o drogadictos.²⁵³³

Entre els conjunts rockers que exerciren de referents d'aquestes primeres bandes *punk* autòctones destacaren grups com els donostiarres Brakaman, antecedent de formacions com Negativo, Asko,²⁵³⁴ No! o Escombros (precedent dels 091). Mentre a Bilbao i l'anomenada Marge Esquerra²⁵³⁵ es gestaren grups similars com Zarama, N-634, Corrupción,²⁵³⁶ Ratas Sucias, Metralla o Eskorbuto²⁵³⁷ que adaptaren la rabia del *punk* a la realitat sociopolítica basca.

També exerciren de difusors del gènere els primers *fanzines* vinculats al mateix, capçaleres com *Destruye!!!*,²⁵³⁸ *Única Alternativa*²⁵³⁹ o *Brigada Criminal*²⁵⁴⁰ facilitaren l'extensió del *punk* arreu. Precisament un dels seus editors, Javi Sayes del *fanzine Destruye!!!*,²⁵⁴¹ fou qui coordinà la primavera de 1983 l'organització d'un festival a la localitat guipuscoana d'Oñati. Aquest es va celebrar el 16 de abril al gaztetxe de la població i fou un dels esdeveniments més notoris en la història del *punk* al País Basc.²⁵⁴² Hi actuaren els conjunts Odio, Basura, Las Vulpess, Cirrosis, RIP, Cicatriz en la Matriz²⁵⁴³ i els barcelonins Último Resorte, "ese día [...] se demostró que había una potente "movida" en Euskadi y que además tenía un carácter propio (mucho más combativo) y bien diferenciado de lo que se vendía desde Madrid".²⁵⁴⁴

²⁵³³ Al respecte un altre testimoni de l'època, Beatriz Jauregibeitia baixista del conjunt N-634, manifesta: "Encontrar ropa negra era prácticamente imposible. No era como ahora, que ir de negro es lo más normal del mundo e incluso está de moda. Ibas de negro y la gente se creía, no te exagero, que ibas a un funeral o estabas de luto; y si encima llevabas el pelo teñido de algún color poco habitual pues ya era un auténtico escándalo. Recuerdo que yo al final, cansada de buscar, fui a El Corte Inglés y pedí directamente ropa de viuda [...] En Madrid si que se podían conseguir encontrar cosas, sobre todo con el tema de La Movida. Si no la única opción era viajar a Londres o a Francia, algo que no era tan habitual ni barato como ahora. A veces coincidía que algún amigo volvía de un viaje y te traía un cinturón con remaches, chapitas, polvos blancos de arroz para la cara, camisetas de grupos, pintalabios negro... cosas alucinantes que sólo veíamos en revistas y portadas de discos", *Ibidem*, p. 102. Vegeu també les manifestacions d'un integrant del conjunt musical Escombros recollides a À. Heras, *Id.*, p. 287.

²⁵³⁴ Banda integrada per Juan Estela, anterior baixista de Brakaman, que actuà com a teloner dels nord-americans Ramones en un dels seus primers concerts al País Basc.

²⁵³⁵ Àrea en que confluïren factors que precipitaren l'eclosió del *punk*. Com apunta Álvaro Heras: "Fueron las localidades ubicadas en la orilla izquierda del río Nervión las que, de entre todas las zonas industriales de Euskadi más severamente padecieron las penurias ocasionadas por la crisis económica de los 70 amén de la durísima reconversión de los 80. Desempleo, ruina medioambiental y caos urbanístico en proporciones dramáticas fueron los principales problemas con los que el ciudadano medio tuvo que lidiar en una década de infausto recuerdo para muchos", a À. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 116-117.

²⁵³⁶ Quartet format al barri de Zuazo (Barakaldo) el 1981 que inicialment s'anomenà Tercera Generación. Dos anys més tard es va dissoldre definitivament sense haver fet cap enregistrament.

²⁵³⁷ *Rock Radical Vasco: una etiqueta y sus restos* (Astekaria, TVE-País Vasco, 1987).

²⁵³⁸ El primer número d'aquest *fanzine* confeccionat a Sant Sebastià per Javi Sayes va aparèixer el juliol de 1981. Anteriorment, el mateix impressor havia publicat un únic número d'un *fanzine* titulat *Algúen te está mirando*, en el qual apareixia una fotografia de Sid Vicious a la portada. Vegeu H. Porrah, *Negación punk en Euskal Herria*, Txalaparta, Tafalla, 2006, p. 126.

²⁵³⁹ *Fanzine* editat per primer cop el 1982 a la localitat de Renteria per *Cheroki* inserit en l'anomenada "onda anarcopacifista", a *NDF*, n. 5 (VII/1985), p. 9.

²⁵⁴⁰ Capçalera guipuscoana originària de Zarautz confeccionada per Richard Santisteban i altres joves relacionats amb el conjunt RIP de Mondragon. Es va començar a editar el 1983.

²⁵⁴¹ Sayes també fou el conductor del programa musical "Club 44" a Radio Popular de Sant Sebastià que ajudà a difondre el *punk* al País Basc. Mitjançant els articles apareguts al seu *fanzine* donà a conèixer el *punk* i la música *Oi!* a la primera generació d'*skins* bascos. Al respecte vegeu "Oi contra el racismo", *Destruye!!!*, n. 3 (XII/1981) p. 10-11; "Cockney Rejects", *Destruye!!!*, n. 1 (II/1981) p. 3-5; "The 4 Skins" *Destruye!!!*, n. 9 (IX/1983) p. 15-16.

²⁵⁴² Vegeu cròniques del mateix a "Punk made in Oñati", *Drama del Horror*, n. 0 (VI/1983), p. 17-19 i "Oñati Punk", *Melodías Destruktoras*, n. 5 (estiu 1983), p. 11.

²⁵⁴³ Quan encara tenien una cantant femenina, coneguda pel sobrenom de *Potí*, nòvia aleshores de l'altre cantant del grup, Natxo Etxebarrieta.

²⁵⁴⁴ X. Gurrera, *Última Generación*, p. 10.

Precisament, el quartet femení bilbaí fou el protagonista d'un dels esdeveniments que catapultà públicament al *punk* arreu de l'Estat. La seva aparició al programa de TVE "La Caja de Ritmos" el 23 d'abril de 1983 interpretant el tema "Me gusta ser una zorra" (versió del tema "I wanna be your dog" d'Iggy Pop & The Stooges)²⁵⁴⁵ causà un rebombori inesperat deu dies després. L'escàndol atiat per determinats mitjans de comunicació arrel de l'anomenat "cas Vulpess"²⁵⁴⁶ significà un punt d'inflexió en l'evolució del gènere a l'afavorir-ne la seva radicalització:

A partir de 1984, es creen unes noves perspectives; per norma general, es rebutja la idea de gravar discs amb cases independents (a excepció de les bandes basques), i es deixa de banda tot el sistema comercial (discs, revistes, ràdios, etc...) utilitzat fins el moment; creant uns nous canals de difusió, basats en els *fanzines*, les ràdios lliures i l'edició de material autoproduït.²⁵⁴⁷

Una altra de les vetllades que afavoriren l'emergència del *punk* basc es va viure el 22 d'octubre de 1983 a la localitat navarresa de Tuterà.²⁵⁴⁸ Aquest tenia poc a veure amb el seu *punk* vinculat a la *Movida* i amb el pop edulcorat de l'anomenat *Donosti sound* que sorgí a San Sebastià en aquells anys. Al País Basc, el *punk* responia a singularitats autòctones, complexes, de tipus cultural, social i polític, que el caracteritzaren des dels seus inicis:

Los planes económicos de reestructuración y reconversión de la industria vasca que iniciaron los gobiernos de la UCD y que continuó a partir de 1982 el PSOE provocaron una considerable crisis económica en el País Vasco que tuvo como consecuencia inmediata un enorme incremento del paro, especialmente entre los jóvenes. El problema del terrorismo y de las acciones de ETA provocaban una presencia intimidatoria constante de la policía nacional y de la guardia civil, y un clima en la calle de tensión, represión y violencia irrespirable, además de una situación larvada de corrupción política y policial derivada del tráfico de drogas, y todo ello

²⁵⁴⁵ El tema fou versionat prèviament pel conjunt Parálisis Permanente sota el títol "Quiero ser tu perro", cançó inclosa a l'àlbum *El Acto* (3 Cipreses, 1982).

²⁵⁴⁶ Arran de l'actuació a TVE, el dia 26 els consellers de RTVE José Ignacio Wert i José María Álvarez del Manzano (alcalde de Madrid entre 1991 i 2003 pel Partido Popular) denunciaren la lletra de la cançó. Aquesta fou publicada pel diari *ABC*, quinze dies després de la seva emissió, en l'article "Una canción obscena, nuevo escándalo de TVE". Es creà un rebombori que va escandalitzar les consciències més conservadores del país i, fins i tot, va gaudir de ressò a la premsa estrangera. La cançó, com les components del grup manifestaren: "Fue compuesta para provocar. Para reflejar la impresión que nos causa el hecho de que la gente considere zorras a las chicas que vestimos con trajes raros". Com a resultat de la polèmica, promoguda també per l'anomenada Comisión Por Una Televisión Digna i el Centro de Estudios Para la Familia [CESFA], el programa va desaparèixer de la graella televisiva i el seu director, Carlos Tena, va haver de dimitir per aquests fets. A més el Fiscal General de l'Estat, Luis Burón Barba, es va querellar contra l'ens públic i el seu director José María Calviño per un suposat delictes d'escàndol públic, tipificat a l'article 431 del Codi Penal d'aleshores. La guitarrista Loles Vázquez, autora de la lletra, fou denunciada pel mateix delictes (tres anys després es va sobreseure el judici). A partir d'aleshores, com descriu Roberto Moso, les seves actuacions es van omplir "de gente sin cerebro ajenos al mundo del rock & roll que querían ver a las zorras y de paso tocarles el culo que para eso habían pagado. Unos ultraderechistas les dieron una paliza en los camerinos del Rock-Ola, templo de la *Movida* por cantar 'Policía Asesina'", a R. Moso, *Flores en la basura. Los días del rock radical*, p. 59. Sobre la polèmica suscitada arran de la seva aparició televisiva vegeu "Anarkia en Televisión Española", *Radio Saigón*, n. 0 (2001), p. 33-35; "Piden a Felipe González el cese de Calviño", *La Vanguardia* (30/IV/1983), p. 54; "RNE amonesta a Ferreras por culpa de Las Vulpes", *La Vanguardia* (21/V/1983), p. 46; "Calviño culpa a otros del escándalo de las Vulpes", *La Vanguardia* (27/V/1983), p. 9; M. Cerdan, "No somos unas zorras", *Interviú*, n. 365 (11/V/1983), p. 56-59; l'article que els hi va dedicar Francisco Umbral, "Las Vulpes", *Tiempo* (10/V/1983), p. 133; "Se han disuelto Las Vulpes, tras una gira estival llena de problemas", *El País* (18/IX/1983), p. 55; J. M. Lechado, *La movida. Una crónica de los 80*, Algaba, Madrid, 2005, p. 253-254 i F. O. Paino, *Quiero ser santa*, p. 42-44.

²⁵⁴⁷ "El punk en España", *Rock de Lux*, n. 27 (II/1987).

²⁵⁴⁸ Fou un concert anti-OTAN on actuaren RIP, Barricada, Zarama, Basura, Hertzainak, La Polla Records i els canaris Escorbuto Crónico que eren de pas pel País Basc. El festival de Tuterà va precedir al celebrat el 16 d'abril d'aquell mateix any a Oñate on participaren Cicatriz en la Matriz, RIP, Las Vulpes, Basura, Odio, Optalidón i els barcelonins Último Resorte. L'any anterior però, el setembre de 1982, es celebrà l'anomenat Festival Punk de Olabeaga, amb els grups Como Huele, Nueva Religión i membres d'Eskorbuto i N-634. Aquest fou un dels primers concerts *punk* fets al País Basc amb bandes locals. Vegeu Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 290.

convertía Euskadi en un polvorín. Cuando entre 1983 i 1984 confluyeron la movilización popular contra la nuclearización de Euskadi, el crecimiento de la izquierda *abertzale*, la conflictividad laboral y la intensificación de la represión, se temía un auténtico estallido social por parte de los gobernantes de Madrid, que diseñaron el llamado plan ZEN (Zona Especial Norte).²⁵⁴⁹

Com corrobora un testimoni de l'època, el control policial a que eren sotmesos els joves fou constant: "Tu ibas por la calle con una chupa de cuero y pintas un poco raras y tenías bastantes posibilidades de que te parasen, te pusiesen contra la pared, te pidiesen el DNI y te registrasen. No hacía falta estar metido en temas políticos; sólo por ser joven y llevar cierta estética para ellos eras sospechoso".²⁵⁵⁰ Al respecte, el músic Alfredo Romero manifestà:²⁵⁵¹ "Las cosas estaban bastante jodidas en aquella época y todo el mundo necesitaba una válvula de escape a través de la que soltar toda la frustración y la mala leche que les producía el día a día".²⁵⁵²

El sociòleg Jakue Pascual apunta com a causes de la concreció del *punk* basc la crisi, el desarrelament i la manca d'oportunitats que, segons ell, abocaren els joves a una mena d'esquizofrènia social.²⁵⁵³ Aquests elements esdevingueren cabdals per entendre l'eclosió del fenomen al País Basc a inicis de la dècada dels vuitanta i la formació de nous conjunts com Basura, Cirrosis, Desorden, Las Vulpess o RIP.

Difusament lligat al moviment *abertzale* i més estretament vinculat als nuclis industrials perifèrics de les grans ciutats, el Rock Radical Basc [RRB], nom amb que es va anomenar el conjunt de grups que combinaven *punk rock* i lletres contestataries, suposà una "fusió d'harmonies i instrumentació tradicionals amb la canya més enutjosa dels Sex Pistols, Clash o The Ramones".²⁵⁵⁴ Bandes com els irundarres Kortatu, una de les formacions musicals referencials dels *skins* a la dècada dels vuitanta, La Polla Records, originaris de la petita població alabesa d'Agurain i definits com "una patada als collons que va posar a to a tota una generació",²⁵⁵⁵ o els vitorians Hertzainak encapçalaren un conjunt heterogeni de formacions que, com explicita José Manuel Lechado, es convertiren en "l'essència del *punk*" estatal seguint l'estela dels pioners Zarama i Eskorbuto.²⁵⁵⁶

Un altres dels esdeveniments que afavorí la consolidació del RRB, juntament amb l'aparició del segell discogràfic Nafarrock-Soñua,²⁵⁵⁷ fou el

²⁵⁴⁹ M. Muniesa, *Punk rock*, p. 155.

²⁵⁵⁰ Pel sociòleg basc Gotzon Herrosilla, aquest context social "influyó en que la actitud y las letras de los grupos fuesen tan anti-policiales y anti-represión, y de que durante la década de los 80 saliesen un montón de grupos que hacían *punk* y *hardcore* con letras anti-sistema", a À. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 315.

²⁵⁵¹ Guitarrista del conjunt de Barakaldo Isidoro i Su Colección de Puertas Plegables, gestat a finals dels anys setanta. Posteriorment, Romero també formà part de grups com Yo Soy Julio César, Dark Gasolina, Acid Eaters, Cool Spiders i Longboards.

²⁵⁵² À. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 135. En una línia similar s'expressa un altre testimoni d'aquella època: "Una eclosión de encabronamiento, de rebeldía, que pilló con un *baby boom* de los nacidos en los 60 [...] Con 18 años, la sangre caliente, una situación de no-trabajo, depresión, tristeza... estallas. Si estallan 4 chavalitos no pasa nada, pero cuando son más...", a "Aller y Hoy-V Asamblea", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 40.

²⁵⁵³ J. Pascual, *Telúrica vasca de liberación*, p. 51.

²⁵⁵⁴ J. M. Lechado, *La movida*, p. 247.

²⁵⁵⁵ J. Sánchez, *Sobre el punk. Entre la Polla y el papel de Water*, Quarentena ediciones, Llinars del Vallès, 2003, p. 6.

²⁵⁵⁶ J. M. Lechado, *La movida*, p. 248. Al respecte el sociòleg Jakue Pascual Lizarraga assenyala la diversitat de temàtiques que englobà el *punk* al País Basc: "Crítica social e irònica de la Polla Records, el anti-todo de los Eskorbuto, la reivindicación del hecho nacional de los Kortatu y el situacionismo euskérico de deriva y utópico de los Hertzainak", a J. Pascual, *Telúrica vasca de liberación. Movimientos sociales y juveniles en Euskal Herria*, Likiniano Elkarte, Bilbo, 1996, p. 35.

²⁵⁵⁷ Discogràfica establerta al barri de Txantrea (Pamplona) pels germans Patxi i Mariano Goñi des de 1981 que edità els primers treballs de grups com Hertzainak (*Hertzainak*), Barricada (*Noche de Rock and Roll*) i La Polla Records (*Salve*), a més de publicar molts altres conjunts novells bascos englobats dins l'anomenat RRB. El 1987 el segell Oihuka adquirí el seu fons de catàleg i publicà nous treballs de bandes com Kortatu o Potato entre d'altres.

concurs Egin Rock celebrat a inicis de 1984 al pavelló de Mendizorrotza de Vitòria i organitzat pel desaparegut rotatiu vinculat a l'esquerra *abertzale*. En aquest recital actuaren els grups Zarama, Hertzainak (escollits per aquest diari com el millor conjunt basc de 1983), RIP i Barricada. Dos anys abans, però, s'havien posat les bases que possibilitaren l'auge del gènere, gràcies a la creació dels primers petits segells discogràfics independents que editaren el material dels grups pioners del RRB.

A Guipúscoa, epicentre durant el primer bienni dels anys vuitanta del *punk/Oi!* basc,²⁵⁵⁸ van aparèixer grups com Optalidón del barri donostiarra d'Egia, Tubos de Plata, Indeseables, Pabellón Negro,²⁵⁵⁹ Naska²⁵⁶⁰ o els ja esmentats Cirrosis i RIP, els quatre darrers de la zona d'Arrasate, a més d'Odio d'Orereta i Basura d'Errenteria. També es publicaren *fanzines*, com l'esmentat *Destruye!!!*, *Brigada Criminal*, *Única Alternativa*, *Peste*, *Alguno Me Moskea*, *Txop Txop* o *Ni fronteras ni banderas*.

Mentrestant a Vitòria sorgiren bandes com Cikatriz en la Matriz, Potato, Korroskada o Nahiko. A més de *fanzines*, com *Resiste* i *Araba Saudí*, o l'emissora de ràdio Ala-Bedi Irratia, similar a altres propostes radiofòniques alternatives del moment com Paraíso, Eguzki, Txantxangorri o Batxurizarpa.

Altres conjunts pioners d'aquest gènere foren Choque Frontal de Pamplona, BAP (Brigada Anti Policía) naturals d'Andoain o Naiak d'Arrasate liderats per Txetxu Tom. Com explica Fermín Muguruza, cantant de Kortatu, banda que va despuntar el 1985: "Aquella època era un moment molt visceral, de molta repressió, però a la vegada de molta activitat i de moltes ganes de participar tothom. Això feia que cadascú s'expressés de manera que considerés adequada: nosaltres a través de la música, altres a través de l'ocupació de *Gaztetxes*, altres per la creació de ràdios lliures, participant en assemblees de barri, en comitès antirepressius..."²⁵⁶¹ Una opinió compartida per Gari, cantant dels donostiarres La Familia Iskariote: "Con el boom del *punk* mucha gente de las áreas de fuera de Donosti, de las zonas industriales, abrió los ojos: 'es la realidad, es lo que hay, y este tipo de música me gusta'. Es cuando se empezaron a ocupar *gaztetxes* y toda la historia. Fue un proceso".²⁵⁶²

²⁵⁵⁸ La influència de les bandes *Oi!* britàniques en aquests grups bascos pioners de *punk* queda palesa en les versions que tocaven en directe. Des de Kortatu, amb les revisions de temes com "Drinking and Driving", de The Business rebatejada com "Mierda de ciudad"; RIP amb reinterpretacions de temes com "Solidarity", d'Angelic Upstarts; "Evil", de 4 Skins i "Join the Rejects" i "The Power & the Glory", dels Cockney Rejects; el seu precedent Doble Cero, tocant "Hersham Boys", de Sham 69; MCD amb la seva revisió del tema "Emergency", d'Infa Riot, que titulà "Violencia sin cuartel"; V Asamblea amb "Ir a currar", del tema "Sorry", original dels 4 Skins; Distorsión, al seu Lp *Esto es para kitar el stress* (Discos Suicidas, 1991) també versionen a The Business amb el tema "Never Say Never" o Basura i Anti-Regimen interpreten temes dels italians Nabat ("Mentiras") i "Mili No" respectivament). Com explica Claus, baixista del conjunt d'Irún Vómito: "En los ochenta tuvimos la suerte de que aquello fue una explosión bestial, con mogollón de grupos y la posibilidad de tocar en un montón de sitios. Nosotros, por otra parte, teníamos nuestros referentes musicales en el extranjero, sin embargo el público de hoy en día ya tiene también referentes de aquí". Entrevista a Vómito extreta del web "Adiós Lili Marleen": <http://adios-lili.blogspot.com/> (consultat el 2/II/2009). Grups catalans com els colomencs Olor Insoportable també interpretaren en directe versions de grups com 4 Skins o Peter & The Test Tube Babies. Els posteriors Pisando Fuerte tocaven "Desorden" original dels alemanys Daily Terror i "Lárgate de aquí", extreta del "Five Minute Fashion", dels Infa Riot. També foren evidents els lligams amb altres gèneres com el *punk*, amb temes com © "Jimmy Jazz" de Kortatu, original de The Clash, o, fins i tot, amb l'*ska* com deixa patent la cançó "Hay algo aquí que va mal", revisió de "It Doesn't Make It Alright" de The Specials. A Catalunya la incidència dels grups *Oi!* fou evident en les primeres formacions *punk* i *hardcore*, com els barcelonins Subterranean Kids que interpretaren en directe cançons dels Cockney Rejects com "Bad Man", "War on the Terraces", "The Power & The Glory" i "Teenage Fantasy".

²⁵⁵⁹ Grup d'Arrasate creat el 1982, posteriorment anomenat Panteón Negro, format per Chema al baix, Asis a la veu, Blanco a la guitarra i *Chupa* a la bateria.

²⁵⁶⁰ Conjunt gestat també al municipi d'Arrasate pel guitarrista Txetxu, el cantant *Palas*, el bateria *Pablito*, el baixista *USA* i el també guitarra Palomero.

²⁵⁶¹ "Fermín Muguruza", *Mundo Sonoro* (VI/1999).

²⁵⁶² "Gari. Familia Iskariote", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 27.

Respecte a l'ascendent de la música *Oi!* en els conjunts *punk* bascos a inicis dels anys vuitanta, Dieguillo, membre de la colla d'amics del grup Cicatriz i integrant del conjunt Quemando Ruedas, manifestà:

Ten en cuenta que la música *Oi!* fue una evolución del *punk*. En esa evolución entrábamos todos de alguna manera. Era como si la cosa seguiría creciendo, que no se quedaba ahí, se veía como una progresión y eso daba vida a toda la gente que estaba metida en esa historia. Aparte de que era positivo musicalmente [...] todo dios entraba; en ese momento entraba como una insulina. Entraba super suave. Había un inconformismo en la calle que era perfecto para esa música y esa situación.²⁵⁶³

A les formacions esmentades, el 1983 s'hi van sumar grups com els irundarres Vómito Social,²⁵⁶⁴ Autodefensa,²⁵⁶⁵ Tortura Sistemática o Malos Tratos, i el 1984 els Anti-Regimen. Aquesta etapa primerenca del *punk* al país Basc fou descrita pel crític Roge Blasco en els següents termes:

De la noche al día, por sorpresa y espanto de la tradicional cultura, aparecieron las chupas negras con pintadas antisociales, crecieron las crestas, y los festivales dentro de este estilo se montaron en cualquier esquina. Encima del escenario se descargaba toda la represión y violencia contenida, llovían latas, se escupía como la lluvia, se bailaba pogo desesperadamente, era el caos por el caos, muchas veces no se sabía donde estaba el espectáculo, arriba o abajo, cantaba el que quería, todos hacían gritos. Un pataleo gratuito, adolescente, sin orden ni concierto, anarquía a mil revoluciones hacia ningún sitio. Pura diversión que se transmitía de fin de semana en fin de semana, de boca en boca, de pueblo en pueblo.²⁵⁶⁶

Aquell 1984 resultaria prolífic a nivell discogràfic amb novetats com el primer Lp de La Polla Records, *Salve* (Oihuka, 1984), el Maxi Lp compartit de RIP i Eskorbuto, *Zona Especial Norte* (Spansuls Records, 1984) o els àlbums de debut de Zarama, *Indarrez* (Discos Suicidas, 1984), i Hertzainak amb l'homònim *Hertzainak* (Soñua, 1984). El *punk* es consolidaria definitivament al País Basc un any després,²⁵⁶⁷ el 1985, a recer de l'auge del RRB producte del suport que va rebre aquest per part d'Herri Batasuna i la cobertura mediàtica del diari *Egin*. El partit polític *abertzale* decidí explotar la popularitat del gènere entre el jovent organitzant un seguit de concerts sota el lema *Martxa eta Borroka* (marxa i lluita). Aquestes actuacions afavoriren l'expansió i promoció del *punk* arreu del País Basc.²⁵⁶⁸ Segons Miguel, baixista i cantant d'Anti-Regimen: "Fue la lanzadera para muchos grupos que tuvieron la oportunidad

²⁵⁶³ "Dieguillo", *Zarata*, n. 4 (2008), p. 13.

²⁵⁶⁴ A. Bocos, "Vómito. Circulando por su Laberinto singular", *El Tubo*, n. 67 (VII/1995). Vegeu també "Vómito Social", *Radical Alternativa*, n. 4, p. 12.

²⁵⁶⁵ Vegeu "Autodefensa", *Crisis*, n. 1, p. 19-20.

²⁵⁶⁶ R. Blasco, "Euskadi el síndrome del norte", *Rock de Lux*, n. 28 (III/1987), p. 46.

²⁵⁶⁷ Aquell any proliferaren les publicacions relacionades amb el gènere al País Basc. *Fanzines* com *¡A Formar!* (Barakaldo), *Resistencia Radikal* (Basauri), *Ke Se Vayan* (Sestao), *Goma 2* (Astrabudua), *Fanzine Lapo* (Bilbao), *Putrefacción* (Barakaldo), *Esto Se Acaba* (Santutxu) o *Última Generación* (Barakaldo) evidenciaren l'interès que generava el *punk* entre la joventut basca.

²⁵⁶⁸ Segons Alfonso Herrero, membre de diverses formacions musicals basques a inicis dels anys vuitanta: "En realidad el *punk* no empezó a ser más o menos popular hasta que llegó la campaña de *Martxa eta Borroka*, y grupos como La Polla Records se hicieron famosos y empezaron a llenar pabellones. Antes estaba mal visto por absolutamente todo el mundo: *hippies* fans del rock sinfónico y el folk, macarras, *abertzales*... básicamente por pura ignorancia. Luego un montón de gente se subió al carro. La verdad es que al principio había mucha gente a la que no le hacíamos ni un poquito de gracia", a À. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 294.

de tocar en conciertos multitudinarios y saltar a la fama y hacer una buena caja y la aprovecharon. HB también lo aprovechó”.²⁵⁶⁹

A Euskadi el *punk* suposà una alternativa real al sistema vertabrada al voltant dels *gaztetxes* i dels *fanzines*, grups musicals i ràdios lliures.²⁵⁷⁰ El 1985 s'ocuparen els primers espais, com el que albergà l'emissora Radio Paraíso a Pamplona,²⁵⁷¹ i es gestaren els anomenats centres socials que possibilitaren l'aparició d'un circuit alternatiu de música en directe dirigit als joves.

El *punk* basc, lluny del desànim del seu precedent anglès amb eslogans com *No Future*, representà una nova dimensió de la cançó protesta. Més enllà de les metàfores i els arranjaments poètics dels músics sotmesos a la censura durant la dictadura, els *punks* denunciaren la decepció que per la joventut va suposar el que percebien com una democràcia restringida i corrupta que els abocava a l'atur.²⁵⁷² Aquest gènere creà una cultura alternativa a l'oficial en que “las bandas grabaron en sellos independientes, se promocionaron básicamente a través de *fanzines* y revistas locales, así como por el suplemento juvenil del diario *Egin*, organizaban conciertos en *gaztetxes*”.²⁵⁷³

L'esgotament d'aquest binomi polític-musical identificat amb el RRB, que va viure el seu màxim esplendor entre els anys 1984 i 1988, fou evident durant els darrers anys d'aquella dècada. El músic Àngel Heras exposa quines foren les causes del seu esllanguiment:

La continua repetición de esquemas se hizo difícilmente justificable, los niveles de politización se dispararon hasta la extenuación y las formas se hundieron en lo previsible perdiendo cualquier atisbo de frescura y originalidad; lo que sobraba en arrojo, actitud y mala leche faltaba en imaginación y amplitud de miras para construir un sonido propio más allá de los cuatro manidos tópicos. No tardó en llegar el estancamiento generalizado.²⁵⁷⁴

EL PUNK A LA RESTA DE L'ESTAT

Si bé, inicialment, el gènere es concretà en les tres àrees que acabem d'esmentar, Barcelona, Madrid i el País Basc, aquest també va tenir presència en altres zones de l'Estat. Malgrat ser quantitativament menys rellevant, la presència del *punk* a ciutats com Saragossa, València, Granada, Valladolid o La Laguna (Canàries) també fou destacada. Aquesta importància recau en la transcendència de les formacions que es gestaren en aquestes localitats a inicis de la dècada dels vuitanta. A continuació repassem, breument i sense pretensions d'exhaustivitat, aquestes altres plasmacions del *punk* a la Península.

A la capital aragonesa el *punk* va arribar el 1978 de la mà de conjunts catalans com Basura, Mortimer, Rock'N'Roll Dämm i French Dogs. Tots quatre actuaren plegats, després d'un viatge en comú en autocar des de Barcelona, el 15 d'abril d'aquell any als baixos del Mercado Central de Saragossa davant una

²⁵⁶⁹ “Anti-Regimen”, *Punk-Rocker*, n. 4 (III/2005), p. 16.

²⁵⁷⁰ “El punk en España”, *Rock de Lux*, n. 27 (II/1987) s. p.

²⁵⁷¹ Ubicada a una casa deshabitada que va ser ocupada pel col·lectiu Katakak el març de 1985 a la capital navarresa.

²⁵⁷² J. M. Lechado, *La movida*, p. 249-250.

²⁵⁷³ El suplement a que es fa referència, anomenat *Bat, bi, hiru...* (Un, dos, tres...), començà a encartar-se amb el diari *Egin* el 1984 convertint-se en un referent ineludible del Rock Radical Basc. M. Muniesa, *Punk rock*, p. 158.

²⁵⁷⁴ À. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 318.

audiència nombrosa.²⁵⁷⁵ Era el primer cop que es realitzava un concert *punk* a la ciutat i l'expectació fou considerable com descriu la crònica de Matias Uribe publicada a l'*Heraldo de Aragón*:

Quizá la identidad de los grupos fuese lo de menos, porque musicalmente casi todos están cortados por el mismo patrón. Más interesante era comprobar el ambiente que había en Zaragoza alrededor del *punk* y como se aceptaba éste. Y por lo que vi y escuché el *punk* tuvo eco [...] el motivo de que allí se reuniese tanta gente se debió sobre todo a la sed musical en directo que hoy padecemos por aquí.²⁵⁷⁶

Així fou com la joventut aragonesa va conèixer el *punk* a finals dels anys setanta.²⁵⁷⁷ Aquesta prematuritat respecte a altres zones de l'Estat explica la concreció d'un conjunt de formacions a inicis de la dècada següent a Saragossa integrades pels primers *punks* locals. Grups com Cádaveres Aterciopelados (precedent de Cocadictos), Parásitos, Kilers, Vómito Social, Tigretones, Ainri, Espurreosos, Nasti Boys, Barra de Punk, Charleston y los Adrenalina Boys, Cloacas Callejeras²⁵⁷⁸ o IV Reich es convertiren en pioners del gènere i en els principals difusors del mateix a la regió juntament amb el *fanzine Radical Alternativa*, confeccionat per Santi Ric. A tot ells, posteriorment, es sumà una fornada de grups novells de tendència *hardcore* com Desorden Social,²⁵⁷⁹ ZZ Puaj, Desauciados,²⁵⁸⁰ Los Vabas o Acción Directa²⁵⁸¹ i el 1985 el conjunt Supervivientes del Holocausto.

Un dels factors que afavorí la consolidació i expansió del *punk* a la capital aragonesa fou l'actuació de grups del gènere, sovint procedents de Catalunya. Entre aquestes formacions cal fer esment dels barcelonins Decibelios, banda *punk/Oi!* que l'1 de setembre de 1983 compartí escenari amb els bascos RIP i Eskorbuto, a més dels conjunts locals IV Reich i Cocadictos.²⁵⁸² Un any després foren els també catalans Anti/Dogmatikss els que actuaren a la mateixa ciutat, el 30 de novembre, juntament amb els holandesos BGK i els grups locals IV Reich i Parásitos.

Pel que fa a l'àrea de Llevant, a inicis dels anys vuitanta la ciutat de València capitalitzà bona part del que es coneix com *Nueva Ola*, el moviment artístic i cultural que a Madrid es popularitzà sota el nom de *Movida*. Al País Valencià aquella dècada fou la de l'eclosió de la modernitat associada a la música pop-rock de conjunts com Glamour (els hereus *glam* dels precedents La Banda de Gaal), Betty Troupe o Vídeo entre d'altres. Com retrata l'editor Raül Serrador:

²⁵⁷⁵ Aquest mateix emplaçament acollí també aquell any, el diumenge 21 de maig, un concert del grup de Cornellà de Llobregat La Banda Traperera del Río que actuà juntament amb Peligro i Mortimer en el festival Rock Punk Por la Cara.

²⁵⁷⁶ M. Uribe, "El punk rock llegó a Zaragoza", *Heraldo de Aragón* (30/IV/1978) s. p.

²⁵⁷⁷ També foren rellevants en aquest sentit els desplaçaments d'alguns d'aquests *punks* pioners, com els membres del conjunt Cocadictos, a concerts com el que oferiren els Ramones al Velòdrom d'Anoeta de Sant Sebastià el 27 de setembre de 1980.

²⁵⁷⁸ Trio femení saragossà format per Pilar, José i Roxana d'efimera trajectòria que es va dissoldre per desavinences internes. Vegeu "Noticiero", *Particular Motors*, n. 2 i "Nacimientos, necrológicas y resucitaciones", *32 Imbéciles*, n. 2, s. p.

²⁵⁷⁹ Conjunt aragonès d'influències HxC creat el 1985 per Raúl Benito a la guitarra, Jesús a la bateria, Tere al baix i Pepe a la veu. "Desorden Social", *U & O*, n. 1, p. 14-15.

²⁵⁸⁰ Formació *hardcore* composta per Carmelo a la guitarra, Carlos a la bateria, Rafa a la veu i Javi al baix. Vegeu "Desauciados", *U & O*, n. 1, p. 12-13.

²⁵⁸¹ Banda *hardcore* formada el 1983 amb *Panzas* al baix, *Caspas* a la bateria, Salas a la veu i *Oros* a la guitarra. Vegeu "Acción Directa", *U & O*, n. 1, p. 10-11.

²⁵⁸² El 16 de juny de 1984 Decibelios encapçalà el cartell d'un concert antimilitarista celebrat al barri de San José de Saragossa. A banda d'ells, l'esdeveniment va comptar amb la participació de bandes com els bascos Vómito Social, els catalans Kangrena i Shit SA i els conjunts saragossans Cocadictos, IV Reich i la banda *rockabilly* Golden Zippers.

La capital veía cómo diferentes corrientes artísticas despertaban del letargo (o simplemente nacían), todas muy coloristas y vívidas ellas, las cuales ponían de relieve las ganas de pasárselo bien y de manifestarse, de comunicar y mostrar cosas. Con retraso llegaban las tendencias que habían sido frenadas por el filtro de la dictadura: los *punkies* irrumpían por las ciudades, los modernos nuevos románticos llenaban las [...] discotecas; la canción protesta y la nova cançó, ahora menos justificadas, dejaban paso a otras tesis y actitudes más despreocupadas y frívolas que, con la licencia de los más recalcitrantes, querían hacer olvidar, rápidamente y sin explicaciones, un pasado gris.²⁵⁸³

Enmig d'aquest marasme emergiren els primers *punks* locals. La seva aparició constatà el desig d'expressar-se i manifestar-se de la joventut. Amb els antecedents de conjunts com La Morgue, Juguetes de Precisión, Garage (Alacant),²⁵⁸⁴ Análisis de Orina, Absenta Rock, Killers, Guerrilla Sub,²⁵⁸⁵ Electrodomèstics (Xàtiva), Pililas da Metro (Bunyol) o els alacantins Doble Zero, que flirtejaren amb el *punk* en els seus inicis, ben aviat sorgiren els primers conjunts del gènere. Com descriu el músic Jorge Carod: "El *punk* llegó a las calles de Valencia, con cierta timidez, a finales de los 70 y principio de los 80. Pero fue, unos años más tarde, cuando se dejaron aparcados los atuendos neorrománticos a un lado, cuando el *punk* floreció de manera más intensa, acomodándose como una nueva forma de vida urbana".²⁵⁸⁶ Un dels joves que es van adscriure a l'estil, Xavier García, posteriorment membre del conjunt Interterror, rememora com va conèixer l'existència del *punk*:

Recuerdo que en los kioskos apareció un libro de fotografías de lo que estaba pasando en Londres. Lo compré y pegué las fotos en las paredes de mi habitación, aluciné mucho con las pintas de esa gente. Piensa que yo era un chiquito de provincias, jeso no lo había visto nunca! Luego, creo que en un programa de Tena llamado 'Popgrama' salió el vídeo de los SEX PISTOLS "God save the Queen" y pensé que eso era una caña. Y al mismo tiempo volvió un colega que había estado estudiando en Londres con el disco "Never Mind the Bollocks" de los PISTOLS como curiosidad, nos quería enseñar lo que estaba de moda en Londres. A él no le gustaba, decía que era una mierda y me lo quedé yo. Aluciné en colores. Ese disco cambió mi concepción de la música.²⁵⁸⁷

No només a València i la seva perifèria eixiren bandes *punk*, a ciutats com Alacant, al voltant del pub ZZ Rock,²⁵⁸⁸ es formaren conjunts com Coctel de Pus,²⁵⁸⁹ Vicios Modernos, que el 1982 s'escindiren donant lloc a bandes com Carne de Psiquiátrico i Morticia y los Decrépitos.²⁵⁹⁰ Mentre a poblacions properes com la localitat eldenca de Torrellano es creà el grup Urgente.

²⁵⁸³ R. Serrador (ed.), *Historia del rock en la Comunidad Valenciana. 50 años en la colonia mediterránea*, Avantpress, València, 2004, p. 153.

²⁵⁸⁴ Formació integrada per Àngel a la guitarra rítmica, Carlos a la veu, Basilio al baix i el bateria del grup China. Vegeu "Desde Alicante", *Sintonía cerebral*, n. 1, p. 34.

²⁵⁸⁵ Compartien local d'assaig amb Interterror, de fet un dels seus components el baixista Xavi *El enano infiltrado* García es va acabar incorporant a aquests darrers.

²⁵⁸⁶ R. Serrador (ed.), *Historia del rock en la Comunidad Valenciana*, p. 204.

²⁵⁸⁷ "Interterrör", *Voices*, n. 2 (VI/2002), p. 19.

²⁵⁸⁸ Local d'Alacant, on punxava música el membre de Carne de Psiquiátrico *Pescao*, que es convertí en el punt de reunió dels *punks* de la ciutat. Com explica un dels components d'aquest grup: "En esta ciudad, el *punk* lo hemos ido introduciendo por gente que más o menos tenía interés por él. Hay cantidad de paro y mucha gente que anda por ahí tirada, nos hemos juntado todos y nos reunimos en un bar (ZZ). Allí está formado como quien dice nuestro cuartel general. Pinchamos nuestra música y tal", a "Carne de Psiquiátrico", *Telepunken*, n. 0 (VI/1982), p. 4.

²⁵⁸⁹ Banda *punk* alacantina integrada pel guitarrista *Adrenalino*, Carlos al baix i un tercer component a la bateria. Vegeu "Desde Alicante", *Sintonía Cerebral*, n. 1, p. 34.

²⁵⁹⁰ Vegeu F. O. Paino, *Quiero ser santa*, p. 68.

Com en d'altres zones de l'Estat la difusió feta per determinats mitjans, com les emissores de ràdio i publicacions com *Star* o *Disco Exprés*, foren determinants per l'extensió del *punk*. Mitjançant les primeres alguns joves valencians descobriren l'existència del *punk*: "A partir de conocer a los Pistols (todo esto viéndolo desde el punto de vista de la guitarra, no como fan) conocía a los Clash, Ramones, Ramoncin, AC/DC en 1978 y dejé de escuchar rock sinfónico. Me despertó de alguna manera a verlo todo distinto, por supuesto los Pistols me cautivaron mucho, su sonido, psicológicamente en guitarra era como Sweet, y los baterías también. A raíz de conocer a la gente de Alicante en 1983, conocí más grupos (Cockney Rejects, UK Subs, Exploited, Cock Sparrer, Damned, etc) pero prefería un sonido de guitarras como Pistols, Sparrer o Rejects".²⁵⁹¹

Entre les primeres formacions llevantines del gènere trobem conjunts com KK For Yu, antecedent dels posteriors Còmplices.²⁵⁹² Com exposa José Alves, un dels seus components: "Entonces era la moda del tecno pop y todos tocaban con sus pedales *flangers* y sus aparatos. Era todo muy sofisticado y aburrido, mientras que nosotros éramos una banda sencilla de bajo, guitarra y batería. Ese contraste fue el que nos llevó a diferenciarnos del resto [...] ¿La palabra *punk*? Pues porque se asemejaba más a eso que a otra cosa, pero yo nunca me pinté el pelo de colores".²⁵⁹³

Altres formacions musicals d'aquest període foren Sade, Se Vende, Paranoicos o els afamats Interterror. Aquests darrers foren, sense cap mena de dubte, els que assoliren un major reconeixement a nivell estatal i local, convertint-se en un dels conjunts més significatius del panorama musical valencià.²⁵⁹⁴ El seu so contundent, genuïnament *punk*, i les seves lletres vindicatives que abordaven temes socials i antibel·licistes els convertiren en el màxim exponent del gènere a València. El grup esdevingué un referent per les generacions posteriors juntament amb La Resistencia, banda paral·lela a Interterror creada pel prolífic Xavier *El enano infiltrado* García quan aquest abandonà el conjunt.

La ciutat del Túria restava immersa, com hem esmentat, en plena efervescència pop. Malgrat això, existien espais com Planta Baja,²⁵⁹⁵ Gasolinera²⁵⁹⁶ o Pyjamarama²⁵⁹⁷ on els *punks* locals i els de poblacions properes com Gandía, Cullera i Tavernes de Valldigna es reunien per presenciar actuacions en directe i prolongar el seu lleure. Com explica el propi García:

En aquella época había muy pocas salas, menos que ahora. Estaba 'Planta Baja' que era un agujero, 'Gasolinera' era muy pequeña, un aforo de 60

²⁵⁹¹ Entrevista a PP Tan Solo, pioner del *punk* al País Valencià guitarrista del conjunt Sífilis (17/VI/2009).

²⁵⁹² Vegeu la nota sobre la seva dissolució publicada per J. Vitoria, "Valencia", *Rock de Lux*, n. 25 (XII/1986), p. 31.

²⁵⁹³ R. Serrador (ed.), *Historia del rock en la Comunidad Valenciana*, p. 206.

²⁵⁹⁴ R. Serrador (ed.), *Ibidem*, p. 212.

²⁵⁹⁵ Local situat al barri del Carme de la capital valenciana amb capacitat per 100 persones que va acollir les primeres actuacions en directe a inicis de la dècada dels vuitanta de les bandes associades a l'anomenada *Nueva Ola* valenciana.

²⁵⁹⁶ Establiment que fou enderrocat a finals dels anys noranta situat a la vora de riu Túria. Va acollir diverses actuacions de bandes *punk* locals i foranies programades pel prolífic Manuel *Manolo Rock* Aguilar. Per aprofundir en la trajectòria d'Aguilar vegeu l'autobiografia M. Aguilar, *Yo, M. Rock en la Valencia subterránea 1980-2000*, autoedició, València, 2002.

²⁵⁹⁷ Recinte de dimensions reduïdes proper a l'Estació del Nord, al barri del Convent de Jerusalem, que pren el seu nom del segon *single* del conjunt britànic *glam rock* Roxy Music aparegut el març de 1973. Al local, inaugurat a finals de 1981, es podia escoltar música *punk* i *new wave*. Els seus propietaris, Manolo Alcalá y Paquito Adelantado (que anteriorment regentaren el bar Teléfono), editaren el *fanzine Comida de Perros*. El 1986 Alcalá fou assassinat durant una atracament al local.

personas suponía sacar gente en camilla... la única en condiciones era el NCC. De vez en cuando se organizaban festivales, pero principalmente en los pueblos del alrededor.²⁵⁹⁸

A més d'aquestes sales i locals també fou cabdal en l'evolució del *punk* a València l'emissora Ràdio Klara Lliure [RKL], una de les primeres ràdios lliures de l'Estat²⁵⁹⁹ i la tasca de divulgació feta per *fanzines* com *Radio On*, *Masakre*, *No Control* o *Porcata Barata*. A meitat dels anys vuitanta sorgirien noves formacions vinculades al *punk*, com Revulsivos, Acción Directa,²⁶⁰⁰ NES, Generación 77 o Éxtasis i altres que ben aviat es sentiren atretes pel *hardcore* com Nocivo, Kaos, Regimiento Spansuls (Xàtiva), Alcoholicos Crónicos (Ontinyent), Ghetto (Vinaròs) o Maniática (Villena). Totes elles evidenciaren l'ascendent de l'estil al País Valencià. Aquest auge convergí amb l'eclosió d'un moviment d'agitació alternatiu paral·lel generat per les diverses assemblees gestades a l'època, des de l'antifeixista a l'antirepressiva passant per la que reivindicava el dret a l'ocupació.²⁶⁰¹

Paral·lelament, a Múrcia a inicis de la dècada dels vuitanta van aparèixer també formacions similars com Asesinos a Sueldo, Farmacia de Guardia, autors de temes com "Ella es demoledora" o "Cazadora de cuero",²⁶⁰² D-Mentes o els *after-punk* Unidad Psiquiátrica, Devotos i Jauton. Anys més tard, el 1986 prendria el relleu el conjunt de Cartagena Kante Pinrèlico, amb un estil a mig camí entre el *punk* i la música sinistre.

En aquella època, ciutats castellano-lleoneses com Valladolid o Burgos també tingueren la seva pròpia representació *punk*. A Pucela es formaren a inicis dels anys vuitanta conjunts com Disidentes i Analgésicos, dels quals el 1983 sorgí el grup sinistre Crónica Negra.²⁶⁰³ Aquell mateix any es va crear també a la ciutat del Pisuerga el conjunt Qloaqa Letal, localitat d'on eren originaris també els Primitivo, "que aunque musicalmente no eran muy buenos, en estética no se quedaban cortos a sus coetáneos ingleses, crestas, imperdibles..."²⁶⁰⁴ Posteriorment, el 1986, en plena eferescència del *hardcore* estatal es formaren els burgalesos Último Gobierno, pioners del gènere *d-beat* a Castella i Lleó, a més de bandes *punk rock* com Brutos Sekos de Lleó.

A Extremadura el *punk* no es concretà fins a meitats dels anys vuitanta amb formacions com els pioners A Palo Seko [APSK] de Cáceres, Askerosa Koinzidencia de Badajoz o els Ano Pzao del municipi cacereny de Jaraiz de la Vera. Anys abans, a inicis de la dècada, aparegueren a Astúries bandes com Ilegales, que entre 1980 i 1982 s'aproparen al *punk* fins evolucionar definitivament vers un so rocker allunyat de les estridències precedents. Com apunta Rafael Álvarez-Balbuena, autor de *No se salva nadie. Crónica del pop-rock en Asturias (1979-1990)*, en referència a grups com Madson i Metálicos, previs a la formació de Ilegales:

²⁵⁹⁸ "Interterrör", *Voices*, n. 2 (V/2002), p. 18.

²⁵⁹⁹ Ràdio llibertària autogestionada que emprava per emetir el dial 102,7 de la FM. Pel que fa als programes que atorgaren major cobertura al gènere cal destacar *Virus Subversivo*, *Desobediencia Sonora* i *Noticario Moderno*.

²⁶⁰⁰ Format per membres d'Análisis de Orina, com Carlos Carly García, i de Guerrilla Sub, com Fernando el Loco Navarro, a més de Mingo Hernández. Actuaren per darrer cop en directe a la sala La Jaula de Bilbao.

²⁶⁰¹ Els primers membres del col·lectiu *squater* valencià es reuniren inicialment a una antiga vivenda del municipi de Mislata. D'allà també sorgiren altres iniciatives vinculades a l'àmbit musical, com el conjunt Nocivo, que aprofitaren l'espai per poder assajar. Vegeu R. Serrador (ed.), *Historia del rock en la Comunidad Valenciana*, p. 226.

²⁶⁰² En una lletra que recorda al baixista dels Sex Pistols Sid Vicious: "Sid, Sid, Sid, voy a teñir mi pelo/ Te recordaré en mi cazadora de cuero".

²⁶⁰³ F. O. Paino, *Quiero ser santa*, p. 69.

²⁶⁰⁴ Comentari recollit al llibret que acompanya el Cd *Nunca, siempre* (Difusa, 2001) dels vallisoletans Qloaqa Letal.

Como mucho, se podían llamar *prepunk* cuando hacían versiones de los Stooges. Las pintas que se gastaban estaban cerca de la nueva ola, de hecho escuchar a The Police les cambió la vida para imprimir un aire pop a las melodías. Lo curioso es que cuando Madson desaparecen (primavera de 1981), Jorge decide dar un giro bestia al grupo, abandonar las canciones de ritmos extraños (tipo 3x4, típicos de los 70) y seis o siete acordes para volver a la energía del rock and roll primigenio y (ahora sí) el *punk*. Es cuando nacen Ilegales, un grupo de músicos curtidos que sabían tocar realmente, y que deciden olvidar virtuosismo excesivo para centrarse en los tres acordes y ritmos cuasicavernícolas [...] no son los primeros *punks* astures. Son un caso aparte, de rockeros de los 70 reciclados a los nuevos tiempos.²⁶⁰⁵

Tot i ser, a ben segur, el conjunt asturià relacionat amb el *punk* més afamat, Ilegales no foren els pioners del gènere al Principat. A les darreries de la dècada anterior, es formà a Oviedo el grup Ketama Tremm, veritables introductors de l'estil a Astúries.²⁶⁰⁶ De la seva dissolució emergiren dues formacions marcadament *punks*: Krisis Diarreika i Absorbentes Íntimos. Grups que compartiren protagonisme amb altres conjunts de l'època com Lagoness i Suybalén y Terlenka. Poc després es formaren altres grups com Crónicas Húmedas, Retrete Sin Fondo,²⁶⁰⁷ Almorana,²⁶⁰⁸ R.I.P.,²⁶⁰⁹ Laboratorios Méngüele, N.P.I. o Lascivos.

Siniestro Total, per la seva banda foren els pioners del gènere a Galícia. El conjunt vigués, que el 1984 ja es desvinculà del *punk*, fou una de les primeres formacions *punk* gallegues. Les seves lletres, plenes de sarcasme i humor, s'allunyaren de les composicions vindicatives propugnades per altres grups de l'Estat d'aquell mateix període: "Sus textos son muy divertidos, bastante groseros y totalmente irreverentes [...] el fenómeno Siniestro Total chocó verdaderamente a muchos. Los críticos se divertieron muchísimo con ellos y [...] les apoyaron, programando mucho sus temas".²⁶¹⁰ Els seus lligams amb diversos membres de l'anomenada *Movida* madrilenya afavoriren el 1986 l'intent d'exportar, infructuosament, per part de les institucions la mateixa a Galícia en el que s'anomenà la *Movida gallega*.²⁶¹¹ En aquest sentit, fins i tot, el cineasta Pedro Almodóvar comentà a Julián Hernández, component de Siniestro Total:²⁶¹² "El mundo se rige por un eje cultural formado por Madrid, Vigo y Nueva York".²⁶¹³ En aquell període Vigo albergava a prop d'una desena de bandes amb cert ascendent en la indústria fonogràfica estatal.²⁶¹⁴ A la segona meitat de la dècada dels vuitanta anys en aquesta ciutat existiren altres

²⁶⁰⁵ Correspondència amb l'autor (3/IV/2009).

²⁶⁰⁶ A finals dels anys setanta es formà a La Felguera el conjunt Pop2, un altre dels precursors del gènere a Astúries. Creat el 1977 fou una banda pop amb lletres irades que, fins i tot, va arribar a versionar als Sex Pistols. El 1984 passà a anomenar-se Métodos de Danza virant cap a un so *afterpunk*.

²⁶⁰⁷ Conjunt creat el 1984 a la localitat de Pola de Siero (Siero), propera a Gijón.

²⁶⁰⁸ Banda *punk* gestada a Oviedo el 1984.

²⁶⁰⁹ Formació *punk* sorgida a la població asturiana de Langreo, no confondre amb el conjunt homònim basc originari d'Arrasate.

²⁶¹⁰ Vegeu D. Silva, *El pop español*, p. 98.

²⁶¹¹ L'aleshores president de la Comunitat autònoma madrilenya, el socialista Joaquín Leguina, arribà a organitzar un viatge en tren, anomenat "La hermandad de las movidas", que traslladà a diversos dels protagonistes de la *Movida* capitalina fins a Vigo. Allà, l'alcalde Manuel Soto Ferreira, també socialista, a més de participar en la iniciativa impulsà el 1986 la campanya "Madrid se escribe con V de Vigo".

²⁶¹² Aquest conjunt fou pioner a l'hora de publicar un tema rock en llengua gallega. Malgrat precedents com Os Resentidos, grup de pop-rock liderat per Anton Reixa, Siniestro Total foren els primers en publicar una cançó de rock estrident en gallec. El tema en qüestió fou una versió de "Sunshine of Your Love" de Ray Davies que els viguesos titularen "Corta o pelo landrú", editada en el senzill *Diga que le debo* (Dro, 1987).

²⁶¹³ "Escena gallega", *Zona Norte Crew*, n. 2 (IV/2008), p. 7.

²⁶¹⁴ Alguns dels conjunts a que fem referència eren Golpes Bajos, Aerolíneas Federales, Semen Up o Los Cafres entre d'altres.

formacions *punk* com Triunfos Copas, Cancro de Mama, Kruce de Kables o Desvirgheitors, les quals no assoliren l'èxit dels precedents Siniestro Total, el qual transcendí els cercles *punk*. A Cangas do Morrazo, municipi situat a l'extrem sudoccidental de Pontevedra, es formà Os Raiados, un altre conjunt pioner del *punk* i el primer en cantar íntegrament en llengua gallega. De la mateixa localitat eren Kaos, grup *punk* creat a finals de la dècada dels vuitanta, posteriorment anomenat Soak. Altres bandes gallegues del moment foren MOL, Os Verjalludos i Radio Océano d'A Corunha, Bragas Sucias, Viuda Gómez e Hijos o el conjunt *punk/Oi!* d'Ourense Katarrak.²⁶¹⁵

Pel que respecte a Andalusia, a la seva capital trobem bandes *punk rock* pioneres com els sevillans Refugio o Los Canijos. A Granada sorgiren bandes com els pioners del gènere TNT i KGB, que evidenciaren l'ascendent de Joe Strummer en el *punk* estatal,²⁶¹⁶ amb unes lletres que “reflejaban preocupación por la situación mundial, la carrera armamentística, el ecologismo [...] así como sus aficiones literarias”.²⁶¹⁷ Posteriorment, a la província de Màlaga es formaren Slips & Sperma, autors de temes com “Actua”, “Genocidio”, “Iglesia y Miseria”, “Putrescencia” o “Destruye y Huye”,²⁶¹⁸ precedent de MG-15.

Més enllà de la Península, el *punk* també quallà a les Illes Canàries, on arribà a finals dels anys setanta mitjançant la difusió que feren les emissores de ràdio locals, que també donaren a conèixer els primers grups estatals del gènere, i les revistes musicals com *Vibraciones*. Al respecte, *La Zurda*, fundador d'Escorbuto Crónico (conjunt pioner del *punk* canari), descriu quines foren les principals influències del moment: “La Banda Trapera del Río. De hecho, siempre ha sido mi grupo favorito. Oí el tema “Cloaca” y “La Regla” por la radio y fue la hostia. Recuerdo que escuchar el “Never Mind the Bollocks” de los Pistols también fue una revolución, me sigue electrizando. También The Clash, The Jam... Eso era otra vez Rock and Roll de verdad”.²⁶¹⁹

El *punk* arrelà amb major ímpetu a La Laguna, una localitat propera a Santa Cruz de Tenerife, al voltant de bandes musicals com Escorbuto Crónico, Primera Línea, Asunto Familiar Grave, Anormales Totales,²⁶²⁰ Rebaño de Dios i Odio Callejero. Paradoxalment, malgrat la magnitud de ciutats com Las Palmas de Gran Canaria o Santa Cruz de Tenerife, fou al municipi de San Cristobal de La Laguna on germinà el pioner moviment *punk/skin* canari. Com testimonia *La Zurda*:

Todo el día estábamos haciendo putadas por ahí y jodiendo a la [policia] municipal. Era la zona donde paraba toda la maraña de la parte vieja, a fumar porros y a liarla. Ahí es donde acabamos conociéndonos todos. Siempre ha pasado una cosa, Santa Cruz es una ciudad con muchos más habitantes, pero tiene un rollo mucho más burgués, no hay tanta vidilla cultural. Piensa que en La Laguna estaba la universidad y siempre ha habido un rollo de ateneos, pintores, poetas... un ambiente más “artístico” y

²⁶¹⁵ Per aprofundir en l'emergència de l'anomenat Rock Bravú galleg amb el que es relacionà a la majoria de bandes *punk* de l'època vegeu R. G. Valerio, “Crónica dunha historia esquecida”, *Kalaikia*, n. 15 (XII/2007), p. 12-13.

²⁶¹⁶ Com evidència el tema “Spanish Bombs” que The Clash dedicà a la figura del poeta Federico García Lorca, compost per Strummer després de la seva primera visita a la ciutat andalusa el 1984. De fet Strummer, fins i tot, es va comprar una casa al barri d'Albaicín (Granada) i va produir el disc del conjunt local 091, format per ex membres de TNT.

²⁶¹⁷ V. López, “Punk y Nueva Ola en España. Me miro en el espejo y soy mayor”, *Go Magazine* (IX/2006), p. 41.

²⁶¹⁸ Reproduïm a continuació un fragment d'aquest tema que reflexa el tipus de lletres d'aquest conjunt: “Estamos condenados a la autodestrucción/ no malgastes tus fuerzas/ no busques soluciones/ es inevitable/ ni jodas ya al sistema/ el sistema ya está eliminado/ Destruye y huye”.

²⁶¹⁹ Fragment d'una entrevista a *La Zurda* extreta del web “Radikalkanarias”: <http://radikalkanarias.blogspot.com/> (consultat el 18/01/2008).

²⁶²⁰ Sobre els tres darrers vegeu la referència a “Escorbuto Crónico”, *Ausencia de Escarabajos*, n. 1 (1984), p. 9.

políticamente más radical. Eso hizo más propicia la aparición de *punks* y *skins*, los primeros de Canarias.

Precisament en aquesta localitat situada al Vall d'Aguere va aparèixer el 1981 un dels primers *fanzines punk* canaris anomenat *Cirrosis*, editat pels components del grup Guerrilla Urbana, mentre altres procedents de Conemrad publicaren un altra capçalera titulada *B.O.E.*

Durant els primers anys de la dècada dels vuitanta, els de l'esclat del gènere a les illes, aparegueren formacions *punk* també a Santa Cruz de Tenerife (Família Real o el posterior conjunt femení Chute de Esperma) i a Gran Canaria (Perros Urbanos, Sub-residuos i Hemorragia Social) on es configurà un reduït nucli *punk/skin* autòcton.

La dissolució d'Escorbuto Crónico, ocorreguda a meitats d'aquella dècada, provocà l'aparició de dues noves formacions integrades pels seus membres: Guerrilla Urbana i Conemrad. Aquests darrers s'erigiren, com veurem més endavant, en el referent principal del *punk/Oi!* canari de l'època. Altres conjunts que restaren més inèdits i combinaren *punk* i música *Oi!* foren Odio Callejero, Acción Directa o Tiro en la Nuca, tots tres de Tenerife.

ELS PRIMERS REFERENTS OI! AUTÒCTONS

Paral·lelament, la música *Oi!* s'havia començat a difondre més enllà de les Illes Britàniques, assolint una audiència considerable a països com Alemanya, França, Itàlia, Bèlgica, Holanda i l'Estat Espanyol. De resultes d'això, a banda de les formacions musicals pioneres d'*Oi!* més conegudes a l'Estat, com Decibelios –definites aleshores pels seus propis seguidors com “l'ímpetu directe, l'agressiu, rebel i putrefacte esperit del rock, enfocat a un nou moviment urbà i de carrer: l'*Oi!*”²⁶²¹– o els posteriors Skatalà, començaren a formar-se conjunts que barrejaren sonoritats properes al *punk* i l'*ska*, quelcom usual en aquella època i ritmes més extrems, assolint un so similar al que a Europa es reconeixia com a *Oi! music*.²⁶²² Com explica el guitarrista Manel Domènech:

Escoltàvem Cockney Rejects, Sham 69, 4 Skins, Last Resort... Allò era diferent al *punk*, va introduir la melodia, tenia una cadència que m'agradava... la música *Oi!* era una desacceleració del *punk*, com el *reggae* ho havia estat de l'*ska* en el seu moment.²⁶²³

Entre aquests grups destacaren formacions, sovint efímeres i poc rellevants, com els barcelonins Fimosis (precursors dels Santa Alianza) i Puril Oi! o els colomencs Olor Insoportable. Aquests darrers foren el precedent de bandes com Los Kokos i Gamba y sus Viziosas. Ambdós conjunts esdevingueren l'embrió dels posteriors Pisando Fuerte, autors de l'himne generacional © “Tios Oi!”.²⁶²⁴ Nascuts al voltant del nucli *punk/skin* anomenat

²⁶²¹ “Paletas al poder”, *Oi! Fanzine*, n. 0 (IV/1981), p. 14.

²⁶²² La influència d'aquests conjunts britànics fou cabdal en l'eclosió del *punk* i la música *Oi!* a l'Estat. Exerciren d'introduïdors i foren els referents a emular per les bandes novells autòctones, els membres de les quals escoltaven grups com “*Sham 69, Cockney Rejects, Stiff Little Fingers, 4 skins, Toy Dolls*”. Vegeu “Entrevista a Pisando Fuerte”, *Egin* (1986) s. p.

²⁶²³ Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (3/III/2009).

²⁶²⁴ Cançó que va esdevenir cèlebre entre els primers *skins* estatals i on el grup resumia els neguits vitals d'aquelles primeres generacions *skinheads*: “Tienen la sangre encendida/ son los tios Oi!/ llena de rulas y alcohol/ son los tios Oi!/ son gente de muchos curros/ son los tios Oi!/ borracheras y diversión/ Oi Oi Oi!/ siempre van armando bulla/ Oi Oi Oi!/ odian la comercialización/ Oi Oi Oi/ *punks* y *skins* ya se han unido/ Oi Oi Oi/ en un movimiento arrasador/ son gente

Komitè Oi! Santa Koloma [K.OI.SK], d'on també sorgiren altres iniciatives com el popular local del Partido de la Gente del Bar [PGB],²⁶²⁵ posteriorment anomenat Bluebeat Bar, situat als baixos del número 70 del carrer Bruc, “donde convivíamos gente diversa, de diferentes tribus, aunque mayoría de *skins* [...] había más interés en remarcar el espíritu de lucha que nos unía –gente obrera, puteada, bebedores de cerveza y anti-todo– que en buscar las diferencias de cada tribu”.²⁶²⁶ Com descriu un dels assidus de l'establiment: “Un local de pequeñas dimensiones decorado por Raúl, el del *Gat Rude*, Azagra y *Charlie Brown*, un billar, un sótano para ensallar [sic], unas puertas tapadas con unas telas que figuraban una Harrington, una barra y un loro donde sonaba *ska*, *reggae*, *soul* y *oi!* daba cobijo a una peña de *skins*, *scooteristas*, *mods*, *punks* y chicos de la calle”.²⁶²⁷ Altres projectes que tenien relació amb el K.OI.SK foren els còmics del dibuixant Carlos Azagra.²⁶²⁸

En aquella mateixa època es formaren conjunts com els bascos La Familia Iskariote, Los 4 Bardulos, Ximaurra, Brigadas del Norte, Puñetazo, Pikutara, Baldin Bada, V Asamblea, Korroskada, Virus de Rebelión, Auskalo i Naste Borraste de Bilbao. Bandes formades per joves que conegueren l'existència de la música *Oi!* a partir d'articles publicats a *fanzines* com el donostiarra *Destruye!!!* i l'arribada de discs de Gran Bretanya. Com recorda un dels seus integrants:

Al principio era, más que nada, conseguir algún disco que traía alguien de Londres y aquello lo grababa medio pueblo [...] Aquí no se editaba esa música. Recuerdo que mi prima nos trajo un disco de Exploited y otro de Discharge en la maleta; vinieron todo doblados y de esos discos se sacaron mogollón de copias para todo el mundo.²⁶²⁹

Entre els pioners del gènere arreu de l'Estat trobem també als canaris Odio Callejero²⁶³⁰ i els controvertits Conemrad, a més dels valencians Interterror, Generación 77 i NES o els barcelonins Quatre Barres, grup format

muy luchadora/ son los tios Oi/ no los vais a detener/ son los tios Oi/ un grito como estandarte/ son los tios Oi/ rompen moldes del poder/ son los tios Oi/ Oi Oi Oi/ gritos, fútbol y cerveza/ Oi Oi Oi/ sexo y provocación/ no creen en ningún futuro/ Oi Oi Oi/ son la anti generación”.

²⁶²⁵ Segons un dels seus membres “el PGB está compuesto no sólo por tribus urbanas, que es un término que nosotros consideramos impopular y discriminatorio. Aquí hay *heavies*, *punkies*, *rockers*, *mods*, modernos, *skins*, anarquistas, comerciantes y gente de profesiones liberales”, a A. Sánchez, “Un paraguas para el desencanto”, *El Periódico* (13/III/1988) s. p. El dibuixant Carlos Azagra apunta com va ser la campanya anti-OTAN la que va motivar que “muchas gente sin partido, o mejor dicho, gente anti-partidos, que no apolítica, que es diferente” participés en la gestació del PGB, a V. Tarta, “Entrevista Carlos Azagra”, *L'Ona Sindical* (VII/1992) s. p.

²⁶²⁶ “Skinfax. 8 faxeados opinan skins”, *Ajoblanco* (III/1992), p. 74.

²⁶²⁷ “La cosa nostra catalana”, *Shanty Town*, n. 1 (1992), p. 14.

²⁶²⁸ Juan Carlos Azagra García, il·lustrador nascut a Morón de la Frontera (Sevilla) el 18 de setembre de 1957, després del seu pas per Saragossa va arribar el 1975 a Barcelona on va cursar estudis de Belles Arts. En aquella època va col·laborar amb revistes com *Cierzo*, *Andalán* i *El Pollo Urbano*. El 1980 es va traslladar a Santa Coloma de Gramanet, dibuixant per *Diario de Barcelona*, *Makoki* o *Liberación* entre d'altres, fins que el 1984 va passar a publicar a les pàgines del setmanari *El Jueves*. El 10 d'octubre d'aquell any s'inicià la publicació de les peripècies de Pedro Pico i Pico Vena (un *punk* i un *skin*), la seva creació més popular inspirada en el cantant i el bateria del grup Olor Insoportable. S'editaren 10 àlbums sobre les aventures d'aquests personatges de còmic. Azagra, a més a més, publicà dos volums que recopilaven dibuixos seus: *Antología del panfletismo ilustrado* i *Estampas urbanas*, editats per Virus els anys 1993 i 1991 respectivament. Altres treballs seus foren el recull *A la barra* (1992), publicat dins la col·lecció “mini pendones del humor” del setmanari *El Jueves*. Com ell mateix va afirmar en una entrevista al voltant de l'origen de Pedro Pico i Pico Vena, un dels pocs referents mediàtics i artístics dels *skinheads* a la dècada dels vuitanta juntament amb les aproximacions fetes per Miguel Ángel Gallardo i Juan Mediavilla: “Eran el cantante y el batería de Olor Insoportable, el grupo que ensayaba en el bar 81, de debajo de casa. Ellos se hacían llamar así. Yo les pedí permiso para utilizar sus nombres y se pusieron muy contentos”, a *Rojo y Negro*, extret del web <http://www.lisergia.net/> (consultat el 18/XII/2006). Per aprofundir en la biografia d'aquest dibuixant vegeu R. Aymerich, “Sang, suor i cerveses”, *El Temps*, n. 164 (10/08/1987), p. 36-37; “Azagra”, *Casual*, n. 5 (III/1997), p. 22-28 i “Carlos Azagra”, *Paliza o Bordillo*, n. 1 (2000), p. 27-28.

²⁶²⁹ “Julius. Brigadas del Norte. Ipar Haizea”, *Zarata*, n. 4 (2008), p. 47.

²⁶³⁰ On tocava la bateria Jordi, posterior cantant de Conemrad, després de la dissolució d'Escorbuto Crónico. També integraren la banda, entre d'altres, el cantant *El Burro*.

per futurs integrants d'Skatalà juntament amb David *Fucker*, anys després bateria dels conjunts Xent del Barri i Entre Vàndals. Una generació per la qual aquella revitalització del *punk* en clau *skin* tenia un significat determinat:

¿Que es el *Oi!*? Si te gusta la calle, la cerveza, el bar, gritar en la calle, armar bronca... eres *Oi!* Si te gusta la música con fuerza paranoica y a todo volumen, que te haga saltar y gritar, y que no le guste ni a la nena moderna, ni al nene tecno... eres *Oi!* Si te gusta escupir a los babosos, mearte en el metro, ponerte hasta vomitar y botar después hasta que se ponga el sol, eres *Oi!* Si te fastidia la política, los políticos, las bombas nucleares, los pacifistas masocas, los reyes, los curas, los militares, la pasma y los cabezas pensantes, eres *Oi!* Los *Oi!* somos gent de la calle, del barrio, del suburbio, los que se tienen que buscar la vida día a día para sobrevivir en las junglas de asfalto de las ciudades para conseguir cuatro duros suficientes para ponerse bien con los colegas y poder ir pasando de todo entre tanta mierda. En este mundo tan macabro que nos ha tocado vivir, donde morir es más fácil que vivir, te has de reir de todo y buscar donde la basca, la música, la cerveza y la diversión sean lo principal. Contra todo y contra todos *Oi! Oi! Oi!*²⁶³¹

La música *Oi!* s'erigí en sinònim de genuïnitat musical per la generació *punk/skin* d'inicis dels anys vuitanta, com explicita un testimoni de l'època: "El *Oi!* para mí era el *punk* llevado a un extremo mucho más violento, mucho más callejero y pendenciero".²⁶³² Com reafirma un membre de Kortatu: "El *Oi!* es la unión de *punks* y *skins*, se entiende eso, no se. Pues no es más que un grito de guerra, yo lo empleo como eso".²⁶³³

LA DÈCADA DELS NORANTA, LES NOVES GENERACIONS

A inicis dels anys vuitanta la música *Oi!* estatal restava a les beceroles, com descriu el responsable del programa musical de Ràdio Gramanet "Al otro lado del espejo" en una entrevista publicada a *Oi! Fanzine*: "La música *Oi!* cada vez tiene más adictos, dejan el *punk* y se van al *Oi!*, quizás por ser más auténticos, o más radicales".²⁶³⁴ Paradoxalment, l'augment numèric de les bandes *skins* no va suposar un increment del nombre de formacions musicals. Durant la segona meitat dels anys vuitanta bona part dels conjunts pioners van restar inactius i no van sorgir noves propostes fins a les darreries de la dècada, a excepció de grups com els eivissencs Batallón de Castigo, els segovians Frenopático Rural, els madrilenys Brigadas Mecánicas o el grup Vaffanculo de Guadalajara.

A aquella primera generació de bandes s'hi sumaren formacions catalanes com Frontpilsen, uns joveníssims Komando Moriles, els desconeguts Desperdicis Clínicos de Martorell, els graciencs Cosa Nostra o, més tardanament, el conjunt basc Zakarrak (originari d'Arrasate, ciutat que esdevindria anys després la veritable pedrera del gènere al País Basc),²⁶³⁵ els també bascos Ipar Haizea i la banda vallesana © Remences.

²⁶³¹ Manifest publicat a *Oi! Fanzine*, n. 0 (IV/1981), p. 3.

²⁶³² R. Serrador (ed.), *Historia del rock en la Comunidad Valenciana*, p. 219. En la mateixa línia s'expressen els components del conjunt basc Cirrosis en una entrevista quan responen que la música *Oi!* és *punk*, vegeu "Cirrosis", *NDF*, n. 1 (X/1983), p. 5.

²⁶³³ "Kortatu", *Única Alternativa*, n. 5, p. 17.

²⁶³⁴ "Sta. Koloma radio", *Oi! Fanzine*, n. 0 (IV/1981), p. 9.

²⁶³⁵ Conjunt que, segons un dels editors del *fanzine* bilbaí *Dr. Skinhead*, "mantuvo vivo el espíritu *Oi!* y *skin*", a entrevista a *Eneko*, sobrenom d'un *skin* basc responsable de l'edició del *fanzine* bilbaí *Dr. Skinhead* (21/VI/2007).

Des de mitjans dels anys noranta l'àmbit de la música *Oi!* a Barcelona s'incrementà progressivament. Anteriorment, però, es produí un fet cabdal en l'extensió posterior del gènere, l'actuació dels britànics Red Alert a la ciutat.²⁶³⁶ La seva fou la primera actuació d'una banda *Oi!* internacional que es celebrà a Barcelona d'ençà l'actuació d'Angelic Upstarts el 1985 a la sala 666 i de concerts puntuals de bandes *punks* properes a aquest estil, com Peter & The Test Tube Babies. No va ser fins la segona meitat dels anys noranta quan, gràcies a la feina de petits segells independents com Plastic Disc²⁶³⁷ i a les primeres actuacions de grups britànics punters dels anys vuitanta, com l'esmentada de Red Alert el 1992 a Barcelona o la de The Business el 25 de maig de 1996 a la localitat basca d'Alonsotegi juntament amb Iskanbila;²⁶³⁸ l'escena musical *skin* va rebre una nova embranzida amb conjunts com els gallecs Ruin Bois, Keltoi!, Skacha, Disturbio 77, Opción 0 i Boina, els catalans Suburban Rebels, Pilseners, Opció K-95 i Entre Vándals, els madrilenys The Highlanders, a més dels bascos Iskanbila i Lager 33.

Després de l'eclosió el 1995 d'aquest darrer trio de bandes barcelonines esmentades, aparegueren nous conjunts que permeteren la consolidació d'una escena pròpia a la zona. Un dels esdeveniments que ho confirmaren fou la celebració el 21 d'abril de 2001 del *1er Oi! Meeting Sant Jordi*, que coorganitzaren els *fanzines* locals *Boots & Barrel* i *Acaso No Recuerdas*.²⁶³⁹ L'acte comptà amb la participació d'aquests tres grups que actuaren a la sala La Bàscula²⁶⁴⁰ davant un nombrós públic. Algunes de les publicacions barcelonines aparegudes durant aquest període foren *Skinhead Rides Again*²⁶⁴¹ i *Unite & Win* a més dels esmentats *Acaso No Recuerdas* i *Boots & Barrel*.

Aquells anys es caracteritzaren pel posicionament polític de la majoria de grups musicals, un fet fins aleshores pràcticament inèdit a l'Estat espanyol, producte de la pressió social i les accions al carrer dels caps rapats neonazis, que van motivar les filiacions i adhesions dels nous conjunts vers determinats idearis propers als respectius nacionalismes radicals perifèrics, amb l'excepció

²⁶³⁶ El 12 de juny de 1992 la banda de Sunderland actuà al Puerto Hurraco Sister's Bar, situat al número 76 del carrer Taulat del barri de Poblenou, juntament amb els bascos Zakarrak. En anys posteriors les visites de bandes *Oi!* internacionals foren més freqüents, fins i tot els mateixos Red Alert tornaren a actuar a Barcelona diverses vegades, com la nit del 5 de gener de 1994 al Bar Akelarre, ubicat als números 11-13 del carrer Lutxana del Poblenou, compartint escenari amb els barcelonins Xent del Barri. Vegeu una crònica del mateix a "Red Alert", *On The Streets Again*, n. 1 (1994), p. 25-27.

²⁶³⁷ Discogràfica barcelonina creada el 1996 per Jordi Perico Ramirez, cofundador anys abans del segell Capità Swing, redactor del *fanzine FBI* i editor també des d'octubre de 1991 del *fanzine Street R'N'R* (primer *Oi! zine* català que a partir d'agost de 1994 es convertí en un full informatiu que s'edità per separat en català i castellà). Va ser el gran referent a nivell discogràfic de l'escena *ska* i *Oi!* estatal gràcies a produccions que van potenciar els grups peninsulars. Dins del seu fons de catàleg s'hi trobaven les primeres maquetes de grups *punk/Oi!* com Ruin Bois, Suburban Rebels, Pilseners, Skacha o Disturbio 77 i discs compactes de formacions *ska* com els vigatans Amusic Skazz Band, els madrilenys Malarians, els valencians Skaks o els tarragonins Els Penjats entre d'altres.

²⁶³⁸ A més dels concerts de clàssics del *punk* com UK Subs, en directe a la sala KGB de Barcelona el 4 de març de 1992, o el festival "El espíritu del 77", que el 30 de maig de 1992 va congrega a la sala Zeleste de Barcelona a les bandes The Exploited, 999 i The Lurkers. Anys abans la capital catalana ja havia acollit a altres grups com GBH o Toy Dolls, sense comptar amb les actuacions dels Cockney Rejects el 9 i 10 d'octubre de 1987 a la sala Txibisto de Bergara i la sala Sendero d'Arnedo (La Rioja) respectivament, a més d'una tercera a Pamplona. Precisament un d'aquests concerts, el segon, va ser editat anys més tard en format Lp sota el títol *Greatest Hits Vol. IV* per SHARP-Rioja.

²⁶³⁹ El segell Joker Records, dirigit per Didak l'editor del *fanzine Acaso No Recuerdas*, enregistrà el concert en vídeo per posteriorment explotar-lo comercialment. Les desavinences entre els organitzadors provocaren però que el mateix restes inèdit.

²⁶⁴⁰ Espai musical situat al número 128 del carrer del Foc al barri de la Zona Franca (districte Sants-Montjuïc). El local acollí posteriorment altres concerts i festivals de bandes similars esdevenint un dels centres neuràlgics de l'escena *punk rock* a la capital catalana.

²⁶⁴¹ Capçalera barcelonina que publicà el seu primer número el 1996.

de Ruin Bois, que va mantenir una postura equidistant vers qualsevol extremisme polític.²⁶⁴²

La fractura de l'autoanomenat "moviment *skin*" en dos blocs políticament antagònics va coincidir a l'Estat amb l'eclosió de la música *Oi!*, provocant, com acabem d'esmentar, que les formacions es veiessin en la tesitura d'alinear-se amb un bàndol o l'altre. Durant aquest període sorgiren bandes com Sector 69 i Oi! The Arrase a les Illes Balears (a Ferreries i Ciutat de Mallorca respectivament), Abriendo Cabezas al País Valencià, Asalto 54 a Saragossa, els madrilenys Non Servium, Steelcap, Guerrilla Oi! i Kaos Urbano, els valencians Social Combat o els bascos Des-Kontrol²⁶⁴³ que van generar una creixent producció fonogràfica.²⁶⁴⁴

D'aleshores ençà música i política van anar plegades, tot i l'existència de grups com els valencians Last Warning, Alta Tensión i, posteriorment, Riot Squad o els barcelonins Último Asalto, que es van mantenir al marge d'aquesta mena de disputes. Els anys noranta van ser la dècada en que l'anomenada escena *Oi!* va constatar un allau de propostes musicals i alhora els anys en que va ampliar la seva audiència potencial.

A Catalunya, per exemple, en nuclis urbans del cinturó industrial de Barcelona com Sant Boi de Llobregat, Rubí, Barberà del Vallès, Molins de Rei o Mollet del Vallès es crearen bandes com Cirrois, precedent de formacions com Àrea de Combate i Acero Condal de Sant Boi de Llobregat, els vendrellencs James Band & the Radical Vespa (que combinaven sons més extrems amb versions de clàssics jamaicans), Gazapos²⁶⁴⁵ de Barberà del Vallès o els barcelonins Urban Soldiers, Hooligan Army i Crit de Lluita, la majoria de les quals d'efímera trajectòria. A finals de la dècada s'hi van sumar nous grups com els sabadellencs Malas Cartas i Desperta Ferro, Street Bastards de Manresa, Red Banner de Molins de Rei, 77 Puñaladas d'El Masnou, Side Whiskers d'Esplugues de Llobregat, Ajuste de Cuentas de Tarragona, Borraxos Subversius, 14 Agujeros,²⁶⁴⁶ Bulldozer²⁶⁴⁷ i 45 Revolutions de Barcelona. A partir de l'any 2000 van irrompre noves formacions com els valencians Glory Boys i Shaved Dogs²⁶⁴⁸ o els catalans Skin Spirit.

Mentrestant al País Basc es van donar a conèixer formacions com Hell Beer Boys de Beasain,²⁶⁴⁹ Johnny Gerriwelt & The Fucking Bastards, Oi! Kobras²⁶⁵⁰ i Suspenders de Bilbao i Ostiada Oi! d'Elgeta, als que més tard van seguir conjunts com Special Crew, Ardi Galduak, Arkada Social, Emboskada,

²⁶⁴² Aquesta actitud els va reportar les crítiques dels *skins* d'extrema esquerra que van considerar el seu posicionament massa condescendent vers els caps rapats neonazis. La banda sempre es va definir com "apolítica", convertint-se en una de les primeres en prendre aquesta denominació a la dècada dels noranta a l'Estat. La controvèrsia al seu voltant va anar en augment després de la publicació del seu únic disc *Sempre en Galiza* (Pure Impact, 1996) a mans del segell belga Pure Impact, discogràfica que també distribuïa discs de grups de música RAC. Paradoxalment, mentre els neonazis els consideraven un grup *separatista*, atès el seu nacionalisme, determinats *redskins* els titllaven de nazis per la seva postura i els seus tractes amb el segell belga propietat de Peter Swillen. Vegeu *Inquisición*, n. 3 (VI/1997), p. 18-19.

²⁶⁴³ Per aprofundir en la trajectòria d'aquest grup d'Arrasate gestat el 1996 vegeu "Des-Kontrol", *Dahle*, n. 7 (2005), p. 31-32 i "Des-Kontrol", *Busca y Destruye*, n. 3 (VI/2002), p. 10.

²⁶⁴⁴ Vegeu entre d'altres Last Warning, *Voll Damm Boys* Cd (Bronco Bullfrog, 1998) i *Sintiendo el odio* Cd (Bronco Bullfrog, 2000); Oi! The Arrase, *Anarkoi* Cd (Bronco Bullfrog, 1998); Sector 69, *La nit dels upstarts* Cd-rom (Autoproduït, 1997); Des-Kontrol, *Des-Kontrol* Cd (Bronco Bullfrog, 1999) i *Behin eta berriz* Cd (Potencial hardcore, 2002); Alta Tensión, *Volverán los buenos tiempos* Cd (Bronco Bullfrog, 1998), *La Historia Continúa* Cd (Bronco Bullfrog, 1999) i *De vuelta al 77...* (Bronco Bullfrog, 2001) i Abriendo Cabezas, *La capacidad de pensar* Cd-rom (Autoproduït).

²⁶⁴⁵ Vegeu "Entrevista a Gazapos", *Street Kids*, n. 18 (1999), p. 29-30.

²⁶⁴⁶ "Catorce Agujeros", *Unite & Win*, n. 3 (2004), p. 32-36.

²⁶⁴⁷ "Bulldozer", *Smart & Violent*, n. 6 (2005), p. 42-44.

²⁶⁴⁸ "Shaved Dogs", *Facing the Truth*, n. 3 (2008), p. 24-26.

²⁶⁴⁹ Vegeu l'entrevista "Hell Beer Boys", *True Force Zine*, n. 4 (VII/2005), p. 36-37.

²⁶⁵⁰ "Oi! Kobras", *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 67-68.

Zartako, Never Surrender, Mossin Nagant,²⁶⁵¹ Orreaga 778,²⁶⁵² Jódete i Agressive Combat, tots ells d'Arrasate, Doubling Boys de Bergara²⁶⁵³ i Kalekumeak d'Añorga. A altres zones de l'Estat van formar-se conjunts com els asturians Oi! N'Ast, que recolliren el testimoni dels precedents Orgullo Obrero, Zalgarriana de Guadalajara, els madrilenys Walking Blade i els andalusos Sherry Soldiers. Pel que respecte a les Illes Canàries, a la dècada dels noranta es donaren a conèixer bandes *punk*, com A.S.C.O (Asquerosa Sociedad Capitalista Opresora) del nord de Tenerife. Posteriorment es crearen altres grups com els madrilenys The Rejects²⁶⁵⁴ i Heitaroi,²⁶⁵⁵ als quals el 2005 s'afegí el conjunt Oi! Se Arma, que esdevingueren els màxims representants de l'anomenada escena musical *skin* canària.

Aquesta expansió del gènere no es pot comprendre sense tenir present l'evolució, en paral·lel, del negoci discogràfic i de marxandatge que va aflorar al voltant d'aquestes bandes. A partir de la segona meitat de la dècada dels noranta es van començar a crear una multitud de petits segells discogràfics independents que van donar sortida a les produccions estatals que no trobaven eixida en les grans empreses del sector. Així fou com es fundaren discogràfiques com les barcelonines Joker i Fúria records, Apalanqued records (vinculada al *fanzine* gironí Camden Town), Radikal 1977, Action!²⁶⁵⁶ o True Force records a Madrid i Class Pride a Santander que van facilitar als grups novells poder editar i difondre els seus treballs, complementant la feina de cases fonogràfiques més veteranes com la vallecana Potencial Hardcore, l'eivissenca Bronco Bullfrog o les ja desaparegudes Capità Swing i Plastic Disc. Anys més tard, noms com Guns of Brixton, Periferia Oi! records, Puzkarra records,²⁶⁵⁷ Red Star 73, Mai Morirem records o Working Class records, hereva de WC records, van sumar-se a la tasca d'aquests pioners editant els discs de les bandes més novells.

En definitiva, la importació del *punk* a l'Estat assentà les bases que afavoriren l'eclosió de l'anomenada música *Oi!*, que esdevingué d'ençà la seva concreció en un dels referents musicals de l'estil *skinhead*.

²⁶⁵¹ "Mossin Nagant", *Odolkids*, n. 2 (2008), p. 44-48.

²⁶⁵² "Orreaga 778 Izorraturik Baina... Bizirik!", *Odolkids*, n. 2 (2008), p. 3-9 i "Orreaga 778", *Destruye!!!*, n. 17 (XI/2007), p. 13-18.

²⁶⁵³ "Doubling Boys", *Zona Norte Crew*, n. 2 (IV/2008), p. 17-20.

²⁶⁵⁴ "The Rejects", *Zona Norte Crew*, n.2 (IV/2008), p. 76-79 i "Madrid Punk Rock Rejects", *Smart & Violent*, n. 7 (2005), p. 56-58.

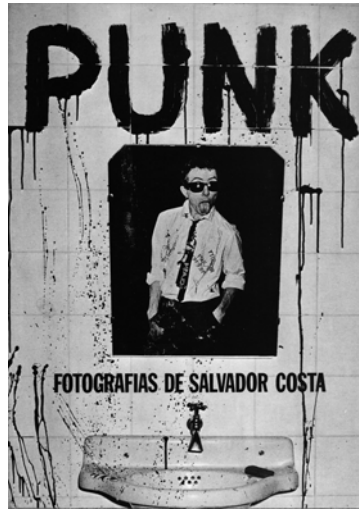
²⁶⁵⁵ "Heitaroi", *Official Hooligan*, n. 1 (2005), p. 6-9.

²⁶⁵⁶ Segell paral·lel creat per Toni Face, responsable de la discogràfica madrilenya Liquidator, per donar sortida a produccions *punk/Oi!* Arribà a editar un *fanzine*/catàleg per publicitar les seves produccions i altres segells que distribuïa.

²⁶⁵⁷ Sobre el segell creat a inicis de 2005 vegeu "Puzkarra records", *Riot Kids*, n. 12 (V/2006), p. 9.

Portada del disc *Bèstia* d'Oriol Tramvia (damunt).
 Coberta del llibre de fotografies de Salvador Costa (dreta). Cartell del "Festival Punk Rock" celebrat a l'Aliança del Poble Nou el 1977 (dreta).

Joan García Panotxa (esquerra) en una actuació improvisada a la Plaça del Pi el 1978. Cartell dels concerts *punk* al Club Montclar de Barcelona el 1978 (sota).

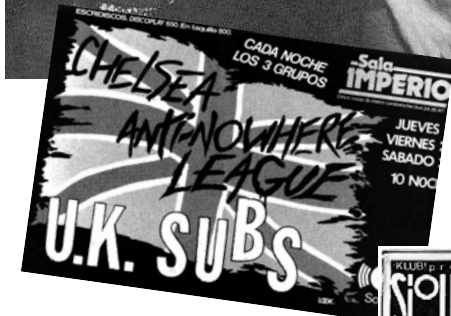
Flyer d'un concert del conjunt barceloní Clinic Humanoyds (esquerra damunt). Entrada de la festa del IV aniversari de Ràdio P.I.C.A. (esquerra). El grup *punk* barceloní Último Resorte en directe a la sala Màgic (damunt).

Ramoncín y WC (damunt) actuant en directe l'abril de 1977. Portades dels fanzines punk barcelonins *Todos somos putas* i *Vegetales Podridos* (esquerra).

Dos punks britànics a la sala Rock-Ola de Madrid (esquerra) per presenciar el concert del grup UK Subs. Portada del disc *Las canciones malditas* del conjunt madrileny Kaka de Luxe (damunt).

Flyer promocional d'un concert del grup UK Subs a Madrid (damunt esquerra). Entrada del concert a Sant Sebastià de The Clash el 1980 (esquerra). Cartell del concert de Siouxsie and The Banshees al Rock-Ola de Madrid (esquerra). Entrada de la sala Rock-Ola (damunt)

**MARTXA
ETA
BORROKA**

Portada del disc *Zona Especial Norte* dels grups bascos RIP i Eskorbuto (esquerra damunt). Flyer del concert de Las Vulpes a la sala Rock-Ola de Madrid (damunt). Article sobre l'escàndol generat per l'aparició televisiva de Las Vulpes a TVE (dreta).

Adhesiu de la campanya "Martxa eta borroka" d'Herri Batasuna (damunt esquerra). Portada de la maqueta del conjunt *punk* saragossà IV Reich (damunt esquerra). Membres del grup *punk* saragossà Cocadictos (damunt). Cantant i baixista de IV Reich (esquerra).

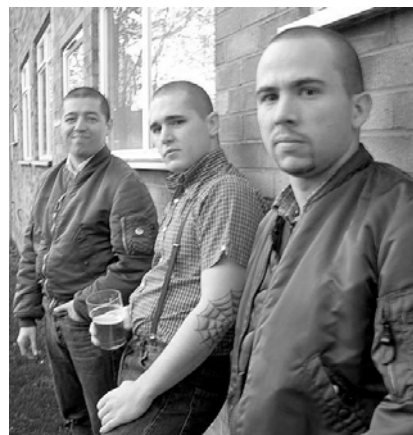
Logotip del conjunt *punk* valencià La Resistencia (esquerra). Foto en directe dels gallecs Desvirgheitors (damunt). Cartell d'un concert dels saragossans IV Reich (damunt dreta).

Còmic del dibuixant Carlos Azagra sobre l'efímer grup punk colomenc Gamba y Sus Viciosas (damunt). Flyer del local del Partido de la Gente del Bar [PGB] a Santa Coloma de Gramanet (damunt dreta). Actuació en directe del grup punk/Oi! Pisando Fuerte (dreta).

Portada de la segona maqueta del grup V Asamblea (damunt). Foto promocional del conjunt d'Arrasate Zakarrak (damunt dreta). Flyer promocional d'un concert de música Oi! (dreta).

Portades dels discs dels mallorquins Oi! The Arrase i els madrilenys Non Servium (esquerra). Membres del conjunt valencià Glory Boys

10. LA CREACIÓ DE L'ESCENA SKATALÍTICA

En aquest capítol descriurem l'evolució de la música jamaicana a l'Estat, des de la seva implantació a meitats dels anys vuitanta de la mà dels conjunts *ska/punk* pioners fins a l'eclosió dels seus diversos gèneres associats a finals de la dècada següent. Analitzarem com la música jamaicana esdevingué un dels màxims referents musicals de l'estil *skinhead* i com al seu voltant s'articulà el que en l'imaginari *skin* s'anomena l'escena skatalítica, una munió de conjunts, segells discogràfics, promotores de concerts, sales i empreses de marxandatge que afavoriren la popularització de la música jamaicana arreu de l'Estat. Per entendre com fou possible l'arrelament d'aquest gènere i com aquest es desenvolupà i diversificà a posteriori, en primer lloc, descriurem quins foren els seus pioners a l'Estat i si aquests incidiren en els conjunts musicals que d'ençà els anys vuitanta bastiren l'escena *underground* que exercí com a referent musical dels *skinheads*. Posteriorment, aprofundirem en la gestació d'aquesta escena musical a partir dels grups pioners del gènere, amb un especial èmfasi en la gènesi de la mateixa a Barcelona i Catalunya, en ser els epicentres de l'eclosió i difusió de la música jamaicana en l'àmbit estatal. En darrer lloc, a mode de síntesi, analitzarem com el desenvolupament d'aquesta escena musical permeté la consolidació d'una indústria al seu voltant que comportà la massificació i popularització de la música jamaicana més enllà dels cercles *skins*.

L'anàlisi de la cronologia evolutiva d'aquesta escena ens permetrà copsar com la música, juntament amb altres elements com la territorialitat, la masculinitat, la solidaritat col·lectiva, l'agressivitat o el futbol esdevingué un dels eixos vertebradors centrals de l'estil *skin*.

LA INTRODUCCIÓ DE LA MÚSICA CARIBENYA A L'ESTAT

Mentre es produïa la consolidació de l'escena vinculada al *punk* i la música *Oil*, altres gèneres es van anar configurant progressivament com a referents musicals de l'estil *skinhead*. Lluny dels primers anys en que pràcticament només els sons més estridents van quallar entre els *skins*, poc a poc, l'*ska* va començar a ser influent en els mateixos gràcies a formacions que barrejaven aquest ritme amb el *punk* i la música *Oil*, originant una mescla força comuna i habitual durant la primera meitat de la dècada dels vuitanta. Però abans d'exposar com succeí aquesta irrupció en la plasmació de l'estil *skinhead* a la Península Ibèrica cal conèixer com la música d'arrels jamaicanes va recalcar a l'Estat espanyol a mitjans de la dècada dels anys seixanta, en convergir amb el fenomen dels balls de moda i l'anomenat moviment *ye-yé*.²⁶⁵⁸

La primera etapa d'asimiliació de la música jamaicana, en la que el gènere no superà l'estatus de moda fugissera, fou protagonitzada per conjunts

²⁶⁵⁸ Per una visió panoràmica i exhaustiva dels grups i solistes pioners de música jamaicana a l'Estat durant la dècada dels seixanta vegeu la completa i detallada tesi doctoral de G. J. Fernández Monte, *El ska en España: escena alternativa, musical y transnacional*, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 2012.

com Los Tres de Castilla, Los Jois, Los 3 Sudamericanos, la Orquesta Vergara, Anibal, Los Cenits, Los 5 Latinos, Juan Montego y la Orquesta Kingston, els argentins Palito Ortega i Ronnie Montalbán,²⁶⁵⁹ el mexicà Antonio ☉ *Toño Quirazco* Quirasco López o els Tomcats²⁶⁶⁰ entre d'altres. Aquests grups, majoritàriament integrats per músics llatinoamericans, foren els veritables introductors de la música jamaicana en incloure alguna peça d'aquest estil en el seu repertori habitual.²⁶⁶¹ Era l'anomenat *Ska Ye-yé*,²⁶⁶² com es denominà a aquella reinterpretació de temes jamaicans feta per part de músics hispanoamericans a meitats dels anys seixanta a països com Argentina, Mèxic, Venezuela o el propi Estat espanyol.

L'impacte de l'exitosa "My Boy Lollipop", número 2 a Gran Bretanya el febrer de 1964 i editada a l'Estat per la discogràfica Fontana,²⁶⁶³ també va influir en grups autòctons i solistes com Nuri, els Telstars, Dúo Radiant's, Los Catinos, Los Antifaces, Los Sonor,²⁶⁶⁴ Benito Lázaro, Los Diástole, Los Llopis o Nuestro Pequeño Mundo.²⁶⁶⁵ Altres formacions que s'aproparen al gènere foren Los Blues de España, grup de trajectòria efímera que va publicar un únic treball titulat *Lecciones de Ska y Yenka* (Columbia, 1964),²⁶⁶⁶ i Mango Jones & His Orchestra, precursors del *Latin Ska* amb l'Ep *The Ska* (Discophon, 1964).²⁶⁶⁷

Los De La Torre, conjunt format per tres germans i un cosí de la mateixa família motiu pel qual inicialment s'anomenaren Los 4 De La Torre, foren un dels primers grups que impulsaren el gènere a l'Estat. Aquests barcelonins editaren els senzills *Fans* (Belter, 1966) i *Bailando el Ska con Los De La Torre* (Belter, 1967), que incloïa composicions com "Marionetas en la cuerda", "Hay que vivir", "Te puedes ir en paz" i "Señor López". Malgrat els seus esforços i el suport que van rebre per part de la revista *FANS* no aconseguiren que l'*ska* esdevingués reeixit més enllà de la repercussió de l'esmentada *Bailando el*

²⁶⁵⁹ Sobre l'origen de la història de l'*ska* a Argentina vegeu D. Flores, *La manera correcta de gritar*, Libros de Una Isla, Buenos Aires, 2008.

²⁶⁶⁰ Conjunt format per ciutadans anglesos residents a la Península que van editar el tema "Que familia más original" inclòs dins l'Ep *A tu vera* (Philips, 1965).

²⁶⁶¹ Entre les referències editades per aquests grups hi trobem: Los Tres de Castilla, *Guantanamera* (Philips, 1966); Los 3 Sudamericanos, *Que familia más original* (Belter, 1965); Los Cenits, *La familia* (Victoria, 1967) o Palito Ortega amb els senzills *Que familia más original* (RCA, 1966) i *Te vas a enamorar* (RCA, 1969).

²⁶⁶² Fernández Monte distingeix dues etapes plenament diferenciades a partir de la producció discogràfica associada a aquests pioners de l'*ska* estatal, "una temprana que comienza en 1964 con las primeras grabaciones de ska comercializadas en España, así como las primeras creaciones locales de esta música, en que el modelo seguidor por el compositor es impreciso; y una segunda etapa inaugurada por la aparición de la italiana 'Operazione sole' en 1966, canción que se alzó como nuevo modelo compositivo para los restantes ejemplos de ska español producidos en la segunda mitad de la década", a G. J. Fernández Monte, *El ska en España: escena alternativa, musical y transnacional*, p. 164.

²⁶⁶³ El tema fou versionat aquell mateix any per solistes i conjunts com Nuri, Dúo Radiant's, Los Catinos o Los Diástole sota el títol "Eres mi bombón". Posteriorment, Los Antifaces la van incloure en un dels seus treballs amb un títol diferent, "Mi chico bombón" Ep (Belter, 1964). Aquell mateix any es publicà l'edició espanyola de l'Ep *Authentic Jamaica Ska* de Prince Buster sota el títol *Auténtico Jamaica Ska* (Gramofono/Odeón/Stateside, 1964), vegeu F. Halpern, "Auténtico Jamaica Ska", *Discóbolo*, n. 14 (1964) p. 15. Sobre la repercussió mediàtica a l'Estat de Millie Small vegeu "Millie y el 'Blue Beat'", *Discóbolo*, n. 62 (1964) p. 22-23. Vegeu també R. P. Hopkins, "La voz de oro del Caribe: Millicent Small", *Fans*, n. 87 (1967), p. 32.

²⁶⁶⁴ Aquest grup madrileny enregistrà una versió del tema "Do the bluebeat", original de Mark Barkan i Ben Raleigh, que va incloure a l'Ep *Cuando escucho una guitarra* (Philips, 1965).

²⁶⁶⁵ Aquest conjunt folk enregistrà una versió coral del tema que popularitzà Harry Belafonte, "Banana Boat Song", que publicà sota l'escurçat títol "Bana Boat" en el seu tercer disc *1 x 1* (Moviplay, 1970).

²⁶⁶⁶ Dels quatre temes que conté aquest Ep només dos són d'*ska*, "Ska Jamaíquino" i "Bailando el Ska", els primers en ser compostats per un músic autòcton, Rodrigo Martínez Sáez que emprà el pseudònim de *Don Roy*. Cal destacar com en l'enregistrament participà una secció de vents. Durant les darreries del segle XX aquest conjunt es va confondre amb Los Profesores del Ritmo, grup fantasma que mai va existir. Vegeu G. J. Fernández Monte, *El ska en España: escena alternativa, musical y transnacional*, p. 164.

²⁶⁶⁷ El disc conté quatre cançons, una versió skatàlica homònima de "La Bamba", tema que popularitzà Ritchie Valens el 1958, a més de "Curripton Ska", "Coffee Street Ska" i una versió amb nous arranjaments de "Charade", original del compositor nord-americà Henry Mancini.

Ska, que es convertí en una de les cançons més populars l'estiu de 1967,²⁶⁶⁸ “lo curioso es que se atrevieran a lanzar un nuevo ritmo dentro de la sociedad atrasada en la que vivían, este atrevimiento les costó el fracaso [...] Después el grupo tomó de nuevo el rumbo que habían seguido hasta entonces, es decir el pop, que por cierto les fue mucho mejor que de ‘inventores’ de músicas bailables”.²⁶⁶⁹ Uns altres que provaren fortuna amb el gènere foren el duet mexicà Los Yorsy's, que gravaren versions com “Jamaica Ska”, de Byron Lee, i “Shame & Scandal”, de Peter & Tosh, inclosa al senzill *Baile ska con los Yorsy's* (Zafiro/Novola, 1965).

Com apunta Fernández Monte, “el ska cultivado en la España de los sesenta carecía de homogeneidad en cuanto se refiere a composición y formación instrumental, consecuencia de la falta de fuentes de referencia disponibles, y se manifestó en forma de adaptaciones del ritmo básico del ska jamaicano al estilo europeo de los bailes de moda”.²⁶⁷⁰ Així fou com grups afamats aquells anys com Los Bravos, que s'atreviren amb una versió del “Rudi's in Love” de Dandy Livingstone, editada en el senzill *Amor y simpatía/Rudi enamorado* (Columbia, 1969),²⁶⁷¹ o el Dúo Dinámico amb “Nunca me acostumbrare”, de l'original “Can't Get Used to Losing You”,²⁶⁷² composaren temes en clau *ska*. Quelcom similar feren Los Catinos i el Dúo Radiant's enregistrant la cançó “Eres mi bombón”, interpretada inicialment per Millie Small, que fou editada pels segells Vergara i Zafiro respectivament.²⁶⁷³

El creixent interès pel *soul* afavorí l'assimilació i popularització de la música negra a l'Estat. Aquest fet permeté, de retruc, augmentar el número d'edicions autòctones de discs de música jamaicana d'artistes com Desmond Dekker o Jimmy Cliff. Tot i que aquest fet afavorí l'extensió del gènere, la seva repercussió restà limitada a un episodi aïllat d'escassa transcendència social i comercial.

Tot i la seva exigua incidència, l'*ska* comptà amb conjunts prolífics, com Las 4 Monedas. Aquest grup, d'origen veneçolà, estava format per quatre germans negres bessons: Marlene, Brenda, Gari i Kenny O'Brien. Editaren tres *singles* amb la discogràfica madrilenya Marfer. Arran de la seva participació al II Festival Internacional de la Canción de Barcelona amb el tema “Yo Creo en Dios”, la discogràfica barcelonina Belter, que ja havia fitxat altres formacions sud-americanes com Los Impala, Los 5 del Plata o Los 3 Sudamericanos, els contractà per editar-los un Lp i deu *singles* més.²⁶⁷⁴ Des de finals dels anys seixanta i fins al seu retorn el 1974 a la seva ciutat natal Caracas, interpretaren temes propis i versions cantades en castellà de clàssics *ska*. Entre aquestes

²⁶⁶⁸ Aquell mateix 1967 aparegueren en el programa “Musical” de TVE interpretant un tema que empraren per presentar diverses passes de ball que associaren a l'*ska*. Sobre aquest grup vegeu A. Matías, “Los de la Torre lanzan el baile ‘in’ de este verano: El ‘Ska’”, *Fans*, n. 103 (1967) p. 10-11.

²⁶⁶⁹ “Spanish Ska 60's”, *Onda Jamaica*, n. 2 (1992), p. 8.

²⁶⁷⁰ G. J. Fernández Monte, *El ska en España: escena alternativa, musical y transnacional*, p. 172.

²⁶⁷¹ Malgrat traduir el títol de la cançó “Rudi's in Love” al castellà, en l'enregistrament van mantenir la lletra original en anglès.

²⁶⁷² Dúo Dinámico, “Nunca me acostumbré” (EMI, 1964).

²⁶⁷³ Paradoxalment l'estiu de 1969 va actuar a l'Estat espanyol un dels conjunts punters del gènere, els jamaicans Symarip. Una gira que va passar totalment desapercebuda i va dur el grup a actuar en diverses ciutats. El seu cantant Roy Ellis recorda al respecte: “Hicimos dos matinales en domingo, una en Bilbao y otra en Madrid. Después fuimos a Benidorm a un club llamado Hipocampo durante una semana, y después a un club francés en Cullera (Valencia) durante 5 días. The Pyramids-Symarip fue la primera banda *ska-reggae* que actuó en España. Nadie entendía esta música allí durante esos días, para nosotros fue muy, muy difícil entonces. Fuimos los pioneros”, a “Mr. Symarip. Roy Ellis”, *Liquidator*, n. 8 (2005), p. 11.

²⁶⁷⁴ Entre els treballs editats per aquest segell trobem els Ep's *Oh Jo-Ah Ja* (Belter, 1971), *Un amor para el verano* (Belter, 1971), *Un mundo para dos* (Belter, 1971), *La culpa es tuya* (Belter, 1972), *Vive tu amor* (Belter, 1973) i *Trauma* (Belter, 1973) entre d'altres.

darreres destacaren temes popularitzats anys enrere per Desmond Dekker, com “You Can Get If You Really Want”, retitulada “Lo Consigues” (Belter, 1970) i “007 (Shanty Town)” anomenada “Buena Suerte” inclosa al senzill *Yo creo en Dios* (Marfer, 1969). Interpretaren també temes a ritme *rocksteady* com “Hold Me Tight” de Johnny Nash, que anomenaren “Caminando por la calle (Me voy de casa)” (Marfer, 1969), “En el verano” de l’homònima “In the Summertime”, de Ray Dorset, o “Mundo maravilloso gente bella”, versió de “Wonderful World Beautiful People” de Jimmy Cliff.

Malgrat el que no aparentarien aquestes dades d’irrupció, l’*ska*, fins ben entrada la dècada dels vuitanta, va incidir de manera residual en la música comercial que s’escoltava a l’Estat.²⁶⁷⁵ En aquella primera etapa d’eclosió no aconseguí generar un interès rellevant entre la joventut. Com sintetitza Fernández Monte, “el *ska* español de los sesenta [...] se contempla como un primer intento de imitación de la misma, con resultados variables aunque en general poco afortunados debido a su falta de parecido con el *ska* original. El empleo de textos alusivos a Jamaica como paraíso veraniego, así como la desinformación observada en torno al género en las revistas de música de la época, han contribuido a accentuar la imagen naif e ingenua de estas expresiones”.²⁶⁷⁶

No seria fins als anys vuitanta quan el gènere tornà a gaudir de cert atractiu de la mà de conjunts britànics 2Tone,²⁶⁷⁷ els quals assoliren un ressò mediàtic inèdit fins aleshores per grups d’aquest estil.²⁶⁷⁸ Un èxit relatiu,²⁶⁷⁹ ja que tot i les seves puntuals aparicions radiofòniques i televisives,²⁶⁸⁰ bona part de l’audiència seguia més interessada en les cançons de moda de l’estiu i altres gèneres musicals més comercials.

No fou fins l’adopció del mateix per part de les primeres bandes musicals juvenils creades al voltant dels nous estils subculturals quan aquest va percutir en els cercles musicals alternatius estatals. Amb aquests conjunts com a referents, s’inicià la segona fase d’expansió de la música jamaicana a l’Estat²⁶⁸¹ que coincidí amb l’eclosió de la *Movida madrileña* i l’esmentat Rock Radical Basc, fenòmens originats en un context caracteritzat per l’aparició de noves tendències i pràctiques culturals que permeteren l’extensió del gènere arreu.

²⁶⁷⁵ Una de les poques aportacions autòctones al gènere fou el tema “Feeling Ska” compostat pel valencià Pep Laguarda, un dels pocs músics que a finals dels anys setanta experimentà amb la música jamaicana. Vegeu D. Manrique, “La antena exterior”, *Vibraciones*, n. 66 (III/1980) p. 17.

²⁶⁷⁶ G. J. Fernández Monte, *El ska en España: escena alternativa, musical y transnacional*, p. 172.

²⁶⁷⁷ El seu èxit a nivell internacional possibilità que els seus discs fossin editats a l’Estat per companyies discogràfiques com RCA, Columbia o Chrysalis. Entre els títols publicats destaquem *Specials* (Chrysalis, 1979), *Más Specials* (Chrysalis, 1980) de l’àlbum original *More Specials* del conjunt homònim; els senzills de Madness *Un paso adelante* (Stiff, 1979) traducció del *One Step Beyond* i *Barco nocturno hacia el Cairo* (Stiff, 1980) originàriament titulat *Night Boat to Cairo* o el també senzill *No tenemos cerebro* (Stiff, 1980) el *Got No Brains* del conjunt Bad Manners.

²⁶⁷⁸ Al respecte vegeu D. Manrique, “The Specials: revivalistas con una misión”, *Disco Actualidad*, n. 3 (15/V/1980), p. 24; J. Ordovás, “La locura del ska”, *Vibraciones*, n. 67 (IV/1980), p. 10; T. Cuesta, “Ska: en la cresta de la ola”, *ABC* (2/VI/1980), p. 94-95; J. Beltran, “The Beat: café con leche”, *Vibraciones*, n. 82 (VI/1981), p. 26-28; P. E. Igartua, “Specials/The Beat”, *Disco Actualidad*, n. 18 (XII/1981), p. 22-25 i C. Miranda i M. Diumenjó, “Madness”, *Rock Especial*, n. 27 (XI/1983), p. 24-26.

²⁶⁷⁹ Entre maig i agost de 1980 els discs de debut de Madness i The Specials aparegueren en les llistes d’èxits a l’Estat. *Un paso adelante* (Stiff, 1979) assolí la cinquena posició del rànquing mentre *Specials* (Chrysalis, 1979) oscil·là entre el sisè i el quinze lloc. Vegeu G. J. Fernández Monte, *El ska en España: escena alternativa, musical y transnacional*, p. 60.

²⁶⁸⁰ Ens referim a actuacions com les dels britànics Madness, que a inicis dels anys vuitanta aparegueren en programes com “El Gran Musical” de la Cadena SER o “Don Domingo” de RNE, o Bad Manners, que el novembre de 1980 intervingueren al popular “Aplauso”, l’espai musical de TVE de les tardes de dissabte que va romandre en antena entre 1978 i 1983 on aquell mateix mes també actuaren Madness. Entre els artistes de música jamaicana que participaren en programes televisius estatals destacà Desmond Dekker, que el setembre de 1980 aparegué a “Aplauso”.

²⁶⁸¹ En la seva propagació incidí també l’assimilació i arrelament del *reggae* a Europa d’engà la dècada dels setanta, a recer de l’èxit assolit per Bob Marley i en la vinculació del gènere com a referent de la contracultura *hippie*, fet que possibilità i facilità el desenvolupament posterior de l’*ska* a l’Estat.

SKA/PUNK, ELS CONJUNTS PIONERS

En aquesta segona etapa de difusió, el gènere es convertí en un dels principals referents musicals dels adolescents adscrits als diversos estils juvenils. Un període en el que la música jamaicana abandonà les poc exitoses propostes comercials precedents per esdevenir un gènere influent en l'anomenada escena *underground* vinculada a aquests nous estils.

Tres foren les zones on l'*ska*, de la mà dels grups britànics 2Tone, emergí amb més puixança a inicis de la dècada dels vuitanta, d'una banda el País Basc –a remolc de l'eclosió de l'anomenat Rock Radical Basc– de l'altre Madrid i en tercer lloc Barcelona.

A Euskadi, com explica Elena López, el gènere va irrompre “gracias a la verbena, y gracias también a un concierto organizado por los Comités Antinucleares, que lograron reunir a doce mil personas en las campas de Aixerrota (Getxo) en agosto de 1981, con motivo de unas jornadas internacionales contra la central nuclear de Lemóniz [...] muchos jóvenes quedaron contagiados para siempre por el *ska-punk* de los británicos The Beat; entre ellos, Fermín Muguruza, futuro líder de Kortatu”.²⁶⁸²

La plasmació inicial del gènere tant al País Basc com a la resta de l'Estat va prendre doncs com a primer referent la concreció britànica del mateix. Les bandes 2Tone, com els citats The Beat²⁶⁸³ o Bad Manners,²⁶⁸⁴ foren el model a seguir per les formacions autòctones, que allunyades dels cànons originals, donaren forma a un híbrid on *ska* i *punk* es barrejaren indistintament, lluny del purisme que va abastar a posteriori l'anomenada “escena skatalítica” peninsular.²⁶⁸⁵

Els primers exponents bascos d'aquesta amalgama estilística *punk/ska* al País Basc foren el conjunt de Sant Sebastià Los Elásticos. A posteriori sorgiren altres formacions vinculades al que s'anomenà Euskadi Tropikal,²⁶⁸⁶ com la Banda Municipal de Ska de Vitòria, pràcticament desconeguda atesa la seva efímera trajectòria, integrada per futurs components de grups com Potato²⁶⁸⁷ i membres d'Hertzainak, va recollir l'herència dels conjunts de

²⁶⁸² E. López Aguirre, *Del txistu a la telecaster. Crónica del rock vasco*, Aianai, Vitoria, 1996, p. 29. P. E. Igartua, “Specials/The Beat”, *Disco Actualidad*, n. 18 (XI/1981) p. 22-25.

²⁶⁸³ Conjunt que, com hem esmentat, actuà el divendres 28 d'agost de 1981 dins les Jornades Internacionals contra la central nuclear de Lemóniz que es celebraren a Aixerrota (Algorta) juntament amb Leño, Bloque, Niko Etxart, Itoiz, Enbor, Magdalena i The Stormy Monday Blues Band entre d'altres. Un esdeveniment que influí en la joventut basca de l'època, com rememora el músic Fermín Muguruza: “En ese año cumplía 18 tacos y además del concierto de los Clash y el intento de golpe de Estado de Tejero, se realizó también el festival más impactante de mi vida. Se trataba de una acampada contra la central nuclear de Lemoniz y además de Leño, que me encantaban, estaban las grandes sorpresas de la noche: The Beat (que junto con The Specials me convirtieron en fanático del *ska*) y encima una banda cantando en euskera con actitud *punk*, Zarama. Durante esa noche yo me había encargado del catering de The Beat, preparando sándwiches, bebidas, etc... y no paré de bailar durante toda su actuación”, a J. de D. García, “Entrevista Fermín Muguruza”, *El coloquio de los perros*, n. 9, elcoloquiodelosperros.net/ (consultat el 29/II/2009). Sobre aquest festival vegeu P. E. Igartua, “Specials/The Beat”, *Disco Actualidad*, n. 18 (XI/1981) p. 24 i J. Lara, “Ska antinuclear The Beat”, *Muskaria*, n. 9, (1981) p. 25-26.

²⁶⁸⁴ La banda britànica es presentà en directe el 1981 al Pavelló de La Casilla de Bilbao. Vegeu P. E. Igartua, “Ven a bailar ska con el grupo más maleducado... Bad Manners”, *Diario El Hierro* (11/III/1981) s. p.

²⁶⁸⁵ Terme que engloba el conjunt de bandes musicals, segells discogràfics, promotores de concerts i *fanzines* que va generar la concreció del gènere.

²⁶⁸⁶ Denominació extreta del tema “Arraultz Bat Pinu Batean” inclòs al primer Lp d'Hertzainak de títol homònim, *Hertzainak* (Soñua, 1984). Álvaro Heras exposa com aquesta combinació de *punk* i *ska* “se hizo muy popular en Euskadi desde la aparición de los primeros discos de Hertzainak, Potato y Kortatu entre el 84 y el 86. Precisamente fueron estos tres grupos los encargados de actuar en el primer Festival Tropikal de Euskadi, celebrado en Lekeitio en diciembre de 1985”, a Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 284.

²⁶⁸⁷ Per resseguir la trajectòria d'una de les bandes més veteranes de l'escena musical jamaicana de l'Estat, que va debutar amb un Lp compartit *Potato + Tijuana in Blue* (Soñua, 1986) amb la banda de Pamplona Tijuana in Blue en el que van incloure versions com “Jamaica Ska” de Byron Lee o “Sammy Dead” d'Eric Monty Morris rebatejada com “Miguelín

revetlla amb l'afegitó de l'estridència *punk*.²⁶⁸⁸ Com rememora *Okiman*, saxofonista del grup: “La Banda Municipal de Ska estaba formada por un número indeterminado de gente que tocaba (poco y mal) y bailaba (mogollón) los domingos por la mañana en algunos rincones del casco viejo de Gasteiz. Duró poco, algunos meses, y entre sus componentes había gente de Hertzainak, Potato y otros por libre. Era allá por el año 84, cuando la gente salía más por la calle y todo era más fácil. Sirvió, a parte de para pasarlo bien, para gestar la idea de hacer una banda que con el tiempo sería Potato. El *ska* era una alternativa a las músicas ‘siniestras’ que provinientes también de Inglaterra llenaban el panorama musical por aquel entonces”.²⁶⁸⁹ Segons el mateix testimoni, la Banda Municipal de Ska “era una avería de personas muy agradable, pero sin un propósito ni objetivo que no fuera inmediato, es decir, divertirse metiendo ruido cuando el personal no se lo esperaba. Nunca pudo saber nadie cuantos lo componíamos ni falta hacía y la palabra organización no estaba en nuestro vocabulario. Nadábamos en la improvisación y libres de cualquier sonrojo estábamos siempre ‘preparados’ para actuar”.²⁶⁹⁰

A Sant Sebastià sorgiren formacions com La Familia Iskariote, pioners de l'*ska-hardcore* com els anomenà Kortatu, un altre dels grups que afavorí la difusió d'aquest estil híbrid arreu de l'Estat. Gari, un dels seus dos cantants, descriu el so del conjunt en els següents termes: “Hacíamos algo de *ska*, sonido *Oi!* con algo de *hardcore*... Teníamos un par de canciones rápidas. Más que *Oi!*, íbamos de lumpen proletario [...] Como había sección de vientos, igual en mitad de una canción metíamos una parte instrumental de la ostia y acabábamos con improvisación”.²⁶⁹¹ Anys més tard, a la capital guipuscoana aparegueren els Págin 3, “banda de buen *ska* con toques jamaicanos que surgió con la explosión de grupos vascos (Kortatu, Baldin Bada, Skalope al Galope...), pero su buen *ska* no tuvo mucho éxito ya que lo que por allí pegaba era lo citado anteriormente”.²⁶⁹²

Amb una vocació similar sorgiren, a posteriori, grups novells com els irundarres Kortatu. Sense cap mena de dubte un dels màxims referents musicals dels *skinheads* estatals a la dècada dels vuitanta juntament amb els barcelonins Decibelios. Els irundarres van prendre el testimoni del període *skatalític* colorista d'Hertzainak²⁶⁹³ i amb el seu disc de debut *Kortatu* (Soñua, 1985) es convertiren en un dels conjunts més populars del gènere gràcies a l'èxit de cançons com “Sarri Sarri”²⁶⁹⁴ o “Nicaragua sandinista”. Segons el seu guitarrista i cantant, Fermín Muguruza, el grup va aconseguir “una especie de

el Cashero”, vegeu la seva biografia escrita per E. López Aguirre, *Potato. Reggae banda. La utopía de una Euskadi tropical*, Aianai, Vitòria, 1998.

²⁶⁸⁸ Durant els pocs mesos de 1984 que va durar el projecte actuaren els diumenges pel matí pels carrers del casc antic de Vitòria. Com comenta *Okiman*, fundador de Potato i posteriorment a la banda de *reggae* Arawak: “Estaba formada por un número indeterminado de gente que tocaba (poco y mal) y bailaban (mogollón)”, a “Historia del ska ibérico”, *Don Drummond's Spirit*, n. 0, p. 14-15.

²⁶⁸⁹ “Potato Interview. Entrevista con las patatas del norte”, *FBI*, n. 115 (III/1993), p. 7.

²⁶⁹⁰ “Potato”, *Kaskamotzak*, n. 0 (1987), p. 16.

²⁶⁹¹ “Gari. Familia Iskariote”, *Zarata*, n. 4 (2008), p. 24.

²⁶⁹² “Hecho aquí”, *Bluebeat*, n. 5 (XII/1989), p. 8.

²⁶⁹³ Conjunt que també experimentà amb la música jamaicana en el tema “Arraultz bat pinu batean” que van incloure a l'àlbum *Hertzainak* (Soñua, 1984).

²⁶⁹⁴ Adaptació del tema “Chatty Chatty” original del grup Toots & The Maytals, inclosa a l'àlbum *Just like that* (Island, 1980), que va comptar amb la col·laboració del cantautor d'Oñati Ruper Ordorika. La lletra del mateix versa sobre la fuga de la presó de Martutene que el 7 de juliol de 1985 protagonitzaren els presos Iñaki Pikabea i Joseba Sarrionandia amagats en uns bafles després d'un concert del cantautor Imanol. Per Elena López Aguirre, Kortatu “revolucionaron el panorama con su estilo directo, sencillo y terriblemente contagioso, beneficiario de la onda expansiva *skatalítica* generada por Hertzainak. Habían hecho furor [...] Kortatu estaba creando escuela y siendo profetas en su tierra”, a E. López Aguirre, *Del txistu a la telecaster. Crónica del rock vasco*, p. 83. Sobre l'adaptació del tema de Toots & The Maytals vegeu G. J. Fernández Monte, *El ska en España: escena alternativa, musical y transnacional*, p. 183.

equilibrio entre la protesta, la náusea de vivir y la alegría de descojonarte de todo”.²⁶⁹⁵ Com apunta el crític musical Roberto Moso: “Eran simplemente irresistibles. Sus canciones nunca tenían una nota de más, sus letras jamás se excedían de lo que estrictamente querían contar. Era el encanto de lo sencillo, inteligente y directo al mentón. Kortatu extendió su influencia mucho más de lo que ellos mismos esperaban”.²⁶⁹⁶

Malgrat el silenci de les emissores comercials el boca-orella va aconseguir popularitzar el grup. El 1986 Kortatu va iniciar la seva primera gira europea per països com Suïssa, Alemanya i Holanda, que l'any següent repetirien actuant també a França. Com explica Íñigo Muguruza, “la verdad es que de música *ska* no llegaba ni a ostias a Euskalherria, pero como somos de Irún, nos íbamos a Bayona a comprar discos de *reggae* y de *ska*. Me acuerdo muy bien que la mayoría de los grupos discos de *ska* de esa época los traje de Zurick [sic] –a donde fuimos Kortatu a tocar varias veces–, toda la colección de los Madness, los discos de Specials, Selecter...”²⁶⁹⁷

Fruit de la internacionalització de la banda, la discogràfica anglesa Red Rhino els va publicar el disc recopilatori *A Frontline Compilation. Rock From the Basque Country* (Red Rhino/Organik, 1988) que els va consolidar arreu com un dels referents musicals *skin* de l'Estat més enllà de la seva dissolució. Kortatu i els grups 2Tone britànics foren els veritables catalitzadors de l'expansió *ska/punk* a Euskadi.²⁶⁹⁸ Seguint pautes musicals similars aviat començaren a sorgir nous conjunts en la línia dels pioners irundarres, grups com Baldin Bada, Virus de Rebelión, Danba, Naste Borraste, Skalope o Korroskada van fer les seves particulars incursions en el gènere.²⁶⁹⁹

Mentre això succeïa al País Basc, a Madrid la renovació musical va venir de la mà dels grups adscrits a l'anomenada *Movida madrileña*. L'*ska* no va ser el ritme dominant de la mateixa, ans al contrari, pop-rock i *punk* foren els estils amb major seguiment. Tot i així, alguns conjunts composaren cançons clarament influïdes pels sons jamaicans i els conjunts 2Tone. Aquest fou el cas de bandes com Los Monaguillosh, Ejecutivos Agresivos –segons Martínez Vaquero “uno de los grupos pioneros del *ska* en España”–,²⁷⁰⁰ Las Chinas²⁷⁰¹ o

²⁶⁹⁵ *Ibidem*, p. 62.

²⁶⁹⁶ R. Moso, *Flores en la basura. Los días del rock radical*, p. 110-111.

²⁶⁹⁷ “Entrevista I. Muguruza”, *Don Drummond's Spirit*, n. 0, p. 54.

²⁶⁹⁸ Com descriu Jorge, guitarrista del grup Korroskada: “Me acuerdo que cuando tenía 14 años en un programa de Carlos Tena vi un vídeo de los Specials. Desde entonces, no me aparto de esos sonidos”, entrevista publicada a la revista *Muskaria* i recollida a “Historia del *ska* ibérico”, *Don Drummond's Spirit*, n. 0, p. 19.

²⁶⁹⁹ Altres grups bascos menys populars que enregistraren algun tema o versió en clau *ska* foren Los López, Los Rígidos o els *mods* Páquina 3. Pel que fa a la resta de l'Estat també van apropar-se al gènere conjunts com els valencians Scooters amb el tema “Toma anfetás” una versió del “Too Much Pressure” de The Selecter, inclosa al senzill homònim *Toma anfetás* (Utopia Batusi, 1987), una cançó també interpretada pel conjunt *mod* madrileny Los Elegantes (el seu guitarrista Juanma del Olmo rememora al respecte: “Fue el público el que empezó a cantarla así. En un concierto en El Jardín *El Chicarrón* compró muchísimas bolsas de Petazetas y las tiró a la gente. La letra decía ‘petazetas’, pero el descerebrado público que nos seguía prefirió cambiarlo por ‘toma anfetás’. Tenía su gracia y así se quedó”, a P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 58); el grup Mogollón amb “Secuestro en el portal”, els també valencians Seguridad Social amb el popular “Comerranas”, els murcians Farmacia de Guardia amb “Soy un cadáver”, els Preceptos Devotos de Jaén amb “Bajada de anfetás”, Sindicato Malone i “La gesta del cruzado” de 1986, els catalans Fernández y Fernández, Servicios a Domicilio de Xerez, els gallecs Séptima Convocatoria, els andalusos Hospital Psiquiátrico amb el seu “Pasodoble Ska”, Aerolíneas Federales amb “Maltratando ritmos *ska*”, Topiloco Aviador de Lleida, els barcelonins Situados Próximamente i Club Privado, els madrilenys The Refrescos amb el popular “Auí no hay playa”, els *rockabillys* tortosins Freddy Nois amb “La moto” inclòs al disc *Freddy Nois* (Sidecar Produccions, 1990), La Leshe que Mamate de Màlaga amb “Oh Carol”, Skape d'Elda, els canaris Francotiradores o, fins i tot, la banda de rock en català Els Pets que als seus inicis s'atreviren a versionar el tema “A Message to You Rudy” de Dandy Livingstone que van rebatejar com “El meu avi es diu Martí” i també la cançó “Free Nelson Mandela” que titularen “Free Núria Cadenas” en homenatge a la jove independentista catalana detinguda el 1988 i, posteriorment, empresonada sota l'acusació de pertànyer a Terra Lliure [TLL].

²⁷⁰⁰ Conjunt que edità el senzill *Mari Pili/Stereo* (Hispavox, 1980) que incloïa el tema “Mari Pili” amb el que aquest grup madrileny experimentà amb l'*ska*. Vegeu P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 254.

PVP.²⁷⁰² Com explica el baixista Jaime Munárriz: “Otro gran impacto de la época fueron los grupos skatalíticos: los Specials, los Selecter y Madness. Tratábamos de tocar la guitarra a la contra, con grandes dificultades”.²⁷⁰³ La presència a la capital de l'Estat de conjunts com Bad Manners, que actuaren al club Marquee el 20 d'octubre de 1980,²⁷⁰⁴ i comptava amb un ampli seguiment per part dels *mods* locals, els primers fanàtics del vessant britànic del gènere, serví també per popularitzar-lo. Altres conjunts del moment influenciats puntualment per aquest so foren els lleonesos Los Cardíacos,²⁷⁰⁵ els donostiarres Mogollón²⁷⁰⁶ i Puskarra (formats el 1977), els sevillans Hospital Psiquiátrico, “imitadores de baratillo de Madness y Specials (más en el *look* que en la música, la verdad sea dicha)”, els tinerfenys Skalestric²⁷⁰⁷ i els asturians Stukas.²⁷⁰⁸

Però la banda que va esdevenir veritablement precursora del gènere a Madrid fou Chencho y Los Bingos, la primera formació genuïnament skatalítica de la capital.²⁷⁰⁹ Alguns dels seus components anys després formaren el conjunt Tom Tom Macoutes, precedents dels posteriors Guaqui Taneke. Pocs anys més tard, el 1984, aparegué The Refrescos, conjunt de pop-rock desenfrenat que explotà la vessant més comercial de l'estil en composicions exitoses com “Aquí no hay playa”.

A Barcelona, dos grups es convertiren en principals difusors del gènere, d'una banda Decibelios i de l'altre Skatalà. Ambdues formacions foren les pioneres de l'*ska* a Catalunya, si bé els primers iniciaren la seva trajectòria com a banda *punk/Oi!*, s'aproparen progressivament als ritmes jamaicans fins a l'edició del Lp *Vacaciones en el Prat* (Dro, 1986), en que definitivament la banda *skin* per excel·lència de l'època va adoptar l'*ska* com a element referencial de les seves composicions.²⁷¹⁰ Anteriorment però ja havien fet alguna incursió en el gènere amb temes com “Boca de Dios”,²⁷¹¹ considerat “el primer *ska* grabado por un grupo español en la década de los 80, si exceptuamos algunas aproximaciones realizadas años antes por el grupo de La Verneda, Distrito V”.²⁷¹² Manel Domènech, guitarrista d'aquest conjunt barceloní, rememora al respecte: “en aquella època escoltava molta 2Tone, ja tenia temes compostats com el “Boca de Dios”, etc... Com dèiem llavors ‘l'*ska*

²⁷⁰¹ Formació femenina que interpretà el tema “Te espío”, original del conjunt Ejecutivos Agresivos, que aparegué al film *La Próxima Estación*, dirigit per Antonio Mercero el 1982.

²⁷⁰² Enregistrà el tema “El coche de la Plas” que va incloure a l'àlbum *Miedo* (Belter, 1982) i que també aparegué en format senzill *El coche de la Plas/Descontrol* (Belter, 1982) amb l'afegit d'una secció de vents inèdita al llarga durada.

²⁷⁰³ P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 243.

²⁷⁰⁴ L'any següent els britànics tornarien a actuar en localitats com Bilbao, Sant Sebastià, Santander i Madrid. Vegeu les cròniques de la seva primera actuació a Madrid a J. M. Costa, “El impacto del grupo Bad Manners”, *El País* (22/X/1980), s. p.; T. Cuesta, “Bad Manners en el Marquee”, *ABC* (22/X/1980), p. 92 i J. Mª Cuellar, “Ska a tope en la noche madrileña”, *Disco Actualidad*, n. 10 (15/XI/1980) p. 8. Sobre la seva segona visita a la capital de l'Estat vegeu T. Cuesta, “Bad Manners: la violencia y el nirvana”, *ABC* (18/III/1981) p. 92.

²⁷⁰⁵ Autors del tema “Salid de noche” que editaren en el senzill *Salid de noche/Chicas de Burda* (Philips, 1980).

²⁷⁰⁶ Banda que enregistrà el tema “Secuestro en el portal” que formà part del disc col·lectiu *Navidades Radioactivas* (DRO, 1982).

²⁷⁰⁷ Sobre aquestes quatre darreres formacions vegeu P. Martínez Vaquero, *¡Ahora! No mañana*, p. 261-263.

²⁷⁰⁸ Aquest grup versionà algunes cançons a ritme *ska*, com “Guns of Navarone” de The Specials que anomenaren “Cañones de Navarone” i restà inèdita malgrat interpretar-la en el seu repertori en directe, o “Mercado persa” un tema instrumental original del compositor anglès Albert Ketelbey que van incloure a l'àlbum *Hazañas Bèlicas* (Sociedad Fonográfica Asturiana, 1981).

²⁷⁰⁹ D'aquella època també foren los Skanners.

²⁷¹⁰ Per aprofundir en la trajectòria de Decibelios vegeu la monografia C. Viñas, *Botas y tirantes. Una historia de Decibelios*, Street Music Publishing, Eivissa, 2006.

²⁷¹¹ Inclòs a la cara A del disc *Caldo de Pollo* (Dro, 1984).

²⁷¹² C. Viñas, *Botas y tirantes*, p. 29.

era la banda sonora obligatòria de l'*speed*, era la millor combinació per una bona festassa".²⁷¹³

Pel que fa a Skatalà, banda creada l'estiu de 1985 per joves majoritàriament provinents de formacions *punk* com Clínic Humanoyds, Attak i Shit S.A. o del grup *Oi!* Quatre Barres, des dels seus inicis va conjuminar *ska* i *punk* en les seves cançons, "creen les seves primeres composicions i en aquesta època pionera destaquen per la barreja *ska-oi!*, un so brut vinculat al *punk*, amb lletres punyents i iròniques que nomès volen reflectir les pròpies vivències com a joves".²⁷¹⁴ Les seves influències van ser evidents en les versions que interpretaven en directe, tant de grups *ska* com The Beat, The Specials²⁷¹⁵ o Toots & The Maytals com de conjunts de *punk/oi!* com Cockney Rejects, Sham 69 o Stiff Little Fingers. Tot un híbrid "*punk/2Tone*", com rememora un dels seus fundadors.²⁷¹⁶

Decibelios i Skatalà van assentar les bases sobre les quals, a posteriori, es va desenvolupar l'anomenada escena *skatalítica* catalana, sense cap mena de dubte la més important de l'Estat pel que fa a grups, segells, concerts i infraestructures. Una de les primeres formacions en prendre el relleu d'Skatalà va ser Dr. Calypso & The Barcelonians, una banda integrada per joves apassionats de la música jamaicana original. La seva eclosió va significar un punt i apart respecte al període anterior, clarament marcat encara per l'estridentia del *punk*, malgrat que alguns dels seus membres procedissin de bandes *punk* o *hardcore* com L'Odi Social, Dead Paquirri y los Pantoja o Acció Directa, d'ençà de la mateixa l'escena estatal va iniciar una nova etapa caracteritzada per la irrupció dels sons originals: *ska*, *reggae*, *calypso*, *mento* i *rocksteady*. Com explica Carles Charly Brown Closa, editor de l'*skazine* *FBI*: "Yo me empeñaba en poner *ska*, y como después todo empezó a girar en torno al *ska*. Mis primeras fiestas en Fist con toda la *crew* de la ciudad. Durante el período 89-92 la escena en la ciudad era fabulosa, recuerdo que todos los que asistían a cualquier *FBI party* siguen en la brecha".²⁷¹⁷

En aquell període s'impulsaren diverses iniciatives per gaudir dels conjunts i gèneres musicals que admiraven. La més destacada fou l'organització del *Primer Ska Festival de Barcelona* celebrat el 2 de febrer de 1991 a la sala KGB,²⁷¹⁸ el primer concert d'aquestes característiques que es va fer a l'Estat únicament amb grups locals.²⁷¹⁹ Previàment ja havien actuat altres

²⁷¹³ Entrevista a Manel Domènech, guitarrista de conjunts musicals *punk* com Els Masturbadors Mongòlics, 1984 o Decibelios durant els anys setanta i vuitanta (3/III/2009).

²⁷¹⁴ Vegeu C. Viñas, "Skatalà ja no balla *ska*", *Enderrock*, n. 37 (VII/1998), p. 23.

²⁷¹⁵ Algun dels components d'Skatalà, com Enric Quique Gallart, presenciaren en directe l'actuació que els britànics oferiren a la Plaça de braus Monumental de Barcelona el 25 d'octubre de 1980 dins l'anomenat "Festival de Nueva Ola Britànica", on compartiren cartell amb The Boys, Urge, Thompson Twins i Itch. A aquest concert també hi assistiren els *mods* barcelonins integrants de la colla del Liceo Francés, el primer grup *mod* organitzat de la ciutat. Vegeu les cròniques de l'esdeveniment a J. Tarda i J. Mª Esteban, "Nuevas olas... (española & inglesa)" *Popular 1*, n. 90 (XII/1980) p. 64-67 i 92-93; J. Gonzalo, "Ska en el desierto", *Disco Actualidad*, n. 10 (15/XI/1980) p. 7; "Los conciertos del año" *Vibraciones*, n. 75 (XII/1980) p. 27 i G. J. Fernández Monte, *El ska en España: escena alternativa, musical y transnacional*, p. 61.

²⁷¹⁶ Entrevista a Roger Geli, *skinhead* en actiu a inicis dels anys vuitanta i primer bateria del conjunt musical barceloní Skatalà (10/III/2009).

²⁷¹⁷ "Charly Brown", *Dancecrasher*, n. 3 (1997), p. 22.

²⁷¹⁸ A la finalització del concert alguns dels presents es traslladaren al bar El Sot on Charly Brown amenitzà la nit amb una sessió d'*ska* 2Tone i *sixties* [*ska* original dels anys seixanta]. Posteriorment, alguns components dels grups participants al festival improvisaren una *jam sesión*. Vegeu una crònica de la vetllada a "Live Review. Latin Ska Fiesta Presentation", *Skinhead Scene & Rudies*, n. 6 (IV/1991), p. 5-6.

²⁷¹⁹ La discogràfica Sock It records, un segell barceloní impulsat el 1990 per l'editor del *fanzine* *FBI*, va posar a la venda el disc *Latin Ska Fiesta* (Sock It, 1990) a finals d'octubre de 1990. En només dos mesos es van vendre més de 1.000 còpies, un fet inèdit en un disc del gènere amb bandes estatals. L'èxit va provocar, a més de l'aparició d'un segon volum mesos més tard titulat *Latin Ska Fever* (Sock It, 1991), que el segell organitzés un concert de presentació de l'àlbum. Inicialment els grups convidats foren els mallorquins Skarabajos, els madrilenys Guaqui Taneke i els

bandes *ska* a la ciutat però de la mà de promotors privats aliens a l'estil. Aquest fou el cas de Bad Manners el 1989.²⁷²⁰ Els britànics repetiren l'any següent, el 2 de març de 1990 presentant l'àlbum *Return of The Ugly* (Blue Beat, 1989), acompanyats per Rude Boy Daddy Luther i The Deltones²⁷²¹ i el 14 de febrer de l'any següent a la sala Zeleste-2.

Una altre projecte que es va dur a terme fou l'anomenat *Ska Weekend*,²⁷²² organitzat a Barcelona pel *fanzine* *The Firm* i els propietaris de la botiga Smart & Clean, ambdós vinculats amb els *skins* no polititzats, els quals mantenien contactes amb altres homònims de Saragossa i Madrid. La segona generació d'*skins* apolitics també fou activa com demostra la gestació de *fanzines* com *A.C.A.B.* i *On The Streets Again*, que abordaven la vessant musical *Oi!* de l'estil.²⁷²³ Com corrobora una entrevistada: "Els apolitics o no tant polititzats cuidaven més l'estètica i eren els que tenien contactes a Londres, la roba la portaven ells i també era aquest grup el que muntava els primers concerts i creava o portava publicacions específiques sobre tot el mundillo [sic]. Crec que va ser aquesta gent la que més coneixia i la que va contribuir més a la importació de l'estil des de Londres".²⁷²⁴

barcelonins Números Rojos i Dr. Calypso, aquests darrers després de refusar l'oferta finalment també actuaren. A més el cartell anunciava la intervenció d'un grup sorpresa que fou Skatalà, que retornaren als escenaris després de dos anys i mig d'aturada.

²⁷²⁰ El 14 d'abril de 1989 actuaren al macro-concert que anualment celebren els estudiants de l'Escola Tècnica Superior d'Enginyeria de Telecomunicació de Barcelona [ETSETB] de la UPC, la popular Telecogresca. En aquella edició el festival es va dur a terme al Bosc-Jardí Torre Girona, una immensa esplanada que aquella nit acollí a més dels britànics les actuacions de grups dispars com La Salseta del Poble Sec, Dr. Feelgood, The Guthrie Brothers o Citizens. Vegeu la crònica del concert a "Bad Manners", *FBI*, n. 1 (VI/1989), p. 6.

²⁷²¹ Durant l'actuació del *toaster* Rude Daddy Luther, que interpretà dos temes damunt bases pregravades del seu Maxi Lp *Pop Goes the Weasel* (Blue Beat Records, 1990), una vintena de caps rapats ultradretans llençà a l'escenari diversos plàtans abans de que aquest abandonés l'escenari. Davant els incidents provocats per una minoria racista, els components de The Deltones es negaren a actuar. Després de vint minuts d'estira i arronses i els pertinents canvis de material a l'escenari aparegueren els Bad Manners. En un moment de la seva actuació, Buster Bloodvessel convidà a Rude Daddy Luther a sortir a l'escenari i l'abraçà mentre deia pel micròfon: "És com si fos el meu germà". Abans que acabés l'actuació dels britànics alguns *skins* presents a la sala s'enfrontaren als rapats ultradretans que l'abandonaren precipitadament. Aldarulls similars van ocórrer dos dies abans durant l'actuació que oferiren a València emmarcada en la mateixa gira, en que Bloodvessel cancel·là l'actuació aduint que no tocava "per feixistes". El contracte que signà The Deltones amb BIZZ, promotors del *tour* estatal, recollia una clàusula que indicava que no tocarien si es constata la presència de caps rapats neofeixistes entre el públic i els organitzadors no els expulsaven del recinte. Els incidents en aquests dos concerts originaren que en l'actuació del grup a Bilbao poc dies després les seves components exclamessin pels micròfons: "Odiem als skinheads". Vegeu "The Deltones", *Skinhead Scene & Rudies*, n. 1 (1990), p. 4; "El ska vuelve esta noche a Zeleste con Bad Manners", *La Vanguardia* (2/III/1990), p. 39; K. Torras, "Granujas a todo ritmo", *La Vanguardia* (5/III/1990), p. 28; "Bad Manners", *Dr. Skinhead*, n. 0 (1990?), p. 4 i "Bad Manners & Deltones", *Nite Klub Skazine*, n. 0 (VI/1990), p. 12. Aquesta mena d'incidentes acabaren quan es concretà la fragmentació entre *skins* i caps rapats ultradretans. D'aleshores ençà els neonazis deixaren d'assistir als concerts i actes organitzats o freqüentats pels *skins* antiracistes arreu de l'Estat. Només en una ocasió es retrobaren ambdós sectors, fou en motiu del concert que oferí el conjunt The Business a la sala KGB de Barcelona el 10 de novembre de 1999. Aquella nit prop d'una vintena de components de les Brigades Blanquiazules es presentaren al local per presenciar les actuacions dels britànics i el grup teloner, els barcelonins Suburban Rebels. Un cop finalitzat el concert, que va transcórrer sense incidents destacables, als carrers adjacents es van viure diverses topades entre *skins* i brigadistes. Vegeu al respecte "Concerts", *Skinhead Rides Again*, n. 5 (IV/2000), p. 36-37.

²⁷²² Aquesta trobada es realitzà per primer cop entre els dies 7 i 9 de setembre de 1990. La primera nit s'organitzà un sopar de germanor celebrat a un restaurant de la Gran Via de les Corts Catalanes i una sessió de ball a la discoteca Chic. El segon dia els participants es traslladaren al pub Mary de la localitat costanera de Calella on es realitzà una festa amb PD's, a més d'una *scooter run* no reeixida atesa la poca assistència. El darrer dia, diumenge, es programà un concert a la sala Humedad Relativa, situada al número 9 de la Plaça Mañe i Flaquer del barri de Sarrià, amb els locals Skasos Medios i els britànics The Riffs que comptà amb l'assistència de diversos *skinheads* arribats des de València, Madrid, Vitòria, Lleida, Tarragona, Rouen, Perpinyà i Barcelona. En la segona edició d'aquest festival, celebrada els dies 6 i 7 de setembre de l'any següent, actuaren els britànics The Hotknives juntament amb els barcelonins Tension Friends a la sala KGB. A l'acte assistiren *skinheads* procedents de diversos punts de l'Estat així com algun forani, majoritàriament arribat de França. Vegeu "Gigs and Events", *The Firm*, n. 3 (1990), p. 11-12; "On Tour", *FBI*, n. 11-12 (XII/1991), p. 7-8; "Il Ska'n'Reggae'n'Soul Weekend", *The Face*, n. 3 (1992), p. 15-17; "I Ska'n'reggae'soul Week End Party", *Skaville Barcelona*, n. 6 (XI/1990), p. 13-24 i "Barcelona Connection", *Black & White*, n. 2 (II/1992), p. 21.

²⁷²³ El primer fou editat per un parell d'*skins* barcelonins, Agustí i David, mentre el segon, del qual només va aparèixer un número el 1994, el publicà a Mataró, Eduardo Coco, jove que mantenia lligams d'amistat amb el nucli apolític de la capital catalana.

²⁷²⁴ Entrevista a *Iskra*, *skingirl* barcelonina a inicis de la dècada dels noranta (2/XI/2007).

Atès l'interès creixent pel gènere, promotors privats com BIZZ o Cap & Cap Produccions²⁷²⁵ començaren, tímidament, a programar bandes i artistes internacionals.²⁷²⁶ Es succeïren les actuacions, amb solistes de renom com Desmond Dekker²⁷²⁷ o Laurel Aitken,²⁷²⁸ a més dels primers concerts de bandes 2Tone com The Selecter²⁷²⁹ o Bad Manners²⁷³⁰ o de conjunts del gènere com el també britànics Maroon Town, els primers en actuar a Barcelona.²⁷³¹

²⁷²⁵ Promotora barcelonina creada el 1988 per Xavier Manresa, popularment conegut com Xavi Vinper (mot que feia referència al 20% que reclamava com a promotor), Jordi Serra, Pep Val i Mimo (ex components de Subterranean Kids). El primer esdevindria en aquella època mànager del grup Skatalà.

²⁷²⁶ A partir de 1992 a aquests promotors s'hi afegí Producciones Animadas, responsables de concerts com el dels barcelonins Dr. Calypso, el conjunt vitorià de R&B The Allnighters, els madrilenys Malarians (el 14 de març de 1992 a la sala KGB), els britànics The Cosmics (l'11 d'abril de 1992 també a la sala KGB) i Smart Dress (29 febrer de 1992 novament a la sala KGB) o els encara desconeguts Los Sencillos, liderats per l'aleshores mod Miqui Puig. El 1992 s'ocuparen de la programació de la discoteca Monumental Club de Ritmo, situada al número 25 del carrer Gran de Gràcia de Barcelona, on actuaren grups com Roots Generator o Dr. Calypso. Un altre emprenedor destacat en aquest sector fou Jordi Gil López DJ Ragnampiza, qui el 1996 creà Reggae Shack, promotora especialitzada en solistes i formacions reggae. Gil fou un dels pioners de la música jamaicana a Barcelona. Periodista crític de música negra, va col·laborar a programes televisius com *Plàstic* de TVE i a revistes musicals com *Rock de Lux* o *Ruta 66* i diaris com *ABC*. El 1992 engegà diversos projectes com la botiga de discs Demo Record Shack, juntament amb el seu soci Jean-Pierre Txampi, situada al carrer Torrent de l'Olla (un any més tard l'establiment es traslladà a un local del carrer de La Cera del barri del Raval de Barcelona) o el grup Ragna & The Paissas que assajà a la rebotiga d'aquest establiment. Fou precursor del *toasting* en castellà, participant en projectes com el segell Semaphore i cooperant amb grups com Claustrofobia. El 1996 creà la promotora Reggae Shack Producciones amb la qual organitzà gires de figures internacionals del reggae com The Wailers, Aswad, Pablo Moses, U-Roy, Israel Vibration, The Abyssinians, Dillinger, Junior Murvin, Max Romeo o The Skatalites entre d'altres.

²⁷²⁷ El solista jamaicà, acompanyat per The Reggae Regulars i el seu mànager Delroy Williams (qui acabà cantant la majoria de temes davant l'estat de Dekker), actuà el 26 de gener de 1990 a la sala Zeleste-2 situada al carrer Almagàvers del barri del Poblenou en un concert organitzat pel promotor britànic resident a Barcelona Robert Mills. Jordi Ragnampiza Gil va dur al jamaicà a l'actuació promocional que aquest oferí al programa *Plàstic* de TV2 presentat per Tinet Rovira, David Bagès i Marisol Galdón. Vegeu la crònica del concert a "Desmond Dekker el 'abuelo del reggae', en Zeleste", *La Vanguardia* (26/II/1990), p. 40 i "Desmond Dekker", *FBI*, n. 4 (II/1990), p. 7. Cinc anys més tard tornà a actuar al club Otto Zutz de Barcelona el 13 de gener de 1995. Vegeu "Desmond Dekker, nombre mítico del 'reggae', actúa en la sala Otto Zutz", *El Periódico* (13/II/1995). L'any següent va participar en el festival U-Zona Reggae que es celebrà a Torelló i el 21 de març de 1997 repetí visita oferint un concert a la sala Garatge Club del barri de Poblenou juntament amb Dawn Penn i The Junction Band. Vegeu N. Cruz, "Desmond Dekker: Los 'fans' me mantienen en activo", *El Periódico* (21/III/1997).

²⁷²⁸ El popular artista cubà actuà per primer cop a Barcelona el 27 de març de 1990 a El Sot acompanyat pels Barcelonians (uns joveníssims Dr. Calypso & The Barcelona que encara no havien escurçat el seu nom). Aitken només va interpretar 4 temes, entre els quals "Sally Brown", "Bartender" o una versió en castellà de "Perfidia" el clàssic que Alberto Domínguez va compondre el 1939. Aitken de fet arribà a Barcelona de visita promocional però davant la insistència de Carles Charly Brown Closa va accedir a cantar uns quants temes en una *jam session* acompanyat pels Dr. Calypso. Vegeu la crònica de la mateixa a M. B. Formentor, "Esto no es una crítica", *La Vanguardia* (31/III/1990), p. 37; "Laurel Aitken in Barcelona", *FBI*, n. 5 (VI/1990), p. 3-5; C. Closa, "Live. Laurel Aitken Meets Dr. Calypso and The Barcelonians", *Ruta 66*, n. 50 (IV/1990), p. 64 i "Laurel Aitken en Barcelona", *Skaville Barcelona*, n. 4 (VI/1990), p. 22. Aquell mateix any 1990 Aitken participà en la segona edició del Festival Blues i Ritmes de Badalona, celebrat el 30 de juny al parc de Can Solei, acompanyat per la seva banda, The Pressure Tenants. Un any més tard, actuà novament a la capital catalana. Fou el 20 de juny de 1991 a la sala Zeleste, en aquella ocasió la seva banda d'acompanyament foren els Malarians madrilenys, també actuaren els riojans Banana Boats. Vegeu "Laurel Aitken", *The Face*, n. 3 (1992), p. 19 i "Gigs & Parties", *James Bond 007*, n. 1 (1991), p. 14-15.

²⁷²⁹ Actuaren a la sala Zeleste de Barcelona el 22 d'octubre de 1991 juntament amb els empordanesos Komando Moriles. Vegeu "On Stage", *The Face*, n. 3 (1992), p. 18.

²⁷³⁰ La banda liderada per Bloodvessel es presentà a la sala Zeleste el 2 de març de 1990 acompanyats per The Deltones. El conjunt femení aprofità la seva estada a Barcelona per aparèixer al programa *Plàstic* de TV2 on interpretaren el tema "Don't Fall in Love". L'any següent Bad Manners, que també va actuar pel mateix programa versionant la cançó "Sally Brown", tornà a visitar Barcelona, fou a la sala Zeleste-2 el 14 de febrer de 1992. Vegeu "Bad Manners", *The Face*, n. 3 (1992), p. 19.

²⁷³¹ Aquests actuaren per primer cop a Barcelona el 1987, oferint diversos concerts en petits locals com el Cafè de Gràcia, el bar Andy Capp, el club Humedad Relativa o la sala KGB, on feren el darrer concert de la gira el 14 de setembre d'aquell any en que feren acte de presència diversos *skins* del barri de Roquetes. Els britànics oferiren una altra actuació aquell any dins la Marató de l'Espectacle que organitzava anualment l'actor Arnau Vilardobé al Mercat de les Flors, un espai on novament es presentaren el 1988. Vegeu "La Marató, fiesta de las familias pobres de la escena", *La Vanguardia* (17/IV/1988), p. 66. El 1988 Maroon Town, a banda del concert de la Marató, actuaren gratuïtament a la sala Zeleste el 7 d'abril presentant l'Ep *Pound to the Dollar* (Staccato Records, 1988). El dia anterior actuaren al programa *Mag Magazine* de TV3 presentat per Maria Gorgues. L'acollida que els dispensà el públic barceloní possibilità gires posteriors d'altres conjunts del gènere. Com explica Carles Charly Brown Closa: "Els Bad Manners van venir perquè els Maroon Town els van dir que a Barcelona hi havia bon ambient". Entrevista a Carles Closa, editor del *fanzine* barceloní *FBI* (7/VII/2009). Els britànics tornaren a actuar a Barcelona el diumenge 22 d'abril de 1990 a El Sot però per problemes amb el *management* ho van fer sota el nom de Purple City. Vegeu una crònica a "Maroon Town", *FBI*, n. 2 (1990).

Els dies 21 i 22 de juny de 1991 es celebrà a Sabadell l'anomenada 1ª Acampada Skatalítico-Reggae del Vallès al veïnat terrassenc de Torrebonica, organitzada pels editors del *fanzine* sabadellenc *James Bond 007*,²⁷³² membres de la societat vallesana *Ska Brothers*.²⁷³³ La trobada reuní a quatre centenars de seguidors de la música jamaicana, *skinheads* i altres aficionats a aquests estils que assistiren a les actuacions dels grups Komando Moriles i Dr. Calypso.²⁷³⁴ El juny de l'any següent es programà una segona edició.

L'agost d'aquell mateix 1991 es celebrà la II^a Festa Reggae & Ska de La Bisbal d'Empordà, que comptà amb la participació dels locals Komando Moriles, els barcelonins Dr. Calypso i els riojans Banana Boats. Altres esdeveniments musicals del període foren el *I Latin Reggae Festival*, celebrat el 1991 a Barcelona amb la participació de formacions com els valencians Jah Macetas.²⁷³⁵

Sense cap mena de dubte, els inicis de la dècada dels noranta suposaren l'inici d'una creixent escena musical,²⁷³⁶ tant de música jamaicana com de sons propers al *punk/Oi!*, que a finals de la dècada eclosionarien donant lloc a múltiples formacions que configuraren un panorama rellevant i consolidaren una escena musical especialitzada.²⁷³⁷

De la mà de bandes locals, com Dr. Calypso, els ritmes originaris van implantar-se definitivament a Catalunya,²⁷³⁸ difonent-se a posteriori a la resta de l'Estat gràcies a les actuacions de les mateixes, a les de les primeres

²⁷³² El primer número d'aquesta publicació va aparèixer el març de 1991. Al voltant del seu nucli de col·laboradors, que abarcava poblacions vallesanes com Rubí, Sabadell o Terrassa, sorgiren nombroses iniciatives com el programa *Ska-Mod* de l'emissora terrassenca alternativa Ràdio Kaos, la citada acampada celebrada a Torrebonica o el grup *punk/Oi!* Remences de Rubí entre moltes d'altres. Actualment alguns dels seus impulsors continuen organitzant activitats relacionades amb la música jamaicana a través del col·lectiu Swing a Ling.

²⁷³³ El 1995 una *skingirl* de Rubí membre d'aquest nucli vallesà impulsà la publicació d'un *fanzine* confeccionat íntegrament per noies (com *Txinaska*, Sonia, *Pastanaga* o Núria entre d'altres) titulat *Skinetas Revival*. Després de quatre números, el maig de 1996 la capçalera es va deixar d'editar. Fou aleshores quan la mateixa emprendedora, juntament amb Jordi (cantant aleshores de Remences i editor de l'efímer *fanzine* *Skinhead* aparegut el gener de 2000), va crear el 1999 Rude Productions, una distribuïdora de material *skin* que incloïa un extens catàleg de xapes. Vegeu "Así se hizo... Skinetas Revival", *Skinhead*, n. 1 (I/2000), p. 11-13.

²⁷³⁴ "Acampada a Torre-Bonica", *James Bond 007*, n. 1 (1991), p. 11-12.

²⁷³⁵ Posteriorment, es celebraren noves edicions del mateix. El II Latin Reggae Festival, organitzat per Demo Records Shack, en que participaren els grups Banana Boats, Roots Generator, Kannabis Band i Jah Macetas es va dur a terme el 6 de juny de 1992 a la sala Zeleste de Barcelona. L'any següent, el 23 de juliol de 1993, es celebrà la tercera edició del festival que comptà amb les actuacions de Roots Generator, Skatalà i Ragna & The Paissas. Vegeu una crònica d'aquest darrer a "Conciertos", *Street Feeling*, n. 3 (1993), p. 28-29.

²⁷³⁶ La programació d'actuacions musicals dels gèneres seguits pels *skins* es multiplicaren a Barcelona. Els espais que acolliren les mateixes foren sales o petits locals com el Bar Arzobispo, situat al número 13 del carrer Costa Brava, o la sala Garatge Club, ubicada al número 195 del carrer Pallars al barri del Poblenou, que acollí la majoria de festivals i concerts de grups internacionals com The Trojans, Bim Skala Bim o The Toasters atesa l'entesa entre els propietaris de la sala amb la majoria de promotors de música jamaicana i *streetpunk* de l'època com Super Ska Shooter, Cap & Cap Produccions (que el 23 setembre de 1991 organitzà el concert de The Toasters a la sala KGB, local que el 30 de maig de 1992 acollí el concert d'Skatalà i l'11 de febrer de l'any següent el dels alemanys The Busters) o l'Il·lògic Produccions.

²⁷³⁷ Un altre element que ajudà a estendre la música jamaicana a Barcelona i rodalies fou la seva difusió per part de les emissores de ràdio lliures, les quals s'interessaren per aquells gèneres musicals que no trobaven sortida en els circuits comercials. A ben segur un dels programes de ràdio que més va afavorir aquesta divulgació fou *Sound System FM*, conduït a Ràdio Sant Antoni des del 7 de juny de 1989 per David Dr. Decker Vilches i Xavi Lord Dick Guillamón (Punxadiscos residents els dijous al Puerto Hurraco Sister's Bar del carrer Taulat del barri del Poblenou durant la dècada dels noranta). El 1992 traslladaren les emissions a Ràdio Ciutat Vella, al dial 106,8 FM. Després d'una introducció instrumental del tema "Man In the Street" de Tommy McCook els presentadors oferien les darreres novetats del gènere i entrevistes amb artistes de renom, a més de punxar cançons dels diversos estils de música jamaicana existents. Els seus presentadors impulsaren el 2002 un projecte solidari amb Etiòpia anomenat Mabrak per recollir fons per la construcció d'un orfanat a la deprimida regió de Kombolcha, obra que finalment es va realitzar després que entreguessin 6.000 euros a l'Associació de Famílies de Nenes i Nens d'Etiòpia [AFNE]. Des de 2007 compaginaren les seves emissions a Ràdio Ciutat Vella, al dial 100,4 cada dimarts de 22:00 a 24:00 hores, amb les de Ràdio Evolució, també es poden seguir per internet des del web de darrera emissora. El 1992 es va començar a emetre des de Ràdio Contrabanda els divendres per la tarda un altre programa sobre els sons jamaicans anomenat *Vitamin A*. Dos anys abans, Ràdio RSK de Nou Barris emetia el programa *Sixties Party* amb referències a la música jamaicana. Un altre programa similar d'aquella època fou *Ska-Mod* a l'esmentada Ràdio Kaos de Terrassa.

²⁷³⁸ Sobre la presència de grups *ska* a Catalunya vegeu J. Pons, "Skatalunya", *Rock & Clàssic/Avui* (2/VIII/1997), p. 6-7 i F. Bella i À. Romaguera, "El ska que s'encomana", *El Temps* (22/III/1993), p. 66-67.

bandes internacionals de *revival*²⁷³⁹ i a la publicació dels discs recopilatoris *Latin Ska Fiesta* (Sock It records/Semaphore, 1990),²⁷⁴⁰ del qual en només dos mesos es van vendre 1.000 còpies, i la seva seqüela *Latin Ska Fever* (Sock It records/Semaphore, 1991)²⁷⁴¹ que van donar a conèixer les noves propostes musicals del gènere.²⁷⁴²

Mentrestant, els pocs concerts de música jamaicana que es celebraven a Madrid, quelcom habitual a principis dels anys noranta quan Barcelona es convertí en l'epicentre de l'activitat de les formacions de música *ska*, es feren a sales com Universal²⁷⁴³ (on el 10 de gener de 1991 actuà Desmond Dekker),²⁷⁴⁴ Revólver (que albergà el primer concert a la capital de The Skatalites el 5 de maig de 1995 i pocs mesos després, el 28 de setembre de dels britànics The Trojans), Argentina²⁷⁴⁵ o en centres socials ocupats com el Centre Social Ocupat Autogestionat La Guindalera,²⁷⁴⁶ l'esmentat Centre Social Ocupat Muniesa, el Centre Social Ocupat de Campamento²⁷⁴⁷ o el Centre Social Ocupat El Laboratorio, situat a Embajadores.²⁷⁴⁸ En aquells anys l'*ska* gaudí d'un seguiment limitat que es reduïa a agrupacions de seguidors del gènere com el Rude Cat's Klub d'Alcalá de Henares.²⁷⁴⁹

El 1992 es creà el segell Colour Songs Discos, fundat per Gabriel Gabi Peris i Jaime Girgado (baixista i guitarrista respectivament del grup madrileny Malarians), que recollia l'experiència anterior de Marathon Records, segell que

²⁷³⁹ Un dels primers conjunts forans de l'anomenat *ska revival* en actuar a Catalunya a inicis dels anys noranta foren els novaiorquesos The Toasters, els quals es presentaren en directe el 23 de setembre de 1991 a la sala KGB de Barcelona. Els nord-americans repetiren visita per terres catalanes el 24 d'octubre de 1992, actuant a La Tabacalera de La Bisbal d'Empordà juntament amb uns novells Komando Moriles. La banda liderada pel britànic Rob *Bucket* Hingley a partir d'aleshores gaudí d'un important seguiment a terres gironines. Quatre mesos després actuaren a la sala KGB de Barcelona els alemanys The Busters. Vegeu la crítica del primer concert barceloní a "On Tour", *FBI*, n. 11-12, p. 7-8 i les de les altres actuacions a "On Tour", *FBI*, n. 15 (III/1993), p. 16.

²⁷⁴⁰ Al disc hi van participar els barcelonins Dr. Calypso, Skatalà i Números Rojos, els madrilenys Guaqui Taneke, els mallorquins Skarabajos i els vitorians Little Feet & the Prenatals, posteriorment anomenats Little Feet & His Goldfingers, a més de la col·laboració de DJ Ragnampiza. El mateix va ser presentat a la sala KGB de Barcelona el 2 de febrer de 1990 amb les actuacions en directe de Skarabajos, Números Rojos, Guaqui Taneke, Skatalà i Dr. Calypso. Vegeu E. Aguirre, "Latin Ska Fiesta", *El Tubo*, n. 16 (XII/1990); "Latin Ska Fiesta. La primera recopilació ska ibèrica desde 1962", *FBI*, n. 6 (IX/1990), p. 4-11; "Latin Ska Fiesta", *Black & White*, n. 0 (04/1991), p. 6-9; "The Spanish Ska Record!! Latin Ska Fiesta", *Skinhead Scene & Rudies*, n. 3 (XI/1990), p. 10-12; "Latin Ska Fiesta: Recopilatorio Skatalítico Peninsular", *Egin* (8/XI/1990) i X. A. Cugat, "Latin Ska Fiesta/Skatalà/Latin Ska Fever", *Rock de Lux* (estiu 1991), p. 50-51.

²⁷⁴¹ Amb bandes com els barcelonins Estat Precari, Pelukeria Pérez i Tension Friends, els riojans Banana Boats i els bisbalencs Komando Moriles. Vegeu "Latin Ska Fever", *Skinhead Scene & Rudies*, n. 6 (IV/1991), p. 36-39.

²⁷⁴² La iniciativa de treure ambdues recopilacions va ser de Jordi *Maniac* Manyà, guitarrista de Dr. Calypso i aleshores responsable del departament de música ètnica de Semaphore, aquest va consultar a Carles Closa la viabilitat de contactar amb les bandes. Finalment el projecte va reeixir amb el vistiplau del mànager general de la companyia a l'Estat Espanyol, l'holandès Eric G. Heuseveldt. El 1999 ambdós àlbums van ser reeditats conjuntament en un disc compacte titulat *Latin Ska Years* (Tralla, 1999).

²⁷⁴³ Local situat al número 7 del carrer Embajadores de la capital de l'Estat que durant els primers anys de la dècada dels noranta va programar diverses actuacions de música jamaicana.

²⁷⁴⁴ Vegeu una crònica del mateix a "Desmond", *Bootboys*, n. 2 (1991) s. p.

²⁷⁴⁵ Sala on el 6 de febrer de 1992 actuaren els britànics Bad Manners. Com succeí a Barcelona, al concert assistí un grup de caps rapats neonazis que protagonitzà alguns aldarulls. Segons un breu crònica del mateix: "El concierto no tuvo nada que reseñar, excepto de la bronca que montaron unos *boneheads* que aparecieron. Por lo visto gasearon a los porteros (que eran de color) y le metieron hostias a una basquilla", a "Notícies", *Shanty Town*, n. 1 (1992), p. 17. 4 mesos després, el 4 de juny, la mateixa sala acollí el concert de Desmond Dekker. Vegeu "Conciertos", *Shanty Town*, n. 1 (1992), p. 26.

²⁷⁴⁶ El 27 d'abril de 1996 SHARP-Madrid i el segell Colour Songs organitzaren en aquest espai un concert amb els grups locals MK Cortinas, The Highlanders i els nord-americans Mephiskapheles, els darrers finalment no van poder actuar perquè la policia els va negar l'accés al recinte. Dos mesos abans de que l'edifici fos desallotjat es celebrà un acte similar amb Skarface, Desorden Público, Malarians, MK Cortinas, The Highlanders i Moloko Plus.

²⁷⁴⁷ Espai on SHARP-Madrid organitzà l'11 de març de 1995 un concert per la unitat *punk/skin* amb els grups Malarians, Delincuencia Sonora, Social Kotei i Vaffanculo.

²⁷⁴⁸ No fou fins a finals de la dècada quan, coincidint amb l'esclat comercial de l'*ska*, els programadors de sales alienes al circuit *underground* del gènere habitual fins aleshores s'interessaren per contractar grups autòctons i forans de música jamaicana. Espais com la discoteca Cats, la sala Caracol, Rastatoo, La Ktdral, Alien, Trilobyte o El Sol integraren els ritmes afrocaribenys en la seva programació habitual. Anys més tard, feren el mateix locals com Gruta 77 o Copèrnico.

²⁷⁴⁹ Vegeu "Los Gatos Rudos", *Onda Jamaicana*, n. 2 (1992), p. 34.

edità el disc *Guaki Taneke* (Marathon Records, 1991).²⁷⁵⁰ La discogràfica contribuï decisivament en el desenvolupament de l'escena skatalítica local i estatal. A més d'editar referències pròpies, fou pionera en la distribució de música jamaicana i *ska revival* a la capital i la promoció de concerts.²⁷⁵¹

Emergiren bandes novells arreu, en molts casos de trajectòria efímera, com els barcelonins Estat Precari,²⁷⁵² embrió dels posteriors Knockouts, Tension Friends (anteriorment anomenats Mr. Hyde), Números Rojos, Skasos Medios,²⁷⁵³ Pelukeria Pérez o el combo *afro-reggae* Mango Bongo, els riojans Banana Boats –que publicaren el disc *No tengo bandera* (Colour songs, 1993)– i SOS (Sound Of Ska) anteriorment anomenats Tropical Club, els bisbalencs Komando Moriles, els vitorians Little Feet & the Prenatals, els bascos Kakafraketan i Skandalo Publiku, la banda de Palma de Mallorca Skarabajos amb el seu únic Lp *Ya era hora* (Sock It records/Semaphore, 1992),²⁷⁵⁴ els canaris Enac Ska²⁷⁵⁵ amb *Incultura* (Ruin Ros, 1994), el grup de Balaguer The PK 2 o, posteriorment, els barcelonins Discípulos de Otilia,²⁷⁵⁶ Skasos Medios i Mount Zion.²⁷⁵⁷ Conjunts als quals anys després s'hi van unir altres com els valencians Skaparapid, els barcelonins Skatobeat,²⁷⁵⁸ Moonrakers i Los Geperuts, els vigatans Amusic Skazz Band, pioners en la introducció de l'*ska jazz*, els navarresos Skalariak,²⁷⁵⁹ els mallorquins La Gran Orquestra Republicana (amb ex components dels Skarabajos a les seves files), els madrilenys Skarlaines,²⁷⁶⁰ els Gazapos de Barberà del Vallès o la Raixnow Band del barri del Poblenou de Barcelona, els efimers manresans Skatològics, Xenreira a Galícia, Ttak! a San Sebastià, els valencians Gramoxone Ska Band i Skaks o els tarragonins La Thorpe Brass, precursors de l'*ska soul* a la Península, van ser algunes de les bandes que es van donar a conèixer durant la dècada dels noranta.²⁷⁶¹

A més de les formacions que s'anaven gestant arreu de la geografia peninsular, paral·lelament, es va desenvolupar una incipient indústria que afavorí la consolidació d'aquesta escena *ska*. Gràcies a segells com el barceloní Sock It, que edità els dos primers discs recopilatoris del gènere a l'Estat, el madrileny Colour Songs, que anys després es convertiren en el precedent de les discogràfiques Skatown i Liquidator,²⁷⁶² els barcelonins Capità Swing²⁷⁶³ i Plastic Disc²⁷⁶⁴ i, posteriorment, Tralla records i K-Industria Cultural

²⁷⁵⁰ Vegeu "Colour Songs Discos", *Skins Are Back*, n. 0 (1996), p. 18-19.

²⁷⁵¹ Posteriorment el segell, que edità una publicació gratuïta anomenada *Colour Times*, va cessar la seva activitat i, mentre Toni Face impulsà el 1998 la discogràfica Liquidator, amb la qual va continuar editant referències musicals i distribuir-les mitjançant un catàleg de venda per correu, l'altre soci, Gabriel Peris va fundar el segell Ska Town juntament amb Miguel i David. El primer, edità també una publicació homònima i amplià les seves activitats en el camp del *management* i la producció de concerts.

²⁷⁵² Vegeu "Estat Precari", *Dr. Skinhead*, n. 3 (1993) s. p.

²⁷⁵³ Vegeu "Skasos Medios", *Krúpula*, n. 7 (1989), p. 16-17.

²⁷⁵⁴ J. Staccato, "Skarabajos", *James Bond 007*, n. 3 (1992), p. 12-13. Vegeu també "Skarabajos", *Cocoliso*, n. 3 (VII/1995), p. 4-5.

²⁷⁵⁵ Nom que en guanxe, llengua aborigen de les Illes Canàries, significa "Nit ska".

²⁷⁵⁶ "La rotura de Discípulos", *Tropikal*, n. 4 (1996), p. 8 i "Discípulos de Otilia", *Pork Pier*, n. 0 (1997), p. 14-17.

²⁷⁵⁷ Vegeu "Mount Zion", *Mad About You*, n. 4 (1998?), p. 36-38; "Mount Zion", *Street Music*, n. 3 (XII/1998), p. 3; "Mount Zion", *Don Drummond's Spirit*, n. 1, p. 49-51; "Mount Zion. La nueva generación ska", *WPF*, n. 7 (1995), p. 26-28 i "Mount Zion", *Tropikal*, n. 1 (1996), s. p.

²⁷⁵⁸ "Skatobeat", *Stay SHARP*, n. 1 (1999), p. 17-18.

²⁷⁵⁹ Vegeu "Skalariak. Iruña Ska Jaia", *Black & White*, n. 4 (1997), p. 16-18; "Skalariak", *Casual*, n. 7 (X/1997), p. 18-19; "Entrevista Skalariak", *Skandalera*, n. 6 (2001), p. 39-43; "Entrevista Skalariak Ska", *Mad About You*, n. 3 (1998), p. 8-11; "Skalariak", *Never'ad Nothing*, n. 2 (VI/1998), p. 40-41 i "Entrevista a Skalariak", *Street Kids*, n. 18 (1999), p. 14-17.

²⁷⁶⁰ "Skarlaines", *Don Drummond's Spirit*, n. 1, p. 47-48 i "Skarlaines", *Liquidator*, n. 0 (1999), p. 12-13.

²⁷⁶¹ Per consultar les seves respectives discografies vegeu l'annex final.

²⁷⁶² J. Bajo, "Liquidator: Una dècada jugando en otra liga", *A Little Beat*, n. 77 (VI/2008), p. 16-18.

²⁷⁶³ Distribuïdora i discogràfica creades a Barcelona el 1993 per l'ex *mod* Alfred el Capità Ferrer i l'anterior membre de l'*staff* del *fanzine* *FBI* i editor des de 1991 del *Street R'N'R* Jordi Perico Ramirez. Situats al carrer Taulat del Poble Nou, foren pioners en la venda per correu de música *punk/Oi!* i *ska* a l'Estat, a més editaren diversos treballs de bandes com

que explotaren la vessant més lúdica del gènere, juntament amb les edicions dels segells bascos Gor i Brixton contribuïren a donar l'embranchida definitiva al gènere.

Els anomenats *fanzines* van ser també una eina essencial per difondre l'estil arreu juntament amb els pocs programes de ràdio alternatius existents.²⁷⁶⁵ Els articles apareguts a inicis dels anys vuitanta a capçaleres alternatives com *Gritos de Unidad* de Santa Coloma de Gramanet o *Destruye!!!* de Sant Sebastià sobre grups estatals i forans, les crítiques de concerts o les ressenyes de les novetats discogràfiques van aportar la informació que els joves seguidors dels ritmes jamaicans no trobaven en els mitjans oficials. Noms com *Krápula* de Segovia realitzat per Alfonso Sacristán o *Kaskamotzak* de Bilbao editat per Marko, traducció literal d'*skinhead* en èuscar, es van sumar als *fanzines* més veterans citats anteriorment. El maig de 1989 es va editar a Barcelona el primer número de *Fuentes Bien Informadas* [FBI], un dels *skazines*²⁷⁶⁶ més complerts de l'època íntegrament dedicat al gènere amb l'esmentat Carles Charly Brown Closa²⁷⁶⁷ al capdavant de l'equip de redacció.²⁷⁶⁸ El mateix Closa descriu com va tenir coneixement de l'existència

l'Ep *Maria* dels Dr. Calypso, l'Ep debut homònim dels barcelonins Mount Zion, els primers treballs en Cd de la Raixnow Band i els valencians Skaparrapid, la coproducció juntament amb Al-leuia Records (discogràfica barcelonina en actiu entre 1993 i 1998 que creà el subsegell Baobab per editar les seves produccions de música jamaicana) dels Cd's *Borinot borinot* i *Un de Nou* d'Skatalà, el primer disc de la banda *Oi!* Entre Vándals i el single que compartiren amb els alemanys Contramemation, la maqueta *No t'arronsis* del grup *Oi!* de Rubí Remences o l'àlbum *Per tots els mitjans* dels vilafranquins Inadaptats. Dos anys més tard de la seva creació desavinences entre els fundadors provocaren la marxa de Ramírez qui creà la seva pròpia discogràfica: Plastic Disc.

²⁷⁶⁴ Segell i distribuïdora apareguts el 1995 després de l'abandonament de Capità Swing per part del seu responsable Jordi Perico Ramírez. Des de la seva oficina situada al barri del Guinardó, Ramírez es dedicà a distribuir música *punk/Oi!* i jamaicana i a editar més d'una trentena de referències de grups locals i internacionals com els vigatans Amusic Skazz Band, els tarraconins Els Penjats i La Thorpe Brass, els valencians Skaks, les bandes de Rubí Spliff Sound i Remences, els bascos Iskanbila, els barcelonins Goldfinger & The Mush Potatoes, Pilseners i Suburban Rebels, els parisencs Skarface, els britànics Red Alert, The Oppressed, Capo Regime i The Ferryman, els veneçolans Los Calzones Rotos o els gallecs Ruin Bois, Skacha i Disturbio 77. Des de Plastic Disc s'impulsà també la creació del *fanzine* *Never/Ad Nothing* per donar cobertura als seus grups i informar sobre les darreres novetats discogràfiques. Posteriorment, també es dedicaren a organitzar concerts, assolint cert prestigi entre els promotors musicals. El 1999 el segell va posar fi a la seva activitat, moment en que Ramírez va treballar com a *road manager* a l'empresa Ritual. Anys més tard, acabà creant la seva pròpia societat Buen Ritmo Producciones, dedicada al *management* i l'organització de concerts de bandes com The Toasters, Dr. Ring Ding, Los Fulanos o Miqui Puig entre d'altres.

Part del seu fons de catàleg passà a mans de la companyia barcelonina Tralla Records.

²⁷⁶⁵ Determinades ràdios lliures foren les primeres en programar espais dedicats a aquest estil musical, com els pioners "Frenoskático" de Ràdio Vallekas, "Sound System" de Ràdio Ciutat Vella a Barcelona (inicialment a Ràdio Sant Antoni), "L'illa del Tresor" de Ràdio PICA a Barcelona, "Onda Jamaicana" a Ràdio Klara de València, "Un ritmo legendario" a la també valenciana Ràdio Funny, a més d'altres programes com "La Ley de la calle", "Rockers FM" o "Ska-Mod" a Ràdio Kaos de Terrassa. Als quals, posteriorment, s'hi sumaren "Vitamina A" a la barcelonina Contrabanda FM, "Skandalo en las Ondas" a Ràdio Topo de Saragossa o "Borinot borinot" a Ràdio Sellarés de Gavà i Viladecans. Vegeu una completa relació dels programes radiofònics estatals especialitzats en *ska* i música jamaicana a G. J. Fernández Monte, *El ska en España: escena alternativa, musical y transnacional*, p. 120-124.

²⁷⁶⁶ Terme amb que són coneguts popularment els *fanzines* dedicats a la música *ska*.

²⁷⁶⁷ Nascut el 1967, Closa fou el veritable impulsor del *FBI* fins el seu comiat en l'edició del número 16 (setembre de 1990). Apassionat de la música jamaicana es va vincular a l'escena *skatalítica* barcelonina des dels seus inicis, provant sense fortuna com a trompetista amb Skatalà i col·laborant activament amb bandes com Dr. Calypso, a qui va fer el seu logotip i diverses de les cobertes dels seus discs atesa la seva activitat com a dissenyador gràfic professional. A finals de la dècada dels vuitanta va entrar a treballar a l'estudi de Pere Celma & Núria Duran com a *freelance*, ocupació que va compaginar amb la de punxadiscos de música electrònica. El 1994 va fundar el segell Novophonic Diskak juntament amb Javi Pez i Loreak Mendian a Sant Sebastià que va editar una vintena de referències fins a la dissolució del mateix el 2003. El 1997 també va prendre part en la fundació del col·lectiu Business Class. Posteriorment va explotar la seva faceta artística com a pintor amb exposicions com "100% Txarly Brown". Vegeu "Charly Brown", *Dance Crasher*, n. 3 (1997), p. 22-26.

²⁷⁶⁸ Les 22 pàgines del primer número del *FBI* contenien articles sobre Bad Manners, Skatalà, l'escena *ska* a Itàlia, Trojan records, Història 2Tone, un apartat sobre els diversos tipus de cervesa, a més de crítiques de concerts i ressenyes de discs, vegeu *FBI*, n. 1 (V/1989). Posteriorment, Closa compartí la coordinació de la publicació amb Marc Marcus Garvey Jr. Trilles fins que s'acomiadà dels lectors en el setzè número per dedicar-se a coordinar el segell Sock It per la companyia discogràfica independent Semaphore i treballar com a dissenyador gràfic. Assumiren les seves tasques al capdavant de l'*skazine* l'esmentat Trilles i l'esmentat Jordi Stack-O-Gee Ramírez. Aleshores el *fanzine* tenia una tirada de 300 exemplars. L'abril de 1991 Closa va retornar al *fanzine* com a col·laborador i coeditor del número 19 coincidint amb la marxa de Ramírez, qui decidí editar una publicació orientada al *punk* i la música *Oi!* anomenada *Street R'N'R*. A finals de 1993 Trilles decidí reconvertir la publicació en un butlletí trimestral que informà de les notícies generades per l'escena *skatalítica*. Aquest va aparèixer fins el setembre de 1996. Tres anys més tard, alguns dels seus

del gènere: “Mi primer contacto con el *ska* supongo que fue en un concierto de Skatalà en 1986, yo tenía 19 años y hasta entonces sólo había consumido la música de mi familia... tras ver a Skatalà en un momento en lo que más se consumía en mi pandilla era *punk* i *hardcore*, decidí explotar lo del *ska*. Compré el primer disco de Specials y la maqueta de Skatalà y así empezó todo”.²⁷⁶⁹

La seva primera editorial va explicitar quins serien els seus objectius: “Para mucha gente el *ska* es sinónimo de Specials, Madness o Kortatu. Otros lo ven como una moda a cuadros y se apuntan al rollo. *Fuentes Bien Informadas* pretende demostrar que la cosa no va por ahí, que el *ska* nació hace treinta años y siempre fue un estilo de música peculiar, atractivo y muy imitado. Queremos dar a conocer, a quien pueda interesarle y dentro de nuestras limitaciones, el trasfondo de este estilo musical, ampliando los conocimientos del profano e intentando complacer al erudito”.²⁷⁷⁰

El setembre de 1989 va publicar-se el primer número d'un altre *fanzine* barceloní centrat en aquest estil, *Skaville BCN*,²⁷⁷¹ al que van seguir altres com *Nite Klub* de Vitòria confeït per Ismael Ruiz de Samaniego, cantant de la banda Little Feet & the Prenatals; *Bluebeat* de Màlaga o *Skinhead Scene & Rudies* des d'Eivissa de la mà de Mark Skanky Brown integrament en anglès i que a diferència dels anteriors abordava el panorama *punk/Oi!* La dècada dels noranta fou testimoni de l'aparició de noves publicacions com *James Bond 007* de Sabadell, *Black & White* de Pamplona, *Dr. Skinhead* de Bilbao, *Onda Jamaicana* de València, *The Gangsters* des de Manresa,²⁷⁷² *Boot Boys* de Madrid, *Al Capone & The Family* de Barcelona i *Skinetas Revival*, confeccionat per *skingirls* de Barcelona, Girona i Rubí. Anys més tard fou el torn de *Shanty Town* de Madrid, *Jimmy Jazz* de Granada (posteriorment rebatejat com *Dance Crasher*), *WPF* l'hereu del predecessor *Krúpula* segovià, els gironins *Pork Pier* i *Candem Town*, *Street Kids* de Madrid, *Tropikal* de Castelldefels, *Mad About You* de Xixón o *Casual* de València entre d'altres.

DE LA MARGINALITAT A LA POPULARITZACIÓ: LA CONSOLIDACIÓ D'UNA INDÚSTRIA MUSICAL

L'augment de conjunts de música jamaicana a l'Estat a les darreries de la dècada dels noranta, coincidint amb una revifada internacional del gènere, convergí amb l'eclosió dels *fanzines* dedicats a aquest estil. Tot plegat serví per incrementar l'interès pel gènere i de retruc l'ampliació de l'audiència potencial del mateix que, a la vegada, va permetre la implantació dels primers negocis al seu voltant. Com encertadament apunta Fernández Monte, autor d'una tesi doctoral sobre la música jamaicana a l'Estat, “se observa una importante consolidación en los medios de creación (actividad de las bandas), difusión

fundadors inicials reactivaren el *fanzine*. El març de 1999 s'edità el número 22, en format de butxaca i portada a tot color. Aquesta quarta època es va cloure el desembre de 2001 amb un darrer número 33. Vegeu “Top secret FBI”, *Potoriak*, n. 1 (1991), p. 10-11 i E. Gallart, “Fuentes Bien Informadas. Una historia del legendario Skazine”, *Never/Ad Nothing*, n. 1 (I/1997), p. 8-11.

²⁷⁶⁹ *Don Drummond's Spirit*, n. 0, p. 56.

²⁷⁷⁰ “Editorial”, *FBI*, n. 1 (VI/1989), p. 3.

²⁷⁷¹ Tot i que els seus redactors residien a El Masnou (Maresme), l'adreça de contacte que apareixia al *fanzine* era de Barcelona. En la seva primera entrega, publicada l'agost de 1989, van incloure una entrevista amb els alemanys The Braces i articles sobre Skaos, The Deltones, Blechreiz, The Toasters, Les Frelons i The Busters. Aquesta publicació polemitzà amb els responsables del *fanzine FBI* que arribaren a acusar de “feixistes” als editors d'*Skaville Barcelona*. Vegeu al respecte “FBI”, *Skaville Barcelona*, n. 6 (XI/1990), p. 31-33.

²⁷⁷² El seu primer número va aparèixer a finals de 1991. Fou confeccionat per membres de la secció local de SHARP, com David Costa, i s'edità fins a les darreries de 1993.

(canales como la radio, los *fanzines*, Internet o el mercado discográfico) y consumo (conciertos, festivales) de esta música [...] podemos hablar de una escena local especializada que se mantiene en un plano poco protagonista, pero de continua actividad”.²⁷⁷³ Aquests foren els elements que caracteritzaren la darrera etapa evolutiva de la música jamaicana a l'Estat. Malgrat la seva implantació desigual, d'aquí la rellevància de l'anomenada “escena catalana” en el present capítol, la popularització del gènere d'ençà 1997 afavorí la concreció d'una multiplicitat de tendències estilístiques que reflexaren el creixent interès social per aquest i la creació d'una escena especialitzada.²⁷⁷⁴

Entre els aficionats que d'ençà finals dels anys vuitanta i inicis dels noranta van prendre com a referent la música jamaicana destacaren els *skinheads*. L'extensió de la imatge *skin* i dels caribenys s'accelerà arran de l'obertura de diverses botigues de discs, com Demo Record Shack (dirigida per Jean-Pierre *Txampi* i Jordi Gil López *DJ Ragnampiza*),²⁷⁷⁵ la també barcelonina Smart & Clean especialitzada en roba i complements i regentada per dues germanes *skingirls*;²⁷⁷⁶ Mr. Snoid a Romo (relacionada amb el món *scooterista*) o Street Style, situada al carrer San Raimundo de Madrid.²⁷⁷⁷ D'aleshores ençà ja no va caler viatjar a França o Anglaterra per poder adquirir la música i l'abillament propi dels *skinheads*. Anys més tard, altres establiments com Daily Records, botiga de venda de discs i marxandatge inaugurada l'octubre de 1994 a Barcelona, Brixton Denda a Getxo,²⁷⁷⁸ Clockwork Tattoo Studio a Barakaldo, la franquícia barcelonina de la marca britànica Merc, fundada el 1967 a Carnaby Street (Londres) i establerta a la capital catalana el novembre de 1999,²⁷⁷⁹ l'establiment del segell Potencial Hardcore al barri madrileny de Vallecas, la també madrilenya La Caverna, Janie Jones a Vigo, Business a Avilés o Subway Shop a València consolidaren la base comercial que donà impuls a l'escena *skatalítica/skin*²⁷⁸⁰ fins que la venda per correu feta per distribuïdores com Runnin Riot o Barrio Obrero, d'Eivissa i Barcelona respectivament, s'implantà definitivament a l'Estat coincidint amb la popularització de les noves tecnologies. La creixent demanda generada pel mercat provocà l'obertura de nous negocis al voltant dels referents musicals

²⁷⁷³ G. J. Fernández Monte, “El ska en España”, manuscrit inèdit facilitat per l'autor, 2011, s. p.

²⁷⁷⁴ Fernández Monte circumscriu aquesta etapa d'auge de la música jamaicana a l'Estat al període comprès entre els anys 1997 i 2004. *Ibidem*, p. 139.

²⁷⁷⁵ Inaugurada el 1992 al número 136 del carrer Torrent de l'Olla del barri de Gràcia. En aquest establiment es podien adquirir discs d'estils diversos com *reggae*, *soul*, *ska* o *rocksteady*; a més de roba, complements o *fanzines*, com *FBI* o el vallesà *James Bond*. Poc després desavinences amb la propietària del local, muller de Jean-Pierre *Txampi*, provocaren el trasllat del negoci al carrer de La Cera del barri del Raval. L'establiment en la seva nova ubicació, que ocupà dos locals diferents en el mateix carrer (un d'ells als baixos del número 20), fou regentat en solitari per Jordi Gil sota la denominació Record Shack. Altres establiments arreu de l'Estat que venien material i música jamaicana foren Rasta Shop a Bilbao i Negril a València.

²⁷⁷⁶ Botiga de referència a Barcelona que va obrir les seves portes el 1988 al local número 4 del centre comercial Bulevard Borbón situat prop de la Plaça Virrei Amat al districte de Nou Barris. Va especialitzar-se en la venda de roba, complements i *fanzines* tant per *mods*, *skins* i *scooteristes*. Abans de traslladar-se a la seva darrera ubicació, al número 6 del cèntric carrer Xuclà, es va mudar durant una temporada al carrer Mirallers. Inicialment, compaginà la seva activitat habitual amb la venda de discs sota la marca Underground Sounds. Anys més tard, les seves propietàries obriren una segona botiga, al número 9 del carrer Riera Baixa també al barri del Raval, més orientada cap a la venda de roba i complements de segona mà. Finalment l'establiment del carrer Xuclà tancà les seves portes.

²⁷⁷⁷ Altres botigues de música jamaicana que s'establiren a l'Estat en aquella època foren Rasta Shop a Bilbao, Negril a València i Beltza Records a Sant Sebastià.

²⁷⁷⁸ El seu propietari va engregar també un segell discogràfic homònim que es dedicà a editar treballs de música jamaicana de formacions estatals, el qual té una subsidiària, Guns Of Brixton Records, que publica novetats de música *Oil* i *punk rock*. Una altre de les seves activitats és la promoció de concerts al País Basc d'artistes d'aquests gèneres en sales com el Kafe Antzokia de Bilbao. Vegeu Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 314.

²⁷⁷⁹ El local s'ubicà al número 27 del carrer Ample de Barcelona.

²⁷⁸⁰ Entre aquests negocis que es gestaren al voltant de l'auge de l'escena *ska/skin* cal esmentar l'Studio One Bar de Tarragona, un establiment regentat per dos *skinheads*, Joan Jordi i Laura, que s'inaugurà l'abril de 2000 a la capital tarragonina. Tres anys més tard, el local fou clausurat després de convertir-se en el punt de trobada dels seguidors de la música jamaicana locals.

dels *skins*, com l'establiment Street Warriors, ubicat al casc antic de la capital biscaïna; Urban Hell a Saragossa; Brighton al barri madrileny de Malasaña; Up Beat Discos també a la capital de l'Estat,²⁷⁸¹ Mai Morirem Crew a Barcelona o Carnaby a Pontevedra.²⁷⁸²

Tampoc podem obviar en l'auge de la música jamaicana a l'Estat Espanyol l'important paper que van jugar els diversos festivals que s'organitzaren a la dècada dels noranta,²⁷⁸³ els quals ajudaren a difondre els esmentats estils entre el gran públic. L'*ska*, el *rocksteady* o l'*skinhead reggae*, que fins aleshores no havien gaudit d'una forta repercussió i difusió i restaren reduïts a audiències menors majoritàriament formades per *skins*, van sortir de l'anonimat durant aquell període.

Després d'aquesta eclosió i posterior desenvolupament, l'anomenada escena *skatalítica* va diversificar-se estilísticament a partir de la redescoberta dels orígens caribenys. Així, sorgiren formacions d'*ska jazz*, *ska soul* o *early reggae* que es desvincularen del so *ska/punk* inicial aprofundint en les arrels de la música jamaicana, "según madura esta escena mejora echando siempre mano de las raíces, mirando a Jamaica. Hace cuatro años lo que flipaba [sic], sobre todo, era el jazz jamaicano o *ska* tradicional y ahora lo más de lo más es el *skinhead reggae*. La variedad dentro de la escena jamaicana peninsular actual es algo que queda patente".²⁷⁸⁴ D'aquesta manera, es va encetar una nova etapa caracteritzada per l'apropament als orígens d'aquests gèneres atés el creixent interès per la música negra, fet que possibilità una millora del nivell formatiu dels instrumentistes i, de retruc, de la qualitat dels conjunts. Els anys noranta foren la dècada de l'anomenat *boom skatalític* que suposà l'impuls definitiu de la música jamaicana, que per primer cop depassà el circuit alternatiu habitual. D'aleshores ençà els grups punters més veterans començaren a ser programats en festivals de renom, a ser contractats per actuar en concerts organitzats per ajuntaments i altres institucions públiques i a actuar de forma regular a nivell internacional. L'*ska* va sortir de l'anonimat, sobretot gràcies al seu vessant lúdic, popularitzant-se entre la joventut com un ritme fresc i divertit. No fou fins l'allau de propostes i actuacions quan el gènere entrà en una etapa de saturació que provocà la seva progressiva davallada. Aquest període coincidirà amb l'aparició de conjunts com Captain Punch & The Aggronauts, posteriorment anomenats The Aggronauts, Barnalites, els bascos Cyprinidians, els riojans The Starlites, els barcelonins Fenicians, els andalusos

²⁷⁸¹ Establiment situat al número 6 del carrer Espiritu Santo de Madrid especialitzat en música *reggae* i *soul* que fou inaugurat el 2001. Un dels seus tres propietaris és Alberto J. Oyarbide Sobórmez, ex component dels conjunts musicals The Refrescos, Los Petersellers i Superagente 86, baixista posteriorment del grup granadí Los Granadians del Espacio Exterior.

²⁷⁸² El 2002 va obrir les seves portes al número 18 del carrer Isabel II de Pontevedra.

²⁷⁸³ Van ser diversos els festivals organitzats arreu que basaven la seva proposta en els ritmes musicals jamaicans. Entre altres podem destacar el Festival Reggus de *reggae* i *ska*, celebrat per primer cop a Reus 14 de maig de 1994, l'U-Zona Reggae, originàriament organitzat a Torelló el 16 d'octubre de 1993; el Dr. Martens International Ska Festival, que es va fer a Balaguer els dies 3 i 4 d'abril de 1998 de la mà de l'empresari Toni Trash (la seva quarta edició es celebrà però a Rubí gràcies al suport de Swing a Ling, una associació local d'aficionats a la música jamaicana); el Fira Ska de Tàrraga o l'Erromo Ska Reggae Festival. Anys abans però s'havien fet els primers concerts a l'Estat, com els Ska Weekend de Barcelona, que en la seva segona edició celebrada el 7 de setembre de 1991 va permetre presenciar l'actuació a la sala KGB dels anglesos The Hotknives acompanyats pels locals Tension Friends, o el concert de Laurel Aitken juntament amb Dr. Calypso & The Barcelonians al bar Sot. A mesura que la música jamaicana va guanyar adeptes aquesta mena de festivals es van anar estenent a altres zones, com l'Ska Kros organitzat el 4 d'abril de 1992 per la Unió Cervesera de Balaguer [UCB] amb grups com Komando Moriles, Skatalà, Dr. Calypso i The Pk2; el Granada Ska Festival, el Finos Reggae de Bellpuig (que es celebra en aquesta localitat lleidatana des de 1998), les 18 hores de Reggae a Torelló, organitzades per primer cop el 6 d'agost de 1994, el Txapel Reggae d'Armintza o, fins i tot, el Rototom Sunsplash European Reggae Festival que d'ençà 2010 es celebra anualment a Benicàssim entre d'altres. Vegeu una crònica de la primera edició del Dr. Martens Ska International Festival a "Balaguer'98", *Mad About You*, n. 3 (1998), p. 33-36 i "1st International Ska Festival 3-4 abril'98 Balaguer", *Skin In Your Head*, n. 1 (1998), p. 10-15.

²⁷⁸⁴ T. Face, "Hablando de ska", *Busca y Destruye*, n. 3 (VI/2002), p. 19.

Psico Rude Boys del Espacio Exterior -altrament coneguts com Los Granadians-, els mataronins The Cabrians,²⁷⁸⁵ els gironins The Pepper Pots,²⁷⁸⁶ The Peeping Toms de Madrid o els també catalans Thorpedians, Shanty Town,²⁷⁸⁷ Soweto,²⁷⁸⁸ The Kinky Coo Coos,²⁷⁸⁹ Meli & The Xavalins, Twiris²⁷⁹⁰ i Alpha Boys School²⁷⁹¹ entre d'altres.

La multiplicitat de propostes generades per l'escena musical jamaicana incidí en les dinàmiques de l'estil *skin* a l'Estat. Aquesta, conformada pels grups que interpretaven música *ska* fusionada inicialment amb la centrada en el *punk* i la música *Oi!*, evolucionà en paral·lel a la popularització de la música d'origen indooccidental arreu de Catalunya. A finals de la dècada dels noranta es produí, però, un distanciament entre els aficionats d'ambdues tendències. El major coneixement de la música jamaicana afavorí la seva diversificació estilística. Fou aleshores quan es van estendre termes com *ska-jazz*, *skinhead reggae* o *early reggae* per definir els diversos corrents estilístics generats al seu voltant i es concretà l'allunyament vers la escena *punk/Oi!* Malgrat que en els seus inicis la majoria d'*skins* escoltaven indistintament *ska*, *reggae*, *punk* o música *Oi!*, a partir d'aleshores els referents musicals es focalitzaren o bé en la música jamaicana o bé en el *punk* i la música *Oi!*

L'anterior diversitat sonora de que gaudia l'estil *skinhead* es fraccionà en dos pols enfrontats, a voltes visceralment. Així, mentre els *skins* tradicionals seguidors majoritaris dels ritmes jamaicans originals criticaven als aficionats a la música *Oi!* per ser, segons ells, els causants de la desvirtuació de l'estil, de la violència als concerts i de l'adopció de sons estridents propers als que prenien com a referents els neonazis, els *skins* incondicionals del *punk* i l'*Oi!* titllaven als fans de la música jamaicana d'elitistes i puristes. Un dels testimonis recollits opinà al respecte: "A mi la gent que estima la música jamaicana em mereix tot el respecte però el que no puc suportar són aquests niñatos [sic] que van créixer escoltant Kortatu, Decibelios i Skatalà i ara et miren per damunt de l'espatlla perquè escoltes *Oi!* Es pensen que són més que ningú i em fan fàstic. Jo puc escoltar Lee Perry, els Pioneers, 4 Skins o Cock Sparrer i per això no sóc menys *skin* que ells, no sé pas qui coi [sic] s'han cregut que són".²⁷⁹² Aquesta bipolarització pel que fa als referents musicals *skins* fou extensible a la resta de l'Estat.²⁷⁹³ Malgrat tot, hi ha *skinheads* que continuen escoltant sense distinció música jamaicana i *punk/Oi!* obviant aquests enfrontaments.

Tot i aquests debats entorn les essències del "veritable *skinhead*", una qüestió recurrent al llarg de l'evolució de l'estil, el cert és que els seus referents musicals autòctons es multiplicaren. Com en tota popularització, el gènere també es convertí en una nova moda musical. Segons Jordi Giorgio Ordoñez, responsable del portal de música jamaicana *Boss Sounds*,²⁷⁹⁴ ex membre del conjunt Moonrakers i guitarrista de Lost Service Men: "El número de bandas es, cuan menos, importante, la mayoría de ellas desaparecen al poco tiempo de

²⁷⁸⁵ "The Cabrians. For a Few Pussies More", *Zona Norte Crew*, n. 2 (IV/2008), p. 62-67.

²⁷⁸⁶ "The Pepper Pots", *Zona Norte Crew*, n. 2 (IV/2008), p. 71-75.

²⁷⁸⁷ "Shanty Town", *Zona Norte Crew*, n. 2 (IV/2008), p. 48-51.

²⁷⁸⁸ "Soweto", *Zona Norte Crew*, n. 2 (IV/2008), p. 53-56.

²⁷⁸⁹ "The Kinky Coo Coos", *Zona Norte Crew*, n. 2 (IV/2008), p. 27-30.

²⁷⁹⁰ "Entrevista a Twiris", *Mad About You*, n. 3 (1998), p. 40-43.

²⁷⁹¹ "Alpha Boys School", *Dahle*, n. 2 (2001), p. 34.

²⁷⁹² Entrevista a Josep Lluís, *skinhead* barceloní dels anys noranta (23/III/2007).

²⁷⁹³ Al respecte Fernández Monte apunta: "el ska de orientación más "clásica" ha adquirido una pátina de cultura musical especializada o 'culta', frente a otras variantes de esta música más cercanas al pop, el rock urbano o el punk", a G. J. Fernández Monte, *El ska en España: escena alternativa, musical y transnacional*, p. 87.

²⁷⁹⁴ Actiu d'ençà l'any 2000, inicialment sota el nom Skaparade, esdevingué un dels primers referents a la xarxa dels seguidors de la música jamaicana a l'Estat.

formarse, y os preguntareis ¿porqué? Pues porque a mucha gente sólo le gusta el *ska* porque está de moda. Sí, es cierto, está de moda y ello ha atraído a muchos. Aunque nos sepa mal reconocerlo, basuras como Ska-P o grupos malos (porque son realmente malos) como Agua Bendita han llevado el ritmo sincopado a muchos hogares haciendo que la gente se interese mucho por la música jamaicana. El problema es que esta gente decide formar un grupo de *ska* como podrían haber formado un grupo de flamenco [...] El interés de esta gente por la música jamaicana es meramente pasajero y se alimenta con estímulos mediáticos transitorios como los anuncios de Terra Mobile y su 'A Message to You' de fondo".²⁷⁹⁵

Una popularització que afavorí la concreció d'una indústria musical pròpia, com corroboren els components del conjunt madrileny Malarians: "Hay algunos grupos que parece ser que pueden vivir del *ska*, por lo que en este sentido sí podríamos hablar de una industria de cierta envergadura, por lo menos en Cataluña".²⁷⁹⁶ Per aquest motiu, tot seguit analitzem preferentment la concreció de l'escena musical jamaicana a Catalunya, territori que esdevingué el seu principal centre de producció, difusió i programació.

Un dels elements que constatà l'extensió social de la música jamaicana fou, sense cap mena de dubte, l'anomenat *International Ska Festival*. La seva primera edició es celebrà a Balaguer els dies 3 i 4 d'abril de 1998 organitzada per un emprenedor local, Toni *Trash* mitjançant la seva discogràfica, Pedriatra Records, que comptà amb el patrocini de l'empresa de calçat britànica Dr. Martens, tota una icona de l'estil *skinhead*. Com explica el seu impulsor: "La idea se nos ocurrió [...] como manera de recaudar fondos para una feria de discográficas independientes totalmente gratuita para toda la gente, y queríamos traer a grupos 'importantes', y para eso necesitábamos pelas, y decidimos intentar un festival *ska*, que es una cosa que a un nivel tan bestia no se ha hecho nunca".²⁷⁹⁷

El festival es va dur a terme als pavellons de la Cros d'aquesta població lleidatana,²⁷⁹⁸ els quals acolliren durant dues nits les actuacions de diverses formacions del gènere, com els britànics The Selecter i Bad Manners, caps de cartell d'aquella edició. Altres bandes participants foren, el primer dia, els valencians Skaparapid, els madrilenys Malarians, els parisencs Skarface i els barcelonins Skatobeat i, en el segon, els tarragonins La Thorpe Brass, els empordanesos Komando Moriles i els bascos Betagarri.²⁷⁹⁹ Prop de 4.000 persones assistiren al festival, amb una presència notable d'*skinheads* arribats de diversos punts de l'Estat. Un èxit sense precedents que evidencià l'existència d'un mercat potencial autòcton per a la música jamaicana. Pocs

²⁷⁹⁵ "Escena jamaicana em PPCC", *Dahle*, n. 2 (2001), p. 33-34. Sobre aquest debat al voltant de l'autenticitat de les diverses propostes musicals sorgides al voltant de la música jamaicana a l'Estat vegeu G. J. Fernández Monte, *El ska en España: escena alternativa, musical y transnacional*, p. 191-195.

²⁷⁹⁶ "Dejen paso libre, llegan Malarians", *Street Music*, n. 5 (VIII/1999), p. 3.

²⁷⁹⁷ "Entrevista con Toni, organizador del 1er Internacional Ska Festival de Balaguer", *Tropikal*, n. 5 (1999), p. 8.

²⁷⁹⁸ El festival fou concebut seguint l'esquema dels grans espectacles del moment com el Doctor Music Festival organitzat per l'empresa Doctor Music (la primera edició del qual es celebrà a la població lleidatana d'Escalarre el 1996), l'Acampada Jove que les JERC celebraven des de 1996 a Arbúcies i posteriorment a Montblanc o el Senglar Rock que l'Associació Prades Pop-Rock Festival i la promotora RGB Management coordinaren el 1998 a Prades fins que el 2000 es traslladà a Montblanc i posteriorment, el 2004, a Lleida. Els assistents al festival d'*ska* de Balaguer comptaren amb una zona habilitada per acampar amb diversos serveis, situada als anomenats Jardins del riu Segre, que atesa l'afluència d'espectadors aviat va quedar petita. A més, l'organització facilità l'emplaçament de diverses parades que oferien material divers, des de menjar fins a marxandatge o música. L'espai on es desenvolupà el festival foren els vells magatzems que l'empresa Cros construí en aquest municipi i que el 1990 foren comprats per l'Ajuntament de Balaguer.

²⁷⁹⁹ Vegeu cròniques del mateix a "1st International Ska Festival 3-4 abril'98 Balaguer", *Skin In Your Head*, n. 1 (1998), p. 10-15 i "1er Dr. Martens Ska Festival en Balaguer (3 y 4 de abril)", *Camden Town*, n. 5 (VI/1998), p. 41.

mesos després s'edità un disc compacte, *1st Dr. Martens Ska Festival* (Pedriatra Records, 1998), que recollí les millors actuacions del festival.²⁸⁰⁰

Un any més tard, entre el 26 i el 28 de març de 1999, es celebrà la seva segona edició també a Balaguer. En aquella ocasió, les formacions convidades foren els vigatans Amusic Skazz Band, els francesos Spook & The Guay, el trombonista jamaicà Rico Rodríguez, els britànics Hotknives, els també jamaicans The Skatalites, els valencians Skaks, els barcelonins Mount Zion i el conjunt alemany Dr. Ring Ding & The Senior Allstars. El *2nd Dr. Martens International Ska Festival* fou novament un èxit de públic. Com en l'any anterior diverses actuacions foren enregistrades i, posteriorment, publicades en el disc *2nd International Ska Festival* (Tralla Records, 1999).

El 10 de març de 2000, prèviament a la tercera edició del festival, es celebrà l'*Open Ska Red Stripe* a les Cotxeres de Sants de Barcelona.²⁸⁰¹ El cap de cartell fou el jamaicà Laurel Aitken acompanyat per la banda madrilenya Skarlatines. Anteriorment actuaren tres conjunts catalans: els barcelonins Moonrakers, el grup de Rubí Spliff Sound i els gironins Kingstones. Tots ells finalistes d'aquest concurs que donava accés al guanyador a participar en la següent edició del *International Ska Festival*. El jurat va atorgar la plaça en disputa a la formació barcelonina.²⁸⁰²

Davant la manca de suport del consistori de Balaguer, els organitzadors decidiren traslladar l'any 2000 la tercera edició del festival a Tarragona. El cartell del mateix, programat pels dies 14 i 15 d'abril, l'encapçalava el jamaicà Prince Buster. La resta de formacions contractades foren The Toasters, Derrick Morgan, Dr. Calypso, Begoña Bang Matu i Ramiccia, Discípulos de Otilia, La Thorpe Brass, Skalariak i els esmentats Moonrakers, en qualitat de guanyadors de l'*Open Ska Red Stripe*. Una setmana abans de la seva celebració el Servei de Jocs i Espectacles de la Delegació Territorial de Tarragona denegà l'autorització per celebrar els concerts malgrat haver-se presentat tota la documentació, els permisos i assegurances pertinents. L'ens administratiu va prendre aquesta decisió després de considerar que el públic podria "provocar alteracions en l'ordre públic". Segons els advocats de l'organització, la policia aconsellà la suspensió del festival per la presència del músic basc Fermín Muguruza.²⁸⁰³ Altres fonts apuntaren, però, com el motiu real de la mateixa fou l'assassinat d'un jove a Barcelona pocs dies abans, suposadament, a mans d'una banda de caps rapats i el temor a que aquest fet pogués generar aldarulls.²⁸⁰⁴ En opinió de l'organitzador: "Creo que a raíz de lo ocurrido en el puerto de Barcelona, donde un chico murió, una semana antes de la

²⁸⁰⁰ El disc contenia dos temes en directe de cadascuna de les formacions que actuaren al festival. La meitat dels beneficis generats per la seva explotació comercial s'entregaren, segons els organitzadors, a una ONG de Chiapas (Mèxic). Vegeu "Entrevista con Toni, organizador del 1er Internacional Ska Festival de Balaguer", *Tropikal*, n. 5 (1999), p. 8.

²⁸⁰¹ El nom del festival conté el del seu patrocinador, la popular marca de cervesa jamaicana Red Stripe. Fundada el juliol de 1918 a Kingston per Eugene Peter Desnoes i Thomas Hargreaves Geddes, propietaris de la companyia Desnoes & Geddes Ltd.

²⁸⁰² "Open Ska Red Stripe", *Rough & Tough*, n. 3 (2000), p. 35.

²⁸⁰³ L'informe policial sobre el que es sustentà la resolució indicava com Muguruza era "un radical vasco a cuyos conciertos acuden elementos de jarrai a armarla", a "Doctor Martens Festival. Suspendido por imposición", *Mundo Sonoro* (3/IV/2000) s. p. Vegeu també "Comunicado sobre la cancelación del Dr. Martens", *Rough & Tough*, n. 3 (2000), p. 37.

²⁸⁰⁴ Els fets a que es fa referència succeïren la matinada de l'1 d'abril de 2000 a la Vila Olímpica de Barcelona, quan Carlos Javier Robledo, de 22 anys d'edat, fou apallissat per un grup de joves violents. Robledo morí camí de l'Hospital del Mar de Barcelona víctima d'una aturada cardíaca. Inicialment, els mitjans de comunicació es feren ressó de la mort amb titulars com M. Navarro, "Uns skins maten un noi a cops de peu", *El Periódico* (2/IV/2000), p. 29 o l'editorial "Violència skin a Barcelona", *El Periódico* (2/IV/2000), s. p. Posteriorment, les investigacions policials desmentiren aquesta versió dels fets i la desvincularen dels *skinheads*.

suspensión, se acojonaron y los mismos que nos habían invitado a realizar el festival en su ciudad decidieron suspenderlo”.²⁸⁰⁵ Les despeses derivades de la cancel·lació ascendiren a tres milions de pessetes. Per afrontar les mateixes es realitzaren diversos concerts solidaris de suport, com els celebrats a la ja desapareguda sala Garatge de Barcelona²⁸⁰⁶ i el salón Cibeles.²⁸⁰⁷

Tot i els entrebancs, els organitzadors del festival impulsaren una quarta edició del mateix. Gràcies als esforços del col·lectiu Swing a Ling de Rubí, que promovia activitats relacionades amb la música jamaicana, s’aconseguí que l’Ajuntament d’aquesta localitat vallesana s’impliqués en la realització del festival. Aquest es va dur a terme el dia 7 d’abril de 2001 al Pavelló municipal. Finalment els grups que prengueren part foren els britànics The 2Tone Collective (un conjunt integrat per músics com *Roddy Radiation* de The Specials, *Ranking Roger* de The Beat o Gaps Hendrickson de The Selecter), els jamaicans Dennis Al Capone i Dave Barker acompanyats per La Thorpe Brass, a més a més dels madrilenys Peeping Toms, els granadins Psico Rude Boys del Espacio Exterior i els barcelonins Moonrakers. A la finalització dels concerts diversos PD’s amenitzaren la matinada gràcies al *sound system* instal·lat pels membres del col·lectiu Swing a Ling.

Dos anys més tard, el canvi d’organitzadors del festival alterà l’emplaçament del mateix. La seva cinquena edició, *5è Explosion Ska*, es traslladà a la ciutat de Tàrraga (Urgell). Ja sense el patrocini de la marca Dr. Martens, durant els dies 11 i 12 d’abril de 2003 es succeïren les actuacions dels grups participants²⁸⁰⁸ a la zona d’acampada condicionada al Nou Càmping de Tàrraga.

L’any següent es celebrà el *6è Dr. Martens Explosion Ska* novament a Tàrraga. Els dies 2 i 3 d’abril de 2004 el seu pavelló albergà dues nits de concerts organitzades pel col·lectiu Satelit-Jam. Aquell any les actuacions van córrer a càrrec d’artistes de renom com Prince Buster i Owen Gray, a més a més de formacions i solistes com Dave Barker, Neville Staples, The Starlites, Skarface, Intensified, The Stingers ATX, Discípulos de Otilia o Lord Kaya & the Kinky Coo Coo’s.

A banda d’aquests esdeveniments multitudinaris, la popularitat del gènere a Catalunya també es visualitzà en la concreció d’altres iniciatives, com la *1ª Universitat Ska i altres tendències jamaicanes* celebrada a Ripollet el 21 d’abril de 2001. El simposi comptà amb la participació de figures rellevants de l’escena musical europea com Richie Dr. *Ring Ding Senior* i l’actuació de grups locals com La Jeta Band, Moonrakers o © The Aggronauts. A més, es crearen diverses associacions relacionades amb la música jamaicana, com l’Associació de Llunàtics i Amics de l’Ska de Castelldefels²⁸⁰⁹ o l’esmentat col·lectiu Swing a Ling de Rubí entre d’altres, responsable de l’organització del Cicle de Cinema

²⁸⁰⁵ “Entreviu con Toni Trash”, *Rough & Tough*, n. 3 (2000), p. 38.

²⁸⁰⁶ El concert de suport al festival s’organitzà el 15 d’abril de 2000 a la sala Garatge Club del barri de Poblenou de Barcelona. Hi actuaren, entre d’altres, els nord-americans The Toasters, a més l’acte comptà amb la col·laboració del PD *Sheriff* (cantant de Dr. Calypso).

²⁸⁰⁷ Sota el lema “Medicines pel Dr. Martí”, en al·lusió al patrocinador del festival, els grups Malarians, Mount Zion, Soma Raza i La Thorpe Brass actuaren el dijous 22 de juny de 2000 en aquest concert benèfic. També hi participaren punxadiscos com l’esmentat Sergi *Sheriff* Monlleó i Albert Beneit, conegut artísticament com a *Reverendo Ragga*.

²⁸⁰⁸ El primer dia actuaren els conjunts Maroon Town, The Aggronauts, Dr. Calypso, Intensified i el cantant jamaicà Derrick Morgan. La segona nit fou el torn de La Thorpe Brass, Proyecto Secreto, Bad Manners, 100 gr de Tetes i Begoña Bang-Matu y la Orquesta Kingston.

²⁸⁰⁹ Fundada el 1999 en aquest municipi del Baix Llobregat gràcies, entre altres col·lectius, als editors del *fanzine Tropical* i a l’emissora de ràdio local.

Musical Jamaicà.²⁸¹⁰ Aquell període de popularització del gènere també es caracteritzà per l'eclosió de *fanzines* que versaven sobre els ritmes caribenys, entre els que destacà *Don Drummond's Spirit*²⁸¹¹ i la quarta època del contrastat *FBI*, capçalera veterana que retornà a l'activitat el març de 1999.²⁸¹² Paral·lelament, els seus responsables recuperaren la marca Sock It per reeditar en disc compacte dos dels àlbums anteriorment publicats per aquest segell, *Latin Ska Fiesta*²⁸¹³ i *Latin Ska Fever*,²⁸¹⁴ sota el títol *Latin Ska Years* (Sock It/Plastic Disc, 1999). La col·laboració amb la discogràfica barcelonina Plastic Disc es va estendre a altres àmbits. Així, membres de l'equip editorial del *fanzine* i responsables del segell s'agruparen en la promotora Super Ska Shooter que dinamitzà l'escena skatalítica barcelonina organitzant catorze concerts de grups com New York Ska Jazz Ensemble [NYSJE], Akatz, Eastern Standard Time, Laurel Aitken, The Toasters, The Starlites, The Slackers, Dr. Ring Ding & The Senior Allstars, Stubborn All Stars, Intensified o The Skatalites.

També a Madrid, com succeí a altres zones de l'Estat, l'*ska* esdevingué un gènere popular. Tot i el descens en la venda de discs, producte de l'extensió de les descàrregues mitjançant Internet, l'anomenada escena skatalítica es consolidà a la capital de la mà de col·lectius com Red Mussel Crew, Upton Pleasure o l'esmentada promotora Ska Town. Prova d'aquesta fortalesa foren el conjunt de concerts i festivals que s'hi organitzaren, com el *Jamaiquino 2002 Primer Festival de Ska y Reggae de Madrid*, coorganitzat pel segell-promotora Ska Town i la sala Gruta 77, o en altres espais com la sala El Sol.

Un darrer element que mostra la dimensió social de que gaudí la música jamaicana fou l'aparició de col·lectius, com Hot Shots Of Reggae o Reggaebrètols United, que començaren a organitzar festes i concerts del gènere, i també l'emergència dels primers PD's de música jamaicana, la presència dels quals, d'aleshores ençà, fou habitual com a amenitzadors de festes i concerts. Entre aquests darrers podem destacar a *FSteady*, PD del col·lectiu barceloní Black Up Sound creat el 2002, *Sir Lord Tennant*, *Singermorning*, *Andy Capp*, *Trujah Selektah* o *DJ Rudith* entre d'altres.

Després de més de quatre dècades d'implantació, l'*ska* ha aconseguit esdevenir un gènere musical prou popular entre la joventut. La seva eclosió a mitjans dels anys seixanta passà inadvertida tot i puntuals èxits condicionats a les modes estivals. Superat aquest període, el gènere inicià a la dècada dels vuitanta la seva expansió que es caracteritzà per l'assumpció del mateix per part dels estils juvenils pioners, com els *skinheads*. D'aquesta manera, l'*ska* s'estengué en els cercles musicals alternatius de la mà de les bandes britàniques 2Tone i dels primers conjunts autòctons d'*ska/punk*. Amb ells, l'*ska* deixà de ser un "divertimento" experimental per convertir-se en un estil musical de referència. Però fou fins als anys noranta quan realment l'estil es consolidà i

²⁸¹⁰ A nivell estatal també proliferaren col·lectius similars, com la Delicias Crew i la Free Rude Association, ambdues de Saragossa, o l'Asociación Cultural Reggae de Ciudad Real.

²⁸¹¹ El seu primer número, un especial sobre la història de l'anomenat *ska* ibèric, aparegué el 1994. El seu responsable editorial fou Sebastián Guillén Aranda.

²⁸¹² De la mà del seu primer editor, Carles *Charly Brown* Closa, la publicació engegà una darrera etapa. El seu format varià a un DIN A6 amb cobertes a tot color i periodicitat trimestral. Una altre novetat fou que esdevingué gratuït gràcies a la publicitat que incloïa. El primer número d'aquesta quarta època comptà amb una tirada de 3.000 exemplars. Curiosament, aquesta nova etapa del *fanzine* s'inicià amb el número 22, que resultà duplicat en aparèixer a posteriori un exemplar amb la mateixa numeració editat en el període anterior. El darrer dels dotze números apareguts es publicà el desembre de 2001.

²⁸¹³ Originàriament editat en vinil sota el títol *Latin Ska Fiesta* (Sock It/Semaphore, 1990).

²⁸¹⁴ Segon disc recopilatori d'*ska* ibèric aparegut en vinil com a *Latin Ska Fever* (Sock It/Semaphore, 1991).

es creà al seu voltant una indústria especialitzada. L'anomenada "escena" s'estabilitzà gràcies a la diversitat de propostes estilístiques derivades del gènere,²⁸¹⁵ a la munió de grups que es crearen, a la seva prolífica producció discogràfica i a l'interés que suscitàren entre programadors i empresaris del sector. Un conjunt d'aspectes que possibilitaren la plena normalització social del gènere arreu de l'Estat.

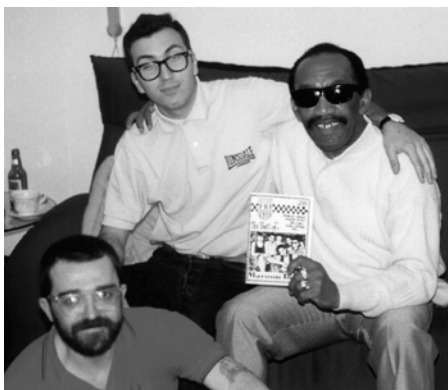
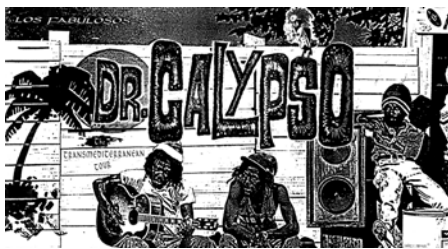
²⁸¹⁵ Al respecte, Fernández Monte apunta: "En España, con el paso del tiempo parece haberse solidificado una cultura de música jamaicana donde el *ska* comparte espacio con la tradición del *reggae*, incluyendo miradas hacia el *rocksteady* y el *ska* clásico, fusiones con el jazz y el mestizaje, y el cultivo del *dub* y el *dancehall*, por citar algunos elementos de un movimiento cultural que destaca por su carácter plural", a G. J. Fernández Monte, "El ska en España", manuscrit inèdit facilitat per l'autor, 2011, s. p.

Portades de discs de conjunts dels anys seixanta que enregistraren cançons i versions de música jamaicana (damunt).

The Beat actuant a Aixorreta el 1981 (damunt esquerra). Fermín Muguruza, cantant de Kortatu (damunt dreta). Portada del Maxi Lp *A la calle* de Kortatu (dreta). Formació de Decibelios (esquerra).

Cartell d'un concert dels barcelonins Dr. Calypso (damunt esquerra). Skatalà en directe (damunt). Laurel Aitken sostenint un exemplar del fanzine *FBI* al costat del seu editor Carles Txarly Brown Closa i d'Enric Quique Gallart, cantant d'Skatalà (esquerra).

Cartells de les festes organitzades a Barcelona per l'staff del fanzine FBI (esquerra). Exemplars del fanzine FBI (sota).

Flyer acampada organitzada pels redactors del fanzine James Bond 007 (esquerra). Entrada del concert de presentació del disc *Latin Ska Fiesta* (damunt). Article sobre aquest disc publicat a la revista *El Tubo* (dreta).

LATIN SKA FIESTA

Hace un par de años nació el ska en Inglaterra, pero no fue un revival masivo como el que protagonizaron, a finales de los 70, los grupos de la escuela Two Tone (Specials, Selector, Madness), amparados en las alas de la New Wave pero que resultó ser efímero y más puro, es decir mirando más a Jamaica, a los increíbles años 60 de Desmond Dekker, Prince Buster, Laurel Aitken o Skatalites, que al pop.

Los ska acontecimientos skatáticos, representado por bandas como Maroon Team, Ska Flame o Trojans (captivados esta por el hijo de John Maynard) empezaron a recogerse los fines de semana, concretamente en Barcelona, dando un modus vivendi paulatinamente en rude boy, gracias a los buenos chicos de las muchas escuelas que surgieron de la fusión del Mento, el Calypso, el Rhythmatique y el Jazz, y decidió crear un fanzine para tener la laguna informativa que existe entre nosotros. Decidió su creación con el nombre de FBI (Fanzine Bien Informada) y así mismo con el de Charly Brown.

Las mesas siguientes fueron de temática actividad en torno al ska, desde entrevistas a todos los viejos chicos que pasaron por Barria, pasando por la elaboración de una compleja historia de la música panamericana, sin olvidar a los grupos subditos en a los británicos o japoneses. Así, su fanzine se hizo imprescindible y creó escuela, por ejemplo desde Gasquez comenzó a editarse *Ska-Reggae*. Charly Brown estaba presente en todas las movidas y de todas ellas dejaba constancia con su estilo afilado y exacto de escritor.

Hasta que un buen día el sello Semaphore Records decidió editar un recopilatorio de bandas skatáticas del estado, y pensaron en C. Brown para que fuera la selección de bandas. El proyecto a todos los grupos de su entorno, pero no quería que la representación fuera exclusivamente catalana, así que echó mano de sus contactos y además de incluir a los luteranos Skatalite, Monarca Rojas y Doctor Calypso, contó con los madrileños Gualqui Taneké, con los madrileños Skarabaje y con los vascos Lita Fieki The Prometea.

Charly Brown, creador del skatático FBI i pare de este recopilatorio de bandas skatáticas peninsulares.

Rock it, nuevo sello skatático

El disco, bajo el nombre de *Latin Ska Fiesta*, se grabó en Agosto y fue editado en Octubre, inaugurando un sello de Semaphore llamado Ska e Impacto. Cada grupo incluye dos temas, que debían ser originales y no versiones, excepto los temas de los veteranos, quienes sólo meteron uno. *Stay in Bed*, el único que no fue grabado en estudio, sino caseamente. El cuarteto de Gasquez está formado por jovencitos entusiastas del ska jamaicano, no han actuado en directo y actualmente están introduciendo en la formación teclados y un brass section de 6 componentes.

Probablemente, los dos mejores temas de la recopilación sean los que aporreados con un calypso imparable a cargo de Doctor Calypso, y un *Swingin' Reg* inspirado de Numero Rojo, con la letra e interpretación vocal de C.J. Ragnawitz (al que conocí por sus críticas de música afiladas en revistas como *Rock de Luz*) en el más puro estilo Linton Kwesi Johnson. Sobresalen también por su sabor afro, los canciones de Skatalite, la banda más

veterana ya que comenzó cuando la expresión Oi, aunque posteriormente se separaron y volvieron a juntarse amigadas ya las influencias punk. Este junto a otras formaciones como Pequeños Pines o Barrio Boat de La Rioja, están ya en la nómina de Charly Brown para la segunda parte de *Latin Ska Fiesta*, que comenzará a fraguarse en Enero. Si tú también tienes un grupo amante de Desmond Dekker o Ethelmore, puedes mandar tu material a Marc T. Apple 1970, 08008 Barcelona, antes del 31 de Diciembre. Otro de los proyectos del creador del skatático FBI es publicar un LP de los skatáticos, los más puros y comerciales de la compi, cuyo tema *Chine Ska* se pega como un chicle a un zapato.

Por otra parte, aunque dentro de los proyectos más grandes de este recopilatorio catalán, pensamos que Charly Brown quiere poner en circulación una revista dedicada a la música negra en general. Saludos desde Sham Town

Elena Aguirre

Foto promocional del conjunt madrileny Gualqui Taneké (esquerra). Adhesius amb els logotips del segell Liquidator i la promotora Ska Town, ambdós de Madrid (damunt).

Anunci de la botiga de discs Demo Record Shack de Barcelona (esquerra). Logotip d'aquest establiment (esquerra). Entrada concert d'Skatalà a Barcelona (sota).

Entrada de la segona edició del Dr. Martens International Ska Festival (damunt). Foto promocional del grup espanyol Psico Rude Boys del Español Exterior (dreta). Portada del fanzine Don Drummond's Spirit (sota).

COTXERES DE SANTS DIVENDRES 10 MARÇ 21H ANTICIPADA: 1300 PTS. TAQUILLA: 1500 PTS. ENTRADA

Anunci del IV Granada Ska Festival (damunt). Flyer sessió de PD's de música jamaicana a Segòvia (damunt dreta). Entrades de diversos concerts de grups d'ska peninsulars (esquerra i sota).

11.

ROCK NEONAZI I PROSELITISME POLÍTIC

La consolidació de l'escena *skatalítica*, afavorida per l'eclosió de l'estil *skinhead* a l'Estat durant els anys noranta, es produí en paral·lel a la gestació d'una embrionària escena focalitzada en la música RAC (*Rock Against Communism*, rock contra el comunisme), el rock neonazi. La fragmentació de l'estil *skin* a meitats dels anys vuitanta i la seva ultrapolitització acabà amb la coexistència precedent. L'enfrontament obert entre *skins* antiracistes i caps rapats neonazis comportà la creació de dues escenes musicals plenament diferenciades. Així, mentre els *skins* mantingueren com a referents la música jamaicana, que bastí originàriament l'estil, el *punk* i la música *Oi!*, per influència de la revifada de l'estil a les darreries dels anys setanta; els caps rapats neonazis articularen un imaginari musical al voltant del rock racista propagat per conjunts britànics de música RAC d'ençà finals de la dècada dels setanta.

A continuació exposem com es gestà aquesta escena musical neonazi durant la segona meitat dels anys vuitanta, quin fou el punt d'inflexió que equiparà l'escena musical estatal de rock racista amb les seves homòlegues europees, quins conjunts en foren pioners, quines vies d'expansió empraren els grups de rock neonazi espanyols i com aquest rock anticomunista evolucionà a partir de la dècada dels noranta.

DEL MARASME A LA GESTACIÓ, ELS ANYS VUITANTA

A la dècada dels vuitanta, la carestia de conjunts autòctons de rock neonazi i l'ampli desconeixement existent encara al voltant de l'anomenada escena musical *skin* van provocar episodis certament paradoxals com el seguiment, per parts dels primers caps rapats ultradretans, dels grups d'*ska* britànics més exitosos del moment, Bad Manners, Madness o The Beat,²⁸¹⁶ o de bandes de *punk* i rock radical basc "a causa de la seva pròpia orfandat creativa a nivell musical".²⁸¹⁷ Com va afirmar Fermín Muguruza, cantant de Kortatu, "a Espanya els fatxes són tan tontos que ballen les nostres cançons".²⁸¹⁸ Extrem corroborat pel següent testimoni referent als caps rapats ultradretans asturians:

Se me hacía muy extraño verles bailar con 'Nicaragua Sandinista' de Kortatu o canciones con alegatos anti racistas de los Specials. No se

²⁸¹⁶ Un exemple de la presència de caps rapats neonazis a concerts de bandes *ska* a inicis de la dècada dels noranta es va donar a la sala KGB de Barcelona en l'actuació que el 2 de març de 1990 oferiren els conjunts britànics Bad Manners i The Deltones. Al concert assistiren un grapat de joves ultradretans que provocaren la cancel·lació del set de la formació femenina de Londres. El 1992 es repetiren un fets similars durant el concert que oferí el conjunt barceloní Skatalà el 30 de maig d'aquell any a la sala KGB.

²⁸¹⁷ C. Viñas, "Música skinhead a l'Estat Espanyol: Una eina de captació política" a DD. AA., *Actes de les III Jornades de Joves Historiadors i Historiadores*, Afers, València, 2004, p. 367.

²⁸¹⁸ "Kortatu. Entre el humor y la denuncia", *Rock de Lux*, n. 19 (VII/1986) s. p. Al respecte Producto Nacional, un dels conjunts pioners del rock neonazi estatal, acostumava a versionar en directe el tema "Mierda de ciudad" de Kortatu.

enteraban de nada y, la verdad, la actitud de Decibelios tampoco ayudó a abrirles los ojos.²⁸¹⁹

Una conjuntura causada, en part, pel retard en la implantació de la tendència neofeixista rapada espanyola,²⁸²⁰ que va finalitzar amb la concreció de les primícies bandes de rock neonazi estatals a les darreries dels anys vuitanta i inicis dels noranta,²⁸²¹ certificant la fractura definitiva de l'univers musical *skin* en dues escenes antagòniques que es van desenvolupar en paral·lel.

Des de meitat de la dècada dels vuitanta, països com França, Gran Bretanya o Bèlgica van comptar amb les seves pròpies bandes musicals ultranacionalistes que difonien idees obertament neonazis i xenòfobes a les seves composicions, aquest fet va estimular els embrionaris projectes musicals dels rapats espanyols, com el conjunt barceloní V^a Columna, creat el maig de 1987, prenent el seu nom del grup d'acció clandestí que va operar a Barcelona en favor dels interessos del bàndol nacional durant la Guerra Civil; Generación Violenta –precedent del conjunt Fuerza Joven– apareguts a finals de 1985 a la població burgalesa de Miranda de Ebro, els madrilenys Producto Nacional o els empordanesos Alternativa 3. En termes musicals aquestes bandes pioneres del RAC espanyol,²⁸²² que prenen com a exemple bandes foranes com els britànics Skrewdriver o els francesos Bunker 84, van ser sumament precàries, restant en el més absolut anonim, “una situació que ràpidament es va capgirar, quan el moviment neonazi generà un considerable panorama musical propi deslligat definitivament del *punk* i de la música *Oi!*”²⁸²³.

CONCIERTO POR LA RAZA '92, EL PUNT D'INFLEXIÓ

No va ser fins als anys noranta quan la música RAC espanyola va rebre l'embranchada definitiva. Dos factors van possibilitar la mateixa, d'una banda la seva internacionalització de resultes de l'organització del festival Día de la Raza Fallas'92 a València, i de l'altra la creació del grup madrileny Estirpe Imperial, una de les formacions més veteranes del gènere.

Un any abans, el 24 d'agost de 1991, es va realitzar el primer concert internacional de rock racista a l'Estat a la localitat malaguenya de Torremolinos,

²⁸¹⁹ Text inèdit aportat per Pablo Martínez Vaquero (9/IV/2008).

²⁸²⁰ C. Viñas, *Skinheads a Catalunya*, Columna, Barcelona, 2004, p. 192.

²⁸²¹ En l'àmbit musical existiren antecedents vinculats a l'extrema dreta espanyola que es remunten als anys setanta. A finals d'aquella dècada emergí la figura de l'autodenominat “cantautor patriòtic” *De Raymond*, àlies del barceloní Ramon Margenet Castillo, relacionat amb els cercles falangistes i, posteriorment, amb el partit Fuerza Nueva. De fet, aquest cantant realitzà una versió de l'himne d'aquesta organització. Posteriorment, s'uní al cantant sevillà José María per crear un duet, Los Españolísimos, que assolí cert èxit en diversos països sudamericans, els Estats Units i Canadà. Fuerza Nueva fou l'organització que promogué, tot i que timidament, l'ús de la música com a eina de proselitisme, no debades organitzà el 1977 un recital al Teatro Monumental de Madrid del conjunt folk italià Amici del Vento, màxims exponents a l'època de l'anomenada escena musical alternativa de dretes al país transalpí juntament amb el grup La Compagnia dell'Anello.

²⁸²² Fins a l'aparició d'aquestes bandes pioneres el panorama musical restava orfe de referents autòctons, com reflexa el següent fragment: “Camaradas, el movimiento *skinhead* en Europa está creciendo [...] pero, ¿qué pasa con los grupos? En toda Europa existen bandas nacionalsocialistas, en Inglaterra hay más de 10 bandas *skinheads*, en Alemania y en Francia unas 8 bandas nacionalistas en cada uno, en Italia más de 5 y en pequeños países como Bélgica, Irlanda o Portugal tienen sus propias bandas. Pero en España apenas existen grupos [...] Es una vergüenza que en los catálogos de grupos *skinheads* no aparezca ningún grupo español, y los únicos grupos de *Oi!* Conocidos en el extranjero sean los Decibelios (unos traidores), o los Kortatu (unos rojos separatistas de mierda)”, a *Oi! Madrid*, n. 2 (1991) s. p.

²⁸²³ C. Viñas, *Skinheads a Catalunya*, p. 193.

on van actuar els italians Verde Bianco Rosso [VBR].²⁸²⁴ La mateixa ciutat va acollir un any més tard, el 22 d'agost, un altre recital de música RAC amb la participació dels conjunts francesos Chauves Pourris i V Colonne.²⁸²⁵

1992 va ser però l'any més prolífic pel que fa a actuacions de grups de rock neonazi i quan, veritablement, dita escena musical a nivell estatal va prendre, com acabem d'esmentar, el seu impuls definitiu coincidint amb l'organització del concert Fallas'92, celebrat el 14 de març a València i organitzat pel grupuscle neonazi local Acción Radical (AR).²⁸²⁶ En el mateix, inicialment, havien d'actuar els locals División 250 i els britànics Battle Zone, No Remorse i Violent Storm.²⁸²⁷

Després del parlament inicial fet per un dels membres d'AR més actius,²⁸²⁸ finalment Battle Zone i No Remorse van tocar juntament amb els valencians División 250 davant prop de tres centenars de caps rapats espanyols, belgues, portuguesos, italians, anglesos i francesos a la sala Don Mendo,²⁸²⁹ ubicada a la carretera que va de la platja del Saler a Alfafar, espai que va substituir el bingo de Benimaclet que originàriament havia d'acollir l'esdeveniment.²⁸³⁰ Els assistents, entre els quals hi havia un autobus fletat des de Barcelona amb membres de les Brigadas Blanquiazules i diversos cotxes particulars i furgonetes de lloguer, van arribar-hi després de ser reconduïts i escoltats per dotacions policials des de Las Arenas,²⁸³¹ el recinte "es va voler mantenir en secret fins al darrer moment per evitar possibles concentracions de grups antifeixistes o simplement per evitar-ne la prohibició de les autoritats. Amb aquesta intenció, s'havia especificat un lloc de reunió per després dirigir-se cap a la sala de l'acte: l'indret triat fou l'estació d'autobusos de València".²⁸³²

Davant la pressió social exercida dies abans per col·lectius de signe contrari, partits polítics i entitats de la societat civil arran de la filtració de

²⁸²⁴ Vegeu la crònica d'aquest esdeveniment organitzat per dos rapats malaguenys i el redactor del *fanzine* *Zyklon B* de Barcelona a "Málaga 24-8-91. Verde Bianco Rosso", *Combat Rune*, n. 1 (VI/1992), p. 6; "Verde Bianco Rosso", *IV Reich Skinheads* (1992?), p. 3-4 i "Concierto en Málaga", *Bandera Negra* (1991), p. 6-7.

²⁸²⁵ "Concierto en Málaga", *Bandera Negra*, n. especial (1992), p. 9.

²⁸²⁶ Creada el 20 d'abril de 1988 com una coordinadora integrada pels col·lectius ultradretans valencians Asociación de Estudiantes [AE], Resistencia Universitaria [RU] i Juventudes Nacionalsocialistas [JNS], va pretendre aglutinar la militància neonazi radical de València. Tot i la seva reduïda quota d'afiliats va assolir cert protagonisme dins l'extrema dreta espanyola gràcies al seu missatge rupturista vers el nostàlgic franquisme i l'adopció de l'anomenada doctrina nacional-revolucionària, recuperant el referent de Bases Autónomas [BB. AA.] Va prendre com a símbol una espasa i un martell creuats, un logotip similar al *Hammer und Schwert* creat durant els anys trenta per l'*Schwarze Front* (Front Negre), una escissió del sector esquerrà del NSDAP alemany liderada per Otto Strasser, vegeu Archiv der Jugendkulturen, *Reaktionäre Rebellen. Rechtsextreme Musik in Deutschland*, Archiv der Jugendkulturen, Berlin, 2001, p. 130. L'octubre de 1995 una sentència del Jutjat Penal número 8 de València va condemnar a nou dels membres d'AR per un delictes d'associació il·lícita a dos mesos d'arrest, el pas previ a la seva dissolució oficial i a la marxa d'alguns dels seus membres al partit Democracia Nacional [DN]. Sobre AR vegeu C. Viñas, *Música i skinheads a Catalunya. El so de la política*, p. 113-118; X. Casals, *Neonazis en España. De las audiciones wagnerianas a los Skinheads*, p. 213-227; "Acción Radical ¿Qué somos?", *Bandera Negra*, n. especial (1992), p. 12-17 i l'article d'O. Malló i J. Sebastià, "La impunitat feixista", *El Temps*, n. 464 (10/IV/1993), p. 8.

²⁸²⁷ Finalment el conjunt gal·lès Violent Storm no va poder actuar a València atès que durant el trajecte per la M4 cap a l'aeroport de Heathrow per agafar el vol cap a la capital del Túrria el cotxe que els traslladava va patir un accident de trànsit quan circulava prop de Bristol. El conductor del vehicle, Billy Bartlett, cantant del grup, va ser l'únic supervivent, mentre els seus companys Casey, Darren, Brian i un amic que els acompanyava, Jason Jask Oakes, van morir de resultes del mateix. Les seves morts van estar apunt de motivar la suspensió del festival valencià, però finalment els organitzadors van decidir celebrar-lo per homenatjar-los, fent tres minuts de silenci com a recordatori. L'abril següent les bandes Skrewdriver, Skullhead i Squadron van tocar a Leicestershire recollint prop de 1.000 £ que van entregar a les seves famílies.

²⁸²⁸ "Oi! Fallas'92", *Oi! Sevilla*, n. 8 (1992), p. 11-12.

²⁸²⁹ El propietari del local va declarar davant la premsa: "Vinieron cuatro chicos muy educados y me pidieron, por favor, que les alquilara el jardín, pero yo no me imaginaba que se iba a concentrar toda esta gente", a "Unos trescientos skinheads celebran el concierto en defensa de la raza en una discoteca de El Saler", *Levante* (15/III/1992), p. 19.

²⁸³⁰ "Cuatro hombres alquilaron el local para el Concierto de la Raza asegurando que era un acto fallero", *El País* (16/III/1992) s. p.

²⁸³¹ "International nazi gig hosted by Spain", *Searchlight*, n. 203 (VI/1992), p. 3-4 i "Cientos de cabezas rapadas pusieron en tensión a Valencia", *Las Provincias* (15/III/1992), p. 19.

²⁸³² C. Viñas, *Música skinhead a Catalunya*, p. 116.

l'octaveta que anunciava el recital, l'Ajuntament de València es va veure obligat a convocar un ple d'urgència en que va evitar denegar l'entrada al públic assistent –adduint que la ciutat pretenia seguir sent un lloc de trobada, de llibertat i tolerància– tot i manifestar que no cooperaria amb els organitzadors.

A partir de l'èxit assolit per AR, en poder finalment dur a terme l'acte, el sector rapat neonazi espanyol va ser capaç de vertebrar una incipient i alhora anhelada escena musical pròpia ja totalment diferenciada dels referents de les tendències antagòniques, “de retruc suposà el reconeixement internacional de les diverses organitzacions neonazis i alhora encoratjà els rapats més joves a crear els seus propis grups musicals”.²⁸³³ Per Paul Burnley, cantant del conjunt neonazi No Remorse aleshores, “el RAC a València va ser excel·lent [...] Acción Radical és una gran organització, ens sentim molt a gust amb ells, el concert va estar molt bé i l'audiència va ser gran”.²⁸³⁴

Al festival valencià el van seguir altres recitals, com l'ofert pels italians Peggior Amico, juntament amb División 250 a Terrassa el 30 de maig d'aquell mateix any. Els darrers van repetir el mes de juny actuant a la seva ciutat natal en motiu de la celebració del solstici d'estiu. Mesos després Sevilla va acollir als també valencians Klan, en un recital on finalment no es van presentar els anglesos Skullhead, tot i aparèixer al cartell.

LES FORMACIONS PIONERES

L'altre element destacat per discernir l'evolució de la música RAC espanyola va ser la formació del grup Estirpe Imperial, que el 1991 va iniciar els assajos, enregistrant poc després el seu primer treball, un maxi Lp en vinil de títol homònim editat el 1993 per la discogràfica Rata-Ta-Ta-Tá,²⁸³⁵ al que va seguir l'àlbum debut *Herederos de una historia*. Anys més tard la banda, que va definir-se en una entrevista com “nacionalistas, anticomunistas y contrarios a todo tipo de pensamiento afín a la democracia”,²⁸³⁶ va editar discs com *Himnos de gloria* (Rata-Ta-Ta-Tá, 1997) –emprat com a música de fons en diversos mítings de La Falange–, *Una grande fuerte* (Rata-Ta-Ta-Tá, 1999), *Seguimos Vivos* (Rata-Ta-Ta-Tá, 2001) i un darrer titulat *Sin miedo* (Rata-Ta-Ta-Tá, 2007), a més de participar en diversos recopilatoris internacionals com *White Pride World Wide Vol.3*, *Give them a future* o *Vox Europa 2*, esdevenint un dels conjunts més prolífics i veterans del rock racista estatal. Gràcies a les seves lletres, que defugen els tòpics habituals dels grups musicals de caps rapats, i al

²⁸³³ C. Viñas, *Skinheads a Catalunya*, p. 193.

²⁸³⁴ Entrevista publicada a *Combat Rune*, n. 2 (XII/1992), p. 4. Vegeu la crònica del concert a “Fallas'92”, *Combat Rune*, n. 1 (VI/1992), p. 8.

²⁸³⁵ Segell discogràfic creat a Madrid pioner en l'edició fonogràfica de grups de música RAC o de l'autoanomenat *rock patriótico*. Segons fonts periodístiques en la seva gestació van participar individus relacionats amb Bases Autónomas. De fet el seu logotip recrea l'icona de la “rata negra”, símbol del neofeixisme nacionalrevolucionari francès post-Maig del 68 creat a finals de gener de 1970 per Jacques Marchal, activista d'extrema dreta que, paradoxalment, anys després va convertir-se en guitarrista del conjunt de Rock Identitari Francès Elendil. Emblema immortalitzat a la revista *Alternative* del Groupe Union et Défense [GUD] i, anys més tard, adoptada per BB. AA. En algunes de les seves referències fonogràfiques, Rata-Ta-Ta-Tá va emprar irònicament la denominació “El güevo de la serpiente”. El segell també va publicar la revista *Respuesta Sonora* i va difondre les seves edicions mitjançant el portal d'internet Bicéfala, propietat de l'empresa Soportes Sonoros, S.L., una pràctica similar a la dels seus homòlegs Le Coq Gaulois a França i Perimetro a Itàlia. Vegeu M. Sánchez Soler, *Descenso a los fascismos*, Ediciones B, Barcelona, 1998, p. 84. Sobre la simbologia de la *rata negra* vegeu X. Casals, “Una mascota per al neofeixisme europeu”, *L'Avenç*, n. 176 (XII/1993), p. 15 i el còmic “Ratas Autónomas”, *Acción Directa*, n. 8 (II/1989), on per primera vegada es va exhibir el mateix en els cercles ultradretans estatals. Anys després va ser reproduït abundantment a les pàgines de la publicació *A por ellos*, òrgan oficial de Bases Autónomas, i a les de *Corrosión*, el butlletí de les Juventudes Nacional Revolucionarias [JNR].

²⁸³⁶ “Estirpe Imperial”, *Inquisición*, n. 2 (1996), p. 14.

seu estil²⁸³⁷ va aconseguir un cert ressò també entre els seguidors del gènere *heavy* i en diverses organitzacions ultradretanes com la referida Falange o Democracia Nacional.²⁸³⁸

Junt amb els grups madrilenys dues formacions més van esdevenir pioneres del rock racista espanyol protagonitzant “la reactivación de la escena española”,²⁸³⁹ les valencianes Klan i División 250, ambdues integrades per afiliats d'Acción Radical, com es desprèn d'unes manifestacions dels primers: “Somos cuatro militantes de Acción Radical que un día decidimos divulgar nuestra ideología mediante la música”.²⁸⁴⁰

Klan es va gestar el juny de 1991 a València amb una formació clàssica de rock'n'roll, amb *Toro* a la veu, Toni a la guitarra, *Alabama* al baix i Rafa a la bateria,²⁸⁴¹ evidenciant la seva condició de caps rapats, “para nosotros ser *skin* es una forma de vida, ser militantes políticos que luchan por la revolución popular blanca en Europa” i la seva filiació ideològica: “No concebimos el movimiento *skin* separado de la lucha política”.²⁸⁴² Dos anys més tard van publicar el seu primer i únic treball, el Mini Lp *Hordas Celtiberas* (Rata-Ta-Ta-Tá, 1993), la segona referència del catàleg de l'únic segell discogràfic de música RAC espanyol. El disc, que comença al crit “¡Arriba España!”, va incloure onze cançons entre les quals una versió del tema “Wir ham' noch lange nicht genug”²⁸⁴³ dels alemanys Böhse Onkelz retitulada “Es por tu nación” o © “Un recuerdo de gloria”, tota una al·legoria en clau èpica de la Reconquesta que acabà amb el domini musulmà a la Península el 1492. Sis anys després de la seva publicació el disc va ser reeditat en format mini Cd, però amb només sis dels onze temes originals, una reducció que obeïa estrictament a evitar qualsevol tipus de denúncia o transgressió atès el canvi legislatiu en matèria d'apologia del racisme i la xenofòbia recollit al nou Codi Penal espanyol.²⁸⁴⁴

L'altre formació pionera en el panorama RAC estatal fou División 250,²⁸⁴⁵ fundada el setembre de 1991 a la capital del Túria. Els seus membres –Manolo

²⁸³⁷ Al respecte van afirmar: “La escena necesitaba un cambio hacia una música de mayor calidad [...] la música no solo va dirigida a *skinheads*, sino también a todo tipo de nacionalistas orgullosos de su gente y de su tierra, que no necesariamente están involucrados en el movimiento *skin*”, a “Estirpe Imperial”, *Inquisición*, n. 2 (1996), p. 13.

²⁸³⁸ El 18 de juliol de 2006, al finalitzar el IV acte d'homenatge al Cid Campeador organitzat per la delegació de Burgos de Democracia Nacional, dos dels membres d'Estirpe Imperial van oferir un concert acústic als assistents.

²⁸³⁹ “Estirpe Imperial”, *Inquisición*, n. 2 (1996), p. 13.

²⁸⁴⁰ *Skinhead Girls*, n. 1. El cantant de la banda, *Toro*, fins i tot va ser l'autor del pamflet “Vivir como un revolucionario” editat per AR (que pretenia ser una guia interna del militant basada en els comentaris citats al llibre *Guerrilla urbana falangista* d'Ernesto Milà Rodríguez). Anys més tard problemes amb la judicatura van motivar la seva marxa a l'estranger, fet que va comportar la dissolució del grup.

²⁸⁴¹ “Klan”, *Oi! Sevilla*, n. 9 (1993?), p. 6-7.

²⁸⁴² *Bandera Negra*, número especial (1992) s. p.

²⁸⁴³ Inclou al disc *Wir ham' noch lange nicht genug* (Bellaphon, 1991).

²⁸⁴⁴ La discogràfica va decidir excloure els temes “Narrados por el odio”, “Antinazis”, “Hablando de Europa”, “Terrorismo para todos” i “Poder popular” per evitar qualsevol tipus de repercussió legal que es pogués derivar de líriques com: “Nuestra tierra es Europa/ porque no lo entienden, los africanos/ invaden nuestras calles/ a esos hay que echarlos/ pero con razón/ que el SIDA es peligroso/ pero europeo no/ Golpea a los moros/ nuevas cruzadas, que se vayan de aquí/ negros traficantes, os vamos a quemar/ fuera de Europa, la guerra va a comenzar [...] queremos que nuestros hijos crezcan sin mierda/ para que nuestra raza no desaparezca/ vamos a echarlos, que se vayan de aquí/ que Europa no es un zoo, es una vieja gloria” (fragment del tema “Hablando de Europa”), evitant així infringir els articles 510 i 517 del Codi Penal que recullen com a delictives iniciatives com l'edició de material musical que faci apologia del feixisme i la violència.

²⁸⁴⁵ Banda que pren el seu nom de la División Española de Voluntarios, altrament coneguda com a División Azul, unitat formada per falangistes comandada pel general Agustín Muñoz Grandes, integrada sota el número 250 dins les unitats de cossos de voluntaris no alemanys de l'exèrcit nazi, va lluitar al front rus entre octubre de 1941 i octubre de 1943. En els cercles rapats neonazis va exercir una notable influència al ser “un dels pocs lligams que vincula l'extrema dreta espanyola nostàlgica amb el nacionalsocialisme pangermànic. El simbolisme que representa la División Azul per a aquestes noves fornades de joves caps rapats neonazis és visible a les seves publicacions, com acabem de veure, però també a la iconografia que manlleven i que inclouen a la seva estètica, així com a l'hora de donar nom a certs nuclis NS o grups musicals, com en el cas de Krasny Bor 1943, en al·lusió a la localitat on va transcórrer una batalla en què participà la División Azul contra les tropes soviètiques l'any 1943”, a C. Viñas, *Skinheads a Catalunya*, p. 197.

a la veu, *Varis* a la guitarra, Jorge al baix i Ramon a la bateria— es van definir en els termes següents:

Nacionalistas en el puro sentido de la palabra, somos de esta tierra y esta tierra es parte de nosotros, sus gentes, sus lenguas, y luchamos por protegerla de la invasión extranjera que sufre y de la colonización yanki-sionista. Estamos orgullosos de todo lo nuestro, de ser blancos, valencianos y españoles, lo que no está reñido con el deseo y la necesidad, como europeos, de lograr un estado unitario europeo que libere a Europa de las cadenas de la dominación económica, militar y cultural judía. Nuestro máximo deseo sería fundar un imperio de 400 millones de hombres con una unidad de Europa, nuestra patria.²⁸⁴⁶

El seu debut discogràfic va venir de la mà del segell francès de RAC Rebelles Européens, creat el 1987 a Brest i propietat de Gael Bodilis —ex manager del grup Brutal Combat— i Brigitte Maljak antics militants del Front National Jeunesse [FNJ],²⁸⁴⁷ que els va pagar l'estudi de gravació i va cobrir les despeses de producció del Lp *Sangre de conquistadores* (Rebelles Européens, 1992). El disc, enregistrarat de juny a octubre i dedicat a “todos los españoles que lucharon por Europa en los ejércitos del III Reich [...] a los jóvenes que hoy combaten por nuestra raza. Especialmente a los camaradas de Acción Radical”, conté 10 cançons amb texts explícits com els dels temes © “¡Eh negro!”,²⁸⁴⁸ “Nuestra tierra”²⁸⁴⁹ i “Mai deixarem que tornen”,²⁸⁵⁰ cantat en valencià. Segons els propis components de la banda, les seves lletres versen sobre “nuestra ideología nacional revolucionaria, del problema de la inmigración, del orgullo nacional y racial, y de la justicia social”,²⁸⁵¹ malgrat tot no obliden la seva adscripció rapada, manifesta al tema “Cabezas rapadas”.²⁸⁵²

D'aleshores ençà el grup va preparar el seu segon àlbum, però quan eren apunt d'enregistrar-lo, segons el portal ultradretà Nuevo Orden, “llegó la represión del sistema a la organización en la que participaban, Acción Radical, con arrestos, palizas, juicios, huidas y cárcel para un grupo de jóvenes que no habían cometido más delito que gritar bien fuerte lo que pensaban. Muchos

Sobre la División Azul vegeu l'excel·lent recerca de X. Moreno Julià, *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941-1945*, Crítica, Barcelona, 2004 i J. L. Rodríguez Jiménez, *De héroes e indeseables: La División Azul*, Espasa-Calpe, Madrid, 2007, a més d'obres que recullen testimonis dels protagonistes com J. M. Castañón, *Diario de una aventura con la División Azul 1941-1942*, Fundación Dolores Medio, Madrid, 1991; F. Vadillo, *Balada de la División Azul*, Dyrsa, Madrid, 1984 i J. A. Vidal y Gadea, *Brevés notas sobre la División Azul*, García Hispán, Alacant, 1991; o la biografia de L. E. Tugores, *Muñoz Grandes. Héroe de Marruecos, general de la División Azul*, La esfera de los libros, Madrid, 2007. Sobre el conjunt musical vegeu DD. AA., *Rock Haine Roll. Orígenes, historias et acteurs du Rock Identitaire Français*, No Pasaran, Paris, 2004, p. 150-152 i “División 250”, *Combat Rune*, n. 2 (XII/1992), p. 15.

²⁸⁴⁶ *Bandera Negra*, n. 11 (1992) s. p.

²⁸⁴⁷ Entre 1987 i 1994 la discogràfica gal·la va arribar a editar 45 *singles*, 30 àlbums i 5 discs compactes de grups com els britànics No Remorse i Public Enemy, els francesos Brutal Combat, Skin Korps, Tolbiac Toad's i Legion 88, els Italians Verde Bianco Rosso i Powerskin, els alemanys Noie Werte, els portuguesos Guardia de Ferro o els espanyols División 250 entre d'altres. Sobre Rebelles Européens vegeu Ch. Menhorn, *Skinheads: Portrait einer Subkultur*, Nomos, Baden-Baden, 2001, p. 115-116.

²⁸⁴⁸ La lletra del mateix diu: “Negro vuelve a la selva/ Europa es blanca, no es tu tierra/ creéis que podéis sin más venir/ robando y mendigando quereis vivir/ los jóvenes blancos/ orgullosos skins/ tarde o temprano os sacaremos de aquí”.

²⁸⁴⁹ En la qual exposen: “Esta tierra es nuestra tierra/ expulsa al invasor/ esta tierra es nuestra tierra/ Stop a la inmigración/ No podemos dejar que ocurra/ que lleguen los extranjeros/ que nos echen de nuestra tierra/ que nos roben nuestro suelo”.

²⁸⁵⁰ On expliciten: “Mai deixarem que tornen/ mai deixarem que ens tornen a envair”, en clara al·lusió als sarraïns que van ser expulsats del País Valencià durant la Reconquesta duta a terme pel rei Jaume I al segle XIII.

²⁸⁵¹ *Skinheads del Sur de Europa*, n. 7 (1992), p. 26.

²⁸⁵² “Cabezas rapadas en todas las peleas/ combatiendo por sus ideas/ expulsando invasores de estas tierras/ invocando al dios de las guerras/ Cabezas rapadas, sangre y lealtad/ el grito de nuestra raza/ Europa resurgirá/ nuestra lucha es el combate del honor/ nuestra causa es la revolución/ nuestro odio a la invasión/ nuestra alegría es vuestra destrucción/ Cabezas rapadas, fuerza y unidad/ ejército skinhead/ Europa triunfará/ espíritu de muertos SS nos poseen/ la sangre y el acero nos harán vencer/ el sionismo muy pronto va a caer/ Europa por fin verá el amanecer/ un nuevo orden socialista/ popular pero no marxista/ devolver la dignidad a Europa/ skinhead nacionalsocialista”.

jóvenes pasaron por el banquillo, 70 nada menos y un grupo de 10 fue condenado por pertenecer a una organización no registrada, no por ningún delito relacionado con la violencia, sino por ser miembros de una asociación política no registrada. A pesar de todo, salió bien puesto que, de los 12 años que pedía la fiscalía, tras una lucha legal a muerte, no pasó de un año la condena final. Parte de las pruebas utilizadas por la jueza era una canción escrita a mano por uno de los acusados junto al lema ¡Verdugo quien ceda!, esa canción era, ‘Alza la Espada’”.²⁸⁵³

Un cop superades les traves judicials van poder editar a Itàlia *Revueita* (Tuono records, 1995), un disc que van dedicar “a todos los camaradas con los que codo con codo sufrimos la represión de este sistema”. Entre els dotze talls van incloure el que dona títol a l'àlbum, una versió de “Rivolta” (tema original publicat el 1986 per la banda italiana Plastic Surgery)²⁸⁵⁴ a més de cançons com “No moriremos nunca”, “No, gracias”, “España nos pertenece”, “Pólvora y sangre”²⁸⁵⁵, “¿Libertad?”, “La nostra terra”, “Recuerda” o “Contra el capital” on van evidenciar les seves simpaties vers l'anomenada Tercera Vía postulada per l'organització neofeixista Internacional Third Position [ITP]²⁸⁵⁶ de clares connotacions anticapitalistes i antimarxistes. Amb aquest segon disc División 250 va guanyar cert ressò i prestigi més enllà dels cercles rapats, ampliant la seva audiència en els ambients juvenils associats a l'ultradreta espanyola.²⁸⁵⁷

Després d'una aturada forçosa arran de la dissolució d'AR i la marxa del seu baixista original, el grup va restar estancat fins que a finals de la dècada, amb el tercer àlbum *Imperium* (Rata-Ta-Ta-Tá, 1999), va reprendre l'activitat amb un so més proper al pop-rock i allunyat de la contundència precedent. D'entre els onze temes del disc hi trobem cançons com “Belgrado”, sobre el conflicte dels Balcans i la intervenció nord-americana, “España”, la versió de Klan “Es por tu nación” o la crítica al Partit Popular [PP] exercida al tema “Azarakagar”, on per primer cop van incloure una secció de vents.²⁸⁵⁸

²⁸⁵³ Informació extreta del web Nuevo Orden www.nuevorden.net/ (consultat el 26/03/2007). La lletra del tema és la següent: “Negras nubes cubren Europa/ un suave viento comienza a soplar/ pronto muy pronto este suave viento/ se convertirá en tempestad/ celtas e iberos son nuestros padres/ pueblos guerreros de nuestra nación/ la sangre y el suelo nos traen su recuerdos/ recuerdos de gloria, honor y tradición/ Pueblo europeo alza la espada/ que ha de luchar contra el invasor/ levanta el martillo, golpea con fuerza/ rompe las cadenas de nuestra esclavitud/ despertad hermanos de sangre/ solo quien luche sobrevivirá/ aunque la muerte vaya a llegarnos/ ¡Europa jamas se rendirá !”

²⁸⁵⁴ *Anche domani/Siamo Noi/Rivolta* (Europa records, 1986).

²⁸⁵⁵ Tema amb el que van mostrar el seu distanciament vers el franquisme nostàlgic i les seves simpaties vers el jonsisme partidari de l'acció directa homenatjant la figura de Ramiro Ledesma Ramos, fundador de les Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalistas [JONS], “Y unos pocos hombres en las JONS afiliados/ la justicia exigía, de la patria eran soldados/ Ramiro Ledesma Ramos a la conquista del estado/ Por tu lucha contra el capital/ en prisión fuiste encerrado/ por tu lucha contra Marx en el 36 caíste asesinado”.

²⁸⁵⁶ Organització neofeixista creada per ex membres del British National Front i militants neofeixistes italians, com Roberto Fiore i Massimo Morsello integrants dels Nuclei Armati Rivoluzionari [NAR]. Fou fundada a les darreries dels anys vuitanta a Gran Bretanya. El seu discurs, que pretenia allunyar-se del feixisme tradicional, combinà referents com l'ecologisme i la redistribució de la riquesa amb el que anomenaren “separatisme racial”. Edità publicacions com els butlletins *Candour*, *Final Conflict* i *The Voice of Saint George*. Els seus membres, fins i tot, intentaren establir-se a l'Estat espanyol després de comprar diversos terrenys i propietats al municipi valencià de Los Pedriches el 1997. Amb la intenció de crear una comunitat autònoma en plena natura els activistes d'ITP iniciaren la rehabilitació d'alguns edificis malmesos d'aquest terme municipal. Vegeu J. M. Irujo, “Un grupo nazi compra un pueblo en España”, *El País* (14/XI/1999), s. p.; J. M. Irujo i F. Pinazo, “Dos neofascistas italianos ligados a grupos terroristas compraron Los Pedriches”, *El País* (16/XI/1999), s. p.; J. Parrilla, “La Third Position pagó 2,5 millones por las propiedades adquiridas en Los Pedriches”, *Levante* (20/XI/1999), s. p. i J. Cantarero, “Las ruinas del sueño neonazi”, *Interviú* (30/XI/2009), s. p. Sobre ITP vegeu N. Ryan, *Into a World of Hate: A Journey Among the Extreme Right*, Mainstream Publishing, Edimburg, 2004, p. 62 i N. Copsey i G. Macklin, *British National Party: Contemporary Perspectives*, Routledge, Londres, 2011, p. 105-197.

²⁸⁵⁷ Per resseguir la seva trajectòria i les actuacions que van dur a terme durant la mateixa vegeu C. Viñas, *Skinheads a Catalunya*, p. 200-201.

²⁸⁵⁸ Una lletra crítica amb la política de pactes amb els nacionalistes duta a terme durant el primer mandat de José María Aznar al capdavant del govern espanyol: “Pujol y Arzallus, tus amigos/ España entera se han comido/ Banca e inmigrantes, los extranjeros pasan delante/ no te hartas de repetir “España va bien”/ ¡Para tí! Sin pensiones, médicos y

El febrer de 2000 actuaren, juntament amb la banda italiana Hyperborea, a una festa-mítting de la plataforma electoral España 2000, organització amb la que simpatitzaven abans que alguns dels seus membres s'afiliessin a Democracia Nacional [DN], com el cantant Manuel Canduela, qui primer va ser secretari general de les joventuts del partit per, anys més tard, convertir-se en el president del mateix.

El darrer treball editat pels valencians va ser un disc recopilatori que commemorava els seus deus anys de trajectòria, *10 años* (Rata-Ta-Ta-Tá, 2001), on a més dels seus temes més exitosos van incloure la cançó "Clara", que havien cedit per la compilació internacional *Vox Europa 1* (Perimetro, 1997).

Apart d'aquestes tres formacions pioneres més consolidades, anteriorment s'havien gestat altres grups de menor renom com Zetme 88²⁸⁵⁹ o els més populars Batallón de Castigo, banda *heavy rock* madrilenya gestada a l'interior de la presó d'Alcalà II a finals de 1992 sota el lideratge del guitarrista Eduardo Clavero que va editar diverses maquetes fins que el 1999 va publicar el seu àlbum debut, *Caña de España* (Rata-Ta-Ta-Tá, 1999), any prolífic en que també van editar el disc *Desperta Ferro* (Rata-Ta-Ta-Tá, 1999) a més de participar el febrer en el festival I Monstruos del RAC, al costat de formacions com els espanyols 7 Muelles (integrada pel cantant d'Estirpe Imperial i el guitarrista de Batallón de Castigo),²⁸⁶⁰ Zetme 88 i Torquemada 1488, els alemanys Jüngsturm i els italians Gesta Bellica. Finalment el 2004 va aparèixer el seu tercer i darrer Cd titulat *Akelarre* (Rata-Ta-Ta-Tá, 2004).²⁸⁶¹

EXPANSIÓ DEL RAC ESPANYOL

La tasca de l'únic segell discogràfic de RAC estatal, Rata-Ta-Ta-Tá, afavorí que grups novells com els sevillans Primera Línea (precedent d'Ofensiva 88),²⁸⁶² els barcelonins Patria, 14 Palabras²⁸⁶³ i Torquemada 1488,²⁸⁶⁴ els madrilenys Praxis, els toledans Toletum o els valencians Legión Negra, Sección de Asalto i Rebelión, bandes associades a l'anomenat Frente Anti Sistema [FAS],²⁸⁶⁵ entre d'altres es poguessin donar a conèixer. A la

escuelas/ si nos descuidamos nos dejás/ En tu democracia, la banca y el dinero son los que mandan/ ¡Aznar vete a cagar! Pepe, ¡lárgate ya!"

²⁸⁵⁹ Com la banda Batallón de Castigo aquest conjunt també es va gestar a l'interior de la presó, editant el 1995 dues maquetes titulades *Demo* i *Siempre fieles*.

²⁸⁶⁰ Grup que publicà el disc *No te cortes* (Güevo de la selpiente, 2000) que inclou vuit temes entre els quals "Hoy como ayer", "Nuestra España", "En el límite" o "Mentiras".

²⁸⁶¹ Sobre el mateix vegeu "Batallón de Castigo", *Inquisición*, n. 3 (V/1997), p. 40-42.

²⁸⁶² "Entrevista Primera Línea", *Contra corriente*, n. 1, p. 10-11.

²⁸⁶³ Conjunt que pren el seu nom de la màxima *14 words*: "We must secure the existence of our people and a future for white children" (hem d'assegurar l'existència del nostre poble i un futur per als nens blancs), cita del líder neonazi nord-americà David Lane, membre de diverses organitzacions racistes (Ku Klux Klan, Aryan Nations, The Order i 14 Word Press), mort a l'edat de 69 anys el maig de 2007. Un eslògan que ha esdevingut molt popular en els cercles de l'extrema dreta a nivell mundial, sovint emprat per fer proclames racistes de manera encoberta. Vegeu L. Zeskind, "David Lane dies in prison", *Searchlight*, n. 385 (VII/2007), p. 28-29.

²⁸⁶⁴ El nom del grup fa referència a la figura de Tomás de Torquemada, nomenat el 1482 Inquisidor General pels Reis Catòlics. Destacà per ser el principal impulsor de l'expulsió massiva de jueus deu anys després. Segons cronistes de l'època durant el seu mandat prop de 10.000 persones foren cremades per heretges i 27.000 patiren altres càstigs. La xifra que acompanya al nom del grup fa referència a l'any que es va crear el tribunal de la Inquisició a Barcelona, ciutat natal dels membres de la banda. A la vegada 14/88 és un acrònim popular en els cercles neonazis que fa referència al lema *14 words* de Lane i a l'equivalent a les lletres HH (la vuitena lletra de l'alfabet doblada) que signifiquen *Heil Hitler*. Sobre Torquemada 1488 vegeu l'entrevista publicada a *Séptima Legión* (1999), p. 8-15. Per aprofundir en la gènesi de les tres bandes i la seva posterior evolució i producció fonogràfica vegeu C. Viñas, *Skinheads a Catalunya*, p. 203-207.

²⁸⁶⁵ Conjunts que es van coordinar sota l'anomenat Sonido Anti Sistema [SAS], la vessant musical del Frente Anti Sistema [FAS]. L'acrònim SAS va donar títol al disc conjunt que van editar Legión Negra, Rebelión i Sección de Asalto, *Sonido Anti Sistema* (Rata-Ta-Ta-Tá, 1998), on totes tres aportaren quatre temes.

dècada dels noranta el degoteig de formacions novells adscrites al gènere va esdevenir constant tot i ser residual, això juntament amb la voluntat de superar desavinences precedents i defugir personalismes va afavorir la concreció d'una incipient escena musical de rock racista.

A partir de l'any 2000 emergí una tercera generació de conjunts directament influïda pels treballs dels seus predecessors. Noves propostes com Sangre y Oro, grup format per components de Patria i Estirpe Imperial, els asturians Reconquista, els barcelonins Tormenta Blanca, Céltica (un projecte folk paral·lel de membres d'Estirpe Imperial), Centuria de Sevilla, Estandarte 88 de Terrassa, Tiempo de Ataque, Hermanos Blancos i Cruzada també de Barcelona –conjunt relacionat amb l'Associació Juvenil Batzegada vinculada al Moviment Patriòtic Català [MPC]–²⁸⁶⁶ els gironins Sangre de Honor, precedent de Código de Honor,²⁸⁶⁷ els càntabres Cruzada 88, els valencians Iberos Saiti o els madrilenys Skinzofrenia, Tambores de Guerra, Odal, Falcata i els prolífics Krasny Bor 1943 entre d'altres. En aquest sentit, hom ha assenyalat que “Madrid, Valencia y Barcelona, y en menor medida Sevilla, son las ciudades donde el rock neonazi tiene mayor repercusión, pero se puede afirmar que en casi todas las capitales del Estado funciona alguna banda nazi”.²⁸⁶⁸

La música i una difusa pseudoideologia es convertiren en els màxims catalitzadors del vessant rapat neonazi, com explicità un cap rapat: “la música NR-NS [nacional-revolucionària/nacionalsocialista] va creciendo a pesar de las trabas del sistema y creo que este será el medio de propaganda por el cual la juventud europea y española despertará de ese sueño judeo-marxista [...] con la música vamos a avanzar a largos pasos un camino muy difícil de recorrer pues si recapacitamos veremos como la música ha liderado las revoluciones sociales más importantes de los últimos años”.²⁸⁶⁹ Al voltant de les bandes de música RAC i d'altres gèneres afins es va articular,²⁸⁷⁰ de forma progressiva, una incipient escena polític-musical que es va anar consolidant amb els anys, com demostra el major número de propostes existents en l'actualitat respecte a les reeixides en dècades precedents. Segons el testimoni d'un membre d'aquests conjunts la música era idònia per adoctrinar: “La forma que se persigue con la formación de grupos de música no es otra que la de transmitir nuestra ideología a la juventud. Hoy en día ningún joven, ni siquiera aquellos que dicen ser camaradas, cogen un libro de formación doctrinaria ni mucho menos acuden a las charlas o reuniones que se organizan. Pero por otro lado a todo el mundo le gusta la música, por lo que el acceso a ellos utilizando la vía

²⁸⁶⁶ Sobre la relació entre aquesta formació i el MPC vegeu C. Viñas, *Skinheads a Catalunya*, p. 209 i C. Viñas, “Música skinhead a l'Estat Espanyol: Una eina de captació política” a DD. AA., *Actes de les III Jornades de Joves Historiadors i Historiadores, Afers*, València, 2004, p. 368.

²⁸⁶⁷ Vegeu C. Viñas, *Op. cit.*, p. 209.

²⁸⁶⁸ DD. AA., *Informe Anual 2000 sobre el racismo en el Estado español*, Icaria, Barcelona, 2000, p. 122-137.

²⁸⁶⁹ “Música, la nueva propaganda”, extret del web Raza y honor www.terra.es/personal8/lopera37/ (consultat el 08/VIII/1998).

²⁸⁷⁰ Per aquests entenem estils com el *Death* o el *Black Metal*, molt populars als països nòrdics anys enrera i que poc a poc han anat quallant entre el jovent del sud d'Europa. Dins els projectes musicals vinculats als mateixos va sorgir una tendència associada al moviment *White Power*, que també es va implantar progressivament a l'Estat inserit dins l'escena RAC. Al respecte, un dels integrants de Batallón de Castigo va manifestar: “Me parece tardío pero lógico. Un mensaje violento y/o apasionado como el de los *skins* encaja mucho mejor en éste tipo de música [...] No tengo nada en contra del *Oil!* o estilos afines, de hecho hay grupos que me gustan mucho, pero me reafirmo en lo dicho de que el mensaje debe adaptarse a una música que transmita mejor”, a “Batallón de Castigo”, *Inquisición*, n. 3 (VI/1997), p. 41-42. Sobre els vincles entre el neonazisme i els gèneres musicals esmentats, entre els que s'inclou l'anomenat *National Socialist Black Metal* (NSBM) o el *Darkwave*, vegeu *Hate Music*, *Searchlight* (II/2007) i “Between Hitler and Satan”, *Searchlight*, n. 280 (X/1998), p. 16.

musical es mucho más fácil. El objetivo pues es el de dar unas mínimas nociones de por qué y contra qué luchamos”.²⁸⁷¹

Aquesta instrumentalització desperta certes reticències en aquells cercles ultradretans que aspiren a una major politització dels joves caps rapats neonazis. En aquest sentit el portal Nuevo Orden afirmava: “Nadie duda de la importancia que puede tener la musica dentro del movimiento, haciendo ver a las nuevas generaciones que hay otra realidad distinta a la que nos presentan los medios de comunicación y el gobierno, actuando como medio propagandístico sobre la juventud, y a la vez puede servir para recaudar fondos; aun así no tiene sentido vender muchos discos y ganar cada vez más dinero, e invertir lo ganado en hacer mejores producciones para vender aun más, lo que se acabaría convirtiendo en un círculo vicioso. No, es una música para una causa, la música debe estar al servicio de la política y no al revés. La música por si sola no va a hacer que las cosas cambien, se necesitan partidos/organizaciones serios y fuertes donde se canalize todo lo que la música puede generar. Una música de tres acordes en donde un sujeto con voz de ogro dice barbaridades difícilmente atraerá a nadie, por eso creemos que es necesario cuidar la calidad musical, sin olvidar por ello las letras”.²⁸⁷²

En els darrers anys van seguir formant-se nous conjunts de rock racista o “música del odio”,²⁸⁷³ com els saragossans Unidad Ezquerra,²⁸⁷⁴ Rienzi a Valladolid, Arma Blanca i la banda de *trash metal* Retaguardia a Barcelona, Brigada Totenkopf a Avilés, els valencians Brigada 1238, que pren el seu nom de l’any de la conquesta del regne de València per part de Jaume I, o Asedio a Madrid, grups novells alguns dels quals ja han enregistrat els seus primers treballs discogràfics.²⁸⁷⁵ Malgrat l’augment de formacions musicals racistes la policia assegura que el fenomen “no és preocupant”.²⁸⁷⁶

La música RAC a l'Estat Espanyol és una realitat, si bé és evident que numèricament la seva incidència, si la comparem amb la de països com Alemanya o França, és francament relativa i escassa, “en comparación con Europa no somos nada. La escena va tomando cuerpo poco a poco pero aún faltan muchas bandas y mucha más organización”.²⁸⁷⁷ Tot i la difusió gratuïta que s’ha donat de la mateixa en els darrers anys gràcies a les noves tecnologies, segons dades de la Societat General d’Autors i Editors [SGAE], “las ventas de este tipo de bandas apenas alcanzan los 1.000 ejemplares por álbum, y lo mismo sucede con los sellos que los distribuyen, son a todas luces marginales y sus músicos no están inscritos en la SGAE”.²⁸⁷⁸

²⁸⁷¹ “Entrevista al FAS”, *Defensores de España*, n. 15 (X/1998), p. 15.

²⁸⁷² “RAC en el mundo”, extret del web Nuevo Orden <http://www.nuevorden.net/> (consultat el 07/IX/2006).

²⁸⁷³ Denominació emprada per diversos mitjans de comunicació i experts policials per definir el corrent musical neonazi estatal. Vegeu D. Madrid i J. Murcia, *Tribus urbanas. Ritos, símbolos y costumbres*, p. 141.

²⁸⁷⁴ Formació que pren el seu nom del contingent de voluntaris espanyols liderats per Miquel Ezquerra que van lluitar al costat de les SS un cop dissolta l’anomenada Legión Azul, molts dels seus integrants van ser ex combatents de la División Azul que van creuar clandestinament la frontera estatal per unir-se a les divisions de les SS que van lluitar en la batalla final de Berlín. Vegeu A. Beevor, *Berlín, la caída: 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 i M. Ezquerra, *Berlín a vida o muerte*, Ediciones Acervo, Barcelona 1975.

²⁸⁷⁵ Arma Blanca va publicar el mini Cd *Impuesto revolucionario* (Hate records, 2004) i el disc *Ruido racial* (Hate records, 2006), Brigada Totenkopf l'àlbum *Avanzando* (Rata-Ta-Ta-Tá, 2006), Retaguardia va editar el compacte *La voz del silencio* (Rata-Ta-Ta-Tá, 2006) mentre Rienzi va treure el disc *Tolerancia Zero* (El Güevo de la selpiente, 2005) i Brigada 1238 *Siglos de gloria* (Rata-Ta-Ta-Tá, 2007).

²⁸⁷⁶ O. Cortacans, “La violència que taca”, *El Temps*, n. 1034 (6/IV/2004), p. 25.

²⁸⁷⁷ “Torquemada 1488”, *Séptima Legión* (1999), p. 9.

²⁸⁷⁸ M. Peña, “El rock de las hordas”, *Rolling Stone*, n. 1 (XI/1999) i “Una docena de grupos musicales configura la marginal escena del rock ultra en España”, *La Vanguardia* (06/VIII/1999), p. 31.

A Alemanya, per exemple, hi ha centenars de grups de l'anomenat *Rechtsrock* (rock de dretes),²⁸⁷⁹ s'organitzen gran quantitat de concerts,²⁸⁸⁰ hi ha una producció fonogràfica prolífica²⁸⁸¹ i existeixen multitud de segells discogràfics, pàgines web i distribuïdores de marxandatge que operen al llindar del codi penal, no debades només durant 1997 l'Oficina Federal de Protecció de la Constitució, Bundesamt für Verfassungsschutz, va procedir a intervenir prop de 300 títols diferents de discs de rock racista,²⁸⁸² mentre la judicatura va acusar a diverses bandes d'apologia de la violència i incitació a l'odi racial,²⁸⁸³ delictes tipificats als articles 111, 130 i 131 del Codi Penal alemany.²⁸⁸⁴

Pel que respecte a França, la rellevància de l'anomenat *Rock Identitaire Français* [RIF], consolidat com a referent a partir de 1993, si bé no arriba a l'envergadura del seu homònim alemany si que ha aconseguit defugir en gran mesura la marginalitat habitual dels conjunts musicals integrats per caps rapats neonazis per assolir un cert crèdit entre organitzacions i partits polítics ultradretans com el Front National [FN], el Front National Jeunesse [FNJ], el Collectif des Étudiants de Droite [CED], Mouvement Nationale Républicain [MNR], Nouvelle Résistance [NR] o Unité Radicale [UR].²⁸⁸⁵

Precisament aquest va ser l'aspecte en el qual van començar a incidir certes bandes espanyoles, les quals van establir vincles amb algunes organitzacions de caràcter ultradretà, com Democracia Nacional, Falange o España 2000, les quals van explotar el seu ascendent entre el jovent.²⁸⁸⁶ Les

²⁸⁷⁹ Sobre l'anomenat *Rock de dretes* alemany vegeu D. Baacke, K. Farin i J. Lauffer, *Rock von Rechts II, Hintergründe und Materialien*, Bielefeld, 1999; Ch. Dornbusch i J. Raabe, *RechtsRock Bestandsaufnahme und Gegenstrategie*, Unrast Verlag, Berlin, 2002; M. Büsler, *Wie klingt die Neue Mitte? Rechte und reaktionäre Tendenzen in der Popmusik*, Ventil, Mainz, 2001 i E. Funk-Hennings i J. Jäger, *Rassismus, Musik und Gewalt*, LIT, Münster, 1996.

²⁸⁸⁰ Si bé durant 1993 a Alemanya només es van celebrar una trentena de recitals d'aquestes característiques, cinc anys després van ser 128, mentre el 2003 van xifrar-se en 119, dades totalment allunyades de les que es van donar a nivell estatal on aquest tipus de concerts van ser purament testimonials per la manca de grups autòctons i d'infraestructura i mitjans existents. Vegeu Bundesamt für Verfassungsschutz, *Rechtsextremistische skinheads: Musik und Konzerte*, Bundesamt für Verfassungsschutz Presse, Köln, 2004, p. 11.

²⁸⁸¹ El 1984 només van ser tres els discs de música neonazi editats a Alemanya, una xifra que el 1998 va arribar fins als 140 títols i que el 2001 es va reduir fins als 77 àlbums, pràcticament la mateixa quantitat de discs produïts durant les tres darreres dècades pels grups espanyols. Vegeu Ch. Dornbusch i J. Raabe, *RechtsRock Bestandsaufnahme und Gegenstrategie*, Unrast Verlag, Berlin, 2002, p. 36.

²⁸⁸² Els ministeris de la Dona i de Joventut alemanys estableixen per la seva banda un índex de cançons "especialment perturbadores" pels menors d'edat que són prohibides a llocs públics, discoteques i altres espais de lleure. Tampoc es permet la seva emissió per ràdio o televisió ni la seva interpretació en directe, a S. López Arteta, "¡Despertad todos, salvad nuestra raza!", *El Mundo* (05/XII/1992), s. p. El 1992 ja hi havien set discs prohibits, a J. M. Martí Font, "Filigranas del fiscal contra los neonazis", *El País* (1/XII/1992), s. p.

²⁸⁸³ Un dels casos més controvertits i polèmics va donar-se l'octubre de 2001, quan tres components de la banda alemanya Landser, que entre 1996 i 1997 es calcula va vendre entre 15.000 i 20.000 unitats dels seus discs, entre els quals s'hi trobava el seu cantant Michael Regener, àlies *Lunikoff* o *Luni*, i el seu mànager Jan Werner (propietari de Movement records, la distribuïdora dels seus discs), tots ells membres de la divisió alemanya de Blood & Honour, van ser detinguts sota l'acusació de pertinença a associació criminal, propagació de l'odi racial i incitació a la violència. Regener va ser condemnat a una pena de tres anys i quatre mesos de presó per fundació i pertinença a una organització criminal. Tres setmanes després de la detenció dels components de Landser va ser arrestat també el cantant del grup Proissenheads de Postdam amb càrrecs similars, a T. Wild, "Band arrests mark new departure in law enforcement", *Searchlight*, n. 318 (XII/2001), p. 27, vegeu també "Filthy lucre" a *Hate music*, *Searchlight* (II/2007), p. 8-9; Senatsverwaltung für Inneres, *Rechtsextremistische Skinheads*, Im Fokus Senatsverwaltung für Inneres, Berlin, 2003, p. 67 i C. F., "Un terrorista con guitarra eléctrica", *El País* (12/XI/2006), p. 10.

²⁸⁸⁴ Cal fer esment com un altre article, el número 86, recull la penalització per l'exhibició i utilització de símbols nazis, a més de nou tipus de salutacions i 16 anagrames d'organitzacions d'extrema dreta, a V. Pellarini Seguí, "Alarma política en Alemania ante el auge de los grupos musicales de extrema derecha", *El País* (24/III/1998), s. p.

²⁸⁸⁵ Els *riffeux*, com es coneix als seguidors del gènere, van recriminar públicament l'actitud dels caps rapats als que van qualificar de "provocadors sense cervell", mentre aquests per la seva banda els van acusar de ser "massa tous", a DD. AA., *Rock Haine Roll. Origines, histoires et acteurs du Rock Identitaire Français*, No Pasaran, Paris, 2004, p. 117.

²⁸⁸⁶ Altres organitzacions però van defugir qualsevol vincle amb les bandes musicals rapades, com constatem en el següent fragment extret d'un comunicat del Círculo de Estudios Indoeuropeos [CEI]: "Ni queremos que el movimiento nacionalsocialista esté compuesto exclusivamente de jóvenes y adolescentes, como el caso de los grupos *skins* [...] ni podemos admitir que sea necesario pelarse la cabeza y vestirse de una determinada manera para demostrar que se es nacionalsocialista. El nacionalsocialismo es una visión del mundo y una manera de ser que se demuestra con una conducta honorable y una apariencia normal. Raparse la cabeza y endosar indumentarias dictadas por una norma que no sabemos con que autoridad se impone, nos parece una forma excéntrica y antiestética de llamar la atención, totalmente innecesaria y contraproducente [...] además de que nos parece inaceptable la llamada música *oi!* y otras

relacions entre aquests conjunts i aquestes agrupacions polítiques no van més enllà de puntuals col·laboracions en forma d'actuacions en directe,²⁸⁸⁷ tant en format electrificat com acústic, mitjançant les quals els partits pretenen congregar una audiència jove que simpatitzi amb les idees que preconitzen donant impuls al que anomenen "rock patriótico nacional".²⁸⁸⁸ Mitjançant els concerts les organitzacions aconsegueixen entrar en contacte amb nois i noies "que se senten atrets per la música, més que no pas per la doctrina política. Però a partir del moment en què entren en contacte amb aquest tipus d'organitzacions polítiques [...] s'estableix un flux de comunicació, amistats, etc., que insereixen sovint el jove dins el teixit social de l'organització política. En moltes ocasions aquests grupuscles solen estar configurats per grups afins d'amics que es coneixen fa temps (de l'escola, el barri o l'institut) i entren en contacte amb la política, normalment, gràcies a un dels membres de la colla".²⁸⁸⁹

El que es manté són els concerts organitzats propiament per col·lectius o promotores constituïdes exclusivament per caps rapats neonazis. Grupuscles com Blood & Honour España, posteriorment anomenat Brother Hood 28²⁸⁹⁰ després de la ràtzia policial que va desmantellar part de la seva infraestructura l'abril de 2005, Hammer Skins España, Volksfront, Unidad Skinhead o Promociones 88 són algunes de les agrupacions que han organitzat audicions de música racista a l'Estat Espanyol durant la darrera dècada.

CANALS I VIES DE DIFUSIÓ DE LA MÚSICA NEONAZI

La convocatòria d'aquesta mena d'esdeveniments segueix un *modus operandi* similar, sobretot d'ençà de l'aparició d'Internet. L'organització distribueix el cartell i la propaganda per la xarxa adjuntant un correu electrònic o un telèfon de contacte a través del qual es gestiona la venda d'entrades i es facilita l'adreça on es durà a terme el concert. Aquest seguit de mesures de

ruidosas variantes tan del gusto de los jóvenes rapados, que no son más que ritmos primitivos y burdos completamente ajenos a la genuina tradición musical europea", a "Comunicado del Círculo de Estudios Indoeuropeos a los grupos denominados Skin Heads", extret del web Resistencia Aria www.resistenciaria.org (consultat el 02/VIII/2001). Una percepció criticada per altres militants neonazis, com per exemple Eduard Alcántara al seu article "RAC, rock y cosmovisión indoeuropea", web Nuevo Orden www.nuevorden.net/ (consultat el 05/VIII/2001).

²⁸⁸⁷ Portals d'Internet d'algunes organitzacions polítiques de l'àmbit de l'extrema dreta, com Democracia Nacional, també han donat suport al que anomenen "rock patriótico", venent alguns dels treballs discogràfics dels mateixos i el seu marxandatge en les seves botigues virtuals de venda *online*.

²⁸⁸⁸ Alguns exemples d'aquest nexa van ser les actuacions dels valencians División 250 al miting-concert organitzat per Plataforma España 2000 al Palacio de Congresos de Madrid el 19 de Febrer de 2000, juntament amb els italians Hyperborea, la del grup Hispania (format també per membres de División 250) al miting-festa de Democracia Nacional a Alcalá de Henares el 15 de desembre de 2001, la participació de Reconquista, Rebeldes i Odal a la festa de cloenda de la campanya de les eleccions autonòmiques a la Comunitat de Madrid de FE-La Falange a la Plaça de Chamberí de la capital el 24 d'octubre de 2003, el recital acústic ofert per dos membres d'Estirpe Imperial durant l'acte organitzat per la delegació de Burgos de DN en motiu del 907 aniversari de la mort del Cid el 17 de juliol de 2006 a la localitat de Vivar del Cid, la de Brigada 1238 (amb ex components de División 250 i Alta Tensión) el 29 de juliol de 2006 dins els actes de la Universitat d'estiu organitzada per Democracia Nacional Joven (DNJ); l'actuació de Tercios i Retaguardia a la Fiesta Nacionalista organitzada el 31 de març de 2007 a Huelva també per DNJ; la dels grups Desorden, Batallón de Castigo i Más que Palabras celebrada el 20 d'agost de 2005 a Màlaga organitzada per Alianza Nacional [AN], la refundació política de la desapareguda Alianza por la Unidad Nacional liderada anteriorment per Ricardo Sáenz de Ynestrillas, o el miting-festa organitzat pel mateix partit a Xiva el 19 de maig de 2007 que va comptar amb l'actuació de la formació valenciana Invictos.

²⁸⁸⁹ C. Viñas, "Música skinhead a l'Estat Espanyol: Una eina de captació política", a DD. AA., *Actes de les III Jornades de Joves Historiadors i Historiadores, Afers*, València, 2004, p. 369.

²⁸⁹⁰ Després de la intervenció de la Guàrdia Civil dins l'anomenada *Operación Espada*, Blood & Honour va canviar la seva denominació per continuar amb les seves activitats, prenent el nom Brother Hood 28 (germandat 28), en que novament la relació entre les xifres i l'alfabet ens donaria com a resultat les inicials B i H de la seva anterior etapa, és a dir Brother Hood Blood & Honour. Sota aquesta nova identitat prosequiren amb el seu activisme, organitzant actes i concerts com el celebrat el 23 de febrer de 2008 a Madrid en que actuaren el conjunt IX Legion, a més de la formació anglesa Legion of St. George i els italians Strappo.

seguretat possibiliten que el recital es pugui realitzar lluny d'hipotètics boicots, cancel·lacions per part de les autoritats o simplement per evitar la presència de les forces de seguretat.

Enrere queden els anys en que els concerts s'anunciaven a les pàgines dels *fanzines* o mitjançant octavetes fotocopiades, com en el cas del festival Fallas'92 en que van ser interceptades i es va descobrir l'organització del mateix per part de grups rivals. Amb l'auge de la xarxa telemàtica les publicacions que empraven els caps rapats per conèixer les darreres novetats discogràfiques i totes les notícies que envoltaven als grups musicals racistes van deixar majoritàriament d'editar-se. Una veritable premsa alternativa pròpia, com explica Jonesy, cantant d'English Rose, "si no fos pels *fanzines*, les bandes com nosaltres no podrien donar-se a conèixer".²⁸⁹¹

Una de les publicacions de més renom i difusió, a banda de l'editada per la secció espanyola de Blood & Honour, va ser el magazín *Respuesta Sonora*, un intent de produir una revista a l'Estat amb una maquetació pseudoprofessional i de major qualitat que els habituals *fanzines*, que copiava models que funcionaven amb relatiu èxit a l'estranger, com l'alemanya *Rock Nord* d'aparició mensual i un tiratge de gairebé 17.000 exemplars que editava el segell Funny Sounds de Düsseldorf,²⁸⁹² la sueca *Nordland*²⁸⁹³ o la nord-americana *Resistance*, creada el 1994 per Mark Wilson (seguidor de la Church of the Creator) i George Burdi, àlies *Eric Hawthorne*, portaveu de la discogràfica homònima Resistance Records,²⁸⁹⁴ relançada l'any 2000 per la National Alliance [NA] dirigida aleshores per William Pierce.²⁸⁹⁵

Els *fanzines online*, els xats, els fòrums i els portals d'informació van convertir-se en els principals canals de difusió de la música RAC i la resta de gèneres que divulguen missatges racistes o supremacistes, motivant la pràctica desaparició de les publicacions escrites precedents, "sovint s'utilitza per fer arribar, de manera ràpida i eficient, idees i missatges a bona part de la població (avui en dia és un sistema encara més exitós gràcies a l'impacte de les noves tecnologies i a les facilitats i celeritat amb què es transmeten les dades audiovisuals)".²⁸⁹⁶

²⁸⁹¹ Entrevista a English Rose publicada a *Combat Rune*, n. 2 (XII/1992), p. 11.

²⁸⁹² E. Wunderlich i H. Wohlrab, "Music that maims", *Searchlight*, n. 291 (IX/1999), p. 19.

²⁸⁹³ Ch. Menhorn, *Skinheads: Portrait einer Subkultur*, p. 123-124.

²⁸⁹⁴ Segons els càlculs del Southern Poverty Law Center [SPLC] el segell va arribar a vendre anualment més de 50.000 discs compactes, facturant mensualment prop de 10.000 \$. El 1997 Burdi va ser acusat de diversos assalts xenòfobs i empresonat, quedant a càrrec del segell Eric Davidson i Jason Show, fins que l'abril de 1999 Pierce va comprar la discogràfica per 100.000 \$. Vegeu N. Lowles i D. Burghart, "Top nazi buys music business", *Searchlight*, n. 295 (I/2000), p. 4; Ch. Menhorn, *Skinheads: Portrait einer Subkultur*, p. 110-112; "American nazi music scene", *Searchlight*, n. 256 (X/1996), p. 17 i S. Duncombe i M. Tremblay (eds.), *White Riot. Punk Rock and the Politics of Race*, Verso, Londres, 2011, p. 135-141.

²⁸⁹⁵ William Luther Pierce va néixer el 1933 a Atlanta (Georgia). Estudiant de física, inicià la seva activitat política a la John Birch Society. A Washington va col·laborar amb George Lincoln Rockwell i el seu American Nazi Party [ANP]. Va dirigir la revista *National Socialist World* de la WUNS i l'agost de 1967 va liderar el National Socialist White People's Party [NSWPP]. Un any més tard es va afiliar a la National Youth Alliance de Willis Carto fins que el 1974 va decidir crear la seva pròpia organització, National Alliance [NA]. Autor de llibres com *The Turner Diaries* (1978), una exitosa novel·la de ficció en els cercles ultradretans a nivell internacional signada sota el pseudònim d'Andrew MacDonald (no debades se la coneix com la Bíblia de l'extrema dreta nord-americana) que descriu les vivències d'Earl Turner, militant de la fictícia xarxa clandestina "L'Organització", durant una hipotètica guerra racial desencadenada als Estats Units arran de la prohibició de la compra lliure d'armes i de l'establiment d'un restrictiu marc legislatiu anomenat "Llei Cohen"; i *Hunter* (1984). El 1985 es va traslladar a Mill Point (Virgínia) des d'on va dirigir la seva organització dedicada al proselitisme nacionalsocialista. El 23 de juliol de 2002 va morir als 68 anys d'edat víctima de càncer, essent substituït al capdavant de la NA per Erich Giebe. Vegeu R. S. Griffin, *The Fame of a Dead Man's Deeds: An Up-close Portrait of White Nationalist William Pierce*, Authorhouse, Bloomington, 2001; A. McDonald, *The Turner Diaries*, Barricade Books, Fort Lee, 1978 i A. L. Moyano, *Neonazis. La seducció de la svástica*, Ediciones Nowtilus, Madrid, 2004, p. 78-79.

²⁸⁹⁶ C. Viñas, "Música skinhead a l'Estat Espanyol: Una eina de captació política", a DD. AA., *Actes de les III Jornades de Joves Historiadors i Historiadors, Afers*, València, 2004, p. 367.

Els discs i el material dels grups de rock racista, així com la resta d'abillament dels caps rapats,²⁸⁹⁷ és avui en dia més fàcil d'aconseguir que anys enrere quan només es podia comprar mitjançant catàlegs de venda per correu, a l'estranger o a botigues com DSO a Madrid,²⁸⁹⁸ Dòlar o el popular Camell, ambdues a Barcelona. A l'Estat espanyol es van començar a obrir establiments on poder aconseguir el vestuari i la música comuna dels rapats neonazis. A Madrid les primeres tendes especialitzades on els joves van poder adquirir aquesta mena de complements van ser Soldiers, propietat dels germans Juan José i Alfonso Ruiz de Castro vinculats a Bases Autónomas [BB. AA.],²⁸⁹⁹ o l'esmentada DSO on s'exposava faramalla de les diverses tendències *skins*. Al centre de Barcelona comerços com els esmentats Dòlar o el popular Camell van bastir de roba i complements a les diverses tendències de caps rapats existents a la ciutat. Anys més tard va obrir a Sant Feliu de Llobregat la botiga East End, de marcada tendència neofeixista, que poc després d'iniciar la seva activitat comercial, l'estiu de 2003, va tancar les seves portes.²⁹⁰⁰ Tres anys després s'inaugurà a la capital de l'Estat un establiment anomenat Rivendel Madrid Streetwear.²⁹⁰¹

A mode de síntesi podem afirmar que la música s'erigí en un dels pilars sobre els quals es vertebrava l'imaginari *skin*. Juntament amb la territorialitat, l'exaltació de la masculinitat i la solidaritat col·lectiva entesa com a defensa grupal i manifestada a través de l'agressivitat, la música esdevingué un dels principals referents que possibilitaren la vertebració i el posterior desenvolupament de l'estil *skinhead*.

Després de constatar en capítols precedents la influència dels diversos gèneres musicals implicats en la seva gènesi a Gran Bretanya a les darreries dels anys seixanta i en la seva revifada a finals de la dècada següent en el present capítol hem confirmat com la música també fou un element central en l'articulació de l'estil *skinhead* a l'Estat. En aquest sentit, la implantació del mateix difereix respecte de la concreció original en la via emprada. Si bé als anys seixanta els gèneres hegemònics foren les diverses plasmacions de la música jamaicana importades pels immigrants caribenys, a l'Estat la concreció de l'estil fou contemporània a l'eclosió de la música *Oi!* i el *punk*. Això explica, com acabem de veure, perquè la dinàmica evolutiva de l'estil divergeix de l'original i també la seva politització.

Un altre dels aspectes rellevants que destaquem de la nostra anàlisi és el rol que desenvolupen aquests referents musicals com a element catalitzador

²⁸⁹⁷ Entre el mateix cal destacar les marques de roba creades específicament pel públic rapat. A Alemanya per exemple és comú l'ús de roba de marques com Consdaple, com a alternativa a l'anglesa Lonsdale. Al respecte cal esmentar com les prendres britàniques, element distintiu referencial dels *skinheads* arreu del món, foren adoptades pels caps rapats neonazis germànics per d'aquesta manera fer visibles les inicials NSDA, acrònims del partit nazi alemany il·legals al país actualment. Vestint la marca Lonsdale defugien les prohibicions d'exhibir faramalla del Tercer Reich. D'aquí les campanyes posteriors de màrqueting de la marca anglesa per desmarcar-se d'aquests clients amb lemes publicitaris com "Lonsdale contra la Intolerancia", vegeu D. Madrid i J. Murcia, *Tribus urbanas. Ritos, símbolos y costumbres*, p. 137-138.

²⁸⁹⁸ Establiment situat al segon pis del número 4 del carrer Mayor de la capital de l'Estat especialitzat en la venda de roba i complements. Anteriorment també es podia adquirir, mitjançant el seu catàleg de venda per correu, música i altres abillaments. El seu propietari és l'advocat Pedro Fernando Fernández Perdices, ex dirigent del grup Bases Autónomas.

²⁸⁹⁹ C. López Schlichting, "Skins. Odio en vena", *ABC* (12/XI/1995), p. 63 i J. L. Rodríguez Jiménez, *¿Nuevos fascismos? Extrema derecha y neofascismo en Europa y Estados Unidos*, Península, Barcelona, 1998, p. 311.

²⁹⁰⁰ Vegeu "Una conflictiva botiga ultra s'instal·la a Sant Feliu", *El Triangle*, n. 651 (29/IX/2003), p. 11 i "Una botiga distribueix música i roba neonazi a Sant Feliu", *El Triangle*, n. 687 (15/VI/2004), p. 12.

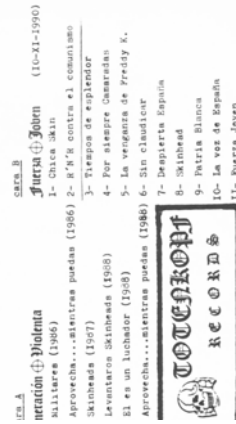
²⁹⁰¹ Situat al número 61 del carrer Fernando el Catòlic de Madrid. En aquesta botiga es pot adquirir roba i calçat de diverses marques com Fred Perry, Getta Grip, Lonsdale o l'alemanya Thor Steinar (el 2004 aquesta empresa es va veure obligada a canviar les runes nòrdiques que lluien al seu logotip per estar prohibides pel govern germànic, motiu pel qual es vinculà la marca amb la ultradreta, extrem negat pel seu director Uwe Meusel).

de l'estil i a la vegada com a pol d'atracció. En aquest sentit hem constatat, de resultes de les dades i els testimonis compilats, com la música juntament amb el futbol esdevingueren les dues vies d'accés més habituals emprades pels adolescents espanyols per adherir-se a l'estil o tenir coneixement de la seva existència. Per tant, el *punk*, el Rock radical basc i la música *Oi!* inicialment, exerciren com a impulsors de l'estil *skin* a l'Estat.

La present descripció de l'evolució dels diversos gèneres musicals associats als *skinheads* ens permet apreciar com aquesta reflecteix les dinàmiques internes que han pautat la seva cronologia, des de l'eclosió inicial fins a la seva fragmentació, explicitada en l'aparició de la música neonazi d'ençà finals de la dècada dels vuitanta. En analitzar la música *skin*, en realitat estem analitzant el seu moll de l'os. Allò que articula l'estil. El seguiment de la seva producció fonogràfica ens permet, doncs, reconstruir les seves diferents etapes evolutives: 1) gènesi (vinculada als conjunts pioners *ska/punk*), 2) fragmentació (desenvolupament de dues escenes musicals paral·leles antagòniques, *skatalítica/Oi!* per una banda i neonazi per l'altra) i 3) consolidació (popularització social de l'*ska*, creació d'una indústria al voltant dels conjunts autòctons de música jamaicana i producció prolífica dels conjunts de música *Oi!*)

Fuerza Joven - Generación Violenta

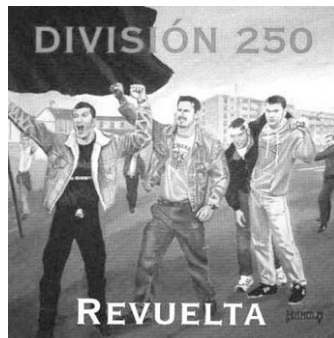
Portades dels enregistraments dels primers grups RAC espanyols: V Columna i Fuerza Joven (esquerra) i Producto Nacional (sota).

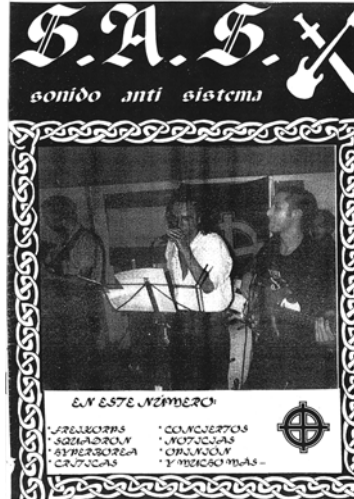

Portada magazín *Bandera Negra* anunciant el concert Fallas'92 (esquerra). Formació del conjunt valencià División 250 (sota dreta) amb Manuel Canduela al centre. Portada d'un disc del grup Estirpe Imperial (sota esquerra).

Portades dels discs *Hordas Celtiberas* de Klan i *Revolta* de División 250 (sota). Actuació en directe dels valencians Klan (dreta).

Propaganda del partit Democracia Nacional [DN] amb la imatge de Manuel Canduela, ex cantant de División 250 (damunt esquerra). Portada del fanzine valencià *Sonido Anti Sistema* (damunt dreta). Portada de la maqueta del grup RAC gironí *Código de Honor* (dreta).

Portades dels discs de Krasny Bor, Arma Blanca i Brigada 1238 (damunt). Cartell d'un concert de música RAC organitzat per BHE el 2006 a Saragossa (esquerra). Logotip d'una de les promotores espanyoles de música RAC (esquerra).

Adhesiu del grup barceloní Patria (esquerra). Anunci i logotip de la botiga East End i del web DSO de venda de marxandatge online (damunt). Portades de la revista *Respuesta Sonora* i el fanzine *Skinhead Magazine* (damunt dreta)

V PART
EVOLUCIÓ DE L'ESTIL *SKIN*
A L'ESTAT

12. FUTBOL I SKINHEADS

A banda de la música, analitzada en els capítols precedents, l'altre catalitzador de l'estil *skinhead* fou el futbol. D'ençà la concreció de l'estil a Gran Bretanya aquest esport hi restà vinculat, atès la seva relació inherent amb la classe obrera, establerta durant l'època victoriana. Fou entre 1868 i 1873 quan es concretà el que hom conegué com "cultura nacional de futbol", que associà aquest esport amb la tradició obrera britànica, no debades bona part dels clubs pioners, com l'Stoke City (1863), el Manchester United (1878), l'Arsenal (1886) o el West Ham United (1895) integraren a les seves files a treballadors industrials i sindicalistes.²⁹⁰² El futbol, doncs, esdevingué l'esport per antonomàsia de la classe obrera i per aquest motiu fou adoptat per l'estil *skinhead*, integrat en els seus orígens per joves procedents de la comunitat treballadora. Les graderies dels estadis es convertiren en una extensió del seu hàbitat quotidià, compartint protagonisme amb el barri, l'escola o el lloc de feina. Des de llavors els camps de futbol esdevingueren un nou territori dominat per les bandes *skins*.

A l'Estat espanyol l'ascendent del futbol en l'estil es remunta a inicis de la dècada dels vuitanta, a recer de la celebració del Mundial Espanya'82.²⁹⁰³ L'afluència de seguidors italians i anglesos a la Copa del Món facilità l'exportació dels seus respectius models d'animació (ultra i *supporter*).²⁹⁰⁴ La seva presència afavorí la creació dels primers col·lectius organitzats de seguidors radicals, popularment coneguts com a ultres en els cercles futbolístics, dels equips d'aquest esport. Tot emulant el model britànic, la plasmació *skin* local també convertí els estadis en un dels espais d'irradiació de la seva estètica. Una difusió que arribà al seu zenit durant els anys noranta quan l'estil s'implantà arreu de l'Estat. Fou llavors quan aparegué una nova generació de caps rapats estretament vinculada a l'auge dels seguidors radicals de futbol. D'aquesta manera, grups com les Brigadas Blanquiazules (1985) del RCD Espanyol, els Ultra Boys (1981) de l'Sporting de Gijón, els Ultras Sur (1980) del Real Madrid o Unión Norte (1987) del Real Saragossa aglutinaren bona part dels rapats ultradretans locals, mentre d'altres com Herri Norte Taldea (1981) de l'Athletic Club de Bilbao, Indar Gorri (1987) del Club Atlètic Osasuna o Celtarras (1987) del Celta de Vigo albergaren entre els seus integrants a *skinheads* de signe contrari.

La majoria dels joves que s'incorporaren a aquests grups organitzats d'aficionats radicals assumiren la imatge *skin* per moda, en ser aquesta un *look* transgressor atractiu pels seus integrants. Com rememora un *skinhead* que

²⁹⁰² Sobre els lligams entre el futbol i la classe obrera britànica vegeu W. J. Baker, "The Making of a Working-Class Football Culture", *Journal of Social History*, vol. 13, n. 2 (XII/1979) p. 241-251 i A. Harvey, *Football: The First Hundred Years*, Routledge, Londres, 2005, p. 92-177.

²⁹⁰³ Sobre l'organització i evolució de la fase final de la Copa del Món de futbol disputada a l'Estat espanyol vegeu J. A. Simón, *Espanya'82. La historia de nuestro mundial*, T&B editores, Madrid, 2012.

²⁹⁰⁴ El primer es caracteritza per les coreografies organitzades (anomenades *tifos* en l'argot ultra) i l'exhibició de pancartes amb el nom i logotip dels grups, mentre el segon es basa en un model d'organització espontani d'agregacions reduïdes on preval l'animació vocal, els cànctics, per damunt dels elements coreogràfics.

adoptà l'estil en aquells anys: "A finals dels vuitanta principis dels noranta, que es quan jo començo, són uns anys molts durs ja que el que marcava totalment la dinàmica era la violència separada bàsicament en dos bàndols: Barça/Catalunya i Español/España. Van haver-hi un parell o tres d'anys que aquesta cantarella ho marcava tot: Des del futbol, evidentment, als locals on anaves o als concerts, o simplement el dia a dia on havies d'anar amb quatre ulls per tot arreu, o inclús on estudiaves, ja que en totes les escoles-instituts d'aquella època podies trobar *skinheads*".²⁹⁰⁵ El mateix testimoni puntualitza en referència als joves que feren seva la imatge *skin*, respecte el cas barceloní, com "molts només tenien a veure l'estètica amb un *skinhead*. Va ser una moda impulsada pels grups organitzats de *supporters* tant al Camp Nou com a Sarrià".²⁹⁰⁶

Segons el periodista Mariano Sánchez Soler, el primer cop que s'investigà la relació entre grups radicals i caps rapats fou el 1987 després dels aldarulls succeïts a les rodalies del desaparegut estadi blanc-i-blau després de la disputa d'un partit de Copa de la UEFA entre l'equip local, el RCD Espanyol, i el conjunt italià Milan AC.²⁹⁰⁷

Així, doncs, fou a recer de l'extensió dels grups radicals en el futbol espanyol quan s'estengué entre els seus membres l'estètica *skin*. Juntament amb la música, el futbol esdevingué per a la majoria d'aquests *skins* el "punto de referencia escénico", el "gran acontecimiento vital de cada semana"²⁹⁰⁸ a partir del qual s'estructurà bona part del seu univers simbòlic.

ELS ESTADIS, CANALS D'ADHESIÓ

Les graderies dels camps de futbol focalitzaren l'activitat de les bandes *skins* durant l'etapa compresa entre finals de la dècada dels vuitanta i la primera meitat dels noranta. Com indiquen els sociòlegs Pere-Oriol Costa, José Manuel Pérez Tornero i Fabio Tropea, les expressions vitalistes i agressives dels *skins* es manifesten als camps de futbol perquè "resulta evidente que música y espectáculo deportivo constituyen los canales y las fuentes de inspiración más frecuentes. Seguramente por su potencial de agregación masiva y de intensidad emocional".²⁹⁰⁹

A la capital de l'Estat, per exemple, en aquell període s'evidenciaren els lligams entre grups radicals com el Frente Atlético i els Ultras Sur amb organitzacions com Bases Autónomas [BB. AA.],²⁹¹⁰ un col·lectiu polític que "canalizó la protesta juvenil de sus miembros llevándola a una violencia gratuita, la cual se afirmó notablemente con la presencia de hinchas de fútbol violentos en sus filas".²⁹¹¹ Segons dades fetes públiques per aquesta formació, compatibilitzades després d'enquestar a la seva militància, "387 de ellos afirmaron pertenecer al Frente Atlético, 368 a los Ultras Sur y los restantes 265

²⁹⁰⁵ Entrevista a David G., *skinhead* barceloní durant els anys noranta (25/III/2007).

²⁹⁰⁶ *Ibidem* (25/III/2007).

²⁹⁰⁷ M. Sánchez Soler, *Los hijos del 20-N. Historia violenta del fascismo español*, Temas de Hoy, Madrid, 1993, p. 43.

²⁹⁰⁸ M. Mediavilla, "Cerebros rapados", *El Correo Español* (17/IX/1995) s. p.

²⁹⁰⁹ P. O. Costa, J. M. Pérez Tornero i F. Tropea, *Tribus urbanas*, p. 92. Al respecte el psicòleg Antonio Luis Moyano afirma com l'estreta vinculació dels caps rapats amb el futbol deriva "no por el resultado de una determinada inquietud ideológica, sino por el estímulo emocional que sus miembros encuentran en el despliegue de una parafernalia tan deslumbrante como son sus banderas, estandartes y una indumentaria que exalta su virilidad", a A. L. Moyano, *Neonazis. La seducción de la svástica*, Ediciones Nowtilus, Madrid, 2004, p. 149.

²⁹¹⁰ X. Casals, *Neonazis en España. De las audiciones wagnerianas a los skinheads*, Grijalbo, Barcelona, 1995, p. 216.

²⁹¹¹ *Ibidem*, p. 221.

se repartían entre las peñas radicales del Barcelona, el Sporting de Gijón, el Valencia, el Deportivo, el Espanyol y el Betis”.²⁹¹² Les xifres són indicatives d’una elevada implicació de BB. AA. al món del futbol, atès que no podem verificar la seva solvència.

En tot cas, és indiscutible que els estadis esdevingueren pels integrants de les bandes *skins* l’espai idoni per relacionar-se i assolir visibilitat, “parada, exhibición, excitación, punto de encuentro, convergencia de intereses y caldo de cultivo, el estadio es todo ello y mucho más”.²⁹¹³ Per a Sánchez Soler, els camps de futbol es consolidaren “como un lugar de acción de masas y de captación para los más violentos grupos fascistas españoles”.²⁹¹⁴ En paraules d’un rapat membre d’un grup ultra:

Yo empecé cuando iba al campo y veía a los rapados armando la bronca. Me gustó el rollo, así que empecé a apuntarme a las movidas. Después me fuí enterando más de otras historias, me fui metiendo y conocí otra gente del barrio que iba del mismo palo. Así me hice *skin*.²⁹¹⁵

És evident, doncs, que els grups radicals organitzats del futbol es convertiren en un dels principals difusors de l’estil *skin* a l’Estat. Els seus membres més joves, d’opcions ideològiques oposades, foren els que adoptaren massivament l’estètica *skin*. Una imatge que en aquells anys s’associà a comportaments transgressors, propers als manifestats amb anterioritat per les diverses aficions radicals. Assumint l’abillament característic dels *skins*, àmpliament difós en aquell període pels mitjans de comunicació arran dels actes violents comesos per les bandes de caps rapats, els joves ultres del futbol extremaren la seva imatge. D’aleshores ençà, per a molts dels adolescents que es van adscriure a aquests grups de seguidors radicals, ser *skin* esdevingué sinònim d’aficionat radical del futbol. D’aquesta manera, l’estètica *skin* aconseguí imposar-se com a la imatge pròpia i més estesa en els col·lectius radicals de futbol. Un fet que comportà nous equivocs després que els mitjans de comunicació popularitzessin l’estereotip *skin*-ultra com a binomi indissociable, quan en realitat hi ha seguidors radicals que mai han lluït l’estètica pròpia d’aquest estil i també *skinheads* gens interessats en el futbol. Tanmateix, és innegable la influència *skin* en els grups radicals d’aquest esport a l’àmbit estatal, sobretot a nivell estètic, visible en l’abillament i els complements emprats freqüentment pels seus membres, com les jaquetes *bomber*²⁹¹⁶ o les populars “adidas hooligan”.²⁹¹⁷

²⁹¹² M. Sánchez Soler, *Descenso a los fascismos*, Ediciones B, Barcelona, 1998, p. 67.

²⁹¹³ P. O. Costa, J. M. Pérez Tornero i F. Tropea, *Op. cit.*, p. 167.

²⁹¹⁴ M. Sánchez Soler, “Los espacios del fascismo en España”, a DD. AA., *Informe Anual 1999 sobre el racismo en el Estado español*, Icaria, Barcelona, 1999, p. 151.

²⁹¹⁵ R. Ferrer, “¿Qué es lo que se esconde en la cabeza de un pelado?”, *Primera Línea*, n. 132 (IV/1996) s. p.

²⁹¹⁶ Utilitzades pels *skinheads* d’ençà les darreries dels anys setanta, coincidint amb la revifalla de l’estil associada a l’adveniment del *punk*, aquestes jaquetes, també anomenades *pilots*, foren habituals entre els integrants dels grups radicals estatals a finals dels anys vuitanta i, sobretot, inicis dels noranta. Fins i tot, serviren per donar color a les graderies quan els integrants de grups com els Boixos Nois les vestiren a l’inrevés deixant al descobert el folre interior de color taronja. Una pràctica colorista que aviat es va estendre a d’altres grups radicals estatals, com el Frente Atlético. El seu origen, tot i ser incert, fou com una mena d’homenatge dels radicals barcelonistes, pioners en vestir les *bombers* a l’inrevés, als jugadors holandesos del Milan AC que en aquells anys eliminà en dues ocasions consecutives al Reial Madrid de la Copa d’Europa, el 1989 i el 1990, no debades la selecció holandesa és coneguda com el conjunt “orange” (taronja). Aquesta pràctica, després d’uns anys de ser usual entre la majoria de grups de seguidors radicals, quedà en desús.

²⁹¹⁷ Sabates esportives de la marca Adidas de color negre amb tres franges blanques laterals que esdevingueren el calçat habitual dels *skins*. Els pioners en utilitzar-les foren els integrants dels Boixos Nois, que imitaren d’aquesta manera el calçat habitual dels aficionats de futbol britànics. El mateix es popularitzà atesos els escorcolls de seguretat en els accessos als estadis que començaren a ser exhaustius a finals dels anys vuitanta. En aquests controls sovint s’obligà als caps rapats a descalçar-se per veure si en les seves botes amagaven objectes potencialment perillosos o bengales. Davant la reiteració dels controls els caps rapats acabaren per substituir les botes, un calçat molest a l’hora

RADICALS I SKINHEADS, UN BINOMI INDESTRIABLE

Aquesta expansió de l'estètica *skin* als estadis de l'Estat²⁹¹⁸ comportà també l'exhibició d'una simbologia extrema que fou adoptada pels seus integrants amb una clara vocació transgressora. Amb la seva ostentació, els seguidors radicals cercaven assolir una visibilitat que els permetés aconseguir un cert reconeixement social.

Així, fou comú que en les graderies ocupades pels aficionats radicals proliferés la iconografia política, tant d'extrema esquerra com neonazi, barrejada amb símbols nacionalistes, espanyolistes o independentistes. Mitjançant la seva exhibició, els caps rapats integrants d'aquests col·lectius radicals assoliren certa notorietat social. A la vegada, aquestes manifestacions públiques permeteren observar la pluralitat pseudo ideològica, en el sentit de que constituïa una ideologització feble i per òsmosi, existent en l'entramat radical existent al futbol espanyol. Precisament, aquesta pseudo politització fou un dels aspectes on es feu més visible la influència dels caps rapats en els grups radicals organitzats. D'ençà la seva irrupció, aquests col·lectius d'aficionats extremaren els seus postulats, posicionant-se clarament en algun dels extrems, bé responent a la tradició del club o bé com a resposta als seus rivals. Aquest és un dels aspectes cabdals per comprendre els efectes que els caps rapats van tenir en l'evolució dels grups radicals del futbol espanyol. Un cas ben singular respecte a d'altres realitats existents en països del seu entorn, on els anomenats ultres, majoritàriament, es desvinculen de qualsevol posicionament polític. Per tant, el futbol espanyol, juntament amb l'italià, és on es dona aquesta circumstància que atorga unes característiques particulars diferenciades d'altres concrecions similars. A mode de resum, podríem dir que la irrupció dels *skins* en el futbol estatal emfatitzà la politització dels grups radicals organitzats.

Els equips que compten amb aficionats *skins* o caps rapats són la gran majoria de clubs de les divisions professionals del futbol estatal. Entre les aficions pioneres que albergaren seguidors radicals adscrits a l'estil trobem els Boixos Nois (1981), del FC Barcelona, i les Brigadas Blanquiazules (1985), del RCD Espanyol.²⁹¹⁹ Ambdós grups, rivals en el terreny esportiu i ideològicament contraposats en els seus inicis (Barça/catalanisme independentista²⁹²⁰-Espanyol/ultradreta espanyolista), enquadren als primers *skins* de l'Estat que freqüentaren els estadis de futbol. Com certifica un dels testimonis entrevistats, els *skins* s'integraren als Boixos Nois a inicis dels anys vuitanta: "des de 1983 la segona generació *skin* [de Barcelona] ja anàvem al gol sud del Nou Camp, érem uns 6 o 7 els que sempre anàvem. En aquella època només hi havia *skins* al Barça. Baixaven també alguns dels primers *skins* de Granollers i hi

de desprendre's d'ell amb rapidesa perquè es trigava molt temps en deslligar els cordons, per un altre més còmode i pràctic, com les esmentades sabates esportives de la marca alemanya. Ben aviat s'imposaren en la majoria de grups radicals estatals, sobretot en aquells que comptaren amb caps rapats en les seves files. Vegeu "Skinhead Footwear", *Street Kids*, n. 5 (1997), p. 20-21.

²⁹¹⁸ Un exemple de com s'implantaren els estils juvenils a les graderies dels estadis el trobem en l'aparició, durant la temporada 1990/91, d'un sector de caps rapats ultradretans en el grup d'aficionats radicals del Reial Betis, els Supporters Gol Sur [SGS].

²⁹¹⁹ Per resseguir la trajectòria d'ambdós grups d'ençà la seva creació vegeu C. Viñas, *El mundo ultra*, p. 121-140.

²⁹²⁰ A. Montagut; "La locura de los chicos locos", *El País* (9/VI/1985), pg. 68.

havia alguns *mods* que sempre estaven al gol sud”.²⁹²¹ Tanmateix, la seva presència fou encara minoritària dins el grup.

A banda de la influència dels grups ultres italians i *hooligans* anglesos i de la projecció mediàtica de les accions comeses per les bandes *skins*, un altre dels factors cabdals en l’extensió dels grups radicals organitzats al futbol estatal fou l’impacte de la tragèdia ocorreguda el 1985 a l’estadi belga d’Heysel, en el que com a resultat de diverses allaus moriren 39 aficionats. Aquests fets, succeïts durant la final de la Copa d’Europa que el 29 de maig enfrontà al Liverpool amb la Juventus, comportaren l’extensió del *hooliganisme* arreu d’Europa. Els articles sobre els successos proliferaren, no només a la premsa generalista, sinó també en els *fanzines* dels grups de seguidors radicals i en els *skinzines*,²⁹²² que reproduïren els esdeveniments enaltint el comportament violent dels aficionats. D’aquesta manera, la violència emmirallà a molts joves que, atrets per la mateixa, s’enquadraren en les primeres agregacions de seguidors radicals estatals.

A les darreries dels anys vuitanta fou quan els *skins* prengueren un major protagonisme als Boixos Nois en estendre la seva estètica a gran part dels seus membres.²⁹²³ Així, d’aleshores ençà es convertí en habitual la presència de mig centenar de joves que llueïren el cap rapat i l’abillament *skin* en la zona ocupada pels seguidors radicals barcelonistes. Un col·lectiu heterogeni que, inicialment, aglutinà a caps rapats de diverses tendències (ultranacionalistes catalans, *redskins*, neonazis catalanistes) sota la pancarta “Boixos Oi!”.²⁹²⁴ La irrupció d’aquest grup d’*skins* comportà el gir ideològic dels Boixos Nois, segons afirma la revista *Ultras*: “han cambiado su independentismo izquierdista por un independentismo fascista, debido a la presencia de los Skins Barça en sus filas en su segunda época”.²⁹²⁵

El que caracteritzà a aquest sector ultranacionalista, més enllà del seu comportament procliu a la violència associada al futbol, fou “una falta de rechazo hacia determinadas cuestiones como la violencia o de un racismo más o menos intransigente, que no por su vinculación ni con determinadas organizaciones políticas de signo fascista, ni por una ostentación de simbologías en esta dirección demasiado claras ni, en última instancia, por ningún tipo de discurso ideológico muy estructurado. Todo podría reducirse a un cúmulo de proclamas muy generales como ‘nación catalana, raza catalana’ acompañada de la bandera catalana con la esvástica fascista al lado y de otras en este mismo sentido. Este sector tanto por su elevado grado de indefinición como por la combinación de determinados elementos que su vez también son compartidos por los dos otros sectores enfrentados de *skins* es lo que puede explicar el papel de bisagra que juegan en el conjunto del movimiento *skin* en Barna”.²⁹²⁶ Paradoxalment, des de la seva aparició, aquest grup de caps rapats neonazis catalanistes convisqueren a les graderies amb *skins* d’ideologia

²⁹²¹ Entrevista a Roger Geli, *skinhead* en actiu a inicis dels anys vuitanta i primer bateria del conjunt musical barceloní Skatalà (10/II/2009).

²⁹²² Vegeu “Heysel-85”, *Haller i Oi!*, n. 2 (XII/1987), p. 7-8.

²⁹²³ Sobre la presència *skinhead* als Boixos Nois vegeu F. Tropea; “De visca el Barça a *dale al guarro*: la màscara agressiva de l’*Skin* barceloní”, *Papers d’Estudi i Formació*, n. 12 (1993), p. 29-50; les reflexions antropològiques sobre l’observació directa del comportament dels *skins* al Camp Nou a “*Skins en el Nou Camp*” (1992), tractada també per C. Feixa; “El Barça. Anàlisi antropològica del món culé”, *Segre-Lectura*, 14, 21-VI (1992) i la nostra aportació C. Viñas; *Skinheads a Catalunya*, Columna, Barcelona (2004).

²⁹²⁴ “Boixos Nois 1986-1991 (2ª parte)”, *Super Hincha*, n. 36 (XI/1996), p. 4.

²⁹²⁵ “Ultras en España”, *Ultras*, n. 1 (I/1991), p. 6. També anomenats “neonazis de caràcter nacionalista”, a “Dossier Boixos”, *Revista Hinchas*, n.1 (XII/1989), p. 12.

²⁹²⁶ M. Barruti (et al.); *El món dels joves a Barcelona. Imatges i estils juvenils*, “Projecte Jove” Ajuntament de Barcelona, Barcelona (1990).

contrària. Una situació que es resumia en l'eslògan “només Barça” que sovint s'emprava com a argument per entendre aquesta cohabitació a les graderies del Camp Nou.

Com hem descrit anteriorment, sovint l'aparició d'aquests grups de caps rapats s'entén com a simple mimetisme o per imitar models rivals. Aquest darrer factor fou el que originà el sorgiment d'un grup similar, tot i ser ideològicament contraposat, en el RCD Espanyol, les Brigadas Blanquiazules [BB. BB.], el grup radical espanyolista.²⁹²⁷ Gestat el 1985, esdevingué un dels grups radicals més polititzats del futbol estatal, fet que incidí en l'evolució de la resta de col·lectius similars existents.²⁹²⁸ Aquests, a partir d'aleshores, extremaren els seus posicionaments mostrant simbologia política a les graderies. Els radicals espanyolistes assumiren el discurs ultradretà, visible en la profusió d'esvàstiques, creus cèltiques i banderes espanyoles preconstitucionals que exhibiren els seus integrants, en contraposició als radicals barcelonistes, en els seus inicis marcadament independentistes. El posicionament de les BB. BB. fou visible en la iconografia que utilitzaren els seus membres, com el logotip que reproduïa la *totenkopf* (calavera) usada per les SS nazis,²⁹²⁹ que es convertí en la marca del grup fins a l'actualitat. De fet fou habitual que a finals dels anys vuitanta i inicis de la dècada dels noranta alguns d'aquests brigadistes assistissin als actes convocats per organitzacions d'extrema dreta a Catalunya, com Juntas Españolas [JJEE].²⁹³⁰ Com explicità un dels seus membres:

En nuestra zona del Gol Sur (Zona Nacional) puedes ondear tranquilamente tu bandera nazi, del Ku kus Klan [sic] o cualquier otra bandera fascista, meterte con la puta pasma, insultar al árbitro con gritos de judío, pedir que habrán de nuevo Auswitch [sic] o quemar banderas polacas [...] ¡Arriba España! ¡Arriba Europa Nazi!²⁹³¹

No fou fins el 1987 quan es produïren els primers incidents entre radicals barcelonistes i espanyolistes arran del desplaçament d'aquest darrers a l'estadi del FC Barcelona.²⁹³² Aquests primers caps rapats que ocuparen les graderies del ja desaparegut estadi de Sarrià pertanyien a la generació de rapats barcelonins de la segona meitat dels anys vuitanta que cercava un referent propi atesa la presència dels *skins* veterans a l'equip rival. El 1984 els *skinheads* del Barça ja s'havien desplaçat al camp de l'Espanyol per presenciar el derbi barceloní ocupant el gol sud de Sarrià. Com recorda un dels assistents

²⁹²⁷ Sobre el seu origen i evolució vegeu C. Viñas, *El mundo ultra*, p. 129-133.

²⁹²⁸ Vegeu C. Viñas, *Tolerància zero. La violència en el futbol*, Angle editorial, Barcelona, 2006, p. 162-184; T. Adán, *Ultras y skinheads: la juventud visible. Imágenes, estilos y conflictos de las subculturas juveniles en España*, Nobel, Oviedo, 1996, p. 78-81 i C. Viñas, *El mundo ultra*, p. 121-140.

²⁹²⁹ Icona que representava el compliment del “deure fins a la mort”. Fou usada per primera vegada durant el segle XVII quan el regiment húsar número cinc de l'exèrcit prussià la va adoptar com a insígnia oficial. A la dècada dels trenta del segle XX fou adoptada pels anomenats Freikorps (cossos lliures formats per voluntaris) i per una unitat de la cavalleria de l'exèrcit alemany. El 1939 diversos regiments d'infanteria de les SS van ser batejats amb aquest nom. Durant la Segona Guerra Mundial el 54è esquadró de la Luftwaffe, l'aviació militar alemanya, va ser coneguda amb el mateix sobrenom. L'origen de l'assumpció del cap de calavera per part del règim nazi, però, es remunta a la gènesi del Partit Nacional Socialista Alemany [NSDAP], quan Julius Schreck, cap de l'Stabswache (la guàrdia de corps personal d'Hitler) la va lluir en els seus uniformes. Vegeu P. Padfield, *Himmler: Reichführer-SS*, Cassell & Co, Londres, 2001, p. 86.

²⁹³⁰ El 1991 diversos ultradretans, entre els quals es trobaven membres de les BB. BB., protagonitzaren diversos incidents a la finalització de l'acte convocat anualment per l'extrema dreta en motiu del 12 d'octubre, l'anomenat “Homenaje a la bandera de España” organitzat en aquella ocasió per Juntas Españolas [JJ. EE.]. Els aldarulls foren provocats per joves “entre los que había grupos de *skinheads* (cabezas rapadas), ultraderechistas y miembros de las Brigadas Blanquiazules”. Vegeu J. Corachán; “Tribus violentas atemorizan al fútbol”, *El Periódico* (24/III/1991), p. 47.

²⁹³¹ *Ultras*, n. 8 (III/1987), p. 10.

²⁹³² Una rivalitat que es traslladà fora dels terrenys de joc, com explicita el següent testimoni d'un membre dels Boixos Nois: “el derby en nuestra ciudad es más que una rivalidad, es el odio que existe entre ideologías políticas distintas y extremas, el odio entre tribus urbanas, el odio entre catalanes y españoles”, *Superultra*, n. 2 (XII/1989), p. 28.

a l'encontre: "Encara no existien les brigades, només algun pijo feixista al voltant de la Peña Juvenil. A la grada estaven al costat de l'afició de l'Espanyol i no hi van haver incidents".²⁹³³ Aquells primers aldarulls, però, suposaren l'inici d'un seguit de trifulgues i agressions protagonitzades per membres d'ambdós grups radicals que culminaren el 13 de gener de 1991 amb l'assassinat d'un brigadista, Frédéric Rouquier, a mans d'un grup de radicals barcelonistes. Els fets determinaren l'evolució posterior d'ambdós grups, afectant directament als caps rapats barcelonins, atès el major control de les autoritats vers els grups radicals i en concret sobre les bandes *skins* que acabà amb l'espiral de violència precedent.²⁹³⁴ Les actuacions policials i els mètodes emprats per les autoritats per apaivagar la violència de les bandes *skins* associades al futbol (identificacions constants als carrers, seguiments policials, observació als punts de trobada i controls als accesos dels estadis) comportaren la disminució dels índexs d'agressivitat als camps de futbol, un descens on també influí el recanvi generacional que afectà a la majoria dels grups radicals pioners del futbol estatal.

Aquesta dicotomia que acabem d'exposar en referència a les plasmacions dels col·lectius radicals organitzats barcelonistes i espanyolistes respon a les dinàmiques existents en la majoria de grups similars a l'Estat espanyol, on la seva limitada politització, com hem dit, es produeix per òsmosi. Una difusió que es manifesta, sobretot, en l'imaginari simbòlic emprat pels seus membres, reproduït en les seves publicacions, càntics o manifestacions. Aquesta politització dels caps rapats es traduí en adscripcions volàtils a col·lectius extraparlamentaris. Així, en l'independentisme s'originaren grups que acabaren a les Joventuts d'Estat Català [JEC] i, posteriorment, a Unitat Nacional Catalana [UNC].

LA PRESENCIA SKIN ALS GRUPS RADICALS ORGANITZATS DE FUTBOL

La incidència dels nuclis *skins* al futbol estatal és manifesta, com acabem de descriure, arran de la irrupció d'aquests en els col·lectius pioners. La seva rellevància dins els mateixos passà de marginal i anecdòtica a, en molts casos, significativa atès que es convertiren en els referents principals d'aquesta mena de grups, tant a nivell estètic com pseudo ideològic.²⁹³⁵ Fins i tot, alguns caps rapats arribaren a assumir lideratges en alguns d'aquests grups, fet que comportà la seva radicalització i l'adopció d'actituds extremadament bel·ligerants. Així ho afirmà Xavier Casals, "els *skinheads* tingueren un paper determinant en ambdues agrupacions d'*hinchas*, ja que esdevingueren els seus elements més radicals i agressius i generalitzaren l'ús del llenguatge i la imatgeria del moviment *skinhead* en aquests àmbits".²⁹³⁶

Els caps rapats, ràpidament, imposaren mitjançant la seva actitud procliu a la violència els seus criteris i assoliren llocs de privilegi en les jerarquitzades estructures d'aquests grups, no debades la resta dels seus integrants es sentiren atrets per la seva actitud transgressora i radicalitat extrema. D'aquesta

²⁹³³ Entrevista a Roger Geli, *skinhead* barceloní a inicis dels anys vuitanta (10/II/2009).

²⁹³⁴ C. Viñas, *El mundo ultra*, p. 128-129. Vegeu també "Detenidos cuatro skinheads por agredir a dos jóvenes de una banda rival", *El País* (21/IX/1994), s. p. i "Cuatro skins, detinguts per agredir dos brigades", *Avui* (21/IX/1994) s. p.

²⁹³⁵ "Los skins se gestan en el fútbol, según el Instituto de Antropología", *El País* (13/II/1991) s. p.

²⁹³⁶ X. Casals; "Boixos i Brigadistas: una lectura ideològica", *L'Avenç*, n. 211 (II/1997), p. 52. Al respecte vegeu també T. Adán, *Ultras y skinheads: la juventud visible*, p. 60.

manera, s'erigiren en una singular força de xoc político-esportiva d'aquestes agrupacions de seguidors radicals, fet que els "legitimà" per assumir-ne el seu lideratge. Així, foren els encarregats d'organitzar des de desplaçaments fins a elaborar les publicacions internes o confeccionar i distribuir el material del grup.

No obstant això, els *skins* no es gestaren en aquests col·lectius radicals d'aficionats. Com hem descrit en capítols precedents, la seva eclosió no va venir determinada pel futbol sinó que aquest només fou un dels elements que caracteritzaren l'estil, atesos els seus lligams amb la comunitat treballadora. Per tant, el futbol, entès com el passatemps tradicional i predilecte de la classe obrera baixa britànica, esdevingué un dels espais d'expressió dels *skins* des dels seus inicis. D'aquesta manera, els *skins* anglesos trobaren el camp adobat per emergir a les graderies de forma natural gràcies als vincles existents entre la seva extracció social i el massiu seguiment de la joventut britànica del moment pel futbol. Els caps rapats, doncs, s'integraren als grups de seguidors radicals dels estadis un cop aquests ja havien assumit la seva condició d'*skins*. És aleshores, quan, adscrits a aquests col·lectius, influïren en els seus integrants difonent la seva l'estètica, incorporant les seves dinàmiques de comportament i accentuant el perfil pseudoideològic grupal.

A banda d'aquestes particularitats, els caps rapats també aportaren un fort component de territorialitat a aquestes agregacions de seguidors radicals. La defensa de l'entorn, quelcom habitual en les bandes *skins* d'ençà la seva eclosió, identificat en el cas d'aquests grups amb l'estadi o la graderia, esdevingué una prioritat.²⁹³⁷ Per a aquests grups no hi hagué res pitjor que veure envaïda la seva graderia pels radicals de l'equip rival, ser derrotats en una baralla o perdre alguna de les seves pancartes. Unes accions que es consideren "deshonroses" i que formen part de la sacralitat creada al voltant de la preservació del territori. Un extrem corroborat pels sociòlegs Eric Dunning, Patrick Murphy i John Williams en descriure com les bandes *skins* reivindiquen els estadis de futbol com el seu territori tot exclouent de la seva zona "a los espectadores más ancianos y a los jóvenes seguidoras del equipo rival".²⁹³⁸

A aquesta voluntat per preservar el seu espai, el seu territori, hi afegeixen un sentiment de defensa grupal que es convertí en un dels eixos principals sobre els quals s'articularen aquests col·lectius.²⁹³⁹ La violència passà a ser en molts casos el veritable element cohesionador; i atorgà el veritable sentit de pertinença a una comunitat als seus membres. A través de la seva pràctica els caps rapats afirmaren la seva identitat, obtenint a la vegada el reconeixement dels grups homòlegs. Així doncs, l'adscripció dels caps rapats als grups de seguidors radicals afavorí també l'accentuació de la masculinitat dels seus integrants, vinculada a la defensa del territori, i, a la vegada, la pràctica de la violència i l'exhibició simbòlica transgressora. L'agressivitat manifestada per aquests grups sovint és enaltida pels seus protagonistes. Un exemple el tenim en el nucli rapat del Frente Atlético [FA], els seguidors radicals de l'Atlético de Madrid, que justifiquen la seva activitat violenta en els següents termes: "Somos rapados y atléticos las 24 horas y 7 días a la semana y que vosotros sólo sois ultras de domingo que os metéis al Frente para vacilar

²⁹³⁷ T. Adán, *Ultras y skinheads: la juventud visible*, p. 53.

²⁹³⁸ E. Dunning, P. Murphy i J. Williams; *The Roots of Football Hooliganism*, Routledge, Londres (1988), p. 165.

²⁹³⁹ Una agressivitat que amb anterioritat a la irrupció dels *skinheads* ja havien aportat col·lectius sorgits d'altres estils juvenils, com el sector *heavy* aparegut als anys vuitanta als Supporters Gol Sur, grup d'aficionats radicals del Reial Betis, "al que todo el mundo reconoce como la fuerza de choque, o sector duro", a R. Acosta i F. Rodríguez; *Los jóvenes ultras en el fútbol sevillano. Una aproximación al fenómeno de la violencia en los estadios*, Instituto Municipal de Juventud y Deportes, Ajuntament de Sevilla, Sevilla (1989), p. 83.

de carnet y para adular una imagen que siempre tendrá el Frente Atlético. El Frente, reviente a quien reviente, fascista y combatiente”.²⁹⁴⁰

Com hem constatat, els lligams existents entre els caps rapats i els grups de seguidors radicals de futbol són evidents. Després de la seva vinculació inicial, fou als anys noranta quan l'estètica *skin* es difongué massivament entre els aficionats enquadrats en aquests grups, els quals adoptaren la seva simbologia i el seu abillament. Entre aquests destacaren col·lectius com Herri Norte Taldea [HNT] de l'Athletic Club de Bilbao²⁹⁴¹ o Celtarras del Celta de Vigo i, en el pol contrari, l'esmentat Frente Atlético²⁹⁴² o Ultras Yomus del València CF.

En el cas dels viguesos, fou el 1988 quan mitja dotzena de membres de la segona generació *skinhead* de Vigo començaren a freqüentar les grades de l'estadi de Balaídos.²⁹⁴³ Aquests *skins* locals s'enquadraren en el grup radical Celtarras. Fins i tot, en el seu *fanzine* oficial, *Fondo Celtarra*, es divulgà l'estil mitjançant articles sobre els orígens i la història dels *skins* i les seves relacions amb el futbol. Aquests *skins* seguidors del club vigués s'agruparen sota el nom d'Skins RC Celta, establint-se com una secció de Celtarras, on conviuen *skinheads* d'extrema esquerra, nacionalistes i d'altres únicament interessats en el futbol i l'estètica *skin*. Tots ells s'autodefineixen com a “patriotas galegos, antirracistas, del Celta hasta la muerte y por supuesto *skinheads*”.²⁹⁴⁴ Afirmaren no poder desvincular la seva afició pel Celta de la problemàtica social que, segons ells, afecta a Galícia: “cuando vamos al partido no nos olvidamos de los presos galegos,²⁹⁴⁵ de la represión, del sometimiento secular de Galiza... España nos limita los métodos de lucha, por eso el fútbol es un lugar para reivindicar”.

A banda del cas del RC Celta, la presència *skin* també es constatà en altres clubs. A partir de la temporada 1993/94 foren habituals els emblemes que reproduïen el logotip de SHARP, l'organització d'*skins* antiracistes, en el material del grup Biris Norte del Sevilla FC. Des d'aleshores “s'hi comencen a

²⁹⁴⁰ “Skinheads se defienden”, *Super Atleti*, n. 17 (VI/1995), p. 5.

²⁹⁴¹ Fou un dels grups radicals de l'Estat que va comptar amb un actiu i nombros nucli *skinhead* a l'època. Com descriu el músic Álvaro Heras: “Con la llegada de los 90 germinó un grupúsculo de *redskins* futboleros en las filas de la peña rojiblanca Herri Norte Taldea, seguidores en su mayoría de MCD, banda que siempre contó con una nutridísima legión de incondicionales pelados”, a Á. Heras, *Lluvia, hierro y rock & roll*, p. 313. L'ascendent entre els membres d'HNT del conjunt MCD s'evidencià en la participació d'aquests en el disc compacte que el grup radical edità per commemorar el centenari del club biscaí el 1998 que inclou la versió de l'himne “Athletic” i el tema “Bilbao, mierda R&R”. A més del *punk*, els *skins* futbolers bilbaïns també mostraren les seves influències jamaicanes en diversos cànecs a finals de la dècada dels noranta, com quan interpretaren una versió particular del tema “Buffalo Soldier” de Bob Marley amb la tornada “los domingos por la tarde el Athletic baila Reggae”, a “Skinheads, reggae & futbol”, *Dancecrasher*, n. 3 (1997), p. 35.

²⁹⁴² Comptà amb el grupuscle neonazi TNT, que a inicis dels anys noranta s'incorporà al Frente Atlético i es trobava “supuestamente vinculado a Bases Autónomas e integrado por casi una treintena de *skins* de la que, en 1997 surgirá la facción más radical y violenta: Bastión Rojiblanco”, a A. L. Moyano, *Neonazis. La seducción de la svástica*, Ediciones Nowtilus, Madrid, 2004, p. 148.

²⁹⁴³ Aquests primers *skins* viguesos interessats pel futbol s'enquadraren inicialment en el grup Xuventudes Celestes. Quan aquest desaparegué formaren Skins Celta, secció del grup radical Celtarras. No fou fins la temporada 1991/92, coincidint amb l'eclosió de l'estil a Vigo, quan la presència d'*skins* a l'estadi de Balaídos fou numèricament més rellevant. El 1996 foren mig centenar els *skinheads* que formaven part de Celtarras. Vegeu “Skins Celta”, *Trojan Soldier*, n. 4 (1998) p. 12-13.

²⁹⁴⁴ “Skins Celta”, *Street Kids*, n. 13, p. 13. Fins i tot van més enllà en declarar que per a ser membre dels Skinheads R.C. Celta s'havia de ser “patriota gallego a muerte, claramente antirracista, borracho perdido (opcional), del Celta en la salud y en la enfermedad, en la riqueza y en la pobreza hasta que la muerte os separe y por supuesto, un *skinhead*”, a *Orgullo Celta*, n. 3, p. 7.

²⁹⁴⁵ El text fa referència als presos independentistes gallecs reclusos en centres penitenciaris a l'Estat espanyol, tots ells militants de l'entramat de l'anomenada Esquerda Independentista Galega, enquadrats en formacions com l'Assembleia da Mocidade Independentista [AMI], el col·lectiu antirepressiu Ceivar o el grup armat Resistència Galega [RG]. Vegeu N. Rios Bergantinhos, *A Esquerda Independentista Galega (1977-1985)*, Abrente editora, Compostela, 2002.

veure alguns *skinheads*²⁹⁴⁶ situats a les graderies del gol nord de l'estadi Ramón Sánchez Pizjuán. En aquell mateix període es creà HNT-Madrí, la secció madrilenya del grup de seguidors radicals de l'Athletic Club de Bilbao integrada majoritàriament per *skins* antiracistes de la capital i rodalies.²⁹⁴⁷ Més enllà de coordinar els desplaçaments a l'estadi de San Mamés i a d'altres camps de l'Estat, la secció madrilenya d'HNT col·laborà estretament amb SHARP-Madrid en l'organització de festes i concerts.²⁹⁴⁸

En aquells anys, les bandes d'*skinheads* també foren visibles en grups radicals de les divisions inferiors del futbol estatal. El 1992 els membres de SHARP-Madrid decidiren assistir a l'estadi de Vallecas per crear un grup d'animació del Rayo Vallecano, els Bucaneros. Coincidint amb l'ascens de l'equip madrileny a Primera Divisió, el nou col·lectiu es situà al gol nord on establí relacions amb penyes ja existents, com Los Petas.²⁹⁴⁹ Dos anys més tard, es crearen els Segovirras, un nucli d'animació format per una vuitantena de seguidors de la Gimnàstica Segoviana (equip que militava aleshores a Tercera divisió) i comptà amb la secció Brigadas Gaspar, constituïda íntegrament per *skinheads* antiracistes relacionats amb la divisió SHARP-Castilla, "que ha llevado el mensaje antifascista y la animación al estadio de la Albuera".²⁹⁵⁰

El 1995 es creà Labaru Sur,²⁹⁵¹ un col·lectiu de seguidors radicals del Racing de Santander escindit de les Juventudes Verdiblancas [JJVV]. Editaren el *fanzine* Esmengon (precedent d'un altre anomenat *Fondo Ska*) i diversos models d'adhesius amb llegendes com Laburu Skins o Racing Skins. El creixement d'aquest nucli *skin* càntabre comportà la creació d'una divisió local de SHARP i l'aparició del *fanzine* *Botas y Tirantes*, que anys més tard esdevingué portaveu dels Skinheads Antifascistas Kantabria.²⁹⁵² Per contra, els caps rapats neonazis seguidors del Racing de Santander s'agruparen al voltant del grup Galerna Norte, tot i que alguns continuaren com a membres de les Juventudes Verdiblancas.

Altres clubs amb seguidors *skins* foren la Unió Esportiva Lleida. Aquests últims s'enquadraren com una secció del grup radical Cèl·lules llergetes anomenada ller Skins, que aglutinà a una dotzena de joves majoritàriament membres de SHARP-Ponent.²⁹⁵³ En una línia similar, cal esmentar altres grups que també comptaren amb *skins* en les seves files, com Elx Suporter Secció Trojan, integrada per *skinheads* antiracistes seguidors del club il·licità,²⁹⁵⁴ Ratas de Coslada del CD Coslada,²⁹⁵⁵ Trojan Nàstic del Gimnàstic de Tarragona o el Kolectivo Sur del Xerez CD creat el 1991 que integrà la secció Cockney Sherry Crew.

²⁹⁴⁶ "Biris Norte", *Skinhead Rides Again*, n. 3 (1998), p. 33.

²⁹⁴⁷ Aquesta però no fou la única secció oficial del grup radical bilbaí, també se'n crearen al País Valencià, que edità el *fanzine* *Polacos i Orgullosos*, a Avilés, Burgos, Salamanca i Cantàbria.

²⁹⁴⁸ Alguns d'aquests foren el celebrat el 6 de juliol de 1994 a La Sala d'Alcorcón amb els madrilenys Spansuls Boys i els italians Banda Bassotti, o la festa organitzada al bar Balears de Leganés el 8 d'octubre del mateix any.

²⁹⁴⁹ Vegeu "Futbol", *Shanty Town*, n. 1 (1992), p. 7.

²⁹⁵⁰ "WPF", *Dancecrasher*, n. 2 (1996), p. 18.

²⁹⁵¹ Aparegut la temporada 1995/96, Labaru Sur enquadrà a prop de mig centenar de seguidors radicals d'orientació antifeixista, entre els quals hi havia diversos *skins* que s'identificaven com a SHARP i altres com a membres de RASH. El grup comptà amb seccions com LS Skins, Arnuro, Oriental o EZLN. Per aprofundir en la seva gènesi vegeu "Labaru Sur", *Skinhead Rides Again*, n. 4 (VII/1999), p. 30-31 i "Labaru Sur hintxas cantabros", *Spirit of 69*, n. 2 (IX/1997) p. 10-11.

²⁹⁵² M., "Skinheads Cantabria", *Skin in Your Head*, n. 1 (1998), p. 16-17.

²⁹⁵³ "En las gradas. Cel·lules llergetes", *WPF*, n. 7 (1995), p. 53.

²⁹⁵⁴ Vegeu "Elx Suporter", *Casual*, n. 5 (III/1997), p. 49 i "Skinheads d'Elx", *Stay SHARP*, n. 1 (1999), p. 12-13.

²⁹⁵⁵ "Ratas de Coslada", *Zona Norte Crew*, n. 2 (IV/2008), p. 41-44.

Més enllà d'aquesta politització que reproduí els dos corrents antagònics que marcaren l'evolució de l'estil *skin* d'ençà els anys vuitanta (ultradretans i antifeixistes), aquest aportà també als col·lectius de seguidors radicals altres elements com foren “una militarización en el vestuario y una forma de actuar ya predispuesta en la que se considera normal el enfrentamiento y la agresión hacía el grupo rival, y cuya causa casi siempre reside en la supuesta filiación ideológica”.²⁹⁵⁶ La propagació d'aquesta estètica va permetre a altres aficionats que no formaven part de les bandes *skins* adoptar alguns dels seus elements més característics, com les ja citades caçadores bomber o les botes militars, uns complements que ajudaren a estendre una imatge híbrida del seguidor radical de futbol que ràpidament es féu molt popular entre els joves que freqüentaven les graderies dels estadis d'arreu de l'Estat.

EL “FENOMEN CASUAL”: EL DECLIVI DELS CAPS RAPATS ALS ESTADIS

El procés d'inserció dels caps rapats en els grups radicals es produí de forma espontània i accelerada. La seva imatge extrema i el seu comportament transgressor ràpidament van atraure a gran quantitat de joves aficionats radicals que adoptaren l'estètica *skin*. D'aquesta manera, l'estil assolí cert protagonisme entre la joventut, esdevenint la imatge de “moda” als estadis. Per tant, la seva difusió es va dur a terme sense cap mena de control, qualsevol adolescent podia adquirir el que s'anomenà “uniforme *skin*” per emular als joves que apareixien als diaris amb el rostre emboscat darrera bufandes dels seus respectius clubs o grups i el crani afaitat. No fou fins que es produïren els primers episodis violents rellevants protagonitzats per caps rapats enquadrats en aquests grups radicals –com l'esmentat assassinat d'un brigadista a mans de radicals barcelonistes comès el 1991 descrit amb anterioritat al capítol 7– quan els cossos policials aguditzaren el control sobre les bandes *skins* i els grups radicals de futbol.

Aquest augment de vigilància per part de les autoritats dels grups radicals, i en especial de les bandes *skins*, suposà un punt d'inflexió en la seva evolució. Arran de les mesures que s'implementaren per poder controlar de manera efectiva a aquests grups, que inclogueren escorcolls meticulosos als accessos dels estadis, seguiments policials, identificacions o desplaçaments controlats, la incidència de l'estil, o per ser més exactes, de l'estètica *skin* en aquests col·lectius de seguidors començà a minvar. La imatge dels *skins*, lluny de passar inadvertida es convertí en un contratemps pels caps rapats que pretenien evitar el control policial. Per aquest motiu, molts d'ells transformaren el seu aspecte per eludir la pressió de les forces de seguretat. Així fou com bona part dels caps rapats adscrits als grups de seguidors radicals, progressivament, abandonaren l'estètica *skin* per adoptar una imatge més discreta que no els comportés problemes i els permetés defugir la pressió policial. Per tant, l'augment del control de les forces de seguretat sobre els grups radicals comportà un canvi d'hàbits dels caps rapats. Les botes deixaren pas a un calçat esportiu més còmode i pràctic, les esmentades “adidas *hooligans*” o “futboleras”. Aquesta transformació, originada per l'hostigament

²⁹⁵⁶ T. Adán. *Ultras y skinheads*, p. 97.

policial, provocà l'adopció d'una imatge menys extrema i totalment allunyada dels cànons estètics de l'estil *skinhead*.

Així fou com a inicis dels anys noranta, la "moda *skin*" als estadis deixà pas a l'eclosió, tot i ser encara marginal, d'aquest nou fenomen associat als grups de seguidors radicals de futbol, el "casualisme". Aparegut a Gran Bretanya a les darreries dels anys setanta i inicis dels vuitanta, l'anomenat moviment casual s'originà a Liverpool.²⁹⁵⁷ Inicialment, però, fins que s'estengué aquest mot per referir-se a aquestes bandes de *neohooligans*,²⁹⁵⁸ el fenomen va prendre denominacions diverses segons el seu origen, com Perry Boys, Scallies, Dressers o Trendies.

Aquesta imatge casual es caracteritzà per l'abandonament del vestuari i el calçat paramilitar i l'ús de roba esportiva de marca (Ellesse, Sergio Tacchini, Stone Island, Burberry, Paul & Shark, Slazenger o Lacoste entre d'altres). A banda de la pràctica de la violència, els casuals també incorporaren elements com el culte a la música pop i *dance*. Per tant, el "casualisme"²⁹⁵⁹ representà la fi de la imatge *skin*-obrer a les grades i l'emergència d'un *look* que representà els anhels d'ascens social dels seus integrants.

D'aquesta forma, el "casualisme" esdevingué la darrera etapa evolutiva del hooliganisme. Una transformació forçada per tragèdies com les ocorregudes als estadis de Kenilworth Road, en enfrontar-se els seguidors locals del Luton Town contra els visitants del Millwall (13 de març de 1985); Bradford, en incendiar-se les graderies i morir 56 espectadors (11 de maig de 1985); Birmingham, en produir-se una allau humana que provocà la mort d'un adolescent (11 de maig de 1985) i els esmentats fets succeïts a l'estadi belga d'Heysel on moriren 39 persones i 600 més resultaren ferides (29 de maig de 1985). Aquest seguit de catàstrofes suposaren l'augment de la pressió policial sobre els grups d'*hooligans* fins a quotes inèdites.²⁹⁶⁰

A l'Estat espanyol, però, no fou fins a inicis dels anys noranta quan aquest fenomen penetrà en els grups radicals. Els pioners en adoptar aquesta nova moda foren els seguidors del FC Barcelona,²⁹⁶¹ agrupats al voltant dels Casuals FCB. Un col·lectiu format el 1991 per mig centenar de membres que aglutinà a molts ex caps rapats barcelonistes que decidiren transformar la seva imatge per defugir el control de la policia. Els Casuals FCB funcionaren com un nucli autònom de la resta de grups radicals barcelonistes existents que es cohesionà al voltant de la violència.

Posteriorment, sorgiren altres grupuscles de característiques similars en altres clubs, com els Solfans Casual Crew del Reial Saragossa; els Madrid City Firm del Reial Madrid CF o els Real Oviedo Casual Firm (anys més tard rellevats per la Vetusta Firm) del Reial Oviedo, si bé foren grups reduïts que no

²⁹⁵⁷ Sobre aquest fenomen vinculat als grups radicals vegeu P. Thornton, *Casuals: Football, Fighting and Fashion. The Story of a Terrace Cult*, Milo Books, Londres, 2003; P. Hewitt, *The Soul Stylists. Six Decades of Modernism. From Mods to Casuals*, Mainstream Publishing, Edimburg, 2000 i A. Jay, *Bloody Casuals. Diary of a Football Hooligan*, Famedram, Glasgow, 1989.

²⁹⁵⁸ Utilitzem aquest neologisme per referir-nos als grups de seguidors radicals violents de futbol actuals que són una evolució de les bandes *hooligans* britàniques aparegudes a la dècada dels setanta.

²⁹⁵⁹ Traducció del mot anglès *casualism* que s'utilitza per referir-se al fenomen dels grups d'aficionats radicals de futbol que transformaren la seva estètica i abandonaren l'exhibició de qualsevol insígnia o símbol del seu club per escapar-se dels controls policials i, d'aquesta manera, poder desplaçar-se sense ser reconeguts i agredir als seguidors rivals per sorpresa. En no existir cap terme similar en llengua catalana hem optat per emprar "casualisme".

²⁹⁶⁰ Entre les mesures acordades pel govern britànic destacà l'anomenada *ID card* (targeta d'identificació personalitzada per a cada aficionat) amb la qual es pretenia tenir un control absolut dels desplaçaments dels seguidors de futbol.

²⁹⁶¹ D. Madrid i J. Murcia, *Tribus urbanas. Ritos, símbolos y costumbres*, p. 179; *Bulldog*, n. 0, p. 8 i *On the football front*, n. 1 (XII/1992), p. 8-9.

arribaren a la magnitud dels seus homòlegs britànics. Arran de la difusió del “casualisme” entre els grups radicals estatals a finals dels anys noranta, alguns dels seus integrants crearen col·lectius que s’autoanomenaren també casuals, aquest fou el cas de grups com els Casual Firm SFC i Youth Firm SFC, ambdós formats per radicals del Sevilla FC; Madrid Young Casuals del Reial Madrid, Casuals Atleti de l’Atlético de Madrid; La Crew i G70 del RCD Espanyol o els Red Stripe Firm del Rayo Vallecano entre d’altres.

L’adopció del casualisme significà el declivi de l’estil *skin* a les graderies a inicis dels anys noranta com a resultat de les estratègies policials de control sobre els caps rapats d’ençà episodis com l’assassinat d’un aficionat radical el 1991. La intervenció de les forces de seguretat fou un dels elements que expliquen la transformació que van viure els *skins* en convertir-se en una estètica incòmoda als estadis, atesos els escorcolls a que foren sotmesos els joves que la lluíen. Aquest fet provocà la metamorfosi estètica dels seus membres, que abandonaren els abillaments característics de l’estil *skinhead* per adoptar la “moda casual”, entesa aquesta com la seva evolució natural en l’àmbit futbol. Per tant, aquells caps rapats que van voler defugir els controls, tant de les forces de seguretat com dels grups rivals, assumiren la imatge casual.

A mode de síntesi, els *skins* i el futbol han esdevingut un binomi indestriable d’ençà la concreció de l’estil. Aquesta connexió es produí, com hem vist, atesa la tradicional vinculació d’aquest esport amb la comunitat treballadora britànica, d’on justament emergiren els *skinheads*. El futbol era aleshores el passatemps de la classe obrera i, per tant, també dels *skins*. La seva irrupció es produí, gairebé en paral·lel, a la celebració del Mundial de futbol de 1966 que es disputà a Gran Bretanya. No debades tres anys després l’estil es popularitzà entre la joventut britànica. D’aquesta manera, els estadis i les graderies s’incorporaren a l’imaginari *skin*, esdevenint un més dels seus dominis territorials.

No fou fins als anys vuitanta quan, a recer de l’eclosió dels grups de seguidors radicals organitzats a l’Estat espanyol, coneguts popularment com a grups ultres, els caps rapats s’enquadraren en aquestes agregacions. La seva presència afavorí la difusió de l’estètica *skin* en els joves adscrits a aquests grups que adoptaren determinats trets estètics associats a la imatge *skinhead*. Aquest fet provocà l’expansió d’un fals estereotip de l’*skin* com a ultra, quan en realitat el que succeí fou que les graderies dels estadis es convertiren en espais de difusió de l’estètica *skin*, però això no significà que tots els aficionats radicals assumissin aquesta imatge. Tot i així, la presència *skin* en els grups radicals de futbol esdevingué habitual, atès que es certificà la seva existència en la majoria d’equips de Primera i Segona divisió del futbol estatal.

Aquesta assumpció de l’estètica *skin* per part dels aficionats radicals es produí sobretot per la projecció mediàtica que assoliren arran de les seves accions violentes a les darreries de la dècada dels vuitanta, que traslladà als joves un referent transgressor que els resultà atractiu. Així, la propagació de l’estètica *skin* es canalitzà, juntament amb la música, a través dels grups radicals de futbol. Una irradiació per osmosi que derivà en una moda entre els aficionats radicals. Malgrat ser inicialment minoritària, o fins i tot marginal, la presència dels caps rapats en aquests col·lectius augmentà fins arribar a liderar-la en alguns casos. Aquest domini dels nuclis de caps rapats sobre la resta de membres d’aquests grups, on exerciren com a forces de xoc en les

batusses contra grups rivals o la policia, comportà la seva radicalització. Així, els més bel·ligerants es cohesionaren al voltant de la pràctica de la violència que esdevingué la seva raó de ser grupal. A la vegada, la presència dels caps rapats en aquests grups d'aficionats radicals incidí en la politització d'aquests col·lectius. Un procés visible en la simbologia extrema fins aleshores inèdita a les graderies (com les creus gamades i cèltiques, les runes nòrdiques, les banderes preconstitucionals o la iconografia nacionalista associada als *skins* independentistes i/o d'esquerres) i en els càntics (com els crits racistes).

Per tant, la irrupció dels *skins* a les grades dels estadis espanyols incidí en el desenvolupament dels grups de seguidors radicals en tres aspectes que considerem significatius. En primer lloc, en dinamitzar aquests col·lectius d'aficionats accentuant el seu comportament violent i dotar-los d'una iconografia política extrema. En segon lloc, en afavorir la introducció de l'extrema dreta als estadis de futbol, un àmbit d'extensió on no havia penetrat mai. I en tercer lloc, en convertir les graderies en espais de socialització que afavoriren la difusió de l'estil i la seva conversió en una moda adoptada als anys noranta per un segment de la joventut espanyola.

SKINHEADS

White Power

**SIEMPRE FASCISTAS
SIEMPRE MADRIDISTAS**

ULTRAS
SUR

SKINS
CUBOS

Adhesiu de les Brigades Blanquiazules [BB. BB.] (damunt esquerra). Adhesius dels caps rapats madridistes (damunt centre). Imatge reproduïda al fanzine barceloní Zyklon B (dreta) editat per caps rapats membres de les BB. BB.

SKINS - BARÇA

BOIXOS·NOIS

Adhesiu dels Ultras Sur, radicals madridistes (damunt esquerra). Adhesiu dels Skins Barça (damunt). Adhesiu dels caps rapats dels Boixos Nois (esquerra). Fotomuntatge de la secció skin dels Boixos Nois (sota).

Article sobre els seguidors radicals barcelonins publicat al diari *Avui* (damunt). Fotomuntatge de les BB. BB. espanyolistes (dreta)

Fotomuntatges dels caps rapats seguidors de l'Atlético de Madrid (damunt esquerra) i l'Sporting de Gijón (damunt).

Portada del *fanzine* dels caps rapats de l'Atlético de Madrid (damunt esquerra). Iconografia dels caps rapats bètics publicada al *fanzine Oil! Sevilla* (damunt centre). Logotip dels radicals valencianistes, Ultras Yomus (damunt dreta). Marxa de caps rapats radicals sportinguistes (dreta).

Adhesiu de Celtarras (damunt). Portada *fanzine* dels Biris Norte, radicals del Sevilla (esquerra). Fotomuntatge dels skins de Labaru Sur, grup radical del Racing de Santander (dreta).

13. IDEOLOGIA: PRÀCTICA I DISCURS

En l'anàlisi dels postulats ideològics adoptats per les diverses plasmacions de l'estil *skinhead* a l'Estat espanyol cal ser curosos i situar aquests en l'àmbit de la "periferia de la política". Així doncs, cal matisar sempre aquesta relació que hom entèn implícita entre la política i les bandes de caps rapats.

Com ja hem analitzat àmpliament, a inicis de la dècada dels vuitanta els *skinheads* eclosionaren a l'Estat espanyol. El seu sorgiment obeí a l'emergència de les noves identitats de la joventut espanyola gestades durant la Transició democràtica [1975-1982]. Paradoxalment, però, a finals d'aquell període els *skins* es mantingueren allunyats de qualsevol posicionament ideològic tot prioritzant el lleure en la seva activitat grupal quotidiana. No fou fins a meitat dels anys vuitanta quan es concretaren els primers grupuscles de joves neofeixistes que adoptaren l'estètica *skin*. Aquesta adscripció s'inserí en el procés de "politització" que inicià aleshores l'estil i l'acabaria fragmentant pocs anys més tard originant l'actual dualitat entre *skinheads* ideològicament heterogenis (apolítics, antifeixistes, comunistes i llibertaris) i caps rapats neonazis. Una divisió que es perpetuà en paral·lel a l'evolució i desenvolupament de l'estil.

LA POLÍTICA, FACTOR DE DIVISIÓ

La divisió entre els diversos sectors *skins* aleshores es vertebrà al voltant de l'element ideològic. La política actuà, doncs, en l'imaginari *skin* com un factor de controvèrsia que generà enfrontaments persistents interns en els seguidors d'aquest l'estil d'ençà la seva fragmentació per "politització". Aquests posicionaments ideològics també es signifiquen per la seva fragilitat i manca de solidesa, no debades estem analitzant un fenomen que hem situat en l'àmbit de la pseudoideologia. Al respecte, l'historiador Xavier Casals descriu en els següents termes el simplificat discurs ideològic del sector rapat ultradretà, "nos hallamos ante un movimiento neonazi invertebrado, falto de estrategia y con una táctica que se limita prácticamente al activismo violento, mientras sus integrantes presentan una formación política escasa".²⁹⁶² Segons aquest historiador, la politització dels caps rapats es produí més per osmosi que per formació ideològica,²⁹⁶³ en convergir una determinada estètica i unes idees primàries. Un exemple d'aquesta escassa formació el trobem en el testimoni d'un dels joves detinguts arran de la ràtzia ultradretana duta a terme a Barcelona el 12 d'octubre de 1991, quan en ser interpellat a comissaria per un agent afirmà desconèixer el significat del mot nacionalsocialista.²⁹⁶⁴

Aquesta exigua instrucció ideològica dels caps rapats també s'ha evidenciat en els transvasaments de seguidors entre membres dels sectors

²⁹⁶² *Ibidem*, p. 283.

²⁹⁶³ *Id.* p. 284.

²⁹⁶⁴ "Cerebros rapados", *El País* (6/XI/1991). p. 19.

neonazi i antifeixista, teòricament antagònics. Així, són diversos els casos de joves d'ambdós bàndols que han abandonat les files d'un sector per passar-se al contrari. Les causes d'aquests canvis de filiació acostumen a ser banals, com el rebuig sofert per altres membres del propi grup, l'atracció sexual vers un integrant d'un grup contrari o l'establiment d'un nou cercle d'amistats. Des dels anys noranta aquests transvasaments, tot i no ser freqüents, s'han produït de manera relativament habitual en ciutats com Barcelona, Madrid, Palma de Mallorca, Figueres o Lleó per citar alguns exemples. Els casos més comuns són aquells en que joves *skins* inicialment adscrits a postulats antiracistes han acabat comulgant amb l'extrema dreta. Un canvi que sovint es vincula amb l'atracció vers la imatge de duresa que transmet la ultradreta i la propensió vers la violència dels implicats.

A banda d'aquesta fluctuació de membres i l'escassa formació ideològica, un altre element que ha caracteritzat el procés de politització dels *skins* a l'Estat ha estat la coexistència, sota uns trets estètics aparentment similars, de dues tendències nacionalistes divergents. D'una banda, la d'aquells *skins* adscrits als anomenats "nacionalismes perifèrics", Galícia, Catalunya i el País Basc, i de l'altra la que ostenten els caps rapats ultradretans identificats amb un nacionalisme espanyolista. D'aquesta forma, segons el testimoni d'un *skin* basc, defensen un nacionalisme que als seus ulls no és agressiu: "Aquí el movimiento *skinhead* es casi al 100% nacionalista vasco [...] el nacionalismo vasco, nunca ha sido como el nacionalismo británico, español, alemán y así. Estos países imperialistas y con toda una historia represiva y conquistataria por detrás. El nacionalismo vasco lleva 1000 años buscando su reconocimiento y sus derechos como pueblo, pero no es un nacionalismo como lo pueda ser en otras partes. Somos independentistas vascos".²⁹⁶⁵ El cos ideològic d'aquest nacionalisme, però, s'allunya de l'identitarisme excloent preconitzat pels rapats espanyolistes. És un nacionalisme que convergeix amb els autoanomenats Moviments d'Alliberament Nacional vinculats a l'esquerra *abertzale* en el cas basc i a l'extrema esquerra independentista extraparlamentària gallega i catalana.

A la vegada, aquest nacionalisme basc, gallec i català en clau *skin* difereix del que propugnen els caps rapats neonazis espanyols, excloent i basat en el supremacisme racial. Un ideari explicitat per un cap rapat espanyolista en les declaracions que reproduïm a continuació:

Sólo hay una raza superior, la blanca. Los blancos sabemos que somos superiores [...] Yo quiero un país ordenado. A España le hace falta una dictadura y que todos los negros se vayan a África [...] Muchos españoles estamos en paro porque los inmigrantes nos están quitando los puestos de trabajo [...] no luchamos por nosotros, luchamos para limpiar España.²⁹⁶⁶

El resultat d'aquesta ideologització del món *skin*, és que s'ha projectat sobre els dos eixos ideològics de la política estatal: el de dreta/esquerra i el de sentiment de pertinença, però en termes radicals. A aquestes divisions, a més, se'n sobreposà una altra, entre defensors de l'"autenticitat" de l'estil *skinhead*.

Això fou degut a que, en general, la política es convertí als anys noranta en un element central de l'anomenada escena *skinhead* estatal, arran de l'esmentada irrupció del corrent neofeixista a mitjans de la dècada anterior. La

²⁹⁶⁵ Entrevista a *Pepino*, component dels conjunts musicals bascos Orreaga 778 i Afoña (19/VI/2007).

²⁹⁶⁶ J. Rodríguez, "Historia de un vándalo", *El País Semanal*, n. 148 (19/XII/1993) p. 20-32.

introducció de l'element ideològic en les files *skins* provocà el fraccionament de l'estil que restà dividit en els dos grans pols antagònics esmentats: feixistes i antifeixistes. La rivalitat que mantingueren ambdós sectors per erigir-se en els veritables portadors dels valors originals de l'estil *skin* enfrontà irreconciliablement ambdues faccions. Així, mentre els *skinheads* antifeixistes argumentaven ser els únics que preservaven els valors tradicionalment associats a l'estil d'ençà la seva gestació a finals dels anys seixanta, identificats amb l'esmentat *Spirit of 69*, per la seva part, els caps rapats ultradretans argüien ser els veritables protectors de l'essència originària.²⁹⁶⁷ Dues lectures divergents i singulars d'un mateix context històric que han perpetuat fins a l'actualitat la pugna per encarnar les essències d'un estil d'arrels mestisses.

Aquest debat sobre la paternitat de l'estil *skin* s'erigí en l'eix central de les hostilitats entre ambdós extrems. Un enfrontament que s'ha perpetuat al voltant del reconeixement públic que anhela cadascun dels sectors. D'aquesta forma, les desqualificacions verbals i les topades violentes han esdevingut constants des de la concreció dels dos pols, convertint-se en la principal font de retroalimentació de la seva hostilitat. El resultat de tot plegat és que des de fa més de dues dècades dins l'entramat *skin*, més enllà de les aparents similituds estètiques, coexisteixen dos sectors ideològicament divergents.

PROCLAMES SKIN: UNES FRONTERES IDEOLÒGIQUES POROSES

Una de les característiques de l'embrionari estil *skin* britànic fou el seu exacerbada patriotisme, evident en l'ostentació persistent de símbols com la *Union Jack*, l'ensenya britànica, reproduïda en infinitat d'objectes o peces de roba, o en els càntics que els *skins* corejaven als concerts i a les graderies dels estadis de futbol d'arreu del país. Aquest desdibuixat nacionalisme fou a bastament aprofitat a les darreries dels anys setanta pels partits ultradretans britànics per captar adeptes i enfortir així la seva militància, de forma que restà com quelcom inherent a l'estil *skinhead*. El mateix ultranacionalisme fou reproduït a posteriori en aquells països on es va difondre l'estètica *skin*. D'aquesta manera, la majoria de translacions de l'univers *skin* original a d'altres indrets incorporaren aquest vessant patriòtic adaptat –òbviament– al context sociopolític de cada país. Això explica perquè la seva reproducció ha generat casos antagònics, depenent del territori on s'ha implantat.

A l'Estat Espanyol, inicialment, l'estil s'identificà amb l'anomenat moviment *Oi!*, fins i tot alguns *skins* s'autodefinien com *skins Oi!* o els *Ois!*, en referència a l'estil musical que a Gran Bretanya hom associà amb un patriotisme exacerbada que vindicava glòries imperials passades. La seva exportació a les nostres fronteres va dotar als primers *skins* locals d'un ideari desdibuixat, a mig camí entre un confús nacionalisme que propugnava la unitat de tots els *skinheads* autòctons i un esperit àcrata que era influència directa dels cercles *punks* on s'havia infantat. Durant els primers anys vuitanta, coincidint amb l'etapa d'eclosió del fenomen, fou habitual que aquests primers *skins* exhibissin símbols ideològics aparentment antagònics –com esvàstiques i falç i martells– i, fins i tot –a la ciutat de Barcelona– samarretes o brodats amb

²⁹⁶⁷ Vegeu S. Duncombe i M. Tremblay (eds.), *White Riot. Punk Rock and the Politics of Race*, Verso, Londres, 2011, p. 122.

la bandera espanyola cosits a les seves caçadores *bomber*, una pràctica en aquells anys encara deslligada de qualsevol posicionament ultradretà tot i que, anys més tard, la seva exhibició es convertí en patrimoni exclusiu dels caps rapats d'extrema dreta.

El cantant de Decibelios, Carles Treviño, reflecteix en aquestes declaracions de 1981 la percepció existent a l'Estat de l'anomenat *moviment skin* d'inicis dels anys vuitanta:

Una cosa és l'*oil*, que és un moviment que ha tingut tant *punks* com *skins*, com meitat i meitat. Aleshores, clar, com el moviment *skin* va néixer a Anglaterra el 66-67, alguns *skins-heads* [sic] han estat involucrats al [partit ultradretà] National Front, i sempre els han classificat de nacionalistes, a nivell de que estimen la seva terra i es senten orgullosos d'ella, el que no vol dir que s'identifiquin amb el moviment polític, no tenen res a veure amb la [Margaret] Thatcher, ni amb els polítics, al contrari, els odien i són antipolítics, no apolítics, sinó antipolítics, i no es casen amb ningú.²⁹⁶⁸

Aquest garbuix ideològic que va caracteritzar la primera generació d'*skins*, poc interessats en la política a imatge dels seus pioners homòlegs britànics, va capgirar-se amb la segona adscripció de joves a l'estil. A l'Estat, en aquells territoris amb vindicacions nacionalistes irresoltes o que comptaven amb una implantació destacada de forces polítiques nacionalistes, com fou el cas del País Basc, Galícia i Catalunya, aquest patriotisme originari anglès es va vincular a opcions progressistes, fet que explica la implantació de contingents nombrosos de *redskins* que explotaren el seu nacionalisme majoritàriament a través d'opcions independentistes; mentre, paral·lelament, a la resta de l'Estat l'arrel patriòtica britànica s'associà a un ultranacionalisme espanyolista, tot i existir també nuclis que postulaven per un emergent nacionalisme no centralista que van associar a comunitats autònomes com Castella, Andalusia, Astúries o Cantàbria que percebien com "nacions sense estat".

En definitiva, l'adscripció a l'estil *skinhead* no comportà opcions ultrapatriòtiques úniques, sinó que donà pas a un garbuix d'opcions, sovint antagòniques, però que –en la pràctica– suposaren unes fràgils i poroses fronteres ideològiques, atesa la fluctuació dels *skins* entre els diferents espais grupals.

LES CONNEXIONS ENTRE ELS CAPS RAPATS I L'ENTRAMAT ULTRADRETÀ

Públicament, els lligams entre els caps rapats i les organitzacions ultradretanes sempre s'han presentat com quelcom evident per part dels mitjans de comunicació. Sovint, a més, els caps rapats han estat presentats com una avantguarda combativa dels partits ultradretans.²⁹⁶⁹ La realitat però ens presenta un seguit de relacions molt més enrevessades i sovint no exemptes de tensions. Com descriu Casals en referència als caps rapats, "para la extrema derecha son unos compañeros de viaje tan incómodos como

²⁹⁶⁸ "Paletas al poder", *Oil Fanzine*, n. 0 (IV/1981), p. 15.

²⁹⁶⁹ Al respecte d'aquesta identificació entre caps rapats i partits ultradretans vegeu les aproximacions periodístiques realitzades per M. Sánchez Soler, *Descenso a los fascismos*, Ediciones B, Barcelona, 1998 i A. Salas, *Diario de un skin*, Temas de Hoy, Madrid, 2003.

inesperados”.²⁹⁷⁰ El sector rapat neonazi espanyolista ideològicament més relativament format, que a la vegada és el més minoritari, de bon antuvi s’associà amb aquelles organitzacions autoanomenades nacional-revolucionaries que recollien l’herència política de Bases Autónomas [BB. AA.]²⁹⁷¹ i ahora, per òbvia similitud de plantejaments, s’apropà també a l’entitat neonazi CEDADE,²⁹⁷² l’organització històrica del nacional-socialisme hispànic dissolta a les darreries de 1993, malgrat que aquesta es distancià dels rapats.²⁹⁷³

Tot i la voluntat existent per part de determinats partits d’extrema dreta, com Juntas Españolas [JJ. EE.] i el seu referent juvenil Juntas Jóvenes [JJ. JJ.], que a la dècada dels vuitanta després del fracàs electoral de Fuerza Nueva ostentaren la representació pràcticament hegemònica de la ultradreta espanyola,²⁹⁷⁴ d’aglutinar i enquadrar políticament a les bandes de caps rapats per bastir la seva franja militant més jove,²⁹⁷⁵ aquestes defugiren qualsevol mena d’adscripció vers tot allò que representés el franquisme nostàlgic o el seu llegat. Aquesta percepció, que assumia els caps rapats com un element propi de l’entramat ultradretà, coexistí amb veus dins el mateix que acceptaven la seva presència com a simples companys de viatge i, fins i tot, altres que els consideraven un destorb per a la imatge pública de respectabilitat que l’extrema dreta pretenia transmetre a la societat.

Així doncs, malgrat que inicialment existí un certa empatia entre els partits d’extrema dreta i els caps rapats per la manca de referents propis dels darrers, quan aquests començaren a bastir les seves pròpies organitzacions es van desentendre progressivament de la ultradreta neofranquista.²⁹⁷⁶ “per nosaltres, grups com Juntas Españolas, Frente Nacional o Fuerza Nueva [sic] no van gaire més lluny que, per exemple, Alianza Popular. En el fons són part del sistema. Aspiren a una societat capitalista, autoritària, però res més. Nosaltres aspirem a molt més que això”.²⁹⁷⁷ Com apunta Casals, “la irrupció del neofascismo *skinhead* rompe con la tradición histórica de la extrema derecha autóctona”,²⁹⁷⁸ en termes de canviar de referents. Hom ja no s’emmiralla en l’extrema dreta del “Midi” (França i Itàlia) sinó en la de Gran Bretanya i Alemanya amb el que comporta de canvi i renovació del discurs.²⁹⁷⁹

²⁹⁷⁰ X. Casals, *Neonazis en España. De las audiciones wagnerianas a los skinheads*, p. 273.

²⁹⁷¹ Durant la darrera etapa de BB. AA. també sorgiren veus crítiques vers els caps rapats: “El impresentable que adopta una determinada estética para ir asustando a la gente por la calle o apaleando desgraciados es para nosotros la versión posmoderna del macarra urbano”, a J. Montero, “Bases Autónomas: la ultraderecha que viene”, *El Porvenir de la Nación Española*, n. 4 (22/XII/1994), p. 8, recollit per X. Casals, *Neonazis en España*, p. 225.

²⁹⁷² Com declaren en una de les seves publicacions: “En CEDADE no hay jóvenes ni skins. Editan libros y propaganda de un buen nivel intelectual y se mueven en la más estricta legalidad no habiendo tenido jamás un incidente violento en sus actos [...] lo cierto es que los jóvenes radicales no tenemos con ellos más contacto que el ideológico”, a “Revisionismo”, *Bandera Negra* (1992?), p. 11.

²⁹⁷³ Vegeu J. Corachán, “Los ‘skins’ usurpan nuestra ideología nacionalsocialista”, *El Periódico* (16/II/1993), p. 26.

²⁹⁷⁴ Partit d’extrema dreta fundat el 1984 inicialment sota el nom Juntas de Integración Nacional, amb l’objectiu de cobrir el buit generat per la dissolució de Fuerza Nueva [FN]. El 29 de gener de 1995 JJ. EE. es va dissoldre oficialment. Aquell mateix dia alguns dels seus membres participaren en la gestació d’un nou partit ultradretà, Democracia Nacional [DN]. Vegeu I. Molas (ed.), *Diccionario dels Partits Polítics de Catalunya. Segle XX*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2000, p. 144-145.

²⁹⁷⁵ Vegeu “Nazi-skins: violència ultra”, *El Temps*, n. 153 (25/VI/1987), p. 47-49 i “Confirmen en lligam entre ultres i Brigadas Blanquiazules”, *Avui* (28/IV/1987), s. p.

²⁹⁷⁶ Un altre dels factors que accentuà la fractura entre els caps rapats i els ultradretans hereus del franquisme fou la manca de discurs dels darrers en temes com la immigració, un dels eixos bàsics de la pseudo ideologia professada per les bandes neonazis rapades des de la seva eclosió a mitjans de la dècada dels vuitanta. Vegeu al respecte C. Castro, “La xenofobia divide a la extrema derecha española”, *La Vanguardia* (20/X/1991), p. 22.

²⁹⁷⁷ J. M. Muñoz Rovira, “Cap rapat, l’estigma de la confusió”, *Diari de Barcelona* (17/XI/1991), p. 8.

²⁹⁷⁸ X. Casals, *Neonazis en España*, p. 284.

²⁹⁷⁹ Vegeu X. Casals, *La tentación neofascista en España*, p. 143-167.

Podem constatar com encara alguns rapats acostumen a assistir als actes i manifestacions convocats pels partits ultradretans, sobretot a aquells coincidents amb diades commemoratives, com el 20 de Novembre [20-N] arreu de l'Estat o la celebració del 12 d'octubre a Barcelona, l'anomenat *Día de la Raza*, en que poden reafirmar la seva espanyolitat públicament.²⁹⁸⁰ Una presència que topa amb l'actitud del seu sector més ideologitzat, que es mostra reaci a establir contactes orgànics amb els partits tradicionals²⁹⁸¹ i, fins i tot, critica dura i obertament els intents d'instrumentalització efectuats per les forces ultradretanes en determinades conjuntures, així com l'acceptació per part d'aquests del sistema partitocràtic, que consideren part d'una "democràcia corrupta".²⁹⁸²

Si bé és cert que les relacions entre aquestes organitzacions i les bandes de caps rapats existiren, en bona part producte de lligams parentals,²⁹⁸³ les mateixes no van passar de constituir col·laboracions puntuals, com va succeir a la capital catalana quan els caps rapats exerciren de servei de seguretat extraoficial en les manifestacions convocades per Juntas Españolas durant la segona meitat de la dècada dels vuitanta²⁹⁸⁴ o d'improvisades forces de xoc als carrers. Una percepció corroborada per Casals: "la relación entre formaciones de ultraderecha y *skinheads* neofascistas era difusa. Ni los cabezas rapadas se integraron en los partidos existentes, ni éstos últimos manifestaron excesivo afán en absorber una militancia indisciplinada y generalmente conflictiva".²⁹⁸⁵

Però l'esclat mediàtic de la violència rapada neonazi als anys noranta provocà que els partits ultradretans i, fins i tot, la pròpia CEDADE, es desmarquessin de la mateixa per evitar el desprestigi públic que als seus ulls comportava que fossin associats amb els protagonistes de la violència que

²⁹⁸⁰ L'heterogeneïtat de la tendència rapada neofeixista va provocar situacions paradoxals al respecte dels lligams vers l'extrema dreta. Si bé el sector neonazi més format políticament i representat essencialment per CEDADE va mostrar-se contrari a mantenir-hi contactes, altres caps rapats no van tenir cap mena d'inconvenient en exhibir iconografia pròpia de la dictadura. Un dels casos més simptomàtics per visualitzar aquest enfrontament entre els partidaris del franquisme, que inclouríem en un desdibuixat neofranquisme sociològic postdemocràtic que es redueix a la reproducció de determinades consignes i lemes recurrents, i les organitzacions rapades neonazis més adoctrinades va succeir a Sevilla el 17 d'octubre de 1992, durant un concert per commemorar els 500 anys del Descobriment d'Amèrica. Durant l'acte, que comptà amb l'actuació del grup valencià Klan, alguns dels presents van començar a entonar el "Cara al Sol", fet que fou recriminat per alguns militants d'Acción Radical presents en entendre l'himne falangista com una "cançió trasnochada". Vegeu C. Viñas, *Música i skinheads a Catalunya. El so de la política*, p. 115.

²⁹⁸¹ Un dels arguments més emprats per definir el posicionament dels rapats neonazis vers els partits d'extrema dreta és el manifestat pels membres del grup musical División 250: "No creemos en la democracia, ni en los partidos ya que son una tapadera de la dictadura capitalista comandada por sionistas. Ningún partido de derechas o izquierdas se salva, son parte del juego del Sistema", a "División 250", *Bandera Negra* (1992?), p. 11.

²⁹⁸² Vegeu una mostra de l'animadversió manifestada pels caps rapats vers els partits d'extrema dreta tradicional en el següent fragment: "Las ultraderechistas Juntas Españolas, demostrando lo que son (un asqueroso partido burgués de derechas) han dicho que nada tienen que ver con los incidentes y que expulsarán a los militantes involucrados. Esto viene a recordar a los *skinheads* (por si alguno lo ha olvidado) que no somos en absoluto de derechas sino Nacional-Socialistas y que jamás debemos acercarnos a esa gentuza aunque en algunas ocasiones tengamos enemigos comunes", a "Skinheads", *Bandera Negra* (1992?), p. 9.

²⁹⁸³ Vegeu C. Viñas, *Skinheads a Catalunya*, p. 161.

²⁹⁸⁴ "Se'ls ha vist en alguna concentració feixista com la manifestació que les Juntas Españolas van convocar a Barcelona el 16 de novembre passat. En aquella ocasió no formaven part directament de la concentració, però hi eren a prop, com una mena de guàrdia pretoriana preparada per si calia estossinar algú. Són la primera línia dels ultradretans que fa la feina més bruta", a "Un grup ultra apallissa i amenaça ja fa temps Barcelona i la rodalia", *Avui* (15/III/1987), p. 3. Al respecte Ramón Graells, advocat i màxim dirigent de JJ. EE. els anys 1989 i 1990, va admetre que el partit mantenia contactes informals amb caps rapats: "Vienen para colaborar con el servicio de orden y lo seguirán haciendo siempre que se comporten", a J. Corachán, "Skins neonazis, a la caza de inmigrantes extranjeros", *El Periódico* (7/X/1991) s. p. Al respecte vegeu també M. Sánchez Soler, *Los hijos del 20-N. Historia violenta del fascismo español*, p. 120. Dies després, el propi Graells es desmarcava de les seves anteriors declaracions afirmant que Juntas Españolas "no han tenido, ni tienen, ni tendrán jamás la menor relación con grupos de individuos cuya única función es la práctica salvaje e indiscriminada de la violencia", a R. Morales, "Las Juntas Españolas solicitaron protección policial al gobernador", *El Observador* (17/X/1991) s. p. Vegeu també Col·lectiu M. P. i P., "Nazi-skins: Violència ultra", *El Temps*, n. 153 (25/V/1987), p. 49.

²⁹⁸⁵ X. Casals, *Neonazis en España*, p. 274.

generà una alarma social creixent. L'aleshores president de CEDADE, Pedro Varela, tampoc dubtà en manifestar públicament la seva animadversió cap als “skins que usurpan nuestra ideología nacionalsocialista”. En una entrevista qualificà als rapats com a “primitivos, incultos, maleducados y urbanos que se llenan de cerveza [...] Son espantosos, una moda que pasará pronto sin pena ni gloria. Si han adquirido notoriedad no ha sido por su ideología, sino por haberse convertido en un problema de delincuencia juvenil”.²⁹⁸⁶ Mentrestant altres publicacions, com *Mundo NS*, portaveu de Nuevo Socialismo (escissió de CEDADE liderada per Ramón Bau), o *Alcantarilla*, editada pel col·lectiu ultradretà Europa, es limitaren a presentar el fenomen rapat amb certa empatia.²⁹⁸⁷ A continuació, reproduïm una extensa informació de *Mundo NS* [publicació neonazi dirigida per Ramon Bau, ex secretari general de CEDADE] que transmet aquesta projecció idealitzada del món dels skins en termes de moviment antisistema”:

Eranse unos jóvenes obreros ingleses de los suburbios de Londres, hartos de inmigrantes, drogas y miseria, no veían futuro a sus vidas, ni ilusión en su sociedad, solo les esperaba una vida de trabajo miserable por un sueldo de supervivencia ¿Para qué ser uno más del rebaño de esclavos? Se preguntaron, y decidieron montar una hermandad de rebeldes, de jóvenes fuera de su sociedad, fuertes y orgullosos, mierda para el sistema! Gritaron. No eran cultos, no habían ido a la universidad, eran la clase obrera, se enfrentaron a las drogas, a las bandas de inmigrantes, a la escoria moral que dominaba sus barrios. No querían ser los mejores, simplemente luchaban y se sentían contra todo. Tomaron formas de presentarse externas, botas Dr Martens, pelo corto, etc... y montaron conjuntos de música moderna con letras que hablaban de sus ideas. Se llamaron skins.

En realitat, hi hagué un debat entorn als caps rapats en el si de la ultradreta. Publicacions com l'esmentada *Mundo NS* o *Disidencias*²⁹⁸⁸ –que qualificà l'ascens de les bandes rapades neonazis com un fre per a l'aparició d'un moviment juvenil polític d'extrema dreta fortament ideologitzat– es mostraren crítiques amb l'associació entre caps rapats i els grups de seguidors radicals de futbol i l'assumpció de l'ideari neonazi:

Los skins ya no eran aquello, la “moda” skin era de otros, de borrachos y futboleros sin escrúpulos, de matones pijos o gentes de mal vivir. Ya se había perdido el espíritu skin de verdad, ya no había la clase obrera, el sentir popular, el barrio y el orgullo de fuerza limpia [...] Pero la moda skin y los futboleros skins han cambiado ese proletariado por la marginación pura y simple, las chorradas golísticas han sustituido el deseo de rebeldía ante la sociedad, la cerveza ha ahogado su fuerza, solo queda brutalidad

²⁹⁸⁶ Malgrat la magnitud d'aquestes manifestacions, en el fons adreçades a aquells joves desideologitzats i poc formats políticament que desprestigiaven la causa nacionalsocialista segons Varela, el gruix del sector rapat neonazi estatal més implicat políticament sempre va donar suport a les activitats de CEDADE, publicant l'adreça de contacte de la llibreria Europa propietat de Varela (un cop dissolta l'organització), com a referent per adquirir lectures formatives. També durant la causa oberta contra Varela arran de la intervenció duta a terme pels Mossos d'Esquadra al local de la seva propietat l'11 de desembre de 1996 que va comportar l'obertura de diligències judicials per un suposat delictes de propaganda i apologia del genocidi, moltes publicacions i fòrums de caps rapats neonazis es van mobilitzar per mostrar la seva solidaritat vers l'antic president de CEDADE. Vegeu P. Ríos, “Un neonazi en el banquillo”, *El País* (17/X/1998) s. p.; F. Peirón i D. Marchena, “Un librero acusado de racismo y apologia del genocidio niega las cifras del holocausto”, *La Vanguardia* (17/X/1998), p. 31 i J. G. Albalat, “La fiscal acusa d'apologia del genocidi el nazi Varela”, *El Periódico* (6/II/1998), p. 21.

²⁹⁸⁷ “Realidad de los skin: su evolución”, *Mundo NS*, n. 35 (XI/1987), p. 41-43 i “Ecos de Sociedad ¿Skinheads? Botas y tirantes. Oi, oi”, *Alcantarilla*, n. 3 (VII/1986), p. 3-5.

²⁹⁸⁸ Vegeu “Situación límite: la violencia en los estadios”, *Disidencias*, n. 5 (estiu 1989), p. 17.

[...] Desde luego con la fama actual no hay que presentarse como *skin* ante el pueblo, pues su imagen ha quedado destruida, y además con razón [...] No me extraña ni me molesta que ante esta perspectiva se asuma el sentido *skin* de la vida, se salga uno del esquema social, se rompa con todo, incluida la propia posibilidad de salir del proletariado, la ruptura *skin* es un corte de manga al sistema de superación por el mercado que el capitalismo nos presenta como “posibilidades de promoción” igualitaria para todos. El NS es otra cosa desde luego, el movimiento *skin* ha asumido a veces sus formas y algunas ideas, pero solo parcialmente, y solo aceptablemente desde el punto de vista del caos completo de la sociedad actual. El NS como tal es una doctrina para otro tipo de sociedad, para un mundo distinto, en el cual el *skin* no tendría sentido. La existencia del movimiento *skin* es realmente una constatación de que la sociedad actual está basada en un caos moral y un abandono de la juventud proletaria. Como respuesta violenta y proletaria a esa sociedad corrupta el movimiento *skin* tiene un sentido, pero no más.²⁹⁸⁹

Per la seva banda, Blas Piñar, l'etern referent del neofranquisme, també mostrà el seu desacord amb les accions dels rapats ultradretans. El 1991, quan liderava el Frente Nacional, l'aposta per renovar Fuerza Nueva, va arribar a afirmar que els grups de caps rapats “están financiados por el Gobierno para deteriorar la imagen de la ultraderecha española”.²⁹⁹⁰

Alguns partits ultradretans, malgrat tot, continuaren esmerçant esforços per intentar apropar-se i captar als caps rapats neonazis, com es desprèn de la següent crònica periodística: “Para estos partidos, el movimiento *skin* no es exactamente lo que ellos desearían presentar a la sociedad cuando pidan el voto en unas elecciones, pero son conscientes [...] de que son su principal vivero de afiliados y el futuro de sus organizaciones, por eso les proporcionan medios y cobertura para celebrar sus actos. De esta forma, además, mantienen el vínculo ideológico y pueden someterlos a un proceso de reciclaje que les permita abandonar sus posturas más radicalizadas”.²⁹⁹¹ Una anàlisi compartida per l'historiador José Luis Rodríguez Jiménez quan afirma: “Alejados de cualquier tipo de militancia organizada pero instrumentalizados por determinados medios de extrema derecha que los han teledirigido y financiado, calculando que podrían ser útiles en determinado momento como elemento de choque”.²⁹⁹²

En síntesi, com hem esmentat anteriorment, els caps rapats neonazis, malgrat adoptar majoritàriament uns referents anglo-germànics,²⁹⁹³ basculen en la perifèria satel·litzada de les diverses opcions polítiques presents en l'àmbit de l'extrema dreta estatal. Lluny d'adoptar un rol militant, que en alguns casos es dona quan els joves abandonen l'estètica i accentuen el seu ideari, els rapats assumeixen el de simpatitzant, atès en la majoria de casos, la seva

²⁹⁸⁹ “El problema skin: Cara y cruz de una rebeldía”, *Mundo NS*, n. 47 (IV/1992), p. 23-26.

²⁹⁹⁰ L. Lianes, “La policía impide el homenaje de los neonazis a la Legión Cóndor”, *El Observador* (17/XI/1991), p. 10 i “La policía impide el homenaje nazi a los muertos de la Legión Cóndor”, *La Vanguardia* (17/XI/1991), p. 17.

²⁹⁹¹ J. Parrilla, “Concierto skin, vivero ultraderechista”, *Levante* (18/04/2000) s. p.

²⁹⁹² J. L. Rodríguez Jiménez, *La extrema derecha española en el siglo XX*, Alianza, Madrid, 1997, p. 497. Alguns exemples d'aquesta connivència entre caps rapats i organitzacions d'extrema dreta els trobem en l'MSR. Com apunta la següent crònica: “De fet, l'MSR no els tanca les portes, és coneguda la militància a l'MSR d'algun *skin* nazi vallesà, i és ben sabut també que Alternativa Europea, l'entitat principal que el juliol del 2000 va crear l'MSR, tenia molts *skins* entre els seus membres. Darrerament fins i tot s'ha pogut veure un bon nombre de *skins* neonazis al costat de membres de l'MSR. Va ser el passat 20 de març, a la manifestació contra la guerra a Barcelona, en què l'MSR també volia protestar contra l'ocupació de l'Iraq”, a O. Cortacans, “La violència que taca”, *El Temps*, n. 1034 (6/IV/2004), p. 26.

²⁹⁹³ Producte de la influència de publicacions com Blood & Honour i les bandes de música RAC per part britànica i de la fascinació per la iconografia i l'ideari nacionalsocialista per part alemanya.

indisciplina i formació ideològica inconsistent.²⁹⁹⁴ A partir de la dècada dels noranta iniciaren una segona etapa evolutiva caracteritzada per vertebrar els seus propis referents “pseudopolítics”, com els col·lectius Blood & Honour o Hammerskins, que restaren allunyats dels partits ultradretans tradicionals. La voluntat de les noves formacions d'extrema dreta per assolir una imatge de credibilitat com a alternativa política davant la societat els va obligar a refusar qualsevol mena de lligam amb els rapats neonazis.²⁹⁹⁵

L'UNIVERS AL·LEGÒRIC DELS CAPS RAPATS

Al sector apolític *skin* estatal, en auge durant la dècada dels noranta, va incidir amb cert èxit una corrent importada d'altres països europeus basada en l'adopció de la mitologia nòrdica. D'aleshores ençà la simbologia del poble viking, associada amb les tradicions culturals celtes i íberes autòctones, va quallar entre bona part dels *skinheads* que refusaven qualsevol vincle amb la política. A l'Estat Espanyol la seva incidència es constatà en l'àmbit musical amb formacions com els madrilenys Holmgang (duel),²⁹⁹⁶ ja desapareguts, o els catalans Acero Condal.²⁹⁹⁷

Paradoxalment, aquesta iconografia havia estat assumida anys enrera pel sector neonazi atesos els referents pagans abraçats pel nacionalsocialisme. També trobà el seu reflex posteriorment en el terreny musical amb la concreció de l'anomenat Viking rock, amb grups com els suecs Ultima Thule o el conjunt Hel, liderat pels germans Ulrica i Malin Pettersson;²⁹⁹⁸ o el segell suec Ragnarock records,²⁹⁹⁹ creat el 1993 per l'alemany d'origen noruec Erik Blücher, també conegut amb el pseudònim *Tor Erik Nilsen*, líder del neonazi Norsk Front.³⁰⁰⁰

Anys abans però, grups anglesos de música RAC, com Skullhead o Skrewdriver s'havien apropiat al paganisme i la mitologia nòrdica

²⁹⁹⁴ Factors que explicarien perquè són pocs els joves caps rapats que opten per participar en la vida política dels partits d'extrema dreta i si, en canvi, decideixen implicar-se en els seus propis referents encara de menor transcendència a nivell polític.

²⁹⁹⁵ Vegeu X. Casals, *Neonazis en España*, p. 300.

²⁹⁹⁶ Banda madrilenya que definí el seu so com “viking rock”, variant del rock gestat a Suècia que musicalment barreja *punk/Oi!*, *rockabilly* i folk amb líriques que versen sobre mitologia nòrdica i medieval. Pren el seu nom del mot suec que identifica el duel que practicaven els homes nòrdics per resoldre conflictes. Els seus components foren Pablo al baix, Diego a la guitarra, el bulgar Kamen a la bateria i Ezequiel a la veu. Editaren un únic treball, una autoproducció d'edició limitada a 1.000 còpies, l'Ep *Holmgang Oi! Madrid* (Mjollnir Records, 2002), mitjançant el seu propi segell Mjollnir Records. Poc després la banda es va dissoldre. Vegeu “Holmgang”, *Smart & Violent*, n. 6 (2004), p. 38-41.

²⁹⁹⁷ Conjunt musical creat a les darreries de la dècada dels noranta per ex membres del grup Cirro!sis de Sant Boi de Llobregat. Inicialment prengué el nom d'Àrea de Combate, sota el qual edità els discs *Sobran las palabras* (Joker records, 2003) i *Camino hacia el infierno* (KTF records, 2006). El 2006 va prendre el nom actual amb el que publicà el 12" titulat *El camí de les armes* (KTF records, 2007).

²⁹⁹⁸ Banda sueca de *Viking Rock* creada el 1999 per tres ex membres del conjunt Volünd Smed, la guitarrista Esa Rosenström, el baixista Stefan Johansson i el bateria Piere Göran Karlsson, més les cantants Malin i Ulrica Pettersson,. El 2000 van prendre part de l'àlbum recopilatori *Carolus Rex 4* (Ultima Thule records, 1999) juntament amb Ultima Thule, experiència que els va servir per fitxar per Ultima Thule records amb qui van editar el seu Lp de debut *Valkyriors Dom* (Ultima Thule records, 1999).

²⁹⁹⁹ El *Ragnarök* o “destí dels deus” representa dins la mitologia nòrdica la batalla apocalíptica que aquests, liderats per Odin, emprendre contra els dimonis i que suposarà la pràctica devastació de l'univers. La llegenda descriu com es tracta d'una profecia explicada a Odin per una *völva*, nom que rebien les sacerdotesses nòrdiques, al poema *Völuspá*. Vegeu B. King, *Las runas. Magia, religión y mitología de los vikingos*, Temas de Hoy, Madrid, 1994, p. 214.

³⁰⁰⁰ Sota la direcció de Per Jönsson, la discogràfica sueca ha editat des d'aleshores discs de grups com Pluton Svea, Dirlwanger, Odium, Spandau, Landser o Heroes in the Snow. Pel que fa a Blücher el 1976, durant la seva època com a estudiant, va esdevenir líder del Norwegian National Front. També va formar part de l'anomenada League of St. George i, posteriorment, del National People's Party. Blücher dirigeix un entramat d'empreses lligades a l'extrema dreta, com Warrior Publications, Bra Video o la distribuïdora de llibres Forlaget Var Tid. A finals de la dècada dels noranta el govern de Suècia el va acusar de distribuir música racista, “Norway. Nazis reorganise into new groups”, *Searchlight*, n. 260 (III/1997), p. 21.

respectivament, “els instints primitius i les emocions primàries dels bàrbars víkings van ser incorporats a la música *skinhead* com una resignificació de la imatge víking promoguda pel nazisme”.³⁰⁰¹ El rock anticomunista d’aquestes bandes propagà valors associats des de la seva òptica amb el nacionalsocialisme, com la fe, la sinceritat, la lleialtat, la decència o el coratge, entre d’altres. A la vegada, difonia un estereotip del soldat nazi com a heroi ari similar a Thor, el darrer déu guerrer nòrdic. No debades els mateixos caps rapats ultradretans es definiren com “la última generación de combatientes que lucha por la llamada Europa blanca, proclamándose los sucesores de los guerreros vikingos y los soldados del Tercer Reich”.³⁰⁰²

Les referències als deus i a la mitologia nòrdica esdevingueren temes recurrents d’articles publicats a nombrosos *fanzines* neonazis estatals des de la dècada dels vuitanta.³⁰⁰³ També foren habituals les referències al poble víking³⁰⁰⁴ i la reproducció de diversa iconografia celta i ibera degudament associada als autoanomenats “nous guerrers blancs”. En paraules d’un cap rapat ultradretà: “Nosaltres defensem un esperit guerrer i una espiritualitat precristiana, és a dir pagana. El cristianisme és un materialisme més, una herència jueva”.³⁰⁰⁵

Les organitzacions políticament més actives inserides en l’entramat rapat neonazi internacional sovint celebren diades que commemoren ritus pagans, com els solsticis d’estiu i hivern,³⁰⁰⁶ evocats a l’Estat espanyol als anys noranta pel col·lectiu de caps rapats valencians Acción Radical³⁰⁰⁷ amb una gran festa a la muntanya on es duïen a terme competicions de tir amb arc i l’encesa d’una pira de branques que reproduïa una creu cèltica.³⁰⁰⁸

També van gaudir de gran acceptació entre el sector rapat neonazi les runes nòrdiques, un conjunt d’icones religioses i signes d’escriptura tallats o gravats en fusta, metall, ossos o pedra que es remunten a l’any 200 adC i s’estengueren als pobles celtas i saxons a les quals s’atribueixen connotacions màgiques i mitològiques.³⁰⁰⁹ Durant el règim nazi les runes van ser emprades com a símbols distintius de diverses unitats de les Waffen SS,³⁰¹⁰ sorgides de

³⁰⁰¹ M. S. Hamm, *American Skinheads. The Criminology and Control of Hate Crime*, Praeger, Westport, 1993, p. 120.

³⁰⁰² “No Remorse”, *Skinhead*, n. 1 (1988?), s. p.

³⁰⁰³ A mode d’exemple vegeu “Odin”, *Oïl Sevilla*, n. 8 (1992), p. 9-10.

³⁰⁰⁴ “Los vikingos”, *Oïl Sevilla*, n. 6 (1992?), p. 9.

³⁰⁰⁵ J. M. Muñoz Rovira, “Cap rapat, l’estigma de la confusió”, *Diari de Barcelona* (17/XI/1991), p. 8.

³⁰⁰⁶ La celebració dels solsticis durant el nazisme obeeïa a la creença del paper fonamental que el sol desenvolupava en la religió primigènia de l’anomenada raça nòrdica. Per aquest motiu les SS van instaurar aquestes festivitats, a l’estiu “destinada a celebrar la vida, y una festividad del solsticio de invierno destinada a recordar la muerte y honrar a los antepasados”. Els encarregats d’elaborar uns ritus adequats van ser el professor Karl Diebitsch, assessor cultural de les SS, i Karl-Maria Willigut, autoproclamat expert en escriptura rúnica que afirmava que el seu llinatge es remuntava al déu Thor. Vegeu H. Pringle, *El plan maestro. Arqueología fantástica al servicio del régimen nazi*, Debate, Barcelona, 2007, p. 117.

³⁰⁰⁷ C. Viñas, *Skinheads a Catalunya*, p. 165.

³⁰⁰⁸ Sobre la relació entre paganisme i neonazisme vegeu els articles apareguts a la publicació portaveu d’Acción Radical, *Bandera Negra*, n. 6 (1991), p. 3 i *Bandera Negra*, n. 8 (1991), p. 5.

³⁰⁰⁹ El seu origen mitològic es remunta a l’autosacrifici d’Odin davant Yggdrasil (arbre de la vida), el freixe que manté units perennement gràcies a les seves branques i arrels els diferents móns, anomenats Asgard, Midgard, Utgard i Hel (deesa o geganta de la mort que dona nom a l’esmentat conjunt homònim de *viking rock* suec). Referència recollida al Runatál, fragment del poema escandinau *Hávamál* escrit el 950. Sobre les mateixes vegeu B. King, *Las runas. Magia, religión y mitología de los vikingos*, Temas de Hoy, Madrid, 1994 i C. Raigada, “La mística de las runas”, *CEDADE*, n. 112 (XI/1982), p. 25-26.

³⁰¹⁰ Les seves sigles van aglutinar a combatents voluntaris de diverses nacionalitats europees, búlgars, belgues, txecs, croats, danesos o albanesos entre d’altres, que s’estructuraren en diverses divisions segons la seva procedència. Nascudes com a cos de protecció dels membres més destacats del partit, el 1933 l’*Schwarze Korps*, o cos negre com se’l coneixia popularment, es va configurar com a unitats blindades, d’aquí el nom de Waffen SS o SS armades, essent la primera la *Leibstandarte Adolf Hitler* que dos anys més tard va comptar amb el reforç de les divisions *Germania*, *Deutschland* i *Der Führer*. El primer cos no alemany que s’hi va sumar va ser la Legió de Voluntaris Francesos contra el Bolxevisme (LVF) creada el 8 de juliol de 1941, al que van seguir la Legió Armènia i la Legió Tàrtara. Vegeu R. Lumsden, *Historia secreta de las SS*, La esfera de los libros, Madrid, 2003; R. Rhodes, *Amos de la muerte. Los*

les *Schutzstaffel* (grups de protecció). Per aquest motiu, anys més tard, les diverses runes utilitzades durant la Segona Guerra Mundial per les SS perduraren en l'imaginari nacionalsocialista posterior,³⁰¹¹ en part gràcies a la fascinació exercida per l'ocultisme i les cosmovisions esotèriques,³⁰¹² esdevenint un dels màxims referents iconogràfics del neonazisme contemporani i en part en ser utilitzades com a símbols substituïts de la creu gammada per evitar persecucions legals. La seva proliferació en molts casos resta supeditada a les prohibicions existents vers l'exhibició de símbols com l'esvàstica,³⁰¹³ vetada pel Codi penal alemany en l'actualitat, o la creu cèltica.³⁰¹⁴ D'aquesta forma, "por lo que respecta a los símbolos del nazismo *skinhead* [...] las runas han devenido sus emblemas principales. Junto a la llamada runa de Odal, otros signos rúnicos han conocido una gran difusión".³⁰¹⁵

Dins el conjunt de símbols manllevats de la mitologia nòrdica emprats pels integrants de les bandes rapades neonazis destaquen l'anomenada Sigel rune o runa del sol, l'emblema que lluien per duplicat les SS creat pel *Sturmführer* Walter Heck el 1931; el martell de Thor³⁰¹⁶ –el Déu del tro escandinau– anomenat Mjólnir o Mjölnir (demolidor), fulminant com un raig i fet

Einsatzgruppen y el origen del Holocausto, Seix Barral, Barcelona, 2005; T. Ripley, *The Waffen-SS at War: Hitler's Praetorians 1925-1945*, Motorbooks International, Osceola, 2004 i C. Bishop, *Hitler's Foreign Divisions: Foreign Volunteers in the Waffen SS 1940-1945*, Spellmount, Staplehurst, 2005.

³⁰¹¹ El propi Hitler es va mostrar reaci a qualsevol mena de manifestació religiosa, prohibint públicament l'espiritualitat nòrdica i altres creences esotèriques similars, molt punyents al país germànic des d'inicis del segle XX. Ell mateix les va conèixer de primera mà, quan era lector habitual de la revista *Ostara* durant la seva estada a Viena. De fet existeix una confusió al voltant de les pràctiques ocultistes del líder nazi, vinculat a la societat secreta *Germanenorden* (Ordre dels germànics), embrió de la Societat Thule, lògia maçònica creada el 1918 a Munic per Rudolf Freiherr von Sebottendorff amb clares connotacions antisemites, no debades un any més tard va possibilitar la formació del Deutsche Arbeiterpartei (DAP), gènesi del posterior NSDAP. Per altre banda, Heinrich Himmler, comandant en cap de les SS, va fundar la Societat Ahnenerbe Forschungs-und Lehrgemeinschaft (Herència ancestral), un centre d'estudis d'arqueologia i prehistòria alemanya creat l'1 de juliol de 1935 que tenia una subdivisió, *Externsteine*, dedicada als estudis cèltics i rúnics dedicada a cercar els orígens remots del poble ari. El 1942 es va integrar a les SS com a secció etnològica, *Ahnenerbe-Stiftung*, de l'Institut d'Investigacions Científiques Militars dirigit per Wolfram Sievers. Sobre Thule i les relacions del nazisme amb l'ocultisme vegeu N. Goodrick-Clarke, *Les racines ocultistes del nazisme. Aryosophistes en Autriche et en Allemagne 1890-1935*, Pardès, Puiseaux, 1989, p. 193-216; R. H. Phelps, "Before Hitler Came: Thule Society and Germanen Orden", *Journal of Modern History*, n. 35 (1963), p. 245-261; I. Kershaw, *Hitler. 1889-1936*, Península, Barcelona, 1999, p. 154-156, Ch. Hale, *La Cruzada de Himmler. La verdadera historia de la expedición nazi al Tibet en 1938*, Inédita ediciones, Madrid, 2006; U. Hunger, *Die Runenkunde im Dritten Reich. Ein Beitrag zur Wissenschaft und Ideologiegeschichte des Nationalsozialismus*, Peter Lang, Frankfurt, 1984; C. Vidal, *Los incubadores de la serpiente*, Anaya & Mario Muchnik, Madrid, 1997, p. 144-150 i E. Milá, *Nazismo y esoterismo*, Alternativa, Barcelona. Sobre l'Ahnenerbe vegeu M. Kater, *Das Ahnenerbe der SS 1935-1945*, Anstalt, Stuttgart, 1974 i H. Pringle, *El plan maestro. Arqueología fantástica al servicio del régimen nazi*, Debate, Barcelona, 2007.

³⁰¹² L'historiador Xavier Casals cita com a figures referencials i de més renom de l'anomenat hitlerisme esotèric a l'escriptor i diplomàtic xilè Miguel Serrano Fernández, autor d'*Adolf Hitler, el último avatar*, i la publicista francesa Savitri Devi. Vegeu X. Casals, *Neonazis en España. De las audiciones wagnerianas a los skinheads*, p. 252; i també R. Steigmann-Gall, *El Reich sagrado: Concepciones nazis sobre el cristianismo*, Akal, Madrid, 2007 i N. Goodrick-Clarke, *Black Sun: Aryan Cults, Esoteric Nazism and the Politics of Identity*, New York University Press, Nova York, 2002. A inicis del segle XX les runes van ser adoptades per l'anomenada *Germanenorden*, la qual el gener de 1918 va publicar un periòdic mensual titulat *Runen*, vegeu C. Vidal, *Los incubadores de la serpiente*, Anaya & Mario Muchnik, Madrid, 1997, p.145.

³⁰¹³ Vegeu Archiv der Jugendkulturen, *Reaktionäre Rebellen. Rechtsextreme Musik in Deutschland*, p. 118-119.

³⁰¹⁴ El 14 de novembre de 2008 el Tribunal Constitucional d'Alemanya va decidir prohibir l'exhibició pública d'aquest emblema. La sentència recull com a utilització de la creu cèltica, emprada per l'organització Volkssozialistischen Bewegung Deutschlands/Partei der Arbeit [VSBd/PDA] dissolta el 1982 i fundada per Friedhelm Busse set anys abans, infringia l'article 86 apartat A del Codi Penal alemany. Tot aquell que l'exhibeixi públicament s'exposa a rebre sancions econòmiques i penes de presó de fins a tres anys.

³⁰¹⁵ X. Casals, *Neonazis en España*, p. 280. La influència de les runes en l'imaginari rapat neonazi és certament significativa, per exemple la runa odal dona nom, fins i tot, a una formació musical madrilenya homònima de rock racista i també a un altre conjunt del mateix estil originari de Santiago de Xile anomenat Odal Sieg. Aquesta runa, a partir de 1985, fou adoptada també per CEDADE com emblema de l'organització. Vegeu Archiv der Jugendkulturen, *Reaktionäre Rebellen. Rechtsextreme Musik in Deutschland*, Archiv der Jugendkulturen, Berlin, p. 119-120.

³⁰¹⁶ Sobre l'ascendent del mite de Thor entre els prohoms del Tercer Reich és interessant l'episodi descrit per la periodista Heather Pringle al voltant de l'encàrrec fet per Himmler el novembre de 1944 d'erigir una arma demolidora, anomenada martell de Thor, per capgirar el rumb de la Segona Guerra Mundial en favor dels nazis. La construcció de la mateixa, una arma gegantina elèctrica amb capacitat per inutilitzar els sistemes de comunicació, ràdio i radars de les forces aliades mai va reeixir, a H. Pringle, *Op. cit.*, p. 352-363. Vegeu també D. Madrid i J. Murcia, *Tribus urbanas. Ritos, símbolos y costumbres*, p. 150.

amb metall per nans de l'ordre d'Odin,³⁰¹⁷ adoptat com a imatge de força indestructible reproduït majoritàriament en penjolls i tatuatges;³⁰¹⁸ la runa Tyr,³⁰¹⁹ el déu de la guerra fill d'Odin i Hymir (altrament coneguda com Tiwaz o Teiwaz); i les runes Odal,³⁰²⁰ Wyrð³⁰²¹ i Algiz.³⁰²²

Altres emblemes utilitzats amb assiduitat pels rapats neonazis són l'anomenat triskele,³⁰²³ l'esvàstica de tres braços usada com a distintiu oficial per l'Afrikaner Weerstandsbeweging [AWB], el moviment de resistència *afrikaner* de Sud-àfrica fundat el 1970 per l'oficial de policia Eugène Terre Blanche (1941-2010) que va esdevenir un dels principals referents de l'imaginari supremacista a escala mundial; el *Wolfangel* o *Doppelhaken*, d'alineació horitzontal o vertical,³⁰²⁴ el puny blanc símbol de l'anomenat *White Power* o poder blanc;³⁰²⁵ o la creu del Ku Klux Klan, icona del moviment supremacista blanc,³⁰²⁶

El moviment rapat neonazi també recuperarà i popularitzarà altres símbols neofeixistes mitjançant el seu ús i la reproducció dels mateixos en les seves publicacions.³⁰²⁷ Alguns exemples els trobem en el Labrys o Pelekys, la destal de doble full d'origen minoic cretenc emprada pels seguidors del règim feixista grec del general Ioannis Metaxas,³⁰²⁸ també visible en el logotip del grup de seguidors radicals del Real Madrid Ultras Sur,³⁰²⁹ que probablement en la seva majoria desconeixien la seva procedència.

³⁰¹⁷ No debades per a alguns investigadors i acadèmics alemanys alineats o simpatitzants de les corrents ultranacionalistes, els Aesir, és a dir els antics déus de la mitologia nòrdica, com Odin, Thor o Loki, eren considerats com "unos seres de pura e inmaculada esencia nòrdica, los primeros arios", d'aquí la fixació posterior en el seu estudi per part de l'Ahnenerbe, H. Pringle, *Op. cit.*, p. 111-112.

³⁰¹⁸ Archiv der Jugendkulturen, *Op. cit.*, p. 124-125.

³⁰¹⁹ Durant el Tercer Reich va ser emprada com emblema per les escoles d'entrenament de les SA, *Reichsführerschulen*, simbolitza lleialtat. *Ibidem*, p. 124.

³⁰²⁰ Fou utilitzada com a emblema pels soldats d'origen alemany de la 7ª Divisió de voluntaris de muntanya Prinz Eugen de les SS i per la comunitat alemanya resident a Croàcia durant la Segona Guerra Mundial. Dècades més tard va ser adoptada com a logotip per l'Afrikaner Studentebond, l'associació estudiantil *afrikaner* sud-africana i per la branca juvenil del BNP anglès, Young BNP. També se la coneix com l'esvàstica adormida. *Íd.*, p. 123.

³⁰²¹ Representa les germanes Urdhr, Verthandi i Skuld, que evoquen el passat, present i futur respectivament, freqüentment es emprada pels grups neonazis com a símbol mortuori.

³⁰²² Runa protectora altrament coneguda com *Elhaz*, representa les branques d'un arbre i és usada per diversos grups neopagans germànics com a símbol identificador de les seves creences pseudoreligioses.

³⁰²³ Semànticament d'origen grec, el *triskele* simbolitza tres braços o branques que irradien en espiral d'un centre comú. La seva aparició es remunta al segle IV dC i s'associa amb el sol. A partir de l'època romana va aparèixer gravada a nombroses armes com a símbol de bona sort, com a l'anomenada llança de Dahmsdorf (que inclou també una esvàstica). Pels druides representava la trinitat formada per "passat, present i futur". Popularment conegut com *tres sefs*, número màgic dins l'imaginari rúnic, el Tercer Reich alemany va adoptar aquest símbol celta com emblema de la divisió de voluntaris belgues de les SS. El supremacista Afrikaner Weerstandsbeweging [AWB] el va prendre com a logotip, moment en el qual va esdevenir una icona de referència pels militants racistes europeus, que el van reproduir profusament com a símbol de preeminència racial. Vegeu Archiv der Jugendkulturen, *Op. cit.*, p. 127.

³⁰²⁴ D'origen maçó, també es troba reproduït en nombrosos escuts heràldics d'armes, com el de Bornheim (Alemanya). Durant el règim nazi va ser adoptat com emblema de diverses unitats militars, com la 2ª Divisió Das Reich de les SS, la 4ª Divisió de la Policia de les SS, la 34ª Divisió de Voluntaris Granaders Landstorm holandesa de les SS o les Joventuts Hitlerianes. Un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial diversos grups neonazis, com Aktion Nationale Sozialisten/Nationale Aktivisten [ANS/NA] (Acció Nacional Socialista/Activistes Nacionals), Junge Front [JF] (Front Jove) o el suec Vitt Ariskt Motstånd [VAM] (Resistència Aria Blanca) la van adoptar com a símbol. Vegeu Archiv der Jugendkulturen, *Op. cit.*, p. 121.

³⁰²⁵ *Ibidem*, p. 129.

³⁰²⁶ *Íd.*, p. 130.

³⁰²⁷ La publicació d'aquests nous referents iconogràfics és producte d'una mesurada estratègia per desmarcar-se dels símbols del feixisme o nazisme tradicionals, quelcom evident en el següent testimoni: "En el FAS [Frente Anti Sistema], por ejemplo, el haber cambiado las archiconocidas y malignas svástica y cruz céltica por otro símbolo desconocido al público, aunque igualmente política, puesto que la runa Hagall representaba la fe inquebrantable para la SS, nos está dando muy buenos resultados en cuanto a que el pueblo por lo menos lee nuestra propaganda", recollit a A. L. Moyano, *Neonazis. La seducción de la svástica*, p. 214.

³⁰²⁸ Per aprofundir en l'estat autoritari instaurat a Grècia per Metaxas a la dècada dels trenta, conegut com el Règim del 4 d'agost, vegeu P. J. Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece, 1936-41: A Political Biography of General Ioannis Metaxas*, Frank Cass Publishers, Londres, 1998; M. Petrakis, *The Metaxas Myth: Dictatorship and Propaganda in Greece*, IB Tauris, Londres, 2005 i J. Kofas, *Authoritarianism in Greece: The Metaxas Regime*, Columbia University Press, Nova York, 1983.

³⁰²⁹ D. Madrid i J. Murcia, *Tribus urbanas. Ritos, símbolos y costumbres*, p. 189.

En definitiva, amb la irrupció dels caps rapats neonazis l'extrema dreta espanyola canvia de referents europeus (França i Itàlia deixen pas a Gran Bretanya i Alemanya); renova la seva iconografia, tot destacant tipografies "neogòtiques" i elements gràfics aliens a la ultradreta mediterrània; incorpora nous canals de transmissió ideològica (la música i els estadis) i finalment irromp en espais públics dels que havia estat absent (l'univers del futbol i àmbits suburbials i conurbacions metropolitanes).

RACISME: SIMBÒLIC O MILITANT?

Per analitzar el comportament i el discurs racista actual dels caps rapats neonazis es necessari recordar els antecedents que afavoriren l'extensió d'aquest missatge entre la joventut britànica i com aquest ha evolucionat en les quatre darreres dècades.

Com hem constatat en capítols precedents, als anys cinquanta aparegueren a Gran Bretanya formes embrionàries de racisme vinculades als *teddy boys*, molts dels quals participaren en aldarulls com els ocorreguts l'agost i el setembre de 1958 a Nottingham, Derby i el barri londinenc de Notting Hill.³⁰³⁰ Uns incidents, agreujats per la mort del fuster indooccidental Kelso Cochrane, ocorreguda a Londres un any després,³⁰³¹ on es succeïren els atacs perpetrats per bandes formades per joves blancs.³⁰³² Es calcula que als successos de Nottingham, que evidenciaren públicament els prejudicis existents vers la població negra,³⁰³³ van prendre part 4.000 adolescents,³⁰³⁴ però, els únics incidents de caire racial on es van veure involucrats els *teds*. Aquella mateixa dècada protagonitzaren nombrosos assalts d'índole racista, un període en que al país, com apunta l'historiador David Childs, "va arribar un nombre considerable d'indis i pakistanesos".³⁰³⁵

Els objectius principals de la violència de les bandes de *teddy boys* foren els ciutadans xipriotes que havien establert els seus negocis, principalment cafès, als barris on residien els joves *teds*. La seva bel·ligerància es formulà com a reacció contra els nousvinguts a la comunitat, com a defensa del territori. L'antagonisme entre "nosaltres" i "els altres" comportà el rebuig dels fills d'aquests immigrants que sentiren discriminats per la societat d'acollida.³⁰³⁶ A la vegada s'inicià un procés de no identificar-se amb la cultura

³⁰³⁰ Les víctimes dels aldarulls foren un grup de ciutadans sikhs hostigats per bandes de joves blancs. Vegeu D. Hiro, *Black British, White British*, Penguin, Hardmonsworth, 1971, p. 140.

³⁰³¹ D. Hiro, *Black British*, p. 45 i L. Bradley, *Bass Culture. When Reggae Was King*, Penguin, Londres, 2001, p. 114.

³⁰³² Aquests no foren els primers atacs que patí la població negra a Gran Bretanya. A la fi de la Primera Guerra Mundial es succeïren les agressions a treballadors negres dels ports de Londres, Liverpool, Bristol, Manchester, Glasgow, Swansea, Cardiff i Shout Shields. Vegeu D. Hiro, *Black British, White British*, p. xix.

³⁰³³ *Ibidem*, p. 190.

³⁰³⁴ Per una detallada descripció d'aquests aldarulls racials, que motivaren el reagrupament de la *Indian Workers Association-Great Britain*, vegeu R. Miles i A. Phizacklea, *White Man's Country: Racism in British Politics*, Pluto Press, Londres, 1984 i K. Taylor, "The politics of race riots", *Searchlight*, n. 315 (IX/2001), p. 19.

³⁰³⁵ La presència de la comunitat pakistanesa i índia a Gran Bretanya el 1949 ascendia a 8.000 residents, la majoria dels quals originaris de l'est del Pakistà i de professions diverses, des de mariners, doctors, professors o estudiants fins a venedors ambulants, aquests darrers majoritàriament sikhs. Els desencadenants de l'onada migratòria foren, principalment, la partició de la Índia en dos estats, concretada amb la creació de l'estat de Pakistà el 14 d'agost de 1947, i el conflicte entre els nous països per la regió del Kashmir. Aquesta situació provocà l'èxode de molts joves a la recerca de noves oportunitats a l'antiga metròpoli. Els immigrants establerts a Gran Bretanya treballaren en fàbriques com a mà d'obra poc qualificada i en el sector serveis. Vegeu D. Childs, *Britain Since 1945. A Political History*, Routledge, Londres, 1993, p. 198 i D. Hiro, *Black British, White British*, Penguin, Hardmonsworth, 1971, p. 104.

³⁰³⁶ Degut a l'assetjament que patiren els nousvinguts en determinades àrees aquests crearen les seves pròpies organitzacions per defensar els seus drets i interessos. Fou a la dècada dels seixanta quan aparegueren associacions com la West Indian Standing Conference [WISC] (Conferència Permanent de les Índies Occidentals), la Indian Workers's Association-Great Britain [IWA-GB] (Associació de Treballadors Indis-Gran Bretanya), la National Federation of Pakistani Associations [NFPA] (Federació Nacional d'Associacions Pakistaneses) i s'engegaren campanyes com

dels progenitors. En aquest sentit, el sociòleg Dick Hebdige apunta que no fou casual que “les cultures juvenils britàniques de postguerra sorgissin de forma paral·lela als processos de descolonització i a la massiva arribada d’immigrants ultramarins, que afectaren al conjunt d’estils juvenils, però que sobretot generaren formes específiques d’identitat ètnica generacional”.³⁰³⁷

El reviscolament de l’estil *teddy boy* als anys setanta, caracteritzat per una obstinada fidelitat per preservar el tradicional estereotip de *bad guy* (noi malcarat) conservador, sexista i racista;³⁰³⁸ coincidir amb la cada cop més visible presència de la immigració pakistanesa.³⁰³⁹ Aquesta es convertí pels *teds* en el seu objectiu prioritari, juntament amb els *punks* a les darreries dels anys setanta, esdevenint els pioners en posar en pràctica l’anomenat *paki-bashing*, l’assetjament vers ciutadans d’origen asiàtic o agressió al pakistanès,³⁰⁴⁰ posteriorment protagonitzat per les bandes *skinheads*.³⁰⁴¹

El 1969, en ple debat social al voltant de la immigració a Gran Bretanya,³⁰⁴² les pàgines del diari *Daily Mirror* associaren per primera vegada el *paki-bashing* amb els *skins*: “El Regne Unit va conèixer per primer cop el terme *paki-bashing* el dimecres passat. Un grup d’*skinheads* es va lloar a la tele de colpejar als immigrants de color a l’est londinenc només per diversió”.³⁰⁴³ Fou però el *Daily Mail* el rotatiu que més explotà l’associació entre el conjunt dels *skins* i la xenofòbia,³⁰⁴⁴ oferint una visió distorsionada de l’estil. Com explica un ex *skin*: “Me resultaba difícil imaginar cómo la gente que tenía la típica visión de los *skinheads* creía que era la vida de un *skinhead* cualquiera. Levantarse por la mañana, golpear a tu madre en la cabeza, esnifar pegamento como desayuno y salir a la calle a matar a pakis [sic] y gays antes de comer. La actitud de la sociedad hacia nosotros hizo que, en cierto modo, nos uniéramos más”.³⁰⁴⁵

L’oberta hostilitat i aprensió de les bandes *skins* vers la comunitat asiàtica, explicitada en declaracions com: “Els pakis [sic] ens treuen el treball i les nostres cases, per això els odio”,³⁰⁴⁶ es pot interpretar segons Hebdige com “una maniobra de desplazamiento donde el miedo y la ansiedad generados por

Campaign Against Racial Discrimination [CARD] (Campanya Contra la Discriminació Racial) o, posteriorment, Racial Adjustment Action Society [RAAS] (Societat Acció Ajustament Racial). Sobre la gènesi d’aquestes entitats i iniciatives gestades per la comunitat immigrada vegeu D. Hiro, *Black British*, p. 51-61.

³⁰³⁷ D. Hebdige, *Subculture. The Meaning of the Style*, Methuen, Londres, 1979.

³⁰³⁸ C. Bromberg, *The Wicked Ways of Malcolm McLaren*, Harper & Row, Nova York, 1989, p. 38.

³⁰³⁹ Sobre la presència de la comunitat pakistanesa a Gran Bretanya vegeu M. Anwar, *The Myth of Return: Pakistanis in Britain*, Heinemann, Londres, 1979. Per un documentat anàlisi sobre el desenvolupament de la violència racista a la Gran Bretanya vegeu P. Panayi (ed.), *Racial Violence in Britain in the XIX and XX Centuries*, Leicester University Press, Londres, 1996.

³⁰⁴⁰ M. S. Hamm, *American skinheads.*, p. 23.

³⁰⁴¹ Abans de concretar-se l’estil *skinhead* tenim coneixement d’episodis xenòfobs i racistes. El 1965, un dels anys més virulents al respecte, es donaren diversos incidents. El gener un jamaicà fou assassinat a trets a les portes d’un pub a Islington. Un mes després un escolar indooccidental fou apallissat fins a la mort a Notting Hill per una colla d’adolescents blancs armats amb barres de ferro, destrals i ampolles. L’abril un grup de joves negres fou tirotejat des d’un cotxe quan eren a un cafè de Notting Hill. Dos mesos més tard es cremaren creus davant cases d’immigrants a ciutats com Rugby, Leicester, Ilford Coventry, Plaistow, Leamington Spa i Cricklewood. L’agost un grup de 150 joves blancs atacà les cases de ciutadans negres amb pedres, ampolles i pals a Wolverhampton, obligant a actuar a la policia. Tres anys més tard, de resultes de les proclames racialistes d’Enoch Powell, es succeïren els incidents contra la població immigrada a ciutats com Sheffield (on la pràctica totalitat de finestres de restaurants indis i pakistanesos foren trencades) o Wolverhampton (on es denunciaren desenes d’assalts a ciutadans indooccidentals i asiàtics). Per una relació d’aquests incidents vegeu D. Hiro, *Black British*, p. 54.

³⁰⁴² Arran del discurs d’Enoch Powell, per primera vegada a la història de Gran Bretanya el racialisme ocupà un lloc destacat en les agendes dels partits polítics els quals l’abordaren, segons Dilip Hiro, per assolir certs rèdits electorals. *Ibidem*, p. 51.

³⁰⁴³ G. Marshall, *Spirit of ’69. A Skinhead Bible*, S.T. Publishing, Dunoon, 1995, p. 118.

³⁰⁴⁴ Per una definició etimològica del terme vegeu A. Chebel d’Appollonia, “Xenofobia y extremas derechas en Europa” a M. A. Simón (ed.), *La extrema derecha en Europa desde 1945 a nuestros días*, Tecnos, Madrid, 2007, p. 187.

³⁰⁴⁵ “Gavin Watson”, *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 35.

³⁰⁴⁶ Testimoni publicat al diari *The Guardian* i reproduït pel *fanzine* gironí *Camden Town*, n. 7 (IV/1999), p. 41.

la puntual identificación con un grupo negro se transformó en agresión dirigida hacia otra comunidad negra. Menos fácilmente asimilados que los antillanos en la comunidad de acogida [...] claramente diferenciados no sólo por las características raciales sino por los rituales religiosos, los tabúes alimentarios y por un sistema de valores que propugnaba la deferencia, la frugalidad y el afán de lucro, los paquistaníes quedaron individualizados por los brutales ataques de los *skinheads*, tanto negros como blancos. Cada vez que intervenía la bota, una contradicción se ocultaba, se disimulaba, se hacía desaparecer”.³⁰⁴⁷

El gruix d'*skins* aleshores era format per adolescents, menors d'edat sense dret a vot que majoritàriament es decantaven pel laborisme, malgrat que bona part preferia mantenir-se allunyat de qualsevol adscripció ideològica definint-se a si mateixos simplement com a seguidors d'una inexistent Anti-Paki League [APL].³⁰⁴⁸ Segons un ex *skin*, “la inmensa mayoría pasaba de política y no apoyaba a partidos de uno u otro bando; la mayoría de *skinheads* eran adolescentes normales que se interesaban por la cerveza, las chicas y la música. Diría que el porcentaje de *skinheads* políticos sería de un 20%”.³⁰⁴⁹

La pràctica del *paki-bashing* es va dur a terme des dels orígens de l'estil, tot i que no fou fins a la seva revitalització, a finals dels anys setanta, quan aquest prengué una major virulència.³⁰⁵⁰ En realitat, inicialment, els protagonistes d'aquests hostigaments i vexacions verbals i físiques foren tant joves blancs com negres pertanyents a les primeres bandes *skins*, els mòbils de les agressions no tenien cap component racista.³⁰⁵¹ Ho evidencia el testimoni d'un *skin* de la banda de Collinwood, un dels primers grups apareguts a Londres el 1970: “Cagavem a pals als pakistanesos igual com feien a altres àrees, però també hi havia nois negres a la [nostra] banda”.³⁰⁵² El component multiètnic de les bandes *skins*, com la d'Stepney [districte de l'est de Londres] liderada per Mickey Steal, resta crèdit a les afirmacions que associaven aquestes pràctiques amb connotacions extremistes ultradretanes: “les bandes formades íntegrament per *skinheads* negres, sovint anomenats *affro-boys*, acostumaven a enfrontar-se amb les bandes de nois blancs, i fins i tot a bandes mixtes, però es tractava més de disputes territorials que racials”.³⁰⁵³ Un extrem corroborat per Dave Ruffy, bateria del conjunt *punk* The Ruts: “En los sesenta también había *skinheads* que se dedicaban a dar palizas a los pakistaníes. Cuando vivía en el East End había negros en las bandas de *skinheads* que

³⁰⁴⁷ D. Hebdige, *Subcultura. El significado del estilo*, p. 84. Vegeu també “Skinheads and race relations”, *The Times* (14/IV/1970), p. 13.

³⁰⁴⁸ N. Lowles i S. Silver, *White Noise. Inside the International Nazi Skinhead Scene*, Searchlight, Londres, 1999, p. 5.

³⁰⁴⁹ “Otra típica historia sobre skins”, *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 36. Una opinió compartida per altres testimonis: “la mayoría de los *skins* iban a los conciertos a beber y echarse unas risas, pero había un buen número de *skinheads* de derechas que eran bastante abiertos en sus opiniones. Yo diría que a la mayoría no le preocupaba la política”, a “If the Kids Are United”, *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 75.

³⁰⁵⁰ Inicialment però el fenomen fou especialment greu la primavera de 1970 en que els atacs foren freqüents. Des d'inicis d'abril fins a finals de maig la premsa es feu ressò continuament de les agressions (xifrades en 38 segons el rotatiu *The Times*), majoritàriament comeses a Southall, Redhill, Aylesbury, Wolverhampton, Coventry, Birmingham, West Bromwich, Luton (on 300 *skins* s'enfrontaren a 200 asiàtics resultant 25 persones ferides) i al barri londinenc de l'East End. L'any anterior una quarta part dels membres de la Federació d'Estudiants Pakistanesos de Londres havien patit assalts a zones com Notting Hill Gate, Sheperds Bush, King Cross i a districtes com Chelsea o Fulham. Vegeu D. Hiro, *Black British, White British*, p. 175-176.

³⁰⁵¹ Segons *The Times* l'elecció dels ciutadans pakistanesos com a víctimes obeí a que aquests, atès el seu caracter pacífic, no responien als atacs. Per aquest motiu esdevingueren un objectiu fàcil per les bandes *skins*. Les vexacions i assalts es convertiren en part del *divertimento* diari d'aquests joves. Vegeu “Skinheads and race relations”, *The Times* (14/IV/1970), s. p.

³⁰⁵² S. Daniel i P. McGuire (eds.), *The Paint House: Words from an East End Gang*, Penguin, Harmondsworth, 1972.

³⁰⁵³ Una de les bandes d'*affro-boys* més afamades i perilloses foren els Queensbury Blacks del barri de Brixton. Vegeu G. Marshall, *Spirit of '69. A Skinhead Bible*, p. 35 i R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, Autoedició, Mèxic, 2008, p. 7.

iban a pegar a los pakistaníes de Leyton y Forest Gate”,³⁰⁵⁴ o pel reconegut fotògraf Gavin Watson, que aleshores lluia l'estètica *skin*: “Tuvimos muchas peleas, pero no en contra de alguien en particular. Nos metimos en peleas con otras bandas de jóvenes sin importarnos el color del que eran”.³⁰⁵⁵

Per tant, l'element que prevalia en les agressions era la defensa del sentit de territorialitat (del barri, de la ciutat, dels valors tradicionals) que els *skins* creien que perillava per l'establiment de la comunitat pakistanesa. Aquesta defensa a ultrança del territori, segons el sociòleg John Clarke, “està estretament relacionada al *paki-bashing* com una defensa agressiva ritual de la homogeneïtat social i cultural de la comunitat contra els més obvis forasters”.³⁰⁵⁶ Un dels protagonistes d'aquests assalts³⁰⁵⁷ afirma: “Solíamos dar palizas a los pakistaníes, pero casi siempre lejos del centro de Londres. Lo llamábamos “desplumar”, ya que normalmente les robábamos y casi nunca se defendían”.³⁰⁵⁸ Altres testimonis corroboren les agressions, com un membre d'una de les bandes més actives de la perifèria londinenca, els *skins* de Tilbury (Essex): “Era lo que se tenía que hacer. Raparte la cabeza, comprarte un par de botas y salir a apalea pakis [sic]”.³⁰⁵⁹ Al respecte una ex *skingirl* rememora: “Nosaltres coneixíem un munt de negres, indis i demés, i ells anaven a les nostres festes. Eren bona gent. Pensàvem que els pakistanesos eren diferents. No puc mentir, els odiàvem perquè ells mai es barrejaven amb els anglesos, no sé si m'entens, estaven quiets i no lluitaven per res [...] allò no era racista, era només perquè eren diferents”.³⁰⁶⁰ Un altre testimoni de l'època afirmava: “Odiámos a los pakistaníes porque son diferentes a nosotros, usan ropa ridícula, no hablan inglés, y ¡no les gusta el fútbol! Así de simple”.³⁰⁶¹

Es percebia als asiàtics com a part d'una comunitat tancada que s'aïllava dels valors tradicionals britànics: “Hi havia una gran quantitat d'immigrants de la Índia i d'Uganda que es mantenien dins de les seves pròpies comunitats i no tenien cap interès en convertir-se en part de la societat britànica. Els asiàtics tenien els seus propis cafès, cinemes i mesquites, i estaven al país només per trobar una feina que els permetés enviar diners a la seva família. La majoria ni tan sols parlava anglès”.³⁰⁶² A diferència dels immigrants indooccidentals, els pakistanesos no parlaven la llengua del país, un fet diferencial que agreujà les discriminacions. “No es volen integrar” manifestaven molts ciutadans.³⁰⁶³ En opinió de l'historiador Dilip Hiro, aquests darrers sentien la cultura blanca britànica com aliena, “mai sentiren la inclinació

³⁰⁵⁴ J. Lydon, *No Irish, No Dogs, No Blacks*, Acuarela, Madrid, 2007, p. 260.

³⁰⁵⁵ “Gavin Watson”, *Zarata*, n. 2 (IV/2006), p. 33.

³⁰⁵⁶ J. Clarke, *Skinheads and the Study of Youth Culture*, University of Birmingham, Birmingham, 1975, p. 102.

³⁰⁵⁷ El 1981 la xifra d'incidents registrats arribà als 200 casos. Dades extretes de F. Hauptfhrer i T. Smith, “With Ready Fists and Rage, Britain's Skinheads Alarm an already Troubled Country”, *People* (VII/1981), p. 54.

³⁰⁵⁸ J. Lydon, *No Irish, No Dogs, No Blacks*, p. 40. Al respecte cal remarcar com l'actitud habitual dels agredits acostumava a ser pacífica, sense respondre a les vexacions, com a exemple vegeu aquest fragment d'una crònica periodística que descriu un d'aquests atacs: “A Bethnal Green, Londres, prop de 50 *skinheads* recentment i sense aparent provocació atacaren una tenda d'un immigrant pakistanès, colpejant a dos clients i deixant al terra a un altre, més de 100 pakistanesos van presenciar l'atac però cap d'ells els va ajudar. Els *skinheads* van fugir quan va arribar la policia”, a “Pakibashing hits Asians”, *Sun News* (25/VI/1979) s. p.

³⁰⁵⁹ G. Marshall, *Skinhead Nation*, S. T. Publishing, Dunoon, 1996, p. 79.

³⁰⁶⁰ Entrevista publicada a “Clase del 69”, *WPF*, n. 9 (2000), p. 8.

³⁰⁶¹ R. Rangel, *Aggro. Skins + Reggae=TNT*, p. 6.

³⁰⁶² El major flux d'ugandesos va arribar a Gran Bretanya el 1972, afavorit per la política migratòria del règim d'Idi Amin, que el gener de 1971 havia accedit al poder després de derrocar el govern presidit per Milton Obote. La seva presència va atiar l'activitat de partits d'extrema dreta com el National Front, que aquell mateix any va organitzar diverses marxes contra els anomenats “Ugandan Asians” sota el lema “Stop the Asian Invasion”, a K. Taylor, “The rise of the 1970's National Front”, *Searchlight*, n. 314 (VIII/2001), p. 19.

³⁰⁶³ D. Hiro, *Black British, White British*, p. 234.

ni van tenir intenció de participar en aquella vida”.³⁰⁶⁴ La seva quotidianitat es reduïa al “*bed to work, work to bed*” (dorm per treballar, treballa per dormir).³⁰⁶⁵ Els intents de socialització vers la comunitat d’acollida foren, senzillament, inexistents.³⁰⁶⁶

Part de la població autòctona a més els considerava “una competència al treball i en la distribució de les cases de l’Estat, en un moment en que els treballadors a la indústria pesada estaven en decadència i les comunitats tradicionals de classe treballadora estaven sota l’atac de planificadors urbans que intentaven construir apartaments arreu”.³⁰⁶⁷

Les constants agressions que patien els pakistanesos a barris com l’East End de Londres o a ciutats com Birmingham, Manchester i Wolverhampton,³⁰⁶⁸ incrementaren la preocupació d’aquesta comunitat per la seva seguretat. En ciutats com Londres o Birmingham, fins i tot, es plantejà la possibilitat de crear patrulles ciutadanes per protegir els seus interessos.³⁰⁶⁹ Farts de ser víctimes de les bandes *skins*, el punt d’inflexió en la seva actitud arribà arran de l’impacte que tingué la mort del treballador pakistanès Tosir Ali,³⁰⁷⁰ en termes de mobilització. Fou aleshores quan algunes comunitats pakistaneses, índies i sikhs albiraren organitzar-se en el que anomenaren “grups d’autoprotecció” davant l’aquiescència o incapacitat policial davant dels violents.³⁰⁷¹ La virulència dels atacs obligà finalment a intervenir al govern pakistanès el 1970, preocupat per la seguretat dels seus compatriotes residents a Gran Bretanya.³⁰⁷²

Els sociòlegs Ian Taylor i David Wall afirmen com a partir dels aldarulls ocorreguts l’estiu de 1972 a Toxteh (Liverpool), quan grups d’*skinheads* s’uniren a altres ciutadans blancs per atacar a immigrants de segona generació residents a la zona, s’inicià un procés que desembocaria en l’aparició, a finals de la dècada, del corrent rapat pròpiament racista.³⁰⁷³

La convulsa conjuntura socio-política que patí Gran Bretanya a les darreries dels anys setanta, atesa la recessió econòmica internacional,

³⁰⁶⁴ *Ibidem*, p. 113.

³⁰⁶⁵ Per aprofundir en les dinàmiques de la immigració indo-pakistanesa a Gran Bretanya vegeu R. Desai, *Indian Immigrants in Britain*, Oxford University Press, Oxford, 1963.

³⁰⁶⁶ Fins i tot a l’escola, els contactes entre nens asiàtics i britànics foren mínims. Vegeu D. Hiro, *Black British, White British*, p. 114 i 165.

³⁰⁶⁷ G. Marshall, *Spirit of 69*, p. 34.

³⁰⁶⁸ Sobre les “*vigilante patrols*”, com foren conegudes popularment, vegeu els dos anys en que es suscità la possibilitat de crear-les, durant l’eclosió *skin* als anys seixanta i en la segona etapa de regeneració de l’estil a finals de la dècada següent, “Asian’s strike threat over skinheads”, *The Times* (27/IV/1970) s. p.; “Asian’s plans to curb skinheads”, *The Times* (1/VI/1970), s. p. i “Pakibashing hits Asians”, *Sun News* (25/06/1979), p. 18.

³⁰⁶⁹ “Asians form groups to fend off youth gangs”, *The Daily Gleaner* (17/IV/1970), p. 24 i D. Hiro, *Black British, White British*, p. 55.

³⁰⁷⁰ Treballador de cinquanta anys assassinat després de rebre una pallissa mortal el 7 d’abril de 1970 al West End de Londres quan es dirigia cap al seu domicili de Bow (Tower Hamlets). La seva mort provocà la mobilització de la Pakistani Workers Union, que organitzà al Gran Palais Hall de Londres una reunió per tractar quina estratègia s’havia de seguir davant les constants agressions que patia la seva comunitat. Vegeu “Protection groups to be formed by Pakistani”, *The Times* (14/IV/1970), p. 13. Segons les dades compilades per Paul Gordon, aquell mateix any, només a l’East End de Londres es produïren en tres mesos 150 assalts. A dues escoles del mateix barri, dos anys després, proliferaren els casos d’assetjament a adolescents pakistanesos. En un d’ells els assaltants abans d’apallissar el jove van cridar: “A menys que et tallis els cabells i deixis de posar-te aquest turbant, et matarem”. Vegeu P. Gordon, *Racial Violence and Harassment*, Runnymede Trust, Londres, 1986, p. 2; DD. AA., *Newham Monitoring Project*, NMP, Londres, 1991, p. 26 i B. Bowling, *Violent Racism*, Clarendon Press, Oxford, 1998, p. 43.

³⁰⁷¹ “Devise way to defeat skinheads”, *The Daily Gleaner* (2/VI/1970), p. 13 i “Pakistanis divide over vigilante patrols”, *The Times* (18/IV/1970) s. p. Altres mesures que van emprendre foren la realització de marxes i manifestacions, com la que el maig de 1970 van dur a terme davant la residència del Primer Ministre Harold Wilson centenars de pakistanesos en demanda de que es garantís la seva seguretat i les seves propietats al país. Farts de ser les víctimes de constants agressions, una part del jovent asiàtic decidí enfrontar-se amb els *skins* el juny de 1970. Vegeu “Pakistanis ask for protection from skinheads”, *The Daily Gleaner* (25/V/1970), p. 13 i D. Hiro, *Black British, White British*, p. 56.

³⁰⁷² P. Hazelhurst, “Britain warned about Paki-bashing”, *The Times* (23/IV/1970), p. 8.

³⁰⁷³ D. Hebdige, *Subcultura. El significado del estilo*, p. 85.

augmentà les reticències vers la població immigrada resident al país.³⁰⁷⁴ En aquest context social, l'agressivitat s'emprà com a recurs per solucionar, com apunta el sociòleg i director de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales [EHES] Michael Wieviorka, les tensions i la pèrdua de referents socials i culturals. S'utilitzà per apaivagar allò que percebien com "una amenaza que se cierne sobre ellos, de una desestructuración de las relaciones sociales, políticas o comunitarias, o del peligro real o imaginario de la misma. El prejuicio es una forma atenuada, o moderada por el carácter del sistema político y del Estado, de ese mismo proceso. La violencia es su forma radical, en estado puro, cuando la coacción política o moral es débil o está atenuada, cuando el poder está de acuerdo con ella o la tolera".³⁰⁷⁵ Una tensió explicitada en manifestacions com les que reproduïm a continuació, fetes per un jove cap rapat de 17 anys, Steve Shearwood, quan per justificar aquest comportament agressiu afirmà: "Ens roben els nostres treballs i les nostres cases".³⁰⁷⁶

En aquest sentit, l'estil *skin*, com ja succeí en el cas dels *teds*, s'articulà com a resposta a l'altre, "d'aquí que sovint se'ls culpi de tot comportament racista, quan el que fan es expressar obertament prejudicis xenòfobs que es mantenen latents a la cultura dominant, actuant com metàfores de la crisi social".³⁰⁷⁷

Les successives agressions contra membres de la comunitat asiàtica generaren una gran preocupació també en les autoritats britàniques, fins al punt de convertir-se en un assumpte d'estat, "tema principal de l'agenda dels governs britànics i pakistanès. No només eren atacats els pakistanesos. Els indis, els bengalís i altres asiàtics eren tots catalogats com pakis [sic], i eren tots víctimes potencials de l'atac dels *skinheads*. No només era violència racial simplement, com molts sostenien. En realitat, no eren només *skinheads*, i ni tan sols nois blancs els que estaven involucrats als atacs. Joves grecs, antillans i d'altres nacionalitats també hi eren".³⁰⁷⁸ El govern es sumà a les crítiques públicament. El 1978 la Primera Ministra Margaret Thatcher, en una entrevista televisada, manifestà: "La gente teme que su país se vea desbordado por gente con una cultura diferente".³⁰⁷⁹ El context fou aprofitat per les organitzacions d'extrema dreta per donar a conèixer i popularitzar les seves proclames entre la població.³⁰⁸⁰ Així, en l'informe sobre violència racial a Gran Bretanya redactat pel Joint Committee Against Racism de l'Home Office fet públic el febrer de 1981, les agressions dels caps rapats a asiàtics, que incloïen assassinats, atacs nocturns, assalts sistemàtics o grafitis ofensius amb missatges racistes, constituïen un fenomen a l'alça altament preocupant amb més de 7.000 incidents.³⁰⁸¹

³⁰⁷⁴ D'aleshores ençà, coincidint amb la gestació del corrent rapat neonazi, les agressions protagonitzades per bandes de caps rapats contra ciutadans estrangers si que responen, majoritàriament, a motivacions pseudoideològiques d'índole racista.

³⁰⁷⁵ M. Wieviorka, *El espacio del racismo*, Paidós, Barcelona, 1992, p. 160.

³⁰⁷⁶ F. Hauptfhrer i T. Smith, "With Ready Fists and Rage, Britain's Skinheads Alarm an already Troubled Country", *People* (VII/1981), p. 54.

³⁰⁷⁷ C. Feixa, *De jóvenes, bandas y tribus*, Ariel, Barcelona, 1998, p. 95.

³⁰⁷⁸ G. Marshall, *Spirit of '69*, p. 34.

³⁰⁷⁹ Al respecte el sociòleg Martin Barker defineix aquest discurs del sector més intransigent del partit conservador com a "nou racisme". Segons Barker: "Es un elemento de la revisión ideológica llevada a cabo en el seno del Partido Conservador en la década de los setenta, lo que le permite concentrar su mirada sobre el tema de la inmigración, percibida como un factor de destrucción de la nación británica", a M. Wieviorka, *El espacio del racismo*, p. 108-109.

³⁰⁸⁰ Aquelles àrees on es succeïren els conflictes foren triades com escenari de mitings, marxes i demostracions de força per part dels partits ultradretans. Les crides a l'acció es barrejaven amb consignes com "Keep Britain White" (manteniu Gran Bretanya blanca). Vegeu D. Hiro, *Black British, White British*, p. 39.

³⁰⁸¹ Joint Committee Against Racism, *Racial Violence in Britain*, JCAR, Londres, 1981, p.11.

La violència perpetrada per bandes de caps rapats properes al British Movement [BM] es va fer extensiva a integrants del moviment antifeixista i a membres de la comunitat homosexual, una estratègia que posteriorment va adoptar també una altra organització ultradretana el National Front (Front Nacional). Lluny d'assolir el seu objectiu d'augmentar les expectatives electorals mitjançant les accions d'aquests escamots, la seva activitat provocà el seu declivi.³⁰⁸²

El missatge racista també arribà a l'Estat espanyol a mitjans dels anys vuitanta. Aleshores de la mà dels primers grups de caps rapats neonazis, gaudí de certa visibilitat. Tot i així, les bandes rapades ultradretanes no foren les úniques en manifestar-se violentament contra els nouvinguts, atès que trobem episodis de caràcter xenòfob similars als protagonitzats pels caps rapats perpetrats per col·lectius aliens a localitats com Fraga (Osca), Cases d'Alcanar (Tarragona), Rubí (Barcelona), Puebla de Valverde (Terol) o Mancha Real (Jaén).³⁰⁸³ Malgrat que els caps rapats ultradretans eren minoria i les agressions xenòfobes també eren comeses per grups aliens, la totalitat de l'estil *skin* va esdevenir boc expiatori de les pors socials vers l'atur i la descomposició de les comunitats tradicionals, paradoxalment, atiant l'anomenat *blatant racism*³⁰⁸⁴ (racisme evident) quan la presència d'estrangers a l'Estat suposava aleshores menys del 2,5 % del total de la població del país.³⁰⁸⁵

Els primers casos de violència racista associada amb bandes de caps rapats d'ultradreta van tenir per víctimes a treballadors africans i algunes de les agressions foren molt virulentes, com reflectí l'intent de cremar viu al jove ghanès Anazala Jikene al municipi d'Arenys de Munt després d'haver-lo ruixat amb benzina al crit de "¡Negro, te vamos a matar!"³⁰⁸⁶ o l'atac amb còctels molotov contra la vivenda del gambià Borri Manjag a Premià de Mar,³⁰⁸⁷ quan van pintar les sigles KKK (en referència a l'organització racista nord-americana, el Ku Klux Klan).³⁰⁸⁸ Un altre exemple de la violència espontània i extrema

³⁰⁸² L'historiador Mike Cronin afirma com el perfil de l'agressor era el d'un home jove d'uns 25 anys d'edat que acostumava a actuar sota els efectes de l'alcohol, amb escassa formació i no necessàriament aturat. M. Cronin, (ed.), *The Failure of British Fascism*, Macmillan, Londres, 1996, p. 105.

³⁰⁸³ Vegeu un recull dels aldarulls esmentats a M. Sánchez Soler, *Los hijos del 20-N. Historia violenta del fascismo español*, p. 56-58.

³⁰⁸⁴ Cal diferenciar aquest racisme evident del *subtle racism* o racisme diferencialista. Mentre el primer seria el que hom entèn com a racisme tradicional, el segon té a veure "más en los temores, prejuicios y fantasmas (como el miedo a una invasión inmigrante en países o zonas de débil concentración de inmigrantes) que amplían los contornos de la xenofobia más allá del círculo de las extremas derechas actuales". Vegeu A. Chebel d'Appollonia, "Xenofobia y extremas derechas en Europa", a M. A. Simón (ed.), *La extrema derecha en Europa desde 1945 hasta nuestros días*, p. 195-196.

³⁰⁸⁵ De fet, aquell mateix any el diari *El Mundo* va publicar una enquesta encarregada a l'empresa Sigma-dos en que un 21,7% dels espanyols es manifestava a favor de l'expulsió dels immigrants. M. Sánchez Soler, *Op. cit.*, p. 61-63.

³⁰⁸⁶ "Jóvenes vinculados a grupos neonazis intentan prender fuego a un africano en Arenys de Munt", *La Vanguardia* (30/VI/1989), p. 39; J. V. Aroca, "Africanos del Maresme barajan la posibilidad de presentar una denuncia por la agresión a un negro", *La Vanguardia* (31/VI/1989), p. 27 i J. V. A., "Los africanos del Maresme ejercen la acusación particular contra los agresores de un compatriota", *La Vanguardia* (7/VI/1989), p. 38.

³⁰⁸⁷ J. Bernabeu, "Cabezas rapadas atacan a africanos en el Maresme", *El Periódico* (15/VII/1990), s. p. i C. Aparicio, "Los africanos temen la creación de un Ku Klux Klan en el Maresme", *El Observador* (11/XII/1990) s. p.

³⁰⁸⁸ A. Fernández, "Así controlan los ultras a los cabezas rapadas españolas", *Tiempo* (11/XI/1991), p. 83. Vegeu altres casos de racisme i xenofòbia protagonitzats per rapats ultradretans a "Jutgen un skin per apunyalat un negre mentre que un altre es confessa autor de l'agressió", *Avui* (10/III/1993), s. p.; "La policia detiene a 32 skins frente a una discoteca africana", *La Vanguardia* (28/XII/1992), p. 15; "Agresión de skins a dos senegaleses", *El Periódico* (18/VI/1993), s. p.; A. Calatayud, "Seis cabezas rapadas apalean a dos senegaleses en su vivienda", *ABC* (18/VI/1993), s. p.; "Los skins que apuñalaron a un negro, ante el juez", *El Periódico* (21/VI/1993), s. p.; E. Ros, "La policia detiene a tres skinheads acusados de apuñalar a un ciudadano de Gambia en Lloret", *El País* (20/VII/1993), s. p.; "El fiscal pide 50 años de cárcel para cuatro skins por apaleat a un africano", *El País* (5/VI/1994), s. p.; X. Bas, "Un grup de caps rapats agredeixen dos germans tarragonins per un mòbil de caràcter racista", *Avui* (23/IX/1994), s. p.; J. Soriano i A. Lladó, "La policia identifica els skins que van apallissat una noia guineana", *Avui* (10/XI/1995), p. 23; C. Muñoz, "Dos testigos acusan a 4 skins de agredir a un guineano por ser negro", *El Periódico* (12/II/1995), s. p.; M. Martínez, "El fiscal acusa de tentativa de asesinato a los skins que apalearon a un africano", *El País* (31/II/1995), s. p.; M. Martínez, "Orden de búsqueda para un skin condenado por apaleat a un negro", *El País* (3/III/1995), s. p.; R. Ruiz, "Dos jóvenes negros

d'aquests caps rapats racistes, precisament això la fa imprevisible i la seva manca d'articulació dificulta la seva persecució, el trobem en una altra agressió contra un ciutadà dominicà: "Le apuñalaron sin mediar palabra, sin discusión, ni pelea, ni nada. Lo único que articuló el agresor fue un 'muere negro' cuando le clavaba la navaja".³⁰⁸⁹

Segons l'antropòleg Manuel Delgado, "molts adolescents d'extracció popular han trobat en l'agressivitat xenòfoba un eficaç mecanisme d'adaptació al fracàs i a la frustració que afecten la seva classe i la seva generació".³⁰⁹⁰ Aquest discurs xenòfob dels rapats neonazis a la dècada dels vuitanta, tosc i poc elaborat,³⁰⁹¹ va girar al voltant d'un racisme primari recurrent i ple de tòpics producte de la seva escassa formació ideològica.³⁰⁹² En tenim una exemple en les manifestacions que reproduïm a continuació realitzades per un cap rapat de la localitat empordanesa de Roses: "Aquests marroquins de merda tan sols han vingut aquí per treure'ns els llocs de treball, fa 18 anys que estic en aquest poble i pel sol fet de portar el cap rapat no em volen donar feina".³⁰⁹³

Als anys noranta la base discursiva del missatge neonazi traslladat per les bandes rapades ultradretanes a la societat va mantenir la seva escassa elaboració. Proclames incendiàries i consignes primàries es succeïen en les entrevistes i reportatges que tenien com a protagonistes grups de caps rapats d'extrema dreta. Les seves contínues aparences mediàtiques, juntament amb les agressions que van cometre, motivaren que el Fiscal General de l'Estat recomanés en la seva memòria de 1991 que "sería razonable y exigible que el nuevo Código Penal trate las conductas racistas con mayor rigor". Una petició que elevà, segons el seu parer, perquè "la sociedad española se ha visto sorprendida por brotes colectivos de racismo y xenofobia".³⁰⁹⁴

Un dels episodis que amplificà l'alarma social generada per les agressions dels rapats neonazis fou la publicació el 19 de desembre de 1993 del reportatge "Historia de un vándalo" en el suplement dominical del diari *El País*.³⁰⁹⁵ En la magnificació del fenomen *skin* els mitjans de comunicació foren cabdals en crear estereotips més destinats a commoure que a informar.³⁰⁹⁶ Superat el desconeixement inicial, on es barrejaren conceptes sense criteri, es projectaren uns estereotips caricaturitzats que presentaven als *skins* com a bocns expiatoris de les pors i inseguretats socials.³⁰⁹⁷ Aquests foren àmpliament

denuncian en Sabadell un intento de agresión por parte de unos skins", *El País* (6/VI/1995), s. p.; R. Ruiz, "Una joven , apaleada por un grupo de skins", *El País* (9/XI/1995), s. p.; "Intento de garesión a un joven gambiano en Salt", *El Periódico* (8/VI/1996), s. p.; "Un senegalés pasó una noche al raso atado por skins", *El Periódico* (9/IV/1997), s. p.; "Detenidos tres skins por agredir a un negro", *El Periódico* (27/IV/1997), s. p.; "Buscan seis skins por agredir a un senegalés", *La Vanguardia* (10/IV/1997), p. 27; P. Damián, "Joves nazis del Vallès apallissen un treballador gambià", *El Periódico* (14/VIII/1998), s. p.; "Detenidos cuatro neonazis por agredir a jóvenes negros en Zaragoza", *El País* (14/XII/1998), s. p. i J. Boquet, "Detingut un skin per apunyalat un africà", *El Periódico* (19/XII/2000), p. 41.

³⁰⁸⁹ M. Conesa, "SOS Racismo pide menos ingenuidad con los skins", *El Periódico* (8/IX/1994), s. p.

³⁰⁹⁰ M. Delgado, "Tots els perillous volen semblar skins", *El Periódico* (17/IX/2003) s. p.

³⁰⁹¹ Pel psicòleg Antonio Luis Moyano aquests joves simplement "acceptan consignas que se asumen de un modo acrítico y se incorporan a lo emocional", a A. L. Moyano, *Neonazis. La seducción de la svástica*, p. 54.

³⁰⁹² Al respecte experts policials afirmen: "En más de una ocasión se ha demostrado que un alto porcentaje de los neonazis detenidos desconocían el verdadero significado de muchos de sus símbolos, tatuajes, iconos o estandartes venerados, haciendo uso de ellos por puro y simple mimetismo de los neonazis más antiguos", a D. Madrid i J. Murcia, *Tribus urbanas. Ritos, símbolos y costumbres*, p. 147.

³⁰⁹³ Ll. Fuentes, "Roses veu amb preocupació el conflicte entre àrabs i skins", *Avui* (15/III/1990), s. p.

³⁰⁹⁴ "La dificultad de perseguir a los Skins", *Carrer* (11/XII/1991), s. p.

³⁰⁹⁵ Vegeu la controvèrsia generada al voltant de la idoneïtat de la publicació atorgada als rapats que van aparèixer al reportatge a S. Gallego-Díaz, "¿Un reportaje rapado?", *El País* (9/II/1994), s. p.

³⁰⁹⁶ Amb referències plenes de generalitzacions i banalitzacions com "los skins de aquí son simples gamberros movidos por un primitivo instinto fascista" a J. Dumall, "La última tribu", *El Periódico* (10/II/1993), p. 3.

³⁰⁹⁷ Vegeu titulars com J. M. Latorre; T. Ribera i M. Caballero, "Terroristas, camellos y neonazis siembran el pánico en las calles", *Tribuna*, n. 184 (28/X/1991), p. 8-14; R. Arangüena, "Cabezas violentas", *Panorama* (28/X/1991), p. 18-22; "Skin heads terror urbano", *As* (30/X/1991), p. 4; J. M. Moreno, "Skins, rapados por el odio", *Diario 16* (9/VII/1995), s. p.;

difosos arran dels episodis de violència que protagonitzaren les bandes de caps rapats, els quals comportaren la seva projecció com a *folk devils* o dimonis populars.³⁰⁹⁸ D'aquesta manera, la premsa facilità una caixa de ressonància que va atraure l'atenció –encara que fos negativament– vers aquests grups que reberen una cobertura desmesurada i desproporcionada.³⁰⁹⁹ Així, caps rapats i mitjans s'implicaren en un procés de retroalimentació mútua que contribuï a difondre els estereotips hermètics i uniformes esmentats.³¹⁰⁰

En el reportatge citat, amb profusió d'imatges i fotografies a tot color, un grup de caps rapats neonazis catalans va publicitar els seus plantejaments doctrinaris assolint un ressò social considerable. Un dels joves entrevistats declarà: “Yo quiero un país ordenado. A España les hace falta una dictadura y que todos los negros se vayan a África [...] Me dan asco. No podría ir sentado al lado de un negro. Son portadores de virus que, desgraciadamente, ya han contagiado a muchas personas. No merecen estar aquí”.³¹⁰¹ Mesos després, l'autor d'aquestes explícites manifestacions fou jutjat per apologia del genocidi per proferir greus amenaces contra col·lectius d'immigrants i minories socials. El fiscal demanà per a ell una pena de tres anys de presó per incórrer presumptament en un delictes contra el dret de gents i genocidi en grau de provocació.³¹⁰² Finalment, però, la secció cinquena de l'Audiència de Barcelona va absoldre el jove per manca de proves i “no quedar acreditat que fos ell qui va fer aquestes afirmacions”.³¹⁰³ Aquest fou un dels primers casos, juntament amb l'absolució de dos caps rapats el mes anterior per fets similars, en que es va pretendre aplicar a caps rapats neonazis el nou Codi Penal en matèria d'apologia del racisme i la xenofòbia a l'Estat espanyol.³¹⁰⁴

Una causa semblant a aquesta fou la que van haver d'afrontar sis caps rapats que van ser detinguts després de participar en el documental “Cabezas rapadas, mentes fascistas”, emès pel programa *Informe Semanal* de TVE el 26 d'octubre de 1991. Els joves foren reclamats pel titular del jutjat d'instrucció número 23 de Barcelona, José Joaquín Pérez Beneyto, després que aquest

J. Fernández, “Terror, Skins en las calles”, *Cambio* 16, n. 1236 (31/VIII/1995), p. 20-29 i “Los nuevos terroristas”, *Cambio* 16, n. 1244 (25/IX/1995), p. 30-32.

³⁰⁹⁸ Terme emprat pel sociòleg Phil Cohen per descriure aquestes agregacions juvenils que són vistes com una amenaça pels valors i interessos de la cultura dominant adulta. Un exemple d'aquesta mena de presentacions esbiaixades que generen ansietat pública i una demanda popular de protecció policial i judicial fou la magnificació de les batesses entre *mods* i *rockers* ocorregudes a Brighton el 1964. Al respecte dels anomenats *folk devils* vegeu P. Cohen, “Subcultural Conflict and Working Class Community”, *Working Papers in Cultural Studies*, 2, University of Birmingham, Birmingham, 1972, p. 110.

³⁰⁹⁹ A l'Estat la proliferació de notícies violentes associades amb els *skins* va provocar que aquests es convertissin en els nous dimonis autòctons, “la reciente aparición de los *skins* en las grandes ciudades, la violencia de las acciones que protagonizan y la gran difusión que de sus actos hacen los medios de comunicación han hecho de este colectivo el más temido entre los ciudadanos, quienes además no saben cómo evitarlos o enfrentarse a ellos”, a M. Navarro, “Los *skins* son el primer temor de BCN”, *El Periódico* (14/X/1996), p. 19.

³¹⁰⁰ Com constaten els sociòlegs Costa, Pérez-Tornero i Tropea, “medios de comunicación masiva y tribu *skin* han emprendido, hace ya unos años, una carrera común hacia una preocupante amplificación de las proporciones del fenómeno, alimentándose los unos con y de los otros [...] los *skins* tienen éxito como protagonistas de la escena urbana, y esto provoca, retroactivamente, tanto un buen proselitismo del grupo entre los más jóvenes, como una presencia constante como rumor social, noticia, reportaje e incluso, como objeto de estudios sociológicos y antropológicos”, a P. O. Costa, J. M. Pérez Tornero i F. Tropea, *Tribus urbanas*, p. 175-177. Vegeu també titulars com G. Catalán i A. Aguirre, “Cabezas rapadas, la nueva generación fascista”, *El Mundo* (19/X/1991), s. p.

³¹⁰¹ B. Cia, “Skin juzgado por defender la expulsión de los emigrantes africanos”, *El País* (22/VI/1996), s. p.

³¹⁰² C. Muñoz, “Juicio a un *skin* por apología nazi”, *El Periódico* (22/VI/1996), s. p.

³¹⁰³ “Absolt l'*skin* acusat de proferir amenaces racistes en un diari”, *Avui* (14/VI/1996), p. 32; B. Cia, “absuelto un *skin* de amenazas racistas porque no hay grabaciones”, *El País* (14/VI/1996), s. p. i “Absuelto de amenazas a extranjeros”, *El Periódico* (14/VI/1996), s. p.

³¹⁰⁴ La secció cinquena de l'Audiència de Barcelona va acollir la vista contra l'acusat, veí de Badalona, pel qual la fiscal Teresa Comte va demanar una pena de tres anys de presó. Vegeu “Piden tres años para el *skin* que lanzó amenazas racistas en público”, *La Vanguardia* (22/VI/1991), p. 25.

analitzés les seves manifestacions,³¹⁰⁵ les quals segons el magistrat transgredien l'article 496 bis del Codi Penal al considerar-les un delictes d'amenaques i coaccions, "si estas se cometieren –dice el texto legal– con el propósito de atemorizar a los habitantes de una población puede considerarse una pena de hasta seis años".³¹⁰⁶ La petició de condemna elevada inicialment pel fiscal fou de quatre anys de presó,³¹⁰⁷ però aquest va demanar a la titular del Jutjat Penal número 5, Carmen Ocaña, que es declarés incompetent i remetés el cas al Jutjat d'instrucció per poder acusar als implicats "de un delito contra el derecho de gentes en grado de provocación, castigado con penas de 12 a 20 años de prisión. Este delito se introdujo en el Código Penal tras la adhesión de España al convenio para la prevención y sanción del delito de genocidio".³¹⁰⁸

La violència explicitada pels caps rapats espanyols d'ençà els anys vuitanta no només es dirigí cap a la emergent comunitat immigrada que inicià aleshores la seva emergència arreu del territori estatal. Un altre dels focus d'atenció del seu discurs fou l'antisemitisme. A banda d'aquesta bel·ligerància vers els immigrants i la comunitat jueva, els caps rapats també la focalitzaren en d'altres grups socials, els anomenats grups de risc,³¹⁰⁹ on hi tenen cabuda des de rodamóns,³¹¹⁰ marginats,³¹¹¹ drogoaddictes,³¹¹² homosexuals,³¹¹³

³¹⁰⁵ Algunes de les declaracions recollides al programa realitzades pels caps rapats es referien a l'assassinat d'un transvestit dies abans a Barcelona: "Yo no creo que sea un delito matar un travesti... No es ningún delito. Hombre, para un demócrata, un payaso, es un delito, pero para un skin, un neonazi, es un orgullo, una medalla, el que lo haya matado, una medalla", a "Cabezas rapadas, mentes fascistas", *Informe Semanal*, TVE (26/X/1991).

³¹⁰⁶ F. Peirón, "El juez encarcela a seis neonazis por lanzar amenazas desde TVE", *La Vanguardia* (16/XI/1991), p. 19.

³¹⁰⁷ "El fiscal pide siete años de cárcel para un skin", *La Vanguardia* (24/III/1992), p. 27.

³¹⁰⁸ C. Muñoz, "El fiscal pedirá más cárcel para actos racistas", *El Periódico* (10/VI/1994), s. p. Vegeu també P. Ríos, "El fiscal acusa dos skins de Barcelona d'un delictes com el jutjat al procés de Nuremberg", *Avui* (10/VI/1995), p. 26; F. Peirón, "El fiscal utiliza el delito de genocidio para pedir 14 años de prisión a dos rapados", *La Vanguardia* (11/X/1995), p. 30 i J. G. Albalat, "El fiscal acusa de genocidio a dos skins por una declaración en TVE", *El Periódico* (11/X/1995), s. p.

³¹⁰⁹ "Caceres de captaires i estrangers entre dijous i diumenge", *Diari de Barcelona* (19/X/1992), s. p.

³¹¹⁰ "Un indigente apaleado recuerda su pesadilla", *El Periódico* (3/III/1991), s. p.; "Un hermano y un tío del joven herido por skins se fueron de cacería para vengarse", *La Vanguardia* (30/X/1991), p. 36; "Cuatro skins golpean a un mendigo", *El Periódico* (30/X/1991), s. p.; M. J. G., "En libertad los otros dos skin acusados de apalea a unos mendigos en Zaragoza", *ABC* (6/XII/1992), s. p.; "Cuatro cabezas rapadas golpean sin mediar palabra a un mendigo en el Paral·lel", *La Vanguardia* (25/XII/1993), p. 29; F. Peirón, "Los españoles no duermen en la calle", *La Vanguardia* (28/IV/1994), p. 25; F. Peirón, "Una juez condena a ocho años a dos skins que atacaron a unos mendigos por racismo", *La Vanguardia* (9/V/1994), p. 26; S. S., "Cinco skinheads atacan a un mendigo en el Metro de Madrid", *ABC* (16/XI/1994), s. p.; "Un skin apuñala a un mendigo en una carretera de Madrid", *El Periódico* (19/III/1996), s. p.; J. Corachán, "Detinguts tres skinheads per apallissar un captaire", *El Periódico* (23/XII/1998), p. 39; C. Muñoz, "Presó per a tres skins per agressions", *El Periódico* (30/III/1999), p. 30; "Detinguts a Madrid tres skinheads per apallissar captaires", *El Periódico* (10/X/1999), s. p.; "Detinguts 7 skins que van apallissar un indigent", *El Periódico* (5/VII/1999), s. p. i "Judici a tres skins per haver agredit un captaire", *El Periódico* (21/III/2000), s. p.

³¹¹¹ Vegeu O. Pereda, "19 joves skins apallissen un home per estar brut", *El Periódico* (30/XI/2004), p. 36.

³¹¹² "Cabezas rapadas apalean y fotografian a un joven en Madrid", *La Vanguardia* (12/XI/1991), p. 30; J. Mª Sirvent, "Del LSD al navajazo", *El País* (15/XI/1994), s. p.; "La policía deté un skin que va matar a punyalades un drogoaddicte a Sant Adrià", *Avui* (23/XI/1995), p. 22 i F. Pascual, "Detenido un skin como presunto autor de la muerte de un drogadicte", *El País* (23/XI/1995), s. p.

³¹¹³ Els membres de la comunitat homosexual foren un dels objectius de les bandes rapades ultradretanes, "las agresiones se suceden en día si y otro también; en una de las entradas del Metro de Moncloa, tres homosexuales que pegaban carteles anunciando la manifestación del Día del Orgullo Gay, son golpeados brutalmente y uno de ellos es apuñalado. Mientras eran golpeados les espetaban: "Los mariconazos sois la mayor mierda de España. Os vamos a matar", a J. M. Moreno, "Skinheads. El ejército sin fronteras de los últimos salvadores", *Diario 16* (9/VII/1995), s. p. Per constatar com esdevenen els col·lectius esmentats objectius potencials de les bandes de rapats neonazis vegeu "Homosexuales: enfermedad mental", *Das Reich*, n. 4, 1989, p. 10-11. Vegeu també "Petición fiscal de penas de hasta cuatro años para dos skins", *El País* (26/IV/2005), p. 29; "Sobre el juicio contra dos caps rapats acusats d'agredir una parella homosexual", *El Triangle*, n. 733 (30/V/2005), p. 13; G. Martí, "El juicio al skin que va agredir un gai a València reviu el clima de violència feixista", *Avui* (29/IV/1993), s. p.; "Agresión contra homosexuales", *El País* (2/VI/1995), s. p.; "Agresión de skins a homosexuales en Barcelona", *La Vanguardia* (19/IX/1995), p. 29; X. Adell, "Arrestats tres skins per haver agredit un gai", *El Periódico* (29/IV/1998), s. p.; X. Adell, "Jutjat un cap rapat per donar una pallissa a un homosexual a l'Hospitalet", *El Periódico* (17/IX/1998), s. p.; M. Navarro, "Cau un skin per apuntalar un gai", *El Periódico* (15/V/1999), s. p.; "Condena ejemplar por atacar a un gay", *El Periódico* (31/III/2000), s. p. i "Condemnats dos skins per matar un gai a Andorra", *El Periódico* (3/III/2001), s. p.

transvestits,³¹¹⁴ antifeixistes,³¹¹⁵ esquàters,³¹¹⁶ punks,³¹¹⁷ independentistes,³¹¹⁸ anarquistes³¹¹⁹ i aquells que anomenen *rojos*³¹²⁰ o *melenudos*.³¹²¹ Aquesta hostilitat dels caps rapats cap a aquests col·lectius es justificada adduint motius diversos, que podem anar des de l'estètica que llueix la víctima fins a la seva opció sexual o filiació política. En paraules d'un cap rapat neonazi: "Los *punkies* desprecian nuestro país, nuestra raza y nuestra bandera. Van vestidos de forma indecorosa y no merecen vivir. También me dan asco los maricas y los independentistas, los rojos y esos negros que no se dan cuenta de que están en un país europeo y Europa es blanca. Por eso como es imposible conseguir nada con las palabras, tenemos que partir cabezas".³¹²²

De tots aquests col·lectius, els immigrants esdevingueren el que ha rebut un major nombre d'agressions i intimidacions per part de les bandes de rapats d'extrema dreta, en ser els seus membres fàcilment identificables,³¹²³ "el discurso propagandista fácil de la intolerancia con chivo expiatorio en las minorías, encuentra el terreno abonado que abre el campo de la violencia".³¹²⁴

³¹¹⁴ "Un grupo skin mata a un travesti y hiere a cuatro mendigos en la Ciudatella", *La Vanguardia* (8/X/1991), p. 27 i "Prostitutas y travestis de la Ciudatella dicen ser víctimas de agresiones de jóvenes ultras", *La Vanguardia* (9/X/1991), p. 24.

³¹¹⁵ G. Carreras, "Brutal agressió a un jove antifeixista de Vinaròs", *El Triangle*, n. 731 (16/V/2005), p. 19; "Detenidos seis skins por apalea y apuñalar a tres antifascistas en Barcelona", *El Periódico* (24/X/2006), s. p. i "Una pelea entre skin-heads neonazis y antifascistas acaba con un joven apuñalado", *El Norte de Castilla* (16/XI/2008), s. p.

³¹¹⁶ "Un grupo de skins ataca a los okupas de una torre", *El Periódico* (1/III/1992), s. p.; "Un grupo de skins asalta un chalet de okupas y causa heridas a dos jóvenes", *La Vanguardia* (1/III/1992), p. 39; "En libertad los cinco skins detenidos por agredir a unos okupas", *El Periódico* (2/III/1992), s. p.; "Un grupo de skins intenta quemar una casa de okupas", *La Vanguardia* (12/VIII/1992), p. 19; "Un grup de caps rapats atempten contra una casa de okupes", *Avui* (12/VIII/1992), s. p.; S. S., "Salvaje ataque de dos cabezas rapadas a una joven porque no les gustó su novio okupa", *ABC* (3/III/1995), s. p.; F. P., "Detenidos dos hermanos skins por apalea a un okupa", *El País* (11/III/1999), s. p.; "La policia deté un skin per haver cremat una casa d'okupes", *El Periódico* (12/IX/1999), s. p.; A. Peña, "Detinguts 6 skins per atacs a Sabadell", *El Periódico* (5/X/1999), s. p.; "Detingut un altre skin per l'incendi d'una casa okupa a Sabadell", *El Periódico* (21/X/1999), s. p. i "Sant Cugat perseguirà els skins agressors", *El Periódico* (8/XI/2000), s. p.

³¹¹⁷ Vegeu "Punks: ¡Pena de muerte!", *Das Reich*, n. 1 (II/1989), p. 11. Vegeu també "Condemnen un cap rapat a cinc anys de presó per agredir tres punks", *El Punt* (27/XI/2006), p. 27 i "La juez condena a dos skins por apalea a un joven por su aspecto", *El Periódico de Aragón* (21/XI/2008), s. p.

³¹¹⁸ R. Francàs. "Una joven denuncia una agresión de skins por ser catalana", *La Vanguardia* (14/XI/1995), p. 42; R. Porta, "Detenidos 7 skins por agredir al presidente de ERC en el Alt Urgell", *Segre* (13/IX/1995), s. p.; J. Mas, "Un militante de las juventudes de Convergència y otro de las de Esquerra, agredidos por jóvenes de apariencia skin", *El País* (2/IV/1996), p. 7; M. Navarro, "La Guardia Urbana detiene a siete skins en una jornada con pocos incidentes", *El Periódico* (12/IX/1996), s. p.; "Batalla campal en las fiestas de Gràcia entre skinheads e independentistas", *El Periódico* (22/VIII/1997), s. p.; T. Soler, "Detenen set neonazis acusats de propugnar atacs a immigrants i independentistes", *El Punt* (16/XII/2004), p. 30; S. Marimon, "Un grupo de skins agrede a tres jóvenes de Sabadell", *El País* (10/II/2005), p. 7; P. Arenós, "Amenazas de muerte de un grupo neonazi a un líder vecinal de Sabadell", *La Vanguardia* (21/II/2006), p. 5; "Joves ultres assalten un local d'ERC tres cops en un sol dia", *El Triangle*, n. 556 (29/X/2001), s. p. i "Detinguts cinc skins per un atac a ERC", *El Periódico* (11/VI/2002), s. p.

³¹¹⁹ "Detenido el joven que destruyó una parada de la CNT", *La Vanguardia* (17/XII/1992), p. 14.

³¹²⁰ "Agresión skin por llevar una camiseta de Che Guevara", *El Periódico* (8/IX/1995), s. p.; "Un grupo skin ataca a un concejal de IC en una caseta de la Feria", *La Vanguardia* (29/IV/1997), p. 32 i "Atac feixista a un local del PSUC-Viu al barri de Gràcia", *El Periódico* (21/VIII/2000), s. p.

³¹²¹ "Un grupo de skins golpea a un joven por llevar coleta", *El Periódico* (4/VII/1995), s. p. i "Diez skins atacan a tres jóvenes en Madrid", *El Periódico* (15/X/1995), s. p.

³¹²² R. Arangüena, "Cabezas violentas", *Panorama* (28/X/1991), p. 20.

³¹²³ Vegeu alguns exemples d'agressions contra ciutadans immigrants a "Jóvenes vinculados a grupos neonazis intentan prender fuego a un africano en Arenys de Munt", *La Vanguardia* (30/V/1989), p. 39; J. Bernabeu, "Cabezas rapadas atacana africanos en el Maresme", *El Periódico* (17/VII/1990), s. p.; "Prisión para tres skins que agredieron a un negro", *La Vanguardia* (9/VII/1992), p. 25; "Detingut un skinhead per amenaces a una negra i destrosses en un bar", *Avui* (25/X/1991), s. p.; "Religioso de raza negra en estado grave tras ser apuñalado por un skin en l'Hospitalet", *La Vanguardia* (3/VIII/1992), p. 19; "Un grupo de skins apalea a un guineano en Barcelona", *El Observador* (1/X/1992), s. p.; S. L., "Vamos a dar una paliza a estos negros, dijeron los presuntos asesinos de Aravaca", *ABC* (29/XI/1992), s. p.; J. Corachán, "Nueve detenidos por una agresión racista en Gràcia", *El Periódico* (3/XII/1992), p. 28; L. F. Durán, "Un inmigrante dominicano, brutalmente agredido en Madrid por un grupo de cabezas rapadas", *El País* (30/XII/1992), s. p.; "Tres skins agredieron a un emigrante dominicano en Madrid", *La Vanguardia* (30/XII/1992), p. 22; "Un brasileño, herido en BCN al huir de unos rapados", *El Periódico* (22/III/1996), s. p.; A. M. Yagüe, "Ferit greu un dominicà en un atac de skins a Madrid", *El Periódico* (22/VI/2002), p. 36; "Repetición del juicio a dos skins por matar a un magrebí", *El País* (30/XI/2004), p. 9; M. Piulachs, "Els dos joves condemnats per matar un marroquí tornen a negar que l'agredissin per racisme", *El Punt* (30/XI/2004), p. 31; "Condemnen a cinc anys de presó un cap rapat que va apunyalat un magribí al metro", *El Punt* (4/II/2005), p. 34; "Condenado a 15 años por un crimen racista", *El País* (30/04/2005), p. 28 i A. F. Sandoval, "Detenidos cinco jóvenes skins por apalea a dos magrebies", *La Vanguardia* (23/V/2006), p. 4.

³¹²⁴ E. Ibarra, *Los crímenes del odio. Violencia skin y neonazi en España*, Temas de Hoy, Madrid, 2003, p. 31.

Algunes fonts, però, com el Departament de Prevenció de l'Ajuntament de Barcelona, constaten com les agressions malgrat tenir objectius "preferits, són majoritàriament indiscriminades".³¹²⁵ Una opinió compartida per experts policials, segons els quals "fins ara, els objectius dels seus atacs eren els immigrants de raça negra i magrebina, els homosexuals i els punks; a hores d'ara, ha quedat demostrat que són capaços d'abocar la seva fúria damunt de qualsevol que, senzillament, no els caigui en gràcia".³¹²⁶

En aquest sentit, els caps rapats ultradretans empenen la violència com a acte de relació social en que el subjecte protagonista pretén apaivagar la seva pròpia inseguretat destruint d'una manera imaginària o real a la víctima, en ser aquesta considerada com una amenaça.

Segons els sociòlegs Costa, Pérez-Tornero i Tropea, si realment els anomenats grups de risc fossin el veritable objectiu de les agressions físiques dels grups de caps rapats neonazis, "su consistencia numérica por un lado y la abundancia de presencias de personas indeseables por el otro, habría desencadenado ya una notable espiral de violencia y acciones delictivas contra los colectivos más implicados. Afortunadamente, la situación actual dista mucho de ser ésa, y ello no por falta de potencialidad agresiva en los skins, sino por la escasa configuración ideológica de esa agresividad".³¹²⁷ Per tant, constatem com les declaracions i manifestacions de violència verbal dirigides a determinats col·lectius o grups ètnics proferides pels caps rapats no deixen de ser, tret de casos d'agressions puntuals, part d'un mecanisme ritual que serveix per definir grupalment als subjectes que s'hi adhereixen i determinar quins són els seus antagònics.

Si bé és innegable l'existència d'agressions físiques perpetrades per caps rapats neonazis,³¹²⁸ aquestes no són ni de bon tros les que es podrien deduir del seu discurs. Els caps rapats exerceixen una violència ritualitzada,

³¹²⁵ X. Blanco, "Caps rapats nazis, el nucli dur del racisme", *Etnópolis* (III/1994), p. 48. Una afirmació constatada a diversos articles periodístics, "en cuanto a las víctimas de los grupos skin, son en su mayoría indiscriminadas, pero existen grupos de población con riesgo mayor de ser atacados por neonazis que pretenden limpiar la sociedad de impurezas", a M. J. Cañizares, "Los skin heads han mantenido en vilo a la Policía durante 1992", *ABC* (26/XII/1992), s. p.

³¹²⁶ J. A., "Dia del Pilar ultracalent", *El Triangle* (25/X/1991), p. 5. Vegeu alguns exponents d'aquesta violència indiscriminada contra individus desvinculats dels anomenats grups de risc a "Una banda de skinheads agredeix un home de 38 anys en un autobús", *Avui* (2/XI/1992), s. p.; F. Peirón, "El beso de Hitler", *La Vanguardia* (27/XI/1992), p. 27; S. S., "Un cabeza rapada de 16 años detenido en Madrid por apuñalar a dos jóvenes", *ABC* (6/XII/1992), s. p.; "Unos cabezas rapadas acuchillan a tres jóvenes en Madrid", *El País* (19/XII/1992), s. p.; "S. S., "Nuevo ataque de un grupo de skin a un joven en Madrid", *ABC* (20/XII/1992), s. p.; J. Barrio, "Dos cabezas rapadas apalearon a un joven en Alcalá de Henares", *El País* (22/XII/1992), s. p.; "Dos nuevas agresiones de skins contra turistas y vigilantes", *El País* (4/II/1993), s. p.; S. S., "Un grupo de skin heads agrede a dos ciudadanos tras pedirles un cigarrillo", *ABC* (4/II/1993), s. p.; S. L., "Detenidos cuatro cabezas rapadas que agredieron a un joven", *ABC* (10/II/1993), s. p.; S. S., "Un joven de 15 años herido grave por un grupo de skin heads", *ABC* (7/XI/1993), s. p.; S. S., "Sábado noche de violencia en Madrid por las actuaciones de grupos de skin heads", *ABC* (15/XI/1993), s. p.; S. S., "Otra paliza de skin heads a un joven, ahora en el Metro", *ABC* (19/XII/1993), s. p.; "Cinco cabezas rapadas apalean a un joven en Madrid", *El Periódico* (16/II/1994), s. p.; S. S., "Otros tres skin detenidos por un brutal ataque a dos jóvenes", *ABC* (18/II/1994), s. p.; "Quince skins golpean a una pareja con bates de béisbol", *El Periódico* (21/IV/1994), s. p.; "Detenidos tres skins acusados de apalea a una pareja", *El Periódico* (30/X/1994), s. p.; "Caps rapats apallissen un jove a Sabadell", *Avui* (3/XI/1994), s. p.; S. S., "Otros tres rapados detenidos por un salvaje ataque en Madrid", *ABC* (15/II/1995), s. p.; D. Miquel, "Unos 30 skins hieren de gravedad a un joven y a un policía municipal de paisano en Cornellà", *La Vanguardia* (3/X/1995), p. 30; "Unos skins apalean a 5 jóvenes en San Sebastián", *La Vanguardia* (9/X/1995), p. 29; "Tres rapados apalean a un joven que les miró mal", *El País* (24/XI/1995), s. p.; "Un taxista, apaleado por skins por no tener tabaco", *El País* (14/X/1996), s. p.; S. S., "Dos skin detenidos por una brutal agresión en una hamburguesería", *ABC* (26/II/1996), s. p.; "Detenidos dos skinheads por atacar a una pareja", *El Periódico* (23/III/1996); "Detenidos diez cabezas rapadas en Madrid", *La Vanguardia* (21/IV/1996), p. 37; P. Damián, "Cinco presuntos skins dan una paliza a un joven en una gasolinera de Granollers", *El Periódico* (1/X/1996), s. p.; "Denuncian dos agresiones de skins en Badalona", *La Vanguardia* (19/IV/1997), p. 31; M. Rourera, "Detinguts onze joves skins que agredien nois que anaven sols", *Avui* (3/VII/1998), s. p.; "Detinguts dotze skins per apallissat una parella", *El Periódico* (5/IX/2001), s. p. i P. Masó, "Detinguts quatre skins que van ferir onze persones en tres hores", *Avui* (11/VII/2002), p. 23.

³¹²⁷ P. O. Costa, J. M. Pérez Tornero i F. Tropea; *Tribus urbanas*, p. 197.

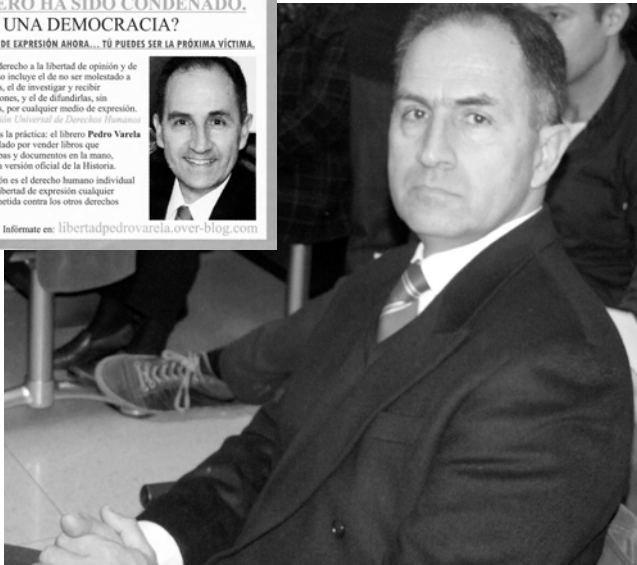
³¹²⁸ Sobre les mateixes vegeu el recull d'alguns dels casos denunciats a E. Ibarra, *Los crímenes del odio. Violencia skin y neonazi en España*, Temas de Hoy, Madrid, 2003.

més intimidadora que real en molts casos, que cohesiona els membres del grup davant l'hipotètic "enemic". Pel sociòleg Enrique Gil Calvo, "estos grupos juveniles se caracterizan por una retórica de la agresividad masculina que busca no tanto causar daños reales como sobre todo impresionar, escandalizando con la espectacular escenificación de su truculenta peligrosidad [...] Por eso exageran, sobreactúan [...] Lo único que cuenta es la búsqueda de la notoriedad".³¹²⁹

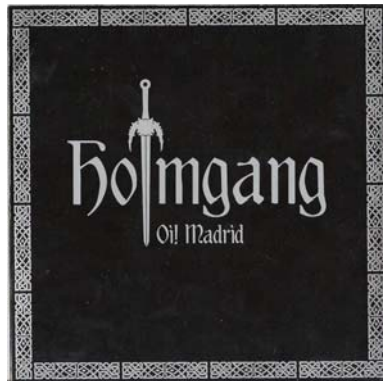
En síntesi, la violència dels caps rapats com hem analitzat ofereix diverses lectures i des de la nostra òptica és inseparable d'un component ideològic, en la mesura que –com afirma Casals³¹³⁰– reflecteix un afany d'eugenèsia social radical: la supressió dels grups de risc (homosexuals, immigrants, toxicòmans), manifesta el desig de crear una comunitat nacional "pura" en la que els elements "antisocials" han de ser aniquilats sense que això requereixi cap justificació. Així, si l'agressivitat és en termes generals pròpia de l'estil *skinhead*, en el cas del seu àmbit ultradretà presenta un component ideològic significatiu.

³¹²⁹ S. Gallego-Díaz, "¿Un reportaje rapado?", *El País* (9/II/1994), s. p.

³¹³⁰ X. Casals, *Neonazis en España*, p. 277-279.

Adhesiu pro-llibertat Pedro Varela, ex dirigent de CEDADE (esquerra). Imatge de Pedro Varela als tribunals (esquerra).

Portada del disc *Odin's Law* del conjunt britànic Skullhead (esquerra). Portada del senzill *Oi! Madrid* dels madrilenys Holmgang (esquerra). Diverses runes nòrdiques emprades pels caps rapats neonazis espanyols (damunt). Emblema dels seguidors radicals madrildistes (sota).

"Volvía a casa cuando les oí gritar: «Negro, te vamos a matar!» Los agresores quemaron cartiles electorales de Herri Batasuna

Article sobre incident racista (esquerra). Bandera amb la runa *triskele* emprada pel moviment *afrikaner* sud-africà (damunt dreta). Caps rapats britànics fent la salutació a la romana (dreta).

3. CONCLUSIONS FINALS

DEU TESIS SOBRE L'ESTIL *SKINHEAD* I UNA PROSPECTIVA DE FUTUR

La present descripció de la gènesi i evolució de l'estil *skinhead* a l'Estat espanyol, en les seves diverses variants, ens ha permès corroborar o refutar les hipòtesis que ens vam plantejar resoldre en realitzar aquesta tesi doctoral. Entre els nostres objectius hi havia mesurar les dimensions reals del fenomen, constatar la seva rellevància i clarificar els tòpics i mites que s'hi han associat. A la vegada, preteníem assentar unes bases acadèmiques sòlides que permetessin analitzar amb rigor els *skinheads* i facilitessin futures recerques sobre aquests en estudis de cas concrets o enfocaments més específics en l'àmbit dels estudis culturals.

En redactar aquestes pàgines, l'estil *skinhead* a l'Estat experimenta un perllongat declivi d'ençà una dècada. Exhaurida la seva novetat els mitjans de comunicació el relegaren a un més que discret segon pla mentre el seu rol de *folk devils* fou substituït per nous, com els integrants de les bandes llatines. Igualment, les dinàmiques musicals i d'animació als estadis que van atorgar capacitat d'irradiació a l'estil han perdut el seu atractiu. La conseqüència de tot plegat és que el fenomen *skinhead* ha abandonat la novetat per formar part de la "normalitat" des d'una posició de marginalitat.

Aquestes conclusions, però, no pretenen ser una mera síntesi dels temes exposats, sinó explicitar deu tesis relacionades amb la presència *skin* a l'Estat espanyol que descriuen la seva evolució i especificitats com a fenomen eminentment urbà, d'implantació tardana, ideològicament plural, renovador de l'extrema dreta, sobredimensionat a recer de la violència dels seus integrants i que reproduï les transformacions socials que es produïren d'ençà la Transició democràtica. Finalment, incorporem una prospectiva de futur sobre la seva possible evolució.

1. UN ESTIL ORIGINÀRIAMENT URBÀ QUE ES POPULARITZÀ ARREU

En primer lloc, en investigar l'estil *skin* hem confirmat que es tracta d'un fenomen complex on convergeixen elements com la política, l'esport, la música i les pràctiques violentes que respon a una realitat urbana sorgida en societats post industrials. Té sentit, doncs, que a l'Estat espanyol els *skins* fessin irrupció en grans ciutats, com Barcelona, Madrid, Bilbao o València. Posteriorment, atesa la seva extensió com a moda de consum també s'arribà a implantar en zones rurals, però en molt menor mesura.

La seva eclosió, doncs, compartí a l'Estat espanyol els elements que caracteritzaren el seu sorgiment a Gran Bretanya a les darreries dels anys seixanta en tractar-se d'un fenomen principalment urbà, amb un marcat sentit de territorialitat i un enardit masclisme que ofereix als seus membres una solució simbòlica als seus neguits vitals (identitat, territorialitat,...) Per a aquests darrers, la seva imatge es converteix en un senyal d'identitat mitjançant la qual assolir visibilitat social i un reconeixement dins del grup.

Aquesta ha ultrapassat el seu àmbit territorial original, el carrer, el barri o l'urbs industrial, per esdevenir un fenomen d'abast glocal, en unir indissociablement les dimensions local i universal. Els *skins* són el primer estil juvenil que sorgí a l'Estat espanyol pràcticament de forma paral·lela a l'eclosió de les noves tecnologies, una convergència que afavorí la seva expansió i potencià la creació d'una comunitat virtual que interactua a escala internacional a recer de la seva implantació física arreu del món.

Per tant, hem analitzat un objecte d'estudi singular, que conjuga els entorns local i global i sobrepassa els límits de les anteriors concrecions identitàries juvenils en ubicar-se en una cruïlla de referents estètics, pseudo polítics, esportius i tecnològics que han incidit de forma determinant en el seu desenvolupament. És doncs el primer estil juvenil a l'Estat de transició entre la societat postfranquista forjada en el marc de la Guerra Freda i l'era global.

2. ELS SKINS COM A SOCIETAT JERÀRQUICA I ORDENADA. UNA TEMPTATIVA FALLIDA

Aquesta difusió de l'estètica *skin* entre la joventut afavorí la seva mercantilització. Més enllà d'aquesta transformació una de les paradoxes que hem constatat en referència als *skins* és que aquests, tot i exhibir una imatge uniformitzadora, en realitat, articulen un fenomen d'anhel d'ordre allunyat de la pretesa homogeneïtat simbòlica que preconitzen.

Els *skins* exhibint la seva imatge extrema volen projectar en la societat una idea de pulcritud, marcialitat i ordre, evident en el tall de cabells curts en contraposició als cabells llargs que llüïen els *hippies* als anys seixanta, en la roba ajustada que vesteixen o en el seu calçat que recorda el que utilitzen els militars. Una estètica que, a banda d'evocar la seva extracció obrera inicial (en vies de dissolució o ja extingida), simbolitza aquella comunitat jeràrquica que anhelaven i que reproduïen en la seva articulació. El vestuari *skin* és, doncs, una metàfora de les seves aspiracions d'uniformitat, les quals, curiosament, es contradueixen amb la idiosincràsia i el comportament dels joves adscrits a l'estil, patent en el consum desmesurat de begudes alcohòliques, en la seva incapacitat per vertebrar organitzacions pròpies i en la seva volubilitat en la militància. Per tant, tot i representar una imatge d'ordre, els *skins* la reinterpreten de manera caòtica i caricaturitzada.

3. UNA IMPLANTACIÓ TARDANA COM A ORIGEN DE LA INVOLUCIÓ DE L'ESTIL

La concreció local de l'estil a l'Estat no seguí la mateixa periodització que el seu model de referència original britànic. Els caps rapats aparegueren a l'Estat espanyol dues dècades més tard que els *skinheads* britànics en sorgir en paral·lel a l'emergència del *punk* i no ho van fer com a resultat d'un mestissatge cultural, com succeí a Gran Bretanya als anys seixanta. Els *skins* espanyols emularen els clixés contemporanis de l'època imitant la imatge i el comportament dels seus coetanis en el moment en el que l'estil eclosionà arreu d'Europa. Això explica perquè els caps rapats autòctons adoptaren referents ulteriors als dels seus homòlegs britànics a nivell estètic, musical i de comportament. Tot plegat provocà que, amb el temps, l'estil hagi patit una

involució respecte a la seva cronologia original, en cercar els seus integrants un retorn a les arrels multiculturals. Així, mentre a Gran Bretanya el llegat jamaicà precedí el reviscolament de l'estil a partir de la irrupció del *punk*, a l'Estat espanyol fou a l'inrevés.

El sorgiment dels *skins* a l'Estat espanyol obeí, doncs, a un context social concret diferent del que afavorí la seva emergència a les darreries de la dècada dels seixanta. Aquesta singularitat incidí directament en la seva plasmació i evolució, atesos diversos factors que convergiren en la seva gènesi, notablement la fi de la Transició democràtica. Aquest procés provocà un esgotament dels joves implicats en les organitzacions polítiques més radicals, impulsà l'eclosió del lleure juvenil en una generació desideologitzada, afavorí l'assumpció de la joventut com a objecte de consum, emparà l'aparició de noves formes d'esbarjo associades a la música, i fou testimoni de l'emergència dels grups de seguidors radicals de futbol i de l'extensió de la pràctica de la violència com a medi per assolir visibilitat social, encara que aquesta fos negativa.

4. UNA PLURALITAT IDEOLÒGICA SOTA UNA ESTÈTICA SIMILAR

Hem constatat l'existència d'estereotips que han distorsionat les anàlisis precedents dels que ha estat objecte l'estil *skinhead*. Majoritàriament, hom ha vinculat els *skins* amb l'extrema dreta quan, en realitat, es tracta d'un estil heterogeni ideològicament vaporós, divers i polièdric. El nostre estudi permet comprovar com els *skins*, més enllà de determinats trets estètics compartits, configuren un univers dispar clarament allunyant dels arquetips reduccionistes que han transcendit socialment. Es tracta d'un fenomen en constant transformació que ha passat d'una bipolarització extrema, amb dos sectors obertament enfrontats (ultradreta/extrema esquerra) a una multiplicitat de representacions.

En aquest sentit, hem demostrat l'existència de dues realitats paral·leles –autodefinides com “escenes” en l'argot *skin*– que han configurat imaginaris antagònics (ultradreta/extrema esquerra, espanyolisme/independentisme, neonazisme/antifeixisme) que es retroalimenten a si mateixos en un joc de miralls permanent, en el que un extrem necessita el seu contrari per assolir la seva pròpia cohesió interna a partir de la identificació de “l'enemic”. Malgrat l'ostentació d'una extrema bel·ligerància compartida, un sector no té sentit sense l'altre.

Aquesta poliformitat pseudoideològica ha convertit l'univers *skinhead* a l'Estat espanyol en un fenomen inèdit si el comparem amb els països del seu entorn, atenent a les seves especificitats locals en reproduir els eixos ideològics de la societat espanyola, com la presència d'extremes ultranacionalistes que reiteren simbòlicament el debat polític autòcton: nacionalisme espanyol-nacionalismes perifèrics i racisme ultradretà- antifeixisme ultraesquerrà.

En aquest sentit, és interessant observar com la major o menor incidència d'aquesta dualitat ultranacionalista reflecteix l'evolució del panorama polític estatal. Així, la seva presència decreix quan s'accentua la controvèrsia al voltant del nacionalisme espanyol o perifèric (inclusió a l'agenda política del “dret a decidir”, presència de partits xenòfobs a les institucions) i, en canvi, augmenta quan la disputa nacionalista no forma part del mateix (auge dels

sectors *skins* ultranacionalistes a la dècada dels noranta, ocupació dels caps rapats ultradretans de l'espai polític tradicional de l'extrema dreta).

5. ELS CAPS RAPATS NEONAZIS COM A ELEMENT RENOVADOR DE L'EXTREMA DRETA

Vinculada amb la tesi anterior, cal apuntar que l'emergència dels caps rapats ultradretans evidencià les transformacions que experimentà l'extrema dreta autòctona d'ençà la pèrdua d'influència dels sectors nostàlgics del franquisme. La seva irrupció palesà el trencament de les noves generacions vers l'extrema dreta tradicional d'arrel catòlica i neofranquista en assumir els caps rapats uns referents europeistes i un discurs racial proper al neonazisme que divergia dels postulats històrics de la ultradreta espanyola i que –a més– els vinculava a l'univers anglosaxó i germànic i no al dels “Midi” europeu llatí: França i Itàlia, un referent tradicional d'aquest sector ideològic.

El procés democratitzador comportà la marginalitat de l'extrema dreta espanyola arran del frustrat cop d'estat ocorregut el 23 de febrer de 1981 i de la desfeta electoral del seu principal referent, Fuerza Nueva, el 1982. Fou en aquest context quan els caps rapats neonazis s'erigiren en l'element renovador de l'extrema dreta local en ocupar el seu espai polític. Això facilità una crisi d'aquest discurs, que a partir d'aleshores s'articulà en l'àmbit *skinhead* al voltant del racisme, quelcom infreqüent en una ultradreta catòlica i –com a tal– igualitària. La seva irrupció, a més, afavorí també la penetració de l'extrema dreta en àmbits inèdits, com els estadis de futbol o els concerts de grups musicals i la dotà d'un públic potencial nou. Tot i així, cal no magnificar aquest fenomen si bé forma part d'una etapa de trencament intern de la ultradreta, hem constatat com la incidència dels caps rapats neonazis és marginal en confirmar la seva escassa capacitat per bastir en l'àmbit polític organitzacions pròpies de llarg recorregut.

6. LA MANIFESTACIÓ VISIBLE D'UN RACISME SENSE IMMIGRACIÓ

Paradoxalment, l'emergència del sector rapat neonazi i la difusió del seu discurs racista es produí quan a l'Estat espanyol l'impacte de la immigració era mínim.³¹³¹ Aquest és un dels punts on la concreció autòctona difereix del model original britànic. Així, mentre a Gran Bretanya els *skins* emergiren mitjançant l'adopció d'uns referents multirracials, atesa la rellevància de la comunitat indooccidental en la seva gènesi, a l'Estat espanyol això no es produí per la manca d'una comunitat immigrada rellevant en el moment de la seva eclosió. A més, l'Estat espanyol ha estat tradicionalment un país d'emigració i no receptor d'immigrants.

L'aïllament internacional que patí la societat espanyola durant bona part del franquisme provocà que els diversos fenòmens associats a la joventut no

³¹³¹ El percentatge de persones immigrants a l'Estat espanyol el 1985 ascendia a 241.971. Una xifra que contrasta amb les dades compilades posteriorment per la Secretaria General d'Immigració i Emigració del govern espanyol que el setembre de 2011 xifrava el número d'immigrants residents a l'Estat en 5.251.094. Vegeu *Plan estratégico Ciudadanía e integración (2007-2011)*, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, Madrid, 2011; M. Panadero i C. García (coord.), *Migraciones extranjeras en la Unión Europea*, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Conca, 1997, p. 101-114 i E. Aja, *Inmigración y democracia*, Alianza editorial, Madrid, 2012, p. 51.

tinguessin una translació contemporània i, per tant, arribessin amb retard. En el cas dels caps rapats neonazis això suposà que la seva aparició no obeí a una reacció davant una presència nombrosa d'immigrants, sinó simplement a la reproducció mimètica del model britànic. Aquest fet també explica perquè el sector rapat neonazi assumí els plantejaments i les consignes racistes que a Gran Bretanya adoptaren els caps rapats associats a formacions ultradretanes.

En transcendir el racisme exacerbant del sector més visible dels caps rapats, els *skinheads* en conjunt esdevingueren les icones socials del nou racisme pels mitjans de comunicació espanyols. D'aquesta manera, cal plantejar-se si en ser reconeguts públicament els caps rapats com a principals responsables dels episodis discriminatoris més vistosos o criminals no s'evità que la percepció d'actituds xenòfobes o racistes més àmplies fos apreciada.

7. DE FOLK DEVILS A ELEMENTS MARGINALS. EL DECLIVI D'UN ESTIL SOBREDIMENSIONAT PELS MITJANS

Les dades compilades en aquest estudi, un cop analitzades, fan palès que els *skins* són un fenomen notòriament sobredimensionat. La cobertura mediàtica que assoliren les accions violentes de les bandes de caps rapats, profusament difoses per la premsa mitjançant estereotips molt sovint erronis, ultrapassà la seva magnitud real; tot i la seva incidència, l'estil *skin* fou un fenomen marginal en la joventut, com ja hem assenyalat a la introducció.

La seva evolució, tendent al decreixement, també comportà el descens de l'activitat violenta dels seus membres, atès el declivi que patí l'estil d'ençà l'inici del segle XXI, fet que ha implicat la seva invisibilitat mediàtica. Per tant, tot i acaparar l'atenció dels mitjans de comunicació arran dels episodis agressius que cometeren els seus integrants, ocorreguts majoritàriament als anys vuitanta i noranta, i la percepció de pànic social que generaren, aquest ha acabat postergat i gaudint d'escassa incidència.

Aquesta pèrdua de protagonisme dels *skins* com a *folk devils* (dimonis socials) autòctons fou paral·lela a l'ascens d'altres estils juvenils, com les bandes llatines, les quals han pres el relleu dels *skins* en l'imaginari social que associa violència i joventut. La irrupció d'aquestes bandes formades per joves llatinoamericans ha afavorit, doncs, el retrocés dels caps rapats, que progressivament es van veure abocats a l'anonimat social. Així, la pèrdua de visibilitat ha fomentat la davallada del moviment.

8. L'EMERGÈNCIA DELS SKINS APOLÍTIQS COM A METÀFORA CIUTADANA I SÍMPTOMA D'EQUIPARACIÓ AMB EUROPA

Més enllà de l'esmentada dualitat que fragmentà l'estil (neonazis-antifeixistes) incidint en la seva evolució històrica i monopolitzant la seva quotidianitat, a partir de la dècada dels noranta es consolidà progressivament a l'Estat espanyol una concreció pràcticament inèdita, o almenys poc concorreguda fins aleshores; els autoanomenats *skins* apolítics. El seu establiment, producte del cansament i la fatiga que originà en part dels joves adscrits a l'estil l'aferrissat i permanent enfrontament que mantenien les seves dues bipolaritats ideològiques, trencà amb l'atròfia que havia caracteritzat el

desenvolupament de l'estil *skin* a l'Estat espanyol des de mitjans dels anys vuitanta.

En aquest sentit, cal reflexionar fins a quin punt la presència del sector apolític permetrà corroborar, una vegada més, com l'estil *skin* és un reflex de la nostra societat actual. Així, des d'aquesta perspectiva l'existència d'aquests *skins* apolítics respondria a l'augment del descrèdit de la classe política entre la ciutadania, constatable en l'increment progressiu de l'abstenció i el vot en blanc en les eleccions i en la desafecció de la població vers la política.

Des d'aquesta òptica, els *skins* esdevindrien un metàfora social en reproduir actituds extremes davant la política: del compromís més aferrissat a l'allunyament absolut (diversitat de la societat de forma extrema). Podríem afirmar, doncs, que els *skinheads* en comptes de respondre a una caricatura de l'obrer,³¹³² en l'actualitat representen una caricaturització de la seva pròpia comunitat. Un estil que en plena segona dècada del segle XXI, implantat en una societat sense comunitat obrera ni indústria, no s'alimenta d'aquests referents tradicionals sinó de la seva pròpia mitologia. A més, la irrupció d'aquest sector apolític ha permès concloure el procés de transformació que ha comportat l'homologació de l'estil a nivell europeu, on els *skinheads* apolítics representen la seva opció majoritària d'ençà els anys noranta.

9. EVOLUCIÓ I CANVI. LES TRANSFORMACIONS COM A OCÀS DE L'ESTIL

Des de la seva concreció a l'Estat espanyol l'estil fou testimoni de l'enfrontament entre *skins* antifeixistes i caps rapats neonazis. Més enllà de les disputes ideològiques, la pugna també es traslladà al camp estètic en erigir-se ambdós sectors en els genuïns representants de les essències de l'estil, com la seva orgullosa extracció obrera o la defensa del territori. Tant uns com altres s'autoanomenaren veritables *skins*. La posterior evolució del fenomen ens ha permès constatar com, paradoxalment, aquesta rivalitat ha minvat en paral·lel al procés de canvi que ha sofert la facció neonazi que ha abandonat el seu *look*.

En aquest sentit, després d'una primera metamorfosi estètica produïda als anys noranta, arran de la pressió social i policial que suscitaren les accions violentes dels caps rapats vinculats als grups de seguidors radicals de futbol (origen de l'aparició del fenomen casual), l'estil *skin* ha viscut una segona mutació rellevant quan aquells caps rapats més ideologitzats han optat per abandonar la imatge *skin* i adoptar una estètica menys extrema, com testimonià el fenomen casual. Aquest canvi d'indumentària ha significat la fi de les hostilitats entre ambdós sectors per motius estètics. Així, després d'anys de retrets i recriminacions, els caps rapats neonazis i ultradretans han canviat la seva imatge mentre els *skinheads* antifeixistes l'han conservada.

En redactar aquestes conclusions ja s'adverteixen noves tendències que poden renovar l'estil i apuntem a títol indicatiu. La transformació estètica descrita ha vingut acompanyada també per un canvi d'hàbits i discurs, visible en les noves pràctiques i formes d'actuació adoptades pels joves d'extrema dreta: renovació ideològica, adopció d'un missatge identitari en detriment del

³¹³² Així ho afirmà el sociòleg britànic Phil Cohen a l'article "Subcultural conflict and working class community", *Working Papers in Cultural Studies*, n. 2, Universitat de Birmingham, Birmingham, p. 5-51.

racisme explícit precedent; assumpció de l'estètica *Black bloc*,³¹³³ associada tradicionalment al moviment autònom alemany i imitada pels anomenats grups social-nacionals neonazis; renovació iconogràfica, amb la importació de nous motius que s'allunyen de la iconografia tradicional del neonazisme;³¹³⁴ inèdites formes de propaganda que emulen l'activisme *street art* amb profusió de grafitis, adhesius i *wheatpasting* (cartelleria de carrer);³¹³⁵ o l'adopció de referents sonors provinents de la música electrònica, com el *hard bass*³¹³⁶ en comptes de la música RAC entre d'altres.

Per tant, la renovació de l'extrema dreta, provocada per la pressió social i per la recerca de respectabilitat amb la que pretén assolir una major presència en l'àmbit polític, ha comportat l'abandonament de l'estètica *skin* per part d'aquells joves que, després d'un temps adscrits a l'estil, han decidit enquadrar-se en formacions polítiques ultradretanes, tan diferents com Democracia Nacional [DN] o la PxC.³¹³⁷ En aquest sentit, com hem esmentat amb anterioritat, l'estil *skin* ha constituït una espècie de "ritus de pas" de l'adolescència a l'edat adulta, simbolitzat pel pas de l'activisme de carrer a la política institucional.³¹³⁸ Així doncs, en l'àmbit de l'extrema dreta els *skins* s'han associat al passat, en identificar-se amb aquells temps on la ultradreta era marginal. A més, aquest procés de transformació estètica s'ha produït en paral·lel a la crisi de la societat industrial i de classes socials nítides que ha

³¹³³ Els seus integrants usen roba de camuflatge militar o de color negre, d'aquí el seu nom, com dessuadores amb caputxa per no ser identificats a les manifestacions i guants per evitar deixar empremtes en les seves accions violentes contra el que consideren símbols d'opressió i alienació: seus d'entitats financeres, edificis institucionals, mobiliari urbà o, fins i tot, agents de policia. Sobre aquest col·lectiu auto definit com anticapitalista integrat per activistes vinculats als moviments socials contraris a la globalització vegeu M. Castells, *La era de la informació. El poder de la identitat*, Alianza editorial, Madrid, 2003, p. 179-188; A. K. Thompson, *Black Bloc, White Riot. Anti- Globalization and the Genealogy of Dissent*, AK Press, Edimburg, 2010 i A. Starr, *Global Revolt: A Guide to the Movements Against Globalization*, Zed Books, Londres, 2005, p. 227-232.

³¹³⁴ El procés de metamorfosi de l'extrema dreta estatal del neonazisme vers les posicions identitàries 'no conformes' afavorí també la seva renovació iconogràfica. Així, els seus integrants han abandonat l'ús d'esvàstiques i creus cèltiques per adoptar una simbologia nova, inspirada en la propaganda de col·lectius neofeixistes italians com Casa Pound, que els permet defugir la imatge pública agressiva del neonazisme.

³¹³⁵ Gestat als anys setanta a la ciutat de Nova York quan diversos joves estamparen la seva signatura- pseudònim (*tag*) arreu de la ciutat, l'*street art* (art urbà o de carrer) va viure la seva etapa de màxima expansió a recer de l'eclosió del moviment *hip hop*. Deu anys després arribà a Europa de la mà dels joves aficionats a la música rap i els grafitis. No fou fins a la primera dècada del segle XXI quan aparegueren els primers col·lectius de joves neonazis espanyols, com els White Boys Madrid [WBM], que empraren l'art urbà com a mitjà de propaganda política. Les tècniques més utilitzades per aquests pioners han estat l'*sticker art* (enganxades massives d'adhesius amb lemes o imatges concretes), els grafitis tradicionals (que reproduïen emblemes com la creu cèltica o la calavera símbol de les SS, lemes com "White Power" o "Good Night Left Side" que parodia el "Good Night White Pride" difós per col·lectius antifeixistes, runes nòrdiques o la figura de la "rata negra", icona del neofeixisme europeu); l'*stencil* (consistent en aplicar pintura en aerosol damunt una plantilla) i l'esmentat *wheatpaste* (tècnica que permet enganxar cartells en murs amb cola adhesiva).

³¹³⁶ Subgènere de música electrònica que es popularitzà a Rússia a inicis de la primera dècada del segle XXI i, posteriorment, s'estengué a Ucraïna i a d'altres països de l'Europa de l'Est. Fou adoptat com a referent sonor pels autoanomenats grups 'no conformes' o identitàries ultradretans i també per col·lectius d'aficionats radicals de futbol. Els seus seguidors acostumen a realitzar *performances* consistents en ballar emmascarats –i fins i tot disfressats– al ritme de la música en establiments o espais oberts. A l'Estat espanyol el fenomen ha arrelat en els cercles autoanomenats socials nacionals de ciutats com Barcelona, Madrid o Màlaga. Lluny de reduir-se a l'entramat ultradretà, el *hard bass* també gaudeix de cert seguiment entre els militants antifeixistes o grups de seguidors radicals de futbol. Vegeu J. Peris, "El fil de l'odi: de Tramuntana al Clot a Impulso a Castelló de la Plana", *Directa*, n. 268 (11/IV/2012) p. 1.

³¹³⁷ Aquest fou el cas de Manuel Canduela Serrano, líder de Democracia Nacional, o d'Albert Pericas Riu, regidor i president del grup municipal de PxC a l'Ajuntament de Manresa, entre d'altres. Als anys noranta, mentre el primer milità a l'organització Acció Radical [AR] i esdevingué cantant del conjunt RAC valencià Divisió 250, el segon, conegut popularment com l'"*animal*", integrà l'escamot de caps rapats ultradretans manresà que perpetrà diverses accions violentes contra col·lectius antimilitaristes i joves independentistes a la comarca del Bages. Vegeu X. Rius, *Xenofòbia a Catalunya*, Edicions de 1984, Barcelona, 2011, p. 109; J. Crespo, *Memorias de un ultra. La historia secreta de la extrema derecha española*, Temas de hoy, Madrid, 2006, p. 206 i 236 i J. Cantarero, *La huella de la bota. De los nazis del franquismo a la nueva ultraderecha*, Temas de hoy, Madrid, 2010, p. 96-97.

³¹³⁸ Una teoria que ja recollí l'historiador Enric Ucelay-Da Cal en el seu assaig "Joventut i nacionalisme radical català 1910- 1987". Vegeu DD. AA., *La joventut a Catalunya al segle XX. Materials per a una història I*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1987, p. 182-193.

aigüalit aquella caricatura obrerista amb la qual el sociòleg britànic PhilCohen identificà als *skins* tres dècades enrere.

10. LA RECONVERSIÓ D'UN ESTIL TRANSGRESSOR EN UNA MODA DE CONSUM JUVENIL

D'ençà la seva aparició els *skinheads* manifestaren la seva vocació transgressora, visible en la seva estètica radical i extrema, en el seu comportament agressiu i en la seva conducta rebel. Quatre dècades més tard, aquell estil que pretenia conculcar les normes socials i el sistema imperant, tot i no articular cap alternativa, s'ha acabat convertint en un objecte de consum, en una moda comercial. La seva mercantilització ha afavorit la "desactivació" subversiva de l'estil, que ha passat així de ser apocalíptic a integrador.

Com ha succeït amb totes les construccions identitàries juvenils sorgides a l'Estat espanyol des de les darreries dels anys setanta, l'estil *skinhead* també ha acabat assimilat pel sistema que pretenia contravenir. Els seus principals elements de referència (vestuari i música) s'han convertit en béns de consum de masses en generar al seu voltant una indústria. La seva explotació sistemàtica ha devaluat el pòsit contestatari de l'estil i l'ha convertit en un producte convencional de consum massiu.

El resultat d'aquest procés ha estat que allò que anys enrere resultava atractiu per a aquells joves a la recerca d'una identitat que s'adscriuen a l'estil, com era l'aura de clandestinitat que comportava assumir una imatge allunyada dels cànons estètics estàndards i la dificultat d'aconseguir els diferents abillaments propis de l'estil, s'acabà diluint en popularitzar-se la imatge *skin* com una moda juvenil més a partir de la dècada dels noranta. D'aquesta manera, els *skins* s'han perpetuat com una tendència estètica a la baixa entre els adolescents tot gaudint d'una escassa projecció en l'edat adulta. Per tant, malgrat que l'estil *skin* hagi plantejat reptes simbòlics inicials –en termes de desafiar a la societat existent– aquests han acabat diluint-se. Així es culmina el procés de reintegració que permet reparar l'ordre social fracturat per la seva irrupció, tot integrant-lo en el sistema com un simple entreteniment.

UNA PROSPECTIVA DE FUTUR: LA PERPETUA DECADÈNCIA DE L'ESTIL SKINHEAD

A banda d'aquestes onze tesis que apuntem un cop analitzades les dades que confegixen la present tesi doctoral, considerem oportú oferir una reflexió sobre com pot evolucionar el nostre objecte d'estudi. En aquest sentit, sembla plausible apuntar que els *skinheads* es perpetuaran de manera paral·lela al seu decreixement numèric i a la seva pèrdua de ressò social com ha succeït amb d'altres estils similars. Els diversos processos de transformació que ha conegut el fenomen d'ençà la seva eclosió, culminats amb la creació d'una estètica juvenil homogènia, possiblement afavoriran la seva subsistència residual. Tanmateix, l'estil perdurarà reproduint el desenvolupament del model britànic. És a dir, acabarà reduït a cercles veterans formats per nostàlgics d'adscripció, majoritàriament, antifeixista o apolítica. A la vegada, sembla també probable creure que el sector neonazi acabarà diluït en el procés de transformació de les formacions de l'extrema dreta post industrial que cerquen

una identitat renovada allunyada dels clixés del passat (cap rapat, simbologia extrema, botes militars,...) que les permeti presentar-se davant la ciutadania com una opció electoral respectable.

Aquesta fase de declivi de l'estil *skinhead*, a la que actualment assistim es caracteritza per una pèrdua progressiva del nombre d'individus adscrits al mateix, una exigua adhesió de nous membres joves, una major radicalització dels sectors ideològicament més cohesionats, una disminució dels episodis violents –que tot i reproduir-se cíclicament segurament esdevindran més esporàdics– i un hipotètic reviscolament de l'estil per causes comercials, que posem en dubte atesa la seva imatge pública estereotipada que associa els *skins* amb la violència. En qualsevol cas, l'estil juvenil *skinhead* ha tingut dos trets específics: D'una banda, ha estat el primer estil juvenil homogeni en el pla europeu i internacional per la seva extraordinària capacitat d'adaptació a àmbits diversos i de mutació. D'altra banda, ha conformat una cultura juvenil que ha estat capaç de sobreviure i perdurar en el trànsit del món de la guerra freda a la globalització.

Hem analitzat, en síntesi, un fenomen singular, la pervivència del qual està garantida en el món virtual de la xarxa, que és l'únic que permet crear la comunitat somiada pels caps rapats. El resultat és una cultura juvenil a cavall de dues èpoques diferents, de la dimensió local i de la global, del passat i del futur i –en termes polítics– del compromís aferrissat a la despolitització. És possible que, ubicat el moviment en aquesta cruïlla d'autopistes multidireccionals, ofereixi una insòlita capacitat de reinventar-se a través del temps.

4. BIBLIOGRAFIA

4.1 BIBLIOGRAFIA GENÈRICA

- ABAD, L. A. (2002). *Rock contra cultura*, Biblioteca Nueva, Madrid.
- ABEL-SMITH, B. i TOWNSEND, P. (1965). *The Poor and the Poorest*, G. Bell, Londres.
- ABELLA, R. (2012). *40 mods de les nostres terres*, Viena, Barcelona.
- (2008). *Revival mod 1974-1988. Historia de un renacer*, Lenoir ediciones, Barcelona.
- ABELLA, R. (1984). *La vida cotidiana bajo el régimen de Franco*, Argos Vergara, Barcelona.
- ABELLA, R. i CARDONA G. (2008). *Los años del NO DO*, Destino, Barcelona.
- ABRAMS, M. (1959). *The Teenage Consumer*, Press Exchange, Londres.
- (1961). *The Teenage Consumer Spending in 1959*, Press Exchange, Londres.
- ACINAS, J. C. (1986). *Crisis civilizatoria y marginalidad. Un estudio del movimiento punk* (Resum Tesi Doctoral), Universidad de La Laguna, La Laguna.
- ACOSTA, R. i RODRÍGUEZ, F. (1989). *Los jóvenes ultras en el fútbol sevillano. Una aproximación al fenómeno de la violencia en los estadios*, Instituto Municipal de juventud y Deportes, Ayuntamiento de Sevilla, Sevilla.
- ADAMS, L. E. (1991). *Understanding Jamaican Patois: An Introduction to Afro-Jamaican Grammar*, Kingston Publishers Limited, Kingston.
- ADAMS, N. (2002). *A Historical Report on the Rastafari Movement in England*, GWA Works, Londres.
- ADÁN, T. (1996). *Ultras y skinheads: la juventud visible*, Ediciones Nobel, Oviedo.
- (1994). *En la curva. La subcultura ultra en Italia desde 1970*, Università di Bologna, Bolonya.
- (1992). *Pautas y rituales de los grupos ultras del fútbol español. Análisis del caso Ultras Sur*, Memòria de llicenciatura en Filosofia, Universidad de Salamanca, Salamanca.
- ADI, H. (1995). *The History of African and Caribbean Communities in Britain*, Wayland, Londres.
- AGUILAR, M. (2002). *Yo, M. Rock en la Valencia subterránea 1980-2000*, autoedició, València.
- AGUIRRE, A. i RODRÍGUEZ, M. (1998). *Skins, punkis, okupas y otras tribus urbanas*, Bárdenas, Barcelona.
- AJA, E. (2012). *Inmigración y democracia*, Alianza editorial, Madrid.
- AKELL, J. (1997). *Rasta: Emperor Haile Selassie and the Rastafarians*, Research Associates School Times Publications, Londres.
- ALBA, V. (1975). *Historia social de la juventud*, Plaza & Janés, Barcelona.
- ALCOBA, A. (2002). *Auge y ocaso del Frente de Juventudes*, Editorial San Martín, Madrid.
- ALFONSO, J. A. (coord.) (2001). *Hasta el final. 20 años de Punk en España*, Zona de obras/SGAE, Saragossa/ Madrid.

- ALÍ, T. (2007). *Años de lucha en la calle. Una autobiografía de los sesenta*, Foca, Madrid.
- ALKAZRAJI, M. P. (2000). *Heart of a hooligan: a story of vanity, anger and a sudden moving of goalposts*, Highland Books, Godalming.
- ALLEN, R. (1997). *The Complete Richard Allen. vol. 6 (Glam, Teeny Bopper Idol, Demo)*, ST Publishing, Dunoon.
- (1995). *The Complete Richard Allen. vol. 5 (Mod Rule, Punk Rock, Dragon Skins)*, ST Publishing, Dunoon.
- (1995). *The Complete Richard Allen. vol. 4 (Boot Boys, Smoothies, Terrace Terrors)*, ST Publishing, Dunoon.
- (1994). *The Complete Richard Allen. vol. 3 (Trouble for Skinhead, Skinhead Farewell, Top Gear Skin)*, ST Publishing, Dunoon.
- (1993). *The Complete Richard Allen. vol. 2 (Skinhead Girls, Sorts, Knuckle Girls)*, ST Publishing, Dunoon.
- (1992). *The Complete Richard Allen. vol. 1 (Skinhead, Suedehead, Skinhead Escapes)*, ST Publishing, Dunoon.
- ALLERBECK, K. i ROSENMAYR, L. (1979). *Introducción a la sociología de la juventud*, Kapelusz, Buenos Aires.
- ALMEIDA, A. (2004). *Skinheads: os “mitos ordenadores” do Poder Branco paulista*, Pontificia Universidade Católica de São Paulo, Tesi doctoral, São Paulo.
- ALONSO, G. (2004). *Los Bravos. Recuerdos de una leyenda*, Agrupación hispana de escritores, Madrid.
- ÁLVAREZ CHILLIDA, G. (2002). *El Antisemitismo en España. La imagen del judío (1812-2002)*, Marcial Pons, Madrid.
- (1996). *José María Pemán. Pensamiento y trayectoria de un monárquico (1897-1941)*, Universidad de Cádiz, Cadis.
- ÁLVAREZ CHILLIDA, G. i IZQUIERDO BENITO, R. (coord.) (2007). *El antisemitismo en España*, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Conca.
- AMAUDRUZ, G.-A. (1991). *Nosotros los racistas*, Librería Europa, Barcelona.
- AMORÓS, M. (2008). *Los situacionistas y la anarquía*, DDT, Bilbao.
- ANALCO, A. i ZETINA, H. (coords.) (2000). *Del negro al blanco. Breve historia del ska en México*, Instituto Mexicano de la Juventud, Mèxic.
- ANDERSON, B. (2006). *Comunidades imaginarias*, Fondo de Cultura Económica, Madrid.
- ANNAS, M. i CHRISTOPH, R. (1993). *Neue Soundtracks für den Volksempfänger. Nazirock, Jugendkultur und rechter Mainstream*, Berlín.
- ANSCOMBE, I; BAYLEY, R. i BLAIR, D. (1978). *Punk*, Urizen Books, Nova York.
- ANTI DEFAMATION LEAGUE (1997). *American neo-nazi skinheads*, Anti Defamation League, Nova York.
- (1995). *The Skinhead International. A Worldwide survey of neo-nazi skinheads*, Anti Defamation League, Nova York.
- (1989). *Skinheads Target the Schools*, Anti Defamation League, Nova York.
- (1988). *Young and Violent: The Growing Menace of America's Neo-Nazi Skinheads*, Anti Defamation League, Nova York.
- (1987). *Shaved for Battle: Skinheads Target America's Youth*, Anti Defamation League, Nova York.

- ANTÓN MELLÓN, J. (comp.) (2002). *Orden, Jerarquía y Comunidad. Fascismos. Dictaduras y Postfascismo en la Europa Contemporánea*, Tecnos, Madrid.
- (2001). *Teorías políticas contemporáneas*, Tirant lo Blanc, València.
- (1998). *Ideologías y movimientos políticos contemporáneos*, Tecnos, Madrid.
- ANSARI, L. i FROW, M. (eds.) (1994). *Kick It!*, Campaign for Racial Equality, Londres.
- ANWAR, M. (1979). *The Myth of Return: Pakistanis in Britain*, Heinemann, Londres.
- ARANGUREN, J. L. (1973). *Moralidades de hoy y de mañana*, Taurus, Madrid.
- (1961). *La juventud europea y otros ensayos*, Seix Barral, Barcelona.
- ARCHER, T. (1865). *The Pauper, the Thief and the Convict*, Groombridge, Londres.
- ARCHETTI, E. (1984). *Fútbol y ethos*, Centro de Estudiantes de Filosofía y Letras, Secretaría de Publicaciones, Universidad de Buenos Aires, Buenos Aires.
- ARCHIV DER JUGENDKULTUREN (2001). *Reaktionäre Rebellen. Rechtsextreme Musik in Deutschland*, Archiv der Jugendkulturen, Berlín.
- ARDREY, R. (1969). *The Territorial Imperative*, Collins, Londres.
- ARENDE, H. (1987). *Los orígenes del totalitarismo*, Alianza, Madrid.
- ARMENTA, F.; LÓPEZ, A. i MORILLA, M. (1993). *Estudio de un grupo de seguidores ultras de un equipo de fútbol*, Congreso Mundial de Ciencias de la Actividad Física y el Deporte, Granada.
- ARMSTRONG, G. (1998). *Football hooligans: knowing the score*, Berg, Oxford.
- ARMSTRONG, G. i GIULIANOTTI, R. (eds.) (2001). *Fear and loathing in world football*, Berg, Nova York.
- (1997). *Entering the field. New Perspectives on World Football*, Berg, Oxford.
- ARREGI, A. (2009). *Andoaingo Gaztetxeak. Istorio Bat Kameraren Atzean*, Andoaingo Gaztetxeak, Andoain.
- ARTELLS, J. J. (1972). *Barça, Barça, Barça*, Laia, Barcelona.
- ATEYO, D. (1979). *Bloods and guts. Violence in Sports*, Paddington Press, Nova York.
- AUBURN, E. (1999). *Subterranean Kerouac: The Hidden Life of Jack Kerouac*, St. Martin's Press, Londres.
- AUERBACH, M. (1994). *Noheads. Ein Skinhead-photobuch*, Dip Verlag, Berlín.
- AUGER, R.; NETTLEFORD, R. i SMITH, M. G. (1960). *The Rastafarian Movement in Kingston, Jamaica*, University of the West Indies, Kingston.
- AUGUSTYN, H. (2010). *Ska: An Oral History*, McFarland, Jefferson.
- AUSLANDER, P. (2006). *Performing Glam Rock: Gender and Theatricality in Popular Music*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- AVNI, H. (1982). *España, Franco y los judíos*, Altalena, Madrid.
- AYMERICH, R. (1990). *La premsa invisible. Fanzines a Catalunya*, El Llamp, Barcelona.
- BAACKE, D.; FARIN, K. i LAUFFER, J. (1999). *Rock von Rechts II, Hintergründe und Materialien*, Bielefeld.

- BABAS, K. i TURRÓN, K. (1995). *De espaldas al kiosko*, El Europeo/La Tripulación, Madrid.
- BAHAMONDE, Á. (2002). *El Real Madrid en la Historia de España*, Taurus, Madrid.
- BAKER, D. L. (1982). *The making of a British Fascist: The case of A. K. Chesterton*, Tesi doctoral, Sheffield University, Sheffield.
- BALANDIER, G. (1988). *Modernidad y poder. El desvío antropológico*, Júcar Universidad, Gijón.
- BALBUENA, R. (2007). *No se salva nadie. Crónica del pop-rock en Asturias (1979-1990)*, Norte Sur Records, Avilés.
- BALL, P. (2001). *Morbo: the Story of Spanish football*, WSC Books, Londres.
- BANTON, M. (1967). *Race Relations*, Tavistock, Londres.
- BARANDIARAN, I. (2003). *Hamar elkarrizketa*, Apokaliftin Kultur Elkartea, Arrasate.
- BARBERIS, P.; MCHUGH, J. i TYLDESLEY, M. (2000). *Encyclopedia of British and Irish Political Organizations*, Pinter, Londres.
- BARKER, C. (2000). *Cultural Studies. Theory and Practice*, Sage, Londres.
- BARKER, M. i BEEZER, A. (comps.) (1994). *Introducción a los estudios culturales*, Bosch, Barcelona.
- BARKER, M. (1981). *The New Racism: Conservatives and the Ideology of the Tribe*, Junction books, Londres.
- BARNATÁN, M. R. (1970). *Antología de la beat generation*, Plaza y Janés, Barcelona.
- BARNES, R. (1979). *Mods!*, Plexus, Londres.
- (2002). *The Who. Maximum R&B: A Visual History*, Plexus, Londres.
- BARNILS, R. (comp.) (1999). *Història crítica del Futbol Club Barcelona 1899-1999*, Empúries, Barcelona.
- BARÓN DE SANTA CLARA (1938). *El judaísmo*, Ediciones Antisectarios, Burgos.
- BARRETT, L. E. (1988). *The Rastafarians: Sounds of Cultural Dissonance*, Beacon Press, Boston.
- (1977). *The Rastafarians: The Dreadlocks of Jamaica*, Heinemann, Kingston.
- (1976). *The Sun and the Drum African Roots in Jamaican Folk Tradition*, Heinemann, Londres.
- BARREYRE, J. Y. (1990). *L'éthique des hooligans ou la fin des traces*, Colloque International Sociologies IV, Montpellier.
- BARROW, S. i DALTON, P. (1997). *Reggae. The Rough Guide*, Rough Guides, Londres.
- BARRUTI, M. et al. (1990). *El món dels joves a Barcelona. Imatges i estils juvenils*, Projecte jove, Ajuntament de Barcelona, Barcelona.
- BARTLETT, L. (ed.) (1981). *The Beats: Essays in Criticism*, McFarland, Nova York.
- BAUDRILLARD, J. (1991). *La transparencia del mal*, Anagrama, Barcelona.
- BAYARRI, F. (2009). *Cita en Sarajevo*, Montesinos, Barcelona.
- BEAULIEU, V. L. (1975). *Jack Kerouac: A Chicken Essay*, Coach House Press, Toronto.
- BECKER, H. S. (1971). *Los extraños. Sociología de la desviación*, Tiempo contemporáneo, Buenos Aires.
- BECKMAM, M. (1993). *The 43 Group*, Centerprise Publications, Londres.

- BECKMAN, J. (2005). *Made in the UK. The Music of Attitude 1977-1983*, PowerHouse Books, Londres.
- BEEVOR, A. (2005). *Berlín, la caída: 1945*, Crítica, Barcelona.
- BENEWICK, R. J. (1971). *The Fascist Movement in Britain*, Allen Lane, Londres.
- BENASSAR, B. (1981). *Inquisición española: poder político y control social*, Crítica, Madrid.
- BENNET, J. (1991). *Skinhead*, Watts, Nova York.
- BENTANACHS, F. (2003). *Memòries d'un rebel*, Llibres de l'índex, Barcelona.
- BERAMENDI, J. G. i NUÑEZ SEIXAS, X. M. (1995). *O nacionalismo galego*, Edicións A Nosa Terra, Vigo.
- BERGER, P. (1989). *Introducció a la sociologia*, Herder, Barcelona.
- BERGER, P. i LUCKMANN, T. (1988). *La construcció social de la realitat*, Herder, Barcelona.
- BERGMANN, W. i ERB, R. (1994). *Neonazismus und rechte Subkultur*, Metropol Verlag, Wiesbaden.
- BERZOSA, R. (2000). *¿Qué es eso de las tribus urbanas?*, Desclée De Brouwer, Bilbao.
- BESTARD, J. i CONTRERAS, J. (1987). *Bárbaros, paganos, salvajes y primitivos. Una introducción a la Antropología*, Barcanova, Barcelona.
- BETTI, M. (1997). *Violência em campo: dinheiro, mídia e transgressão às regras no futebol espetáculo*, Unijui, Ijuí.
- BEYNON, H. (1985). *Digging Deeper: Issues in the Miners Strike*, Verso, Londres.
- BILBY, K. (2006). *True-Born Maroons*, Ian Randle Publishers, Kingston.
- BILBY, K. M. i KIA FU-KIAU, B. (1983). *Kumina: A Kongo-based Tradition in the New World*, CEDAF, Brusel·les.
- BILLIG, M. (1978). *A Social Psychological View of the National Front*, Academic Press, Londres.
- BINFIELD, C. (1973). *George Williams and the YMCA: A Study in Victorian Social Attitudes*, Heinemann, Londres.
- BISHOP, C. (2005). *Hitler's Foreign Divisions: Foreign Volunteers in the Waffen SS 1940-1945*, Spellmount, Staplehurst.
- BITZAN, R. (1997). *Rechte Frauen. Skingirl, Wälkuren und feine Damen*, Espresso Verlag, Berlín.
- BJORGO, T. (1995). *Terror from the Extreme Right*, Frank Cass Publishers, Londres.
- BLACK, C. V. (1983). *The History of Jamaica*, Collins, Londres.
- (1973). *A New History of Jamaica*, William Collins Sangster Jamaica Ltd., Kingston.
- BLAKENEY, R. (1925). *British Fascism, Nineteenth Century and After*, Londres.
- BLAIN, N.; BOYLE, R. i O'DONNELL, H. (1993). *Sport and National Identity in the European Media*, Leicester University Press, Leicester.
- BLANCHARD, K. i CHESKA, A. (1985). *Antropología del deporte*, Ediciones Bellaterra, Barcelona.
- BLANCO, I. i MAS, P. (2008). *La desafecció política a Catalunya. Una mirada qualitativa*, Fundació Jaume Bofill, Barcelona.
- BLÁNQUEZ, J. i MORERA, O. (eds.) (2002). *Loops. Una historia de la música electrónica*, Reservoir books, Barcelona.
- BLONDET, M. (1993). *I nuovi barbari. Gli skinheads parlano*, Effedieffe, Milà.

- BLOOD AND HONOUR ENGLAND. (2002). *Diamond in the Dust-The Ian Stuart Biography*, Racial Volunteer Force, Londres.
- BOBES, J.; LORENZO, P. i SAIZ, P. A. (1997). *Éxtasis (MDMA): un abordaje comprensivo*, Masson, Barcelona.
- BÖCKER, M. (2000). *Antisemitismus ohne Juden. Die Zweite Republik, die antirepublikanische Rechte und die Juden. Spanien 1931 bis 1936*, Peter Lang, Frankfurt.
- BODIN, D. (1999). *Hooliganisme: vérités et mensonges*, ESF, Issy-les-Moulineaux.
- BOGDANOR, V. i SKIDELSKY, R. (1970). *The Age of Affluence, 1951-64*, Macmillan, Londres.
- BOLTANSKI, L. (1975). *Los usos sociales del cuerpo*, Periferia, Buenos Aires.
- BOLLON, P. (1992). *La rebeldía de la máscara*, Espasa Calpe, Madrid.
- BONNET, A. (2000). *Anti-racism*, Routledge, Londres.
- BONNÍN, P. (1998). *Sangre judía. Españoles de ascendencia hebrea y antisemitismo cristiano*, Flor de viento, Barcelona.
- BONTE, P. i IZARD, M. (2008). *Diccionario AKAL de etnología y antropología*, AKAL, Madrid.
- BOOT, A. i SALEWICZ, CH. (1995). *Bob Marley. Songs of Freedom*, Bloomsbury, Londres.
- BORGINI, F. (1987). *La violenza negli stadi*, Manzuoli, Florencia.
- BORNSTEIN, J. (1986). *The Neo-Nazis: the treath of the Hitler cult*, Messner, Nova York.
- BOTINES, Á. (1975). *La gran estafa del fútbol español*, Amaika, Barcelona.
- BOTT, D. i HARTMANN, G. (1986). *Die Fans aus den Kurve*, Frankfurt.
- BOTTOMLEY, A. i SINCLAIR, G. (1970). *Control of Commonwealth Immigration*, Runnymede Trust, Londres.
- BOURDIEU, P. (1991). *La distinción. Criterio y bases sociales del gusto*, Taurus, Madrid.
- BOUTIN, Ch. (1992). *Politique et tradition. Julius Evola dans le siècle (1898-1974)*, Kimé, Paris.
- BOUZARD, T. (s. a.). *La croix celtique. Histoire et symbolisme*, Editions DEFI, Boulogne.
- BOWLING, B. (1998). *Violent Racism*, Clarendon Press, Oxford.
- BOWMAN, R. (2003). *Soulsville U.S.A.: The Story of Stax Records*, Schirmer books, Nova York.
- BOYLE, R. (1991). *Faithful Through and Through: A Survey of Celtic FC's Most Committed Supporters*, National Identity Research Unit, Caledonian University, Glasgow.
- BRADLEY, LI. (2002). *Reggae: The Story of Jamaican Music*, BBC Books, Londres.
- (2001). *Bass Culture: When Reggae Was King*, Penguin, Londres.
- (2000). *This is Reggae Music*, Grove Press, Nova York.
- BRAKE, M. (1985). *The Sociology of Youth Culture and Youth Subcultures*, Routledge, Londres.
- (1985). *Comparative Youth Culture*, Routledge & Kegan Paul, Londres.
- (1980). *Youth Subculture*, Routledge, Londres.

- (1977). *Hippies and skinheads. Sociological aspects of middle and working class subcultures*, Tesi doctoral, London School of Economics, Londres.
- BRAMBILLA, M. (1995). *Interrogatorio alle destre*, Rizzoli, Milán.
- BRANA SHUTE, R. (1983). *A Bibliography of Caribbean Migration*, Center for Latin American Studies, Gainesville.
- BREDEL, H. (2002). *Skinheads- Gefahr von rechts?*, Rhombos, Berlín.
- BREITMAN, G. i CANNON, J. P. (1982). *Founding of the Socialist Workers Party*, Anchor Foundation, Alloa.
- BRIDGES, T. (1994). *The Rise of David Duke*, University Press of Mississippi, Mississippi.
- BRIMSON, D. i BRIMSON, E. (1996). *Everywhere We Go-Behind the Machtday Madness*, Headline Book Publishing, Londres.
- (1996). *England, my England: the Trouble with the National Football Team*, Headline, Londres.
- BRIMSON, D. (2000). *Barmy Army: the Changing Face of Football Violence*, Headline, Londres.
- BRINKS, J. H. (2000). *Children of a New Fatherland: Germany's Post War Right Wing Politics*, I. B. Tauris, Londres.
- BRITTO, L. (1990). *El imperio contracultural: del rock a la postmodernidad*, Nueva Sociedad, Caracas.
- BROCK, C. (ed.) (1986). *The Caribbean in Europe: Aspects of the West Indian Experience in Britain, France and the Netherlands*, Frank Cass Publishers, Londres.
- BRODBER, E. i GREENE, J. E. (1981). *Reggae and Cultural Identity in Jamaica*, Department of Sociology University of West Indies, St. Augustine.
- BROHM, J. M. (1982). *Sociología política del deporte*, Fondo de Cultura Económica, Madrid.
- (1993). *Les meutes sportives. Critiques de la domination*, L'Harmattan, Paris.
- BROHM, J. M. (et al.) (1993). *Materiales de sociología del deporte*, La Piqueta, Madrid.
- BROMBERG, C. (1989). *The Wicked Ways of Malcolm McLaren*, Harper & Row, Nova York.
- BROMBERGER, C. (1995). *Le match de football*, Maison des Sciences de l'Homme, Paris.
- BRONSOMS, À. (2007). *Animals de Rock&Roll. Una visió musical i social de l'Espanya dels anys 70*, Pòrtic, Barcelona.
- BROSSARD, Ch. (1952). *Who Walk in Darkness?*, New Direction Books, Nova York.
- BROUSSARD, P. (1990). *Génération supporter*, Laffont, Paris.
- BROWN, A. (ed.) (1998). *Fanatics! Power, Identity and Fandom in Football*, Routledge, Londres.
- (1994). *The United Colours of Football*, Football Supporters Association, Londres.
- (1995). *Kick It Again: Uniting Football Against Racism*, Commission for Racial Equality, Londres.
- BROWN, C. (2002). *Bovver*, Blake Publishing, Londres.
- BROWN, G. (1989). *Scooter Boys*, GB Publications, Altrincham.

- BROWN, T. i KOPPEL, M. (2004). *Essential Northern Soul Price Guide*, Anglo american, Lancashire.
- BRUCE, S. (2010). *The Best Seat in the House. A Cock Sparrer Story*, Cherry Red Books, Londres.
- BRÜCK, W. (1988). *Das Skinhead-Phänomen in jugendkriminologischer Sicht*, Zentralinstitut für Jugendforschung, Leipzig.
- (1988). *Skinheads in Meinungsbild Jugendlicher*, Zentralinstitut für Jugendforschung, Leipzig.
- BRUG, H. H. i MEJIS, J. (1991). *Dutch High-Risk Supporters at the World Championship Football in Italy*, Stichting Het Persinstituut, Amsterdam.
- BRUNO, F. (1992). *Vita da ultrà. Dentro le curve d'Europa*, Conti editore, Bolonya.
- BUERES, E. (1991). *Tiempos nuevos, tiempos salvajes. Rock en Asturias 1980-1990 (volumen 1)*, Ediciones SIJ del Norte, Oviedo.
- BUFFORD, B. (1992). *Entre los vándalos*, Anagrama, Barcelona.
- BULL, D. (1992). *We'll Support you Evermore: Keeping Faith in Football*, Duckworth, Londres.
- BUNDESAMT FÜR VERFASSUNGSSCHUTZ (2004). *Rechtsextremistische skinheads: Musik und konzerte*, Bundesamt für Verfassungsschutz Presse, Colònia.
- BURCHILL, J. i PARSONS, T. (1978). *The Boy Looked at Johnny: The Obituary of Rock and Roll*, Pluto Press, Londres.
- BURGESS, A. (1962). *A Clockwork Orange*, William Heinemann, Londres.
- BURGESS, P. i PARKER, A. (1999). *Satellite Sex Pistols*, Abstract Sounds, Londres.
- BURGHART, D. (1999). *Soundtracks to the White Revolution. White Supremacist Assaults on Youth Music Subcultures*, Center for New Community, Chicago.
- BURNS, J. (1999). *Barça, la passió d'un poble*, Anagrama/Empúries, Barcelona.
- BURNS, J. i PARKER, A. (2003). *Stiff Little Fingers. Song by Song*, Sanctuary Publishing, Londres.
- BURROUGHS, W. (1969). *The Wild Boys*, Calder and Boyers, Londres.
- BUSHELL, G. (2010). *Bushell On the Rampage*, Apex Publishing, Essex.
- BUSHELL, G. i HALFIN, R. (1985). *Running Free: The Official Story of Iron Maiden*, Zomba Books, Londres.
- BÜSSER, M. (2001). *Wie klingt die Neue Mitte? Rechte und reaktionäre Tendenzen in der Popmusik*, Ventil, Mainz.
- BYRON, M. (1994). *The Unfinished Cycle: Post-war Migration from the Caribbean to Britain*, Aldershot, Avebury.
- CADALANU, G. (1994). *Skinheads*, Argo, Lecce.
- CADARSO, L. (2001). *Fundamentos teóricos del conflicto social, Siglo XXI*, Madrid.
- CADENA, E. (1978). *La ofensiva neofascista*, Acervo, Barcelona.
- CAGIGAL, J. M. (1976). *Deporte y agresión*, Planeta, Barcelona.
- (1975). *El deporte en la sociedad actual*, Prensa Española, Madrid.
- CAIOLI, L. et al. (1986). *Bande: un modo di dire. Rockabilies, mods, punks*, Unicopili, Milà.

- CALDIRON, G. (2001). *La destra plurale: dalla preferenza nazionale alla tolleranza zero*, Manifestolibri, Roma.
- CALVO BUEZAS, T. (1995). *Crece el racismo, también la solidaridad*, Tecnos, Madrid.
- (1990). *El racismo que viene: otros pueblos y culturas vistos por profesores y alumnos*, Tecnos, Madrid.
- CAMACHO, S. (2007). *Hemos vuelto... El nazismo después de Hitler*, Martínez Roca, Madrid.
- CAMÍ, J. (1997). *Farmacología y toxicidad de la MDMA (éxtasis)*, Ediciones en Neurociencias, Barcelona.
- CAMPBELL, A. (1984). *The Girls in the Gang. A Report from New Cork City*, Basil Blackward, Nova York.
- CAMPBELL, H. (1985). *Rasta & Resistance: From Marcus Garvey to Walter Rodney*, Hansib, Londres.
- CAMPBELL, J. (2003). *Margaret Thatcher: Iron Lady Vol. 2*, Jonathan Cape, Londres.
- CAMPBELL, M. C. (1988). *The Maroons of Jamaica: A History of Resistance, Collaboration and Betrayal*, Bergin & Garvey, Westport.
- CAMUS, J. Y. (1997). *Le Front National: historie et analyses*, Olivier Laurens, Paris.
- CANCIO, M. (1990). *Sociología de la violencia en el fútbol*, Fudec, Madrid.
- CANEVACCI, M. (et al.) (1993). *Ragazzi senza tempo. Immagini, musica, conflitti delle cultura giovanili*, Sapere 2000, Roma.
- CANEVACCI, M.; DE ANGELIS, R. i MAZZI, F. (1995). *Culture del conflitto. Giovani metropoli Comunicazione*, Costa & Nolan, Gènova.
- CÁNOVAS, G. (1997). *Adolescencia y drogas de diseño*, Mensajero, Bilbao.
- CANTARERO, J. (2010). *La huella de la bota. De los nazis del franquismo a la nueva ultraderecha*, Temas de Hoy, Madrid.
- (2007). *Los amos de la prostitución en España*, Ediciones B, Barcelona.
- CANTER, D., COMER, M. i UZZELL D. (1989). *Football in Its Place: An Environmental Psychology of Football Grounds*, Routledge & Kegan Paul, Londres.
- CAÑADAS, X. (2008). *El Caso Scala. Terrorismo de estado y algo más*, Virus, Barcelona.
- CAPDEVILA, M. (1995). *MDMA, o el Éxtasis químico*, La Liebre de Marzo, Barcelona.
- CAPMANY, M. A. (1969). *La joventut, és una nova classe?*, Edicions 62, Barcelona.
- CARABÉN, A. (1994). *Catalunya és més que un club?*, Edicions 62, Barcelona.
- CARANDELL, J. M. (1974). *La explosión demográfica*, Salvat, Barcelona.
- (1972). *La protesta juvenil*, Salvat, Barcelona.
- CARDÚS, S. (1985). *Saber el temps*, Altafulla, Barcelona.
- CARDÚS, S. i ESTRUCH, J. (1984). *Les enquestes a la joventut de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- CARLES, P. i COMOLLI, J. L. (1973). *Free Jazz, Black Power*, Anagrama, Barcelona.
- CARMONA, P. C. (2004). *Transiciones. De la Asamblea Obrera al proceso de Pacto Social. CNT (1976-1981)*, Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid.

- CARO BAROJA, J. (1978). *Los Judíos en la España Moderna y Contemporánea*, Istmo, Madrid.
- CARR, R. (1983). *España: de la Restauración a la democracia, 1875-1980*, Ariel, Barcelona.
- CARTHY, J. D. i EBLING, F. J. (eds.) (1964). *The Natural History of Aggression*, Academic Press, Londres.
- CARTIER, J. P. i Naslednikov, M. (1974). *El mundo de los hippies*, Desclée De Brouwer, Bilbao.
- CASAL, A. (1995). *¿Rock & Grelos? ¿Que foi da movida viguesa?*, Edicions Lea, Santiago de Compostela.
- CASAL, J. (1984). *Los estudios de la juventud en España, 1960-1985*, ESADE, Barcelona.
- CASALS, X. (2007). *Ultracatalunya. L'extrema dreta a Catalunya: de l'emergència del búnker al rebuig de les mesquites (1966-2006)*, L'esfera dels llibres, Barcelona.
- (2003). *Ultrapatriotas*, Crítica, Barcelona.
 - (1998). *La Tentación neofascista en España*, Plaza & Janés, Barcelona.
 - (1998). *¿Qué era? El Fascismo ¿Qué es?*, Destino, Barcelona.
 - (1995). *Neonazis en España. De las audiciones wagnerianas a los skinheads*, Grijalbo, Barcelona.
 - (1993). *Neonazisme a Espanya, 1966-1992*, tesi doctoral, Barcelona.
- CASANOVA, J. i GIL ANDRÉS, C. (2009). *Historia de España en el siglo XX*, Ariel, Barcelona.
- CASHMORE, E. (1982). *Black Sportsmen*, Routledge, Londres.
- CASHMORE, E. (1983). *Rastaman: The Rastafarian Movement in England*, Unwin paperbacks, Londres.
- CASHMORE, E. E. (1984). *No Future: Youth and Society*. Heinemann, Londres.
- CASSIDY, F. G. (1961). *Jamaica Talk*, St. Martin's Press, Nova York.
- CASSIDY, F. G. i LE PAGE, R. B. (1980). *Dictionary of Jamaican English*, Cambridge University Press, Nova York.
- CASTAÑÓN, J. M. (1991). *Diario de una aventura con la División Azul 1941-1942*, Fundación Dolores Medio, Madrid.
- CASTEL, R. (1984). *La cuestión de los riesgos*, Anagrama, Barcelona.
- CASTELLS, M. (2003). *La era de la información. El poder de la identidad*, Alianza editorial, Madrid.
- (1996). *The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol 1: The Rise of the Network Society*, Blackwell Publishers, Oxford.
 - (1994). *Nuevas perspectivas críticas en educación*, Paidós, Madrid.
 - (1986). *La ciudad y las masas. Sociología de los movimientos sociales urbanos*, Alianza editorial, Madrid.
- CASTELLANI, A. (1995). *Ribelli per la pelle, storia e cultura dei tatuaggi*, Costa & Nolan, Gènova.
- (1994). *Senza chioma nè legge. Skin italiani*, Manifestolibri, Roma.
 - (1993). *Ritrato di giovane inquieto. Immagini e stereotipi della condizione giovanile in Italia*, Costa & Nolan, Gènova.

- CASTILLO, D. (coord.) (2010). *Barcelona, fragments de la contracultura*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona.
- CASTILLO, J. J. (1993). *Kubala: el fútbol es mi vida. Biografía de un mito*, Mundo Deportivo, Barcelona.
- CASTILLÓN, J. C. (2006). *Amos del mundo. Una historia de las conspiraciones*, Debate, Barcelona.
- CASTRO MORAL, L. (1986). *Violencia en el deporte de competición*, Instituto de Ciencias de la Educación Física y del Deporte, Madrid.
- CATANZARO, R. (1990). *Idelogie, movimenti, terrorismo*, Il Mulino, Bolonya.
- CAVALLI, a. (ed.) (1985). *Il tempo dei giovani*, Il Mulino, Bolonya.
- CAZORLA PRIETO, L. M. (1979). *Deporte y estado*, Labor, Barcelona.
- CEA, M. A. (2005). *La actividad de la xenofobia en España*, CIS, Madrid.
- CENARRO, Á. (2009). *Los niños del auxilio social*, Espasa, Madrid.
- CENTER FOR CONTEMPORARY CULTURAL STUDIES. (1982). *The Empire Strikes Back. Race and Racism in 70s Britain*, Hutchinson, Londres.
- CERCAS, J. (2009). *Anatomía de un instante*, Mondadori, Barcelona.
- CERDÁN, D. (2001). *Eskorbuto: Historia triste*, Ediciones Marcianas, Madrid.
- CERVERA, R. (2002). *Alaska y otras historias de la movida*, Plaza & Janés, Barcelona.
- CHACÓN GARCÍA, A. (2004). *Violencia Blanquiazul*, Manuscrito inédito.
- CHALMERS, D. M. (1987) *Hooded Americanism: the History of the Ku Klux Klan*, Duke University Press, Duke.
- CHAMBERLAIN, M. (coord.) 1998. *Caribbean Migration: Globalised Identities*, Routledge, Londres.
- CHAMBERS. I. (1985). *Urban Rhythms. Pop Music and Popular Culture*, Macmillan, Londres.
- CHAMBERS, P. (2005). *The 2-Tone Trail: The Roots of Two-Tone Music*, Tencton Planet Publications, Coventry.
- CHANG, B. i CHEN, W. (1998). *Reggae Routes: The Story of Jamaican Music*, Ian Randle Publishers, Kingston.
- CHAPMAN, R. (1998). *Never Grow Old: Studio One Singles Listing & Rhythm Directory*, Autoedició.
- (1996). *Down Beat Special: Studio One Album Discography*, Autoedició.
- CHARLESWORTH, Ch. (2004). *The Complete Guide to the Music of The Who*, Omnibus Press, Londres.
- CHARNLEY, J. (1990). *Blackshirts and roses*, Brockingday Publications, Londres.
- CHARTERS, A. (1986). *Beats and Company. Portrait of A Literary Generation*, Dolphin Dobleday, Nova York.
- CHATARD, R. (1994). *La violence des spectateurs dans le football europeen*, Lavauzelle, Panazol.
- CHATER, A. (1966). *Race Relations in Britain*, Lawrence and Wishart, Londres.
- CHEBEL D'APOLLONIA, A. (1998). *Los racismos cotidianos*, Bellaterra, Barcelona.
- CHELES, L.; FERGUSON, R. i VAUGHAN, M. (1995). *The Far right in Western & Eastern Europe*, Logman, Londres.
- CHEVALIER, Y. (1988). *L'antisémitisme*, Éditions du Cerf, París.
- CHEVANNES, E. (1995). *Rastafari, Roots and Ideology*, Syracuse University Press, Nova York.
- CHILDS, D. (1993). *Britain since 1945. A Political History*, Routledge, Londres.

- CHOLVY, G. (1999). *Histoire des organisations et mouvements chrétiens de jeunesse en France, XIX-XX siècle*, Cerf, París.
- CHRISTENSEN, L. (1994). *Skinhead Street Gangs*, Paladin Press, Boulder.
- CHRISTIAN, J. (1986). *Mosley's Blackshirts*, Sanctuary Press, Londres.
- CIRICI, A. i VARELA, M. (1975). *Més que un club*, Destino, Barcelona.
- CLARKE, C. (1975). *Kingston, Jamaica: Urban Development and Social Change 1692-1962*, California Press, Berkeley.
- CLARKE, J. (1973). *Football Hooliganism and the Skinheads*, Center for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham, Birmingham.
- (1975). *The Skinheads and the Study of Youth Culture*, University of Birmingham, Birmingham.
- CLARKE, J.; CRITCHER, C. i JOHNSON, R. (eds.) (1979). *Working Class Culture: Studies in History and Theory*, Hutchinson, Londres.
- CLARKE, J. H. i GARVEY, A. J. (1973). *Marcus Garvey and the Vision of Africa*, Random House, Nova York.
- CLARKE, S. (1980). *Jah Music. The Evolution of the Popular Jamaican Song*, Londres.
- CLAYSON, A. (2005). *Keith Moon Instant Party: Musings, Mermories and Minutiae*, Chrome Dreams, Londres.
- CLELLON HOLMES, J. (1967). *Nothing More to Declare*, Dutton, Nova York.
- CLOSA, A. i RIUS, J. (1999). *Selecció catalana de futbol. Nou dècades d'història*, Editorial Jaume Rius, Barcelona.
- COALTER, F. (1983). *A Study of the Behaviour of Aberdeen Fans at the European Cup Winners Cup Final*, Centre for Leisure Research, Edimburg.
- (1985). *Heart of Midlothian F.C.: A Report on the Organisational and Behavioural Aspects of a Trip to Paris*, Centre for Leisure Research, Edimburg.
- COATES, J. (1987). *Armed and Dangerous: The Rise of the Survivalist Right*, Noonday Press, Nova York.
- COCA, S. (1993). *El hombre deportivo. Una teoría sobre el deporte*, Alianza Editorial, Madrid.
- COHEN, A. K. (1955). *Delinquent Boys. The Culture of the Gang*, Free Press, Xicago.
- COHEN, P. (1998). *Subculture and Homogenization/Subcultura i homogeneïtzació*, Fundació Antoni Tàpies, Barcelona.
- COHEN, P. i ROBINS, D. (1978). *Knuckle Sandwich: Gowing up in the Working Class City*, Penguin, Hardmondsworth.
- COHEN, S. (comp.) (1971). *Images of Deviance*, Penguin books, Hardmondsworth.
- (1972). *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of Mods and Rockers*, McGibbon and Kee, Londres.
- COHN, N. (1983). *El mito de la conspiración judía mundial. Los Protocolos de los Sabios de Sión*, Alianza, Madrid.
- COLE, J. A. (1987). *Lord Haw-Haw. The Full Story of William Joyce*, Faber & Faber, Londres.
- COLEGRAVE, S. i SULLIVAN, Ch. (2001). *Punk. A Life Apart*, Cassell & Co., Londres.
- COLEMAN, J. S. (1961). *The Adolescent Society*, The Free Press, Nova York.

- COLEMAN, J. S. i HUSEN, T. (1989). *Inserción de los jóvenes en una sociedad en cambio*, Narcea, Madrid.
- COLOMBO, D. i DE LUCA, D. (1996). *Fanatics: voci, documenti e materiali dal movimento ultra*, Castelvecchi, Roma.
- COLOMER, J. M^a. (1998). *La transición a la democracia: el modelo español*, Anagrama, Barcelona.
- COLUBI, P. (1997). *El ritmo de las tribus*, Alba, Barcelona.
- COLLADO, F. (2007). *Abriendo Puertas. Okupaciones en Valencia (1988-2006)*, La Burbuja, València.
- COLLINGWOOD, J. (2010). *Lee Scratch Perry. Kiss Me Neck*, Cherry Red Books, Londres.
- COMAS, D. (ed.) (2003). *Jóvenes y estilos de vida*, Injuve-Fad, Madrid.
- (1994). *Los jóvenes y el uso de las drogas en la España de los años 90*, Instituto de la Juventud, Madrid.
- (1985). *El uso de las drogas en la juventud*, Informe Juventud en España, Centre Joventut i Societat, Barcelona.
- COMERON, M. (ed.) (1997). *Quels supporters pour l'an 2000?*, Labor, Brusel·les.
- COMERON, M. i GOVAERTS, S. (1995). *Foot et violence: politique, stades et hooligans, Heysel 85*, Editions De Boek Université, Brusel·les.
- COMISIÓN NACIONAL CONTRA LA VIOLENCIA EN ESPECTÁCULOS DEPORTIVOS (1994). *Análisis de la violencia en el deporte. Temporada 1993-94*, Ministerio del Interior Consejo Superior de Deportes, Madrid.
- CONDE ESTEVE, J. (1990). *RCD Español*, Universo editorial, Madrid.
- CONSEJO DE EUROPA (1987). *European Convention on Spectator Violence and Misbehaviour at Sport Events and in Particular at Football Matches*, European Treaty Series, n° 120, Estrasburgo.
- (1992). *Le Conseil de l'Europe et le Sport 1967-1991*, (2 vol.), Estrasburg.
- COOK, B. (1974). *La generación Beat*, Barral editores, Barcelona.
- COON, C. (1977). *1988: The New Wave Punk Rock Explosion*, Orbach and Chambers, Londres.
- COPFERMAN, É. (1961). *La génération des blousons noirs*, Maspéro, Paris.
- (1974). *Problemas y alternativas de la juventud*, Fontanella, Barcelona.
- COPSEY, N. (2004). *Contemporary British Fascism: The British National Party and the Quest for Legitimacy*, Palgrave Macmillan, Londres.
- COPSEY, N. i MACKLIN, G. (2011). *British National Party: Contemporary Perspectives*, Routledge, Londres.
- CORRAL, J. M. (ed.) (2008). *New Wave & Post Punk. De Depeche Mode a Franz Ferdinand*, T&B editores, Madrid.
- CORRIGAN, P. (1977). *The Smash Street Kids*, Paladin, Londres.
- COSPITO, N. (1983). *I Wandervogel. La gioventù tedesca da Guglielmo V al Nazionalsocialismo*, Il Corallo, Pàdua.
- COSTA, C. (1998). *La dimensión afectiva en los movimientos sociales. El caso del movimiento okupa*, Tesi de màster, UAB, Bellaterra.
- COSTA, M. R. (1993). *Carecas do Subúrbio-Caminhos de Um Nomadismo Moderno*. Musa, São Paulo.
- COSTA, P. O. (1998). *Factores presentes en el fenómeno de las tribus urbanas: algunas propuestas de actuación*, Injuve, Madrid.

- COSTA, P. O., PÉREZ TORNERO, J. M. i TROPEA, F. (1996). *Tribus urbanas*, Paidós, Barcelona.
- COSTA, S. (1977). *Punk*, Producciones Editoriales, Barcelona.
- COTTLE, T. J. (1978). *Black Testimony. Voices of Britain's West Indians*, Wildwood House, Londres.
- COWELL, D., JONES, T. i YOUNG, J. (1983). *Policing the Riots*, Junction books, Londres.
- COWENS, S. (2001). *Blades Business Crew*, Milo, Manchester.
- CRAIG, W. (1998) *The Fiery Cross: The Ku Klux Klan in America*, Oxford University Press, Oxford.
- CRAWFORD, G. (1996). *Fact Sheet 8: British Football on Television*, Sir Norman Chester Centre for Football Research, Leicester.
- CRESPO, J. (2006). *Memorias de un ultra*, Temas de Hoy, Madrid.
- CRICHTER, C. (1973). *Football Since the War: a Study in Social Change and Popular Culture*, Center of Contemporary Cultural studies, University of Birmingham, Birmingham.
- CRISTANTE, S., DI CERBO, A. i SPINUCCI, G. (1983). *La rivolta dello stile. Tendenze e segnali dalle subculture giovanili del pianeta terra*, Franco Angeli, Milà.
- CROALL, J. (1976). *Don't Shoot the Goalkeeper*, Oxford University Press, Oxford.
- CROCI, P. i MAYER, M. (1998). *Biografia de la piel*, Libros Perfil, Buenos Aires.
- CRONIN, M. (ed.) (1996). *The Failure of British Fascism*, Macmillan, Londres.
- CRONON, E. D. (2006). *Black Moses: Story of Marcus Garvey and the Universal Negro Improvement Association*, University of Wisconsin Press, Madison.
- CROSS, C. (1961). *The Fascists in Britain*, St. Martin's Press, Londres.
- CROSS, M. (1988). *Lost Illusions: Caribbean Minorities in Britain and the Netherlands*, Routledge, Londres.
- CRUZ LAMARCA, R. (2009). *Ratas de ciudad: Punk en Madrid (1977-2007)*, Autoedició, Madrid.
- CRUZ OROZCO, J. I. (2001). *El yunque azul. Frente de Juventudes y sistema educativo. Razones de un fracaso*, Alianza editorial, Madrid.
- CUNDALL, F. i PIETERSZ, J. L. (1919). *Jamaican Under the Spaniards*, Institute of Jamaica, Kingston.
- DAGNINI, J. K. (2008). *Les origins du reggae: retour aux sources. Mento, ska, rocksteady, early reggae*, L'Harmattan, París.
- DAL LAGO, A. (1990). *Descrizione di una battaglia. I rituali del calcio*, Il Mulino, Bolonya.
- DAL LAGO, A.; MOSCATI, R. i GAGGIANESE, P. (1992). *Regalateci un sogno. Miti e realtà del tifo calistico in Italia*, Bompiani, Milà.
- DALKE, R. (1991), *Record Selector Vol. 16*, Autoedició.
- DALTON, D. (1997). *El Sid Saint Vicious*, St. Martin's Press, Londres.
- DALTREY, R. (2005). *The Who. Anyway, Anyhow, Anywhere: The Definitive Diary of The Who*, Virgin Books, Londres.
- DALLAS, R. C. (1968). *History of the Maroons*, Frank Cass, Londres.
- DALLONI, P. (1943). *Storia avventurosa del calcio italiano*, Esperia, Roma.
- DANIEL, S. i MCGUIRE, P. (eds.) (1972). *The Paint House: Words from an East End Gang*, Penguin, Harmondsworth.

- DANIEL, W. W. (1968). *Racial Discrimination in England*, Penguin Books, Londres.
- DAVID, J. (1936). *The Lost Generation*, Collier, Nova York.
- DAWIDOWICZ, L. S. (1975). *The War Against the Jews*, Holt Rinehart and Winston, Nova York.
- DAVIES, A. (2008). *The Gangs of Manchester*, Milo books, Londres.
- DAVIES, D. (2005). *Kink. Una autobiografia*, Lenoir, Barcelona.
- DAVIES, H. (1990). *My life in Football*, Mainstream, Edimburg.
- (1972). *The Glory Game*, Weidenfeld and Nicolson, Londres.
- DAVIES, P. (1991). *All Played Out: the Full Story of Italia'90*, Mandarin, Londres.
- DAVIES, P. (1999). *The National Front in France: Ideology, Discourse and Power*, Routledge, Londres.
- DAVIS, J. (1977). *Punk*, Millington, Londres.
- DAVIS, J. (1990). *Youth and the Condition of Britain: Images of Adolescent Conflict*, Athlone, Londres.
- DAVIS, S. (1984). *Bob Marley*, Grafton books, Londres.
- DAVIS, S. i SIMON, P. (1977). *Reggae Bloodlines: In Search of the Music and Culture of Jamaica*, Da Capo Press, Cambridge.
- DAVISON, R. B. (1966). *Black British: Immigrants to England*, Oxford University Press, Oxford.
- (1962). *West Indian Migrants*, Oxford University Press, Oxford.
- DE ANTÓN, J. (1992). *Análisis del comportamiento Skin-head y su relación con el fútbol: xenofobia y racismo*, Dirección General de la Policía, Madrid.
- DE ANTÓN, J. i DEL RIQUELME, P. (1990). *Factores que promueven la violencia en el deporte con especial referencia al fútbol*, Consejo Superior de Deportes, Madrid.
- DE ESPAÑA, R. (1981). *En la cresta de la Nueva Ola*, Icaria, Barcelona.
- DE FRUTOS, M. L. (1997). *Falta de vivienda como origen de la marginalidad: el movimiento okupa*, Injuve, Madrid.
- DE KONINGH, M. i CANE- HONEYSETT, L. (2003). *Young, Gifted & Black. The History of Trojan records*, Sanctuary Publishing, Londres.
- DE KONINGH, M. i GRIFFITHS, M. (2003). *Tighten Up! The History of Reggae in the UK*, Sanctuary, Londres.
- DE LA HAYE, A. i DINGWALL, C. (1996). *Surfers Soulies Skinheads & Skaters. Subcultural Style from the forties to the nineties*, V&A Publications, Londres.
- DE LA IGLESIA, A. (2006) *I've Got My Mojo Working. Londres 1960-1966*, Armas Tomar, Madrid.
- DE LAS HERAS, J. i VILLARÍN, J. (1974). *La España de los quinquis*, Planeta, Barcelona.
- DE LEÓN, R. (1988). *Calypso from France to Trinidad. 800 Years of History*, San Juan, Trinitat.
- DE MADARIAGA, M. R. (2002). *Los moros que trajo Franco*, Martínez Roca, Barcelona.
- DE MIGUEL, A. (2000). *Dos generaciones de jóvenes 1960-1998*, Injuve, Madrid.
- (1979). *Los narcisos. El radicalismo cultural de los jóvenes*, Kairós, Barcelona.

- DE PABLO, S.; DE LA GRANJA, J. L.; MEES, L. i CASQUETE, J. (coords.) (2012). *Diccionario ilustrado de símbolos del nacionalismo vasco*, Tecnos, Madrid.
- DE QUEVEDO, F. (1996). *Execración contra los judíos*, Crítica, Barcelona.
- DEAKIN, N. (1970). *Colour, Citizenship and British Society*, Panther Books, Londres.
- DECAMP, D. i LE PAGE, R. B. (1960). *Jamaica Creole*, St. Martin's Press, Nova York.
- DEFRANCE, J. (1995). *Sociologie du Sport*, La Découverte, Paris.
- DEL OLMO, J. M^a (2009). *Historia del Racismo en España*, Almuzara, Sevilla.
- DEL VAL, L. (1999). *Prietas las filas. Un niño en el Frente de Juventudes*, Temas de Hoy, Madrid.
- DELGADO, L. i LOZANO, D. (2004). *Tribus urbanas. Guía para moverse con soltura entre frikis, solidarios, cool, hiphoperos, tuneros, cutrefamosos...*, La Esfera de los Libros, Madrid.
- DELGADO, M. (2007). *La ciudad mentirosa*, Los libros de la catarata, Madrid.
- DEMCISIN, G. (2008). *Tracing the Roots of Ska. A Musicological and Music-Sociological Approach*, Dr. Muller Aktiengesellschaft & Co. KG, Saarbrücken.
- DESAI, R. (1963). *Indian Immigrants in Britain*, Oxford University Press, Oxford.
- DESLANDRES, Y. (1985). *El traje, imagen del hombre*, Tusquets, Barcelona.
- DÍAZ, E. (1982). *Socialismo en España: el partido y el Estado*, Editorial Mezquita, Madrid.
- DICKENS, Ch. (1839). *Nicholas Nickleby*, Chapman & Hall, Londres.
- (1838). *Oliver Twist*, Richard Bentley, Londres.
- (1837). *The Pickwick Papers*, Chapman & Hall, Londres.
- DIRECCION GENERAL DE LA GUARDIA CIVIL (1998). *Jornadas sobre ideología, violencia y juventud*, Instituto de la Juventud, Madrid.
- DIRECCION GENERAL DE LA POLICIA (1993). *Análisis policial del racismo y xenofobia : Tribu Skin-head*, Ministerio del Interior, Madrid.
- DD. AA. (2004). *Actes de les III Jornades de Joves Historiadors i Historiadors*, Afers, València.
- DD. AA. (1985). *Agresión y violencia en el deporte. Un enfoque interdisciplinario*, Instituto de Ciencias de la Educación Física y del Deporte, Madrid.
- DD. AA. (1986). *Aproximación al movimiento punk en Barcelona*, Projecte jove, Ajuntament de Barcelona, Barcelona.
- DD. AA. (1985). *Crónicas de juventud*, Ministerio de Cultura, Madrid.
- DD. AA. (2000). *El Llibre del Centenari del RCD Espanyol de Barcelona*, Planeta, Barcelona.
- DD. AA. (1996). *El racismo en el Estado Español. Informe 1995*, SOS Racisme, Gakoa, Sant Sebastià.
- DD. AA. (2006). *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right*, Andreas Umland, Kiev.
- DD. AA. (2000). *Franquismo. El juicio de la historia*, Temas de Hoy, Madrid.
- DD. AA. (1994). *Guía esencial de la Nueva Ola española*, Rock Indiana, Madrid.
- DD. AA. (1997). *Informe anual sobre el racismo en el Estado Español 1996*, SOS Racisme, Barcelona.

- DD. AA. (1998). *Informe anual 1998 sobre el racismo en el Estado Español*, SOS Racisme, Barcelona.
- DD. AA. (1999). *Informe anual 1999 sobre el racismo en el Estado Español*, Icaria, Barcelona.
- DD. AA. (2000). *Informe anual 2000 sobre el racismo en el Estado Español*, Icaria, Barcelona.
- DD. AA. (2001). *Informe anual 2001 sobre el racismo en el Estado Español*, Icaria, Barcelona.
- DD. AA. (2002). *Informe anual 2002 sobre el racismo en el Estado Español*, Icaria, Barcelona.
- DD. AA. (2003). *Informe anual 2003 sobre el racismo en el Estado Español*, Icaria, Barcelona.
- DD. AA. (2004). *Informe anual 2004 sobre el racismo en el Estado Español*, Icaria, Barcelona.
- DD. AA. (2005). *Informe anual 2005 sobre el racismo en el Estado Español*, Icaria, Barcelona.
- DD. AA. (2006). *Informe anual 2006 sobre el racismo en el Estado Español*, Icaria, Barcelona.
- DD. AA. (2007). *Informe anual 2007 sobre el racismo en el Estado Español*, Icaria, Barcelona.
- DD. AA. (1983). *La joventut a la Catalunya dels 80*, Diputació de Barcelona, Barcelona.
- DD. AA. (1990). *La vida cotidiana en la España de los 60*, Ediciones del Prado, Madrid.
- DD. AA. (2009). *Motherfuckers: de los veranos del amor al amor armado*, La Felguera, Madrid.
- DD. AA. (2008). *MSR: la alternativa para el siglo XXI*, Ediciones Nueva República, Barcelona.
- DD. AA. (1991). *Newham Monitoring Project*, NMP, Londres.
- DD. AA. (1993). *Noves formes de delinqüència*, Centre d'Estudis Jurídics, Barcelona.
- DD. AA. (2009). *Quinquis dels 80. Cinema, premsa i carrer*, CCCB/Diputació de Barcelona, Barcelona.
- DD. AA. (1995). *Racismo, antirracismo e inmigración*, Hirugarren Prentsa, Sant Sebastià.
- DD. AA. (1998). *Radio 3: 20 años. Una crónica de la cultura pop en España*, La Máscara, València.
- DD. AA. (1994). *Rapport 95. Panorama des actes racistes de l'extrémisme de droite en Europe*, CRIDA, París.
- DD. AA. (1995). *Rapport 96. Panorama des actes racistes et de l'extrémisme de droite en Europe*, CRIDA, París.
- DD. AA. (1996). *Rapport 97 Panorama des actes racistes et de l'extrémisme de droite en Europe*, CRIDA, París.
- DD. AA. (1998). *Rapport 98. Panorama des actes racistes et de l'extrémisme de droite en Europe*, CRIDA, París.
- DD. AA. (1998). *Rare Record Price Guide 2000*, Record collector, Londres.
- DD. AA. (1986). *Rassemblement contre la violence dans le sport et autour du sport*, Guéné arts graphiques, Eureux.

- DD. AA. (1986). *Societat i conflictes culturals. Els grups juvenils a Barcelona. V Ponències sobre seguretat ciutadana*, Serveis de protecció ciutadana, Ajuntament de Barcelona, Barcelona.
- DD. AA. (1982). *The Empire Strikes Back. Race and Racism in 70s Britain*, Hutchinson, Londres.
- DD. AA. (1995). *The Skinhead International. A Worldwide Survey of Neo-nazi Skinheads*, ADL, Nova York.
- DD. AA. (2009). *Zaragoza Rebelde: Guía de movimientos sociales y antagonismos 1975-2000*, Colectivo ZGZ Rebelde, Saragossa.
- DOBRATZ, B. A. i SHANKS- MEILE, S. (1997). *White Power, White Pride! The White Separatist Movement in the United States*, Twayne, Nova York.
- DOERMER-TRAMITZ, C. (2001). *Unter Glatzen: meine Begegnungen mit Skinheads*, Droemer, Munic.
- DOMÍNGUEZ, S. (2004). *Los hijos del rock. Los grupos hispanos 1975-1989*, Iberautor promociones culturales, Madrid.
- (2002). *Bienvenido Mr. Rock... Los primeros grupos hispanos, 1957-1975*, SGAE, Madrid.
- DONNELLY, M. (2005). *Sixties Britain: Culture, Society and Politics*, Longman, Londres.
- DORNBUSCH, C. i RAABE, J. (2002). *RechtsRock Bestandsaufnahme und Gegenstrategie*, Unrast Verlag, Berlín.
- DOUGLAS, J. D. (ed.) (1970). *Observations of Deviance*, Ramdon House, Nova York.
- DOUGLAS, M. (1973). *Pureza y peligro. Un análisis de los conceptos de contaminación y tabú*, Siglo XXI, Madrid.
- DOWNES, D. (1966). *The Delinquent Solution*, Routledge, Londres.
- DRAPER, T. (1972). *El nacionalismo negro en Estados Unidos*, Alianza, Madrid.
- DREGNI, E. (1998). *Scooter Mania*, Motorbooks International, Osceola.
- DRENNAN, J. (1934). *BUF, Oswald Mosley and the British Fascism*, Murray, Londres.
- DUNCOMBE, S. i TREMBLAY, M. (eds.) (2011). *White Riot. Punk Rock and the Politics of Race*, Verso, Londres.
- DUNNE, C. (1989). *Hooligan*, Arrow, Londres.
- DUNNING, E. G.; MURPHY, P. i WILLIAMS, J. (1988). *The Roots of Football Hooliganism*, Routledge & Kegan Paul, Londres.
- DUNNING, E. i SHEARD, K. (1979). *Barbarians, Gentleman and Players*, Frank Cass Publishers, Oxford.
- DUNNING, E. (1992). *Deporte y Ocio en el proceso de civilización*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic.
- (1990). *Football Hooliganism in the United Kingdom*, Sir Norman Chester Centre for Football Research, Leicester.
- (1971). *The Sociology of Sport. A Selection of Readings*, Frank Cass Publishers, Londres.
- DURÁN GONZÁLEZ, J. (1996). *El Vandalismo en el futbol. Una reflexión sobre la violencia en la sociedad moderna*, Gymnos Editorial, Madrid.
- (1995). *El fenómeno de las jóvenes hinchadas radicales en el fútbol: un análisis sociológico figuracional sobre una forma de conflicto social. Su situación en España*, Tesi Doctoral, Universidad Complutense de Madrid, Madrid.

- (1991). *Hooliganism in football: a comparative study of media coverage of world Cup in 1982, 1986 and 1990*, Consejo de Europa, Estrasburg.
- DURHAM, M. (1998). *Women and fascism*, Routledge, Londres.
- DURKHEIM, M. (1982). *Las reglas del método sociológico*, Morata, Madrid.
- EATON, G. E. (1975). *Alexander Bustamante and Modern Jamaica*, Kingston Publishers Ltd., Kingston.
- EBERWEIN, M. (2000). *Skinheads in Deutschland: Interviews*, Sonnentanz, Augsburg.
- EDDINGTON, R. (2004). *Sent From Coventry: The Chequered Past of Two Tone*, Independent Music Press, Shropshire.
- EDGELL, S. (1991). *A Measure of Thatcherism: A Sociology of Britain in the 1980's*, Routledge, Londres.
- EDIE, C. J. (1994). *Democracy in the Caribbean. Myths and Realities*, Praeger, Londres.
- EDO, L. A. (2006). *La CNT en la encrucijada. Aventuras de un heterodoxo*, Flor del Viento, Barcelona.
- EISENSTADT, S. N. (1956). *From Generation to Generation*, The Free Press, Nova York.
- EL-NAWAB, S. (2005). *Rockabilies-Rock'n'Roller-Psychobillies. Portrait einer Subkultur*, Archiv der Jugendkulturen, Berlín.
- (2001) *Skinheads. Ästhetik und gewalt*, Brandes & Apsel, Frankfurt.
- ELIAS, N. (1988). *El proceso de civilización*, Fondo de Cultura Económica, Madrid.
- ELIAS, N. i DUNNING, E. (1992). *Deporte y ocio en el proceso de la civilización*, Fondo de Cultura Económica, Madrid.
- (1986). *Quest for Excitement*, Blackwell, Oxford.
- ELZO IMAZ, J. (1989). *Los jóvenes y su relación con las drogas*, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco, Vitòria.
- EPSTEIN, J. S. (1998). *Youth Culture. Identity in a Postmodern World*, Blackwell, Londres.
- ERIKSON, E. (ed.) (1963). *Youth Change and Challenge*, Basic Books, Nova York.
- ERIKSON, E. H. (1972). *Sociedad y adolescencia*, Siglo XXI, Mèxic.
- (1980). *Identidad, juventud y crisis*, Taurus, Madrid.
- ESCOHOTADO, A. (1998). *Historia general de las drogas*, Espasa, Madrid.
- ESPINOSA, P. P. i LÓPEZ AGUIRRE, E. (1993). *Hertzainak: La confesión radical*, Aianai, Vitòria.
- EUROPEAN ROMA RIGHTS CENTER. (1997). *Time of the Skinheads: Denial and Exclusion of Roma in Slovakia*, European Roma Rights Center, Budapest.
- EVANS, B. (2000). *Thatcherism and British Politics, 1975-1997*, Sutton Publishing, Gloucestershire.
- EVANS, E. J. (1997). *Thatcher and Thatcherism*, Routledge, Londres.
- EVOLA, J. (1989). *Saggi di Dottrina Politica*, I Dioscuri, Gènova.
- EWBANK, T. (2004). *Roger Daltrey: The Biography*, Portrait, Londres.
- EZEQUIEL, R. S. (1996). *The Racist Mind: Portraits of American Neo-nazis and Klansmen*, Penguin Books, Nova York.
- EZQUERRA, M. (1975). *Berlín a vida o muerte*, Ediciones Acervo, Barcelona.

- FABER, D. (1985). *Margaret Thatcher: Britain's 'Iron Lady' (Women of Our Time)*, Penguin books, Hardmonsworth.
- FABRIZIO, F. (1976). *Sport e fascismo. La política sportiva del regime 1924-1936*, Guaraldi Editore, Pàdova.
- (1977). *Storia dello Sport in Italia*, Guaraldi, Rimini.
- FAHR, M. S. (2001). *Spirit of 88. Rechtsextreme Zeichen und Symbole*, Landeszentrale für politische Bildung Thüringen, Erfurt.
- FARIN, K. (2005). *Buch der Erinnerungen. Die Fans der Böhsen Onkelz*, Archiv der Jugendkulturen, Berlín.
- (1997). *Die Skins. Mythos und Realität*, Links, Berlín.
- (1996). *Skinhead. A way of life*, Europäische Verlagsanstalt/Syndikat, Hamburg.
- (1995). *Skinheads*, Beck, Munic.
- FARIN, K. i HAUSWALD, H. (1998). *Die dritte Halbzeit: Hooligans in Berlin Ost*, BasisDruck, Berlín.
- FARIN, K. i SEIDEL-PIELEN, E. (1995). *Skinheads*, Beck, Munic.
- FARIS, R. E. L. (dir.) (1973). *Los grandes problemas sociales*, Hispano europea, Barcelona.
- FARREN, M. (1990). *The Black Leather Jacket*, Plexus Publishing, Londres.
- FEIJOO, F.; CARRERO, P. i PALAU, P. (2004). *Guía esencial del Punk y la New Wave*, Rock Indiana, Madrid.
- FEIXA, C. (1998). *De jóvenes, bandas y tribus*, Ariel, Barcelona.
- (1993). *La joventut com a metàfora. Sobre les cultures juvenils*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- (1990). *Cultures juvenils, hegemonia i transició social. Una història oral de la joventut a Lleida (1936-1989)*, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- (1985). *Joventut i identitat. Assaig d'etnologia de la joventut a Lleida*, Tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- (1988). *La tribu juvenil. Una aproximación transcultural a la juventud*, Edizioni l'Occhiello, Torí.
- FEIXA, C.; COSTA, C. i PALLARÉS, J. (eds.) (2002). *Movimientos juveniles en la Península Ibérica. Graffitis, grifotas, okupas*, Ariel, Barcelona.
- FEIXA, C.; SAURA, J. R. i COSTA, C. (eds.) (2002). *Movimientos juveniles. De la globalización a la antiglobalización*, Ariel, Barcelona.
- FEIXA, C.; SAURA, J. R. i DE CASTRO, J. (eds.) (2003). *Música i ideologies*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- FEIXA, C. i SAURA, J. R. (eds.) (2000). *Joves entre dos móns. Moviments juvenils a Europa i a l'Amèrica Llatina*, Secretaria General de Joventut-UdL, Barcelona.
- FEIXA, C. i PORZIO, L. (2004). *Culturas juveniles en España (1960-2003)*, Instituto de la Juventud, Madrid.
- FELDMAN, E. i GARTENBURG, M. (eds.) (1959). *The Beat Generation and the Angry Young Men*, Citadel, Nova York.
- FERAL, T. (1998). *Le national-socialisme. Vocabulaire et chronologie*, L'Harmattan, París.
- FERNÁNDEZ, J. (2000). *17 horas y media: El golpe del 23-F*, Taurus, Madrid.
- FERNÁNDEZ GARCÍA, A. i RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, J. L. (1996). *Fascismo y Neofascismo*, Arco Libros, Madrid.

- (2001). *Fascismo, Neofascismo y Extrema derecha*, Arco Libros, Madrid.
- FERNÁNDEZ MONTE, G. J. (2012). *El ska en España: Escena alternativa, musical y transnacional*, Universidad Complutense de Madrid, Tesi doctoral, Madrid.
- FERNÁNDEZ SANTANDER, C. (1990). *El fútbol durante la guerra civil y el franquismo*, Editorial San Martín, Madrid.
- FERNÁNDEZ VILLANUEVA, C. (ed.) (1998). *Jóvenes violentos. Causas psicosociológicas de la violencia en grupo*, Icaria, Barcelona.
- FERRAROTTI, F. (1994). *The Temptation to Forget: Racism, Anti-semitism, Neonazism*, Conn, Westport.
- (1991). *La historia y lo cotidiano*, Península, Barcelona.
- FERRER, J. (1983). *Punkare och skinheads: socialisering i gäng*, Norstedt, Estocolm.
- FERRER BINIMELI, J. A. (1982). *El contubernio judeo-masónico-comunista*, Istmo, Madrid.
- FERRERI, A. (2009). *Ultras. I rebelli del calcio. Quarant'anni di antagonismo e passione*, Bepress, Milà.
- FERRO, M. (1994). *La gran guerra (1914-1918)*, Alianza editorial, Madrid.
- FEUER, L. (1969). *The Conflict of Generations*, Heinemann, Londres.
- FIELDING, G. (1996). *The Business. Brought to book. Loud, Proud'n' Punk*, S. T. Publishing, Dunoon.
- FIELDING, N. (1981). *National Front*, Routledge, Londres.
- FINLAY, T. A. (1995). *Violence at Lansdowne Road: Ireland v. England, 15 February, 1995*, Stationery Office, Dublín.
- FISCHER, E. (1975). *Problemas de la generación joven*, Ayuso, Madrid.
- FLACKS, R. (1971). *Youth and Social Change*, Markham Press, Xicago.
- FLEMING, G. (1982). *Hitler and the Final Solution*, University of California Press, Berkeley.
- FLETCHER, A. (2003). *The Mod Crop Trilogy: The Last Words on the 60s Mods*, Chainline, Nottingham.
- FLETCHER, T. (2005). *Dear Boy: The Life of Keith Moon*, Omnibus Press, Londres.
- FLODIN, B. (1997). *Skinheads i Stockholm: Vilka är de och vad gör socialtjänsten?*, Stockholms socialförvaltning, Estocolm.
- FLORENTÍN, M. (1994). *Guía de la Europa negra, sesenta años de extrema derecha*, Anaya & Mario Muchnik, Madrid.
- FLORES, D. (2008). *La manera correcta de gritar. Ska 2Tone y rude boys en la Argentina*, Libros de Una Isla, Buenos Aires.
- FLYNN, K. i GERHARDT, G. (1989). *The Silent Brotherhood: Inside America's Racist Underground*, Free Press, Nova York.
- FONER, N. (1979). *Jamaica Farewell: Jamaican Migrants in London*, Routledge & Kegan Paul, Londres.
- FOOT, P. (1969). *The Rise of Enoch Powell*, Penguin, Londres.
- (1968). *West Indian Migration to Britain*, Oxford University Press, Oxford.
- (1965). *Immigration and Race in British Politics*, Penguin Books, Londres.
- FORD, G. (1992). *Fascist Europe: the Rise of Racism and Xenophobia*, Pluto press, Londres.

- FORNÄS, J. i BOLIN, G. (eds.) (1995). *Youth Culture and Late Modernity*, Sage, Londres.
- FORSYTH, R. (1990). *The Only Game: The Scots and World Football*, Mainstream, Edimburg.
- FORSYTHE, D. (1993). *The Law Against Ganja in Jamaica*, Zaka Publications, Kingston.
- FOSTER, C. (1999). *Roots, Rock, Reggae. An Oral History of Reggae Music. From Ska to Dancehall*, Billboard books, Nova York.
- FOUCAULT, M. (1992). *Genealogía del racismo*, La Piqueta, Madrid.
- (1981). *Vigilar y castigar*, Siglo XXI, Madrid.
- FOUCE, H. (2006). *El futuro ya está aquí*, Velecio, Madrid.
- FOURNIER, V. (1999). *Les nouvelles tribus urbaines*, Georg, Chêne-Bourg.
- FOWLER, D. (1995). *The First Teenagers: The Lifestyle of Young Wage-Earners in Interwar Britain*, Woburn, Londres.
- FOXTON, B. (1994). *The Jam: Our Story*, Sanctuary Publishing, Londres.
- FRANCIS, V. (1998). *With Hope in Their Eyes. Compelling Stories of the Windrush Generation*, X Press, Londres.
- FRASER, D. (2002). *The Evolution of the British Welfare State*, Palgrave Macmillan, Londres.
- FRASER, N. (2000). *The Voice of Modern Hatred: Encounters with Europe's New Right*, Picador, Londres.
- FRAYLING, Ch. (2008). *Sergio Leone. Algo que ver con la muerte*, T&B editores, Madrid.
- FREEMAN, D. (1983). *Margared Mead and Samoa. The Making and Unmaking of an Anthropological Myth*, Penguin Books, Londres.
- FRITH, S. (1982). *Sociologia del rock*, Feltrinelli, Milà.
- (1981). *Sound Effects: Youth, Leisure and the Politics of Rock'n'Roll*, Pantheon, Nova York.
- FRITH, S. i HORNE, H. (1989). *Art into Pop*, Routledge, Londres.
- FROMM, R. i KERNBACH, B. (2001). *Rechtsextremismus im Internet. Die neue Gefahr*, Olzog Verlag, Munic.
- FRYER, P. (1984). *Staying Power: The History of Black People in Britain*, Pluto Press, Londres.
- FUGARDI, A. (1966). *Il calcio dalle origini ad oggi*, Cappelli, Bolonya.
- FUNES, J. (1995). *La violència i els violents*, La Magrana, Barcelona.
- (1984). *La nova delinqüència infantil y juvenil*, Rosa Sensat, Barcelona.
- FUNK-HENNINGS, E. i JÄGER, J. (1996). *Rassismus, Musik und Gewalt*, LIT, Münster.
- FURLONG, A. i GUIDIKOVA, I. (eds.) (2001). *Transitions of Youth Citizenship in Europe. Culture, Subculture and Identity*, Council of Europe Publications, Estrasburg.
- FURLONG, P. J. (1991). *Between the Crown and Swastika: The Impact of the Radical Right on the Afrikaner National Movement in the Fascist Era*, Wesleyan University Press, Middletown.
- FUSTER, J. (1996). *La mort de Guillem*, 3i4 edicions, València.
- FYNN, A., GUEST, L. i LAW, P. (1989). *The Secret Life of Football*, Queen Anne Press, Londres.
- FYRHT, J. (1985). *Britain, Fascism and the Popular Front*, Lawrence & Wishart, Londres.

- GALEANO, E. (1995). *El fútbol a sol y sombra*, S. XXI, Madrid.
- GALLAND, O. (1991). *Sociologie de la jeunesse*, Armand Collin, París.
- GALLEGO, F. (2008). *El mito de la Transición. La crisis del franquismo y los orígenes de la democracia (1973-1977)*, Crítica, Barcelona.
- (2006). *Una patria imaginaria. La extrema derecha española (1973-2005)*, Síntesis, Madrid.
- GALLEGO, Mª T. (1983). *Mujer, falange y franquismo*, Taurus, Madrid.
- GALLERO, J. (1991). *Solo se vive una vez*, Ardora ediciones, Segovia.
- GAMBLE, A. (1994). *The Free Economy and the Strong State: The Politics of Thatcherism*, Palgrave Macmillan, Londres.
- GAMELLA, J. F. i ÀLVAREZ, A. (2001). *Las rutas del éxtasis*. Ariel, Barcelona.
- (1997). *Drogas de síntesis en España*, Plan Nacional sobre Drogas, Madrid.
- GÁMEZ, C. (2011). *Los años ye-ye*, T&B editores, Madrid.
- GARCÍA, P. (2006). *Psicodelia, Hippies y Underground en España, 1965-1980*, Zona de Obras/SGAE, Madrid.
- GARCÍA-ALIX, A. (2008). *De donde no se vuelve*, La Fábrica, Madrid.
- GARCÍA CANDAU, J. (1996). *Madrid-Barça. Historia de un desamor*, Ed. El País-Aguilar, Madrid.
- (2002). *Bernabeu, el presidente*, Espasa, Madrid.
- (1980). *El fútbol sin ley*, Penthalón, Madrid.
- GARCÍA CASTELL, J. (1968). *Història del Futbol Català*, Aymà, Barcelona.
- GARCÍA FERRANDO, M. (1990). *Aspectos sociales del deporte. Una reflexión sociológica*, Alianza Editorial, Madrid.
- (1985). *Agresión y violencia en el Deporte. Un enfoque interdisciplinario*, Instituto de Ciencias de la Educación física y del Deporte, Madrid.
- GARCÍA FERRANDO, M. i MARTÍNEZ MORALES, J. R. (coord.) (1996). *Ocio y deporte en España*, Tirant lo Blanch, València.
- GARDNER, B. (2005). *Good Afternoon, Gentleman, the Name's Bill Gardner*, Blake Publishing, Londres.
- GARLAND, D. (2005). *La cultura del control*, Gedisa, Barcelona.
- GARRETA, J. (2000). *Els Musulmans de Catalunya: immigració i noves comunitats islàmiques*, Pagès, Lleida.
- GARRISON, L. (1979). *Black Youth, Rastafarianism, and the Identity Crisis in Britain*, Acer Publication, Londres.
- GARVEY, M. (2005). *Selected Writings and Speeches of Marcus Garvey*, Dover Publications, Mineola.
- GEBEL, A. (1993). *Skinheads. Betrachtungen eines jugendkulturellen Phänomens aus kulturwissenschaftlicher Sicht*, Tesi doctoral inèdita, Göttingen.
- GEERTZ, C. (1987). *La interpretación de las culturas*, Gedisa, Mèxic.
- GELDER, K. i THORNTON, S. (eds.) (1997). *The Subcultures Reader*, Routledge, Londres.
- GENNEP, A. van (1960). *The Rites of Passage*, Routledge & Kegan Paul, Londres.
- GENOVÈS, M. D. (2005). *Les barcelones de Porcioles*, Proa, Barcelona.
- GERMINARIO, F. (2001). *Razza del sangue, razza del dello spirito. Julius Evola, l'antisemitismo e il nacionalsocialismo (1930-1943)*, Bollati Boringhieri, Torí.

- GERTH, M. (1993). *Der Skinheadkult. Einblicke in eine Jugendkultur*, Recerca de diplomatura inèdita, Leipzig.
- GEISSER, V. (2003). *La nouvelle islamophobie*, La Découverte, París.
- GHIARELLI, A. (1990). *Storia del calcio italiano*, Einaudi, Torí.
- GIFFORD, B. i LEE, L. (1978). *Jack's Book: An Oral Biography of Jack Kerouac*, St. Martin's Press, Londres.
- GIL, R. (2003). *Bola y cadena. 20 años de explosión mod*, Milenio, Lleida.
- GIL CALVO, E. (1985). *Los depredadores audiovisuales. Juventud urbana y cultura de masas*, Tecnos, Madrid.
- GIL CALVO, E. i MENÉNDEZ, H. (1985). *Ocio y prácticas culturales de los jóvenes*, Instituto de la Juventud, Madrid.
- GIL DE LA VEGA, E. (1978). *Historia de la selección española: de la "furia" ofensiva de Amberes (1920) a la "furia" defensiva de Belgrado (1977)*, Ranju, Madrid.
- GIL MUÑOZ, C. (1973). *Juventud marginada. Los hippies a su paso por Formentera*, Dopesa, Madrid.
- GIL PECHARROMÁN, J. (2008). *Con permiso de la autoridad. La España de Franco (1939-1975)*, Temas de Hoy, Madrid.
- (2008). *La política exterior del franquismo. Entre Hendaya i El Aaiún*, Flor del Viento, Barcelona.
- GILBERT, P. (2005). *Passion Is a Fashion: The Real Story of The Clash*, Aurum Press, Londres.
- GILMOR, I. (1992). *Dancing with the Dogma: Thatcherite Britain in the Eighties*, Simon & Schuster, Londres.
- GILROY, P. (1993). *Small Acts: Thoughts on the Politics of Black Cultures*, Serpent's Tail, Londres.
- (1987). *There Ain't No Black in the Union Jack: The Cultural Politics of Race and Nation*, Hutchinson, Londres.
- GILLET, B. (1949). *Histoire du sport*, Presses Universitaires de France, París.
- GILLET, C. (1970). *The Sound of the City*, Sphere, Londres.
- GILLIS, J. R. (1981). *Youth and History. Tradition and Change*, Academic Press, Nova York.
- GIMARC, G. (1997). *Post Punk Diary 1980-1982*, St. Martin's Griffin, Nova York.
- (1994). *Punk diary 1970-1979. An Eyewitness Record of the Punk Decade*, Vintage, Londres.
- GIMÉNEZ, J. (2000). *Vanguardia Nacional-Revolucionaria. Documentos, textos y material gráfico*, Asociación Cultural Oppida, Badalona.
- GIRARD, R. (1980). *La violencia y lo sagrado*, Anagrama, Madrid.
- GISTAIN, M. (2001). *Florida 135: Cultura de clubs*, Ibercaja-Biblioteca Aragonesa de Cultura, Saragossa.
- GIULIANO, G. (2002). *Behind Blue Eyes: The Life of Pete Townshend*, Cooper Square Press, Lanham.
- GIULIANOTTI, R. (1991). *Scotland's Tartan Army in Italy: the Case for the Carnavalesque*, Council of Europe, Estrasburg.
- GIULIANOTTI, R., BONNEY, N. i HEPWORTH, M. (eds.) (1994). *Football, Violence and Social Identity*, Routledge, Londres.
- GIULIANOTTI, R. i WILLIAMS, J. (1994). *Game Without Frontiers*, Avebury, Aldershot.
- GLANVILLE, B. (2006). *La historia de los mundiales de fútbol*, T&B editores, Madrid.

- GLASPER, I. (2004). *Burning Britain. A History of UK Punk 1980 to 1984*, Cherry Red Books, Londres.
- GLUCKMAN, M. (1978). *Política, derecho y ritual en la sociedad tribal*, Akal, Madrid.
- GOBELLO, M. (2008). *Los Ramones. Demasiado duros para morir*, Lenoir, Barcelona.
- GOFFMAN, E. (1979). *Relaciones en público*, Alianza editorial, Madrid.
- (1972). *La presentación de la persona en la vida cotidiana*, Amorrortu, Buenos Aires.
- (1971). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*, Penguin, Londres.
- (1970). *Estigma*, Amorrortu, Buenos Aires.
- GOFFMAN, K. (2005). *La contracultura a través de los tiempos*, Anagrama, Barcelona.
- GÓMEZ- FONT, À (2009). *Zelete i la música laietana. Un passeig per la Barcelona musical dels anys setanta*, Pagès editors, Lleida.
- GOMIS, J. (1965). *Cartes a set joves Juke-Box per al final de l'adolescència*, Edicions 62, Barcelona.
- GONZÁLEZ, E. (1981). *Bandas juveniles*, Herder, Barcelona.
- GONZÁLEZ, L. M. (2002). *Cien años de leyenda (1902-2002). Real Madrid Club de Fútbol*, Everest, Madrid.
- GONZÁLEZ AJA, T. (ed.) (2002). *Sport y autoritarismos*, Alianza, Madrid.
- GONZALO, J. (2009). *Poder freak. Una crónica de la contracultura vol. 1*, Discos Crudos, Bilbao.
- (2006). *La Banda Trapera del Río. Escupidos de la boca de Dios*, Munster ediciones, Bilbao.
- GOODMAN, S. (1990). *England Belongs to Me, Low life*, Dunoon.
- GOODRICK- CLARKE, N. (2002). *Black Sun: Aryan Cults, Esoteric Nazism and the Politics of Identity*, New York University Press, Nova York.
- (1992). *The Occult Roots of Nazism*, New York University Press, Nova York.
- GORDON, P. (1990). *Racial Violence and Harassment*, Runnymede Trust, Londres.
- GOTTLIEB, J. V. (2000). *Feminine Fascism. Women in Britain's Fascist Movement 1923-1945*, Tauris. Londres.
- GOULBORNE, H. (1998). *Race Relations in Britain since 1945*, Macmillan Press, Basingstoke.
- GOVAERT, S. i COMERON, M. (1995). *Foot & violence: politique, stades et hooligans: Heysel 85*, De Boeck Université, Brusel·les.
- GRAY, O. (2004). *Demeaned but Empowered: The Social Power of the Urban Poor in Jamaica*, University of the West Indies Press, Kingston.
- GREEN, G. (1953). *A History of the Football Association*, Naldrett, Londres.
- GREEN, L. (1993). *Fact Sheet 5: Women and Football*, Sir Norman Chester Centre for Football Research, Leicester.
- GREENDORFER, S. i YIANNAKIS, A. (eds.) (1981). *Sociology of Sport: Perspectives*, Leisure Press, Nova York.
- GREY, S. (2008). *Skinhead Army*, Skinflint Press, Baltimore.
- GRIFFIN, C. (1993). *Representations of Youth. The Study of Youth and Adolescence in Britain and America*, Polity, Londres.

- GRIFFIN, R. (1998). *International Fascism. Theories, Causes and the New Consensus*, Arnold, Londres.
 - (1995). *Fascism*, Oxford University, Oxford.
- GRIFFIN, R. S. (2001). *The Fame of a Dead Man's Deeds: An Up-close Portrait of White Nationalist William Pierce*, Authorhouse, Bloomington.
- GRIFFITHS, M. (1995). *Boss Sounds. Classic Skinhead Reggae*, S. T. Publishing, Dunoon.
- GRIFFITHS, R. (1983). *Fellow Travellers of the Right: British Enthusiasts for Nazi Germany 1933-1939*, Constable, Londres.
- GRIJALBA, S. (2006). *Dios salve a la Movida*, Espejo de tinta, Madrid.
- GROZIO, R. (1990). *Catenaccio & contrapiede*, Antonio Pellicani editore, Roma.
- GRÜNBERG, K. i ECKMANN, M. (1999). *A propos du phénomène des skinheads et du racisme en Suisse*, IES editions, Ginebra.
- GUILLAMON, J. (2001). *La ciutat interrompuda. De la contracultura a la Barcelona postolímpica*, La Magrana, Barcelona.
- GUILLEN, S. i PUENTE, A. (2007). *Psicodelia americana. El sonido de la contracultura*, Milenio, Lleida.
- GUNST, L. (1955). *Born Fi' Dead: A Journey Through The Jamaican Posse Underworld*, Holt Paperbacks, Nova York.
- GURALNICK, P. (1999). *Sweet Soul Music: Rhythm & Blues and the Southern Dream of Freedom*, Little Brown, Londres.
- GUSFIELD, J. (1981). *The Culture of Public Problems*, University of Chicago, Xicago.
- GUTHMANN, G. (1996). *Los saberes de la violencia y la violencia de los saberes*, Nordan-Comunidad, Montevideo.
- GUTIÉRREZ, J. E. (2001). *La lucha por nombrar al mundo. El imaginario político del movimiento okupa en Barcelona*, Tesi de màster, UAB, Bellaterra.
- GUTTMANN, A. (1978). *From Ritual to Record. The Nature of Modern Sports*, Columbia Press University, Nova York.
 - (1986). *Sport Spectators*, Columbia University Press, Nova York.
- HAENFLER, R. (2006). *Straight Edge: Hardcore Punk, Clean-living Youth and Social Change*, Rutgers University Press, Chapel Hill.
- HAGEMANN, M. (1995). *Lobo negro, un skin*, Círculo de lectores, Barcelona.
- HAINSWORTH, P. (2000). *The Politics of the Extreme Right: From the Margins to the Mainstream*, Pinter Pub Ltd., Londres.
 - (1992). *The Extreme Right in Europe and the USA*, Pinter Publishers, Londres.
- HALASA, M. (1981). *Twist & Crawl*, Eel Pie Publishing, Londres.
- HALE, Ch. (2006). *La Cruzada de Himmler. La verdadera historia de la expedición nazi al Tibet en 1938*, Inédita ediciones, Madrid.
- HALSEY FOSTER, E. (1992). *Understanding the Beats*, University of South Carolina Press, Columbia.
- HALL, S. (1970). *Los hippies: una contracultura*, Anagrama, Barcelona.
- HALL, S. (et al.) (1980). *Culture, Media, Language*, Hutchinson, Londres.
- HALL, S. i JEFFERSON, T. (eds.) (1976). *Resistance Through Rituals*, Hutchinson, Londres.
 - (1983). *Youth Subcultures in Post-war Britain*, Hall & Jefferson, Londres.

- HALL, S. i JACQUES, M. (eds.) (1983). *The Politics of Thatcherism*, Lawrence and Wishart, Londres.
- HAMM, M. (1993). *American Skinheads: The Criminology and Control of Hate Crime*, Praeger, Westport.
- HANN, D. i TILZEY, S. (2003). *No Retreat: The Secret War Between Britain's Anti-Fascists and the Far Right*, Milo, Londres.
- HANNERZ, U. (1986). *Exploración de la ciudad*, Fondo Cultura Económica, Mèxic.
- HAREWOOD, Joyce (1992). *Romper Stomper*, Text Publishing, Melbourne.
- HARGREAVES, J. (1986). *Sport, Power and Culture*, Polity, Cambridge.
- (ed.) (1982). *Sport, Culture and Ideology*, Routledge & Kegan Paul, Londres.
- HARO IBARS, E. (1975). *Gay Rock*, Júcar, Madrid.
- HARRÉ, R. i SECORD, P. (1972). *The Explanation of Social Behaviour*, Blackwell, Oxford.
- HARRE, R.; MARSH, P. i ROSSER, E. (1980). *The Rules of Disorder*, Routledge, Londres.
- HARRINGTON, J. A. (1968). *Soccer Hooliganism*, John Wright, Bristol.
- HARRIOTT, A. (2008). *Organized Crime and Politics in Jamaica*, University of West Indies Press, Kingston.
- (2004). *Understanding Crime in Jamaica: New Challenges for Public Policy*, University of West Indies Press, Kingston.
- HARRIS, C. i WINSTON, J. (eds.) (1993). *Inside Babylon: the Caribbean Diaspora in Britain*, Verso, Londres.
- HARRIS, G. (1994). *The Dark Side of Europe*. Edinburgh University Press, Edimburg.
- HARTSCH, E. (1997). *Böhse Onkelz danke für nichts*, BO Management AG, Frankfurt am Main.
- HARVEY, A. (2005). *Football: The First Hundred Years*, Routledge, Londres.
- HASHMI, F. (1969). *The Pakistani Family in Britain*, Community Relations Comission, Londres.
- HASSELBACH, I. (1996). *Führer-ex: Memoirs of a Former neo-Nazi*, Random House, Nova York.
- (1996). *Die Bedrohung- mein Leben nach dem Ausstieg*, Aufbau, Berlín.
- (1993). *Die Abrechnung. Ein Neonazi steigt aus*, Aufbau, Berlín.
- HAWKINS, K. (1979). *Unemployment*, Pelican, Hardmonsworth.
- HAWORTH, J. i SMITH, M. (comps.) (1975). *Work and Leisure*, Lepus, Londres.
- HAYNES, R. (1995). *The Football Imagination: The Rise of Football Fanzine Culture*, Arena, Aldershot.
- HAYWARD, T. (1995). *Fact Sheet 9: A History of Female Football Fans*, Sir Norman Chester Centre for Football Research, Leicester.
- HAYWOOD, I. i DAVIES, N. (1981). *The Specials Illustrated Songbook*, Plangent Visions Music Ltd, Londres.
- HEADLEY, B. (1994). *The Jamaican Crime Scene: A Perspective*, Eureka Press Ltd., Mandeville.
- HEALY, M. (1996). *Gay skin. Class, Masculinity and Queer Appropriation*, Cassel, Londres.
- HEARN, M. (2005). *Rex Collections: The Who*, Reynolds & Eran Ltd., Richmond.
- HEBDIGE, D. (2004). *Subcultura. El significado del estilo*, Paidós, Barcelona.

- (1988). *Hiding in the Light. On Image and Things*, Routledge, Londres.
- (1987). *Cut'n'Mix. Culture, Identity and Caribbean Music*, Methuen, Londres.
- (1974). *Reggae, Rastas & Rudies: Style and the Subversion of Form*, University of Birmingham, Birmingham.
- HEFFER, S. (1998). *Like the Roman: The Life of Enoch Powell*, Weidenfeld & Nicolson, Londres.
- HEPPLE, B. (1968). *Race, Jobs and the Law in Britain*, Allen Lane The Penguin Press, Londres.
- HERAS, A. (2008). *Lluvia, hierro y rock'n'roll. Historia del rock en el Gran Bilbao (1958-2008)*, Autoedición, Algorta.
- HERRERO, C. (1997). *Criminología (Parte general y especial)*, Dykinson, Madrid.
- HERSKOVITS, M. J. (1926). *In the New Negro*, Alain Locke, Nova York.
- HEWITT, P. (2006). *The Fashion of Football: From Best to Beckham, from Mod to Label Slave*, Mainstream Publishing, Edimburg.
- (2000). *The Soul Stylists. Six Decades of Modernism. From Mods to Casuals*, Mainstream Publishing, Edimburg.
- (1999). *The Sharper Word: A Mod Reader*, Helter Skelter Publishing, Londres.
- (1996). *The Jam. A Beat Concerto*, Boxtree, Londres.
- HEWITT, P. i BAXTER, M. (2012). *The A-Z of Mod*, Prestel, Londres.
- HEWITT, P. i RAWLINGS, T. (2004). *My Favourite Shirt: A History of Ben Sherman Style*, Ben Sherman, Londres.
- HEYLIN, C. (1993). *From the Velvets to the Voidoids: A Pre-Punk History for a Post-Punk World*, Penguin, Harmondsworth.
- HIGGINBOTTOM, M. D. (1992). *Intellectuals and British fascism*, Maureen Robinson, Londres.
- HILBERG, R. (1985). *The Destruction of the European Jews*, Holmes and Meier, Nova York.
- HILL, D. R. (1993). *Calypso Calaloo: Early Carnival Music in Trinidad*. University Press of Florida, Gainesville.
- HILL, R. i BELL, D. *The Other Face of Terror*, Grafton, Londres.
- HIRO, D. (1971). *Black British, White British*, Penguin Books, Harmondsworth.
- (1969). *The Indian Family in Britain*, Community Relations Comissions, Londres.
- HITLER, A. (1935). *Mi lucha*, NSDAP, Munic.
- HOBERMAN, J. M. (1988). *Politica e Sport*, Il Mulino, Bolonya.
- HOBBSAWM, E. (1997). *Historia del siglo XX (1914-1991)*, Critica, Barcelona.
- (1959). *Rebeldes primitivos*, Ariel, Barcelona.
- HOCKENOS, P. (1992). *Free to Hate. The Rise of the Right in Post-Communist Eastern Europe*, Routledge, Londres.
- HOGGART, R. (1957). *The Uses of Literacy: Aspects of Working Class Life*, Chatto & Windus, Londres.
- HOLMES, C. (1979). *Antisemitism in British Society 1876-1939*, Holmes & Meier Publishers, Londres.
- HOLT, R. (1989). *Sport and the British*, Oxford University Press, Oxford.
- HOME, S. (2002). *El asalto a la cultura. Corrientes utópicas desde el Letrismo a Class War, Virus, Barcelona*.

- (1996). *Marcj, sporchi e imbecilli. 1976-1996: la rivolta punk non si è mai fermata*, Castelveccchi, Roma.
 - (1996). *What Is Situationism: A Reader*, AK Press, Edimburg.
 - (1996). *Slow Death*, High Risk Book, Londres.
 - (1995). *Cranked Up Really High: An Inside Account of Punk Rock*, Codex Press, Hove.
 - (1994). *Red London. Mob Violence, Mob Vigilance, Mob Rule!*, AK Press, Edimburg.
 - (1993). *No Pity. In the Tradition of Skinhead, Suedehead e Bootboys*, AK Press, Edimburg.
- HONAN, P. (ed.) (1987). *The Beats: An Anthology of Beat Writing*, Dent and Sons, Nova York.
- HONEYFORD, P. (1995). *The Jam: The Modern World By Numbers*, Plexus, Londres.
- HOPCRAFT, A. (1968). *The Football Man*, Penguin, Hardmonsworth.
- HOPE, D. P. (2006). *Inna di Dancehall: Popular Culture of Identity in Jamaica*, University of West Indies Press, Kingston.
- HORNBY, N. (1996). *Fiebre en las gradas*, Ediciones B, Barcelona.
- HOSKYNS, B. (1998). *Glam Rock*, Faber and Faber, Londres.
- HOWARD, D. (2004). *Kingston. A Cultural and Literary History*, Ian Randle Publishers, Kingston.
- HOWE, L. K. (ed.). *The White Majority. Between Poverty and Affluence*, Vintage Books, Nova York.
- HUBERT, D. i CLAUDE, Y. (1991). *Les skinheads et l'extrême droite*, VLB Editeur, Montreal.
- HOULIHAN, B. (1991). *The Government and Politics of Sport*, Routledge, Londres.
- HUERTAS, D. (2005). *Neurobiología de la agresividad humana*, Ars Médica, Barcelona.
- HUERTAS, J. M. (1969). *Chicos de la gran ciudad*, Nova Terra, Barcelona.
- HUERTAS, J. M.; CABALLERO, J. J. i DE PASCUAL, R. (1978). *Los hijos de la calle. La marginación y delincuencia infantil y juvenil en España*, Bruguera, Barcelona.
- HUFF, C. (ed.) (1990). *Gangs in America*, Sage Publications, Newbury Park.
- HUIZINGA, J. (1943). *Homo Ludens. El juego como elemento de la historia*, Azar, Lisboa.
- HUMPHRIES, S. (1981). *Hooligans or Rebels? An Oral History of Working-class Childhood and Youth 1889-1939*, Basil Blackwell, Oxford.
- HUNDSIEDER, F. (1998). *Wotans Jünger: neuheidnische Gruppen zwischen Esoterik und Rechstradikalismus*, Heyne, Munic.
- HUNGER, U. (1984). *Die Runenkunde im Dritten Reich. Ein Beitrag zur Wissenschafts und Ideologiegeschichte des Nationalsozialismus*, Peter Lang, Frankfurt.
- HUNTINGTON, S. P. (1996). *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*, Simon and Schuster, Nova York.
- HURCHALLA, G. (2005). *Going Underground: American Punk 1979-1992*, Zuo Press, Stuart.
- HYATT, M. Y. (1998). *The Patois: The Language as Spoken by Jamaicans*, Madge Saunders, Nottingham.

- IBARRA, E. (2011). *La España racista. La lucha en defensa de las víctimas del odio*, Temas de Hoy, Madrid.
 - (2003). *Los crímenes del odio. Violencia skin y neonazi en España*, Temas de Hoy, Madrid.
- IGNACIO, L. (1974). *Los quinquis*, Ediciones 29, Barcelona.
- IGNAZI, P. (1994). *L'estrema destra in Europa*, Il Mulino, Bolonya.
- IMBERT, G. (1992). *Los escenarios de la violencia*, Icaria, Madrid.
- INGHAM, R. (et al.) (1978). *Football Hooliganism: the Wider Context*, Inter-Action Inprint, Londres.
- INSTITUTE OF JEWISH AFFAIRS (1995). *Antisemitism World Report*, Institute Of Jewish Affairs, Londres.
- IRLÉS, G. (1997). *¡Sólo para Fans! La música Ye-Yé y Pop española de los años 60*, Alianza editorial, Madrid.
- JACKSON, B. i MARSDEN, D. (1975). *Education and the Working Class*, Pelican, Hardmonsworth.
- JAHN, B. i WEBER, T. (1998). *Reggae Island: Jamaican Music in the Digital Age*, Da Capo Press, Cambridge.
- JAMES, W. i HARRIS, C. (eds.) (1993). *Inside Babylon: The Caribbean Diaspora in Britain*, Verso, Londres.
- JAY, A. (1989). *Bloody Casuals. Diary of a Football Hooligan*, Famedram, Glasgow.
- JEAL, T. (2001). *Baden-Powell: Founder of the Boy Scouts*, Yale University Press, Londres.
- JEFFERSON, O. (1972). *The Post War Development of Jamaica*, Institute of Social & Economic Research, Kingston.
- JEFFERSON, T. (1973). *The Teds, A Political Resurrection*, University of Birmingham, Birmingham.
- JEPHCOTT, P. (1964). *A Troubled Area: Notes on Notting Hill*, Faber & Faber, Londres.
- JESSOP, B. (1988). *Thatcherism: A Tale of Two Nations*, Polity, Cambridge.
- JOAN, P. i NOTTEBAUM, H. (eds.) (2003). *El olivo y la espada. Estudios sobre el antisemitismo en España (siglos XVI-XX)*, Niemeyer, Tubinga.
- JOHNSON, G. (1982). *The Story of Oi! A View from the Dead-end of the Street*, Babylon books, Manchester.
- JOHNSON, H. i PINES, J. (1982). *Reggae. Deep Root Music*, Proteus books, Londres.
- JOINT COMMITTEE AGAINST RACIALISM (1981). *Racial Violence in Britain*, JCAR, Londres.
- JONES, S. G. (1988). *Sport, Politics and the Working Class*, Manchester University Press, Manchester.
- JONES, S. (1988). *Black Culture, White Youth: The Reggae Tradition from JA to UK*, Macmillan, Londres.
- JONES, D. i RIVERS, T. (2002). *Soul Crew: the Inside Story of Britain's Most Violent Hooligan Gang*, Milo, Ramsbottom.
- JONES, T. (1981). *British Movement: Nazis on Our Streets: An Anti Nazi League Pamphlet*, Anti Nazi League, Londres.
- JONHYSON, V. (2001). *Up Yours! A Guide to UK Punk, New Wave and Early Post Punk*, Borderline Productions, Belfast.
- JORDAN, L. (2009). *Rockers... Desterrados de la movida*, Milenio, Lleida.
- JUÁREZ, J. (2007). *La guarida del lobo*, Malabar, Sant Andreu de Llavaneres.

- JULIÀ, I. (2000). *Ramones*, Cátedra, Madrid.
- JULIÀ, S. (1996). *Los socialistas en la política española, 1879-1982*, Taurus, Madrid.
- JUSTEL, M. (1995). *La abstención electoral en España 1977-1993*, CSIC, Madrid.
- KAISER, G. (1983). *Criminología. Una introducción a sus fundamentos teóricos*, Espasa Calpe, Madrid.
- KALLYNDYR, R. i DALRYMPLE, H. (1972). *Reggae. A Peoples' Music*, Carib-Arawak Publications, Kingston.
- KAMEN, H. (1999). *La Inquisición española. Una revisión histórica*, Crítica, Barcelona.
- KAPLAN, J. (ed.) (2000). *The Encyclopedia of the White Power*, Altamira Press, Walnut Creek.
- KAPLAN, J. i BJORGO, T. (eds.) (1998). *Nation and Race. The Developing Euro-American Racist Subculture*, Northeastern University Press, Boston.
- KAPLAN, J. i WEINBERG L. (1998). *The Emergence of a Euro-American Radical Right*, Rutgers University Press, New Brunswick.
- KAPUCINSKI, R. (2001). *El emperador*, Anagrama, Barcelona.
- KATER, M. (1974). *Das Ahnenerbe der SS 1935-1945*, Anstalt, Stuttgart.
- KATZ, D. (2003). *Solid Foundation. An Oral History of Reggae*, Bloomsbury, Nova York.
- (2001). *People Funny Boy: The Genius of Lee Scratch Perry*, Payback Press, Edimburg.
- KATZ, J. (1988). *Seductions of Crime*. Basic Books, Nova York.
- KAVANGH, D. (1990). *Thatcherism and British Politics: The End of Consensus?*, Oxford University Press, Oxford.
- KAY, A. (1992). *Watching the Rich Kids*, S. T. Publishing, Dunoon.
- KAZYRYTSKI, L. (2010). *Las bandas callejeras. Pandillas latinoamericanas en Cataluña: Una aproximación criminológica*, Documenta universitaria, Girona.
- KEETON, G.W. (1972). *The Football Revolution: A Study of the Changing Pattern of Association Football*, David and Charles, Devon.
- KENNEDY, P. M. i NICHOLLS, A. (eds.) (1981). *Nationalist and Racist Movements in Britain and Germany Before 1914*, Palgrave Macmillan, Londres.
- KENNEDY, S. (1990). *The Klan Unmasked*, University Press of Florida, Florida.
- KEROUAC, J. (1957). *On the Road*, New American Library, Nova York.
- KERR, J. (1994). *Understanding Soccer Hooliganism*, Routledge, Londres.
- KERR, M. (2001). *An Englishman Abroad*, Terrace Baner, Lockerbie.
- KERSHAW, I. (1999). *Hitler. 1889-1936*, Península, Barcelona.
- KETT, J. F. (1977). *Rites of Passage. Adolescence in America, 1790 to the Present*, Basic Books, Nova York.
- KHERDIAN, D. (ed.) (1995). *Beat Voices: An Anthology of Beat Poetry*, Holt, Nova York.
- KING, B. (1994). *Las runas. Magia, religión y mitología de los vikingos*, Temas de Hoy, Madrid.
- KING, J. (1996). *The Football Factory*, Vintage, Londres.
- KING, M. i KNIGHT, M. (1999). *Hoolifan: Thirty Years of Hurt*, Mainstream, Edimburg.

- KING, M. (2000). *A Boy's Story*, Mainstream Publishing, Edimburg.
- KIRK, T. (2002). *Nazism and the Working Class in Austria*, Cambridge University Press, Cambridge.
- KLÄRNER, A. i KOHLSTRUCK, M. (2006). *Moderner Rechtsextremismus in Deutschland*, Hamburger Edition, Hamburg.
- KLEG, M. (1993). *Hate Prejudice and Racism*, State of New York Press, Albany.
- KLEIN, A.; DAY, M. i HARRIOTT, A. (2004). *Caribbean Drugs. From Criminalization to Harm Reduction*, Zed Books, Londres.
- KNIGHT, A. (1987). *The Beat Vision: A Primary Sourcebook*, Paragon House Publishers, Nova York.
- KNIGHT, N. (1982). *Skinhead*, Omnibus press, Londres.
- KNIGHT, R. A. L. (1938). *Liberty and Progress: A Short History of the Baptists of Jamaica*, The Gleaner Company, Kingston.
- KOCH, H. W. (1976). *The Hitler Youth*, Stein & Day, Nova York.
- KOFAS, J. (1983). *Authoritarianism in Greece: The Metaxas Regime*, Columbia University Press, Nova York.
- KOFSKY, F. (1969). *Black Nationalism and the Revolution in Music*, Pathfinder Press, Nova York.
- KOCHL, R. L. (2008). *Las SS: El cuerpo de élite del nazismo*, Crítica, Barcelona.
- KOLLMANN, R. (2001). *Sombras de Hitler: la vida secreta de las bandas neonazis argentinas*, Editorial Sudamericana, Buenos Aires.
- KOPYTOFF, B. K. (1974). *The Maroons of Jamaica*, Tesi doctoral, University of West Indies, Mona.
- KORR, C. P. (1986). *West Ham United*, Duckworth, Londres.
- KOZAK, R. (1988). *This Ain't No Disco: The Story of CBGB*, Faber and Faber, Londres.
- KRAUS, M. (1966). *Immigration, the American Mosaic. From Pilgrims to Modern Refugees*, Krieger Publishing, Melbourne.
- KREIMER, J. C. (1978). *Punk, la muerte joven*, Bruguera, Barcelona.
- KRIM, S. (1960). *The Beats*, Fawcett publications, Greenwich.
- KROEBER, A. L. (1939). *Cultural and Natural Areas of Native North America*, University of California, Los Angeles.
- KUPER, A. (1976). *Changing Jamaica*, Routledge and Kegan Paul, Londres.
- KURTHEN, H., BERGMANN, W. i ERB, R. (eds.) (1997). *Antisemitism and xenophobia in Germany after unification*, Oxford University Press, Nova York.
- KUSHNER, T. i LUNN, K. (1989). *Traditions of Intolerance: Historical Perspectives on Fascism and Race Discourse in Britain*, Manchester University Press, Manchester.
- LACEY, T. (1977). *Violence and Politics in Jamaica*, Manchester University Press, Manchester.
- LAING, D. (1985). *One Chord Wonders. Power and Meaning in Punk Rock*, Open University Press, Milton Keynes.
- LAMO DE ESPINOSA, E. (1989). *Delitos sin víctimas*, Alianza editorial, Madrid.
- LANDAU, E. (1993). *The White Power Movement: America's Racist Hate Groups*, Millbrook Press, Brookfield.
- LANFRANCHI, P. (1992). *Il calcio e il suo pubblico*, Edizioni Scientifiche Italiane, Nàpols.
- LANG, J. (1969). *Report of the Working Party on Crowd Behaviour at Football Matches*, HMSO, Londres.

- LANZA, A. (1980). *Historia de la música*, Turner, Madrid.
- LAQUEUR, W. (1995). *La centuria negra*, Anaya & Mario Muchnik, Madrid.
- LARKIN, C. (1998). *The Virgin Encyclopedia of Reggae*, Virgin books, Londres.
 - (1994). *The Guinness Who's Who of Reggae*, Guinness Publishing, Endfield.
- LARSEN, S. i HATGVET, B. (eds.) (1998). *Modern Europe After Fascism*, Columbia University Press, Nova York.
- LASALLE, J-Y. (1989). *Sport et délinquance*, Economica, París.
- LASEN, A. (2000). *A contratiempo. Un estudio de las temporalidades juveniles*, CIS, Madrid.
- LAWRENCE, G. (1986). *Thugs, Hooligans and Animals: Australian Media Analysis of the Brussels Football Riot*, Australian Studies Center, University of London, Londres.
- LAYTON HENRY, Z. (1984). *The Politics of Race in Britain*, Allen & Unwin, Londres.
- LAZELL, B. (comp.) (1997). *Indie Hits 1980-1989. The Complete UK Independent Charts*, Red Oak Press, Londres.
 - (1995). *Punk! An A-Z*, Hamlyn, Londres.
- LEBLANC, L. (1999). *Pretty in Punk: Girls' Gender Resistance Boys' Subculture*, Rutgers University Press, New Brunswick.
- LEBOURG, N. (2010). *Le monde vu de la plus extrême droite*, Presses Universitaires de Perpignan, Perpinyà.
- LEBZELTER, G. (1979). *Political Anti-Semitism in England 1918-1939*, Holmes & Meier, Londres.
- LEE, H. (2005). *Trench Town. En las calles de Bob Marley*, Océano, Barcelona.
 - (1999). *Le Premier rasta*, Flammarion, París.
- LEE, R. (ed.) (1995). *Other Britain, Other British*, Pluto Press, Londres.
- LEFEBVRE, H. (1984). *La vida cotidiana en el mundo moderno*, Alianza, Madrid.
- LEFFORT, D. (1991). *Skinheads et B.D. Les bandes dessinées-et dessins de presse de l'extreme droite*, Bédésup, Marsella.
- LEMMER, T. (1994). *Skinhead Rock. Eine notwendige Klarstellung über nonkonforme Musik*. Verlag Mehr Wissen, Düsseldorf.
 - (1996). *Sänger für Deutschland. Biographie des Volkssängers Frank Rennicke*. Verlag Mehr Wissen, Düsseldorf.
- LEMOIR, R. (ed.) (1998). *Sociétés & représentations. Football & Sociétés*, Credhess, París.
- LETWIN, S. R. (1992). *The Anatomy of Thatcherism*, Flamingo, Londres.
- LETTIS, D. i NOBAKHT, D. (2006). *Culture Clash: Dreads Meets Punk Rockers*, SAF Publishing, Londres.
- LEVER, J. (1983). *Soccer Madness*, University Chicago Press, Xicago.
- LEVI, D. E. (1990). *Michael Manley: The Making of A Leader*, University of Georgia Press, Atenes.
- LEVI, G. i SCHMITT, J- C. (eds.) (1996). *Historia de los jóvenes*, Taurus, Madrid.
- LEVÍ- STRAUSS, C. (1971). *El pensament salvatge*, Edicions 62, Barcelona.
- LEVICES, J. (1985). *Modas musicales y condiciones sociales*, Instituto de la Juventud, Madrid.
- LEVIN, J. i McDEVITT, J. (1993). *Hate Crimes: The Rising Tide of Bigotry and Bloodshed*, Plenum, Nova York.
- LEVY, A. (2006). *Petita illa*, Proa, Barcelona.

- LEVY, S. (2003). *Ready, Steady, Go!: Swinging London and the Invention of Cool*, Fourth Estate, Londres.
 - (2002). *Ready, Steady, Go!: The Smashing Rise and Giddy Fall of Swinging London*, Doubleday Books, Londres.
- LEWIS, L. (1992). *The Adoring Audience*, Routledge, Londres.
- LEWIS, R. i BRYAN, P. (eds.) (1988). *Garvey: His Work and Impact*, Institute of Social & Economic Research, University of West Indies, Mona.
- LIGHTTOWN, C. (1989). *Milwall in the Community*, Milwall F.C., Londres.
- LIMBERGEN, K. van i VERTONGEN, B. (1991). *Mondiale'90: Ciao Hooligans*, Vander Broele, Bruges.
- LINARES, A., DE ANTÓN, J. i FRIGOLA, C. S. (1992). *Encuesta sobre grupos eversivos españoles y peñas*, Subdirección General Operativa de la Policía, Madrid.
- LINDBOE, O. (2000). *Blod & aere: den ny nazisme*, Pelikan, Odense.
- LINEHAN, T. P. (2000). *British Fascism, 1918-1939*, Manchester University Press, Manchester.
 - (1996). *East London for Mosley. The British Union of Fascists in East London and South-West Essex. 1933-40*, Cass, Londres.
- LINES, D. (2006). *The Modfather: My Life with Paul Weller*, Heinemann, Londres.
- LINK, R. (2009). *Kicking Up a Racket. The Story of Stiff Little Fingers 1977-1983*, Appletree Press Ltd., Belfast.
- LINTON, R. (1933). *The Tanala: a Hill Tribe of Madagascar*, Field Museum Press, Xicago.
 - (1936). *The Study of Man: an Introduction*, D. Appleton-Century Co., Nova York.
 - (1945). *The Cultural Background of Personality*, D. Appleton-Century Co., Nova York.
- LIPOVETSKY, G. (1986). *La era del vacío. Ensayos sobre el individualismo contemporáneo*, Anagrama, Barcelona.
- LIPPI, P. (1998). *Julius Evola, métaphysicien et penseur politique: Essai d'analyse structurale*, Age d'Homme, París.
- LJUNG, M. (1988). *Skinheads, hackers & lama ankor: engelskan i 80-talets svenska*, Trevi, Estocolm.
- LLANSAMÀ, J. (2011). *Harto de todo. Historia oral del punk en la ciudad de Barcelona (1979-1987)*, Bcore Books, Barcelona.
- LLAURADÓ, J. i MONCLÚS, J. (2000). *El tancament de l'Orfeó Català i el F. C. Barcelona*, Pòrtic, Barcelona.
- LLORENTE, J. A. (1981). *Historia crítica de la Inquisición en España*, Hiperión, Madrid.
- LONDON, P. (2002). *Nazi Rock Star. Ian Stuart. Skrewdriver Biography*, Midgård, Goteborg.
- LONG, E. (2003). *The History of Jamaica*, Ian Randle Publishers, Kingston.
- LÓPEZ, C. (1992). *La Edad de Oro del pop español*, Luca editorial, Madrid.
- LÓPEZ AGUIRRE, E. (1996). *Del txistu a la telecaster. Crónica del rock vasco*, Aianai, Vitòria.
- LÓPEZ AGUIRRE, E. i ESPINOSA, P. (1998). *Potato. Reggae banda. La utopía de una Euskadi tropical*, Aianai, Vitòria.
- LÓPEZ HERNÁNDEZ, G. M. (1999). *Condición marginal y conflicto social*, Talasa, Madrid.

- LÓPEZ RIOCEREZO, J. M. (1970). *Problemática mundial del gamberrismo y sus posibles soluciones*, Studium, Madrid.
- LORENZ, K. (1963). *On Aggression*, Harcourt Brace, San Diego.
- LOUIS, P. i PRINEZ, L. (1990). *Skinheads, taggers, zulus & Co.*, La table ronde, París.
- LOWE, R. (1998). *The Welfare State in Britain Since 1945*, Macmillan Press, Londres.
- LOWLES, N. (2001). *White Riot: the Violent Rise of Combat 18*, Milo, Londres.
- LOWLES, N. i NICHOLLS, A. (2005). *Hooligans. The A-L of Britain's Football Hooligan Gangs*, Milo books, Londres.
- (2006). *Hooligans. The M-Z of Britain's Football Hooligan Gangs*, Milo books, Londres.
- LOWLES, N. i SILVER, S. (1999). *White Noise. Inside the International Nazi Skinhead Scene*, Searchlight, Londres.
- LUMSDEN, R. (2003). *Historia secreta de las SS*, La Esfera de los Libros, Madrid.
- LUNN, K. i THURLOW, R. (1980). *British Fascism. Essays on the Radical Right in Inter-War Britain*, Macmillan, Londres.
- LUTTE, G. (1984). *Sopprimire l'adolescenza. I giovani nella società post-industriale*, Gruppo Abele, Torí.
- LYDON, J., ZIMMERMAN, K i ZIMMERMAN, K. (1994). *Rotten: No Irish, No Blacks, No Dogs*, St. Martin's Press, Londres.
- MADER, M. (1996). *Oi! The book vol. 1*, Jeske, Berlín.
- MADOFF, S. H. (1997). *Pop Art. A Critical History*, University of California Press, Berkeley.
- MADRID, D. (2007). *Insider. Un policia infiltrado en las gradas ultras*, Temas de Hoy, Madrid.
- MADRID, D. i MURCIA, J. (2008). *Tribus urbanas. Ritos, símbolos y costumbres*, Arcopress, Madrid.
- MAFFESOLI, M. (1990). *El tiempo de las tribus*, Icaria, Barcelona.
- MAFFI, M. (1975). *La cultura underground*, Anagrama, Barcelona.
- MAGNANE, G. (1964). *Sociología del deporte*, Península, Barcelona.
- MAHER JR., P. (2004). *Kerouac: The Definitive Biography*, Taylor Trade, Boulder.
- MAILER, N. (1956). *The White Negro: Superficial Reflections on the Hipster*, City Lights books, San Francisco.
- MALVIDO, P. (2004). *Nosotros los malditos*, Anagrama, Barcelona.
- MANNIX, D. (1962). *Black Cargoes: A History of the Atlantic Slave Trade 1518-1865*, Longmans, Londres.
- MANRIQUE, D. A. (1977). *De que va el rock macarra*, Las ediciones de La Piqueta, Madrid.
- (coord.) (1987). *Historia del rock*, El País, Madrid.
- MANUEL, P. (2000). *East Indian Music in the West Indies*, Temple University Press, Filadèlfia.
- MANUEL, P.; BILBY, K. i LARGEY, M. (1995). *Caribbean Currents: Caribbean Music from Rumba to Reggae*, Temple University Press, Filadèlfia.
- MAPLE, T. i MATHESON, D. W. (1973). *Aggression, Hostility and Violence: Nature or Nurture*, Holt, Rinehart and Winston, Nova York.
- MARCHI, V. (1997). *Nazi-rock. Pop music e Destra radicale*, Castelvecchi, Roma.

- (1994). *Ultrà. Le sottoculture giovanili negli stadi d'Europa*, Koinè, Roma.
 - (1994). *SMV Stile Maschio Violento. I demoni di fine millenio*, Costa & Nolan, Gènova.
 - (1996). *Le sottoculture giovanili della curva*, Koiné, Roma.
 - (1993). *Blood and Honour. Rapporto internazionale sulla destra skinhead*, Koiné, Roma.
- MARCHBANK, P. (ed.) (1982). *Punk Words and Punk Music*, Wise Publications, Londres.
- MARCUS, H. G. (1995). *Haile Selassie: The Formative Years, 1892-1936*, Red Sea Press, Trenton.
- MARCUS, G. (1993). *In the Fascist Bathroom: Writings on Punk, 1977-92*, Penguin, Harmondsworth.
- MARCUS, G. (1989). *Lipstick Traces: A Secret History of the Twentieth Century*, Harvard University Press, Cambridge.
- MARCUS, J. (1995). *The National Front and French Politics: The Resistible Rise of Jean-Marie Le Pen*, MacMillan, Houndmills.
- MARÉCHAL, Y. (2005). *L'encyclopédie du Reggae 1960-1980*, Éditions Alternatives, París.
- MARIANI, N. (2001). *Skinheads. Storie e culture dagli original ai red ai naziskin*, Datanews, Roma.
- MARIN, D. (2010). *Anarquistas. Un siglo de movimiento libertario en España*, Ariel, Barcelona.
- MARIN- CURTOUD, B. (2000). *Planète skin: les groupuscules néo-nazis face à leurs crimes*, Harmattan, París.
- MARINOVICH, G. i SILVA, J. (2000). *The Bang-bang Club: The Making of the New South Africa*, William Heinemann, Portsmouth.
- MARKO, P. (2007). *The Roxy London WC2. A Punk History*, Punk 77 Books, Londres.
- MARPLES, M. (1954). *A History of Football*, Secker and Wanburg, Londres.
- MÁRQUEZ, F. (1981). *Música moderna*, La Banda de Moebius, Madrid.
- (1980). *Todos los chicos y chicas (Historias de la Nueva Ola)*, La Banda de Moebius, Madrid.
- MARSH, P. (1978). *Aggro. The Illusion of Violence*, Dent, Londres.
- MARSH, P. ROSSER, E. i HARRÉ, R. (1978). *The Rules of Disorder*, Routledge & Kegan Paul, Londres.
- MARSH, P. i CAMPBELL, A. (eds.) (1982). *Aggression and Violence*, Blackwell, Oxford.
- MARSH P. i FOX, K. (1992). *Drinking and Public Disorder*, Portman Group, Londres.
- MARSHALL, B. (2006). *Berlin Bromley*, SAF Publishing, Londres.
- MARSHALL, G. (1996). *Skinhead Nation*, S. T. Publishing, Dunoon.
- (1993). *The Two Tone Story*, S. T. Publishing, Dunoon.
 - (1993). *Total Madness*, S. T. Publishing, Dunoon.
 - (1993). *Bad Manners*, S. T. Publishing, Dunoon.
 - (1991). *Spirit of '69. A Skinhead Bible*, S. T. Publishing, Dunoon.
- MARTIN, D. C. (1982). *Aux sources du reggae. Musique, société et politique en Jamaïque*, Parenthèses, Marsella.

- MARTIN CABELLO, A. (2006). *La escuela de Birmingham*. El Centre Contemporary Cultural Studies y el origen de los estudios culturales, Universidad Rey Juan Carlos, Madrid.
- MARTÍN CORBERA, M. (2005). *Porcioles. Catalanisme, clientelisme i franquisme*, Base, Barcelona.
- MARTIN CORRALES, E. (2002). *La imagen de los marroquíes en España (s. XVI-XX)*, Bellaterra, Barcelona.
- MARTÍN CRIADO, E. (1998). *Producir la juventud*, Istmo, Madrid.
- MARTÍN, F. (1981). *La Movida. Historia del pop madrileño*, Madrid.
- MARTÍN SERRANO, M. (1996). *Los jóvenes ante la violencia urbana*, Instituto de la Juventud, Madrid.
- (ed.) (1994). *Historia de los cambios de mentalidades de los jóvenes entre 1960-1990*, Instituto de la Juventud, Madrid.
- MARTÍNEZ, J. A. (coord.) *Historia de España siglo XX (1939-1996)*, Cátedra, Madrid.
- MARTÍNEZ, R. i PÉREZ, J. D. (1997). *El gust juvenil en joc*, Diputació de Barcelona, Barcelona.
- MARTÍNEZ, R. (2001). *Cultura juvenil i gènere*, Secretaria General de Joventut, Barcelona.
- MARTÍNEZ, S. (1999). *Enganxats al heavy. Cultura, música i transgressió*, Pagès editors, Lleida.
- MARTÍNEZ VAQUERO, P. (2009). *¡Ahora! No mañana. Los mods en la nueva ola española 1979-1985*, Milenio, Lleida.
- MARWICK, A. (1982). *British Society Since 1945*, Pelican, Harmondsworth.
- MASON, T. (1980). *Association Football and English Society 1863-1915*, Harvester, Brighton.
- MATÍAS, J. i MUNIAIN, J. L. (1969). *5.000 goles blancos. Historia del Real Madrid y su tiempo*, Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.
- MATLOCK, G. i SILVERSTON, P. (1991). *I Was A Teenage Sex Pistol*, Faber and Faber, Londres.
- MATTHESIUS, B. (1992). *Anti-Sozial-Front: vom Fussballfan zum Hooligan*, Leske + Budrich, Opladen.
- MATTOSO, G. (1995). *Skinhead. Letra por letra*, O Rotten books, Santo André.
- MATZA, D. (1981). *El proceso de desviación*, Taurus, Madrid.
- (1964). *Delinquency and Drift*, John Wiley and Sons, Nova York.
- MAYHEW, H. (1851). *London Labour and the London Poor*, Londres.
- MCCLANCY, J. (ed.) (1994). *Sport, Identity and Ethnicity*, Berg, Oxford.
- MCDERMOTT, C. (2002). *Made in Britain: Tradition and Style in Contemporary British Fashion*, Mitchell Beazley, Londres.
- MCDERMOTT, N. (1985). *Old Firm Guide: Celtic Versus Rangers*, Famedram Publishers.
- MCDONALD, A. (1978). *The Turner Diaries*, Barricade Books, Fort Lee.
- MCDONOUGH, T. (2004). *Guy Debord and the Situationist International: Texts and Documents*, The MIT Press, Cambridge.
- MCINNES, C. (1959). *Absolute Beginners*, MacGibbon & Kee, Londres.
- MCGOWAN, L. (2002) *The Radical Right in Germany*, Logman, Harlow.
- MCKAY, G. (1996). *Senseless Acts of Beauty: Cultures of Resistance Since the Sixties*, Verso, Londres.
- MCKENNA, P. (1995). *Growing Up in and Around Wigan Casino 1974-1981*, ST Publishing, Dunoon.

- MCLEAN, L. (2003). *The Guv'nor*, Blake Publishing, Londres.
- MCLEOD, J. (2004). *Postcolonial London: Rewriting the Metropolis*, Routledge, Londres.
- MCNALLY, D. (1992). *Jack Kerouac. América y la generación beat. Una biografía*, Paidós, Barcelona.
- MCNEIL, L. i MCCAIN, G. (1996). *Please Kill Me. The Uncensored Oral History of Punk*, Grove, Nova York.
- MCROBBIE, A. (1991). *Feminism and Youth Culture*, McMillan, Londres.
- (1993). *Postmodernism and Popular Culture*, Routledge, Londres.
- MCROBBIE, A. (ed.) (1989). *Zoot Suits and Second-Hand Dresses: An Anthology of Fashion and Music*, Macmillan, Londres.
- MEAD, A. (1985). *Skinhead girl*, Bath Press, Bath.
- MEAD, M. (1986) *Adolescencia, sexo y cultura en Samoa*, Planeta, Barcelona.
- (1977). *Cultura y compromiso. El mensaje a la nueva generación*, Granica, Barcelona.
- MEDINA, F. i SÁNCHEZ, R. (eds.) (2003). *Culturas en juego. Ensayos de antropología del deporte en España*, Icaria, Barcelona.
- MEDINA, F. (2006). *23-F. La verdad*, Plaza & Janés, Barcelona.
- MEHNERT, K. (1978). *La rebelión de la juventud*, Moguer, Barcelona.
- MELLY, G. (1972). *Revolt into style*, Penguin, Harmondsworth.
- (1970), *Owning Up*, Penguin, Harmondsworth.
- MENDEL, G. (1972). *La rebelión contra el padre*, Península, Barcelona.
- MENHORN, Ch. (2001). *Skinheads: Portrait einer Subkultur*, Nomos, Baden-Baden.
- MERCADE, X. (2011). *Odio obedecer. La escena alternativa en los 80: Punk, rock y hardcore*, Quarentena ediciones, Llinars del Vallès.
- MERCIER J. (1979). *Le Football*, Presses Universitaires de France, París.
- MERRIMAN, N. (ed.) (1993). *The Peopling of London: Fifteen Thousand Years of Settlement from Overseas*, The Museum of London, Londres.
- MEYER, H. P. (1995). *Motown-Dancing In The Street*, Sonnentanz Verlag, Augsburg.
- MEYNAUD, J. (1972). *El deporte y la política. Análisis sociales de unas relaciones ocultas*, Ed. Hispanoeuropea, Barcelona.
- MICHAEL, G. (2006). *The Enemy of my Enemy: The Alarming Convergence of Militant Islam and the Extreme Right*, University Press of Kansas, Lawrence.
- MICHAUD, Y. (1980). *Violencia y política*, Ruedo Ibérico, Madrid.
- MIDDLEMAN, N. i WILLIAMS, J. (1993). *Policing Football Matches*, University of Leicester, Leicester.
- MILES, B. (1998). *Jack Kerouac: King of the Beats*, Virgin, Londres, 1998.
- (2005). *Hippie*, Union Square Press, Nova York.
- MILES, K. (2000). *An English Fan Abroad: Euro 2000 and Beyond*, Rebel Inc., Edimburg.
- MILES (1981). *The 2-Tone Book for Rude Boys*, Omnibus Press, Londres.
- MILES, R. i PHIZACKLEA, A. (1984). *White Man's Country: Racism in British Politics*, Pluto Press, Londres.
- MILES, R. (1989). *Racism*, Routledge, Londres.
- MILNE, S. (2004). *The Enemy Within: Thatcher's Secret War Against the Miners*, Verso, Londres.

- MILSON, F. i SWANNELL, R. (1976). *Football Hooliganism and Vandalism*, Westhill College of Education, Birmingham.
- MINOGUE, K. i BIDDIS, M. (1987). *Thatcherism: Personality and Politics*, Palgrave Macmillan, Londres.
- MINTEGI, J. (1995). *Junto a los ríos de Babilonia. Biografía de Bob Marley*, Vosa, Madrid.
- MIRALLES, C. (2008). *1964 después de Cristo y antes de perder el autobús*, Artime, Madrid.
- MISCHKOWITZ, R. (1994). *Fremdenfeindliche Gewalt und Skinheads*, Bundeskriminalamt, Wiesbaden.
- MITCHELL, J. *Saturday's Heroes*, S. T. Publishing, Dunoon.
- MITTERAURER, M. (1992). *A History of Youth*, Blackwell, Oxford.
- MOJO. (2006). *Punk*, Dorling Kindersley Publishers Ltd, Londres.
- MOLAS, I. (ed.) (2000). *Diccionari dels Partits Polítics de Catalunya. Segle XX*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- MOLINERO, C. (2006). *La Transición, treinta años después*, Península, Barcelona.
- MONEDERO, J. C. (coord.) (2003). *Cansancio de Leviatán: problemas políticos de la mundialización*, Trotta, Madrid.
- MONOD, J. (1976). *Los barjots. Ensayo de etnología de bandas de jóvenes*, Seix Barral, Barcelona.
- MONTAGU, A. (1976). *The Nature of Human Aggression*, Oxford University Press, Londres.
- MOORE, J. B. (1993). *Skinheads: Shaved for Battle. A Cultural History of American Skinheads*, Bowling Green State University.
- MOORE, R. (1975). *Racism and Black Resistance in Britain*, Pluto Press, Londres.
- MORADIELLOS, E. (2000). *La España de Franco (1939-1975)*, Síntesis, Madrid.
- MORALES, F. (1952). *Jamaica Española*, Escuela de estudios Hispano-americano, Sevilla.
- MORÁN, Mª L. i BENEDICTO, J. (1995). *La cultura política de los españoles*, CIS, Madrid.
- MORDECAI, J. (1968). *Federation of the West Indies*, Northwestern University Press, Evanston.
- MORENO JULIÀ, X. (2004). *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941-1945*, Crítica, Barcelona.
- MORRIS, D. (1967). *The Naked Ape: A Zoologist's Study of Human Animal*, Delta, Londres.
- (1969). *The Human Zoo: A Zoologist's Study of Urban Animal*, Kodansha, Londres.
- MORRIS, D. (1982). *La tribù del calcio*, Mondadori, Milà.
- (1982). *El deporte rey*, Argos Vergara, Barcelona.
- MORRIS, D. (1986). *Bob Marley: Rebel with a Cause*. Epoch, Kenmore.
- MORRIS, D. (2002). *Destroy: Sex Pistols 1977*, Creation Books, Los Angeles.
- MORRISON, A. G. (1896). *A Child of the Jago*, Methuen & Co., Londres.
- (1897). *The Dorrington Deed- Box*, Ward Lock, Londres.
- (1899). *To London Town*, Methuen, Londres.
- MORROW, Ch. (1999). *Stir It Up: Reggae Album Cover Art*, Chronicle Books, San Francisco.

- MOSKOWITZ, D. V. (2005). *Caribbean Popular Music. An Encyclopedia of Reggae, Mento, Ska, Rocksteady and Dancehall*, Greenwood Press, Westport.
- MOSLEY, L. (1964). *Haile Selassie: The Conquering Lion*, Weidenfeld and Nicolson, Londres.
- MOSO, R. (2003). *Flores en la basura. Los días del Rock Radical*, Hilargi ediciones, Algorta.
- MOYANO, A. L. (2004). *Neonazis. La seducción de la svástica*, Ediciones Nowtilus, Madrid.
- MUDE, C. (2000). *The Ideology of the Extreme Right*, Manchester University Press, Manchester.
- MUGGLETON, D. i WEINZIERL, R. (eds.) (2003). *The Post-Subcultures Reader*, Berg, Londres.
- MUNDAY, D. (2006). *Shout to the Top: The Jam and Paul Weller*, Omnibus Press, Londres.
- MUNGHAM, G. i PEARSON, G. (eds.) (1974). *Working Class Youth Culture*, Routledge, Londres.
- MUNIESA, B. (1996). *Dictadura y monarquía en España. (De 1936 a la actualidad)*, Ariel, Barcelona.
- MUNIESA, M. (2007). *Punk Rock. Historia de 30 años de subversión*, T&B editores, Madrid.
- MUNROE, T. i LEWIS, R. (eds.) (1971). *Readings in Government and Politics in the West Indies*, William Collins and Sangster, Kingston.
- MURPHY, P.; DUNNING, E. G. i WILLIAMS, J. (1990). *Football on Trial: Spectator Violence an Development in the Football World*, Routledge & Kegan Paul, Londres.
- (1988). *Preston North End Crowd Survey: Preliminary Report*, Sir Norman Chester Centre for Football Research, Leicester.
- (1986). *House of cards: the Leicester city members plan*, The Football Trust, Leicester.
- MURRAY, B. (1987). *The Old Firm: Sectarianism, Sport and Society in Scotland*, John Donald Publishers Ltd., Edimburg.
- (1988). *Glasgow Giants: A 100 Years of the Old Firm*, Mainstream, Edimburg.
- MURRAY, H. (1996). *Gay Skins: Class, Masculinity and Queer Appropriation*, Cassell, Londres.
- MUSGROVE, F. (1964). *Youth and the Social Order*, Indiana University Press, Blomington.
- MUUS, R. E. (1978). *Teorías de la adolescencia*, Paidós, Buenos Aires.
- MUYSOMS, G. i BIENSTMAN, M. (1997). *Skins in Belgium. From Past to Present*, FlashWare Edition, Gent.
- MYERS, B. (2004). *John Lydon. The Sex Pistols, Pil & Anti-Celebrity*, Independent Music Press, Shropshire.
- NAVAIS, J. i SAMARRA, F. (2003). *L'extrema dreta al Reus republicà (1931-1936)*, Associació d'Estudis Reusencs, Reus.
- NAVARETE, L. (1999). *La autopercepción de los jóvenes okupas en España*, Instituto de la Juventud, Madrid.
- NEEDS, K. (2005). *Trash: The Complete New York Dolls*, Plexus Publishing, Londres.

- (2004). *Joe Strummer and the Legend of The Clash*, Plexus Publishing, Londres.
- NEITZERT, L. (1994). *Oi Musik & Fascho Rock. Die rechtsextremistische Jugendmusikszene*, Jugendamt der Stadt, Kiel.
- NELSON, E. (1989). *The British Counter-Culture, 1966-73: A Study of the Underground Press*, Macmillan, Londres.
- NELSON, G. (2003). *Where Did Our Love Go: The Rise and Fall of Tamla Motown*, Omnibus Press, Londres.
- NERÍN, G. (2005). *La guerra que vino de África*, Crítica, Barcelona.
- NETANYAHU, B. (1999). *Los orígenes de la Inquisición en la España del siglo XV*, Crítica, Barcelona.
- NETTLEFORD, R. (1985). *Caribbean Quarterly Monograph: Rastafari*, University of West Indies, Kingston.
- (1971). *Manley and the New Jamaica*, William Clowes & Sons, Londres.
- (1970). *Mirror Mirror. Identity, Race and Protest in Jamaica*, William Collins and Sangster, Kingston.
- NEWMAN, S. i SALEWICZ, Ch. (2010). *Keep on Running: The Story of Island Records*, Universe Publishing, Nova York.
- NICHOLS, M. (1984). *About The Young Idea. The Story Of The Jam 1972-1982*, Proteus, Londres.
- NINA, A. (2005). *The New York Dolls: Too Much Too Soon*, Omnibus Press, Londres.
- NOLAND, D. (2001). *I Swear I Was There...: Sex Pistols and the Shape of Rock*, Milo Press, Nova York.
- NORLING, E. (2004). *Los hermanos Strasser y el Frente Negro*, Ediciones Nueva República, Barcelona.
- NORRIS, K. (1962). *Jamaica: The Search For An Identity*, Oxford University Press, Oxford.
- NOVELL, D. (2001). *Too Darn Soulful: The Story of Northern Soul*, Robson books, Londres.
- NOVICK, M. (1995). *White Lies/White Power: The Fight Against White Supremacy and Reactionary Violence*. Common Courage Press, Monroe.
- NUNN, H. (2003). *Thatcher, Politics and Fantasy. The Political Culture of Gender and Nation*, Lawrence & Wishart, Londres.
- NUTTAL, J. (1974). *Las culturas de postguerra*, Martínez Roca, Barcelona.
- O'BRIEN, T. (ed.) (1987). *Proceedings of the European Conference on Football Violence*, Lancashire Polytechnic, Preston.
- O'BRIEN, K. i CHEN, W. (1998). *Reggae Routes. The Story of Jamaican Music*, Temple University Press, Filadèlfia.
- O'HARA, C. (1995). *The Philosophy of Punk: More Than Noise!*, AK Press, San Francisco.
- O'KELLY, D. i BLAIR, S. (eds.) (1992). *What's the Story? True Confessions of Republic of Ireland Soccer Supporters*, ELO, Dublín.
- O'MAOLÁIN, C. (1987). *The Radical Right: A World Directory*, Longman, Londres.
- OBERSCHALL, A. (1973). *Social Conflict and Social Movements*, Prentice-Hall, Englewood.

- OFFE, C. (1990). *Contradicciones en el estado del bienestar*, Alianza editorial, Madrid.
- OGG, A. (2006). *No More Heroes: A Complete History of UK Punk from 1976 to 1980*, Cherry Red records, Londres.
- OLEAQUE, J. M. (2004). *En èxtasi. Drogues, música màkina i ball: viatge a les entranyes de la festa*, Ara Llibres, Barcelona.
- OLIVER, P. (ed.) (1990). *Black Music in Britain: Essays on the Afro-Asian Contribution to Popular Music*, Open University Press, Milton Keynes.
- ONETO, J. (1992). *Del franquismo al felipismo*, Tiempo, Madrid.
- ONOFRI, M. i RICCI, A. (1984). *I ragazzi della curva*, Il Mulino, Bolonya.
- ORDOVÁS, J. (2002). *La revolución pop*, Celeste/RNE3, Madrid.
- (1993). *Siniestro Total: Apocalipsis con greslos*, Guía de Música, Madrid.
 - (1987). *Historia de la música pop española*, Alianza, Barcelona.
 - (1980). *Bob Marley*, Júcar, Madrid.
 - (1977). *De que va el Rollo*, La Piqueta, Madrid.
- ORWELL, G. (1952). *1984*, Ediciones Destino, Barcelona.
- OSGERBY, B. (1998). *Youth in Britain Since 1945*, Blackwell, Oxford.
- OWENS, J. (1976). *The Rastafarians of Jamaica*, Sangster Books, Kingston.
- PABLOS, M. de (1982). *La Sevilla del balón. Desde Nervión a Heliópolis*, Biblioteca de Temas Sevillanos, Sevilla.
- PACK, S. D. (2009). *La invasión pacífica. Los turistas y la España de Franco*, Turner, Madrid.
- PADFIELD, P. (2001). *Himmler: Reichsführer-SS*, Cassell & Co. Londres.
- PAÍNO, F. O. (2009). *Quiero ser santa. 30 años de obscuridad, transgresión y experimentación musical íbera*, Quarentena ediciones, Llinars del Vallès.
- PALACIOS, J. (2001). *23-F el golpe del CESID*, Planeta, Barcelona.
- PALMER, A. (1989). *The East End. Four Centuries of London life*, John Murray, Londres.
- PANADERO, M. i GARCÍA MARTÍNEZ, C. (coord.) (1997). *Migraciones extranjeras en la Unión Europea*, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Conca.
- PANAYI, P. (1996). *Racial Violence in Britain in the XIX and XX Centuries*, Leicester University Press, Londres.
- PANTER, H. (2008). *Ska'd for Life*, Sidgwick & Jackson, Londres.
- PANTON, D. (1993). *Michael Manley: The Great Transformation*, Kingston Pub. Ltd., Kingston.
- PAPA, A. i PANICO, G. (2000). *Storia sociale del calcio in Italia*, Il Mulino, Bolonya.
- PARDELLAS, J. M. (2007). *Ataud Vacante. El mejor directo del rock canario*, Ediciones Idea, Santa Cruz de Tenerife.
- PARKER, A. (2006). *Cum On, Feel the Noize. The Story of Slade*, Carlton books, Londres.
- PARKER, A. (2003). *Vicious: Too Fast to Live*, Creation Books, Los Angeles.
- PARKER, T. (1969). *The Plough Boy*, Arrow, Londres.
- PARRA, M. (1990). *La pedagogía del Frente de Juventudes (1940-1977)*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona.

- PARTRIDGE, W. L. (1973). *The Hippy Ghetto. The Story of a Subculture*, Holt, Nova York.
- PASCUAL, J. (1996). *Telúrica vasca de liberación. Movimientos sociales y juveniles en Euskal Herria*, Likiniano Elkartea, Bilbao.
- PATRICK, J. (1973). *A Glasgow Gang Observed*, Eyre Methuen, Londres.
- PATTERSON, H. O. (1969). *The Sociology of Slavery: An Analysis of the Origins, Development and Structure of Negro Slavery in Jamaica*, Dickenson University Press, Fairleigh.
- PAVARINI, M. (1983). *Control y dominación, Siglo XXI*, Mèxic.
- PAYNE, S. (1995). *Historia del fascismo*, Planeta, Barcelona.
 - (1982). *El fascismo*, Alianza, Madrid.
 - (1985). *Falange. Historia del fascismo español*, Sarpe, Madrid.
- PAYTRESS, M. (2003). *Siouxie & The Banshees. The Authorised Biography*, Sanctuary Publishing, Londres.
- PEACH, C. (1968). *West Indian Migration to Britain*, Oxford University Press, Oxford.
- PEARCE, J. (1987). *Skrewdriver, The First Ten Years. The Way It's Got to Be*, Skrewdriver services, Londres.
 - (2001). *Die Frühen Jahre*, Patria Versand, Landshut.
- PEARSON, G. (1983). *Hooligan: A History of Respectable Fears*, Macmillan, Londres.
 - (1973). *The Profession of Violence*, Panther, Londres.
- PEDRINI, R. (1996). *Skinhead. Lo stile della strada*, Castelvechi, Roma.
 - (1998). *Storia del Punk a Bologna*, Castelvechi, Roma.
- PENNANT, C. i SMITH, M. (2002). *Want Some Aggro. The True Story of West Ham's First Guv'nors*, John Blake, Londres.
- PÉREZ- DÍAZ, V. (1996). *España puesta a prueba 1976-1996*, Alianza, Madrid.
- PÉREZ GALDÓS, F. (pseudònim) (1982). *Extrema Derecha S.A. Nombres, conexiones y finanzas*, Editorial España Crítica S.A., Dossier monogràfic, n. 8, Madrid.
- PÉREZ LEDESMA, M. (comp.) (1997). *Los riesgos para la democracia. Fascismo y neofascismo*, Editorial Pablo Iglesias, Madrid.
- PERRINEAU, P. (1997). *Le syndrome Le Pen*, Fayard, Paris.
- PERRY, M. (2000). *Sniffin' Glue. The Essential Punk Accessory*, Sanctuary, Londres.
- PERRYMAN, M. (ed.) (2001). *Hooligan Wars: Causes and Effects of Football Violence*, Mainstream, Edimburg.
- PETE, C. (1995). *History of Trojan Records 1968-1971*, Trojan Records, Londres.
- PETERSON, R. A. i BENNETT, A. (eds.) (2004). *Music Scenes: Local, Translocal, and Virtual*, Vanderbilt University Press, Nashville.
- PETRAKIS, M. (2005). *The Metaxas Myth: Dictatorship and Propaganda in Greece*, IB Tauris, Londres.
- PHILLIPS, C. (2002). *A New World Order*, Vintage, Nova York.
- PHILLIPS, T. i PHILLIPS, M. (1999). *Windrush: The Irresistible Rise of Multi-racial Britain*, Harpercollins, Londres.
- PITCH, T. (1980). *Teoría de la desviación social*, Nueva Imagen, Mèxic.
- PIVANO, F. (1975). *Beat, Hippie, Yippie*, Júcar, Madrid.
- PLÁCIDO, A. H. (1972). *Jóvenes desviados y delincuentes*, Humanitas, Buenos Aires.

- PLANT, S. (1992). *The Most Radical Gesture: Situationist International in a Postmodern Age*, Routledge, Londres.
- PODALIRI, C. i BALESTRI, C. (1996). *Fanatics! Football and Popular Culture in Europe*, UISP, Bolonya.
- POGGIO, P. P. (2006). *Nazismo y revisionismo histórico*, Akal, Madrid.
- POLHEMUS, T. (1994). *Stree Styles: From Sidewalk to Catwalk*, Thames & Hudson, Londres.
- POLIAKOV, L. (1982). *La causalidad diabólica. Ensayo sobre el origen de las persecuciones*, Muchnick Editores, Barcelona.
- POLLARD, V. (2000). *Dread Talk*, Queens-McGill University Press, Montreal.
- POLSKY, N. (1967). *Hustlers, Beats and Others*, Walter de Gruyter, Nova York.
- PONCE, J. M. (2004). *El destape nacional. Crónica del desnudo en la transición*, Ediciones Glenat, Barcelona.
- POPESCU D. i POPESCU V. (1995). *Alemania ¿hacia el IV reich?*, Thassalia, Barcelona.
- PORRAH, H. (2006). *Negación punk en Euskal Herria*, Txalaparta, Tafalla.
 - (2004). *Negación. Punk en la sociedad vasca. Investigación socioantropológica de un simbolismo liminal*, Tesi doctoral, Euskal Herriko Unibertsitatea, Sant Sebastià.
- PORZIO, L. (2008). L. Porzio, *Cos, biografia i cultures juvenils. Els estudis de cas dels skinheads i dels Latin Kings & Queens a Catalunya*, Universitat Rovira i Virgili, Tarragona.
 - (2002). *Tatuaje, género e identidad. Un estudio sobre la subcultura skinhead en Cataluña*, Tesis de màster inèdita, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- POTASH, C. (1997). *Reggae, Rasta, Revolution. Jamaican Music from Ska to Dub*, Schirmer books, Nova York.
- POULSEN, C. (1984). *The English rebels*, Journeyman Press, Londres.
- POWELL, E. (1969). *Freedom and Reality*, Eliot Right Way Books.
- PREGO, V. (1996). *Diccionario de la Transición*, Plaza & Janés, Barcelona.
 - (1995). *Así se hizo la Transición*, Plaza & Janés, Barcelona.
- PRESTON, P. (1994). *Franco. Caudillo de España*, Grijalbo, Barcelona.
 - (1986). *El triunfo de la democracia en España*, Grijalbo, Barcelona.
- PRINGLE, H. (2007). *El plan maestro. Arqueología fantástica al servicio del régimen nazi*, Debate, Barcelona.
- PROCTER, J. (coord.) (2000). *Writing Black Britain: 1948-1998. An Interdisciplinary Anthology*, Manchester University Press, Manchester.
- PROSS, H. (1983). *La violencia en los símbolos sociales*, Anthropos, Barcelona.
- PRYCE, K. (1988). *Endless pressure: A Study of West Indian Life-styles in Bristol*, Penguin Books, Hardmonsworth.
- PUCHADES, J. (2001). *Un alto en el camino. Conversaciones con Loquillo*, Zona de obras, Saragossa.
- PUJADÓ, M. (2000). *Diccionari de la Cançó. D'Els Setze Jutges al Rock Català*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- PUJOLAR, J. (1997). *De què vas, tio?*, Empúries, Barcelona.
- PULIS, J. W. (ed.) (1999). *Religion, Diaspora and Cultural Identity. A Reader in the Anglophone Caribbean*, Gordon & Breach, Amsterdam.

- QUEVEDO, R. (1983). *Atilla's Kaiso: A Short History of Trinidad Calypso*. University of the West Indies, St. Augustine.
- RACIONERO, L. (1977). *Filosofías del underground*, Anagrama, Barcelona.
- (1983). *Del paro al ocio*, Anagrama, Barcelona.
- RAHA, M. i GORDON, K. (2004). *Cinderella's Big Score: Women of the Punk and Indie Underground*, Seal Press, Berkeley.
- RAMET, S. (ed.) (1999). *The Radical Right in Central and Eastern Europe*, Penn State Press, Pensilvània.
- RAMÍREZ GOICOETXEA, E. (1991). *De jóvenes y sus identidades. Socioantropología de la etnicidad en Euskadi*, CIS, Madrid.
- RAMÓN MADIR, I. (2003). *La violencia en el fútbol*, Ed. Deport, Sevilla.
- RAMOS, J. (dir.) (1994). *Historia del fútbol español, 1987-1994*, Madrid, Difusora de Información Periódica, Madrid.
- RANGEL, R. (2008). *Aggro. Skins + Reggae= TNT*, Autoedició, Mèxic.
- RAPHAEL, A. (1995). *Never Mind the Bollocks. Women Rewrite Rock*, Virago, Londres.
- RAUTY, R. (1995). *Società e metropoli. La scuola sociologica di Chicago*, Donzelli Editore, Roma.
- RAWLINGS, T. (2000). *Mod a very British Phenomenon*, Omnibus, Londres.
- (1982). *All Our Yesterdays*, Riot Stories, Surrey, 1982.
- REDDINGTON, H. (2007). *The Lost Women of Rock Music. Female Musicians of the Punk Era*, Ashgate, Aldershot.
- REDHEAD, S. (1993). *The Passion and the Fashion: Football Fandom in the New Europe*, Avebury, Aldershot.
- (1986). *Sing When You're Winning*, Pluto, Londres.
- (1991). *Football with Attitude*, Wordsmith, Manchester.
- (1991). *No Violence Please We're Fans*, Wordsmith, Manchester.
- REED, J. (2010). *House of Fun: The Story of Madness*, Omnibus Press, Londres.
- (2005). *Paul Weller: My Ever Changing Moods*, Omnibus Press, Londres.
- REES, P. (1979). *Fascism in Britain. An Annotated Bibliography*, Harvester Press, Hassocks.
- REEVES, F. W. (2006). *From BUF to BNP: A Chronology of Extreme Right-wing Activity and Opposition to It*, Race Equality West Midlands, Birmingham.
- REGAN, L. (1993). *Public Enemies*, Andre Deutsch, Londres.
- REGUILLO, R. (2001). *Emergencia de culturas juveniles*, Norma, Buenos Aires.
- (1989). *En la calle otra vez. Las bandas: identidad urbana y usos de la comunicación*, ITESO, Guadalajara.
- REITLINGER, G. (1953). *The Final Solution. The Attempt to Exterminate the Jews of Europe, 1939-1945*, Beechurst Press, Nova York.
- REMÓN, J. C. (1970). *Historia del Atlético de Madrid*, Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.
- RENOUVIN, P. (1990). *La crisis europea y la Primera Guerra Mundial: (1904-1918)*, Akal, Madrid.
- REYNOLDS, S. i PRESS, J. (1995). *The Sex Revolts: Gender, Rebellion and Rock'N'Roll*, Serpent's Tail, Londres.

- REYNOLDS, S. (2005). *Rip It Up And Start Again. Postpunk 1978-1984*, Faber & Faber, Londres.
- REX, J. i MOORE, R. (1967). *Race, Community and Conflict*, Oxford University Press/Institute of Race Relations, Londres.
- RHODES, R. (2005). *Amos de la muerte. Los Einsatzgruppen y el origen del Holocausto*, Seix Barral, Barcelona.
- RIBAS, J. (2007). *Los 70 a destajo. Ajoblanco y libertad*, RBA, Barcelona.
- RICHES, D. (1988). *El fenómeno de la violencia*, Pirámide, Madrid.
- RICHMOND, K. (2005). *Las mujeres en el fascismo español: la sección femenina de la Falange, 1943-1959*, Alianza, Madrid.
- RIDGEWAY, J. (1995). *Blood in the Face. The Ku Klux Klan, Aryan Nations, Nazi Skinheads and the Rise of a New White Culture*, Thunder's Mouth Press, Nova York.
- RIMBAUD, P. (2005). *Tienen una bomba. Textos, declaraciones y arte de la banda más peligrosa del Reino Unido*, La Felguera, Madrid.
- RIME, B. et al. (1985). *Elements pour l'analyse des evenements du Heysel survenus le 29 mai 1985 a Bruxelles*, Louvaine-La-Neuve, Lovaina.
- RIOS, E. (1994). *Los Flechazos. Haciendo astillas el reloj*, Ed. Guía de música, Madrid.
- RIOS BERGANTINHOS, N. (2002). *A Esquerda Independentista Galega (1977-1985)*, Abrente editora, Compostel·la.
- RÍOS LONGARES, C. J. (2001). *Y yo caí... enamorado de la moda juvenil*, Agua Clara, Alacant.
- RIPLEY, T. (2004). *The Waffen-SS at War: Hitler's Praetorians 1925-1945*, Motorbooks International, Osceola.
- RITSON, M. (1999). *The In Crowd: The Story of the Northern and Rare Soul Scene*, Bee Cool Publishing, Londres.
- RIUS, X. (2011). *Xenofòbia a Catalunya*, Edicions de 1984, Barcelona.
- ROACH, M. (1999). *Dr. Martens*, Air Wair Limited, Londres.
- ROBB, J. (2006). *Punk Rock: An Oral History*, Ebury Press, Londres.
- ROCA, J. (1997). *Això és Ràdio PICA*, Laertes, Barcelona.
- ROCHA, S. (2008). *Agotados de esperar el fin. Subculturas, estéticas y políticas del desecho*, Virus, Barcelona.
- ROCK, M. (2005). *Glam!: An Eyewitness Account*, Music Sales Ltd, Londres.
- ROBERTS, K. (1983). *Youth and Leisure*, George Allen & Unwin, Londres.
- (1995). *Youth and Employment in Modern Britain*, Oxford University Press, Oxford.
- ROBERTS, K. (2003). *Northern Soul Top 500 Special Edition*, Bee Cool Publishing Ltd, Londres.
- ROBBINS, D. i COHEN, P. (1978). *Knuckle Sandwich*, Penguin, Harmondsworth.
- ROBINS, D. (1984). *We Hate Humans*, Penguin, Harmondsworth.
- (1990). *Sport as Prevention*, Centre for Criminological Research, Oxford.
- ROBBINS, K. (1985). *The First World War*, Oxford University Press, Oxford.
- ROBERTS, D. (2006). *British Hit Singles & Albums*, Guinness World Records Limited, Londres.
- ROBSON, G. (2000). *No One Likes Us, We Don't Care: the Myth and Reality of Millwall Fandom*, Berg, Oxford.

- RODES, A. (2001). *Joan Gamper, una vida entregada al F.C. Barcelona*, Joica, Barcelona.
- (2000). *Los fundadores del F.C. Barcelona*, Joica, Barcelona.
- RODRÍGUEZ, F. (ed.) (2002). *El lenguaje de los jóvenes*, Ariel, Barcelona.
- (1989). *Comunicación y lenguaje juvenil*, Fundamentos, Madrid.
- RODRÍGUEZ IBÁÑEZ, J. E. (1989). *La perspectiva sociológica*, Taurus, Madrid.
- RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, J. L. (2007). *De héroes e indeseables: La División Azul*, Espasa-Calpe, Madrid.
- (1998). *¿Nuevos fascismos? Extrema derecha y neofascismo en Europa y Estados Unidos*, Península, Barcelona.
- (1997). *La extrema derecha española en el siglo XX*, Alianza editorial, Madrid.
- (1994). *Reaccionarios y golpistas. La extrema derecha en España: del tardofranquismo a la consolidación de la democracia*, CSIC, Madrid.
- ROHMANN, G. (1999). *SpaBkultur im Widerspruch. Skinheads in Berlin*, Jugendkulturen E. V. , Berlín.
- ROJAS MARCOS, L. (1995). *Semillas de la violencia*, Espasa Calpe, Madrid.
- ROMANÍ, O. (1983). *A tumba abierta. Autobiografía de un grifota*, Anagrama, Barcelona.
- (1982). *Droga i subcultura. Una història cultural del haix a Barcelona*, Tesis doctoral, Universitat de Barcelona.
- (1999). *Las drogas*, Ariel, Barcelona.
- ROMANÍ, O.; CONTRERAS, J; HOMS, O. i FEIXA, C. (1986). *Projecte per a l'estudi de la joventut a l'àrea metropolitana de Barcelona*, Caixa de Barcelona, Barcelona.
- ROMERO, A. (1994). *Las barras bravas y la contrasociedad deportiva*, Centro Editor de América Latina, Buenos Aires.
- ROMO, N. (2001). *Mujeres y drogas de síntesis. Género y riesgo en la cultura de baile*, Tercera Prensa-Hirugarren Prentsa, Sant Sebastià.
- ROOK, C. (1979). *The Hooligan Nights: Being the Life and Opinion of a Young and Impertinent Criminal Recounted by Himself Ante Set Forth by Clarence Rook*, Oxford Paperbacks, Londres.
- RÖPKE, A. i SPEIT, A. (2004). *Braune Kameradschaften. Die militanten Neonazis im Schatten der NPD*, Verlag Ch. Links, Berlín.
- ROSE, A. M. (1962). *Human Behaviour and Social Processes. An Interactionist Perspective*, Routledge & Kegan Paul, Londres.
- ROSENTHAL, M. (1986). *The Character Factory: Baden-Powell and the Origins of the Boy Scout Movement*, Pantheon Books, Nova York.
- ROSSI, E. (1995). *Jeunesse française des années 80-90: La tentation néo-fasciste*, LGDJ, París.
- ROSZAK, T. (1976). *The Making of a Counter Culture*, Faber & Faber, Londres.
- ROTH, A. (1970). *Enoch Powell: Tory Tribune*, Macdonald, Londres.
- ROUMESTAN, N. (1998). *Les supporters de football*, Anthropos, París.
- ROUS, S. (1978). *Football Worlds. A Lifetime in Sport*, Faber & Faber, Londres.
- ROUSE, I. (1992). *The Tainos: Rise and Decline of the People Who Greeted Columbus*, Yale University Press, New Haven.
- ROUSSEAU, J. J. (2008). *Emilio, o De la educación*, Alianza Editorial, Madrid (traducció al castellà de l'original).
- ROVERSI, A. (1990). *Calcio e violenza in Europa*, Il Mulino, Bolonya.

- (1992). *Calcio, tifo e violenza. Il teppismo calcistico in Italia*, Il Mulino, Bolonya.
- ROVERSI, A. i TRIANI, G. (1995). *Sociología dello sport*, ESI, Nàpols.
- RUANO, M. (2008). *Bienvenidos al planeta mod. Los chicos están bien*, Autoedició, Madrid.
- RUBIN, V. (ed.) (1976). *Cannabis and Culture*, Mouton, La Haia.
- RUBIN, V. i COMITAS, L. (1976). *Ganja in Jamaica*, Anchor Press, Nova York.
- RUBLOWSKY, J. (1965). *Pop Art*, Basic Books, Nova York.
- RUIZ, J. I. (ed.) (1998). *La juventud liberta: Género y estilos de vida de la juventud urbana española*, Fundación BBV, Madrid.
- RUIZ AJA, L. (2007). *La contracultura. ¿Qué fue?, ¿qué queda?*, Mandala ediciones, Madrid.
- RUNNYMEDE TRUST (1997). *Islamophobia: a Challenge for Us All*, The Runnymede Trust, Londres.
- RURALE, D. (2005). *Presenze caraibiche in Gran Bretagna: tra storia ed espressioni artistiche*, Università degli Studi di Milano, Tesi doctoral inèdita, Milà.
- RUSSELL, D. (1997). *Football and the English: A Social History of Association Football 1863-1995*, Carnegie Publishing.
- RUSSELL, D. (2012). *Saturday's Kids: The 1980's British Mod Revival*, Foruli Codex, Londres.
- RYAN, N. (2004). *Homeland: Into A World of Hate*, Mainstream Publishing, Edimburg.
- SABIN, R. (ed.) (1999). *Punk rock: So What?: The Cultural Legacy of Punk*, Routledge, Londres.
- SÁENZ DE YNESTRILLAS, R. (2010) *La reconquista del Estado*, Sepha, Madrid.
 - (2006). *Ynestrillas. Crónica de un hombre libre*, Sepha, Madrid.
- SÁEZ MARÍN, J. (1988). *El Frente de Juventudes. Política de juventud en la España de posguerra, 1937-1960*, Siglo XXI, Madrid.
- SAHÚN, J. (2010). *Que pagui Pujol! Una crónica punk de la Barcelona dels 80*, La Ciutat Invisible Edicions, Barcelona.
 - (2009). *Que pagui Pujol! Una crónica punk de la Barcelona dels 80 (de Ràdio Pica als fets de Tàrraga)*, manuscrit inèdit, Barcelona.
- SALA ROSE, R. (2003). *Diccionario crítico de mitos y símbolos del nazismo*, El Acantilado, Barcelona.
- SALAS, A. (2003). *Diario de un skin. Un topo en el movimiento neonazi español*, Temas de Hoy, Madrid.
- SALAZAR, B. de (1996). *La selección, a través de sus crónicas*, El País Aguilar, Madrid.
- SALCEDO, E. (1974). *Integrats, rebels i marginats. Subcultures juvenívoles al País Valencià*, L'Estel, València.
- SALEWICZ, Ch. (2006). *Redemption Song: The Definitive Biography of Joe Strummer*, Harpercollins, Londres.
 - (2000). *Rude Boy: Once Upon a Time in Jamaica*, Phoenix, Londres.
- SALEWICZ, Ch. i BOOT, A. (2002). *Reggae Explosion: The Story of Jamaican Music*, Ian Randle Publishers, Kingston.

- SALVINI, A. (1988). *Il Rito Agresivo. Dall'aggressivita Simbolica al Comportamento Violento: Il Caso dei Tifoso Ultras*, Giunti, Florència.
- SÁNCHEZ, B. (2007). *La Movida*, Comunidad Autónoma de Madrid, Madrid.
- SÁNCHEZ, J. (2003). *Sobre el punk. Entre la Polla y el papel de WC*, Quarentena ediciones, Llinars del Vallès.
- SÁNCHEZ RUANO, F. (2004). *Islam y Guerra Civil española. Moros con Franco y la República*, La Esfera de los Libros, Madrid.
- SÁNCHEZ SOLER, M. (2010). *La transición sangrienta. Una historia violenta del proceso democrático en España (1975-1983)*, Península, Madrid.
- (1994). *Los hijos del 20-N. Historia violenta del fascismo español*, Temas de Hoy, Barcelona.
- (1998). *Descenso a los fascismos*, Ediciones B, Barcelona.
- SANDACO, A. (2008). *Skinstreet: The Skinheads Way of Life*, Drago, Roma.
- SANDBROOK, D. (2006). *White Heat: A History of Britain in the Swinging Sixties*, Little Brown, Londres.
- SÄNNAS, P. O. (1988). *Skinheads*, Action bild, Enskede.
- SANTANA, S. (1994). *Peter Tosh: El ministro del reggae*, Ediciones salsa y cultura, Medellín.
- SANZ, J. M^a. (2010). *Barcelona ciudad. Una crónica urbana de rock en tiempos revueltos*, Ediciones B, Barcelona.
- SARTORIUS, N. i SABIO, A. (2007). *El final de la dictadura. La conquista de la democracia en España. Noviembre de 1975-Junio de 1977*, Temas de Hoy, Madrid.
- SAUVY, A. (1971). *La rebelión de los jóvenes*, Dopesa, Barcelona.
- SAVAGE, J. (2007). *Teenage. The Creation of Youth 1875-1945*, Chatto & Windus, Londres.
- (1991). *England's Dreaming: Sex Pistols and Punk Rock*, Faber & Faber, Londres.
- SCANDROGLIO, B. (2009). *Jóvenes, grupos y violencia. De las tribus urbanas a las bandas latinas*, Icaria, Barcelona.
- (2004). *Violencia grupal juvenil: de la teoría del comportamiento planificado a la teoría de la identidad social*, Tesi doctoral UAM, Madrid.
- SCARMAN, Rt. Hon. (1981). *The Brixton Disorders. Report of an Enquiry*, Cmnd. 8427, HMSO; Londres.
- SCHMIDT, M. i VIDAL, C. (1995). *La Alemania neonazi y sus ramificaciones en España y Europa*, Anaya & Mario Muchnik, Madrid.
- SCHOEN, D. (1977). *Enoch Powell and the Powellites*, Palgrave Macmillan, Londres.
- SCHRÖDER, B. (2000). *Nazis sind Pop*, Espresso, Berlin.
- SCHRÖDER, T. (1992). *Rechte Kerle: Skinheads, Faschos, Hooligans*, Rowohlt, Hamburg.
- SCHUTZ, A. (1974). *El problema de la realidad social*, Amorrortu, Buenos Aires.
- SCOTT, R. (2003). *Dangerous Attraction*, Kensington Pub. Co., Nova York.
- SCRIVENER, T. (1992). *Sex Pistols, Agents of Anarchy*, Kingsfleet Publishing, Oxford.
- SEALE, B. (1996). *Seize the Time. The History of Black Panther Party and Huey P. Newton*, Black Classic Press, Baltimore.

- SEDANO, D. i SEARA, J. M. (2001). *Radiografía de los grupos ultras en acontecimientos deportivos*, Dykinson, Madrid.
- SEGAL, R. (1995). *The Black Diaspora: Five Centuries of the Black Experience Outside Africa*, Faber and Faber, Londres.
- SEGLERS, À. (2004). *Musulmans a Catalunya: el repte de la integració i la llibertat religiosa*, Angle, Barcelona.
- SEGRE, D. (1979). *Ragazzi di stadio*, Mazzotta, Milán.
- SEGURA NIETO, J. (1940). *¡Alerta!... Francmasonería y judaísmo*, Felipe González Rojas Editor, Barcelona.
- SEGURA PALOMARES, J. (1974). *Historia del RCD Español*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.
- SEGUROLA, S. (1999). *Fútbol y pasiones políticas*, Debate, Madrid.
- SELDON, A. (2004). *New Labour, Old Labour: The Wilson and Callaghan Governments, 1974-1979*, Routledge, Londres.
- (1999). *Britain Under Thatcher*, Longman, Essex.
- SENADO (1990). *Dictamen de la Comisión Especial de Investigación de la Violencia en los Espectáculos Deportivos, con Especial Referencia al Fútbol*, Cortes Generales, Madrid.
- SENATSVVERWALTUNG FÜR INNERES. (2003). *Rechtsextremistische Skinheads*, Im Fokus Senatsverwaltung für Inneres, Berlín.
- SENNETT, R. (1980). *Narcisismo y cultura moderna*, Kairós, Barcelona.
- (1978). *El declive del hombre público*, Península, Barcelona.
- SERRADOR, R. (ed.) (2004). *Historia del rock en la Comunidad Valenciana. 50 años en la colonia mediterránea*, Avantpress, València.
- SEWELL, T. (1998). *Keep on Moving: Windrush Legacy-Black Experience in Britain from 1948*, Voice Entreprises Ltd., Londres.
- SHAW, D. (1987). *Fútbol y franquismo*, Alianza, Madrid.
- SHEPHERD, R. (1998). *Enoch Powell*, Hutchinson, Londres.
- SHERIDAN, R. (1974). *Sugar and Slavery: An Economic History of British West Indies 1623-1775*, Caribbean University Press, Mandeville.
- SHERLOCK, P. (1980). *Norman Manley, A Biography*, Macmillan, Londres.
- SHERLOCK, P. i BENNETT, H. (1998). *The Story of the Jamaican People*, Ian Randle Publishers, Kingston.
- SHERWOOD, M. (1985). *Many Struggles: West Indian Workers and Service Personnel in Britain, 1939-1945*, Karia Press, Londres.
- SIERRA, J. (1991). *Historia de la música rock. De la gran crisis al punk*, Edicomunicación vol. 3, Barcelona.
- SILVA, D. (1984). *El pop español*, Ediciones Teorema, Barcelona.
- SILVERSTEIN, H. (ed.) (1973). *The Sociology of Youth: Evolution and Revolution*, McMillan, Nova York.
- SIM, M. (1983). *Violence and Sport*, Butterworths, Toronto.
- SIMÓN, J. A. (2012). *España'82. La historia de nuestro mundial*, T&B editores, Madrid.
- SIMÓN, M. A. (ed.) (2007). *La extrema derecha en Europa desde 1945 a nuestros días*, Tecnos, Madrid.
- SINGULAR, S. (1987). *Talked to Death: The Murder of Alan Berg and the Rise of the Neo-Nazis*, Berkley Books, Nova York.
- SIR NORMAN CHESTER CENTRE FOR FOOTBALL RESEARCH (1984). *All Sit Down: A Report on the Coventry City All-Seated Stadium, 1982/3*, Sir Norman Chester Centre for Football Research, Leicester.

- (1990). *Seven Years On: Glasgow Rangers and Rangers Supporters, 1983-90*, Sir Norman Chester Centre for Football Research, Leicester.
- (1995). *Fact Sheet 6: Racism on Football*, Sir Norman Chester Centre for Football Research, Leicester.
- (1995). *Fact Sheet 4: Black footballers in Britain*, Sir Norman Chester Centre for Football Research, Leicester.
- SKIDELSKY, R. (1990). *Oswald Mosley*, Papermac, Londres.
- (ed.). (1989). *Thatcherism*, Blackwell, Oxford.
- SLEPICKA, P. (1990). *Sports Spectators*, Charles University, Praga.
- SMITH, M. G.; AUGER, R. i NETTLEFORD, R. (1960). *The Rastafari Movement in Kingston, Jamaica*, Mona UWI, Kingston.
- SMITH, R. (2004). *Jamaican Volunteers in the First World War: Race, Masculinity and the Development of National Consciousness*, Manchester University Press, Manchester.
- SMITH, S. E. (2001). *Dancing in the Street: Motown and the Cultural Politics of Detroit*, Harvard University Press, Cambridge.
- SOLOMOS, J. (1989). *Race and Racism in Contemporary Britain*, MacMillan, Londres.
- SOTO, Á. (1998). *La transición a la democracia. España 1975-1982*, Alianza, Madrid.
- SPENCER, I. (1997). *British Immigration Policy Since 1939. The Making of Multi-racial Britain*, Routledge, Londres.
- SPICER, A. (2006). *The Rough Guide to Punk*, Rough Guides, Londres.
- SPRINGHALL, J. (1980). *Coming of Age: Adolescence in Britain, 1860-1960*, Gill and Macmillan, Dublín.
- SQUICCIARINO, N. (1990). *El vestido habla*, Cátedra, Madrid.
- STACEY, F. (1975). *British Government 1966-75*, Oxford University Press, Londres.
- STAPLE, N. (2009). *Original Rude Boy: From Borstal to the Specials. A Life in Crime and Music*, Aurum Press Ltd., Londres.
- STARK, J. (2000). *Punk 77: An Inside Look at the San Francisco Rock 'n Roll Scene*, San Francisco.
- STARR, A. (2005). *Global Revolt: A Guide to the Movements Against Globalization*, Zed Books, Londres.
- STEELE-PERKINS, Ch. i SMITH, R. (1979). *The Teds, Travelling Light/Exit*, Londres.
- STEIGMAN-GALL, R. (2007). *El Reich sagrado: Concepciones nazis sobre el cristianismo*, Akal, Madrid.
- STEPHEN, D. i PETER, S. (eds.) (1983). *Reggae International*, Thames and Hudson, Londres.
- STERN, K. S. (1990). *Skinheads: Who They Are and What to do When They Come to Town*, The American Jewish Committee, Nova York.
- STEVENSON, J. i COOK, C. (1994). *Britain During the Depression: Society and Politics, 1929-1939*, Longman, Londres.
- STEVENSON, N. i STEVENSON, R. (1999). *Vacant. Diary of the Punk Years*, Thames & Hudson, Londres.
- STEVENSON, R. (1978). *The Sex Pistols File*, Panda, Haverhill.
- STOCK, M. i MULHBERG, P. (1990). *Die Szene von Innen: Skinheads, Gruffies, Heavy metal, Punks*, Linksdruck, Berlín.

- STOKER, K. (1995). *One of the Road*, S. T. Publishing, Dunoon.
 - (2000). *Oi Stories*, Flashware editions, Gent.
 - (2000). *Red Alert. The Story So Far*, Street Music Publishing, Eivissa.
- STOLZOFF, N. C. (2000). *Wake the Town and Tell the People: Dancehall Culture in Jamaica*, Duke University Press, Durham.
- STONE, C. (1982). *Jamaica: From Manley to Seaga*, University of the West Indies, Kingston.
- STORR, A. (1968). *Human Aggression*, Penguin Press, Londres.
- STRONGMAN, P. (2008). *La historia del punk. El movimiento juvenil que transformó la escena musical y social en el mundo*, Ediciones Robinbook, Barcelona.
- STUART, I. (1988). *Skrewdriver Song Book*, Skrewdriver Services, Londres.
- STUART, J. (1987). *Rockers!*, Plexus, Londres.
- SUÁREZ, L. (1993). *Crónica de la Sección Femenina y su tiempo*, Nueva Andadura, Madrid, 1993
- SUDGEN, J. i TOMLINSON, A. (eds.) (1994). *Hosts and Champions, Soccer Cultures, National Identities and the USA World Cup*, Arena, Aldershot.
- SUEIRO, D. i DÍAZ NASTY, B. (1986). *Historia del franquismo (I)*, Sarpe, Madrid.
 - (1986). *Historia del franquismo (II)*, Sarpe, Madrid.
- SUGGS. (2010). *Suggs and the City: My Journeys Through Dissapearing London*, Headline, Londres.
- SULLY, M. A. (1997). *The Haider Phenomenon*, Westview, Boulder.
- SUMNER, M. i PARKER, H. (1995). *Low in Alcohol: A review of international research into alcohol's role in crime causation*, University of Manchester, Manchester.
- SUTTLES, G. (1968). *The Social Order of the Slum: Ethnicity and Territory in the Inner City*, University of Chicago Press, Xicago.
- SVORAY, Y. i TAYLOR, N. (1994). *La sombra de Hitler*, Ediciones B, Barcelona.
- TAGUIEFF, P. A. (2003). *La nueva judeofobia*, Barcelona, Gedisa.
- TARÍN, M. (1985). *Los años rojos*, Planeta, Barcelona.
- TARRANT. Ch. (1991). *Rebel, Rebel. 25 Years of Teenage Trauma. From Dean to The Damned*, Hamlyn, Londres.
- TAYLOR, A. J. (2005). *The National Union of Mineworkers and British Politics, 1944-95*, Sutton Publishing, Gloucestershire.
- TAYLOR, D. (1995). *Marley and Me: The Real Bob Marley Story Told by His Manager Don Taylor*, Barricade books, Fort Lee.
- TAYLOR, I, WALTON, P. i YOUNG, J. (1975). *La nueva criminología. Contribuciones a una teoría social de la conducta desviada*, Amorrortu, Buenos Aires.
- TAYLOR, L. (1968). *Deviance and Society*, Michael Joseph, Londres.
- TAYLOR, S. (1982). *The National Front in English Politics*, MacMillan, Londres.
- TAYLOR, R. (1992). *Football and its Fans. Supporters and their relations with the game 1885-1985*, Leicester University Press, Leicester.
 - (1992). *Pre-match Liason between Supporters in Europe: A Report on the UEFA Cup Ties Liverpool v Genoa 1992*, Sir Norman Chester Centre for Football Research, Leicester.

- TAYLOR, R. i WARD, A. (1993). *Three Sides of Mersey: An Oral History of Everton, Liverpool and Tranmere Rovers*, Robson Books, Londres.
- (1995). *Kicking and Screaming: An Oral History of Football in England*, Robson Books, Londres.
- THATCHER, M. (2012). *Los años de Downing Street*, Aguilar, Madrid.
- THELWELL, M. (1980). *The Harder They Come*, Pluto Press, Londres.
- THRASHER, F. M. (1963). *The Gang. A Study of 1313 Gangs in Chicago*, University of Chicago Press, Xicago.
- THOMAS, R. (1993). *Sociologie di Sport*, PUF, París.
- THOMPSON, A. K. (2010). *Black Bloc, White Riot. Anti-Globalization and the Genealogy of Dissent*, AK Press, Edimburg.
- THOMPSON, D. (2002). *Reggae & Caribbean Music*, Backbeat, San Francisco.
- (2004). *Wheels Out of Gear-2Tone, The Specials and A World in Flame*, Helter Skelter, Londres.
- (2000). *Glam Rock*, Collector's Guide Publishing, Burlington.
- THOMPSON, E. P. (1979). *Tradición, revuelta y conciencia de clase*, Crítica, Barcelona.
- THOMPSON, H. S. (1980). *Los Ángeles del Infierno. Una extraña y terrible saga*, Anagrama, Barcelona.
- THORNTON, P. (2003). *Casuals: Football, Fighting and Fashion. The Story of a Terrace Cult*, Milo Books, Londres.
- THURLOW, R. (1999). *Fascism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- (1998). *Fascism in Britain*, Ib Tauris, Londres.
- TIERNO GALVÁN, E. (1972). *La rebelión juvenil y el problema universitario*, Edicusa, Madrid.
- TITMUS, R. M. (1962). *Income Distribution and Social Change*, Allen & Unwin, Londres.
- TOBLER, J. (1977). *Punk Rock*, Phoebus, Londres.
- TOCH, H. (1972). *Violent Men. An Inquiry into Psychology of Violence*, Aldine, Xicago.
- TOMÁS, S. (1970). *División 250*, Ediciones Destino, Barcelona.
- TORNABUONI, G. (1932). *L'ascesa del football in Italia*, La Gazzeta dello Sport, Milà.
- TORRES, A. (2002). *El Lobby judío. Poder y mitos de los actuales hebreos españoles*, La esfera, Madrid.
- TOWNSEND, T. (1990). *The Hooligans*, Eakin Press, Austin.
- TRAVIS, T. A. i HARDY, P. (2012). *Skinheads. A Guide to an American Subculture*, ABC-CLIO, Santa Barbara.
- TRIANI, G. (1994). *Tifo e supertifo. La passione, la malattia, la violenza*, ESI, Nàpols.
- (1990). *Mal di stadio*, Edizioni Associate, Roma.
- TREE, M. (2010). *Negre de merda. El racisme explicat als blancs*, Columna, Barcelona.
- TRUE, E. (2005). *Hey Ho Let's Go: The Story of The Ramones*, Omnibus Press, Londres.
- TUGORES, L. E. (2007). *Muñoz Grandes. Héroe de Marruecos, general de la División Azul*, La esfera de los libros, Madrid.
- TURE, K. i HAMILTON, Ch. V. (1992). *Black Power. The Politics of Liberation*, Vintage Books, Nova York.

- TURNER, D. (1999). *Ska guitar*, Hal Leonard, Milwaukee.
- TURNER, J. i BUSHELL, G. (2005). *Cockney Reject. My Life of Music, Football and Blood*, Blake Publishing, Londres.
- TURNER, R. (1990). *In your blood: Football Culture in the Late 1980's & Early 1990's*, Working Press, Londres.
- TURNER, V. (1980). *La selva de los símbolos*, Siglo XXI, Madrid.
- (1988). *El proceso ritual*, Taurus, Madrid.
- TURRÓN, K. i BABAS, K. (2002). *Tremendo delirio, Conversaciones con Julián Hernández y biografía de Siniestro Total*, Zona de Obras/SGAE, Saragossa.
- (1996). *De espaldas al kiosco: guía històrica de fanzines y otros papelujos de alcantarilla*, El Europeo & La Tripulación, Madrid.
- TUSELL, J. (2007). *La Transición a la democracia*, Espasa, Madrid.
- (2005). *Dictadura franquista y democracia, 1939-2004*, Crítica, Barcelona.
- (1991). *La Transición española a la democracia*, Historia 16, Madrid.
- TUSELL, J. i FERRER, J. A. (coords.) (2003). *Los judíos en la historia de España*, Diputación Provincial de Zaragoza, Calatayud.
- TUSELL, J. i SOTO, Á. (eds.) (1996). *Historia de la transición 1975-1986*, Alianza Universidad, Madrid.
- TYSON, D. (1991). *Las runas y su magia*, Mirach, Madrid.
- TYTELL, J. (1994). *Naked Angels: Kerouac, Ginsberg, Burroughs. The Lives and Literature of the Beat Generation*, Grove Press, Nova York.
- UCELAY DA CAL, E. (2003). *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors i la conquesta moral de España*, Edhasa, Barcelona.
- (1987). *La joventut a Catalunya al segle XX. Materials per a una història*, Diputació de Barcelona, Barcelona.
- ULIN, R. C. (1990). *Antropología y teoría social*, Siglo XXI, Mèxic.
- URBANO, P. (1998). *Con la venia... Yo investigué el 23-F*, Plaza & Janés, Barcelona.
- URDIZ, G. (1983). *La magia de las runas*, Martínez Roca, Barcelona.
- UTLEY, T. E. (1968). *Enoch Powell: The Man and His Thinking*, William Kimber, Londres.
- VADILLO, F. (1984). *Balada de la División Azul*, Dyrsa, Madrid.
- VALITUTTI, M. (1998). *Storia del calcio italiano, dalle origini a Francia'98*, Newton Compton, Roma.
- VAMPLEW, W. (1988). *Pay Up and Play the Game*, Cambridge University Press, Cambridge.
- VAN DIJK, J. (1991). *De Netwerkmaatschappij, sociale aspecten van nieuwe media*, Bohn Staflen Van Loghum, Hauten.
- VAN GAGELDONK, P. (1999). *Geen woorden maar daden : het drama van Beverwijk en hoe het verder ging met de hooligans van Feyenoord*, Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam.
- VAN LIMBERGEN, K. i WALGRAVE, L. (1988). *Euro'88: Fans and Hooligans*, Youth Criminology Research Group report commissioned by the Belgian Minister of the Interior, Brusel·les.
- VAN LIMBERGEN, K., COLAERS, C. i WALGRAVE, L. (1987). *Research on the Societal and Psychosociological Background of Football-Hooliganism, Report 2: Results of a Systematic Research in the*

- Belgian First Division, Competition 1986-87, Summary*, Université Catholique de Louvain, Lovaina.
- VAN WELZENIS, I. (1992). *Fans of Hooligans*, Garant, Lovaina.
- VAQUERIZO, M. (2001). *Alaska*, La Màscara, València.
- VAQUERO, I. (1994). *Los colores de la calle: Tribus urbanas*, El Gran Musical, Madrid.
- VARELA, J. i ÁLVAREZ-URIA, F. (1989). *Sujetos frágiles*, Fondo Cultura Económica, Madrid.
- VATIKIOTIS, P. J. (1998). *Popular Autocracy in Greece, 1936-41: A Political Biography of General Ioannis Metaxas*, Frank Cass Publishers, Londres.
- VÁZQUEZ MONTALBÁN, M. (2005). *Fútbol. Una religión en busca de un Dios*, Debate, Barcelona.
- VEIGA, G. (1999). *Donde manda la patota: barrabravas, poder y política*, Grupo Editorial Agora, Buenos Aires.
- VELÁZQUEZ, J. L. i MEMBA, J. (1995). *Los jóvenes de la democracia*, Temas de Hoy, Madrid.
- VERDÚ, V. (1980). *El fútbol: mitos, ritos y símbolos*, Alianza, Madrid.
- VERGUREN, E. (2004). *This Is A Modern Life. The 1980s London Mod Scene. Mod Chronicles, Vol. 1*, Helter Skelter, Londres.
- VERMOREL, F. i VERMOREL, J. (1981). *The Sex Pistols: The Inside Story*, Omnibus Press, Londres.
- VERSTRYNGE, J. (1997). *Los nuevos bárbaros. Centro y periferia en la política de hoy*, Grijalbo, Barcelona.
- VIAN, B. (1984). *Escritos sobre jazz*, Grech, Madrid.
- VICENTE IZQUIERDO, M. (2011). *La Festa del Treball. La primera gran festa popular de la Catalunya democràtica*, Base, Barcelona.
- VIDAL, C. (2004). *España frente al Islam*, La esfera de los libros, Madrid.
- (1997). *Los incubadores de la serpiente*, Anaya & Mario Muchnik, Madrid.
- (1994). *La revisión del Holocausto*, Anaya & Mario Muchnik, Madrid.
- VIDAL Y GADEA, J. A. (1991). *Breves notas sobre la División Azul*, García Hispán, Alacant.
- VILA-ABADAL, J. (1993). *La joventut: entre l'encant i el desencant*, Pleniluni, Barcelona.
- VILARÓS, T. (1998). *El mono del desencanto. Una crítica cultural de la transición española (1973-1993)*, Siglo XXI, Madrid.
- VILLENA, L. A. de (1999). *Madrid ha muerto*, Planeta, Madrid.
- VINCENT, T. G. (1971). *Black Power and the Garvey Movement*, Ramparts Press, Nova York.
- VINCENTI, L. (2000). *Diari di una domenica ultrà: ventinove gennaio: Claudio Vincenzo Spagnolo*, Franco Angeli, Milà.
- VINEN, R. (2009). *Thatcher's Britain. The Politics and Social Upheaval of the 1980s*, Simon & Schuster, Londres.
- VINNAI, G. (1975). *El fútbol como ideología*, Siglo XXI, Madrid.
- (1973). *Football Mania*, Ocean Books, Londres.
- VIÑAS, Á. (2003). *Las garras del águila*, Crítica, Barcelona.
- VIÑAS, C. (2006). *Botas y tirantes. Una historia de Decibelios*, Street Music Publishing, Eivissa.

- (2006). *Tolerància zero. La violència en el futbol*. Angle editorial, Barcelona.
 - (2005). *El mundo ultra. Los radicales del fútbol español*, Temas de Hoy, Madrid.
 - (2004). *Skinheads a Catalunya*, Columna, Barcelona.
 - (2001). *Música i skinheads a Catalunya. El so de la política*, Diputació de Barcelona, Barcelona.
- VILLA, L. E. de la (1985). *Los grandes pactos colectivos a partir de la Transición democrática*, IELSS, Madrid.
- VILLAGRASA, F. (2006). *Una història de Ràdio PICA. 25 anys a contrapèl*, Llibres de l'Índex, Barcelona.
- VITORIA, J. (1999). *Paul Weller. En la diana*, La Máscara, València.
- VOLPICELLI, L. (1960). *Sport e Industrialismo*, Armando, Roma.
- VOLLI, U. (1998). *Contro la moda*, Feltrinelli, Milà.
- WAGG, S. (1984). *The Football World. A Contemporary social history*, The Harvester Press, Brighton.
- WAHL, A. (1997). *Historia del fútbol, del juego al deporte*, Ediciones B, Barcelona.
- WAHL, K. (2003). *Skinheads, Neonazis, Mitläufer: Täterstudien und Prävention*, Leske & Budrich, Opladen.
- WAISMAN, C.; REIN, R. i GURRUTXAGA ABAD, A. (2005). *Transiciones de la dictadura a la democracia: los casos de España y América Latina*, UPV, Bilbao.
- WAKEFIELD, A. (2002). *The Miners Strike Day by Day: The Illustrated 1984/85 Diary of Yorkshire Miner Arthur Wakefield*, Wharnccliffe Books, Barnsley.
- WALKER, M. (1977). *The National Front*, Fontana, Glasgow.
- WALSH, G. (2003). *God Save The Sex Pistols: A Collector's Guide to the Priests of Punk*, Plexus, Londres.
- WALSH, S. (1995). *Voices of the Old Firm*, Mainstream, Edimburg.
- WALVIN, J. (1975). *The People's Game*, Allan Lane, Londres.
- (2000). *The People's Game: History of Football Revisited*, Mainstream Sport, Edimburg.
- WALVIN, J. (1984). *Passage to Britain: Immigration on British History and Politics*, Penguin, Hardmonsworth.
- WAMBU, O. (1999). *Empire Windrush: Fifty Years of Writing About Black Britain*, Phoenix, Londres.
- WARD, A. (1999). *The Official History of West Ham United 1895-1999*, Octopus Publishing, Londres.
- WARD, B. (1998). *Just My Soul Responding: Rhythm & Blues, Black Consciousness and Race Relations Since 1945*, Routledge, Londres.
- WARD, C. (1989). *Steaming In: Journal of a Football Fan*, Simon & Schuster, Londres.
- WARD, C. i HENDERSON, Ch. (2000). *Who Wants It*, Mainstream, Edimburg.
- WARNER, K. Q. (1982). *Kaiso! The Trinidad Calypso*, Heinemann, Londres.
- WATERS, A. M. (1985). *Race Class and Political Symbols: Rastafari and Reggae in Jamaican Politics*, Transaction Books, New Brunswick.
- WATSON, G. (2008). *Skins & Punks: Lost Archives 1978-1985*, Vice UK, Londres.

- (1994). *Skins*, S. T. Publishing, Dunoon.
- WATSON, S. (1995). *The Birth of the Beat Generation*, Pantheon Books, Nova York.
- WATT, T. (1993). *The End: 80 Years of Life on Arsenal's North Bank*, Mainstream Publishing, Edimburg.
- WATTS, M. W. (1997). *Xenophobia in united Germany: Generations, modernization and ideology*, St. Martin's, Nova York.
- WATZLAWICK, P. (et al.) (1988). *La realidad inventada*, Gedisa, Buenos Aires.
- WAUGHN, E. (2005). *The Coronation of Haile Selassie*, Penguin books, Hardmonsworth.
- WEBER, E. (1986). *Fin de siècle*, Fayard, París.
- WESTLAKE, M. i ST. JOHN, I. (2001). *Kinnock*, Little Brown Book Group Limited, Londres.
- WHITE, G. (1982). *The Development of Jamaican Popular Music with Special Reference to the Music of Bob Marley. A Bibliography*, African-Caribbean Institute of Jamaica, Kingston.
- WHITE, S. i WHITE, G. (1998). *Stylin': African American Expressive Culture from Its Beginnings to the Zoot Suit*, Cornell University Press, Nova York.
- WHITE, T. (2008). *Bob Marley*, Ediciones Robinbook, Barcelona (traducció al castellà de l'original).
- WHYTE, W. F. (1943). *Street Corner Society. The Social Organisation of a Chicago Slum*, University of Chicago, Xicago.
- (1972). *La sociedad de las esquinas*, Diáfora, Mèxic.
- WICKENDEN, J. (1958). *Colour in Britain*, Oxford University Press, Oxford.
- WIDGERY, D. (1986). *Beating Time: Riot 'n' Race'n'Rock'n'Roll*, Chatto & Windus, Londres.
- WIEVIORKA, M. (1992). *La France raciste*, Seuil, París.
- (1992). *El espacio del racismo*, Paidós, Barcelona.
- WILKERSON, M. (2006). *Amazing Journey: The Life of Pete Townshend*, Lulu.com (autopublicació).
- WILLIAMS, J.; DUNNING, E. G. i MURPHY, P. (1984). *Hooligans Abroad: the Behaviour and Control of English Fans in Continental Europe*, Routledge & Kegan Paul.
- WILLIAMS, J. (1992). *Football Spectators and Italia'90: A Report on the Behaviour and Control of European Football Fans at the World Cup Finals, 1990*, Council of Europe, Estrasburg.
- WILLIAMS, J. i GOLDBERG, A. (1990). *Spectator Behaviour, Media Coverage and Crowd at the 1988 European Football Championships*, Council of Europe, Estrasburg.
- WILLIAMS, J.; BUCKE, T.; DUNNING, E. i MURPHY, P. (1988). *English Football Fans at the European Championships*, Sir Norman Chester For Football Research, Leicester.
- WILLIAMS, J.; DUNNING, E. G. i MURPHY, P. *All Sit Down: A Report on the Coventry City All-seated Stadium 1982-83*, 2 volums, Sir Norman Chester For Football Research, Leicester.
- (1986). *The Luton Home Only Members Plan: A Preliminary Report*, The Football Trust, Leicester..
- WILLIAMS, J. et al. (1987). *Football and Football Hooliganism in Liverpool*, The Football Trust & Department of Environment, Leicester..

- (1987). *The Luton Home Only Members Plan: Final Report*, The Football Trust & Department of Environment, Leicester.
- WILLIAMS, J. (1995). *FA Premier League Fan Survey 1994/95*, University of Leicester, Leicester.
- WILLIAMS, J. i WAGG, S. (1991). *British Football and Social Change*, University Press, Leicester.
- WILLIAMS, K. M. (1981). *The Rastafarians*, Ward Lock Educational Books, East Grinstead.
- WILLIAMS, P. (2009). *You're Wondering Now. The Specials. From Conception to Reunion*, Cherry Red Books, Londres.
- (1995). *You're Wondering Now*, S. T. Publishing, Dunoon.
- WILLIS, P. (1998). *Cultura viva. Una recerca sobre les activitats culturals dels joves*, Diputació de Barcelona, Barcelona.
- (1990). *Common Cultures. Symbolic Work at Play in the Everyday Cultures of the Young*, Open University Press. Milton Keynes.
- (1988). *Aprediendo a trabajar. Cómo los chicos de la clase obrera consiguen trabajos de clase obrera*, Akal, Madrid.
- (1978). *Profane Culture*, Routledge, Londres.
- WILLMOTT, G. (2003). *The Jam: Sounds from the Street*, Reynolds & Hearn Ltd., Richmond.
- WILLMOTT, P. (1966). *Adolescent Boys in East London*, Routledge & Kegan Paul, Londres.
- WILSON, A. (2006). *Deathrow: The Chronicles of Psychobilly*, Cherry Red Books, Londres.
- WINDER, R. (2004). *Bloody Foreigners: The Story of Immigration to Britain*, Abacus, Chatham.
- WINTER, J. M. (1993). *La primera guerra mundial*, Aguilar, Madrid.
- WISTRICH, R. S. (ed.) (1999). *Demonizing the Other: Antisemitism, Racism and Xenophobia*, Harwood Academic Publishers, Amsterdam.
- WOLFE, T. (1984). *La banda de la casa de la bomba y otras crónicas de la era pop*, Anagrama, Barcelona.
- WOODEN, W. S. (1991). "Profiles of Teenage Skinheads and Satanists in Southern California", *Annual Meeting of the American Society of Criminology*, San Francisco.
- WOOLNOUGH, B. (1983). *Black Magic: England's Black Footballers*, Londres.
- WRIGHT, C. (1987). *La imaginación sociológica*, Herder, Barcelona.
- WRIGHT, P. (1968). *The Coloured Worker in British Industry*, Institute of Race Relations, Londres.
- YABLONSKY, L. (1971). *The Hippy Trip*, Pegasus, Nova York.
- YINGER, J. M. (1982). *Countercultures*, The Free Press, Nova York.
- YONNET, P. (1988). *Juegos, modas y masas*, Gedisa, Barcelona.
- YOUNG, H. (1990). *The Iron Lady: A Biography of Margaret Thatcher*, Noonday Press, Nova York.
- YOUNG, M. i WILMOTT, P. (1969). *Family and Kinship in East London*, Routledge & Kegan Paul, Londres.
- ZESKIND, L. (1987). *A Profile of Tom Metzger and the White Aryan Resistance*, Center for Democratic Renewal, Atlanta.
- ZULUETA, E. (1997). *Movimiento okupa*, Instituto de la Juventud, Sant Sebastià.

4.2 SUPORT DOCUMENTAL

DIARIS:

<i>20 Minutos</i>	<i>Heraldo de Aragón</i>
<i>ABC</i>	<i>Huelva Información</i>
<i>ADN</i>	<i>Jamaica Journal</i>
<i>Avui</i>	<i>La Gaceta Regional</i>
<i>Daily Express</i>	<i>La Mañana</i>
<i>Daily Mail</i>	<i>La Razón</i>
<i>Daily Mirror</i>	<i>La Vanguardia</i>
<i>Daily Star</i>	<i>La Verdad</i>
<i>Daily Telegraph</i>	<i>La Voz de Asturias</i>
<i>Daily Worker</i>	<i>La Voz de Galicia</i>
<i>Deia</i>	<i>Las Provincias</i>
<i>Diari d'Igualada</i>	<i>Le Monde</i>
<i>Diari de Barcelona</i>	<i>Levante</i>
<i>Diario 16</i>	<i>Metro directe</i>
<i>Diario El Hierro</i>	<i>Morning Star</i>
<i>Diario de Ibiza</i>	<i>New York Times</i>
<i>Diario de Navarra</i>	<i>Nou Diari</i>
<i>Diario de Notícias</i>	<i>Pacific Stars and Stripes</i>
<i>Diario de Terrassa</i>	<i>Público</i>
<i>Diario Vasco</i>	<i>Regió 7</i>
<i>Eco</i>	<i>Segre</i>
<i>Egin</i>	<i>Sunday Mercury</i>
<i>El 9 Nou</i>	<i>Sunday Observer</i>
<i>El Comercio</i>	<i>Sunday Times</i>
<i>El Correo Español</i>	<i>Tele/ Exprés</i>
<i>El Correo de Burgos</i>	<i>The Albuquerque Tribune</i>
<i>El Hierro</i>	<i>The Guardian</i>
<i>El Mundo</i>	<i>The Independent</i>
<i>El Norte de Castilla</i>	<i>The Jamaica Observer</i>
<i>El Noticiero Universal</i>	<i>The Observer</i>
<i>El Observador</i>	<i>The Sun</i>
<i>El País</i>	<i>The Sunday News</i>
<i>El Periódico de Catalunya</i>	<i>The Sunday Gleaner</i>
<i>El Punt</i>	<i>The Times</i>
<i>Evening News</i>	<i>USA Today</i>
<i>Evening Standard</i>	<i>Washington Post</i>
<i>Faro de Vigo</i>	<i>Ya</i>
<i>Gara</i>	

PREMSA ESPORTIVA:

<i>As</i>	<i>El 9 Esportiu</i>
-----------	----------------------

Marca
Mundo Deportivo

Sport

REVISTES INFORMACIÓ GENERAL:

Ajoblanco
Argia
Artículo 20
Ausona
Cambio 16
El Siglo
El Temps
El Triangle
El Viejo Topo
Época
Fans
Fantastic
Illacrua
Interviú
L'Accent
L'Avanç
L'Esquerra del Besòs

L'Independent de Gràcia
Le Figaro
Le Monde Diplomatique
Madrid Me Mata
Panorama
Pasen y Vean
People
Playboy
Presència
Primera Línea
Punto y Hora
Revista del Vallés
Tiempo
Time
Tribuna
Triunfo

REVISTES MUSICALS:

A Little Beat
Black Music
Blues & Soul
Boogie
Disco Actualidad
Disco Expres
Discóbolo
Du- Dúa
Efe Eme
EGM
El Tubo
Enderrock
El Tubo
FANS
La Guía del Mundo Musical
Latin American Music Review
Melody Maker
Mojo Magazine

Mondo Sonoro
Muskaria
New Musical Express
Popular 1
Reggae Report
Rock'in
Rock de Lux
Rock Especial
Rolling Stone
Ruta 66
Sal Común
Sounds
Star
The Melody Maker
Time Out
Town
Vibraciones

REVISTES ESPECIALITZADES:

Adolescence

American Behavioral Scientist

American Journal of Sociology
American Quarterly
American Sociological Review
Análisis e investigaciones culturales
Anthropologica. Revista de
Etnopsicología y Etnopsiquiatría
Antropologies
Barrios
British Journal of Delinquency
Canadian Review of Sociology and
Anthropology
Carib Youth Monthly
Caribbean Quarterly
Caribbean Studies
Cáritas
Carolina Quarterly
Carrer
Clío
Contemporary European History
Contemporary European Politics
Crime and Social Justice
Crítica
Cruz Roja
Cuadernos de Realidades Sociales
Cuadernos Jurídicos
Cuadernos para el diálogo
De juventud
Debat Juvenil
Democrazia e Diritto
Deviant Behaviour
Dezine
Estudios sobre las Culturas
Contemporáneas
Etnópolis
European Journal of Sociology
Free Associations
Gaceta universitaria
Go Mag
Guía del Ocio
Historia 16
History Today
History Workshop Journal
Horizonte
Industrial Relations Journal
Il Mondo Nuovo
Immigrants and Minorities
Inguruak
Journal of Contemporary
Ethnography
Journal of Political Ideologies
Journal of Social History
Journal of Social Issues
Jovent
Kalaikia
L'Avenç
La Revista de Blanquerna
Library Journal
London Journal
MediCampus
Mundo Joven
New Society
New Statesmen & Society
Papers
Patters of Prejudice
Perspectiva Social
Policía
Political Comunication and
Persuasión
Politics
Raíces
Revista d'Etnologia de Catalunya
Revista de Antropología Social
Revista de Ciencias de la Educación
Revista de Estudios de Juventud
Revista del Instituto de la Juventud
Revista Interamericana
Revista Internacional de Ciencias
Sociales
Searchlight
Sistema
Social Science and Medicine
Sociedad y utopía
Sociétés
Sociological Review
Taller d'Història
Temas para el debate
Terrorism
Terrorism and Political Violence
The British Journal of Sociology
The Noble Savage
Theoretical Review
Working Papers in Cultural Studies
Youth and Society

PUBLICACIONS POLÍTIQUES:

Andalucía Libre
Article 31
Bulldog
CEDADE
Corrosión
Diagonal
El Acratador
Ekintza Zuzena
Hoja Nacional Revolucionaria
Jimmy Jazz
La Barricada

La Lletra A
Mundo NS
National Socialist World
No Pasaran
Rebel
Resistencia
Socialist Review
Spearhead
Temporary Hoarding
The Insurgent

FANZINES:

100 % papel de WC
16 Balas
17 Segundos
32 Imbéciles
A mordiskos
A Style of Life
A Tribute to the Cult
A Way of Life
Acaso no recuerdas
Action
Al Capone & The Family
Alguién Te Esta Mirando
Almanaque
Alopecia
Alpha Boys
ACAB
Atentes
Ausencia de Escarabajos
Bando punk
Barna- Rock
Beat of the Street
Big Shot
Bitter Lines
Black & White
Bleed
Blitzkrieg Bop
Bluebeat
Bokassa
Bootboys
Boots'n'Barrel
Boots & Roots
Botas y tirantes
Brentford Road
Brigada Criminal

Bronco Bullfrog
Busca y Destruye
Camden Town
Casual
Cel del Nord
Cirrosis
Class Riot
Cockney Style
Cocoliso
Codo con Codo
Contaminación
Control
Cool Street
Cos Wev Hate You
Crac Mundial
Crisis
Cuanto Hemos de Aguantar
Dahle
Dales Kaña
Dancecrasher
Degüello Cerebral
Deportación Necronomicon
Destruye!!!
Diecisiete Segundos
Diesel
Don Drummond's Spirit
Dr. Skan'zine
Dr. Skinhead
Drama del Horror
Ejecutor
El Ángel Exterminador
El Baifo
El Guerrero
El Papel de la Merienda

El Sonido de los Suburbios
El Tridente
El Watikano Informa
Extinción
Facing the Truth
Fantomas
Fanzine del Bienestar Público
Força Redskin
Força Skinhead
Fuck Especial
FBI
Galiz-Oi!
Gent Culé
Give It a Blast
Golpe Justo
Gritos de Unidad
Haller i Oi!
Hard As Nails
Informe
James Bond 007
Jimmy Jazz
Kaos
Kaskamotzak
KGB
Katastrofe
Kimikaos
Krápula
Kriminal Class
L'Eskamot
L'Horta Rasta
L'Originari
La Nariz Roja
La Oruga
La Pesadilla del Poder
Lavanderia Kaos
Lecturas
Let's Catch The Beat
Liquidator
Lleida Rules
Lo Kurkó de Les Korts
Locura de Juventud
Lollipop Girls
Mad About You
Melodias destructoras
Mentes Enfermas
Merry Melodies
Millwall Brick
Mortaja 13
Movimiento Moderno
Música y Decibelios

N'Estem farts
Natural skinheads
Never'ad Nothing
NDF
Nite Klub
No Control
Ñatura
Odolkids
Official Hooligan
On the Streets Again
Onda Jamaicana
One Eyed Jack
Orgullo Proletario
Our Music
Our Pride
Páginas amarillas
Paliza o Bordillo
Papel pal Culo
Particular Motors
Penetración
Pinhead Generation
Piss & Loaf
Plasma
Pogo!
Pork Pier
Potoriak
Pravda
Pulped
Punk Invasion
Punk Lives
Punk Rocker
Puñetazo
Puuagg!!!!
Ración doble
Radical Alternativa
Radio Carolina
Redska
Red skins
Remember Your Roots
Rescoldo
Resistencia Radical
Resistencia Skinhead
Rhythm & Roots
Rip
Rítme skinhead
Riot Kids
Rompeolas
Rude Roots
Running Down the Back Streets
Shanty Town

<i>SHARP Anoia Informa</i>	<i>Telepunken</i>
<i>SHARP- Euskadi</i>	<i>Teorías Históricas</i>
<i>SHARP Kádiz</i>	<i>The Face</i>
<i>SHARP L'Horta</i>	<i>The Firm</i>
<i>SHARP Madrid</i>	<i>The Gangsters</i>
<i>SHARP Mallorca</i>	<i>The Skinhead</i>
<i>Show No Mercy</i>	<i>The Sound of the City</i>
<i>Sintonía Cerebral</i>	<i>Tighten Up</i>
<i>Skalari Rude Klub</i>	<i>Time for action</i>
<i>Skandalera</i>	<i>Tiro al Ario</i>
<i>Skaville BCN</i>	<i>Todos Somos Putas</i>
<i>Skin Es</i>	<i>Trench Town</i>
<i>Skin in Your Head</i>	<i>Trepidación</i>
<i>Skinhead</i>	<i>Trifulca</i>
<i>Skinhead Corner</i>	<i>Tropikal</i>
<i>Skinhead Moonstomp</i>	<i>True Force</i>
<i>Skinhead Rides Again</i>	<i>U & O</i>
<i>Skinhead Times</i>	<i>U- IRA</i>
<i>Skinheads Arrels</i>	<i>Último Grito</i>
<i>Skinetas Revival</i>	<i>Única Alternativa</i>
<i>Skinhead Scene & Rudies</i>	<i>Unite & Win</i>
<i>Skins</i>	<i>United Against Prejudice</i>
<i>Skins Are Back</i>	<i>United Skins</i>
<i>Skins Catalans</i>	<i>Vegetales Podridos</i>
<i>Smart & Violent</i>	<i>Vida Subterránea</i>
<i>Soit Fier</i>	<i>Voice of a Generation</i>
<i>Son Vecinos</i>	<i>Voices</i>
<i>Spirit of 69</i>	<i>Vollker</i>
<i>Stay Sharp</i>	<i>WPF</i>
<i>Street Feeling</i>	<i>You Can Get It If You Really Want</i>
<i>Street Kids</i>	<i>You'll Never Walk Alone</i>
<i>Street Music</i>	<i>Young, Gifted & Basque</i>
<i>Street Rock'N'Roll</i>	<i>Zarata</i>
<i>Strong & Proud</i>	<i>Zona Norte Crew</i>
<i>Su Ta Gar</i>	<i>Zoot</i>
<i>Subtítulo</i>	<i>Zulú</i>

FANZINES NEONAZIS:

<i>IV Reich skinheads</i>	<i>Clase Obrera Patriótica</i>
<i>¡A por ellos!</i>	<i>Combat Rune</i>
<i>Acción directa</i>	<i>Contracorriente</i>
<i>Bandera negra</i>	<i>Crew</i>
<i>Blood & Honour</i>	<i>Das Reich</i>
<i>Blood & Honour España</i>	<i>Desperta Ferro</i>
<i>Cascos de acero</i>	<i>División Azul</i>
<i>Celtiberian</i>	<i>División Barcelona</i>
<i>Charles Martel</i>	<i>Edelweiss</i>
<i>Clase Obrera</i>	<i>Esperanza blanca</i>

<i>Evil Face</i>	<i>Reyerta</i>
<i>Extremo</i>	<i>Rock Nord</i>
<i>Garrote vil</i>	<i>Sangre Íbera</i>
<i>Gente Blanca</i>	<i>Sangre Joven</i>
<i>Head Hunters</i>	<i>Séptima Legión</i>
<i>Hispania</i>	<i>Skingirl Revival</i>
<i>Inquisición</i>	<i>Skinhead</i>
<i>Juventud radical</i>	<i>Skinhead girls</i>
<i>Last Chance</i>	<i>Skinheads Coup de Force</i>
<i>Leinu Berriaren Bila</i>	<i>Skinheads del Sur de Europa</i>
<i>Luz del Norte</i>	<i>Skinheads Zona Norte</i>
<i>Mujer blanca</i>	<i>Sonido Anti Sistema</i>
<i>No Surrender</i>	<i>Subculture</i>
<i>Norland</i>	<i>Tercera Vía Imperial</i>
<i>Nuestro Combate</i>	<i>The Raven</i>
<i>NS/ WP Skinhead Sound</i>	<i>Tizona</i>
<i>Odin's Daughter</i>	<i>Tropas NS Gerona</i>
<i>Oi! Madrid</i>	<i>Under the Gods</i>
<i>Oi! Sevilla</i>	<i>Unión Nacional</i>
<i>Orgullo imperial</i>	<i>Viking Llobregat</i>
<i>Puño Blanco</i>	<i>Voz del Sur</i>
<i>Race & Nation</i>	<i>White Roses</i>
<i>Raza y nación</i>	<i>Ymir</i>
<i>Resistance</i>	<i>Zyklon B</i>
<i>Respuesta Sonora</i>	

DOCUMENTALS:

- 100 & White Channel Four* (Leo Regan, 2000)
Barcelona era una fiesta (Underground 1970-1983) (Morrosko Vila-San-Juan, 2010)
Blank Generation. Punk 1973- 1980 Seven Ages of Rock BBC (Alastair Laurence, 2008) (emès pel C33 el 24 juliol 2008)
Blood on the Turntable: The Sex Pistols BBC (Steve Crabtree, 2004)
Cabezas rapadas TV2 (Shari Cookson, 26 octubre 1995)
Cabezas rapadas. Mentefascistas TVE (26 octubre 1991)
Concierto por la Raza. Fallas'92 (Acción Radical, 1992)
Creure en Hitler TV3 (Entre línies, 17 març 2008)
De skins i bandes Mil·lenium, C33 (15 maig 2004)
Diario de un skin Tele5 (1 setembre 2003)
El huevo de la serpiente TVE (21 novembre 1993)
El ritmo que adoptamos del Caribe (Jaime Bajo, 2007)
En mans de la justicia Canal 9 (1995)
Hate Rock MTV (1993)
Hell's Angels and Skinheads BBC2 (6 desembre 1969)
Hispanic Stomp ¿Dónde está el Rock & Roll? (Juanjo Ocio, 2008)
Història de l'ska a Catalunya C33 (Loops, 13 març 2007)
Hooligan'96 (Sharper Image Productions, 1996)
Joves i violència C33 (22 novembre 1995)

Kortatu (Plazaberri, ETB, 1985)
Kortatu (Katu Kale, ETB, 22 novembre 1988)
La semilla del odio La2 (Línea 900, 1994)
Legend (Don Letts, 2003)
Més enllà de la dreta C33 (Mil·lenium, 3 març 2007)
Més tribus que mai TV3 (30 minuts, 21 setembre 1986)
Nazi Hate Rock Five TV (6 febrer 2006)
NaziRock. Il contagio fascista tra i giovani italiani (Claudio Lazzaro, 2009)
No acepto !!! Música autònoma (José A. Alfonso i Alberto Bocos, 2007)
Odio en las gradas Antena 3 TV (2001)
Oi! The Video part 1 (Visionary video, 1995)
Oi! The Video part 2 (Visionary video, 1996)
On the Road with Jack Kerouac: King of the Beats (John Antonelli, 1994)
Out Channel 4 TV (juliol, 1992)
Punk (Dossier, TVE. 1978)
Punk's Not Dead (Susan Dynner, 2007)
Radicales TVE (Comando actualidad, 29 abril 2008)
Reggae (Horace Ové, 1970)
Rico: The Legacy (Jep Jorba, 2008)
Rip. Punkaren 25 urteko historia bizia. Historia viva del punk (Joseba Valles, 2005)
Rock Bruts als Barris Punk TVE (20 juny 1978)
Rock Radical Vasco: una etiqueta y sus restos (Astekaria, TVE- País Vasco, 1987)
Roots Rock Reggae (Jeremy Marre, 1977)
Rough Cut & Ready Dubbed (Hasan Shah i Dom Shaw, 1982)
Salda Badago: Los inicios del rock vasco ETB (Iker Trebiño i Eriz Zapiain, 2002)
Si yo fuera tu me gustarían los Cicatriz (Jorge Tur Moltó, 2010)
Skin or Die ARTE/SSR- TSR (Daniel Schweizer, 1998)
Skinhead Cross Culture (Bryan Davis, 2009)
Skinhead Attitude ARTE/ ZDF (Daniel Schweizer, 2003)
Skinhead Farewell BBC (1996)
Skinheads 40 Minutes BBC (octubre 1982)
Skinheads Antena 3 TV (Alerta 112)
Skinheads (Klaus Farin i Rainer Fromm, 2005)
Skinheads USA: Soldiers of the Race War (Sh. Cookson, 1993)
Studio One Story (Stuart Baker, 2002)
Take It Or Leave It (Dave Robinson, 1981)
The Beat Generation: An American Dream (Janet Forman, 1987)
The Dance Craze (Joe Massot, 1981)
The Filth and the Fury (Julien Temple, 2000)
The London Rock & Roll Show (Peter Clifton, 1973)
The Oprah Winfrey Show WLS TV (1988)
The Redskins. Rarities (Working Class Videos, 1997)
The Secret Agent BBC (Jason Gwynne, 15 juliol 2004)
The Story of Jamaican Music (BBC, 5- 16 febrer 2004)
The Studio One Story (Stuart Baker, 2002)
This Is England'86 Channel 4 TV (Shane Meadows, 2010)
This Is Ska The Jamaican Tourist Board (1964)

Toots & The Maytals: Reggae Got Soul (George Scott, 2011)
Tribus urbanas TV3 (1986)
Trouble on the Terraces (Allan Sharpe, 1994)
UK/DK. A Film About Punks and Skinheads (Cherry Red Records, 1983)
Venid a las cloacas: la historia de la Banda Trapera del Río (Daniel Arasan, 2010)
Westway to the World (Don Letts, 2000)
What's the Truth About Hell Angels & Skinheads Man Alive BBC (1969)
White Terror (Daniel Schweizer, 2005)
Who Shot the Sheriff? (Alan Miles, 2005)
World of Skinhead Channel 4 TV (Alan Robertson i Doug Aubrey, 1995)
Young, Nazi and Proud Channel 4 TV (2002)

FILMS:

16 Years of Alcohol (Richard Jobson, 2003)
A Clockwork Orange (Stanley Kubrick, 1971)
American Graffiti (George Lucas, 1973)
American History X (Tony Kaye, 1998)
American Skin (M. von Rohr, 1996)
Awaydays (Pat Holden, 2009)
Babylon (Franco Rosso, 1980)
Beatsville (Gene Fowler Jr., 1959)
Beyond Hatred (Olivier Meyrou, 2005)
Blow-Up (Michelangelo Antonioni, 1966)
Breaking Glass (Brian Gibson, 1980)
Bronco Bullfrog (Barney Platts- Mills, 1969)
Caps Rapats (Román Parrado, 2004)
Cass (Jon S. Baird, 2008)
Diario de un skin (Jacobo Rispa, 2005)
El ángel de la guarda (Santiago Matallana, 1995)
El Pico (Eloy de la Iglesia, 1983)
Football Factory (Nick Love, 2004)
Führer Ex (Winfried Bonengel, 2002)
Green Street Hooligans (Lexi Alexander, 2005)
Green Street Hooligans 2 (Jesse W. Johnson, 2009)
Gritos... a ritmo fuerte (José María Nunes, 1984)
I. D. (Philip Davis, 1996)
Joe Strummer: The Future is Unwritten (Julien Temple, 2007)
Jubilee (Derek Jarman, 1977)
Lucrecia (Mariano Barroso, 1996)
Made in Britain (Alan Clarke, 1983)
Meantime (Mike Leigh, 1983)
Norte Ultras Sur (Ultras) (Ricky Tognazzi, 1990)
Oi! Warning (Benjamin Reding i Dominik Reding, 1999)
Pariah (Randolph Kret, 1998)
Pepi, Luci Bom y otras chicas del montón (Pedro Almodóvar, 1980)
Pies de acero (David Gow i Mark Adam, 2006)
Pull My Daisy (Robert Frank, 1960)

Punk and its Aftershocks (Wolfgang Buld, 1980)
Punk in London (Wolfgang Buld, 1978)
Quadrophenia (Franc Roddam, 1979)
Rise of the Footsoldier (Julian Gilbey, 2007)
Rock Around the Clock (Fred F. Sears, 1956)
Rockers (Ted Bafaloukos, 1978)
Romper Stomper (Geoffrey Wright, 1992)
Rude Boy (Jack Hazan i David Mingay, 1980)
Semillas de rencor (John Singleton, 1995)
Sex Pistols Number One (Julien Temple, 1976)
Sid and Nancy (Alex Cox, 1986)
Sid's Gang (Andrew McLeigh, 1999)
Skin Deep (Yousaf Ali Khan, 2001)
Skin Heads. The Second Coming of Hate (Greydon Clark, 1989)
Skins (Wings Hauser, 1994)
Straw Dogs (Sam Peckinpah, 1971)
Suburbia (Chris Pedersen, 1983)
Tánger (Juan Madrid, 2004)
Taxi (Carlos Saura, 1996)
Thank You Skinhead Girl (Sharon Woodward, 2009)
The Teddy Boys of the Edwardian Drape Society (Bruce Weber, 2001)
Teste Rasate (Claudio Fragasso, 1992)
The Beat Generation (Charles F. Haas, 1959)
The Beatniks (Paul Frees, 1960)
The Believer (Henry Bean, 2001)
The Firm (Alan Clarke, 1988)
The Firm (Nick Love, 2009)
The Great Rock 'n' Roll Swindle (Julien Temple, 1980)
The Harder They Come (Perry Henzell, 1972)
The Infiltrator (John MacKenzie, 1995)
The Kids Are Alright (Jeff Stein, 1979)
The Punk Rock Movie (Don Letts, 1979)
The Subterraneans (Ranald MacDougall, 1960)
The Wall (Alan Parker, 1982)
The Wild One (Laslo Benedek, 1953)
This Is England (Shane Meadows, 2006)
Zoot Suit (Luis Valdez, 1981)

4.3 SIGLES

AB	Aryan Brotherhood
ABDDC	Asociación Bernal Díaz del Castillo
ACJF	Assotiation Catholique de la Jeunesse Française
ACPV	Acció Cultural del País Valencià
ADL	Anti- Defamation League
ADN	Alternativa Demócrata Nacional
AE	Alternativa Europea
AE	Asociación de Estudiantes
AEK	Alfabetatze Euskalduntze Koordinakundea
AFA	Anti- Fascist Action
AFAPP	Asociación de Familiares y Amigos de los Presos Políticos
AFNE	Associació de Famílies de Nenes i Nens d'Etiòpia
AI	Amnistia Internacional
AJE	Acción Juvenil Española
AMI	Assembleia da Mocidade Independentista
AN	Alianza Nacional
ANC	African National Congress
ANELA	Asociación Nacional de Empresarios de Locales de Alterne
ANL	Anti Nazi League
ANP	American Nazi Party
ANS	Aktionsfront Nationaler Sozialisten
ANS/NA	Aktion Nationale Sozialisten/Nationale Aktivisten
AP	Alianza Popular
APL	Anti- Paki League
AR	Acción Radical
ARA	Anti Racist Action
ARC	Alternativa Revolucionària Catalana
ASAF	Anarco Skins y Antifas
ASTMS	Association of Scientific Technical and Managerial Staff
AUEW	Amalgamated Union of Engineering Workers
AUN	Acción Universitaria Nacional
AUN	Alianza por la Unidad Nacional
AWB	Afrikaner Weerstandsbeweging
BAF	Brigadas Antifascistas
BAP	Brigada Anti Policía
BAS	Bloque Anti Sistema
BASA	Brazo Armado Skin-Head de Algete
BBAA	Bases Autónomas
BBBB	Brigadas Blanquiazules
BBC	Blades Business Crew
BBC	British Broadcasting Corporation
BDP	British Democratic Party
BGK	Balthasar Gerards Kommando
BIF	Braunstone Inter City Firm
BITU	Bustamante Industrial Trade Union
B&H	Blood and Honour
BHE	Blood & Honour España

BM	Banc Mundial
BM	British Movement
BNE	Bloque Nacional de Estudiantes
BNP	British National Party
BOE	Boletín Oficial del Estado
BPA	Black People's Alliance
BRILAT	Brigada de Infantería Ligera Aerotransportable
BRS	Bison Riot Squad
BTS	Blackpool Tanderine Service
BUF	British Union of Fascists
BVS	Bundersverfassungsschutz
C18	Combat 18
CAA	Comandos Autónomos Anticapitalistas
CAA	Coordinadora Antifascista d'Asturies
CAC	Coordinadora Antifascista de Cantabria
CAMPI	Colectivo Anti Militarista Pro Insumisión
CARD	Campaign Against Racial Discrimination
CASH	Chicago Area Skin Heads
CAUR	Comitè d'Acció per la Universitat de Roma
CCCS	Centre for Contemporary Cultural Studies
CCM	Cheetah Chrome Motherfuckers
CCCR	Coordinadora de Colectivos de Cabezas Rapadas
CCOO	Comissions Obreres
CEE	Comunitat Econòmica Europea
CED	Collectif des Étudiants de Droite
CEDADE	Círculo Español de Amigos de Europa
CEI	Círculo de Estudios Indoeuropeos
CELE	Círculo de Estudios La Emboscadura
CENR	Coordinadora de Estudiantes Nacional Revolucionaria
CERI	Comissió Europea contra el Racisme i la Intolerancia
CESFA	Centro de Estudios Para la Familia
CGPJ	Consejo General del Poder Judicial
CGT	Confederación General del Trabajo
CHA	Chunta Aragonesista
CHS	Confederate Hammer Skins
CIA	Central Intelligence Agency
CIS	Centro de Investigaciones Sociológicas
CLL	Catalunya Lliure
CND	Campaign for Nuclear Disarmament
CNP	Cuerpo Nacional de Policía
CNRBA	Confederación Nacional Revolucionaria de Bases Autónomas
CNT	Confederación Nacional del Trabajo
COA	Colectivo de Objeción y Antimilitarismo
COGAM	Colectivo Gay Madrid
CONS	Coordinadora Nacional Sindicalista
COSA	Confederación de Sellos Autónomos
COZ	Colectivo de Okupas de Zaragoza
CRAS	Comunas Revolucionarias de Acción Socialista
CSB	Col·lectiu Squatter Barcelona

CSL	Centro Social Libertario
CUAL	Colectivo Universitario Autónomo Libertario
CUKC	Citizen of the United Kingdom and Colonies
CUNR	Congreso por la Unidad de los Nacional Revolucionarios
DAP	Deutsche Arbeiterpartei
DASH	Detroit Area Skin Heads
DN	Democracia Nacional
DNJ	Democracia Nacional Joven
DRO	Discos Radioactivos Organizados
DU	Defensa Universitaria
EAE- ANV	Eusko Abertzale Ekintza- Acción Nacionalista Vasca
EC	Estat Català
EDIGSA	Editorial General Societat Anònima
EGAM	Euskadiko Gaztedi Abertzaleen Mugimendua
EGB	Educación General Básica
EGPGC	Exército Guerrilheiro do Povo Galego Ceive
EHESS	École des Hautes Études en Sciences Sociales
ENA	Ensime Nacionalista Astur
ENE	Estado Nacional Europeo
ENR	Ediciones Nueva República
ERC	Esquerra Republicana de Catalunya
ETSETB	Escola Tècnica Superior d'Enginyeria de Telecomunicació de Barcelona
EU	Esquerra Unida
EUMC	European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia
EUPV	Esquerra Unida del País Valencià
EUSTAT	Euskal Estatistika Erakundea
FABZ	Federación de Barrios de Zaragoza
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations
FAP	Freiheitliche Arbeiterpartei Deutschlands
FAS	Frente Anti Sistema
FBI	Fuentes Bien Informadas
FBR	Frente Basista Revolucionario
FdG	Fronte della Giuventù
FEN	Fédération des Étudiants Nationalistes
FIMAM	Foro de Investigadores sobre Mundo Árabe y Musulmán
FJO	Frente Joven Obrero
FMI	Fons Monetari Internacional
FN	Front National
FN	Fuerza Nueva
FNC	Força Nacionalista Catalana
FNJ	Frente Nacional de la Juventud
FNJ	Front National Jeunesse
FOC	Front Obrer de Catalunya
FRAT	Frente Revolucionario Autónomo
GAL	Grupos Antiterroristas de Liberación
GASA	Grabaciones Accidentales S. A.
GASH	Gay Aryan Skinheads
GASH	Grupo Autónomo Skinhead
GBM	Greater Britain Movement

GEO	Grupo Especial de Operaciones
GLC	Great London Council
GOA	Grupos Obreros Autónomos
GRAPO	Grupos de Resistencia Antifascista Primero de Octubre
GRB	Gremi Restauració de Barcelona
GRECE	Groupement de Recherche et d'Études sur la Civilisation Européenne
GRUL	Grupo Revolucionario Ultra de Liberación
GUD	Groupe Union et Défense
HASI	Herri Alderdi Sozialista Iraultzailea
HB	Herri Batasuna
HFN	Hinchada Fondu Norte
HNT	Herri Norte Taldea
HOS	Hrvatske Obrambene Snage
HSE	HammerSkins España
HSN	Hammer Skin Nation
HSP	Hrvatska Stranka Prava
IBA	Independent Broadcasting Authority
ICF	Inter City Firm
IdCat	Identitat Catalana
IES	Instituto de Estudios Sociales
IHR	Institute for Historical Review
IMG	International Marxist Group
IMSERSO	Instituto de Migraciones y Servicios Sociales
INA	Izquierda Nacional d'Asturies
INE	Instituto Nacional de Estadística
INEM	Instituto Nacional de Empleo
INI	Instituto Nacional de Industria
INSALUD	Instituto Nacional de la Salud
IRA	Irish Republican Army
IS	Internacional Situacionista
IS	International Socialists
ISD	Ian Suart Donaldson
ITP	International Third Position
IU	Izquierda Unida
IWA- GB	Indian Workers's Association- Great Britain
IWCA	Independent Working Class Association
IzCa	Izquierda Castellana
JBC	Jamaica Broadcasting Corporation
JCAR	Joint Committee Against Racism
JCR	Juventudes Castellanas Revolucionarias
JE	Jeune Europe
JEC	Joventuts d'Estat Català
JF	Junge Front
JIR	Joves Independentistes Revolucionaris
JJEE	Juntas Españolas
JJJJ	Juntas Jóvenes
JLP	Jamaican Labour Party
JN	Jeune Nation
JNR	Jeunesses Nationalistes Revolutionnaires

JNR	Juventud Nacional Revolucionaria
JNR	Juventudes Nacional Revolucionarias
JNS	Juventudes Nacionalsocialistas
JONS	Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalistas
JSC	Joventut Socialista de Catalunya
KKK	Ku Klux Klan
KOISK	Komité Oi! Santa Koloma
LAB	Langile Abertzaleen Batzordeak
LAF	Liga Anti Fascista
LAIA	Langile Abertzale Iraultzaileen Alderdia
LAK	Langile Abertzale Komiteak
LCR	Liga Comunista Revolucionaria
LEL	League of Empire Loyalists
LFN	Ligallo Fondo Norte
LODE	Ley Orgánica del Derecho a la Educación
LOGSE	Ley Orgánica de Ordenación General del Sistema Educativo de España
LVF	Legión des Volontaires Français contre le bolchévisme
MANB	Moviment d'Alliberament Nacional Basc
MCE	Movimiento Católico Español
MCI	Movimiento contra la Intolerancia
MDT	Moviment de Defensa de la Terra
MIL	Movimiento Ibérico de Liberación
MNR	Militantes Nacional Revolucionarios
MNR	Mouvement Nationale Républicain
MOC	Moviment d'Objecció de Consciència
MPC	Moviment Patriòtic Català
MPS	Movimiento Patriota Socialista
MRA	Movimento de Resistència Ariana- Gallaecia
MRS	Motta Recording Studio
MSE	Movimiento Social Español
MSR	Movimiento Social Republicano
MP	Member of Parliament
NA	Nationalen Alternative
NA	National Alliance
NAR	Nuclei Armati Rivoluzionari
NCB	National Coal Board
ND	Nouvelle Droite
NES	Nuevo Ejército de Salvación
NF	National Front
NFPA	National Federation of Pakistani Associations
NHS	North Hammer Skins
NHS	National Health Service
NJ	Nación Joven
NME	New Musical Express
NNF	New National Front
NOE	Nouvel Ordre Européen
NPI	Ningún Político Inteligente
NR	Nouvelle Résistance
NS!	Nosaltres Sols!

NSA	National Socialist Alliance
NSBM	National Socialist Black Metal
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
NSM	National Socialist Movement
NSWPP	National Socialist White People's Party
NUM	National Union of Mineworkers
NWU	National Workers Union
NyR	Nación y Revolución
NYSJE	New York Ska Jazz Ensemble
OAS	Organisation Armée Secrète
OC-BR	Organització Comunista- Bandera Roja
OEDT	Observatori Europeu de les Drogues i les Toxicomanies
OICEC	Oficina de Información y Coordinación del Escultismo Católico
OJE	Organización Juvenil Española
ON	Ordre Nouveau
ONG	Organització No Governamental
OTAN	Organización Tratado Atlántico Norte
PAU	Plataforma Antifascista Universitaria
PAZ	Plataforma Antifascista de Zaragoza
PBNSC	Panadería Bollería Nuestra Señora del Carmen
PCPE	Partido Comunista de los Pueblos de España
PD	Punxa Discos
PENS	Partido Español Nacional Socialista
PFN- GUD	Parti des Forces Nouvelles- Groupe Union Defense
PGB	Partido de la Gente del Bar
PICA	Promoción Independiente Coordinación Artística/Alternativa
PIRA	Provisional Irish Republican Army
PNB	Producte Nacional Brut
PNF	Parti Nationaliste Français
PNFE	Parti Nationaliste Français et Européen
PNP	People National Party
PNSC	Partit Nacionalsocialista Català
PNT	Partido Nacional de los Trabajadores
POW	Prisoner of War
PP	Partit Popular
PPF	Parti Populaire Français
PSAL	Punks & Skins Astur Leoneses
PSPV	Partit Socialista del País Valencià
PSS	Prestació Social Substitutòria
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya
PxC	Plataforma per Catalunya
PPP	People's Political Party
PROP	Preservation of the Rights of Prisoners
PSOE	Partido Socialista Obrero Español
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya
PUSH	Phoenix United Skinheads
RAAS	Racial Adjustment Action Society
RAC	Rock Against Communism
RAF	Royal Air Force

RAR	Rock Against Racism
RAS	Rien à Signaler
RASD	República Àrab Sahrauí Democràtica
RASH	Red and Anarchist Skinheads
RCP	Revolutionary Communist Party
RG	Resistência Galega
RID	Renewal of Identity Distribution
RIF	Rock Identitaire Français
RKL	Ràdio Klara Lliure
RNJ	Resistencia Nacional de la Juventud
ROR	Rock-O-Rama
RPI	Rock Proletario Internacional
RPS	Racial Preservation Society
RPS	Resistencia Skin de Paracuellos
RRB	Rock Radical Basc
RSC	Redskins Castilla
RTWC	Right To Work Campaign
RU	Resistencia Universitaria
SAB	Skinheads Antinazis Barcelona
SAN	Skins Against Nazis
SAS	Sonido Anti Sistema
SCAR	Skinheads Committee Against Racism
SEI	Sindicato de Estudiantes de Izquierda
SGAE	Societat General d'Autors i Editors
SGS	Supporters Gol Sur
SHARP	Skinheads Against Racial Prejudice
SHOC	Skin Heads of Chicago
SIDA	Síndrome d'Immuno Deficiència Adquirida
SIPO	Sicherheitspolizei
SITEL	Sistema Integrat d'Interceptació Telefònica
SOL	Solidaridad Obrera Libertaria
SOS	Sound Of Ska
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
SPG	Special Patrol Group
SPLC	Southern Poverty Law Center
SPPME	Sindicato de Profesionales de las Policías Municipales de España
SRG	Socialist Review Group
SS	Schutzstaffel
StGB	Strafgesetzbuch
SWP	Socialist Workers Party
SxE	Straight Edge
TASH	Truth About Skin Heads
TEDS	The Edwardian Drape Society
TJM	Tony Johnson Music
TOTAS	The Official Trojan Appreciation Society
TRA	Thurnby Republican Army
TSG	Territorial Support Group
TSJC	Tribunal Superior Justícia de Catalunya
TUC	Trade Union Congress

TUZSA	Transportes Urbanos de Zaragoza Sociedad Anónima
TV	Troisième Voie
UAB	Universitat Autònoma de Barcelona
UAL	Unión Antifascista Leonesa
UCB	Unió Cervesera de Balaguer
UCD	Unión de Centro Democrático
UCL	Université Catholique de Louvain
UCW	Union of Communication Workers
UGT	Unión General de Trabajadores
UMD	Unión Militar Democrática
UNC	Unitat Nacional Catalana
UNE	Unidad Nacional Española
UNIA- ACL	Universal Negro Improvement Association-African Communities League
UPC	Unión del Pueblo Castellano
UPV	Unitat del Poble Valencià
UR	Unité Radicale
URSS	Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques
URV	Universitat Rovira i Virgili
USHB	Unidad Skinhead de Barcelona
UUP	Ulster Unionist Party
UVE	Unidad de Vigilancia Especial
UWI	University of West Indies
VAM	Vitt Ariskt Motstånd
VBR	Verde Bianco Rosso
VNR	Vanguardia Nacional Revolucionaria
VSBD/PDA	Volksozialistischen Bewegung Deutschlands/Partei der Arbeit
VSE	Vértice Social Español
WAPA	White American Political Association
WAR	White Aryan Resistance
WBA	West Bromwich Albion
WIRL	West Indies Records Limited
WISC	West Indian Standing Conference
WNC	White Noise Club
WNR	White Noise records
WPF	Working People Force
WUNS	World Union of National Socialists
YMCA	Young Men's Christian Association
YNF	Young National Front
YOP	Youth Opportunities Programme
YTS	Youth Training Scheme
ZEN	Zona Especial Norte

5. AGRAÏMENTS

En primer lloc voldria fer palès el meu agraïment al doctor Xavier Casals i Meseguer per acceptar dirigir aquesta tesi i acollir-me pacientment en tardes de revisions inacabables durant anys. Sense el seu mestratge en els ordres docent i personal i el seu suport aquesta tesi hauria restat inconclusa. Un agraïment que faig extensiu al doctor Andreu Mayayo i Artal, catedràtic d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona per la seva codirecció, cordialitat i predisposició a l'hora de guiar qualsevol tràmit burocràtic i atendre les meves consultes. Com imprescindible fou també la confiança dipositada en el projecte per part de la Fundació Jaume Bofill, que aportà els recursos econòmics necessaris per endegar la recerca que possibilità la realització d'aquesta tesi doctoral.

Igualment, voldria expressar la meva gratitud als meus companys de doctorat, amb els quals vaig compartir anys de formació acadèmica, per la seva amistat i ajut incondicional, els historiadors Miquel-Àngel Velasco Martín, Joan Navais i Icart, Adrià Fornès i Alabèrnia i Frederic Samarra i Sancho. Un agraïment que voldria fer extensiu al doctor Carles Santacana i Torres pel seu magisteri i confiança.

En l'àmbit personal no em puc oblidar de la meva família que sempre m'ha fet costat i m'ha animat en els moments més feixucs d'aquesta llarga investigació. Als meus pares Alicia i Antoni, la meva germana Ariadna, el Joan Carles, la meva neboda Abril i, en darrer lloc, a la meva companya Cristina per tot el patiment i sacrifici que ha hagut de suportar durant aquests darrers anys i a la petita Laia que arribarà poc després de la finalització d'aquest estudi.

La meva recerca no s'hauria pogut dur a terme sense l'ajut de diverses persones que van posar a la meva disposició els seus fons personals. En aquest sentit vull agrair l'amabilitat de l'antropòleg Joan-Maria Rovira, qui em cedí els lligalls inèdits de la seva recerca, del promotor i activista cultural Xavier Cot, dels fotògrafs Miguel Trillo i Xavier Mercadé, del dibuixant Carlos Azagra, de l'expert en música jamaicana Xavier Guillamón "Sound System" i de Quique Albareda. També a Jordi Ramírez, Víctor López, Gabriel Peris, Servando Rocha i Alberto *street kid* Pérez per facilitar-me els contactes i les dades necessàries per poder accedir a determinats testimonis inabastables.

En l'àmbit de la recerca professional també voldria agrair la complicitat i l'intercanvi d'idees i experiències amb Gonzalo-Javier Fernández Monte, autor de la primera tesi doctoral sobre la música jamaicana feta a l'Estat, i a Alexandre Almeida, autor d'una investigació acadèmica sobre les bandes *de caps rapats* de São Paulo (Brasil). Pel seu ajut i amistat a la documentalista Noel Reyes. A Iñaki Suárez per les traduccions de les entrevistes en èuscar i a Daniel Sánchez per les transcripcions acurades de l'anglès.

Voldria fer especial esment dels apunts i suggeriments imprescindibles per bastir i contrastar l'univers *skin* estatal que em facilitaren el periodista asturià Pablo Martínez Vaquero, Jorge Pazos i Igor *Zarata*; com també de la col·laboració oferta per Daniel Fernández Marco, *Yotty*, José *Pito Karkoma* Parreño, Javier Hernando, José Ramón Pedre Villar *Gaboni*, Rafael Álvarez-Balbuena, César Sánchez i Pere Llorens en proporcionar les dades i arxius indispensables per reconstruir els orígens del *punk* a l'Estat. Agrair també a

Fernando Herrera, Kotxi Urbieta i David R. Z. les seves precisions i correccions en les biografies dels conjunts musicals incloses en un dels annexes de la present tesi. A *Charlie* Miralles per la seva amabilitat en descriure les seves memòries de joventut i a Jesús *Joni Destruye* per permetre'm l'accés al seu extens arxiu i compartir amb mi les seves experiències vitals.

Un esment final per a totes les persones que desinteressadament accediren a ser entrevistades i aportaren les seves vivències personals a aquesta tesi. En aquest apartat voldria agrair, més enllà d'aquelles persones que per voluntat pròpia decidiren restar anònimes, el testimoni de Francesc *Eddie*, Luis *Beltza*, Iñigo Muguruza, Jordi Llansamà, Manel Domènech, Mark. M. Brown, Miguel Alférez, Pilar Bueno, Silvia Escario, *Maka*, Jordi Gos, Carles Masabeu, Roger Geli, Pepe Arriols, Valentin, Javi *Piorreah*, Salvador Palos, Alfonso Sacristán, Lola, Joan García, Sime Cantón, Kino, Jaime Girgado, Daniel Tomás, Judit S., Gonzalo, Judit Giner, Enric Gallart, Jon Ijurko, Arturo Xalabarder, Smart & Violent Crew, Bernat *Wosho*, Carles Civis, Carolina Tebé, Pedro Pablo, David Gilabert, Daniel H., *Eneko*, Iñigo Alaña, Jordi C., *Liber*, Lluís B., Maria, Pablo, Raül Quevedo, *Saina*, Joan Rendé, *Txiruco*, *Kolinas*, *Pepino*, Xavi, Juanma i Iván Daidoji. Sense la seva participació aquesta tesi hauria restat incompleta. Gràcies a tots i totes per ser protagonistes d'un passatge de la nostra història contemporània i permetre'n la seva divulgació.